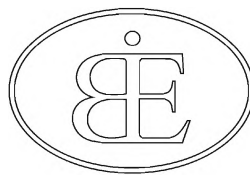

BÖYÜK İQTİSADI ENSİKLOPEDIYA

İDEYA MÜƏLLİFİ VƏ BAŞ REDAKTOR
akademik **ZİYAD ƏLİABBAS oğlu SƏMƏDZADƏ**

AZƏRBAYCAN İQTİSADÇILAR İTTİFAQI

BAKİ – 2012

BÖYÜK İQTİSADI ENSİKLOPEDIYA

V
SŞTUÜVYZ

AZƏRBAYCAN İQTİSADÇILAR İTTİFAQI

BAKI – 2012

Baş redaktorun müavinləri

i.e.d., prof. *Məmmədhasən Meybullayev*

i.e.d., prof. *Amil Məhərrəmov*

i.e.d. *Elşən Hacızadə*

Redaksiya heyətinin üzvləri

ABBASOV ƏLİ

ABBASOV İBAD

AXUNDOV VAHİD

ALİŞANOV ARİF

ALİYEV İSA

ASLANLI RÜFƏT

ATAKİŞİYEV MÜŞFİQ

BƏŞİROV ELXAN

ÇƏNDİRLİ İSKƏNDƏR

ƏHMƏDOV MƏHİŞ

ƏLƏKBƏROV FÜZULİ

ƏLƏSGƏROV AĞASƏLİM

ƏLİYEV AYDIN

ƏLİYEV NATİQ

ƏLİYEV RAUF

ƏLİYEV ŞAHRZA

ƏMİRASLANOV AZƏR

ƏSƏDOV HEYDƏR

ƏSƏDULLAYEV ÇİNGİZ

HACIYEV ŞƏMSƏDDİN

HƏSƏNOV KƏRƏM

HÜSEYNOV TELMAN

İBRAHİMOV ELDAR

İBRAHİMOV İSLAM

İMANOV KAMRAN

İMANOV QORXMAZ

İSMAYILOV ELDAR

KAZIMLI XANHÜSEYN

KƏRİMOV XOSROV

KƏRİMOV QÜDRƏT

QARAYEV FƏRHAD

QASIMOV SÜLEYMAN

QƏRİBOVA FİRUZƏXANIM

QULİYEV ASİF

QULİYEV ELDAR

QULİYEV RÜFƏT

MEHBALİYEV SƏTTAR

MƏDƏTOV MANSUR

MƏMMƏDLİ OQTAY

MƏMMƏDOV FAZİL

MƏSİMLİ ƏLİ

MİRZƏYEV SƏFA

MÖVSÜMOV ŞAHMAR

MUSAYEV AKİF

MUSTAFAYEV ŞAHİN

MÜSLİMOV SƏLİM

NADİROV ASƏF

NOVRUZOV VAHİD

NURİYEV ƏLİ

PƏNAHOV MUSA

RÜSTƏMOV ELMAN

SADIQOV MİRDAMƏD

SADIQOV ŞAHİN

SƏMƏDZADƏ AYTƏN

SƏMƏDZADƏ ELŞAD

ŞAMİLOVA HÜRÜ

ŞƏRİFOV SAMİR

VƏLİYEV ARİF

VƏLİYEV SAMİR

ZEYNALOV VİDADİ

Böyük İqtisadi Ensiklopediyanın V cildinin hazırlanmasına cəlb edilmiş müəlliflər

akad. Z.Ə.Səmədzadə; akad. A.A.Nadirov; i.e.d., prof. M.X.Meybullayev; i.e.d., prof. E.M. Hacızadə; i.e.d., prof. A.K.Ələsgərov; i.e.d., prof. A.F.Musayev; i.e.d., prof. V.T.Novruzov; i.e.d., prof. Ş.Ə.Səmədzadə; Q.Ş.Məmmədov; akad. R.S.Əfəndiyev; g.m.e.d., prof. Ç.Ə.Sultanov; i.e.d., prof. M.C.Ətəkişiyev; i.e.d., prof. A.M.Məhərrəmov; g.m.e.d., prof. E.N.Xəlilov; c.e.d., prof. V.Ə.Əfəndiyev; t.e.d., prof. K.S.İmanov; i.e.d., prof. B.X.Ətaşov; i.f.d. M.A.Mədətov; i.f.d. İ.D.Əbbasov; i.f.d. F.H.Qəribova; i.f.d. X.Ş.Kərimov; i.f.d. F.M.Qarayev; i.f.d.Ş.H.Əliyev; A.A.Əliyev; i.f.d. O.Q.Məmmədli; L.V.Əbışlı; i.f.d. X.S.Əbdullayev; A.Q.Babayev; A.A.Ələsgərov; h.f.d. R.F.Əzizov; i.f.d. H.S.Şamilova; i.f.d. E.Z.Səmədzadə; B.N.Əhmədov; N.T.Şirinov; R.Ə.Hacıbalayev; T.H.Qurbanova; Ü.V.Əğirova; K.Ə.Əzizova; Z.A.Mirzəyev; E.M.Hüseynov; i.f.d. A.Q. Ağayev; i.f.d. Q.S.Bayramov; İ.H.Vəliyeva; E.H.Əşirov; Ç.X.Mehdiyev; T.F.Cavadov; A.H.Mansurov; Y.A.Məmmədova; i.f.d. A.Ə. Əzizov

Məsləhətçilər

İqtisadi nəzəriyyə, dünya iqtisadiyyatı və milli iqtisadiyyat: L.İ.Əbalkin, A.A.Nadirov, V.N.Krasilnikov, A.K.Ələsgərov, M.X.Meybullayev, İ.H.Əliyev, M.A.Əhmədov, M.B.Əğirov, Ə.C.Muradov. **Uçot, audit, statistika, qiymətləndirmə:** S.M.Qasimov, R.A.Səlimov, İ.M.Əbbasov, V.T.Novruzov, Q.Ə.Əbbasov, C.B.Namazova, Ş.A.Əğabəyov. **Maliyyə fəaliyyəti, dövlət büdcəsi, sığorta və qiymətli kağızlar bazarı:** İ.F.Fətizadə, A.Ə.Bayramov, F.S.Fərəcov, X.İ.Rzayev, N.C.Xəlilov, M.Ə.Məmmədov, V.Z.Zeynalov, V.Ə.Rüstəmov. **Pul-kredit siyasəti, bank fəaliyyəti:** Ç.R.Əsədullayev, E.M.İsmayılov, A.S.Quliyev, C.F.Hacıyev, T.Ə.Paşayev, Z.F.Məmmədov. **Vergi və gömrük məsələləri:** N.Ə.Əmirov, S.N.Ələkbərov, A.Ə.Cahangirov, S.M.Mehdiyev, M.F.Vahabov, Ş.S.Əğirov, Y.A.Kəlibiyev, C.Q.Nuriyev, A.H.Əsgərov, A.Ə.Əşrəfov. **Sahibkarlıq, marketinq və menecment, xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı:** R.A.Quliyev, M.Q.Musayev, Z.M.Əzimov, F.H.Şərifov, V.S.Hümmətov, M.A.Məmmədov, F.A.Quliyev, İ.H.İbrahimov, T.E.Əliyev, Q.O.Kərimov, A.H.Səmədov, A.Ə.Əzizov, R.H.Hüseynov. **Sosial siyasət, əhali, urbanizasiya, məşğulluq, miqrasiya, əmək məsələləri:** S.S.Mehbalıyev, A.N.Əlişanov, İ.E.Rəhimov, Z.H.Babayev, A.A.Məmmədov, V.Ə. Əfəndiyev, E.L.Mehdiyev, E.M.Hüseynov

Böyük İqtisadi Ensiklopediyanın nəşrə hazırlanması üzrə işçi qrupu

A.Z.Səmədzadə, A.M.Quliyev, H.S.Şamilova, T.H.Qurbanova, M.A.Mədətov, R.Ə.Hacıbalayev, L.V.Əbışlı, L.A.Nəbiyeva, A.A.Əhmədov, M.Y. Həmidova, M.B.Oruclu, O.A.Oruclu, R.Z.Baxışov, S.Y.Əlizadə, Y.A.Məmmədova, S.V.Musayeva, A.R.Əhmədova, K.L.Əybətov, M.G.Əyvazova, N.N.Hüseynova, T.R.Acalov, A.E.Namazova

İnkişafın innovasiya mərhələsinə keçilməsi, rəqabətə davamlı milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişaf dinamikasının sürətləndirilməsi başlıca olaraq insan kapitalı ilə bağlı bir çox məsələlərin öz həllini tapmasını, o cümlədən təhsilin dünya standartlarına cavab verməsini tələb edir.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Ensiklopediyanın məqsədi bütün dünyaya üzrə səpələnmiş biliklərin toplanıb müəyyən sistem halına salınması və müxtəlif təbəqədən olan insanların başa düşdüyü dildə yazılaraq köhnə nəsillərdən yeni nəsillərə ötürülməsidir.

Deni Didro

ÖN SÖZ

İctimai elmlər arasında özünəməxsusluğu ilə seçilən və daim inkişafda olan iqtisad elminin cəmiyyətdə rolunun artmasını, müasir dünyada inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının mahiyyətini, xarakterini, inkişaf meyillərini və qanunauyğunluqlarını müəyyən edən əsas ideyaların, konsepsiyaların, modellərin, anlayışların, kateqoriyaların və s. öyrənilməsini və istifadəsini asanlaşdırmaq üçün “Böyük İqtisadi Ensiklopediya”-ni hazırlayıb nəşr etməyi qərara aldığımız.

Bildirmək istəyirəm ki, iqtisadi ensiklopediyanın hazırlanması üçün vacib mənbələrdən hesab edilən iqtisadi lüğətlərin tərtib olunmasına Azərbaycanda hələ XX əsrin əvvəllərindən başlanmışdır. 1907-ci ildə Bakıda Orucov qardaşlarının mətbəəsində Ü.Hacıbəyovun “Türki-rusi və rusi-türki lüğəti” çap olunmuşdur. Maraqlıdır ki, lüğətdə bir çox iqtisadi anlayışların rus dilindən türk dilinə (Azərbaycan dilinə) tərcüməsi ilə yanaşı, həm də qısa təfsiri verilmişdir.

İqtisadiyyat üzrə lüğətlərin hazırlanması işi XX əsrin I yarısının sonlarında və II yarısında daha da genişləndi. K.Marksın “Kapital”ının və digər nüfuzlu əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi iqtisadi terminlər bazasını xeyli gücləndirdi, iqtisadi terminlərə dair bir neçə izahlı lüğətlər nəşr edildi.

XX əsrin 70-ci illərində Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyevin bilavasitə dəstəyi ilə çoxcildli “Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası” nəşr edildi. Bu nüfuzlu nəşrdə dünya, SSRİ və respublikamız barədə kifayət qədər geniş məlumatlar öz əksini tapdı. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra sovet sisteminə xas olan ideoloji məhdudiyət və qadağaların aradan qaldırılması, milli maraqların qorunması zərurəti, genişlənən inteqrasiya əlaqələri müstəqil Azərbaycanın ensiklopediyasının hazırlanması işinə ciddi təkan verdi.

Cənab İlham Əliyevin imzaladığı tarixi sərəncamda Milli Ensiklopediyamızın qarşısında duran əsas vəzifələr aşağıdakı kimi xarakterizə olunur: *“Bu ensiklopediya öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycanın yeni dövrdəki tələblərinə cavab verməli, xalqımızın həyatında baş vermiş mühüm tarixi, ictimai-siyasi, elmi və mədəni hadisələri obyektiv surətdə əks etdirməlidir. Bizim yeni ensiklopediyamız azərbaycançılıq ideologiyasının mötəbər daşıyıcısı olmalıdır”*.

Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının “Azərbaycan” cildinin nəşri (2007-ci il) ölkəmizin həyatında mühüm bir hadisə kimi qiymətləndirildi. Hər bir azərbaycanlı üçün çox dəyərli töhfə hesab edilən belə sanballı və mötəbər nəşr ölkəmizdə sahə ensiklopediyalarının, o cümlədən hər bir dövlətin, xalqın yaşaması üçün başlıca şərt olan “iqtisadiyyat” sahəsi üzrə müvafiq ensiklopediyanın hazırlanmasını obyektiv zərurətə çevirdi. İqtisadçılar İttifaqı professional mütəxəssislər, iqtisadçı alimlər, nüfuzlu elm mərkəzləri ilə məsləhətləşmələr apardı və işə başladığımız.

Redaksiya heyəti nəşrin hazırlanmasında belə bir faktı da əsas götürmüşdür ki, respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə yeni iqtisadi sistemin formalaşması iqtisadi biliklərin bir sıra istiqamətlərinin aktuallığını və əhəmiyyətini köklü surətdə artırmış, sərt inzibati-amirlik sisteminə xas olan, lakin azad bazar münasibətlərinin üstünlük təşkil etdiyi cəmiyyətlərdə özünü doğrultmayan müddəaların, anlayışların, kateqoriyaların geniş şəkildə işıqlandırılmasına ehtiyacı azaltmışdır.

Ensiklopediyanı hazırlayanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində iqtisadi terminlərə dair nəşr olunmuş lüğətlərdən, statistik külliyyatlardan, beynəlxalq iqtisadi, maliyyə-bank, əmək təşkilatlarının internet resurslarından istifadə olunmuşdur. Burada azad bazar münasibətlərinin geniş vüsət aldığı ölkələrdə istifadə edilən makroiqtisadi tarazlıq, maliyyə sistemi, pul-kredit, qiymətli kağızlar bazarı, tələb, təklif, rəqabət, inhisar, açıq və qapalı iqtisadiyyat problemləri, marketinq, investisiya, menecment, innovasiya, birja, müxtəlif iqtisadi nəzəriyyələr, elmi məktəblər və s. ilə bağlı çoxsaylı anlayışların mahiyyəti açıqlanmışdır.

Bu nəşrdə həmçinin müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadi qüdrətinin artmasına, qloballaşan dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasına xidmət edən inkişaf strategiyası, azad bazar münasibətlərinin inkişafına və milli maraqlara cavab verən yeni iqtisadi sistemin formalaşmasının elmi-metodoloji əsasları, mahiyyəti barədə konkret fakt və dəlillərə əsaslanan yazılar verilmişdir.

“Böyük İqtisadi Ensiklopediya”da Azərbaycan iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri, bazar strukturları və infrastrukturuları, aparıcı maliyyə, bank institutları haqqında yığcam məlumatlar öz əksini tapmışdır ki, bu da cəmiyyətdə iqtisadi mədəniyyətin yüksəldilməsi, iqtisadi təhsilin təkmilləşməsi üçün vacibdir.

Razılıq hissi ilə bildirirəm ki, nəşrdə verilən iqtisadi terminlərin əsas hissəsini Azərbaycan dilində işlədilən sözlər təşkil etsə də, bir sıra terminlər beynəlxalq təcrübədə istifadə olunduğu kimi verilmişdir.

Ensiklopediya işıq üzü görünəndə iqtisadçı alim və mütəxəssislərlə məsləhətləşmələr aparılmış, əksər məqalələr müvafiq iqtisadi strukturlarda müzakirə olunmuş, yaradıcı heyətin ünvanına Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Mərkəzi Bank, Sənaye və Energetika Nazirliyi, Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Hesablama Palatası, Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Neft Şirkəti, Dövlət Neft Fondu, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, Qeyri-Hökumət Təşkilatları Forumu, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, İsveçrənin İqtisadiyyat üzrə Dövlət Katibliyi (SECO), Beynəlxalq İqtisadçılar İttifaqı tərəfindən daxil olmuş dəyərli tövsiyə və təkliflər nəzərə alınmışdır. Ensiklopediyada informasiya xarakterli materiallar, şəkillər və xəritələr verilmişdir ki, bütün bunlara görə də Heydər Əliyev Fonduna, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivinə, Dövlət Statistika Komitəsinə, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinə, Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyinə (AzərTAc), Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinə, Azərbaycan Marketinq Cəmiyyətinə, Azərbaycan Tarix Muzeyinə öz təşəkkürümüzü bildiririk.

“Böyük İqtisadi Ensiklopediya”nın yaradıcı heyəti görülmüş işlərə öz müsbət münasibətini bildirməklə yanaşı onu da qeyd etməyi vacib sayır ki, 7000-dən çox sözü əhatə edən “Böyük İqtisadi Ensiklopediya” Rusiya Federasiyası istisna olmaqla MDB məkanında milli dildə işıq üzü görünən ilk iri həcmli nəşrdir.

“Böyük İqtisadi Ensiklopediya” tələbələr, magistr, doktorantlar, təhsil və idarəetmə sistemində, iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında çalışan müəllimlər və mütəxəssislər, sahibkarlar və investorlar, həmçinin geniş oxucu kütləsi, o cümlədən gələcəyimiz olan məktəblilər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Ensiklopediyanın ərsəyə çatmasındakı xidmətlərinə görə redaksiya heyətinin üzvlərinə, iqtisadi strukturlarda çalışan professional mütəxəssislərə, ensiklopediyanın kompüter, dizayn işlərində, cədvəllərin, qrafiklərin işlənilib hazırlanmasında əməyi olmuş bütün insanlara dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

**İdeya müəllifi və
Baş redaktor**

akademik Ziyad Səmədzadə

S

SÜLEYMANOVA ELMİRA TEYMUR QIZI (1937) – 2002-ci il iyulun 2-dən Azərbaycan

Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman), kimya elmləri doktoru, professor. 1959-

cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Həmin ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademik Yusif Məmmədəliyev adına Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunda fəaliyyət göstərmiş, laborant, kiçik elmi işçi, böyük elmi işçi, laboratoriya müdiri vəzifələrində çalışmışdır. 1967-ci ildə kimya elmləri namizədi, 1980-ci ildə elmlər doktoru elmi dərəcəsi, 1988-ci ildə isə professor elmi rütbəsi almışdır. 3 elmlər doktoru, 15 elmlər namizədi yetişdirmişdir. Neft-kimya sintezi və incə üzvi sintez üzrə mütəxəssisdir. 240-dan çox elmi əsərin, 40 ixtiranın müəllifidir. Neft kimyası, üzvi kimya və incə üzvi sintez üzrə 40-dan çox beynəlxalq tədbirdə, o cümlədən müxtəlif ölkələrdə keçirilmiş 7 neft-kimya və 5 aroma

simpoziumda, konfranslarda, D.İ.Mendeleyev adına qurultaylarda elmi məruzələrlə çıxış etmişdir.

Azərbaycanda BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası yanında xüsusi məsləhətçi statusu olan yeganə qadın qeyri-hökumət təşkilatı – Azərbaycan Qadın və İnkişaf Mərkəzinin yaradıcısı (1995) və fəxri prezidenti (2002), Azərbaycan Uşaqdan Uşağa Sülh Şəbəkəsinin (2000) və onun nəzdində Ahılların Resurs Mərkəzinin (2001) yaradıcısıdır. Dünyanın 70-dən çox ölkəsində işgüzar səfərdə olmuş, BMT-nin Baş Assambleyasının 5 xüsusi sessiyasında, o cümlədən qadın, əhali problemlərinə həsr olunmuş sessiyalarda, Minilliyin Forumunda, BMT-nin çoxsaylı qlobal və regional konfranslarında məruzələrlə çıxış etmişdir. 1998-ci ildə Amerika Roçester Universiteti tərəfindən qadın və qızların hüquqlarının ən etibarlı müdafiəçisi və onlara nümunə kimi dünyanın 100 qəhrəman qadınından biri olmuş, “Qəhrəman qadın” adına layiq görülmüşdür.

Amerika Bioqrafik İnstitutunun (ABİ) nəşr etdiyi Beynəlxalq “Kim kimdir” toplusunda (2000), Nobel mükafatına təqdim olunmuş “Dünyanın 1000 qadını”

ensiklopedik məlumat kitabında (2005) E.Süleymanova haqqında məqalələr verilmişdir.

2000-2002-ci illərdə Azərbaycan Prezidenti yanında Əfv Komissiyasının, Əsir, Girov və İtkin Düşmüş Şəxslər üzrə Dövlət Komissiyasının, 2000-2006-cı illərdə isə Dünya Azərbaycanlılarının Əlaqələndirmə Şurasının üzvü olmuşdur.

“Əmək veteranı” medalı (1985), SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanına əsasən, “Şərəf nişanı” ordeni (1986) ilə təltif edilmişdir. Fəaliyyəti dövründə müxtəlif dövlət qurumlarının və ictimai təşkilatların bir sıra diplom, fəxri fərman və medallarına layiq görülmüşdür. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 16 iyul tarixli sərəncamına əsasən, insan hüquqlarının qorunması sahəsində xidmətlərinə görə “Şöhrət” ordeni ilə təltif edilmişdir.

2002-ci il iyulun 2-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən, Milli Məclis tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ilk İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) seçilmiş, 2010-cu il martın 5-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Milli Məclis tə-

rəfindən təkrarən bu vəzifəyə təsdiqlənmişdir.

SÜRƏTLİ MÜDAFİƏ – biznesin xarakterinin dəyişdirilməsi zəminində bazarın diversifikasiyası və genişləndirilməsi ilə bağlı proses.

SÜRÜŞƏN ŞKALA ÜZRƏ KOMİSSİYA – xüsusi düstur – formul üzrə hesablanan qazanılmış (əmək haqqı) mükafatlar komissiyasıdır ki, buna uyğun şəkildə real komissiya itkilərinin əmsalından asılı olaraq dəyişir və müəyyən maksimum və minimum kəmiyyətlərlə məhdudlaşır.

SÜRÜŞKƏN İNFLYASIYA – zəif sürətlə inkişaf edən inflyasiya; başqa sözlə, nisbətən yüksək olmayan qiymət artımı. Təxminən ildə 10% və ondan aşağı olan inflyasiyadır. Bu cür inflyasiya bazar iqtisadiyyatı inkişaf edən əksər ölkələrə xasdır. Avropa İttifaqı (Aİ) ölkələri üçün son illər orta inflyasiya səviyyəsi 3-3,5% təşkil edir. Qərbi ölkələrində sürüşkən inflyasiya praktik olaraq bəzi spesifik funksiyalara malik olan ayrılmaz təsərrüfatçılıq atributuna çevrilmişdir. Az miqdar inflyasiya (pul kütləsinin müvafiq artımı ilə müşayiət olunan) müəyyən şərtlər zamanı, eyni zamanda, istehsalın strukturunun dəyişməsinə tənzimləyərək, bu istehsalı stimullaşdırmağa qadirdir. Pul kütləsinin bir qədər artımı buraxılan məhsulun həcmnin artmasına özünəməxsus təkan verir. Bununla belə, istehsalın genişlənməsi nə qədər çoxdursa, ehtiyatda olan istehsalın istifadə edilməyən amilləri də bir o qədər çox olacaqdır. Tədavüldə pul kütləsinin artımı investisiya fəaliyyətinin güc-

lənməsinə səbəb olur. İstehsalın artımı, öz növbəsində, daha yüksək qiymət səviyyəsi zamanı əmtəə və pul kütləsi arasında tarazlığın bərpa olunmasına aparıb çıxarır. Bu proses ziddiyyətli şəkildə davam edir, burada hamı yox, hər şeydən əvvəl, müasir avadanlığa, ehtiyat güclərinə, istehsalın ən mükəmməl təşkilinə malik ən güclü firmalar udurlar. Bununla belə, sürüşkən inflyasiyanın nəzarətdən çıxması və onun iqtisadiyyat üçün bir çox mənfi nəticələrə səbəb olan “çaparaq” inflyasiyaya çevrilməsi təhlükəsi mövcuddur. Bu cür təhlükə ölkədə təsərrüfat fəaliyyətinin tənzimlənməsinin inkişaf edən bazar mexanizmlərinin olmadığı, istehsalın səviyyəsinin isə aşağı düşdüyü və çoxsaylı struktur disproporsiyalarının mövcudluğu zamanı xüsusilə artır. Sürüşkən inflyasiya, həmçinin, əhalinin yığılmış pullarını qiymətdən salaraq, onun maddi rifah halına mənfi təsir göstərir.

SÜRÜŞKƏN QIYMƏTLƏR – uzunmüddətli istehsal dövrünə malik olan məhsullarla ticarət sövdələşmələrində istifadə edilir. **SÜRVEYER** (ing. *surveyor*) – sığortalının və sığortaçının xahişi ilə sığortalanmış və sığortalanmaya məruz qalan gəmilərin və yüklərin baxışını həyata keçirən mütəxəssis – ekspert. Gəminin vəziyyəti, onun keyfiyyət göstəriciləri, yükü haqqında yekun nəticə verən şəxs. Sığortaçının sığortaya qəbul olunan əmlakının baxışını həyata keçirən agent. Sürveyer gəmilərin, yüklərin baxışını keçirir və qəza, gəminin üzməsi və s. hallarda onların vəziyyəti, zədələnmə-

lərin ölçüsü haqqında yekun rəy verir. Sürveyer gəmi sahibi, fraxtı verən, yük sahibi, sığorta və təsnifat cəmiyyəti tərəfindən dəvət oluna bilər.

SÜRVEYERLƏR – əmlakın dəyərini və əlverişli sığorta məbləğini müəyyən edən, sığortalanmağa qəbul olunan əmlakın baxışını keçirən ekspertlər. **SÜRVEY-REPORT** – sığortalının və ya sığortaçının xahişi ilə sürveyer tərəfindən tərtib olunan yazılı məruzə (raport). Sürvey-report – sığortalanmış və sığortalanmaya təklif edilmiş gəmilərin və yüklərin baxışının nəticələrinə görə sürveyer tərəfindən tərtib olunmuş hesabatdır. Sürvey-report sığorta müqaviləsinin bağlanmasından əvvəl olan riskin qiymətləndirilməsi üzrə materialları ehtiva edir. Əgər sürveyerin sürvey-report əsasında məruzəsinin materiallarından görünsə ki, bildirilmiş sığorta marağı möhtəklik xarakteri daşıyır və ən yüksək vicdan prinsipinə cavab vermir, onda sığortaçı müqavilənin bağlanmasından imtina edə bilər.

SVİFT (SWIFT) – beynəlxalq ödəmələri kompüter şəbəkələri vasitəsilə həyata keçirməkdə avtomatlaşdırılmış sistem.

SVİNQ (ing. *swing* – tərəddüd) – valyuta və qiymətli kağızların kurslarının birjada tərəddüdü, ABŞ-da banklar tərəfindən öz müştəriləri üçün açdıqları kredit xətti.

SVİTÇ – müəyyən qiymətli kağızlarla və ya valyutalarla bağlı öhdəliklərin ləğv edilməsi və başqa qiymətli kağızlar və ya valyutalarla əlaqədar əqdlər bağlanması; klirinq hesabında

və ya başqa ikitərəfli hesabda olan qalığın rəsmi məzənnəyə nisbətən güzəştli şərtlərlə üçüncü ölkəyə güzəştli edilməsi; bağlanmış hesabdən istifadə edilməsi əməliyyatı.

SVOP (ing. *swap* – dəyişmə, mübadilə) – mübadilə əməliyyatıdır ki, qiymətli kağızların, valyutanın və s. alqısı (satqısı) haqqında sövdələşmənin bağlanması eyni və ya digər şərtlərlə müəyyən vaxtdan sonra onların əks satışı (alışı) haqqında sövdənin bağlanması ilə müşayiət olunur. Svop əməliyyatlarının aşağıdakı növləri fərqləndirilir: *qiymətli kağızların fəaliyyət müddətinin uzadılması məqsədi ilə* – daha uzun müddətə fəaliyyət göstərməklə, bu qiymətli kağızların satışı və eyni zamanda, həmin növdən olan qiymətli kağızların alışı; *valyuta svop əməliyyatları* – sonradan əks (yenidən) ödənc şərti ilə milli valyutada dərhal ödəməklə xarici valyutanın alışı; *qızilla svop əməliyyatları* – müəyyən müddətdən sonra qızılın əks (yenidən) alqısı üçün

eyni vaxtda sövdələşmə ilə nağd göndəriş şərtlərində qızılın satışı; *faizlərlə svop əməliyyatları* – bir tərəf (kreditor) müqavilədə təsbit olunmuş dərəcə üzrə əks (yenidən) ödəməklə, əvəzində LIBOR dərəcəsi üzrə borc alanlardan alınan digər faizlərin ödənilməsinə öhdəsinə götürür. Bu müqavilədə dərəcələrin dinamikasını ən yaxşı proqnozlaşdırın tərəf udur; *borc öhdəliklərlə olan svop əməliyyatları* – kreditorlar təkcə faizlərlə yox, həm də öz müştəriləri arasında bağlanmış müqavilənin şərt-

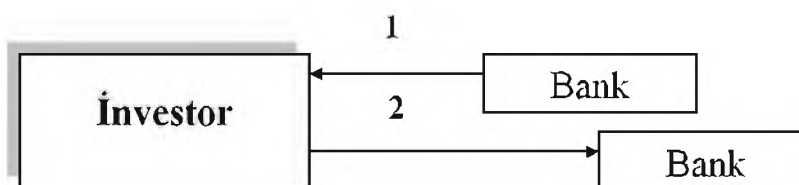
lərinə uyğun olaraq bu müştərilərin bütün borc məbləği ilə mübadilə edirlər.

Aktivlər əsasında svop (ing. *asset-based swap*) – qiymətli kağızların bir növünü digərinə çevirməyə imkan verən svop (məsələn, investor fiksaj olunmuş kuponu üzən kupona dəyişir və faktiki olaraq yeni kağız növü əldə edir).

Gəlirlilik svopu (ing. *yield swap*) – gəlirliliyi yüksəltmək üçün istiqraz svopu.

“Keyfiyyət” svopu (ing. *quality swap*) – investisiya portfelinin

Sazişin vaxtı, günlər	
SPOT MƏZƏNNƏSİ	FORWARD MƏZƏNNƏSİ

Sxem 1

**SVOP ƏMƏLİYYATLARI
AŞAĞIDAKI MƏQSƏDLƏR
ÜÇÜN İSTİFADƏ OLUNUR:**

- kommersiya sazişlərinin həyata keçirilməsi: bank xarici valyutanın dərhal çatdırılması şərti ilə dərhal onu satır və eyni zamanda, müəyyən müddətə onu alır
- valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası və (konkret sazişlərin ödənilməsi üçün) beynəlxalq hesablaşmaları aparmaq üçün bank tərəfindən valyutaların əldə edilməsi
- müştərinin kreditləşdirilməsi
- öz valyuta ehtiyatlarının müvəqqəti artırılması üçün

Sxem 2

keyfiyyətini yüksəltmək (onun “keyfiyyətini” yaxşılaşdırmaq) məqsədilə istiqraz svopu.

“**Kokteyl**” **svop** (ing. *cocktail*) – müxtəlif tərəfdaşları olan bir neçə müxtəlif tipli svopların (məsələn, iki valyuta və bir faizli) daxil olduğu saziş.

Mübadilə svopu (ing. *swap*) – risk və xərclərin azalması, mənfəət əldə etmək üçün (kreditlərlə, istiqrazlarla) öhdəliklərin və ya aktivlərin mübadiləsi üzrə əməliyyatlar.

“**Sirk**” **svop** (ing. *circus swap*) – adi faizli svop, müxtəlif valyutalarda faizli ödəmələrlə mübadilədən ibarətdir.

Tədricən “seçimlə” svopu (ing. *drawdown swap*) – faizli və ya valyuta svopu olub, burada öhdəliklərin əsas məbləği vaxt keçdikcə artır (məsələn, iri obyektin tikintisi maliyyələşdirilən zaman).

SVOPİNG – qiymətli kağızlara uzun müddət malik olduqda ödənilməli olan vergilərdən yayınmaq məqsədilə qiymətli kağızların satışı və bunun ardınca, demək olar ki, eyni vaxtda onların alınması.

SVOP-KURS – bankların xarici valyutanı alması və eyni vaxtda satması əməliyyatları üzrə hesablaşmaların müxtəlif müddətlərdə aparılması şərti ilə bu cür alış və satış qiymətləri.

SVOPLAR HAQQINDA SAZİŞ (ing. *swap* – mübadilə) – hecirləmə məqsədilə bağlanılan öhdəliklərin və ya aktivlərin mübadiləsi haqqında saziş. Bir qayda olaraq, svoplar haqqında saziş bankla və onun müştəriləri arasında bağlanır. Valyuta və faiz svopları, eləcə də onların

kombinasiyası (valyuta, faiz svopu) haqqında sazişlər daha çox yayılmışdır.

Valyuta svopu haqqında sazişə görə, bank hər hansı valyutada borca xidmət göstərmənin dəyərinin bank tərəfindən ödənilməsi əvəzinə, müştərinin borcuna görə bütün gələcək tədiyələrin milli valyutada həyata keçirilməsini öhdəsinə götürür.

Valyuta svopları haqqında ilk sazişlər Böyük Britaniyada bağlanmışdır. Bir çox illər ərzində Britaniya hökuməti xarici investisiya qoyulması üçün bu ölkənin firmaları tərəfindən xarici valyutanın alınmasını məhdudlaşdırmışdı. Bu məhdudlaşdırma bir çox firmaları kompensasiya kreditləri haqqında sazişin bağlanmasına sövq etdi. Firma ABŞ-ı kompensasiya kreditini funt-sterlinqə verməyə və eyni zamanda, xarici investisiyaların həyata keçirilməsi üçün onlardan dollar borcu almağa məcbur etdi. Kompensasiya kreditini götürərək Britaniya firması funt-sterlinqlə gəlir almağın əvəzinə dollarla gələcək ödəmələri həyata keçirməyə razılıq verdi. 1979-cu ildə xarici investisiyalara qoyulan məhdudlaşdırma götürüldü və Britaniya firmalarının kompensasiya kreditlərinə olan ehtiyacları tükəndi. Lakin 80-ci illərdə banklar əməliyyatları kompensasiya kreditlərinə cəmləşdirdi və onları svoplar haqqında sazişə çevirdi. Svoplar korporativ müştərilərdə daha çox yayılmışdır. 90-cı illərdə dollar, Avropa istiqrazlarının 70%-ə qədər svoplarla müşayiət olunurdu.

Faiz svopu şərtlərinə görə müx-

təlif, lakin məbləğinə görə eyni olan kredit öhdəlikləri üzrə faiz tədiyələridir. Faiz dərəcəsi ilə təsbit edilmiş istiqrazlar (borclar), üzən faiz dərəcəsi ilə istiqrazlara (borclara) daha çox mübadilə olunur. Bu halda, bir tərəf bir sıra təsbit olunmuş illik ödəmələrin ölçüsü qısamüddətli faiz dərəcələrinin səviyəsindən asılı olan ödəmələrin alınması əvəzinə, aparılması öhdəliyini öz üzərinə götürür. Bundan əlavə, bəzən svoplar müxtəlif əsaslar üzrə hesablanan üzən faiz dərəcələri ilə istiqrazların mübadiləsi üçün istifadə olunur. Məsələn, firma bazis dərəcəsi ilə əlaqədar bir sıra ödəmələri xəzinə veksəlləri üzrə dərəcələrlə əlaqədar ödəmələrə mübadilə etməyi arzulaya bilər.

Valyuta faiz svopu haqqında sazişlər üzrə bir valyutada üzən dərəcə üzrə öhdəliklərin digər valyutada təsbit olunmuş dərəcə üzrə öhdəliklərə mübadiləsi baş verir. 90-cı illərdə svoplar haqqında sazişin hibrid formaları – forvard svopları və opsiyon svopları (“svopopsionlar”) tanınmağa başladı. Belə ki, “svopopsionlar” müəyyən şərtlərdə svop əməliyyatlarının bağlanması üçün opsiyon deməkdir.

SVOT-TƏHLİL – biznesin güclü və zəif tərəflərini, ehtimal və təhdidlərini müəyyən etmək yolu ilə biznesin strateji mövqeyinin qiymətləndirilməsinə struktur yanaşma – (SWOT), *strength* (güclü tərəflər), *weakness* (zəif tərəflər), *opportunities* (ehtimallar) və *threats* (təhdidlər).

Ş

ŞAHBAZOV KAMİL AĞAZAMAN OĞLU (1949) – Azərbaycanın görkəmli iqtisadçı

alimi, i.e.d., prof. 1971-ci ildə D.Bün-yadzadə adına Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu bitirmişdir.

1976-cı ildə namizədlik, 1994-cü ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. İdarəetmə və menecment problemləri ilə məşğul olur.

100 çap vərəqi həcmində 5 monoqrafiyanın, 85 elmi-metodiki əsərin müəllifidir. Onun rəhbərliyi ilə 10 elmlər namizədi hazırlanmışdır.

1974-1988-ci illərdə ADİU-da baş laborant, müəllim, baş müəllim, dosent işləmişdir. 1988-ci ildən kafedra müdiri vəzifəsində çalışır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 26 sentyabr tarixli Sərəncamına əsasən ona təhsilin inkişafındakı xidmətlərinə görə “Əməkdar müəllim” fəxri adı verilmişdir.

ŞAHMAT QEYDİYYATI – bu, konkret əməliyyatın uçot registrində sistematik qeydiyyatın həyata keçirilməsidir ki, bunun

qaydaları üzrə məbləğ bir dəfə yazılır. Amma bu zaman müvafiq hesabların həm debeti, həm də krediti üzrə öz əksini tapır. Buna uçot registrlərinin şahmat prinsipi üzrə düzülməsi yolu ilə nail olunur. *Şahmat qeydiyyatını* jurnal-order formasında uçot registrində ona görə geniş tətbiq edirlər ki, yazıların kəmiyyətini azaltmağa, konkret təsərrüfat əməliyyatı üzrə hər iki müxbir hesabını müşahidə etməyə (bir yerdə) imkan yaranır. Bu mənada, *şahmat qeydiyyatı* xətti qeydiyyat qarşısında üstünlüyə malikdir (təsərrüfat əməliyyatının hesab məbləğinin debet və kredit üzrə eyni şəkildə əks olunduğu qeydlə).

ŞAQLI DEZİNTEQRASIYA – məhsul istehsalının müəyyən mərhələlərinin iri şirkətlərin təchizatçıları kimi çıxış edən ixtisaslaşdırılmış firmalar tərəfindən həyata keçirilməsi.

ŞAQLI DİVERSİFİKASIYA – bir məhsulun emal edilməsinin müxtəlif mərhələləri ilə bağlı olan istehsala investisiyaların bölgüsü.

ŞAQLI ƏDALƏTLİLİK – daha çox vergi ödəmək qabiliyyətinə malik vergi ödəyicilərinin daha böyük məbləğ ödəməli olduqlarını nəzərdə tutan mülahizə.

ŞAQLI İNTEQRASIYA OLUNAN ŞİRKƏT (ŞİŞ) –

neft işində axtarış və kəşfiyyatdan son istehlakçıya yanacaq-doldurma məntəqəsinədək tsikli əhatə edən konqlomerat təşkilat. ŞİŞ modeli, əsasən, neft sferasına aid edilsə də, o, müxtəlif variasiyalarda digər korporasiyalara da aid edilir. İqtisadi və neft biznesi ilə bağlı ədəbiyyatlarda ŞİŞ-lərin ötən əsrin 30-cu illərində təşəkkül tapdığı göstərilir. Tarixi mənbələrdə isə ilk ŞİŞ təyinatlı təşkilatın 1879-cu ildə Bakıdakı “Nobel qardaşları yoldaşlığı” Neft Şirkətinin olduğu təsbit edilir. Sonradan – 1882-ci ildə ABŞ-da “Standartoyl” neft kompaniyasının təmsalında bu nümunə təkrar olunmuşdur. ŞİŞ-lə bağlı Rusiya Federasiyasında müvafiq normativ-hüquqi təyinatlı aktlar mövcuddur. Rusiyanın məşhur Lukoyl neft şirkəti və ARDNŞ-in özü tam təyinatlı olaraq ŞİŞ strukturlu modelə əsaslanır.

ŞAQLI SAZIŞLƏR – istehsal silsiləsinin müxtəlif səviyyələrində olan təsərrüfat subyektləri arasında, yaxud təsərrüfat subyektləri ilə onların müştəriləri və malgöndərənləri arasında sazişlər.

ŞAQLI TƏHLİL – maliyyə təhlili metodlarından biri. Onun

mahiyyəti 2 il (və ya daha uzun dövr) üçün maliyyə göstəricilərini tutuşdurmaqdan ibarətdir. Şaquli təhlil əlavə tədqiqat tələb edən xətalara aşkarlamağa yarıdımçı olur. Bu halda, göstəricilərin həm mütləq, həm də nisbi dəyişmələrini aşkar etmək lazımdır.

Şaquli təhlil müəyyən maliyyə hesabatının hər bir maddəsinin müəyyən baza maddəsinə faiz nisbəti vasitəsilə ifadəsidir. Balansda baza kimi məcmu aktivlərdən, gəlirlər haqqında hesabatda əsas fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlərdən, nağd vəsaitlərin hərəkəti haqqında hesabatda nağd vəsaitlərin hesabat dövründə xalis artımından istifadə edilir. Şaquli təhlilin köməyi ilə şirkətin fəaliyyətində əsas meyilləri və dəyişiklikləri aşkar etmək olar. Şaquli təhlil məlumatlarını rəqib şirkətlərin analoji məlumatları ilə, sahə üzrə orta göstəricilərlə müqayisə etmək və sahənin digər şirkətləri arasında bu şirkətin vəziyyətini aydınlaşdırmaq olar. Bundan əlavə, cari və uzunmüddətli aktivlərin nisbətini göstərmək, əvvəlki dövrlə müqayisədə cari aktivlərin tərkibinin dəyişməsinə aşkar etmək, gəlirin hər vahidinə nə qədər məsrəf və xərc düşdüyünü göstərmək olar.

ŞANS QIYMƏTİ (fr. *chance* – müvəffəqiyyət ehtimalı) – yüksək mənfəət ümidi ilə böyük risk və az gəlirlə investisiyaların seçim xərci. Investisiyaların alternativ növünə görə ən yüksək gəlir. **ŞARP ƏMSALI** – riskə görə orta gəlirin bu gəlirdən orta kənarlaşmaya nisbəti kimi hesablanan investisiya portfelinin səmərəlilik göstəricisi.

ŞARP UİLYAM FORSAYT (1934) – ABŞ iqtisadçısı, mikro-iqtisadiyyat sahəsində mütəxəssis.

Səhmdar kapitalının qiymət modelini özündə təcəssüm etdirən “maliyyə aktivlərinin qiymətinin formalaşması nəzəriyyəsinə töhfəsinə görə” 1990-cı ildə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı olmuşdur (M.Miller və Q.Markovits ilə birlikdə). Maliyyə sferasının tədqiqində xidmətlərinə və biznes sferasında təhsilə töhfəsinə görə isə Amerika Biznes Məktəbi Assambleyasının (1980) və Maliyyə sahəsində Analitiklər Federasiyasının (1955) mükafatlarına layiq görülmüşdür. REND korporativində işləmiş, ABŞ-ın müxtəlif universitetlərində və biznes məktəblərində (1970-1989) dərs demişdir. Maliyyə aktivlərinin yerləşməsi üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasına dair tədris kurslarının və proqramlarının müəllifi və rəhbəri olmuşdur. Dəfələrlə investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan xüsusi firmaların, təşkilatların və fondların məsləhətçisi funksiyasını yerinə yetirmişdir. Tədqiqat fonduna, Maliyyə Analitikləri İnstitutundakı təhsil və tədqiqat üzrə Şuraya hamilik etmişdir. Kəmiyyət Tədqiqatları İnstitutunda komitə üzvü, İsveçrə bankının portfel investisiyaları idarəsində şöbə məsləhətçisi işləmiş, Amerika Maliyyə Assosiasiyasının üzvü və prezidenti (1980-ci ildən) olmuşdur. Stan-

ford Universitetinin fəxri professorudur. 1986-cı ildən özünün “Uilyam F. Şarp assoşieyts” tədqiqat-məsləhət firmasına rəhbərlik edir.

Özünün doktorluq dissertasiyasının əsas ideyalarını “Portfel investisiyalarının sadələşdirilmiş təhlili modeli” məqaləsində ifadə edərək, Şarp Markovitsin modeli bazasında portfel investisiyalarının təhlilinin bir sıra aspektlərini tədqiq etmiş, kapital aktivləri üçün sonradan qiymətin əmələ gəlməsi modelinə yaxın faktor modelini qurmuşdur.

Səhmdar kapitalının qiymət modelinin əsaslarını isə Şarp “Kapital aktivlərinin qiyməti – risk şəraitində bazar tarazlığı nəzəriyyəsi” məqaləsində ifadə etmişdir ki, bu da maliyyə aktivlərinin qiymətlərinin formalaşmasının bazar təhlilində addım idi. Şarpın modelinin əsasında fərziyyə dururdu. Buna uyğun olaraq səhmlərin fərdi sahibi (investor) borc kapitalının kombinasiyası və riskli qiymətli kağızların seçilmiş (optimal) portfeli yolu ilə riskdən yaxa qurtarmağa üstünlük verir. Modelə uyğun olaraq, riskə məruz qalan qiymətli kağızların optimal portfelinin strukturu investorun riskə olan xüsusi münasibətlərindən yox, onun qiymətli kağızların müxtəlif növlərinin gələcək perspektivlərini qiymətləndirməsindən asılıdır. Bu, riskli səhmlərin əlaqələndirilməsinin və risk nöqtəyi-nəzərindən təhlükəsiz qiymətli kağızlara, yaxud istiqrazlara üstünlük verilməsinə qoyulan investisiyanın seçilməsində əks olunur. Şirkətin məcmu səhmdar kapitalında hər bir səhmdarın

xüsusi payının “beta dəyəri” adlanan göstəricinin köməyilə Şarp onun son hədd töhfəsini riskli qiymətli kağızların bütün bazar portfelinin riskində göstərdi. Şarp modeli maliyyə bazarlarında müasir qiymət nəzəriyyələrinin əsasında durur və Markovitsin portfel investisiyaları modeli ilə yanaşı, maliyyə iqtisadiyyatına dair bütün dərsləklərə daxil olmuşdur.

1970-ci illərin sonunda Şarp portfel investisiyalarının təhlilinin bir çox problemləri üçün həllin tapılmasında kifayət qədər sadə, lakin səmərəli metod işləyib hazırladı. Bu metod “Portfel investisiyalarının yaxşılaşdırılması üçün alqoritm”in həlli mexanizmini təsvir edən məqalənin 1987-ci ilə qədər dərc olunmamasına baxmayaraq, geniş yayılmışdır.

ŞATALİN STANİSLAV SERGEYEVİÇ (1934-1997) – rus iqtisadçısı, SSRİ EA-nın müxbir üzvü (1974), SSRİ EA-nın akademiki (1987), Rusiya EA-nın akademiki (1991). 1958-ci ildə M.Lomonosov adına MDU-nun İqtisadiyyat fakültəsini bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə 1958-ci ildə SSRİ Maliyyə Nazirliyi Elmi-Tədqiqat Maliyyə İnstitutunda iqtisadçı kimi başlamışdır. Sonralar ayrı-ayrı ali məktəblərdə və elmi-tədqiqat institutlarında elmi fəaliyyətlə məşğul olmuş, müxtəlif rəhbər vəzifələrdə çalışmışdır. 1990-cı ildən SSRİ EA İqtisadiyyat bölməsinin akademik-

katibi, 1990-cı ildən SSRİ Prezident Şurasının üzvü olmuşdur. Xalq təsərrüfatının sahələrarası əlaqələrinin və sahə strukturunun təhlili və planlaşdırılması metodlarının işlənib hazırlanması üzrə silsilə tədqiqatlarına görə dövlət mükafatı almışdır (1968). “İnkişaf etmiş sosialist iqtisadiyyatının fəaliyyət göstərməsi. Metod nəzəriyyəsi və problemlər” (1987) əsərinə görə V.S.Nemçinov adına mükafata layiq görülmüşdür.

Şatalin digər alimlərin sırasında hələ 1960-cı illərdən başlayaraq, iqtisadi tədqiqatlarda və xalq təsərrüfatının planlaşdırılmasında iqtisadi-riyazi modellərin və EHM-lərin tətbiqinin elmi əsaslarını işləyib hazırladı. Sosialist təkrar istehsal nəzəriyyəsinə Şatalin sosialist iqtisadiyyatının ən mühüm inkişaf proporsiyalarının formalaşması qanunauyğunluqları və onun intensivləşməsi üsulları haqqında dərin nəticələrə gəldi, onları əsaslandırdı. Sosialist amillərinin və ictimai istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi ehtiyatlarının prinsipial rolunun tədqiqinə böyük töhfə verdi.

ŞEDULA – gəlir vergisinin tətbiqi zamanı gəlir mənbələrinin dərəcələri.

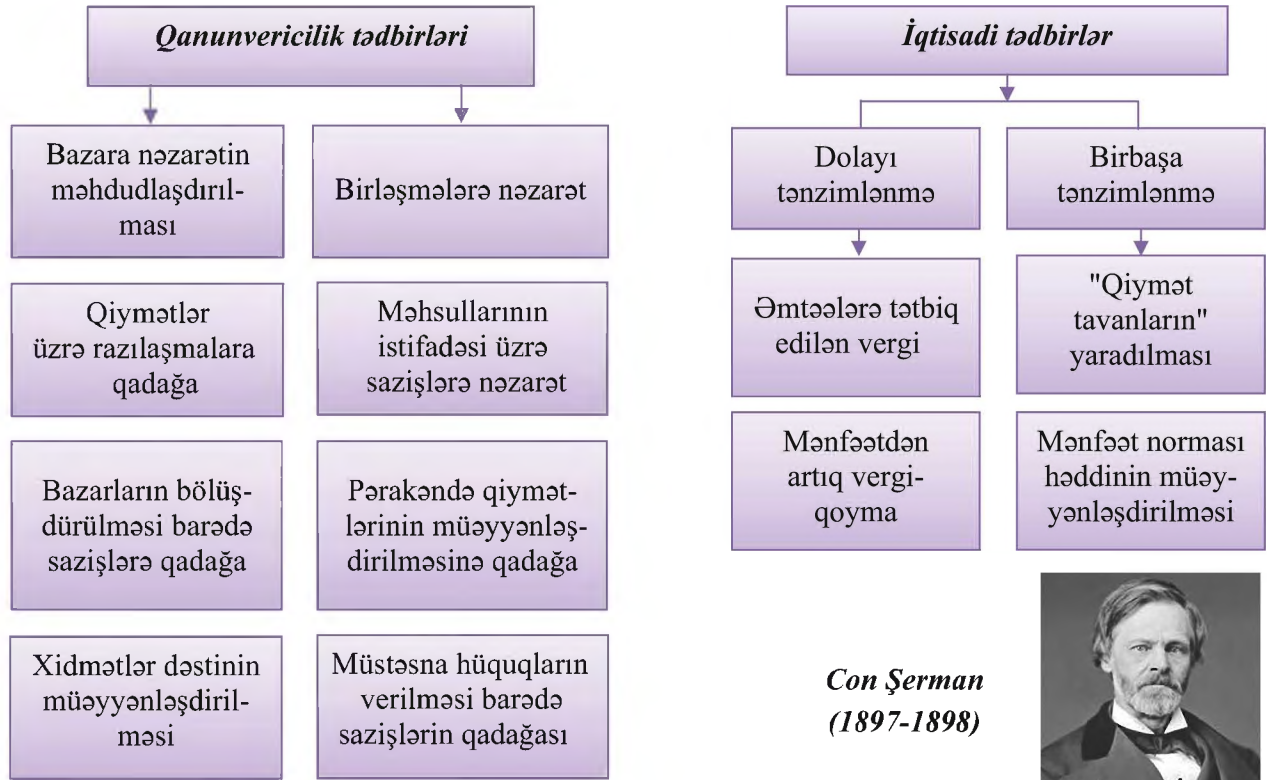
ŞELLİNQ TOMAS (1921) – Amerika iqtisadçısı. Merilend Universitetinin professoru, 1991-ci ildə Amerika İqtisadçılar Assosiasiyasının prezidenti olmuşdur. 1977-ci ildə Frenk Seydman mükafa-

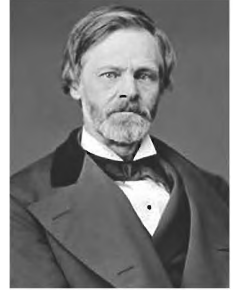
tına, 2005-ci ildə isə kooperasiyada mübahisəli problemlərin oyunlar nəzəriyyəsi çərçivəsində həllinin təhlilinə görə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

ŞERMAN QANUNU – inhisarlarla və rəqabətin əsassız məhdudiyətlərlə mübarizəsinə yönəldilmiş, dünyada ilkin qəbul edilmiş hüquqi aktlardan biri; 1890-cı ildə ABŞ Konqresi tərəfindən qəbul edilmişdir. Vətəndaş müharibəsindən sonra ABŞ sənayesinin sürətli inkişafı, dövlətin qanunvericiliklə iqtisadi hakimiyyətinin təmərküzləşməsinin və bu hakimiyyətin sui-istifadəsinin qarşısını almaq iqtidarının olmaması nəticəsində Konqres 1890-cı il 24 iyul tarixdə azad rəqabət şəraitində azad sahibkarlığın hüquqi cəhətdən milli məxsusluğunu təsbit etdi. Qanun xəzinədarlığın keçmiş katibi senator Con Şermanın (1823-1900) şərəfinə adlandırılmışdır. “Şerman qanunu” ştatlar arasında ticarətdə, eləcə də beynəlxalq ticarətdə aşağıdakıları qadağan edir: a) ticarətin məhdudlaşmasına dair sazişləri, birlikləri (trestləri) və gizli danışıqları; b) inhisarlaşmanı və inhisarlaşma haqqında gizli danışıq cəhdlərini. Bu sazişlərdə iştirak edən şəxslər qanunun pozulmasında günahkar sayılırlar, cəriməyə (50 min dollardan çox olmayaraq), həbs qəti imkan tədbirinə (1 ildən artıq olmayaraq), yaxud məhkəmənin qərarı ilə digər cəzaya məruz qalırlar. 1911-ci ildə “Şerman qanunu”nda, onun yalnız ticarətin həddən artıq məhdudlaşması haqqında sazişə tətbiqi ilə bağlı bəzi dəyişikliklər edildi. Əgər firmanın biznesinin çiçəklən-

Con Şermanın təklif etdiyi rəqabət siyasətinin sistemi

**Con Şerman
(1897-1898)**

məsinə təsir göstərən fəaliyyəti sahədə rəqabətə hiss ediləcək zərər vurarsa, onda bu firma öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşmalıdır. “Şerman qanunu”-nun inkişafında aşağıdakı tədbirlərin mühüm rolu olmuşdur: a) 1914-cü ildə Konqres tərəfindən Kleyton qanununun qəbul edilməsi. Bu qanun istehlakçıya rəqiblərin əmtəələrini almaq və şirkətin səhmlərini əldə etmək imkanını verməyən, rəqabətin məhdudlaşmasına aparan sazişlərə, qiymət ayrı-seçkiliyinin bəzi formalarına qadağa müəyyənləşdirmişdi. Həmin ildə Konqres Federal Ticarət Komissiyasını (FTK) yaratdı və ona haqsız rəqabətin qarşısını almaq səlahiyyəti verdi; b) məhkəmələr xüsusilə qəsdən hərəkətlərin bəzi kateqoriyalarını müəyyən

etdi: qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi və ya bazarların bölüşdürülməsi üzrə müxtəlif formalar arasında sazişlər, qrup şəklində boykotlar və patentləşməyən əmtəələr üzərində üstünlükləri təmin etmək üçün patentlərdən istifadənin bəzi formaları. Bununla belə, malların yenidən satışı halları zamanı qiymətlərin müəyyən edilməsi üzrə sazişə qoyulan qadağa aradan götürüldü.

“Şerman qanunu”-nın inhisarlaşmanın qadağan edilməsinə yönəldilmiş ikinci bəndi, əsasən, bir firmanın iqtisadi hakimiyyətinin inkar edilməsi üçün istifadə olunurdu. Əgər firma bazarın 65%-dən çoxuna nəzarət edirdisə, o, inhisarlaşmaya cəhdə günahlandırılı bilərdi. Lakin bir neçə firmanın hökmran

olduğu (oligopoliya) yerdə inhisarlaşma cəhdlərində günahlandırma aradan götürülürdü. Oligopoliya təmərküzləşməsinə aparan qovuşma halları zamanı məhkəmələr ticarətin əsaslandırılmış məhdudiyətini xüsusilə qeyd etdilər. Bununla əlaqədar olaraq Kleyton qanunu səhmlərin bəzi satılma növlərini qadağan etdi. Bu da qeyri-səmərəli olduqda, Seller-Kefover düzəlişi ilə (1950) aktivlərin satın alınması və digər bu cür sövdələrlə qovuşmasına qoyulan daha geniş qadağa müəyyənləşdirdi. Konqresin əsaslandırılmayan təmərküzləşmə ilə əlaqədar bu üçüncü cəhdinə uyğun olaraq məhkəmələr və FTK ən az oligopoliya meyli olan bütün qovuşmaları qanunsuz elan etdilər.

The Sherman Antitrust Act (1890)

Section 1. Trusts, etc., In restraint of trade illegal; penalty

Every contract, combination in the form of trust or otherwise, or conspiracy, in restraint of trade or commerce among the several States, or with foreign nations, is declared to be illegal. Every person who shall make any contract or engage in any combination or conspiracy hereby declared to be illegal shall be deemed guilty of a felony, and, on conviction thereof, shall be punished by fine not exceeding \$10,000,000 if a corporation, or, if any other person, \$350,000, or by imprisonment not exceeding three years, or by both said punishments, in the discretion of the court.

Section 2. Monopolizing trade a felony; penalty

Every person who shall monopolize, or attempt to monopolize, or combine or conspire with any other person or persons, to monopolize any part of the trade or commerce among the several States, or with foreign nations, shall be deemed guilty of a felony, and, on conviction thereof, shall be punished by fine not exceeding \$10,000,000 if a corporation, or, if any other person, \$350,000, or by imprisonment not exceeding three years, or by both said punishments, in the discretion of the court.

Section 3. Trusts in Territories or District of Columbia illegal; combination a felony

Every contract, combination in form of trust or otherwise, or conspiracy, in restraint of trade or commerce in any Territory of the United States or of the District of Columbia, or in restraint of trade or commerce between any such Territory and another, or between any such Territory or Territories and any State or States or the District of Columbia, or with foreign nations, or between the District of Columbia and any State or States or foreign nations, is declared illegal. Every person who shall make any such contract or engage in any such combination or conspiracy, shall be deemed guilty of a felony, and, on conviction thereof, shall be punished by fine not exceeding \$10,000,000 if a corporation, or, if any other person, \$350,000, or by imprisonment not exceeding three years, or both said punishments, in the discretion of the court.

Section 4. Jurisdiction of courts; duty of United States attorneys; procedure

The several district courts of the United States are invested with jurisdiction to prevent and restrain violations of sections 1 to 7 of this title; and it shall be the duty of the several United States attorneys, in their respective districts, under the direction of the Attorney General, to institute proceedings in equity to prevent and restrain such violations. Such proceedings may be by way of petition setting forth the case and praying that such violation shall be enjoined or otherwise prohibited. When the parties complained of shall have been duly notified of such petition the court shall proceed, as soon as may be, to the hearing and determination of the case; and pending such petition and before final decree, the court may at any time make such temporary restraining order or prohibition as shall be deemed just in the premises.

Section 5. Bringing in additional parties

“Şerman qanunu” (1890-cı il)

“Şerman qanunu”na uyğun olaraq ABŞ-ın federal hökumətinin də müəssisəni məhkəməyə cəlb etmək hüququ vardır, özü də günahlandırma dairəsi kifayət qədər genişdir: pul cəriməsindən tutmuş, həbs qəti imkan tədbirinə qədər. 1974-cü il düzəlişinin tətbiq edilməsindən sonra həbs tədbiri geniş yayılmağa başladı. Təqsirkar müəssisənin hərəkətlərinə məhkəmə qadağası qoyula bilər, qeyri-adi hallarda məhkəmə müəssisənin

bölünməsi haqqında qərar verə bilər. Bundan əlavə, “Şerman qanunu”nun hər hansı bir şəxs tərəfindən pozulması nəticəsində itki verildiyini hesab edən xüsusi şəxslər məhkəmədə iş qaldırmaq və iddiaların qəbul edilməsi əsaslandırılmış olduğu halda, dəymiş zərərin dəyərindən 3 dəfə çox olan kompensasiya almaq hüququna malikdirlər. Bu cür dinləmələr ABŞ-ın məhkəmə orqanlarının fəaliyyətində adi praktikaya çevrilmiş

dir. “Şerman qanunu” qəbul edilməmişdən əvvəl ABŞ-da inhisarlaşmanın əksinə yönəldilmiş bir sıra qanunlar fəaliyyət göstərirdi. Lakin onlar səmərəsiz idi və 1880-ci illərdə trestlərə çulğalaşma və birləşmə dalğasının qarşısını ala bilmədilər.

“Şerman qanunu”, Kleyton qanunu və Seller-Kefover qanunu ABŞ-da antiinhisar (antitrust) qanunvericiliyinin əsasını təşkil edir.

ŞƏBƏKƏLƏRARASI MÜHAFİZƏ (Firewall) – global hesablama şəbəkəsini (WAN), lokal hesablama şəbəkəsini (LAN) və ya kompüter internet vasitəsilə icazəsiz girişdən, qeyri-qanuni, zərərli proqramların, məlumatların və ya elektron formada olan digər materialların yerləşdirilməsindən qoruyan aparatların, proqram təminatının kombinasiyası.

ŞƏHADƏTNAMƏ – hüquqi faktı təsdiq edən sənəd (məsələn, doğum haqqında, nikah haqqında şəhadətnamə). Qanuna və ya digər hüquqi akta görə müəyyənləşdirilmiş şəhadətnamə mütləq təsdiq olunmalıdır. Düzgün tərtib edilməməsi sənədin etibarsızlığına səbəb ola bilər. Şəhadətnamənin məzmunundan yalnız məhkəmə qaydasında imtina oluna bilər. Firmanın kapitalının bir hissəsinə malik olmaq hüququnu təsdiq edən tituldur. Şəhadətnamənin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: girov şəhadətnaməsi – borcların vaxtında ödənilməməsi zamanı borclu tərəfindən girov qoyulmuş əmlakın satışı hüququnu kreditora verən girov haqqında sənəd; əmanətlər haqqında şəhadətnamə – əmanətin müştəri

digər tərəfə (sığortalıya) və ya sığorta müqaviləsi xeyrinə bağlanmış şəxsə (faydalanan şəxsə) müqavilədə nəzərdə tutulan hadisənin (sığorta hadisəsinin) baş verdiyi təqdirdə həmin hadisə nəticəsində dəymiş zərərin əvəzini müqavilə ilə müəyyənləşdirilmiş məbləğ (sığorta məbləği) həddində ödəməyi (sığorta ödənişi verməyi) öhdəsinə götürdüyü sığorta müqaviləsi forması.

ŞƏXSİ TUTUM – sığorta və ya təkrar sığorta müqaviləsinə əsasən, sığorta riskinin sığortaçının (təkrar sığortalının) öhdəliyində qalan hissəsi.

ŞƏXSİ VEKSEL – fiziki şəxs tərəfindən verilmiş veksəl.

ŞƏXSİ YARDIMÇI TƏSƏRRÜFAT – bir qayda olaraq iş vaxtından sonra asudə vaxt zamanı vətəndaşlar tərəfindən kənd təsərrüfatının aparılması forması. Əsasən, ərzağa olan tələbatları ödəmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və sahibkarlıq fəaliyyətinə aid deyil.

Şəxsi yardımçı təsərrüfatda istehsalın səmərəliliyi və əmək tutumu kənd təsərrüfatı müəssisələrinin qarşılıqlı fəaliyyətindən asılıdır. Lakin son illər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin formalarının dəyişməsi, eləcə də onların iqtisadi, təşkilati və texnoloji çətinlikləri ilə əlaqədar bu yardım xeyli azalmışdır.

ŞƏKƏRƏLİYEV ARİF ŞƏKƏRƏLİ OĞLU (1949) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.d., prof., Əməkdar elm xadimi. 1970-ci ildə D.Bünyadzadə adına Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu bitirmişdir. 1976-cı ildə namizədlik, 1991-ci ildə Sankt-Peterburq İqtisad və Ma-

liyyə Universitetində doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. 1992-ci ildən professorudur.

130-dan çox

elmi məqalə, bir neçə monoqrafiya və dərsliyin müəllifidir. Əsas tədqiqat obyekti xidmət sahəsi və dünya iqtisadiyyatının problemləridir.

A.Şəkərəliyev 1970-1982-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutunda baş laborant, müəllim, baş müəllim, dekan müavini, kafedra müdiri vəzifələrində işləmişdir. 1982-ci ildən Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutuna işə qəbul olunmuşdur. 1987-1990-cı illərdə dekan, 2000-2007-ci illərdə ADİU-nun prorektoru olmuşdur. Hazırda universitetin professorudur.

ŞƏKLİ DƏYİŞDİRİLMİŞ TƏKRAR ALINMA – elə vəziyyətdir ki, bu zaman məhsulun uyğun növlərinə dəyişilməz tələblər saxlanılır, malgöndərənlərə münasibətdə isə mümkün alternativlər tətbiq olunur. Bu zaman alış şərtlərinə adi mal göndərmə prosedurunun şəklini dəyişdirməyi tələb edən kifayət qədər əhəmiyyətli dəyişikliklər oluna bilər (məsələn, mal göndərmə ilə bağlı olan şərtlərə).

ŞƏRAİTİN XEYLİ DƏYİŞMƏSİ – şəraitin dəyişməsi o zaman əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş hesab edilir ki, tərəflər bunu qabaqcadan görürlər. Bu zaman müqavilə ümumiyyətlə imzalanmır və ya tam fərqli şərtlərlə imzalanır.

ŞƏRİKLİ SİĞORTA – sığorta müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş sığorta risklərinin birgə sığortalanması və sığorta ödənişi üzrə öhdəliklərin bölüşdürülməsi bərdə bir neçə sığortaçının öz aralarında bağladıkları müqavilədən yaranan hüquqi və iqtisadi münasibətlər mexanizmi.

ŞƏRTİ AKSEPT (ing. *qualified acceptance*) – qeyd-şərtli aksept. Akseptin bu növü ofertaya münasibətdə tətbiq edilmir. Çünki əlavə şərtlər irəli sürüldükdə, o özü yeni oferta sayılır. Zaman (müddət) və ya ödəniş yeri ilə bağlı məhdudiyətlər olduqda, trattanın (köçürmə vekselin) saxlayıcısı şərtsiz aksept tələb etmək hüququna malikdir. Saxlayıcı bununla razılaşmadıqda isə onu ödənişdən imtina hesab edə bilər.

ŞƏRTİ ƏQD – bu əqdin şərtlərində iştirakçılardan birinin digər iştirakçıya mükafat adlanan pul məbləği ödəməklə öz öhdəliklərini yerinə yetirməkdən imtinası hüququ nəzərdə tutulur.

ŞƏRTİ FRANŞIZA – sığorta məbləğindən faizlərlə və ya mütləq kəmiyyətdə müəyyənləşdirilən franşizadır ki, bu zaman sığortaçı franşizanın müəyyən olunmuş məbləğdən çoxalmayan zərəərə görə məsuliyyətdən azad olunur. Əgər zərərin ölçüsü franşizanın məbləğindən yüksəkdirsə, bu zərəri tam ödəməlidir. Şerti franşiza sığorta hadisəsinin baş verməsi nəticəsində zərərin kəmiyyəti franşizanın ölçüsündən az və ya ona bərabər olur, sığortaçı isə sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi öhdəliyindən azaddır. Şerti franşiza – bu zaman əgər zərərin

ölçüsü franşizanın ölçüsündən çox deyilsə, sığortaçı bu zərəre görə məsuliyyətdən azad olur. Əgər zərərin ölçüsü franşizanın ölçüsündən çoxdursa, zərəre tam ödənilməlidir.

ŞƏRTİ QIYMƏT (ing. *contingent valuation*) – əsasən bazarda təklif edilməmiş xidmətlərin və malların istehlak dəyərinin aşkar edilməsi. Bu halda, insandan müəyyən məbləğdə pul ödəməyə və ya kompensasiya almağa potensial baxımdan hazır olub-olmadığını deməsini xahiş edirlər. Ətraf mühitin öyrənilməsinin nəzəri-iqtisadi sahəsində bu yanaşma geniş tətbiq olunur.

ŞƏRTİ MƏHSUL VAHİDİ – istehsalı fiziki cəhətdən başa çatmış məmulatlardan fərqli olaraq, material, əmək sərfi və əlavə xərclər hissəsində tamamlanmış məmulatların hesablanmış sayı. Bu vahidlərdən istehsalın şərti həcmnin ölçülməsi üçün proseslər üzrə maya dəyərinin kalkulasiyası zamanı istifadə olunur.

ŞƏRTSİZ AKSEPT (ing. *general acceptance*) – qarşı tərəfin təklifinə (ofertaya) əsasən, ofertə əlavə şərtlər və qeyd-şərtlər təqdim edilmədən əqdin şərtlərini imzalamağa razılıq. Əvvəlcədən razılaşdırılmış şərtlər dəyişdirilmədən köçürmə vekselinin akseptləşdirilməsi.

ŞƏRTSİZ FRANŞİZA – mütləq məbləğdən faizlərlə və ya mütləq kəmiyyətdə müəyyən edilən franşizadır. Bu zaman bütün hallarda zərəre müəyyən olunmuş franşiza çıxılmaqla ödənilir. Şərtsiz franşiza – sığorta ödənişinin kəmiyyəti hesablanan zaman zərərin necə olmasından asılı olmayaraq, zərəre razılaşdırılmış ölçüdə azalır.

Şərtsiz franşiza – bu zaman sığortaçının məsuliyyəti franşiza çıxılmaqla zərərin ölçüsü ilə müəyyən edilir.

ŞƏRTSİZ VEKSEL – heç bir şərtlə yüklənməmiş və təqdim edildikdə nağd ödənilməli olan veksəl.

ŞİFRLƏMƏ (*Encryption/cryptography*) – proqramların və məlumatların xüsusi şifrəçmə alqoritmləri (kriptografik açarlar) olmadan başa düşülə bilməyəcək formaya çevrilməsi prosesi. Məsələn, icazəsiz açıqlanma və dəyişdirilmənin qarşısını almaq üçün əmək haqqı cədvəlləri sistemində olan məxfi xarakterli şəxsi məlumatlar şifrlənə bilər. Şifrləmə məxfi və həssas proqramların, məlumatların icazəsiz istifadəsinə və dəyişdirilməsinə qarşı qorunmasını, bununla əlaqədar səmərəli nəzarəti təmin edə bilər. Bununla belə, səmərəli təhlükəsizliyin təmin edilməsi kriptografik açarların istifadəsinə nəzarətin düzgün qaydada həyata keçirilməsindən asılıdır.

ŞİPÇANDLER (ing. *ship – gəmi, chandler* – xırda tacir) – gəmiləri ərzaq və texniki vasitələrlə təmin edən firma.

ŞİRƏLİYEV ASİF İSMAYIL OĞLU (1939) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.d., prof., 1965-ci

ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini, 1968-ci ildə isə Bakı Ali Partiya Məktəbini bitirmişdir. 1976-cı ildə namizədlik, 2000-ci ildə “Aqrar-sənaye kompleksi sistemində iqtisadi mənafeələr” möv-

zusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. 10-dan çox iqtisad elmləri namizədinin rəhbəri olmuşdur. 32 kitabı, 70-dən çox elmi məqaləsi çap olunmuşdur. “Bazar terminlərinin izahlı lüğəti”ni, “İqtisad elmlərində işlədilən ərəb və fars mənşəli sözlər”, “İqtisad elmində işlədilən alınma sözlər” lüğətlərini çap etdirmişdir.

A.Şirəliyev uzun müddət komсомol, partiya və həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının rəhbər orqanlarında çalışmış, 1973-cü ildə Y.Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda müəllim, dosent, professor vəzifələrində işləmişdir. Hazırda həmin universitetdə İqtisadiyyat və tənzimləmə kafedrasının müdürüdür.

ŞİRƏLİYEV VASİF MÜSEYİB OĞLU (1936) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.d., prof.

1964-cü ildə S.Orconikidze adına Moskva Mühəndis-İqtisad İnstitutunda “Mənzil tikintisində əmək

məhsuldarlığının artırılması ehtiyatları” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

V.M.Şirəliyevin əsərlərində müasir yaşayış binalarının milli və yerli xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmiş, yaşayış rayonunun, yaşayış ərazisinin ümumi sahəsinin göstəricilərinin, yaşayış fondunun sıxlığının tikintinin dəyəri ilə qarşılıqlı əlaqəsini xarakterizə edən bəzi qanunauyğunluqlar aşkar edilmiş

və layihə göstəricilərini hesablaşmaq üçün analitik metodlar işlənmişdir.

Elmi işlərin əsas müddəaları 10 monoqafiya və kitabçada, 2 dərs vəsaitində, 3 metodiki tövsiyədə, 51 elmi məqalədə, 5 tədris proqramında əksini tapmışdır. Əsərlərin ümumi həcmi 150 çap vərəqindən çoxdur.

2000-ci ildən indiyə kimi Memarlıq və İnşaat Universitetində Tikintinin iqtisadiyyatı kafedrasının professorudur.

ŞİRİNOV HƏBİB RƏHİM OĞLU (1929-1985) – Azərbaycanın görkəmli iqtisadçısı,

i.e.d., prof. Həbib Şirinov 1958-ci ildə namizədlik, 1971-ci ildə isə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

İnsanla texnika arasında ziddiyyətlər, elm və texnikada baş verən inqilabi çevrilişlər, istehsal proseslərinin, avtomatlaşmanın ali formaları, madditexniki bazanın həlledici elementləri, yüksələn əmək məhsuldarlığı qanununun fəaliyyəti və istifadə mexanizmi, onun təzahür formaları, kapital qoyuluşunun səmərəliliyi, elmin bilavasitə məhsuldar qüvvəyə çevrilməsi, işçilərin özlərinin yaradıcılıq təşəbbüsləri, səmərəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi, yarıq, cəmiyyətin mənafeyi naminə vicdanlı əmək və s. istedadlı tədqiqatçı, məhsuldar alim H.Şirinovun maraq dairəsində olmuş, həmin sahələrə aid monoqrafiya, kitabça və onlarca məqalələr yazmışdır.

Həsən Dadaşov məktəbinin yətiməsi, Azərbaycan siyasi iqtisadçılarının görkəmli nümayəndələrindən biri olmuşdur. Dərin məntiq, analitik təhlil bacarığına malik idi.

Uzun müddət S.M.Kirov adına ADU-da və D.Bünyadzadə adına AzXTİ-də siyasi iqtisad fənnindən mühazirələr oxumuşdur. **ŞİRİNZADƏ NATİQ ƏHMƏD OĞLU** (1966) – “AzRosPromInvest” Azərbaycan-Rusiya

birgə müəssisəsinin Direktorlar Şurasının sədri, “Daş Salahlı Bentonit” ASC-nin Müşahidə Şurasının sədri,

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Sahibkarlar Şurasının üzvü. Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun Himayədarlar Şurasının, Rusiya-Azərbaycan İşgüzar Əməkdaşlıq Palatasının üzvü.

1989-cu ildə Moskvada D.İ.Mendeleyev adına Rusiya Kimya-Texnologiya Universitetini, 1996-cı ildə Bakıda Qərb Universitetini bitirmişdir.

1998-2005-ci illərdə BMT Sənaye İnkişaf Təşkilatının (UNIDO), Yunanıstan Xarici İşlər Nazirliyinin, Yaponiya Xarici İşlər Nazirliyinin, Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin sertifikatlarına layiq görülmüşdür. II dərəcəli “Sodrujestvo” ordeninin daşıyıcısıdır. 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən AR regionlarının inkişafında xidmətlərinə görə xüsusi diploma layiq görülmüşdür.

Qlobal İqtisadi Problemlər İnstitutunun təsisçisi və rəhbəridir.

ŞİRKƏT – hüquqi şəxs statusuna malik sahibkarların ticarət, sənaye, nəqliyyat, tikinti, aqrarsənaye, sığorta və s. birliyi.

Şirkətin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: konsaltinq (məsləhət) şirkəti – bazarın (əmtəə, xidmət, lisenziya, nou-hau və s.) tədqiqi və proqnozlaşdırılması; idxal-ixrac əməliyyatlarının ticarət-siyasi şərtlərinin qiymətləndirilməsi; marketinq proqramlarının işlənməsi, aparılması və s. üzrə xidmətlər göstərən şirkət. Konsaltinq şirkətləri regional, sahə və digər prinsiplər üzrə ixtisaslaşa bilər; lizinq şirkəti – avadanlığı icarəyə verən və geri almayan, onu qalıq dəyəri üzrə satan şirkət; sığorta şirkəti – sığorta fəaliyyətini həyata keçirən və həyat, tibbi, əmlak, məsuliyyət sığortası üzrə xidmətlər göstərən təşkilat.

ŞİRKƏT, İMTİYAZLI – bir qayda olaraq, hökumət konsessiyası əsasında təşkil olunmuş, ya vergi və yaxud başqa növ real dövlət güzəştlərindən istifadə edən şirkət.

ŞİRKƏT, İNJİNİRİNG – injiniring xidmətlərinin göstərilməsində ixtisaslaşan şirkət. İnjiniring şirkəti rəsmi asılı olmayan, hər hansı sənaye, ticarət və ya tikinti firmasına tabe olmayan statusa malikdir. İnjiniring şirkəti, bir qayda olaraq, eyni vaxtda bir neçə sahədə işlər yerinə yetirə bilər və müxtəlif avadanlıq tədarükçülərini, podrat firmalarını işə cəlb edə bilər. İxtisaslaşdırılmış firmaların bazasında ixrac injiniringinin inkişafı iqtisadi cəhətdən daha faydalıdır. Bu, hətta ölkə ixrac

üçün son məhsula malik olmadığı hallarda belə, əlavə valyuta ehtiyatlarının təmin edilməsi üçün elmi-texniki təcrübədən istifadə etməyə imkan verir.

ŞİRKƏT, KONSALTING – bazarın tədqiq və proqnozlaşdırılması (mallar, xidmətlər, lisenziyalar, nou-hau və s.); idxal-ixrac əməliyyatlarının ticarət-siyasi şərtlərinin; həmçinin, yerli praktikada müxtəlif mülkiyyət formalarının qeydiyyatdan keçirilməsi üzrə xidmətlər göstərən şirkət. Konsalting firmaları regional, sahəvi və başqa prinsiplər üzrə ixtisaslaşa bilər (bax: Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti, Holding).

ŞİRKƏT, MALİYYƏ, KƏP-TİV – törəmə şirkət olub, əsasən, əsas şirkətdən istehlak mallarının alınması ilə məşğul olur. Həmçinin, onun maliyyə istehlakçılarına xidmət edir.

ŞİRKƏTİ İDARƏ EDƏNİN MÜKAFATLANDIRILMASI – fondun vəkalət idarəsinin qaydalarına müvafiq olaraq fonda xidmət göstərilməsinə görə idarə edənin hər il aldığı mükafat.

ŞİRKƏTİN BÖLÜNMƏSİ – bir şirkətin bütün əmlakının (fəaliyyətinin) bir və ya bir neçə başqa şirkətə (şirkətlərə) verilməsi aktı. Bir qayda olaraq, firmaların birləşməsi ilə müşayiət olunur. Nəticədə əmlakını verən firma buraxılır, benefisiar şirkətlər isə müvafiq qiymətli kağızları onların təşkilatda iştirak paylarına mütənəşib olaraq öz aralarında bölüşdürürlər.

ŞİRKƏTİN ƏMTƏƏ SİYASƏTİ – müəssisənin buraxdığı malların və göstərdiyi xidmətlərin çeşidinin planlaşdırılması üzrə tədbirlər kompleksi. Şirkə-

Dünyanın ən böyük şirkətləri (2011) ("Forbes"ə görə):

1. AT & T.	Fəaliyyət sahəsi – telekommunikasiya. Aktivlərin dəyəri – 265,25 mlrd. dollar
2. Banco Santander.	Fəaliyyət sahəsi – bank xidmətləri. Aktivlərin dəyəri – 1,3 trilyon dollar
3. British Neft.	Fəaliyyət sahəsi – yanacaq sənayesi. Aktivlərin dəyəri – 228,24 mlrd. dollar
4. Chevron.	Fəaliyyət sahəsi – yanacaq sənayesi. Aktivlərin dəyəri – 161,17 mlrd. dollar
5. ExxonMobil.	Fəaliyyət sahəsi – yanacaq sənayesi. Aktivlərin dəyəri – 228,05 mlrd. dollar
6. General Electric.	Fəaliyyət sahəsi – qarışıq. Aktivlərin dəyəri – 797,77 mlrd. dollar
7. HSBC Holdings.	Fəaliyyət sahəsi – bank xidmətləri. Aktivlərin dəyəri – 2,5 trilyon dollar
8. Royal Holland Shell.	Fəaliyyət sahəsi – yanacaq sənayesi. Aktivlərin dəyəri – 278,44 mlrd. dollar
9. Toyota Motor.	Fəaliyyət sahəsi – avtomobilqayırma. Aktivlərin dəyəri – 324,98 mlrd. dollar
10. Wal-Mart Mağazalar.	Fəaliyyət sahəsi – pərakəndə. Aktivlərin dəyəri – 163,43 mlrd. dollar

tin əmtəə siyasəti tədbirləri istehsalın texnoloji imkanlarına müvafiq surətdə, təklif edilən əmtəədən gözlənilən səmərə bəzə istehlakçıların fikirlərinə əsasən, müəyyən bazarda analoji malların olub-olmamasından asılı şəkildə müəyyənləşdirilir. Malın bazara tətbiq edilməsi proqramını düzgün formalaşdırmaq üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

1) məhsulun çoxsaylı atributları nəzərə alınmaqla əmtəə modelinin (multiatributiv model) hazırlanması; bu, potensial istehlakçıların fikrincə, əmtəəyə xas məziyyətlərin və nöqsanların hərtərəfli təhlil edilməsi nəticəsində mümkündür; növbəti mərhələ alıcıların hər bir hədəf qrupu üçün əmtəənin özəyini, onun baza əhəmiyyətli və digər mənfəətlərinin formalaşmasıdır; 2) malın imicinin, əsasən, "qiymət-keyfiyyət" koordinatlarında yaradılmasına müvafiq yanaşmanın seçilməsi; malın obrazı

əvvəlcədən planlaşdırılmalı, marketing siyasətinin işlənilməsi ilə yanaşı həyata keçirilməlidir. Çünki imic əmtəənin mühüm atributudur, buna görə də əmtəənin mövqeyini müəyyən edərkən onun imici nəzərə alınmalıdır;

3) malın analoqları və əvəzediciləri ilə müqayisədə planlaşdırılan nisbi faydalılığı müəyyənləşdirilməlidir. Nisbi faydalılıq əmtəənin rəqabət qabiliyyətini müəyyənləşdirir;

4) məhsulun həyat mərhələsini qiymətləndirməli; məhsulun həyat fazasını bildikdə, onun rəqibləri sayılan analoji mallarla müqayisədə perspektivli olması problemini həll etmək, ən səmərəli marketing alətlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə satış və realizə miqyaslarını proqnozlaşdırmaq olar;

5) çeşid (nomenklatur) siyasətini formalaşdırmaq, malın bazarda diferensiasiya dərəcəsini müəyyənləşdirmək;

6) marka siyasətini işləyib hazırlamaq;

7) müəyyən əmtənin və ya əmtə markasının pozisiyalaşdırılmasını həyata keçirmək.

ŞİRKƏTİN İXRAC İMKANLARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ (ing. *estimate of export possibilities (availability) of an enterprise*) – müəssisənin istehlakçıya rəqibindən daha keyfiyyətli mal təklif etmək qabiliyyətinin hesablanması.

Əvvəlcə, həmin malın satış bazarları və ona istehlakçı tələbi tədqiq edilir. Sonra bazarda olan rəqib malların keyfiyyəti onun güclü və zəif tərəfləri müəyyən edilir. Malın mövcud və perspektiv rəqabət qabiliyyəti qiymətləndirildikdən sonra ya həmin malı bundan sonra da istehsal və ixrac etmək, ya onun istehsalını bitirmək və yeni mal ilə əvəz etmək, ya da müəssisənin yenidən təchiz edilməsi məsələsi həll olunur. Son addımda müəssisədə malın keyfiyyətinin yaxşılığa doğru dəyişməsinə təsir göstərə biləcək təşkilati-idarəetmə, struktur dəyişiklikləri təhlil edilir.

ŞİRKƏTİN MALİYYƏ PLANI – bu planda şirkətin balans, mənfəətlər və zərərlər haqqında hesabatın, pul vəsaitlərinin mənbələri və onlardan istifadə edilməsi haqqında hesabatının proqnoz formaları göstərilir.

Bir qayda olaraq, şirkətin maliyyə planında onun mənfəəti haqqında göstərilən məlumatlar obyektiv proqnoz ilə ehtimal edilən məbləğlər arasında orta kəmiyyətlər kimi qəbul olunur. Maliyyə planında kapital qoyuluşlarının məbləğləri kateqoriyalar (məsələn, aktivlərin əvəz-

lənməsi, fəaliyyətin genişləndirilməsi, yeni məhsulların inkişaf etdirilməsi üçün kapital qoyuluşları, ətraf mühitin qorunması və onun vəziyyətinə nəzarət üçün avadanlığa zəruri investisiyalar), bölmələr və fəaliyyət növləri üzrə bölünməklə əks etdirilməlidir.

Maliyyə planı həmin kapital qoyuluşlarının həcmələrinin qısa şəkildə əsaslandırılmasını şirkətin həmin maliyyə məqsədlərinə çatmaq üçün həyata keçirməli olduğu strateji gedişlərin təsvirini nəzərdə tutur.

Strategiyaların təsvirinə aşağıdakı *parametrlər* daxil ola bilər: tədqiqatlar və elmi araşdırmalar, effektivliyin artırılması üsulları, qiymətlə bağlı tədbirlər, yeni məhsulların və onların marketinq proqramlarının işlənilməsi.

ŞİRKƏTİN MƏQSƏDİ – təşkilatın, məsələn, müəyyən satış həcminə, mənfəətə nail olması üzrə, istehlakçıların əldə edilməsi, yaxud saxlanması və ya şirkətin malları haqqında onların məlumatlandırılması üzrə qarşıya qoyduğu vəzifələr. **Məqsədli auditoriya** reklamın nəzərə alındığı insan qrupudur. **Məqsədli bazar** şirkətin təklif və ya müraciətinin istiqamətləndiyi bazar segmentidir. **Məqsədli müştərilər** şirkətin öz istehlakçıları qismində əldə etməyə çalışdığı təşkilatlar və ya şəxslərdir.

ŞİRKƏTİN NETTO DƏYƏRİ – şirkətin xüsusi kapitalı, onun aktivləri ilə passivləri arasındakı fərq.

ŞİŞİRTMƏ VEKSEL – əmtəə ifadəsi və heç bir qiyməti olmayan veksəl. Dost vekselinin

jarqon adı. Gəlirlilik illüziyası yaratmaq məqsədilə məbləği şişirdilən vekseli çox vaxt belə adlandırırlar.

ŞLYUZ QIYMƏTİ – Avropa Birliyinin vahid aqrar siyasəti çərçivəsində bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının (taxıl, yem) franko sərhədinin illik müəyyən olunan minimum qiymətidir. Buna görə üçüncü ölkələr bu məhsulun daşınması haqqında təklif verə bilərlər. Limitləşdirilmiş (hədd) qiymətlərdən fərqli olaraq, şlyuz qiyməti dünya qiymətlərindən törəmədir. Bu qiymət dünya qiymətləri və müvafiq məhsulun istehsalı və satışı üzrə qaimə xərcləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

ŞOMAJ – sığorta hadisəsi, məsələn, yanğın baş verməsi nəticəsində sənaye müəssisələrində istehsalın dayandırılması ilə əlaqədar mənfəətin və digər maliyyə itkilərinin sığortalanması. Şomaj istehsalda baş verən fasilələr və dayanmalar nəticəsində, məsələn, qasırga, subasma, sürüşmə, digər təbiət hadisələri nəticəsində mümkün mənfəət itkilərinin və digər maliyyə itkilərinin sığortalanmasıdır.

ŞOULZ (SCHOLE) MAYRON (1941) – amerikalı iqtisadçı, maliyyə bazarları sahəsində mütəxəssis.

sində mütəxəssis.

R. Mertonla birlikdə “törəmə qiymətli kağızların qiymətləndirilməsinin yeni metodu-

nun işlənilməsinə hazırlanmasına görə” 1997-ci ildə iqtisadiyyat

üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

1969-cu ildə Çikaqo Universitetində namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Hazırda Ali Biznes Məktəbinin maliyyə üzrə professoru, Stanford Universitetinin nəzdində olan Quverov İnstitutunun aparıcı tədqiqatçısıdır.

Şoulz F.Bleklə birlikdə “derivativlərin” və ya törəmə qiymətli kağızların opsiyonlarının dəyərcə qiymətləndirilməsi problemini tədqiq etməklə maliyyənin iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə vermişdir ki, bunların nəticəsi 1973-cü ildə işlənib hazırlanmış “Blek-Şoulz düsturu” (Black-Scholes Formula) və ya “opsionlar bazarında qiymətin əmələ gəlməsi nəzəriyyəsi” kimi məşhurlaşan alqı üçün opsiyonun miqdarca qiymətləndirilməsi metodu oldu. Düstur opsiyondan gözlənilən mənfəəti və onun sövdələşmələrin bütün parametrlərindən asılılığını əvvəlcədən düzgün qiymətləndirməyə imkan verdi. Şoulzun, Blekin (1995-ci ildə vəfat etmişdir) və Mertonun əsərləri XX əsrin son 10 ili ərzində törəmə qiymətli kağızlar bazarının sürətli artımının əsasını qoydu. Lakin Şoulz metodu daha universal əhəmiyyət kəsb edir və yalnız opsiyonlar bazarında gündəlik sövdələşmələrdə yox, həm də maliyyə bazarlarından kənarında geniş yayılmışdı. Nobel komitəsinin qiymətləndirməsinə görə opsiyonlar bazarında qiymətin əmələ gəlməsi nəzəriyyəsi XX əsrin son 25 ili ərzində iqtisad elminə ən əhəmiyyətli töhfə idi. Şoulz metodologiyası maliyyə alət-

lərinin yeni tipinin yaradılmasının başlanğıcını qoydu və cəmiyyətdə risklərin daha səmərəli tənzimlənməsi üçün imkanlar yaratdı.

ŞPİTQOF ARTUR (1873-1957) – Şpitqof bütün peşəkar elmi fəaliyyəti boyu iqtisadi

tsikllərin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Marksın tədqiqatları, rus marksist Tuqan-Baranovskinin işləri və Şmol-

lərin iqtisadi tərəddüdlərə həsr olunan “Fundamentallar” kitabı onun yaradıcılığına böyük təsir etmişdir. Şpitqof çox yaxşı bildirdi ki, o dövrdə mövcud olan bütün iqtisadi tsikl nəzəriyyələri, eyni zamanda, onun dövriliyini və kapitalist sistemi strukturunda meydana gəlməsinin səbəblərini kifayət qədər aydın izah etmir. O, investisiyaların tərəddüdü ilə iqtisadiyyatda yüksəliş və enmə dövrlərini izah edən “real” nəzəriyyələrə üstünlük verməklə başqa iqtisadçılardan fərqli olaraq qıtlığı, pul amillərini, psixoloji sferadakı dərin dəyişiklikləri, kapitalın investisiyası və yığıcı proseslərindəki koordinasiya edilməmiş tərəddüdləri və bir çox başqa şeyləri nəzərə alırdı.

Şpitqof 1902-ci ildə iqtisadi tsikllər haqqında ilk məqaləsini çap etdirdi. Daha sonra “İctimai-siyasi elmlər üzrə lüğət kitabçası” (1932) nəşr olundu. Mark Blauq qeyd etdiyi kimi, “İqtisadi nəzəriyyələrin tarixi xarakteri” (1952) və “Təmiz nəzəriyyə və iqtisadi gestalt nəzəriyyə” (1953)

məqalələrində o, iqtisadi həyatın quruluşunun müəyyən tarixi variantı üçün tətbiq edilmiş iqtisadi stil konsepsiyasını formalaşdırmışdır. Lakin nəticədə bu iki məqalədəki mühakimələr alman tarixi məktəbinin ənənəvi mövqeyinin yeni dildə ifadə edilmiş formasından başqa bir şey deyildi.

ŞULTS TEODOR UİLYAM (1902-1998) – amerikalı iqtisadçı. Çikaqo məktəbinin nüma-

yəndəsi – kənd təsərrüfatının və inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatına, “insan amilinə” kapital qoyuluşu

problemlərinə dair əsərlərin müəllifidir. “İqtisadi inkişafın, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin problemləri baxımından novator tədqiqatlarına görə” 1979-cu ildə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür (U.A.Lunsla birlikdə). Cənubi Dakota ştatının kollecini və Viskonsin Universitetini bitirmişdir. 1930-cu ildən Eyms şəhərində Ayova ştatının kollecində (hazırda Ayova ştatının universiteti) kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatından dərslər demiş, iqtisadi sosiologiya kafedrasına rəhbərlik etmişdir. 1943-cü ildən iqtisadiyyat kafedrasının professoru, 1946-cı ildən həqiqi professoru, kafedra müdiri (1952-ci ildən), 1972-ci ildən Çikaqo Universitetinin fəxri professoru, Milli İqtisadi Tədqiqatlar Bürosunun direktoru, vitse-prezidenti (1949-1967), Kanadada inkişaf prob-

lemlərinə dair beynəlxalq mərkəzin müdiri, Cari Dünya Problemləri İnstitutunun nəzdində əhali üzrə Şuranın və Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı Xidmətinin hamisi, Amerika İqtisadiyyat Assosiasiyasının üzvü (1960-cı ildən prezidenti) və Amerika Milli Elmlər Akademiyasının üzvü, Milli Təhsil Akademiyasının əsasını qoyan üzvü, Amerika Fəlsəfə Cəmiyyətinin, Amerika Elmlər və İncəsənət Akademiyasının üzvü olmuşdur. Qrinnel kollecinin və Cənubi Dakota ştatı kollecinin (Universitetinin), Viskonsin, Dicon və Çili katolik universitetlərinin, Miçiqan və Şimali Karolina ştatları universitetlərinin fəxri elmi adlarını almışdır. Amerika İqtisadiyyat Assosiasiyasının Frensis Uolker medalına (1972), Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı və İqtisadiyyat Assosiasiyasının medalına (1976) layiq görülmüşdür.

Şultsun ilk tədqiqatları kənd təsərrüfatının qlobal problemlərinə həsr olunmuşdur. Onun rəhbərliyi altında tərtib olunmuş "Dünya üçün ərzaq" məcmuəsində yeyinti məhsullarının təchizatı amilləri təhlil olunurdu: kənd təsərrüfatında məşğul olan iş qüvvəsinə, texnologiyaya, fermerlərin ixtisasına və fermer təsərrüfatlarına kapital qoyulur. 1950-ci illərdə o, kənd təsərrüfatı da daxil olmaqla zəif inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının bütün bölmələrini əhatə edən "Latın Amerikasına texnoloji yardım" layihəsinə rəhbərlik etmişdir.

Şults "insan kapitalı"nın tədqiqinə ilk müraciət edənlərdən biri olmuşdur. Onun bu probleme

dair ilk məşhur əsəri "Yeni erada məktəb" (1958) məcmuəsində "Yaranan iqtisadi səhnə və məktəb təhsili" əsəridir. Şults "insan kapitalı" anlayışını geniş mənada başa düşür və insana qoyulan investisiyalara həm tədris müəssisələrində olan təhsilə, evə, işə qoyulan birbaşa investisiyaları, həm də səhiyyəyə, təhsilə və elmə kapital qoyuluşlarını aid edirdi. O, bu problemin demografik aspektlərini tədqiq etmiş və nəticələri özünün redaktorluğu ilə nəşr olunan bir sıra məcmuələrdə, o cümlədən "Nikah, ailə kapitalı və doğum" kitabında ümumiləşdirmişdir.

1960-cı illərdə Şultsun aqrar münasibətlər sahəsində tədqiqatları "yaşıl inqilab"la əlaqədar idi. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatı istehsalının artımı gen mühəndisliyi və digər texnoloji metodların tətbiqinin köməyi ilə mümkündür. "Ənənəvi kənd təsərrüfatında dəyişikliklər" monoqrafiyasında Şults göstərdi ki, hətta primitiv təsərrüfatda fermerlər rəşional fəaliyyət göstərir və onlara əlverişli olan informasiya hədlərində öz resurslarından səmərəli istifadə edirlər. Şultsun bu əsəri iqtisad elmində yeni sahə demək idi.

ŞUMPETER YOZEF (1883-1950) – amerikalı iqtisadçı. Avstriyada anadan olmuşdur. 30-cu

illərdə ABŞ-a mühacirətə getmişdi və həyatının sonuna kimi Harvard Universitetinin professoru olmuşdur.

1901-1906-cı illərdə Vyana Universitetində təhsil almışdır. 1909-1911-ci illərdə Çernovitsk Universitetində professor, 1919-1920-ci illərdə Avstriyanın maliyyə naziri, Reyn və Harvard Universitetlərinin professoru, İqtisadi cəmiyyətin prezidenti (1940-1941), 1948-ci ildə Amerika İqtisadçılar Assosiasiyasının prezidenti olmuşdur.

Şumpeter XX əsr iqtisad elminin dahilərindən biridir. Onun iqtisadi proseslərə möhtəşəm baxışı Adam Smit və Karl Marksın baxışları ilə müqayisə oluna bilər.

Şumpeterin əsərləri mövzu dairəsinə görə xeyli genişliyi ilə fərqlənir. O, artım konyunkturası problemlərini, iqtisadi təlimlər tarixini və iqtisadi sistemləri tədqiq etmişdir. Şumpeter öz əsərlərində iqtisadi həyatın bütövlüyünü və qarşılıqlı əlaqəsini göstərməyə cəhd edirdi. İqtisadi dinamika və tsikllər konsepsiyası ona məxsusdur və burada sahibkarlıq funksiyası mərkəzi yer tutur. 28 yaşında yazdığı "İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi" (1912) kitabında o, K.Marksın təsvir etdiyi parazit həyat tərzinə uyğunlaşmış xəsis kapitalistin əvəzinə dinamik və yeniliklərə meyilli yeni bir sahibkarı ön plana çəkdi. Belə sahibkar texniki tərəqqi prosesinə, kapitaldan istifadənin səmərəliliyinə, mənfəətin əldə olunmasına çalışır.

Şumpeterə görə, məhz sahibkarlar istehsal amillərindən istifadə edərək iqtisadiyyatın artımını və təsərrüfat metamorfozlarını doğurur. O, iqtisadi prosesdə ən mühüm rol kimi öz-özlüyündə

təkcə artımı yox, həm də xeyli dərəcədə sərbəst yaradıcılıq prosesində köhnənin yeni ilə əvəz edilməsinə gətirib çıxaran dəyişiklikləri və innovasiyaları ayırırdı. Şumpeter institusional dəyişikliklər və texnoloji innovasiyalar əsasında əldə olunan iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi kimi səmərəli rəqabət nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır. O, iqtisadi artımın tsikliliyini qanunauyğunluqlar kimi nəzərdən keçirirdi. Hərçənd ki, onun məntiqinə uyğun olaraq böhranlar labüd deyil. Onlar yüksəlişin qanunauyğun surətdə dayanmasına hay-küylə cavab verməsi nəticəsində yaranır. Tsikllər nəzəriyyəsində kredit mühüm rol ayrılır. Kredit iqtisadi

dövriyyəyə əlavə resursların və elmi yeniliklərin cəlb edilməsi imkanını yaradır. Tədqiqatlar nəticəsində Şumpeter belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, xüsusi sahibkarlıq kapitalizminin dövlətin tənzimlədiyi iqtisadi inkişaf sistemində transformasiya olunması labüddür.

1986-cı ildə alimin şərəfinə “Yozef Şumpeterin beynəlxalq cəmiyyəti”, 2001-ci ildə Berlin-də Şumpeter İnstitutu yaradılmışdır. Alimin şəxsi kitabxanasının bir qismi Tokionun Xitotsubasi Universitetində saxlanılır.

ŞÜBHƏLİ BORC – müəssisənin debet üzrə müqavilələrdə nəzərdə tutulan müddətlərdə ödənilməmiş, lakin müvafiq zə-

manətlərlə də təmin edilməmiş borcu. Hesabat ilinin sonunda *müəssisənin debitor borcunun inventarlaşdırılması* aparılır, onun əsasında şübhəli borclar *ehtiyatı* yaradılır. *Ehtiyatın həcmi* şübhəli borcların hər biri üzrə ayrı-ayrılıqda müəyyən edilir və bu kəmiyyət borclunun tədiyə qabiliyyətindən, onun maliyyə vəziyyətindən, eləcə də şübhəli borcun bütünlüklə və ya heç olmasa, qismən ödənilməsi ehtimalından asılıdır. Şübhəli borclar ehtiyatının yarandığı ildən sonrakı ilin sonuna qədər həmin ehtiyatın müəyyən hissəsindən istifadə edilmədiyi hallarda bu pulun xərclənməmiş məbləği göstərilən ilin mənfəətinə əlavə olunur.

T

TABLO – informasiyanın insan tərəfindən qavranılmaq üçün rahat formada əks etdirilməsi va-

barən, əsasən, gümüşü və qızılı çəkmək üçün istifadə edilirdi. Çində gümüş valyutanın möv-

tael çəki vahidlərindən biri kimi (31,2 qram) indi də tətbiq edilir. Pul hesablaşmalarında *1 tael 2 gümüş rubla* bərabər hesab edilir.

TAFT-HARTLI QANUNU – bu qanun əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi haqqındadır (1947), Vaqner-Konneri qanununa (1935) düzəliş kimi qəbul olunmuşdur. Taft-Hartli qanununun qəbulu ilə həmkarlar ittifaqlarının qarşısına ədalətsiz əmək fəaliyyətini qadağan edən dürüst şərtlər qoyuldu: bağlı səxlərin (işçilərinin ştatını ancaq həmkarlar ittifaqlarının üzvləri təşkil edən müəssisələr) yaradılmasına məhdudiyyət qo-

sitəsi; üzərində nəzarət edilən obyektin vəziyyətlərini göstərən, yaxud sərəncam və ya reklam xarakterli məlumatları əks etdirən müxtəlif şərti təsvirlər çəkilmiş, işıq və başqa siqnal qurğuları yerləşdirilmiş lövhə, yaxud ekran.

TAEL – Şərqi Asiyada və Çində mövcud olmuş pul və çəki vahidi. Ona ehtiyac olmaması üzündən həmin ölkələrdə dövriyyədən çıxarılmışdır. Onu *lyan* da adlandırırlar. Çəki vahidi kimi tael e.ə. III əsrdə yaranmışdır. Eramızın V-VI əsrlərindən eti-

cud olduğu dövrdə (XIV-XIX əsrlər) tael əsas pul vahidinə çevrilmişdir. O, 10 maoya və 100 fina bölünürdü. *1 tael = 1 lyan = 8 rus qızıl rublu = 10 tsyan (çin) = 100 fin = 1000 li*. Bu pul vahidinin harada işlədilməsindən və nə üçün nəzərdə tutulmasından asılı olaraq taelin tərkibindəki qızılın miqdarı müxtəlif olan 170 növü vardı. 1933-cü ilin mart ayında pul sisteminin unifikasiyası haqqında qanun qəbul edilmiş və tael pul vahidi kimi ləğv olunmuşdur. Lakin Çin Xalq Respublikasında

Fred A.Hartli

Robert Taft

yuldu; fəhlələr işə qəbulu haqqında qanunları sərbəst qəbul imkanı əldə etdilər; millətin sağlamlığına və ya rifah səviyyəsinə ziyan vura biləcək tətillər məhkəmə vasitəsilə 80 gün müddətə qədər uzadıla bilər; həmkarlar ittifaqlarına milli seçkilər üçün həmkarlar ittifaqlarının fondlarından istifadə etməyə qadağa qoydular; həmkarlar ittifaqları öz fəaliyyətlərinə

icazə almaq üçün onun liderləri kommunist partiyasına məxsus olmadıqlarını təsdiq etməlidirlər (Lendrum-Qriffin qanunu ilə edilən düzəliş); bütün həmkarlar ittifaqları öz maliyyə hesabatlarını ABŞ-ın Əmək Nazirliyinə həmkarlar ittifaqları üzvlərinin siyahısı ilə birlikdə təqdim etməlidir.

TAĞIYEV ALBERT HƏMİD OĞLU (1940) – Azərbaycan iqtisadçısı, iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru.

1965-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (hazırda Bakı Dövlət Universiteti) Mexanika-

riyaziyyat fakültəsini “hesablayıcı-proqramçı” ixtisası üzrə bitirmişdir. 1974-cü ildən iqtisad elmləri namizədidir.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Kibernetika İnstitutunda, Azərbaycan Dövlət Universitetinin Hesablama Mərkəzində

riyaziyyatçı-proqramçı kimi çalışmışdır. 1970-1976-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsi nəzdində ETİİ-də kiçik elmi işçi, baş elmi işçi, müxtəlif sektorların müdiri vəzifələrində çalışmışdır. 1967-ci ildən Sumqayıt Dövlət Universitetində (keçmiş Azərbaycan Sənaye İnstitutu) baş müəllim, dosent, iqtisad yönümlü müxtəlif kafedraların müdiri və İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin dekanı vəzifələrində çalışmışdır. Hazırda Menecment kafedrasında dosent kimi çalışır.

Ümumi həcmi 180 çap vərəqi olan 140-dan çox elmi, elmi-metodiki əsərin, o cümlədən 20 kitabın müəllifidir.

Hazırda Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqının Sumqayıt filialının həmsədridir.

2006-cı ildə A.H.Tağıyev iqtisad elmində xidmətlərinə görə Türk Dünyası Araşdırmaları Uluslararası Elmlər Akademiyasının fəxri professoru adına layiq görülmüşdür.

TAĞIYEV EYYUB İSMAYIL OĞLU (1912-1967) – t.e.d., prof. (1958). 1932-1937-ci

illərdə Neft Maşınqayırması Dövlət Tədqiqatlar İnstitutunda mühəndis-konstruktor; 1934-1942-ci illərdə tur-

bin qazma eksperimental kontorunda direktor (Bakı, Krasnokamsk); 1942-1944-cü illərdə Molotov neft kombinatının rəisi; 1944-1945-ci illərdə SSRİ neft sənayesi Xalq Komissarlığının turbin qazma şöbəsinin rəis

müavini; 1945-1947-ci illərdə reparasiya üzrə Sovet Dövlət Komissiyasının qərargah rəisi (Almaniya, Rumıniya, Macarıstan); 1947-1958-ci illərdə SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyində rəhbər vəzifələrdə çalışıb; 1958-1960-cı illərdə qazma texnikası üzrə Ümumittifaq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru; 1958-1967-ci illərdə İ.M.Qubkin adına Moskva Neft-Kimya və Qaz Sənayesi İnstitutunda neft-qaz quyularının qazılması kafedrasının müdiri, elmi işlər üzrə prorektoru olmuşdur.

İngilis və alman dillərini bilirdi. 1932-ci ildə onu N.Baybakovla birgə Lökbatana işləməyə göndərmişdilər. Onun rəhbərliyi ilə dünyada ilk dəfə olaraq gilli torpaqlarda işləyən maşın kəşf olunmuşdu.

Müharibə illərində SSRİ-nin şərq rayonlarında neftin tapılması aktual əhəmiyyət kəsb edirdi. Ona görə də 31 yaşlı Tağıyevin başçılıq etdiyi Bakı eksperimental qazma kontoru və ona tabe olan Myasnikov adına zavod Perm vilayətinin Krasnokamensk şəhərinə köçürülmüşdü. 1945-ci ilin martında Tağıyevə hökumətin xüsusi tapşırığı verilir. O, SSRİ Neft Sənayesi Xalq Komissarlığının səlahiyyətli nümayəndəsi kimi neft sənayesi üçün lazım olan müəssisə və avadanlıqların, materialların daşınmasına nəzarət etməliydi. XX əsrin 40-cı illərinin sonlarında Xəzər dənizində neftçıxarma məsələləri aktuallaşmışdı. Bu işlərə SSRİ neft sənayesi nazirinin birinci müavini Sabit Orucov rəhbərlik edirdi. Bu məqsədlə dənizdə neftçıxarma üzrə ixtisaslaşacaq

Eyyub Tağıyevin başçılıq etdiyi sovet neftçiləri qrupu Hindistanın Baş naziri Cəvahirəl Nehrunun qəbulunda

baş idarə yaradılır. İdarənin baş mühəndisi E.Tağıyev təyin olunur.

15 ixtira və 60 elmi işin müəlifidir. 1961-ci ildə dərin qazma üzrə sahələrarası elmi-texniki şuranın sədri; 1956-cı ildə neft-qaz üzrə Hindistanın milli komissiyasının daimi məsləhətçisi; 4, 5, 6-cı dünya neft konqreslərinin nümayəndəsi; 1963-cü ildə SSRİ üzrə Dünya neft konqreslərinin beynəlxalq icraiyyə komitəsinin üzvü; 1964-

cü ildə SSRİ üzrə dünya Neft Konqreslərinin İcraiyyə Komitəsinin elmi şurasının üzvü olub.

44 yaşında Qubkin adına İnstıtuta (indiki Rusiya Neft-Qaz Akademiyası) kafedra müdiri təyin olunanda SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyinin Baş İdarəsinin rəis müavini vəzifəsində qalmışdır. O, həmçinin Ümumittifaq Elmi-Tədqiqat Qazma Texnikası İnstitutundakı boru-vibrator laboratoriyasında çalışırdı.

Sonradan o, elmlər namizədi belə olmadan institutun elmi işlər üzrə prorektoru təyin olundu. 1965-ci ilin dekabrında institutun elmi şurası dissertasiya müdafiə etmədən ona texnika elmləri doktoru alimlik dərəcəsinin verilməsi haqqında qərar qəbul etdi.

Üç dəfə SSRİ Dövlət Mükafatı laureatı (1942, 1948, 1951), Azərbaycan SSR-in əməkdar elm və texnika xadimi (1958); Brüsseldə keçirilən dünya sərğisinin qızıl medalı, iki dəfə Qırmızı Əmək Bayrağı Ordeni (1944, 1948); Şərəf Nişanı ordeni (1942) və s. medallar ilə təltif olunmuşdur.

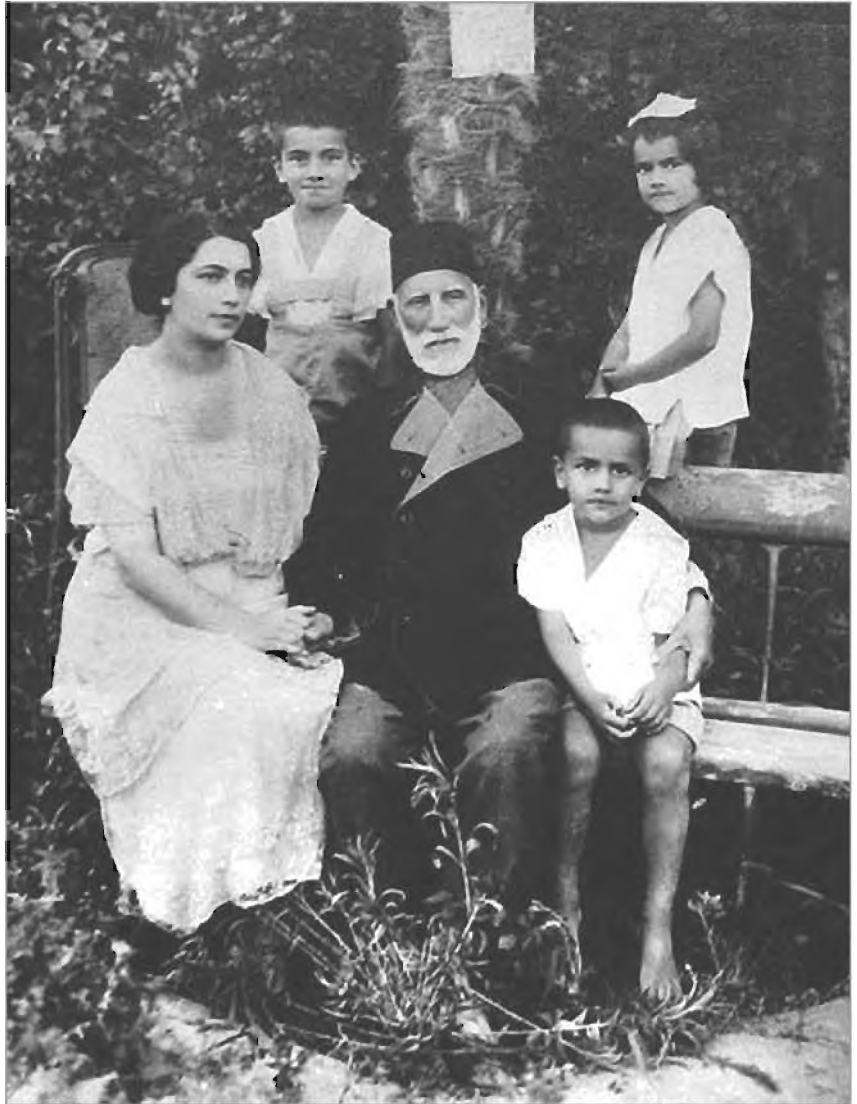
TAĞIYEV HACI ZEYNALABDİN MƏHƏMMƏDTAĞI OĞLU (1823-1924) – Azərbaycanda milli burjuaziyanın ən layiqli nümayəndələrindən biri, tanınmış milyonçu, böyük xeyriyyəçi, maarifpərvər və ictimai xadim. Kiçik yaşlarından ehtiyac içərisində yaşamış və ailəsinə kömək məqsədilə işləməyə başlamış, 15 yaşından bənnəliq etmiş, bir müddətdən sonra podratçılıqla məşğul olmuşdur. Bu dövrlərdə Bakı əsl neft səltənətinə çevrilmişdi. Bakı və onun ətrafındakı kəndlərdə torpaqlar Rusiyadan və xaricdən gəlmiş sərmayədarlar tərəfindən alınır, orada neft buruqları ucaldılırdı. Bu, Hacını da maraqlandırır və o, podratçılığı buraxaraq torpaq sahəsi icarəyə götürür, quyu qazdırır, səbr və təmkinlə neftin çıxmasını gözləyir. Nəhayət, 1873-cü ildə onun sahib olduğu neft quyusu fontan vurur. Beləliklə də, Tağıyevin neft sahibkarlığı fəaliyyəti başlanır. 1878-ci ildə isə onun neft mə-

dənlərindən birində baş verən fontan Tağıyevi ən zəngin sahibkarlardan birinə çevirir. 1870-ci illərin sonunda Tağıyev artıq 3 neft zavodunun sahibi idi. 1886-cı ildə o, “H.Z.Tağıyev” şəxsi ticarət evini təşkil etmişdi. 1896-cı ildə Tağıyev firmasının neft hasilatı ən yüksək göstərici ilə (32 mi-

lyon pud) ən iri – “Nobel qardaşları” şirkətini (28 milyon pud) geridə qoymuşdu.

“Mazut” şirkətinin yaranması ilə əlaqədar Tağıyev və yerli varlıqlar birgə “Bakı-Batım neft kəməri” səhmdar şirkətini yarıdılar. O zaman üçün nəhəng inşaat hesab edilən bu neft kəməri Bakıdan başlayaraq Kür düzənliyindən keçib, Qafqaz dağlarının ətəyini və Suram qalasının yamacını aşıb, Reon düzənliyindən ötürək, 800 kilometr məsafədə uzanıb Xəzər sahilini

Hacı Zeynalabdin Tağıyev – Mərdəkandakı bağ evində. Yanında qızı Leyla və onun övladları (1923-cü il)

Qara dəniz sahili ilə birləşdirəcəkdi. Bakı nefti okeanlara, uzaq-uzaq ölkələrə, beynəlxalq bazarlara yol açacaqdı. Kəmərin tikintisinə 1897-ci ildə başlanılıb 1907-ci ildə (10 il) tamamlanmışdır.

XIX əsrin 90-cı illərində Tağıyev ilk dəfə Şuşa-Yevlax dəmir yolu çəkilişi layihəsini təklif etmişdir. XX əsrin əvvəlində “Kür-Xəzər” gəmiçilik cəmiyyətini təsis etmişdir.

Tağıyev toxuculuq sənayesinə, gəmiçiliyə, tikintiyə, kənd təsərrüfatına və balıqçılığa sərmayə qoymuş, “Tağıyev H.Z. lifli maddələrin emalı üzrə Qafqaz səhmdar cəmiyyəti” (1897), toxuculuq fabriki (1900), “Xəzər manufaktura cəmiyyəti” (1911), “Tağıyev balıq sənayesi səhmdar cəmiyyəti” (1916) yaratmışdır.

Yeyinti sənayesinə də diqqət ayıran Tağıyev dəyirman tikdirmiş, Quba qəzasında üzüm bağları saldırmışdı. 1909-cu ildə balıq sənayesinə 1 milyon rubla yaxın vəsait qoyaraq, 1910-cu ildən “Bankə” vətəgəsinin sahibi olmuşdur. Balıq məhsulları saxlamaq üçün Dağıstanın Petrovsk-Port (indiki Mahaçqala) şəhərində soyuducu zavodu, buz istehsal edən və çəllək zavodları tikdirmişdir. 1916-cı ildə balıq sənayesi sahəsində yaradılan “Kaspi-Tağıyev” Səhmdar Cəmiyyətinin malik olduğu əsas kapitalın

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin ailəsi

üçdə ikisi Tağıyevə məxsus idi. Tağıyev 1904-cü ildə ingilis mühəndisi V.V.Lindleyi Bakıya dəvət edərək Şollar-Bakı su kəmərinin çəkilməsini ona həvalə etmişdir. Beləliklə də, şəhər əhalisinin içməli suya olan və uzun illər davam edən ehtiyacı ödənilmişdir.

Bakının mərkəzində bir çox yarışlıq və dəbdəbəli binalar: üç-

mərtəbəli yaşayış mülkü (hazırda Azərbaycan Tarix Muzeyinin binası), ticarət passajı (köhnə Bakı univermağı), bank, ilk teatr binası, müsəlman aləmində ilk qız məktəbinin binası (AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu), Zığ kəndində fəhlələr üçün salınmış qəsəbə Tağıyevin şəxsi vəsaiti və təşəbbüsü ilə tikilmişdir.

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin açdığı Bakı Qızlar məktəbi

Mexanika və İnşaat Texnikmunun məzunları (1913-cü il)

1914-cü ildə sənaye müəssisələrini maliyyələşdirmək və yerli sahibkarlara maddi dəstək olmaq məqsədilə Bakı Ticarət Bankını təsis etmişdi ki, 1917-ci ilin sonlarında bankın kapitalı 30 milyon manata çatırdı. Tağıyev bu gün yalnız sahibkar

və neft milyonçusu kimi deyil, həmçinin xalqın maariflənməsi, tərəqqisi üçün böyük səylə çalışan, elmin, mədəniyyətin inkişafı yolunda qüvvə və bacarığını əsirgəməyən bir mesenat kimi xatırlanır. XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəlləri nəinki

Hacı Zeynalabdin Tağıyev iş otağında

Azərbaycanda, ümumiyyətlə, Şərq ölkələrində milli iqtisadiyyatın təşəkkülü, xeyriyyəçiliklə əlaqədar bir hadisə baş vermişsə, buradan Tağıyev dəstəxəttinin sorağı gəlmiş, Tağıyev əməyinin bəhrəsi hiss olunmuşdur. Tağıyev Azərbaycan mədəniyyətinin, maarifinin, elminin inkişafı sahəsindəki boşluqları hiss etmiş, milli dirçəlişə təkan verən çox möhtəşəm və cəsarətli tədbirlər həyata keçirmişdir. O, yaxşı bilirdi ki, xalqın mədəniyyətini inkişaf etdirmədən, təhsil, maarifləndirmə işini köklü surətdə yaxşılaşdırmadan milli dirçəlişə nail olmaq mümkün deyildir.

Tağıyev 1895-ci ildə 57 min rubla "Kaspi" mətbəəsi və eyniadlı qəzeti satın alaraq, onları Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında böyük rol oynamış Əlimərdan bəy Topçubaşov və Əhməd bəy Ağayevin ixtiyarına verir. Bu mətbu orqanın millətin oyanışında böyük işlər gördüyü tarixdən məlumdur. Tağıyev hətta başqa müsəlman ölkələrində də dövrü mətbuatın rolunu yüksək qiymətləndirir, bu işə maddi yardım göstərirdi.

1905-ci il inqilabından sonra hökumətin Oktyabr bəyannaməsi ölkədə mədəni-maarif işlərinin canlanmasına səbəb oldu. "Müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti", "Nəşri maarif", "Nicat" cəmiyyətlərinin qəzet və jurnallarının çap edilməsi, ilk növbədə, Tağıyevin adı ilə bağlıdır. Onun çoxşaxəli xeyriyyəçilik fəaliyyətində müxtəlif ixtisaslar üzrə kadrların hazırlanması, yeni-yeni müəssisələrin istifadəyə verilməsi xüsusi yer tutur. 1884-cü ildə Tağıyevin maddi

vəsaiti ilə Azərbaycanda, eləcə də Qafqazda ilk kənd təsərrüfatı məktəbi açılır. Onun xeyriyyəçilik fəaliyyəti xalqın ağır vəziyyətdən çıxmasında, ziyalı təbəqənin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Tağıyev 1901-ci ildə 300 min manat vəsait sərf edərək, Bakıda ilk qız məktəbi tikdirir. Bu, bütün Zaqafqaziyada yeganə qız məktəbi idi. O, “Ədəb”, “Qüdsiyyə”, “Şərəf”, “İslamiyyə”, “Vətən”, “Müzəffəriyyə”, “Tərbiyyət” və başqa məktəblərə də maddi yardım göstərmiş, onları pedaqoji kadr, tədris vəsaiti ilə təmin etmiş, digər şəhərlərdə ana dilimizdə məktəblər açılmasına köməklik göstərmişdir. Tağıyevin XIX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində tikdirdiyi teatr binası Azərbaycanın mədəni həyatında böyük hadisə idi. Tağıyev şəxsi təşəbbüsü ilə öz vəsaiti hesabına bir çox yazıçı və şairlərin kitablarını çap etdirmiş, onlarca gənc onun himayəsi və maddi yardımı ilə xarici ölkələrdə təhsil almış, sonralar görkəmli elm və ictimai xadim kimi tarixdə qalmışlar.

*Rusiya İmperiyasının
Həqiqi dövlət müşaviri*

H.Z. Tağıyevin Duma üzvü kimi fəaliyyətinin də bir ali məqsədi olmuşdur: xalqına, onun tərəqqisinə xidmət etmək.

Lakin 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Tağıyevin bütün müəssisələri milliləşdirildi. Yalnız Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra bu böyük xeyriyyəçi və tərəqqipərvər şəxsiyyətin tarixi xidmətləri öz layiqli qiymətini almışdır.

TAĞIYEV KAMAL BƏXTİYAR OĞLU (1923-1994) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.d.,

prof. 1954-cü ildə namizədlik, 1970-ci ildə isə “İqtisadi rayonların nəqliyyatının kompleks inkişaf problemləri” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Məişət Xidməti Nazirliyinin layihə-konstruktor və texnoloji institutunda direktor vəzifəsində işləmişdir. 1985-ci ildən ömrünün sonunadək Politexnik İnstitutunda professor, dekan, kafedra müdiri vəzifələrində çalışmışdır.

TAĞIYEV MAHMUD BƏXTİYAR OĞLU (1926-1993) – Azərbaycanın görkəmli iqtisad-

çı alimi, i.e.d., prof. 1954-cü ildə namizədlik, 1971-ci ildə isə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1977-

ci ildə ona professor elmi adı verilmişdir. Sənayenin iqtisadiyyatı problemləri ilə məşğul olmuşdur. 270 çap vərəqi həcmində bir neçə monoqrafiyanın, 130 elmi məqalənin müəllifidir.

1954-1975-ci illərdə Azərbaycan SSR EA İqtisadiyyat İnstitutunda elmi işçi və şöbə müdiri, 1975-1987-ci illərdə AzXTİ-də kafedra müdiri, 1988-1993-cü illərdə isə kafedranın professoru olmuşdur.

TAĞIYEV MURAD RAMİZ OĞLU (1965) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.d. 1986-cı ildə

Azərbaycan Texniki Universitetinin “Avtomatika və hesablama texnikası” fakültəsini bitirib və həmin ildən dövlət təyinatı ilə SSRİ-nin Baş Kosmos İdarəsinin Kosmik tədqiqatlar İnstitutunda əmək fəaliyyətinə başlayıb.

İşlədiyi müddətdə SSRİ EA-nın Sistemli Analiz İnstitutunun “Sosial iqtisadi sistemlərin modelləşdirilməsi” şöbəsində elmi təcrübə keçmişdir. 1988-1991-ci illərdə İqtisadi tədqiqatlarda və xalq təsərrüfatının idarə edilməsində Riyazi metodlar və hesablama texnikasının tətbiqi ixtisası üzrə MEA-nın Kibernetika İnstitutunun aspiranturasını bitirmişdir. 1992-1994-cü illərdə AMEA-nın rəyasət heyətinin fizika-riyaziyyat və texnika elmləri bölməsinin elmi katibi vəzifəsində çalışmışdır.

1996-cı ildə “Azərbaycanın MDB dövlətləri ilə xarici iqtisadi əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi” mövzusunda namizədlik, 2008-ci ildə “İqtisadi təhlükəsizliyin əsas aspektlərinin modelləşdirilməsi (Azərbaycan təmsalında)” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. 2003-cü ildən 2011-ci ilə qədər AMEA-da Kibernetika İnstitutunda böyük elmi işçi, aparıcı elmi işçi vəzifələrində işləmişdir. 2011-ci ildən BDU-nun “İqtisadi kibernetika”, hazırda isə “Riyazi iqtisadiyyat” kafed-

rasının professorudur. 40-dan çox elmi məqalənin, 1 monoqrafiya və 1 dərsliyin müəllifidir. İqtisadi sistemlərdə qeyri-xətti proseslərin modelləşdirilməsi məsələlərinə dair elmi məqalələri Moskvanın Sistemli Təhlil İnstitutunun, MEA-nın “Xəbərlər və Məruzələr” jurnallarında çap edilmişdir.

TAĞIYEV NAMİQ FAİQ OĞLU (1960) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.d., prof. 1986-cı

ildə Moskva Elektron Texnikası İnstitutunda namizədlik, 2006-cı ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Doktorluq dissertasiyası investisiya proseslərinin idarə edilməsi modellərinin yaradılması və tətbiqi problemlərinə həsr edilmişdir.

70-ə yaxın elmi məqalənin və 3 monoqrafiyanın müəllifidir. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun direktoru vəzifəsində işləmişdir.

Hazırda Bakı Dövlət Universitetinin Riyazi iqtisadiyyat və iqtisadi-ekoloji sistemlərin modelləşdirilməsi kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışır.

TAKSALANMIŞ POLİS (SİĞORTA VƏSİQƏSİ) – əmlak sığortası zamanı sığorta obyektinin sığorta əməliyyatlarının iş-tirakçıları arasında qəti razılaşdırılmış qiymətinin göstəriləyi polis (taksalanmamış polisdə bu cür qiymət göstərilir və ya təxmini qiymət göstərilir).

TAKSASIYA (lat. *taxatio* – qiymətin müəyyən edilməsi) – 1. Taksanın – əmtəələrin qiymətlərinin, xidmətlərə görə tariflərin müəyyən edilməsi. 2. Meşənin taksasiyası meşənin uçotu, onun vəziyyətinin keyfiyyət və maddi baxımdan qiymətləndirilməsidir: ağacların texniki xarakteristikası (pasportlaşdırılması), onlarda olan oduncaq ehtiyatlarının (miqdarının), ayrı-ayrı ağacların sayının və həcmnin artımının müəyyən edilməsi və s.

TAM DƏYƏR – emitent və ya sponsor üçün sekyuritizasiyanın, dəyəri (faizlərin ödənişi, anderytinq xərcləri və digər xərclər daxil olmaqla, o cümlədən hüquqi müşayiət və sənədləşmənin hazırlanması xərcləri də daxil olmaqla) buraxılışın ödənməsinin təxmini orta müddətinə görə amortizasiya edilmiş ümumi dəyəri.

TAM ELASTİK TƏKLİF – 1. Malın qiymətinin dəyişməsinə tələb etməyən təklifin dəyişməsi nəzərdə tutulan vəziyyət. 2. Satıcıların malın qiyməti dəyişmədikdə, məhz alıcıların almağa hazır olduqları miqdarda mal təklif etməyə hazır olduqlarını nəzərdə tutan vəziyyət.

“TAM HAZIR” ŞƏRAİTDƏ TİKİNTİNİN SİĞORTALANMASI – obyektlərə münasibətdə bütün risklərdən qorunma; burada tikintiyə, material və avadanlığın daşınmasına və s. görə məsuliyyət baş podratçıya həvalə olunur və bir hüquqi şəxs – baş podratçı və ya tikintiyə tapşırıq verən firma sığortalı kimi çıxış edir.

TAM HƏCMDƏ SİĞORTA MƏBLƏĞİNİN BƏRPA EDİLMƏSİ – iddia ilə əlaqədar

azalan sığorta məbləğinin tam həcminə qədər artması üçün əlavə sığorta haqqının ödənişi.

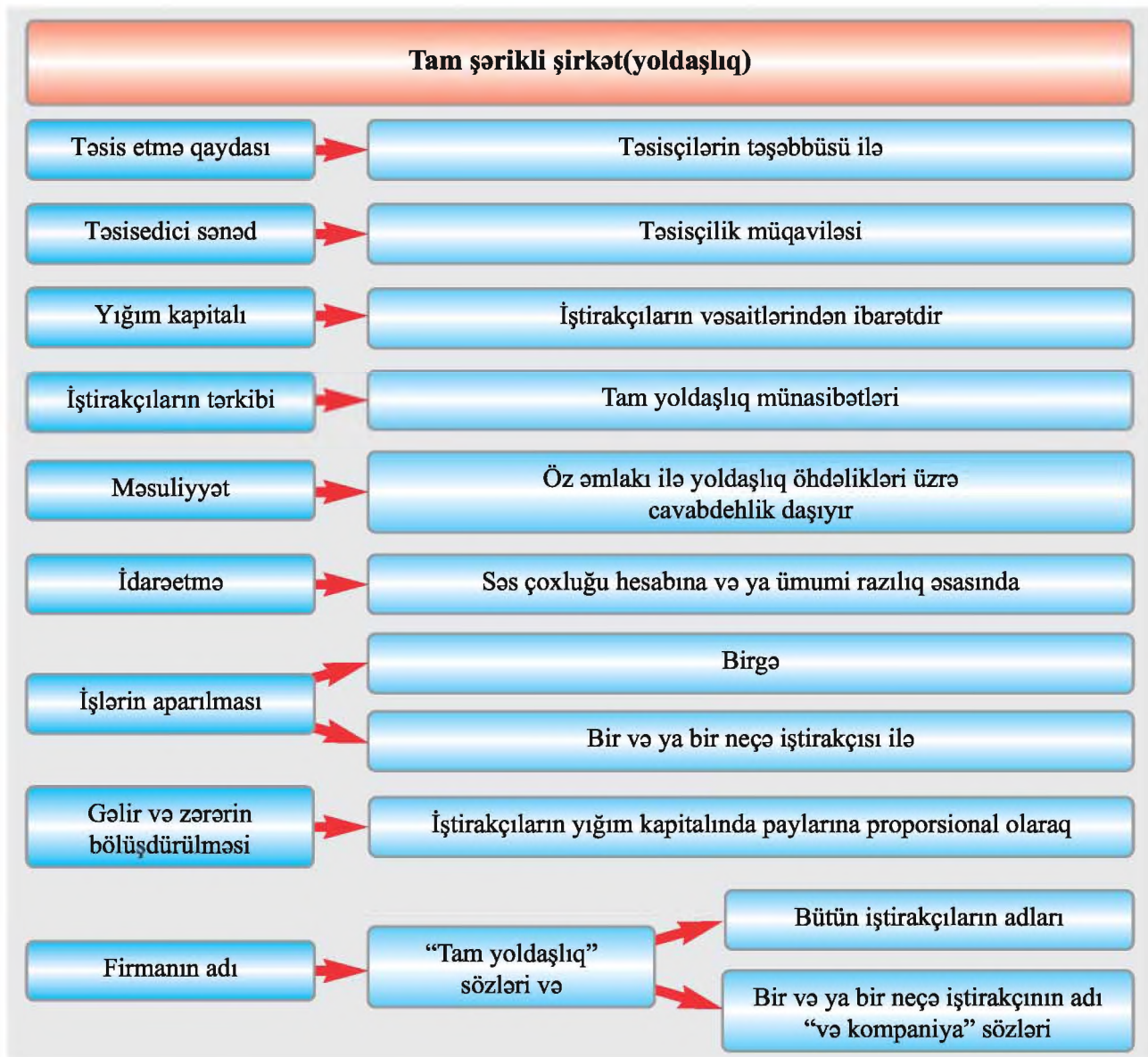
TAM KONSTRUKTİV MƏHV OLMA – sığorta hadisəsi nəticəsində sığortalanmış obyektin elə korlanması və xarab olmasıdır ki, o, ilkin təyinatı görə istifadə edilə bilməz. Bununla belə, sığorta ödəməsi sığorta məbləği ilə xarab olmuş, korlanmış məhsulun sığortalı tərəfindən hesablanma-

sından əldə olunan gəlir arasında fərqi təşkil edir. Sığortalanmış obyektin qiymətləndirmə dərəcəsinə uyğun olaraq sığorta məbləği də ödənilə bilər.

TAM QEYRİ-ELASTİK TƏKLİF – qiymətin dəyişməsi nəticəsində mal təklifinin dəyişməsinə nəzərdə tutmayan vəziyyət; qiymətlərdən asılı olmayaraq təklifin həcmində eyniliyi (bax: sxem 1).

TAM ORTAQLIQ – hüquqi şəxsin təşkilati-hüquqi forması; iştirakçıları (ortaqları) öz aralarında bağlanmış müqaviləyə müvafiq şəkildə ortaqlığın adından sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Ortaqlığın öhdəliklərinə görə, onlara məxsus olan əmlak həcmində məsuliyyət daşıyan təsərrüfat ortaqlığıdır. Şəxs yalnız bir tam ortaqlığın iştirakçısı ola bilər.

Tam yoldaşlığın tipik strukturu

Sxem 1

Tam ortaqlıq təsərrüfat ortaqlıqlarının və cəmiyyətlərinin ən qədim təşkilati-hüquqi formalarından biridir. Bu forma şəxsi elementi ən güclü şəkildə ifadə edir və əksinə, ortaqlığın öhdəliklərinə görə iştirakçıların məsuliyyətinə məhdudiyət yoxdur. Buna görə də tam ortaqlıq formasından istifadə edilməsi onun iştirakçıları üçün yüksək risklərlə əlaqədardır. Lakin tam ortaqlığın üstünlükləri məhz bu qüsurla sıx bağlıdır.

bədən çox deyil, iştirakçıların öz münasibətlərini onlardan ötrü ən məqbul qaydada tənzimləmələrinə imkan verilir. Tam ortaqlığın təşkilati strukturu son dərəcədə sadədir və praktiki olaraq idarəetmə ilə bağlı məsrəflər tələb olunmur. Nəhayət, tam ortaqlıqların fəaliyyətinin nəticələrinin və hesabat sənədlərinin dərc edilməsi barədə heç bir tələb irəli sürülmür.

Tam ortaqlığın tərifində beş müəddət xarakteristika vardır: a) tam

min müqavilədə tam ortaqlığın yaradılması barədə xüsusi sazişdən əlavə, ortaqlığın yaradılması üçün tərəflərin birgə fəaliyyət qaydası, əmlakın verilməsi şərtləri və ortaqlığın fəaliyyətində iştirakın şərtləri də nəzərdə tutulur. Bu dörd element hər bir təsis müqaviləsi üçün zəruridir. Tam ortaqlığın fəaliyyəti barədə qərarlar onun iştirakçıları tərəfindən yekdilliklə qəbul edilir. Əgər təsis müqaviləsində qərarların səs çoxluğu ilə qəbulu halları nəzərdə tutulmamışdırsa, belə hesab edilir ki, hər bir iştirakçı bir səsə malikdir. Lakin təsis müqaviləsində hər bir iştirakçının malik olduğu səslərin sayının təyini üçün başqa qayda da müəyyən edilə bilər. Məsələn, səslərin sayı ortaqlığın toplu kapitalında iştirakçının payından asılı olaraq, bilavasitə təsis müqaviləsində və ya ayrıca saziş vasitəsilə müəyyənləşdirilə bilər. Bununla bərabər, tam ortaqlığın iştirakçısı səsvermə hüququndan tam məhrum edilə bilməz. Tam ortaqlığın hər bir iştirakçısı ortaqlığın fəaliyyəti barədə informasiya almaq hüququna, xüsusən, uçot-hesabat sənədləri və kommersiya sənədləri ilə (müqavilələr, işgüzar yazışmalar və s.) tanış olmaq hüququna qeyd-şərtsiz malikdir.

Üçüncü şəxslərlə münasibətlərdə tam ortaqlığın təmsil edilməsi aşağıdakı üsullarla həyata keçirilə bilər: a) işlərin hər bir iştirakçı tərəfindən aparılması (bu halda ortaqlıq əvvəlcədən o biri ortaqların buna razılığını soruşmadan ortaqlıq adından əqdlər bağlamaq hüququna malikdir); b) işlərin bütün iştirakçılar tərəfindən birgə aparılması (bu

Tam ortaqlığın kreditorlarının tələbləri tək-cə məcmu kapitalla deyil, həm də ortaqların şəxsi əmlakı ilə təmin edilmişdir. Bir qayda olaraq, tam ortaqlıq kredit alınmasında çətinlik çəkmir; kommersiya tərəfdaşlarının etimadını qazanır. Çünki onun iştirakçıları tərəfindən qəbul olunan əmlak riski onların niyyətlərinin ciddi və müəssisənin sənəballı qurum olmasına dəlalət edir. Mühüm məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, tam ortaqlıq barəsində qanunvericilikdə imperativ göstərişlərin sayı nis-

ortaqlığın əsasını onun iştirakçıları arasında bağlanmış müqavilə təşkil edir; b) tam ortaqlıq sahibkarlıq fəaliyyəti üçün yaradılır; yəni o, kommersiya təşkilatıdır; c) tam ortaqlıq fəaliyyətində bütün ortaqların şəxsi iştirakı nəzərdə tutulur; ç) sahibkarlıq fəaliyyəti hüquqi şəxs olan ortaqlıq adından həyata keçirilir; d) ortaqlığın iştirakçıları onun öhdəliklərinə görə onlara məxsus olan əmlak həcmində məsuliyyət daşıyırlar.

Tam ortaqlıq təsis müqaviləsi əsasında fəaliyyət göstərir. Hə-

halda əqdin bağlanması üçün bütün ortaqların ilkin razılığı tələb olunur); c) işlər bir və ya bir neçə ortaqların birindən aparılır (bu halda təsis müqaviləsinə əsasən, müvəkkil edilmiş hər bir ortaqların ilkin razılığı olmadan ortaqlıq adından əqdlər bağlamaq hüququna malikdir); ç) işlərin bir neçə ortaqların birindən birgə aparılması (bu halda hər bir əqdin həyata keçirilməsi üçün təsis müqaviləsinə əsasən işlərin aparılması üçün müvəkkil edilmiş ortaqların ilkin razılığı tələb olunur). Ortaqlıq daxilində mövcud olan səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılmasından üçüncü şəxslər (ilk növbədə, ortaqlığın kontragentləri) zərər çəkməməlidirlər. Buna görə də qanunda nəzərdə tutulmuşdur ki, ortaqlıq üçüncü şəxslərlə münasibətlərdə üçüncü şəxsin həqiqətən haqsız hərəkət etməsini, yəni əqd bağlanarkən ortaqlıq iştirakçısının ortaqlığın adından fəaliyyət göstərmək hüququna malik olmadığını bildiyini və ya bunu bilməli olduğunu sübut etməsə, ortaqlığın iştirakçılarının səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılmasına istinad edə bilməz. Ortaqlıq kontragentin haqsız olmasını sübut etməyə qədər o, lazımi səlahiyyətlərə malik olmayan iştirakçısı tərəfindən bağlanmış əqd üzrə öhdəlikləri yerinə yetirməyə borcludur.

Tam ortaqlıq iştirakçısının öhdəliklərini iki növə bölmək olar: tam ortaqlığın fərdi xarakteri ilə şərtlənən öhdəliklər və bütün təsərrüfat ortaqlıqlarının, təsərrüfat cəmiyyətlərinin iştirakçıları üçün ümumi olan öhdəliklər. Tam ortaqlığın fəaliyyətində

iştirak etmək və ortaqlıqla rəqabətdən çəkinmək öhdəlikləri birinci qismə aiddir. Öhdəliklərin ikinci qismi təsis müqaviləsindəki üzvlük haqqını tam həcmdə və vaxtında ödəməyi və ortaqlığın fəaliyyəti barədə məxfi informasiyanı yaymaqdan çəkinməyi nəzərdə tutur.

Tam ortaqlığın mənfəətinin və zərərlərinin onun iştirakçıları arasında bölünməsi qaydası onların mülahizəsinə həvalə edilir. Lakin ortaqlığın iştirakçısı mənfəət almaqdan tamamilə kənarlaşdırıla bilməz və ya zərərlərin yükünü çəkməkdən tam azad edilə bilməz. Qanun həm mənfəətin, həm də zərərlərin ortaqlığın məcmu kapitalında iştirakçıların paylarına uyğun olaraq bölüşdürülməsi qaydasını müəyyən edir. Əgər ortaqlığın düşdüyü zərər nəticəsində onun xalis aktivlərinin həcmi toplu kapitalın həcmindən az olmuşdursa, xalis aktivlərin dəyəri məcmu kapitalın həcmindən çox olmayınca, ortaqlığın mənfəəti iştirakçılar arasında bölüşdürülə bilməz.

Ortaqlığın öhdəliklərinə görə onun bütün iştirakçılarının birgə məsuliyyəti tam ortaqlığın əsas fərqləndirici cəhətlərindən biridir. Tam ortaqlıq adı məhz bu xüsusiyyətlə bağlıdır. Ortaqların birgə məsuliyyəti subsidiar xarakter daşıyır, yəni kreditor ortaqlığın iştirakçılarından əvvəl ortaqlığın özünə tələb təqdim etməlidir.

İştirakçının məsuliyyəti, hətta iştirakçı ortaqlığa daha gec daxil olduqda belə, ortaqlığın təsis edildiyi andan etibarən yaranmış bütün öhdəliklərinə şamil olunur. Yeni iştirakçı tam ortaqlığa

daxil olmaqla ortaqlığı bütöv şəkildə, o cümlədən onun bütün öhdəlikləri ilə birlikdə qəbul edir. Ortaqlıqdan çıxmış iştirakçı onun ortaqlıqdan çıxdığı il üçün ortaqlığın fəaliyyəti barədə hesabatın təsdiq edildiyi gündən etibarən iki il müddətində onun çıxdığı ana qədər ortaqlığın öhdəliklərinə görə o biri iştirakçılarla bərabər cavabdehlik daşıyır. Kreditor ortaqlıqla münasibətlərə daxil olarkən, onun tərkibinin saxlanacağına ümid edir və gələcək tutulmaların ehtimalını buna müvafiq olaraq qiymətləndirir.

Tam ortaqlığın ləğv edilməsi ümumi əsaslar üzrə həyata keçirilir. Bundan əlavə, əgər tam ortaqlıqda yeganə iştirakçı qalarsa, bu cür tam ortaqlıq ləğv edilir. Lakin bu cür iştirakçıya altı aylıq güzəştli möhlət verilir. Bu müddət ərzində o, məsələn, öz payının bir hissəsini başqa şəxsə verməklə, yaxud tam ortaqlığın məhdud məsuliyyətli cəmiyyətə, əlavə məsuliyyətli cəmiyyətə və ya səhmdar cəmiyyətinə çevirməklə vəziyyəti tənzimləyə bilər.

TAMDƏYƏRLİ OLMAYAN İTTİFAQ – maliyyə bazarlarının iştirakçılarının bir qrup halında formal birliyi. Bu qrupun üzvləri bir-birindən asılı olmadan fəaliyyət göstərirlər.

TAMDƏYƏRLİ OLMAYAN SİKKƏLƏRİN ZƏRB EDİLMƏSİ – məlumdur ki, müxtəlif sikkələr eyni funksiyaya malikdir, lakin dövlətin pul tədavülündə onların oynadığı rol eyni deyildir. Bu baxımdan həm tamdəyərli, həm də tamdəyərli olmayan sikkələri fərqləndirmək lazımdır. Tamdəyərli sikkələrin

V-VI əsrlərdə franklar dövləti hərbi qənimət kimi və hərbi kömək etdiklərinə görə mükafat formasında çoxlu miqdarda qiymətli metallar əldə etmişdilər. Bu onlara Qərbi Avropada ilk olaraq sikkə zərb etmək imkanı vermişdi.

Herodot təsdiq edir ki, ilk sikkələr Kiçik Asiyanın qərbində – Lidiyada zərb olunmuşdu. B.e.ə. 685-652-ci illərdə qızıl və gümüş ərintilərindən hazırlanmış sikkələr tapılmışdı.

dəyərli olmayan 1 rubl və daha az nominal dəyərli sikkələr zərb edilirdi. Bu halda gümüş rubl faktiki olaraq qızıl rublla 70 “kopeyka”ya ekvivalent idi. Bazar qiymətinə müvafiq olaraq dəyəri 5 “kopeyka”dan 20 “kopeyka”ya qədər olan xırda gümüş sikkələrin ümumi məbləği 1 rubl olduğu halda, onların həqiqi dəyəri qızıl pulla cəmi 36 “kopeyka”ya, misdən hazırlanmış sikkələrin 1 rublunun dəyəri isə qızıl pulla 24 “kopeyka”ya bərabər idi. Lakin buna baxmayaraq, bütün qeyri-qızıl (gümüş və mis) sikkələr onların faktiki dəyəri deyil, nominal dəyəri üzrə qızıl pulun nümayəndələri kimi tədavüldə idi.

Tamdəyərli və tamdəyərli olmayan sikkələrin zərb edilməsi qaydası pulun bu iki növü üçün müxtəlifdir. Tamdəyərli sikkələr üçün sərbəst zərbətmə praktikası, tamdəyərli olmayan sikkələr üçün isə qapalı zərbətmə sistemi xarakterikdir. Dövlət həmin sikkələri yalnız

dövlət xəzinəsində olan metal-dan hazırlayır.

Qapalı zərbətmənin əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) bu cür sikkələr yalnız dövlət xəzinəsinə, dövlətə gəlir gətirir;
- 2) tamdəyərli olmayan sikkələr buraxılışına məhdudiyət qoymağa və onların dövriyyə kanallarını doldurmasına yol verilməməsinə imkan yaradır;
- 3) bundan əvvəlki bəndə əsasən, sikkələrin qapalı üsulla zərb edilməsi tamdəyərli olmayan sikkələrin tamdəyərli sikkələri pul dövriyyəsinə sınıxdıraraq çıxarmasına imkan vermir.

TAMDƏYƏRLİ PULLAR –

1. Nominal dəyəri onların tərkibindəki nəcib metalın dəyərinə müvafiq olan həqiqi (metal) pullar. 2. Barəsində sərəncam verilməsi mümkün olan pullar. Tamdəyərli pullar tarixən pulun bütün funksiyalarını yerinə yetirirdi və ümumi ekvivalent idi. Müasir dövrdə tamdəyərli metal pullardan praktikada istifadə edilmir. Tamdəyərli pullar təq-

ribən XX əsrin əvvəlində tədavüldən çıxmış, 1976-cı ildə isə qızılın tamamilə demonetizasiyası baş vermiş və tamdəyərli pulların öz funksiyalarını yerinə yetirməsinə artıq son qoymuşdur.

Hazırda adi danışıqda istifadə edilən “tamdəyərli pullar” anlayışı ikinci mənada, müəssisələrin hesablarında olan və onların sərəncam verə biləcəyi pul vəsaitlərini bildirir (“dondurulmuş” hesabların əksi).

TANTYEMA (fr. *tantieme*) – xalis mənfəətdən firmanın ali vəzifəli qulluqçularına (səhmdar cəmiyyətlərinin idarə heyətinin üzvlərinə, direktorlara, menecerlərə və başqalarına) ödənilən əlavə haqq. Firmanın mülkiyyətçiləri üçün tantyema müdirlərin opportunist davranışından sığortalanmanın bir forması.

TAPŞIRIQ QRUPU (*Engagement team*) – audit tapşırığının yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan bütün şəxsi heyət, o cümlədən auditor təşkilatı tərəfindən həmin tapşırığın yerinə yetirilməsi ilə bağlı müqavilə əsasında cəlb edilmiş ekspertlər.

TAPŞIRIQ MÜQAVİLƏSİ – bu müqaviləyə əsasən, tərəflərdən biri (etibar edən) digər tərəfə (etibar edilənə) etibar edənin hesabına müvafiq haqq müqabilində müəyyən hüquqi əməliyyatlar aparılmasını tapşırır. Müqavilədə onun qüvvədə olma müddəti göstərilə də bilər, göstərilməyə də.

Tapşırıq müqaviləsinə aşağıdakı hallar nəticəsində xitam verilə bilər:

etibar edənin etibar edilənə tapşırığının ləğv olunması;

etibar edilənin tapşırığı yerinə yetirməkdən imtinası;
müqavilə iştirakçılarında birinin vəfat etməsi;

tərəflərdən birinin fəaliyyəti qabiliyyətsiz, məhdud fəaliyyət qabiliyyətli sayılması və ya itkin düşməsinin sübut edilməsi.

Etibar edilən tərəfindən həyata keçirilən əqd üzrə bütün hüquq və öhdəliklər etibar edəndə qalır.

TAPŞIRIQ SƏNƏDLƏRİ

(Engagement documentation) – mütəxəssis tərəfindən görülmüş işlərin, əldə edilmiş nəticələrin və mühakimələrin qeydə alınması (bəzən “işçi sənədlər” və ya “iş sənədləri” terminlərindən də istifadə olunur). Ayrı-ayrı audit tapşırığı üzrə sənədlər həmin tapşırıq üçün nəzərdə tutulmuş qovluqda toplanılır.

TARAZLIQ – müəyyən bir qiymətdə tələbin həcmi təklifin həcminə bərabər olduğu vəziyyət. Tarazlıq miqdarı – tarazlıq qiymətində tələbin və təklifin həcmi.

TARAZLIQ QİYMƏTİ – tələb həcmi təklif həcminə bərabər olduğu qiymət. Tarazlıq qiyməti əmtənin (xidmətin) tə-

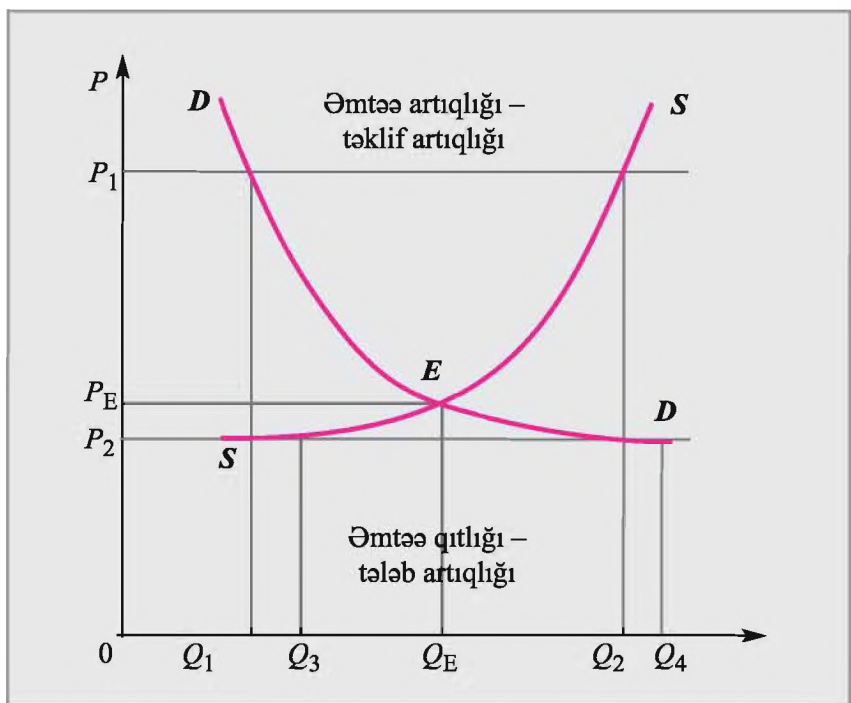
ləb və təklifini balanslaşdırır, tələb və təklifin həcmi dəyişməsinə özünün dəyişməsi ilə reaksiya verir.

Tarazlıq qiyməti alıcıya informasiya verərək onun tələbini səmərəli edir. Bu informasiyada alıcının öz gəlir səviyyəsinin əmtə ilə tarazlaşdırılaraq, həmin əmtənin istehlakının hansı həcmdə nəzərdə tutulması göstərilir. Tarazlıq qiyməti isə is-

tehsalçım (satıcı) məlumatlandırır ki, o nə qədər əmtəni bazar üçün hazırlaya və göndərə bilər. Bu zaman potensial xeyrin müəyyən edilməsi üçün öz xərclərinin səviyyəsi ilə qiyməti tarazlaşdırır. Beləliklə, tarazlıq qiyməti nisbi kəsir və ya artıqlıq yaranmayan zaman bazarın ümumi balans vəziyyətini saxlayan istehsalçının və alıcının maraqlarını əlaqələndirir (bax: qrafik 1).

Bazarda müvazinətin qrafiki.

Qiymət tarazlığının əhəmiyyəti tələb və təklif ayrısının genişlənməsi nöqtəsində müəyyən edilirsə, tələb və təklifin özünün kəmiyyətə müəyyən edilməsi fəvqəladə dərəcədə mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə tələb funksiyası tələbin həcmi müəyyən edən amillərdən, yəni həmin əmtənin və digər əmtələrin qiymətindən, alıcıların gəlirlərindən, zövqlərindən və yığılmış əmlakın kəmiyyətindən

Qrafik 1

dən asılılığı ilə müəyyən edilir. Eyni zamanda təklif funksiyası təklifin bir sıra amillərinin, o cümlədən həmin əmtənin və digər əmtəələrin qiymətlərindən, tətbiq olunan texnologiyanın xarakterindən, vergilərdən və dotasiyadan, təbii-iqlim şəraitindən asılı olaraq müəyyən edilir. Bir qayda olaraq, tarazlıq qiyməti inzibati qaydada müəyyən edilmir. Lakin bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu qiymətlər əgər bazarın özü sabit və stabildirsə, davamlı sabitliyi saxlaya bilər.

TARGETLƏMƏ (ing. *target* – hədəf) – zəruri hallarda dövriyyədə olan və kreditə verilmiş pul kütləsinin artımına nəzarət etməyə yönəlmiş hərəkətlər. Bu halda dövlətlərin mərkəzi bankları öz siyasətlərini müəyyən məqsədlərə yönəltdirmiş olur. Targetləmə 1970-ci illərdə inflyasiyanın kəskin güclənməsi, kapitalist iqtisadiyyatında böhran proseslərinin kəskinləşməsi, pul-kredit tənzimləməsinin keynsçi nəzəriyyənin böhrana uğramasının təsiri altında geniş yayılmışdır. Targetləmənin nəzəri əsasını təşkil edən monetarizmə görə, mərkəzi bank tərəfindən pul kütləsinə nəzarət edilməsi və onun artımının real ÜDM artımının sürəti ilə məhdudlaşdırılması inflyasiyaya qarşı mübarizənin və bütövlükdə iqtisadiyyatın sabitliyinin təmin edilməsinin mühüm elementləri hesab olunur.

TARİ – aşağı İtaliyada pul vahidi. Normanlar dövründə 1 rubl 13 qəpiyə bərabər olmuşdur. Sonralar Siciliyada gümüş sikkə şəklində tədavüldə olan tari dukatın 1/10 hissəsinə bərabər idi və 16 qəpiyə ekvivalent

hesab edilirdi. Maltada taridən daha çox xırda pul vahidi kimi istifadə edilirdi. Lakin onu qızıldan və gümüşdən kəsirdilər.

TARİF (ing. *tariff*) – əhaliyə və müəssisələrə, şirkətlərə, təşkilatlara, idarələrə təqdim edilən müxtəlif istehsal və qeyri-istehsal xidmətləri müqabilində ödəniş dərəcələri sistemi; əməyin ödənilməsi dərəcələri sistemi tarif dərəcəsi adlanır.

TARİF DƏRƏCƏLƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ SAHƏSİNDƏ SİYASƏT – bu siyasətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, sığorta tariflərinin kəmiyyəti bağlanmış müqaviləyə görə sığorta riskinin dərəcəsinə uyğun gəlməlidir.

TARİF ƏLAMƏTLƏRİ – sığorta tariflərinin müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınan risk amilləri.

TARİF ƏMSALI – işçinin peşə keyfiyyətlərinin daha dəqiq müəyyən edilməsi və onun əməyinin qiymətləndirilməsi üçün əməyin tarif ödənişi sistemi üzrə tətbiq edilən əmsal. Vahid tarif sisteminin (VTS) məqsədi qeyri-istehsal sahələrinin – səhiyyə, təhsil, elm, mədəniyyət, əhalinin sosial müdafiəsi və digər

sferaların işçilərinin maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və onların əmək haqlarının stimullaşdırıcı rolunu gücləndirməkdir. VTS əməyin ödənilməsi üzrə 18 tarif dərəcəsinə ehtiva edir. Birinci dərəcəli tarif dərəcəsinin (stavkasının) ölçüsü hökumətin qərarı ilə müəyyən olunur. İşçilərin peşələri onların iş və peşələrinin Vahid tarif ixtisası sorğu kitabçalarına uyğun olaraq tarifləşir. Əməyin ödənilməsi dərəcələri isə 1-ci dərəcədən 18-ci dərəcəyə qədər VTS əsasında müəyyən olunur. 1-ci dərəcəli işçinin tarif dərəcəsinə (maaşını) müvafiq əmsala – 1,0-dən 10,7-yə vuraraq digər dərəcələrin ödəmə dərəcəsinə almaq olar.

TARİF GÜZƏŞTLƏRİ (tarif preferensiyaları) – ölkənin ticarət siyasəti həyata keçirilərkən qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada bu ölkənin gömrük sərhədindən keçirilən mallar üzrə əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması, rüsum ödənişindən azad etmə, rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, malın preferensial gətirilməsi (çıxarılması) üçün tarif kvotaları şəklində verilən güzəştlər.

3 cür uyğun TARİF!

120 MB	- 5.55 AZN
300 MB	- 10.50 AZN
600 MB	- 19 AZN

TARİF MƏHDUDİYYƏTLƏRİ – müxtəlif ölkələrdə müəyyən malların idxalını və ixracını çətinləşdirən gömrük tarifi sistemi; bir çox hallarda xarici rəqiblərə münasibətdə diskriminasiya xarakterinə malik olmur.

TARİF MƏSAFƏLƏRİ – daşıma haqqının müəyyən edilməsi zamanı hesaba alınan daşıma məntəqələri arasında məsafələr.

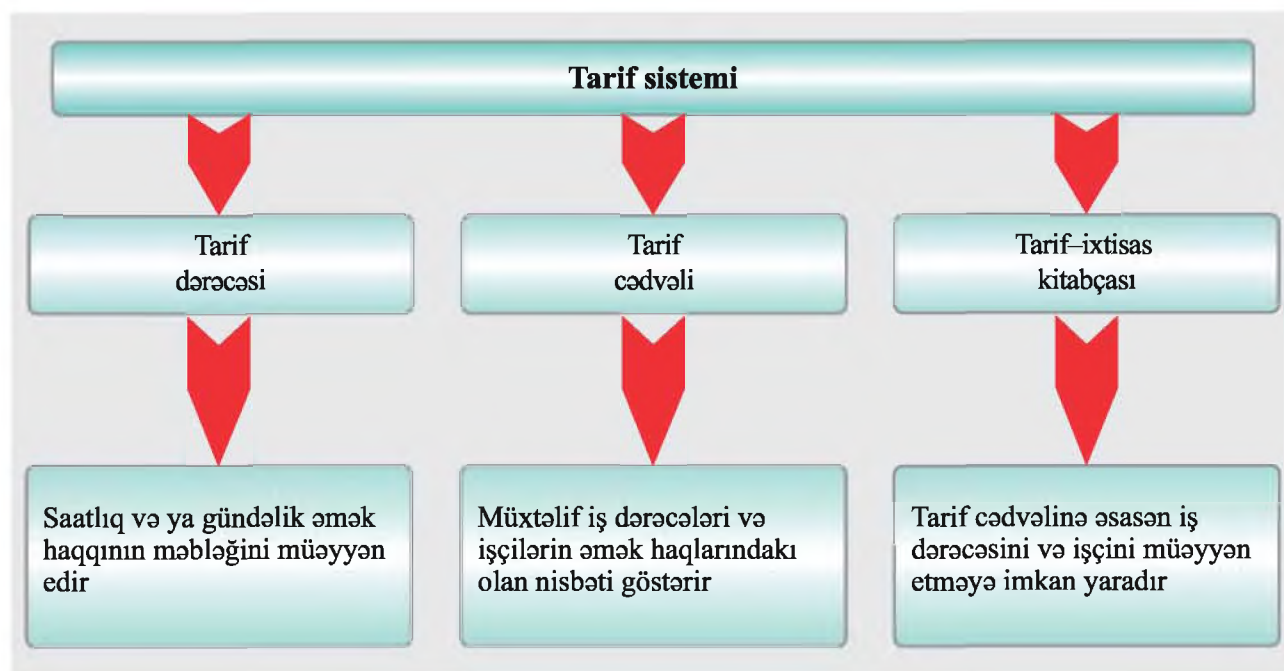
TARİF SİSTEMİ – normativlərin məcmusudur ki, onların köməyi ilə cəmiyyət, sahə, ərazi, ayrı-ayrı müəssisələr miqyasında əmək haqqının təşkili həyata keçirilir. Tarif sistemi əsasında fəhlələrin, mütəxəssislərin və qulluqçuların əməyinin mürəkkəbliyinin, məsuliyyətinin, şəraitinin ödənilməsi ölçüləri qiymətləndirilir. Tarif sistemi tarif dərəcələrindən (stavkalarından) və onlara əlavələrdən, tarif şəbəkələrindən (cədvəllərindən), vəzifə maaşları sxemlərindən, tarif-ixtisas sorğu ki-

tabçalarından ibarətdir. Tarif dərəcəsi müəyyən edilmiş iş normasının yerinə yetirilməsi zamanı vaxt vahidi ərzində fəhlənin əməyinin ödənilməsinin ölçüsünü müəyyənləşdirir: tarif dərəcələrində ən mühüm cəhət – qanunvericiliklə müəyyən olunmuş minimum əmək haqqıdır ki, bundan ödəniş edilməsi qadağandır. Tarif dərəcəsi – əvvəlkinə və ya birinci dərəcəyə münasibətdə hər bir sonrakı dərəcənin tarif sistemi nisbəti şkalasıdır. Bu nisbətlər dərəcələrarası kimi, birinci və sonuncu dərəcələr arasında – tarif şəbəkələri diapazonu kimi ifadə olunur. Dərəcələrarası nisbətlər faiz və mütləq, artan və azalan formada ola bilər. Onların kəmiyyəti dərəcələr üzrə ixtisaslarda fərqlərin qiymətləndirilməsini əks etdirir. İxtisas dərəcəsinin verilməsi xarakteristikaların köməyi ilə həyata keçirilir ki, bu zaman işçi tarif-ixtisas kitabçalarında olan hər bir

peşədə (vəzifədə) göstərilənləri bilməli və bacarmalıdır. Dövlət tərəfindən yalnız Vahid tarif şəbəkəsi tənzimlənir ki, bu da büdcə sferası sahələri, eləcə də dövlət qulluqçularının əməyinin ödənilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur (bax: sxem 1, 2).

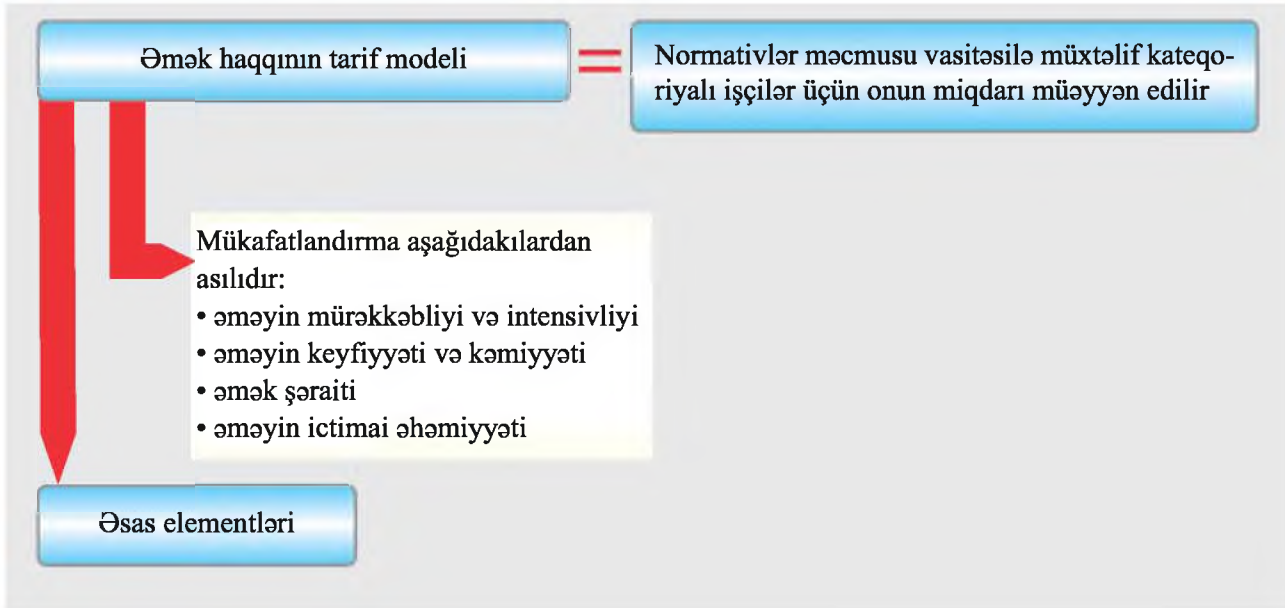
TARİF ŞƏBƏKƏSİ – görülən işlərin (təqdim edilən xidmətlərin) mürəkkəblik dərəcəsindən və keyfiyyətindən, eləcə də işçilərin ixtisas səviyyəsindən asılı olaraq əmək haqqı məbləğinin diferensiasiyası. Tarif şəbəkəsi tarif dərəcələrindən və əmsallardan ibarətdir. Sənaye sahələrinin çoxunda 6 dərəcəli tarif şəbəkəsindən istifadə edilir. Buna görə də mürəkkəblik dərəcəsi ən aşağı olan işlər birinci dərəcəyə, ən mürəkkəb işlər isə 6-cı dərəcəyə aid edilir.

TARİFLƏR VƏ TİCARƏT ÜZRƏ BAŞ SAZIŞ (*General Agreement on Tariffs and Trade, GATT*) – ticarət rejimi haqqında çoxtərəfli beynəlxalq saziş.

Sxem 1

Əmək haqqının tarif modeli

Sxem 2

1947-ci ildə 23 ölkə tərəfindən imzalanmışdır. 1948-ci ildən fəaliyyət göstərir. 1995-ci ilin yanvarından Ümumdünya Ticarət Təşkilatıdır (ÜTT). Yerləşdiyi şəhər Cenevrədir.

GATT-nin rəsmi məqsədi – gömrük və digər ticarət məhdudiyyətlərinin azaldılması vasitəsilə beynəlxalq ticarətin inkişafına, ticarətdə hər hansı bir ayrı-seçkilik formalarının aradan qaldırılmasına, qarşılıqlı güzəştlər əsasında mübahisəli məsələlərin həllinə təsir göstərməkdir. Əsas prinsiplər: ticarətdə ən yüksək əlverişlilik rejimi, milli rejim, ədalətli rəqabət, müstəsna olaraq ticarətin tənzimlənməsinin tarif metodlarından istifadə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə güzəştli rejim.

Sazişin fəaliyyət göstərdiyi müddətdə gömrük tariflərinin xeyli azaldılmasına nail olunmuş və ticarətin liberallaşmasına, inkişaf etməkdə olan ölkələrin ixracının stimullaşmasına

dair bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

GATT-nin rəhbər orqanlarına razılaşan tərəflərin Şurası, Nümayəndələr Şurası (cari məsələlər), daimi komitələr, işçi qruplar, baş direktor tərəfindən rəhbərlik edilən katiblik daxil idi.

1947-1994-cü illər ərzində sazişin üzv ölkələri tərəfindən dünya ticarətinin liberallaşması və ticarət maneələrinin aradan qaldırılması məqsədilə çoxtərəfli ticarət danışıqlarının səkkiz raundu keçirilmişdir.

Son “Uruqvay raundu” (1986-1994) nəticəsində GATT-ni əvəz edən ÜTT-nin yaradılması haqqında saziş imzalanmışdır.

TARİFLƏRLƏ GƏLİR – brutto tarif dərəcəsinin elementi. Bazar şəraitində sığorta təşkilatının işinə səbəb olur. Tarif mənfəətinin ölçüsü sığortanın inkişafı üçün zəruri olan vəsaitlərdə sığortaçının tələbatı ilə diktə olunur. Tarifin tənzimlənməsi, bir qayda olaraq, mənfəət

hesabına həyata keçirilir. Belə ki, tarifin bütün qalan elementləri obyektiv olaraq şərtlənir. Tariflə mənfəətin payı faizlərlə təcəssüm oluna və ya qəti məbləğdə müəyyən edilə bilər (bax: cədvəl 1, 2, 3).

TARİFLƏŞMƏ SİSTEMİ – sığortalanan obyektlərin kateqoriyalarını, risk amillərini (tarif əlamətləri), tarif şəbəkələrini və onların tətbiqi şərtlərini müəyyən edən müddəaların məcmusu.

TARİFSİZ SİSTEM – əməyin ödənilməsinin bu sistemində işçinin və ya işçilər qrupunun qazancı bilavasitə kollektivin fəaliyyətinin son nəticəsindən asılıdır. Əməyin ödənilməsinin bu cür paylama növü şəxsi və kollektiv maddi maraqları birləşdirir. Çünki hər bir işçinin əmək haqqı bütövlükdə kollektivin qazanmış olduğu əmək haqqı fondunun bir hissəsidir. Əməyin ödənilməsinin tarifsiz sistemi üçün səciyyəvi əlamətlər:

Cədvəl 1
Əhaliyə verilən təbii qaza olan tariflər
(avro ilə orta qiyməti)

İstehlak	İldə 15000 ¹ kVt/s-dək (və yaxud 1380 m ³ ildə)	İldə 30000 kVt/s-dək (və yaxud 2760 m ³ ildə)
Avstriya	0,0611	0,0529
Belçika	0,0450	0,0389
Bolqarıstan	0,0351	0,0244
Kipr	–	–
Çexiya	0,0451	0,0431
Danimarka	0,1011	0,1013
Estoniya	0,0337	0,0319
Finlandiya	–	–
Fransa	0,0593	0,0486
Almaniya	0,0538	0,0458
Yunanıstan	–	–
Macarıstan	0,0486	0,0492
İrlandiya	0,0465	0,0388
İtaliya	0,0500	0,0445
Latviya	0,0245	0,0204
Litva	0,0397	0,0284
Lüksemburq	0,0446	0,0366
Malta	–	–
Niderland	0,0650	0,0654
Polşa	0,0531	0,0436
Portuqaliya	0,0592	0,0568
Rumıniya	0,0252	0,0249
Slovakiya	0,0494	0,0488
Sloveniya	0,0430	0,0382
İspaniya	0,0469	0,0405
İsveç	0,1054	0,0940
Böyük Britaniya	0,0400	0,0381

* vergilər və rüsumlar daxil olmaqla

¹ Təbii qazın istilikvermə qabiliyyəti elektrik enerjisinə ekvivalentdir. 1 m³ qaz= 10,78 kVt/s

Cədvəl 2
Yanacağın digər növlərinə olan tariflər
(1 litrin avro ilə orta qiyməti)

İstehlak	Maye yanacaq	95 markalı benzin	Dizel yanacağı
Avstriya	0,82	1,24	1,18
Belçika	0,71	1,50	1,30
Bolqarıstan	1,05	1,15	1,18
Kipr	0,86	1,13	1,13
Çexiya	0,83	1,31	1,27
Danimarka	1,31	1,50	1,30
Estoniya	0,83	1,19	1,20
Finlandiya	0,86	1,48	1,22
Fransa	0,79	1,36	1,18
Almaniya	0,76	1,47	1,31
Yunanıstan	0,76	1,58	1,37
Macarıstan	1,26	1,31	1,26
İrlandiya	0,92	1,32	1,28
İtaliya	1,25	1,42	1,29
Latviya	0,80	1,13	1,13
Litva	0,75	1,25	1,12
Lüksemburq	0,64	1,23	1,06
Malta	0,77	1,27	1,15
Niderland	0,88	1,58	1,30
Polşa	0,78	1,20	1,15
Portuqaliya	0,92	1,44	1,23
Rumıniya	0,96	1,14	1,12
Slovakiya	0,84	1,31	1,19
Sloveniya	0,80	1,26	1,22
İspaniya	0,77	1,24	1,17
İsveç	1,22	1,47	1,39
Böyük Britaniya	0,78	1,45	1,50

1. İşçilərin əmək haqqı işin nəticələrinə əsasən hesablanan kollektiv əmək haqqı fondundan birbaşa asılıdır (bu mənada tarifsiz sistem əməyin ödənilməsinin kollektiv sistemidir).

2. Hər bir işçiyə tətbiq edilən

əmsallar onun ixtisas səviyyəsinə, əvvəlki əməyinin nəticələri barədə məlumatlara əsasən ümumi fəaliyyətə verdiyi töhfəni xarakterizə edir. Bu əmsal baza əməkdə iştirak əmsalı (ƏİƏ) adlanır.

Konkret işə görə əmək haqqının müəyyən məbləği barədə işçi ilə işəgötürən arasında müqaviləyə əsaslanan kontrakt əmək haqqı sistemində tarifsiz sistemlərə aiddir. Qulluqçular üçün əməyin ödənilməsi, ştat cədvəlinə əsa-

Cədvəl 3

**Avropa ölkələrində enerji daşıyıcılarının tarifləri
(2011) 1 kVt/s-ın avro ilə orta qiyməti
Əhaliyə verilən elektrik enerjisinin tarifləri**

İstehlak	İldə 3500 kVt/s-dək	İldə 7500 kVt/s-dək
Avstriya	0,1937	0,1769
Belçika	0,1896	0,1708
Bolqarıstan	0,0865	0,0834
Kipr	0,1666	0,1668
Çexiya	0,1455	0,1189
Danimarka	0,2462	0,2216
Estoniya	0,0928	0,0899
Finlandiya	0,1287	0,1141
Fransa	0,1215	0,1099
Almaniya	0,2282	0,2143
Yunanıstan	0,1061	0,1078
Macarıstan	0,1697	0,1541
İrlandiya	0,1714	0,1646
İtaliya	0,1946	0,2616
Latviya	0,1089	0,1054
Litva	0,0953	0,0867
Lüksemburq	0,1852	0,1688
Malta	0,1471	0,1430
Niderland	0,1735	0,2226
Polşa	0,1357	0,1264
Portuqaliya	0,1668	0,1452
Rumıniya	0,1027	0,0953
Slovakiya	0,1566	0,1608
Sloveniya	0,1324	0,1158
İspaniya	0,1720	0,1565
İsveç	0,1450	0,1482
Böyük Britaniya	0,1347	0,1179

* vergilər və rüsumlar daxil olmaqla

sən, onlar üçün müəyyən edilmiş məvacib və mükafat sistemə əsaslanır. Kontrakt sistemi öz xarakteristikalarına görə vaxtamuzd-mükafat sistemini xatırladır. Bu halda gündəlik və ya saatlıq tarif stavkası əvəzinə illik və ya aylıq oklad tətbiq edilir. Qulluqçuların əməyinin xüsusiyyətləri və onların işlə-

diyi bölmənin xüsusiyyətləri mükafatlandırma göstəricilərinin və şərtlərinin müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınır. Əməyin ödənilməsi fondu (ƏÖF) ƏÖF işləyən əhalinin bütün kateqoriyalarına əmək haqqı ödənilməsi üçün baza mənbəyi kimi xidmət edir. ƏÖF-nin plan qiymətini təyin etmək üsulları çox-

dur. Buraya işlənmiş və işlənilməmiş vaxta görə ödəmələr, həvəsləndirici, qidalanma, mənzil, yanacaq xərcləri aiddir. İşlənmiş vaxta görə ödəmələrə aşağıdakılar daxildir:

- 1) tarif şəbəkəsindən, məvacibdən və ya işəməzd qiymətləndirmə normalarından asılı olaraq hesablanan əmək haqqı;
- 2) məhsul formasında natural ödənişlər;
- 3) mükafatlar;
- 4) müxtəlif əlavələr, məsələn, peşələrin, vəzifələrin birləşdirməsinə, peşə ustalığına görə, yaxud stimullaşdırıcı əlavələr;
- 5) iş rejiminə, əmək şəraitinə görə kompensasiyalar və s.

İşlənilməmiş vaxta görə ödəmələr:

- 1) illik və əlavə məzuniyyətlər; yeniyyətələr üçün güzəştli iş saatları;
- 2) işçinin təqsiri ilə bağlı olmayan boşdayanmalar;
- 3) məcburi işburaxma halları və s.

Birdəfəlik həvəsləndirmə ödəmələrinə aşağıdakılar daxildir:

- 1) birdəfəlik mükafatlar; ilin sonunda (iş stajına görə və ya işin nəticələrinə görə) ödənilən mükafatlar;
- 2) ştat üzrə bütün işçilərə və ya onların əksəriyyətinə ödənilən maddi yardım;
- 3) istifadə edilməmiş məzuniyyətə görə kompensasiyalar;
- 4) əməkdaşlara həvəsləndirmə vasitəsi kimi pulsuz verilən səhmlər və ya onların alınması üçün güzəştlər və s.

TAYM-ÇARTER – ticarət gəmisinin və ya onun hissəsinin müəyyən müddətə (adətən, 12 aydan çox olmayaraq) icarəyə verilməsi barədə dəniz müqaviləsi.

TAYMŞER – turizm biznesində: daşınmaz əmlaka birgə sahiblik etmək və həmin əmlakdan ödənilmiş pula mütənasib olan müəyyən vaxt ərzində istifadə imkanı. İstifadə vaxtı üç “rəng” üzrə qruplaşdırılmış (qırmızı – ən bahalı, ağ və mavi) və tələbatın mövsümlər üzrə dinamikasını əks etdirən həftələrlə ölçülür. Kondominiuma (yəni birgə əmlakın) sahibi, daha doğrusu, şəriki onun aldığı apartamentlərdə “öz” həftələrində dincələ bilər, yaxud istirahətini yerini “öz rəngi” daxilində analoji yerlə dəyişə bilər.

TAYMŞİT – xarici dəniz daşımaları zamanı gəminin yüklənməsi və ya boşaldılmasına gədən faktiki vaxtın müddəti qeyd edilən dəniz sənədi.

TEXNİKANIN ETİBARLILIĞI – məhsulun (texnikanın müəyyən növünün, məmulatın və ya onun tərkib hissələrinin) keyfiyyət göstəricisi. Müəyyən dövr ərzində konkret istismar şəraitində müəyyən funksiyaları fasiləsiz yerinə yetirmək qabiliyyətini əks etdirir.

TEXNİKİ (TEKNOLOJİ) YENİLİKLƏR – iqtisadiyyatın mövcud texnoloji ukladını və səmərəliliyini kökündən dəyişdirən, yaxud əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdıran yeni məmulatlar, texnologiyalar, metodlar və s.

TEXNİKİ İNVENTARİZASİYA BÜROSU (ing. *BTİ Bureau Technical Inventory* – Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reysteri Xidməti) – yaşayış yerlərinin: binaların texniki sənədləşməsinə, uçotunu aparan xüsusi dövlət və bələdiyyə təşkilatları. Daşınmaz əmlakla əmə-

liyyatlar həyata keçirmək üçün bürodan evlərin – binaların ölçüləri, inventar qiyməti, mərtəbələr üzrə planları və s. haqqında arayış götürülür.

Büro aşağıdakı öhdəlikləri daşıyır:

– mənzil fondunun texniki inventarlaşmasını və pasportlaşmasını həyata keçirmək;

– yaşayış tikililərinin və binalarının texniki vəziyyətinə nəzarət etmək;

– yaşayış tikililərinin və binalarının qiymətləndirilməsini və yenidən qiymətləndirilməsini aparmaq, o cümlədən vergi məqsədləri üçün;

– məlumat və məsləhət xidmətlərini göstərmək, o cümlədən mənzil fondunun dövlət uçotu ilə bağlı digər fəaliyyəti həyata keçirmək.

TEXNİKİ RİSK – texniki amillərlə bağlı riskdir, onunla riskin sığortalanmasının müxtəlif növləri əlaqədardır. Məsələn, tikinti-quraşdırma sığortası, elektron avadanlığın sığortası. Texniki risk müxtəlif sığorta növlərinin bütöv seriyasını əhatə edən anlayışdır. Texniki riskin əsasında texniki cəhətdən sığortadan çıxma, sınma, korlanma, qəza və s. durur.

TEXNİKİ RİSKLƏRİN SİĞORTALANMASI – elmi-texniki tərəqqi ilə, istehsalın kapital tutumu sahələrinin artımı ilə əlaqədar sığorta növlərinin məcmusu. Texniki-quraşdırma sığortasını, maşınların sınımadan sığortalanmasını, buraxılışdan sonrakı zəmanət öhdəliklərinin sığortalanmasını, elektron (kompüter) avadanlığının sığortalanmasını, tikinti-quraşdırma işləri zamanı üçüncü şəxslər qar-

şısında məsuliyyət sığortasını və s. ehtiva edir. Texniki risklərin sığortalanması elmi-texniki tərəqqi, istehsalın kapital tutumu sahələrinin artması şəraitində texniki cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin xarici ticarət dövriyyəsində müəssisələr üçün dəstə avadanlığın göndərilməsi daxil olmaqla, maşın və avadanlığın ixracının xüsusi çəkisi artır. İdخالçı ölkənin ərazisində tikinti-quraşdırma, buraxılmış sızlama işlərinin istehsalı çoxalır. Texniki risklərin sığortalanması xeyli inkişaf edir ki, bu anlayışa aiddir: tikinti-quraşdırma sığortası, maşının sınımadan sığortalanması, elektrik avadanlığının sığortalanması, buraxılışdan sonrakı zəmanət öhdəliklərinin sığortalanması, tikinti-quraşdırma işləri zamanı üçüncü şəxslər qarşısında məsuliyyət sığortası. Texniki risklərin sığortalanmasına digərləri də aiddir.

TEXNİKİ SİĞORTA EHTİYATLARI – normal orta tərəddüdetmə (dəyişmə) səviyyəsində sığorta müqafatlarının daxil olmasını və zərərlərin ödənişinin tarazlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

TEXNİKİ TƏHLİL (ing. *technical analysis*) – statistik məlumatlar əsasında qiymətlərin dəyişmə meyillərini aşkar etmək və proqnozlaşdırmaq məqsədilə qiymətli kağızların təhlili. Texniki təhlil nəticəsində bu və ya digər qiymətli kağızların alınmasının və ya satılmasının məqsədəuyğunluğu haqqında signalalar generasiya edilir. Texniki təhlilin klassik fiqurları qiymət qrafikinə səciyyəvi fiqurları: qiymət trendi, onun xətləri, müqavimət və dəstək səviyyəsi;

trendin çevrilməsi fiqurları (“başı və çiyinləri” və s.); trendin davametmə fiqurları (“ge-nişlənən üçbucaq” və s.).

TEXNOKRATİK NƏZƏ-RİYYƏLƏR – istehsalda və cə-miyyədə idarəetmənin və haki-miyyətin mülkiyyətçilərdən və siyasətçilərdən tərəqqinin əsas “hərəkətverici qüvvəsi” kimi çıxış edən idarəetmə mütəxəssislərinə (“texnokratlara”) keçməsi konsepsiyasına əsaslanan texnoloji nəzəriyyələrin əksəriy-yyətinin tərkib hissəsi. Texnok-ratik nəzəriyyələr maliyyə oli-qarxiyasının hökmranlığının T.Veblen tərəfindən (texnikanın və istehsalın inkişafı mənafe-lərinə müvafiq olmayan bir hal kimi) tənqid edilməsi əsasında yaranmışdır. Hakimiyyətin mü-həndislərə, texniklərə və idarə-etmə mütəxəssislərinə verilməsi XX əsrin 30-cu illərində radikal texnokratizmin şüarına çevril-mişdi (X.Skott, S.Çeyz – ABŞ, J.Bend – Fransa). 30-40-cı illər-də idarəetmə inqilabı nəzəriyyə-sinin tərəfdarları hakimiyyətin menecerlərə keçməsinə bəyan etdilər. Onların fikrincə, bu, mülkiyyətçilərin ağılığına son qoyacaq və bütün kapitalizm sistemini transformasiya edəcəkdə. 50-60-cı illərdə texno-kratik nəzəriyyələr Qərbi Av-ropada geniş yayılmış, M.Ve-berin “Bürokratizm nəzəriy-yəsi”nin bir qədər dəyişilmiş formasını da əhatə etmişdi. İlk vaxtlarda bu nəzəriyyənin mü-layim tənqidi meyli 50-ci illərdə texniki-bürokratik “neorasional-izm” konsepsiyalarında (Q.Say-mons, D.Març – ABŞ) “əriyib getmişdir”. Texnokratik nəzəriy-yənin yeni variantı elm və tex-

nikanı cəmiyyətin bütün prob-lemlərinin texnokratiya sayəsində “səmərəli və ağrısız” həlli vasitəsi kimi təbliğ edən “sayen-tizm” ideologiyasının ifadəsi olmuşdur. 60-cı illərin axırlarında elan edildi ki, hakimiyyət menecerlərdən daha çox aparıcı korporasiyaların qərarlarını qə-bul edən və dövlət bürokratiyası ilə sıx çulğalaşaraq dövləti “tex-nostrukturun” icra orqanına çevirən (C.Helbreyt), texnostruk-tur yaradan mühəndislərin, texniklərin və qulluqçuların əlinə keçmişdir. Eyni zamanda universitetlərin professorları və muzzdla işləyən, lakin cəmiy-yədə müəyyən hakimiyyətə yi-yələnmək istəyən alimlər tərə-findən get-gedə güclənməkdə olan “texnostruktur müxalifəti” ideyası irəli sürülmüşdü. Haki-miyyətə can atan və ya artıq ha-kimiyyətdə olan “meritokratiya” (“layiqli şəxslərin” hakimiyyəti) konsepsiyası “postsənaye cə-miyyəti” nəzəriyyəsinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Texno-kratik nəzəriyyələr üç əsas qrup-dan ibarətdir. Elitar texnokratik nəzəriyyələr “cəmiyyətin elita-sını” (sayca artmaqda olan “tex-noloji və ya yeni orta sinfi” təşkil edən savadlı adamları) tərəqqinin əsas qüvvəsi hesab edir və hakimiyyətin məhz on-lara verilməsini lazım bilir. Bu baxışlar D.Bell, C.Helbreyt, Z.Bjezinski, Q.Kan, R.Aron və başqa müəlliflərin əsərlərində açıqlanmışdır. Avtoritar texno-kratik nəzəriyyələr ya dövlət bürokratiyasının və korporasi-yaların rəhbərlərinin “güclü əli-ni” “avtomatlaşdırma erasında” səmərələşmənin və plana uyğun-luğun zəruri şərti hesab edərək

ona nail olmağa çalışır (J.Ellül – Fransa, F.Pollok – Almaniya), ya da “korporasiyalar dövləti”ni və cəmiyyəti şəriksiz idarə edən “totalitar texnokratiya” üzərinə solçu radikal mövqelərdən həmlə edir (Ç.Reyç – ABŞ). Üçüncü qrup – burjua-demokratik texno-kratiya nəzəriyyəsi texnokrati-yanın “tarixi xidmətləri” kon-sepsiyasını zəhmətkeş kütlə-lərinin ümumi mədəni inkişaf-ının çox böyük əhəmiyyətinin qəbulu ilə əlaqələndirməyə çalışır, onu əsas məhsuldar (və hətta ictimai) qüvvə hesab edir (P.Draker – ABŞ).

TEXNOKRATIYA (yun. *tehne* – ustalıq, *kratos* – hakimiyyət) – postsənaye cəmiyyətinin təşək-külü prosesində xalq təsər-rüfatında məşğul olan ən nüfuz-lu qruplardan birinə çevrilən, iqtisadi və siyasi hakimiyyətə yiyələnən yüksək hazırlıqlı mü-təxəssislər təbəqəsi. Texnokrat-lara, adətən, informasiyaya ma-lik olan və onunla fəal mani-pulyasiya edən: a) dövlət müəs-sisələrində işləyən mütəxəssis-lər (“bürokratiya”, “aparət”); b) “akademik” profilli mütə-xəssislər (akademiya institut-larının və tədqiqat mərkəzlərinin alimləri, işçiləri); c) müxtəlif sə-viyyəli menecerlər; ç) C.K.Hel-breytin təbirincə desək, “müasir korporasiyanın texnostruktu-runu”, “beynini” təşkil edən tex-niki profilli mütəxəssislər aid edilir. Texnokratiya konsepsiyası ənənəvi institusionalizm nəzəriyyəsinin mühüm tərkib hissəsidir. O, “maliyyə oliqarxi-yası”nın hökmranlığının texni-kanın və istehsalın inkişaf məna-fələrinə müvafiq olmayan bir hal kimi Veblen tərəfindən kəs-

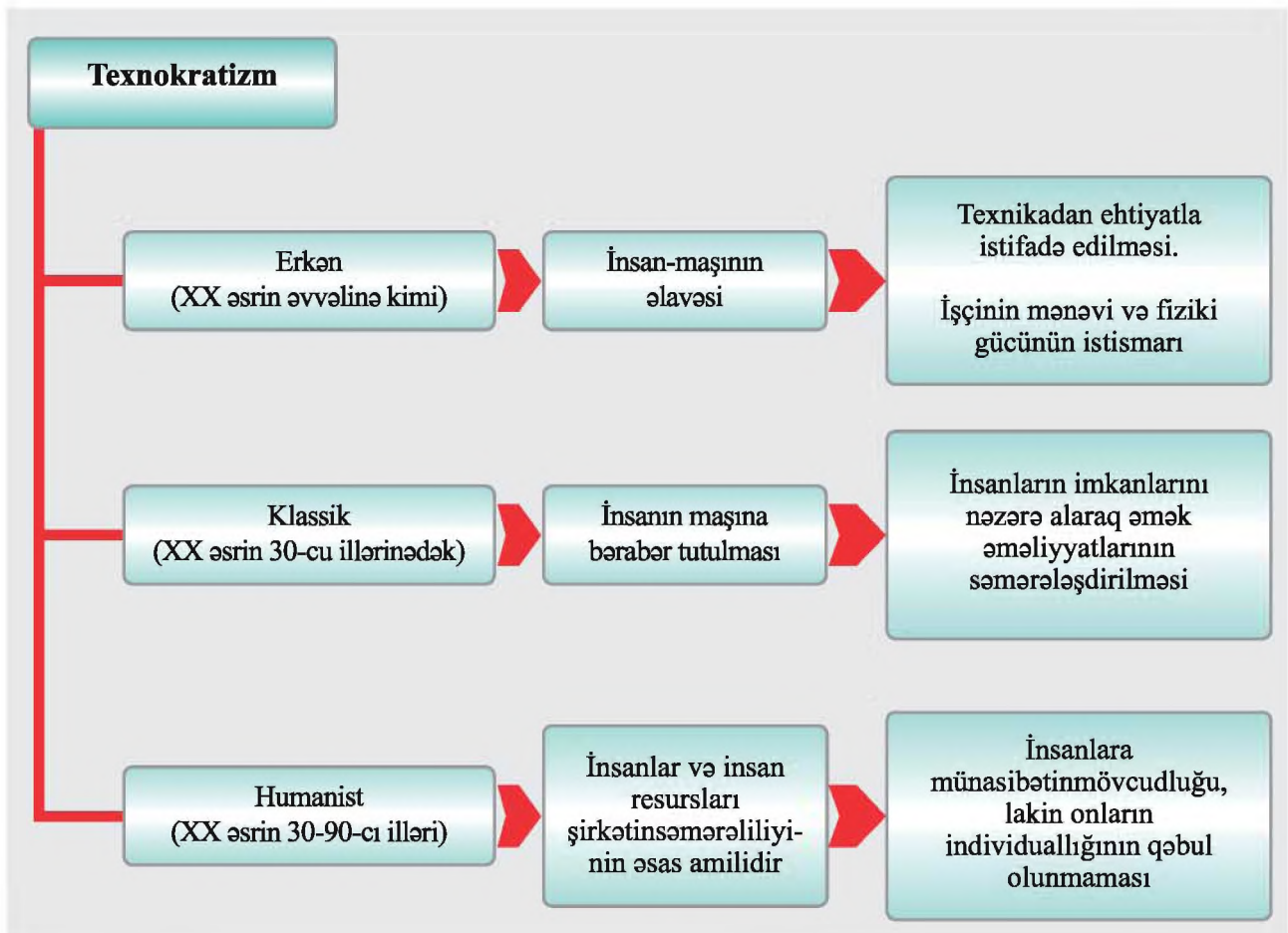
kin tənqidi əsasında yaranmışdır. 30-40-cı illərdə idarəetmə inqilabı nəzəriyyəsinin tərəfdarları hakimiyyətin mülkiyyətçilərdən müəssisələrin menecerlərinə keçməsinə (ABŞ iqtisadiyyatında guya artıq baş vermiş bir fakt kimi) bəyan etdilər. 60-cı illərin axırlarında postsənaye cəmiyyəti nəzəriyyəsinə hakimiyyətin menecerlərdən daha çox texniki profilli mütəxəssislərin və bu “texnostrukturun” yeni yaranmaqda olan müxalifətinin əlinə keçməsi barədə konsepsiya universitet professorları, akademik institutlar tərəfindən inkişaf etdirilmişdir (bax: sxem 1).

TEKNOLOGİYA (yun. *techne* – ustalıq, məharət, bacarıq və *logos* – söz, təlim) – sənayenin müxtəlif sahələrində, tikintidə və başqa sferalarda xammalın, materialların, yarımfabrikatların və istehsal edilmiş məmulatların əldə edilməsi, işlənməsi və ya emalının bütün üsullarının və qaydalarının məcmusu. Elmi üsulları və qaydaları işləyib hazırlayan və təkmilləşdirən fənn. Texnologiya (texnoloji proses) – istehsal prosesinin əsas tərkib hissəsi olan hasilat, yükün işlənməsi, emal edilməsi, daşınması, anbara vurulması, saxlanması əməliyyatları. Müasir texnologiya istehsala

texniki nəzarət məsələlərini də əhatə edir. Texnologiyalar dedikdə həm də istehsal proseslərinin təsvirləri, onların yerinə yetirilməsinə dair təlimatlar, texnoloji qaydalar, tələblər, qrafiklər, xəritələr və s. nəzərdə tutulur.

Bu texnologiyaların mühüm istiqamətlərindən biri də “E-hökumət”in dövlət idarəçiliyində tətbiqidir. Dövlət idarəçiliyinin yeni müasir sistem qaydasında həyata keçirilməsi – dövlət aparatı ilə vətəndaş cəmiyyəti arasındakı münasibətlərin texnoloji mühitini tələb edir. İnformasiya texnologiyaları bu zaman bütün prosesin ayrılmaz hissəsi olur.

Heyətin idarə olunmasında texnokrtatik yanaşmanın mahiyyəti

Sxem 1

Elektron hökumət konsepsiyası dövlət strukturlarında informasiya sahələrini bir vəhdət halında birləşdirən oxşar sistemin ölkə miqyasında yaradılmasını nəzərdə tutur və bu halda texniki proses strukturları və institusional səviyyəli e-hökumətlərin yaradılması üzrə strukturları üzə çıxarmaq çox böyük əhəmiyyət kəsb edir (bax: elektron hökumət və ya E-hökumət).

“Elektron hökumət” termini öz başlanğıcını ingilis “e-government” (hərfi mənada – elektron dövlət, elektron idarəetmə) terminindən götürərək, təkcə hökumətin “elektronlaşdırılması” deyil, həm də “elektron hökumət” ideyasının reallaşdırılmasını, onlarsız mümkün olmayan dövlət idarəçiliyi və yerli idarəetmənin bütün sistemini nəzərdə tutur. İstənilən elektron hökumət layihəsinin mahiyyəti hər hansı bir ölkədə reallaşdırıla bilər. Bu, həmişə korporativ məlumat sistemində milli səviyyədə tətbiq olunur.

E-hökumət anlayışı 1990-cı ilin əvvəllərində Qərbdə meydana çıxdı, ötən əsrin sonunda praktiki olaraq həyata keçirilməyə başlandı. “Elektron hökumət”, hər şeydən əvvəl, dövlət-vətəndaş, dövlət-biznes, dövlət-dövlət arasında yeni virtual münasibətlər formasıdır. Yəni, elektron hökumət əhalinin dövlət orqanları ilə interaktiv ünsiyyətini asanlaşdırır, onları bir-birinə daha da yaxın edir. E-hökumət qurulmasının əsas prinsipləri belədir: e-hökumət həftənin 7 günü sutkada 24 saat işləyir, başqa sözlə desək, vətəndaşa xidmətin istənilən zaman kəsi-

yində göstərilməsini təmin edir. Məqsəd maksimum sadəlik və şəffaflıqla vətəndaşlara xidmət göstərməkdən, vahid texniki standartların, qarşılıqlı uyğunlaşmanın və məxfiliyin təmin edilməsi, informasiya təhlükəsizliyi qaydalarının yerinə yetirilməsi zamanı vətəndaşın fikirlərini danışıqsız istiqamətləndirməkdən və sairədən ibarətdir. Bu sadəliklər bürokratik əngəllərin, yaxud kağız sənədlər dövrünün azaldılmasına, vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək və hüquqi informasiya əldə etmək üçün çəkilən xərclərinə, vaxtına, eyni zamanda vətəndaşların hüquqlarını həyata keçirmək üçün dövlətin xərclərinə qənaət etməsinə imkan verir (bax: sxem 1). Beləliklə, e-hökumətin yaradılması nəinki daha effektiv və azxərcli inzibatçılıq, həm də cəmiyyətlə dövlət arasında qarşılıqlı münasibətlərdə əsaslı dəyişikliklər vəd edir. “Elektron hökumət” vətəndaşların hakimiyyətlə, müxtəlif sosial xidmətlər, komitələr və idarələrlə, ən nəhayət, istənilən rütbə və status sahibi müdirlərlə birbaşa və açıq dialoqunu təmin etməlidir. Bu da “Elektron hökumət”i nəinki əlçatan, həm də interaktiv edir (bax: sxem 2).

“Elektron hökumət” öz inkişafının ən yüksək mərhələsində elektron demokratiya sistemində qoşulur. Bu sistem elektron səsvermə, ümumi şəbəkə forumları, şəbəkə üzrə sosioloji araşdırmalar aparmaq və başqa imkanlar yaradır. Hazırda dünyada “elektron hökumət” quruculuğunda liderlərin sırasında Kanada, ABŞ, Sinqapur, Finlan-

diya və s., postsovet ölkələrində isə Baltıqyanı ölkələrini, xüsusilə də Estoniyanı vurğulamaq lazımdır.

“Elektron Azərbaycan” proqramında informasiya resurslarının yaradılması, onların inteqrasiyası sistemi və təminatı çox vacibdir. İndiki mərhələdə dövlət və cəmiyyətin interaktiv qarşılıqlı təsirinin əsas alətləri olaraq rəsmi saytlar çıxış edir. Bu prosesdə “Elektron hökumət” vahid portalının yaradılması xüsusi rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, vahid informasiya məkanının mövcud olduğu və ya olmadığı zaman orqanların informasiya resurslarının effektivliyi yalnız onların özlərindən asılıdır. Bu, hər bir orqanın özünün fəaliyyəti ilə bağlı informasiyasının vaxtlı-vaxtında olması, aktuallığı, on-laynda həyata keçirilən xidmətlərin keyfiyyətinə görə məsuliyyət daşması ilə bağlıdır.

Dövlət orqanının rəsmi saytı – sürətli, keyfiyyətli və ən əsası, hüquqi informasiyanın bilavasitə əhaliyə çatdırılması, eləcə də qanunvericilikdə təsbit edilmiş vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının təminatı üzrə xidmətlərin göstərilməsi üçün universal informasiya kommunikasiya meydanıdır. Hazırda bir sıra dövlət orqanları öz on-layn informasiya resurslarını inkişaf etdirməkdə olduqca maraqlıdır ki, bu da ictimaiyyətlə qarşılıqlı əlaqənin səmərəliliyini yüksəldir, həmin orqanın fəaliyyətinin həm maddi-maliyyə, həm də texniki və məzmun göstəricilərini yaxşılaşdırır. Dövlət orqanlarının saytlarının layihələri icra olunarkən “üç klik

Cədvəl 1

İnqilabi innovasiyalar

Nö	İnnovasiyalar	İl	Ölkə	Şirkət
Kompüterlər, informasiyalar, kommunikasiyalar				
1	İnteqral mikrosxem	1961	ABŞ	Fairchild
2	Düyməli telefon	1963	ABŞ	AT&T
3	Faks	1966	ABŞ	Xerox
4	Optik-lifli kabel	1970	ABŞ	Corning
5	Cib elektron kalkulyatoru	1971	ABŞ	Bowmar
6	Mətnin elektron emalı	1972	ABŞ	Wang
7	Mikroprosessor	1974	ABŞ	Intel
8	Lazer printeri	1976	ABŞ	IBM
9	Modem	1978	ABŞ	Hayes
10	MS-DOS əməliyyat sistemi	1980	ABŞ	Microsoft
11	Sərt disk	1980	ABŞ	Hard disk drive
12	İstifadəçinin qrafik interfeysi	1981	ABŞ	Xerox
13	Daşınan EHM	1981	ABŞ	Epson
14	Sensor panel	1983	ABŞ	Hewlett-Packard
15	Mobil telefon	1983	ABŞ	Motorola
16	Kompüter siçanı	1984	ABŞ	Apple
17	İnternetdə axtarış sistemi	1994	ABŞ	WebCrawler
18	Daşınan USB	2000	ABŞ	IBM
19	Skayp	2003	Estoniya	Skype
20	YouTube video-roliklərinin saytı	2005	ABŞ	YouTube
21	Çay paketi	1920	ABŞ	Joseph Krieger
22	Portativ elektrik feni	1920	ABŞ	Hamilton Beach
23	Ştəpsel	1920	B. Britaniya	Rawlplug Co.
24	Paltaryuyan maşın	1924	ABŞ	Savage
25	Avtomatik toster	1925	ABŞ	Waters Genter Co

26	Buxarlı elektrik ütüsü	1926	ABŞ	Eldec
27	Soyuducu	1927	ABŞ	General Electric
28	Kondisioner	1928	ABŞ	Carrier Engineering Co
29	Neon işıqları	1938	ABŞ	General Electric
30	Həll olan qəhvə	1938	İsveçrə	Nestle
31	Elektrik paltar qurulayan	1938	ABŞ	Hamilton Manufacturing Co
32	Neylon	1939	ABŞ	DuPont
33	Espresso qəhvə-maşını	1946	İtaliya	Gaggia
34	Mikrodalğalı soba	1947	ABŞ	Raytheon
35	Müştərilərə maşında xidmət göstərən yol kənarı restoranlar	1948	ABŞ	In-n-Out Burger
36	Saran plastik lifləri	1949	ABŞ	Dow Chemical
37	Poliester	1953	ABŞ	DuPont
38	Mətbəx ləvazimatı Tefal	1956	Fransa	Tefal
39	Aşırma	1957	ABŞ	Velcro
40	İdman ayaqqabısı	1958	B. Britaniya	Reebok
41	Halogen lampa	1959	ABŞ	GE
42	Mətbəx kombaynı	1960	ABŞ	Robot-Coup
43	Tetra Pak qablaşdırılmasının texnologiyası	1961	İsveç	Tetra Pak
44	Alüminium banka	1963	ABŞ	Pittsburgh Brewing Co
Gigiyena, kosmetika				
45	Yapışan plaster	1921	ABŞ	Johnson& Johnson
46	Nəm salfetlər	1924	ABŞ	Kimberley-Clark
47	Kağız məhrəbalar	1931	ABŞ	Scott Paper Co.
48	Elektrik ülgüç	1931	ABŞ	Schick
49	Aerozol ballon	1947	ABŞ	Airosol Co
50	Birdəfəlik istifadə üçün uşaq bezi	1949	ABŞ	Johnson& Johnson
51	Tranzistorlu eşitmə aparatı	1952	ABŞ	Sonotone

52	Diyircəkli dezodorant	1955	ABŞ	Mum
53	Birdəfəlik ülgüc	1975	ABŞ	BIC
54	Yuyucu maye vasitə	1982	ABŞ	Procter&Gamble
Ofis				
55	Yapışan lent	1930	ABŞ	3M
56	Diyircəkli qələm	1943	Argentina	Biro Pens
57	Korrektə edən maye (ştrix)	1951	ABŞ	Mistake Out
58	Nüsxəçıxaran maşın	1959	ABŞ	Haloid Xerox
59	“Post-it” qeydləri üçün bloknöt	1980	ABŞ	3M
Nəqliyyat				
61	Eskalator	1921	ABŞ	Otis
62	Avtomobil dayana çağında vaxt sayğacı	1935	B. Britaniya	Dual Parking Meter Co
63	Motoroller	1946	İtaliya	Piaggio
64	Reaktiv mühərrikli sərnəşin təyyarəsi	1952	ABŞ	Comet
65	Təyyarələr üçün qara qutu	1958	B. Britaniya	S.Davall&Son
Asudə vaxt				
66	Açıq havada kinoteatr	1933	ABŞ	Hollingshead
67	Ani şəkil əldə etmək üçün fotoaparət	1948	ABŞ	Polaroid
68	Televizoru uzaqdan idarə edən pult	1956	ABŞ	Zenith
69	Plastik oyuncaqlar-konstruktorlar	1958	Danimarka	Lego
70	Kukla “Barbi”	1959	ABŞ	Mattel
71	Kvars qol saatları	1969	Yaponiya	Seiko
72	Videokasetə yazma texnikası	1971	Niderland	Philips
73	Pleyer	1979	Yaponiya	Sony
74	Kubik-rubik	1980	ABŞ	Ideal Toys
75	Kompakt-disk	1982	Niderland Yaponiya	Sony Philips
76	Portativ video oyunlar	1989	Yaponiya	Nintendo

77

78

79

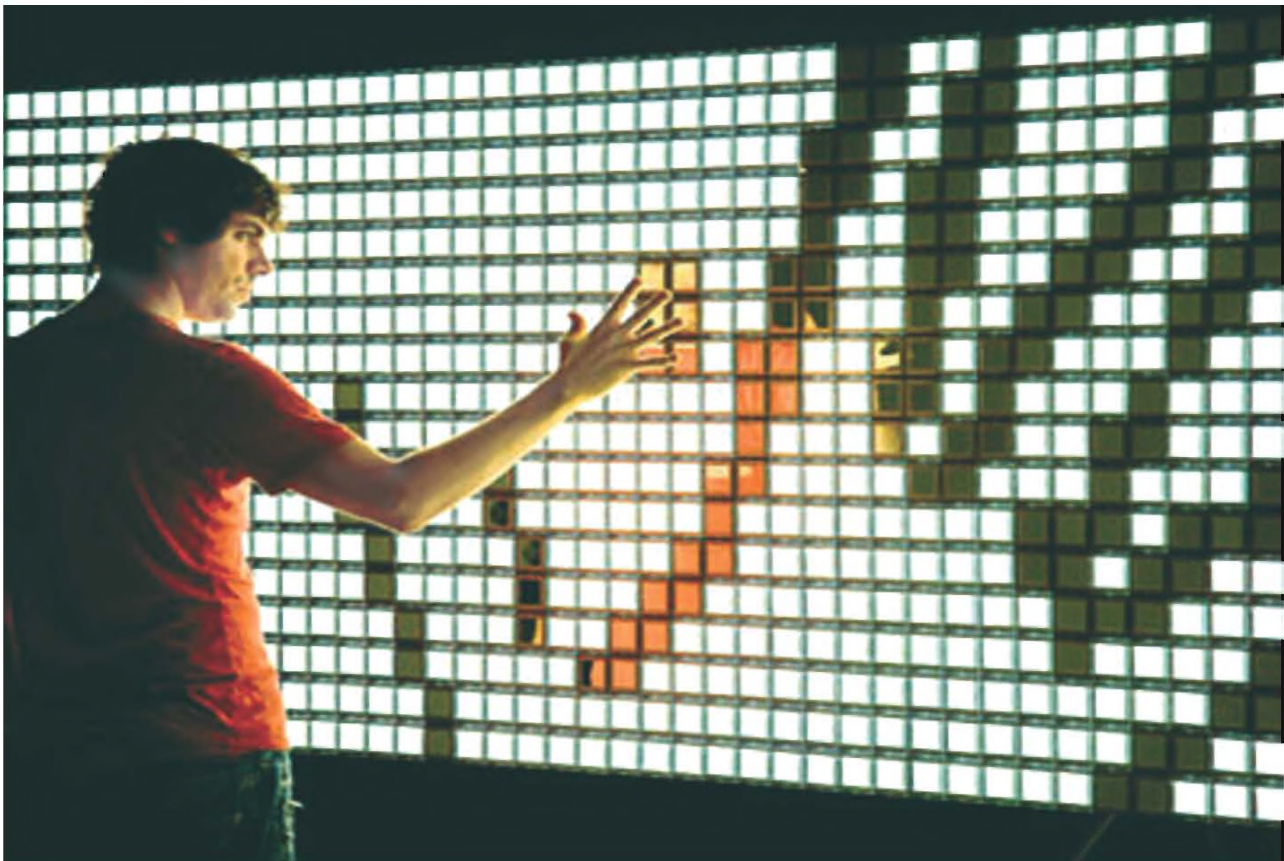
83

84

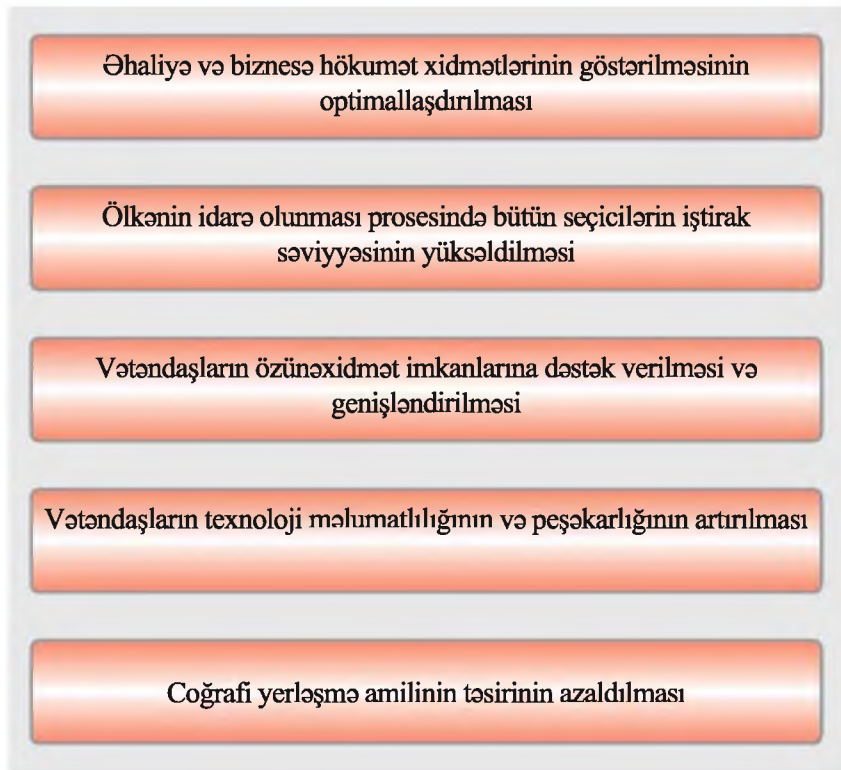
77	Rəqəmsal kameralar	1991	ABŞ	Kodak
78	İnternet vasitəsilə kitab ticarəti	1995	ABŞ	Amazon
79	DVD	1996	Yaponiya	Philips, Sony, Toshiba
Kommersiya, bank işi				
80	Supermarket	1930	ABŞ	King Kullen
81	Özünəxidmət mağazaları üçün araba	1937	ABŞ	Humpty Dumpty Supermarket
82	Ticarət-əyləncə kompleksi	1950	ABŞ	Northgate Mall
83	Ödəniş kartı	1950	ABŞ	Diners Club
84	Kredit kartı	1958	ABŞ	Bank of America
85	Bankomat	1967	Böyük Britaniya	Barclays Bank
86	Təcili poçt çatdırılması	1973	ABŞ	Federal Express
87	Ştrix-kod	1974	ABŞ	IBM
88	Elektron ticarət	1998	ABŞ	eBay

konsepsiyası”nın prinsiplərinə əməl olunması vacibdir.

“Üç klik konsepsiyası”, yəni üç dəfə düyməyə basma konsepsiyası saytın, sadəcə mümkün maksimal informasiya dolğunluğunu deyil, həmçinin bu informasiyanın qəti strukturalizasiyasını və istifadəçinin maraqlandığı hər hansı informasiyanı üç dəfə düyməyə basmaqla tapa bilməsi üçün və ya belə informasiya olmadıqda ona uyğun

subyektiv amillərin təsirini azaldaraq məmuru vətəndaşa yaxınlaşdırma üsuludur. E-hökumətin yaradılmasının ümdə məqsədi məmurla vətəndaşın bir-birini görmədən qurulan, eyni zamanda nəzarət edilən və vətəndaşa verdiyi sorğunun həll edilməsi prosesini izləmək imkanı yaratmasıdır. Cəmiyyətin bundan götürəcəyi minimum fayda isə korrupsiya və rüşvətxorluğun azalması ola bilər.

Sxem 1

yönəlcəyi sayt üzrə əlverişli naviqasiyaların yaradılmasını nəzərdə tutur.

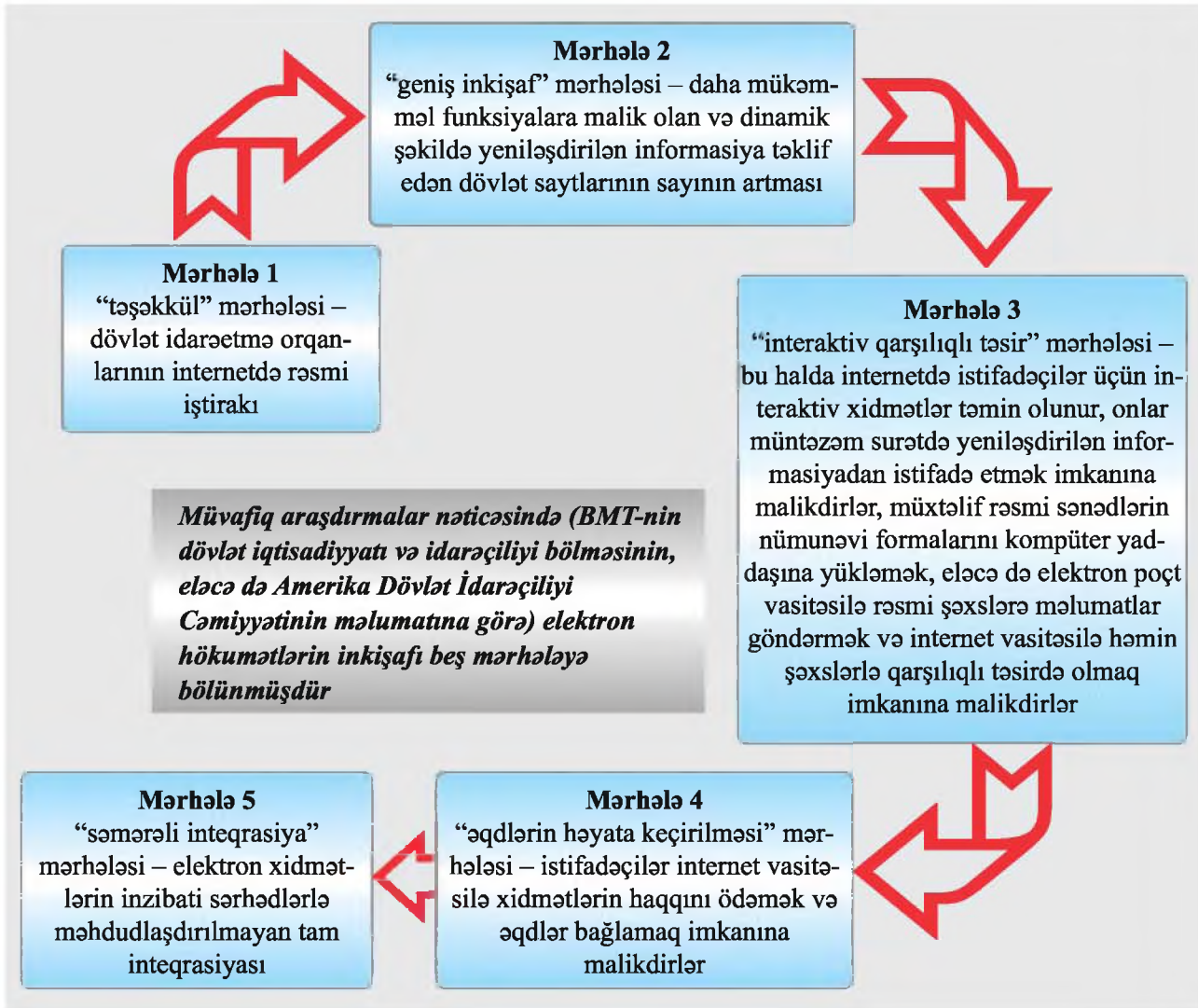
Bu prinsip ilk növbədə hətta təcrübəli internet-istifadəçilərin belə çox vaxt İKT-dən istifadəni qeyri-adekvat şəkildə dərk etdiyi rəqəmsal bərabərsizlik amilinin mənfi təsirini azaltmağa yönəldilmişdir.

Mahiyyət etibarı ilə e-hökumət

XXI əsrin dövlət məmuru, sadəcə kompüterlə işləmək bacarığına malik olan dövlət qulluqçusu deyildir. O, müasir reallıqları adekvat şəkildə dərk edən, yaranan informasiya infrastrukturunda sərbəst əlaqə quran, qarşısına çıxan məsələləri əməli və hərtərəfli şəkildə həll edə bilən yeni formatlı rəhbərdir.

Bu gün dünyanın bir çox ölkələrində İKT-nin inkişafının dəqiq strategiyası olmaqla bərabər, bu sahədə hüquqi doktrina da işlənib hazırlanaraq informasiya cəmiyyətinin formalaşması ilə meydana çıxan ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi prinsiplərinə – şəbəkədə vətəndaşların hüquqi münasibətləri, kibercinayətlə mübarizə, dövlətin elektron xidmətləri, elektron kommersiya azadlığı kimi məsələlərə aydınlıq gətirilir. Lakin bu sahədə yanaşmalar bir-birindən köklü şəkildə fərqlənir. Məsələn, Qərbdə liberal yanaşma qəbul edilir, qanunla qadağan olunmayan hər şeyə icazə verilir, söz azadlığı təmin edilir, dövlət total nəzarəti minimuma endirilir, şəbəkədə siyasi fəallıq stimullaşdırılır. Digər tərəfdən Çin kimi dövlətlərdə şəbəkə daxilində fərqli siyasi düşüncələr qadağan edilir, şəbəkədə nəinki qanunsuz, həm də zərərli informasiyalara qadağa qoyulur. Bununla belə elektron ticarəti stimullaşdırılır, elektron idarəçiliyin keyfiyyəti artırılır, yüksək texniki təhlükəsizliyə diqqət yetirilir. Çinin nümunəsi onun tarixi təcrid ənənəsinə və ölkənin dövlət-siyasi doktrinasına əsaslanır. Ona görə də Çin cəmiyyəti tərəfindən bu, təbii qarşılanır.

Ölkəmizdə əldə edilmiş təcrübə göstərir ki, “Elektron hökumət”in formalaşdırılması mərhələli, pilot layihələr və tipik həllər vasitəsilə reallaşdırılır, cəmiyyəti buna hazırlamaq məqsədilə müvafiq yanaşmalar tətbiq olunur. Hazırda ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin tapşırığı ilə bir sıra irimiqyaslı

Sxem 2

layihələr həyata keçirilir, elektron təhsil, elektron xəbərlər, elektron-ticarət, elektron-bank və rayonlarda yerləşən orta məktəblər yüksəksürətli internetlə təmin edilir. Bu da əhali üçün vacib və rəngarəng xidmətlərin həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

“E-hökumət”i inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, informasiya və bilikləri hansı qrup insanlar keyfiyyətlə əldə edirlərsə, o insanlar öz sosial-iqtisadi vəziyyətini daha sürətlə yaxşılaşdırırlar, inkişaf edirlər. Bu, həm dövlətlərarası, həm də

dövlətlər daxilində baş verir. Rəqəmsal fərq, qeyri-bərabərlik adı ilə məşhurlaşan problem insanların informasiya əldə etmək, onunla işləmək, ondan istifadə hüququ üzrə imkanların müxtəlifliyidir. İnformasiya resurslarından və yüksək texnologiyalardan istifadə imkanı üzrə bu qeyri-bərabərlik, informasiya cəmiyyəti üzrə bütün dünya tərəfindən bu günün və gələcəyin problemi kimi əsas müzakirə obyektidir. Ölkələr arasında mövcud olan ümumi inkişaf fərqiindən asılı olaraq, bir qrup insan informasiya resurslarından

daha geniş istifadə imkanına malikdir, bir qrup insan isə bu imkanlardan ya müəyyən məhdudiyyətlərlə istifadə edir, ya da tamamilə məhrumdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, ölkəmizdə İKT neftdən sonra ikinci prioritet sahədir, bu sahənin sürətlə inkişafı “e-hökumət”in yaradılmasında ən böyük önəm daşıyır. “E-hökumət”lə bağlı qanunvericilik bazasında müəyyən qanunlar qəbul edilib və eyni zamanda bu sahədə qəbul olunmuş qanunlar bizi e-hökumətin qurulması istiqamətində hazırlıqlı

olduğumuzu göstərir. Ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinin qurulmasına və ümumilikdə dövlətimizin inkişafına xidmət edən “İnformasiya əldə etmək haqqında”, “Elektron imza və elektron sənəd haqqında”, “Elektron ticarət haqqında”, “Telekommunikasiya haqqında” qanunlar, “Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci illərdə “Elektron hökumət”in formalaşdırılması üzrə Fəaliyyət Proqramı” qəbul olunub. “E-hökumət”in əsasını təşkil edən layihələr reallaşdırılır: telekommunikasiya infrastrukturunu təkmilləşdirilir, gömrük, maliyyə, vergi sahələrində korporativ sistemlərdən geniş istifadə olunur, əhalinin reyestri formalaşdırılır, digər kadastr və reyestrlər yaradılır. Əldə edilmiş təcrübə əsasında hökumət orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsini yaratmaq məqsədilə “vahid pəncərə” sxemindən istifadə olunur ki, bu da “hökumət-vətəndaş”, “hökumət-hökumət”, “hökumət-biznes” əlaqələrinin yaradılmasına təkan verir. Bu isə, öz növbəsində ölkəmizdə yaranmış sabit iqtisadi vəziyyəti möhkəmləndirir, milli proqram və layihələrin həyata keçirilməsini daha da zənginləşdirir.

Rəşad Əzizov

TEXNOLOJİ BİLİKLƏR – cəmiyyətin əmtəə və xidmətlərin istehsalı üçün malik olduğu yaxşı üsullar.

TEXNOLOJİ DİSTANSİYA – müxtəlif şirkətlərdə iki mal və onların istehsalı texnologiyaları arasında fərq.

TEXNOLOJİ İŞSİZLİK – istehsalat proseslərinin avtomat-

laşdırılması və mexanikləşdirilməsi nəticəsində işçilərin ixtisarı ilə bağlı işsizlik. Bu, elmi-texniki inqilabın nailiyyətlərinin istehsalata tətbiqindən yaranan müasir işsizlik növüdür.

XX əsrin 70-ci illərində ETİ əmtəə (nemət) istehsalı üsullarını əsaslı surətdə təzələyən texnoloji inqilabla nəticələnmişdir. Beləliklə, ilk dəfə məmulların emalının və məhsul (elektronşüa, plazma, radiasiya, membran məhsulların) istehsalının prinsipinə yeni üsullarına əsaslanan maşinsız texnologiya yaranmışdır. Mikroelektronika nailiyyətlərinin tətbiqinə əsaslanan elektronlaşdırma və kompleks avtomatlaşdırma az işçili və işsiz istehsalın yaradılmasına gətirib çıxarır. Bütün əsas və yardımçı əməliyyatların, texnoloji proseslərə nəzarətin robot komplekslər, ən yeni elektronhesablama maşınları, digər texniki vasitələr tərəfindən yerinə yetirildiyi kompleks-avtomatlaşdırılmış sahələr və müəssisələr meydana çıxmışdır. Mütəhərrik istehsalat sistemləri geniş tətbiq olunmağa başlamışdır.

İstehsalat texnologiyasında bu və ya digər inqilabi dəyişiklik işçilərin bilik və ixtisaslarının yeni səviyyəyə qaldırılmasını tələb edir. Bununla əlaqədar yaranan texnoloji işsizlik işçilərin ixtisasını dəyişməsi və onu durmadan artırması yolu ilə aradan qaldırılır.

TEXNOLOJİ UYĞUNSUZLUQ NƏZƏRİYYƏSİ – müəllif: M.Pozner. Bu nəzəriyyəyə görə, yeni texnologiyanın yaradılması həmin texnologiyaya əsaslanan əmtəənin istehsalında və ixracında müvəqqəti inhisar

(kvaziinhisar) imkanı yaradır. Novator ölkədəki sahibkar müəyyən dövr ərzində təkbəşinə əlavə mənfəət əldə edir. Çünki yeni yaradılmış əmtəələr yeni texnologiyaların tətbiqi ilə buraxılır, bu isə istehsal xərclərini azaltmağa və mənfəəti artırmağa yardımçı olur. Texniki yeniliklərin yaranması nəticəsində müxtəlif ölkələr arasında texnoloji uyğunsuzluq yaranır, çünki həmin ölkələrin bəzilərinə bu cür yeniliklər var, digərlərində yoxdur. Texnologiyalarda bu cür qeyri-bərabərlik zaman keçdikcə, novator ölkənin tətbiq etdiyi yeniliyin “surətinin çıxarılması” nəticəsində hamarlanır. Lakin bu cür uyğunsuzluq mövcud olduğu dövrdə innovasiya texnologiyasını birinci olaraq yaratmış və həmin texnologiya əsasında əmtəə istehsal etməyə başlamış ölkə başqa parametrlərə görə bu əmtəələrin yeganə ixracatçısına çevrilir. Bu halda həm unikal əmtəənin ixracatçısı, həm də onun tərəfdaşı bu cür əməkdaşlıqdan qarşılıqlı bəhrələnir. Üstəlik, innovasiya texnologiyaları novator ölkənin hüdudlarından kənarında geniş yayıldıqca, novator ölkədən fərqli olaraq, nisbətən az inkişaf etmiş ölkə öz üstünlüklərini və səmərəsini itirmir. Bu nəzəriyyənin işlənilməsi ilə R.Vernon məşğul olmuşdur. Onun irəli sürdüyü beynəlxalq səviyyədə əmtəə istehsalı tsikli konsepsiyası beynəlxalq ticarətin və xarici ölkələrdəki əməkdaşlar tərəfindən sərmayə qoyulmasının dinamik qarşılıqlı təsirini nümayiş etdirir. Regional həyat tsikli konsepsiyasının orijinallığı ondan iba-

rətdir ki, bu nəzəriyyə beynəlxalq iqtisadiyyatın elementlərini və əmtənin həyat tsikli əyrisinin səciyyəvi olduğu marketinq nəzəriyyəsi elementlərini özündə birləşdirir.

TEXNOPARK (ing. *industrial park*) – elmi-texniki araşdırmaların nəticələrini operativ tətbiq etmək məqsədilə elmin, təhsilin və istehsalın ərazi inteqrasiya forması. Elmi, konstruktor və istehsal bölmələrinin yaxşı təchiz olunmuş informasiya və eksperimental baza və ixtisaslı kadrların yüksək təmərküzləşməsi şəraitində birləşməsindən ibarətdir. Qərb ölkələrində texnopark, bir qayda olaraq, tədris və sənaye mərkəzlərinin yaxınlığında yığcam şəkildə yerləşdirilmiş, texniki yeniliklərin tədqiqindən başlamış onların kommersiyalaşdırılmasına qədər bütün prosesi həyata keçirən, funksional və iqtisadi baxımdan öz aralarında əlaqəli olan kiçik şirkətlərdir. Bəzi ölkələrin (məsələn, ABŞ-ın) qanunvericiliyinə əsasən texnoparkın bilavasitə istehsalla məşğul olmasına icazə verilmişdir, bəzən isə (Böyük Britaniyada olduğu kimi) bu fəaliyyət növlərinin birləşdirilməsinə yol verilmir. Bəzi ölkələrdə (Seneqal, Honduras) texnoparklar eyni vaxtda həm də sərbəst iqtisadi zonalardır. Azərbaycanda da informasiya texnologiyaları sahəsində texnoparkların yaradılması istiqamətində işlər gedir.

Bu baxımdan Sumqayıt Texnologiyalar Parkının birinci mərhələsi 2009-cu il dekabrın 22-də işə salınmışdır. Parkın ərazisi 45 hektardır. 17 zavoddan ibarət olan bu Texnologiyalar Parkında

Teknopark (Novosibirsk)

respublika əhəmiyyətli müxtəlif çeşidli məhsullar, o cümlədən müxtəlif tip kabellər, transformatorlar, yüksək gərginlikli avadanlıqlar, hidroturbinlər, su nasosları, elektrik mühərrikləri, borular, texniki qazlar (arqon, oksigen, azot və s.) istehsal edilir.

Hazırda texnoparkda Kabel zavodu, Plastik boru zavodu, Qaynar sinkləmə zavodu, Dəqiq Emal Mərkəzləri zavodu, Ağır

maşınqayırma zavodu, Elektron cihazları zavodu, Yüksək gərginlikli elektrik avadanlıqlarının istehsalı zavodu, Günəş kollektorları və qazanların istehsalı sexi, Mis və alüminium elektrotexniki çubuqların istehsalı sexi, Texniki qazlar istehsalı zavodu fəaliyyət göstərir.

Postsovet məkanında bənzəri olmayan bu texnoparkın istismara verilməsi ölkəmizdə elektroenergetikanın inkişafına, onun

Teknopark "Yer Kürəsi" (Dubay)

SUMQAYIT TEXNOPARKI

Prezident İlham Əliyev Sumqayıt texnoparkın açılışında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə (28 dekabr 2011-ci il) Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkı yaradılmışdır.

“Balaxanı poliqonu parka dönüb. Vaxtilə o, ekoloji cəhətdən bəlkə də ölkəmizin ən bərbad, fəlakət vəziyyətində olan bir yeri idi. Şəhər əhalisi sadəcə olaraq, oradan qalxan tüstünü görürdü və bu tüstü bütün şəhəri bürüyürdü. İndi o zibilxananın yerində parklar salınıb, 100 hektar ərazidə poliqon yaradılıb, ağaclar əkilib, müasir sistemlər qurulur. Buraya zibil gətirən bütün maşınlar dezinfeksiya olunur. Eyni za-

manda orada məişət tullantılarının yandırılması zavodu uğurla tikilir...

Balaxanıda yeni Texnologiya Parkı, Sumqayıtda Kimya Parkı yaradılacaq, iş yerləri açılacaqdır. Kimya kompleksində istehsal olunan məhsullardan özəl qurumlar, şirkətlər istifadə etməlidirlər. Yerlər ayrılıbdır, kommunikasiyalar, infrastruktur yaradılır”.

İlham Əliyev

Xarici qonaqlar Sumqayıt texnoparkında

Yerli istehsalın gücləndirilməsi sahəsində konkret addımlar atılır. Yeni sənaye parklarının yaradılması prosesi gedir. Kimya parkı artıq yaranmaqdadır.

Yüksək texnologiyalar parkının yaradılması haqqında müvafiq göstərişlər verilmişdir. Sumqayıt texnoparkı öz fəaliyyətini genişləndirir. Balaxanı texnoparkının yaradılması istiqamətində konkret addımlar atılır... Qaradağ rayonunda "Holcim" sement zavodunun açılışında iştirak edərkən bir daha vurğuladım ki, belə layihələr Azərbaycan iqtisadiyyatını gücləndirir. Bu layihələri icra etmək üçün Azərbaycanda çox gözəl işlək mexanizm vardır... Sevindirici haldır ki, xarici investorlar Azərbaycanın təkə neft-qaz sektoruna deyil, qeyri-neft sektoruna da maraq göstərir. Bu layihəyə xarici şirkət, yəni "Holcim" şirkəti 300 milyon avro dəyərində investisiya qoymuşdur. Vaxtilə bizim təşəbbüsümüzlə yaradılan Azərbaycan Dövlət Investisiya Şirkəti də bu layihədə iştirak edir. Bu iştirak xarici investorları daha da ruhlandırır... Bu zavodun açılışı onu göstərir ki, investorlar bizə inanırlar. Böhranlı illərdə, 2009-cu ildə Avropa bankları demək olar ki, iflasa uğrayırdı. Böhranın ən ağır dövrü hökm sürürdü. O vaxt böyük məbləğdə investisiyaların qoyuluşu Azərbaycan iqtisadiyyatına və Azərbaycanın gələcəyinə böyük inamın təzahürüdür. Azərbaycanda müsbət investisiya mühitinin mövcudluğu, xarici investorlara gözəl şəraitin yaradılması sayəsində biz buna nail ola

bildik. Yeni, müasir, ekoloji cəhətdən tamamilə təhlükəsiz zavod artıq dünəndən fəaliyyətə başlayıb.

Bir neçə il bundan əvvəl Azərbaycanda sementin istehsalı təxminən 1 milyon ton səviyyəsində idi, tələbat isə ildən-ilə artırdı. Çünki bu qədər tikinti, bu qədər sənaye müəssisələrinin yaradılması sement tələb edir. Hazırda tələbat 3,3 milyon tondur. İstehsal ondan azdır, biz özümüzü təqribən 70 faiz təmin edirik. Ancaq icrada olan layihələr bir neçə ildən sonra Azərbaycanda sementin istehsalını 5 milyon tona çatdıracaqdır. Bu, təqribən 2014-2015-ci illərdə olmalıdır. Beləliklə, biz bu sahədə həmin məhsula daxili tələbatımızı ödəyirik.

Bütövlükdə bu meyillər hər bir sahədə özünü büruzə verməlidir...

Dünən biz metal konstruksiyalar zavodunun açılışını qeyd etdik. Bu layihə də dövlət dəstəyi ilə icra edilmişdir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə kreditlər ayrıldı, yerli iş adamları öz vəsaitini qoydu və müasir müəssisə yaradıldı. Yəni, belə layihələrin sayı çox olmalıdır. Həm iri, həm orta həcmli, həm kiçik müəssisələrin yaradılması bu gün artıq reallıqdır.

İlham Əliyev

Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ilin birinci yarısının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclası (11.07.2012)

mövcud potensialının daha da möhkəmləndirilməsinə, enerji müəssisələrinin yenidən qurulmasına və müasirləşdirilməsinə geniş imkanlar açır. Bu möhtəşəm iqtisadi kompleksin işə düşməsi ilə respublikamızın energetika qurğuları yerli texniki avadanlıq və məhsullarla təchiz olunur. Bölgələrdəki təbii ehtiyatlardan istifadə etməklə, ucuz və keyfiyyətli məhsul istehsalı

qaydaya salınır. Daşıma xərclərinin və müddətinin azalması hesabına nəzərdə tutulan layihələr daha qısa müddətdə reallaşır və məhsulların maya dəyəri aşağı düşür. Bütün bunlar kompleksdə rəqabətə davamlı məhsulların ixracına geniş imkanlar açır.

Sumqayıt Texnoparkında elektroenergetika sənayesi üçün məhsullar hazırlanır, zavodlar,

sexlər və istehsal xətləri yaradılır.

Burada Ağır maşınqayırma və Sənaye qazları istehsalı, eləcə də Alüminium, Kondensator, MDF, Müasir Tikinti Materialları, Qlükoza istehsalı zavodlarının istifadəyə verilməsi, Qaradağ sement zavodunun yenidən qurulması və 2 yeni sement, Bərk məişət tullantılarının yandırılması, Gəmiqayırma, Günəş

Panelləri, “Xovlu İplik”, Gübrə zavodlarının və digərlərinin tikintisinin davam etdirilməsi sənayeləşmə siyasətinin real nəticəsidir. Bütövlükdə 2011-ci ildə 40-dan çox sənaye müəssisəsi tikilib istifadəyə verilmiş, 100-dək sənaye müəssisəsinin tikintisi davam etdirilir. Energetika sənayesinin inkişafı, o cümlədən alternativ enerji mənbələrindən istifadənin sürətləndirilməsi və bu sahədə yeni istehsal obyektlərinin yaradılması istiqamətində zəruri işlər görülür. Ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq, bu sahədə sahibkarlığı dəstəkləmək, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr fərmanı ilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmışdır. Adı çəkilən fərmanda göstərilir ki, sənaye parkı sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastruktur və idarəetmə qurumlarına malik olan, müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsalı və xidmətlər göstərilməsi məqsədləri üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazidir. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində neft-kimya və digər prioritet sənaye sahələri üzrə rəqabət qabiliyyətli məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı və emalı müəssisələri yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Hazırda Azərbaycan Hökuməti Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkilini, ərazilərdə mövcud olan köhnə qurğuların sökülməsini, torpağın istifadəyə yararlı vəziyyətə gətirilməsini, xarici və daxili infrastrukturun (elektrik və istilik enerjisi, qaz, su, kanalizasiya, rabitə, nəqliyyat, yangından mühafizə, istehsal təyinatlı, inzibati, sosial və digər infrastruktur obyektləri) yaradılmasını, ofis, konsaltinq, laborator müayinə, biznes inkubasiya, treninq, peşə hazırlığı və sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün digər xidmətlərin göstərilməsini təmin etmək məqsədi ilə zəruri tədbirlər həyata keçirir. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, tənzimlənməsi, inkişafı, istehsal və emal olunan sənaye məhsulları üzrə prioritet istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi, güzəştli kreditlərin verilməsi, habelə məsləhətçi şirkətin cəlb olunması ilə bağlı məsələlər həll edilir.

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, parkda yerləşəcək istehsal sahələrinin qurulması üçün icazə sənədlərinin alınması, layihələrin hazırlanması, razılaşdırılması, infrastruktur təminatı və digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin tabeliyində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Res-

publikasının Vergilər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi ilə birlikdə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında vergi və gömrük sahəsində stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi barədə təkliflər hazırlamışdır.

Dövlət başçısının imzaladığı fərmana əsasən Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti kimya sənayesi potensialının artırılması, bu sahədə özəl müəssisələrin təşkili və yerli xammaldan rəqabət qabiliyyətli məhsullar alınması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə birlikdə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında kimya sənayesinə aid istehsal və emal sahələrinin yaradılmasını və inkişaf etdirilməsini dəstəkləyən tədbirlər həyata keçirir.

Yaradılan sənaye parkları iqtisadiyyatın modernləşməsini, innovativ iqtisadiyyatın formalaşmasını, sahibkarlığın inkişafını sürətləndirəcək, idxaldan asılılığı azaltmaqla qeyri-neft ixracını artıracaq, əhalinin məşğulluğunun artırılmasında önəmli rol oynayacaqdır.

TEXNOPOLIS – azad iqtisadi zonaların bir forması olub, yeni texnika-texnologiyanın sürətli və effektiv tətbiqi üçün innovasiya proseslərinin aktivləşdirilməsi məqsədinə xidmət edir. Texnopolislər dövlət dəstəyinə malik olurlar. Onların tədqiqat mərkəzi, texnoloji mərkəz, qründər mərkəzi və sənaye parkları kimi növləri vardır. Texnoloji mərkəzlərdə yüksək texnoloji müəssisələr və vençur kapitalı şirkətlər cəmləşir. Tədqiqat mərkəzləri elmi mərkəz-

lərin, əsasən, universitetlərin ətrafında cəmləşmiş aqlomerasiyanın elm tutumlu formasıdır. Sənaye parkları yenilik tətbiq edən firmaların müştərək torpaq sahələrindən, istehsal və idarəetmə sahələrindən istifadəsi yolu ilə birləşməsidir. Qründer mərkəzləri emal sənayesinin yalnız yeni yaradılmış müəssisələrinə üstünlük verən müxtəlif sənaye parklarıdır.

TEXNOSTRUKTUR – müasir sənaye istehsalı üçün zəruri olan idarəetmə sinfi, onun texniki və təşkilati təcrübəsi.

Bu anlayış C.P.Helbreyt tərəfindən işlənib hazırlanmış konsepsiyanın mühüm tərkib hissəsidir. Həmin konsepsiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müasir kapitalist iqtisadiyyatında korporasiyalar əmtəə bazarlarında suverenliyə malikdir.

TELEFON STANSİYALARININ TUTUMU – quraşdırılmış bütün abonent dəstləri, xüsusi dəstlər və ya taksofonların daxil olması üçün qurğular, idarə stansiyalarına birləşən xətlər. Həmişəlik istifadəyə verilən idarə, təcili, sifariş və xidməti məlumat bürosu xətləri buraya daxildir. Avtomat telefon stansiyalarının ümumi tutumuna elektron sistemli telefon stansiyalarının ümumi tutumu aid olunur. Stansiyaların istifadə olunan tutumu bütün abonentlərin istifadə etdiyi tutum (pullu və pulsuz quraşdırılmış) və iş yerlərində aparat və xidməti sahə üçün istifadə edilən nömrələrdir. İstifadəyə verilmiş tutum quraşdırılmış tutumdan ehtiyatda olan nömrələrin sayı qədər az olur.

TELEMARKETİNG – marketingdə tətbiq olunan kommu-

nikasiya sistemi. Yüksəkixtisaslı mütəxəssislər tərəfindən marketing tədbirlərinin aparılması və satışın təşkili zamanı telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının istifadəsindən ibarətdir.

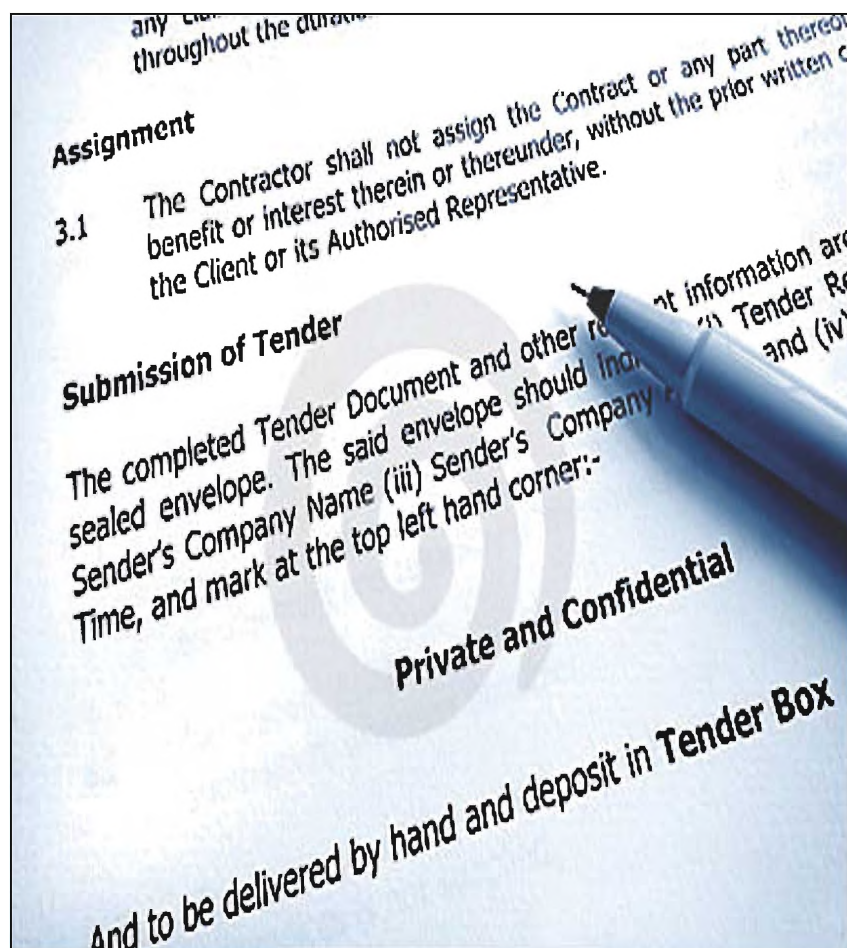
TELYAKEL – mal gəlib çatdıqda və ya alıcıya təqdim edilməklə təhvil verildikdə, keyfiyyətdən asılı olmayaraq, onun axıncı qəbul edilməsinə əsasən, beynəlxalq ticarətdə alış-satış müqaviləsinin şərtləri deməkdir. Belə şərtlər xüsusilə auksion satışlarında tətbiq olunur.

TENDENSİYA (meyil) (lat. *tendere* – istiqamətlənmək, yaxınlaşmaq) – ölkənin, müəssisənin, firmanın iqtisadiyyatı, gəlirlər və xərclər, ailələrin istehlak göstəriciləri, əmtəə və xidmətlər bazarında tələb və təklif üçün səciyyəvi olan, iqtisadi təhlil nəticəsində aşkarlanmış davamlı müşahidə olunan münasibətlər; iqtisadi proseslərin qararlaşmış istiqaməti. Tendensiyalara əsaslanaraq iq-

tisadi proseslərin gələcək gedişi haqqında proqnozlar vermək, iqtisadi göstəriciləri hesablamaq olar.

TENDER (ing. *tender* – xidmət edən) – yazılı təklif, sifariş, oferta. Qiymətli kağızlara abunə haqda ərizə. Müddətli kontrakt üzrə mal göndərmək niyyəti barədə bildiriş. Qiymətli kağızların (bir qayda olaraq, istiqrazların) təklif edilməsi vasitəsi. Məlgöndərənlərin müəyyən olunmuş tələblərə cavab verən mal (bir qayda olaraq, avadanlıq) təklif etməsi barədə dəvət; bazarda avadanlıq almaq və ya obyektlər kompleksinin tikintisi və başqa işlərin görülməsi, o cümlədən mühəndis işləri üçün podratçıların cəlb edilməsi sifarişinin yerləşdirilməsinin müsabiqə forması. Təklifin qiyməti; bu qiymət müəyyən edilərkən, ilk növbədə, xüsusi xərclərin səviyyəsi və ya əmtəəyə tələbin kəmiyyəti deyil, rəqiblərin təyin edə biləcəkləri qiymətlər əsas götürülür. Gəminin təmir edilməsinin mümkünlüyü və şərtləri

barədə gəmi təmiri firmalarına göndərilən sorğu. Tender – satınalma müqaviləsinin yerinə yetirilməsi üzrə iddiaçıların yazılı təqdim etdikləri təkliflərdən ən səmərəlisinin seçilməsi məqsədi ilə keçirilən müsabiqə.

Tender – hər hansı bir işin, xidmətin ən səmərəli üsul və aşağı xərclə yerinə yetirilməsi üçün iddiaçılar arasında birinin (bir neçəsinin) seçilərək, həmin işin (xidmətin) müqavilə əsasında ona (onlara) həvalə edilməsi məqsədi ilə keçirilən müsabiqədir.

TENDER BURAXILIŞI (ing. *tender issue*) – mərkəzi bank tərəfindən onun xahişi ilə uçot evlərinin ərizələrinə müvafiq olaraq xəzinədarlıq veksəllərinin buraxılması. Hər bir uçot evi

müəyyən miqdarda veksəl üçün ərizə hazırlayır, bu ərizələrin sayı, adətən, təklif olunan veksəllərin sayından artıq olur.

TENDER DÜZƏLİŞİ (qeyd-şərti) – gəminin sığortalıması üzrə polislərdə ehtiva olunan gəmidəki bütün qəzalar haqqında sığortalıya dərhal bildirilməli məlumat.

TENDER KEÇİRƏN – ölkə adından və ya öz adından tender hazırlayan, elan edən, keçirən və nəticəsi üzrə müəyyən öhdəlikləri yerinə yetirən, yaxud bunları (tenderin nəticəsi üzrə öhdəliklər götürərək icra etməkdən başqa) müqavilə əsasında hər hansı bir icraçıya həvalə edən hüquqi şəxs.

TENDER KOMİTƏSİ (ing. *tender committee*) – sifarişçi

(alıcı) tərəfindən hərracların keçirilməsi ilə əlaqədar yaradılan müvəqqəti orqan. Tender komitəsinin əsas vəzifələri tender sənədlərinin hazırlanması, hərracların keçirilməsi, ofert analizidir. Tender komitəsinin sədri, adətən, tədarük edən təşkilatların rəhbərləri təyin edilir. Komitənin işinə məsləhətçi firmalar və sərbəst məsləhətçilər cəlb olunurlar.

TENDER SƏNƏDLƏRİ – beynəlxalq hərracların keçirilməsi üçün zəruri olan, təşkilati, texniki, kommersion və digər məsələlərin həllini əks etdirən maddi informasiya daşıyıcıları dəsti.

Bu sənədlərdə aşağıdakı məlumatlar əks olunur:

- 1) beynəlxalq hərracların keçirilməsinin qaydası və şərtləri;
- 2) alqı-satqı və ya podrat müqaviləsinin əsasını təşkil edən maliyyə və kommersion şərtləri;
- 3) əmtəənin texniki xarakteristikaları;
- 4) hərrac obyektinin, daha dəqiq desək, texnoloji prosesin təsviri;
- 5) hərracda təklif edilən işlər və xidmətlər haqqında məlumatlar, onların növləri, xarakteristikaları, həcmi;
- 6) hərrac iştirakçıları tərəfindən təklif edilə biləcək digər məsələlər.

Tender sənədləri tender komitəsi tərəfindən, adətən, məsləhət firmalarının iştirakı və köməyi ilə işlənib hazırlanır, nəzərdə tutulan hərracın potensial iştirakçıları arasında yayılır. Hərracın ehtimal edilən iştirakçılarına – firmalara və ya təşkilatlara tender komitəsi tərəfindən tender sənədləri dəsti təqdim edilir və ya poçtla göndərilir. Tender

sənədləri dəstini tender komitəsində, onun müəyyən etdiyi müvafiq haqq müqabilində əldə etmək olar.

TENDER TƏKLİFİNİN TƏMİNATI – iddiaçının tender təklifi üzrə satınalan təşkilat qarşısında götürdüyü öhdəliklərə verilən təminat. Bu təminat bank zəmanəti, akkreditiv, qiymətli kağızlar, nağd pul vəsaiti, depozitlər və digər maliyyə aktivləri ola bilər.

TENDERİN ƏSAS ŞƏRTLƏR TOPLUSU – satınalan təşkilatın tender şərtlərini göstərən və iddiaçılara təqdim edilən sənəd.

TERMINAL (ing. *terminal*; lat. *terminalis* – axırıncı, sona aid olan) – hesablama sistemində informasiyanın daxil və xaric edilməsi üçün nəzərdə tutulan tamamlanmış qurğu (məsələn, *teletayp display*). Limanda konteynerlərdə çatdırılmış və paketlər şəklində qablaşdırılmış yüklərin emal edildiyi bölmə.

TEYLORİZM – istehsalın idarə edilməsinin və əməyin təşkilinin sistemi. Bu sistem onun banisi, idarəetməni “nə etmək, bunu ən yaxşı və ucuz üsulla necə etmək lazım olduğunu dəqiq bilmək məharəti” kimi nəzərdən keçirən amerikalı mühəndis F.U.Teylorun (1856-1915) adını daşıyır. O, fəhlənin hərəkətlərinin xronometrajı və dəqiq öyrənilməsi, avadanlığın, alətlərin müvafiq qaydada seçilməsi yolu ilə işlərin hər bir növü və müəyyən şəraitdə hər bir əməliyyat üçün onların yerinə yetirilməsinin yeganə ən səmərəli üsulunu müəyyən edirdi. Bu halda ən zəruri hərəkətlər seçilir, bütün artıq və faydasız əməliyyatlar kənar edilirdi. Yüksək məhsuldar əməyin təşviq edilməsi üçün iqtisadi stimullardan – xüsusi işəməzd əmək haqqı sistemindən, cərimələrdən və s. istifadə edilirdi. Bütün incəliklərinə qədər əməyin planlaşdırılması, fəhlələrə hərtərəfli təlimat keçirilməsi də müəyyən olunmuş tapşırıqın tamamilə və artıqlaması ilə yerinə yetirilməsinə şərait yaradırdı.

F.U. Teylor

Elmi idarəetmə nəzəriyyəsi kimi teylorizmin mahiyyəti əmək proseslərinin reqlamentləşdirilməsindən, səriştəli rəhbərlikdən və təsirli maddi həvəsləndirmə sistemindən ibarətdir. Teylor istehsalın və idarəetmənin təşkilinin təkmilləşdirilməsinə kompleks yanaşmanın üstünlüklərini nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış və praktik baxımdan göstərə bilmişdir. Funksional idarəetmə sisteminin prinsiplərinin işlənilib hazırlanmasında və reallaşdırılmasında onun xidmətləri çox olmuşdur. O, elmi idarəetmə sisteminin əsaslarını qısaca aşağıdakı şəkildə təsvir edirdi: adi ənənəvi vərdislər əvəzinə elmi yanaşma; ziddiyyətlər

əvəzinə qarşılıqlı anlaşma; fərdi iş əvəzinə sistemli yanaşma; istehsal sürətinin məhdudlaşdırılması əvəzinə onun artırılması; ayrılıqda götürülmüş hər bir işçinin maksimum iş qabiliyyətini və maddi rifahını inkişaf etdirmək istəyi.

Teylor ideal işçiyə xas olmalı doqquz keyfiyyəti müəyyən etmişdir: ağıl, təhsil, xüsusi və ya texniki biliklər, fiziki çeviklik və qüvvə, taktika, enerji, qətiyyət, namusluluq, mühakimə qabiliyyəti və sağlam düşüncə, möhkəm cansağlığı. Nəzərə almaq lazımdır ki, F.U.Teylor öz sistemini elə bir şəraitdə işləyib hazırlamışdır ki, istehsalın uğuru, ilk növbədə, işçinin özündən, onun fiziki səylərindən asılı idi. Bu sistemdən istifadə edən müəssisələrdə əməyin məhsuldarlığı üç ildə iki dəfə artmışdır. Müasir iqtisadiyyatda texnikanın ön plana keçməsinə baxmayaraq, istehsalın səmərəsini artırmaq üçün bu sistemi yenə də əsas götürür, xüsusən əməliyyatların təkrarlandığı müəssisələrdə ondan geniş istifadə edirlər.

TEZAVRASİYA (yun. *thesauros* – xəzinə) – əhali tərəfindən sərvətlərin, ilk növbədə, pul vəsaitinin yığılması prosesi. Tezavrasiyanın təbii və məcburi növləri fərqləndirilir. Təbii tezavrasiya qabaqcadan nəzərdə tutulmayan hallar, bahalı malların alınması və pul vəsaitlərinə qənaətin müxtəlif növləri ilə əlaqədar əmanətlər üzrə faizlər almaq və digər məqsədlər üçün nəzərdə tutulur. Məcburi tezavrasiya əmtəə ödənişi olmadıqda yaranır (bu, gizli inflyasiyanın səciyyəvi əlamətidir). İqtisadi

ədəbiyyatda pul tezavrsiyası və qızıl tezavrsiyası proseslərinin təriflərinə rast gəlmək olar.

Pul tezavrsiyası – əhali tərəfindən əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan xərclər üçün pul vəsaitləri (əvvəllər ona girov deyilirdi) yığılması və ya əmtəə tətbiqi olmadıqda həmin vəsaitlərin dövriyyədən çıxması. Tezavrsiyanın bu növü təxirə salınmış tələb xarakteri kəsb edir.

Qızıl tezavrsiyası – külçələr, sikkələr, sadə zərgər məmulatları şəklində yığılmış qızılın inflyasiya nəticəsində əmanətlərin qiymətdən düşməsindən qorunmaq məqsədilə, eləcə də sosial sarsıntılar, dərin iqtisadi və siyasi böhranlar dövründə yığılmış kapitalın itirilməsi qorxusu olduqda ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən həmin qızılın alınması. Sözün geniş mənasında tezavrsiya dedikdə mərkəzi banklar, xəzinədarlıqlar və xüsusi fondlar tərəfindən qızıl ehtiyatı yaradılması nəzərdə tutulur. Qızıl standartı şəraitində tezavrsiya edilmiş qızıl pul tədavi-lünün ehtiyat fondu rolunu oynayırdı. Pula tələbat artdıqda bu metal dövriyyəyə daxil olur, pula tələbat azaldıqda isə qızılın tezavrsiyası hesabına dövriyyədən çıxarılırdı.

Detezavrsiya zamanı yığılmış vəsaitlər investisiya layihələrinə sərmayə qoyulur və istehlakda istifadə edilir.

TƏBİİ ARTIM SÜRƏTİ – R.Harrod iqtisadi artım problemlərinə həsr olunmuş ədəbiyyata daha bir anlayış – “təbii, limit qiymətinə (*ceiling*) çatan artım sürəti” anlayışını daxil etmişdir. Tam məşğulluq şərai-

tində əmək təklifinin və əmək məhsuldarlığının artım sürəti ilə müəyyən edilən bu artım sürəti həmin kəmiyyətlərin cəminə bərabərdir. Başqa sözlə, təbii artım sürəti əmək təklifini genişləndirmək və əməyin məhsuldarlığını artırmaq imkanlarının müəyyən qiymətlərində iqtisadiyyatda əldə edilə biləcək artım sürətinin maksimum qiymətidir. “Təbii” termini ilə əlaqədar anlaşılmazlıqlar yaranmaması üçün qeyd etmək lazımdır ki, Harrod modelində (başqa modellərin əksinə olaraq) bu artım sürəti bazar qiymətlərinin sərbəst qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranmır. Bu halda söhbət yalnız istehsalın genişlənməsinin maksimum sürətindən gedir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təbii artım sürəti iqtisadi artımın zəmanətli və ya tarazlaşmış sürətindən fərqli olaraq, məhz tam məşğulluq şəraitində iqtisadiyyatın artım sürəti deməkdir. Zəmanətli və ya tarazlaşmış iqtisadi artımın əsas şərti isə istehsal gücləri tam yüklənmiş

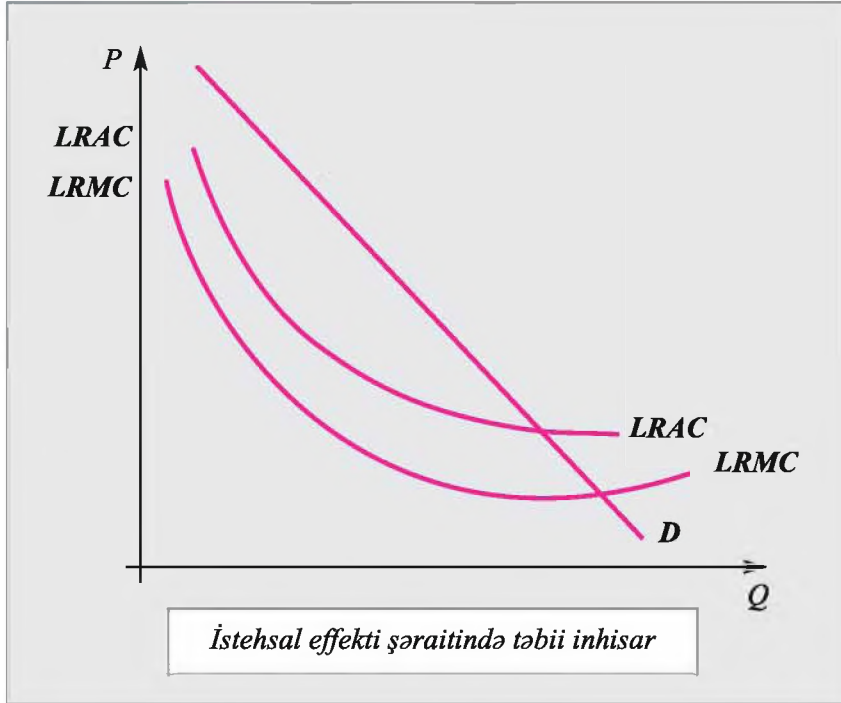
olduqda təsərrüfatın inkişaf etməsidir.

TƏBİİ FƏLAKƏT RİSKİ – sığorta obyektı, məsələn, təbii fəlakətlə əlaqədar yaşayış binaları üçün yarana bilən təhlükələr.

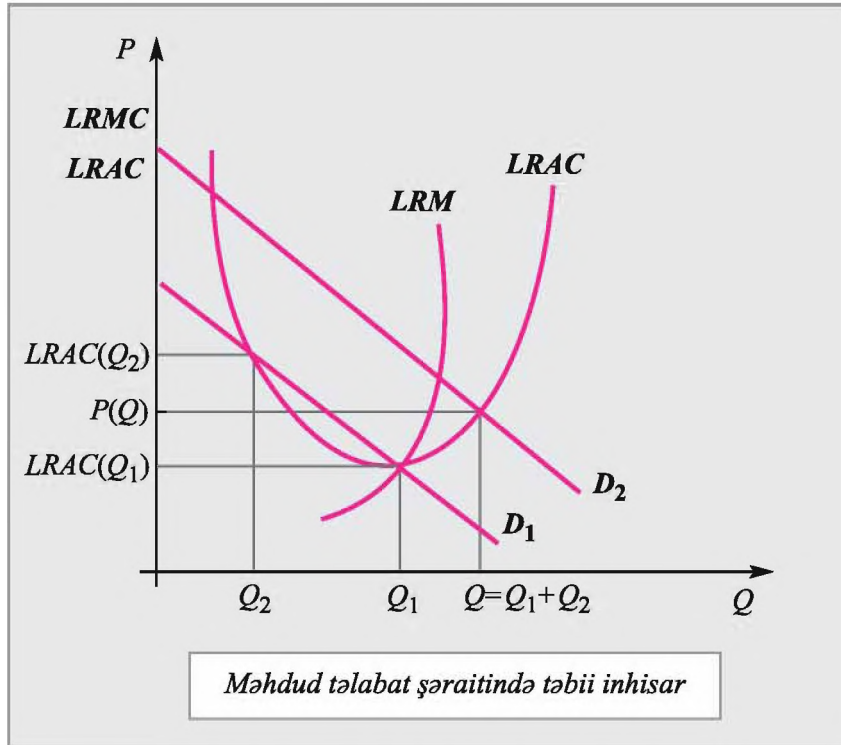
TƏBİİ HÜQUQ – öz təbiətinə görə insana xas olan prinsiplər, hüquqlar, qiymətliyərin məcmusu. Əksər halda təbii hüquq fəaliyyətdə olan bütün hüquq sisteminin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq olunur.

TƏBİİ İNHİSAR – istehsal texnoloji xüsusiyyətlərinə görə rəqabətin olmadığı şəraitdə tələbatın ödənilməsi daha səmərəli olan və inhisar subyektlərinin istehsal etdiyi (satdığı) əmtəə istehlakda başqa əmtəə ilə əvəz edilə bilməyən əmtəə bazarının vəziyyəti (bax: sxem 1, qrafik 1, 2).

Təbii inhisar – hazırkı şəraitdə rəqabətin mümkün və ya məqsəduyğun olmadığı sahədə inhisarçılıq fəaliyyəti növləridir. Azərbaycan Respublikasında təbii inhisarlarla bağlı dövlət tənzimlənməsinin təşkilati və

Qrafik 1

Qrafik 2

hüquqi əsasları "Təbii inhisar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir. 1998-ci il dekabrın 15-də təsdiq edilmiş bu qanuna görə,

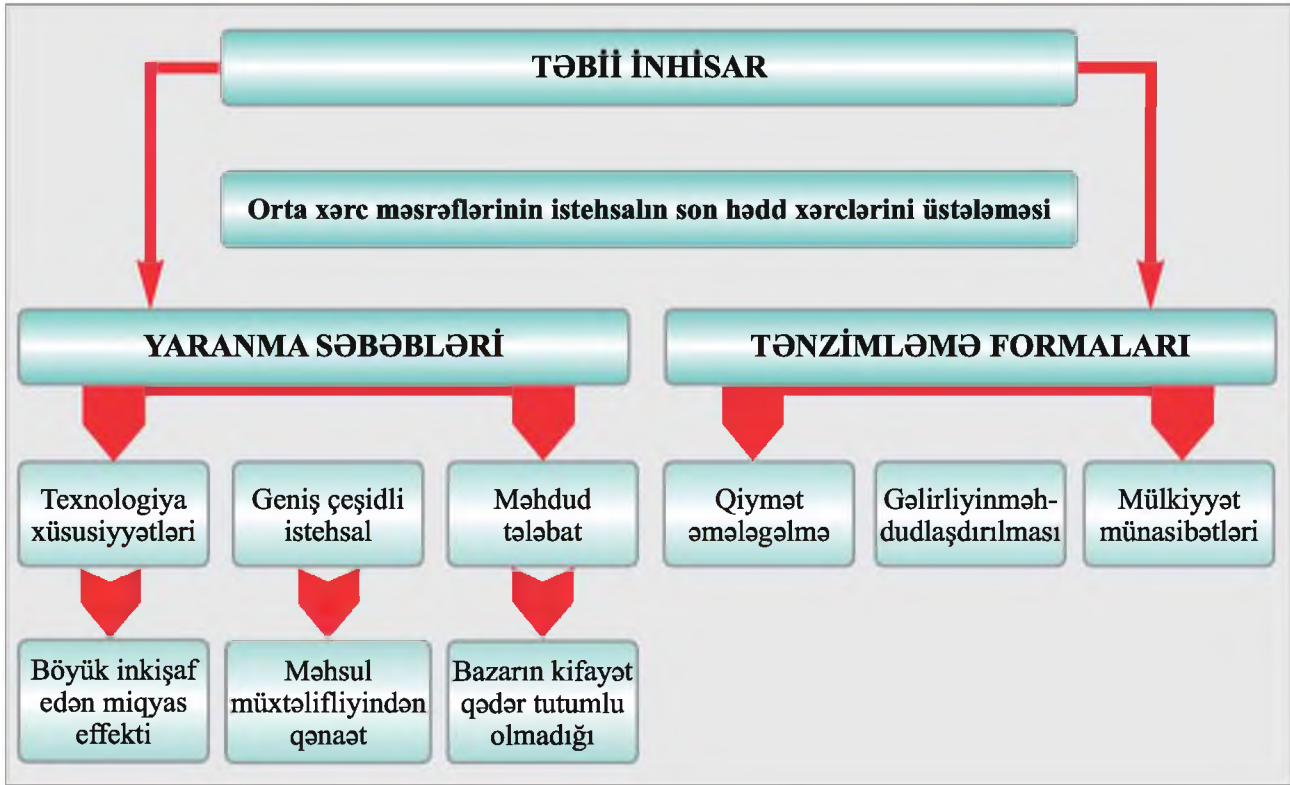
təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyət sahələrinə neft, neft məhsullarının, təbii qazın boru kəmərləri, elektrik enerjisinin ötürücüləri, magistral və yerli

dəmir yolu xətləri, aeroport xidmətləri, metro nəqliyyatı, su limanı xidmətləri, poçt, rabitə, istilik təchizatı xidmətləri və s. daxildir. Təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində əsasən qiymətlərdən (tariflərdən) istifadə olunur.

TƏBİİ İŞSİZLİK – tarazlı əmək bazarı şəraitində saxlanılan, işsizliyin zəruri obyektiv səviyyəsi, başqa sözlə, işsizlikdir ki, burada əmək qabiliyyətli əhəlinin bir hissəsi ən yaxşı iş yerlərinin axtarılması və seçilməsi və ya işlə təmin olunma hazırlığı mərhələsindədir.

Friksion və struktur təbii işsizlik növləri fərqləndirilir. Friksion işsizlik, bir qayda olaraq, qısamüddətli olur, könüllü xarakter daşıyır və uyğun iş yerinin axtarılma prosesini əks etdirir. İşsizliyin təbii səviyyəsində istehsalın səmərəli artımı baş verir, iqtisadi sabitlik qorunub saxlanılır, inflyasiyanın təsiri hiss olunmur. Təbii işsizliyə institusional, friksion və struktur işsizlik aiddir. Təbii işsizliyin səviyyəsi hər bir ölkədə müəyyən müddətə sabit qalır və zamanın tələbi ilə dəyişir. İnkişaf etmiş ölkələrdə təbii işsizliyin səviyyəsi 5-12% arasında tərdüdüdür.

Neoklassik iqtisadi nəzəriyyəyə uyğun olaraq, iş yerinin axtarışı səmərəli iqtisadi davranış növüdür. Bu o vaxta qədər davam edir ki, onun məcmu məsrəfləri gözlənilən mənfəəti ötürüb keçsin. Friksion işsizliyin problemi axtarış prosesini optimallaşdırmaqdan və natamam informasiya şəraitində ona münasib iş yerindən ən yaxşısını seçmək-

*Təbii inhisarın tənzimlənməsi və iqtisadi təbiəti**Sxem 1*

dən ibarətdir. Friksion işsizlik o zaman yüksək olur ki, əmək bazarında kifayət qədər davranış təcrübəsi olmadan axtarış prosesini optimallaşdırma bilməsinlər. Onlar, əsasən, gənclər və uzun müddət fasilədən sonra əmək bazarına çıxanlardır (əsasən qadınlar). Mövsümi işsizlik friksion işsizliyin bir növüdür və o, istehsalın diktə edilmiş spesifikasiyi, bəzi sahələrdə (tikinti, kənd təsərrüfatı) əməyə olan tələbin dəyişkənliyi ilə əlaqədardır. Struktur işsizlik, bir qayda olaraq, uzunmüddətli olur, məcburi xarakter daşıyır və aşağıdakı hallarda yaranır: a) məcmu işçi qüvvəsinin peşə-ixtisas tərkibi ilə iş yerlərinin tərkibinin üst-üstə düşməməsi; b) açılan iş yerlərinin işsizlərin yığıldığı regionlarla coğrafi cəhətdən üst-

üstə düşməməsi. Struktur işsizliyin azalması əmək bazarında tələb və təklifin dəyişilməsi səviyyəsindən və sürətindən, həmçinin iş yerlərində namizədlərin bu dəyişikliklərə uyğunlaşma sürətindən asılıdır.

Faktiki işsizliyin təbii işsizlik üzərində üstünlüyü – işsizlik səmərəli tələbin kifayət etməsi ilə bağlı olanda və ya faktiki əmək haqqının tarazlı əmək haqqı üzərində üstünlüyü zamanı yaranır (bax: İşsizlik). Bu və ya digər iqtisadi sistemdə işsizliyin mütləq səviyyəsinin ölçüsünün çətinliyi təbii işsizliyin öz növlərindən ayrılması ilə əlaqədardır. İşsizliyin müxtəlif növləri bir-biri ilə sıx əlaqədədir. Tsiklik tənəzzül zamanı işsizliyin artması, uzunmüddətli struktur işsizliyinin payının

artması ilə müşahidə olunur. Bu da yüksəliş zamanı tam aradan qaldırılmaz. Nəticədə təbii işsizlik artıma meyilli olur. Dinamik əmək bazarına malik olan ölkələrdə işsizliyin təbii səviyyəsi, uzunmüddətli işsizliyin bazarın müəyyən seqmentlərində təmərküzləşməsinin üstünlük təşkil etdiyi ölkələrə nisbətən aşağıdır. Təbii işsizliyin azalması metodları peşə hazırlığı, müəssisələrin məqsədli subsidiyalaşması, əmək bazarının informasiya infrastrukturunun inkişafının köməyi ilə, ilk növbədə, işçi qüvvəsinin zəif kateqoriyalarının (gənclər, qadınlar, uzunmüddətli işsizlər) məşğulluğuna dəstək göstərilməsinə istiqamətlənir.

TƏBİİ İŞSİZLİK NORMASI – tam iqtisadi məşğulluğun məqsədəuyğun səviyyəsinə uyğun

İşsizlərin tətili, Yunanistan (mart, 2011)

İşsizlərin tətili, İspaniya (oktyabr, 2010)

Sxem 1

olan işsizlərin müəyyən hissəsi. Bu cür işsizlik ideyası onunla bağlıdır ki, iqtisadiyyatda daim dəyişikliklər baş verir: yeni iş yerləri yaradılır, köhnə iş yerləri ləğv edilir. Vaxt keçdikcə əmək bazarına əmək resursları daxil olur və onu tərk edirlər. Bu vəziyyət onunla əlaqədardır ki, işi olmayan və iş axtaran adamlar həmişə vardır. Bu halda ümumi iqtisadi vəziyyətin prinsipial əhəmiyyəti yoxdur. Nəzəri cəhətdən təbii işsizlik normasının nə demək olduğunu başa düşmək o qədər də çətin deyil, lakin təcrübədə bu, bəzən çətin olur. Potensial məhsul buraxılışı tam məşğulluq halında təmin edilə biləcək səviyyədə olduğuna görə təbii işsizlik normasının ölçülməsi problemi mahiyyəti etibarilə potensial məhsul bura-

xılışının ölçülməsi problemi ilə identikdir.

Bir qayda olaraq, təbii işsizlik normasının dəqiq qiyməti məsələsi amerikalı iqtisadçılar üçün müəyyən fikir ayrılıqlarına səbəb olur. İqtisadçılar təbii işsizlik normasını qiymətləndirmək üçün müəyyən dövrü əsas götürürlər. Həmin dövrdə iqtisadiyyatda tam məşğulluq və kifayət qədər sabit qiymətlər mövcud olmuşdur. Çox vaxt bu məqsəd üçün 1960-cı illərin ortaları götürülür. Bundan sonra işsizliyin başlanğıc səviyyəsi təshih edilir. Bu halda işçi qüvvəsinin tərkibində baş vermiş və sonrakı dövrdə davam etmiş dəyişikliklər nəzərə alınır.

TƏBİİ İTKİ NORMASI – malın daşınması, yükvurma-yükboşaltma əməliyyatları və

malın saxlanması zamanı quruma, sızma, silkələnmə nəticəsində onun çəkisində və ya həcmində təbii itkilərin yol verilə bilən ölçüsü. Beynəlxalq ticarətdə bir sıra mallar üçün hamı tərəfindən qəbul edilmiş yolda çəki itkisi normaları vardır. Bu normalar həddində çəki itkisinə görə satıcı məsuliyyət daşımır. **TƏBİİ QAZ** – yanacaq növü kimi ekoloji üstünlüyü ilə yanaşı, həm də əksər texniki-iqtisadi imkanları, energetik qüvvəsi ilə də digər karbohidrogen resurslarına nisbətə fərqli mövqedədir. Yanarkən hiss verməməsi, tullantı yaratmaması, məşəlinin asanlıqla tənzim olunması, müxtəlif görüntü hallarına salınması və bu baxımdan da atmosfərə, ətraf mühitə zərər gətirməsinin minimallığı onun

TRANSANADOLU TƏBİİ QAZ BORU KƏMƏRİ (TANAP)

2012-ci ilin iyunun 26-da İstanbulda Türkiyə Respublikası və Azərbaycan Respublikası arasında Trans-Anadolu Qaz Boru Kəməri üzrə Hökumətlərarası Müqaviləni Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan, həmçinin, Azərbaycanın sənaye və energetika naziri Natiq Əliyev və Türkiyənin enerji və təbii ehtiyatlar naziri Taner Yıldız imzaladılar.

BOTAŞ və ARDNŞ arasında TANAP Layihə Şirkətində təşkilati məsələlərlə bağlı ilkin razılaşmanı Azərbaycanın sənaye və energetika naziri Natiq Əliyev, Türkiyənin enerji və təbii ehtiyatlar naziri Taner Yıldız, ARDNŞ-in prezidenti Rövnəq Abdullayev və BOTAŞ-ın Baş direktorunun müavini Mehmet Konuk imzaladılar. Azərbaycanda “Şahdəniz-2” layihəsi çərçivəsində çıxarılacaq təbii qazın Avropaya nəqli üçün həyata keçirilməsi planlaşdırılan TANAP layihəsinin inşasına ən gec 2014-cü ilin əvvəllərində başlanılması qərar verilmişdir. Layihədə “Şahdəniz” və “Nabukko” konsorsiumlarında pay sahibi olan bəzi şirkətlər də iştirak etməyi planlaşdırır.

“Şahdəniz” konsorsiumunda TPAO (Türkiyə) və ARDNŞ-dən (Azərbaycan) başqa, İngiltərədən bp, Norveçdən “Statoil”, Rusiyadan “LUK-oil” kimi şirkətlər vardır. “Nabukko” konsorsiumunda isə Türkiyədən “Botaş”, Avstriyadan OMV, Almaniya RWE, Macarıstandan

MOL, Rumıniyadan “Transgaz” və Bolqarıstandan BEH şirkətləri iştirak edir.

Azərbaycan ilə Türkiyənin birgə həyata keçirəcəyi Transanadolu təbii qaz boru kəmərinin (TANAP) nəqləmə gücü imzalanma mərasimində nəzərdə tutulduğu 16-24 milyard kubmetrdən 30 milyard kubmetrədək artırılacaqdır. İstanbulda imzalanmış sənədlər paketi tərəflər arasında razılaşdırılmış qrafikə uyğun hazırlanmışdır. Həmin qrafikə əsasən, 2011-ci ilin dekabrında tərəflər TANAP üzrə konsorsiumun yaradılmasına dair Memorandum imzalamış və layihədəki iştirak paylarını razılaşdırmışdılar. Memorandumda tərəflər həmçinin 2012-ci il iyun ayının sonlarına qədər layihə şirkətinin yaradılması, Hökumətlərarası Müqavilənin və “TANAP Co” ilə Türkiyə hökuməti arasında Müqavilənin (bu sənəddə tərəflərin layihənin icrası üzrə hüquq və vəzifələri öz əksini tapır) imzalanması haqda razılığa gəlmişdilər. İstanbuldakı imzalanma mərasimi ilə bütün bu məsələlər artıq reallığa çevrilmişdir.

Ölkəmizin gələcək davamlı inkişafı üçün öz qaz kəmərimizin olması və perspektiv yataqlarımızdan hasil ediləcək təbii qazın heç bir maneəsiz bazara çıxarılması məsələləri Azərbaycanın qarşdakı 50-60 il üçün strateji vəzifələridir. Bu kəmərin reallaşması ilə Azərbaycanın davamlı gələcəyi üçün böyük bir işin təməli qoyulur.

ekoloji aspektdə cəlbediciliyini artıran xüsusiyyətidir. Rəngsiz və çox zaman da qoxusuz olan təbii qazın texniki-iqtisadi parametrləri müqayisəli təhlil obyektinə çevrildikdə ekoloji və energetik keyfiyyətləri ilə bərabər, bu üstünlüyü səciyyələndirən fiziki xüsusiyyətləri də önə çəkilir. Karbohidrogenli “əqrə-baları” arasında ən yüksək istilik-törətmə qabiliyyətliliyi ilə fərqlənən təbii qazın müvafiq gücü torf və yanar şistlərdən 3-4, oduncaq və daş kömürdən 1,5 dəfə, neftdən isə orta hesabla 1000 kilokalori artıq miqdardadır. Konkret olaraq təbii qazın istilik-törətmə gücü orta göstəricidə 12000 kkal/kq hesablanır. Qazın 2000 dərəcə selsili yüksək istilikvermə qabiliyyəti onun keyfiyyətli energetik və texnoloji səmərəli yanacaq növü kimi geniş tətbiqini təmin etmişdir. Təbii qaz sərvtələrinin üç kateqoriyada – qazlı yataqlarda olan təbii qaz, səmt qazı və qaz-kondensat kimi klassik təsnifatı vardır. Dünyanın ən iri təbii qaz hasilatçısı Rusiyada səmt qazının payı 10-15%, respublikamızda isə 3-4% təşkil edir. Səmt qazının həcmi neftin tərkibindəki miqdarı ilə ölçülür. Praktikada, əsasən, 1 ton neft=200 kubmetr qaz formulundan istifadə olunur. Neftli qaz və yaxud səmt qazı neftlə birgə hasil edildiyindən neft ehtiyatlarının və hasilatın artımı dinamikasına təsir göstərir. Hesablamalara görə, kapital qoyuluşlarının səmərəliliyi neftli qazın yığılımı və emalının təşkilində təbii qaza nisbətə yüksəkdir. Neftli qazdan alınan əmtəlik məhsulun orta yağlılığı təbii qaza nisbətə 2,2-

Bizim çoxşaxəli ixrac nəqliyyat infrastrukturumuz vardır. Hasilat lazımi səviyyədədir. Keçən ay biz TANAP layihəsinə start verdik. Bu layihə bir neçə səbəbə görə tarixi layihədir. İlk növbədə, uzun illərdir ki, Azərbaycan və ümumiyyətlə, Xəzər qazının Avropaya çatdırılması ilə bağlı müzakirələr, danışıqlar aparılır, konfranslar, zirvə görüşləri keçirilir. Ən azı son yeddi il ərzində bu məsələ ilə bağlı müzakirələr gedir, ancaq nəticə yoxdur. Belə olan halda biz qərara gəldik ki, bu sahədə də Azərbaycan liderliyi üzərinə götürməlidir. Necə ki, 1990-cı illərin ortalarında Azərbaycan Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin icrası ilə bağlı liderliyi, bütün məsuliyyəti və öhdəlikləri öz üzərinə götürmüşdür. Biz gördük ki, əgər bu sahədə də liderliyi üzərimizə götürməsək, bu danışıqlar hələ bəlkə bir on il də heç bir nəticəsiz davam edəcəkdir. Qısa müddət ərzində türkiyəli tərəfdaşlarımızla bu məsələ ilə bağlı müzakirələr, danışıqlar aparıldı. Layihəyə ad verildi – TANAP, Trans-Anadolu Qaz Kəməri. Bütün məsələlər həllini tapdıqdan

sonra keçən ay İstanbul şəhərində gözəl mərasim keçirildi və TANAP ilə bağlı bütün sənədlər imzalandı. Yəni, bu layihəyə start verildi. Bir daha vurğulamaq istəyirəm ki, bu layihə sırf Azərbaycan-Türkiyə layihəsidir. Pay bölgüsü 80 faiz Azərbaycan, 20 faiz Türkiyə tərəfinə çatacaqdır... Bu layihə tərəfdaşlar üçün, bizim üçün dost olan şirkətlər, Azərbaycanda uzun illər fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün də açıqdır...

Bu layihə, yenə də deyirəm, böyük əhəmiyyətə malik olan layihədir, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum layihələrindən az əhəmiyyət daşıdır. Bu, bizə imkan verəcək ki, öz qaz resurslarımızı Türkiyəyə və ondan sonra Avropaya daha da böyük həcmdə nəql edək. Beləliklə, biz enerji siyasətimizdə əsas amil olan şaxələndirmə məsələlərinə tam şəkildə çatacağıq.

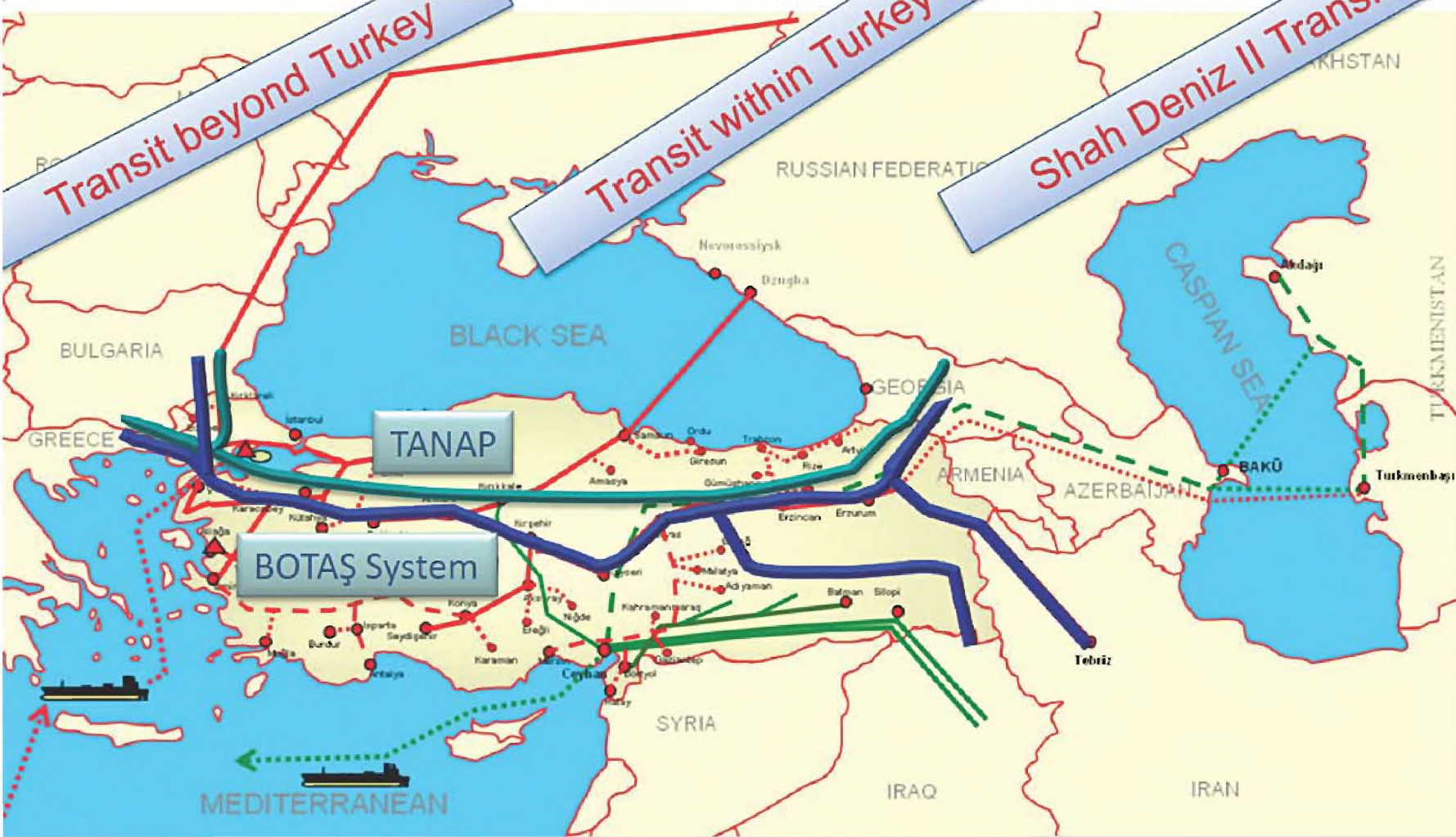
*İlham Əliyev
Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ilin birinci yarısının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclası (11.07.2012)*

2,4 dəfə çox və bu məhsulun alınmasında kapital qoyuluşu təbii qaza nisbətə 2,1-2,3 dəfə azdır. Əlahiddə qaz və qaz kondensatı yataqlarından hasil edilən təbii qazdan fərqli olaraq, neftli qaz etan, propan-butan və pentan fraksiyalı tərkiblərlə daha zəngindir. Əksər yataqlarda

neftli qazın 60-70%-ni müvafiq fraksiyalar təşkil edir. Bu xüsusiyyətli neftli qaz yanacaq dəyəri ilə yanaşı, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində daha əhəmiyyətli xammal kimi də qiymətləndirilir. Neft qazından alınan sıxılmış qaz kimya sənayesinin əsas xammalıdır və bu-

rada neftli qazı təbii qazla əvəz etmək qeyri-mümkündür. Bununla belə, bütün sıxılmış qazlar da yüksək iqtisadi əhəmiyyətli material kimi, olefin karbohidrogenlər, xüsusən də etilen, propilen və butilenin alınmasında piroliz xammalını təşkil edir. Neftli qaz mühərrik yanacağına istehsalında, həmçinin lay təzyiqinin saxlanılmasında da əhəmiyyətlidir.

TƏBİİ RESURLAR – istehsalatda emal edilmədən natural formada istifadə edilə bilən istehsal amili, məsələn, münbit torpaq sahələri, inşaat üçün boş sahələr, meşələr, minerallar, faydalı qazıntılar, sututarlar və s. Bərpa edilə bilməyən təbii resurslar tükəndikcə istehsal amilləri bazarında konyunktura dəyişəcək, tükənməkdə olan resursların qiyməti artacaq. Bu isə onların əvəzedicilərini axtarmağa, daha effektiv və rəşional istifadə etməyə sövq edəcəkdir.

Təbii sərvətlər mənşə etibarilə üç qrupa bölünür: bərpa olunmayan, bərpa olunan, tükənməyən.

Bərpa olunmayan təbii sərvətlərə bütün yeraltı faydalı qazıntılar daxildir. Bərpa olunan təbii sərvətlərə məhsuldar torpaqlar, təbii bitki, heyvanat aləmi, meşələr daxildir. Tükənməyən təbii sərvətlərə su, iqlim, təbii bitki ehtiyatları daxildir.

TƏBİİ-DƏRƏCƏ HİPOTEZİ – inflyasiya dərəcəsindən asılı olmayaraq, nəticə etibarilə, işsizliyin öz normal və ya təbii dərəcəsinə dönməsinə dair fərziyyə.

TƏCHİZAT KOOPERASIYASI – xırda mülkiyyətçiləri, kустarları, sənətkarları, fəhlələri və s. istehsal vasitələri və istehlak şeyləri ilə təmin etmək üçün birləşdirən kooperasiya növü. Kooperativ hərəkətin ilkin inkişaf mərhələlərində təchizat kooperasiyası kooperasiyanın ən inkişaf etmiş formalarından biri olmuşdur. Müasir dövrdə çox zaman kənd təsərrüfatında rast gəlinir.

TƏCHİZATIN ETİBARLILIĞI – malgöndərmələrin yarana biləcək yarımçıqlığından, malların çatdırılma müddətlərinin pozulmasından və başqa amillərdən asılı olmayaraq, müəyyən zaman fasiləsində istehlakçının ona zəruri maddi resurslarla təmin edilməsinə zəmanət verilməsi. Təchizatın etibarlılığının hesablanması məsələsi ehtimal nəzəriyyəsi, etibarlılıq nəzəriyyəsi, kütləvi xidmət nəzəriyyəsi və başqa metodların tətbiqi yolu ilə həll edilir.

TƏCİLİ ƏQDLƏR ÜZRƏ MÜKAFATLAR – bir fyuçers müqaviləsinin qiymətinin digərini və ya nağd əqdlər bazarının qiymətini ötdüyü fərq. Birja qaydalarının icazə verdiyi daha keyfiyyətli malın təchizatına görə əlavə ödəniş. Alıcı və satıcı arasında opsiyanın alışına və ya satışına, fyuçers müqaviləsinə danışılan güzəşt qiyməti. Alıcı ödəyir, satıcı isə mükafat alır.

TƏDARÜK – həm ölkə daxilində, həm də xaricdə topdan partiyalarla malların əldə olunmasıdır. Dövlət tədarükü dedikdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən, məsələn, silah, taxıl tədarükü nəzərdə tutulur. Tədarük topdan (böyük partiyalarla)

və pərakəndə (kiçik partiyalarla), sistemli, dövlət, qarşılıqlı ola bilər.

TƏDARÜK QIYMƏTLƏRİ – dövlət və digər müəssisə və təşkilatlar tərəfindən kənd təsərrüfatı, xəz-dəri, ovçuluq və s. məhsulların satın alındığı qiymətlər. Əkinçilik və heyvandarlıq məhsullarının reallaşmasının həyata keçirildiyi qiymətlərdir. Bazar münasibətlərinə və qiymətlərin liberallaşmasına keçidə qədər tədarük qiymətləri təbii zonalar, məhsulun keyfiyyəti və reallaşma müddətinə görə diferensiallaşmaqla planlı qaydada müəyyən olunurdu. Tədarük qiymətləri əksər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin geniş təkrar istehsal şərtlərinin təmin edilməsi üçün zəruri olan rentabellik səviyyəsi və obyektiv əmələ gələn məsrəflərin ödənilməsi nəzərə alınmaqla qurulurdu.

Bazar münasibətlərinə keçidlə tədarük qiymətləri inhisarların, tələb və təkliflərin vasitəçilərinin təsiri altında olan kənd təsərrüfatı məhsulunun reallaşmasının real əmələ gələn qiymətinə çevrilirdi.

Müasir mərhələdə bazar münasibətlərinə keçidin təsiri altında sərbəst bazar qiymətləri əmələ gəlir. Bu, mühüm qiymət formasıdır və sivil bazarın yaranması ilə tələb və təklifin təsiri altında formalaşacaqdır. Lakin kənddə əmtəə istehsalçılarının kütləvi surətdə yoxsullaşmasına yol verməməkdən ötrü qiymətin əmələ gəlməsi prosesinin qismən tənzimlənməsi zəruriliyi yardım qiymətlərinin tətbiq edilməsinə gətirib çıxardı. Bunlara nəqliyyat xərclərinin ödənilməsi

nəzərə alınmaqla, sərbəst bazar qiymətlərinin aşağı həddini müəyyən edən təminatlı tədarük qiymətləri, eləcə də məqsədli və hədd qiymətləri daxildir.

TƏDARÜK MƏRKƏZİ – tədarük haqqında qərar qəbul etmə prosesində iştirak edən insan qrupu. Əgər söhbət şirkətdən gedirsə, onda tədarük mərkəzi dedikdə tədarük üzrə qərar qəbul edilməsinə görə məsul olan şirkət hüduunda insan qrupu başa düşülür. Bu qrup həm də qərar qəbuletmə mərkəzi adlanır.

TƏDARÜK ZƏNCİRİ – malların istehsalçıdan son istehlakçıya yerdəyişmə üsulu.

TƏDARÜKÇÜ – əmtəə və xidmət əldə edilməsi üçün danışıqların aparılması və müqavilələrin hazırlanmasına səlahiyyətli olan təşkilatın nümayəndəsi (nümayəndələri). Bəzən, sadəcə, alıcı-təşkilat haqqında danışıqlar.

TƏDAVÜL – alqı-satqı vasitəsilə əmək məhsullarının, pulun və digər mülkiyyət obyektlərinin əmtəə istehsalı üçün xarakterik olan mübadilə forması.

TƏDAVÜL FONDLARI – anbarda hazır məhsul, yüklənmiş və yolda olan məhsul, pul vəsaitləri və məhsul istehlakçılarının hesablarında olan vəsaitlərin cəmindən ibarətdir.

TƏDAVÜL XƏRCLƏRİ – əmtəələrin tədavülü prosesində həyata keçirilən xərclər; əmtəənin satıcıdan alıcıya hərəkəti boyu bütün xərclərin məcmusu. Buraya əmtəənin saxlanması, qablaşdırılması, nəqliyyat, satış, reklam, marketinq və s. xərclər aid edilir. Əsas və əlavə tədavül xərclərinə bölünür.

TƏDAVÜL SFERASI – kapital və istehsal fondlarının dövriyyəsi. Merkantilizmə görə, sərvət tədavül sferasında, ticarətdə yaranır.

TƏDİYƏ BALANSI – müəyyən dövr ərzində ölkənin rezidentləri ilə qeyri-rezidentləri tərəfindən həyata keçirilən, bütün iqtisadi sövdələrin yazılması (qeyd edilməsi); başqa sözlə, klassik formada ölkədən xaricə çıxarılan və ölkəyə xaricdən daxil olan bütün iş və xidmətlər üzrə faktiki ödəmələrin nisbəti. Ölkənin rezidenti dedikdə şəxsin vətəndaşlığından və pasport statusundan asılı olmayaraq, bu ölkədə əsas yaşayış yerinə malik olan hər hansı bir adam başa düşülür.

“Tədiyə balansı” anlayışını iqtisadiyyat elminə ilk dəfə 1767-ci ildə C.Styuart gətirmişdir. Bu balansı həm ödəmə, yaxud ödəniş balansı, həm də valyuta balansı adlandırırdılar. Siyasi iqtisad elminin baniləri A.Smit və D.Rikardo tədiyə balansının artırılması probleminin həllinə yeni elementlər gətirmişlər.

XX əsrin başlanğıcından tədiyə balansının tərtibinin daha müəmməl metodları ABŞ-da və İngiltərədə tətbiq olunur. İlk dəfə tədiyə balansı rəsmi şəkildə 1922-ci ildəki göstəricilərinə görə ABŞ-da tərtib olundu və 1923-cü ildə nəşr edildi. İlk nəşr rəsmi xarakter daşımamışdır. Çünki bu balans ayrı-ayrı tədqiqatçıların birgə işləri idi.

1923-cü ildə ABŞ-da nəşr edilmiş tədiyə balansı əsas etibarilə 3 bölmə üzrə qruplaşdırılırdı: 1) cari əməliyyatlar; 2) kapitalların hərəkəti; 3) qızıl və gümüşlə

əməliyyatlar. Tədiyə balansında kredit hesablarına görə ölkədən nemətlərin axını (uzaqlaşması) əks olunur ki, buna görə bu ölkənin rezidentləri tədiyələr əldə edirlər. Bu zaman “nemət” dedikdə təkcə əmtəə və xidmətlər yox, həm də rezidentlərin öhdəlikləri başa düşülür. Buna görə də xaricdə olan istiqrazlar (borclar) da tədiyə balansı hesabının krediti üzrə əks olunur. Tədiyə balansının hesablarının debeti üzrə həmin ölkəyə nemətlərin axını əks olunur ki, buna görə bu ölkənin rezidentləri tədiyələri ödəməlidirlər. Xaricilərin kreditləşməsi də debet əməliyyatı, yəni beynəlxalq öhdəliklərin idxalı kimi nəzərdən keçirilir. Bu səbəbə görə ölkənin rəsmi ehtiyatlarının artması debet, azalması isə kredit üzrə əks olunur. Kreditin ümumi məbləği tarifə görə tədiyə balansının debetinin ümumi məbləğinə bərabər olmalıdır. Tədiyə balansının strukturunda balansların üç növü fərqləndirilir: ticarət balansı, cari əməliyyatlar balansı və ümumi balans və ya rəsmi hesablaşmalar balansı (bax: cədvəl 1, 2, 3). Bu balanslardan hər biri müsbət və ya mənfi saldoda ifadə olunmalıdır. Ticarət balansı əmtəələrin idxalı çıxılmaqla onların ixracının dəyəridir. Yəni, o yalnız ticarət axınlarının maddələri üzrə hesablanır.

Cari əməliyyatlar balansı təkcə ticarət balansının saldosu haqqında yox, həm də xidmətlərin ixracı və idxalı haqqında, eləcə də birtərəfli transfertlər (pensiyalar, hədiyyələr, xarici pul köçürmələri və ya xarici dövlətlərə təmənnasız yardım) haqqın-

da informasiyanı ümumiləşdirir. Cari əməliyyatlar balansının müsbət saldosu ölkənin digər ölkələrə münasibətdə netto-investor olmasını təsdiq edir. Əksinə, cari əməliyyatlar üzrə kəsir o deməkdir ki, ölkənin xaricdə yerləşən xarici investisiyaları azalır və əmtəə və xidmətinin əlavə xalis idxalına, eləcə də hədiyyələr və köçürmələr verdiyinə görə bu ölkə hesablaşmalardan ötrü xalis borcluya çevrilir. Başqa sözlə, cari əməliyyatlar balansı milli gəlirlə milli xərclər arasındakı fərkdir. Cari əməliyyatlar balansında "kənardakı" kapitallar və ehtiyatlar axını haqqında informasiya əks olunur. Ölkəyə daxil olan və ölkədən çıxarılan kapitallar axını, yəni xaricdə tələbləri do-

ğurmağa qadir qeyri-rezidentlər tərəfindən uzunmüddətli aktivlərin birbaşa alqısı (bu aktivlərin fəaliyyətindən gələn mənfəət formasında) kapitalların hərəkət balansında cəmlənir. Cari tədiyə balansı və kapitalın hərəkəti balansı haqqında informasiya rəsmi hesablaşmalar balansında ümumiləşdirilir ki, burada xarici rəsmi orqanlar tərəfindən likvid öhdəliklərinin artması ilə yığılmış ehtiyatlar müqayisə olunur. Rəsmi hesablaşmalar balansının kəsiri (defisiti) ölkəyə xarici valyuta mədaxillərinin artmasına, artıqlığı (profisiti) isə azalmasına gətirib çıxarır. Məhz rəsmi hesablaşmalar balansının saldosu, adətən, tədiyə balansı saldosu adlandırılır. Ölkənin rəsmi hesablaşmalar balansının kəsi-

rinin mövcud olması onun mərkəzi bankının (və bütövlükdə dövlətin) fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Əgər mərkəzi bank xarici valyutanı almırsa və ya satmırsa, onda valyutaların mübadilə məzənnəsi tədiyə balansının müsbət saldosunu və ya kəsirini aradan qaldırmaqdan ötrü tələb olunan səviyyədə müəyyən edilir. Kapitalların hərəkət balansının müsbət saldosu cari əməliyyatları maliyyələşdirir və əksinə, cari əməliyyatların aktiv saldosu ayrı-ayrı iqtisadi agentlərlə baş verdiyi halda olduğu kimi, kapitalların hərəkət balansının kəsirini maliyyələşdirir (bax:cədvəl 1)

TƏDBİRLİLİK PRİNSİPI – mühasibat uçotunun beynəlxalq prinsipidir ki, bunun da mənası reallaşdırılmamış mənfəətin səhmdarlar arasında dividend kimi bölüşdürülməməsidir. Reallaşdırılmamış mənfəət reallaşana qədər nəzərə alınmır. Təxmin edilən zərərələr isə dərhal onların peyda olma təhlükəsi zamanı nəzərə alınır. Bəzi mü-təxəssislərin hesab etdiyi kimi, tədbirlilik prinsipini şirkətin hesabatının elan olunması zamanı lazımı dəqiq və həqiqi qiymətləndirmə ilə uyğunlaşdırmaq çətindir. Qiymətləndirmə pessimist çalar alır. Amma ekspertlərin əksəriyyəti əmindir ki, dəqiq və həqiqi qiymətləndirmə elə tədbirlilik prinsipinə rəhbərliyi nəzərdə tutur.

TƏDİYƏ QABİLİYYƏTİ – sığorta şirkətləri üçün sığorta ödənişlərini həyata keçirmək qabiliyyəti.

TƏDİYƏ QABİLİYYƏTİ DƏRƏCƏSİ – qanunvericilik tərəfindən müəyyən olunan

Cədvəl 1

Tədiyə balansının təxmini quruluşu

Kredit	Debet
a) mülki əmtəələrin ixracı b) hərbi məhsulun ixracı	c) mülki əmtəələrin idxalı ç) hərbi məhsulun idxalı
Ticarət balansı = a+b-c-ç	
d) xidmətlərin ixracı (investisiya, xarici turizmdən və s. gələn gəlirlər)	e) xidmətlərin idxalı (ölkəyə xarici investisiyalardan gələn mənfəətin köçürülməsi, xaricə turizmə görə tədiyələr və s.) ə) xaricə netto köçürmələr (hədiyyələr)
Cari əməliyyatlar balansı = ticarət balansı + d-e-ə	
f) qeyri rezidentlərin istiqrazları (borcları)	g) qeyri-rezidentlərə verilən xüsusi kreditlər
Ümumi balans = cari tədiyə balansı +f-g	
ğ) xarici hökumətlərin istiqrazları (borcları)	h) dövlət ehtiyatlarının artması
Ümumi kredit	Ümumi debet

Cədvəl 2

Azərbaycan respublikasının tədiyə balansı
(mln. ABŞ dolları)

Tədiyə balansı	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Cari əməliyyatlar hesabı	-400,7	-167,8	167,3	16453,5	10172,8	15039,6
Xarici ticarət balansı	-373,1	319,3	3299,1	23011,7	14582,9	19730,4
malların ixracı	612,3	1858,3	7648,9	30586,3	21096,8	26476,0
malların idxalı	-985,4	-1539,0	-4349,9	-7574,7	-6513,9	-6745,6
Xidmətlər balansı	-132,3	-224,7	-1970,0	-2342,6	-1612,6	-1732,9
nəqliyyat	-15,9	-24,7	-139,7	111,4	-139,4	-156,7
turizm	-75,4	-68,6	-86,3	-150,9	-27,3	-124,3
tikinti	-17,2	-85,7	-1489,4	-1331,7	-599,5	-172,6
rabitə	4,6	9,3	23,2	18,9	25,5	22,7
maliyyə	0,2	-	-	-12,4	-15,1	-8,6
hökumət	-1,6	16,0	30,4	29,5	19,7	13,1
digər işgüzar xidmətlər	-24,5	-71,1	-308,3	-1007,6	-876,6	-1306,4
Gəlirlər	-6,1	-335,5	-1645,7	-5266,1	-3519,2	-3467,1
Əmək ödənişləri	-6,3	-	20,8	-66,1	-42,8	-41,1
Qiyətli kağızlar portfelindən gəlir		-	0,4	11,2	428,0	512,4
Birbaşa investisiyalardan gəlir	0,3	29,2	-1494,0	-5346,9	-3603,0	-3591,8
Digər gəlirlər	-	-	-85,2	179,8	-252,8	-154,5
Cari transferlər	110,7	73,1	483,9	1050,5	721,7	509,2
Beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqqı	-5,0	-	-4,7	-12,7	-17,3	-10,9
Humanitar, texniki və digər təmənnasız yardımlar	36,4	-	119,8	64,2	62,5	49,8
Pul baratları	23,5	-	-	-	-	-
Digər transferlər	5,9	73,1	368,8	999,5	676,5	470,3

TƏDIYƏ QABİLİYYƏTİ DƏRƏCƏS

Tədiyə balansı	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Kapitalın və maliyyənin hərəkəti hesabı	400,7	441,9	566,0	-3557,9	-6018,8	-3589,7
Neft bonusu	175,3	99,9	1,0	3,5	1,0	2,0
Qeyri maliyyə aktivlərinin alınması (torpaq, onun sərvətləri və s.)	-1,6	-	-	0,7	-	-
Xarici iqtisadiyyata investisiya	-	-	-1220,8	-555,6	-326,1	-231,9
Azərbaycan iqtisadiyyatına birbaşa investisiya	154,7	-	4475,4	3982,4	2899,0	3347,3
Səhmdar kapital	148,9	-	-	3516,4	-	-
Digər kapital	5,8	-	-	466,0	-	-
Portfel investisiyalar	-1,7	-	30,5	-347,4	-138,8	-138,8
Aktivlər	-1,7	-	-47,8	-320,8	-84,3	-163,3
Passivlər	-	-	78,3	-26,6	-54,5	24,5
Digər investisiyalar	173,9	312,8	35,4	-2680,3	-6036,4	-3796,4
Aktivlər	-22,2	-114,2	-889,7	-3585,3	-5653,7	-5594,3
ticarət kreditləri	-	-119,9	-766,4	-1984,3	-1077,1	-1471,6
kreditlər və ssudalar	0,2	-	-12,6	-731,2	-301,4	-266,6
nağd pul və depozitlər	-19,8	7,1	-74,2	-869,8	-4275,2	-3856,1
digər aktivlər	-2,5	-1,4	-36,4	-	-	-
Passivlər	196,1	426,9	925,1	905,0	-382,7	1797,9
ticarət kreditləri	69,3	33,5	-97,4	42,3	75,6	523,4
kreditlər və ssudalar	131,5	203,4	1179,6	759,8	-548,6	1318,8
nağd pul və depozitlər	-0,3	-22,6	14,8	102,9	-149,8	-44,3
digər passivlər	-4,4	212,6	-171,9	533,2	240,1	-
Ehtiyat aktivləri	-161,6	-274,2	-607,7	-12049,9	-2691,0	-10461,2
Müəyyən olunmamış vəsait	61,6	-	-125,6	-845,7	-1463,0	-988,7
Ümumi balans	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Cədvəl 3

Azərbaycan Respublikası üzrə tədiyə balansının əsas göstəriciləri

	2009-cu il	2010-cu il
I. Cari əməliyyatlar hesabının saldosu	10172,8	15039,6
Xarici ticarət balansı	14582,9	19730,4
Xidmətlər balansı	-1612,6	-1732,9
Gəlirlər balansı	-3519,2	-3467,0
İnvestisiya gəlirlərinin repatriasiyası	-3152,6	-3052,4
Cari transfertlər balansı	721,7	509,1
II. Kapitalın və maliyyənin hərəkəti hesabının saldosu	-7481,8	-4578,4
Birbaşa investisiyalar	146,2	329,1
– Azərbaycana cəlb olunmuş	2899,0	3347,3
– xaricə yönəldilmiş	-326,1	-232,0
– investisiyaların repatriasiyası	-2426,7	-2786,2
Kreditlər və digər investisiyalar	-7628,0	-4907,5
III. Tədiyə balansının ümumi saldosu (ölkənin ehtiyat aktivlərinin dəyişməsi)	2691,0	10461,2

məbləğ. Burada sığorta şirkətinin aktivləri passivlərindən çox olmalıdır.

TƏDİYƏ QABİLİYYƏTLİ MARJA – qəbul edilmiş direktivlərə uyğun olaraq Avropa İttifaqı ölkələrində sığorta şirkətlərinin tədiyə qabiliyyətinin tələb olunan səviyyəsini müəyyən edən normativ hesablama göstəricisi.

TƏDİYƏ QABİLİYYƏTLİ TƏLƏB – alıcıların pul vəsaitləri ilə təmin edilmiş əmtəə və xidmətlərə tələbi.

Tədiyə qabiliyyətli tələbin aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər: 1. İstehsal amillərinə tələb (istehsalın tələbi).

İstehsal predmetlərinə tələb (əhalinin tələbi). Bu kəmiyyət çox cəhətdən əhalinin əlində və banklarda olan pul vəsaitlərinin həcmindən, müxtəlif ödəmələrdən və mirasdan, bazarın həcmindən, malların qiymətindən,

keyfiyyətindən və faydalılıq dərəcəsindən, istehlakçıların üstünlük verdiyi dəyərlərdən və onların subyektiv zövqlərindən asılıdır.

Əhalinin tədiyə qabiliyyətli tələbi istehlakdan çox, yaxud az ola bilər. İstehlakın ümumi fondunda həcmi 60%-dən çox olan şəxsi əmlakı nəzərə almasaq, bu halda tələbat istehlakdan düz təmin edilməmiş tələbatın həcmi qədər artıqdır. Toplanmış əmlak nəzərə alınsa, istehlak həmişə tələbdən çox olur.

Tələb olduqca mütəhərrik və dəyişkəndir, çünki onun qiymətinə və dinamikasına təsir göstərən iqtisadi, sosial və texnoloji amillər çoxdur. Məsələn, mala tələb reklamın təsiri ilə moda, üstünlüklər, malların əlyətərli olması, gəlirlərin həcmi, ətraf mühit, qarşılıqlı əvəzlənən malların qiymətləri, əşyanın faydalılığı, gələcəkdə gözlənilən qiymətlər

və s. amillərdən asılı olaraq arta bilər.

Bundan əlavə, qarşılıqlı əlaqəli malların qiymətlərinin dəyişməsi də tələb əyrisinin vəziyyətinə təsir göstərir.

TƏDİYƏ TAPŞIRIĞI – lazımı qaydada tərtib edilmiş hesablaşma sənədi şəklində sərəncam. Bu sərəncamı hesabın sahibi ona xidmət edən banka verir və ona əsasən müəyyən məbləğdə pul vəsaitləri alanın bank hesabına köçürülür. Tədiyə tapşırığında aşağıdakı məlumatlar göstərilməlidir:

- 1) tədiyəçinin və alanın adı (soyadları, ata adları), onların VÖEN-ləri (vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrələri);
- 2) tədiyəçinin və alanın bank hesablarının nömrələri, müxbir hesabları və onların banklarının BİK-ləri (bank identifikasiya kodları);
- 3) tədiyənin məbləği və ödənişin

hansı sənəd üzrə həyata keçirilməsi barədə göstəriş (tədiyənin əsası);

4) əlavə dəyər vergisinin (ƏDV) məbləği və aksizin məbləği, zəruri hallarda digər rekvizitlər.

Tədiyə tapşırığı onun yazıldığı gün də daxil olmaqla, həmin tarixdən etibarən 11 gün müddətində qüvvədədir. Bank tədiyə tapşırığını qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətdə və ya əgər bu hal bank hesabı müqaviləsi ilə reqlamentləşdirilsə, onda daha tez icra edir.

Tədiyə tapşırıqlarından malların, işlərin, xidmətlərin haqqının qabaqcadan ödənilməsi zamanı və ya müntəzəm vaxtaşırı tədiyələr üçün istifadə edilir. Bank tədiyəçinin şəxsi hesabının vəziyyətindən asılı olmayaraq tədiyə tapşırıqlarını qəbul etməyə borcludur.

TƏDİYƏ VAXTI – sığorta və ya sığortaçıya sığorta məbləğinin ödənilməsi zamanı ilkin müəyyən olunmuş müddətin başa çatma vaxtı.

TƏDİYƏLƏRİN NÖVBƏLİLİYİ (ing. *payments priority*) – tələblərin, pretenziyaların, öhdəliklərin həcmi müştərinin bank hesabındakı pul vəsaitləri qalığından artıq olduqda, həmin hesabdan tədiyə sənədlərinin ödənilməsinin qanunla, normativ aktlarla təsbitlənmiş, ciddi riayət edilməli ardıcılığı.

Təqvim növbəliliyinə əsasən, sənədlərin ödənilməsi onların banka daxil olmasından asılı olaraq həyata keçirilir. Növbəliliyin seçilməsi tədiyələrin, iddiaların bu və ya digər növlərinin ödənilməsinə üstünlük verilməsinə əsaslanır.

Belə hallarda hesablaşma hesa-

bından tədiyələrin (vəsait verilməsinin) aşağıdakı ardıcılığına riayət edilməlidir:

1) əmək haqqı ödənilməsi üçün vəsaitlər verilir, vergilər, tədiyələr və sosial sığorta haqları büdcəyə köçürülür;

2) malgöndərənlərin maddi qiymətlilər və xidmətlər üçün hesabları ödənilir;

3) amortizasiya ayırmalarının və mənfəətdən əsaslı vəsait qoyuluşlarına və əsaslı təmirə ayırmaların məbləğləri, habelə əsas vəsaitlərin ləğv edilməsindən mədaxil köçürülür;

4) bank kreditləri ödənilir;

5) bütün başqa ödənişlər həyata keçirilir.

TƏDİYƏNİN TƏXİRƏ SALINMASI (ing. *postpenement of payment*) – əsas borcun ödənilməsinin spesifik metodu. Bu halda əsas borcun tam ödənilmə müddəti əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətdən sonraya keçirilir.

TƏDQIQAT ÜZRƏ XÜLASƏ – agentliyin marketing tədqiqatları üzrə öz müştərilərinə məhz hansı xidmətləri təqdim etdiyini müəyyən edən sənəd. Bu zaman həmin xidmətlərin dəyəri göstərilir.

TƏFTİŞ – nəzarət obyektinin maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin vəziyyəti barədə tam və dürüst məlumatın əldə edilməsini, vəsaitlərin mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun, təyinatı üzrə xərclənməsi vəziyyətini, dəymiş zərərin müəyyən olunmasını və zərərin təqsirkar şəxslər tərəfindən bərpasını, eləcə də maliyyə nəzarəti standartlarına uyğun olaraq nəzarət obyektinin maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin konkret dövrünün

bütün sahələrini əhatə etməklə, sənədli və faktiki nəzarət qaydasında (maddi aktivlərin və material qiymətlilərin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından mövcud vəziyyətinin müəyyən olunması) aparılan daxili dövlət maliyyə nəzarəti metodu.

TƏHLİL PROSEDURLARI (*review procedures*) – təhlil tapşırığının məqsədlərinə, iqtisadi subyektin heyətinin əsas sorğularına və maliyyə məlumatları üçün tətbiq olunan analitik prosedurlara cavab verməsi zəruri hesab edilən prosedurlar.

TƏHLÜKƏSİZLİK ZƏMƏNƏTİ – sığortaçının yoxsullaşmamasının tələb olunan ehtimalı; yəni netto-mükafatların məbləğinin ödənişlərin məbləğindən yüksək olması ehtimalıdır; bunu nəzərə alaraq həmin sığorta növü üzrə netto-dərəcənin zəruri kəmiyyəti müəyyən edilir.

TƏHSİL NAZİRLİYİ (TN) – təhsil sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini, təhsil prosesinə ümumi metodiki rəhbərliyi həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı. Əsas vəzifələri Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin müəyyən edilmiş istiqamətlər üzrə inkişafını təmin etmək, təhsilin keyfiyyətinə dövlət nəzarətini həyata keçirmək; vətəndaşların təhsil almaları ilə bağlı Konstitusiya hüquqlarını qorumaq məqsədilə təhsildə bərabər imkanların yaradılmasına nail olmaq; mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bütün təhsil müəssisələrinə elmi, tədris-metodiki rəhbərliyi həyata keçirməkdən ibarətdir. Azərbaycanda xalq maarifi və

Qocaman təhsil işçisi, respublikanın əməkdar müəllimi, 60 ilə yaxın 190 saylı məktəbin direktoru olmuş Sona xanım Tağıyeva Heydər Əliyevi "Xalq müəllimi" fəxri adı alması münasibətilə təbrik edir.

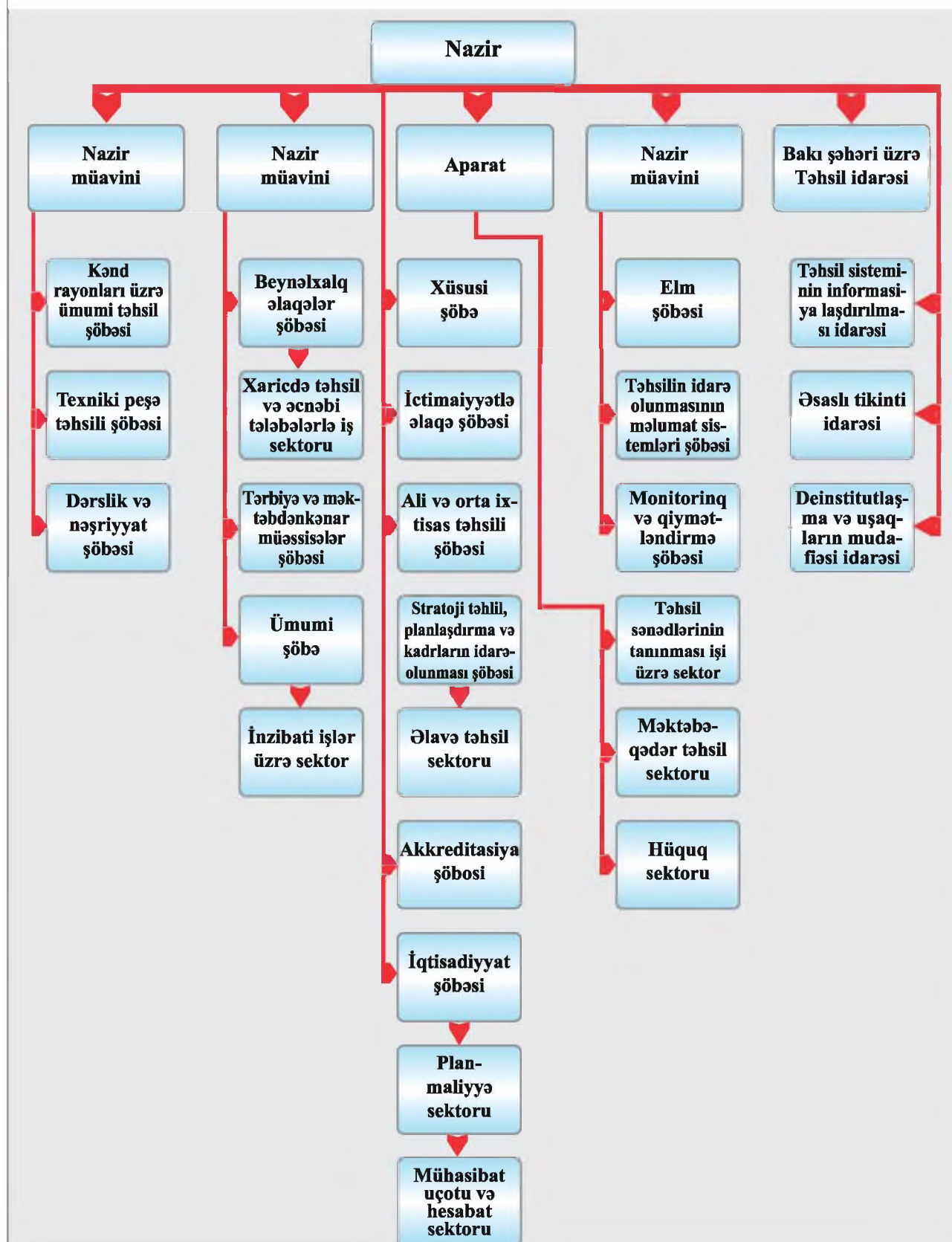

Xaçmaz rayonu Z.Əliyeva adına 8 saylı məktəb

*132 -134 saylı təhsil müəssisəsi əsaslı təmirdən sonra
Bakıya yaraşmış verən kompleksə çevrilmişdir*

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin strukturu

Sxem 1

"Həştərxan çoxlu etnosun, xalqın yaşadığı məkanın bir hissəsidir. Həştərxan lap qədimlərdən burada yaşayan azərbaycanlılar üçün xüsusi ərazidir".

Heydər Əliyev

Heydər Əliyev adına 11 saylı məktəb (Həştərxan)

2011-ci il oktyabrın 24-də Həştərxanda əsaslı təmir-dən sonra Heydər Əliyev adına 11 saylı məktəbin açılışı olub. Təhsil ocağı Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və Azərbaycan dövlətinin maliyyə dəstəyi ilə yenidən qurulub. Əsaslı təmirdən sonra məktəbin siması büsbütün dəyişib. 1937-ci ildə inşa edilmiş binanın özülü möhkəmləndirilib, iki yeni korpus tikilib. Müasir idman kompleksi, istilik sistemi və elektrik xətləri yenidən qurulub. Təhsil müəssisəsi yeni kompüterlər, mebel, yeməcxana avadanlığı ilə təchiz edilib. Məktəbin həyatında xüsusi örtüklü idman meydançası inşa edilib.

"Biz həştərxanlıların Azərbaycan dövlətinə hörmətinin əlaməti olaraq, habelə ölkələrimiz arasındakı münasibətlərin dəstəklənməsi üçün məktəbə Heydər Əliyevin adının verilməsini təklif etdik".

*Həştərxan vilayətinin qubernatoru
Aleksandr Jdkin*

“...Biz uzunmüddətli inkişaf strategiyamızı müəyyən edərək mütətləq güclü elmi bazaya arxalanmalıyıq. Biz iqtisadi inkişafımızın gələcək istiqamətlərini müəyyən edərək güclü elmi əsaslara söykənməliyik. Burada düzgün proqramlar verilməlidir. Biz nəinki beşillik proqramı icra edərək bu məsələlərlə məşğul olmalıyıq, uzaq gələcəyə baxmalıyıq – 20 ildən, 30 ildən sonra Azərbaycan hansı imkanlar hesabına inkişaf edəcəkdir?! Azərbaycanda elə güclü potensial yaradılmalıdır ki, ölkəmizin inkişafı uzunmüddətli və dayanıqlı olsun. Biz neft-qaz amilindən asılılığımızı tədricən azaldırıq. Artıq bu istiqamətdə müəyyən işlər görülmüşdür. Gələcəkdə isə biz çoxşaxəli iqtisadiyyat yaratmaqla elmi əsaslara söykənərək dayanıqlı inkişaf modelimizi qurmalıyıq”.

İlham Əliyev

təhsili üzrə ilk nazirlik 1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə Xalq Maarifi Nazirliyi adı altında yaradılmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin maarif naziri 1, 2 və 3-cü kabinetlərdə Nəsim bəy Yusifbəyli, 4-cü kabinetdə R.Kaplanov, 5-ci kabinetdə isə H.Şahtaxtinski olmuşdur. Sovet hakimiyyəti dövründə – 1920-ci ildə Xalq Maarifi Komissarlığı adı ilə yenidən təşkil edilmiş və ölkədəki bütün təhsil müəssisələri onun tabeliyinə verilmişdir. Peşə təhsili sahəsində mərkəzi icra orqanı – Dövlət Texniki Peşə Təhsili Komitəsi (1959-1988-ci illər) fəaliyyət göstərmişdir. 1959-cu ildə, həmçinin Ali və Orta İxtisas Təhsili Komitəsi yaradılmış, respublikada fəaliyyət göstərən ali və orta ixtisas məktəbləri onun tabeliyinə verilmişdir. Həmin komitə 1964-cü ildən müstəqil nazirliyə çevrilmiş və 1988-ci ilədək fəaliyyət göstərmişdir. 1959-1988-ci illərdə Azərbaycanda təhsillə bağlı iki nazirlik və bir komitə

(Xalq Maarifi Nazirliyi, Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi, Dövlət Texniki Peşə Təhsili Komitəsi) fəaliyyət göstərmişdir. 1988-ci ildə hər üç qurum ləğv edilmiş, onların bazasında Xalq Təhsili Nazirliyi yaradılmışdır. 1993-cü ildə nazirliyin adı dəyişdirilmiş və Təhsil Nazirliyi adlandırılmışdır.

Təhsil xərclərinin ilbəl artması təhsilin dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri hesab edilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Təsədüfi deyildir ki, möhtərəm Prezident vurğulayır ki, “Biz maddi dəyərlərimizi, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik”. “Təhsil əsri” elan edilən XXI əsrdə yüksək intellektə malik insan kapitalının formalaşması və güclü iqtisadiyyatın qurulmasında təhsilin rolu heç vaxt indiki qədər aktual olmamışdır.

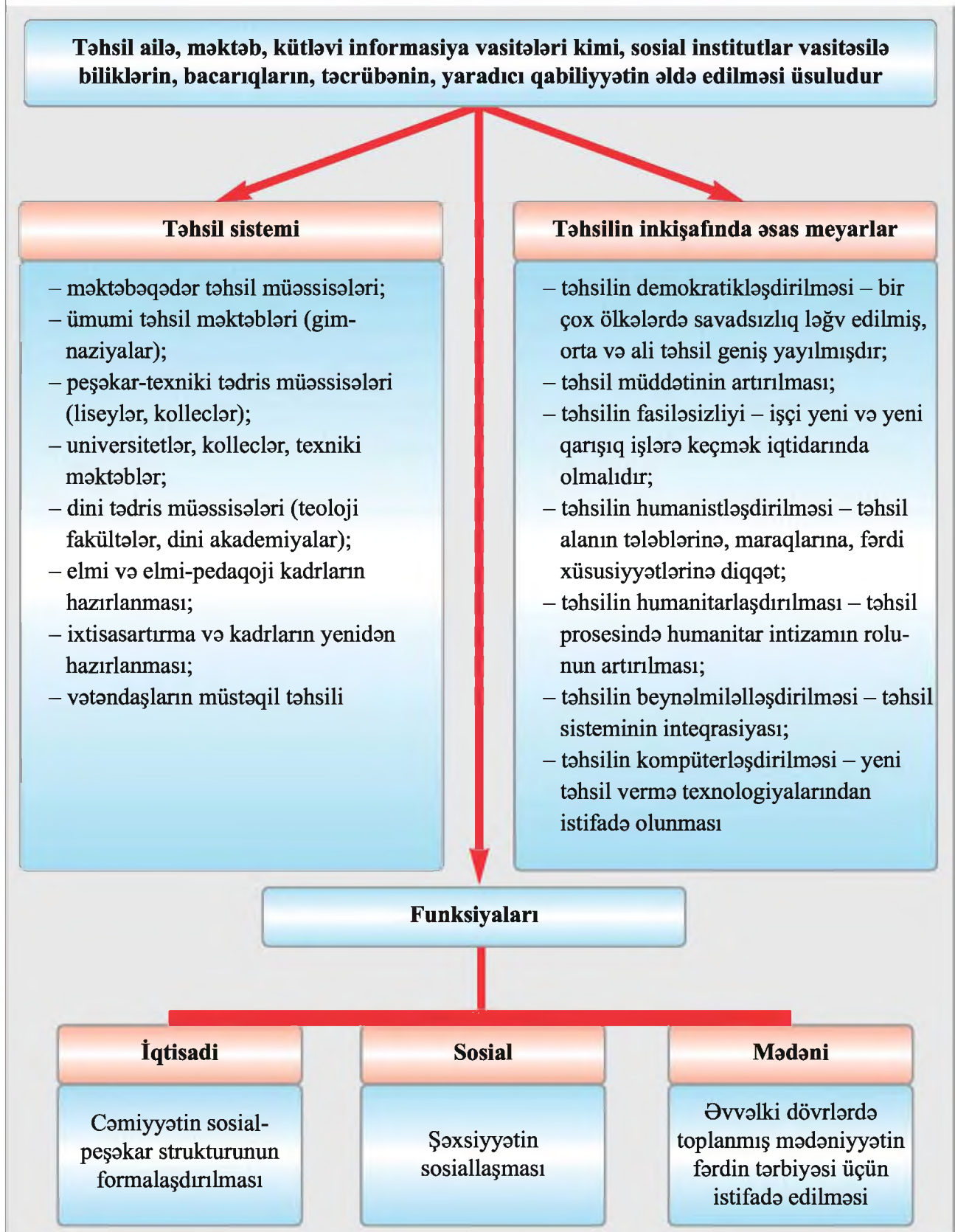
Son illərdə təhsil xərclərinin artmasının əsasında da həmin konseptual müddəalar dayanır. Təhsilə ayrılan büdcə 2003-cü illə müqayisədə 6 dəfədən çox artaraq 2011-ci ildə 1,2 milyard

manat təşkil etmişdir. Müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, linqafon kabinetləri, hər cür tədris vəsaitləri ilə təchiz olunmuş fənn kabinetləri, laboratoriyalar, idman zalları olan möhtəşəm təhsil komplekslərinin şagirdlərin ixtiyarına verilməsi ümumilikdə Azərbaycan məktəbinin və müəlliminin nüfuzunu yüksəltmişdir.

Təhsil işçilərinə dövlət qayğısının nəticəsidir ki, 2009-cu ildə 470 nəfərin, 2010-cu ildə isə 300-dən çox təhsil işçisinin əməyi qiymətləndirilmiş, onlar yüksək dövlət təltiflərinə layiq görülmüşlər. Ölkə Prezidentinin sərəncamına əsasən, keçirilən “Ən yaxşı müəllim” və “Ən yaxşı məktəb” müsabiqələri təhsil tariximizdə mühüm hadisə olmaqla, məktəb və müəllimlər arasında sağlam rəqabəti, innovativ fəaliyyəti gücləndirmiş, təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərmiş, son 3 ildə müsabiqələrin qalibi olmuş ən yaxşı 300 müəllimə və 150 məktəbə yüksək mükafatlar verilmişdir.

Azərbaycan dövlətinin təhsilə diqqət və qayğısının nəticəsində təhsil tariximizdə ilk dəfə olaraq 16 inkişafyönlü dövlət proqramı təsdiq olunmuş və uğurla həyata keçirilməkdədir. Təhsilin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı üzrə real vəziyyətin təhlili əsasında hazırlanıb təsdiq edilmiş bu proqramların həyata keçirilməsi nəticəsində təhsil infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun qurulması, təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi, yeni dərslər siyasətinin reallaşdırılması, təhsil alanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə

Təhsil və onun funksiyaları

Sxem 1

yeni model və mexanizmlərin tətbiqi, əmək bazarının tələbatına uyğun kadr hazırlığı və təminatının yaxşılaşdırılması, təhsil müəssisələrinin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təmini və təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması, məktəbəqədər, texniki-peşə, ali təhsil, xaricdə təhsil, istedadlı uşaqların inkişafı, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili, de-institutlaşdırma və digər bu kimi sahələrdə əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

Müstəqillik tariximizdə ilk dəfə olaraq uşaq bağçaları üçün müasir tələblər səviyyəsində 151 adda təlim vəsaitləri hazırlanıb müəssisələrə çatdırılmışdır.

Son illərdə Azərbaycanda yeni tikilən, əlavə korpuslar inşa edilən, əsaslı təmir olunan məktəblərin sayı 2000-i ötmüşdür. Məktəblərin infrastrukturunun yeniləndirilməsi sahəsində Heydər Əliyev Fondunun müstəsna xidmətləri olmuş, Fondun təşəbbüsü ilə 300-ə yaxın yeni məktəb, uşaq bağçası, uşaq evi, internat məktəbi binası tikilib istifadəyə verilmiş, əsaslı təmir və bərpa olunmuş, müasir avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə 2010-cu ildə Gürcüstanda azərbaycanlı soydaşlarımızın yaşadığı bölgələrdə 3 məktəb əsaslı təmir və bərpa edilmişdir.

Məktəb infrastrukturunun inkişafı sahəsində tədbirlər ardıcıl olaraq davam etdirilmiş, 2010-cu ildə 18852 yerlik 59 yeni məktəb binası və əlavə korpuslar inşa edilmiş, 8 məktəbdə əsaslı təmir, 356 məktəbdə təmir

işləri aparılmış, 6980 yerlik 25 yeni məktəb binasının tikintisinə başlanmışdır. 266 məktəb müasir avadanlıqlarla, 115 məktəb kimya və fizika laboratoriyaları ilə təchiz edilmişdir. 66 məktəb kitabxanası zəruri avadanlıqlarla təmin edilmişdir. Son illərdə uşaq bağçalarının tikintisi üzrə xüsusi proqram həyata keçirilir ki, bu da uşaqların bağçalara cəlb olunma səviyyəsini xeyli artırmağa imkan vermişdir.

Ölkənin bütün məktəblərinin maddi-texniki bazasının müasir standartlar səviyyəsinə çatdırılması ilə əlaqədar hazırlanan proqrama əsasən, 551 yeni məktəb binasının, 309 məktəb üçün əlavə korpusların inşası, 859 məktəbdə əsaslı təmir və bərpa işlərinin aparılması ölkədə ümumi təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazası sahəsində problemin tam həllini və məktəblərin birnövbəli fəaliyyətini təmin edəcəkdir.

Yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblər üçün əlavə korpusların inşası, onların əsaslı təmiri, müasir avadanlıqlarla, laboratoriyalarla təminatı, istilik sisteminin bərpası nəticəsində ümumilikdə ölkə üzrə 1 milyondan çox şagirdin, yeni bütün şagirdlərin 80 faizinin təlim şəraiti yaxşılaşdırılmışdır.

Məktəb tikintisi sahəsində həyata keçirilən proqramlar nəticəsində ikinövbəli məktəblər 73%-dən 44%-ə, ikinci növbədə təhsil alan şagirdlər 34,5%-dən 21%-ə enmişdir.

Son illərdə Dünya Bankının maliyyə yardımı ilə həyata keçirilən islahatyönlü tədbirlərin böyük əksəriyyəti ümumi təh-

silin məzmununun yeniləşdirilməsinə və mütərəqqi dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılmasına yönəlmişdir. Əsas məqsəd şagirdlərin idrak fəallığını, ümumi inkişafını ləngidən mövcud “yaddaş məktəbi”ndən “təfəkkür və düşüncə məktəbi”nə keçmək və bu əsasda ümumi təhsilin müasir modelini qurmaqdan ibarətdir.

2008-2009-cu tədris ilində ümumtəhsil məktəblərinin I siniflərində tədrisə yeni fənn kurikulumları və müasir dərslərlə başlanmış, bu proses 2010-2011-ci dər ilində I, II və III sinifləri əhatə etmişdir. Yeni kurikulumların tətbiqi ilə əlaqədar I siniflərdə işləyən 27 minədən çox müəllim (2010-cu ildə 9 minədən çox) xüsusi proqram əsasında öyrədici təlim kurslarından keçirilmiş, nümunəvi tədris materialları ilə təmin edilmişlər. Kurikulumların tətbiqi sahəsində fəaliyyət göstərən təlimçilərin tərkibini genişləndirmək, nəzəri və praktik hazırlığını təmin etmək məqsədilə treninqlər təşkil olunmuş, çoxsaylı təlimçi hazırlanmışdır. “British Council”la Bakı şəhərinin 7 pilot məktəbində xüsusi tədris planı və proqramı əsasında ingilis dilinin, Rusiyanın Azərbaycandakı səfirliyi ilə birlikdə Respublikanın 50 məktəbində rus dilinin intensiv tədrisi layihələri davam etdirilmişdir.

2010-cu ildə müasir informasiya texnologiyalarının təhsil sisteminə inteqrasiyası istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilmiş, bütün orta məktəb kompüterləri lisenziyalı proqram təminatı ilə təchiz olunmuşdur. İKT üzrə savadlılığın

artırılmasına yönəlmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə 23 min nəfər pedaqoji və inzibati heyət treninqlərdən keçirilmişdir.

2010-cu ilin sonuna respublika üzrə İKT üzrə təlimlərdən keçənlərin ümumi sayı 64680 (38%) nəfər təşkil etmişdir.

2008-2012-ci illəri əhatə edən "Təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı"na əsasən, 1000 məktəb genişzolaqlı sürətli internetlə təmin olunmuş, internetə qoşulmuş məktəblərin faizi 2004-cü ildəki 1,5%-dən 2010-cu ildə 22%-ə yüksəlmişdir. Yaradılmış DATA mərkəz, elektron tədris resursları bazası, vahid təhsil portalı səmərəli idarəetməni təmin etmişdir. Hazırda 20 şagirdə 1 kompüter nisbətində nail olunmuşdur. 2009-cu ildən başlanmış "Xalq kompüter" layihəsi çərçivəsində 10 min müəllim sadələşdirilmiş şərtlərlə kompüter əldə etmişdir. "Şagird

və tələbələr üçün xalq kompüter" layihəsinə başlanmışdır.

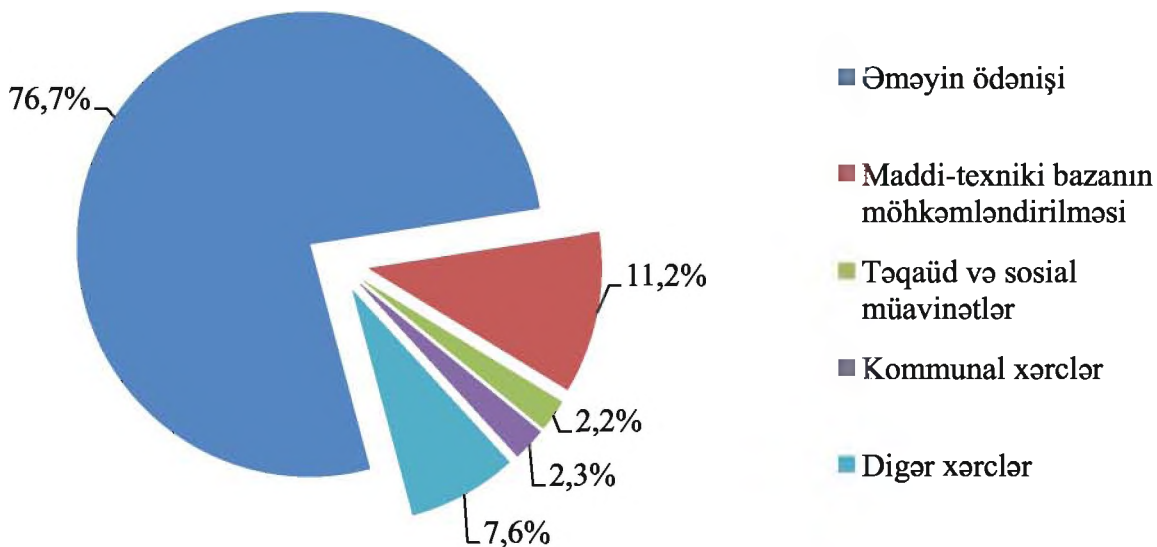
Ali təhsilin inkişafı sahəsində də nailiyyətlər əldə olunmuş, Azərbaycan Boloniya sistemində qoşulmuş, Avropa təhsil məkanına inteqrasiya istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. YUNESKO və digər beynəlxalq qurumların sənədlərinə, habelə beynəlxalq təsnifat strukturuna uyğun olaraq, ali təhsilin bakalavr səviyyəsi ixtisaslarının (proqramlarının) yeni siyahısı hazırlanmış və hökumət tərəfindən təsdiq edilmişdir. 23 ali təhsil müəssisəsi akkreditasiyadan keçmiş, Təhsil Nazirliyi sistemində olan ali təhsil müəssisəsində və bütün özəl ali məktəblərdə kredit sistemi tətbiq edilmişdir.

Ali təhsil müəssisələrinin infrastrukturunun inkişafı sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüş, 5 universitet üçün əlavə korpuslar inşa edilmiş, 21 universitet əsaslı təmir olunmuş, 3 ali mək-

təb üçün yeni binalar tikilməkdədir. Ölkə Prezidentinin "Ali təhsil müəssisələrində yeni maliyyələşmə mexanizminin tətbiq edilməsi barədə" Sərəncamına əsasən, 2010-2011-ci tədris ilindən başlayaraq ali təhsil müəssisələrində büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirmə dövlət sifarişi əsasında həyata keçirilmişdir.

Hazırda 10 min nəfər azərbaycanlı gənc dünyanın müxtəlif ölkələrinin ali məktəblərində təhsillərini müvəffəqiyyətlə davam etdirir, onlardan 816 nəfəri dövlətlərarası müqavilələrə, 750 nəfəri isə "Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil almalarına dair Dövlət Proqramı"na əsasən dünyanın aparıcı universitetlərinə təhsil almağa göndərilmişdir. Ölkəmizdə təhsil alan əcnəbi tələbələrin sayı da ilbəl artır, hazırda onların sayı 7 mini ötmüşdür. Dünya Bankı ilə son 10 ildə təhsil sahəsində səmərəli əmək-

2011-ci ildə dövlət büdcəsində təhsil xərclərinin iqtisadi təsnifat üzrə quruluşu

Qrafik 1

daşlıq və həyata keçirilən uğurlu islahatlar nəzərə alınaraq, Azərbaycan pilot ölkə kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Eyni zamanda Dünya Bankı tərəfindən digər ölkələr üçün nümunə kimi qəbul edilmiş, bu sahədə Azərbaycan təcrübəsinin öyrənilməsi tövsiyə olunmuşdur. Əgər əvvəllər təhsil islahatları sahəsində təcrübə öyrənmək üçün xarici ölkələrə təlim səfərləri edirdikse, indi Dünya Bankının tövsiyəsinə əsasən, xarici ölkələrdən Azərbaycana təlim səfərləri nəzərdə tutulmuşdur.

Davamlı insan inkişafı sahəsində ölkənin təhsil müəssisələrində həyata keçirilən islahatlar BMT tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmiş, Azərbaycan təcrübəsi bütün üzv ölkələrə nümunə kimi tövsiyə olunmuşdur. Dünya Bankının 2010-cu il hesabatında qeyd edilmişdir ki, "Azərbaycanın təhsil sistemi əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə etmişdir".

BMT-nin 2010-cu il üzrə İnsan İnkişafı hesabatında göstərilir ki, 2005-2010-cu illər ərzində Azərbaycan insan inkişafı sahəsində ən sürətli irəliləyişə nail olmuşdur. 2005-ci ildə 101-ci yerdə olan Azərbaycan 2010-cu ildə 169 ölkə arasında 34 pillə irəliləyərək 67-ci yerə yüksəlmiş, orta inkişaf səviyyəli ölkələr qrupundan yüksək inkişaf etmiş ölkələr qrupuna daxil olmuşdur. İnsan İnkişafı İndeksinin orta illik artım sürətinin 1,77 olması ilə Azərbaycan postsovet məkanında qabaqcıl ölkə olmuşdur.

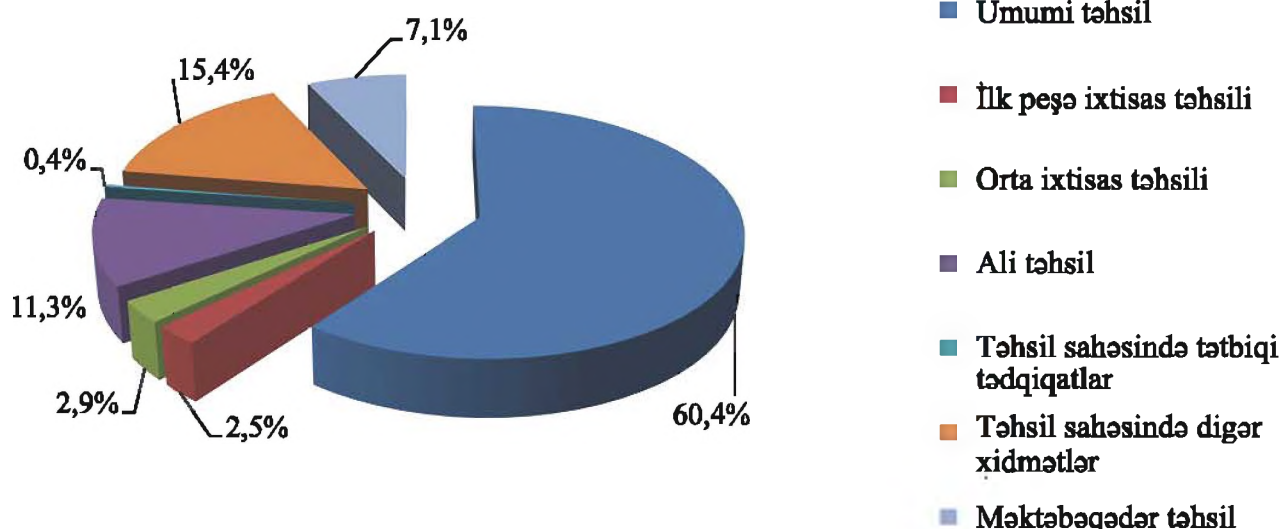
Təhlil göstərir ki, Azərbaycanda insan inkişafı indeksinin yüksəlməsinə təhsil göstəriciləri əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Belə ki, həmin hesabatda göstərilir ki, Azərbaycanda savadlılıq səviyyəsi 99,5%, orta təhsillə əhatə səviyyəsi 95,6% təşkil edir.

TƏHSİLİN İQTİSADİYYATI – iqtisad elminin bir sahəsi olub, təhsil sahəsində

maddi, maliyyə və əmək ehtiyatlarının hərəkəti qanunauyğunluqlarını öyrənir.

Təhsil şəxsiyyətin sosiallaşdırılması kontekstinə daxil olan elm və biliklərin mənimsənilməsi prosesi və nəticəsini özündə əks etdirir. Təhsilə məktəbəqədər təlim və tərbiyə, ümumi orta təhsil, kadrların hazırlanması aiddir. Kadrların hazırlanması da özündə professional-texniki, orta xüsusi və ali təhsili cəmləşdirir. Təhsilin əsas subyekti kimi təhsil müəssisəsi çıxış edir. O, müstəqil maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirir, ayrıca balans və hesablaşma hesabına malik olur. Daha geniş mənada təhsilin iqtisadiyyatının predmetinə aşağıdakılar aiddir: sahəyə və onun ayrı-ayrı sistemlərinə kapital qoyuluşunun səmərəlilik səviyyəsi, təhsilin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinin vacib həddi, büdcədən kənar maliyyələşdirmənin mənbələri, təhsilin investorları-

2011-ci ildə dövlət büdcəsində təhsil xərclərinin pillələr üzrə strukturu

Qrafik 2

*Cədvəl 1**Məktəbəqədər və ümumtəhsil illəri daha çox olan dünyanın 20 ölkəsi*

Nö	Ölkə	İllərin sayı
1.	Avstraliya	20
2.	Yeni Zelandiya	19
3.	İrlandiya	18
4.	İslandiya	18
5.	Yunanıstan	17
6.	Danimarka	17
7.	Kanada	17
8.	Liviya	17
9.	Norveç	17
10.	Sloveniya	17
11.	Finlandiya	17
12.	Cənubi Koreya	17
13.	Belçika	16
14.	Böyük Britaniya	16
15.	Almaniya	16
16.	İspaniya	16
17.	İtaliya	16
18.	ABŞ	16
19.	Fransa	16
20.	İsveç	16

*Cədvəl 2**Məktəbəqədər və ümumtəhsil illəri daha az olan dünyanın 20 ölkəsi*

Nö	Ölkə	İllərin sayı
1.	Cibuti	4
2.	Niger	4
3.	Burkina-Faso	5
4.	Qvineya-Bisau	5
5.	Eritreya	5
6.	Çad	6
7.	Benin	7
8.	Burundi	7
9.	Qambiya	7
10.	Zambiya	7
11.	Mali	7
12.	Pakistan	7
13.	Syerra-Leone	7
14.	Əfqanıstan	8
15.	Banqladeş	8
16.	Qvineya	8
17.	Mavritaniya	8
18.	Myanma	8
19.	Nigeriya	8
20.	Efiopiya	8

*Cədvəl 3**Təhsilə daha çox xərc çəkən 15 ölkə (ÜDM-dən)*

Nö	Ölkə	Təhsilə xərclər (ÜDM-dən, %-lə)
1.	Kiribati	17,8
2.	Lesoto	13,0
3.	Marşall adaları	11,8
4.	Palau	10,3
5.	Yəmən	9,6
6.	Vanuatu	9,5
7.	Özbəkistan	9,4
8.	Sent-Kits və Nevis	9,3
9.	Kuba	9,1
10.	Botsvana	8,7
11.	Cibuti	8,4
12.	Qayana	8,3
13.	Danimarka	8,3
14.	Sent-Vinsent və Qrenadina	8,1
15.	Maldiv adaları	8,0

*Cədvəl 4**Təhsilə daha az xərc çəkən 15 ölkə (ÜDM-dən)*

Nö	Ölkə	Təhsilə xərclər (ÜDM-dən, %-lə)
1.	Ekvatorial Qvineya	0,6
2.	Nigeriya	0,9
3.	Ekvador	1,0
4.	Myanma	1,2
5.	BƏƏ	1,3
6.	Haiti	1,4
7.	MAR	1,4
8.	Qvineya	1,6
9.	Kamboca	1,7
10.	Vyetnam	1,8
11.	Çin	1,9
12.	Konqo (Brazzavil)	1,9
13.	Çad	1,9
14.	Qambiya	2,0
15.	Zambiya	2,0

nın stimullaşdırılmasının dövlət siyasəti, təhsil müəssisələrinin resurslarla təmin edilməsində mərkəzləşdirmə ilə qeyri-mərkəzləşdirmənin rəşional əlaqələndirilməsi, təhsil müəssisələrinin müxtəlif müstəqillik səviyyəsində onların resurslara olan tələbatının proqnozlaşdırılmasının metod və texnologiyaları.

Keçmiş SSRİ-də təhsilin iqtisadi səmərəliliyi keçən əsrin 20-ci illərində akademik S.Q.Strumilin tərəfindən öyrənilmişdi. Fəhlənin əmək məhsuldarlığı ilə onun təhsil səviyyəsini müqayisə edərkən akademik belə bir qənaətə gəlmişdi ki, bir il ərzində əldə edilən adi savad fəhlənin məhsuldarlığının 30% artmasına səbəb olur. Müəyyən edilmişdir ki, orta məktəbdə təhsilin səviyyəsini bir sinif artması rəşional təkliflərin 6% artmasına, fəhlələr tərəfindən yeni əməliyyatların mənimsənilməsinin isə 50% azalmasına səbəb olur. Son iki əsrdə inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi tərəqqi təhsilin səviyyəsini artırılması ilə paralel olaraq həyata keçirilir. 1800-1913-cü illər ərzində təhsil alma müddəti ABŞ-da 2,1-dən 8,3-ə, Böyük Britaniyada 2-dən 8,1-ə, Almaniya da 2,4-dən 8,4-ə, Fransada 1,6-dən 7-yə, İtaliya da 1,1-dən 4,8-ə, Yaponiyada 1,2-dən 5,4-ə qədər yüksəlmişdir. 2008-ci ildə təhsilin orta müddəti inkişaf etmiş ölkələr üzrə aşağıdakı kimi olub: ABŞ 17,6, Almaniya 15,5, Fransa 15,3, Yaponiya 14,6, Böyük Britaniya 13,9, İtaliya 11. 1995-ci ildə ABŞ-da fəhlənin orta təhsil müddəti 14,2 il təşkil edib. Ali təhsil üzrə lider ölkələr

Cədvəl 5
Azərbaycanda təhsil işçilərinin orta aylıq nominal əmək haqqının artım sürəti, (manatla)

İllər	Orta aylıq nominal əmək haqqı, manatla	2005-ci ilə nisbətən artım
2005	66,0	
2006	87,0	31,8%
2007	145,4	2,2 dəfə
2008	214,4	3,2 dəfə
2009	260,0	3,9 dəfə
2010	272,2	4,1 dəfə
2011	283,0	4,3 dəfə

aşağıdakılardır: ABŞ (əmək qabiliyyətli əhalinin 35%-i), Kanada (30%), İsveçrə (24%), İsveç (21%), Yaponiya (21%), Finlandiya (18%), Almaniya (17%), İngiltərə (15%), Fransa (14%), İtaliya (6%).

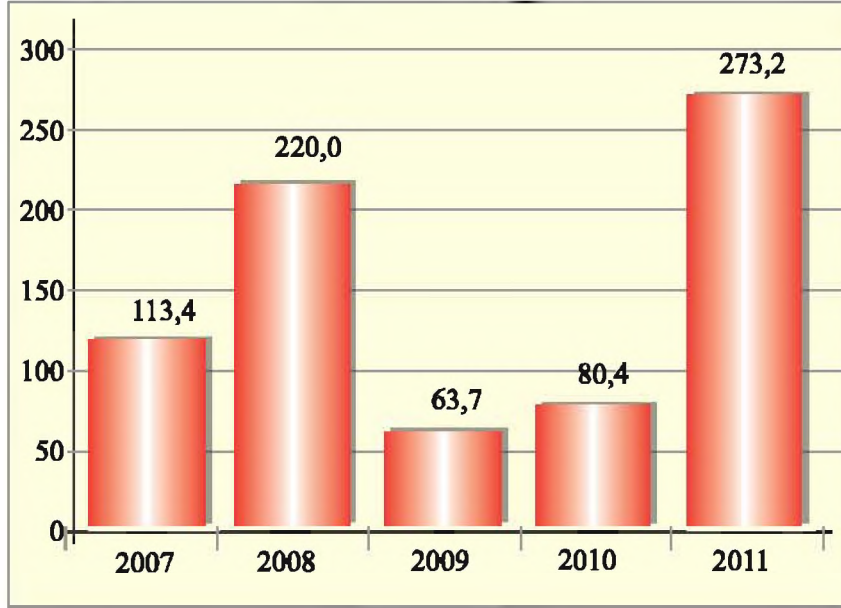
Hər bir ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişaf strategiyası keyfiyyətli təhsil mühitinin forma-

laşdırılması ilə səciyyələnir. Belə ki, millətin təhsilinin və elmi potensialının inkişaf etdirilməsi öz növbəsində müasir cəmiyyətin davamlı və dinamik inkişafının əsas amillərindən biridir. Təsədüfi deyildir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələri məhz təhsildə yüksək inkişaf yolu keçməklə mühüm nəticələr

Cədvəl 6
Azərbaycanda təhsilin pillələri üzrə bir təhsilə alan düşən illik xərclərin dinamikası

Təhsilin pillə və səviyyələri	Bir təhsilə alan düşən illik xərclər, manatla			
	2008	2009	2010	2011
məktəbəqədər təhsil	703	810	816	854
ümumi təhsil	420	545	550	553
ilk peşə-ixtisas təhsili	943	1108	1133	1184
orta ixtisas təhsili	566	741	750	784
ali təhsil	986	1358	1548	1618
ali təhsil (dövlət sifarişli üzrə orta hesabla)			1700	1700

**Dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan investisiya xərcləri
(mln. manatla)**

Qrafik 3

əldə edə bilməmişlər.

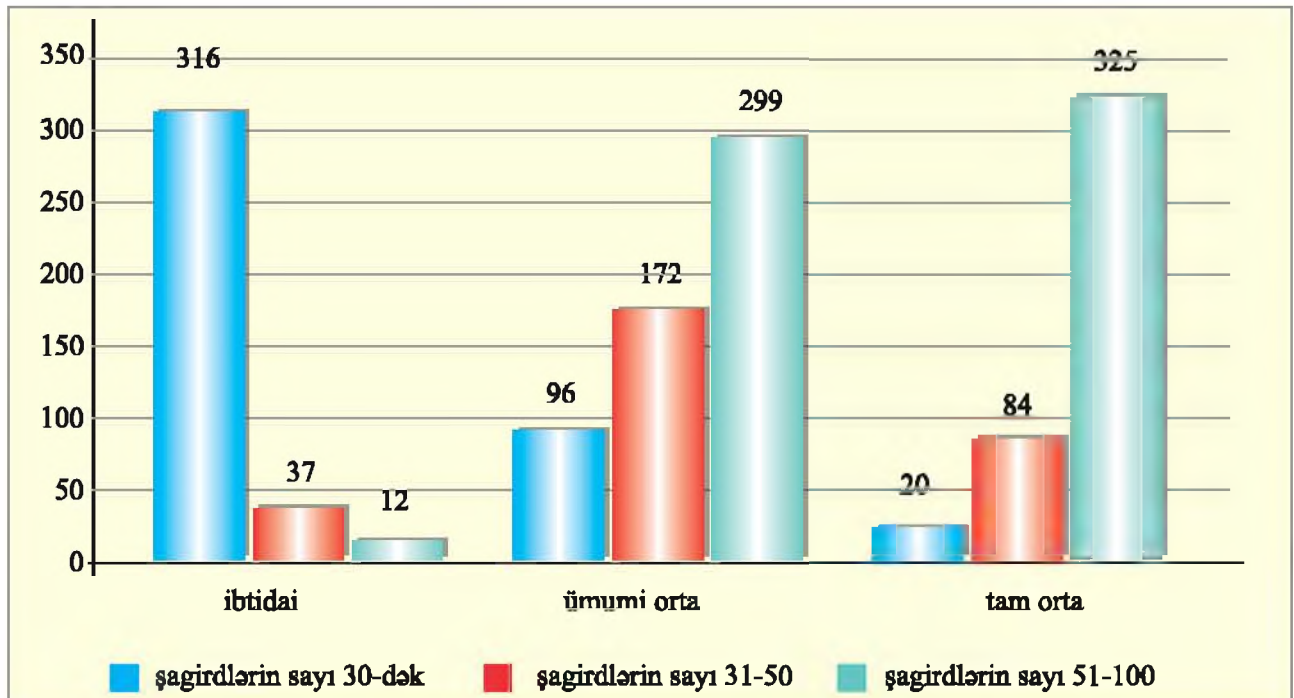
Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra təhsil sahəsində aparılan nəticəyönümlü islahat-

lar və icra edilən dövlət proqramları sayəsində bütövlükdə təhsil infrastrukturunun və təhsilin məzmununun yeniləşdiril-

məsi istiqamətində mühüm nailiyyətlər əldə edilmiş, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş, məktəblərin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatının əhatə dairəsi genişləndirilmiş, ali təhsildə yeni maliyyələşmə mexanizminin tətbiqinə başlanılmış və ölkəmizin təhsil tarixində digər yeniliklərə imza atılmışdır.

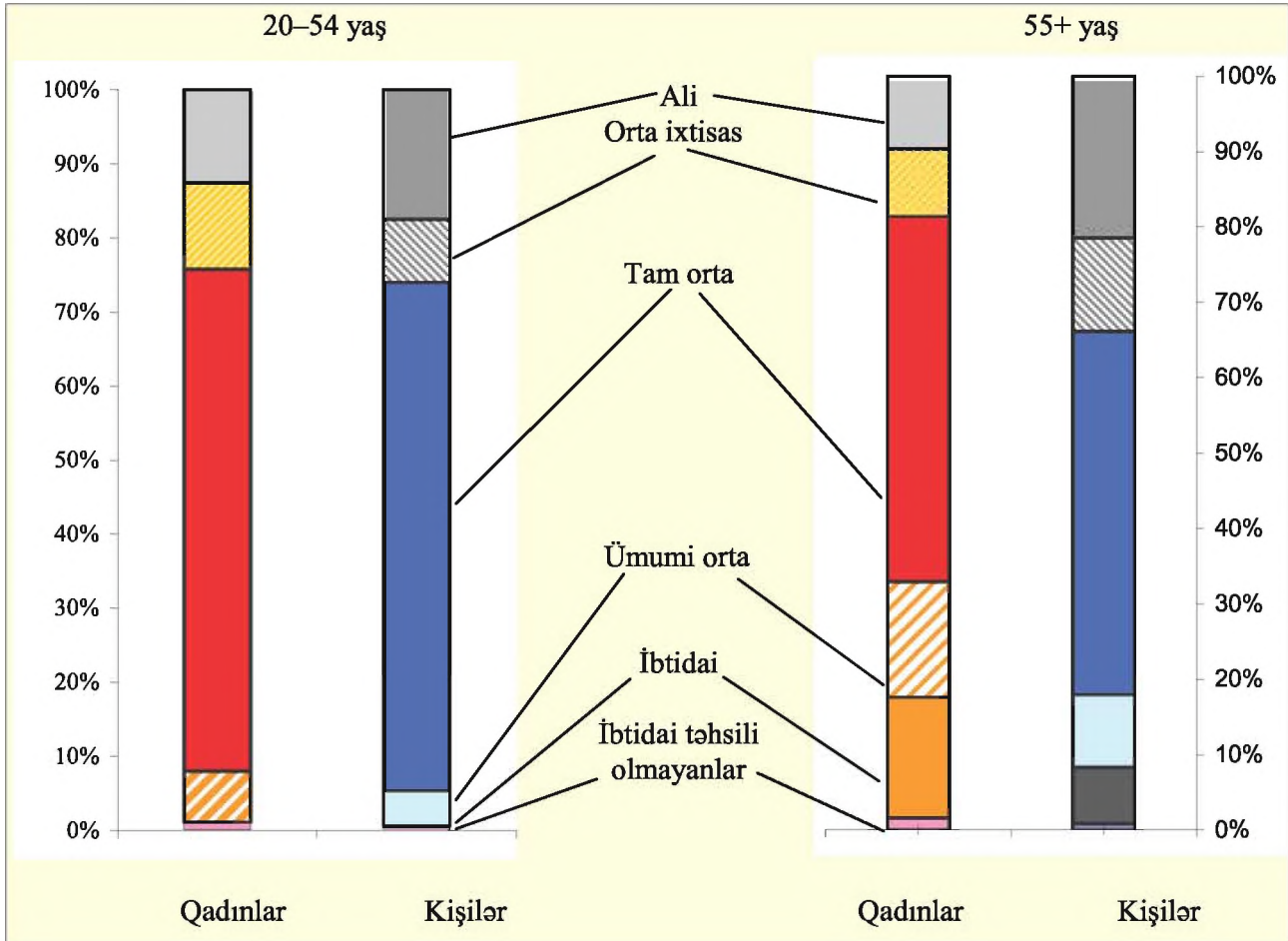
Belə düşünülmüş siyasətin məntiqi nəticəsidir ki, son illərdə dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan vəsaitlər xeyli dərəcədə artmışdır. 2011-ci ilə təhsil xərcləri 1399,8 milyon manat və ya dövlət büdcəsinin ümumi xərclərinin 10%-i həcmində proqnozlaşdırılmışdır. 2011-ci ilə dövlət büdcəsində təhsilə proqnozlaşdırılan təhsil xərclərinin ÜDM-də (ümumi daxili məhsulda) payı 3,1% təşkil etmişdir (bax:

Şagirdlərinin sayı az olan ümumtəhsil müəssisələrinin sayı

Qrafik 4

**Əhalinin təhsil səviyyəsi, yekuna görə, faizlə
(2009-cu il əhalinin siyahıyaalınmasının məlumatlarına əsasən)**

Qrafik 5

qrafik 1, 2; cədvəl 6).

Son 6 il ərzində təhsil işçilərinin orta aylıq əməkhaqqı 4 dəfə artmışdır. Bu meylin güclənməsi qarşıdakı dövrün mühüm vəzifələrindən biri hesab edilir.

Son illərdə ölkəmizdə təhsil müəssisələrinin, xüsusən ümumi təhsil müəssisələrinin tikintisi, təmiri və bərpası, yenidən qurulması istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür və bu işlər hazırda da davam etdirilir. Nəticədə ölkədə 2 mindən çox ümumi təhsil məktəbinin inşa olunması da bu istiqamətdə əldə edilən ən mühüm uğurlardan hesab olunur. Təbii ki, təhsil müəssisə-

lərinin tikintisi, təmiri və bərpası, yenidən qurulması işlərinin həyata keçirilməsi dövlət büdcəsindən təhsilə investisiya xərclərinin ayrılması ilə şərtlənir (bax: qrafik 3).

Təhsilin keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərən əsas amillərdən biri də bu məqsədlə ayrılan maliyyə vəsaitlərindən daha səmərəli və məqsədyönlü şəkildə istifadə olunmasıdır. Bu baxımdan təhsilin bütün pillələrində mütləq maliyyələşmə mexanizmlərinin tətbiqi, təhsil müəssisələrinə maliyyə müstəqilliyinin verilməsi və xüsusən ümumi təhsil pilləsində mövcud mək-

təb şəbəkəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilir (bax: qrafik 4).

Hazırda respublikada şagirdlərinin sayı 30-dək olan 432, şagirdlərinin sayı 31-dən 50-dək olan 293 və şagirdlərinin sayı 51-dən 100-dək olan 636 məktəb vardır. Ümumi təhsildə hər nəfərə maliyyələşdirmənin tətbiqi bəzi problemlərlə üzləşsə də, ali təhsildə yeni maliyyələşdirmə mexanizminin tətbiqi istiqamətində ölkəmizdə hazırda çox əhəmiyyətli işlər görülür. Nəzərə almaq lazımdır ki, təhsildə hər nəfərə maliyyələşdirmə mexanizmi

Respublikanın bir sıra şəhər və kəndlərində istifadəyə verilmiş məktəblər

Bakı şəhəri 6 saylı orta məktəb, 2011-ci il

Lənkəran rayonu Velədi kənd orta məktəbi, 2005-ci il

Şirvan rayonu 4 saylı orta məktəb

Qazax rayonu Xanlıqlar kənd orta məktəbi

Ağdam rayonu Soltanbud kənd orta məktəbi, 2005-ci il

Cəlilabad rayonu akad. Z.Əliyeva adına orta məktəb

Bərdə rayonu 8 saylı orta məktəb

Biləsuvar rayonu H.Əliyev adına Alar kənd orta məktəbi

Bakı şəhəri 20 saylı orta məktəb, 2007-ci il

Bakı şəhəri H.Əliyev adına lisey, 2004-cü il

Bakı şəhəri 59 saylı orta məktəb, 2007-ci il

Bakı şəhəri 256 saylı orta məktəb, 2006-cı il

Şərur rayonu Həmzəli kənd orta məktəbi, 2005-ci il

Azərbaycanın iqtisadçı alimləri ölkədə bazar münasibətlərinin bərqərar olması, respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı problemləri ilə bağlı maraqlı tədqiqatlar aparır, iqtisadi təhsilin yüksəlməsi üçün zəruri sayılan dərsliklər, monoqrafiyalar nəşr etdirirlər. İqtisadçı alimlərin respublika, regional, beynəlxalq konfranslarda iştirakı ildən-ilə genişlənir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun birgə təşkil etdikləri beynəlxalq konfransda (2012-ci il 27-28 iyun) xüsusi olaraq vurğulandı ki, iqtisad elmi öz səmərəliliyini artırmalı, real həyatla əlaqəsini möhkəmlətməli, Azərbaycan iqtisadiyyatının keyfiyyət göstəricilərinin daha da yaxşılaşması istiqamətində dərin araşdırmalar aparmalı, iqtisadçı elmi kadrların hazırlanması işini xeyli təkmilləşdirməlidir.

dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində tətbiq olunan ən mü-tərəqqi metodlardandır. Bu me-toda əsasən müvafiq kadr ha-zırlığı üzrə dövlət sifarişini ye-rinə yetirən təhsil müəssisələrinə maliyyə vəsaitləri tələbələrə sa-yından asılı olaraq verilməkdir. Belə ki, Azərbaycan Respubli-kası Prezidentinin “Ali təhsil müəssisələrində yeni maliyyə-ləşmə mexanizminin tətbiq edil-məsi barədə” 2010-cu il 10 fev-ral tarixli Fərmanına əsasən 2010/2011-ci tədris ilindən baş-layaraq Azərbaycan Respubli-kası ərazisində fəaliyyət gös-tərən ali təhsil müəssisələrində dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabı-na maliyyələşdirmənin dövlət sifarişi əsasında hər nəfərə ma-liyyələşdirmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsinə başlanıl-mışdır.

Ali təhsildə yeni maliyyələşmə mexanizminin tətbiqi nəticəsin-də mülkiyyət formasından və ta-beçiliyindən asılı olmayaraq bü-tün ali məktəblərin dövlət sifa-rişi üzrə kadr hazırlığında iş-tirakı üçün bərabər imkanlar ya-radılmış, abituriyentlərin, həm-çinin dövlət sifarişi üzrə qəbul olmuş tələbələrə seçim imkan-ları artırılmışdır.

Dövlət sifarişi üzrə kadr hazırlığının yerinə yetirilməsi üçün ali məktəblərə vəsait əvvəlki il-lərdə olduğu kimi 40 və ya daha çox xərc maddəsi üzrə deyil, bir xərc maddəsi ilə ayrılmış və bu vəsaitlərin xərclənməsində ali məktəblərin səlahiyyətləri və maliyyə müstəqilliyi artırılmış-dır.

Dövlət ali məktəblərində yuxarı kurslarda təhsil alan tələbələrə xərclərinin ödənilməsi məqsə-

dilə tutulan vəsait isə 2011-ci il-də 40 və ya daha çox xərc mad-dəsi üzrə deyil, 4 xərc maddəsi, büdcədən kənar vəsaitlər üzrə gəlir və xərclər smetası isə 6 xərc maddəsi ilə proqnozlaşdı-rılmışdır. Növbəti ildən isə ali təhsil müəssisələrinə dövlət büdcəsindən bütün vəsaitlərin bir xərc maddəsi ilə ayrılması, eləcə də yeni maliyyələşdirmə me-xanizminin təkmilləşməsinə xidmət edəcək bir sıra məsələ-lərin həlli nəzərdə tutulur.

Yeni maliyyələşdirmə mexaniz-minin tətbiq edilməsi Azərba-ycanın ali təhsil sistemində yeni bir mərhələnin başlanğıcıdır və əlbəttə ki, bu istiqamətdə həyata keçirilən bütün tədbirlər ali təh-sildə keyfiyyətin yüksəldilməsinə yönəldilməlidir. Bu səbəbdən qarşıya çıxan, həmçinin gözləni-lən problemlərin vaxtaşırı təhlil edilməsi və aradan qaldırılması ən vacib şərtlərdən biridir.

Yeni maliyyələşmə mexanizmi-nin tətbiqi, həmçinin aşağıdakı məsələlərin ətraflı araşdırılması-nı və həllini zəruri edir:

- dövlət sifarişi əsasında təhsil alanlar üçün müəyyən edilmiş xərc məbləğinin artırılması;
- paytaxtdan kənar yerdə yerləşən ali məktəblər üçün dövlət sifarişi ilə müsabiqə balının ayrıca müəyyən edilmiş olması;
- dövlət əhəmiyyətli ixtisaslara dövlət sifarişi ilə qəbul zamanı müsabiqə ballarının müəyyən-ləşdirilməsinə fərdi yanaşılması;
- ayrı-ayrı ali məktəblərə qəbul planı müəyyən edilərkən əv-vəlki ilin qəbulunun nəticələri-nin nəzərə alınması;
- ali məktəblərin ayrı-ayrı ixti-saslarına ödənişli əsaslarla qə-bul olunan tələbələrə təhsil haq-

qı məbləğinin həmin ixtisasa döv-lət sifarişi üzrə təsdiq olunmuş xərc məbləğinin 60%-dən az ol-mayaraq müəyyən edilmiş olması;

- ödənişli əsaslarla qəbul olan məcburi köçkün və qaçqın sta-tuslu tələbələrə təhsil haqlarının müvafiq qaydada kompensasiya edilməsi;

- dövlət sifarişi üzrə qəbulda müsabiqə ballarının ixtisas qrup-ları üzrə deyil, eyni yönümlü ix-tisaslar üzrə müəyyən edil-məsi (məsələn kənd təsərrüfatı, texnologiya, neft, aviasiya və s.);
- özəl ali məktəblərin dövlət si-farişində iştirakının stimullaş-dırılması;

- büdcədən kənar vəsaitlərin 4 xərc maddəsi üzrə, gələcəkdə isə ümumi məbləğ səviyyəsində planlaşdırılması, ilin sonuna qa-lan vəsaitlərin növbəti ilə keçirilməsi və bu vəsaitlərin xərclənməsində ali məktəblərin səlahiyyətlərinin artırılması.

Təhsilin əsas iqtisadi funksiyası “insan kapitalı”nın istehsalıdır. Bu funksiyayı yerinə yetirərkən təhsil, həmçinin istehsal və gəlir funksiyasını da yerinə yetirmiş olur. Belə ki, təhsil səviyyəsi artdıqca ölkənin iqtisadi po-tensialından daha səmərəli istifadə olunur. Müasir texnologi-yaların tətbiqi innovasiyalı iqtisadiyyatın qurulması üçün güc-lü zəmin yaradır. İqtisadi inkişaf səviyyəsi yüksəldikcə təhsilə ayrı-lan vəsaitlərin miqdarı da artır, eyni zamanda, bu vəsaitlərdən istifadə imkanları genişlənir, təhsil ölkənin rəqabətə davam-lılığının artırılmasında mühüm rol oynayam amilə çevrilir.

Şahzadə Əliyev

TƏHVİL QIYMƏTLƏRİ – dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələri və təşkilatları tərəfindən reallaşdırılan kənd təsərrüfatı məhsulunun qiymətləri.

TƏXİRƏ SALINMIŞ AYLAR (ing. *back months*) – fyuçerslərlə ticarət fəaliyyətinin həyata keçirildiyi aylar. Bu aylar müəyyən birja hərraclarının vaxtından sonra gəlməlidir (fyuçers kontraktları və ya onlar üçün optionlar ən axırda realizə edilir).

TƏXİRƏ SALINMIŞ BAŞLANGIC (ing. *deferred*) – birjanın rəsmi şəxsləri bazarın vəziyyətini qiymətləndirərək qiymətli kağızlar barəsində əqd bağlamağın təxirə salınmasını əsaslı hesab edərsə, bazar konyunkturası ilə əlaqədar birjada qiymətli kağızlar barəsində əqdlər bağlanmasının təxirə salınması. Bu cür təxirə salınmanın səbəbləri istər alış, istərsə də satış haqqında əmrlərin sayının hədsiz artması, alıcılar ilə satıcılar arasında qeyri-mütənasiblik, eləcə də gözlənilən informasiyanın yayılması üçün müəyyən vaxt tələb edilməsi ola bilər.

TƏXİRƏ SALINMIŞ GÜZƏŞT – malın (xidmətin) tədarükçüsünün müştərilərə gələcəkdə malları (xidmətləri) ondan almaq şərti ilə təqdim etdiyi güzəşt. Bir qayda olaraq, bu cür güzəşt tədarükçünün öz müştərilərinin daimi olmasını yəqin etdikdən sonra vaxtaşırı təqdim edilir.

TƏXİRƏ SALINMIŞ SƏHM – səhmdar şirkətinin təsisçiləri arasında yerləşdirilmək məqsədilə əvvəllər emissiya edilmiş adi səhmin bir növü. Bu səhm üçün dividendlər yalnız adi səhmlərin bütün başqa növləri üzrə divi-

dendlər ödənildikdən sonra ödənilə bilər. Çox vaxt bu cür səhmlər öz sahiblərinə ümumi mənfəətdə sanballı hissəyə iddia hüququnu təmin edir. Bir neçə il ya dividend ödənilməmiş, ya da dividendin məbləği çox cüzi olmuş səhm növü.

Müəyyən sayda il keçdikdən sonra bu cür səhmlərin sahibləri başqa adi səhmlərin sahibləri ilə bərabər dividend almaq hüququ əldə edir.

TƏXİRƏ SALINMIŞ VERGİ – investisiyalardan alınan gəlirə görə ödənen vergi. İnvestor investisiyaları maliyyə təşkilatından götürdükdən sonra tətbiq edilir.

TƏXİRƏSALINMAZ YARDIM SIĞORTASI ÜZRƏ OPERATİV MƏRKƏZ – təxirəsalınmaz yardım sığortası sisteminin əsası. Sutkanın bütün saatları ərzində iş rejimi, güclü informasiya sistemi, ixtisaslı kadrların olması və konkret xidmətlərin göstərilməsi, eləcə də çoxsaylı əlaqə kanalları ilə xarakterizə olunur.

TƏXİRƏSALINMAZ YARDIM SIĞORTASI (ing. *assistance insurance*) – spesifik sı-

ğorta növüdür ki, bunun da obyekti müəyyən fəvqəladə hallar zamanı sığortalanmışa dərhal yardım göstərilməsinin təşkil edilməsidir.

TƏKAFUL – şəriət (İslam hüququ) əsasında həyata keçirilən, iştirakçıların qarşılıqlı kömək və könüllü yardım etmə prinsiplərinə əsaslanan, İslam dinində qadağan olunan əqdləri və əməliyyatları istisna edən, riskin, zərərin və gəlirin tərəflər arasında bölüşdürüldüyü sığorta mexanizmi. “Təkaful” ərəbcə “kafala” sözündən götürülüb, mənası “yardımlaşma”, “bir-birinə zəmin durma” deməkdir. Ənənəvi sığortada tətbiq edilən bəzi əməliyyatlar İslam əqidəsi və eyni zamanda İslam hüququnda qadağan olunduğu üçün sığorta əməliyyatlarının İslam modeli bu cür əməliyyatları istisna edən maliyyə münasibətləri mexanizminə əsaslanır. Belə ki, gələcəkdə baş verməsinin yalnız ehtimal edilməsinə görə hər bir risk müəyyən deyil, qeyri-müəyyəndir. Qeyri-müəyyən bir şeyin (“ğarar”) ticarəti, yəni riskin başqasında ötürülməsi və əvəzində pul verilməsi İslamda qa-

dağan olduğu üçün təkaful əməliyyatları risk ötürülməsinə deyil, risklərin bölüşdürülməsinə əsaslanır. Yəni əqd sığortalının sığortaçıya riski ötürməsinə deyil, əksinə, sığortalıların öz risklərini öz aralarında bölüşdürməsinə əsaslanır ki, burada sığortaçı sığortalıların risklərini bölüşdürməsində bir növ əlaqələndirici funksiyası yerinə yetirir və sığorta riskini üzərinə götürür. Sığortalılar da başqasının zərərinə şərik olaraq sığortaçının təşkil etdiyi və idarə etdiyi, sığortalıların öz risklərini bölüşdükdükləri fondada əldə olunan mənfəətdən gəlir əldə etmək imkanına malikdirlər. Bundan başqa, sələmçiliyi ifadə edən “riba” (sələm), yəni pul borcunun, o cümlədən sığortaçının banklarda yerləşdirilmiş vəsaitlərinin qaytarılması zamanı onun üzərinə müəyyən faiz məbləğlərinin hesablanması təkaful şirkətlərinin əməliyyatlarında qadağandır.

Belə qadağa sığortalıların risklərini bölüşdürmək üçün bir yerə (təkaful fonduna) yığıqları yardımlaşma vəsaitlərini (sığorta haqlarını) riba olan sahələrə, o cümlədən qeyri-islami bank hesablarına, qeyri-islami qiymətli kağızlara investisiyasını istisna edir. Bəzi İslam maliyyəçiləri və alimləri hesab edirlər ki, ənənəvi sığortada İslamın qadağan etdiyi “meysir” (qumar) elementləri olduğu üçün, təkaful bunu da aradan qaldırır. Belə ki, ənənəvi sığortada sığorta hadisəsi baş verərsə, sığortalı nə isə əldə edir, baş verməzsə heç nə əldə etmir və ödədiyi pul (sığorta haqqı) da ona qaytarılır. Təkafulda isə

belə deyil. Sığorta hadisəsi baş verdikdə, sığortalı (təkaful iştirakçısı) sığorta ödənişi alır. Baş vermədikdə, isə və həmçinin təkaful fondu maliyyə ilini mənfəətlə başa vurduqda isə ödədiyi sığorta haqqına mütənasib olaraq, müqavilədə nəzərdə tutulmuş qaydada mənfəətdə iştirak edir. Təkaful fondunun vəsaitləri İslamda haram sayılan mallar (alkoqollu içkilər, tütün məmulatları, donuz ət və s.) və xidmətlərə (sələm əsaslı banklar, gecə klubları və s.) dair aktivlərlə əlaqəli müəssisə və sahələrə investisiya edilə bilməz.

TƏKBAŞINA RƏHBƏRLİK PRİNSİPİ – təşkilatın qurulması prinsipi. Tabeçilikdə olan səlahiyyətləri ancaq bir rəisdən qəbul etməli və öz öhdəliklərinin icrasına görə ancaq onun qarşısında cavab verməlidir. Bu prinsipi rəhbər tutan təşkilatda bütün idarəetmə hərəkətləri komanda zənciri üzrə istiqamətlənməlidir. Problemlə üzləşən əməkdaş bilavasitə rəhbərindən

A. Fayol (1841-1925)

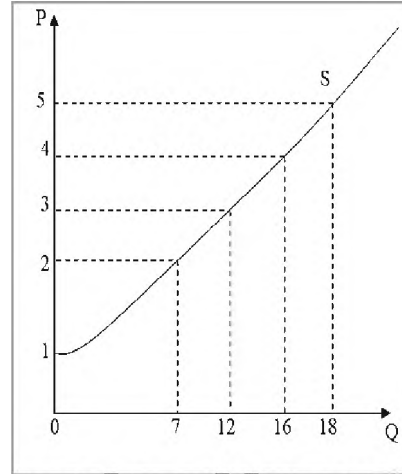
yan keçib, daha yüksək səviyyədən olan menecerə müraciət edə bilməz. Elə yüksək səviyyədən olan menecer də özünün xətti rəhbərindən yan keçib, aşağı halqadan olan əməkdaşə komanda verə bilməz. Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-formal münasibətlər sayəsində, hətta vəzifə subordinasiyasına riayət edilməsinə kifayət qədər ciddi yanaşılan təşkilatlarda da müəyyən edilmiş komanda zəncirin-

dən yan keçmək olur. Daha uzun komanda zəncirinin olması zamanı təkbəşinə rəhbərlik prinsipinə riayət etmək məlumat mübadiləsinə əhəmiyyətli dərəcədə azaldır və əksər halda operativ qərarın qəbul edilməsini tormozlayır. Amma çoxillik təcrübə əlaqələndirici mexanizm kimi təkbəşinə rəhbərlik prinsipinin qiymətini təsdiq etmişdir. Təkbəşinə rəhbərlik prinsipi A.Fayolun məşhur olan 14 idarəetmə prinsipi siyahısına daxildir. **TƏKBAŞINALIQ** – idarəetmə fəaliyyətinin təşkili prinsipidir ki, bu zaman müəssisə, idarə və ya təşkilatın idarəetmə orqanının başında bir şəxs durur. Bu şəxs hüquqi cəhətdən mütləq həll edilməli olan qərarlar vermək hüququna malikdir.

TƏKLİF – satıcının müəyyən dövr ərzində hər hansı bir əmtəni müəyyən qiymətə, kəmiyyətə satmaq arzusu və imkanı. Təklifin əsas hissəsini əmtəə təklifi təşkil edir və o, bazarda əhalinin ödəmə qabiliyyətli tələbinə qarşı durur. Təklif istehsalla bağlı olsa da, o, öz həcminə görə istehsaldan azdır. Fərdi təklif, bazar təklifi və məcmu təklif fərqləndirilir. Fərdi təklif konkret əmtəə bazarında hər bir əmtəə istehsalçısının konkret bazarda təklif etdiyi məhsulun həcmi; bazar təklifi hər bir konkret əmtəə bazarında fərdi təkliflərin cəmini, məcmu təklif isə ölkənin hər növdən olan bazarlarında qiymətin hər bir mümkün səviyyəsində fərdi istehsalçılar və hökumət tərəfindən təklif olunan əmtəə və xidmətlərin məcmusunu ifadə edir. **TƏKLİF ƏYRİSİ** – qiymətlə təklifin həcmi arasındakı əlaqəni

əks etdirən əyri. Təklif əyrisi müəyyən anda istehsalçıların müxtəlif qiymətlərə nə qədər məhsul satmağa hazır olduqlarını göstərən əyridir.

TƏKLİF ƏYRİSİNİN YERİNİN DƏYİŞMƏSİ – bazarda ən yüksək qiymətə nail olmaq istəyi. Bu, onunla izah edilir ki, qiymət nə qədər yüksək olsa, satıcılar daha çox mal satmağa, yeni təklifi artırmağa bir o qədər fəal səy edəcəklər. Təklif əyrisi *S* hərfi ilə işarə edilir. Təklif funksiyasının xətti funksiya olmasını qəbul etsək, təklif əyrisinin tənliyini ümumi şəkildə aşağıdakı kimi göstərmək olar:

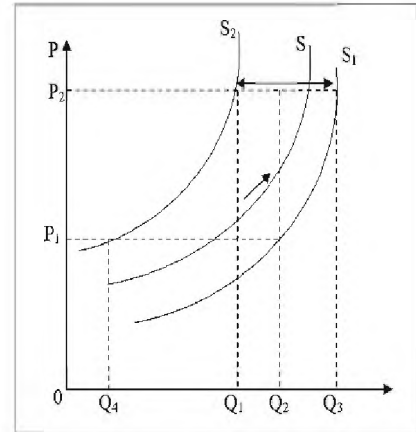
$$Q_s = a + b \times P$$

Təklif funksiyasının tənliyi bazarda qiymət səviyyəsi (*P*) ilə həmin bazarda istehsalçının təklif etdiyi məhsulun həcmi (*Q_s*) arasında birbaşa asılılıq olmasını göstərir.

a və *b* parametrləri təklifin ekzogen (qiymətlə bağlı olmayan) amillərinin dinamika göstəriciləridir. Əgər *a* kəmiyyəti dəyişərsə, onda təklif əyrisinin yeri dəyişir, yox, əgər *b* parametri dəyişərsə, bu, həmin əyrinin meylinin də dəyişməsinə səbəb olur. Təklifə ciddi təsir göstərən

əsas amil istehsal xərcləri hesab edilir. Buna görə də istehsal xərclərinin müxtəlif üsullarla azaldılması (elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadə edilməsi) və ya əlverişli vəziyyət yaranması (kənd təsərrüfatında əlverişli hava şəraiti) nəticəsində *S* əyrisinin sağa doğru yerdəyişməsi mümkündür. Bu halda qiymət sabit qaldığına baxmayaraq, təklifin həcmi (satılan məhsulun həcmi) artır. Vergitutma şərtlərinin dəyişməsi də təklif əyrisinin yerdəyişməsi ilə nəticələnə bilər: əgər istehsalçının vergilərinin məbləği artarsa, təklif əyrisi sola tərəf, vergilər azaldıqda isə sağa tərəf dəyişir.

Təklif əyrisinin dəyişməsinə təsir göstərən amillər:

Təklifin xarakterinin dəyişməsi

TƏKLİF QANUNU – digər amillərin sabit qalması şərti ilə əmtəənin qiyməti və onun təklifi arasında asılılıq ifadə edir. Hər bir əmtəənin qiyməti ilə onun təklifi arasında düz mütənasib asılılıq mövcuddur.

Konkret malın təklif kəmiyyətinin (*Q_s*) bütün digər bərabər şərtlərlə ona olan qiymət (*P*) səviyyəsindən birbaşa asılılığının

Sxem 1

təcəssümüdür, deməli,

$$\Delta QS = f(\Delta P).$$

Verilən asılılıq qrafik baxımdan təklif əyrisinə düz mütənəsidir. Daha yüksək qiymət istehsalçını təklif həcmnin artırılmasına stimullaşdırır, amma alternativ dəyərin artması istənilən qiymət zamanı təklif olunan kəmiyyət həddini müəyyən edir. Mala olan qiymətin artması və ya azalması nəticəsində təklifin səviyyəsinin dəyişilməsi dayanıqlı təklif xətti üzrə hərəkətlə nümayiş olunur. Qeyri-qiymət determinantının dəyişilməsi (təklifə təsir göstərən müxtəlif amillər), yəni “sair bərabər şərtlərlə” şərtinə cavab verən

istənilən dəyişən bütövlükdə əyrinin tam irəliləməsinə səbəb olur. Təklif əyrisinin belə artması (qrafik üzrə sağa yerdəyişmə) və ya azalması (qrafik üzrə sola yerdəyişmə) “təklifin özünün dəyişilməsi” adlanır (bax: sxem 1).

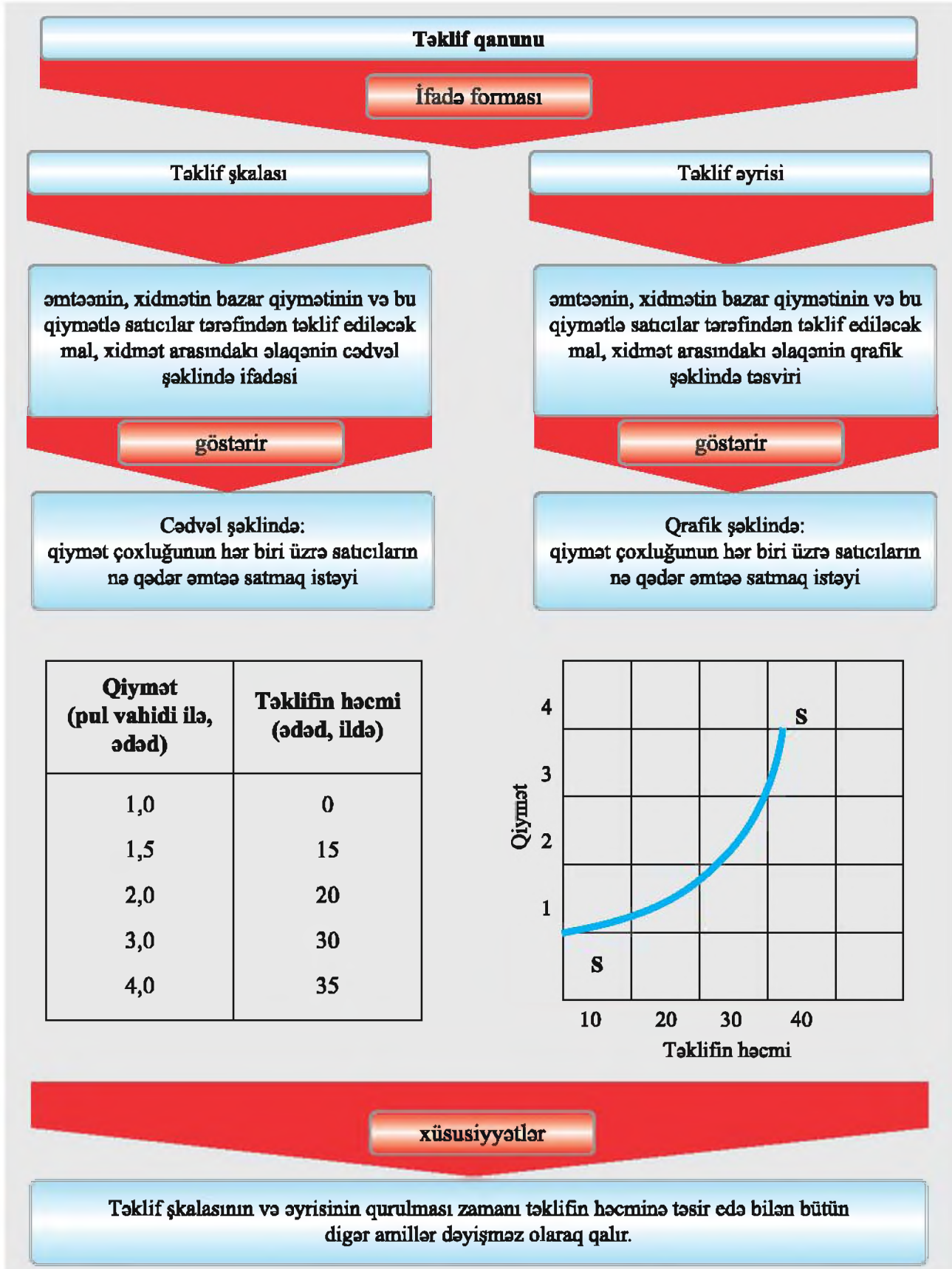
TƏKLİF QIYMƏTİ – elə qiymətdir ki, malın alışı üçün qiymətləndirilməsi və ya təklif edildiyi alış qiymətindən fərqli olaraq, bu qiymətə də kağız və ya mal satış üçün qiymətləndirilir və ya təklif olunur.

TƏKLİF NƏZƏRİYYƏSİ (ing. *supply side economics*) – vergi sistemində dəyişikliklərin məcmu təklifə göstərdiyi mo-

tivasiya effektinin tədqiq edildiyi makroiqtisadi nəzəriyyə. Təkliflər nəzəriyyəsi makroiqtisadiyyatın müstəqil bir bölməsi kimi XX əsrin 60-cı illərinin axırlarında yaranmışdır. 80-ci illərdə R.Reyqan ABŞ prezidenti olduğu dövrdə bu nəzəriyyə populyarlığın zirvəsində idi.

Mötədil təklif nəzəriyyəsinin tərəfdarları (M.Feldstayn, M.Boskin və b.) iqtisadi tərəqqinin vergilər vasitəsilə stimullaşdırılmasının zəruriliyini vurğulayırlar. Onlar vergitutmada dəyişikliklərin investisiyaların səviyyəsinə və əmək təklifinin kəmiyyətinə, sosial təminatın əmənlərin miqdarı və pensiyaya çıxma vaxtı barədə qərarlara təsirini, vergilərin dərəcələri ilə məhsul buraxılışının həcmi arasında qarşılıqlı asılılığın bir sıra başqa aspektlərini təhlil edirlər. Radikal təklif nəzəriyyəsinin (onun ən məşhur nümayəndəsi A.Lafferdir) mahiyyəti bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli iki fikirdən ibarət hesab edilə bilər: vergi dərəcələrinin azaldılması məhsul buraxılışının həcminə elə təsir göstərə bilər ki, bu halda: a) ümumi vergi daxilolmaları artır; b) inflyasiya azalır. Təkliflər nəzəriyyəsi bu şəkildə Reyqan administrasiyası tərəfindən (xüsusən 1981-1982-ci illərdə) tətbiq edilən və “Reyqanomika” adı almış iqtisadi siyasətin nəzəri cəhətdən əsaslandırılmasına xidmət etmişdir.

Radikal təklif nəzəriyyəsinin tənqid edənlər, bir qayda olaraq, milli iqtisadiyyatın elə vəziyyətinin mümkünlüyünü inkar etmirlər ki, vergilərin azaldılması nəticəsində istehsalın həcmi o qədər arta bilər. Nəticə-

Sxem 1

Tələb və təklif elastikliyi

Elastikliyin növləri	Elastikliyin növləri	Elastikliyin qrafik təsviri
Fərdi elastiklik qiymətin hər dəyişilən faizinə görə tələb həcmi 1 % dəyişir ($E_d = 1$)	$E_d = \frac{\% \Delta Q}{\% \Delta P} = \frac{\% \Delta Q / Q}{\% \Delta P / P} = \frac{2.0\%}{2.0\%} = 1$ Q – əmtəə həcmi, P – qiymət	
Elastik tələb Tələbin həcmi daha tez faizlə dəyişir, nəinki qiymətin faizi ($E_d = 2$)	$E_d = \frac{\% \Delta Q}{\% \Delta P} = \frac{4.0\%}{2.0\%} = 2$	
Qeyri-elastik tələb Tələbin faizlə həcmi daha zəif dəyişir, nəinki qiymətin faizi ($E_d = 0,5$)	$E_d = \frac{\% \Delta Q}{\% \Delta P} = \frac{2.0\%}{4.0\%} = 0.5$	
Tamamilə qeyri-elastik tələb Qiymətin istənilən dəyişməsində tələbin həcmi dəyişmir (ərzaq məhsullarına tələbat) ($E_d = 0$)	$E_d = \frac{\% \Delta Q}{\% \Delta P} = \frac{0}{4.0\%} = 0$	
Sonsuz elastik tələb Qiymətin əhəmiyyətsiz dəyişməsində tələbin həcmi sonsuz dəyişməyə qadirdir (gəlirlər artmaqla tələb artır) ($E_d = \infty$)	$E_d = \frac{\% \Delta Q}{\% \Delta P} = \frac{4.0\%}{0} = \infty$	

Sxem 1

də dövlət xəzinəsinə daxilolmalar da çoxala bilər. Lakin o dövrdə ABŞ-da mövcud olan vergi dərəcələri o dərəcədə yüksək deyildi ki, onların azaldılması dövlətin gəlirlərini artırırdı. Vergi dərəcələri ilə manipulyasiya zamanı inflyasiyanın dəyişməsi barədə radikal təkliflər nəzəriyyəsinin hipotezinə münasibətdə də analoji arqument gətirilir. Doğrudan da, istehsalın həcmnin artımının sürətlənməsi inflyasiyanın azalmasına şərait yaratmır. Lakin nəticənin (qiymətlərin səviyyəsinin) kəmiyyətinə bu amilin təsirinin dərəcəsi şişirdilmişdir. Radikal təklif nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının iki əsas səhvə yol verməsi etiraf edilmişdir. Əvvəla, onlar əmək təklifinin elastikliyinə dərəcəsinə və Amerika iqtisadiyyatında vergi dərəcələrinin dəyişməsinə investisiyaların reaksiyasının əhəmiyyətini şişirdirdilər; ikincisi, onlar iqtisadiyyatın yeni şəraitə adaptasiyası üçün tələb edilən vaxt amilini nəzərə almamışdılar: hətta uzunmüddətli əmək təklifi kifayət qədər elastik olduğundan, müvafiq institutların dəyişmiş mühitə adaptasiya etməsi üçün də, bir qayda olaraq, xeyli vaxt lazım gəlir. Uzunmüddətli planda investisiyalar onları sövq edən motivlərə çox həssasdır, buna görə də firmaların öz investisiya strategiyalarını yənidən qiymətləndirməsi üçün də xeyli vaxt lazım gələcəkdir. Monetarizm kimi, təklif nəzəriyyəsi də, adətən, konservativ iqtisadi siyasətlə assosiasiya edilir. Hər iki nəzəriyyənin nümayəndələri çox vaxt bir-birini tənqid etdiklərinə baxmayaraq,

onların əməli tövsiyələri bəzən bir-birinə diametral əks olur.

TƏKLİF ŞOKU – iqtisadiyyatın məcmu təklif əyrisinin və bununla da, Filips əyrisinin yerini dəyişməklə firmaların xərcələrini və qiymətlərini birbaşa dəyişən hadisə.

TƏKLİFİN ELASTİKLİYİ (ing. *elasticity of supply*) – təklifi müəyyənləşdirən hər hansı dəyişənin qiymətinin 1% dəyişməsi nəticəsində təklifin həcmnin nisbi dəyişməsi, yaxud məcmu təklifdə qiymətlərin artması ilə əlaqədar baş verən dəyişiklikləri ifadə edən göstərici.

Təklifin elastikliyi bazar qiymətinin nisbi dəyişməsinin göstəricisi kimi çıxış edir.

Təklifin elastikliyinə hesablanmış metodikası tələbin elastikliyinə hesablanmış metodikasına oxşardır.

İqtisadçılar ən çox maraqlandıran təklifin qiymətə görə elastikliyidir. Hər hansı nemətin qiymətə görə çarpaz elastikliyə təsir göstərən əsas amili onun istehsal edilməsi üçün zəruri olan iqtisadi resursların mobilliyidir. Resursların mobilliyi nə qədər yüksək olsa, istehsalçı bazara əlavə mal çıxarılmasını bir o qədər tez təşkil edə bilər, onun təklifi bir o qədər elastik olur. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, qiymətə görə təklifin elastikliyi uzunmüddətli zaman intervallarında artır. Əgər firmalar gələcəkdə müəyyən nemətə olan tələbin artacağını gözləyirlərsə, onlar həmin nemətin istehsalına mobillik dərəcəsi daha aşağı olan ixtisaslaşmış resursları sərf edəcəklər. Zaman keçdikcə istehsalçıların

bazarda yeni şəraitə adaptasiyası yaxşılaşır, təklifin strukturu tələbin strukturuna müvafiq olur, təklifin elastikliyi artır.

Qiymətə görə təklifin elastikliyi hökumətin vergi siyasətinin müəyyənləşdirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu göstəricinin köməyi ilə satışı görə verginin hansı hissəsinin sahibkar (öz mənfəətindən) və hansı hissəsinin istehlakçı tərəfindən (əmtənin qiymətinin daha yüksək olmasına razılaşmaqla) ödənildiyini müəyyən etmək olur. Əgər təklif elastikdirsə, verginin çox hissəsi istehlakçıların üzərinə, təklif qeyri-elastikdirsə, istehsalçıların payına düşür.

Müasir iqtisad elmində faiz dərəcəsinə görə təklifin elastikliyi və bazardakı satıcıların sayına görə təklifin elastikliyi göstəricilərindən də istifadə edilir. Makroiqtisadiyyatda məcmu təklifin qiymət elastikliyi və məcmu təklifin qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişməsinə reaksiyasının sürəti hesablanır. Bu halda məcmu təklif əyrisi elastik hesab edilir.

TƏKLİFİN HƏCMİ – əmtənin müəyyən qiymətində istehsalçının satmaq istədiyi məhsulun kəmiyyəti.

TƏKLİFİN QIYMƏT ELASTİKLİYİ – bir əmtənin qiymətinin dəyişməsi nəticəsində təklifin həcmnin nə qədər dəyişməsinin ölçüsüdür və təklifin həcmnin faiz dəyişməsinin qiymətin faiz dəyişməsinə nisbəti kimi ölçülür.

$$E_p^s = \frac{S - \text{nin faizlə dəyişməsi}}{P - \text{nin faizlə dəyişməsi}}$$

burada; E_p^S – təklifin elastiklik əmsalı;

S – təklif;

P – qiymətdir.

TƏKLİFİN QIYMƏTİ – satıcının təklif edilən əmtənin bir vahidini satmağa razı olduğu minimum qiymət.

TƏKRAR BORCALAN – dövlət borcalmaları yolu ilə alınmış və qaytarılması dövlət büdcəsi hesabına nəzərdə tutulmayan borc vəsaitindən təkrar müqavilə əsasında istifadə edən hüquqi şəxs.

TƏKRAR HƏVALƏ EDİLƏN BONDLAR – podrat başa çatdıqdan sonra podratçıya çatması məbləğin hesabına, onu podrata çevirən müəssisə və idarəyə həmin podratçı tərəfindən verilən öhdəlik.

TƏKRAR İNVESTİSIYA İMTİYAZI (ing. *reinvestment privilege*) – səhmdarın dividendlərdən güzəştli şərtlərlə əlavə səhmlər almaq üçün istifadə etmək hüququ.

TƏKRAR MALİYYƏLƏŞMƏ DƏRƏCƏSİ (rəsmi uçot dərəcəsi) – Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsidir ki, buna görə o, vekselləri nəzərə alır və ya kommersiya banklarına müəssisələri, kommersiya firmalarını, sahibkarları kreditləşdirmək imkanı vermək məqsədilə onlara kreditlər verir. Adətən, bu dərəcə bazar dərəcələrindən aşağıdır və onlar üçün ölçü dərəcəsidir (istiqamətdir). Təkrar maliyyələşmə dərəcəsinə yüksəldərək və azaldaraq Mərkəzi Bank kreditlərin, kreditləşmə həcminin verilməsində kommersiya banklarının imkanlarına təsir göstərir ki, bu da, öz növbəsində, iqtisadi artıma, pul kütləsinə, bazar faizi

səviyyəsinə təsir göstərir. Təkrar investisiyalaşmanın dəyişməsi kommersiya kreditlərinə görə faiz kəmiyyətlərinin müvafiq tərəddüdlərini doğuraraq, Mərkəzi Banka bu dövrdə dövlətin iqtisadi strategiyasından asılı olaraq “bahalı” və “ucuz” pullar siyasətini aparmağa imkan verir, tədiyə balansının və valyuta məzənnəsinin vəziyyətində əks olunur. Dərəcənin yüksəlməsi bank kreditlərinin istifadə edilməsində ölkənin istehsalçılarının imkanını azaldır (onların yüksək dəyerdə olması üzündən), lakin eyni zamanda ölkəyə qısamüddətli xarici kapitalın cəlb olunmasına səbəb olur. Nəticədə tədiyə balansı fəallaşır, xarici valyutanın təklifi artır, uyğun olaraq milli valyutanın məzənnəsi aşağı düşür. Təkrar maliyyələşmə dərəcəsinin azalması əks nəticələrə səbəb olur və ölkənin əmtəə istehsalçıları üçün əlverişlidir.

Təəssüf ki, təkrar maliyyələşmə dərəcəsinin dəyişməsi heç də bütün ölkələrdə (məsələn, Rusiyada) maliyyə bazarı iştirakçılarının davranışında gözlənilən səmərəni vermir. Əvvəla, ona görə ki, kütləvi qarşılıqlı qeyri-tədiyələr, o cümlədən bank kreditləri üzrə ödəmə qabiliyyətinin olmaması zamanı digər nəticəni nəzərdə tutmaq (nail olmaq) çətindir; ikincisi, Mərkəzi Bank təkrar maliyyələşmə dərəcəsinə müəyyən edərək, əslində, müstəqil maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi əvəzinə banklararası faiz dərəcəsi arxasınca gedir; nəhayət, bankların təkrar maliyyələşmə sisteminin özü permanent islahatlar vəziyyətində olur, digər tərəfdən, burada qayta-

rılmayan məqsədli kreditlər formasında təsərrüfat fəaliyyətinin bu və ya digər sferalarının birbaşa məqsədli kreditləşməsi kimi kredit resurslarının mərkəzləşdirilmiş bölgüsünə ənənəvi olaraq böyük əhəmiyyət verilir.

TƏKRAR MƏŞĞULLUQ – əsas iş yerinə malik olan şəxslərin əlavə iş yerinin (gəlirli məşğulluğun) mövcudluğu.

Əlavə iş yeri istənilən yerdə əvəzçilik, müqavilə üzrə və ya təsadüfi iş, birdəfəyə iş ola bilər. Əsas iş yeri ilə əlaqədar bir neçə müəssisədə iş, məsələn, eza miyyətlər və s. həmçinin şəxsi tələbatı ödəmək üçün bağ sahəsində işləmək, təmir işləri və s. öz ehtiyaclarını ödəmək üçün geyim, ayaqqabı, mebel istehsalı təkrar məşğulluq hesab edilmir.

TƏKRAR MÜƏYYƏN EDİLMƏ – əlavə mükafatın ödənilməsi tələbi. Bu da polis tərəfindən nəzərdə tutulur.

TƏKRAR MÜQAVİLƏ – müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə əsas borcalan, istifadəçi və ya təkrar borcalan arasında bağlanan, dövlət borcalmaları və ya dövlət zəmanəti ilə alınmış vəsaitin bölüşdürülməsi, istifadəsi və qaytarılması (istifadəçiyə şamil olunmur) şərtlərini müəyyənləşdirən müqavilə.

Təkrar müqavilə – müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə əsas borcların istifadəçisi və ya təkrar borcalan arasında bağlanan, dövlət borcalmaları və ya dövlət zəmanəti ilə alınmış vəsaitin bölüşdürülməsi, istifadəsi və qaytarılması (istifadəçiyə şamil olunmur) şərtlərini müəyyənləşdirən müqavilədir.

TƏKRAR SƏRMAYƏLƏŞ-DİRMƏ – əcnəbi investora məxsus olan, onun başqa dövlətin qanunvericiliyində müəyyən edilmiş formalarda fəaliyyətindən əldə edilmiş gəlirlərin həmin dövlətin ərazisində sərmayəyə yönəldilməsi.

TƏKRAR SİĞORTA – sığortanın sığorta müqaviləsi üzrə sığortaladığı risklərin bütövlükdə, yaxud bir hissəsinin təkrar sığortacı ilə bağlanmış müqaviləyə müvafiq olaraq ötürülməsi və ya bölüşdürülməsinə əsaslanan münasibətlər sistemi.

TƏKRAR SİĞORTA BROKERİ – iki sığortacı arasında peşəkar vasitəçidir ki, bunlardan biri riski təkrar sığortaya verməyi, digəri isə qəbul etməyi arzu edir.

TƏKRAR SİĞORTA ƏMƏLİYYATLARI ÜZRƏ BROKER KOMİSSİYASI – təkrar sığorta brokeri tərəfindən təkrar sığortanın mükafatından aparılan çıxılma.

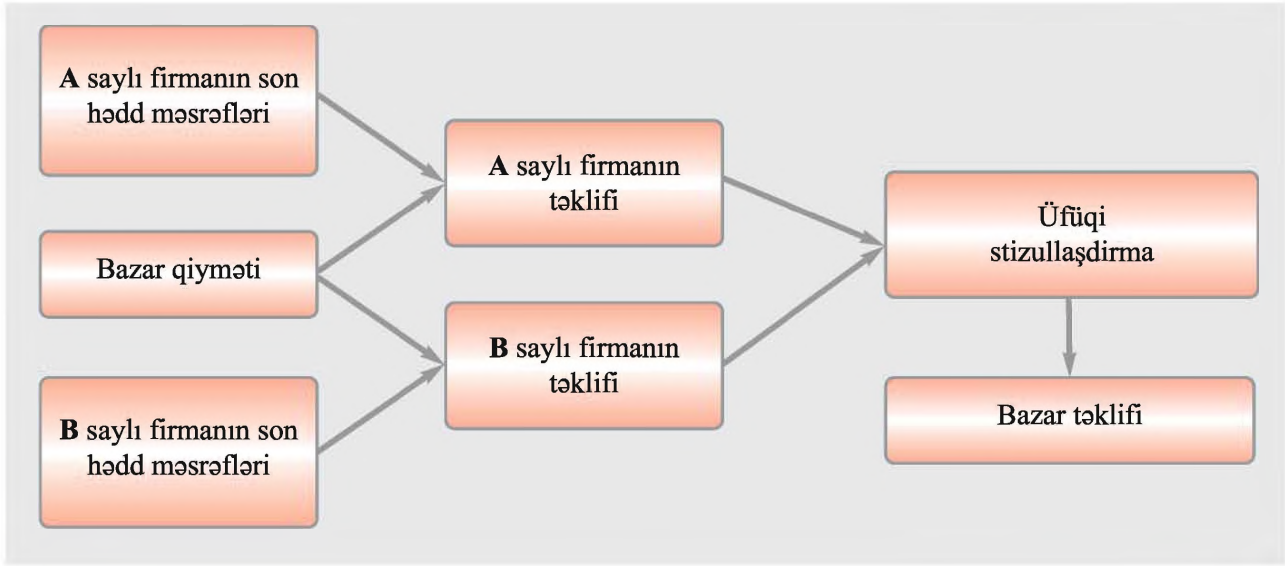
TƏKRAR SİĞORTA FORMASI – konkret amillərin bütün məcmusunun müxtəlif müqavilə iştirakçılarının mövqelərinin seçilməsinə təsiri nəzərə alınmaqla bu müqavilə imkanlarının praktik cəhətdən istifadə edilməsi. Adətən, təkrar sığortanın iki forması: proporsional və qeyri-proporsional forması fərqləndirilir. Proporsional təkrar sığortada çox zaman təkrar sığorta kvota müqaviləsi və məbləğin ekssedenti müqaviləsi tətbiq olunur; qeyri-proporsional təkrar sığorta zamanı zərərin ekssedenti müqaviləsi və zərərliyin ekssedenti müqaviləsi (Stop-loss) tətbiq olunur. Se-

çilmiş təkrar sığorta forması sığorta və təkrar sığorta şirkətləri arasında müəyyən səviyyədə yuxarı tapşırılmış məsuliyyətin ayrılmasını tələb edir, məsələn, böyük zərər zamanı. Təkrar sığorta formasının hər birinin müsbət və mənfi cəhətləri mövcuddur.

TƏKRAR SİĞORTA KOMİSSİYASI – ilkin sığorta müqaviləsinin bağlanmasına və aparılmasına görə sedentin gəlirlərinin bir hissəsinin təkrar sığortacı tərəfindən həmin sedentə kompensasiyası. Təkrar sığorta komissiyası retrosessiya müqaviləsinin bağlanması zamanı retrosedentə retrosessioner tərəfindən ödənilən komissiyon mükafatıdır və bir qayda olaraq, retrosessionerə çatması sığorta mükafatının 10-15%-ni təşkil edir. Təkrar sığorta komissiyası təkrar sığortalı tərəfindən obyektlərin təkrar sığortaya verilməsinə görə təkrar sığortanın həmin təkrar sığortalıya ödədiyi mükafatıdır. Təkrar sığorta komissiyasının istifadə

sferası, bir qayda olaraq, proporsional təkrar sığorta ilə məhdudlaşır. Bu komissiyanın ölçülməsi təkrar sığortacı ilə təkrar sığortalı arasında sazişə görə müəyyən olunur. Hesab olunur ki, təkrar sığorta komissiyası təkrar sığortalının xərclərinin broker (agent) sığorta komissiyasına və risklərin təkrar sığortaya verilən bir hissəsinə aid işlərin aparılmasına çəkilən xərclərin, həmin təkrar sığortalıya kompensasiyası üçün nəzərdə tutulmuşdur. Adətən, təkrar sığorta müqaviləsi nəzərdə tutur ki, müəyyən edilmiş təkrar sığorta komissiyasına əlavə olaraq, təkrar sığortacı müqavilə üzrə mənfəəti əldə edərək təkrar sığortalıya tanyemanı və ya mənfəətdən əvvəlcədən şərtlənmiş faizlə hesablanan komissiyanı ödəsin. Qeyri-proporsional təkrar sığorta müqaviləsinə görə, təkrar sığorta komissiyası əlavə olunmur, lakin tanyema bəzən nəzərdə tutulur.

*Fərdi və bazar təklifi**Sxem 1*

TƏKRAR SİĞORTA KOVERİ – risk növləri üzrə şirkətin portfelini örtən (ödəyən) təkrar sığorta müqavilələri ilə, ayrı-ayrı riskləri örtən (ödəyən) təkrar sığorta (fakültativ) arasında aralıq forma kimi tətbiq edilən saziş forması. Təkrar sığorta koveri, bir qayda olaraq, müəyyən sinfə aid olan qeyri-müntəzəm risklərin məhdud qrupunu ehtiva edir ki, bunların da sayı tam qiymətli müqavilə

yaratmağa imkan vermir, eyni zamanda fakültativ cəhətdən hər bir riski iqtisadi nöqtəyindən nəzərdən təkrar sığortalamaq məqsəduyğun deyil.

TƏKRAR SİĞORTA MÜKAFATI – təkrar sığortalı tərəfindən təkrar sığortaçıya verilən və təkrar sığortaya görə ödəmə (haqq) olan mükafat. Təkrar sığorta mükafatı – təkrar sığortalıdan, yəni obyektə təkrar sığortaya verən sığorta təşkila-

tından təkrar sığortaçıya, yəni təkrar sığortaya obyektə qəbul edən sığorta təşkilatına çatması mükafatdır (haqdır). Proporsional təkrar sığorta zamanı təkrar sığortaçı təkrar sığorta mükafatı kimi sığortalılar qarşısında sığortaçının öhdəliklərində onun payına uyğun sığorta mükafatının (tədiyəsinin) bir hissəsini alır. Qeyri-proporsional təkrar sığorta zamanı təkrar sığorta mükafatı təkrar sığortalı ilə təkrar sığortaçı arasında razılaşdırılmış faizlərdə, yaxud mütləq məbləğdə sığorta mükafatının faizi kimi müəyyən edilir.

TƏKRAR SİĞORTA MÜQAVİLƏSİ – bu müqaviləyə görə, bir şəxs (təkrar sığortaçı) müəyyən edilmiş haqq (təkrar sığorta mükafatı) müqabilində sığortaçının riskinin müəyyən edilmiş hissəsinə görə məsuliyyəti üzərinə qəbul etməyi və sığortaçı tərəfindən müqavilə üzrə qəbul olunmuş sığorta məsuliyyəti nəticəsində yarana biləcək ziyanı ödəməyi öhdəyə götürür.

2012-ci il iyun ayında Bakıda dünyanın 20-dən çox ölkəsinin sığorta şirkətlərinin, iş adamlarının, iqtisadçı alim və mütəxəssislərin iştirakı ilə "Sığorta bazarı"-nın inkişaf problemlərinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirilmişdir

TƏKRAR SIĞORTA PROQRAMI – xüsusilə iri siğorta məbləğində obyektlərin təkrar siğortalanması zamanı təkrar siğortaçı şirkət tərəfindən işlənib hazırlanan və həyata keçirilən sənəd. Təkrar siğorta proqramının elementlərinə aiddir: təkrar siğorta müdafiəsinin seçilmiş sisteminin qurulması xüsusyyətləri, örtülmə üsulları, adekvat limitlər (həcm), iqtisadi üstünlüklər, kifayət qədər təhlükəsizlik vasitələri və s. Təkrar siğorta proqramı kvota təkrar siğorta müqaviləsinin və ya zərərin ekssedenti müqaviləsinin işlənib hazırlanması zamanı zəruridir. Təkrar siğorta proqramı nöqtəyi-nəzərindən xüsusi tutulma məbləğinin təkrar siğorta komissiyası faizinə nisbətindən asılı olaraq, formalaşan siğorta portfeli üzrə ümumi nəticəni nəzərdən keçirmək vacibdir.

TƏKRAR SIĞORTA PULU – siğorta şirkətlərinin könüllü birliyidir ki, bu şirkətlər də təkrar siğortaya məruz qalan və öz nəzərlərində tutduqları məbləğdən yuxarı riskləri pula keçirirlər. Təkrar siğorta pulu təkrar siğorta müdafiəsinin təşkili üçün şirkətlərin birləşməsidir ki, burada hər bir şirkət (siğorta pulundan fərqli olaraq) qəbul olunmuş məsuliyyətin yalnız bir hissəsini pula verərək siğortanı müstəqil aparır. Mahiyyətə təkrar siğorta pulu öz üzvləri arasında təkrar siğortaya verilən riskin növlərini bölüşdürən vasitəçi kimi çıxış edir.

TƏKRAR SIĞORTA SESSİYASI – riskin verilməsi ilə əlaqədar proses.

TƏKRAR SIĞORTA SLİPİ – təkrar siğortalı tərəfindən po-

tensial təkrar siğortaçılara göndərilən və müvafiq risklərin fakültativ təkrar siğortada iştirak təklifini ehtiva edən sənəd.

TƏKRAR SIĞORTA ŞİRKƏTİ – razılaşdırılmış şərtlərdə müştərilərin siğorta risklərinə görə məsuliyyətin bir hissəsini öz üzərinə götürən, siğorta firmaları ilə işi olan siğorta şirkəti.

TƏKRAR SIĞORTANIN YENİDƏN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ – polisdə nəzərdə tutulan əlavə mükafatın ödənişi tələbi. Siğorta məbləğini onun zərərin ödənilməsi məbləğinə qədər azaldıqdan sonra ilkin kəmiyyətə gətirib çıxarır.

TƏKRAR SIĞORTAÇILAR – siğortalılarla təkrar siğorta müqaviləsi bağlayanlar.

TƏKRAR SIĞORTAÇIYA RİSKİN VERİLMƏSİ, GÜZƏŞT EDİLMƏSİ – o zaman baş verir ki, şirkət öz öhdəliklərinin bütün və ya bir hissəsini ona verir, yəni öz biznesini aparmaq üçün güzəşt edir.

TƏKRAR SIĞORTADA KOMİSYON MÜKAFAT – orijinal, təkrar siğorta və broker komissiyalarından ibarət mükafat növü.

TƏKRAR SIĞORTAYA VERİLƏN PAY – siğorta məbləğinin və ya siğorta ödənişinin hissəsidir ki, onlara görə məsuliyyəti təkrar siğortaçı daşıyır.

TƏKRAR SIĞORTAÇI – siğorta və ya təkrar siğorta fəaliyyətinə lisenziyası olan ilkin siğortaçı və ya ilkin təkrar siğortaçı tərəfindən bağlanmış siğorta və ya təkrar siğorta müqavilələri əsasında siğortalanmış (təkrar siğortalanmış) riskləri

təkrar siğortalayan (təkrar siğortaya qəbul edən) tərəf.

TƏKRAR SIĞORTALI – siğortaladığı və ya təkrar siğortaladığı riskləri təkrar siğorta müqaviləsi əsasında təkrar siğorta etdirən (təkrar siğortaya ötürən) siğortaçı və ya təkrar siğortaçı.

TƏQDİM EDƏN ÜÇÜN ÇEK – konkret şəxs göstərilmədən təqdim edən üçün yazılmış çek. Bu halda çekdə göstərilən məbləğ saxta və qanunsuz yollarla dəyişdirilsə, böyük məbləğdə çek təqdim etmək mümkündür. Lakin bank hərflərlə yazılmış məbləği düzgün hesab edəcəkdir.

TƏQDİM EDƏNƏ EMISSİYA QIYMƏTLİ KAĞIZLARI – buraxılışlarla yerləşdirilən və qiymətli kağızların əldə edilməsi vaxtından asılı olmayaraq, bir buraxılış daxilində hüquqlarının həyata keçirilməsinin həcmi və müddəti eyni olan qiymətli kağızlar. Eyni zamanda aşağıdakı əlamətlərə malik olan qiymətli kağızlar. Onlar qanunvericiliklə müəyyən olunan forma və qaydalara riayət etməklə, şəhadətnaməyə, güzəştə və şərtsiz həyata keçirilməyə məruz qalan mülkiyyət və qeyri-mülkiyyət hüquqlarını özündə cəmləyir; nəşr edilməklə yerləşdirilir; alınma vaxtından asılı olmayaraq, bir buraxılış daxilində eyni həcmə və fəaliyyət müddətinə malik olur.

TƏQDİM OLUNANA ƏMANƏT – tələb olunana qədər əmanətlərin bir növüdür ki, bunların köçürülməsi zamanı əmanət kitabçasına onların sahiblərinin soyadı yazılmır. Mədxil və məxaric əməliyyatları-

nın aparılması hüququ olmaqla, bu əmanətlərdən “təqdim olunana” əmanət kitabçası və ona aid nəzarət talonu təqdim edən şəxs istifadə edir. Əmanətin çıxardılması (tam və ya qismən) üçün alıcı pasport təqdim etməlidir. Təqdim edənə, əmanətə görə faizlərin əlavə olunması və əmanətlərin köçürülməsi üzrə əməliyyatlardan başqa, nağdsız qaydada daxil olması və silinməsi üzrə əməliyyatlar aparılmır. Bu əmanətlər üzrə vəsiyyət sərəncamları tərtib olunmur.

TƏQDİMAT TRATTASI – təqdimat üzrə ödənilən tratta. Müəyyən gün ərzində və ya təqdim olunmaqla ödənilən vekselin təqdimatı.

TƏQDİMATÇI VEKSELİ – təqdim edənin tələbi ilə dərhal ödənilməli olan veksəl.

TƏQVİM SPREDİ – opsiyonla sövdələşmənin aparılması üsuldur ki, burada daha qısa fəaliyyət müddətli opsiyon satılır, daha uzun fəaliyyət müddətli opsiyon alınır, özü də hər ikisində eyni strayk qiyməti təshih edilir (razılaşıdırılır). Alqı üçün opsiyonlar həm də satqı üçün opsiyonlar kimi istifadə oluna bilər. Təqvim kombinasiyası – alqı üçün opsiyonlarla təqvim spredinin satqı üçün opsiyonlarla təqvim spredinin əlaqələndirilməsidir; bu zaman satqı üçün opsiyonlarda razılaşıdırılmış qiymətə nisbətən, alqı üçün opsiyonlarda razılaşıdırılmış qiymət yüksəkdir. Təqvim stellajı (ikiqat opsiyon) – müddəti bitmiş ikiqat opsiyonun satışı ilə daha uzunmüddətli ikiqat opsiyonun əlaqələndirilməsidir, özü də hər iki ikiqat opsiyon eyni strayk qiymətini razılaşıdırır. Əgər opsiyon-

ların qiymətləri bərabərdirsə, onda spred üfqi adlanır, əgər qiymətlər müxtəlifdirsə, diaqonaldır.

TƏLƏB (ing. *demand*) – mövcud qiymətlərlə və istehlakçıların tədiyə qabiliyyəti ilə məhdudlaşan bazarda əmtəə və xidmətlərə olan tələbat. Tələb dedikdə alıcının müəyyən dövr ərzində hər hansı bir əmtəənin müəyyən qiymətində, müəyyən kəmiyyətdə əldə etmək arzusu və imkanı başa düşülür. Tələbin səviyyəsi ilə bağlı məcmu (aqrəgirləşmiş) tələb, bazar tələbi və fərdi tələb növləri fərqləndirilir. Fərdi tələb dedikdə konkret əmtəə bazasında qiymətin müəyyən səviyyəsində hər bir fərdi alıcının tələbinin həcmi başa düşülür. Bazar tələbi konkret əmtəə bazasında qiymətin müəyyən səviyyəsində bütün alıcıların fərdi tələblərinin cəmini ifadə edir. Məcmu tələb isə cəmiyyət miqyasında, bütün növlərdən olan əmtəə və xidmətlər bazasında iştirak edən bütün alıcıların (fərdlərin, müəssisə və firmaların, hökumətin) qiymətlərin hər hansı bir səviyyəsində formalaşan tələbinin həcmidir. İqtisadiyyatda tələb həmişə əmtəə və xidmətlərin təklifi ilə dialektik surətdə əlaqədardır; onlar arasında tarazlıq xalq təsərrüfatında tarazlığın zəruri şərtidir. Ayrı-ayrı əmtəə və xidmətlərə (istehlak nemətlərinə) olan tələb həcmi- nin ona təsir edən kompleks amillərdən asılılığını əks etdirən funksiya “tələb funksiyası” adlanır. Müvafiq əyri tələb əyrisi- dir. Daha dar və geniş yayılmış izah: tələb funksiyası (ona uyğun əyri kimi) əmtəənin qiyməti

ilə bu əmtəəyə tələb arasında qarşılıqlı asılılığı o şərtlə ifadə edir ki, tələbin kəmiyyətinə təsir göstərən digər amillər sabit amillər kimi qəbul olunur. O, adətən, məlum ümumi qaydanı əks etdirir: qiymət nə qədər çoxdursa, tələb o qədər aşağıdır və əksinə (baxmayaraq ki, istisnalar da mövcuddur, məsələn, Qiffin əmtəələri), əyrinin dikliyi belə asılılığın dərəcəsini göstərir: o, qiymətə nisbətən tələbin elastikliyi adlanır. Əyri nə qədər dikdirsə, elastiklik bir o qədər yüksəkdir. Ayrı-ayrı istehlakçıların fərdi tələbinin əyrisi, ayrı-ayrı əmtəələrə olan bazar tələbinin əyrisi və ölkə iqtisadiyyatında aqrəqat, məcmu tələbin əyrisi fərqləndirilir.

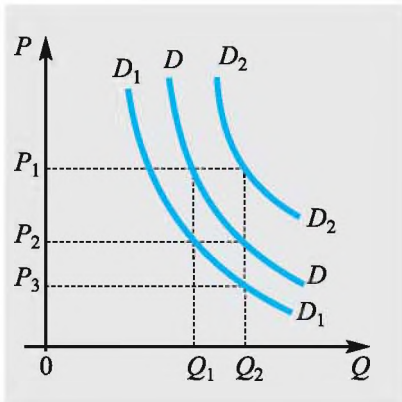
Bu asılılıqlar tələb və tələbat modellərinin təhlilində tətbiq edilir və əhalinin gəlirlərinin strukturu, əmtəələrin qiymətləri və digər amillər haqqında informasiya əsasında riyazi statistikanın metodlarından istifadə etməklə qurulur. Məsələn, uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulan predmetlərə tələbin təhlili və proqnozlaşdırılması üçün artıq əhalidə olan bu cür predmetlərin mövcudluğu və yaşı haqqında, ailənin tərkibi haqqında məlumatlar lazımdır; mebelə olan tələb bir çox hallarda mənzil tikintisinin intensivliyi və s. ilə müəyyən olunur.

Tələbin ailə gəlirlərinin səviyyəsindən asılılığını əks etdirən biramilli funksiya daha geniş yayılmışdır. Bu funksiyalara uyğun olaraq əyrilər onu ilk dəfə öyrənən alman alimi Engelin şərafinə “Engel əyriləri” adlandırılmışdır.

TƏLƏB ƏYRİSİ – əmtəənin qiyməti ilə ona olan tələbin həcmi arasındakı əlaqəni əks etdirən əyri. Bu, müəyyən zaman anında alıcıların müxtəlif qiymətlərə nə qədər əmtəə almağa hazır olduğunu göstərən əyridir.

Tələb əyrisinin yerinin dəyişməsi

Tələb əyrisi qeyri-qiymət amillərinin təsiri altında sağa və ya sola doğru yerini dəyişir. Bazarda əmtəənin qiyməti və ona tələbi təmin edən təklifin həcmi arasında müəyyən nisbət vardır. Adətən, məhsulun qiyməti artdıqda (gəlirlərin səviyyəsi eyni qaldıqda) ona tələbin həcmi azalır və əksinə, əmtəənin qiyməti azaldıqda ona tələbin artması müşahidə olunur.

Tələbin xarakterinin dəyişməsi qrafiki

İqtisadiyyatda tələb əyrisi D hərfi ilə işarə edilir. D əyrisini proyeksiyalamaqla qiymətlərin dinamikası zamanı tələbin həcmi dəyişməsinə müəyyən etmək olar. Əgər P_1 bazar qiymətinə müvafiq tələb Q_1 olarsa, bu qiymət P_2 -yə qədər azaldıqda tələb Q_2 -yə qədər artacaqdır və s. Tələb funksiyasının xətti funksiya olmasını nəzərə alsaq, tələb əyrisinin tən-

liyini ümumi şəkildə aşağıdakı kimi göstərmək olar:

$$Q_d = a - b \times P$$

Tələb funksiyasının tənliyi bazarda qiymətlərin səviyyəsi (P) ilə həmin məhsula tələbin həcmi (Q_d) arasında əks asılılığı göstərir.

a və b parametrləri tələbin ekzogen (qiymətlə bağlı olmayan) amillərinin dəyişməsinə əks etdirir. a kəmiyyəti dəyişdikdə tələb əyrisinin yerdəyişməsi baş verir, b kəmiyyəti dəyişdikdə isə əyriyin meyli dəyişir. Qiymət azaldıqda tələbin həcmi artır, həmin mala tələbatın ifadəsi olan tələb isə müəyyən anda sabitdir. Başqa sözlə, tələb artdıqda alıcılar həmin malın qiymətindən asılı olmayaraq öz tələbatlarını artıracaqlar. Bu halda tələb əyrisinin vəziyyəti dəyişir. Tələbin həcminə qiymətlə yanaşı, gəlirlərin səviyyəsi, bazarın miqyası, qiymətlərin səviyyəsi və başqa, bir qayda olaraq, analogi əvəzedici malların (substitlərin) qiymətlərinin səviyyəsi, müştərilərin subyektiv üstünlük verdiyi amillər, moda və s. məsələlər təsir edə bilər. Məsələn, istehlakçıların (alıcıların) orta gəliri artdıqda, sair şərtlər dəyişmədikdə tələb əyrisi yerini sağa tərəf dəyişəcək (D_1), tələbin artmış səviyyəsinə (Q_2) uyğun olaraq qiymətin əvvəlki səviyyəsinə (P_1) çatacaqdır.

TƏLƏB QANUNU – qrafik olaraq, o, sağdan aşağı əks əyriliyə malikdir, amma iki dayanıqsız dəyişən – qiymət və tələbin kəmiyyəti arasında əks mütənəsnibliyi göstərir (bax: Tələb). Digər amillərin sabit qalması şərti ilə əmtəənin qiyməti və ona

olan tələb arasında asılılığı ifadə edir. Hər bir əmtəənin qiyməti ilə bu əmtəəyə olan tələb arasında tərs mütənəsnib asılılıq mövcuddur.

TƏLƏB OLUNAN KAPİTAL – sığortanın maliyyə öhdəliklərinin tam həcmdə yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan vəsaiti ifadə edən məbləğ.

TƏLƏB OLUNANA QƏDƏR ƏMANƏT – pul vəsaitlərinin qorunması (saxlanması) müddəti göstərilmədən banklarda və ya digər maliyyə-kredit idarələrində yerləşdirilən pul vəsaitləri. Bu əmanətlərə əmək haqqı, pensiya və əmanətçinin digər vəsaitləri köçürülə bilər. Tələb olunana qədər əmanətlər həm müəyyən şəxsə (adlı əmanətlər), həm də təqdim edənə adına qəbul edilir. Əmanətin qəbulu zamanı əmanətçiyə əmanət kitabçası verilir. Sonradan əlavə vəsaitlərin daxil olması üzrə və ya əmanətdən vəsaitlərin çıxarılması üzrə əməliyyatlar kitabçada əks olunur. Bu əmanəti həm onun öz sahibi, həm də digər şəxs doldura bilər. Tələb olunana qədər əmanət üzrə faizlər digər əmanət növlərinə nisbətən aşağıdır. Tələb olunana qədər əmanətlərdən sahibinin tapşırığı ilə kommunal və digər xidmətlərin ödənilməsi üçün vəsaitlər köçürülə bilər. Tələb olunana qədər əmanətlər əmanət bankının əmanətlərinin (depozitlərinin) əsas hissəsini təşkil edir. Tələb olunana qədər əmanətlər üzrə cari gəlirlər və xərclər arasında fərqdən yaranan fiziki şəxslərin hesablarında olan qalıqlar qənaət kimi nəzərdən keçirilir. Bunlar ilin sonunda əmanət hesabına köçürülür və qısamüddətli

kreditlərin verilməsi üçün resurs mənbəyi kimi bank tərəfindən istifadə oluna bilər.

TƏLƏB OLUNANADƏK SAXLANILAN DEPOZİT – əmanətçilərin çek yazmaqla əldə edə bildikləri bank hesablarındakı balanslar.

TƏLƏB OLUNMAMIŞ DİVİDEND – səhmdarların hüquqları təqdim edilməmiş dividendlər. Bir qayda olaraq, xırda səhmdar ya şəxsən özü gəlməli və dividendin ödənilməsi üçün kuponlu qiymətli kağızı təqdim etməli və həmin kupon kassir tərəfindən kəsilməli, ya da dividendlərin onun hesabına köçürülməsi haqqında rəsmi tapşırığı səhmdar cəmiyyətinə göndərməlidir.

TƏLƏB VƏ TƏKLİF – bazar da əsas problemlər tələb və təklifin qarşılıqlı təsiri sistemi vasitəsilə həll edilir. Tələb alıcının (istehlakçının) malları və xidmətləri almaq arzusunu və imkanını əks etdirir. Təklif həmin malların və xidmətlərin müəyyən qiymətində satışda olan miqdarıdır.

Mala tələb və onun təklifi arasında siyasi, psixoloji, sosial-iqtisadi amillərin təsiri altında yaranan mürəkkəb funksional və səbəb-nəticə əlaqələri vardır. Müxtəlif mallara tələb həmin malların qiyməti, təklifin həcmi və strukturu gəlirlərin səviyyəsi kimi amillərə eyni şəkildə reaksiya vermir. Qısamüddətli zaman həddində tələb və təklif qiymətlərin dəyişməsi, mal ehtiyatları ilə manevrlər yolu ilə tənzimlənir. Uzunmüddətli dövrdə şəxsi istehlakın strukturunda, əhalinin pul gəlirlərinin və xərclərinin dinamikasında,

istehsal və dövriyyə xərclərində, digər təkrar istehsal nisbətlərində mütərəqqi dəyişikliklər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yaxın keçmişdə bizim dövətdə planlı bölgü sistemi tətbiq edilərkən təklif tələbdən kəskin şəkildə geri qalmış, mal qıtlığı yaranmışdı. Bunun nəticəsində qiymətlər hədsiz artmış, malların real dəyərindən uzaqlaşmışdı. Qiymətlərin artması həm birbaşa, həm də gizli şəkildə, mal çeşidinin dəyişməsi hesabına baş verə bilər. Bu halda alıcıya mənəvi cəhətdən köhnəlmiş məhsullar təklif edilir.

TƏLƏB VƏ TƏKLİF QANUNU – qiymətin öz-özünü tənzimləyərək tələbin həcmi və təklifin həcmi tarazlığa gətirəcəyi haqqında nəzəriyyə (bax: sxem 1).

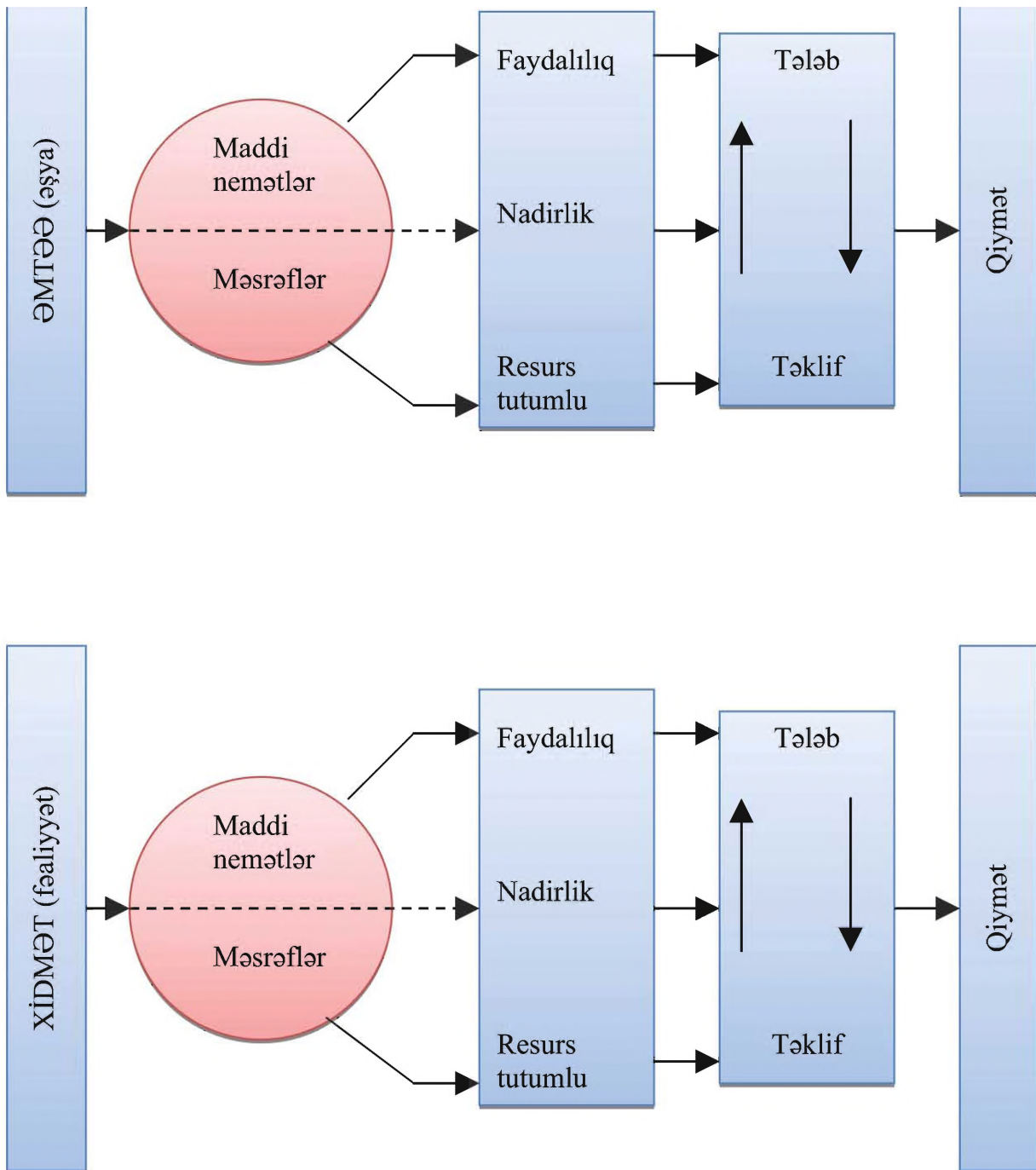
TƏLƏB VƏ TƏKLİFİN TƏHLİLİ – iqtisadi-riyazi tədqiqat sahəsidir ki, onun əsas vəzifəsi cəmiyyət üzvlərinin maddi tələbatlarını elmi uzaqgörənliklə müəyyən edərək, onların ödənilməsinin optimal yollarını axtarmaqdır.

Bunun üçün, ilk növbədə, tədiyə qabiliyyətli tələb və təklif anlayışı ciddi olaraq fərqləndirilməlidir: tələbin ödənilməsi zəruri olsa da, cəmiyyət üzvlərinin fasiləsiz artan tələbatlarının tam ödənilməsi vəzifəsinin həlli yolunda yetərli mərhələ deyildir. Təhlilin mühüm istiqaməti (yekcins istehlak davranışının xarakteri baxımından) sosial qrupların tələb və istehlakını tədqiq etməkdir. Burada söhbət bir-birindən gəlir səviyyəsinə, marağına, məşğulluq növünə, ailə vəziyyətinə görə fərqlənən qruplardan gedir. İstehlakın hər bir

fərqi demografik və statistik tədqiqat əsasında meydana çıxır. İstehlakın hər bir tipi ona məxsus üstünlük sistemi və tələbatların iyerarxiyası ilə xarakterizə olunur. Bu qruplar üçün bir sıra əsas məsələlərə cavab verən iqtisadi-riyazi modellər işlənir. Məsələn, əgər müəyyən qrupların əmək haqqı artırsa, hansı məhsullara olan tələbat arta bilər; yaxud müəyyən məhsulların qiyməti artarsa, əhalinin hansı təbəqəsinin vəziyyəti ağırlaşdırıla bilər. Bundan başqa, istehlakı və tələbi istehsalla əlaqələndirən modellər də işlənib hazırlanır; bunun əsasında bütövlükdə xalq təsərrüfatının inkişafının proqnozlaşdırılmasının modellər sistemi formalaşır.

Tələb və təklifin balanslaşdırılmasının metod və vasitələri müəyyən edilərkən ayrı-ayrı iqtisadi proseslərin ətalətliliyi dərəcəsinin müxtəlifliyi nəzərə alınmalıdır. Məsələn, əmtələrin təklifinin quruluş və həcmi qısa müddət ərzində əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirilə bilməz, bu halda bu və ya digər səbəbdən tarazlığın pozulmasını yalnız qiymətlərin variasiya edilməsi vasitəsilə bərpa etmək mümkündür (üstəgəl bəzi operativ tədbirlər). Əksinə, məsələ nisbətən daha uzun vaxt ərzində, istehsalda struktur irəliləyişləri hesabına həll edilə bilər (bu, müəssisələrin genişləndirilməsi, modernləşdirilməsi, yeni məhsul növlərinin yaradılması yolu ilə mümkündür); bu həmçinin əhalinin gəlirlərinin və tələbinin strukturunun tədricən dəyişdirilməsi hesabına həyata keçirilə bilər. Əhalinin gələcək tələbatlarının müəyyən edilmə-

Tələb və təklifin nisbəti əmtəə və xidmətlərin bazar qiymətini təyin edir

Sxem 1

sində statistik metodlar cari tələbin tədiyə qabiliyyətliliyinin öyrənilməsinə, gəlirlərin gələcək dəyişikliyinə və tələbin dəyişməsinə əsaslanır. Normativ metodlar isə əhalinin bu və ya digər qrupları tərəfindən elmi

şəkildə əsaslandırılmış istehlak normalarının hesablanması halında çıxış edir (məsələn, insanın fizioloji tələbatlarının elmi şəkildə öyrənilməsi bazasında əsaslandırılmış normalar işlənilib hazırlanır).

TƏLƏBATLARIN ARTMASI QANUNU – fərdin öz ehtiyacını aşağıdan yuxarıya doğru ödəməsi qaydasından bəhs edir. Hər bir fərdin tələbatları daim kəmiyyətə və keyfiyyətə dəyişir, yəni yüksəlir.

Bu qanunda Maslou piramidası aydın əks olunmuşdur. Bu piramidanın əsasında – özünü təcəsümdə aşağı tələbat – yüksək tələbat dayanır. Başqa sözlə, insan qorxu içində yaşayanda və ya ac olanda onun aşağı tələbatı ödənilmirsə, o, muzeylərə getmək, mənəvi tələbatlara vaxt ayırmaq istəməyəcək. İnsanın elementar tələbatları ödəniləndə o, məmnun qalır və onda ünsiyyət etmək, müxtəlif ədəbiyyatla maraqlanmaq, bu dünyada öz yerini axtarmaq, hobbi, etiqad və s. vaxt ayırmaq arzusu baş qaldırır.

TƏLƏBATLARIN İYERARXİYASI – bu və ya digər tələbatın ödənilməsi qaydası. A.Maslonun motivasiya nəzəriyyəsinə görə, aşağı səviyyədə yerləşmiş tələbatlar ilkin olaraq ödənilir və bundan sonra yuxarıdakı tələbatların ödənilməsinə keçilir. Kleyton Alderfer isə hesab edir ki, tələbatların ödənilməsi hər iki istiqamətdə baş verə bilər. Əgər aşağı tələbatlar ödənilibsə, yuxarı, daha yuxarı tələbatlar ödənilməyibsə, onda aşağı tələbatların ödənilməsi baş verir.

TƏLƏBƏ GÜZƏŞT (SESSİYA) – kreditörün ilk hüququnun yeni kreditora keçməsi; öhdəlik əsasında kreditora məxsus hüquq (tələb) onun tərəfindən saziş üzrə (tələbə güzəşt) başqasına verilə və ya qanunvericilik aktı əsasında başqa şəxsə keçə bilər; kreditör (tsedent) tərəfindən ona məxsus hüququn başqa şəxsə (tessionari) verilməsi o halda mümkündür ki, bu, qanuna, başqa hüquqi aktlara və müqavilələrə zidd olmasın. Borclunun razılığı olmadan kreditörün şəxsiyyəti borclu üçün

önəmli olduğu öhdəlik üzrə tələbə güzəştə yol verilmir. Sazişdə əsaslandırılan tələbə güzəşt adı yazılı və ya notarial formada hazırlanmalı; dövlət qeydiyyatından keçmiş sazişdə müvafiq yazıya uyğun formada olmalı; bu sazişin qeydiyyatı üçün müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçməli; orderli qiymətli kağızda isə həmin qiymətli kağızın üzərində indossament yolu ilə həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki kreditör tələbə güzəşt etməklə yeni kreditör qarşısında ona verilmiş tələbin etibarsızlığı üçün cavabdehdir, lakin bu tələbin borclu tərəfindən icra edilməməsinə cavabdeh deyil. Bu halda əvvəlki kreditörün borclu üçün yeni kreditör qarşısında zəmanət verdiyi hallar istisnadır.

TƏLƏBİN ÇARPAZ ELASTİKLİYİ – bir əmtənin qiymətinin dəyişməsi nəticəsində, digər bir əmtəyə olan tələbin həcmnin nə qədər dəyişməsinin ölçüsüdür və birinci əmtəyə olan tələbin həcmnin faiz dəyişməsinin ikinci əmtənin qiymətinin faiz dəyişməsinə nisbəti kimi hesablanır:

$$E_x^D = \frac{dQ_a / Q_a}{dP_b / P_b} = \frac{dQ_a}{dQ_d} \times \frac{P_b}{Q_a}$$

TƏLƏBİN ELASTİKLİYİ (*elasticity of demand*) – tələbin həcmnin qiymətin azalması nəticəsində nisbi dəyişməsi; başqa sözlə, əmtənin qiymətinin bir faiz dəyişməsi ilə sərbəst bazarda həmin əmtəyə olan tələbin neçə faiz dəyişməsinə səciyyələndirən göstərici, yaxud məcmu tələbdə əmtə və xidmətlərin qiymətlərinin azalması

ilə əlaqədar dəyişiklikləri ifadə edən göstərici.

Tələbin elastikliyi həm tələbin qövşşəkilli elastikliyi kimi (məsələn, orta nöqtə metodu ilə, bax: Qövşşəkilli elastiklik):

$$E_d = [((Q_1 - Q_0) : (Q_1 + Q_0)) / ((x_1 - x_0) : (x_1 + x_0))],$$

həm də nöqtəvi tələbin elastikliyi kimi hesablamaq olar (bax: Nöqtəvi elastiklik):

$$E_d = \lim (DQ / Q_0) : (Dx / x_0) = x_0 / Q_0 D(x_0), \quad x \rightarrow \infty.$$

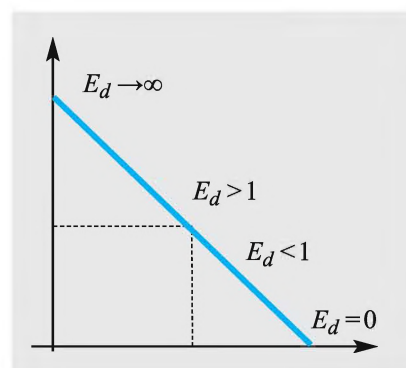
Burada: Q_0, Q_1 – qarşıdakı və sonrakı anlarda müəyyən nemətə tələbin qiymətidir;

x_0, x_1 – qarşıdakı və sonrakı anlarda endogen dəyişənin (qiymət, gəlir və s.) qiymətidir;

D kəmiyyəti isə $Q=D(x)$ tələb funksiyasının birinci tərtib törəməsidir.

Qiymətə görə tələbin elastikliyi iqtisadçılar daha çox hallarda maraqlandırır.

Xətti tələb funksiyasının qiymətə görə elastikliyi

Qiymətə görə xətti funksiya olan tələbin elastikliyi 0-dan e -a qədər dəyişir. Tələbin elastikliyinə görə onu beş sahəyə bölürlər: tamamilə elastik tələb ($E_d=0$), elastik tələb ($E_d < 1$), elastikliyi vahidə bərabər olan tələb ($E_d = 1$), qeyri-elastik tələb ($E_d > 1$) və tamamilə elastik

tələb ($E_d \rightarrow \infty$). Bəzi qeyri-xətti tələb əyriləri qiymətə görə sabit elastikliyə malik ola bilər.

Tələbin qiymətə görə elastikliyinə təsir göstərən amillər bunlardır: a) əvəzedici nemətlərin mövcud olması: nemətin substitutları nə qədər çox olsa, həmin nemətə tələb bir o qədər elastikdir; b) istehlakçının büdcəsində nemətin xüsusi çəkisi: bu göstərici nə qədər yüksəkdirsə, tələb bir o qədər elastikdir; c) gəlirin həcmi; ç) əmtənin keyfiyyəti: əmtə nə qədər keyfiyyətli olsa, ona tələb bir o qədər az elastik olur; d) nemətin zərurilik dərəcəsi: firavanlıq əşyalarına tələbat zəruri predmetlərə tələbatla müqayisədə daha elastik olur; e) ehtiyatların həcmi: müəyyən nemətin ehtiyatı istehlakçıda nə qədər çox olsa, ona tələb bir o qədər elastik olur; ə) istehlakçının ehtimalları. Müasir iqtisad elmində tələbin gəlirə görə elastikliyi, alıcıların sayına görə tələbin elastikliyi, eləcə də tələbin çarpaz elastikliyi göstəricilərindən də istifadə edilir. Makroiqtisadiyyatda məcmu tələbin qiymətə görə elastikliyi – qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişməsinə məcmu tələbin reaksiyasının sürəti hesablanır. Bu halda belə hesab edirlər ki, məcmu tələb əyrisi qeyri-elastikdir.

Tələbin gəlir elastikliyi – istehlakçının gəlirinin dəyişməsi nəticəsində əmtəyə olan tələbin həcminin nə qədər dəyişməsinin ölçüsüdür. Tələbin həcminin faiz dəyişməsinin gəlirdəki faiz dəyişməsinə nisbəti kimi hesablanır.

TƏLƏBİN GƏLİR ÜZRƏ ELASTİKLİYİ – tələbin həc-

minin alıcıların gəlirlərinin dəyişməsinə reaksiyası.

$$E_R^D = \frac{\text{Tələb həcminin faizlə dəyişməsi (Q)}}{\text{Gəlirin faizlə dəyişməsi}}$$

burada: E_R^D – gəlirə görə tələb elastikliyi əmsalı; R – gəlirdir. **TƏLƏBİN HƏCMİ** – müəyyən qiymət səviyyəsində alıcıların almaq istədikləri və almağa qadir olduqları əmtənin miqdarı.

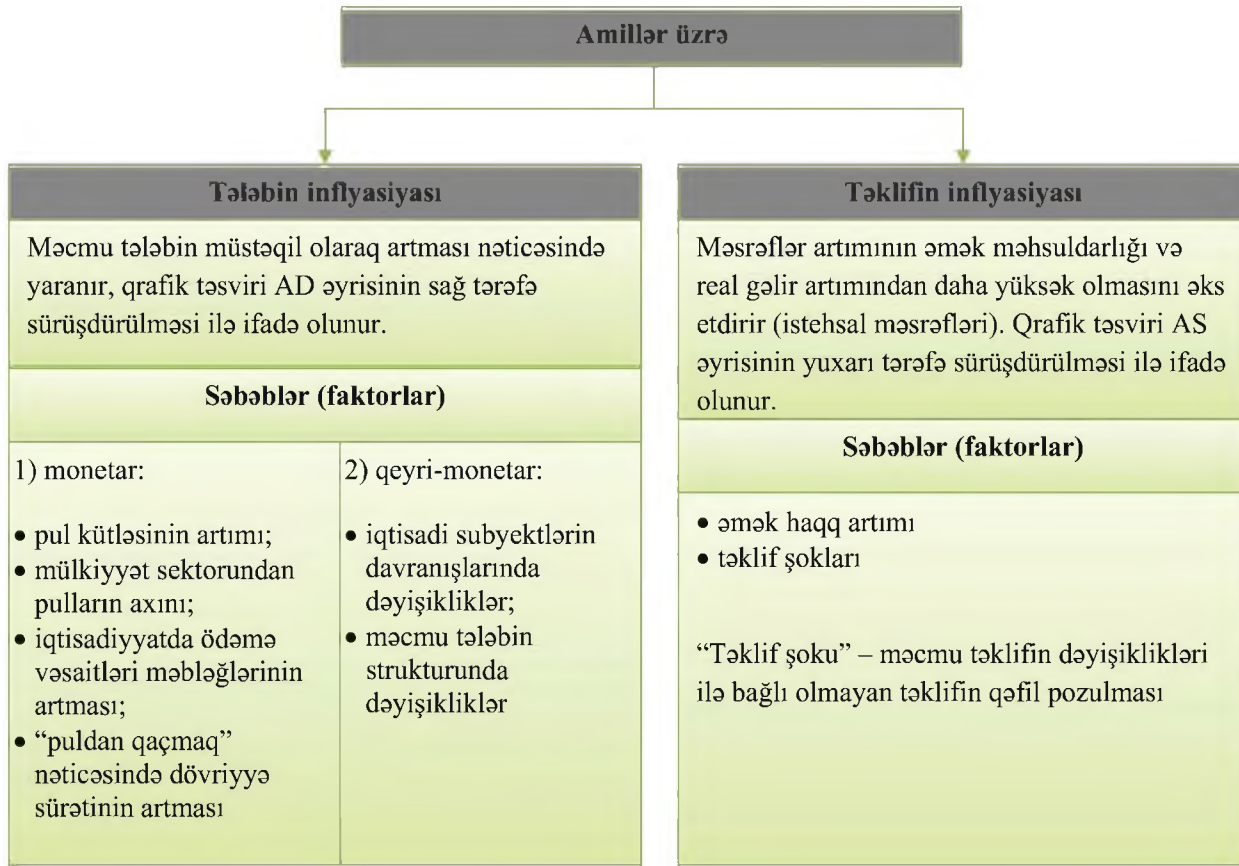
TƏLƏBİN İDARƏ EDİLMƏSİ – tələbin stimullaşdırılmasına və ya onun dəyişmələrinin tənzimlənməsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksi.

Tələbin stimullaşdırılması təkcə firmanın təkliflərinin cəlbediciliyini artırmaq deyil, həm də onun məhsullarına sözün hərfi mənasında tələbat yaradılması deməkdir. Tələbin kəmiyyətində sıçrayışlar yarandıqda (məsələn, mövsümi dəyişikliklər), yaxud tələb təklifdən çox olduqda tənzimləmə zəruridir. Bu halda tələbin idarə edilməsi əməliyyatlarının məqsədi il ərzində tələbi daha müntəzəm etmək, ayrı-ayrı dövrlərdə onun ümumi səviyyəsini azaltmaqdır (əmtənin demarketinginin həyata keçirilməsi).

Tələbin idarə edilməsinin əsas vasitəsi reklamdır. Reklamın müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, o, eyni vaxtda çoxsaylı insanlara təsir göstərir və hər istehlakçıya düşən xərclər cüzi olur. Lakin reklam elanları standartlaşdırılmış olduğuna görə onlar kifayət qədər çevik olmur. Bu elanları auditoriyanın ehtiyaclarına və tələbatına uyğunlaşdırmaq çətindir. Məsələn, ərzaq mağazasının şəhər qəze-

tində verdiyi reklam yalnız bilavasitə həmin mağazanın yaxınlığında yaşayan oxucuların az bir qismi üçün faydalı ola bilər. Bundan əlavə, reklam kifayət qədər sanballı xərc tələb edir (məsələn, ümummilli telekanalda birdəqiqəlik reklamın dəyəri bir neçə min dollara bərabərdir). Yuxarıda artıq qeyd etdiyimiz kimi, reklamın nisbi xərci yüksək deyil. Buna görə də müəssisələr reklamla yanaşı, tələbin stimullaşdırılmasının başqa formalarından da istifadə edirlər. Onlar sərğilər, müsabiqələr, lotereyalar təşkil edir, əmtələri güzəştli qiymətlə almaq hüququ verən kuponlar yayırlar, kommivoyajerlər göndərirlər və s. İstehlakçıların əksəriyyətinin reaksiyasının intensivliyi, ümumiyyətlə, tələbin idarə edilməsi vasitələrindən istifadəsi intensivliyi ilə tərs mütənasibdir – tələbi idarə etməyə çalışan müəssisələrin çoxunda satışın həcmi artır.

TƏLƏB İNFLYASİYASI – təklifə münasibətdə artıq tələbdə təzahür olunan inflyasiya; başqa sözlə, məcmu tələbin məcmu təklif üzərində qısamüddətli yüksəlməsi ilə şərtlənən inflyasiyadır. Tam məşğulluq və güclərin tam yüklənməsi zamanı istehsal, buraxılan məhsulun real həcmünün zəruri artması ilə tədaviyə pul vəsaitlərinin artıqlığına cavab vermək iqtidarında deyil. Tələbin yaranan artıqlığı istehsal olunan məhsulun qiymətlərinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Məcmu tələbin artımı son məhsulun qiymətlərinin artımını, istehsalın real həcmünün artımını, işsizliyin azalmasını, bunun ardınca is-

Sxem 1

tehsal amillərinin qiymət artımını doğurur.

TƏLƏBİN QİYMƏT ELASTİKLİYİ – bir əmtəənin qiymətinin dəyişməsi nəticəsində ona olan tələbin həcmnin dəyişməsi ölçüsüdür və tələbin həcmnin faiz dəyişməsinin qiymətdəki faiz dəyişməsinə nisbəti kimi hesablanır.

$$E_p^D = \frac{Q \text{ dəyişmə faizi}}{P \text{ dəyişmə faizi}}$$

burada: E_p^D – qiymətə görə elastiklik əmsalı;

Q – tələb edilən əmtəənin kəmiyyətidir;

P – əmtəənin bazar qiymətidir.

TƏLƏBİN QİYMƏTİ – alıcının əmtəənin müəyyən kəmiyyəti üçün ödəməyə hazır olduğu

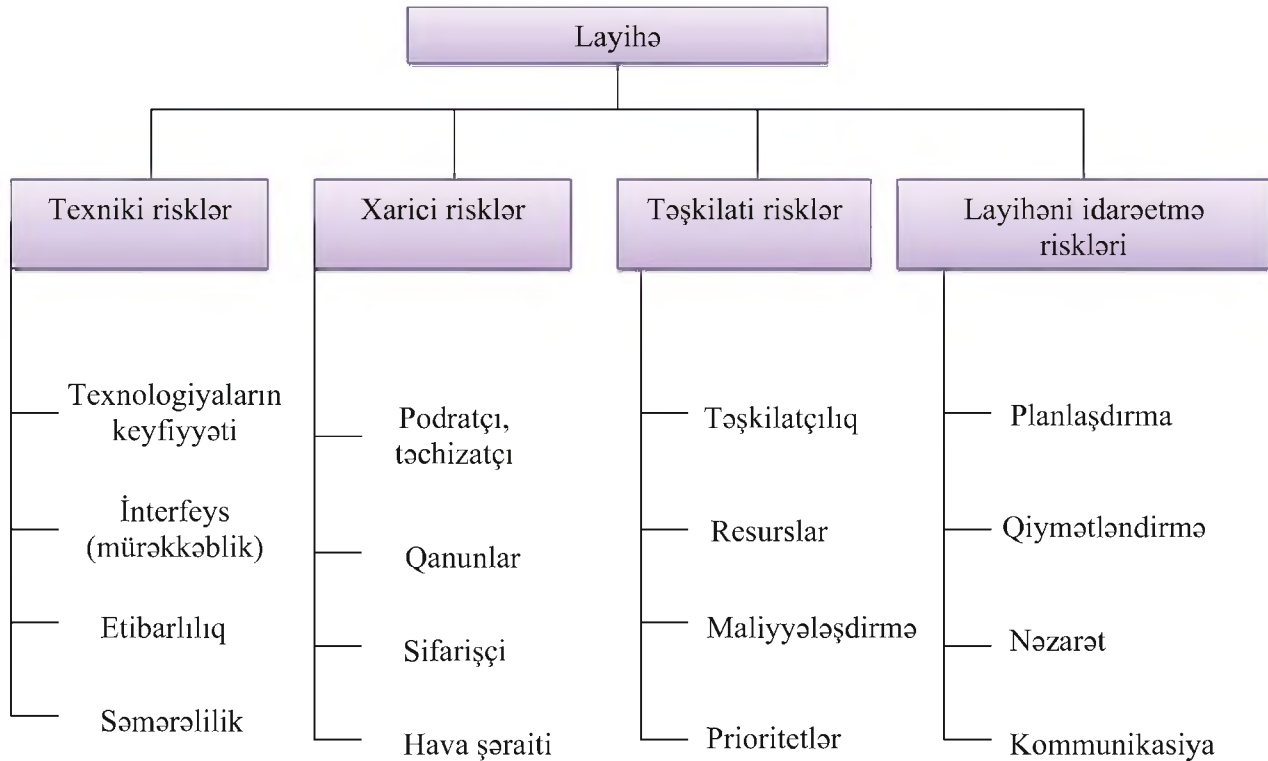
maksimum qiymət.

TƏLƏBİN STATİSTİK TƏHLİLİ – tələbin proqnozlaşdırılması zamanı satışın həcminə təsir göstərən ən mühüm real amillərin (qiymət, gəlir səviyyəsi, istehlakın strukturu, əmtəənin təbliğ edilməsi metodları və s.) və onların tələbin kəmiyyətinə təsir dərəcəsini müəyyən etmək üçün istifadə edilən statistik prosedurların məcmusu. Tələbin statistik təhlilində çox vaxt reqressiya təhlili metodlarından istifadə edilir.

TƏLƏBİN TAM TƏMİN EDİLMƏSİ – bir sıra əmtəə və xidmətlər üçün xarakterik olan tələbin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasını və ya tam dayanmasını əks etdirən kateqoriya (gəlirlərin və qiymətlərin, eləcə

də bu cür nemətlərin yığılmış ehtiyatlarının müəyyən səviyyəsində); tələbin tam təmin edilməsi amili əhalinin rifah halının, xalq istehlakı malları istehsalının planlaşdırılmasında və marketinqdə nəzərə alınır. Bu və ya digər nemətə tələbin tam təmin edilməsi ilə tədiyə qabiliyyətli tələbin tam təmin edilməsini fərqləndirmək lazımdır. Əgər gəlirlər artdıqda (və ya qiymətlər hər hansı şəkildə azaldıqda) müəyyən nemətin istehlakı artmırsa, həmin nemətə tələbatın tam təmin edilməsi barədə danışmaq olar (bax: sxem 1).

TƏLƏBİN TƏHLİLİ (ing. *demand analysis*) – ən gəlirli (mənfəətli) fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün

Sxem 1

tələbin kəmiyyətinin və tələblə təklif arasında tarazlığın pozulmasının, fərqi təhlili.

TƏLƏBİN VAHİD ELASTİKLİYİ (ing. *unitary-elastic demand*) – tələbin bu səviyyəsində qiymətin azalma faizi satışın həcmnin elə faiz artımına səbəb olur ki, ümumi gəlir dəyişməz qalır. Yaxud qiymətin artması müqabilində satışın həcmi elə azalır ki, gəlir dəyişmir.

TƏLƏBKAR, REQRES-SANT – başqa şəxsin xeyrinə xərc çəkməklə (məsələn, ödəniş etməklə) zərərə düşmüş şəxs tərəfindən həmin zərərin ona kompensasiya edilməsi haqqında əks tələb təqdim edən şəxs.

TƏLƏBLİ ƏMANƏT – bank əmanəti müqaviləsinin əmanətin ilk tələb üzrə verilməsi şərti ilə bağlanması.

TƏMƏRKÜZLƏŞMƏ – istehsalın, kapitalın, iş qüvvəsinin bir

əldə və ya bir yerdə cəmləşməsi, bazarda bir və ya bir neçə firmanın üstün olması. Kapitalın təmərküzləşməsi müxtəlif sahiblərin, mülkiyyətçilərin kapitallarının birləşməsi vasitəsi ilə, eləcə də mənfəətin kapitalla çevrilməsi hesabına kapitalın artmasıdır. İstehsalın təmərküzləşməsi kiçik region hədlərində (sərhədlərində), iri müəssisələrdə bir və ya bir neçə “qohum” məhsul növlərinin istehsalının cəmləşməsidir. İş qüvvəsinin təmərküzləşməsi eyni və ya yaxın məhsul növləri istehsalında işçilərin birləşməsidir.

TƏMƏRKÜZLƏŞMİŞ DİVERSİFİKASIYA – mövcud əmtəələrə əlavə olaraq, yeni əmtəələrin buraxılışı yolu ilə çeşidin genişlənməsi.

TƏMİN EDİLMİŞ BÖRC – əmlak və ya maliyyə dəyərləri ilə təmin edilən (bu dəyərlərin

giov qoyulması müqabilində), eləcə də üçüncü şəxsin zəmanəti ilə verilmiş börc.

Börcü kreditora münasibətdə öz öhdəliklərinə əməl etmədikdə, börcün təminatı kimi qoyulmuş əmlak üzərində hüquq kreditora keçir. Kreditor bu əmlak barəsində öz mülahizəsinə görə sərəncam verə (sata, icarəyə verə və s.) bilər.

Əgər börcün təminatına üçüncü şəxslərin zəmanətləri olmuşdursa və əsas börcü hər hansı səbəblərə görə öhdəliklərini yerinə yetirə bilmirsə və ya yerinə yetirmək istəmirsə, bu halda kreditor börcün qaytarılmasını həmin şəxslərdən tələb etmək hüququna malikdir.

Banklar və digər kredit müəssisələri pul vəsaitlərini yalnız təminatla verir (xüsusi hallar istisna olmaqla).

TƏMİN EDİLMİŞ İSTİQRAZLAR – bələdiyyə istiqrazlarının bu növü üzrə gəlirlər və onların nominal dəyəri onların maliyyələşdirdiyi layihənin gəlirləri hesabına ödənilir.

TƏMİNAT (zəmanət) – alındıqdan müəyyən müddət sonra xarab olduğu təqdirdə, istehsalçının öz məhsulunun defektini pulsuz kənarlaşdırması üzrə öhdəliyi.

TƏMİNAT HESABI – dövlət zəmanəti üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən açılan xüsusi büdcə hesabı.

TƏMİNAT XƏRCLİYİ (pul təminatı) – hərbi qulluqçuların hərbi xidmətdən buraxılıqları günə aldığı miqdarda (sonrakı artımlar da nəzərə alınmaqla) aylıq vəzifə maaşından, rütbə maaşından, xidmət illərinə görə əlavədən, ərzaq payı əvəzinə verilən pul kompensasiyasından, vəzifə maaşından hesablanan digər əlavələrdən, artımlardan ibarət məbləğ.

TƏMİNAT SİSTEMİNİN BİRİNCİ RİSKİ – əmlak sığortasında zərərlərin ödənilməsi sistemlərindən biri. Bu sığorta növündə zərər sığorta məbləğinə qeyri-proporsional nisbətdə örtülür. Sistem bütün mümkün zərərlərin riskini iki hissəyə bölür: bu riskin birinci hissəsini (sığorta məbləği həddinə qədər) sığortaçılara həvalə edir və riskin ikinci hissəsini tam olaraq sığortalıda saxlayır (bax: sxem 1).

TƏMİNAT VEKSELİ – borcun uzun müddət ödənilmədiyi, borclunun məsuliyyətsiz və ya etibarsız olduğu hallarda ondan tələb edilə bilən veksel. Son-

radan dövriyyəyə buraxılmaq üçün nəzərdə tutulmayan bu veksel borcverənin depozit hesabında saxlanır və ondan ssudanın təminatı kimi istifadə olunur. Ssudanın ödənişi yubadılırsa, borcluya qarşı iddia qaldırılır.

TƏMİNATLI İNVESTİSİYA MÜQAVİLƏSİ (ing. *Guaranteed investment contract (GIC)*) – əsas borc məbləğinin ödənilməsi tarixdə faizlərin müəyyən səviyyədən aşağı olmayan dərəcədə ödənilməsini nəzərdə tutan investisiya məhsulu. Bu cür investisiya məhsulları faiz riskinin azaldılması üçün istifadə edilir və investisiya normalarına təminat verən şirkətə mükafatın ödənilməsini nəzərdə tutur (məsələn, təminatlı depozit sertifikatları).

TƏMİNATLI İSTİQRAZ (ing. *Wrapped Bond*) – xüsusi sığorta şirkətinin qeyd-şərtsiz maliyyə təminatı verdiyi istiqraz. Təminat istiqrazın reytinginin sığorta şirkətinin reytinginə qədər qaldırılmasına imkan verir.

TƏMİNATLI KREDİTOR – girovsaxlayan kreditor.

TƏMİNATSIZ KREDİTOR – digər şəxslərlə müqayisədə güzəştli qaydada ödənilməsini təmin edən aktivlər haqqında borclu ilə razılıq bağlamayan kreditor.

TƏMİNEDİCİ TRANS – eyni sövdələşmə çərçivəsində buraxılmış, daha yüksək statuslu qiymətli kağızlar üçün təminat qismində çıxış edən, kredit kartları üzrə daxilolmaların sekyuritizasiyası çərçivəsində buraxılmış qiymətli kağızların tabeli olunan termin.

TƏMİRƏ GÖRƏ MÜLAYİM XƏRCLƏR – əgər gəmi sığorta şərtləri ilə örtülən təhlükələr nəticəsində zədələnmişsə, sığortada məbləğinin həqiqi sığortada məbləğinə uyğun gəlib-gəlməməsindən asılı olmayaraq, sığortacı təmirin münasib, ağılabatan dəyərini ödəməsini nəzərə alaraq təmiri həyata keçirən firmayı seçmək hüququna malikdir.

TƏNBƏL BAZAR – bu bazar şəraitində alqı-satqı prosesi praktiki olaraq müşahidə edilmir.

TƏNZİMLƏNƏN ARBİTRAJ ƏMƏLİYYATLARI – kredit-maliyyə təşkilatlarının o əməliyyatlarıdır ki, onlar müxtəlif ölkələrdəki normativ tənzimləmənin fərqlərindən istifadəyə yönələrək, kapitalların, bank və maliyyə fəaliyyətində xeyli məhdudiyətlər qoyulmuş dövlətlərdən, tənzimləmə rejiminin sərtliyi daha az olan ölkələrə köçürülməsinə gətirib çıxarır.

TƏNZİMLƏNƏN VALYUTA – Mərkəzi Bankın hazırkı andamdakı kredit və vergi siyasətlərinin köməkliyi ilə tənzimlənen istənilən valyuta.

TƏNZİMLƏNƏN VALYUTA NƏZƏRİYYƏLƏRİ – inkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin pul tədavülü və kredit sferası vasitəsilə iqtisadiyyata müdaxiləsinin yollarını və metodlarını əsaslandıran nəzəriyyələr. Tənzimlənen valyuta nəzəriyyələrinin bazası nominalizm və pulun kəmiyyət nəzəriyyəsidir. Tənzimlənen valyuta nəzəriyyələrinin inkişafını bir neçə mərhələyə bölürlər. XX əsrin əvvəlində pulun dövlət nəzəriyyəsinin nümayəndələri T.Knapp, F.Bendixsen (Almaniya) pulla

qızıl arasında daxili əlaqəni qəbul etmir. Dövləti “pul yaradan” və pulun dəyərini müəyyənləşdirən qüvvə hesab edir, valyuta münasibətlərinin (valyuta məzənnələrinin) dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsinin zəruri olmasını əsaslandırır. 20-30-cu illərdə “pulun alıcılıq qabiliyyətinin sabitləşməsi” nəzəriyyəsi geniş yayılmışdı. Bu nəzəriyyənin nümayəndələri İ.Fişer, K.Viksell, Q.Uorren, Q.Mitçel (ABŞ) və başqaları pul vahidlərinin tərkibindəki qızılın miqdarının, faiz dərəcələrinin və pul emissiyasının həcminin ixtiyari şəkildə dəyişdirilməsi yolu ilə tsikllik dəyişmələrin aradan qaldırılmasının mümkünlüyünü sübut etməyə çalışırdılar. 30-40-cı illərdə tənzimlənən valyuta nəzəriyyəsi daha da inkişaf etdirilmişdir. C.Keyns, R.Xoutri (Böyük Britaniya), E.Hansen və başqa iqtisadçılar öz əsərlərində qızılın monetizasiyasını “keçmişin varvar qalığı” elan edərək buna son qoyulmasını tələb edir və sübut edirdilər ki, qızılla mübadilə edilməyən kağız pullar təkrar istehsal proseslərinə dövlətin müdaxiləsi üçün qat-qat səmərəli vasitədir. Keyns və onun tərəfdarları qızıl standartının avtomatizmini, bu halda pulun alıcılıq qabiliyyətini sabit saxlamaq naminə məşğulluğun və iqtisadi artım tempinin aşağı düşməsinə vurğulayaraq əsas diqqəti tələbatın səmərəli təmini probleminə cəlb edirdilər. Onlar radikal vasitə kimi dövlət büdcəsinin sistematik artırılmasını təklif edirdilər. 60-70-ci illərdə monetarizm nümayəndələri tənzimlənən valyuta nəzəriyyələrinin Keyns variantını

tənqid edərək, pul kütləsinin artım sürətini sabit saxlamağın tərəfdarı kimi çıxış edirdilər. Onların fikrincə, bu, inflyasiyanın zəifləməsinə və istehsalın tsikllik xarakterinin tənzimlənməsinə gətirib çıxarmalı idi. Tənzimlənən valyuta nəzəriyyələri ideyaları beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətləri sahəsində qızıl ilə bağlılıqdan azad olan tədiyə vasitələri yaratmaqdan, valyuta məzənnələrinin dövlət inhisarı vasitəsilə tənzimlənməsinin müxtəlif metodlarının işlənilməsindən ibarət idi.

Məsələn, R.Triffin (ABŞ) 60-cı illərin ortalarında Keynsin ideyalarını təkmilləşdirərək inkişaf etmiş ölkələrin valyuta münasibətlərinin islahatı barədə öz layihəsini təklif etmişdi. O, beynəlxalq kredit pullarının yaradılmasının tərəfdarı idi. Belə pulların dövriyyəsi mərkəzi bankların vahid hesablaşma və ehtiyat mərkəzi tərəfindən tənzimlənməyə bilərdi. 70-80-ci illərdə valyuta tənzimlənməsi konsepsiyalarında valyuta məzənnələrinin müəyyən edilməsi problemi mühüm yer tutur. Neokəynsçilərə görə, valyutaların təsbit olunmuş paritetləri beynəlxalq pul dövriyyəsinin sabitliyini təsbit edilməmiş valyuta paritetləri ilə müqayisədə daha yaxşı təmin edir. Monetaristlər bunu əsas götürürlər ki, valyutaların kortəbii şəkildə qərarlaşan “üzən” məzənnələr sistemi tədiyə balanslarının bərabərləşməsinin bazar mexanizmini fəallaşdırır və bununla da valyuta-maliyyə münasibətləri sahəsində xroniki disproporsiyaların yaranmasının qarşısını alır.

TƏNZİMLƏNMƏYƏN SİĞORTA İDDİASI – sığorta hadisəsinin baş verməsi ilə əlaqədar yaranan bildirilmiş zərərdir ki, buna dair sığortaçının öhdəlikləri yerinə yetirilməmişdir və ya hesabat dövrünə natamam yerinə yetirilmişdir.

TƏRƏFDAŞ POLİS – xarici təcrübədə şəxsi sığorta müqaviləsini təsdiq edən polisdir. Biznes üzrə tərəfdaşlardan birinin ölümü ilə əlaqədar xeyir güdəyə, yaxud faydalanana (benefissiar) sığorta məbləğinin ödənişini nəzərdə tutur. Benefissiarın varisləri tərəfindən biznes üzrə ölənin tərəfdaşın kapital payının ləğv edilməsi (aradan götürülməsi) üzündən həmin benefissiarın müvəqqəti maliyyə çətinliklərinin aradan qaldırılması məqsədini güdür.

TƏSADÜFİ GƏLİR – pul aktivlərinin və ya pul öhdəliklərinin (şirkətin kənar şəxslərə münasibətdə sabit kəmiyyətlərlə ifadə edilmiş öhdəlikləri) mövcud olmasının təsdiqi kimi pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətinin əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan dəyişməsi nəticəsində əldə edilən gəlir.

Deflyasiya dövründə xalis pul borcunun sahiblərindən fərqli olaraq, xalis pul aktivlərinin sahibləri pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətinin azalması hesabına qazanırlar; inflyasiya halında bunun əksi müşahidə olunur. ABŞ praktikasında müqayisəli qiymətlərlə uçot sistemindən istifadə edildikdə, bu cür gəlirlər və zərərlər mühasibat hesabında əks olunur.

TƏSADÜFİ QƏZA (dəniz daşımalarında) – gəminin və ya yükün əzilməsi ilə nəticələnən

təsadüfi dəniz daşımaları itkiləridir. Təsadüfi qəzalar zamanı olan itkilərə görə bilavasitə ziyan çəkən tərəf və yaxud məsuliyyəti üzərinə götürən cavabdehlik daşıyır. Əgər gəmi sığortalanıbsa, onda məsuliyyəti sığortaçı daşıyır.

TƏSADÜFİ MƏŞĞULLUQ – müəyyən iş yeri və daimi əmək haqqı olmadan yeri düşəndə daimi olmayan işdir. Belə vəziyyət inkişaf etmiş ölkələrdə istisna hal olsa da, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əksinədir. Belə əsaslarla şəxsi biznesə malik bir çox şəxslər işləyir ki, bu da ölkənin qeyri-rəsmi iqtisadiyyatını təşkil edir.

TƏSBİT OLUNMUŞ ANNUİTET – qiymətlərin tərəddüd etməsindən və inflyasiyadan asılı

olmayaraq, sığortalanmış şəxsə bütün və ya həyat dövrü ərzində təsbit olunmuş ödənişlərə zəmanət verən sığorta polisi.

TƏSBİT OLUNMUŞ FAİZ DƏRƏCƏLƏRİ – müəyyən müddətə müəyyən edilən və bu müddət ərzində dəyişilə bilməyən kreditə görə faiz dərəcəsi.

TƏSDİQ OLUNAN BÜDCƏ AYIRMALARI – “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, qanunvericiliklə təsdiq olunan və dövlət büdcəsində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsində və yerli büdcələrdə maddələr üzrə xərclənə biləcək vəsaitin yuxarı həddi.

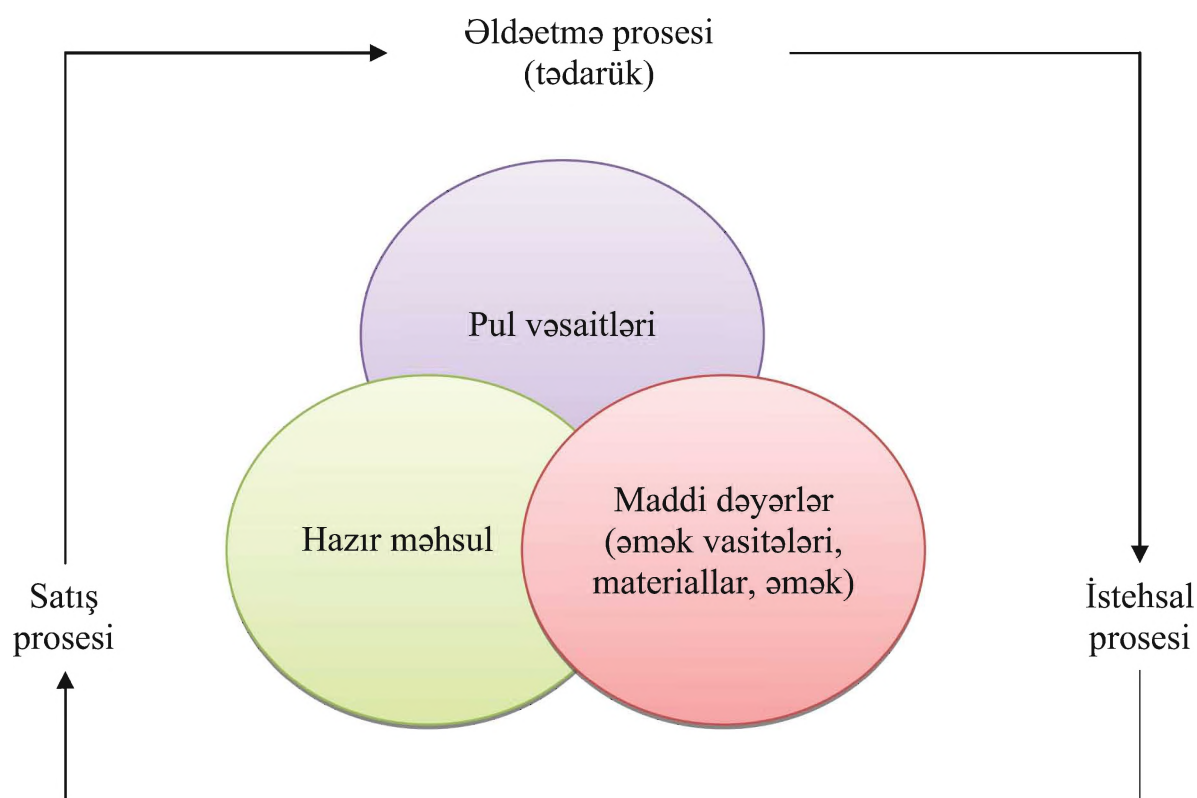
TƏSDİQLƏNMİŞ ÇEK – bank tərəfindən imzalanmış, yəni onun tədiyə sənədi şəklində

ödəniş üçün qəbul edilməsini göstərən çek.

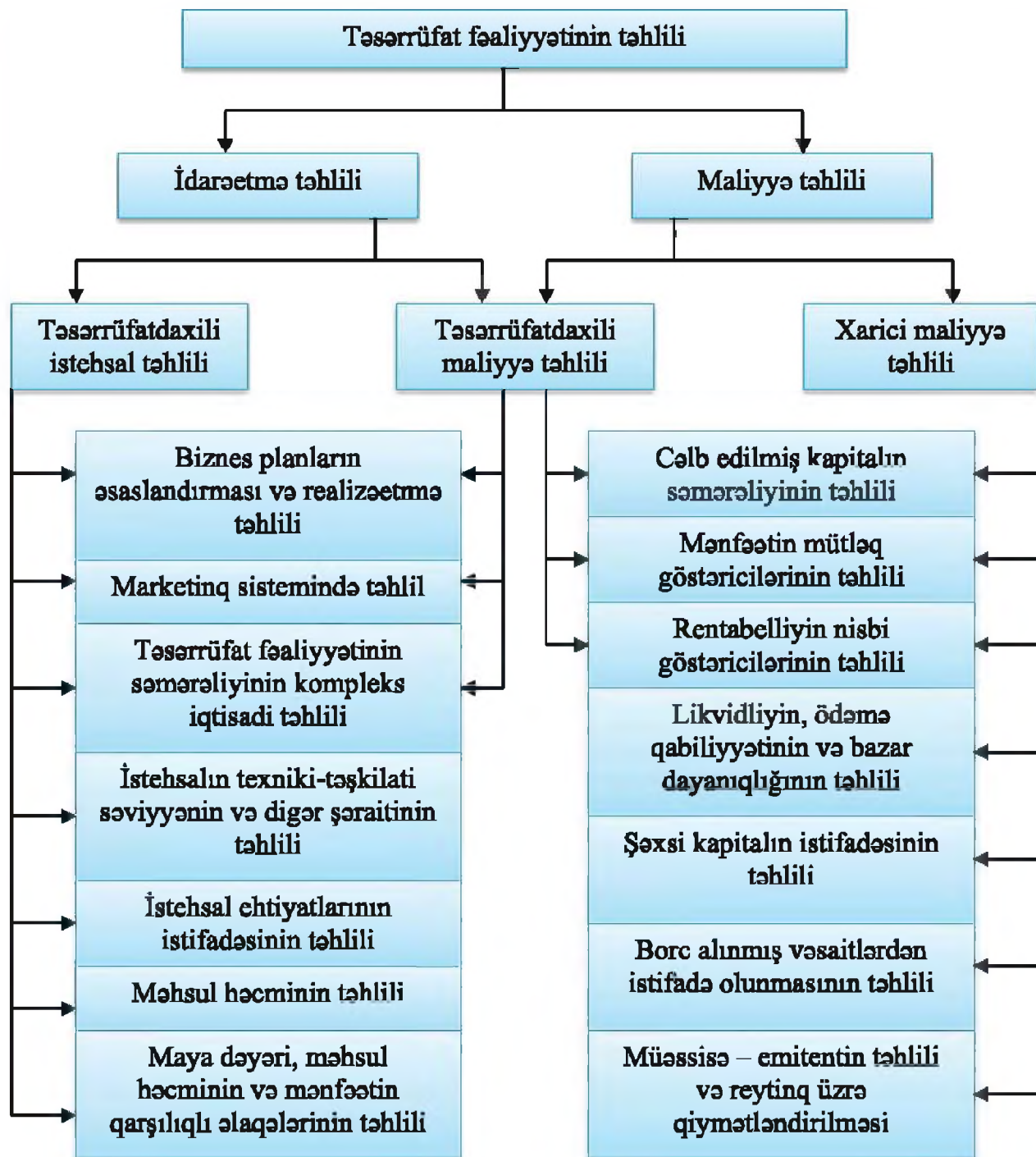
TƏSƏRRÜFAT ƏMƏLİYYATLARI – müəssisənin, idarənin, təşkilatın və başqa təsərrüfat subyektlərinin əmlakını, kapitalını, öhdəliklərini, onların hərəkətini, maliyyə nəticələrini və ümumiyyətlə, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini ayrı-ayrılıqda özündə əks etdirən faktlar.

TƏSƏRRÜFAT FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ – müəssisənin, firmanın, sahənin istehsal təsərrüfat fəaliyyəti prosesini və nəticələrini öyrənən vasitə. Ümumi və məqsədli ola bilər. Ümumi təsərrüfat fəaliyyətinin köməyi ilə müəssisənin (firmanın) fəaliyyəti təsdiq olunur. Məqsədli təsərrüfat fəaliyyətli

Təsərrüfat fəaliyyətinin əsas prosesləri

Sxem 1

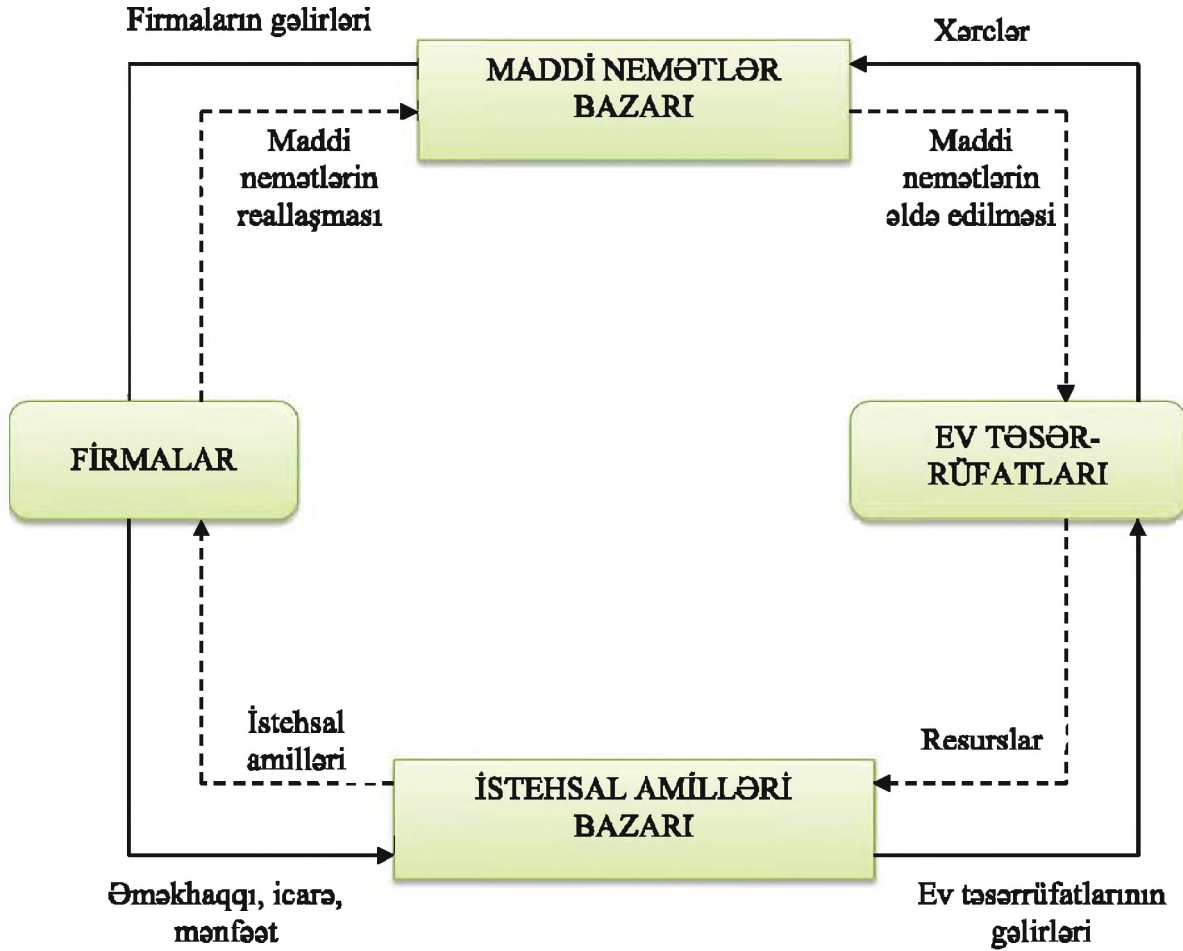

Sxem 2

təhlil xüsusi vəzifələrin ayrı-ayrı istiqamətlərini və həllini əhatə edir (məsələn, təkrar maddi resurslardan istifadə). Təsərrüfat fəaliyyətinin predmetlərinə aiddir: müqavilə öhdəliklərinə riayət olunması; əsas istehsal fondlarından, maddi, əmək və ma-

liyyə resurslarından istifadə; məhsulun maya dəyəri; istehsalın modernləşməsi və yenidən qurulması və s. İstehsalın, mənfəətin və rentabelliyyənin öyrənilməsi, onların artımı ehtiyatlarının aşkara çıxarılması xüsusi yer tutur. Müqayisəli və faktor

təhlil metodları fərqləndirilir. Müqayisəli təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili zamanı müəssisənin faktiki göstəriciləri plan göstəriciləri ilə, eləcə də keçən ilin müvafiq dövrünün, sahənin müəssisələrinin göstəriciləri və digər firmalarla müqayisə ol-

Təsərrüfatın axınlarının dövriyyəsi

Sxem 3

unur. Bəzən kənarlaşma səbəblərini aşkar etmək üçün faktiki göstəriciləri normativ göstəricilərlə müqayisə edirlər. Faktor təhlili ayrı-ayrı amillərin öyrənilən göstəricinin dəyişməsinə təsirini müəyyən edir. Təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili onun metodlarından asılı olmayaraq təsirli olmalı, aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılmasının, fəaliyyətin müsbət istiqamətlərinin inkişafı üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanmasının əsası olmalıdır.

Dövlət müəssisələri üçün təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili predmetlərinə istehsalın inkişafı, iqtisadi həvəsləndirmə və s. sosial inkişaf fondları aiddir. Təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili həmçinin amortizasiya fondlarına, maddi həvəsləndirmə və əmək haqqı fondlarına şamil olunur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisə fəaliyyətinin istiqamətlərinin “portfel təhlili”, “məhsul göndərənlərin təhlili”, “istehlakçının təhlili”, “üstünlüyün təhlili” kimi təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili növləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir (bax: sxem 1, 2, 3).

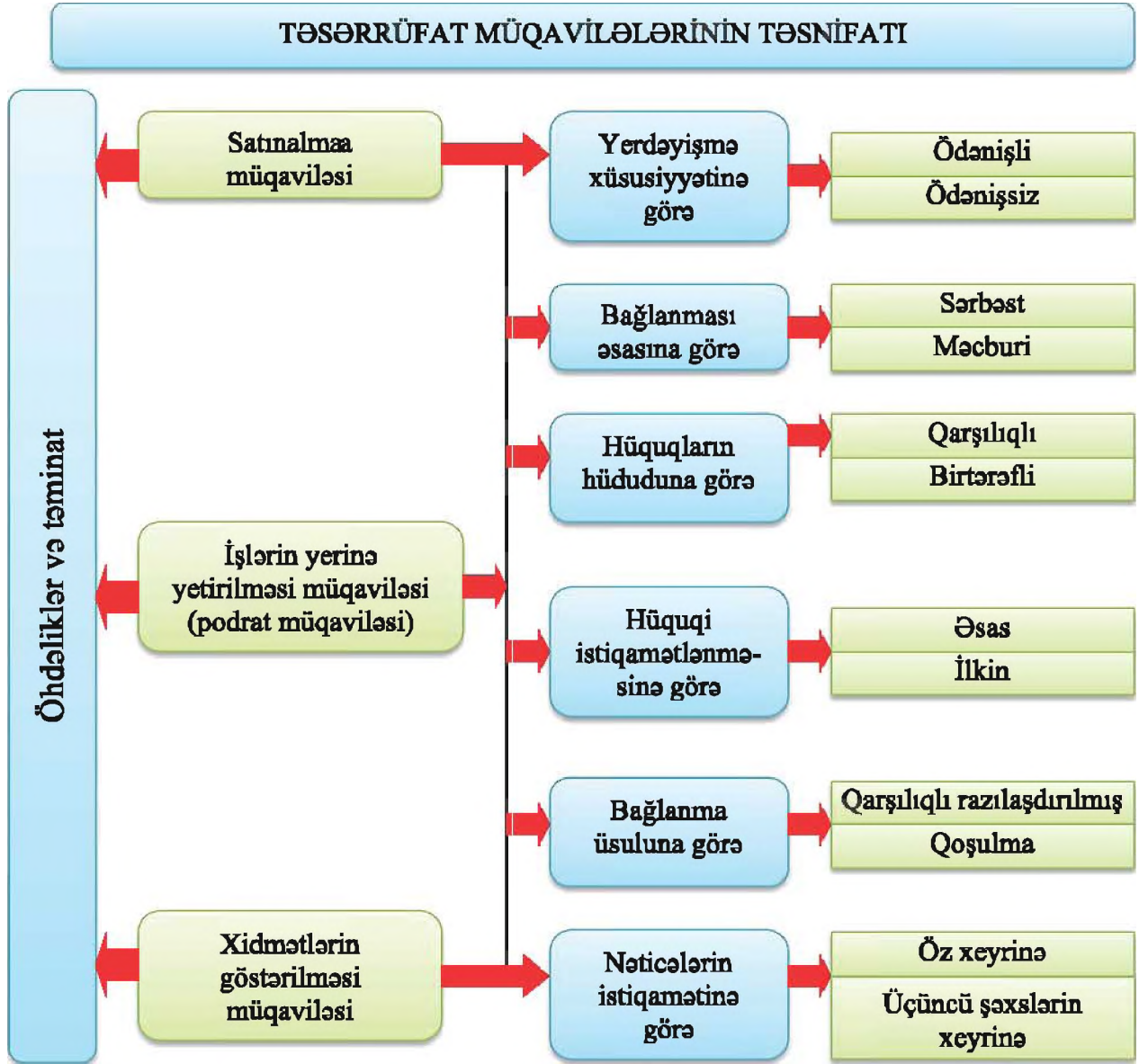
TƏSƏRRÜFAT HÜQUQU – mülki və cinayət hüququ normalarının məcmusudur. Bunlar da səciyyəvi iqtisadi şərtlilikləri (məsələn, kooperativ hüququ) və gündəlik iqtisadi (təsərrüfat) fəaliyyəti (əsasən, təchizat haqqında müqavilələr və s.) rəqlamentləşdirir.

TƏSƏRRÜFAT MEXANİZMİ – ictimai, qrup halında və şəxsi mənafehlərin əlaqələndirilməsinə, uzlaşdırılmasına, iqtisadiyyatın fəaliyyətinin və inkişafının təmin olunmasına kömək edən iqtisadi strukturların, təsisatların, təsərrüfatçılıq formaları və metodlarının məcmusu. Y.Kronrodun verdiyi tərifə görə, təsərrüfat mexanizmi iqtisadi tələblərin, mənafehlərin

da səciyyəvi iqtisadi şərtlilikləri (məsələn, kooperativ hüququ) və gündəlik iqtisadi (təsərrüfat) fəaliyyəti (əsasən, təchizat haqqında müqavilələr və s.) rəqlamentləşdirir.

TƏSƏRRÜFAT MEXANİZMİ – ictimai, qrup halında və şəxsi mənafehlərin əlaqələndirilməsinə, uzlaşdırılmasına, iqtisadiyyatın fəaliyyətinin və inkişafının təmin olunmasına kömək edən iqtisadi strukturların, təsisatların, təsərrüfatçılıq formaları və metodlarının məcmusu. Y.Kronrodun verdiyi tərifə görə, təsərrüfat mexanizmi iqtisadi tələblərin, mənafehlərin

Təsərrüfat müqavilələrinin təsnifatı

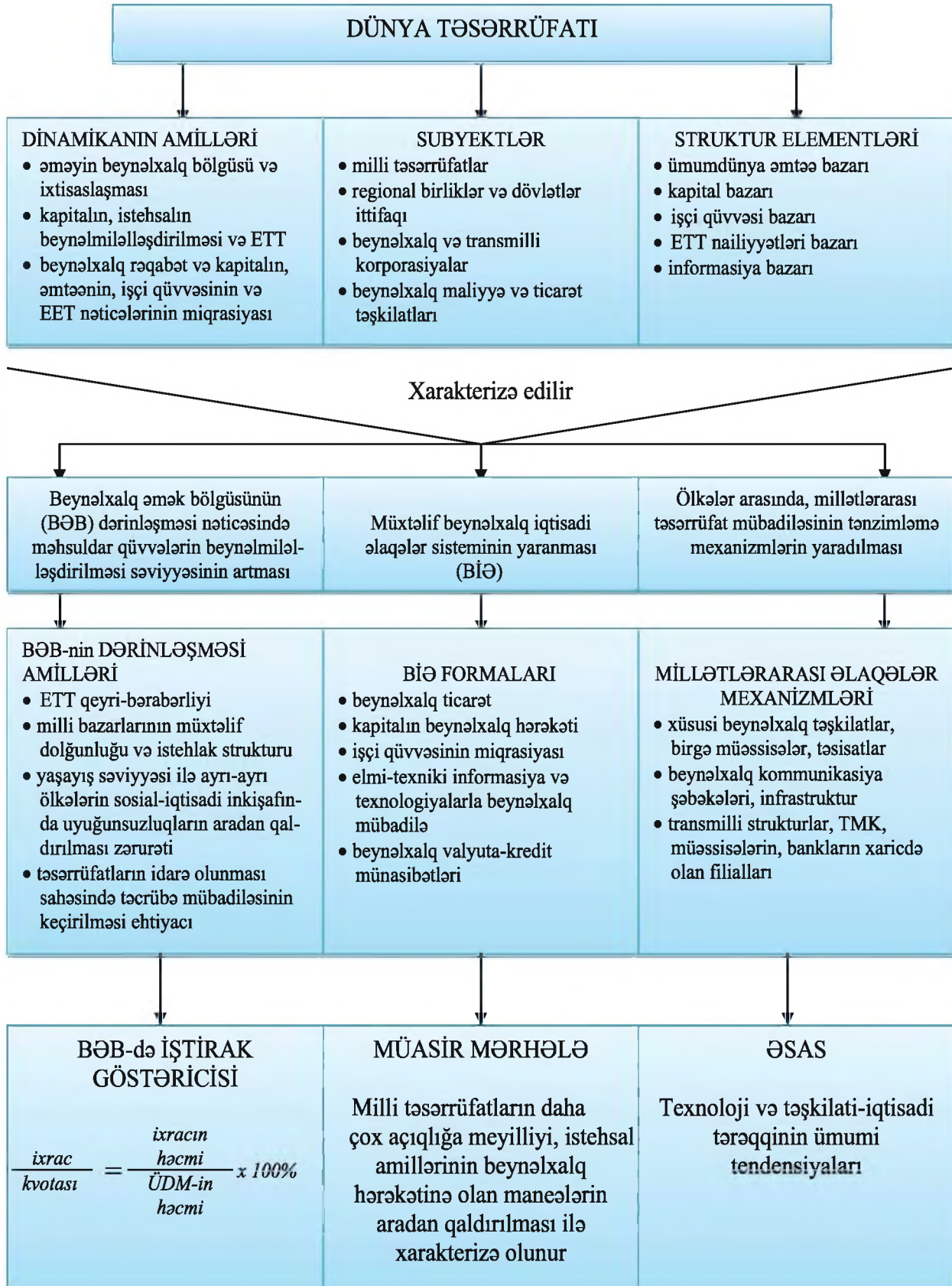

Sxem 3

və stimulların, idarəetmənin və təsərrüfatçılığın mərkəzləşdirilmiş və mərkəzsizləşdirilmiş formalarının qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı təsirini ifadə edən obyektiv iqtisadi formaların məcmusundan ibarət iqtisadi qanunların təsir mexanizmidir. Təsərrüfat fəaliyyətinin konkret üsulu, iqtisadi prosesin idarə edilməsinin konkret sistemi kimi təsərrüfat mexanizmi konkret

iqtisadi formaların elə qarşılıqlı əlaqəli sistemidir ki, burada iqtisadiyyatın qanunları fəaliyyət göstərir və mənafeələr sistemi reallaşdırılır. L.Abalkin təsərrüfat mexanizminin təşkilati-hüquqi cəhətini vurğulayaraq ona ictimai istehsal xas forma və metodlar, iqtisadi stimullar və hüquqi normalarla birlikdə bu istehsalın təşkil edilməsinin üsulu kimi tərif verir.

1960-1970-ci illərdə SSRİ-nin planlaşdırma və iqtisadi həvəsləndirmə sistemlərində, eləcə də iqtisadi tərəqqinin tələblərinə kökündən zidd olan qərarlaşmış təşkilati-təsərrüfat formalarında islahatlar aparılması cəhdləri ilə əlaqədar təsərrüfat mexanizmi kateqoriyası sovet iqtisadi ədəbiyyatında geniş yayılmışdır. Lakin köhnə inzibati-amirlik sisteminin məhdud çərçivəsində

Sxem 1

təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri nə sosial iqtisadi effektivliyin artırılmasına, nə də xalq təsərrüfatının tarazlaşdırılmasına gətirib çıxara bildi. Ən yeni iqtisadi ədəbiyyatda “təsərrüfat mexanizmi” terminindən istifadə edilmədiyinə baxmayaraq, təcrübədə mövcud iqtisadi sistemlərin, onların sosial-institusional hüdudlarının yeni texnologiyalara və struktur dəyişikliklərinə, iqtisadi inkişafın yeni tipinə adaptasiya edilməsi mexanizmlərindən söhbət gedəndə məhz təsərrüfat mexanizmi nəzərdə tutulur. Müasir mərhələdə bu mexanizmlərin tətbiqi texnoloji ukladın, iqtisadi və sosial münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir. Bu mexanizmlərin tətbiqinə dünya təsərrüfatlarının qloballaşması da təsir göstərir (bax: sxem 1).

TƏSƏRRÜFAT MÜQAVİLƏSİ – firmaların, şirkətlərin, müəssisələrin, təşkilatların iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində qarşılıqlı öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədilə bağladığı müqavilə. Təsərrüfat müqavilələrinin əsas növləri malgöndərmə müqaviləsi, tikinti üçün podrat müqaviləsi, yüklərin daşınması barədə müqavilədir (bax: sxem 1).

TƏSƏRRÜFAT MÜSTƏQİLLİYİ – hüquq normaları ilə təmin olunan təsərrüfat qərarlarını müstəqil qəbul etmək, risklə bağlı qanunla qadağan edilməyən hər hansı bir hərəkəti həyata keçirmək imkanı. Təsərrüfat müstəqilliyi bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir, çünki normal fəaliyyət göstərən bazar təsərrüfat qərar-

larını sərbəst qəbul edən subyektlərsiz mövcud ola bilməz. Təsərrüfat müstəqilliyi müxtəlifdir. Tam ölçüdə əmlak mülkiyyətçisi yalnız ona malikdir ki, bunun hesabına o, öz öhdəliklərinə görə əmlak məsuliyyəti daşıyır və öz səlahiyyətlərini digər subyektlərə verə bilər. Verilən səlahiyyətlərin həcmindən asılı olaraq onların subyektindən alınan təsərrüfat müstəqilliyinin dərəcəsi artır və ya azalır. Belə ki, təsərrüfatın aparılması hüququna əsaslanan unitar müəssisə onun fəaliyyət predmetinin və məqsədinin müəyyən edilməsi ilə bağlı məsələlərin həllində məhduddur. Əmlakın istifadə edilməsi üzrə onun hərəkətlərinə icra strukturları tərəfindən nəzarət olunur. O, öz mənfəətinin bir hissəsini mülkiyyətçiyə verməyə borcludur və mülkiyyətinin razılığı olmadan daşınmaz əmlakı satmaq və ya digər üsulla onun üzərində sərəncam vermək hüququ yoxdur.

Bütün bunlar göstərilən tipdən olan müəssisənin təsərrüfat müstəqilliyini məhdudlaşdırır. Bu məhdudiyyətlərlə yanaşı, təsərrüfatın aparılması hüququna əsaslanan müəssisələr öz strategiyasını və istehsal planını işləyib hazırlayır, maliyyəni bölüşdürür, öz məhsullarına qiymət qoyur, onun satışını təşkil edir və s. Dövlət müəssisələrində iş başqa cürdür, təsərrüfat müstəqillikləri yuxarı orqanlar tərəfindən onlara icazə verilmiş həcmdə fəaliyyətə şamil olunur. Əmlak məsuliyyəti də təsərrüfat müstəqilliyinin dərəcəsindən asılıdır. Mülkiyyətçi öz borclarına görə tam məsuliyyət da-

şıyır. Təsərrüfatın aparılması hüququna əsaslanan müəssisə, həmçinin öz əmlakının öhdəliklərinə görə cavabdehdir, dövlət müəssisəsinin borcuna görə subsidiar məsuliyyət daşıyır. Beləliklə, az və ya çox həcmdə təsərrüfat müstəqilliyinə əmlak dövrüyyəsində iştirak edən bütün şəxslər malikdir.

TƏSƏRRÜFAT ORTAQLIĞININ ƏMLAKINA SƏRMAYƏ QOYULMASI – təsərrüfat ortaqlığının təsisçiləri (iştirakçıları) tərəfindən sərmayə kimi qoyulmuş pul, qiymətli kağızlar, digər əşyalar və ya əmlak hüquqları və ya pul dəyərində malik olan başqa hüquqlar.

TƏSƏRRÜFAT PROSESİ – şirkətin aşağıdakıları özündə cəmləyən istehsal (təsərrüfat) fəaliyyətinin metod və növləridir: 1) tədarükün həyata keçirilməsi; bu zaman istehsal və təsərrüfat ehtiyacları həyata keçirilir və satış üçün malların mənimlənməsindən ötrü zəruri mal-material kapitalı (əsas vəsaitlər) əldə olunur;

2) istehsal-işləmə prosesi; məhsulun hazırlanması, onun buraxılışı, xidmət göstərilməsi, başqa sözlə, tam işçi prosesi;

3) reallaşma; bu mərhələdə sifarişçi və alıcılar qarşısında müqavilə öhdəliklərinin həyata keçirilməsi baş verir. Bu zaman məhsul satışından, görülən işlərdən və göstərilən xidmətlərdən əldə olunan gəlir hesablaşma hesabına köçürülür və ya debitor borcu yaranır.

TƏSƏRRÜFATIN APARILMA HÜQUQU – mülkiyyət hüququnun növlərindən biri. Təsərrüfatın aparılma hüququnun subyekt rolunda, istisna olaraq,

dövlət və ya bələdiyyə səviyyəsində unitar müəssisələr çıxış edə bilər. Təsərrüfatın aparılma hüququ mülkiyyət hüququ ilə münasibətdə bir qədər məhdudlaşdırılıb. Beləliklə, təsərrüfatın aparılmasında əmlakın mülkiyyətçisi, əgər onun hərəkətləri qanuna zidd deyilsə, öz əmlakının hüquqi taleyinə öz mülahizəsinə uyğun sərəncam vermək hüququna malikdir. Müəssisə isə mülkiyyətçinin razılığı və icazəsi olmadan belə hərəkətləri həyata keçirə bilməz. Müəssisənin sahibliyində olan qalan əmlaka gəldikdə isə, hüquqi aktlarla müəyyən edilən hallar istisna olmaqla, onlara sərbəst sərəncam verilə bilər.

“TƏSƏVVÜR OLUNAN (XƏYALİ)” ƏMANƏT – cari hesabdakı əmanətdir ki, buna bank tərəfindən real pul vəsaitlərinin köçürülməsi ilə müşayiət olunmayan məbləğ hesablanır. Başqa sözlə, xüsusi şəxslərin və firmaların kreditləşmə üsulu kimi pul vəsaitlərinin real haqqı ilə müşayiət olunmayan müştərinin cari hesabına bankın kredit yazısıdır. Bu əməliyyatlar cari hesabda ayrı-ayrı müştərilərin real əmanətlərindən artıq məbləğdə pul olanda həmin müştərilərin bank tərəfindən kreditləşmə formasıdır. Dünya təcrübəsində bu cür əmanətlərin ən geniş yayılmış forması overdraftla (ing. overdraft – kreditin üstələnməsi) cari hesabıdır ki, buna görə bu hesabda olan vəsaitlərin kəmiyyət qalığı üzərində hesaba görə silinməsi məbləğin çox olması mümkündür: artım qısamüddətli xarakter daşıyır və təsadüfdən təsadüfə, qeyri-müntəzəm baş verir. Bun-

dan əlavə, ayrı-ayrı əməliyyatların aparılması üçün təsəvvür olunan (xəyali) hesabların (hesablaşma və borc hesablarının) açılması imkanı istisna olunmur. Bu hesabın əsas təyinatı – fiziki və hüquqi şəxslərin cari hesablarında olan vəsaitlərin daxil olması və xərclənməsi arasında müvəqqəti fərqlərin (ayırma- ların) örtülməsinə ehtiyacı olan bu fiziki və hüquqi şəxslərin bank tərəfindən kreditləşməsidir. Bu halda kreditin alınması çəkin və ya cari hesabda olan vəsaitlərin qalığından çox olan məbləğdə tədiyə tapşırığının yazılması yolu ilə baş verir. Overdraft üzrə kreditin məbləği cari hesabın açılması zamanı əvvəlcədən razılaşdırılır və əvvəlcədən təsbit olunmuş kəmiyyətdən çox ola bilməz. Müştəri həm təsəvvür olunan (xəyali) əmanətdən, həm də real əmanətdən istifadə edə bilər: o, çek yaza bilər, cari hesabda qeyd olunan məbləğ həddində pulu

nağd ala bilər. Təsəvvür olunan (xəyali) əmanətlərin yaradılması üzrə bankın imkanları bank tərəfindən cəlb edilən real pul vəsaitlərinin ölçüləri ilə müəyyən olunur, nəzərdən keçirilən əməliyyatın aparılması üçün bankın razılığı ilə onun müştəriyə inamından asılıdır.

TƏSHİHEDİCİ VERGİ – nemətlər istehsalı üçün bu vergi vasitəsilə fərdi xərclərin yuxarı həddi ictimai xərclərin yuxarı həddi səviyyəsinə qədər artır və beləliklə, qiymətlərin artmasına təkan verir. Nəticədə məhsul buraxılışı azalır.

Təshihedici vergi (Piqu vergisi) mənfi mallar (üzvi sənaye tullantıları) istehsalçılarından tutulur. Bu verginin dərəcəsi istehsal edilən nemətin hər vahidinə düşən kənar xərclərin yuxarı həddi səviyyəsində müəyyən edilir. ABŞ-da təshihedici vergi cüzi yayılmışdır, amma AFR-də bir qədər fəal tətbiq edilir.

Təshihəedici vergi anlayışını ingilis iqtisadçısı, Kembric məktəbinin nümayəndəsi A.Piqu təbiiq etmişdir. O göstərmişdir ki, sosial əhəmiyyətli xarici effektlər aradan qaldırıldıqda sistemin nöqsanlı cəhətləri üzə çıxır, o, fiaskoya uğrayır, çünki bu effektləri pul ilə qiymətləndirmək mümkün deyil. Yaranmış münaqişələri həll etmək üçün A.Piqu zahiri effektlərə səbəb olmuş şəxslərdən xüsusi vergi tutulmasını təklif etmiş və bu məsələyə dövlətin müdaxiləsinin zəruri olduğunu göstərmişdir.

TƏSİS İCLASI (*founders meeting, constituent assembly*) – müəssisə və təşkilatların yaradılması üçün təsisçilər tərəfindən mövcud qaydaya uyğun keçirilən iclas. Seçki orqanı kimi konstitusiyaya assambleyası rolunu oynayır.

TƏSİS MÜQAVİLƏSİ (*memorandum of association, founders agreement*) – müəssisənin (şirkət və ya assosiasiya) yaradılmasında iştirak edən fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən qəbul edilən əsas sənəd. Bu müqavilədə müəssisənin yaradılması, fəaliyyəti və ləğv edilməsi zamanı təsisçilərin iştirak şərtləri öz əksini tapır.

TƏSİSÇİ SƏHMLƏRİ – səhmdar şirkətlərinin təsisçiləri arasında paylanan və başqa səhmdarlarla müqayisədə onlara müəyyən üstünlüklər verən səhmlər. Məsələn, təsisçi səhmləri səhmdarların ümumi yığıncaqlarında əlavə səs hüququ, səhmlərin əlavə buraxılışında onları birinci növbədə almaq, təsisçi mənfəətinin bir hissəsini almaq hüququ verir.

TƏSNİFAT – hər hansı bilik sahəsində bir-birinə tabe olan anlayışlar sistemi; bu və ya digər obyektlərin ümumi əlamətlərindən asılı olaraq siniflər (şöbələr, dərəcələr) üzrə bölgüsü.

TƏSNİFAT XÜSUSİYYƏTİ (*qualificatory reference*) – hakimiyyət sistemində müxtəlif mütəxəssislərdən tələb olunan əsas bilik, bacarıq, onların hüquq və vəzifələri.

TƏSNİFAT İNDEKSİ – təsnifat sxeminin təsnifat bölgüsü ilə və sistemli və başqa kataloq kartoçkalarında qoyulan şərti işarəsi (rəqəm, hərf, qarışıq). Həmçinin sənəd və işlərdə qoyula bilər.

TƏSVİRİ TƏDQIQAT – alıcıların rəyləri, nəyə üstünlük vermələri və davranışlarının təsviri məqsədlə başlanılmış tədqiqat.

TƏŞKİLATİ (İNSTITUSİONAL) SEKTORLAR (BÖLMƏLƏR) – MHS-nin ən ümumi yanaşma metodu. Makroiqtisadiyyatın aşağıdakı tərkib hissələri vardır: qeyri-maliyyə təşkilatları (şirkətləri); maliyyə təşkilatları (şirkətləri); dövlət idarəetmə orqanları; ev təsərrüfatlarına xidmətlər göstərən qeyri-kommersiya təşkilatları; ev təsərrüfatları.

TƏŞKİLATİ (İNSTITUSİONAL) VAHİD – aktivlərə malik, öhdəliklər götürən, müəyyən iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan və digərləri ilə müxtəlif əməliyyatlar aparan müstəqil iqtisadi vahid. Təşkilati (institusional) vahidlərin əsas xarakterizəsi aşağıdakı əlamətlər üzrə müəyyən edilir: 1) mal və aktivlərə sahib olmaq, onları digər təşkilati (institusional) vahidlərə satmaq və almaq kimi əməliyyatlar

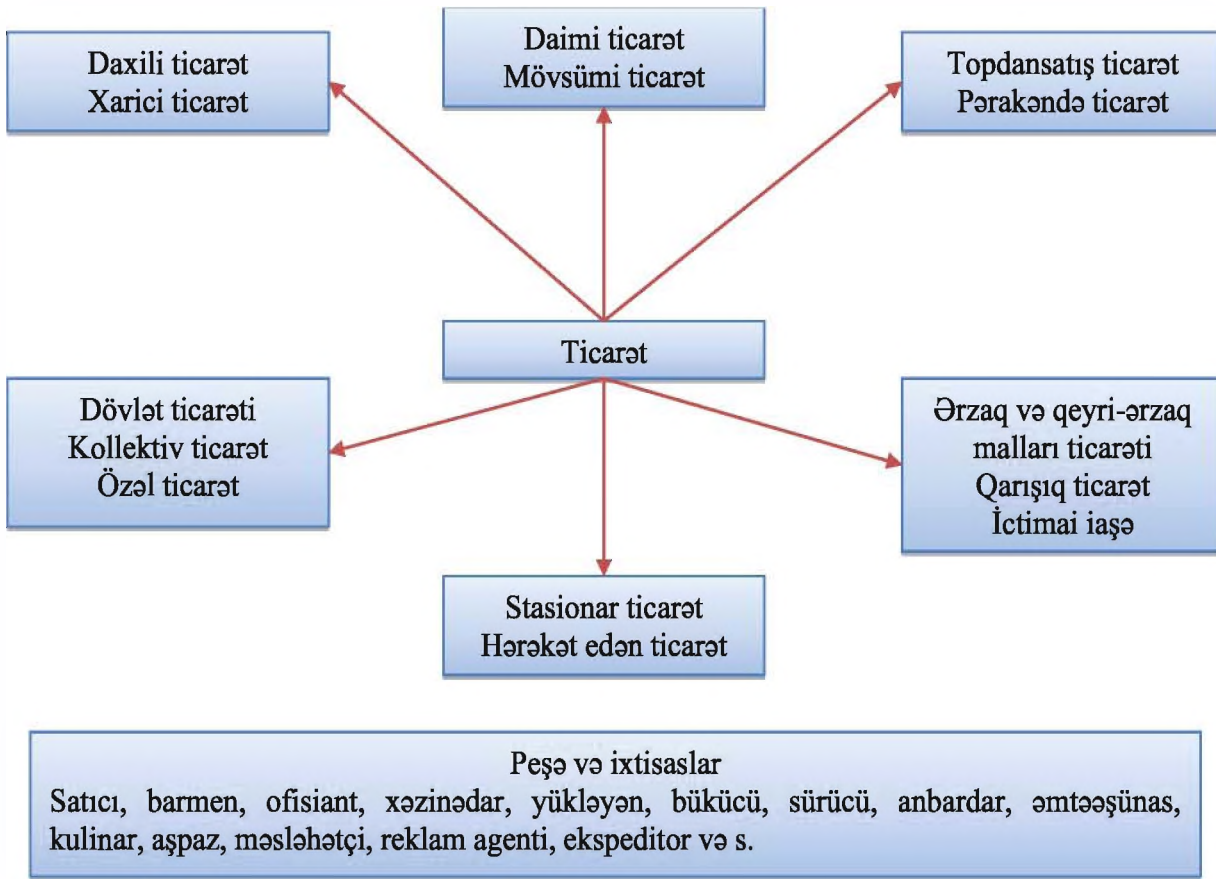
aparmaq; 2) iqtisadi fəaliyyət barədə qərarlar qəbul etmək, seçim etmək, öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə bilavasitə özünün məsuliyyət daşması və qanunvericilik qarşısında hesab vermək; 3) öz adından maliyyə və digər öhdəliklər götürmək və ona uyğun kontraktlar (müqavilələr) bağlamaq; həm iqtisadi, həm də hüquqi baxımdan tələb olunan bütün zəruri hesabları tərtib etmək (aktiv və passivlərin balansı da daxil edilməklə). Təşkilati (institusional) vahidlər hüquqi və fiziki şəxslər, kiçik, orta və iri sahibkarlar kimi qruplara bölünür. MHS-də onlar rezidentlər (ölkənin öz vətəndaşlarının hüquqi və fiziki şəxsləri) və qeyri-rezidentlər (xarici ölkələrin vətəndaşlarının hüquqi və fiziki şəxsləri) kimi nəzərə alınır. Onların fəaliyyət nəticələri isə bazar və qeyri-bazar buraxılışı, yəni satmaq vasitəsilə və yaxud pulsuz xidmətlər formasında istehlak olunması əsas şərt kimi qəbul edilir.

TƏŞKİLATİ STRUKTUR – bölmələr və idarəetmə orqanları üzrə işlərin tərkibini, birgə tabeçiliyini, qarşılıqlı fəaliyyətini və bölgüsünü müəyyən edən təşkilatın formal daxili strukturudur ki, bu bölmələr və idarəetmə orqanları arasında hakimiyyət səlahiyyətlərinin, komanda axınlarının, informasiyaların reallaşması səbəbinə görə müəyyən münasibətlər müəyyən olunur.

Təşkilati strukturun bir neçə tipi fərqləndirilir ki, bunlardan bəziləri “elementar” və ya “baza təşkilati struktur” adlandırılır.

Baza təşkilati strukturlar

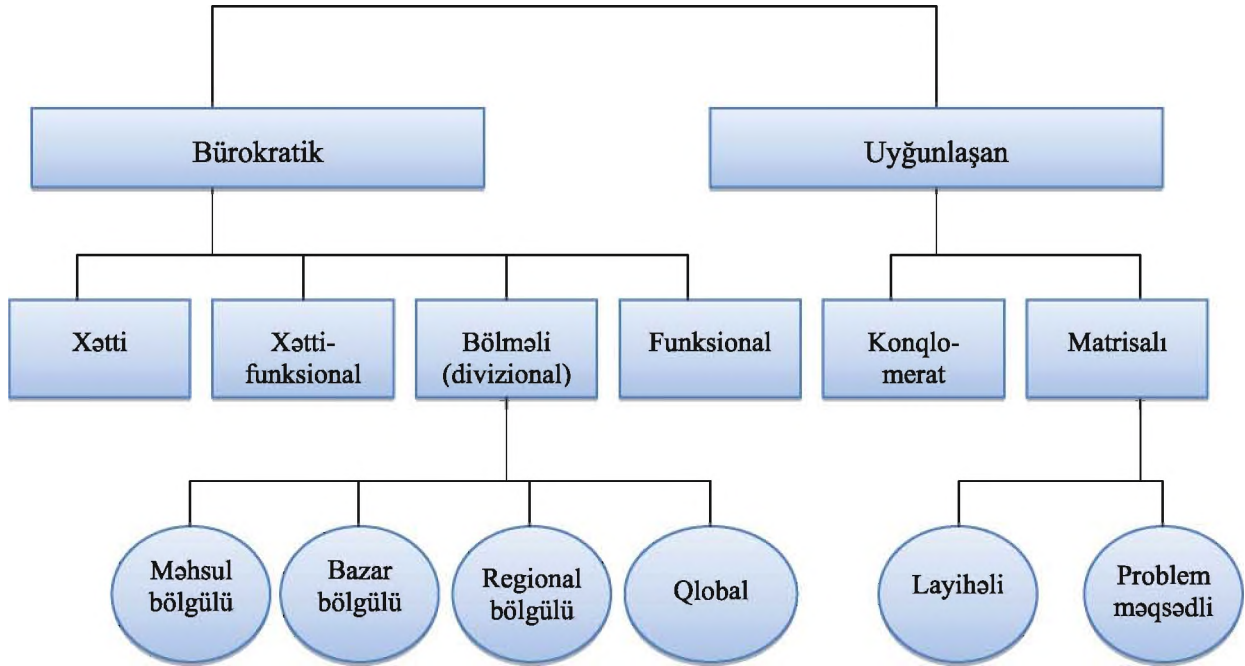

Sxem 1

Beynəlxalq ticarətdə üstünlük prinsipləri		
Mütləq üstünlük nəzəriyyəsi üzrə (Adam Smit)	Müqayisəli (mütləq və nisbi) üstünlük nəzəriyyəsi üzrə (David Rikardo)	İstehsal amillərinin nisbəti nəzəriyyəsi üzrə (Eli Hekşer və Bertil Olin)
Ölkənin müəyyən məhsul növünün istehsalında üstünlüyü bu ölkənin mövcud texnologiyalar və konkret resurslar əsasında rəqiblərindən daha da artıq həcmdə müəyyən məhsulun istehsal etmə qabiliyyətini bildirir	Ölkənin müəyyən məhsul növünün istehsalında nisbi üstünlüyü, potensial ticarət rəqiblərindən eyni məhsul növünün daha aşağı qiymətə istehsal etmə qabiliyyətini bildirir	Hər ölkə özündə daha çox olan istehsal amillərinin (kapital, əmək, torpaq ...) əsasında məhsullar istehsal etməyə çalışır

Sxem 2

*Təşkilati struktur formaları**Sxem 1*

Xətti təşkilati struktur çox sadədir, ali rəhbərlikdən bilavasitə orta səviyyəli “xətti” menecerlərə və daha sonra təşkilatın işçilərinə birbaşa tabeçiliyi və məsuliyyət xəttini nəzərdə tutur.

Xətti-qərargah təşkilati struktur konkret vəzifələrin (tədqiqatlar və işləmələr, planlaşdırma, bölgü, ictimaiyyətlə əlaqələr və s.) yerinə yetirilməsində xətti rəhbərləri ixtisaslaşmış məsləhət yardımının göstərilməsi ilə təmin edir. Kiçik təşkilatlarda ayrı-ayrı köməkçilər konkret funksiyanın reallaşmasına görə cavab verir. Böyük təşkilatlarda xətti təşkili tamamlayan qərargah xidmətlərini əmələ gətirən xüsusi bölmələr yaradılır.

Funksional təşkilati struktura xalis formada, demək olar ki, rast gəlinmir. İdeal funksional təşkilati struktur yüksək (həddən artıq) ixtisaslaşmanı tələb

edir ki, bu zaman bir rəhbər istehsalın başında durur, digər rəhbər planlaşmaya cavab verir, üçüncüsü təmir işlərinə cavabdehdir və s. Onların hamısı birbaşa bilavasitə işçilərə çıxırlar. İstehsalın bu cür təşkili praktikada işləmir, çünki bir işçinin çoxlu sayda rəhbəri olur. Bunun əvəzinə funksional ixtisaslaşma prinsipi əmtəə və ya xidmətin istehsalı və satışı (və ya istehlakçıya çatdırılması), yaxud müəyyən funksiyanın yerinə yetirilməsində zəruri olan yaxın vəzifələrin qruplaşması üçün istifadə olunur. Səlahiyyətlər xətti ali rəhbərlikdən onun spesifik funksiyaların yerinə yetirilməsinə məsul olan müavininə keçir. Xətti rəhbərlər bu müavinlərə tabedirlər. Daha sonra iyerarxiya üzrə aşağı vəzifələr, həmçinin proseslər üzrə funksional təşkilati struktur sadə texnologiyalardan istifadə edən

və nisbətən sabit və sadə şəraitdə fəaliyyət göstərən kiçik təşkilatlar üçün tipikdir.

Real təşkilatların spesifik xarakteristikasından və vəzifələrindən asılı olaraq baza təşkilati strukturların elementlərinin kombinasiyası tətbiq olunur. Belə təşkilati strukturlar hibrid təşkilati strukturlar adlanır.

Hibrid təşkilati strukturlar

Xətti-qərargah funksional təşkilati struktur ixtisaslaşmış fəaliyyət növlərində (keyfiyyət müfəttişliyi, kadr xidməti, təchizat və s.) səlahiyyətlərə bölünür. Bu funksiyaları öz xətti rəhbərlərinə tabe olan xətti bölmələrin əməkdaşlarından ayrıca olan ixtisaslaşmış heyət yerinə yetirir. Əgər qərargah və xətti bölmələr arasında narazılıq yaranarsa, bu narazılıq yalnız eyni zamanda hər iki bölməyə münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan rəhbər

tərəfindən həll edilə bilər. Böyük təşkilatlarda qərargah funksiyaları qeyri-mərkəzləşdirilə bilər. İri firmalara məxsus olan zavodlar və ya dövlət idarələrinin regional bölmələri kimi ayrı-ayrı əməliyyat (operativ) vahidləri yerli xətti rəhbərlərə tabe olan xüsusi qərargah bölmələrinə malikdir.

Divizional-təşkilati struktur (öz xərcini ödəyən bölmə, mənfəət mərkəzi) böyük təşkilatlar üçün xətti-funksional qərargah tipli təşkilati strukturun ən geniş istifadə olunan modifikasiyasıdır. Təşkilatın miqyasları artdıqca divizional-təşkilati struktura keçid meylə təzahür edir. Bir rəhbərin tabeliyində konkret məhsula, xidmətə və ya onların qruplarına, eləcə də konkret müştəriyə və ya müştərilər qrupuna (istehlakçılara) və konkret regiona yönəldilmiş başlanğıc funksiyaları yerinə yetirən mütəxəssislər qruplaşdırılır. Divizional-təşkilati struktur, adətən, daha mürəkkəb texnologiyada işləyən və daha az sabit və daha çox mürəkkəb xarici şəraitdə işləyən təşkilatlarda tətbiq olunur. Onların mühüm üstünlükləri ayrı-ayrı funksiyaların yerinə yetirilməsi zamanı ən yaxşı əlaqələndirmə (koordinasiya), eləcə də konkret məhsullar, xidmətlər və ya fəaliyyət növlərində dürüst təmərküzləşmədir.

Xətti funksional qərargah təşkilati struktur koordinasiyanın və kooperasiyanın gücləndirilməsinin mürəkkəb kompleks problemlərinin həlli zamanı müvəqqəti komitələrlə yanaşı, xüsusi komitələrin yaradılmasını da nəzərdə tutur. Səlahiyyət

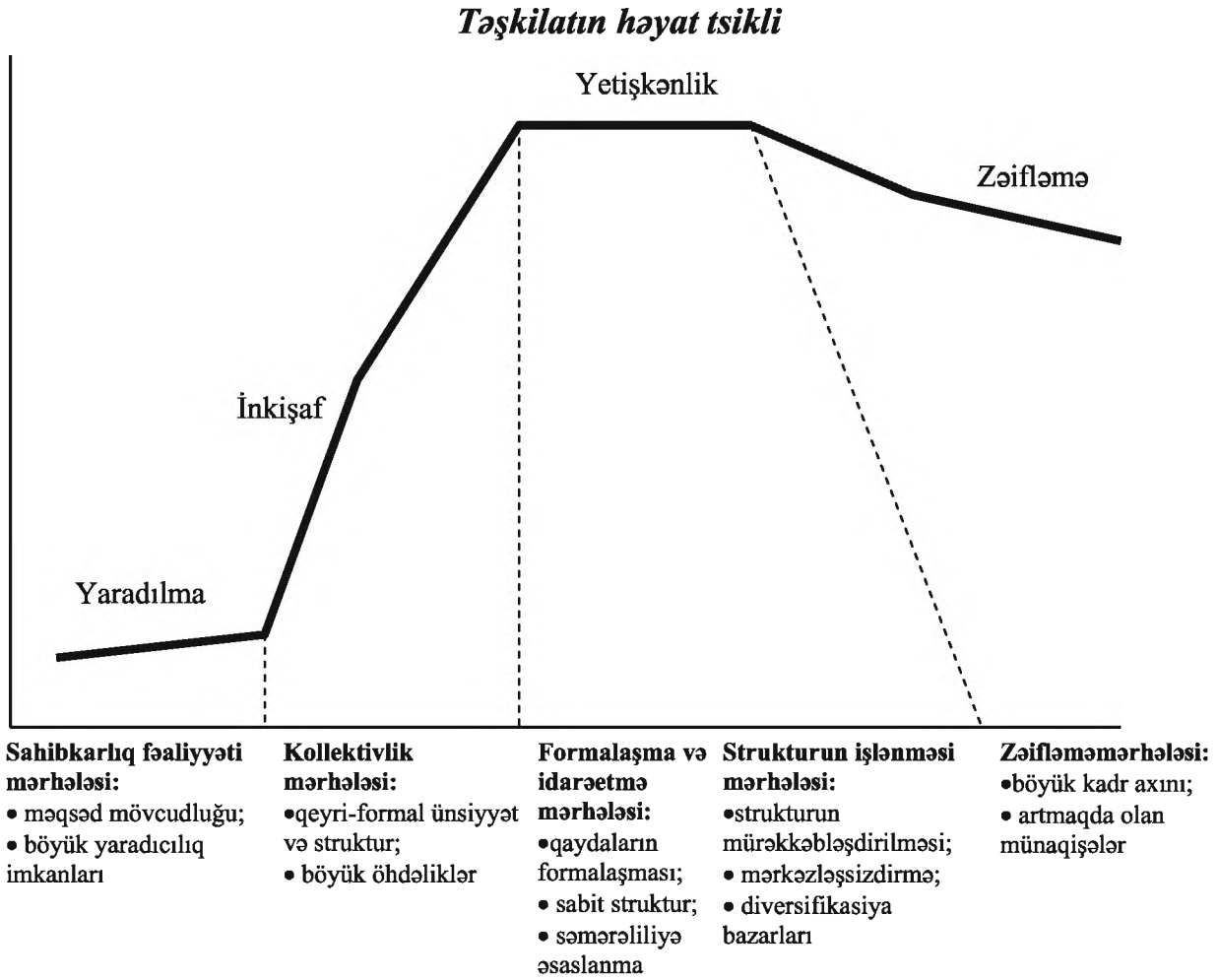
yətlərdən asılı olaraq komitə ya konsultativ (məsləhət) orqan, ya da konkret qərarlar qəbul edən orqan ola bilər. Birinci halda o, qapalı formal təşkilat daxilində məhdud funksiyaları yerinə yetirir; ikinci halda təşkilati struktur xarici mühitin qeyri-müəyyənliyini və mürəkkəbliyini daha yaxşı nəzərə almağa imkan verir. O, "edhokratiya" (amerikalı futuroloq E. Tofflerin "Futuroşok" kitabında ilk dəfə işlənən ingiliscə "adhocracy" terminindən götürülmüşdür) adını almışdır. Edhokratiya iyerarxiyanın rolunu azaldır və işçilərlə bölmələr arasında əməkdaşlıq münasibətlərinin rolunu artırır: Edhokratiya vaxtında minimum ləngimə ilə bir mürəkkəb məsələdən digərinə keçməyə qadir olan maksimum çevik və adaptiv strukturdur. Edhokratiya prinsipinin reallaşmasına misal olaraq matris təşkilati struktur göstərmək olar. Matris təşkilati struktur superhibrid təşkilati struktur adlandırılabilir. Burada funksional və divizional strukturların qurulmasından istifadə olunur. Bir işçinin bir neçə rəisi ola bilər. Layihələrin rəhbərləri bütövlükdə yalnız öz layihələrinin bitməsinə cavab verirlər. Təşkilatın başlıca məqsədi layihənin rəhbəri ilə funksional rəhbərlər arasında tarazlığın təmin edilməsidir.

Matris təşkilati strukturun istifadə edilməsi üçün üç başlıca əsaslandırma mövcuddur: 1) həddən artıq informasiya yüklənməsi zamanı iş üçün ən çox dərəcədə uyğunlaşdırılmışdır; 2) miqyasa qənaətin effekti hesabına qit və ya bahalı resurs-

lardan daha səmərəli istifadə olunur; 3) həm texnoloji və texniki məsələlərə (funksional xidmətlərə), həm də məhsullara, xüsusən fəaliyyət növlərinə (divizional bölmələrə, layihələrə) bərabər diqqət yetirilir.

Şəbəkə təşkilati struktur postindustrial inkişaf mərhələsi üçün xarakterikdir. O, xaricdən əmək resurslarının cəlb edilməsi ilə bərabər, yeni texnika və texnologiyaların üstünlüklərindən istifadəyə imkan verir. Nəşriyyat, tikinti şirkətləri, tikijə fabrikləri kimi təşkilatlarda xarici müqavilələrin bağlanması təcrübəsi həmişə mövcud olmuşdur. Kommunikasiya sahəsində son nailiyyətlər praktikada onlardan digər fəaliyyət növlərində belə istifadə etməyə imkan verir. Şəbəkə təşkilati struktur komandaların axını, iyerarxiya sifarişləri axını, digər təşkilatlarla əlaqələrin koordinasiyası ilə əvəz olunur. Təşkilati strukturun üstünlüyü onun dinamikliyindən ibarətdir. O, qaimə xərcələrini, kapital qoyuluşlarına olan tələbatları əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa, yeni texnologiyalara sürətlə uyğunlaşmağa imkan verir və yüksək innovasiya potensialına malikdir. Şəbəkə strukturunun mənfəi tərəfi ondan ibarətdir ki, əgər məhsul göndərənlərin məhsulu həmin bazarda və ya rəqiblərə satılırsa, onda o, məhsul göndərənlər tərəfindən rəqabətə həssasdır.

TƏŞKİLATIN HƏYAT TSİKLİ – müəssisənin bütün fəaliyyəti dövründə keçdiyi bütün mərhələlərin məcmusu: doğulma, uşaqlıq, gənclik, kamillik, ahıllıq, dirçəliş.

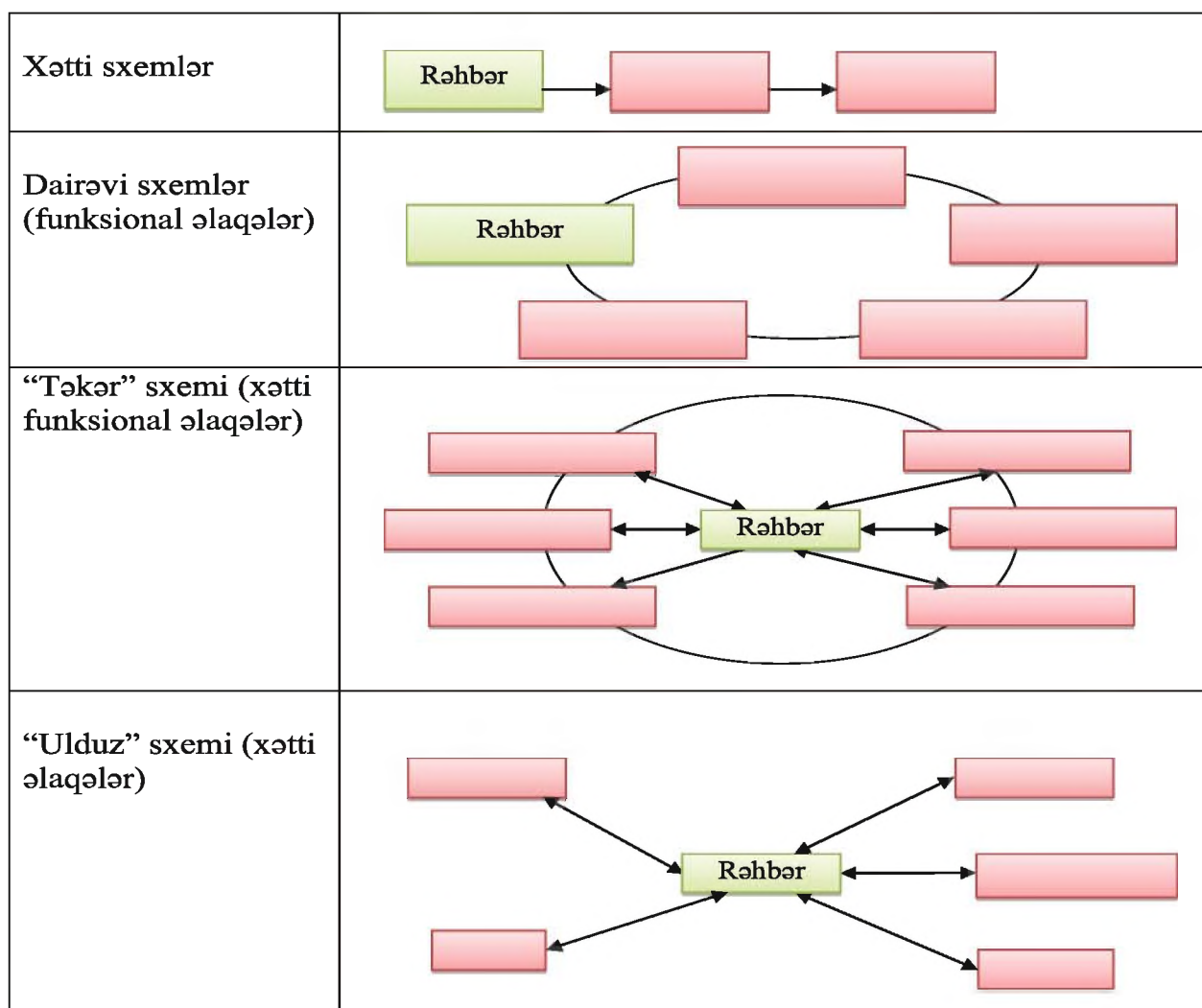
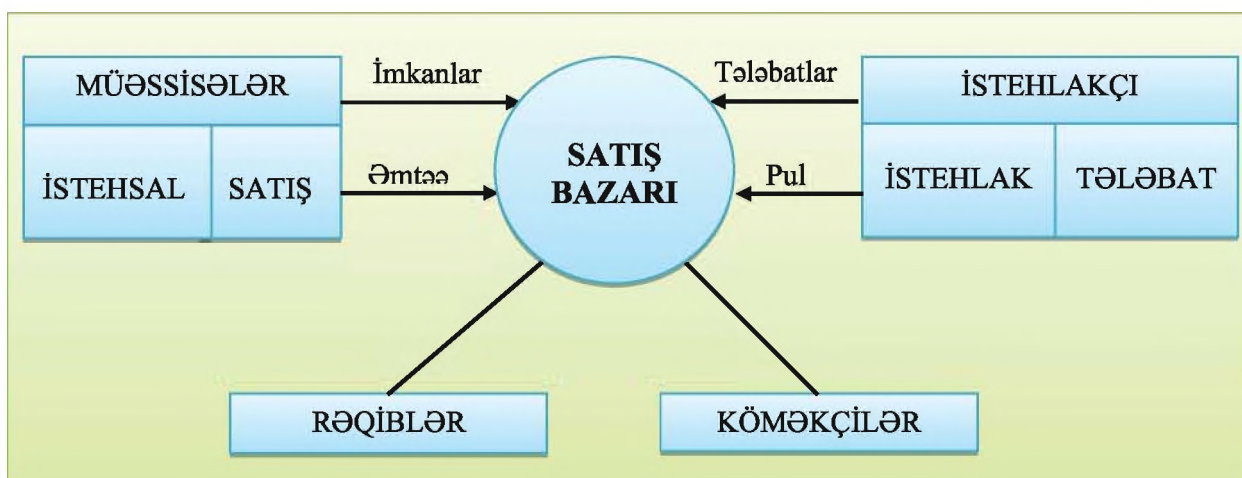
Sxem 1

Təşkilatın həyat tsiklinin mərhələləri

Hər hansı müəssisə üçün onun doğulması, ilk növbədə, onunla bağlıdır ki, bazarda “öz yuvasını” axtarıb tapmaq və istehlakçıların maraqlarını tam təmin etmək lazımdır. Bu mərhələdə təşkilatın tərəfdaşlarının sayının az olması səciyyəvidir. Bu halda həmin mərhələdə müəssisənin əsas məqsədi salamat qalmaqdır. Uşaqlıq mərhələsi yüksək dərəcədə riskli mərhələdir. Riskin dərəcəsinin yüksək olması müəssisənin sürətlə böyüməsi ilə şərtlənir. Buna görə də idarəçilərin təcrübəsizliyi və sərəştəsizliyi ucbatından uğursuzluğa düçar ol-

maq ehtimalı böyükdür. Bu dövrdə müəssisənin əsas məqsədi bazarda mövcud mövqeləri möhkəmlətmək, xüsusən məhsulun rəqabət qabiliyyətini artırmaqdır. Eyni zamanda müəssisənin əsas məqsədi yüksək artım sürətini təmin etməkdən ibarətdir.

Gənclik mərhələsi həmfikirlərdən ibarət kiçik komanda tərəfindən həyata keçirilən müəssisənin kompleks menecmenti metodlarının tətbiqindən maliyyələşdirmənin, planlaşdırmanın və proqnozlaşdırmanın sadə formalarından istifadə yolu ilə diferensiasiya edilmiş menecment metodlarına keçid mərhələsidir. Bu dövrdə təşkilatın əsas vəzifəsi sürətli artımı təmin etmək və bir qayda olaraq, bazarda özünə aid hissəni tamamilə ələ keçirməkdir. Bu mərhələ həm də onunla səciyyəvidir ki, risklərin intuitiv qiymətləndirilməsinin tətbiq edilməsi kifayət etmir. Müəssisənin rəhbərliyi müəyyən riskin təsiri nəticəsində potensial itkilərin riyazi üsullarla qiymətləndirilməsindən istifadə etməyə məcbur olur. Bu halda müəssisənin məhdud ixtisas biliklərinə malik mütəxəssislərə zəruri ehtiyacı yaranır. Kamillik mərhələsində təşkilatın inkişafının məqsədi davamlı struktur və dəqiq idarəetmə bazasında tarazlaşdırılmış artıma

*Təşkilati strukturların baza sxemləri**Sxem 1**Satış bazarında marketing sisteminin subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsi**Sxem 2*

nail olmaqdır. Bir qayda olaraq, bu dövrdə təşkilatın rəhbəri idarəetmə sisteminin məntiqi və düzgün olmasını təmin edir. Bu, təşkilatın xarici mühitdəki dəyişikliklərə, eləcə də mərkəzsizləşmədə baş verən yeniləşməyə uyğunlaşmasına kömək edir. Müəssisənin yetkinlik mərhələsi onun yeni fəaliyyət sahələrinə nüfuz etməsi, habelə genişlənməsi və diferensiasiyası ilə səciyyəvidir. Bu dövrdə idarəçilikdə bürokratizmin güclənməsi neqativ haldır. Müəssisənin yetkinliyinin üç mərhələsini fərqləndirirlər: erkən, aralıq və son yetkinlik mərhələsi. Erkən yetkinlik dövründə təşkilat sistemətiq olaraq böyüyür. Aralıq yetkinlik dövründə böyümə tarazlaşır, son yetkinlik isə bütün idarəetmə sisteminin davamlı fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur.

TƏŞKİLATIN XARİCİ MÜHİTİ – təşkilatın fəaliyyət göstərdiyi ətrafı xarakterizə edən amillərin məcmusu. Bu amillərin şərti olaraq siyasi-hüquqi (mülkiyyət formaları, dövlət idarəetməsi və tənzimlənməsinə dair qanunverici aktlar konsepsiyası), iqtisadi (əmək bazarının, kapitalın, məhsulun vəziyyəti), texnoloji (istehsal və idarəetmə sahəsində texnologiyaların inkişafı, texniki standartlar) və sosial (sosial baxışlar və dəyərlər, etik normalar) amillər baxımından qruplaşdırılmasıdır.

Xarici mühit amilləri həmçinin birbaşa təsir amillərinə (iqtisadiyyatın vəziyyəti, vergilərin, kreditlərin dərəcələri, iş qüvvəsinin qiyməti, rəqabət, təhlükəsizlik standartları) və dolaylı təsir amillərinə (sosial-mədəni)

bölünür. Təşkilatın xarici mühitlə qarşılıqlı fəaliyyəti onun fəaliyyət göstərməsinin ən mühüm şərtlərindən biridir, onun bütün tərkib hissələrini və strukturlarını müəyyən edir. Xarici mühit amillərinin tərkibinə təşkilata təsir göstərməyənlər və ya əhəmiyyətli təsir etməyənlər aid olunmur. “Təşkilatın xarici mühiti” anlayışı “sistem” anlayışı ilə sıx əlaqədardır; xarici mühit amilləri təşkilati sistemlərin layihələndirilməsinə, təhlilinə və təkmilləşdirilməsinə sistemli yanaşma zamanı nəzərdən keçirilir.

TƏŞKİLATIN MİSSİYASI – idarəetmə nəzəriyyəsi termini; təşkilatın mövcudluğunun dəqiq təcəssüm edilən səbəbi, onun son vəzifəsi.

TƏŞKİLATIN STRUKTURUNUN QURULMA PRİN-SİPLƏRİ – təşkilati strukturun layihələşdirilməsi zamanı aşağıdakı prinsiplərə riayət etmək lazımdır:

- 1) vahid rəhbərlik prinsipi: hər bir işçinin ancaq bir xətti rəhbəri olmalıdır;
- 2) nəzarətin həcmi prinsipi: heç bir rəhbər idarəetmə normasına uyğun olmayan işçi sayını səmərəli idarə edə bilməz. Orta hesabla bu norma obyektin (bölmənin, əməkdaşın) 7 ± 2 -ni təşkil edir. Ali rəhbərlər üçün – azdır, aşağı halqa rəhbərlər üçün – çoxdur;
- 3) işlərin istisnası prinsipi: rəhbər və ya mütəxəssis daha aşağı vəzifəli işçinin və ya daha aşağı peşəkarlığa malik mütəxəssisin yerinə yetirə biləcəyi işi görməməlidir;
- 4) vertikal iyerarxiya prinsipi: “yuxarıdan aşağı” olan bütün

sərəncamlar və “aşağıdan yuxarı” bütün məlumatlar idarəetmənin bütün pillələri üzrə ardıcıl olaraq baş verməlidir;

5) məqsədlərin razılaştırılması prinsipi: bölmələrin və işçilərin şəxsi məqsədləri bütün təşkilatın ümumi maraqlarına tabe etdirilməlidir;

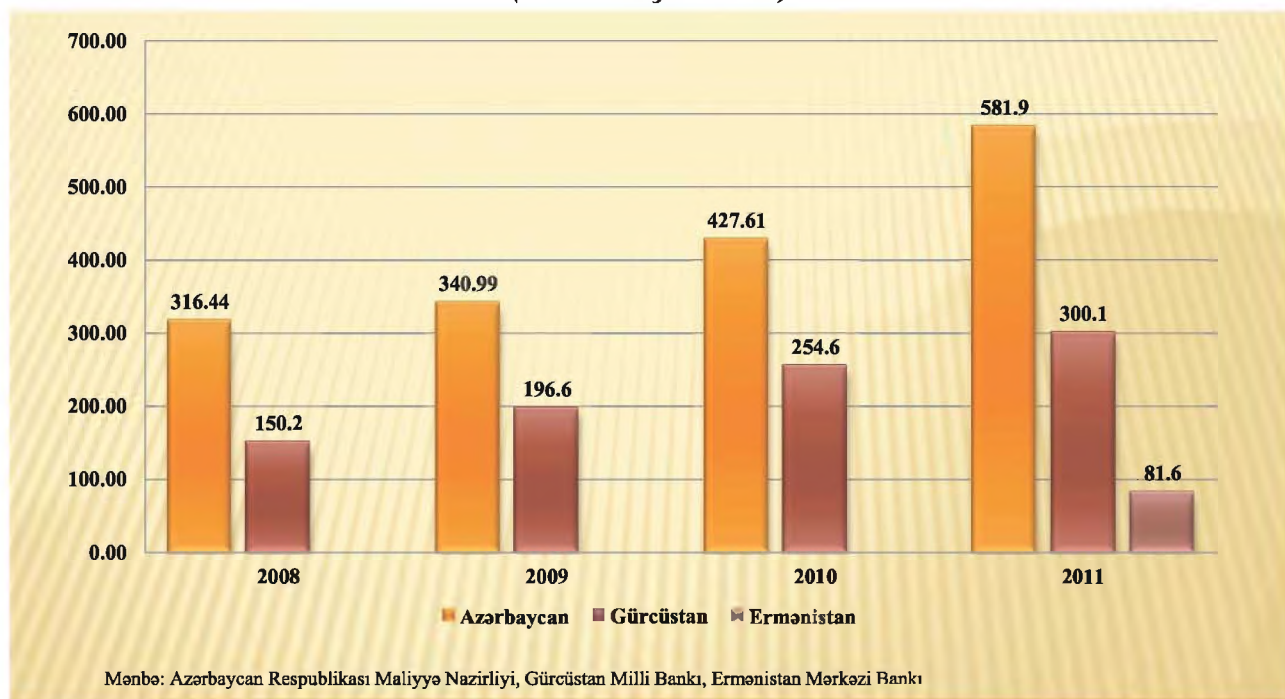
6) səlahiyyətlərin balansı prinsipi: bölmə və işçilərin öhdəlikləri, hüquq və məsuliyyəti öz aralarında həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət cəhətdən razılaştırılmalıdır;

7) emosional neytrallıq prinsipi: tapşırıqların verilməsi zamanı və başlıcası, məsuliyyətin bölüşdürülməsi zamanı rəhbər üstünlük verdiyi şəxsi məsələləri əsas tutmalı deyil.

Bu prinsiplər idarəetməyə ümumi yanaşmada baxıla bilər, amma hər bir konkret vəziyyətdə onlar görünüşcə dəyişə bilər. Onlar, əsasən, matrisa strukturlarında tam yerinə yetirilmir (bax: sxem 1).

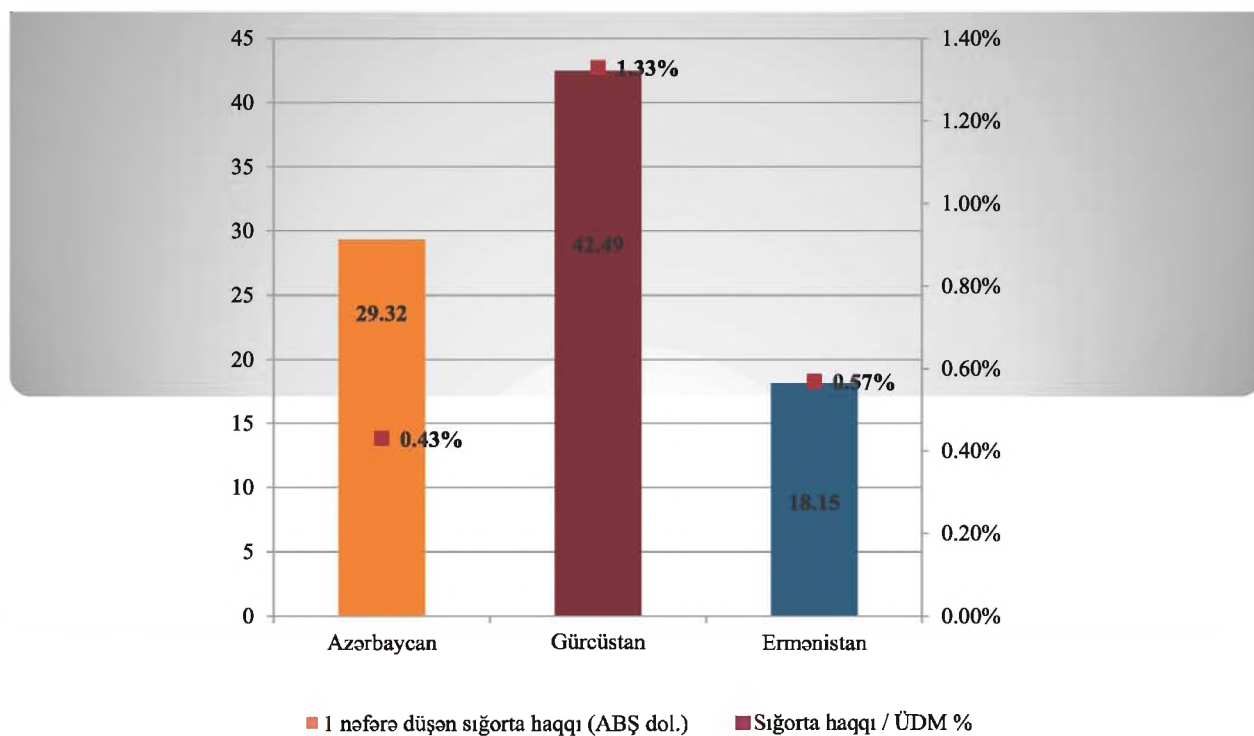
TƏTİL – sahibkarları (onların birliklərini) və ya hökuməti təqdim edilən iqtisadi və ya siyasi tələbləri yerinə yetirməyə məcbur etmək məqsədilə işin kollektiv olaraq dayandırılması; başqa sözlə, iş götürənlərin güzəştə getməyə və əmək haqqını artırmağa, iş gününün müddətini (uzunluğunu) azaltmağa, əmək şəraitini yaxşılaşdırmağa məcbur etməkdən ötrü işçilərin bir hissəsinin mütəşəkkil olaraq işləməkdən imtina etməsidir. Təqdim edilən tələblərdən asılı olaraq tətillər iqtisadi, siyasi, ümumi olur. Tətillər çox zaman nümayişlər və silahlı toqquşmalarla müşayiət olunur. Tətillər müxtəlifdir. İşin tamamilə da-

**Cənubi Qafqaz regionunda sığorta bazarının bəzi əsas göstəriciləri
(mln. ABŞ dolları)**

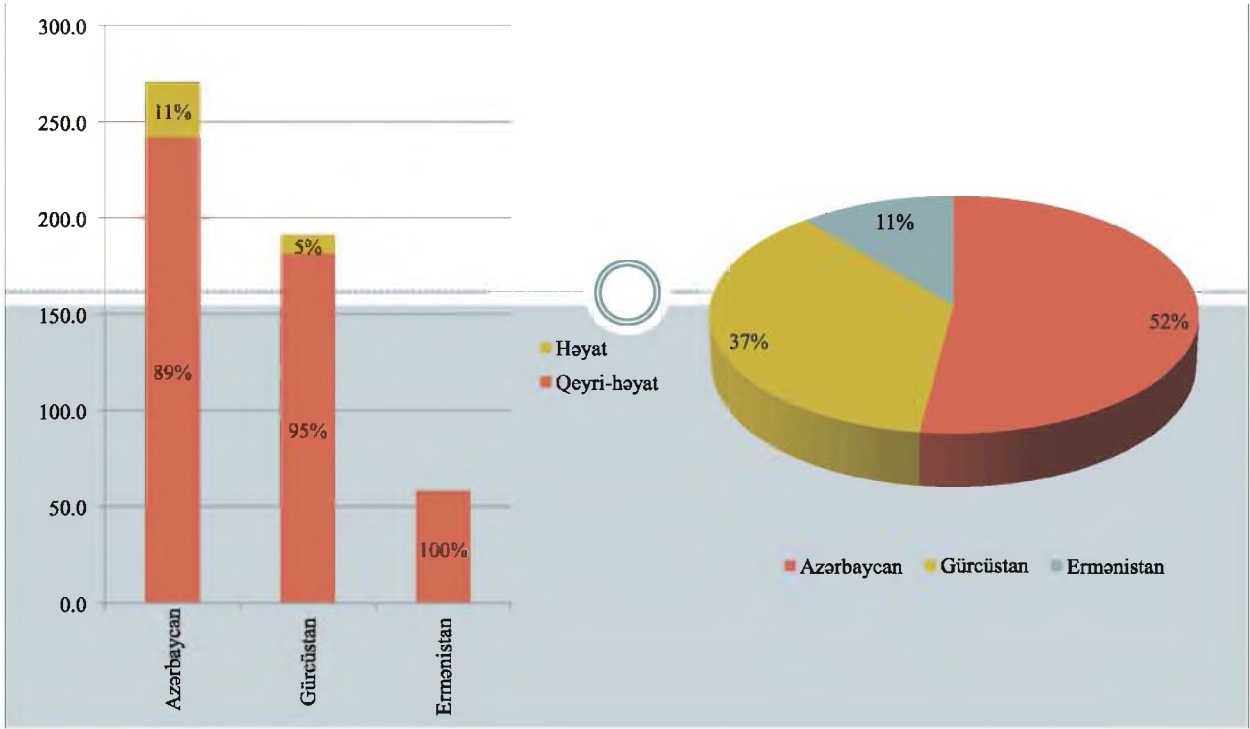
Qrafik 1

**Cənubi Qafqaz regionunda sığorta haqqının ÜDM-də
xüsusi çəkisi**

Qrafik 2

Sığorta haqlarının strukturu, 2011 (mln. ABŞ dolları)

Qrafik 3

Cənubi Qafqaz regionunda brutto sığorta haqları, 2011 (mln. ABŞ dolları)

Qrafik 4

Cədvəl 1

Sığorta bazarının zəif və güclü cəhətləri, inkişaf imkanları

Gənc bazardır
Keçmiş SSRİ sığorta bazarından qalan mənfi fikir
Xidmət çeşidlərinin az olması
Müasir satış texnologiyalarının çatışmazlığı
Müasir İT platformalarının çatışmazlığı
Korporativ idarəetmənin çatışmazlığı
Qiymətə həssas bazar
Sığorta şirkətlərinin şəxsi tutumunun az olması

Cədvəl 2

Yeni bazar və böyük inkişaf imkanları
Minimum 3 dildə danışan alitəhsilli peşəkar kadrlar
Böyük enerji və infrastruktur layihələri
Sığorta fəaliyyəti ilə bağlı qanunların qəbulu
Həyat sığortası üçün vergi güzəştləri
Sığorta xidmətlərinə ƏDV tətbiq olunmaması
Zərərlik dərəcəsinin yüksək olmaması
Kapitallaşma səviyyəsinin müntəzəm olaraq artması
Qanunvericilik bazasının təkmilləşməsi istiqamətində işlərin davam etdirilməsi

Cədvəl 6

Problemlər və imkanlar

Bazar penetrasiyasının aşağı olması
Geniş inkişaf potensialı
İnternet üzərindən satışa investisiya
İnformasiya resurslarına investisiya
Bacarıqlı menecmentə investisiya
İT platformalara investisiya
Analitik və modelləşdirmənin inkişafı
Tənzimləyici (hüquqi) dəyişiklikləri əvvəlcədən görmək (proqnozlaşdırmaq)
Mövcud məhsul və xidmətlərin və satış kanallarının mükəmməlləşdirilməsi istiqamətində işlərin görülməsi

yandırılması, işin gedişinin ləngidilməsi, digər müəssisələri müdafiə etmək məqsədilə işin dayandırılması (həmrəylik nümayişi), müəssisələrdən çıxmada işin dayandırılması, sahibkar tərəfindən işçilərə olan tələblərin təqdim edilməsi məqsədilə müəssisənin bağlanması (lokaut adlanır) və s. Tətillər hərəkətinin yüksək forması ümumi siyasi tətildir.

Tətillər iri sənaye istehsalının meydana gəlməsi ilə inkişaf etməyə başlamışdır. Artıq XVI-XVII əsrlərdə kortəbii qiyamlarla yanaşı, tətillər yarandı. Sahibkarların, maraqlarına uyğun olaraq hökumət tətillə qarşı qanunlar verməyə başladı. 1799-1800-cü illərdə Böyük Britaniyada tətillər, hər hansı bir fəhlə təşkilatının yaradılmasını və fəaliyyətini qadağan edən qanunlar qəbul edildi. Fransada burjuva inqilabı zamanı tətillər qadağan edən Le Şapelye qanunu (1791-ci ildə) qəbul edilmişdi. Buna baxmayaraq, tətillər yayılmaqda davam edirdi. XIX əsrin ortalarında onlar geniş və təşkil olunmuş xarakter aldılar, tətillər üsyana çevrildi (1831-ci ildə Lion üsyanı, Sileziya toxucularının 1844-cü il üsyanı), tətillərin artımı bir sıra ölkələrdə həmkarlar ittifaqlarının təşkil olunmasına gətirib çıxardı. Onlar isə tətillər mübarizəsində rəhbərliyi öz üzərlərinə götürdülər. Tətillər hərəkəti Rusiyada 1905 və 1917-ci illər inqilablarının təsiri altında xeyli gücləndi. Birinci və ikinci dünya müharibələri dövründə tətillər hərəkəti praktiki olaraq dayandı. Müharibədən sonrakı dövrdə tətillər hərəkətinin yeni formaları müşahidə olundu. Tətillər,

bir qayda olaraq, sosial stabilliyə təhlükə yaratmır, sakit və mütəşəkkil xarakter daşıyır.

"TƏYİNAT MƏNTƏQƏSİNƏ QƏDƏR DAŞIMA VƏ SIĞORTALANMA ÖDƏNİLMİŞDİR" – bu daşıma şərtinə görə, satıcı "daşıma ödənilmişdir" şərtində olduğu kimi məsuliyyət daşıyır. Lakin əlavə olaraq satıcı daşıma zamanı alıcının əmtəələrinin (mallarının) itkisi və zərər dəyməsi riskinə qarşı yükün sığortalanmasını təmin etməlidir.

TƏZƏ MAL (yeni əmtəə) – istifadəsində istehlakçı üçün əhəmiyyət kəsb edən yeni və ya əlavə funksional tətbiq və ya dizayn imkanları olan mal (əmtəə). Yeniliyin bir neçə səviyyəsi mövcuddur: əvvəllər istehsal edilməmiş və istehlakçıya məlum olmayan, tamamilə yeni əmtəə növü; bazarda məlum olan əmtəələrə yeni kompo-

nentlər daxil edilməklə həmin əmtəəyə tədiyə qabiliyyətli tələbatın artması.

TƏZMİNAT DİVİDENDİ – ümumi qəzanın təzminat dəyərinə faiz nisbəti. Bu nisbət ümumi dəyərinin yük, gəmi və fraxt arasında mütənasib bölünən hissəsinin təyin olunması vaxtı ifadə edilir.

TİBBİ XƏRCLƏRİN SIĞORTALANMASI – ciddi hallar, məsələn, transplantasiya cərrahiyyəsindən savayı, xəstəxana şəraitində əksər hallarda müalicə üçün təsbit olunmuş məbləğin ödənilməsini təmin edir. Cərrahın əməyinin ödənilməsindən başqa, bu polis xəstəxananın saxlanması, tibbi dərmanlar və s. çəkilən xərcləri örtür.

TİBBİ SIĞORTA – əhalinin sağlamlığının mühafizəsi sisteminin ünsürüdür ki, bunun vəzifəsi toplanmış vəsaitlər hesabına

ödənişli əsasda tibbi yardımın alınmasında vətəndaşlara təminat verməkdir. Bununla tibbi sığorta bütün səviyyələrdə dövlət büdcələrindən maliyyələşən pulsuz səhiyyədən fərqlənir. Tibbi sığorta sağlamlığın qorunması sahəsində əhalinin sosial müdafiəsi forması olmaqla, sığorta hadisəsi baş verdikdə ölkə əhalisinin tibbi və dərman yardımı almasına təminat verir. Tibbi sığorta icbari və könüllü formada həyata keçirilir.

İcbari sığorta dövlət sosial sığortasının bir hissəsidir və sığorta subyektləri arasında (işləyənlər üçün işə götürənlər, işləməyənlər üçün dövlət) və xüsusilə sığortaçılar (bu fəaliyyət növünə lisenziyası olan hüquqi şəxslər) arasında müqavilə əsasında sığortalanmışın xeyrinə icbari proqramlarla müəyyən olunan həcmdə və şərtlərdə təqdim olunan tibbi və dərman yardımının alınmasında bərabər imkanları bütün vətəndaşlar arasında təmin edir. Könüllü sığorta eyni müqavilə üzrə həyata keçirilir, lakin icbari xarakter daşımır. Hər bir sığortalanmış tibbi polis alır ki, bu da bütün ölkə ərazisi üzrə təsdiq olunmuş sənəd hesab olunur. Xüsusi tibbi fondlara ayrılan icbari və ya könüllü sığorta haqları sığorta üzrə səhiyyə müəssisələrinin tibbi xidmətlərinin maliyyə mənbələridir. Vətəndaşların sağlamlığının mühafizəsi sahəsində dövlət siyasətinin reallaşması üçün müstəqil qeyri-kommersiya maliyyə təşkilatı kimi icbari tibbi sığortanın ümummilli və ərazi fondları yaradılır. Dövlət və bələdiyyə səhiyyə təşkilatlarının maliyyə

yələşməsinə yönəldilən vəsaitlər vergiyə cəlb olunmur.

TİBBİ SİĞORTA MÜQAVİLƏSİ – qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada sığorta edənə tibbi sığorta təşkilatları arasında bağlanan, sığorta olunan tibbi sığorta proqramına uyğun olaraq göstərilən tibbi yardımın maliyyələşdirilməsini və təşkilini müəyyən edən, sığorta olunanın digər mənafeələrini müdafiə edən yazılı saziş.

TİBBİ SİĞORTA OBYEKTİ – sığorta hadisəsinin meydana gəlməsi zamanı tibbi yardımın göstərilməsi üçün çəkilən məsrəflərlə əlaqədar sığorta riski.

TİBBİ SİĞORTA ŞƏHADƏTNAMƏSİ – sığorta olunanın yaşayış yerindən asılı olmayaraq ölkənin bütün ərazisində, habelə Azərbaycan Respublikası ilə tibbi sığorta sahəsində müqavilə bağlayan digər dövlətin ərazisində tibbi sığorta proqramında göstəriləndən az olmayan həcmdə tibbi yardım almağa təminat verən sənəd.

TİBBİ SİĞORTA TƏŞKİLATI – mülkiyyət formasından asılı olmayaraq tibbi sığortanı həyata keçirmək üçün qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada xüsusi razılıq almaqla fəaliyyət göstərən və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilən zəruri nizamnamə fonduna malik olan sığorta təşkilatı.

TİBBİ SİĞORTA TƏŞKİLATLARINI LİSENZIYALAŞDIRAN SİĞORTA FƏALİYYƏTİ – ərazi icbari tibbi sığorta proqramlarına, sığortalanmış şəxslərə tibbi yardımın göstərilməsi haqqında tibb idarələri ilə müqavilələrə və s. uy-

ğun olaraq qeyri-kommersiya əsasında icbari tibbi sığortanın aparılması üzrə fəaliyyət.

TİBU MODELİ – ictimai xidmətlər təklifinin K.Tibu tərəfindən 1956-cı ildə irəli sürülən modeli.

Kommunal xidmətləri yerli idarə tərəfindən təklif olunursa, fərdlər bu xidmətlərə münasibətdə öz üstünlük vermələrini nümayiş etdirir, onları arzu etdikləri dəstdə və müxtəlif yerli idarələrə aid olan ərazilər arasında yerlərini dəyişməklə üstünlük vermələrinə müvafiq olan vergiləri əldə edə bilirlər. Bu model nəzərdə tutur ki, müxtəlif xidmətlər dəsti ilə bərabər, həm də vergilər təklif edən çoxsaylı yerli icmalar var və fərdlər onlar arasında seçim edə bilirlər.

TİCARƏT (ing. *trade, commerce*; alm. *handel*) – əmtəələrin dövriyyəsinə, onların mübadiləsinə, alqı-satqısını, eləcə də əmtəələrin satışı prosesində alıcılara xidmət göstərilməsini, əmtəələrin çatdırılmasını, saxlanmasını və onların satış üçün hazırlanmasını təmin edən iqtisadiyyat sahəsi və iqtisadi fəaliyyət növü. Malların alqı-satqısı, kommersiya.

Ticarətin aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər: topdansatış – əmtəələrin istehsalı, istehlakı və ya təkrar satışı üçün onların iri partiyalar şəklində satışı; pərakəndə satış – son istehlakçıya xidmət göstərən, tək-tək əşyaların və ya onların az bir miqdarının satışı.

Xüsusi ticarət – aşağıdakı əmtəə axınlarını əhatə edən xüsusi ticarət sistemi:

– sərbəst tədavülə və ya onların daxil olmasından sonra anbar-

larda saxlanılaraq istehlaka buraxılmış malların idxalı – aktiv emal üçün idxal (giriş) və passiv emaldan sonra idxal (çıxış);

– ölkədə istehsal olunmuş və ya bu ölkədə sərbəst tədavülə buraxılmış malların ixracı – aktiv və passiv emaldan sonra ixrac. Tranzit mallar və anbarlar üzrə mal dövriyyəsi xüsusi ticarət sisteminə daxil edilmir.

(*Azərbaycan Respublikasında ticarətin inkişafını xarakterizə edən göstəricilər aşağıdakı cədvəl və sxemlərdə verilir*) (qrafik 1-5, cədvəl 1, 2).

TİCARƏT AVTOMATLARI VASİTƏSİLƏ SATIŞ – alıcılar üçün sərbəst yerlərdə quraşdırılan və bütün gün ərzində işləyən avtomatlar vasitəsilə pərakəndə ticarət.

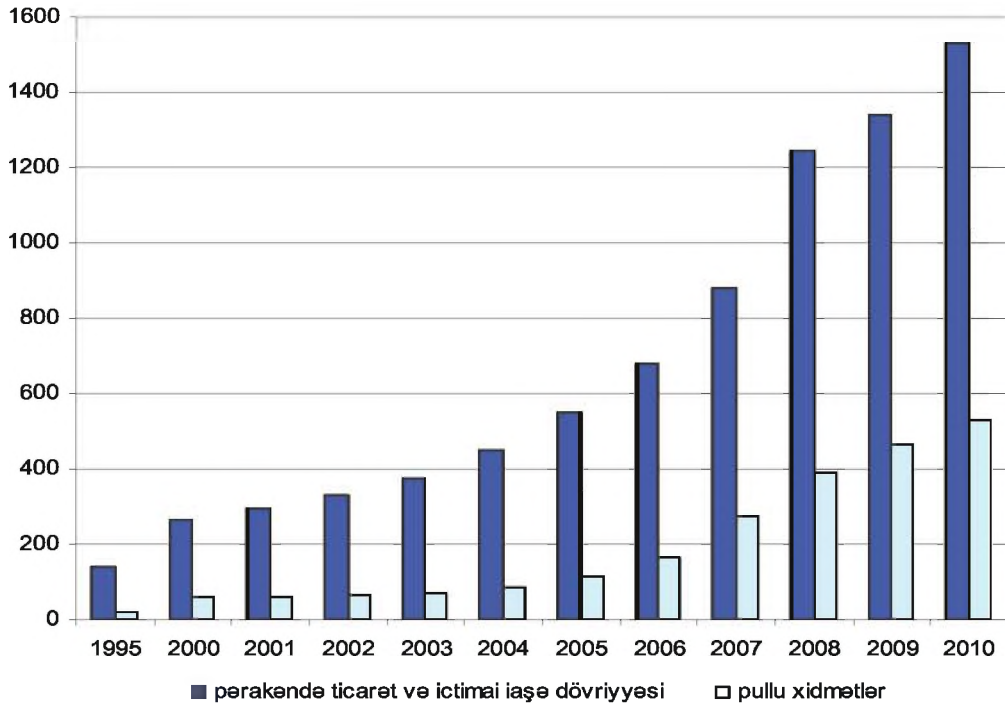
TİCARƏT AZADLIĞI (sərbəstliyi) – ayrı-ayrı şəxslər, firmalar, dövlətlər arasında ticarətdə sünü (hökumət tərəfindən müəyyən edilən) maneələrin olmaması.

TİCARƏT BALANSI – əmtəə və xidmətlərin ixracı, idxalı ilə birlikdə ölkənin ticarət balansını təşkil edir.

TİCARƏT BALANSININ AKTİV SALDOSU – xarici ticarət əməliyyatlarının aparılmasının müsbət nəticəsini xarakterizə edən göstərici. İxracın məcmu həcmindən artıq olmasında ifadə olunur. Ticarət balansının aktiv və ya müsbət saldosu o deməkdir ki, ölkə ixracdan əldə etdiyi məbləğə gətirdiyi əmtəələrə nisbətən daha çox əmtəə göndərmişdir.

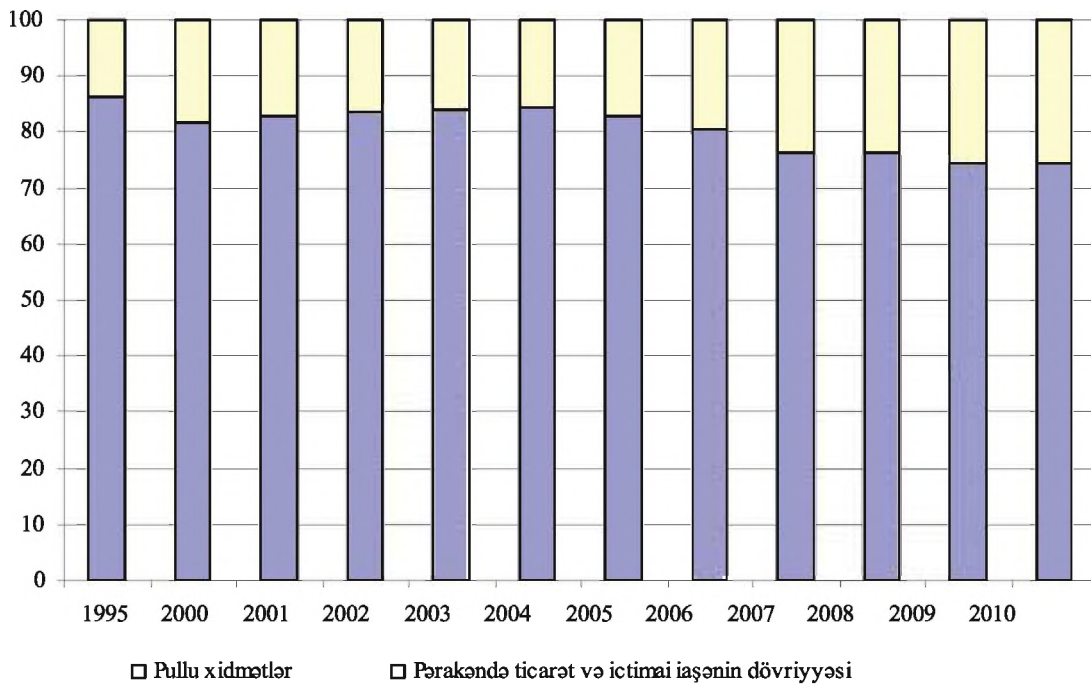
Ticarət balansının aktiv saldosu göstərir ki, bir ölkənin məhsulu digər ölkəyə nisbətən dünya

Azərbaycan Respublikasında hər nəfərə düşən pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin və pullu xidmətlərin həcmi

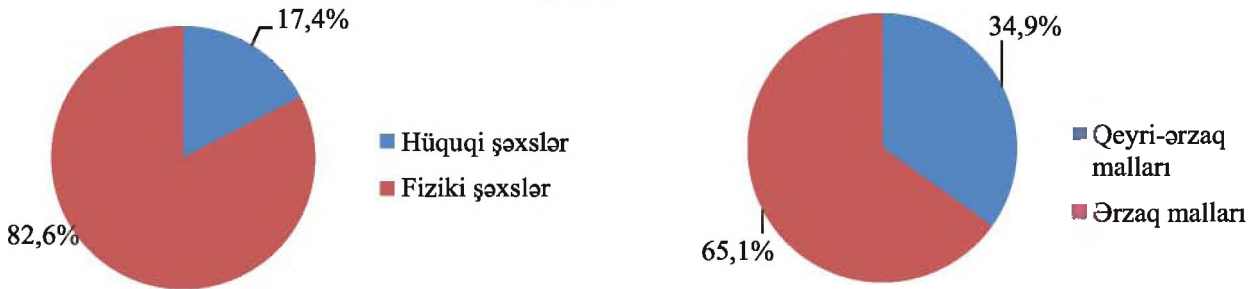
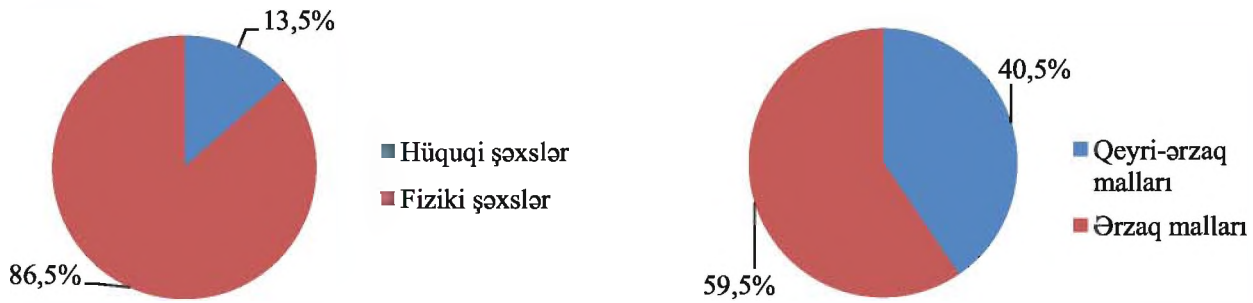

Qrafik 1

Azərbaycan Respublikasında pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin və əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin strukturu, faizlə

Qrafik 2

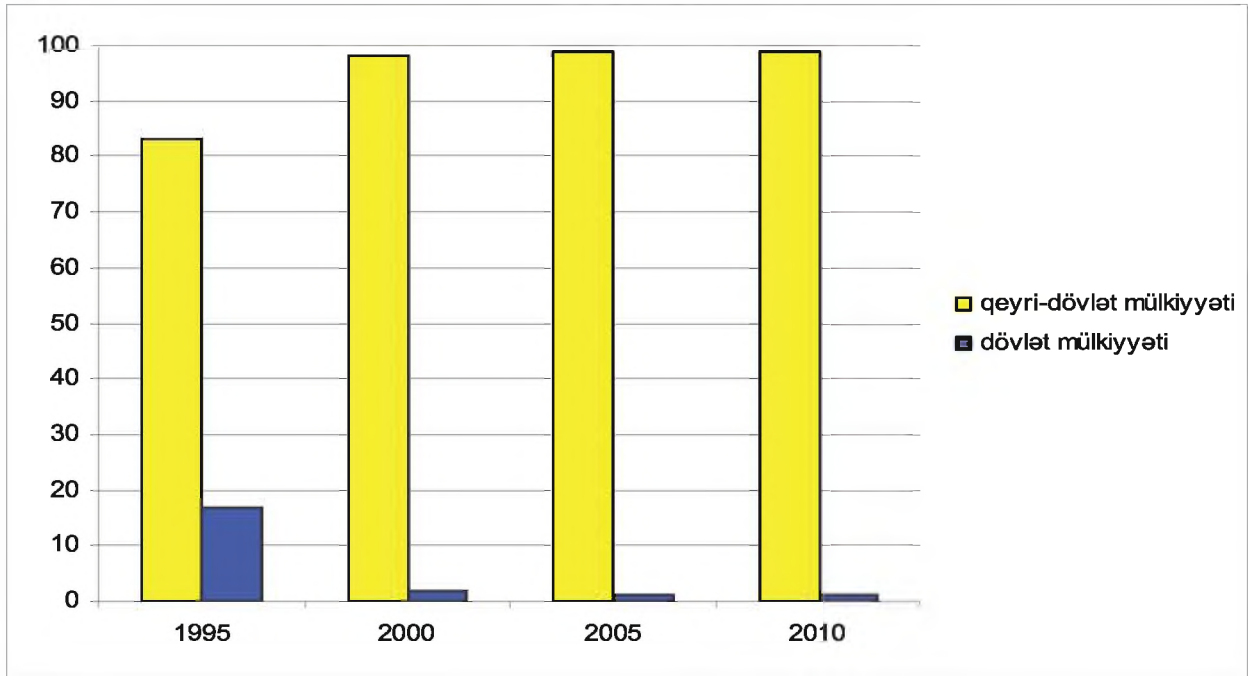
Azərbaycan Respublikasında pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin makrostrukturunu**2006****Qrafik 3****2010****Qrafik 4****Cədvəl 1****Azərbaycan Respublikasında ticarət və xidmət müəssisələri, vahidlə**

	2006	2007	2008	2009	2010
Hüquqi şəxs statuslu ticarət və xidmət müəssisələrinin sayı – cəmi	30 817	32 544	35 088	35 156	37 732
ondan:					
iri və orta müəssisələr	2 698 ¹⁾	2 577 ¹⁾	2 714 ¹⁾	1 677 ²⁾	1 508 ²⁾
Əşya, ərzaq və qarışıq mallar yarmarkalarının və bazarların sayı	161	149	133	127	122
Bazarlarda və yarmarkalarda ticarət yerlərinin sayı	64 310	59 850	43 885	41 593	37 451
Hüquqi şəxs yaratmadan ticarət və xidmətlə məşğul olan fərdi sahibkarların sayı	147 552	149 903	152 460	154 546	164 130
Mağazaların sayı	48 056	48 173	48 595	51 308	55 960
Mağazaların ticarət sahəsi, min m ²	2 385,6	2 394,2	2 420,6	2 442,3	2 647,3
Köşklərin sayı	5 665	5 690	5 745	5 810	5 603
İaşə müəssisələrinin sayı	7 590	7 645	7 918	7 985	8 697
İaşə müəssisələrində oturmaq yerlərinin sayı, min yer	242,1	244,3	251,9	263,5	289,5
Məişət xidməti üzrə emalatxanaların, atelyelərin sayı	9 005	13 278	13 702	14 093	19 871
Apteklərin sayı	2 436	2 530	2 562	2 568	2 570

¹⁾ İşçilərinin sayı: – pərakəndə ticarət, digər xidmətlər üzrə 5 və 5-dən artıq olan müəssisələr;
– topdansaş ticarət üzrə 10 və 10-dan artıq olan müəssisələr.

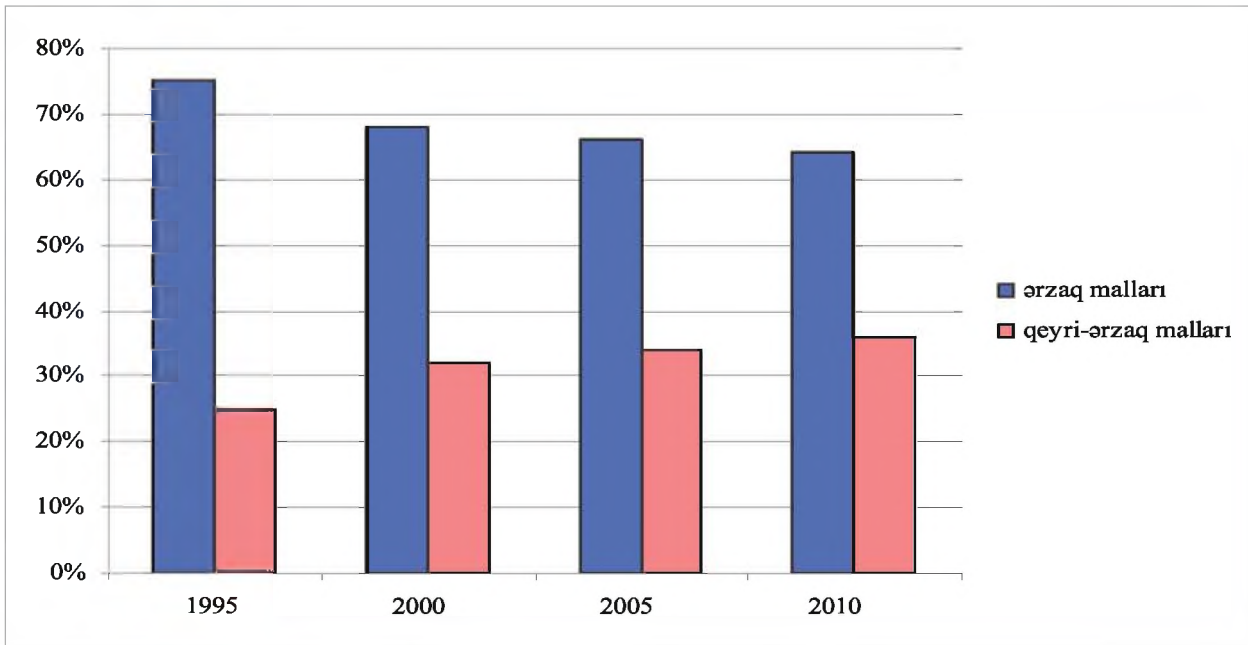
²⁾ İşçilərinin sayı: – pərakəndə ticarət, digər xidmətlər üzrə 10 və 10-dan artıq olan müəssisələr;
– topdansaş ticarət üzrə 15 və 15-dən artıq olan müəssisələr.

Azərbaycan Respublikasında pərakəndə ticarət və ictimai işə dövriyyəsinin mülkiyyət formaları üzrə həcmi (yekuna görə faizlə)

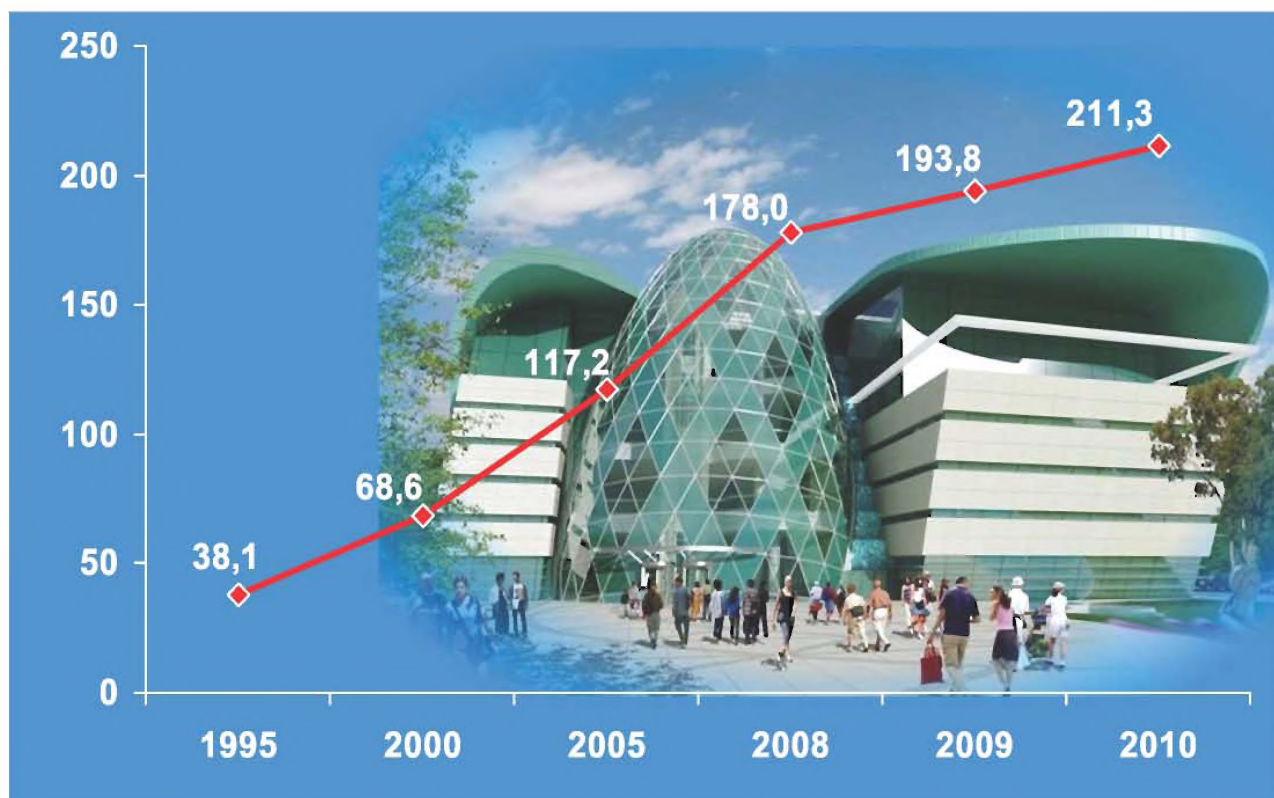

Qrafik 3

Azərbaycan Respublikasında pərakəndə ticarət və ictimai işə dövriyyəsində ərzaq və qeyri-ərzaq mallarının xüsusi çəkisi

Qrafik 4

Azərbaycanda pərakəndə əmtəə dövriyyəsi (1991 = 100, faizlə)

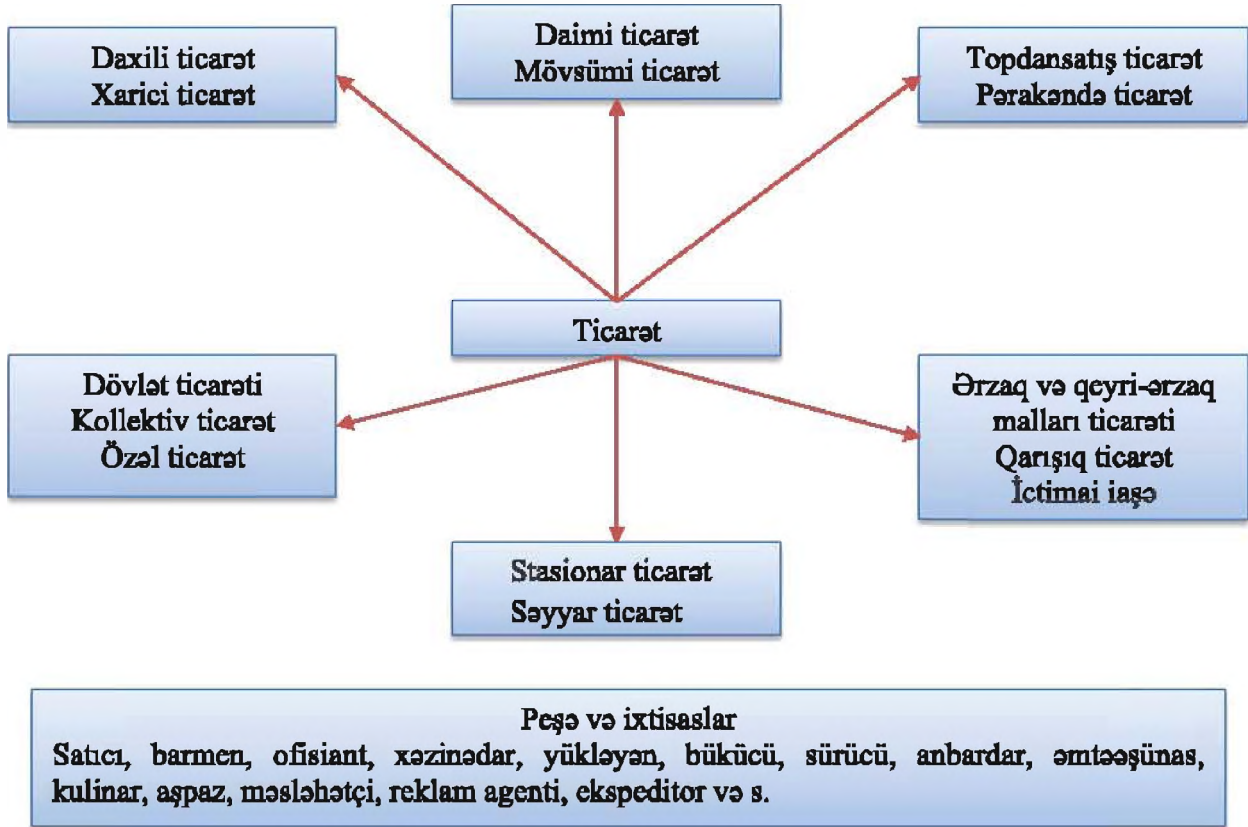
Qrafik 5

Cədvəl 2

Azərbaycan Respublikasında pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin və pullu xidmətlərin iqtisadi rayonlar üzrə xüsusi çəkisi (faizlə)

	2006	2007	2008	2009	2010
Ölkə üzrə	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bakı	53,50	53,66	53,97	53,89	53,81
Abşeron iqtisadi rayonu	3,87	4,00	4,21	4,23	4,16
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	9,27	9,38	8,98	9,07	8,95
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	4,21	4,18	4,08	3,95	3,94
Lənkəran iqtisadi rayonu	5,95	5,84	5,53	5,38	5,39
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	3,61	3,56	3,59	3,69	3,71
Aran iqtisadi rayonu	13,29	13,32	13,31	13,29	13,25
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	1,16	1,07	1,05	1,00	0,97
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	1,89	1,87	1,94	1,91	1,90
Naxçıvan iqtisadi rayonu	3,24	3,12	3,33	3,59	3,93

Ticarət növlərinin təsnifatı

Sxem 1

Beynəlxalq ticarətdə üstünlük prinsipləri		
Mütləq üstünlük nəzəriyyəsi üzrə (Adam Smit)	Müqayisəli (mütləq və nisbi) üstünlük nəzəriyyəsi üzrə (David Rikardo)	İstehsal amillərinin nisbəti nəzəriyyəsi üzrə (Eli Hekşer və Bertil Olin)
Ölkənin müəyyən məhsul növünün istehsalında üstünlüyü bu ölkənin mövcud texnologiyalar və konkret resurslar əsasında rəqiblərindən daha da artıq həcmdə müəyyən məhsulun istehsal etmə qabiliyyətini bildirir	Ölkənin müəyyən məhsul növünün istehsalında nisbi üstünlüyü, potensial ticarət rəqiblərindən eyni məhsul növünün daha aşağı qiymətə istehsal etmə qabiliyyətini bildirir	Hər ölkə özündə daha çox olan istehsal amillərinin (kapital, əmək, torpaq ...) əsasında məhsullar istehsal etməyə çalışır

Sxem 2

...Xarici əlaqələr artır və biz xarici bazarlara daha da məqsədyönlü şəkildə çıxmalıyıq. Öz biznes strukturlarımıza kömək etməliyik. Xarici siyasət sahəsində tərəfdaşlarla danışıqlarda bu mövzu daim mövcud olmalıdır. Bizə xarici bazarlar lazım olacaqdır. Biz ənənəvi bazarlara və yeni bazarlara daha da böyük həcmdə çıxmalıyıq.

İlham Əliyev

bazarında daha yüksək rəqabət qabiliyyətinə malikdir. Ticarət balansının aktiv saldosu həmçinin daxili və dünya bazarlarında qiymətlərdəki fərq, xammal resurslarının artıqlığı (və ya çatışmazlığı) ilə şərtlənən dünya qiymətlərinin xeyli tərəddüd etməsi hesabına formalaşa bilər. Ölkə daxilində əmtəə-pul balansının saxlanması üçün istehsal olunmuş ümumi daxili məhsul (ÜDM) pul kütləsinin həcmində (dövriyyənin sürəti nəzərə alınmaqla) uyğun olmalıdır. Ölkənin iqtisadiyyatına ticarət balansının aktiv saldosunun müsbət təsiri haqqında birmənalı fikir yoxdur. Çünki ixracın idxaldan sabit artıqlığı (yaxud əksinə) ölkənin özündə makroiqtisadi tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır. İdxalın ixracdan artıq olması mahiyyətə idxal mallarının borc alınması deməkdir. Dünya ölkələrinin inkişaf səviyyəsindəki böyük fərqlər idxal-ixrac nisbətlərinə də ciddi təsir edir (bax: cədvəl 1-3).

TİCARƏT BANKI (ing. *merchant bank*) – ölkə haqqında böyük informasiyaya malik beynəlxalq ticarətin maliyyələşməsi üçün ixtisaslaşan bank. Səhmlərin emitenti kimi fəaliyyət göstərən bankdır, kreditlər, səhmdar kapitalı cəlb edir; veksəl və xarici valyuta ilə fəaliyyət göstərir.

TİCARƏT DEFİSİTİ – idxalın ixrac üzərində artıqlığı.

TİCARƏT ƏLAVƏSİ – 1. Buraxılış qiymətinə (əldə etmə qiymətinə) əlavə. 2. Malın pərəkəndə satış qiymətinin ticarət,

tədarük-satış təşkilatlarının və müəssisələrinin sərəncamında dövriyyə xərclərinin ödənilməsi və mənfəət yaranması üçün qalan tərkib hissəsi. Bir qayda olaraq, ticarət əlavələri ayrı-ayrı əmtəələr, əmtəə qrupları, coğrafi rayonlar, eləcə də ticarət sistemləri üzrə diferensiasiya edilir. Bu, dövriyyə xərclərinin səviyyəsindəki fərqlərlə və həmin müəssisələrin normal rentabelliyini təmin etmək zərurəti ilə bağlıdır. Ticarət əlavəsi əmtəənin əldə edilmə qiymətinə nisbətən faizlə müəyyən edilir.

Cədvəl 1
Dünyanın ən böyük xarici ticarət saldosu olan 20 ölkəsi

Nö	Ölkə	Xarici ticarət saldosu, mlrd. dollar
1.	Çin	426,1
2.	Almaniya	243,6
3.	Yaponiya	156,6
4.	Səudiyyə Ərəbistanı	132,6
5.	Rusiya	102,4
6.	Norveç	88,3
7.	Küveyt	64,8
8.	Niderland	41,9
9.	İsveçrə	41,2
10.	İsveç	40,3
11.	Venesuela	39,2
12.	Liviya	37,4
13.	Əlcəzair	35,3
14.	Malayziya	33,8
15.	Sinqapur	25,8
16.	BƏƏ	22,3
17.	İran	20,2
18.	Anqola	17,1
19.	Azərbaycan	16,5
20.	Qətər	15,1

Cədvəl 2

Dünyanın ən çox mal ixrac edən
20 ölkəsi

Nö	Ölkə	İxrac, mlrd. dollar
1.	Almaniya	1498
2.	Çin	1435
3.	ABŞ	1277
4.	Yaponiya	746,5
5.	Fransa	601,9
6.	İtaliya	546,9
7.	Niderland	531,7
8.	Rusiya	471,6
9.	Böyük Britaniya	466,3
10.	Kanada	459,1
11.	Cənubi Koreya	433,5
12.	Belçika	371,5
13.	Sinqapur	342,7
14.	Səudiyyə Ərəbistanı	313,4
15.	Meksika	291,3
16.	İspaniya	285,9
17.	İsveçrə	241,3
18.	BƏƏ	239,2
19.	Malayziya	198,7
20.	Barziliya	197,9

Cədvəl 3

Dünyanın ən çox mal idxal edən
20 ölkəsi

Nö	Ölkə	İxrac, mlrd. dollar
1.	ABŞ	2117
2.	Almaniya	1232
3.	Çin	1074
4.	Yaponiya	708,3
5.	Fransa	692,0
6.	Böyük Britaniya	639,3
7.	İtaliya	546,9
8.	Niderland	474,8
9.	Cənubi Koreya	427,4
10.	İspaniya	415,5
11.	Kanada	415,2
12.	Belçika	387,7
13.	Hindistan	315,1
14.	Sinqapur	309,6
15.	Meksika	308,6
16.	Rusiya	291,9
17.	İsveçrə	227,4
18.	Polşa	204,4
19.	Avstraliya	194,2
20.	Türkiyə	193,9

TİCARƏT HÜQUQU (*business law, commercial law, law merchant*) – bir sıra ölkələrdə hüququn müstəqil sahəsi kimi fəaliyyət göstərib, mülki hüquqla bərabər ticarət münasibətlərini tənzimləyir. O bir çox hallarda ticarət yoldaşlıqlarının, qiymətli kağızların dövriyyəsinin, ticarət əməliyyatlarının və s. yaradılması, fəaliyyəti və ləğvinin qaydalarını müəyyən edir. Fransa, Almaniya, Yaponiya və digər ölkələrdə ticarət məcəllələri işləyir.

TİCARƏT İNTEQRASIYASI (ing. *trade integration*) – bir ne-

çə ölkə arasında beynəlxalq ixtisaslaşmadan faydalanmaq məqsədilə azad ticarətin qurulması. Ticarət inteqrasiyasının ticarət tərəfdaşlarının azad assosiasiyasından başlamış tam inteqrasiya etmiş dövlət qruplarına qədər dörd əsas forması mövcuddur:

- a) azad ticarət zonası. Onun iş-tirəkçi ölkələri öz aralarında ticarət maneələrini aradan qaldırır, lakin onlardan hər biri başqa ölkələrlə həmin maneələri saxlamaqda davam edir;
- b) gömrük ittifaqı. Bu ittifaqın üzvləri aralarında olan mane-

ələri aradan qaldıraraq başqa ölkələrlə də ticarətdə eyni maneələri, xüsusilə bəzi xarici tarifləri qoyurlar;

c) ümumi bazar, yəni gömrük ittifaqı. Bu da həmçinin milli sərhədlər vasitəsilə əməyin və kapitalın azad hərəkətini təmin edir;

ç) iqtisadi ittifaq. Tərkibində olan ölkələrin iqtisadi artım və s. üzrə ümumi məqsədlərinin birlişməsinə və pul, vergi və s. təmin edən ümumi bazar.

TİCARƏT MANEƏLƏRİ – dövlətin daxili bazarı xarici

rəqabətdən qorumasına və ölkələr arasında əmtəə və xidmətlərin sərbəst mübadiləsinin süni surətdə məhdudlaşmasına istiqamətlənmiş iqtisadi siyasətinin tədbirlər sistemi. Ticarət maneələri iki qrupa bölünür: tarif və qeyri-tarif. Tarif ticarət maneələri idxal olunan malların gömrük rüsumlarının yüksək dərəcələrinin nəticəsidir. Ticarət maneələri ən müxtəlif formaya (1000-ə yaxın növü var) malikdir; ən geniş yayılmış növü idxalın miqdarca məhdudlaşmasıdır (kontingentləşmə, lisenziyalaşma, idxalın “könüllü” məhdudiyətləri); inzibati qaydalar; milli, texniki, ekoloji, sanitariya standartlara və normalara idxal olunan əmtəələrin uyğunluğu tələbləri; antidempinq və kompensasiya rüsumlarının tətbiqi və s. “Gizli” himayədarlığa yerli istehsalçıların saxlanması və daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunmasına yönəldilmiş tədbirlər daxildir.

TİCARƏT MARKASI (alm. *marke*) – malın üzərində və ya onun qabında göstərilən nişan (damğa). Bir satıcının və ya satıcılar qrupunun əmtəələri və xidmətləri eyniləşdirməsi, onların rəqiblərinin əmtəə və xidmətlərindən fərqləndirilməsini nəzərdə tutan ad, termin, işarə, rəmz, şəkil, möhür və vasitədir. Ticarət markasından istifadə etməkdə məqsəd – əmtəənin reklamının fabrik möhürünü təmin etmək, onun keyfiyyətini, fərqləndirici xüsusiyyətlərini qeyd etməkdir. Markadan istifadə edilməsi həm də istehlakçıya təsirin psixoloji effekti ilə bağlıdır: istehlakçı müəyyən ticarət markalarına adət edir və

onlara etimad bəsləyir. Ticarət markası seçimi və “təqdim edilməsi” diapazonu kifayət qədər genişdir: adlar, rəsmlər, emblemlər, rəmzi sözlər və s. Bir qayda olaraq, ticarət markası əmtəənin qablaşdırılmasının tərtibatı ilə assosiasiya edilir.

Ticarət markası bir sıra əlamətlərə görə qradasiya edilir: müəyyən istehsalçının fərdi ticarət markası və ya onun bütün əmtəələri üçün vahid ticarət markası, əmtəə qrupu üçün kollektiv ticarət markası.

Ticarət markası firmanın, müəssisənin əmtəə nişanının tərkib hissəsidir, lakin ticarət markasından fərqli olaraq, əmtəə nişanı hüquqi qaydada qorunur: adətən, əmtəə nişanının sahibi həmin nişandan istifadə etmək üçün müstəsna hüquqa malik olur.

TİCARƏT MƏRKƏZİ – planlaşdırılan, tikilən və bütöv tam kimi sahibliyində olan qarşılıqlı asılılığa malik ticarət müəssisələri kompleksi. Ticarət mərkəzinə ticarət, ictimai iaşə, məişət və digər növ xidmət

müəssisələri daxildir. Xidmət edən ticarət zonasının yerləşməsini, kəmiyyətini və tipini xidmət tipinə daxil olan mağazaların tipləri və ölçüləri müəyyən edir. Ticarət mərkəzinin xidmətlərinə rabitə xidmətləri, əhəlinin qeyri-istehsal fəaliyyətinə xidmət göstərilməsi və s. aiddir.

Ticarət mərkəzi sənaye mallarından tutmuş sağlamlaşdırıcı xarakterli xidmətlərə qədər əhəlinin ən geniş dairədə tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətlənmişdir.

Ticarət mərkəzi, adətən, şəhərlərin və kənd yerlərinin ictimai mərkəzlərinin tərkibinə daxildir. Ticarət mərkəzinin belə yerləşməsi kütləvi tələbə və kütləvi istehlaka yönəlməyə imkan verir, eləcə də təklif olunan əmtəələrin və xidmətlərin reklamının və əmtəələrin nümayiş etdirilməsinin yaxşılaşmasına təsir göstərir. Dəyişən bazar konyunkturası zamanı (ayrı-ayrı əmtəə və xidmətlərə istehlak tələbinin artması və ya azalması zamanı) ticarət mərkəzi dar pro-

filli ticarət müəssisələri ilə müqayisədə üstünlüklərə malikdir.

TİCARƏT MÜHARİBƏSİ (ing. *trade war*) – beynəlxalq ticarətdə iştirak edən ölkələrin idxal rüsumlarının, kvotaların və idxalın başqa məhdudyyətlərinin köməyi ilə rəqabət edən idxalın miqdarını azaltmaq və ixraca stimül yaratmaq hesabına öz idxallarını artırmaq üçün çalışdıqları vəziyyət. Qonşunu var-yoxdan çıxarmağın bu üsulu arxasınca və adətən, özünü dağdır, beynəlxalq ticarətin ümumi həcmi azaldır, dünya üzrə gəlirlərin səviyyəsinin düşməsinə doğru aparır.

TİCARƏT PALATASI – əsasən başqa ölkələrlə xarici iqtisadi və xarici ticarət münasibətlərinin genişləndirilməsi hesabına iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradan ictimai təşkilat. 1919-cu ildə Parisdə dünyanın 100-dən çox ölkəsinin ticarət palatalarını, sahibkarlıq və bank assosiasiyalarını birləşdirən Beynəlxalq Ticarət Palatası (*International Chamber of Commerce – ICC*) təsis edilmişdir. Onun nəzdində beynəlxalq ticarət mübahisələrini tənzimləmək üçün arbitraj məhkəməsi fəaliyyət göstərir. Milli və regional ticarət-sənaye palataları (TSP), bir qayda olaraq, sənəd mərkəzlərinə (məlumat banklarına) malik olur. Onlar ilk növbədə üzv müəssisələrə (əksər ölkələrdə müəssisələrin TSP üzvü olmaları məcburidir) ayrı-ayrı bazarlarda vəziyyət barədə genişçəşidli informasiya xidmətləri təqdim edirlər. TSP müəssisələrin xarici iqtisadi əməliyyatlar aparmasına, əcnəbi

tərəfdaşlarla əməkdaşlığın tənzimlənməsinə və başqa məsələlərə kömək edirlər. Azərbaycanda da Ticarət-Sənaye Palatası yaradılmışdır və bu gün də fəaliyyət göstərir.

TİCARƏT PREFERENSİYALARI – ticarət-siyasi rejimdə güzəştlər. Bir dövlət onları digərinə birtərəfli qaydada və ya qarşılıqlı əsaslarla təqdim edə bilər. Ticarət-iqtisadi fəaliyyətin ən müxtəlif sahələrində təqdim edilə bilər (gömrük tənzimlənməsində, valyuta hesablaşmalarında, kreditləşmədə, sığortada, standartlaşmada və s.). Ticarət preferensiyaları çoxtərəfli müqavilələr əsasında, inteqrasiya prosesləri və beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində də təqdim oluna bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə çoxtərəfli əsaslarla təqdim olunan ticarət preferensiyaları böyük əhəmiyyətə malikdir.

TİCARƏT PROFİSİTİ – ixracın idxal üzərində artıqlığı.

TİCARƏT SAHƏSİ ÜÇÜN REKLAM – reklamın bu növü pərakəndə və topdansatış ticarəti ilə məşğul olan satıcıları cəlb etmək üçün tətbiq olunur. Adətən, bu reklam poçt vasitəsilə birbaşa göndərilmə, xüsusi jurnallar və digər vasitələrlə həyata keçirilir.

TİCARƏT SAZIŞLARI – firmalar və ya hökumətlər arasında bağlanan sazişlər, eləcə də ticari-iqtisadi əməkdaşlığı, əmtəə dövriyyəsi məsələlərini, ödənişlərin şərtlərini və formalarını tənzimləyən sazişlər.

TİCARƏT SİYASƏTİ – əmtəə və xidmətlərin ixrac və idxalının dövlət tənzimlənməsi. Ticarət siyasətinin iki qütbü vardır – azad

ticarət və tam proteksionizm. Bu iki qütb arasında xüsusi məhdudyyətlər siyasətinin çoxlu sayda variantları vardır.

Dövlətlər əmtəə və xidmətlərin onların ölkələrindən və ya onların ölkələrinə axınları yolunda müxtəlif baryerlər yarada bilər. Bu baryerlərin ən əhəmiyyətlisi gömrük tarifləridir (gömrük rüsumları). XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq gömrük tariflərinin təcridən azaldılması meyli müşahidə olunur. Lakin tariflərin azaldılması ilə əlaqədar bir sıra dövlətlər qeyri-tarif tənzimləmə metodlarından getdikcə daha fəal istifadə etməyə başlamışlar. Bu metodlar arasında idxal kvotaları və ixrac subsidiyaları daha geniş yayılmışdır.

TİCARƏT SİYASƏTİ TƏDBİRLƏRİ – Ümumdünya Ticarət Təşkilatının qərarlarının tətbiq olunmasının bir hissəsi kimi malların idxalı və ixracını qanunvericiliklə müəyyən olunmuş formada tənzimləyən qeyri-tarif tədbirləri.

TİCARƏT STATİSTİKASI – statistikanın əmtəələrin tədavülü dairəsində kütləvi hadisə və prosesləri öyrənən sahəsi. Xarici və daxili ticarətin inkişafında olan amilləri, qanunauyğunluqları və meyilləri tədqiq edir, ticarət sahəsində mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəni aşkar edir və modelləşdirir. Ticarət statistikasının vəzifələrinə aiddir: bazarlar haqqında statistik informasiyanın toplanması və işlənməsi, bazarın konyunkturasının qiymətləndirilməsi və təhlili, onun strukturunun, o cümlədən regional strukturun xarakteristikası, bazarın inkişaf

meyillərinin təhlili və qiymətləndirilməsi, ticarətin inkişafının sosial və iqtisadi nəticələrinin xarakteristikası. Ticarət statistikasının göstəriciləri aşağıdakıları xarakterizə edir: a) tələb və təklifin tədqiqi, onların inkişafı və nisbəti meyillərinin aşkar edilməsi əsasında bazar (bazar konyunkturunun) vəziyyəti və formalaşması; b) qiymətin əmələ gəlməsi, qiymətin səviyyəsi və dinamikası; c) əmtəə kütlesinin mövcudluğu və hərəkəti (əmtəə dövriyyəsi, əmtəə ehtiyatları, əmtəə dövriyyəliliyi); ç) bazar infrastrukturunun inkişaf vəziyyəti və meyilləri; d) ticarətin sosial-iqtisadi nəticələri və səmərəliliyi. Ticarət statistikasında aşağıdakı riyazi-statistik metodlardan istifadə olunur: mütləq və nisbi kəmiyyətlər, variasiyalar, qruplaşdırmalar, balanslar, indekslər və modellər. Ayrı-ayrı sahələrin iqtisadi ticarət statistikasını dedikdə sahənin satış potensialını, o cümlədən bazarın vəziyyətini, tələb və təklifin nisbətini, rəqabət aparan firmaları, regional strukturu müəyyən etməyə imkan verən məlumatların (verilənlərin) toplanması və işlənməsi başa düşülür.

TİCARƏT TERMINLƏRİ QRUPLAŞMASI – müəyyən əlamətlər üzrə ticarət terminlərinin məcmusu.

1990 və 2000-ci illərin redaktəsində terminlər dörd bazis qrupunda birləşir:

1. E qrupu – ancaq EXW şərtini özündə cəmləyir: alıcı malı satıcının anbarında əldə edir.
2. F qrupu – FCA, FAS, FOB şərtlərini özündə cəmləyir: satıcı malı daşıyıcıya çatdırılmalıdır.

...Müasir texnologiyalara əsaslanmış sement zavodu tikilir. İsveçrə şirkəti tərəfindən bu il istifadəyə veriləcəkdir. Ondan sonra növbəti sement zavodu tikilir. Yəni, biz elə etməliyik ki, növbəti 3-4 il ərzində özümüzü tam şəkildə sementlə təmin edək...

Biz gərək özəl investorları stimullaşdıraq, onlara şərait yaramaq ki, onlar bu sahəyə daha çox investisiya qoysunlar. Dövlət də kömək göstərməlidir. Yəni, bu sahədə biz özümüzü tikinti materialları ilə tam təmin etməliyik.

İlham Əliyev

3. C qrupu – CFR, CİF, CPT, CİP şərtlərini özündə cəmləyir: satıcı daşıma müqaviləsi bağlamalıdır, amma yükləmə və ya malın yola salınmasından sonra malın itirilməsi və ya zədələnməsi riskini və əlavə xərcləri daşımır.

4. D qrupu – DAF, DES, DEQ, DDU, DDP şərtlərini özündə cəmləyir: satıcı malın təyinat məntəqəsinə çatdırılması ilə bağlı bütün riski daşıyır.

TİCARƏT VAHİDİ – ticarətin aşağıdakı vahidlərini fərqləndirirlər:

- 1) əmtəə birjasında kontraktın standart həcmi;
- 2) topdansatış ticarətində satış partiyasının standart həcmi, məsələn, konteyner, vaqon.

TİCARƏT VASİTƏÇİLƏRİ BAZARI – malları yenidən satmaq məqsədi ilə alan təşkilatlar. Məsələn, poçt sifarişləri üzrə ticarət edən şirkətlər və ya supermarketlər.

TİCARƏT VASİTƏÇİSİNİN MARKASI – ticarət vasitəçisi və ya pərakəndə tacir tərəfindən işlənib hazırlanan və onun sahib olduğu marka. Əksər hallarda xüsusi marka, şəxsi marka və distribüter markası adları işlədilir.

TİCARƏTÇİ (ing. *merhant*) –

1. Mal alan və satan şəxs.
2. Sonradan satmaq üçün aldığı mal barəsində müvəqqəti sahiblik hüququ əldə edən vasitəçi.

“TİCARƏTLƏŞMƏ” QIYMƏTİ – müxtəlif əsaslardan və arqumentlərdən, taktiki və psixoloji fəndlərdən istifadə edərək, satıcı tərəfindən ilkin təyin edilən qiymətin azaldılması hesabına kommərasiya danışıqları gedişində alıcının əldə etməyə cəhd göstərdiyi qiymət.

TİCARƏT-SƏNAYE PALATASI (TSP) – Azərbaycan

müəssisələrini və Azərbaycan sahibkarlarını birləşdirən qeyri-dövlət, qeyri-kommərasiya tipli ictimai təşkilat. O, özünün nizamnamə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri dərəcədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. Əldə edilmiş mənfəət

TSP üzvləri tərəfindən bölüşdürülmür. TSP hüquqi şəxsdir.

TİK (*titrəmə, əsmə, rəqs*) – birjada kursun qaydalarla müəyyən olunmuş yol verilən minimal rəqsi.

TİKER – birjada qiymətli kağızlarla əməliyyatlar zamanı son satış qiymətləri və satışın həcmi barədə fasiləsiz olaraq ən yeni

**Azərbaycan Respublikasında tikintinin əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri
(faktiki qiymətlərlə, min manat)**

	2000	2005	2006	2010	2011
İstifadəyə verilmişdir:					
yaşayış evlərinin, ümumi sahə, min kv. m	487	1 593	1 583	2 049	1 922
ondan vətəndaşların şəxsi vəsaiti hesabına	370	1 115	882	1 151	1 649
xəstəxanalar, çarpayı	40	72	680	886	254
ambulatoriya – poliklinika müəssisələri, növbədə qəbul	70	441	480	710	210
ümumtəhsil məktəbləri, şagird yeri	2 410	44 668	47 646	19 183	2 608
məktəbəqədər uşaq müəssisələri, yer	-	53	150	1 010	380
tikinti sahəsində işçilərin orta siyahı sayı, min nəfər	62,2	58,8	60,0	68,3	77,5

informasiyanı verən elektron sistem.

TIKİLİLƏRİN SIĞORTA QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ NORMASI – tikililərin dövlət sığortası zamanı müvafiq qiymətlər və tariflər üzrə yeni tikilinin hesablanan ölçü vahidinin pulla ifadə edilmiş dəyəri.

TIKİLİLƏRİN SIĞORTALANMASI – fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan obyektlərin – yaşayış evlərinin, bağ evlərinin, təsərrüfat tikililərinin və s. sığortalanması.

TIKİLİLƏRİN YENİDƏN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ – vətəndaşlara məxsus tikililərin təkrar qiymətləndirilməsi; icbari sığorta zamanı aparılır.

TIKİNTİ – tikinti obyektlərinin inşası, təmiri, yenidən qurulması, bərpası və ya sökülməsi məqsədi ilə həyata keçirilən fəaliyyət. Bununla yanaşı, aşağıdakı anlayışlara da rast gəlmək olar: Tikinti-quraşdırma işləri – tikinti layihəsində nəzərdə tutulmuş işlərin, o cümlədən tamamlama və abadlıq işlərinin yerinə yeti-

rilməsi nəticəsində obyektin inşası və ya təmiri, yenidən qurulması, yaxud bərpası.

Tikinti obyektinin cari təmiri – obyektin istismar keyfiyyətinin saxlanılması məqsədilə konstruksiyalarda, mühəndis-kommunikasiya təminatı sistemində və ya xətlərində dəyişikliklər edilmədən vaxtaşırı təmir-tikinti işlərinin yerinə yetirilməsi.

Tikinti obyektinin əsaslı təmiri – obyektin istismar müddətini uzatmaq və ya istismar keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə müvafiq layihə əsasında yükdaşımayan konstruksiyaların, mühəndis-kommunikasiya təminatı sisteminin və xətlərinin dəyişdirilməsi və ya bərpası, eləcə də zəruri hallarda yükdaşıyan konstruksiyaların müəyyən elementlərinin uyğunları ilə əvəzlənməsi və ya bərpası işlərinin yerinə yetirilməsi.

Tikinti obyektinin yenidən qurulması (rekonstruksiyası) – obyektin mövcud təyinatının dəyişdirilməsi və ya istismar

keyfiyyətinin müasirləşdirilməsi məqsədilə müvafiq layihə əsasında yeni texnologiyaların tətbiqi, yaxud yeni bina və ya qurğuların inşası, o cümlədən mühəndis-kommunikasiya təminatı xətlərinin quraşdırılması ilə bağlı tikinti-quraşdırma və buraxılış-sazlama işlərinin yerinə yetirilməsi.

Tikinti layihəsi – şəhərsalma və tikinti normativ sənədləri ilə müəyyən edilmiş və konkret obyektin tikintisi (inşası, təmiri, yenidən qurulması, bərpası və ya sökülməsi) ilə bağlı hazırlanmış texniki sənədlər toplusu.

Tikintiyə dövlət nəzarəti – tikinti obyektlərinin etibarlılığının təmin edilməsi, tikinti işlərinin layihəyə uyğun aparılması, tikinti materialları, konstruksiyaları və məmulatının istehsalı ilə bağlı dövlət standartlarının, şəhərsalma və tikintiyə dair normativ sənədlərin tələblərinə əməl edilməsi üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət.

Tikinti məmulatı – sənaye üsulu

ilə hazırlanan və tikintidə istifadə olunan hazır məhsul. (Azərbaycan Respublikasında tikinti sahəsinin bəzi əsas göstəriciləri cədvəl 1, qrafik 1 və əlavələrdə göstərilmişdir). Aşağıda son 10 ildə respublikada istifadəyə verilmiş yeni, çoxsaylı istehsal, xidmət müəssisələrinin bəziləri barədə müvafiq materiallar verilir.

TİKİNTİ XƏRCLƏRİ – tikinti, onun hər hansı bir sahəsinin fəaliyyəti, son nəticəsi ilə bağlı çəkilən xərcləri nəzərdə tutur.

TİKİNTİ MEYDANÇASININ QORUNMASININ SİĞORTASI – tikintidə əmlak sığortasıdır ki, burada sığorta obyektini kimi tikinti meydançası seçilir.

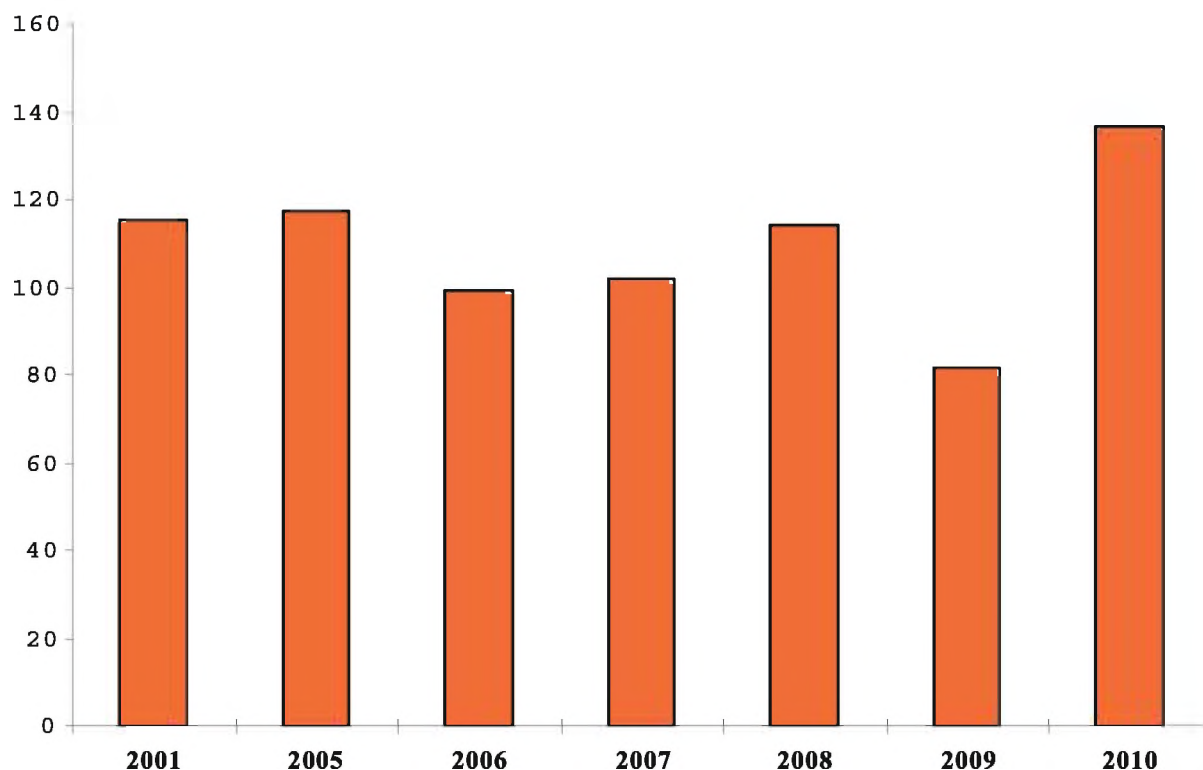
TİKİNTİ-QURAŞDIRMA İŞLƏRİ ZAMANI ÜÇÜNCÜ

ŞƏXSLƏR QARŞISINDA MƏSULİYYƏT SİĞORTASI – ümumi qəbul edilmiş şərtlərə uyğun olaraq bu sığorta növü üzrə sığortaçı tikinti-quraşdırma və buraxılış-sazlama işlərinin istehsalı zamanı və istismar zamanı müddəti gedişində bədbəxt hadisələr nəticəsində üçüncü şəxslərin şəxsiyyətinə və əmlakına dəymiş zərərlərə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürə bilər.

TİKİNTİ-QURAŞDIRMA İŞLƏRİNİN SİĞORTALANMASI – sığorta müqaviləsində göstərilən tikinti meydançası sərhədlərində yerləşən binaların, tikililərin, avadanlığın, maşınların, mexanizmlərin və tikinti-quraşdırma obyektini olan digər əmlakın sığortalanması.

TİKİNTİ-QURAŞDIRMA RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASI – beynəlxalq təcrübədə ümumi qəbul edilmiş tikinti-quraşdırma risklərinin sığortalanması şərtlərinə uyğun binaların və tikililərin tikintisinin və avadanlığın quraşdırılmasının sığortalanması idxalçının öz ölkəsində və ya avadanlığın göndərildiyi tikinti-quraşdırma işlərinin aparıldığı digər ölkələrin ərazisində müvafiq sığorta cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilə bilər. Sığortanın obyektinə aiddir: sığorta müqaviləsində göstərilən, tikinti meydançasında yerləşən, tikinti və quraşdırma üçün nəzərdə tutulan binalar, tikililər, maşınlar, onların ehtiyat hissələri, material və əmlak.

Azərbaycan Respublikasında yaşayış evlərinin istifadəyə verilməsi (əvvəlki ilə nisbətən, faizlə, ümumi sahə)

Qrafik 1

"SALOĞLU" (www.saloglu.com)

2000-ci ildə fəaliyyətə başlayan Azərbaycanın ən böyük müasir mebel istehsalçılarında biridir. 10000 m²-lik istehsal sahə və gənc, dinamik kadr potensialına malik olan müəssisə keyfiyyətli materialları ən yüksək texnologiyalar işləyərək müştərilərinin istifadəsinə təqdim edir. Hədəf yüksək səviyyəli istehsal və müştəri məmnuniyyətidir. "SALOĞLU" ISO 9000 sertifikatına malikdir.

AZER YOD

1926-30-cu illərdə, keçmiş SSRİ-də ilk dəfə olaraq, buruq sularından yod alınması üsulları işlənib hazırlandı və bunun nəticəsində Neftçala yod-brom (1931), Suraxanı (1931) və Ramana (1932) yod zavodları işə salındı. Beləliklə yod-brom sənayesinin əsası qoyuldu. Böyük Vətən müharibəsi illərində yod-brom sənayesi cəbhəni və arxanı lazımi məhsullarla təmin edirdi. Müstəqilliyimizin ilk illərində sahə xeyli tənəzzülə uğradı, SSRİ-nin dağılması nəticəsində məhsulun ixracı dəfələrlə azaldı, köhnə texnologiyalar əsasında işləyən zavodlar fəaliyyətlərini dayandırdılar. Son illər bu sahənin inkişafında yeni mərhələ başlandı. Neftçalada müasir Azer Yod zavodu işə salındı. Zavod yod ehtiyatına görə Avropada ən iri zavoddur. Həsilatın son məhsulu tərkibində minimal əsas maddədə 99,5% olan QOST 4159 markalı reaktiv yod və tərkibində minimal əsas maddədə 90% olan TU 2112-002-39750786-99 markalı kiçik kristallı yoddur. Zavodun gücü ildə 500 ton, məhsuldarlığı – ildə 350 tondur.

BİOLOJİ TƏBƏBƏT klinikası

Müasir dövrdə insanların sağlamlıqlarının qorunması məsələsi ənənəvi təbabət üsulları ilə yanaşı vaxtı ilə geniş istifadə edilmiş, lakin sonradan unudulmuş bioloji təbabətin inkişafına təkan vermişdir. Hazırda bioloji təbabətin ümumdünya mərkəzi Almaniyanın Baden-Baden şəhərində yerləşir. Bu müalicə metodu dünyanın 50-dən çox ölkəsində tətbiq olunur.

Bioloji təbabət orqanizmin özünübərpa və müdafiə sistemlərinin pozulmuş funksiyalarını bərpa edən və səbəbin aradan qaldırılmasına yönəldilən müasir müalicə metodudur.

Bioloji təbabətin fəlsəfəsi:

- özünübərpa və müdafiə sistemlərinin pozulmuş funksiyalarının bərpası;
- səbəbin aradan qaldırılmasına yönəldilən müalicə;
- xəstəliyin deyil, xəstənin müalicəsi;
- yalnız təbii tərkibli potensiyalaşdırılmış dərman preparatlarından istifadə.

2001-ci ildən Elxan Ənvər oğlu Yaqubovun rəhbərlik etdiyi Planeta İKŞ Bioloji təbabət müalicə metodundan istifadə ilə bağlı hazırlıq işlərinə başlanmışdır. Almaniyaadan yüksəkixtisaslı mütəxəssisləri Azərbaycana dəvət edilərək həkimlər üçün çoxsaylı seminarlar, kurslar və konfranslar təşkil olunmuşdur.

2 fevral 2009-cu ildə müasir maddi-texniki bazaya malik olan Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhərində (www.biolojitababat.az) Bioloji Təbabət klinikası açılmışdır. Bununla da respublikada ilk dəfə olaraq bioloji təbabət müalicə metodlarını həyata keçirən struktur yaradılmış və innovativ texnologiyalara əsaslanan bioloji təbabətin inkişafı üçün geniş imkanlar açılmışdır.

Bioloji Təbabət klinikası keçmiş Sovet İttifaqı ölkələri və digər yaxın dövlətlər arasında ilk və geniş profilli bioloji təbabət metodları ilə müalicə edən klinikadır.

ANT ŞİRKƏTLƏR QRUPU (www.ant.az)

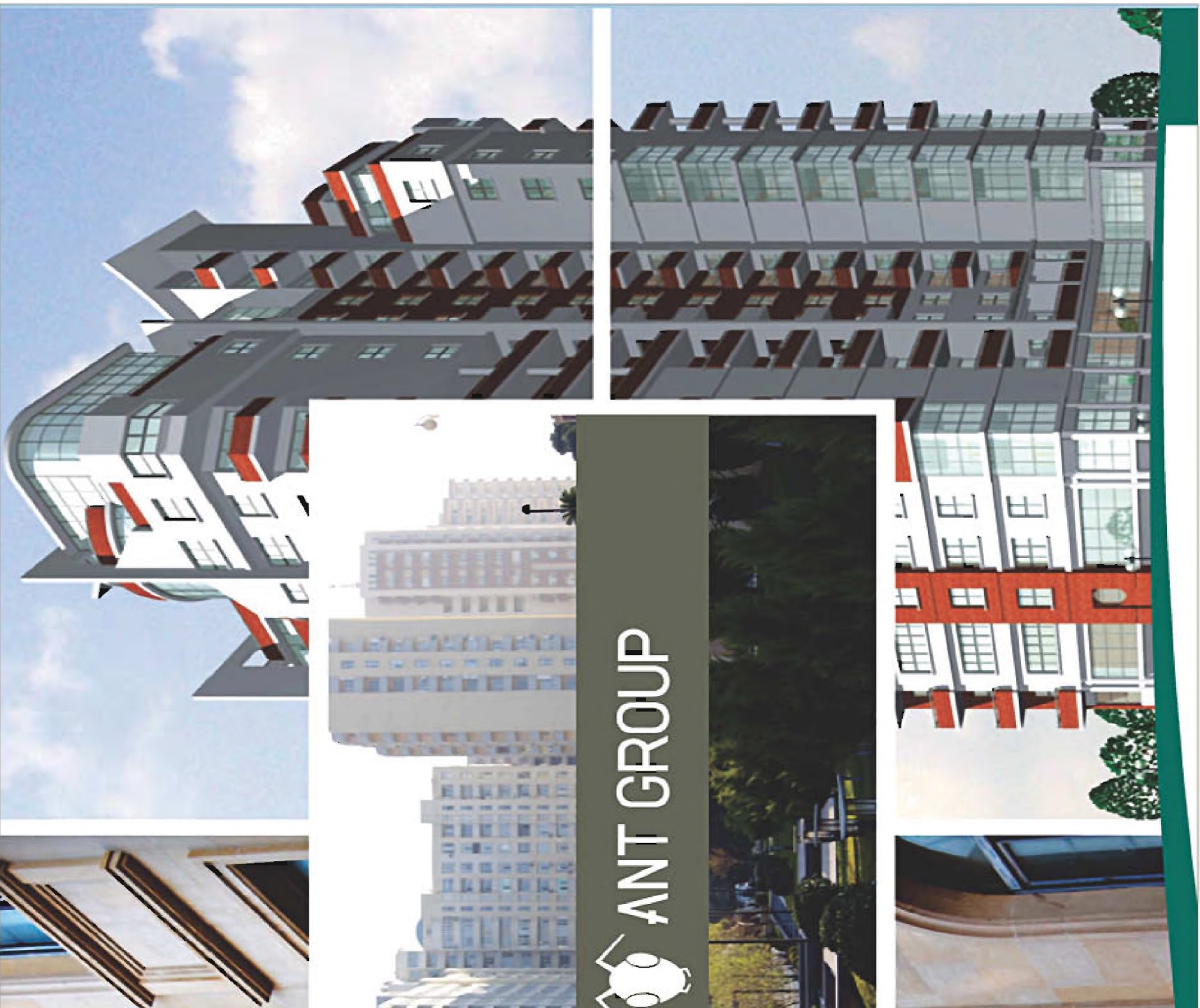
2002-ci ildə, hazırda şirkətlər qrupunun tərkibində olan “ANT İnşaat Təmir-Tikinti” MMC adı altında Azərbaycanın tikinti sektorunda fəaliyyətə başlamışdır. Respublikada biznesin inkişafı üçün yaradılmış münbit şərait nəticəsində şirkət daha da böyüyərək, beton, pvs qapı-pəncərə, alkopan və geniş çeşiddə mebel istehsalını, ixtisaslaşdırılmış müasir tikinti və nəqliyyat texnikasını özündə cəmləşdirən, yüksək ixtisaslı kadr potensialına malik çoxşaxəli şirkətlər qrupu səviyyəsinə yüksəlmiş və Azərbaycanın tikinti sektorunda aparıcı şirkətlər arasında öz layiqli yerini tutmuşdur.

Şirkətlər qrupunda daimi prioritet təşkil edən istiqamətlərdən biri də müasir texnika və texnologiyaların alınması, idarəetmə sistemlərində və istehsal sahələrində müasir komputer proqramı vasitələrinin tətbiq edilməsidir.

İş fəaliyyətində “sistemli idarəetmə və keyfiyyətli material, keyfiyyətli nəticə deməkdir” prinsipinə əsaslanan şirkətə 2005-ci ildə keyfiyyət idarəetmə sistemi üzrə ISO 9001:2000 və 2007-ci ildə təhlükəsizlik sistemi üzrə OHSAS 18001 beynəlxalq dərəcəli sertifikat verilmişdir.

ANT şirkətlər qrupu “hər şey insanın rifahı namınə” devizini əsas tutaraq, milli memarlıq ənənərini özündə əks etdirən, şəhər və qəsəbələri gözəllik verən keyfiyyətli, rahat və yaraşığı binaların tikintisi sahəsində uğurlu fəaliyyətini davam etdirir.

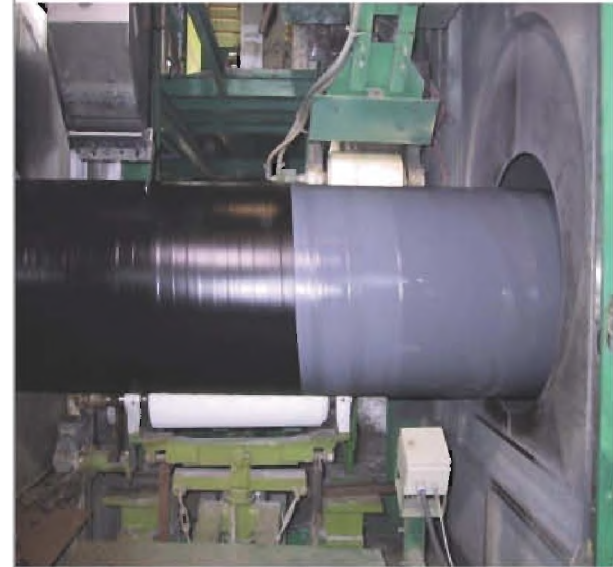
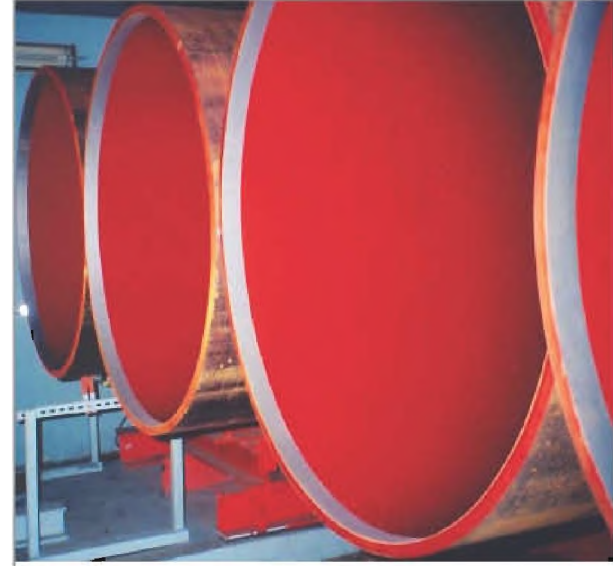

CASPIAN PIPE COATINGS
(www.caspianpipecoatings.com)

Caspian Pipe Coatings (www.caspianpipecoatings.com) Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti (keçmiş EUPEC Pipe Coatings Azerbaijan BM-nin hüquqi varisi) 2002-ci ildə təsis edilmiş və həmin vaxtdan etibarən Azərbaycanda fəaliyyət göstərir. Müəssisə Xəzər region boyuncaburu örtükləmə xidmətləri (bir qat izolyasiya: epoksid boya; üç-qat polietilen/polipropilen; boru xətlərinin daxili təmizlənməsi; daxili epoksid örtüyü; qaz borularının daxili divarlarındakı nahamarlıqların azaldılması məqsədilə çəkilən örtük; betonla örtükləmə; kiçik diametrlı borular, boru dirsəkləri və dayaqları üzrə xüsusi örtüklər, (GFVE), polixloropren) sahəsində özünəməxsus yer tutur. Şirkətin təsisçiləri Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) və Azərtrans Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətidir. CPC EUPEC France şirkəti ilə əməkdaşlığa dair saziş imzalamışdır.

CPC təcrübəli və peşəkar boru örtükləmə mütəxəssislərindən ibarət kollektivə malikdir.

CPC-nin əsas sifarişçiləri BP və ARDNŞ-dir. Müəssisənin ilk istehsalat layihəsi Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi çərçivəsində Azəri-Çıraq-Günəşli və Şahdəniz yataqları üzrə boruların korroziyaya qarşı izolyasiyası və betonla örtüklənməsindən ibarət olmuşdur. Bunun ardınca CPC Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi ilə əlaqədar ARDNŞ və CCİC üçün beton örtükləmə əməliyyatlarını yerinə yetirmişdir. Daha sonra Şirkət Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının texniki su ilə təchizatının planlaşdırılması üzrə Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin Lay Suları Layihəsini başa çatdırmışdır. 2007-2008-ci illərdə CPC ARDNŞ-nin "Neft Daşları-Bahar" və "Bahar-Hövsan" layihələri üzrə örtükləmə əməliyyatlarını həyata keçirmişdir. 2009-cu ilin may-iyun aylarında EUPEC France şirkətinin sifarişi ilə Kaşaqan layihəsi (Qazaxıstan) çərçivəsində təmir və yenidən örtükləmə işlərini yerinə yetirmişdir. Ötən müddət ərzində CPC 2100 km-dən çox müxtəlif diametrlı boru örtükləmişdir. Hazırda ARDNŞ və BP ilə işgüzar əlaqələr zəminində Xəzər regionu ölkələrində təmir və örtükləmə əməliyyatlarının əlaqələndirilməsi və aparılması üzrə işlər davam etdirilir. CPC-nin zavodu Bakıda (Nobel prospekti 36) yerləşir. Zavodun yerləşdiyi ərazi təxminən 250,000 m²-lik sahəni əhatə edir.

DET.AL HOLDING

Det.Al Holding (www.detalholding.az) qabaqcıl texnologiyaları tətbiq edərək, mädən, qara və əlvan metallurjiya sənayesinin aparıcı sahələri olan dəmir filizinin və alunit filizinin hasilatı, dəmir filizi konsentratının emalı, pelet, DRI, polad, alüminium oksidi və ilkin alüminium istehsalı sahələrində fəaliyyət göstərir.

Det.Al Holding Daşkəsən Filizsaflaşdırma ASC-ni özəlləşdirmiş, "Azəralüminium" açıq səhmdar cəmiyyətləri ilə əməkdaşlıq müqavilələri imzalamışdır. Holdingə daxil olan Det.Al Alüminium MMC Gəncə şəhərində illik istehsal gücü 100000 ton ilkin alüminium olan alüminium istehsalı zavodunun tikintisini uğurla həyata keçirir. Bundan əlavə Holding Azərbaycanada Polad Kompleksinin bünövrəsini qoyaraq tərkibində 64-67% dəmir olan dəmir dənələrinin istehsalı üzrə dənələşdirmə zavodu (ildə 2 mln ton), ardıcıl reduksiya zavodu (ildə 1,1 mln ton) və poladərilmə zavodundan (ildə 1 mln ton) ibarət metallurjiya kompleksinin tikintisi layihəsini həyata keçirir. Hazırda Det.Al Holding 4,000 nəfəri işlə təmin etmişdir.

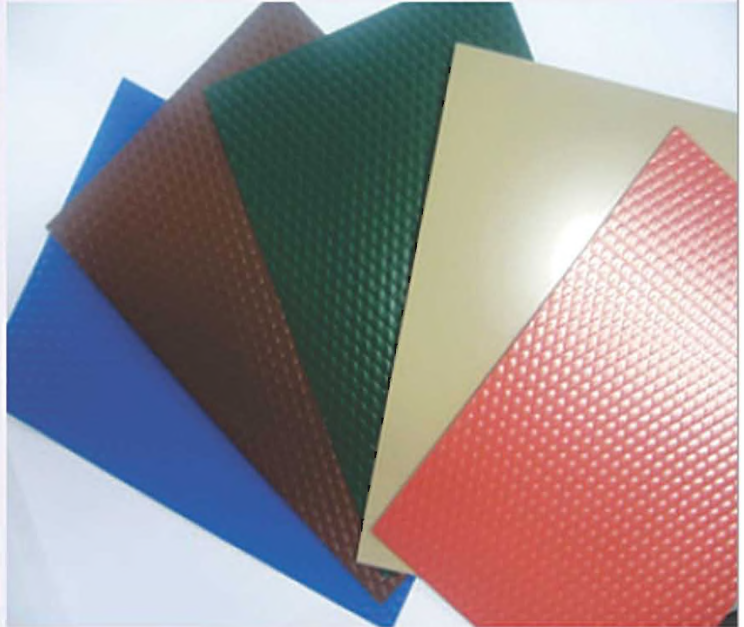
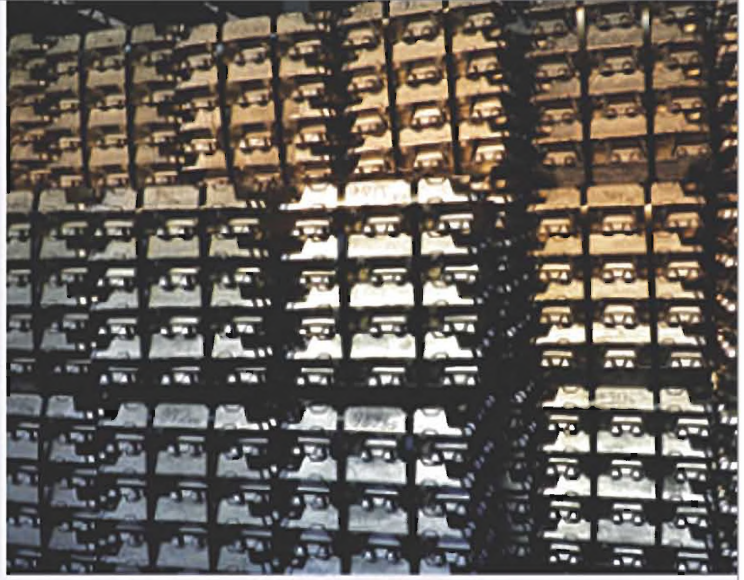
"Azəralüminium" ASC Sumqayıt şəhərində yerləşən və ildə 60,000 ton ilkin alüminium istehsal edən alüminium zavodundan və Gəncə şəhərində yerləşən və ildə təxminən 450000 ton metallurji növü gil-torpaq istehsal edən zavoddan ibarətdir. Bundan əlavə holding 300 mln tonluq ehtiyatı olan Alunit mädəninə sahibdir.

Det.AL Holding Gəncə Gil-torpaq zavodundan alınan xammal əsasında fəaliyyət göstərəcək ən yüksək texnoloji, ekoloji və keyfiyyət standartlarına cavab verəcək zavodunun Gəncə Alüminium tikintisinə başlayıb. Birinci istehsal mərhələsi kimi nəzərdə tutulan 2011-ci ilin may ayında müəssisə 50 min ton alüminium külçəsi istehsal edəcək. 2012-ci ildə müəssisə 2-ci istehsal mərhələsini də 50 min külçə istehsalı ilə bitirib, tam gücü ilə - illik 100 min ton ilkin alüminium istehsalı ilə fəaliyyətə başlayacaq.

Det.Al Holding Yeni Gəncə Alüminium Zavodundan alınan ilkin alüminium külçələri əsasında fəaliyyət göstərəcək Yarım-Fabrikat Zavodunun layihəsinə başlayıb. Zavod 2012-2013 ildə nəzərdə tutulub.

TİKİNTİ-QURAŞDIRMA SIĞORTASI – yüksək ixtisaslaşdırılmış sığorta növü; bu sığorta növündə təsnifat yoxdur və hər bir risk fərdi olaraq qiymətləndirilir. Risklərin qiymətləndirilməsinin əsas bazalarına aiddir: sığorta marağı, sığortalanmış risklər, sığorta predmeti.

TİNBERGEN (TINBERGEN) YAN (1903-1994) – Niderland iqtisadçısı, ekonometrikanın

yaradıcılarından biri, dinamika nəzəriyyəsi, iqtisadi tsikllər, dünya iqtisadiyyatı üzrə mütəxəssis.

“Dinamik modellərin inkişafı və onların iqtisadi proseslərin təhlilinə tətbiqinə görə” iqtisadiyyat üzrə ilk (R.Friş ilə birlikdə) Nobel mükafatı laureatı (1969). Leyden Universitetinin fizika fakültəsini bitirmişdir. 1929-cu ildə fizika üzrə doktorluq dərəcəsi almışdır. 1929-1945-ci illərdə Haaqada Niderland hökuməti yanında Mərkəzi Statistika Bürosunda işləmiş, Cenevrədə Millətlər Liqasının iqtisadi eksperti (1936-1938), Niderland Mərkəzi Planlaşdırma Bürosunun direktoru (1945-1955) olmuşdur. 1931-1933-cü illərdə Amsterdam Universitetində statistikadan dərs demişdir. 1933-1973-cü illərdə Rotterdanda Niderland iqtisadiyyat məktəbinin iqtisadiyyat professoru olmuşdur. “İqtisadi təhlilə töhfə” (*“Contributions to Economic Analysis”*) jurnalının redaktoru, Hindistan, Misir, Türkiyə, Su-

rinam, Çili, İndoneziya, Suriya, İraq və Liviya hökumətləri yanında məsləhətçi-müşavir funksiyalarını yerinə yetirmiş, beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən Dünya Bankına, Avropa Kömür və Polad Birliyinə (AKPB), BMT-nin müxtəlif bölmələrinə məsləhətlər vermişdir. 1966-cı ildə Tinbergen BMT-nin İnkişafın Planlaşdırılması Komitəsinin sədri olmuşdur. Avropa Mədəniyyət Fondunun Erazm (Rotterdamlı) adına mükafata, müxtəlif universitetlərin və kolleclərin 20-dən çox fəxri elmi dərəcəsinə layiq görülmüşdür. XX əsrin 20-ci illərinin axırlarından etibarən Tinbergen iqtisadi proseslərin tədqiqinə riyazi aparatı birinci olaraq tətbiq etməyə başlayanlardan biri olmuşdur. 1930-cu ildə o, R.Friş və İ.Fişer ilə birlikdə Beynəlxalq Ekonometrika Cəmiyyətinin yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir. Tinbergen “hörümçək toruna oxşar teoremi” kəşf etməklə ekonometrikanın erkən dövrdə inkişafına sanballı töhfə vermişdir. Bu teorem bəzi malların (ilk növbədə, kənd təsərrüfatı mallarının) istehsalının və onların qiymətlərinin müntəzəm tsiklik dəyişmələrini izah etmək cəhdi idi. 1936-cı ildə Tinbergen Millətlər Liqası xətti ilə İqtisadi tsiklin nəzəri tədqiqi üzrə layihəsi üzərində işə cəlb edilmiş, bu layihə çərçivəsində iqtisadi tsikl nəzəriyyələrinin statistik yoxlanılmasını həyata keçirməklə ekonometriyaya sanballı töhfə vermişdir. “Metod və onun investisiya aktivliyində tətbiq edilməsi” (*“A Method and its Application in Investment Activity”*) və “1919-1932-ci illərdə

Amerika Birləşmiş Ştatlarında iqtisadi tsikllər” (*“Business Cycles in the United States of America, 1919-1932”*) adlı əsərlərinə Tinbergen Niderland və ABŞ iqtisadiyyatlarının tam riyazi modellərini işləyib hazırlamışdır. Tinbergenin ideyaları müharibədən sonrakı dövrdə onun Niderland iqtisadiyyatının bərpa edilməsi siyasətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar hökumət sənədlərində öz təcəssümünü tapmışdır.

50-ci illərin ortalarından etibarən Benilüks İqtisadi İttifaqının və Avropa İqtisadi Birliyinin (AİB) yaradılması ilə əlaqədar Tinbergen iqtisadi əməkdaşlıq problemlərinin tədqiqi ilə fəal məşğul olmuşdur. O, “üçüncü dünya” ölkələrinin (bu termini elmi dövriyyəyə Tinbergen daxil etmişdir) iqtisadi inkişafı məsələlərinə də böyük diqqət yetirir, “varlı Şimal” ilə “yoxsul Cənub” arasında fərqi aradan qaldırılmasının zəruri olmasını əsaslandırır. 70-80-ci illərdə Tinbergen öz söylərini dünyanın qlobal problemlərinin həlli yollarının axtarılması və optimal iqtisadi quruluşa malik olan cəmiyyət qurulması məsələləri üzərində cəmləşdirmişdi. 1975-ci ildə Roma Klubunun tapşırığına əsasən, o, qlobal sosial-iqtisadi problemlərə (sürətlə silahlanma, ərzaq, xammal və enerji qıtlığı, ekoloji şərait, varlı və yoxsul ölkələr arasında həyat səviyyəsində fərq) həsr edilmiş məruzə hazırlayan komissiyanın işinə rəhbərlik etmişdir. Yeni kompleks elm olan qlobalistikanın konsepsiya və metodologiyasının ifadə edildiyi bu məruzənin müddəaları “Beynəlxalq

nizama yeni baxış” (“*Reshaping the International Order*”) adlı monoqrafiyada (1976) şərh edilmişdir. Tinbergen bəşəriyyətin salamat qalması və nüvə müharibəsinin qarşısının alınması perspektivlərinin qlobal probleminə öz yanaşmalarını D.Fişerlə birgə yazdığı “Müharibə və rifah. Siyasi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin sosial-iqtisadi siyasətə inteqrasiyası” (“*Warfare and Welfare: Integrating Security Policy into Socio-Economic Policy*”) adlı kitabında (1987) inkişaf etdirmişdir.

TİPİK FƏALİYYƏT – mühasibat uçotu kontekstində tipik fəaliyyət özündə, adətən, müəssisə tərəfindən həyata keçirilən istehsal və maliyyə fəaliyyətlərini birləşdirir. Fövqəladə fəaliyyətlər bura daxil edilmir.

Tipik fəaliyyətdən gəlir – tipik istehsal və maliyyə fəaliyyətlərindən olan gəlirlərin cəmi. Bu, əmtəə və xidmətlərin satışından (dövriyyədən) gəlirlərin, subsidiyaların, istehsalla bağlı investisiyadan gəlirlərin, faizlər və buna oxşar maliyyə gəlirlərinin cəmidir.

Əsas fondların satışı bura daxil edilmir.

Bu gəlir uçotun aşağıdakı mədələri üzrə birbaşa yolla hesablanır:

Təmiz dövriyyə

+ istehsal fəaliyyətindən olan digər gəlir;

+ kapitalda iştirakdan olan gəlir;

+ əsas fondların bir hissəsini təşkil edən digər investisiya və ssudalardan olan gəlir;

+ alınan faizlərdən yaranan və buna oxşar digər gəlirlər;

= tipik fəaliyyətlərdən gəlir.

TİPİK QURASHDIRMA – statistika məcmusunun yekcins hissələrə və ya ictimai-iqtisadi tiplərə ayrılması. Burada məqsəd kimi, yekcins olmayan sosial-iqtisadi hadisələrin yekcins tiplərə ayrılması nəzərdə tutulur. Müəssisələrin təşkilati-hüquqi formasına, mülkiyyət növlərinə və s. görə qruplaşdırılmasını misal göstərmək olar.

TİPİK TƏHLİL – tətbiq olunan obyektlərin qruplara (siniflərə) bölünməsinə və oxşar obyektlərin araşdırılmasına əsaslanır. Tipoloji təhlilə olan zərurət oxşar olmayan obyektlər çoxluğunun araşdırılması və ya hər hansı bir qanunauyğunluğun öyrənilməsi ilə bağlıdır. Tipoloji təhlil məsələlərinin həllində çox vaxt müşahidələrin çoxölçülü təsnifləşdirilməsi metodlarından istifadə edilir.

Tipləşdirmə (oxşar qrupların aşkar edilməsi) prosesi aşağıdakı mərhələləri əhatə edir: konkret tədqiq olunan çoxluğun (məcmunun) təhlilində istifadə olunan tipləşdirici əlamətlərdən ekspert və statistik qiymətləndirilməsindəki əlamətlərin seçilməsi; təsnifləşdirmənin alqoritmlərinin seçilməsi və istifadə edilməsi; nəticələrin təhlili, alınmış siniflərin yayılması. Belə prosesə, məsələnin qoyuluşuna müvafiq olaraq (“obyektlərin yaxınlığı” dərəcəsinə, sinifdaxili səpələnmənin qiymətinə görə və s.) qiymətləndirilən, nəzərdə tutulan eyni tipli obyektlərin alınmasınadək bir neçə təsvir (şərh) daxil edilə bilər.

Tipoloji təhlil iqtisadi və sosioloji tədqiqatlarda tətbiq olunur. **TİTUL** (lat. *titulus* – yazı, fəxri ad) – 1. Fəxri rütbə (məsələn,

qraf, hersoq). 2. Ayrı-ayrı şəxslərin cəmiyyətdə xüsusi, imtiyazlı mövqeyini vurğulayan və müvafiq titul verilməsini (məsələn, zati-aliləri, əlahəzrət) tələb edən genetik və ya mənim-sədilən status. Silikli feodal cəmiyyətində geniş yayılmışdı, bəzi burjua ölkələrində isə (məsələn, Böyük Britaniyada) titul hələ də mövcuddur. 1917-ci il Oktyabr inqilabının qələbəsindən sonra Rusiyada titullar ləğv edilmişdir. 3. Burjua cəmiyyətində hər hansı qanunvericilik hüququnun əsası, məsələn, alqı-satqı, bağışlama, mübadilə titulu və s.

TİTUL SIĞORTASI – digər şəxslərin həmin əmlaka mülkiyyət hüququnun mübahisələndirilməsi ilə əlaqədar onların iddiaları əsasında əmlaka mülkiyyət hüququnun itirilməsi riskindən sığorta. Titul sığortası yanğın, subasma, qəza və s. kimi fiziki risklərdən deyil, sırf hüquqi risklərdən sığorta təminatıdır. Baxmayaraq ki, inkişaf etməkdə olan sığorta bazarlarına malik ölkələrdə məhkəmə qərarları ilə əmlaka mülkiyyət hüququnun etibarsız hesab edilməsi ilə əlaqədar mənzillərlə bağlı qeyd olunan risk çox tez-tez meydana çıxır, bununla bağlı sığorta təminatı alanlar isə azdır, bəzi ölkələrdə heç bir sığorta şirkəti bu cür təminat nəzərdə tutmur. Bir çox hallarda vətəndaş dəyərini tam olaraq ödəməklə müvafiq hüquqi müqavilə bağlamaqla qanuni əsaslarla mənzil alır. Lakin sonradan məlum olur ki, ona qədər həmin mənzil başqa şəxsə də eyni qanuni əsaslarla satılıbmış. Buna səbəb mənzil satanın ya eh-

tiyatsızlıq üzündən yol verdiyi səhv, ya da qəsdən etdiyi dələduzluq əməli, yaxud da mənzilə mülkiyyət hüququnu qeydiyyatı prosesinə cəlb edilən müvafiq dövlət orqanlarının qeyri-peşəkar yanaşması ola bilər. Hər bir halda, əgər qanunla mənzili əvvəl alanın mülkiyyət hüququ tanınırsa, mənzili sonradan alan çox güman ki, həmin mənzili itirir. Belə olan halda vətəndaşın itirdiyi mənzillə bağlı maliyyə problemlərinin həlli üçün səmərəli üsul kimi problemin yaranmasından əvvəl bağlanmış titulların müqaviləsindən istifadə etmək olar. Bəzi ölkələrdə titulların müddətsiz bağlanması və konkret sığorta məbləği müəyyən edilmir. Yəni sığorta müqaviləsi qüvvəyə mindikdən sonra mənzilə olan mülkiyyət hüququnun nə zaman itirilməsindən asılı olmayaraq, sığorta şirkəti məhkəmədə qaldırılmış iddia nəticəsində itirilmiş mənzillə eyni şəraitdə və dəyərdə olan başqa bir mənzilin alınmasına lazım olan məbləğdə sığorta ödənişi verir. Bu cür təminatla görə ödənilən sığorta haqqı adətən mənzilin dəyərinin 0,4-1% olur ki, bu da istənilən halda mənzilə yaşayış hüququnun itirilməsi zamanı evsiz qalmaqla və kompensasiya almaq imkanının olduqca çətin olduğu şəraitin göz önünə gətirildiyi şəraitə baxanda, cüzi bir məbləğdir.

TOBİN (TOBIN) CEYMS (1918-2002) – amerikalı iqtisadçı, Keynsçi maliyyə bazarları nəzəriyyəsi sahəsində mütəxəssis. 1981-ci ildə “Maliyyə bazarlarının vəziyyətinin və onların məsrəflər, məşğulluq, is-

tehsalat və qiymətlər sahəsində qərarlar qəbul edilməsi siyasətinə təsirinin təhlilinə görə” iqtisadiyyat

üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Harvard Universitetini bitirmişdir (1935-1939). 1941-1943-cü illərdə Vaşinqtonda (Kolumbiya) Qiymətlərin Tənzimlənməsi İdarəsinin, Mülki Təchizat və Hərbi İstehsal Şurasının iqtisadçısı işləmiş, ABŞ hərbi dəniz donanmasında xidmət etmişdir. 1946-1949-cu illərdə Harvard Universitetinin təqaüdüçüsü olmuşdur, 1949-cu ildə Kembric Universitetində Tətbiqi iqtisadiyyat bölməsində (Böyük Britaniya) işləmişdir. 1950-ci ildən Yel Universitetinin adyunkt professoru, 1957-ci ildən həqiqi (tam) professoru olmuşdur. 1955-1961-ci və 1964-1965-ci illərdə iqtisadi araşdırmalar üzrə Koulz komissiyasına, 1961-1962-ci illərdə ABŞ prezidenti C.F.Kennedinin yanında iqtisadi şuraya başçılıq etmişdir. Bir sıra hökumət və özəl təşkilatların, o cümlədən Federal Ehtiyat Sisteminin, ABŞ Maliyyə Nazirliyinin, Konqresin Bütçə Komitəsinin, Ford Fondunun müşaviri və məsləhətçisi olmuşdur. 1967-ci və 1970-ci illərdə Nyu-Heyven şəhərinin (Konnektikut ştatı) Şəhər Plan Komissiyasının sədri, 1969-1970-ci illərdə inflyasiyanın tənzimlənməsi və iqtisadi rifah üzrə Nyu-York şəhər komissiyasının üzvü, Amerika Milli Elm-

lər Akademiyasının, Amerika Fəlsəfə Cəmiyyətinin, Amerika Elm və İncəsənət Akademiyasının, Amerika İqtisadiyyat Assosiasiyasının üzvü (1970-ci ildə prezidenti) kimi fəaliyyət göstərmişdir. Sirakuz, İllinoys, Yeni Lissabon universitetlərinin, Britaniya Dartmut kral hərbi dəniz kollecinin, Suortmor kollecinin fəxri elmi dərəcələrinə layiq görülmüşdür.

Tobin müasir keynsçilik nəzəriyyəsinə bir neçə strateji istiqamət üzrə, xüsusən, bu nəzəriyyəyə pul və kapital bazarlarında ümumi tarazlıq modelinin daxil edilməsi, kapital təklifinin qiymətinin Keyns konsepsiyasına əsaslanan yeni investisiya nəzəriyyəsinin işlənilməsi, sabitləşmə siyasəti problemlərinin təhlilinə keynsçi yanaşmanın təkmilləşdirilməsi hesabına mühüm töhfələr vermişdir. Müasir iqtisadi nəzəriyyədə onun adı, ilk növbədə, “Milli iqtisadi siyasət” (“*National Economic Policy*”) adlı əsərində orijinal “portfel investisiyalarının seçim nəzəriyyəsi”nin işlənilməsi ilə bağlıdır. Bu nəzəriyyə fərdi təsərrüfat və firmalar səviyyəsində onların aktivlərinin strukturunun necə təyin olunmasını təsvir edir. Tobinə görə, investitorlar yalnız nadir hallarda bütün başqa amillərə məhəl qoymadan ən yüksək mənfəət əldə etməyə çalışırlar. O göstərmişdir ki, investitorlar öz investisiya portfellerində tarazlığa nail olmaq üçün yüksək riskli investisiyaları daha az riskli investisiyalarla əlaqələndirməyə çalışırlar. Tobin aktivlərin tarazlığı modellərindən və qiymətli ka-

ğızlar ehtiyatlarının hərəkətinin təhlilindən çıxış edərək, “q faktoru” konsepsiyasını irəli sürmüşdür. Bu əmsal aktivlərin maddi-material formada bazar dəyərinin onların əvəz edilməsi üçün məsrəflərə nisbətini ifadə edir. O, q əmsalının empirik tədqiqatlarını “Yeni iqtisadiyyat: on ildən sonrakı baxış” (“*The New Economics: One Decade Older*”) adlı kitabında davam etdirərək fond bazarlarındakı vəziyyətin özəl investisiyalara təsirinin əhəmiyyətini göstərmişdir. C.Keynsin qısamüddətli makroiqtisadi təhlilini uzunmüddətli artım modellərinə şamil etmişdir. Bu, iqtisadi sazişin problemlərinə keçməyə imkan vermişdir. Tobinin portfel investisiyaları modeli fiskal siyasətin iqtisadiyyata təsirini öyrənmək üçün də yararlı olmuşdur.

Tobin ABŞ prezidenti R.Reyqanın iqtisadi siyasətinin və 80-ci illərdə Federal Ehtiyat Sistemi tərəfindən yeridilən sərt maliyyə siyasətinin ən fəal tənqidçilərindən biri olmuşdur. O, M.Fridmanın makroiqtisadi siyasət məsələlərinə dair tövsiyələrinin əleyhinə kəskin çıxışlar etmişdir. “Tərəqqi siyasəti. Keynsçilik baxımından öçerklər” (“*Policies for Prosperity: Essays in a Keynesian Mode*”) adlı əsərdə on ildən artıq dövrdə ABŞ iqtisadiyyatının vəziyyəti kompleks təhlil edilmişdir. 80-ci illərdə ABŞ-da yeridilən maliyyə, vergi və monetar siyasətin müxtəlif aspektləri Tobinin “Reyqanomika” (“*Reaganomics*”) kitabında da təhlil edilmişdir.

TODARO MODELİ – inkişaf etməkdə olan ölkələr çərçivəsində miqrasiyanın mövcud mo-

dellərindən ən məşhur olan iqtisadi model.

Modelin müəllifi bir müddət Afrikada işləmiş amerikalı iqtisadçı M.Todaro olmuşdur.

Model inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində müşahidə edilən əhəlinin kənd yerlərindən şəhərlərə miqrasiyasının yüksək sürətinin iqtisadi baxımdan nə üçün kifayət qədər səmərəli hadisə hesab olunmasını izah edir. Miqrasiyanı müəyyən edən amil, kənd yerləri ilə şəhər arasında real gəlirin gözlənilən fərqi qədir. Potensial miqrant əvvəlcə onun ixtisas səviyyəsinə müvafiq işdən şəhərdə əldə edə biləcəyi real gəliri qiymətləndirir. Sonra o, bu cür iş tapmaq ehtimalını subyektiv baxımdan qiymətləndirir. Bundan sonra o, gözlənilən gəliri kənd yerində almaq ümidində olduğu gəlirlə müqayisə edir. Onun miqrasiya barədə qərarı alınan fərqlə əsaslanır.

Bu modeldən istifadə edilməsi ilə bağlı məsələlərin əhatə dairəsi çox genişdir. Məsələn, əgər ölkə hökuməti şəhərlərin sənaye cəhətdən inkişafına şərait yaratmağa çalışırsa, şəhərlərdə məşğulluq artacaq, nəticədə kənd sakinini üçün şəhərdə iş tapmaq ehtimalının subyektiv qiyməti də artacaqdır. Miqrasiya genişlənəcək və sənayenin inkişafı nəticəsində şəhərdə işsizlik səviyyəsi inkişaf proqramı həyata keçiriləndən əvvəl mövcud olmuş səviyyədən yüksək ola bilər. Şəhərdə işsizliyin müəyyən səviyyəsində tarazlıq yaranacaq, yəni miqrasiya prosesi dayanacaqdır. Potensial miqrantlar bu barədə qərar qəbul edərkən uzunmüddətli perspektivi əsas

götürə bilərlər. Onlar qərara gələ bilərlər ki, gözləmə dövründən (məsələn, bir neçə aydan) sonra onların iş tapmaq şansı artacaqdır. Şəhərdə gözlənilən gəlirlərin diskontlanmış dəyərini kənd yerində gəlir səviyyəsi ilə müqayisə edərək, müəyyən dövr ərzində şəhər iqtisadiyyatının qeyri-rəsmi sektorunda daha aşağı gəlirə qane ola bilərlər. Uzunmüddətli planda bu cür qərar səmərəli ola bilər.

Todaro modelinin əsasını təşkil edən problemin kökü müasir sənaye sektorunda və kənd təsərrüfatında gəlirlər arasında mühüm fərqlərdir. Müxtəlif səbəblər üzündən sənayedə gəlirlər çox vaxt bazarda tarazlıq səviyyəsindən xeyli yüksək olur. Şəhər və kənd rayonlarının real gəlirləri arasında fərqi azaltmaq məqsədilə həm şəhərlərin, həm də kənd rayonlarının inkişaf proqramlarının işlənilməsi və həyata keçirilməsi bu problemin uzunmüddətli həllidir.

TOXUMUN KEYFİYYƏTİNƏ NƏZARƏT ÜZRƏ BEYNƏLXALQ ASSOSİASIYA (İSFA) – 1929-cu ildə Niderlandın Kopenhagen şəhərində III Beynəlxalq Konqres tərəfindən yaradılmış Toxumun Keyfiyyətinə Nəzarət Assosiasiyasının varisi kimi 1924-cü ildə Böyük Britaniyanın Kembric şəhərində yaradılmışdır.

TOXUNULMAZ ƏMANƏTLƏR – faizlərin hesablanmasından və ya uduşların əlavə edilməsindən başqa, heç bir əməliyyatın son 10 il ərzində baş vermədiyi bütün tip əmanətlərdir (müddətli və uşaqlar üçün məqsədli əmanətlər istisna ol-

maqla). Hər il iyun ayında bu cür əmanətlər saxlanmaq üçün filiallardan (agentliklərdən) əmanət bankının əməliyyat şöbələrinə verilir. Hesabın açılmasından 2 il keçən müddət ərzində həyata keçirilməyən və əmanət kitabçasının verilmədiyi əməliyyat üzrə nağdsız yolla dəyişməz əmanətlərə, həmçinin əmanət bankının əməliyyat şöbələrinə filiallardan (agentliklərdən) hər il iyun ayında verilməlidir. Toxunulmaz əmanətlərin verilməsi əmanətçinin ilkin tələbi ilə, lakin əmanət bankının müdirinin və baş mühasibinin icazəsi ilə aparılır.

TOKİO RAUNDU – Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (QATT) himayəsi altında sayca yeddinci danışıqlar raundu. 6 il (1973-cü ildən 1979-cu ilə qədər) davam etmiş bu raundda çoxtərəfli ticarət danışıqları aparılmışdır.

Əvvəlki raundlardan, məsələn, Kennedi raundundan fərqli olaraq, Tokioda aparılan danışıqlarda həm tariflər, həm də beynəlxalq ticarətdə qeyri-tarif baryerləri məsələsinə toxunulmuşdur. Danışıqlarda iştirak edən ölkələrin əksəriyyəti sənaye tariflərinin tədricən (1980-1987-ci illər dövründə) orta hesabla 25-30% azaldılması barədə razılığa gəlmişlər. Qeyri-tarif ticarət baryerlərinin azaldılması ixracatçıların başqa ölkələrdə dövlət kontraktları almaq imkanlarını artıran dövlət təqaüdlərini, məhsul barəsində standartlar və sertifikatlaşdırma sistemləri ilə yaranan texniki baryerlərin azaldılmasını, eləcə də gömrük qiymətləndirməsinin ümumi metodunun bə-

yənilməsini əhatə edirdi.

TOLLİNG (ing. *tolling*) – beynəlxalq əməkdaşlığın bir forması. Bu halda bir ölkənin şirkətləri digər ölkənin şirkətlərinə xammal, dəstləşdirmə məmulatları satır, həmin məhsullar ikinci ölkədə emal edilir (təkmilləşdirilir), sonra isə birinci ölkə hazır məhsulu geri alır.

Adətən, Tollinq dövriyyəsində məhsuldan vergi tutulmur, çünki o, gömrük rüsumlarından azad edilir.

Tollinqin (xidmət haqqının) mahiyyəti ondan ibarətdir ki, məhsulu emal edən xammal ehtiyatlarını pulsuz alır, onları emal edir və artıq hazır məhsulu bu prosesin haqqını pul şəklində və ya hazır məhsulun bir hissəsi ilə ödəmiş sahibinə göndərir. Xammal sahibi tollinqdən o halda istifadə edir ki, o, özü emal ilə məşğul olmasın və ya mövcud materialların emal edilməsi üçün onun istehsal imkanları olmasın. Xammalı emal edən tərəf müvafiq işləri daha az məsrəflə yerinə yetirə biləcəyi hallarda da xammal sahibi tollinqdən istifadə edir. Emalçı tollinqdə o halda iştirak edir ki, bunun iqtisadi üstünlükləri olsun (məsələn, xammal (o cümlədən, parça) almaq üçün vəsait yoxdur, lakin sərbəst istehsal gücləri (məsələn, paltar tikmək üçün) və ya artıq işçi qüvvəsi vardır). Bununla bərabər, nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi hallarda dövlət tollinq üçün kvotalar tətbiq edir (bax: sxem 1).

“TOM-NEKST” – birjada faktiki olaraq “sabahdan” “birisigünədək” mövcud olan kombinə edilmiş əqd. Bu o deməkdir ki, birja malı (o cümlədən valyu-

ta da) alıcıya yalnız bir gün müddətində – əqd bağlanandan dərhal sonra məxsus olur.

TONTİNA – müəyyən şəxslər qrupuna münasibətdə ömürlük rentanın sığortası növü. Sığortanın bu növündə nəzərdə tutulur ki, qrupun üzvlərindən birinin öləcəyi təqdirdə onun almış olduğu rentanın məbləği qrupun qalan üzvləri arasında bölüşdürülsün.

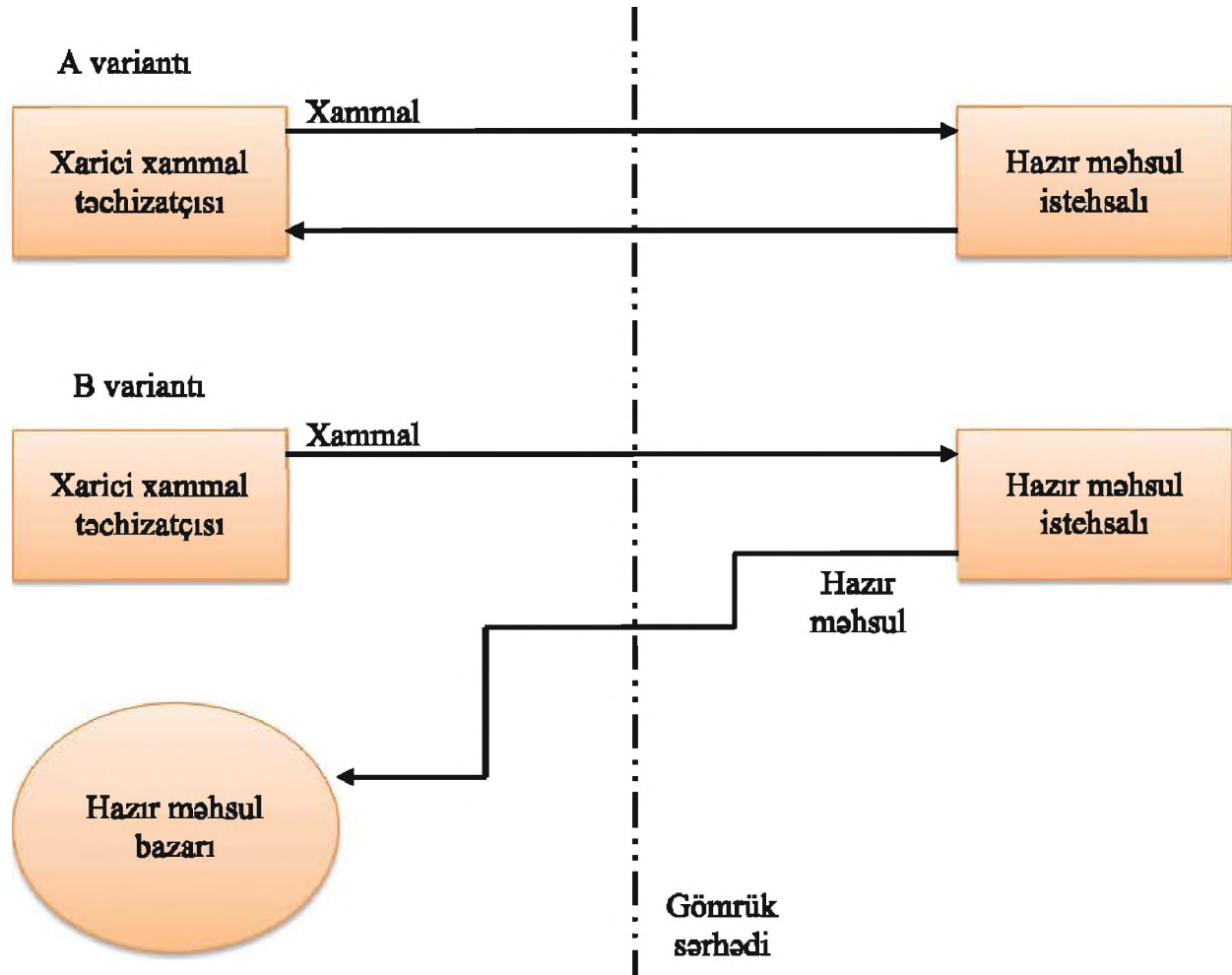
TOPDANSATIŞ ANBARLARINDAKI EHTİYATLAR – istehsal olunan və anbarlarda saxlanılan əmtələrin həcmi əks etdirir. Onun artımı satışın azalmasından, iqtisadiyyatın ağır vəziyyətindən xəbər verir və valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

TOPLU MALİYYƏ BALANSI – konkret dövr üçün ölkədə maliyyə vəsaitlərinin yaranma mənbələri və istifadə istiqamətləri barədə məlumatları özündə əks etdirən maliyyə sənədi.

TORQ – (ing. *lender* – borc verən; *auction* – auksion, hərrac, açıq satış) – əmtəə alışıının bir forması. Torqlara, əsasən, alıcı satıcı arasında müəyyən texniki-texnoloji və digər xüsusiyyətlərə malik olan əmtəə üçün konkurs elan edilir.

TORQLARIN ORTA SUTKALIQ HƏCMİ – torqların valyuta, fyuçers və ya opsiyon üzrə aktivlik dərəcəsi.

TORPAĞA TƏLƏB – istehsal amili olan torpağa tələb onun təklifindən və rentadan asılıdır. Sabit torpaq təklifinin qrafiki şaquli xətdir. Tələb qrafikinə gəldikdə isə, bu əyrinin vəziyyəti rentanın məbləğindən asılıdır və təklif əyrisi ilə tarazlıq nöqtəsində kəsişir. Bundan əla-

Klassik tollinqin növləri**Sxem 1**

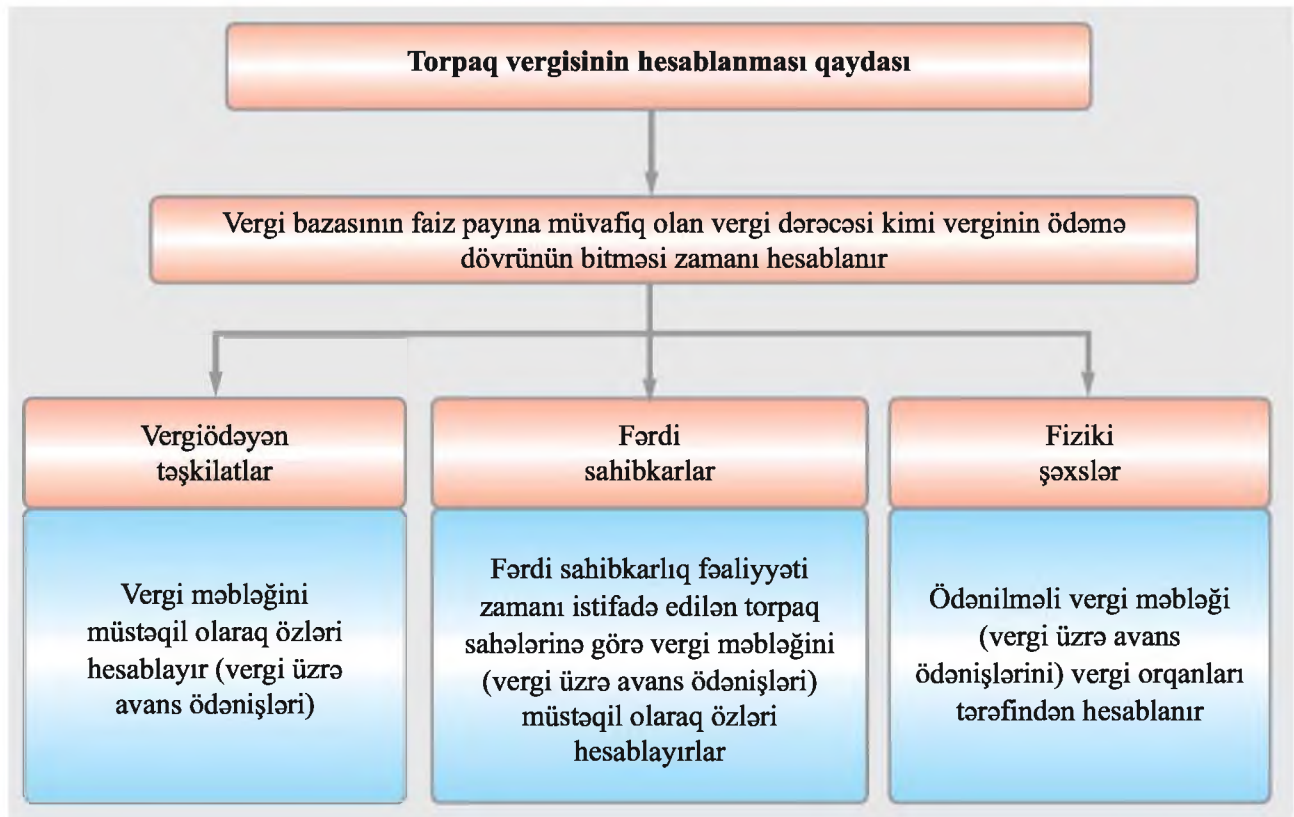
və, adətən, rentanın məbləğindən və torpağa tələbdən asılı olaraq, rentanın qiyməti yuxarıda adını çəkdiyimiz tarazlıq nöqtəsi ətrafında dəyişir. Rentanın qiyməti tarazlıq nöqtəsindən yuxarı olduqda torpağa tələb azalır. Nəticədə torpağın bir hissəsi istifadəsiz qalır və torpaq sahibi onu aşağı qiymətə icarəyə verməli olur. Rentanın tarazlıq nöqtəsindən aşağıda qalması da çox davam edə bilməz. Bu halda torpaq sahələrinə tələbin artması rentanın artırılmasına səbəb ola bilər. Torpağa tələb yalnız tarazlıq nöq-

təsində torpaq təklifinə bərabər olacaqdır. Torpaq rentası yalnız tələblə təklifin tarazlaşdığı nöqtədə təyin edilir.

TORPAĞIN İCARƏ HAQQI – torpaqdan müddətli istifadəyə görə icarəçinin icarəyə verəne ödədiyi vəsait.

TORPAĞIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ – a) torpağın keyfiyyətə qiymətləndirilməsi – torpağın münbətliliyinin kəmiyyət göstəriciləri əsasında, onun aqronomik səciyyəsi. Burada əsasən becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin çoxillik məhsuldarlığının qiyməti götürülür; b)

torpaqların keyfiyyətə qiymətləndirilməsi (bonitirovkası) hər bir ərazidən istifadə edilərkən sahələrin keyfiyyətə müxtəlifliyini təyin edən torpaqların məhsuldarlığının nisbətə ölçülməsi sistemi. Torpağın keyfiyyətə qiymətləndirilməsində əsas məqsəd müəyyən sistem daxilində keyfiyyətə aşağı olan torpaqlardan başlayaraq yüksək keyfiyyətli bütün torpaqları qruplaşdırmaqdan ibarətdir. Torpaq ehtiyatlarının istehsal və xalq təsərrüfatlarında istifadəsində onun qiymətləndirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu

Sxem 1

torpaqların səmərəli istifadəsi və yaxşılaşdırılmasının elmi əsaslarla həyata keçirilməsinə imkan verilir.

TORPAĞIN MƏHSULDARLIĞI VƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ MƏRKƏZ (İFDC) – beynəlxalq təşkilat statusunda 2002-ci ildə ABŞ-da yaradılmışdır.

İnkışaf etməkdə olan ölkələrdə, Mərkəzi və Şərqi Avropada ərzaq məhsullarının artırılmasına nail olmaq; mineral gübrələrin, ekoloji təhlükəsizlik texnologiyalarının tətbiqi əsasında bitkiçiliyin məhsuldarlığının yüksəldilməsi məqsədi ilə yaradılmışdır.

TORPAĞIN MONİTORİNQİ – neqativ proseslərin nəticələrinin vaxtında aşkar edilməsi üçün torpaq fondunun və

ziyyəti üzərində müşahidə sistemi, başqa sözlə, səmərəli təsərrüfat istifadəsi məqsədilə ölkənin torpaq fondunun vəziyyətinə nəzarəti təmin edən tədbirlər sistemi. Torpaq üzərində mülkiyyət formalarından, məqsədli təyinatdan və istifadə xarakterindən asılı olmayaraq, bütün torpaqlar torpaq monitorinqinin obyektidir (bax: sxem 1). **TORPAQ AUKSİONU (hərrac)** – torpaq satışı və ya ondan istifadə etmək hüquqi ilə bazar sövdələşməsi forması. Torpaq sahələrinin və ya ondan istifadə etmək hüquqlarının alqı-satqısı zamanı rəqabət mühitinin yaradılmasına imkan verir. Torpaq sahələrinin auksion satışı torpaq vasitələrinin banka qaytarılması zamanı ipoteka kreditləşməsi təcrübəsində nəzərdə tutulmuşdur. Torpaq auksionuna ayrı-ayrı

sahələr və ya bir çox torpaq sahələrini ehtiva edən massivlər çıxarıla bilər. Şəhərlərdə torpaq auksionunu icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirir, belə ki, onların ixtiyarında torpaq sahələri vardır. Onlar da sahənin təyinatlı istifadəsinə görə əlavə şərtləri və ilkin qiyməti müəyyən edirlər. Kənd yerlərində torpaq auksionuna bələdiyyələrə və vətəndaşlara məxsus sahələri qoymaq olar. İnkışaf etməkdə olan ölkələrdə təsərrüfatdaxili auksionlar kollektivin üzvlərinə torpaq payı hesabına konkret sahələrin ayrılması üzrə keçirilir. Bu auksionu kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yenidən təşkili üzrə təsərrüfatdaxili komissiya hazırlayır və həyata keçirir. Auksionun iştirakçılarna kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr və sahibkarlar

TORPAQ XƏRİTƏSİ

Miqyas 1:3 150 000

TORPAQ AUKSIONU

DÜNYA. TORPAQ EHTİYATLARI

aiddir. Bunun üçün müəssisələr və sahibkarlar icarə, alqı-satqı müqavilələri, nizamnamə kapitalına, pay fonduna, rentaya və ömürlük yığıma payın keçirilməsi (və ya ondan istifadə etmək hüququ) vasitəsilə mülkiyyətçilərin torpaq paylarını cəlb edirlər. Paylar ballo hektarlarla nəzərə alınır (hesablanır); cəlb olunan payların miqdarı kənd təsərrüfatı istehsalının hansı sahələrdə aparılmasından asılı olur. Bütün torpaq sahələri auksiona lot formasında çıxarılır. Lot aşağıdakı xarakteristikalarla konkret torpaq sahəsidir: kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi, tipi, 1 ha torpağın balla qiymətləndirilməsi, ballo hektarla bütün sahənin qiymətləndirilməsi, yerləşməsi. Torpaq lotlarının formalaşması zamanı təsərrüfatdaxili komissiya sahədə meliorasiya sistemlərinin, çoxillik əkmələrin, əkin sahələrinin və ya digər bitməmiş istehsalın olub-olmamasını da göstərir.

Müəssisələr, sahibkarlar sahə üçün sifariş verirlər. Hər bir müəssisənin, sahibkarın sifariş verdiyi ballohektarla sahələrin məcmu qiymətləndirilməsi hər bir iştirakçının topladığı torpaq paylarının ballohektarla məcmu qiymətindən çox ola bilməz. İştirakçıların verdiyi sifarişlərin əsasında torpaq auksionunun protokolu formalaşır. Auksion üç raunddan ibarətdir. Birinci raunda bir sifarişdən çox daxil olan lotlar düşür. İkinci raunda bir sifarişin daxil olduğu lotlar düşür. Üçüncü raunda sifariş daxil olmayan lotlar düşür. Start qiyməti – torpaq müqayisəsinə görə müəyyən edilən 1 hektara

görə balla qiymətləndirmədir. Torq (müzaidə) 1 hektara görə balla müəyyən olunur. Torpaq auksionu qaydaları elə tərtib edilmişdir ki, onun sonunda bütün ballohektarlar istifadə edilmişdir və bütün lotlar iştirakçılar arasında istifadə edilmişdir.

TORPAQ BANKI – əsasən, torpağın girovuna görə uzunmüddətli ssudalar verən bank.

TORPAQ BAZARI – torpaq dövriyyəsi proseslərində torpaq sahələrinin alqı-satqısı, girov qoyulması, bağışlanması, habelə mülkiyyət, istifadə və icarə hüquqlarının digər formalarda dəyişməsi ilə bağlı dövlət orqanları, bələdiyyələr, fiziki və hüquqi şəxslər arasında yaranan iqtisadi və hüquqi münasibətlər.

TORPAQ EHTİYATLARI – istifadə olunan və ya istifadə oluna bilən torpaqlar.

TORPAQ İCARƏSİ – müqavilə əsasında əvəzi ödənilməklə torpaqdan müddətli istifadə.

TORPAQ MÜLKİYYƏTİ – torpağın tarixən müəyyən ictimai (fərdi və ya kollektiv) formada müddətsiz mənimsənilməsi (sahiblənməsi).

Torpaq mülkiyyətinin əsasında, ümumiyyətlə, torpağın məhdudluğu durur. Müəyyən tarixi mərhələlərdə ona inhisar formasında yiyələnməsi (sahib olması), torpaq rentası alınması hüququnu verir ki, bu da torpaq mülkiyyətinin iqtisadi ifadəsidir. İctimai (dövlət, icma və s.) və xüsusi torpaq mülkiyyəti fərqləndirilir. Aqrar sferada torpağa sahiblik və özgəninkiləşdirmə hüququna malik torpaq mülkiyyətçisi və torpaqdan istifadə hüququna malik icarədar ayrılır. Onlar arasında iqtisadi münasibətlər icarə haqqı kateqoriyası ilə ifadə olunur.

Azərbaycanda torpaq mülkiyyəti Konstitusiyaya, Torpaq Məcəlləsinə, “Aqrar islahatların əsasları”, “Torpaq islahatı haqqında”, “İcarə haqqında”, “Kolkox və sovxozların islahatı haqqında” və digər qanunlarla tənzimlənir.

TORPAQ PAYI – bir mülkiyyətçiyə ayrılan torpaq massivi; mülkiyyətçilər kollektivinin ümumi pay mülkiyyətinə verilən kənd təsərrüfatına yararlı torpağın bir hissəsi. Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə görə, islahat zamanı torpaq payını aşağıdakılar əvəzsiz olaraq əldə edə bilirlər: təsərrüfatın daimi işçiləri; təsərrüfatın ərazisində yaşayan təqaüdcülər; təsərrüfatın ərazisində yerləşən sosial sfera obyektlərinin işçiləri və s.

TORPAQ RENTASI – torpaq sahəsinin istifadəçisi (icarəçi) tərəfindən onun sahibinə (icarəyə verənə) ödənilən pul məbləği. Torpaq rentasının formaları:

Mütləq torpaq rentası – torpaq üzərində mülkiyyətdən əldə edilən gəlirin bir növü. Torpaq mülkiyyətçisinin torpağa tətbiqən kapitaldan istifadə edilməsinə icazə verdiyinə görə ona ödənilən haqq. Mütləq torpaq rentası icarəçi tərəfindən istifadə edilən torpaq sahələrinin münbitliyindən və mövcud resurslardan asılı olmayaraq bütün torpaq sahələrinə görə ödənilir. Mütləq torpaq rentası torpaq üzərində xüsusi və ya dövlət mülkiyyətinin inhisarı ilə şərtlənir;

2. Diferensial torpaq rentası –

torpaq sahəsinin daha məhsuldar olması və əmək məhsuldarlığının artırılması sayəsində əldə edilən əlavə gəlir.

Diferensial torpaq rentasının iki forması ola bilər:

1) nisbətən yaxşı və orta münbitlikli torpaqlarda yüksək məhsuldar əmək hesabına, eləcə də torpaq sahələrinin satış bazarlarına, nəqliyyat yollarına, müəssisələrə və başqa obyektlərə münasibətdə yerləşməsinə dəki fərqlər hesabına yaranan renta;

2) müəyyən torpaq sahəsinə gələcəkdə əlavə mənfəət alınmasını təmin edən əlavə kapital qoyuluşları ilə əlaqədar renta.

Diferensial renta torpaq resurslarının məhdudluğunun nəticəsidir: kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal qiyməti orta və ya yaxşı sahələrdə deyil, ən pis sahələrdə istehsal şərtləri ilə müəyyən edilir, çünki tədiyə qabiliyyətli bütün tələbin ödənilməsi üçün tək-cə orta və yaxşı torpaq sahələrində istehsal edilmiş məhsul kifayət etmir. Ən pis torpaq sahələrindən də istifadə edilməlidir. Diferensial renta ən pis torpaq sahələrində istehsalın qiyməti ilə orta və yaxşı torpaq sahələrində istehsalın fərdi qiyməti arasındakı fərq kimi yaranır (bu, bir növ uduşdur).

Diferensial rentanın mövcud olması kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının müstəsna şərtləri üzərində inhisarçılıqla bağlıdır. İnhisarçı torpaq rentası rentanın bu növünün xüsusi formasıdır. Bu gəlir kənd təsərrüfatı məhsullarının müəyyən növünün inhisar qiyməti olan və həmin malların bazar dəyərindən xeyli yüksək olan qiymətə satılması

hesabına yaranır. Bu qiymətin yuxarı həddi yalnız tədiyə qabiliyyətli tələbatın səviyyəsi ilə məhdudlaşır.

Sənaye məqsədləri üçün, məsələn, faydalı qazıntılar hasilatı, tikinti və s. məqsədlərlə istifadə edilən torpaqlardan alınan renta da torpaq rentasına aiddir.

TORPAQ SAHƏLƏRİNİN BALANSI – torpağı, torpaqdan istifadə edənlərin kateqoriyasını, növləri üzrə torpaq sahələrinin həcmi və onların dəyişməsinə xarakterizə edən göstəricilər sistemi. Kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr hər il torpaq sahələri balansını, o cümlədən suvarılan və qurudulan torpaq sahələri balansını tərtib edirlər.

TORPAQ TUTUMLU ƏMTƏƏ – kənd təsərrüfatında əmtəənin istehsal edilməsi üçün torpağın tutumluluğu xeyli dərəcədə bilavasitə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı ilə bağlıdır.

TORPAQ VERGİSİ – torpaq mülkiyyətçilərinin və ya istifadəçilərinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq, torpaq sahəsinə görə hər il sabit şəkildə tutulan vergi.

TORPAQ, ONUN TƏRKİ, TƏBİİ RESURSLAR ÜZƏRİNDƏ MÜLKİYYƏT – torpağın, onun təkinin və onunla əlaqədar təbii resursların, məsələn, suyun mənimsənilməsi, istifadəsi və sərəncam verilməsinə görə insanlar arasında meydana gələn iqtisadi, mülki-hüquqi və əmlak münasibətləri sistemi. Torpaq üzərində mülkiyyət hüququnun konkret iqtisadi reallaşması forması kimi torpaq rentası çıxış edir.

TORPAQŞÜNASLIĞIN BEYNƏLXALQ İTTİFAQI (İUSS)

– 1924-cü il mayın 19-da İtaliyanın Roma şəhərində torpaqşünaslıq üzrə dördüncü beynəlxalq konfransda yaradılmışdır. Torpaqşünaslığın bütün sahələrinin inkişafı və alınan nəticələrin praktikada tətbiqinin dəstəklənməsi, torpaqşünaslığın problemlərini öyrənmə, bu sahədə olan nailiyyətlərin tətbiqi ilə məşğul olan alimlər və digər kateqoriya işçilər arasında əlaqələrin təmini məqsədilə beynəlxalq torpaqşünaslıq konfransında təsis edilmişdir.

TOTALİZATOR – 1. Azartlı oyunlar keçirilən müəssisə, burada iştirakçılar mümkün oyun variantına, idman və ya başqa sosial əhəmiyyətli vəziyyətə, real, sənədli faktlarla təsdiqlənən proqnozla tam və ya qismən üst-üstə düşməsindən asılı olan qələbəyə proqnoz verirlər. 2. Dərəcələrin qeydiyyatına xidmət edən texniki qurğu.

TOVALOP SAZIŞI – neftin çirklənməsi nəticəsində dəymiş zərəre görə mülki məsuliyyət haqqında 1969-cu il iyunun 19-da qüvvəyə minən Beynəlxalq Konvensiya. Konvensiyanın şərtlərinə uyğun olaraq ona qoşulan ölkələrin hökumətləri müvafiq sığorta və ya digər maliyyə zəmanətlərinin mövcudluğunu təsdiq edən sertifikatı birtəhə 2 min tondan artıq nefti olan hər bir gəmiyə verməlidir. Bu cür sertifikat olmadan gəmilər Konvensiyanı imzalayan ölkələrin limanları arasında neft və neft məhsullarını daşıya bilməz. Bu vəziyyəti nəzərə alaraq tankerlərin sahibləri öz aralarında 1969-cu ildə

İspaniya sahillərində "Prestij tankeri"nin qəzaya uğraması nəticəsində neftin dənizə dağılması (2002)

suların neftlə çirklənməsinə görə məsuliyyət haqqında könüllü saziş (TOVALOP) imzaladılar. **TÖHFƏ** – təsbit olunmuş müddətin sonunda və ya bu müddətə qədər ölüm baş verərkən ödənilən sığorta məbləği.

TÖRƏMƏ BANK – nizamnamə kapitalında səsvermə hüququ verən səhmlərin əllidən çox faizi təsisçi banka və ya bank-holding şirkətinə məxsus olan bankdır. Yaxud elə bankdır ki, onunla təsisçi bank və ya bank-holding şirkəti arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən təsisçi banka və ya bank-holding şirkətinə onun qərarlarının qəbul edilməsinə mühüm təsir göstərmək imkanı verir.

TÖRƏMƏ CƏMİYYƏT – qanunvericilik məqsədləri üçün idarə edilməsində əsas təsisçisinin (səhmdarının) əhəmiyyətli nəzarətə malik olduğu hüquqi şəxs.

TÖRƏMƏ GƏLİR – ilkin gəlir bazasında gəlirin bir hissəsinin

onun bəzi sahiblərindən başqalarına verilməsi yolu ilə yaranan gəlir.

İqtisadiyyatda gəlirlərin daxil olmalarının və verilməsinin müsbət və mənfi saldosu yaranır, çünki verilmiş və alınmış gəlirlərin ümumi məbləğləri üst-üstə düşür, gəlirlərin sahiblərinin hər biri üzrə bu məbləğlər isə kəskin şəkildə fərqlənir. Milli hesablar sistemində gəlirlərin sahibləri institusional vahidlər və ya onların məcmuları (iqtisadiyyatın sektorları) olur. Dünya xalq təsərrüfatı balansında gəlirlərin saxlayıcıları rolunda əhali və dövlət (dövlət büdcəsi), eləcə də müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisə və təşkilatlar çıxış edir.

Törəmə gəlirlərə aşağıdakılar aiddir: vergilər, sığorta müqavilələri üzrə ödəmələr, istehsalat üçün dövlət subsidiyaları, ayrı-ayrı sosial qruplara ödənilən pensiyalar və müavinətlər, ev təsərrüfatlarına pulsuz və (və ya)

güzeştli qiymətlərlə xidmətlər göstərilməsi, natural və pul şəklində ifadə edilən sair sosial transfertlər.

TÖRƏMƏ QIYMƏTLİ KAĞIZLARI – fyuçerslər, opsiyalar və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər qiymətli kağızlar.

TÖRƏMƏ TƏLƏB – digər mala tələbdən törəmə olan müəyyən mala tələb. Məsələn, xarrat məmulatlarına olan tələb, heç olmazsa, qismən yeni evlərə olan tələbdən asılıdır.

TÖRƏMƏ TƏSƏRRÜFAT CƏMİYYƏTİ – təsərrüfat cəmiyyəti o halda törəmə cəmiyyət sayılır ki, digər (əsas) təsərrüfat ortaqlığı və ya cəmiyyəti onun nizamnamə kapitalında üstün iştirakına görə və ya onlar arasında bağlanmış müqaviləyə müvafiq surətdə həmin cəmiyyətin qəbul etdiyi qərarları müəyyənləşdirmək imkanına malik olur.

TÖVSIYƏ EDİLƏN ALICILAR – məhsulun potensial istehlakçıları kimi təşkilata tövsiyə edilən alıcılar.

TRAFİK – elektrorabitə şəbəkəsi üzrə ötürülən məlumatlar məcmusu.

TRAKTASIYA – sazişlərin bağlanmasında əlaqəsi olanların, alıcıların və ya satıcıların imkanını aydınlaşdırmaq məqsədilə malın satılması və ya alınması haqqında ilkin təklif.

TRAMVAY BONLARI – ilkin ödənişdən sonra verilən, tramvay və digər nəqliyyat növləri tərəfindən istifadə olunma hüququ. Sərnişinlər tərəfindən ödənişin yüngülləşməsi üçün buraxılır. "Bonlar" termini həmçinin istifadə edilməkdən çıxarılan və kolleksiya predmeti olan

kağız pullara münasibətdə tətbiq edilir.

TRANSAKSIYA MƏSRƏFLƏRİ – əqdlərin icrasına çəkilən məsrəflər. Belə məsrəflərə investisiya strategiyasının reallaşdırılmasına çəkilən məsrəflər, o cümlədən komisiyon mükafatları, icraetmə məsrəfləri və alternativ məsrəflər aid edilir.

TRANSAKSIYALI TƏLƏB NƏZƏRİYYƏLƏRİ – bu nəzəriyyələr əhalinin əlində olan nağd pul barədə qərar qəbul etməsi amillərini aşkar edir və pulun tədavül vasitəsi funksiyasını fərqləndirir.

TRANSFERLƏR (ƏVƏZSİZ KÖÇÜRMƏLƏR) – hüquqi və fiziki şəxslərin birinin digərinə, əvəzi ödənilməmək şərti ilə əmtəə, xidmət və yaxud aktivlər (maliyyə və qeyri-maliyyə) verməsi əməliyyatını (köçürülməsini) səciyyələndirir. MHS-də istifadə edilən göstərici.

TRANSFER (ing. *transfer* – ötürmə; lat. *transfere* – köçürmə, keçirmə, aparmaq) – səhmdar sertifikatının satıcı brokerdən alıcı brokerə çatdırılması və mülkiyyət hüququnun alıcıya keçməsi. Səhmlər barəsində mülkiyyət hüququnun keçməsinin səhmdar cəmiyyətinin kitablarında qeydiyyatata alınması; yeni səhmdarın adı qeyd ediləndən sonra emitent tərəfindən qiymətli kağızların saxlayıcılarına göndərilən dividendlər, səhmdarların yığıncaqları barədə məlumatlar və bütün başqa informasiya bilavasitə həmin qiymətli kağızların yeni sahibinə göndərilir. Xarici valyutanın və ya qızılın bir ölkədən başqa ölkəyə köçürülməsi. Ümumi milli məhsulun yenidən bölüşdürülməsi prosesində dövlətin iqtisadi agentlərə təmənnasız ödəmələri. Bu termin transfer şəklində də yazıla bilər. Transfert

pulun bir maliyyə idarəsindən başqasına və ya ölkədən ölkəyə köçürülməsi deməkdir.

TRANSFER-AGENT – qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçısı; qeydiyyatçı ilə müqaviləyə əsasən qiymətli kağızların sahiblərindən və ya onların müvəkkil etdikləri nümayəndələrindən reyestrə dəyişikliklər edilməsi üçün zəruri olan informasiyanın və sənədlərin qəbul edilməsi və onların qeydiyyatçıya verilməsi funksiyalarını, eləcə də qeydiyyatçıdan informasiya və sənədlərin qəbul edilməsi və qeydiyyatçıdan alınmış informasiya və sənədlərin qiymətli kağızların sahiblərinə və ya onların səlahiyyətli nümayəndələrinə verilməsi funksiyalarını yerinə yetirən hüquqi şəxsdir. Transfert-agent qeydiyyatata alınmış şəxslərin şəxsi hesablarının açılması, bu hesabların aparılması əməliyyatlarını və reyestrdə başqa əməliyyatları yerinə yetirir.

TRANSFER QIYMƏT – bir şirkətin gəlir gətirən struktur bölmələri arasında qarşılıqlı hesablaşmalar üçün istifadə olunan qiymət. Bəzən digər ölkə ilə müqayisədə bir ölkədə yüksək olmayan vergilərin üstünlüklərinin istifadə olunması üçün tətbiq olunur.

TRANSFER RİSKİ – maliyyə-bank sistemində risklərin bir növü də transfer risk hesab edilir. Transfer risk dövlətin riski ilə bağlı olan komponentdir. Borclu tərəfin yaşadığı dövlətin siyasəti və ya orada mövcud olan iqtisadi vəziyyət hərdən onun borclarına xidmət olunması üçün tələb olunan valyutanı almağa maneçilik törədir.

Risk kreditorun vəziyyətini pisləşdirə bilər.

TRANSFORMASIYA OLAN LİDERLƏR – menecerlər və təşkilat rəhbərləri istehsal funksiyalarını yerinə yetirməklə məşğul olsalar da, bəzən bu iki işin bir əldə cəmlənməsinə zərurət yaranır. Bu tələbləri transformasiya olunan liderlər yerinə yetirirlər. Onlar bir növ xarizmatik liderləri xatırlatsalar da, rəhbərliyə adətən strateji dəyişikliklər zamanı cəlb edilirlər.

TRANSMİLLİ BANK (ing. *transnational bank*) – əməliyyatları müxtəlif ölkələrdə, sferalarda və valyutalarda həyata keçirən, geniş şəbəkədə filiallara malik olan universal tipli beynəlxalq maliyyə-kredit kompleksi. Transmilli banklar sənaye inhisarları ilə çulğalaşma sayəsində dünya borc kapitalları və maliyyə-kredit xidmətləri bazarının iqtisadi cəhətdən bölüşdürülməsində fəal iştirak edir. Transmilli bankın dünya borc kapitalı bazarında inhisarlaşması ona mərkəzləşdirilmiş rəhbərlik, baş idarənin vahid strategiyası və taktikası sayəsində iri olmayan banklara öz şərtlərini diktə etməyə imkan verir. Dünya borc kapitalları bazarına borc alanların əlyətərliliyi məhdudlaşmış və diferensiallaşmış. Bu bazarda əsas borc alanlar transmilli korporasiyalar (TMK), hökumətlər, beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə təşkilatlarıdır. Transmilli banklar beynəlxalq əməliyyatların əsas hissəsini öz əlində cəmləşdirən dünya maliyyə mərkəzlərinə meyil edir. Transmilli bankların şöbələri (filialları), onların hüquqi cəhət-

dən sərbəst xarici bölmələri təsisçi bankların tərkib hissəsidir. Xarici şəbəkənin formalaşmasında maliyyə metodu transmilli banka xarici maliyyə-kredit şirkətlərinin kapitalına nəzarət etməyə imkan verir. Tam nəzarət olunan şirkət özünün nizamnaməsinə, kapitalına, firma adına malikdir, balans təsisçidən ayrı aparılır. Lakin o, bütün mənfəəti öz təsisçisinə keçirməlidir. Xarici ticarətə nisbətən üstün olan kapital mübadiləsinə xidmət transmilli bankın balanslarının həm passiv, həm də aktiv tərəfinə öz izini qoyur. Depozitlərin nəzərə çarpan hissəsi həmçinin bankın daxilində ssudalaşmaq nəticəsində transmilli bankların özlərinin çərçivəsində borc kapitalının ümumi fondunun yenidən bölgüsü hesabına əmələ gəlir. Transmilli bankın strategiyası xarici ticarət dövriyyəsi vasitəsi ilə izafi dəyərin reallaşmasına xidmət göstərməklə bitmir, əksinə, transmilli bankın kapitalının dövriyyəsinin bütün mərhələləri ilə kreditləşməni əlaqələndirir.

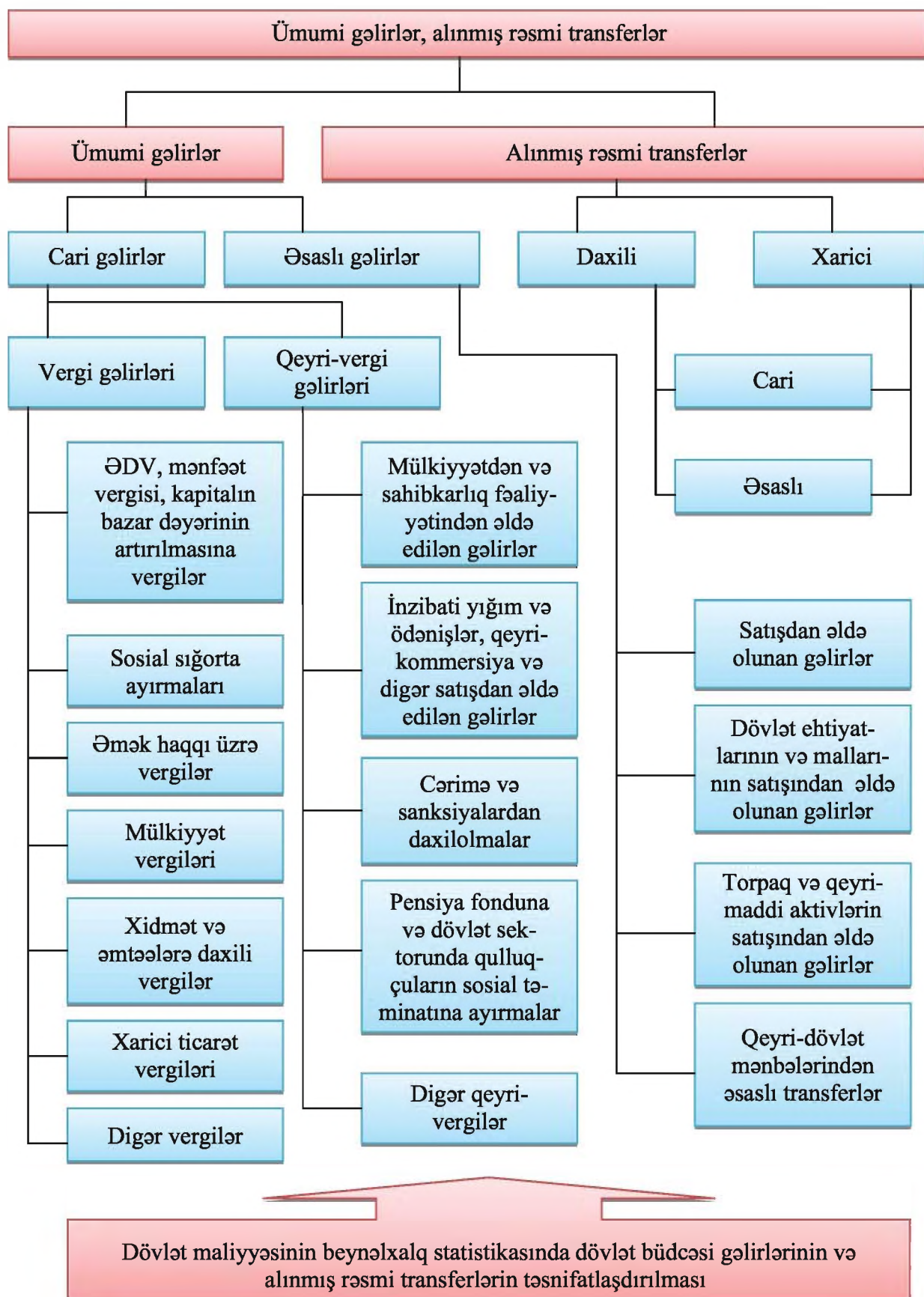
Transmilli bankın genişlənmə fəallığının istiqamətlərindən biri – emissiya-təsisat və vasitəçilik işidir. Transmilli banklar beynəlxalq birja ticarətinin ən iri mərkəzlərində – Nyu Yorkda, Londonda, Tokioda əməliyyatlar aparır; TMK-lar, hökumətlər, dövlətlərarası təşkilatlar, beynəlxalq bankların özləri üçün iri istiqrazların buraxılması və yerləşməsi məqsədilə bir sıra bank birliklərinə, beynəlxalq emissiya konsorsiumlarına qovuşmuşdur. Transmilli bankın investisiya strategiyasına bütün çoxcəhətli vasitəçi emissiya

əməliyyatları aid edilir: beynəlxalq istiqrazların buraxılışı, öz hesabına və ya müştərilərin tapşırığı ilə qiymətli kağızlarla ticarətin aparılması, investorlara məsləhətlərin verilməsi, qiymətli kağızların məzənnəsinin dəyişməsində uzunmüddətli meyllərin tədqiq edilməsi.

Maliyyə-valyuta sisteminin qeyri-sabitliyi şəraitində vasitəçilik birbaşa bank kreditləşməsi ilə müqayisədə üstünlüyə malikdir. Belə ki, kommersion riski qiymətli kağızların son sahiblərinin üzərinə qoyulur.

Pensiya və digər fondların idarə edilməsi üzrə vəkalət əməliyyatları əhalinin geniş təbəqələrinin gəlirlərinə, pərakəndə xidmətlər bazarında fəaliyyətin aktivləşdirilməsinə transmilli banklar üçün yol açır. Transmilli bankda kütləvi müştərilərlə əməliyyatlardan əldə edilən mənfəətin xüsusi çəkisi ümumi (məcmu) kreditlərlə əhaliyə verilən ssudaların xüsusi çəkisinə nisbətən yüksəkdir.

Transmilli bank üçün vacib şərt – məcmu gəlirdə bilavasitə xaricdəki əməliyyatlardan əldə olunan mənfəətin sabit və yüksələn xüsusi çəkisi, bütövlükdə bankın fəaliyyətinin məhsuldarlığına bu cür gəlirlərin əhəmiyyətli təsiridir. Transmilli bankın gəlirlərinin strukturunda onların fəaliyyətinin çoxfunksiyalı, diferensifikasiyalı xarakteri əks olunur. Faizsiz xarici gəlirlər, yəni faiz gəlirinə münasibətdə kreditləşmə ilə əlaqədar gəlirlər artır. Transmilli banklar Avropa valyutaları və fond dəyərləri bazarında fəaliyyət göstərir, valyuta möhtəkirliyində iştirak edir.

Sxem 1

TRANSMİLLİ KORPORASIYA (TMK) – xarici investisiya fəaliyyətini birbaşa həyata keçirən şirkət; başqa sözlə, öz əməliyyatlarının əsas hissəsini ölkənin sərhədlərindən kənarında həyata keçirən şirkət. TMK-nın ölkə mənsubiyyəti onun mənzil-qərargahının yerləşdiyi ölkəyə əsasən müəyyən edilir. Tədiyə balans baxımından, əsasən investor ölkənin rezidentlərinin mülkiyyətində olan xarici müəssisəyə hər hansı kreditlər verilməsi və ya həmin müəssisənin səhmlərinin (nizamnamə kapitalındakı payının) alınması (portfel investisiyasından fərqli olaraq) birbaşa xarici investisiyadır. Müəssisəyə nəzarətin bu kritik dərəcəsi ölkələr üzrə fərqlənir. Belə ki, ABŞ-da nizamnamə kapitalının 10%-nə investorun malik olduğu və ya onun aldığı, yaxud investorun yerləşdiyi ölkədən olan mülkiyyətçilər qrupunun nəzarət paketinə malik olduğu müəssisəyə hər hansı sərmayə qoyuluşu, hətta ayrıca götürülmüş investorun malik olduğu səhm paketinin həcmi nizamnamə kapitalının 10%-dən çox olmadıqda belə, formal baxımdan birbaşa xarici investisiyalaşdırma hesab edilir. Birbaşa investisiyalaşdırma heç də həmişə kapitalın birbaşa yerdəyişməsini nəzərdə tutmur. Bəzən “ana şirkət” bütün zəruri maliyyə resurslarının hamısını qəbul edici ölkədə alır, bu halda öz ticarət markasından, idarəetmə texnologiyalarından və digər qeyri-maddi aktivlərindən istifadə edir. Filial rentabelli olduqda o, öz mənfəətini və yenidən kredit kimi alınmış

vəsaitləri sərmayə qoymaq hesabına genişlənməyə başlayır, mənfəətin bir hissəsi isə investisiyaları, demək olar ki, nəzərə çarpmayan “ana şirkət”ə köçürülür. Maliyyə kapitalının adi yerdəyişməsi ilə müqayisədə idarəetmə xidmətləri üçün müqavilənin üstün tutulmasının ən ehtimalı səbəbi ölkəyə kapital axını tükəndikdə və onun ölkədən axını (dividendlər və ya faizlər şəklində) başlandıqda ekspropriasiya tədbirlərinin və ya yüksək vergilərin tətbiq edilməsi qorxusudur.

Müharibədən sonrakı ilk illərdə birbaşa investisiyalaşdırma çox sürətlə artırdı. O dövrdə ABŞ ən iri investor idi. 70-ci illərin əvvəlindən etibarən xarici investisiya qoyuluşlarının artımı ləngidi və bu prosesin istiqaməti dəyişdi. İntestisiyaların get-gedə daha az hissəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrə, daha çox hissəsi isə ABŞ, AİB üzvü olan ölkələrə və ÇXR-ə yönəldildi. 80-ci illərin əvvəlində beynəlxalq tədiyə böhranından sonra bu meyil daha da gücləndi. Şərqi Avropada və SSRİ-də kommunist rejimlərinin süqutundan sonra birbaşa xarici investisiyalar bir qədər həmin ölkələrin xeyrinə yenidən bölüşdürüldü. TMK-ların fəaliyyətinə münasibət müxtəlif ölkələrdə müxtəlif olub, çox vaxt həmin ölkələrin netto kapital ixracatçıları və ya idxalatçıları olmasından asılıdır. Baza ölkəsi birbaşa xarici investisiyalar qoyulması ilə məşğul olarkən, fundamental bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında investorlar özləri baza ölkəsinin tam hüquqlu vətəndaşları kimi səs hüququnu saxladıkları müd-

dətdə qazanc əldə edirlər. Əgər həmin investorların bu cür hüquqları yoxdursa, yaxud onların investisiyalar hesabına əldə etdikləri gəlir millətin birbaşa investisiyadan əldə etdiyi qazancın məbləğindən çıxılırsa, onda birbaşa investisiyaların baza ölkəsindən axması nəticəsində həmin ölkə zərərə düşür.

Qəbul edən ölkələrin birbaşa investisiyalar axınını məhdudlaşdırması üçün səbəblər baza ölkəsi ilə müqayisədə qat-qat azdır. Yeni texnologiyalar (o cümlədən, idarəetmə texnologiyaları) almaq imkanı məşğulluğun, eləcə də istehsalın həcmi və vergi yığımlarının artması sət vergitutma qaydaları tətbiq etmək əvəzinə, birbaşa investisiyalar axınını stimullaşdırmaq istəyi yaradır. Bununla bərabər, nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi hallarda TMK-ların fəaliyyəti yerli müəssisələrin “boğulmasına”, milli iqtisadiyyatın inkişafının məhdudlaşmasına gətirib çıxara bilər və bu halda siyasi münaqişələr təhlükəsi yaranır.

TMK-ların sayı sürətlə artır: 1970-ci ildə dünyada 7,3 min TMK var idi, onların dövriyyəsi 626 mlrd. dollar təşkil edirdi. 90-cı illərin əvvəllərində onların sayı 37 min, dövriyyəsi 7 mlrd. dollar təşkil edirdi, dünya üzrə sayı isə 82 min idi ki, onların da dövriyyəsi 30 trln. dollardan artıq idi. TMK-ların əksəriyyəti sənaye şirkətləridir (“Toyota Motor Corporation”, “Ford Motor Company”, “General Electric”) (bax: cədvəl 1).

Müasir mərhələ üçün inkişaf etməkdə olan bazarlar və keçid iqtisadiyyatı yaşayan ölkələrdə

XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində transmilli korporasiyaların təkamülü

Ölkə	İlkin vəziyyət	İnstitusional transformasiyanın istiqaməti	Birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) və birləşmələrin istiqaməti	Menecment və strukturun dəyişməsi
ABŞ	Maliyyə koalisiyası, TMK-in bir-biri ilə sıx əlaqələrinin olması. TMK əsasən kütləvi istehsal sahələrində mövcuddur.	Qlobal şirkətlərin “yeni iqtisadiyyata” çevrilməsi. Ənənəvi şirkətlər qlobal şirkətlərə çevrilməyə çalışır.	BXİ əsasən xidmət sahəsinə istiqamətlənir, baxmayaraq ki, bütün dünyada onların digər sahələrə də yönəldilməsi saxlanılmaqdadır. Yaponiya və Cənubi Koreyanın şirkətləri alınır. ABŞ TMK-sı isə Avropa TMK-sı tərəfindən udulur. Qlobal şirkətlərin daxili alyansları yaranır.	Strukturun qloballaşması, geo-mərkəzi beynəlxalq kollektiv, virtual şirkətlər, əmtəə üzrə idarəetmə.
AFR	Banklarla sıx əlaqədə olan məhdud sayda iri şirkətlər. Konqlomeratlar əksəriyyət təşkil edir. Şirkətlərin səhmləri əsasən banklara məxsusdur. Dövlətin rolu böyükdür.	Konqlomeratlar öz yerlərini dar ixtisaslaşmış konsernlərə verir, TMK-la bankların əlaqələri zəifləyir. Qlobal şirkətlər azlıq təşkil edir.	Şirkətlərin əsas fəaliyyət sahəsi BXİ-dir. Bu, özünü xüsusən Avropa və ABŞ-da göstərir. Avropa, ABŞ və Cənubi-Şərqi Asiya ölkələri şirkətlərinin aktiv birləşdirilməsi və udulması.	
Fransa	Şirkətlər ənənəvi olaraq xarici şirkətlərlə (əsasən ingilis-Amerika) birləşmələrdən qaçır. Dövlətin rolu böyükdür.	Metakorporasiyaların milli sistemə xarici kapital daxil olur.	Avropa ölkələrinin (xüsusən də Almaniya ilə) şirkətləri ilə inteqrasiya gedir.	
Yaponiya	Əsasını ağır sənaye təşkil edən altı paralel iqtisadiyyat – südanlar. Oliqopolistik struktur, bankların və ticarət şirkətlərinin sərt nəzarəti.	Südanlar böhranla əlaqədar olaraq ciddi ziyana düşür, “yeni iqtisadiyyat” fəal inkişaf edir, lakin qlobal şirkətlər rüşeym halında mövcuddur.	ABŞ və Avropa şirkətləri ilə alyanslar. Daha səmərəli istehsalı təşkil etmək üçün BXİ-dən fəal istifadə olunur.	Strukturun regionlaşması və xarici menecerlərin idarə etməyə buraxılması.

Cənubi Koreya	Dövlətlə sıx əlaqədə olan, intensiv inkişaf edən ailə konqlomeratı – çebol sistemi.	Çebollar məhv olur, dövlət tərəfindən onların bərpası üçün tədbirlər görülür.	BXİ-dən elə də fəal istifadə olunmur. Şirkətlər ABŞ və Avropa TMK tərəfindən alınır.	
Böyük Britaniya	I və II nəsil TMK-nın rolu böyükdür. ABŞ TMK ilə sıx əlaqələr mövcuddur.	TMK modernləşir, qlobal şirkətlər yaranır, ABŞ TMK ilə sıx əlaqələr saxlanılır.	ABŞ TMK ilə birləşmə.	Xarici menecerlərin TMK-nın idarə edilməsinə cəlb olunmasının yüksək səviyyəsi.
Meksika	Dövlətin sərt nəzarəti altında olan nəhəng maliyyə-sənaye qrupları (MSQ).	Liberallaşma nəticəsində aparıcı MSQ güclənir və TMK yaranır.	BXİ-nin ABŞ-ın cənub ştatlarında və Latın Amerikası ölkələrində fəallaşması.	

olan TMK-lar xarakterikdir ki, bu da qloballaşmanın həmin dövlətlərin iqtisadiyyatlarına təsiri ilə şərtlənir.

1990-cı illərin əvvəllərində inkişaf etmiş ölkələrdə TMK-ların 90%-ə qədər ana şirkətləri yerləşirdi və 50%-ə qədər xarici filialları fəaliyyət göstərirdi. İnkişaf etməkdə olan (o cümlədən, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə) ölkələrdə isə bu göstərici müvafiq olaraq 12 və 43% idi. 1990-cı illərin ikinci yarısından bu ölkələrin TMK-larının fəaliyyətinin aktivləşməsi müşahidə olunur. Belə ki, 2008-ci ildə onların dünya TMK ana şirkətlərinin ümumi sayında payı 28,4% (inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 26,4%, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə 2%), törəmə şirkətlər və filiallarda isə 55%-ə qədər artdı (müvafiq olaraq 53 və 2%).

TMK-ların fəaliyyətinin genişlənməsi ilə dünya bazarında ümumi rəqiblər qarşısında (Aİ, NAFTA, ASEAN və başqaları) qlobal üstünlüklərə nail olmaq

məqsədlə müxtəlif ölkələrin dövlətlərarası ittifaqlarının mərhələlərlə inkişafı baş verir.

Regional, dövlətlərarası səviyədə inteqrasiya prosesləri tədricən ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların əhəmiyyətinin zəifləməsinə gətirir. Bu prosesə təsərrüfat fəaliyyətinin şərtlərinin unifikasiyası fəal kömək edir və burada artıq yarım əsrdən artıqdır ki, əsas rolu GATT/ÜTT oynayır. Bununla əlaqədar olaraq, beynəlxalq ticarətin intensivləşdirilməsi qloballaşma prosesinin ən mühüm amillərindən birinə çevrilir.

Praktiki olaraq dünyanın bütün ölkələrində ticarət iqtisadiyyatın nisbətən təcrid olunmuş sahələrindən təsərrüfat prosesinin ümumi elementinə çevrilmişdir. 1990-cı illər ərzində mallarla beynəlxalq ticarət 60% artmışdır. Halbuki məcmu dünya istehsalının miqyasları yalnız 20% yüksəlmişdir. 2001-ci ildə mal və xidmətlərin ixracının illik həcmi 7,615 trln. dollar təşkil etmiş, 2008-ci ildə isə 62%

artaraq 19,695 trln. dollara çatmışdır. Həmin dövrdə məcmu dünya mal və xidmətlər istehsalı 35% artmış, dünya ümumi daxili məhsulunun (DÜDM) real həcmi yalnız 15% artmışdır. Bəzi qiymətləndirmələrə görə, hazırda dünyanın bütün ölkələrində emal sənayesində məşğul olanların 45%-i və xidmətlər sahəsində çalışanların təxminən 10-12%-i birbaşa və ya dolayısı ilə xarici ticarətlə əlaqədardır. Dünya üzrə korporasiyanın müəssisələrində məşğul olanların sayı 2008-ci ildə 77 mln. nəfərə çatmışdır ki, bu da Almaniyanın əmək qabiliyyətli əhalisindən iki dəfə artıqdır. 200 qabaqcıl TMK-ların ümumi satış həcmi dünyanın 187 ölkəsinin məcmu ÜDM-dən çoxdur ki, bu da dünya əhalisinin üçdə birindən az məşğul əhali ilə dünya ÜDM-nin 30%-dən çoxunu təşkil edir. Müasir şəraitdə texnoloji yeniliklərin qlobal infrastrukturunu gələcək inkişafa qədəm qoymuşdur. 90-cı illərdən başlayaraq, ETTŞİ-ə qlobal

xərclər artmağa başlayaraq 2002-ci ildə 677 mlrd. dollara çatmışdı. On aparıcı ölkəyə dünya üzrə ETTSİ-lərə çəkilən xərcin beşdə bir hissəsindən artıq düşür. Qabaqcıl onluğa iki inkişaf etməkdə olan ölkə – Çin və Koreya Respublikası daxildir. 1999-cu ildən başlayaraq, Çin hər il orta hesabla ETTSİ-ə çəkdiyi xərcləri 20% artırır və hazırda bu göstərici üzrə ABŞ-dan sonra dünyada ikinci yeri tutur. Koreya Respublikası isə ETTSİ-ə investisiyaların həcmi üzrə dünyada altıncı yeri tutur ki, bu da ÜDM-in 3%-ni təşkil edir (2006-cı ildə 250 mlrd. dollar). 2000-ci ildən başlayaraq, dünyada patent ərizələrinin sayı hər il 23% artır (bax: qrafik 1). Qlobal texnoloji yeniliklər infrastrukturunun formalaşması prosesinin mühüm iştirakçıları TMK-lardır. Ekspertlərin qiymətləndirmələrinə görə, onların payına ETTSİ-lərə olan qlobal xərclərin, demək olar ki, yarısı və tədqiqatlara çəkilən kommersiya xərclərinin üçdə iki hissəsindən az olmayan hissəsi

düşür (450 mlrd. dollar qədər). ETTSİ-lərin artan beynəlmilləşməsinə şahid TMK-ların xarici filiallarının tədqiqatlarda rolunun güclənməsidir. YUNKTAD-ın xarici ölkələrdə apardığı tədqiqata görə, ETTSİ-lərin sayına görə lider mövqeləri ABŞ və Böyük Britaniyanın şirkətləri tutur. Bütövlükdə xaricdə aparılan tədqiqatların ən böyük payı Qərbi Avropa ölkələrinin korporasiyalarının üzərinə düşür və onlardan sonra ABŞ və Yaponiya gəlir. ETTSİ-ə əsas xərclər avtomobil sənayesində, istehsalda və telekommunikasiya avadanlıqlarında, əczaçılıqda və biotexnoloji sahələrdə cəmləşmişdir. ETTSİ-lərin beynəlmilləşməsi Asiya ölkələri üçün də daha xarakterik olmağa başlayır. Hazırda ən iri 300 TMK-dan 65%-nin xarici ölkələrdə bölmələri vardır ki, onlardan 44%-nin bölmələri Hindistanda, Çində və başqa Asiya ölkələrindədir. Müasir informasiya texnologiyalarının inkişafı informasiya iqtisadiyyatının formalaşmasına

səbəb olmuş, dünyanın qabaqcıl ölkələrində iqtisadi artımın və təsərrüfat həyatının qloballaşması proseslərinin sürətlənməsinə təkan vermişdir. İnternetin, elektron məlumat mübadiləsinin, elektron poçtun, peyk rabitəsi sisteminin, mobil rabitə sistemlərinin, simsiz texnologiyaların yaranması və inkişafı prinsip etibarilə informasiyanın alınması, ötürülməsi və emalının yeni sistemlərinin formalaşmasına səbəb oldu. Bütün bunlar nou-hau və peşəkar xidmətlər bazarları da daxil olmaqla, maliyyə və əmtəə bazarlarını birləşdirən qlobal şəbəkələr yaratmağa imkan verdi. Əgər 1990-cı ildə dünyada 300 minə qədər internet istifadəçisi vardısı və onlardan 90%-i ABŞ-da yerləşirdisə, 2008-ci ildə bu rəqəm 1,5 mlrd. nəfərə çatdı, qeydiyyatdan keçmiş saytların sayı 186 mln. oldu. Yeni informasiya texnologiyaları istehsal, elmi-texniki, kommersiya vəzifələrini operativ, vaxtında və effektiv həll etməyə, praktiki olaraq maliyyə informasiyasını ani yerdəyişməyə, sazişlər imzalamağa, vəsaitləri dünyanın bir yerindən digər yerinə göndərməyə imkan verir. İnförmasiya sistemlərinin formalaşması maliyyə və investisiya axınlarının forma və metodlarına yenidən baxmağa imkan vermiş, mal və xidmətlərin reallaşdırılmasının yeni formaları meydana gəlmişdir. 2006-cı ildə informasiyanın yayılması vasitələrinin qlobal sahəsində satış həcmi 472 mlrd. dollara çatmışdır. Müasir şəraitdə informasiya biznesi həcminə və xüsusi çəkisinə görə DÜDM-də maşınqayırmanı, kimya sənaye-

Cədvəl 1
TMK-ların və onların törəmə şirkətlərinin sayının artım dinamikası

İllər	Ana şirkətlərin sayı	Törəmə şirkətlər/ filiallar
1991	35 000	150 000
1995	39 000	270 000
1998	52 000	510 000
2000	63 000	630 000
2002	64 000	870 000
2005	77 175	773 019
2007	79 000	790 000
2008	82 000	810 000

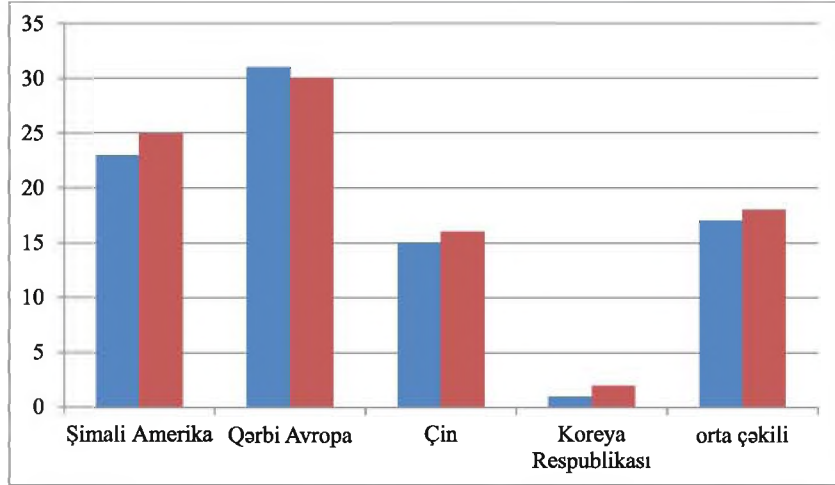
sini, metallurgiyanı və kənd təsərrüfatını 3 dəfə üstələmişdir. Məsələn, ABŞ-da internet-biznesin həcmi 1993-cü ildə 43 mlrd. dollar, 2003-cü ildə isə 1,3 trln. dollar təşkil etmişdir. YUNKTAD-ın məlumatlarına görə, 2005-ci ildə informasiya texnologiyalarının qlobal sahəsinin payına DÜDM-in 6,8%-i düşmüş və 250 aparıcı şirkətin gəliri 3 trln. dollar təşkil etmişdir.

İnvestisiya fəaliyyəti TMK-ların müasir şəraitdə iqtisadi proseslərə təsirinin başlıca vasitəsidir. O, hər şeydən əvvəl, birbaşa xarici investisiyalar formasında həyata keçirilir və onların illik axını 1980-ci ildən 2007-ci ilə qədər, demək olar ki, 4 dəfə artmışdır (513 mlrd. dollardan 1,979 trln. dollara çatmışdır).

Birbaşa xarici investisiyaların 70%-i daha çox inkişaf etmiş ölkələrin firmaları arasında birləşmələr və udulmalar sayəsində həyata keçirilir. Firmalararası birləşmələr və udulmalar onların fəaliyyətinin transmilliləşdirilməsini və onların iri inteqrasiya edilmiş strukturlara çevrilməsini əks etdirən TMK-ların qlobal strategiyaları çərçivəsində həyata keçirilir.

Beynəlxalq biznesin artan miqyasları beynəlxalq maliyyə bazarının (BMB) genişlənməsinə və bu bazara daxil olmağa çalışan ölkələrin və şirkətlərin artmasına və özlərinin iqtisadi inkişafı üçün akkumulyasiya edən kapitalın böyük həcmindən istifadə etməyə kömək edir. BMB-nin ölçülərinə və strukturuna son on ildə güclənən maliyyə inteqrasiyası təsir

Tədqiqatların ümumi büdcəsində və dünyanın qabaqcıl ölkələrində xarici ETTSlərin payı, faizlə

Qrafik 1

etmişdir ki, bu da milli bazarlar arasında maneələrin aradan qaldırılmasına, kapitalın ayrı-ayrı bazarları inteqrasiya etmiş vahid məkanda birləşdirən kapitalın transsərhəd həcmələrinin artmasına kömək edir. Müasir şəraitdə dünya (qlobal) maliyyə bazarı qlobal dünya iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir (bax: qrafik 2).

Maliyyə axınlarının kəsişmə mərkəzi ABŞ-dır. Təmiz kapital ixracatçıları olan ölkələrin (Yaponiya, Çin, Yaxın Şərqi) daxil olmalarının 85%-i məhz ABŞ-ın üzərinə düşür. Kapitalın əsas kütləsi (80%) ABŞ, Böyük Britaniya və Avropa zonası arasında yerini dəyişir. 2009-cu ildə kapitalın transsərhəd axınlarının həcmi 6 trln. dollardan artıq təşkil etmişdir ki, bu da 2002-ci ilin səviyyəsindən iki dəfə çoxdur. Əgər 1993-cü ildə ümumdünya maliyyə aktivlərinin dəyəri 53 trln. dollar təşkil edirdisə, 2007-ci ildə bu göstərici 140 trln. dollara çatdı. Birbaşa xarici investisiyaların ümumi

həcmi XXI əsrin əvvəllərində dünya ticarətinin 2/3-nə çatmış, 2008-ci ildə isə bu göstərici 1,697 trln. dollar təşkil etmişdir. Qlobal maliyyə bazarının formalaşması milli iqtisadiyyatlar arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqənin güclənməsinə və inteqrasiyaya səbəb olmuşdur. Bu bazarın mövcud olması mühiti qlobal informasiya məkanı və qlobal informasiya şəbəkələridir ki, bunlar maliyyə vəsaitlərinin praktiki olaraq Yer kürəsinin istənilən nöqtəsinə sürətlə ötürmək imkanını təmin edir. Qloballaşmanın gedişində maliyyə kapitalının ölkələrarası yerdəyişmələrinin bir çox hallarda real istehsalla əlaqəsi olmayan sürəti və həcmi artır. Böhranlar vaxtı isə maliyyə bazarlarına, bir qayda olaraq, ciddi zərər yetirilir.

Qloballaşma proseslərinin güclənməsi qlobal şirkətlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu termin XX əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində meydana çıxmışdır. Bunlara satış həcmində, mən-

Cədvəl 1

Satış həcminə görə dünyanın ən iri şirkətlərinin siyahısı (2009-cu il)

Reytingdə yeri	Şirkət	Ölkə	Satışların həcmi, mlrd. dollar
1	Royal Dutch Shell	Böyük Britaniya	458,361
2	Exxon Mobil	ABŞ	442,851
3	Wal-Mart Stores	ABŞ	405,607
4	BP	Böyük Britaniya	367,053
5	Chevron	ABŞ	263,159
6	Total	Fransa	234,674
7	ConocoPhillips	ABŞ	230,764
8	ING Group	Niderland	226,577
9	Sinopec	Çin	207,814
10	Toyota Motor	Yaponiya	204,352

Cədvəl 2

Sahələr üzrə 100 iri şirkətin transmillilik indeksi (TMI)

Sahə	100 ən iri TMK		İnkişaf etməkdə olan ölkələrin 100 ən iri TMK	
	2007	TMK	2007	TMK
Avtomobilqayırma	13	56	3	39,3
Neftin çıxarılması və emalı	10	56,2	9	24
Elektronika və elektrotexnika avadanlıqları	9	57,7	19	59,9
Ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları	9	68,1	7	60,5
Əczaçılıq	9	63,6	1	50,4
Kommunal təsərrüfat	8	55,5	2	41,6
Telekommunikasiyalar	8	70,3	7	47,7
Bütün sahələr	100	62,4	100	54,4

fəətə, aktivlərə, kapitallaşmaya və məşğulların sayına görə ən böyüklərini aid edirlər. Müasir şəraitdə qlobal korporasiyalar istehsal, ticarət, maliyyə və elmi-tədqiqat profilli iri inteqrirlənmiş biznes-strukturlardır. Belə TMK-ların fərqli xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- bazarın planetar mövqelərdən nəzərdən keçirilməsi və dünya miqyasında rəqabətin həyata keçirilməsi;
  - törəmə şirkətlər və filialların idarə edilməsinə qlobal yanaşmadan istifadə edilməsi, filiallar arasında hərəkətlərin yeni informasiya texnologiyaları əsasında koordinasiyası, mühasibat uçotunun və auditin vahid formada təşkili və korporasiya strukturunun adaptivliyi;
  - mənfəətin böyük hissəsinin elmi tədqiqatlara (hər şeydən əvvəl, yüksək texnologiyalar sahəsində) yönəldilməsi;
  - dünya bazarlarının bu cür qlobal TMK-larla bölüşdürülməsi;
  - biznesin coğrafi bölgüsünün vaxtında dəyişməsi ilə sahəvi strukturunun TMK miqyasında inteqrasiya edilməsi yolu ilə yüksək rentabelliğin təmin edilməsi;
  - birləşmə və udulmalar yolu ilə, həmçinin strateji müqavilələr və alyanslar formasında qlobal şirkətlərin bir-birinə inteqrasiyası.
- Ekspertlər 500 ən iri qlobal şirkəti fərqləndirir: Amerika TMK-ları (140 şirkət), sonra yapon şirkətləri (67), fransız şirkətləri (40), alman şirkətləri (39), Çin şirkətləri (37), Britaniya şirkətləri (26) lider mövqelərdədir. BRHÇ ölkələrindən olan TMK-lar dinamik inkişaf edir: Bra-

ziliya (6), Rusiya (8), Hindistan (7) və Çin (bax: cədvəl 1).

Qlobal TMK-lar ardıcıl olaraq istehsal, ticarət və maliyyə şirkətlərini birləşdirən iri qrupların yaranma strategiyasını aparır. Müasir şəraitdə qlobal korporasiyalar müasir maliyyə kapitalının bütün gücünü göstərir. Qloballaşmaya daha çox informasiya, elektron, kimya, elektrotexnika, neft, avtomobil, bank və bəzi başqa sahələr meyillidir.

100 qlobal korporasiya dünya əhəmiyyətlidir. 2008-ci ildə bu şirkətlərin aktivləri xarici aktivlərin ümumi sayının 9%-ni, satış həcminin 16%-ni və bütün məşğul TMK-ların 11%-ni təşkil edirdi. 100 ən iri firmanın xarici şəbəkəsinə təxminən 4% DÜDM düşür.

Beləliklə, transmilliləşmə və iqtisadiyyatın qloballaşması prosesinin əsas hərəkətverici qüvvəsi TMK-lardır. 1990-cı ildən başlayaraq, YUNKTAD öz sənədlərində və nəşrlərində “şirkətlərin transmillilik indeksi” anlayışından istifadə edir.

1991-ci ildən 2008-ci ilə qədər 100 ən iri TMK-nın transmillilik indeksi 12% artmışdır (51%-dən 63%-ə qədər), həm də əsas artım xarici aktivlərin üzərinə düşürdü. Qrafik 3-də son 5 ildə indeksin artımı göstərilmişdir. Müxtəlif şirkətlər müxtəlif transmillilik göstəricilərinə malikdir. Daha transmillilərə əzcəçiliq, telekommunikasiyalar, avtomobilqayıma və s. daxildir (bax: cədvəl 2).

Deməli, şirkətlərin fəaliyyətinin milli bazarların hüdudlarından kənarında genişləndirilməsi qloballaşma prosesini doğurdu. Statistik məlumatlar bu prosesdə

TMK-ların müəyyən edici rolunu bir daha təsdiqləyir. Biznesin inkişafı və qlobal bazar şəraiti TMK-ları öz strategiyalarını dəyişməyə və istənilən dəyişikliklərə uyğunlaşmağa qabil olan daha güclü innovativ strukturlara çevrilməyə məcbur edir.

TRANSAKSİON MƏSRƏFLƏR (ing. *transaction cost*) – bazardan istifadə zamanı istehsal faktorları və son məhsulların alqı-satqısı üçün meydana çıxan məsrəflər. Transaksion məsrəflərə tədarükçülərin və ya istehlakçıların axtarışı, onlarla müqavilə bağlanması, müqavilələrə riayət etmələrinə nəzarət, hüquqi müdafiə və s., həmçinin bazarın mükəmməl olmaması (məsələn, malların qiymətləri və keyfiyyəti haqqında informasiya almağın çətinlikləri, tədarükün etibarsız mənbələri, pərakəndə ticarət məntəqələrinin sayının məhdud olması) ilə bağlı məsrəflər daxildir.

TRANSAKSİON RƏHBƏRLƏR – işçilərə tapşırıqları izah etmək, mükafatlandırma, sosial tələbləri ödəmək qayğısı transaksion rəhbərə xas olan xüsusiyyətlərdəndir. Əməksevərlik, təmkinlilik, açıq düşüncəli səmərəli fəaliyyətlə fəxr etmə, qaydalara, normativlərə nöqsansız riayət, təşkilat qarşısında borcu fədakarlıqla yerinə yetirmək transaksion rəhbərin xarakter arsenalını təşkil edən elementlərdəndir.

TRANSLYASIYA RİSKİ (ing. *translation risk*) – bir valyutadan digərinə keçid zamanı aparılan hesablamalarda, məsələn, hər il valyuta borcunun yenidən qiymətləndirilməsi zamanı valyuta itkisi riski.

TRANSŞİPMENT (ing. *transshipment of cargo*) – dəniz daşıyıcısının konosamentə uyğun olaraq daşıyan yükün və ya onun bir hissəsinin səbəbdən və vaxtdan asılı olmayaraq gəmidən boşaldılması, onun sahilində anbara yığılması, başqa gəmiyə yüklənməsi hüququ. Bu əməliyyatlar da həmin yükün daşıyıcıya məxsus olub-olmamasından asılı deyildir. Bu halda yük sahibinin qarşısında müqavilə şərtlərinin icrasına görə məsuliyyət daşıyıcının üzərində qalır.

Transshipment beynəlxalq sazişlərdə konosamentlər haqqında zəruri müddəalara müvafiqdir.

TRANŞ (fr. *tranche* – hissə, pay) – adətən, beynəlxalq xarakterli, seriyalar şəklində, gələcəkdə bazar infrastrukturunun optimallaşması proqnozu ilə əlaqədar və ya istiqrazı müxtəlif ölkələrdə ssuda kapitalı bazarlarında yerləşdirmək məqsədilə buraxılan istiqrazın bir hissəsi. Bu halda istiqrazın şərtləri bütün tranşlar üçün eyni qalır: BVF-də 25 %-lik kvota payı.

TRANŞA (ing. *tranche*) – bir qayda olaraq, beynəlxalq istiqraz borcunun seriyası. Dünya Bankının suveren borc alanlara (dövlətlərə) verdiyi kreditə oxşar hissələrə bölünmüş müddətli və ya digər kreditlər üzrə ayrı-ayrı maliyyə öhdəlikləridir. Borc öhdəliyinin bir hissəsi kimi buraxılan borc qiymətli kağızların təsnifatı, müxtəlif investitorların tələbatını ödəmək üçün müxtəlif ödənilmə müddətli tranşa ilə qiymətli kağızlar buraxılır.

TRANZİT (lat. *transitus* – keçmə) – sənişin, yük və əmtə-

lərin bir məntəqədən digərinə üçüncü məntəqə vasitəsi ilə daşınması.

TRANZİT BİZNESİ (ing. *ent-repot business*) – bankların öz qeyri-rezidentlərindən başqa, qeyri-rezidentlərə vermək üçün xarici valyutada depozit götürdüyü əməliyyatlar.

TRANZİTİVLİK (ing. *transitivity*) – üstünlüklərin bu xassəsi aşağıdakı fikri təsvir edir: əgər A dəsti B dəstindən, B dəsti isə C dəstindən üstün tutulursa, seçim edən şəxs rəqləşdirmə prinsipi əsasında A dəstini C dəstindən üstün tutmalıdır.

Bundan əlavə, tranzitivlik xassəsinə görə A və B alternativ üstünlükləri ilə B və C alternativ üstünlükləri arasında fərq olmadıqda A və C arasında fərq yoxdur.

TRASSANT (alm. *trassant*; ital. *trassante*) – köçürmə vekselini – trattanı verən şəxs.

TRASSASIYA (*traslama*) (*drawing*) – köçürmə vekselin (*trattanın*) təqdim edilməsi; xarici valyuta şəklində borcun ödənilməsi üsulu. Veksel dövriyyəsinin, valyuta əməliyyatlarının, beynəlxalq hesablaşmaların müasir formalarının tərkib hissəsidir. Trassat – vekseli akseptləşdirən və bununla da həmin veksel üzrə tədiyə müddəti çatdıqda ödəniş etmək öhdəliyini öz üzərinə götürən şəxsdir. Trassatın göstərişi köçürmə vekselin məcburi rekvizitidir. Trassant – trattanın vekselvericisidir. Veksel üzrə akseptə və tədiyəyə cavabdehdir. Trassant aksept üzrə məsuliyyəti öz üzərindən götürə bilər, lakin tədiyə üçün məsuliyyəti öz üzərindən götürmək üçün

hər hansı şərt yazılmamış hesab olunur.

TRASSAT – köçürmə vekseli – tratta üzrə ödəməyə borclu olan şəxs.

TRAST – benifisiarilərin əmlakının idarə edilməsini etibarnaməyə əsasən həyata keçirən və bununla əlaqədar, əmlakın idarə edilməsi, qiymətli kağızların saxlanması, onlarla bağlı əqdlərin, o cümlədən investisiya xarakterli əqdlərin reallaşdırılması funksiyalarını yerinə yetirən maliyyə institutu.

Trastda, adətən, iki tərəf iştirak edir: trastın təsisçisi və etibar edilmiş mülkiyyətçi – əmlakın idarəçisi. Əgər təsisçi mənfəətin üçüncü şəxsə – benefisiariyə verilməsi şərtini irəli sürərsə, bu halda trastın təsis olunmasında üç tərəf iştirak edir. Etibar edilmiş mülkiyyətçi əmlakın idarə edilməsinə görə həmin əmlakın idarə edilməsindən alınan gəlirin xüsusi razılaşdırılmış faizini alır. Benifisiari (həm təsisçi, həm də üçüncü şəxs) tərəfindən əldə edilən gəlirlərdən trastın şərtlərinə görə ümumi qaydada vergi tutulur.

Trast institutu orta əsrlərdə İngiltərədə yaranmışdır. Hazırda Qərbdə, xüsusən ABŞ-da geniş yayılmışdır. Etibar edilmiş mülkiyyətçi rolunu çox vaxt kommersiya bankları öz üzərinə götürür. Etimad müqaviləsinə əsasən, təşkil edilən trast-fondlar özünün fəaliyyət və təsir dairəsini tədricən genişləndirərək əksər hallarda mühüm maliyyə qüvvəsinə və ciddi institusional investora çevrilir.

TRASTİ – investorların maraqlarını təmsil etmək səlahiyyəti verilmiş üçüncü şəxs, adətən,

xüsusi trast korporasiyası və ya bank bölməsi.

TRAST ƏMƏLİYYATLARI – etibar əməliyyatları, trast haqqında bağlanmış müqaviləyə əsasən, bankın müştərilərinə, fiziki və ya hüquqi şəxslərə təqdim etdiyi xidmət növü. Trast əməliyyatları vəkalətnamə vermiş şəxsin adından həyata keçirilən əməliyyatlardır.

TRAST SAZIŞI – bank ilə müştəri arasında bağlanan saziş. Bu sazişə əsasən, bank müştərinin pul vəsaitlərinin idarə edilməsini öz üzərinə götürür.

TRAST-BİZNES – əmlakın və ya pulun idarə edilməsi, müştərilərin mənfəəti naminə xidmətlər təqdim edilməsi və kredit-maliyyə müəssisələri və ya ixtisaslaşdırılmış trast-şirkətlər tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların bütün növləri.

Müəssisələr üçün trast əmlak barəsində sərəncam vermək hüquqlarını, agent və depozitari funksiyalarının yerinə yetirilməsini, tədiyə funksiyalarının həyata keçirilməsini (dividendlər verilməsini), eləcə də şirkət ləğv edilən halda onun müvəqqəti idarə edilməsini nəzərdə tutur. Ayrı-ayrı şəxslərə (vətəndaşlara) münasibətdə trast-əmlak barəsində məhkəmənin qərarına uyğun sərəncam verilməsini, depozitari və qəyyum funksiyalarının yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur.

TRAST-ŞİRKƏT – müştərilərin əmlakının etibarnamə əsasında idarə olunmasını həyata keçirən, onların qiymətli kağızlarını saxlayan və həmin kağızlarla etimad əməliyyatları və digər əqdləri həyata keçirən maliyyə institutu. Trast şir-

kətinin funksiyalarına aşağıdakılar daxildir: vərsə əmlakının aşkar edilməsi, onu idarə etməyə başlamaq, vəsiyyətinin arzusuna və qanuna müvafiq olaraq mirasın bölüşdürülməsi; öz əmlakını özlərinin idarə etmək imkanı olmayan uşaqların, dul qadınların və başqa şəxslərin əmlakının müvəqqəti idarə edilməsi; fiziki və hüquqi şəxslərin qiymətli kağızlarının idarə olunmasını ona etibar etdiyi halda, bu qiymətli kağızların idarə edilməsi, həmin vəsaitdən müştərilərin bu və ya digər məsələlərinin (sığorta fondlarına tədiyələr, ailə üzvlərinə müavinətlər ödənməsi) həyata keçirilməsi; sərvətlərin və sənədlərin saxlanması və onların bir kontragentdən digərinə verilməsi əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi.

Kommersiya xarakterli hüquqi şəxslərlə – korporasiyalar, cəmiyyətlər, firmalarla münasibətdə trast-şirkət etibar edilmiş şəxs, transfert, qeydiyyat üzrə agent, əmlakın ləğv edilməsi (müflisləşmə halında) və əməliyyatlar üzrə müvəkkil kimi çıxış edir. Əgər trast-şirkət xırda səhmdarların qiymətli kağızlarını saxlayırsa, o, fiskal agent rolunu yerinə yetirir: dividendlər, faizlər ödəyir, istiqrazları, öhdəlikləri, notları girovdan çıxarır. Adlı səhmlər verilən halda bu əməliyyat səhmdar cəmiyyətinin kitablarında zəruri qeydlərlə müşayiət olunur.

Trast-şirkət pensiya fondlarını da idarə edə bilər. Bu halda trast-şirkət həmin fondların yaradılmasına yönəldilən vəsaitin toplanmasını həyata keçirir, bu fondlara nəzarət edir, onların

aktivlərini qiymətli kağızlar şəklində yerləşdirir, həmin qiymətli kağızlar üzrə gəlir əldə edir. Beləliklə, trast-şirkət praktiki olaraq təsərrüfat fəaliyyətinə aid olan istənilən əməliyyatları apara bilər.

Bu və ya digər cəmiyyətin fəaliyyətinə nəzarət edilməsi məqsədilə həmin cəmiyyətin səhmlərinin saxlayıcıları öz aralarında razılaşmaya əsasən, səsvərmə hüququna malik trast və ya votinq-trast təsis edirlər. Votinq-trast səhmdarlardan onların səhmlərini alır, əvəzində onlara öz sertifikatlarını verir. Səhmlər isə saxlanılmaq üçün trast-şirkətə verilir. Bundan sonra trast-şirkət dividendləri inkassasiya edir və onları votinq-trast sertifikatlarının sahibləri arasında bölüşdürür.

Trast-şirkətlərin inkişafı prosesində onlar universal banklara çevrilmişlər. Kommersiya bankları trast aktivlərini cəmləşdirdikdən sonra özlərinin fəaliyyət və təsir sahəsini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmək və beləliklə, yüksək mənfəət təmin etmək imkanına malikdir.

TRATTA – köçürmə vekseli.

TRAYDER – broker firmasının qiymətli kağızların alışı-satışı üzrə sifarişləri həyata keçirən, birja ticarətində bilavasitə iştirak edən işçisi; birjada sövdələşmə bağlamaq hüququna malik olan istənilən hüquqi və ya fiziki şəxs.

TRAYEKTORİYANIN ÖYRƏNİLMƏSİ – adətən, bu termin altında pərakəndə ticarət auditi nəzərdə tutulur. Bunun gedişatında kassa aparatı vasitəsilə malların hərəkəti və ya istehlakçıların mallar haqqında məlu-

matlılığının dəyişməsi, yaxud müəyyən vaxt kəsiyində onların mallara münasibəti nəzarət altında saxlanılır.

TREND – əsrlik göstəricilərin dəyişməsinin uzunmüddətli meylidir. Proqnostik modellərdə trend proqnozlaşdırılan zaman sırasının əsas tərkib hissəsi kimi çıxış edir, digər tərkib hissələr, məsələn, mövsümi dəyişmələr isə onun üzərinə əlavə olunur.

TREND TƏHLİLİ (ing. *trend analysis*) – iqtisadi göstəricilərin dəyişməsi istiqamətinin təhlili. Bu istiqamət iqtisadi tərəqqi və ya tənəzzülün davamlı meyilləri əsasında hesabat və statistik məlumatların işlənilib hazırlanması yolu ilə müəyyən edilir.

TREST (ing. *trust* – etimad, inam) – mülkiyyət və idarəetmə barədə bütün hüquqların iştirakçılardan birinə və ya xüsusi orqana (idarə heyətinə, müdirliyə) verilməsi və vahid hüquqi şəxs yaradılması barədə hüquqi şəkildə sazişlə rəsmiləşdirilmiş şirkətlər birliyinin təşkilati-hüquqi forması. Hazırda yenidən təşkil edilmə prosedurları əsasında birləşməni həyata keçirən səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən praktiki olaraq sıxışdırılmışdır. Bir və ya bir neçə sahəyə aid müəssisələrin istehsalat və kommersiya müstəqilliyini tam ləğv etməklə onların inhisarçı birliyi. Trestin əsas təşkilati forması səhmdar şirkətidir. Trestə İdarə Heyəti başçılıq edir. O, birliyə daxil olan müəssisələrin maliyyə, istehsalat və ticarət fəaliyyətinə vahid rəhbərliyi həyata keçirir. Trestin hər bir iştirakçısı ödəmiş olduğu kapital hissəsinə müvafiq olaraq müəyyən səhm paketi, idarəetmədə iştirak et-

mək və mənfəətdən müəyyən pay almaq hüququ əldə edir. Kartel və sindikat ilə müqayisədə kapitalın daha yüksək dərəcədə təmərküzləşməsi trestin yüksək rəqabət qabiliyyətini təmin edir.

ABŞ-da ilk trestlər XIX əsrin son rübündə yaranmışdır (1879-cu ildə “Standart Oyl” ölkədə neftayırma sənayesinin 25%-nə nəzarət edirdi). Avropada trestlər 1914-1918-ci illər Birinci Dünya müharibəsindən sonra maksimum dərəcədə inkişaf etmiş, 30-cu illərdə Almaniyada trestlərin (əsasən sahəvi xarakterli) yaradılması və onların fəaliyyətinə nəzarət edilməsi dövlət siyasətinin mühüm istiqamətinə çevrilmişdi. 1920-1940-cı illərdə aparıcı kapitalist ölkələrinin iqtisadiyyatında trestlərin hökmranlıq etməsi böhran proseslərini stimullaşdırır və gərginləşdirirdi. Trest istehsalın həcmi kəskin şəkildə azaldıqda qiymətlərin yüksək səviyyəsini süni şəkildə saxlayır, bu isə təklif ilə tədiyə qabiliyyətli tələb arasında tarazlığın bərpa edilməsini çətinləşdirirdi. 1950-ci illərin əvvəllərində inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinin əksəriyyətində “Antitrest” qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. Trest əvəzinə konsernlər, konqlomeratlar və inhisarçı birliklərin başqa, daha çevik formaları yaranmışdır. Yeni iqtisadi siyasət dövründə RSFSR-də, sonra isə SSRİ-də sənayenin spesifik təşkilati-istehsal forması olmuşdur. Əmək və Müdafiə Şurasının (ƏMŞ) 1921-ci il 12 yanvar tarixli qərarına müvafiq olaraq təşkil edilmişdir. Onlar ən iri, texniki avadanlıqlarla təchiz

olunmuş, coğrafi baxımdan bir-birinə nəzərən münasib şəkildə yerləşmiş və işçi qüvvəsi ilə təmin olunmuş müəssisələri birləşdirirdi. Milliləşdirilmiş, lakin icarəyə verilməmiş bütün sənaye müəssisələrinin 90%-ə qədərini özündə birləşdirən trestlər 20-ci illərin axırlarına qədər sovet sənayesində əsas istehsal vahidi olaraq qalırdı.

Trest təsərrüfat müstəqilliyi və təsərrüfat hesabı prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərirdi.

TREYDER – broker firmasının bilavasitə birja ticarətində iştirak edən işçisi; birjada saziş bağlamaq hüququna malik olan istənilən hüquqi və ya fiziki şəxs; pozişn-treyder və ya flo-treyder – nisbətən uzun müddətə (skalper və ya cobberdən fərqli olaraq) spekulativ əməliyyatlara pul qoyan və bununla da kapitalın bir bazardan başqa bazara axınına kömək edən və əmtəə birjalarında spekulativ fəallığın səviyyəsini müəyyən edən birja alverçisi tipi; tacir; birja hərəraclarında hərərac iştirakçısı etibarnaməsi ilə ona verilən səlahiyyətlər çərçivəsində xarici valyuta alqı-satqısı sazişlərinin imzalanmasını həyata keçirən fiziki şəxs.

TREYDİNG – qısamüddətli və tez gəlir əldə etmək məqsədi ilə qiymətli kağızların və əmtəələrin alışı və satışı.

TRİGGER HADİSƏSİ – sekuryritizasiyaya münasibətdə borcalanın və ya sövdələşmədə iştirak edən digər tərəfin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsindən xəbər verən hadisə. Adətən, bu cür hadisələr sövdələşmə üzrə sənədləşmədə müəyyənləşdirilir. Bu cür hadisənin baş

verdiyini biləcəyi halda, sövdələşmənin strukturunun və ya prioritetlərin dəyişiklikləri də elə orada müəyyənləşdirilir.

TROYA UNSİYASI – “t oz” abreviaturası. Yuvarlaqlaşdırılmış halda qəbul olunur ki, 1 t oz = 31,1035 qram. Daha dəqiq isə 1 t oz təxminən 31,103 476 qrama bərabərdir. Bir metrik tonda (1000 kq) 32151 troya unsiyası var. Qeyd edək ki, oz işarəsi ilə ifadə olunan standart unsiya təxminən 28,35 qrama bərabərdir. Standart və troya unsiyalarının işarələrində olan oxşarlıqlara görə ölçüləri unsiyalarla ifadə edərkən ehtiyatlı olmaq lazımdır.

TSİKLLİK İŞSİZLİK – özünü istehsal durğunluğu zamanı bürüzə verir. Əmtəələrə və xidmətlərə olan məcmu tələb azaldıqda məşğulluq ixtisara salınır, işsizlik isə artır. Bəzən bu növ işsizliyi “tələb defisitliyi işsizliyi” də adlandırılır. Tsikllik işsizlik – bazar iqtisadiyyatının təbiətinə uyğun olaraq onun tsikllik inkişafı ilə əlaqədar yaranır. Belə işsizlik iqtisadi inkişafın yüksəliş dövründə sıfıra düşsə, böhran dövründə isə maksimal səviyyəyə qalxa bilər.

TURAGENT – turizm sahəsində turopoperatorların ticarət agenti olan və müvafiq xüsusi razılığa (lisenziyaya) malik hüquqi və ya fiziki şəxs.

TURAGENT FƏALİYYƏTİ – turopoperatorun fəaliyyətinin davamıdır. Turagent turopoperator adından turist məhsulunun alqı-satqısı üzrə bazar sövdəsini başa çatdırır.

TURİST – turizm məhsullarının istehlakçısı olmaqla, tura hazırlaşan (turizm məqsədi olan) və

ya turda iştirak edən getdiyi yerdə 24 saatdan 6 ayadək müddətdə ümumi, xüsusi və ya fərdi yerləşdirmə yerində, o cümlədən tur üçün nəzərdə tutulmuş yerləşdirmə yeri olan nəqliyyat vasitəsində (kruiz gəmisində, turizm qatarında və s. uzaqyol nəqliyyatında) müvəqqəti qalan fiziki şəxs.

TURİST GÖNDƏRİŞİ – ciddi hesabat sənədi olan, turizm xidmətlərinin göstərilməsinə dair müqavilənin mövcudluğunu, turizm xidmətləri zərfi ilə nəzərdə tutulmuş xidmətlərin ödənildiyini və bu xidmətlərin alınmasına dair turistin hüquqlarını və müvafiq turizm təşkilatçısının (təşkilatlarının) öhdəliklərini təsdiq edən sənəd.

TURİST POLİSİ – sığorta müqaviləsini təsdiq etmək üçün sığorta şirkəti tərəfindən turistə verilən sənəd. Turist polisində sığorta şərtlərinin tam siyahısı və ya sığorta hadisəsi haqqında hospitalda və ya polis idarəsində doldurulmaq üçün blanklar ehtiva olunur. Turist polisi, adətən, turizmdə sığortalanma sferası üçün xarakterik olan 8-ə yaxın və daha çox sığorta hadisəsini nəzərdə tutur: bədbəxt hadisə, tibbi xərclər, baş tutmayan səfər və ya onun ləğv olunması, üçüncü şəxslərə zərərin vurulması, yükün itməsi və s.

TURİSTLƏRİN SIĞORTALANMASI – vətəndaşların səyahət etməsi, turist bazasında, kempinqdə, yürüşdə, ekskursiyada olması zamanı onların sığorta müdafiəsini təmin edən sığorta növü. Həm turistlərin əmlakının itirilməsi və ya zədələnməsinə görə məsuliyyəti, həm də onların həyatının və sağ-

Cədvəl 1

**2011-ci ildə ən çox turist cəlb etmiş ölkələr
(dünya turizm təşkilatının məlumatına əsasən,
mln. nəfər)**

1. Fransa	–	81,9
2. İspaniya	–	59,23
4. ABŞ	–	56,0
5. İtaliya	–	43,7
6. Böyük Britaniya	–	30,7
7. Almaniya	–	24,4
8. Ukrayna	–	23,1
9. Türkiyə	–	22,2
10. Meksika	–	21,4

**2011-ci ildə ən çox turist gəlmiş dünya şəhərləri
(mln. nəfər)**

1. London (Böyük Britaniya)	–	15,3
2. Honkonq (Çin)	–	12,5
3. Banqkok (Tailand)	–	10,84
4. Sinqapur (Sinqapur)	–	10,28
5. Paris (Fransa)	–	8,76
6. Nyu-York (ABŞ)	–	7,65
7. Toronto (Kanada)	–	6,63
8. Dubay (BƏƏ)	–	6,54
9. İstanbul (Türkiyə)	–	6,45
10. Roma (İtaliya)	–	6,12

lamlığının sığortalanmasını ehtiva edə bilər.

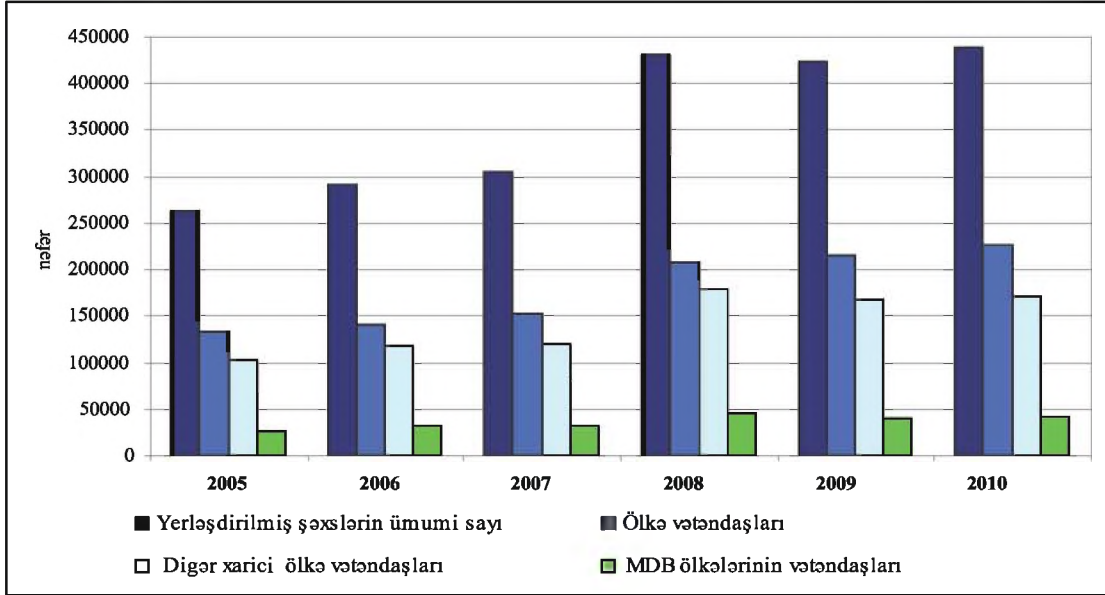
TURİZM – hər hansı bir dövlətin vətəndaşının, əcnəbinin və vətəndaşlığı olmayan şəxsin daimi yaşayış yerindən kənarında müvəqqəti olacağı yerdə yerli mənbədən maliyyələşdirilən ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq və müvəqqəti yerləşmə yerində bir dəfədən az olmayaraq gecələmək şərti ilə istirahət, sağlamlaşdırma-bərpa (santoriya-kurort), tanışlıq, bilgilənmə (öyrənmə), tarix və mədəniyyət sərvətlərindən bəhrə-

lənmə, iş-peşə, idman, dini, habelə ictimai mədəniyyət və ictimai qayda tələblərinə cavab verən digər məqsədlərlə azı 24 saat müddətində həyata keçirdikləri yerləşmə.

Turizm bəşəriyyətin real inkişaf amillərindən birinə çevrilir. Təşkil olunan ekskursiyalar əhəlinin çox hissəsinin həyatına daxil olur. Son 20 ildə beynəlxalq turizm də geniş yayılmışdır (bax: cədvəl 1).

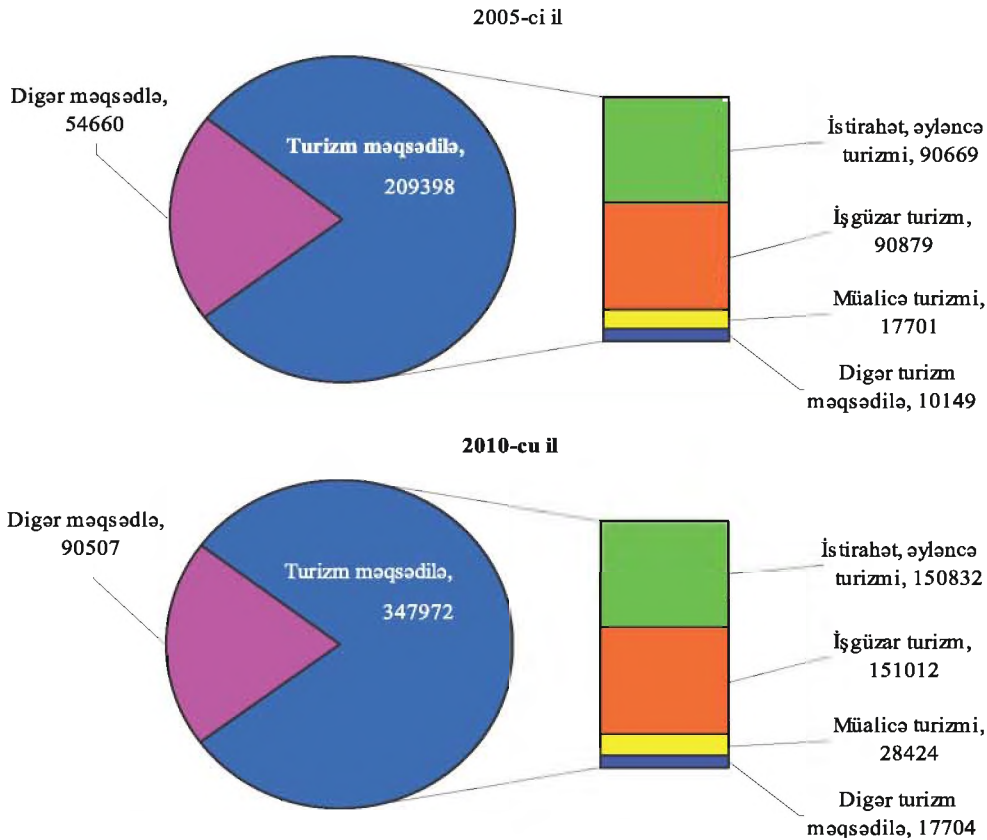
Beynəlxalq turizmin inkişafı əsasən aşağıdakı amillərlə əlaqədardır:

Azərbaycan Respublikasında mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə yerləşdirilmiş şəxslərin sayı (nəfər)

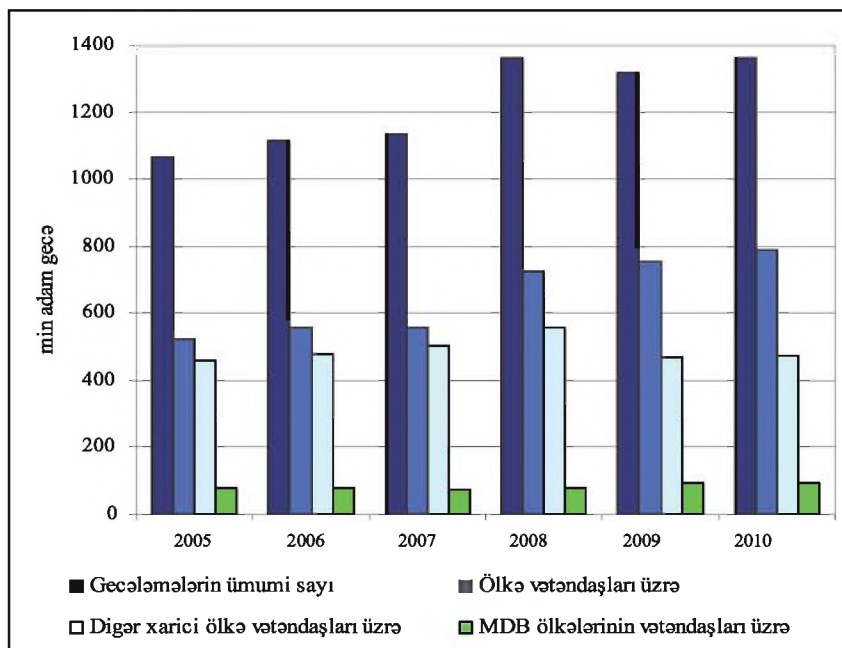
Qrafil 1

Azərbaycan Respublikasında mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə yerləşdirilmiş şəxslərin səfərlərinin məqsədinə görə sayı (nəfər)

Qrafil 2

Azərbaycan Respublikasında mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə gecələmələrin sayı (min adam gecə)

Qrafik 3

– iqtisadi inkişaf səviyyəsi və sosial tərəqqi nəinki işgüzar səfərlərin həcmi genişləndirmiş, həm də öyrənmək məqsədi ilə olan səfərləri artırmışdır;

– nəqliyyatın bütün növlərinin təkmilləşdirilməsi səfərləri ucuzlaşdırmış, onları əhalinin bir çox təbəqələri üçün mümkün etmişdir;

– əməyin intensivləşdirilməsi və zəhmətkeşlər tərəfindən daha uzunmüddətli məzuniyyətlər götürülməsi daha məzmunlu istirahət nəzərdə tutur;

– dövlətlərarası əlaqələrin və mədəniyyət mübadilələrinin inkişafı həm regionlar arasında, həm də regionların daxilində şəxsiyyətlərarası əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olmuşdur;

– xidmətlər sahəsinin inkişafı telekommunikasiyalar sahəsində texnoloji tərəqqini stimullaş-

dırmış, müxtəlif ölkə və regionlara səfərlərə marağı artırmışdır;

– bir çox ölkələrdə valyutanın ölkədən çıxarılmasına olan məhdudyyətlərin zəifləməsi və sərhəd rəsmiləşməsinin sadələşdirilməsi də turizmin inkişafını stimullaşdırır.

Beynəlxalq turizmin inkişafı turistləri qəbul edən ölkəyə valyuta daxilolmalarını artırır; ödəniş balansının göstəricilərinin strukturunu yaxşılaşdırır; turizm sahəsinə xidmət edən müəssisələr, eləcə də ayrı-ayrı sahələrin inkişafına güclü təsir edir.

Turizm xidmətlərinin xarakterik cəhəti ondan ibarətdir ki, onun bəzi növləri hiss olunmayan, qeyri-maddi xarakterlidir. Ekskursiya rəhbərinin söhbəti turistlərə dərin emosional təsir göstərə bilər və bunu maddi izah etmək, əvvəlcədən görmək,

yaxud hiss etmək mümkün deyil. Turizmin digər xidmətləri maddi xarakter daşıyır: turist gətirilmiş, müalicə edilmiş, istirahət etmiş olur. Lakin hər iki halda turist xidmətlərinin spesifikasiyası ondan ibarətdir ki, onlar təqdim edilməmişdən əvvəl mövcud deyillər. Başqa sözlə, bizdə turist xidmətlərinin istehsalının və istehlakının ayrılma-mazlığı var. Bu vəziyyət turizmin müxtəlif təsərrüfat subyektlərini özünə daxil edən vahid dinamik fəaliyyət göstərən xidmətlər sistemi olduğu nəticəsinə gəlməyə imkan verir.

Müasir turizm sistemi təşkilatı olaraq aşağıdakı təsərrüfat subyektlərinə malikdir: – turist xidmətləri istehsal edən firmalar (müalicə müəssisələri, sanatoriya, istirahət evləri, işgüzar məsləhətxanalar və s.);

– turoperator, yəni əsasən topdantsatış əsasda turist məhsulunun işlənilib hazırlanması və satışı ilə məşğul olan firmalar;

– turoperatorlar tərəfindən formalaşan turist məhsulu satıcısı kimi çıxış edən turagent firmalar;

– yerləşdirmə üzrə xidmətlər (pansionatlar, istirahət evləri, motellər, mehmanxanalar və s.) təqdim edən ixtisaslaşmış firmalar;

– ixtisaslaşmış qida müəssisələri (restoranlar, barlar, kafelər, yeməcxanalar və s.);

– ixtisaslaşmış nəqliyyat müəssisələri (aviasiya müəssisələri, avtomobil müəssisələri, dəmiryol idarələri, dəniz və çay nəqliyyatı müəssisələri və s.);

– turistlər üçün məhsulda ixtisaslaşmış ticarət müəssisələri və ticarət firmaları;

– turizmdə asudə vaxt sahəsi müəssisələri (kinokonsert zalı, oyun avtomatları zalı və s.);

– reklam-informasiya turist müəssisələri (reklam agentlikləri, reklam büroları, turist-informasiya mərkəzləri və s.);

– dövlət müəssisələri (unitar və ya səhmdar xarakterli, turizmlə kommersiya və ya sosial əsaslarla məşğul olan milli, regional, bələdiyyə müəssisələri).

Dünyanın bir çox ölkələrində turizm insanların sağlamlığında, asudə vaxtlarının səmərəli istifadəsində, iqtisadiyyatda önəmli yer tutur, regionların sosial inkişafına təkan verir, büdcəyə əlavə vəsaitlərin cəlb edilməsinə əlverişli şərait yaradır. Bu gün dünya milli məhsulunun, dünya investisiyalarının, iş yerlərinin və dünya istehlak xərclərinin 10%-i turizmin payına düşür.

Qeyri-neft sahələrinin yüksəlişi ilə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi müasir dövrdə ölkəmizdə qarşıda duran mühüm vəzifədir. Çoxsaylı tədqiqatlar göstərir ki, turizm öz perspektivliyinə görə qeyri-neft sahələri arasında aparıcı mövqelərdən birini tutur.

Zəngin mədəni-tarixi irsə və əlverişli təbii şəraitə malik olan Azərbaycan turizm sahəsində böyük inkişaf perspektivlərinə malikdir. Ölkəmizdə turizmin əksər növlərinin (kənd, müalicə-sağlamlıq, ekoloji, mədəni, sosial, kommersiya, idman, dini, xüsusi maraq kəsb edən və s.) inkişafı üçün geniş imkanlar mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı

mının həyata keçirilməsi nəticəsində turizmin inkişafı üçün münbit şərait yaradılmış, beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiyanın təmin olunmasının əsası qoyulmuş, milli turizm kompleksinin rəqabətə davamlılığı yüksəlmişdir. Görülən kompleks işlərin nəticəsi olaraq ölkəyə gələn turistlərin sayı ilbəil artır, ölkədə fəaliyyət göstərən turizm şirkətləri şəbəkəsi genişlənir (bax: cədvəl 1).

2002-ci ildən başlayaraq, hər il Azərbaycanda beynəlxalq turizm sərgisi təşkil olunur. Ölkədə turizmin əhəmiyyətini artırmaq, turizm potensialını təbliğ etmək, yerli adət-ənənələri, milli mətbəxi, mədəni və tarixi irsi tanımaq məqsədi ilə tematik nəşr məhsulları (kitab, buklet, CD və DVD-lər və s.) hazırlanır və yayılır, dünyanın müxtəlif televiziya kanallarında reklam çarxı nümayiş etdirilir, həyata keçirilən yeni layihələr barədə reklam və elanlar verilir, bu istiqamətdə internet imkanlarından və digər elektron daşıyıcı vasitələrindən də geniş istifadə edilir.

Turizm sahəsində çalışanların peşə hazırlığının artırılması məqsədi ilə 2006-cı ildə Turizm İnstitutu yaradılmış, onun nəzdində müxtəlif peşələr üzrə daimi fəaliyyət göstərən kurslar açılmış, eyni zamanda, Ümumdünya Turizm Təşkilatının və Türkiyənin Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə müxtəlif təlim proqramları həyata keçirilməkdədir.

Bununla yanaşı, turizmin inkişafı və turizm sektorunun ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevrilməsi bu

gün Azərbaycanda ən mühüm vəzifə olaraq qarşıda durur. Son illər Azərbaycanda əldə olunmuş sosial-iqtisadi irəliləyiş bu vəzifənin yeni imkanlara adekvat səviyyədə həllinə şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun dayanıqlı inkişafını təmin etmək və turizmin ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevrilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2010-cu il 6 aprel tarixində “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam imzalamışdır.

Dövlət Proqramının başlıca məqsədi Azərbaycanda yüksək iqtisadi, sosial və ekoloji tələblərə cavab verən müasir turizm sahəsinin formalaşdırılması və onun ölkə iqtisadiyyatının əsas inkişaf dayaqlarından birinə çevrilməsinin təmin edilməsidir. Bu məqsədə nail olunması aşağıdakı əsas vəzifələrin həllini nəzərdə tutur:

– ölkədə turizm infrastrukturunun yüksək beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulmasına istiqamətlənmiş məqsədyönlü fəaliyyətin həyata keçirilməsi;

– daxili və xarici investisiyaların turizm sahəsinə cəlb edilməsi məqsədi ilə bu sahədə təşviqləndirici investisiya və biznes mühitinin formalaşdırılması;

– turizm sahəsində qabaqcıl beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməklə səmərəli dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi mexanizmlərinin yaradılması;

– ölkənin turizm sahəsinin təq-

Cədvəl 1

Respublikada turizm müəssisələrinin bəzi əsas göstəriciləri

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Müəssisələrin sayı, vahid	81	96	117	123	124	126	141
İşçilərin sayı (kənar əvəzçilər də daxil edilməklə), nəfər	646	779	1115	1 174	1 393	1 418	1541
ondan: turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin sayı, nəfər	564	612	745	749	1136	1159	1279
Müəssisələrin əldə etdiyi gəlir, min manat	6020,9	8480,0	15966,6	17120,5	17839,6	19065,3	22634,8
Məhsul (xidmət) istehsalına çəkilən xərclər, min manat	5661,4	7054,4	13843,0	15612,1	16907,9	17811,3	20662,1
Əhaliyə satılmış turizm yollayış blanklarının sayı, ədəd	16 444	20256	26008	27 055	28 509	34 121	42583
Əhaliyə satılmış turizm yollayış blanklarının dəyəri, min manat	3253,3	7697,1	10356,9	11148,9	15071,7	25848,7	29316,6

dim etdiyi xidmətlərin keyfiyyət səviyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin edilməsi, dünya turizm xidmətləri bazarında ölkə turizminin rəqabət qabiliyyətinin artırılması.

Dövlət Proqramı aşağıdakı istiqamətlərdə məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur:

– turizm sahəsində normativ hüquqi bazanın və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;

– turizm və rekreasiya zonalarında müvafiq infrastrukturun yaradılması;

– ölkənin turizm potensialından istifadə imkanlarının genişləndirilməsi;

– ölkənin bütün regionlarında turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması;

– turizm sahəsinə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi;

– turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi, yeni turizm marşrutlarının yaradılması;

– turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması məqsədi ilə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanması və tətbiq edilməsi;

– mehmanxanaların və digər turizm xidməti müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi;

– turizm sahəsi üçün kadr hazırlığı və ixtisasartırma sisteminin təkmilləşdirilməsi, xarici dövlətlərdə məqsədli təhsil üzrə layihələrin həyata keçirilməsi;

– Azərbaycanın milli-tarixi, mədəni və mənəvi irsinin, milli adət-ənənələrin dünyada təbliği, ayrı-ayrı regionların və şəhərlərin tarixini əks etdirən ma-

terialların nəşr etdirilməsi və yayılması, müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi;

– milli sənətkarlıq və suvenir məhsullarının istehsalının və satışının təşviqi;

– turizmin inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlər Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vəsaitləri, o cümlədən dövlət büdcəsində Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitlər, habelə qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir.

TURİZM EKSPERTİZASI – turizm sərvətləri barədə məlumat daşıyıcısı olan obyektlər,

hadisələr və proseslər haqqında elmin, texnikanın, incəsənətin və sənətkarlığın müxtəlif sahələrində xüsusi biliklər əsasında, müxtəlif sahədə təcrübi vərdişlərdən istifadə etməklə aparılan tədqiqatlar, o cümlədən turizm-rekreasiya zonalarının və turizm inkişaf ərazilərinin hər tərəfli tam və obyektiv öyrənilməsi və təhlili, turizmin davamlı inkişafının təmin edilməsi imkanlarının öyrənilməsi, ağılabatan antropogen yük nəzərə almaq şərti ilə turist axınının gücləndirilməsi imkanlarının və turizm sərəvətlərinin məşhurlaşdırılması imkanlarının öyrənilməsi və təhlili.

Öz-özlüyündə ayrıca götürülmüş hər turist xidməti (yerləşdirmə, qidalanma, daşınma, məişət xidməti, ekskursiyalar, mədəni-kütləvi tədbirlər, idman, sağlamlaşdırıcı tədbirlər və s.) turistin bütün tələblərini ödəyə bilməz. Bu şəraitdə ən müxtəlif turist xidmətlərinin vahid kompleksə kooperasiyasına – tur və ya turist məhsuluna obyektiv zərurət meydana çıxır. Turistlərin tələbatını daha tam ödəmək məqsədi ilə turist xidmətləri kompleksinin formalaşdırılması zərurəti, öz növbəsində, turizm iqtisadiyyatında, turist bazarında mühüm rol oynayan tur təşkilatçıları – tuoperatorlar və turagentlər doğurmuşdur.

Tuoperator fəaliyyəti – turist məhsulunun bu bazara hərəkəti və onun satışı üzrə müxtəlif xidmətləri əks etdirən turist məhsulunun formalaşması üzrə fəaliyyətdir.

TURİZM FƏALİYYƏTİ – ayrı-ayrı və ya bir qrup turizm xidmətlərinin (turizm məhsu-

lunun) yaradılması, hərəkətə gətirilməsi, satışı, turların hazırlanması, təşkili və həyata keçirilməsi, o cümlədən tura daxil olan xidmətlərin göstərilməsi (turizm məhsulunun icrası) üzrə turizm təşkilatçıları tərəfindən birbaşa və ya dolayısı ilə həyata keçirilən fəaliyyət. Turizmin aşağıdakı növləri məlumdur: sosial, işgüzar, idman, dərketmə, dini, mədəni, elmi konfrans, nostalji, hadisə, kənd-yaşıl, etnik, ekoloji, ekstremal, müalicə və s.

TURİZM İQTİSADİYYATI – iqtisad elminin bir sahəsi olub, təsərrüfatın bu sahəsində əhalinin böyük hissəsinin turist xidmətlərinə olan tələbatlarını ödəmək məqsədilə istehsal edən, paylayan, mübadilə və istehlak edən insanların hərəkətlərini öyrənir.

Turizmin iqtisadiyyatı predmetinin əsas məsələləri aşağıdakılardır:

- insanların turist xidmətlərinə olan tələbatlarını doğuran obyektiv amillər;
- insanların turist xidmətlərinə olan tələbatlarının məzmunu və xarakteri, həmçinin bu tələbatların müxtəlif meyarlar üzrə təsnifatı;
- turist məhsulunu istehlak edən insanların iqtisadi davranışı və maraqları;
- turist məhsulunun istehsal proseslərinin iqtisadi xüsusiyyətləri, turist sənayesinin və turizm sahəsinin əmək potensialının təhlili;
- müasir daxili və xarici bazar şəraitində turist məhsulunun formalaşması, mübadiləsi və satışı proseslərinin iqtisadi xüsusiyyətləri;

– turizmin həm müəssisə səviyyəsində, həm də sahə səviyyəsində fəaliyyət mexanizmlərinin iqtisadi və maliyyə spesifikasiyası; – həm mikro səviyyədə, həm də makro səviyyədə turizmin iqtisadi və sosial səmərəliliyi.

Turizm iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, o, özünəməxsus dinamikliyə malikdir və dəyişkəndir. O, cəmiyyətin, səyahətlərin və turizmin inkişafı ilə birgə inkişaf etmişdir. Turizm bütövlükdə milli və dünya təsərrüfatında baş verən dəyişikliklərlə birlikdə həm iqtisadi, həm də sosial cəhətdən dəyişmişdir.

Müasir mərhələdə turizm iqtisadiyyatı (həm daxili, həm beynəlxalq) yeni xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur: ən müxtəlif növ və formalarda topdansatış turist firmaları, pərakəndə tuoperatorlar və turagentlər, dünya, milli və regional turist təşkilatları meydana gəlmişdir.

Turizm iqtisadi sistemini dörd əsas hissəyə (yarımsistemə) ayırmaq olar:

- turist xidmətləri istehsalı;
- turist məhsulunun formalaşması;
- turist məhsulunun satışı;
- turist məhsulunun istehlakı.

Ümumi iqtisadi aspektdə turist tələbatları turistlərin maraqlarını formalaşdırır. Bazar münasibətləri nöqteyi-nəzərindən bu tələbatlar turist məhsuluna olan istehlak tələbində yerləşir. Turist xidmətlərinin istehsalı turist sənayesini formalaşdırır. Bazar nöqteyi-nəzərdən bu istehsal turist xidmətlərinin təklifini formalaşdırır.

Müasir turizm dövlət və digər maliyyə, iqtisad institutları və

Cədvəl 1

Azərbaycan Respublikasında mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin ümumi iqtisadi göstəriciləri

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin ümumi sayı, vahid	262	285	320	370	452	499	499
Birdəfəlik tutum, yer	22 492	24 706	25 483	28 286	30 571	30793	30 793
Nömrələrin sayı, vahid	10 661	11 403	11 829	12 789	13 964	14 158	14 158
Gecələmələrin sayı, min adam / gecə	1 064,8	1 115,0	1 131,4	1 360,3	1 315,1	1 358,3	1 358,3
o cümlədən:							
xarici vətəndaşlar üzrə	539,8	557,3	573,1	636,7	561,3	568,1	568,1
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin: gəlirləri, mln.man.	66,5	74,3	89,8	98,6	97,0	105,9	105,9
xərcləri, mln. manat	47,3	50,0	80,0	91,7	82,3	87,9	87,9

Cədvəl 2

Azərbaycan Respublikasında mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin nömrə fondu (vahid)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Nömrələrin (otaqların) ümumi sayı	10 661	11 403	11 829	12 789	13 964	14 158	14 815
o cümlədən:							
lüks nömrələr	1 283	1 592	1 849	1 994	2 286	2 445	2 645
I dərəcəli nömrələr	5 839	5 690	6 008	6 066	6 700	5 825	5 974
turist dərəcəli nömrələr	3 539	4 121	3 972	4 729	4 978	5 888	6 196
Turistlərin sayının daha çox olduğu dövrdə maksimum istifadə olunan nömrələrin (otaqların) sayı – cəmi	6 529	5 839	6 644	7 908	8 151	9 015	9 148
Turistlərin sayının daha çox olduğu dövrdə maksimum istifadə olunan yerlərin sayı – cəmi	12 029	12 736	13 560	17 428	16 860	18 722	18 746

Cədvəl 3

Respublikanın rayonları (şəhəri) üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin birdəfəlik tutumu və gecələmələrin sayı

	Birdəfəlik tutum, yer			Gecələmələrin sayı, vahid		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Respublika üzrə	30571	30793	31979	1315135	1358286	1504312
Naxçıvan MR	1495	1502		43667	56108	78729
Bakı	7768	10040	1021	831654	799607	862916
Gəncə	967	956	953	15488	8594	10555
Mingəçevir	764	788	929	12208	12207	11848
Xaçmaz	4869	6084	5738	128414	268263	270962
İsmayıllı	558	618	670	8077	5360	6589
Qax	494	484	377	22556	21194	9518
Qəbələ	602	602	506	17406	25666	13095
Quba	979	1293	1367	13179	32836	17487
Qusar	283	319	319	5809	4639	6620
Lerik	648	542	567	2052	19902	19276
Masallı	1248	1325	1349	82756	17489	33530
Şəki	566	576	596	21993	7471	9407
Zaqatala	357	357	357	4514	5293	5737

təşkilatları tərəfindən nəzarət edilən və nizamlanan bazar mühitində fəaliyyət göstərir. Turizmde, hər bir iqtisadi sahədə olduğu kimi, iki təhlükədən qaçmaq lazımdır:

a) tamamilə kommersiya xarakterli nağd pullardan istifadədən; b) sırf inzibati təşkilat sistemindən. Turizm bazarının öyrənilməsində əsas aspektlər bunlardır:

- 1) turizm bazarının fəaliyyət mexanizmi, onun seqmentasiyası, mövsümi xarakteri;
- 2) turizm bazarının və onun seqmentlərinin funksiyaları;
- 3) qiymətlərin formalaşması və turizmde qiymətqoyma;
- 4) turizm sahəsində tələbata təsir edən amillərin öyrənilməsi, qiymətlərin və gəlirlərin alıcılıq qabiliyyətli tələbə təsiri;
- 5) turizm xidmətləri təkliflərinə təsir edən amillərin öyrənilməsi, həmçinin qiymətlərin və qiymətə aid olmayan amillərin xarakterlərinin təsirinin öyrənilməsi (investisiyaların və digər qiymətə aid olmayan təklif determinantlarının).

Turizm bazarında uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi tarazlıq,

Cədvəl 4

Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət növləri üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin birdəfəlik tutumu (yer)

	2005	2010
Birdəfəlik tutum	22 492	30 793
o cümlədən:		
dövlət	12 256	5 189
xüsusi	8 852	23 868
xarici	782	1 254
birgə	602	482

turizm sənayesinin obyektiv olaraq dərin maliyyə-iqtisadi təhlilini tələb edir (onun strukturunu, meyillərini və inkişaf şəraitini, funksional rolunu və istiqamətləndirilməsini). Turizm ehtiyatlarının və maddi-texniki bazasının təhlili turizm təklifinin, turizm xidmətlərinə tələbatın və təklifin tarazılığı, eləcə də turizm məhsulunun keyfiyyəti haqqında real imkanları məsələsinin həllinə yaxınlaşmaq imkanı verir.

Turizm iqtisadiyyatının ən mühüm problemi bu sahədə işçi qüvvəsindən istifadədir. Turizm iqtisadiyyatı əsas problem kimi sahibkarlıq fəaliyyəti və turizm şirkətinin bazarda davranışı məsələsini tədqiq edir. Bu, turizmdə sahibkarlıq fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətini, kommersiya hesabını dərinləndirmək, bu fəaliyyətin planlaşdırılmasını və ən əsas biznes planlaşdırmanı, eləcə də mühasibatlıq və idarəetmə uçotunu nəzərə almağı tələb edir.

Turizmdə sahibkarlığın əsas problemi turist şirkətinin xərclərinin, qazancının, ümumi mədaxilin və son gəlirin təhlilidir. Son xərcləri və son gəlirləri bilmək turizm bazarında şirkətin hərəkəti məsələsini həll etmək imkanı verir.

Fundamental iqtisadiyyat nöqtəy-nəzərindən turizmin inkişafı immament (daxili) səbəblərdən çox daha yüksək dərəcədə dünyə təsərrüfat prosesləri və münasibətləri ilə izah edilən, öz-özlüyündə iqtisadi kompleks kimi görünür. Lakin turizm həmçinin bir çox sürətlə inkişaf etməkdə olan ölkələrin **iqtisadi artımının katalizatorudur**, on-

lar başqa ölkələrdə yeni iş yerləri yaradırlar.

Müasir turizm iqtisadi hadisə kimi:

– sənaye formasına malikdir;
– yığım və daşınma qabiliyyəti olmayan turist məhsulu və xidməti kimi iştirak edir;

– yeni iş yerləri yaradır və çox vaxt yeni ərazilərin istifadə edilməsində pioner və milli iqtisadiyyatın sürətli inkişafında katalizator kimi çıxış edir;

– milli gəlirin turizm sahəsi üzrə ixtisaslaşdırılmış ölkələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi kimi iştirak edir;

– məşğulluğun və yerli infrastrukturun inkişafının və yerli əhalinin yaşayış səviyyəsinin inkişafının yüksəlməsinin multiplikatorudur;

– yüksək səviyyəli effektivliklə və investisiyaların tezliklə geri qaytarılması ilə xarakterizə olunur;

– təbiətin və mədəni irsin qorunmasında səmərəli vasitə kimi çıxış edir, belə ki, məhz bu elementlər onun resurs bazasının əsasını təşkil edir;

– praktiki olaraq bütün təsərrüfat sahələri və insan fəaliyyəti ilə uyğunlaşır, çünki məhz onların diferensiasiyası və diskretliyi insanların yerdəyişmə və dərk etməsi tələbatlarının rekreasion mühitinin potensiallarının fərqi yaradır.

Beləliklə, turizm inkişaf etdiyi regionun (yaxud ölkənin) iqtisadiyyatına, onun təsərrüfat, sosial və humanitar əsaslarına fəal təsir göstərə bilər.

Turizmə iqtisadi hadisə kimi diqqət yetirənlərdən ölkələrin iqtisadi inkişaf mərhələləri arasında korrelyasiyanı və onlarda

turizmin inkişafına olan xarakterik xüsusiyyətləri təyin etmiş Amerika iqtisadçısı P.Rotou birincilərdən olmuşdur. Hazırda turizmin iqtisadi sahəsinə iqtisadi təsir modeli həddindən artıq mürrəkəbləşib və nəzəri konsepsiyalara və mülahizələrə deyil, statistik məlumatlara əsaslanır. P.Rotounun modelinə gəldikdə isə, o, turizm iqtisadiyyatının ən hörmətli şəxsləri tərəfindən indiyə kimi klassik model kimi qəbul edilir. Doğrudan da, 1959-cu ildən dünya turizminin və iqtisadiyyatının əsaslı surətdə dəyişməsinə baxmayaraq, P.Rotounun mülahizəsi nəinki köhnəlməyib, o hətta yeni statistik məlumatlarla və müasir meyillərlə təsdiqlənməkdə davam edir.

P.Rotounun əvvəlcədən dediyi kimi, inkişafda olan ölkələrdə xidmətlər sahəsində gəlirin multiplikasiya vasitəsi, yerli əhalinin məşğulluq vasitəsi və infrastrukturun inkişafı kimi daxili turizm tez inkişaf edir. Xarici turizm xarici investisiyaların olduğu halda inkişaf edir.

ÜTT-nin ekspertləri dünya turist bazarının dinamikasını aşağıdakı kimi xarakterizə edirlər:

– xidmətlər həcminin artması davam edəcək;

– artım əsasən Asiya, Orta Şərq, Mərkəzi və Cənubi Amerika və Avropanın səfərlər bazarı hesabına əldə olunacaq;

– turistlərin qəbul edilməsi üçün daha əlverişli şərait Asiyada olacaqdır, lakin bütün digər rayonlar da orta artım perspektivinə malikdir;

– daxili turizmin daha yüksək sürətlə inkişaf etməsi davam edəcəkdir;

– uzunmüddətli beynəlxalq turizm qısamüddətli turizmdən daha sürətlə inkişaf edəcəkdir;

– turizmə xarici amillərin: iqtisadi vəziyyətin, siyasi mühitin, səyahətlərin təhlükəsizlik səviyyəsinin təsiri güclənəcəkdir.

Turizm fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının prioritet sahələrindən biri kimi qəbul edilmiş və bu sahədə dövlət aşağıdakı prinsipləri rəhbər tutur:

– turizm fəaliyyətinə kömək edir və onun inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır;

– turizm fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərini təyin edir və onlara dəstək verir;

– Azərbaycan turizm üçün əlverişli ölkə olduğu haqqında təsəvvür yaradır;

– Azərbaycan turistlərinin, turoperatorlarının, turagentliklərinin və onların birliklərinə dəstəyi təmin edir.

Turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

– vətəndaşların istirahət hüququnu, səyahətlər zamanı azad hərəkət etmə və digər hüquqlarının təmin edilməsi;

– ətraf aləmin təbiət mühitinin qorunması;

– turistlərin maarifləndirilməsinə, tədrisinə və sağlamlığına yönəldilmiş fəaliyyət üçün şərait yaradılması;

– vətəndaşların səyahət zamanı tələbatlarını ödəyən turizm sənayesinin inkişafı;

– yeni iş yerlərinin yaradılması;

– dövlətin və vətəndaşların gəlirlərinin artması, beynəlxalq əlaqələrin inkişafı;

– turistlərə göstəriləcək obyektlərin qorunması, təbii və mədəni

irsdən səmərəli istifadə edilməsi.

Turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri daxili, ölkəyə gəlmə, sosial və şəxsi fəaliyyət turizminin dəstəklənməsi və inkişafıdır.

Son illərdə respublikada turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin konkret istiqamətləri ilə əlaqədar böyük işlər görülmüşdür. Belə ki, turizm sahəsində münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş müvafiq normativ-hüquqi aktlar yaradılmış; turistlərin hüquq və maraqlarının müdafiəsi, onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı konkret tədbirlər görülmüş; turizm sahəsində lisenziyalaşdırma, standartlaşdırma, turizm məhsulunun sertifikatlaşdırılması işləri xeyli təkmilləşdirilmiş; turizmin inkişaf maraqları nəzərə alınaraq, ölkəyə gəlmək, getmək və onun ərazisində qalmaq qaydaları sadələşdirilmiş; turizmin inkişafı ilə bağlı büdcədən maliyyəşən məqsədləli proqramlar işlənilib hazırlanmışdır. Eyni zamanda turizmin inkişafı ilə əlaqədar güzəştli kreditlərin verilməsi, turizm fəaliyyətinin kadrlarla təmin edilməsinə kömək, turistlərin, turoperatorların, turagentlərin və onların birliklərinin beynəlxalq turizm proqramlarında iştirakına kömək etmək, kartoqrafik məhsullarla təmin etmək işləri xeyli təkmilləşdirilmişdir.

Respublikada turizmin inkişafına dövlət dəstəyi ildən-ilə artır. Turizm sahəsinin inkişafında özəl sektorun xüsusi payı vardır. Hazırda Azərbaycanda aşağıdakı adları qeyd edilən turizm şirkətləri fəaliyyət göstərir: “Ele-

gant-M”LTD, “Atlas Tur” MMC, “N Travel”, “Improtex Travel Tours & Conferences”, “SW Travel”, “PASHA Travel”, “Royal-Travel Azerbaijan”, “Gilan Tourism”, “VIP-F Tour”, “Royal Travel”, “Buta Tourism”, “ISR Travel”, “Elite Travel” və s.

“Gilan Turizm” hazırda Azərbaycanın iqtisadi inkişafına öz töhfələrini verən “GİLAN” MMC-yə məxsusdur. Azərbaycanın gözəl təbiəti, xoş iqlimi, insanların qonaqpərvərliyi dünyanın bir çox ölkələrindən turistləri məhz bu məkanda istirahət etməyə cəlb edir.

“Gilan Turizm” Azərbaycanda turizmin inkişafı sahəsində böyük işlər görməkdədir. Şirkət turizm sahəsinə külli miqdarda sərmayə qoymağa və yüksək səviyyəli kadrlar hazırlamaq imkanına malikdir. “Gilan Turizm”in həyata keçirdiyi layihələr Azərbaycan gənclərinin turizm sahəsində professional təhsil alaraq yeni turizmçi və idarəedici kadrları kimi yetişməsinə kömək etməkdədir. Şirkət Səyahət Agentliyi, Otel və Komplekslərindən ibarətdir. “Gilan Turizm” səyahət agentliyi, incoming (daxili turizm) və outgoing (xarici turizm) fəaliyyətləri yerli və xarici turistlərə keyfiyyətli istirahət keçirməyə imkan təqdim etməkdədir. Fərqli tur yerləri, geniş istirahət proqramları ilə səyahət agentliyi qonaqlarına unudulmaz anlar yaşamaq zəmanəti verir.

“Gilan Turizm”in nəzdində 6 otel, 1 İstisu sanatoriyası, olimpiq kompleksi var. Bunlara Qafqaz Resort Hotel (Qəbələ)*****, Qafqaz Point Hotel (Bakı)*****,

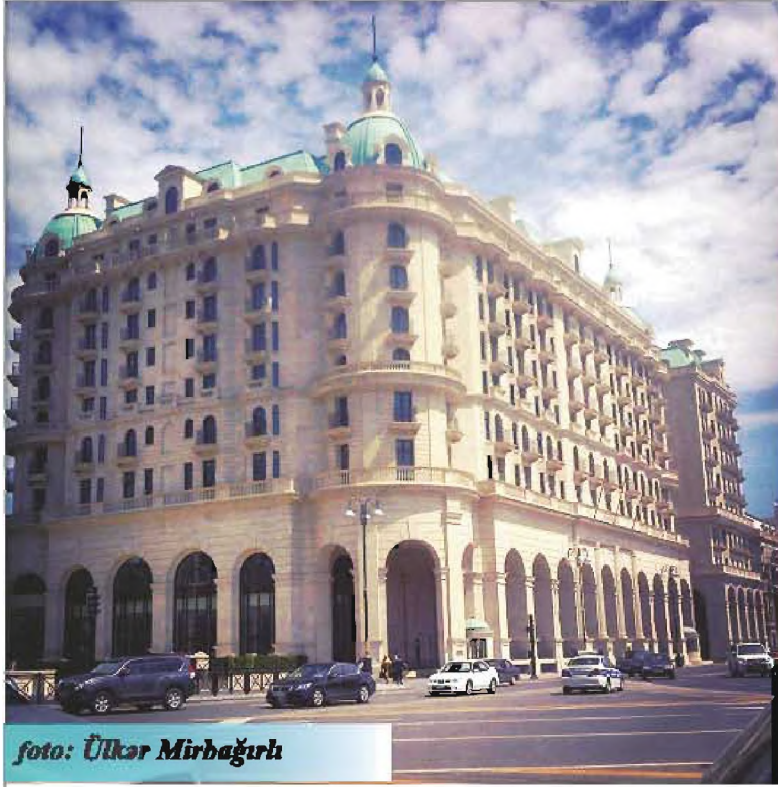
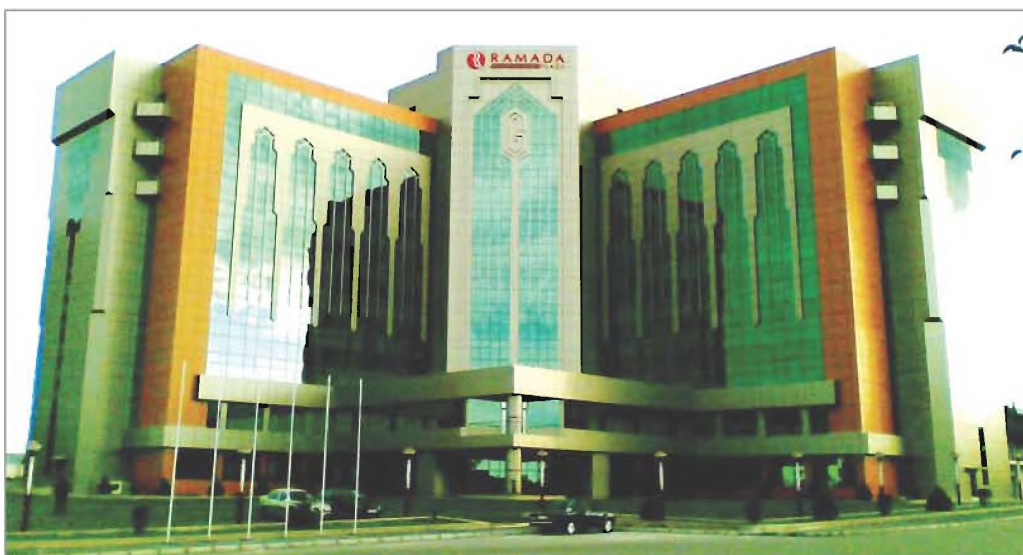

foto: Ülkar Mirbağırılı

Yeni Four Seasons oteli çox nüfuzlu ərazidə yerləşir: Xəzər dənizinə baxan küçənin kəsişməsində, bina yandan sahiləni bulvar, digər tərəfdən Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti və şimaldan yenidən salınmış parkla əhatə olunur

Qubek Hotel (Balakən)

*Ramada Plaza
(Gəncə)*

*AF Hotel
Aqua Park
(Novxanı)*

*Daştvand Hotel
(Masallı)*

*Atlant istirahət mərkəzi
(Nabran)*

Palıdli Sahil (Lənkəran)

*“Uludağ Turizm və
İstirahət Kompleksi”
(İlisu – Qax)*

*Yengicə istisu və sağlamlıq
və istirahət kompleksi
(Qəbələ)*

Relax (Lerik)

*Narın Qala
(Şəki)*

Kür

Turac

Quzugötürən

Hörümçək

Dələ

İkar göycəsi

Nəcib maral

Ceyran

Qaraçörəkotu

Meşə ekosistemi erkən yazda

Saqqızağac

Şmıld tülpanı

Qayalıq kəkliyi

Daşçevirən

Qazəng durna

Ağ sızanbağı

Afarcu şalalesi

Lazca şalalesi

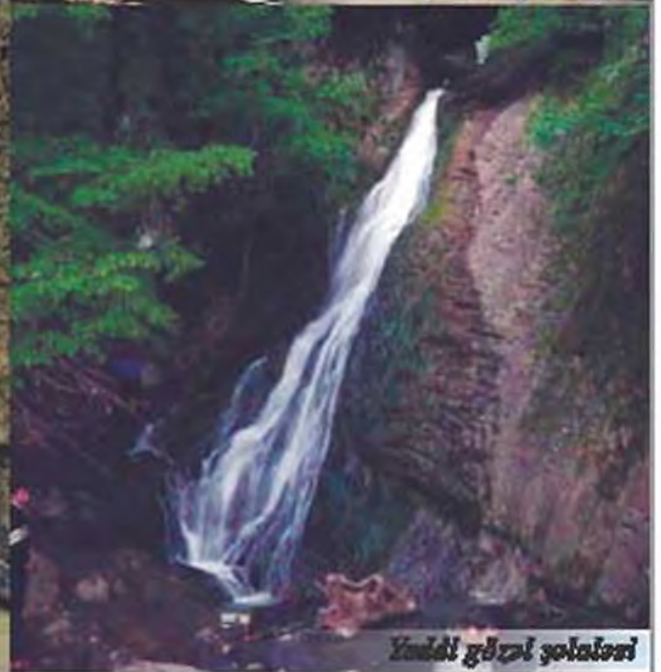
Darvca şalalesi

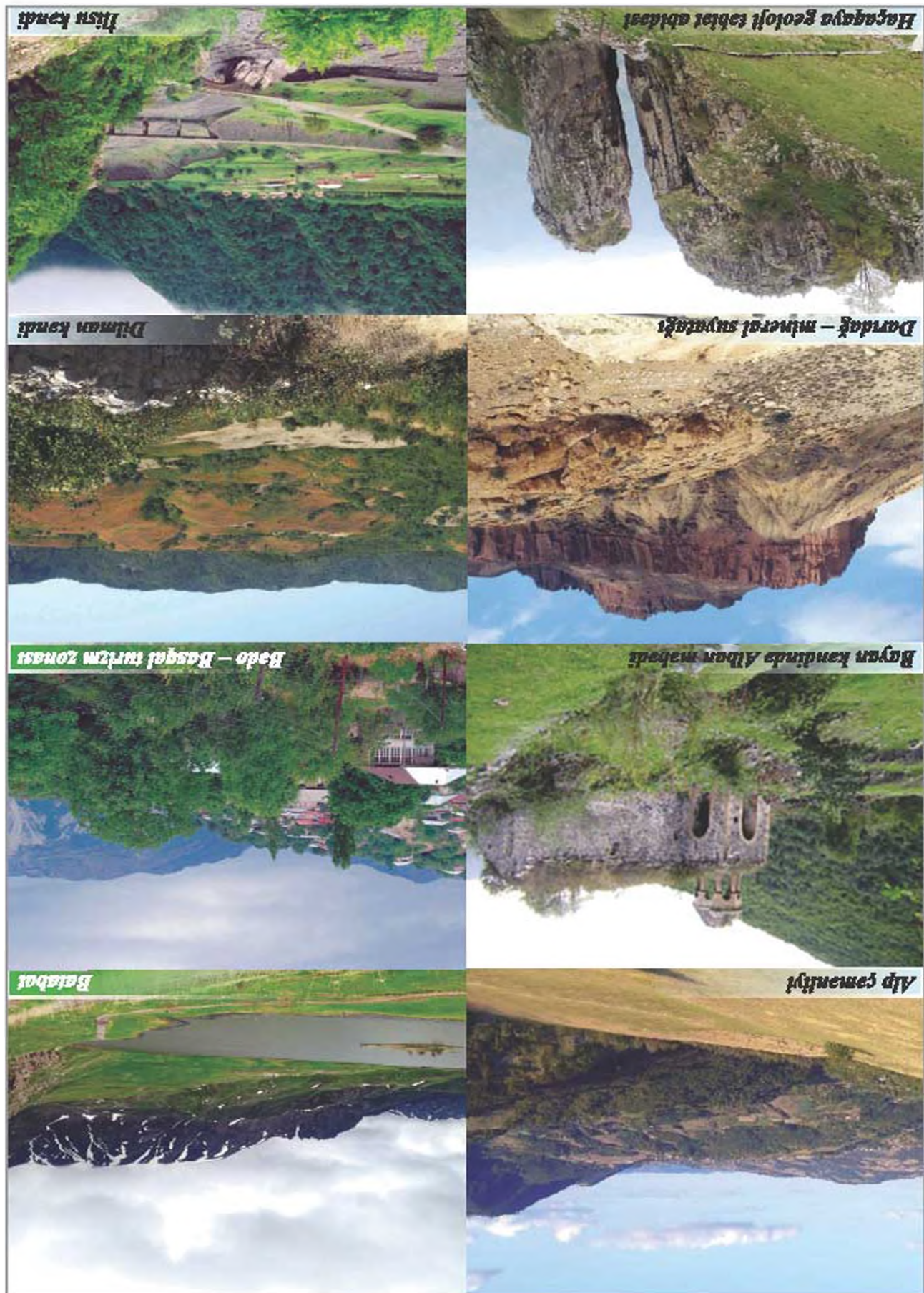
*LERİK
50m Qalabın şalalesi*

Yardımba şalalesi

Yıldızlı şalalesi

Esgaran qalası XVIII əsr

Göyəzən dağı

Kapəz dağı

Kış kəndi

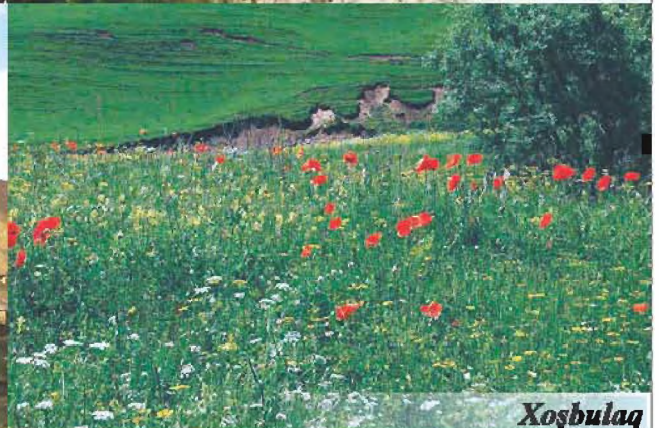
Zərnəva yolu – Lahıç

Qədim Şabran-xarabalıqları

Şahbuz – Badamlı kəndi

Xoşbulaq

Şəyri çimərli

Tandır ıvılaq – Əshabın Kəlf

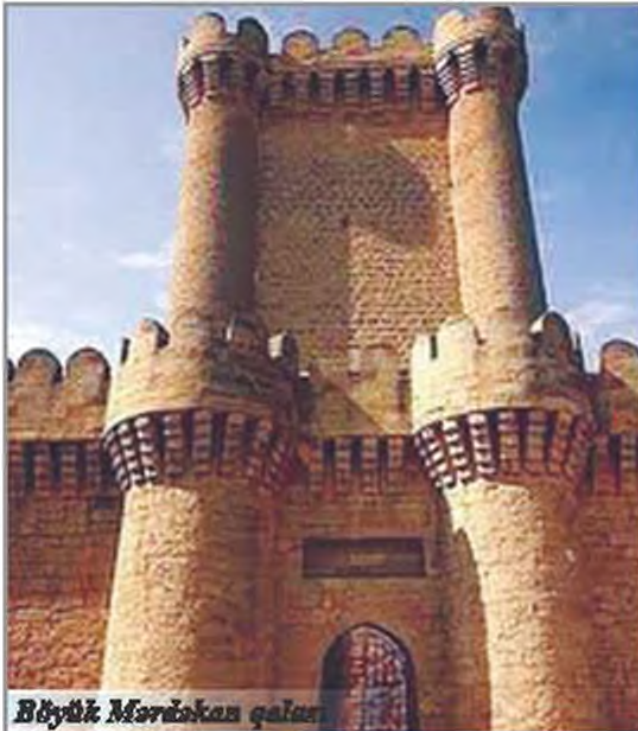
Əshabın Kəlf

Yanar su – Poyın qəbrəsi

Poyın qəbrəsi – Türlələr kompleksi

Böyük Mərdəkan qalası

Kiçik Mərdəkan qalası

Nardaran qalası

Ramana qalası

Gəlincan qalası – XIII əsr

Qobels qalası

*Buzovna – “Mirvari çimərliyi”
foto: Ülkər Mirbağırılı*

Gilan Hotel (Qəbələ)***, Qəbələ Hotel (Qəbələ)***, Musado Hotel (Bakı)****, Qafqaz Sahil Hotel (Lənkəran)****, Yengicə İstisu Sanatoriyası, Samaxı Olimpiya Kompleksi aiddir.

“PASHA Travel” agentliyi Azərbaycanda ən böyük holdinqlərdən biri olan daşınmaz əmlak və tikinti, sığorta və bank işi sahələrində fəaliyyət göstərən “PASHA Group” şirkətlər qrupunun bölmələrindən biri kimi

2003-cü ildə təsis edilib. Bu vaxt ərzində agentlik özünü etibarlı və peşəkar tərəfdaş kimi tanıtmışdır. “PASHA Travel” Azərbaycanda ən tanınmış korporativ turizm agentliklərindən biri kimi güclü nüfuzla malikdir. Şirkət öz müştərilərinə aviabiletlər, mehmanxanalar, transferlər və turların əvvəlcədən sifarişlə edilməsi

(bron), habelə viza xidmətlərinin göstərilməsi və korporativ tədbirlərin təşkili də daxil olmaqla, dünyanın istənilən nöqtəsinə səfərlər üzrə xidmətlərin tam spektrini təklif edir.

Şirkətin peşəkar kollektivi hər bir konkret müştərinin fərdi standartları və korporativ siyasətinə yönəldilmiş yüksək keyfiyyətli xidmətləri təmin edir. “PASHA Travel” agentliyi Bey-

nəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyası (IATA) və Amerika Səyahət Agentlikləri Cəmiyyətinin (ASTA) üzvüdür.

SW Travel – yerli və xarici şirkətlərə, o cümlədən turistlər üçün dünyanın istənilən nöqtəsinə səfər və səyahətlərin, avia-biletlərin, mehmanxanaların, transferlərin, turların, viza xidmətlərinin və s. təşkili üzrə fəaliyyət göstərən şirkətdir.

Peşəkar əməkdaşların yüksək səviyyəli xidmətləri hər bir korporativ və müştərilərin tələb və standartlarını təmin etməyə istiqamətlənmişdir.

SW Travel-in iş prinsipləri: iş tərəfdaşlarına qarşı səmimiyyət, müştəriləri qarşısındakı öhdəliklərə məsuliyyət; turizm sahəsində peşəkar, etibarlı, keyfiyyətli xidmət; ən ali beynəlxalq standartlara əsaslanaraq müştərilərə sərfəli səyahət seçimləri təqdim etmək.

“İmproteks” Şirkətlər Qrupu – şirkət öz başlanğıcını 1991-ci ildə yaranmış “İmproteks” MMM-dən götürmüşdür. İlk vaxtlar şirkət Azərbaycanda və keçmiş sovet respublikalarında yalnız ölkə daxilinə turizm turları təşkil edirdi. Bu, çox az müddət davam etdi. İndi isə şirkət biznesin müxtəlif sahələrində böyük təcrübəyə malikdir.

Azərbaycanda ilk özəl avia şirkətin – “İmair”-in yaradılması məhz İmproteks Qrupun adı ilə bağlıdır.

Bu gün “İmproteks” Şirkətlər Qrupu dünyanın ən məşhur şirkətləri ilə əməkdaşlıq edir, bir sıra xarici dövlətlərdə nümayəndəliyini yaradır, tanınmış brendlərin Azərbaycan bazarına gətirilməsinə nail olur, ölkənin

qeyri-neft sektorunun inkişafına öz töhfəsini verir.

“İmproteks Travel, Tours & Conferences” Azərbaycanın ilk turizm agentliklərindən biridir. Şirkətin 100-dən artıq ölkələrlə əlaqələri vardır. Şirkət mühüm turizm sərgilərində iştirak edir, “IATA”-nın üzvü və “Lufthansa”, “Aeroflot”, “Domodedovskie Avialinii” və s. kimi qabaqcıl avia şirkətlərin satış üzrə agentidir. 1996-cı ildə “İmproteks Travel, Tours & Conferences” şirkəti “Lufthansa City Center” kimi dünyanın ən iri turizm şirkətləri silsiləsinə qoşulub.

“İmproteks Trayding” şirkəti Azərbaycanın istehlak bazarında məşhur elektronika və məişət texnikası istehsalçılarının məhsullarının satışı ilə məşğuldur. “İmproşop” satış salonları şəbəkəsi vasitəsi ilə “PHILIPS”, “AIWA”, “SONY”, “KENWOOD”, “SHARP”, “PANASONIC”, “TOMSON”, “MERLONI”, “CITIZEN” markalı elektronika məhsullarını, məişət texnikası üzrə “BRAUN”, “MOULINEX”, “ARISTON”, “INDESIT” və Fransa qabqacağı – “ARC.INTL.”, “PARKER” və “WATERMAN” aksesuarlarını, “Delta”, “Sherzer”, “Eme”, “Zwilling C.A. Henckels” brendlərini alıcılara təqdim edir.

“İmproteks Motors” şirkəti “BMW” və “MINI” avtomobillərinin Azərbaycanda rəsmi importyorudur. Şirkət yüksək keyfiyyətli texniki xidmət sahəsi, peşəkar diaqnostika avadanlığı və gözəl satış salonuna malikdir. “İmintex Tikinti və Quraşdırma” şirkəti bir sıra sahələrdə, o cümlədən energetika sahəsində nə-

zəri, araşdırma-layihə işlərinin icrası, yeni texnologiyanın respublikada tətbiqinin istiqamətlərini və yerini müəyyənləşdirməklə məşğul olur. Şirkət tikinti sahəsində də böyük təcrübəyə malikdir.

“İmproteks Trans Express” şirkəti Azərbaycanda biznes-turizm sahəsində öz turizm və yükdaşıma xidmətlərini göstərir.

“İmproteks Marine & Sport Facilities” əsasən aktiv istirahət üçün dəniz və idman avadanlıqlarını alıcılara təqdim edir. Zəngin çeşidlərə malik olan şirkətimiz yaxtalar, kiçik və orta həcmli yelkənli qayıqlar, katerlər, sadalanan mallar üçün müxtəlif həcmli (2-300 at gücünədək) mühərriklər, dəniz motosikletləri və bu kimi digər dəniz texnikasının satışını təşkil edir.

“İmproteks Trucks & Buses” şirkəti Almaniyanın tanınmış “MAN” şirkətinin də Azərbaycanda eksklüziv strateji partnyorudur.

TURİZM İNFRASTRUKTURU – turizm məhsulu istehsalı təşkilinin kompleksli sistemi, yaxud mehmanxana və digər yerləşdirmə-yerdəyişmə, nəqliyyat vasitələrinin, ictimai işə, əyləncə obyektləri və vasitələrinin, tanış olma, idraki, iş-peşə, sağlamlaşdırma, idman və digər təyinatlı obyektlərin, turoperator və turagent fəaliyyətini həyata keçirən ixtisaslaşdırılmış müəssisə və təşkilatların, həmçinin ekskursiya və bələdçi (bələdçitərcüməçi) xidmətləri göstərən təşkilatların məcmusu.

TURİZM İNFRASTRUKTURU SUBYEKTLƏRİ – turizm təşkilatçıları, turizm sahəsində maliyyəçi qismində çıxış edən

şəxslər, o cümlədən sərmayəçilər, həmçinin turizm məhsulunun satışına digər şəkildə rəvac verən və (və ya) turizm infrastrukturunun fəaliyyətində iştirak edən sair şəxslər.

TURİZM MƏHSULU – turistlərin turla bağlı tələbatlarının ödənilməsinə yönəldilmiş və turistlərə göstərilən xidmətlərin (turistlərin yerləşdirilməsi, nəql edilməsi, qidalanması üzrə xidmətlərin, habelə ekskursiya, bələdçi (bələdçi-tərcüməçi) xidmətlərinin və səfərin məqsədlərindən asılı olaraq göstərilən digər xidmətlərin), turla bağlı görülən işlərin və təqdim edilən malların (reklam məhsulu, turist yeməkləri və s.) məcmusu.

TURİZM MƏHSULU İSTEHLAKÇILARI – turizm məhsulunu və ya ayrıca turizm xidmətini sahibkarlıq fəaliyyəti göstərmək və (və ya) gəlir əldə etmək məqsədilə deyil, müstəsna olaraq özünün istehlakı və ya ictimai istehlak məqsədi ilə sifariş etmək arzusunda olan, sifariş edən və ya istehlak edən turistləri, ekskursantları, yerləşdirmə yerlərinin qonaqlarını, turizm obyektlərinin digər müştərilərini, o cümlədən korporativ sifarişçiləri.

Turizm iqtisadi sisteminin son halqası – turist məhsulunun istehlakıdır. Ənənəvi olaraq turist məhsulu istehlakının aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

Turist istehlakının birinci xüsusiyyəti. Turist məhsulunun bütövlükdə və ya ayrı-ayrı xidmətlərlə istehlakı üçün istehlakçının özü turist məhsulu istehsal olunan yerə çatdırılmalıdır. Turist istehlakının bu xüsusiyyəti, öz növbəsində, törəmə multip-

likasiya effekti doğurur: turistin turist məhsulunu istehlak edəcəyi yerlərdə bütövlükdə nəqliyyat xidmətlərinin, yaşayış, qida, qonaq qəbulu sisteminin olması, müalicə, əyləncələr, təhsil, yeni təəssürlərə olan tələbatın ödənilməsi, həmçinin ekoloji cəhətdən sağlam mühit, təhlükəsizlik və s. yaradılması zəruridir.

Turist istehlakının ikinci xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, turistin xərcləri, bir qayda olaraq, kəmiyyətə onun daimi yaşadığı yerdə olan xərclərindən artıq olur. Bu, nəqliyyata, yaşayışa, qidalanmaya, həmçinin mədəni və işgüzar tədbirlərə olan yüksək xərclərlə bağlıdır. Yüksək xərclərin bir hissəsi turist istehlakının nüfuzluluğu amili ilə bağlıdır.

Turist istehlakının üçüncü xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, məhsulun son faydalılığı turistin özünün nöqtəyi-nəzərindən onun yaşadığı ölkə, onun səfər etdiyi ölkə və bazar nöqtəyi-nəzərindən müxtəlifdir. Bütün bu subyektlərin son faydalılıqları həm kəmiyyətə, həm də keyfiyyətə müxtəlifdir. Cəmiyyət, turist və bazar nöqtəyi-nəzərindən də həm daxili, həm də ölkədən çıxmaqla turist xidmətlərinin faydalılıq səviyyələri də müxtəlifdir.

TURİZM MƏHSULUNUN İDXALI – gəlmə turizmlə bağlı, habelə xaricdə satılmış, istehsal olunmuş turizm məhsulunun, ayrıca turizm xidmətinin Azərbaycan Respublikası ərazisində icrası ilə əlaqədar turizm fəaliyyəti.

TURİZM MƏHSULUNUN İXRACI – xarici (getmə) tur-

izmi ilə bağlı, habelə Azərbaycan Respublikasında satılmış və ya istehsal olunmuş turizm məhsulunun Azərbaycan Respublikası hüdüdlərindən kənarında icrası ilə əlaqədar turizm fəaliyyəti.

TURİZM REYESTRİ – çağdaş informasiya texnologiyalarına əsaslanan turizm sərvətləri, turist ehtiyatları, təbiət və mədəniyyət irsi barədə məlumatları, turizm sənayesinin subyektləri haqqında məlumat bazasını, turizm sərvətləri, turist ehtiyatları, turizm sənayesi və turizm fəaliyyəti barəsində statistik məlumatları və onların monitorinqi barəsində məlumatları əks etdirən məlumat bankı.

TURİZM SƏNAYESİ – turizm xidməti obyektləri, nəqliyyat vasitələri, qidalanma obyektləri, əyləncə obyektləri və vasitələrinin, tanışlıq, işgüzar, müalicəvi, idman və digər növ obyektlərin məcmusu.

Turizm sənayesinin məqsədi turist, turist xidmətlərinin istehlakçısına xidmətdir. Onun tələbatları və onların ödənilmə dərəcəsi – turist məhsulunun keyfiyyət meyarıdır. Bunun üçün mütəşəkkil turist müəssisələri və birlikləri yaradılır.

TUROPERATOR – turların qruplaşdırılması və zərfləşdirilməsi (turpaketin hazırlanması), turizm məhsulunun ərsəyə və hərəkətə gətirilməsi, eləcə də bu məhsulun satışı və müvafiq turizm xidmətlərinin tam və ya qismən göstərilməsi ilə, həmçinin ekskursiya zərfinin hazırlanması, ekskursiya xidmətlərinin hərəkətə gətirilməsi, satışı, tam və ya qismən həyata keçirilməsi ilə məşğul olan, turizmlə

XX əsrin 80-ci illərindən etibarən isə turizmin yeni növü olan ekoturizm prioritet istiqamətə çevrildi. Artıq ekoturizm turizmin yeni sektoru kimi formalaşmağa başladı. Bu gün ekoturizmin inkişaf tempi bütün turizm industriyasının inkişaf tempindən 2-3 dəfə çoxdur.

Turizmin inkişafı sahəsində həyata keçirilən kompleks tədbirlər çərçivəsində qarşıya qoyulan əsas məqsədlər sırasında ekoturizm ehtiyatlarının öyrənilməsi və genişləndirilməsi, turistlərin istirahəti, onların tələbatının ödənilməsi üçün zəruri olan xidmətlərin müasir standartlara uyğunlaşdırılması kimi amillər dayanır.

Ölkəmizdə aparılan uğurlu islahatlar iqtisadiyyatımızın hərtərəfli və çoxşaxəli tərəqqisinə, xalqın rifah halının yüksəldilməsinə, sosial tələbatların daha dolğun ödənilməsinə münbit şərait yaratmışdır. Bunun nəticəsidir ki, ölkənin siyasi və iqtisadi qüdrəti getdikcə yüksəlir. Azərbaycanda son 8 il ərzində neft sektoru ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunun da davamlı inkişafı böyük perspektivlərə yol açır. Əsrarəngiz və özünəməxsus təbiətə, zəngin mədəni irsə malik olan Azərbaycan çox qısa zamanda dünyanın ən cəlbedici turizm-rekreasiya ölkəsinə çevrilə bilər. Çeşidli bioloji müxtəliflik və landşaft müxtəlifliyi, unikalıq, urbanizasiyanın və kənd təsərrüfatının toxunulmamış landşaftlara malik Azərbaycan təbiəti ekoturizmin inkişafı üçün ideal şərtlərə malikdir. Ekologiya və Təbii Sərvətlər

Nazirliyin məlumatlarına əsasən bu gün Azərbaycanda ümumi sahəsi 310534 ha olan 8 milli park, ümumi sahəsi 218335,2 ha olan 11 dövlət təbiət qoruğu, ümumi sahəsi 361157 ha olan 24 dövlət təbiət yasaqlığı, 3000-dək dünya, dövlət və yerli əhəmiyyətli təbiət abidəsi vardır. Qoruq ərazilərinin ümumi sahəsi 890026,2 ha (10,3%) təşkil edir. Bütün bu sadalananlar Azərbaycan təbiətinin turizm-rekreasiya potensialının sistemli təsnifatının yaradılmasını zəruri edir.

Bu baxımdan akademik Qərib Məmmədov, Elman Yusifov, Mahmud Xəlilov, Vüqar Kərimov tərəfindən hazırlanmış "Azərbaycan: ekoturizm potensialı" adlı 2 cildlik kitab diqqəti cəlb edir.

Əsərdə qeyd edilir ki, tədqiqat dövrü ərzində Azərbaycanın regionları ekoturizm baxımından maraq kəsb edə biləcək bioloji, geoloji, landşaft kompleksləri tədqiq edilmiş, ərazinin bioloji müxtəlifliyinin monitorinqi aparılmış, əldə edilmiş məlumatlar ekoloji və ekoturizm mövqeyindən sistemləşdirilmişdir. Təbii sərvətlər relyef, geoloji quruluş, səth suları, iqlim torpaq örtüyü bioloji müxtəliflik, tarixi-etnoqrafik və s. mövzular üzrə qruplaşdırılmışdır. Təbiət abidələri bioloji, geoloji və paleontoloji təsnifat əsasında verilmişdir. Bir sıra unikal təbiət abidələri, nadir, nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növləri haqqındakı məlumatlar, onların fotosəkilləri ilk dəfə olaraq təqdim edilir.

Kəlbəcər dağları

məşğul olmaq üçün zəruri xüsusi razılıq (lisenziya) almış hüquqi şəxs və ya hüquqi şəxs yaratmadan turizm sahəsində sahibkəlik fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxs, habelə turizm sahəsində fəaliyyət göstərmək səlahiyyəti olan digər qurumdur, o cümlədən ailə kəndli təsərrüfatı.

TUTULMA – öhdəliyin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi üsulu. Borclunun öhdəliyi yerinə yetirilməyincə, borcluya məxsus olan və kreditorun yanında

olan müəyyən əşyanın kreditor tərəfindən saxlanması. Tutulma təkcə saxlanılan əşyanın dəyərinin ödənilməsi ilə deyil, həm də borclunun kreditor qarşısında ola biləcək başqa öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı olan tələblərlə təmin edilə bilər. Hətta borclu kreditorun əlində olan əşya barəsində hüquqlarını üçüncü şəxsə satmış olduqda belə (bu əşya kreditora verildikdən sonra) kreditor onda olan əşyanı saxlaya bilər. Müəyyən şəxsə çatması pul məbləğinin ya

köçürməni həyata keçirən şəxs tərəfindən, ya da üçüncü şəxslər tərəfindən, həmin şəxsə təqdim edilən tələblərin təminatı kimi çatmalı məbləğin bir hissəsinin hesaba köçürülməməsidir (verilməməsidir). Məsələn, işçilərdən gəlir vergisinin, pensiya fonduna ödənişlərin, alimentlərin və s. tədiyələrin tutulması əmək haqqından tutulma formasında həyata keçirilir. Əmək haqqından tutulmuş bütün məbləğlər işçinin hesablaşma cədvəlində əks etdirilməlidir.

Bol məhsullu püstə ağacı (Buzovna kəndi)

foto: Üzeyir Muradov

U

UCUZLAŞDIRILMA – 1. Aktivin balans dəyərindən aşağı qiymətləndirilməsi. 2. Komissiyon ucuzlaşdırma komissiyaya qəbul edilmiş və satışa qoyulmuş, lakin müəyyən edilmiş müddətdə (adətən, 20 təqvim günü) satılmamış əşya üçün komitent tərəfindən müəyyən edilmiş ilkin qiymətin aşağı salınması. Komissiyon ucuzlaşdırma, adətən, əşyanın ilkin qiymətinə nisbətən faizlə müəyyən edilir. Əşya satışdan çıxarılan qədər təkrar komissiyon ucuzlaşdırma və üçüncü ucuzlaşdırma mümkündür.

UCUZLAŞDIRILMIŞ MAL – bazarda satışa qoyulduqdan sonra ilkin qiyməti kəskin şəkildə aşağı düşmüş mal (malın qiymətinin ucuzlaşması). Bir qayda

olaraq, mövsümi məhsulların (malların), eləcə də istehlakçılar

arasında tələbatı aşağı olan malların qiymətləri müntəzəm olaraq aşağı salınır.

“UCUZ PULLAR” – dövlət ekspansionist pul-kredit siyasəti yeritdiyi halda, mərkəzi banklar tərəfindən aşağı faiz dərəcəsi ilə kommərşiya banklarına verilən kredit resursları. Bu siyasətə sərbəst pul ehtiyatlarının artırılması üçün uçot dərəcələrinin, məcburi ehtiyat normalarının azaldılması, dövlətə məxsus qiymətli kağızların (ilk növbədə istiqrazların) girovdan çıxarılması tədbirləri daxildir.

“Ucuz pullar” dövlətdə pul-kre-

dit sisteminin tənzimlənməsinin əsas qeyri-inzibati metodlarından biridir. Dövlət hakimiyyət orqanları “ucuz pullar”dan həm də müəssisələrin və sahələrin lazımı səviyyədə saxlanması üçün istifadə edir.

Dövlət ölkədə iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması üçün “ucuz pullar” siyasəti yeridir.

UÇOT – təşkilatın təsərrüfat həyatında bütün sistemin ümumi görünüşünü səciyyələndirən vasitə kimi çıxış edir. Uçot işi cəmiyyətin hesablaşma apardığı erkən zamanlardan, təxminən 6 min il öncə mövcud olsa da, ikili yazılış sistemi üzərində qurulan mühasibat uçotunun ilk simptomları XIII əsrdə italyan riyaziyyatçısı Luka Poçollinin (1445-1517) “Hesabın, həndəsənin məbləği, nisbətlər və münasibətlər” əsərində verilmişdir. Uçotun ikili yazılış sistemi əsasında qurulması faktları istehsalın, idxalın, ixracın uçotu, statistikasına dair materiallara Nəsirəddin Tusinin əsərlərində, akademik Əbdülkərim Əlizadənin “XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi sənayesi tarixi” adlı kitabında (rus dilində) öz əskini tapmışdır. Uçotun təşkilində hazırda dördpilləli: bir-

inci pillə *qanunlar*, ikinci *standartlar*, üçüncü *metodik göstərişlər*, dördüncü işləmə sənədlərini əhatə edən *normativ sənədlər* məcmusu mövcuddur. Bazar iqtisadiyyatı sistemində uçotun əsas beş növü və formasından istifadə olunur: maliyyə, idarəetmə, statistik, operativ və mühasibat uçotu.

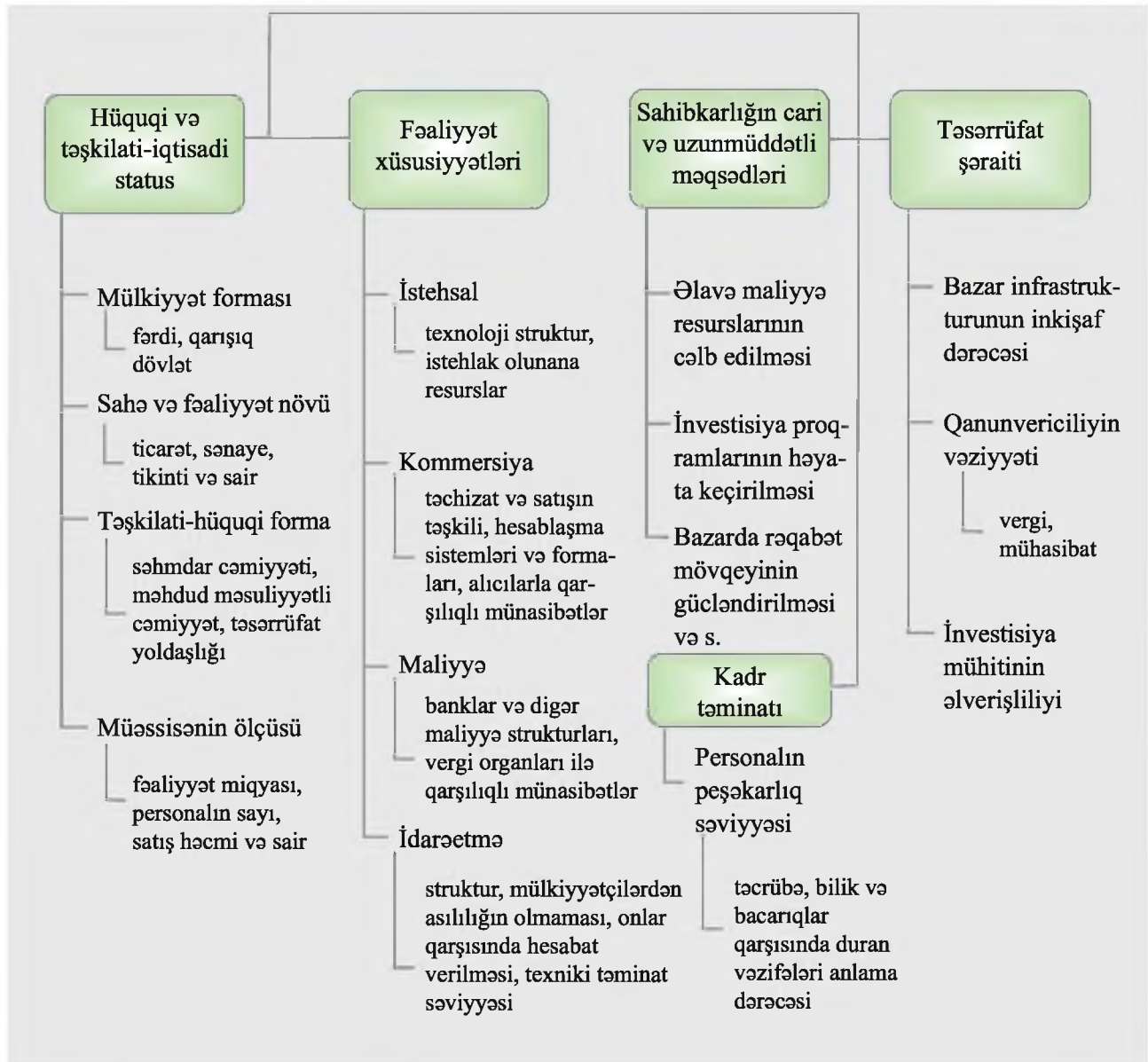
İlkin uçot, bir qayda olaraq, ilkin uçot sənədlərində (məsələn, doğum haqqında şəhadətnamə, tapşırıq, faktura, qəbzlər, aktlar və s.) müxtəlif faktlar (baş verən hadisələr, dəyişən proseslər və s.) üzrə aparılan qeydiyyat. İlkin uçotun funksiyalarına müşahidə əməliyyatları, yəni məlumatların və yekunların hesablanması qeydiyyatı aid edilir. İlkin uçot sənədləri digər uçot növləri mühasibat, statistika üçün məlumat mənbəyi hesab edilir.

UÇOT BAZARI (DİSKRET BAZAR) – pul bazarının bu hissəsində qısamüddətli pul vəsaitləri ödəniş müddəti bir ilə qədər olan veksellərin və qiymətli kağızların alqı-satqısı yolu ilə kredit təsisatları arasında bölüşdürülür. Uçot (diskret) bazarı XI əsrdə ticarətin və bank işinin inkişafı bazasında yaranmışdır.

UÇOT DƏRƏCƏSİ – uçot faizinin nisbi kəmiyyətidir ki, bu da bank tərəfindən vekselin uçotu (alqısı) məqamında həmin vekselin məbləğindən tutulur. Veksellərin ödəmə müddəti başa çatana qədər onların alışından ibarət uçot dərəcələrinin həyata keçirilməsi zamanı yaranır, nəticədə veksellər veksəl sahibindən (saxlayandan) tədiyənə tələb etmək hüququ ilə birlikdə bankın sərəncamına keçir. Veksellərin uçotu borcun verilməsi üsullarından biridir. Belə əməliyyata görə bank faiz tutur ki, bu da uçot dərəcəsi və ya diskont adlanır. Mərkəzi Bankın kommersiya banklarına borc verdiyi və onların veksellərinin təkrar uçotu dərəcəsi rəsmi uçot dərəcəsi və ya Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsi adlanır. O, kommersiya banklarının resurslarına təsir üçün istifadə edilən pulkredit və valyuta siyasətinin əsas alətlərindən biridir. Pul kütləsinin artmasına yönəldilmiş “ucuz pullar” siyasəti rəsmi uçot dərəcəsinin azalması ilə müşayiət olunur. Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsinin yüksəlməsi “bahalı pullar” siyasəti aparılarkən baş verir və pul kütləsinin azalmasına aparıb çıxarır. Valyuta tənzimlənməsi çərçivəsində rəsmi uçot dərəcəsinin yüksəlməsinin ən mənfəətli tətbiqini axtaran Mərkəzi Bank “qaynar pullar” formasında xaricdən vəsaitlərin axınını stimullaşdırır. Mərkəzi Bank kommersiya bankları tərəfindən uçot faizinin dərəcəsinin hesablanması zamanı baza rolunu oynayır. Eyni zamanda banklar da Mərkəzi Bankda təkrar uçot üçün vekselin əlverişliliyinə, eləcə də veksələ görə tə-

Uçot siyasətinə təsir göstərən amillər

Sxem 1

diyəci müəssisəsinin kredit bazarında etibarlılığına və nüfuzuna diqqət yetirir.

Kommersiya bankları üçün uçot dərəcəsi ehtiyatların əldə olunması ilə yaranan xərclərdir. Uçot dərəcəsinin enməsi kommersiya banklarını əlavə ehtiyatlar almağa stimullaşdırır ki, bu da pul təklifini artırır. Əksinə, uçot dərəcəsinin artımı pul təklifinin məhdudlaşmasına gətirib çıxara-

rır. Beləliklə, uçot dərəcəsi kredit münasibətlərinin ən mühüm şərtlərini yaradır və bununla işgüzar fəallığa təsir göstərir.

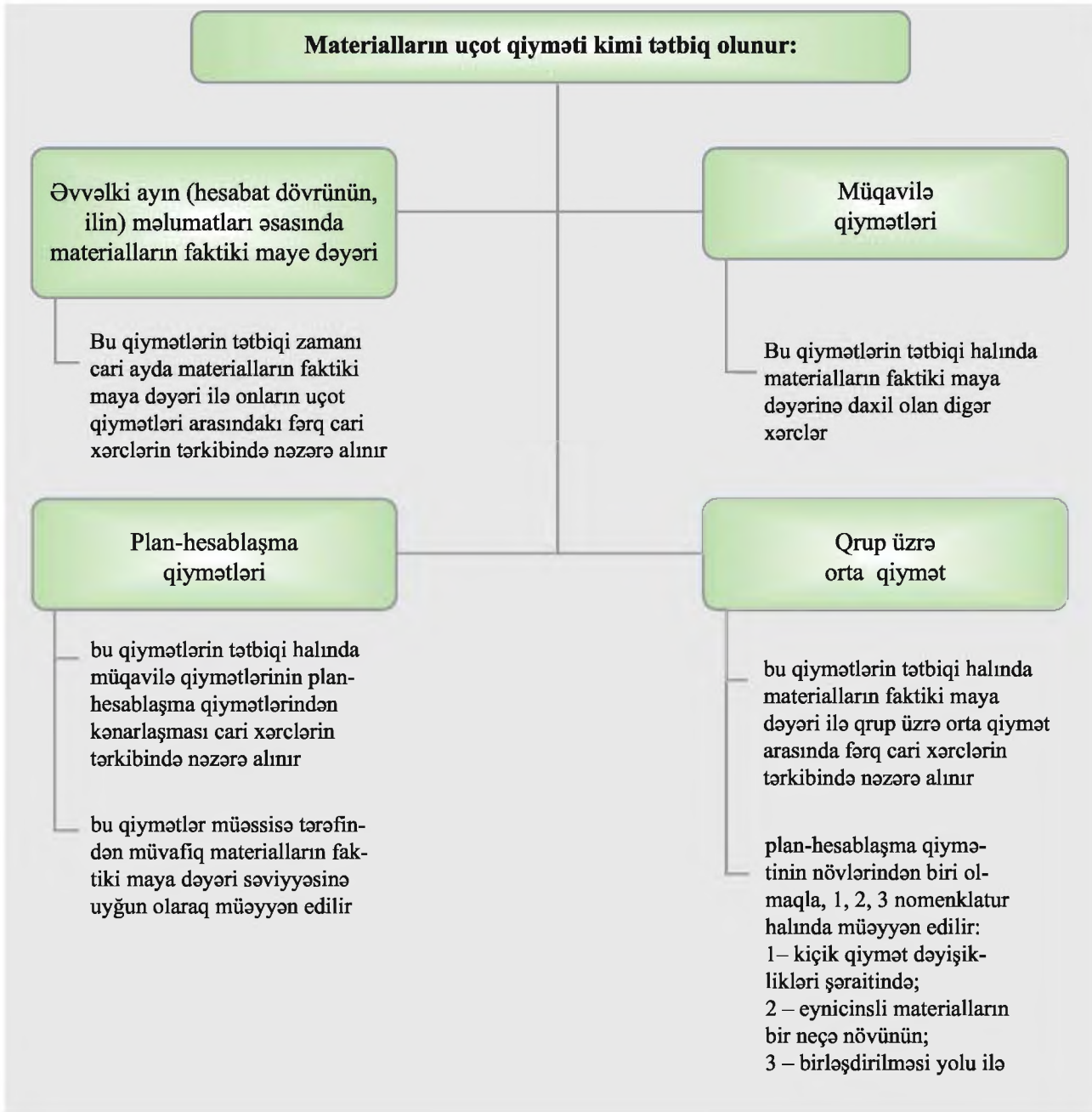
UÇOT EVİ (ing. *discount house, corporation*) – veksellərin uçotu üzrə ixtisaslaşan və qısamüddətli dövrdə kredit əməliyyatları ilə məşğul olan kredit müəssisəsi.

Uçot evləri kommersiya banklarının Mərkəzi Bankla qarşılıqlı

fəaliyyətində vasitəçi rolu oynayır. Bununla da tələb olunana qədər ssuda vəsaitləri cəlb edir və həmin vəsaitləri xəzinə veksellərinə, qısamüddətli istiqrazlara sərmayə qoyurlar.

Uçot evlərinin başlıca və əsas funksiyası xəzinə veksellərini yerləşdirmək və veksellərin uçotunu aparmaqdır. Kredit müəssisələri (uçot evləri) bankların likvid fondlarının tələb üzrə tə-

Sxem 2

minatlı depozitlər vasitəsilə (müəyyən tarixə qədər razılaşıdırılmış kredit dərəcəsi üzrə və ya həmin dərəcə həddində) səmərə əldə etməklə satışını təmin edir. Müxtəlif aktivlərin, o cümlədən qısamüddətli xəzinə istiqrazlarının, kommersiya veksellərinin və birinci dərəcəli fond kağızlarının alınması həmin likvid fondlar hesabına həyata keçirilir.

Uçot evləri həm də kredit veksellərinin satıldığı və alındığı bazardır. Uçot evlərinin fəaliyyəti mübadilə buferinin fəaliyyətinə oxşayır. Mərkəzi Bank bu fəaliyyət vasitəsilə hər hansı bir ölkənin qalan bank sistemini maliyyə resursları ilə təchiz edir, həmin resursları götürür, eləcə də faiz dərəcələrinə təsir göstərir.

Uçot evləri çox vaxt veksellərin diskontlanması (təkrar uçotu) vasitəsilə borc vəsaitləri verir, portfel investisiyalarına qısamüddətli sərmayə qoyuluşunun müxtəlif formalarını təklif edir. Hökumətin maliyyələşdirilməsi sahəsində uçot evlərinin əsas vəzifəsi qısamüddətli xəzinə istiqrazlarının satışını təmin etməkdən ibarətdir. Bu istiqrazlar

qısamüddətli imtiyazlı borc tədbirlərinin sanballı hissəsini təşkil edir.

Uçot evləri yerli hakimiyyət orqanlarının qiymətli kağızlarının, eləcə də hökumətin qısamüddətli səhmlərinin və istiqrazlarının satışı üzrə fəal agentlər rolunu oynayır.

UÇOT MƏLUMATLARI ÜÇÜN KEYFİYYƏT PRİNSİPI – beynəlxalq mühasibat uçotu prinsipidir ki, uçot məlumatlandırılmasına aşağıdakı tələbləri təxmin edir:

1) *aydınlıq* – məlumatlar istifadəçi üçün aşkar olmalıdır, müəyyən bilik səviyyəsini özündə cəmləməlidir. Bəzən bu prinsip bəyan olunmasa da, hesabatın təqdim olunmasının bütün məntiqi ilə nəzərdə tutulur.

2) *münasiblik* – əgər məlumatlar iqtisadi qərarlara təsir edib, istifadəçilərə keçmiş və ya gələcək hadisələri qiymətləndirməyə kömək edirsə, həmçinin keçmiş qiymətləndirmələri təsdiq və ya düzəltməyə kömək edirsə, onlar münasib və ya işə aidiyyəti olan hesab olunacaq.

3) *doğruluq, etibarlılıq* – əgər məlumatlarda əhəmiyyətli səhvlər və ya ədalətsiz qiymətləndirmələr yoxdursa və o, təsərrüfat fəaliyyətini obyektiv əks etdirirsə, etibarlı hesab olunur.

UDULMA (əldə etmə) – bir şirkətin digərini alması.

UDULMANIN TƏHLİLİ – bir şirkətin digər şirkət tərəfindən alınması (udulması) zamanı alınan şirkətin sahibləri və səhmdarları ilə hesablaşmalar üçün aparılan maliyyə təhlili.

UDUŞLU ƏMANƏT – 1. Əmanət bankına fiziki şəxs tərəfindən köçürülən tələb olunana

qədər pul əmanətinin bir növü. 2. Müntəzəm keçirilən tiraj üzrə uduş formasında ödənilməklə pul əmanəti və gəlir.

Uduşlu əmanətə görə faizlər hesablanmır, tələb olunana qədər əmanətlər üçün ödənilən müəyyən ölçüdə gəlir uduşlar şəklində əmanətçi tərəfindən ödənilir. Bunlar da il ərzində keçirilən tiraj zamanı və əmanətin keçən yarım il ərzindəki orta qalıqından hesablanır. Uduşlu əmanətin qəbulu və verilməsi üzrə əməliyyatlar adi tələb olunana qədər əmanətlərlə oxşardır. Onlara görə hər hansı eyni bir əməliyyat həyata keçirilir: mədaxil, məxaric, köçürmə əməliyyatları və s.

UDUŞLU İSTİQRAZLAR (ing. *premium bond*) – istiqrazların bu növünə görə gəlir il ərzində müntəzəm keçirilən tirajlar üzrə uduş şəklində ödənilir.

UDUŞLU OPSİYON (*inn the money*) – opsiyonun dəyəri mənbət olduqda onun xarakteristikası, yəni opsiyonun dərhal vaxtının keçməsi onun sahibinə mənfəət gətirəcək.

UDUŞSUZ OPSİYON (*at the money*) – icra qiyməti opsiyonun əsasında olan qiymətli kağızın cari bazar qiymətinə bərabər opsiyon.

UĞURUN KRİTİK AMİLLƏRİ – uğur əldə etməyə çalışan təşkilatın nəzərə almalı olduğu amillər.

UİLYAMSON OLİVER (1932) – Amerika iqtisadçısı, neoinstitusionalizmin nümayəndəsi.

Massaçusets Texnoloji İnstitutunun bakalavri (1955), Stenford Universitetinin magistrı (1960), Karnegi-Mel-

lon Universitetinin fəlsəfə doktoru (1963) olmuşdur. Pensilvaniya (1965-1983), Yel (1983-1988) universitetlərində dərs demişdir. 1988-ci ildən Kaliforniya Universitetinin professorudur. 2004-cü ildə Nektənvald mükafatına layiq görülmüşdür. 2007-ci ildən Amerika İqtisad Assosiasiyasının fəxri

üzvüdür. 2009-cu ildə “İqtisadi təşkilatçılıq sahəsindəki tədqiqatlarına görə” Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

ULİN (OLİN) (OLİHN) BERTİL QOTTHARD (1899-1979) – İsveç iqtisadçısı, beynəlxalq ticarət nəzəriyyəçisidir.

1977-ci ildə “Beynəlxalq ticarət və kapitalın beynəlxalq hərəkəti nəzəriyyəsinə verdiyi töhfələrə görə” iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı (C.Mid ilə birlikdə) olmuşdur.

Lund Universitetində, Stokholm iqtisadiyyat və işgüzar administrasiya məktəbində və Stokholm Universitetinin aspiranturasında təhsil almış, Kembric (1922) və Harvard (1922-1923) universitetlərində təcrübə keçmişdir. İsveç iqtisadi şurası katibinin köməkçisi olmuş (1920), 1921-1922-ci illərdə İsveç hərbi dəniz donanmasında xidmət etmişdir.

Kopenhagen Universitetinin (1924-1929) və Stokholm iqtisadiyyat məktəbinin (1930-1965) iqtisadiyyat professorudur. XX əsrin 20-ci illərinin axırlarında Cenevrədə Millətlər Liqasında işləmişdir. İsveç Parlamentinin üzvü (1938), İsveç Liberal Partiyasının lideri (1944-1967), Koalisiya hökumətində ticarət naziri (1944-1945) olmuş, 1969-1970-ci illərdə Avropa Şurasında İsveç təmsil etmişdir. İsveç hökumətinin Kral Şimal Ulduzu ordeni ilə təltif edilmiş (1961), Danimarka hökumətinin Danneborq ordeninə, eləcə də bir sıra

fəxri elmi dərəcələrə layiq görülmüşdür.

Ulinin adı ilk dəfə Almaniya tərəfindən ödənilən reparasiyalar məsələsi və transfert ödəmələri problemi ilə əlaqədar məşhurlaşmışdır. C.M.Keyns ilə mübahisəyə girən Ulin iddia edirdi ki, dünya bazarında valyutanın hərəkətinə baxmayaraq, tarazlığı saxlamaq mümkündür. Bu diskussiyanın gedişində o, ilk dəfə olaraq effektiv tələbatda dəyişikliklərin (nisbi qiymətlərdə irəliləyişlərin əvəzinə) vacibliyini vurğulamışdır. O, Keynsin “Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsi” kitabının bəzi ideyalarını qabaqlamışdır.

Ulinin “Regionlararası və beynəlxalq ticarət” (“Interregional and International Trade”) işi onun iqtisad elminə ən sanballı töhfəsi sayılır. O dövrdə bu əsər beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən ciddi araşdırması kimi qəbul edilmişdir. Ulinin ticarət nəzəriyyəsində əsas yeri Xekşer-Ulin modeli tutur. Ulin belə bir fərziyyəyə əsaslanırdı ki, ölkələrin istehsal texnologiyaları eyni səviyyədə olsa belə, beynəlxalq ticarət müxtəlif “gəlir amillərinə” malik ölkələr arasında yaranır (torpağın, əməyin və kapitalın nisbi təklifində müxtəliflik). Gəlir amillərində müxtəliflik labüd olaraq nisbi qiymətlərin müxtəlifliyini şərtləndirəcəkdir. Bu təklifdən çıxış edən Ulin özünün əmtə axınları nəzəriyyəsini əsaslandıraraq uzaqgörənliklə bildirirdi ki, ölkələr daxili ticarət olmadıqda nisbətən ucuz malları ixrac, özlərində nisbətən bahalı olan malları isə idxal edəcəklər. Bu

halda da ticarət yoxdur. Ulin modeli beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsini ümumi tarazlıq nəzəriyyəsinin təsir sahəsi ilə birləşdirmək üçün struktur əsas yaratmışdır. Bu, ticarətin gəlirlərə və onların bölgüsünə təsirini aydınlaşdırmaq üçün zəruri idi. Faktiki materialla zəngin olan bu iş ticarət nəzəriyyəçilərinə tam bir sıra depozitlər təklif edirdi. Ulinin tədqiqatları və siyasi fəaliyyəti İsveçdə maddi rifah dövlətinin formalaşmasına şərait yaratmışdır. Bu dövrdə klassik liberalizm sosial-demokrat siyasəti elementləri ilə uğurlu şəkildə birləşirdi. İkinci Dünyaya müharibəsindən sonra o, İsveç sosial-demokratlarının (başda Q.Mürdal olmaqla) əsas opponenti idi. 1972, 1975 və 1978-ci illərdə Ulinin şərəfinə elmi simpoziumlar keçirilmişdir.

ULTIMO (ital. *ultimo* – sonuncu, axırıncı) – bank təcrübəsində ayın, rübün və ya ilin axırıncı gününü bildirən termin.

UNİFİKASIYA – müxtəlif növ məhsulların, hissələrin, qovşaqların və digər konstruksiya elementlərinin, tətbiq edilən materialların, texnoloji proseslərin səmərəli şəkildə eyni hala salınmasının təmini. Unifikasiya istehsalın seriyalılığının yüksəldilməsinə, yüksək məhsuldar və avtomatlaşdırılmış vasitələr və onları hazırlayan mütərəqqi texnologiyaların tətbiq edilməsinə, istehsalın ixtisaslaşdırılması və kooperativləşdirilməsinin dərinləşməsinə səbəb olur. Unifikasiya nəticəsində əmək və maddi ehtiyatlara qənaət edilir, yeni məhsul növlərinin işlənilməsi və mənimsənilməsi vaxtının, onun

hazırlanmasının istehsal tsiklinin müddəti qısaldılır, əmək məhsuldarlığı, məhsulun keyfiyyəti və istehsalın səmərəliliyi yüksəldilir.

UNİTAR MÜƏSSİSƏ – malik olduğu əmlak üzərində sahibkarlıq hüququ olmayan müəssisə. Bu hallarda sahibkarlıq hüququ ya dövlətə, ya da bələdiyyə hakimiyyəti orqanına məxsus olur. Dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə təsərrüfat və ya operativ idarəetməyə verilir. Müəssisənin rəhbəri də müvafiq olaraq dövlət və ya bələdiyyə tərəfindən təyin edilir. Əmlak üzərində həyata keçirdiyi əməliyyatlara görə müəssisə məsuliyyət daşıyır. Əmlak üzərindəki öhdəliklərə görə isə dövlət və ya bələdiyyə məsuliyyət daşıyır (bax: sxem 1).

UNİTAR VERGİQOYMA (ing. – *unitary taxation*) – bu vergiqoyma sisteminə görə, xarici kapitallı transmilli şirkətlərə vergi qoyulması onların həmin

ölkə daxilində əldə etdikləri gəlirlə deyil, ümumi (dünya) gəlirinə proporsiyası ilə nəzərdə tutulur.

Unitar vergiqoyma həm vergiqoymadan olan gəlirlərin artırılması, həm də transmilli şirkətlərin həyata keçirdikləri transfert qiymətqoymaya qarşı dura bilmək üçün tətbiq oluna bilər.

UNİVERSAL AKSİZ – kütləvi istehlak mallarının satışından əldə edilən mədaxildən tutulan və malların pərakəndə satış qiymətlərinin artmasına gətirib çıxaran dolayı vergitutma forması (əlavə dəyər vergisi (ƏDV), dövriyyə vergisi).

UNİVERSAL BANK – bank əməliyyatlarının bütün əsas növlərini: depozit, kredit, fond hesablaşma, vəkalət və s. (banknotların emissiyası istisna olmaqla) həyata keçirən kredit təşkilatı.

UNİVERSAL BİRJA – tək cə əmtəələrin geniş kütləsi ilə deyil, həmçinin valyuta, qiymətli

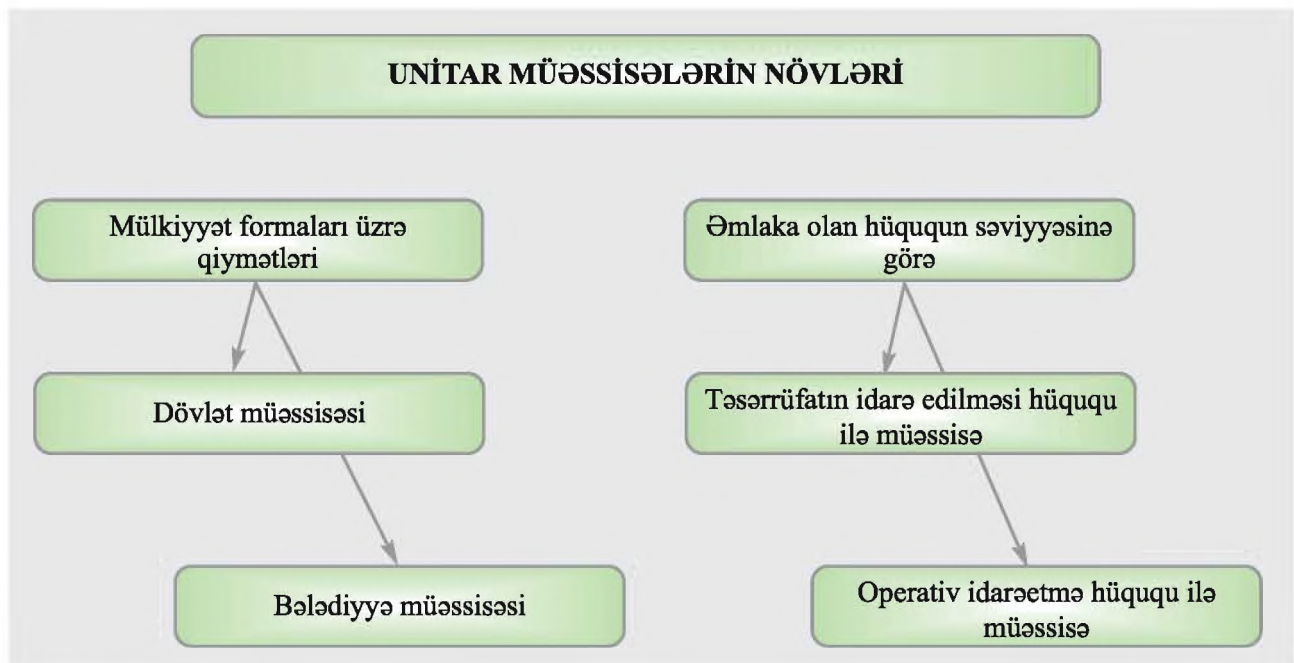
kağızlar, eləcə də fraxt kontraktları ilə əməliyyatların həyata keçirildiyi birja.

UNİVERSAL MAĞAZALAR – elə pərakəndə ticarət müəssisələridir ki, burada bir-biri ilə bağlı olmayan mal qrupları müxtəlif şöbələrdə satılır.

UNİVERSAL TƏDQIQAT – marketing tədqiqatlarından biri. Sifarişçi onu maraqlandıran sualları şəxsi və ya telefon müsahibələri üçün anketlərdə yerləşdirmək imkanı əldə edir. Belə müsahibə bir çox mövzuları o halda əhatə edə bilər ki, “anket məkanı” bir neçə müştəri tərəfindən alınsın; bu zaman ayrı-ayrı müştərilər digərləri ilə birgə anketin istifadəsi hesabına böyük qənaətə nail ola bilər.

UNSIYA (lat. *uncia*) – troya unsiyası 31,1 qramdır, qızıl və digər qiymətli metalların müasir çəki vahidi.

UORTON MODELİ – iqtisadi fəallığın və işsizlik səviyyəsinin rüblük proqnozlaşması üçün nə-

Sxem 1

zərdə tutulan ABŞ iqtisadiyyatının ekonometrik modellərindən biri. Pensilvaniya Universitetinin Uorton maliyyə-kommersiya məktəbində işlənib hazırlanmışdır. Təxminən 60 riyazi tənliyi, o cümlədən istehsal funksiyasını (Kobba-Duqlas funksiyası kimi), Filips əyrisini, maliyyə-büdcə sistemini xarakterizə edən bir sıra tənlikləri özündə cəmləyir. Sonuncu nəzəriyyə Uorton modelini Kleyn-Holdberger modelindən fərqləndirir. Uorton modelində əsas istehsal sahələrinə, qiymətlərin dinamikasına dəqiqliklə baxılır. 60-cı illərin axırlarında yaradılan Uorton modeli sonralar ABŞ və bir sıra ölkələrdə həm daha mürəkkəb və çətin, həm də daha sadə iqtisadi modellərin işlənməsi üçün əsas olmuşdur.

URBANİZASIYA – şəhərlə bağlı olan cəmiyyətin inkişafında şəhərlərin rolunun artmasını göstərən tarixi proses olub, özündə əhalinin sosial-peşə və demoqrafik strukturunu, həyat tərzini, mədəniyyətini, məskunlaşması və məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi məsələlərini birləşdirir.

İndi dünyanın şəhərlərində 2,4 mlrd., inkişaf etməkdə olan ölkələrin 20 şəhərində isə 130 mln. nəfərdən çox insan məskunlaşmışdır. Müasir urbanizasiya prosesi keçmiş dövrlərin urbanizasiya prosesindən iri şəhərlərin coğrafiyasının, tiplərinin, formalarının, üslublarının universallığı, şəhər mühiti inkişafı proseslərinin keyfiyyət göstəriciləri ilə fərqlənir. Urbanizasiya proseslərinin yaranmasında, inkişafında bir sıra meyllər özünü göstərir. İlk növ-

Cədvəl 1

Urbanizasiya səviyyəsi

Urbanizasiya səviyyəsi yüksək olan ölkələr	Urbanizasiya səviyyəsi orta olan ölkələr	Urbanizasiya səviyyəsi aşağı olan ölkələr
Şəhər əhalisinin payı 50%-dən çoxdur	Şəhər əhalisinin payı 20-50%	Şəhər əhalisinin payı 20%-dən aşağıdır
Böyük Britaniya Venesuela Küveyt İsveç Avstraliya Yaponiya	Əlcəzair Boliviya Nigeriya Hindistan Zair Misir	Çad Efiopiya Somali Niger Mali Zambiya

bədə, şəhərdə urbanizasiya və onunla cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqə inkişaf edir. Müəyyən iqtisadi, sosial şəraitdə məskunlaşma və şəhəri əhatə edən ətraf rayonlarla çoxcəhətli əlaqə yaranır. Əsaslandırılmış elmi tədqiqatlarda urbanizasiya prosesi, ilk növbədə, müxtəlif məzmunlu, funksional xarakterli və şəhər ilə sıx əlaqəli “urbaniləşmiş mühitlə” əlaqədar öyrənilir. “Urbaniləşmiş mühit” in-

sanların həyatı, sənaye, digər istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti və mövcudluğu, cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı əlaqələri üçün xüsusi mühit kimi qiymətləndirilir.

Urbanizasiya üçün təmərküzləşmə prosesi, qeyri-kənd təsərrüfatı istehsalının, nəqliyyatın intensiv inkişafı, şəhər yaşayış tərzinin formalaşması, məskunlaşmanın mütərəqqi formaları, şəhər mədəniyyətinin, təhsil və

Cədvəl 2

Dünya şəhər əhalisinin dinamikası

İllər	Əhali milyon nəfər	Bütün əhalidə payı, %
1900	220	13
1950	740	29
1970	1350	36
1990	2280	43
2025 (proqnoz)	Təqribən 5000	Təqribən 61

səhiyyənin qabaqcıl sahələrinin inkişafı səciyyəvidir. Geniş mənada özünəməxsus sosial, iqtisadi inkişafda olan şəhər münasibətləri urbanizasiyanın məzmununu təşkil edir. Şəhər tarixi fenomen kimi konkret cəmiyyətdə yenilik gətirən və öndə gedən obyektidir.

Yüz il əvvəl dünyada tək-tək şəhərlərin əhalisi 100 min nəfər olduğu halda, indi belə şəhərlərin (Avropada) sayı 800-dən çoxdur. Əhalisinin sayı 10 milyondan artıq olan onlarca şəhər

Dakka (Banqlades)

Manila (Filippin)

Mexiko (Meksika)

var. Artıq dünyada şəhər əhalisi ilə kənd əhalisinin sayı bərabərləşmişdir. Gələcəkdə şəhər əhalisinin artması meyli daha da güclənəcəkdir. Bu isə qlobal miqyasda iqtisadi, sosial-demografik baxımdan həyəcan təbili çalan və mürəkkəb proses kimi qiymətləndirilən, bəşəriyyətin qarşısında çətin həll edilə bilən, bir sıra problemlər yaradan superurbanizasiyadır.

Urbanizasiya proseslərinin, şəhərlərin genişlənməsinin dərk edilməsi onunla çətinləşir ki, mahiyyəti, məzmunu, miqyası,

San Frasisko (ABŞ)

istehsal sahələrinin təmərküzləşməsinə görə “şəhər” məhfumu dəqiq anlayışa malik deyil. Bəzi hallarda onun sərhədi “şəhər şəhər deyil” kimi də mübahisə doğurur. Elə kəndlər, şəhər tipli qəsəbələr var ki, onların əhalisi, istehsal təmayülü, funksiyası bir sıra şəhərlərin funksiyasından

geri qalmır. Əlbəttə, belə obyektiv proses o demək deyil ki, bu kimi yaşayış məntəqələrinin hamısı gərək şəhərə çevrilsin.

Urbanizasiyanı stimullaşdıran, gücləndirən amil ictimai əmək bölgüsü, o cümlədən intellektual əməyin tərəqqisi, elmin bilavasitə məhsuldar qüvvələrə

çevrilməsi şəraitində qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrinin fəaliyyət dairəsinin artırılmasıdır.

Urbanizasiya ərazi aspekti hər hansı rayonun, buna məruz qalan zonaların (ancaq zonaların, areal və rayonların yox), urbaniləşmiş ərazilərin bölgüsü, şəhər yaşayış məntəqələrinin ayrılması ilə deyil, məskunlaşmanın intensivliyi ilə ifadə edilir. Urbanizasiya şəhər mühitində sıx əhali məskunlaşmasının təzahürüdür. İnkişaf etmiş ölkələrdə sənaye, nəqliyyat, ticarət, mədəniyyət sahələrinin sıx yerləşdiyi mərkəzlərdə bu urbaniləşmiş şəhər mühiti suburbanizasiya yaradır. Bu, iri şəhərlərin, şəhərtrafi zonaların sürətli inkişafının nəticəsində meydana gəlir. Belə proses bir çox şəhər tipli qəsəbələrin kiçik, orta şəhərlərin, şəhərtrafi yaşayış məntəqələrinin birləşməsi vasitəsilə bütövlükdə aqlomerasiya yaradır.

Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin

Cədvəl 3

Urbanizasiya səviyyəsinə görə ölkələrin təsnifatı (%)

Yüksək urbanizasiyalı	Orta urbanizasiyalı	Aşağı urbanizasiyalı
50%-dən yuxarı	20-50%	20%-ə qədər
– Belçika (95), Almaniya, Danimarka, Böyük Britaniya, İspaniya, Niderland və s.; – İsrail (90), Küveyt (94) və s.; – ABŞ (74), Qvadelupa (90), Qviana (81), Argentina (86), Uruqvay (89), Çili (84); – Avstraliya (85)	– Portuqaliya (30), Albaniya (36); – Çin (40), Hindistan (27), İndoneziya (31); – Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan, Moldova	Kamboca (11), Laos (16), Butan (13), Nepal (7), Oman (9), Burkino-Faso (9), Burundi (5), Ruanda (7), Efiopiya (12)
İnkişaf etmiş ölkələr: 75 % AB ölkələri: 80,8 %	Dünya: 47 % İnkişaf etməkdə olan ölkələr: 41%	Zəif inkişaf etmiş ölkələr: 14,7 %

Cədvəl 4

**Şəhər əhalisinin sayına görə
dünyanın iri ölkələri (2010)**

Ölkələr	Şəhər əhalisi, milyon nəfər	Şəhər əhalisinin payı
Çin	470	36
Hindistan	280	28
ABŞ	220	77
Braziliya	125	81
Rusiya	106	73
Yaponiya	90	79
İndoneziya	85	40
Meksika	74	74
Almaniya	71	87
Böyük Britaniya	53	29
Nigeriya	48,1	43
Türkiyə	48,1	74
Fransa	43,9	75
Filippin	41,1	56
İtaliya	38,6	67

Bizim ümumi xəttimiz, siyasətimiz, şəhərsalma proqramlarımız vardır... Mən Bakının yeni şəhərsalma konsepsiyasını təsdiq etmişəm. Biz vaxtı ilə köhnəlmiş, ekoloji cəhətdən təhlükəli sənaye müəssisələrini şəhərin mərkəzindən çıxarıyıq, yeni yerlərə köçürürük. Eyni zamanda, köhnəlmiş müəssisələrin fəaliyyətə davam etməsi də lüzumsuzdur. Biz yeni, güclü sənaye potensialı yaradıyıq. Əlbəttə, çalışmalıyıq ki, ən qabaqcıl texnologiyalar tətbiq edilsin. Şəhərin mərkəzində – köçürülən köhnəlmiş sənaye müəssisələrinin yerlərində ictimai istifadə üçün yerlər yaradılmalıdır. Parklar, avtomobil dayanacaqları, bağçalar salınmalıdır ki, insanlar üçün daha da yaxşı şərait yaradılsın. Yaşillıq zolaqları, ağaclar əkilməlidir... Çünki bu, həyatımızdır, sağlamlığımızdır, gələcəyimizdir... Eyni zamanda, şəhərimizdə və ətraf qəsəbələrdə çirklənmiş göllər həddindən artıq çoxdur. Təxminən 30-a qədər göl vardır. O göllərin yaranması tarixi bizə bəllidir. Oraya lay suları, kanalizasiya suları axır. Bu, əlbəttə ki, Bakının müasir simasına uyğun gəlmir... Biz bu gölləri təmizləməliyik, abadlaşdırmalıyıq, kanalizasiya və drenaj sistemlərini yaratmalıyıq ki, bu göllərdən Bakı sakinləri və onun qonaqları istifadə etsinlər. Hazırda çox acınacaqlı mənzərə təşkil edən bu göllər gözəl, şəffaf göllərə çevrilməlidir. Mən hesab edirəm ki, biz buna nail olacağıq... Bunun ölkəmizin gələcəyi üçün çox böyük əhəmiyyəti olacaqdır.

İlham Əliyev

ərazisini müəyyən mənada aqlomerasiya, suburbanizasiya adlandırmaq olar. Suburbanizasiya prosesi mərkəzdə yerləşən ərazinin məhdudlaşması, bəzən tükənməsi üzündən müəyyən mərkəzə yaxın aqlomerasiya ərazilərinin, əyalətlərin qarışdırılmasının (birləşdirilməsinin) ifadəsidir.

Urbanizasiya prosesi müasir dövrdə də inkişaf etməkdə, dəyişməkdə olan şəhər mühitinin tələblərini, onun həyata keçirilməsi mexanizmini müəyyənləşdirən fasiləsiz fəaliyyət göstərən sosial-iqtisadi vasitədir. Bu baxımdan urbanizasiya hərəkəti, sadəcə olaraq, yeni element deyil, müəyyən çərçivə (şəhər mühiti) daxilində sosial inkişafın mühüm elementidir.

Şəhərin inkişafı ətraf rayonların, ekoloji mühitin, demografik proseslərin təsirindən asılıdır. Bir mühüm amili də nəzərə almaq lazımdır ki, əgər işçi qüvvəsi axını bilavasitə şəhərləri əhatə edən inzibati rayonlar hesabına baş verirsə, ticarət, nəqliyyat əlaqələrinin inkişafı, şəhər əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmini nisbətən uzaq rayonlar hesabına aparılır.

Bakı dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevrilmişdir. Bakının inkişafında neftçixarma sənayesi həlledici rol oynayır. 1897-ci ildə Bakıda 112 min nəfər yaşayırdısa, 2000-ci ildə bu rəqəm 1,8 mln. nəfər təşkil etmişdir.

1941-1945-ci illər müharibəsindən sonra Azərbaycanda yeni şəhərlərin salınması iki təmayüllü olmuşdur: a) peyk şəhəri, mikrorayonlar; b) mühüm sənaye mərkəzləri olan yeni şəhər-

BAKI

Qara Şəhərin yerində yeni müasir şəhər

Bakının müasir mərkəzi həm də şəhər nəqliyyatının yeni şəbəkəsinin yaradılması sayəsində universal olacaqdır. Belə ki, məsələn, burada Bakı Ağ Şəhər-nin mərkəzi meydanına çıxışı olan metro stansiyasının inşa olunması, habelə avtobus nəqliyyatı şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bütün sahil boyu tramvay xəttinin çəkilməsi də planlaşdırılır. Habelə, su nəqliyyatından istifadə edilməsi üçün, bütün Bulvar xətti boyu dəniz yolunun salınması da nəzərdə tutulmuşdur.

Bakı Ağ Şəhər-nin İnfrastruktur kommunikasiyalarının işçi layihələri işlənib hazırlanmışdır.

Paytaxtda yeni müasir mərkəzin yaradılması yerli və əcnəbi sərmayəçilərin cəlb edilməsi üçün əlavə imkanlar açır. Bu məqsədlə, sərmayəçilər üçün xüsusi şərtlər nəzərdə tutulmuşdur. Bakının ekoloji cəhətdən ən yararsız, neft və neft tullantıları ilə çirklənmiş ərazilərində yeni inkişaf layihəsinə uyğun olaraq ən müasir və böyük yaşayış mərkəzi yaradılacaqdır. Burada, həmçinin inzibati binalar, müxtəlif ticarət mərkəzləri tikiləcək, istirahət parkları və yeni yaşayış mərkəzini dənizlə birləşdirəcək bulvar salınacaqdır. "Bakı Ağ şəhər"də sosial infrastruktur ən müasir tələblər səviyyəsində qurulacaqdır. "Bakı Ağ şəhər" layihəsi Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin xüsusi Fərmanı ilə təsdiq olunub.

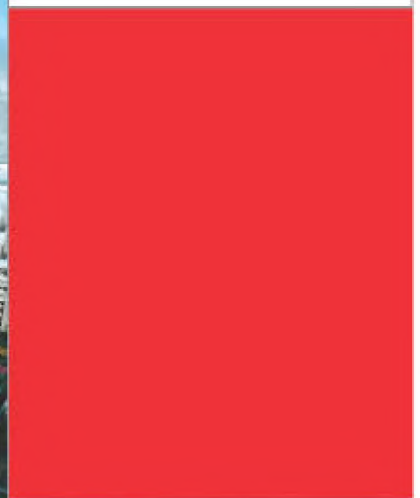
“Bakı şəhərində çox gözəl layihə başlayır. Şəhər içində şəhər yaradacağıq. “Ağ şəhər” layihəsi artıq bundan sonra icra edilməyə başlayır. Bu, ölkəmiz, şəhərimiz üçün çox əlamətdar hadisədir. Bu şəhərin adı da gözəldir, memarlığı, quruluşu da. Bu şəhərin Bakıda yaradılması rəmzi mənə daşıyır. Çünki “Qara şəhər” ərazisində “Ağ şəhər” yaradılır. Bakının, Azərbaycanın zəngin neft yataqlarından müxtəlif insanlar istifadə etmişlər. Öz maddi imkanlarını yaxşılaşdırmışlar. Ancaq şəhərimizin ekoloji vəziyyətinə çox böyük zərbələr vurmuşdular. Ekoloji normalara riayət etmədən neft əməliyyatlarının aparılması nəticəsində bura “Qara şəhər”ə çevrildi. İndi bu ərazini təmizləmək üçün nə qədər böyük səylər göstərilir. Bir neçə metr dərinlikdən neft tullantıları çıxarıldı, ekoloji tədbirlər görüldü. Ümumiyyətlə, bu ərazinin təmizlənməsi Bakının ekologiyası üçün əvəzsiz məsələdir. Ancaq təmizləyəndən sonra bu ərazidə yeni şəhərin salınması müasir Azərbaycanın inkişafını göstərən vacib hadisədir. Bu şəhər tikiləcək. Bu şəhər yaşayacaq. Şəhər içində “Ağ şəhər”də on minlərlə insan yaşayacaq. Gözəl ofislər, yaşayış binaları tikiləcək, ictimai yerlər, dənizkənarı yeni bulvar salınacaqdır. Beləliklə, gün gəldi ki, biz “Ağ şəhər”in təməl daşını qoyduq. Bir müddət bundan əvvəl bütün hazırlıq işləri təşkil edilmişdir. Mənim tərəfimdən müvafiq Sərəncam verilmişdir”.

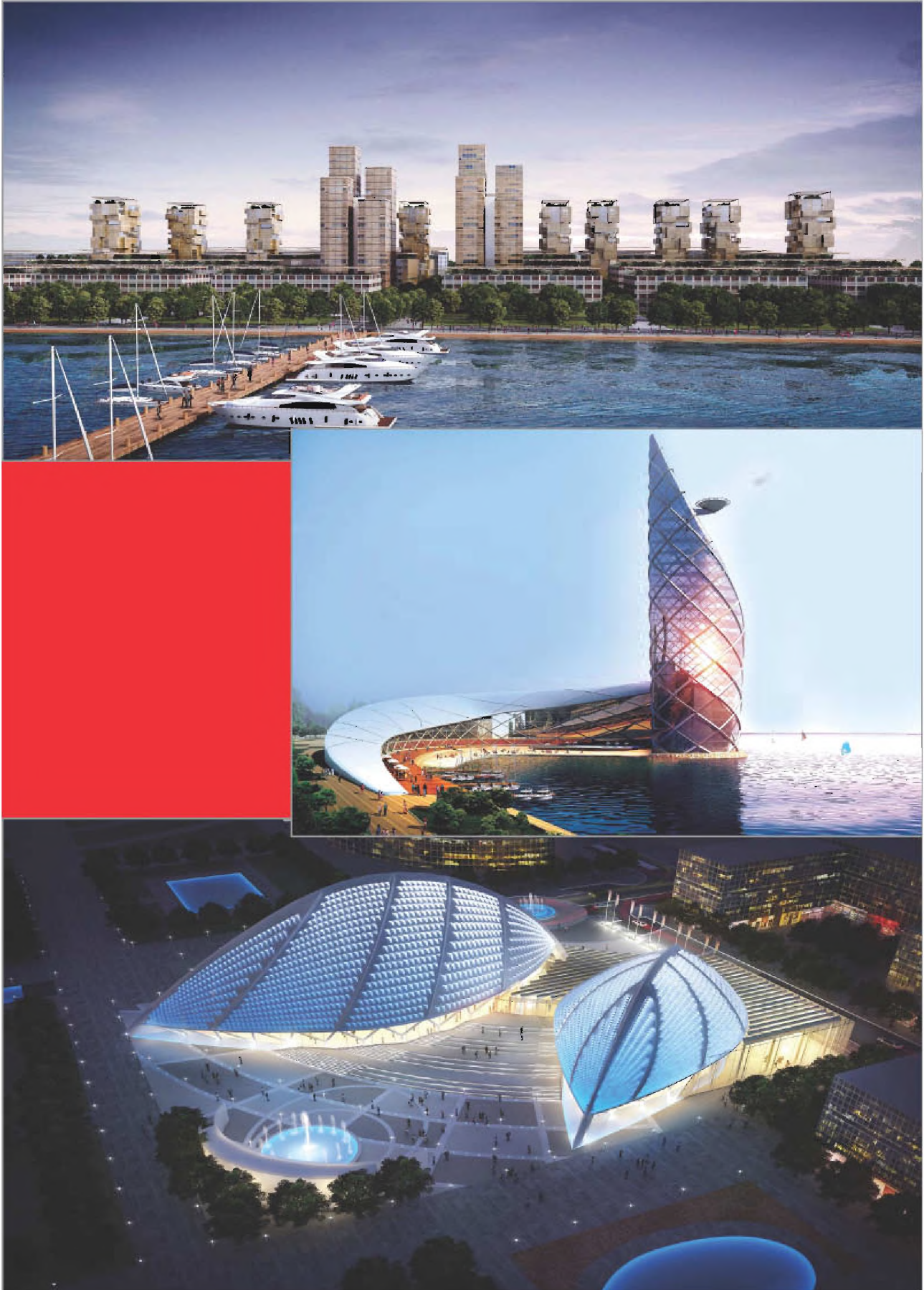
İlham Əliyev

“Bakı Ağ şəhər”in təməl daşının qoyulması mərasimindəki çıxışından.

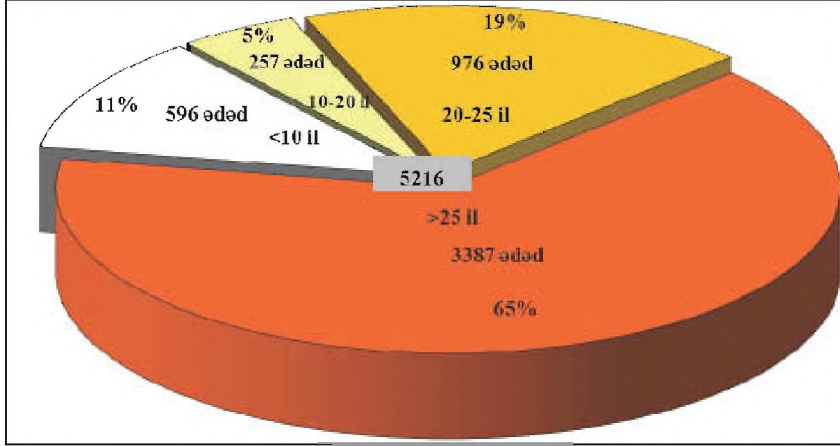
24 dekabr 2011-ci il

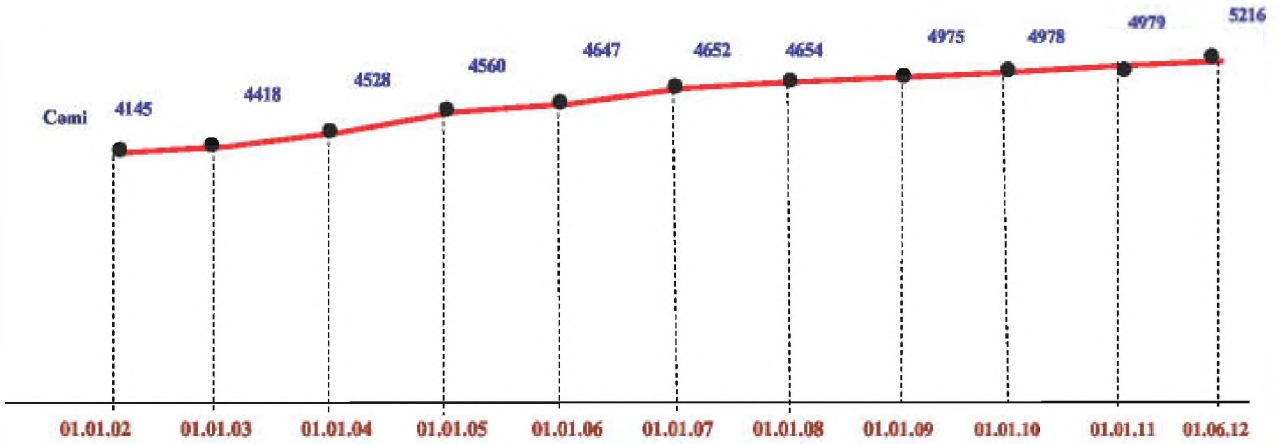
Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinin dövlət mənzil fondunda olan yüksək mərtəbəli binalardakı liftlərin işləmə müddətinə görə sayı

Şəhərlərdə uca mərtəbəli binaların tikintisi bütövlükdə lift təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsini, rahat, sürətli liftlərin quraşdırılmasını tələb edir. Son illərdə respublikada bu istiqamətdə xeyli işlər görülür, müasir standartlara cavab verən lift istehsal edən müəssisə istifadəyə verilmiş, liftlərin istismarı, təmiri ilə bağlı işlərin həcmi genişləndirilmişdir.

Qrafik 1

Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinin dövlət mənzil fondunda olan yüksək mərtəbəli binalardakı quraşdırılmış liftlərin illər üzrə sayı

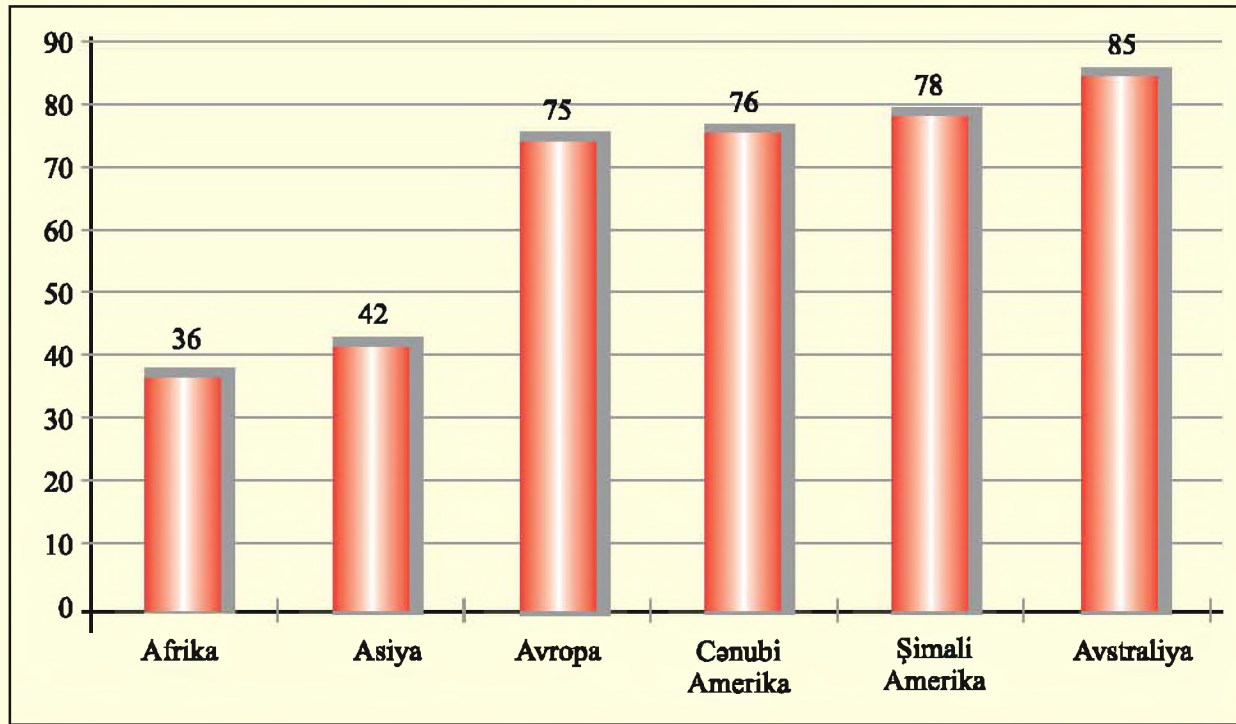
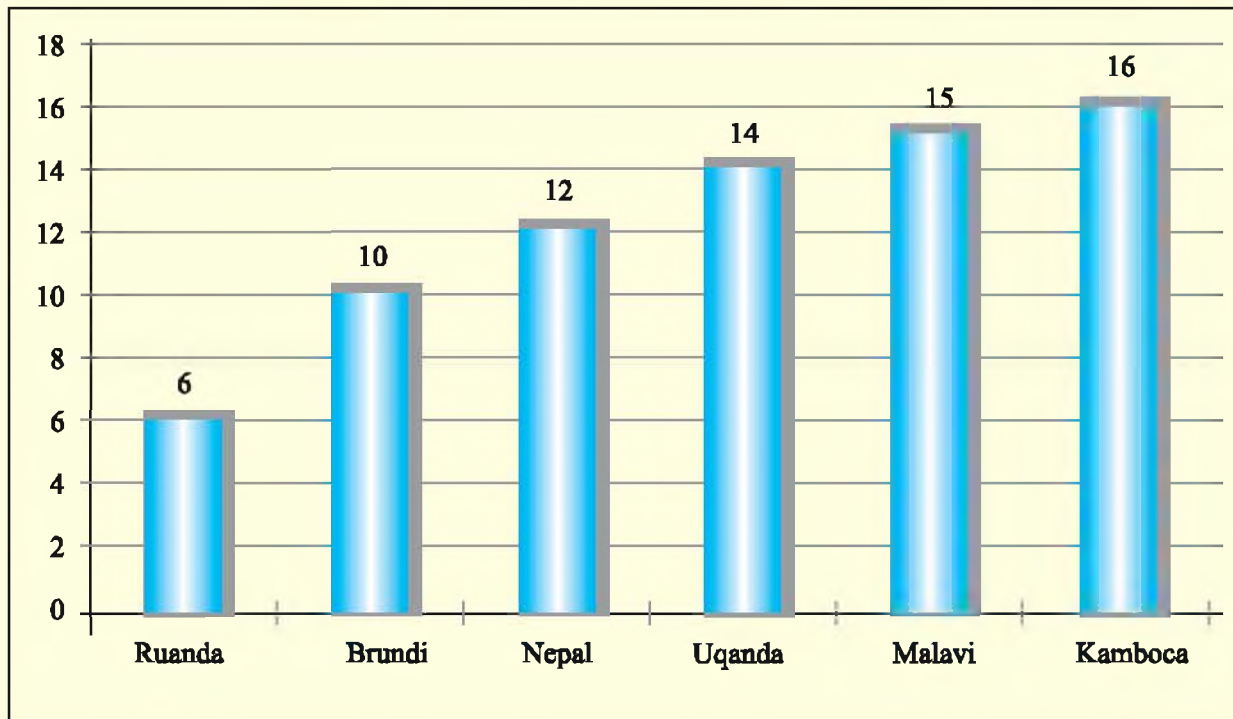
Qrafik 2

Cədvəl 1

Bakı şəhəri İcra Hakimiyyətinin Dövlət mənzil fondynda olan binalarında aparılan əsaslı təmir və yenisilə əvəz edilmiş liftlərin illər üzrə sayı

Görülən iş	Əsaslı təmir	Yenisilə əvəz edilən	Əsaslı təmir	Yenisilə əvəz edilən	Əsaslı təmir	Yenisilə əvəz edilən	Əsaslı təmir	Yenisilə əvəz edilən	Əsaslı təmir	Yenisilə əvəz edilən	Əsaslı təmir	Yenisilə əvəz edilən	Əsaslı təmir	Yenisilə əvəz edilən
Liftin sayı	162	35	46	46	62	71	216	58	295	129	375	80	1156	419

Dünya regionları üzrə urbanizasiya səviyyəsi, faizlə (2010)**Qrafik 1****Daha aşağı urbanizasiyalı ölkələr, faizlə (2010)****Qrafik 1**

Dünyanın nəhəng ölkələrində şəhər əhalisinin payı (faizlə):

Avstraliya – 89%	Argentina – 92%	Banqladeş – 27%
Braziliya – 86%	Böyük Britaniya – 90%	Almaniya – 74%
Hindistan – 29%	İndoneziya – 52%	İran – 68%
İtaliya – 68%	Kanada – 80%	Çin – 43%
Kolumbiya – 74%	Konqo (paytaxt Kinşasa) – 34%	Meksika – 77%
Nigeriya – 48%	Pakistan – 36%	Rusiya – 73%
ABŞ – 82%	Ukrayna – 68%	Fransa – 77%
Efiopiya – 17%	Yaponiya – 66%	

Mənbə – www.rgo.ru

lər. Birinciliyə, Bakının “cazibə qüvvəsi” altındakı Qaradağ, Xırdalan qəsəbələri, doqquz mikro-rayon, ikinciyə metallurjiya, kimya, sənaye mərkəzi Sumqayıt, neftçıxarma, elektroenerge-

tika mərkəzi Əli Bayramlı (Şirvan), güclü energetika sənayesinə malik Mingəçevir, dağ-mədən sənayesinə malik Daşkəsən şəhərləri daxildir.

1950-ci illərdən sonra yaradıl-

mış şəhərlərin hamısı (Sumqayıt müstəsna olmaqla) təbii sərvətlərin – metallurjiya, kimya, yanacaq-energetika, tikinti sərvətlərinin mənimsənilməsi və istifadəsi, onların bazasında müvafiq sənaye komplekslərinin inkişafına əsaslanmışdır. Müharibədən sonrakı dövrdə “təmiz yerdə” yaranan şəhərlər tam mənada təbii sərvətlərdən istifadə edilməsi ilə əlaqədardır. Professor V.Əfəndiyev Azərbaycan şəhərlərinin sistem əmələgətirici amillərinin aşağıdakı qrupda formalaşdırılmasını məqsədyönlü hesab edir:

– sırf sənaye istehsalı zonasında intensiv təmərküzləşməyə, urbanizasiyaya malik, ətrafında aqrosənaye sahələri inkişaf etdirilən şəhərlər (Bakı, Sumqayıt);
– iqtisadiyyatın, xüsusilə sənayenin inkişaf bazasını təmsil edən energetika, metallurjiya, kənd təsərrüfatı məhsulları əsasında işləyən yeyinti, yüngül sənaye müəssisələrinə malik şəhərlər (Gəncə, Əli Bayramlı (Şirvan), Mingəçevir, Naxçıvan);
– əsasən yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üzrə ixtisaslaşan, əhalinin məşğuliyyətində mühüm yer tutan, kənd tə-

Cədvəl 5**Urbanizasiya səviyyəsi yüksək olan dünyanın 20 ölkəsi**

№	Ölkə	Urbanizasiya səviyyəsi, %
1.	Vatikan	100
2.	Monako	100
3.	Nauru	100
4.	Sinqapur	100
5.	Küveyt	98
6.	Belçika	97
7.	Qətər	96
8.	Malta	94
9.	San-Marino	94
10.	Venesuela	93
11.	Argentina	92
12.	İslandiya	92
13.	İsrail	92
14.	Uruqvay	92
15.	Böyük Britaniya	90
16.	Andorra	89
17.	Avstraliya	89
18.	Bəhreyn	89
19.	Çili	88
20.	Danimarka	87

Cədvəl 6

**Urbanizasiya səviyyəsi aşağı olan
dünyanın 20 ölkəsi**

№	Ölkə	Urbanizasiya səviyyəsi, %
1.	Burundi	10
2.	Papua-Yeni Qvineya	12
3.	Trinidad və Tobaqo	13
4.	Uqanda	13
5.	Lixtenşteyn	14
6.	Şri-Lanka	15
7.	Niger	16
8.	Efiopiya	17
9.	Nepal	17
10.	Ruanda	18
11.	Solomon adaları	18
12.	Malavi	19
13.	Burkina-Faso	20
14.	Eritreya	21
15.	Kamboca	22
16.	Keniya	22
17.	MFŞ	22
18.	Samoa	23
19.	Əfqanıstan	24
20.	Lesoto	25

sərrüfatı seyrək urbanizasiyaya malik şəhərlər (buraya əsasən orta şəhərlər daxildir);

– yerli kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edən, yeyinti, yüngül sənaye müəssisələrinə, seyrək əhali məskunlaşmasına, əhalisinin əksəriyyəti qeyri-sənaye sahəsində, inzibətçilik, idarəçilik xidməti ilə məşğul olan kiçik şəhərlər (rayon mərkəzləri və s.);

– qarışıq tipli yerli sənaye sahələrinə, xidmət sferasına, seyrək əhali məskunlaşmasına malik şəhər tipli qəsəbələr.

V.Əfəndiyevin XX əsrin sonlarında apardığı tədqiqatın nəticələrinə görə, əhali məskunlaşması dərəcəsinə görə Azərbaycan

şəhərlərini aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- əhalisi iki milyon nəfərdən çox Bakı – paytaxt şəhəri;
- əhalisi 300 minə çatan Gəncə, Sumqayıt şəhərləri;
- əhalisi 20 mindən 100 min nəfərə qədər (24) orta şəhərlər;
- əhalisi 5 mindən 20 minə qədər (42) kiçik şəhərlər;
- əhalisi min nəfərdən 7 min nəfərə qədər olan 114 şəhər tipli qəsəbələr.

Rurbanizasiya (ing. *rural* – kənd və urbanizasiya) – şəhər formaları və həyat şəraitinin kənd yerinə yayılması prosesi.

UŞAQLARIN SIĞORTALANMASI – şəxsi sığorta nö-

vü. Valideynlərlə, övladlığa götürənlərlə və uşağın digər qohumları ilə bağlanan fərdi müqavilələrlə tərtib olunur.

UTILİTARİZM – hökumətin cəmiyyətdəki hər bir kəsin məcmu rifahını yaxşılaşdırmaq üçün siyasət aparmalı olduğunu hesab edən siyasi fəlsəfə.

UYĞUNLAŞMA (ADAPTİV) MODELİ – geniş mənada özünü təshih edən (düzəldən), öz-özünə qurulan (nizamlanan) modeldir ki, şərait vaxtına görə dəyişmələri əks etdirmə qabiliyyətinə malikdir. Zaman ardıcılığının (zaman sırasının) müxtəlif üzvlərinin informasiya qiymətlərini (sərvətlərini) nəzərə alır və tədqiq edilən sıranın gələcək üzvlərini qiymətləndirməyə imkan verir. Uyğunlaşma modeli, hər şeydən əvvəl, qısamüddətli statistik proqnozların hazırlanması, həmçinin uzunmüddətli meyillərin seçilməsində təhlillər üçün nəzərdə tutulur.

Qısa mənada uyğunlaşma modeli statistikada eksponensial çəkili sürüşkən orta (eksponensial uyğunlaşdırma – hamarlaşma) ifadəsindən istifadəyə əsaslanan model, təshihəmə üsulu kimi qəbul olunmuşdur.

Uyğunlaşma parametri – öyrənilən vaxt sıralarının dinamikasında uyğunlaşma modelinin dəyişmə reaksiyasının tezliyini xarakterizə edən kəmiyyət. Retrospektiv statistik materiallardan ən yaxşı uyğunlaşma parametrlərinin seçilməsi üçün istifadə edilir. Eksponensial hamarlıq üçün:

$$S_t = \beta S_{t-1} + \alpha x_t = S_{t-1} + \alpha(x_t - S_{t-1}) = S_{t-1} + a e_t$$

düsturundan istifadə edilir.

Burada: $0 < \alpha < 1$; $\alpha = \text{conts}$; $\beta = 1 - \alpha S_t$ t anında eksponensial orta göstəricidir, x_{t+1} , gələcək sıra üzvünün proqnozu kimi qəbul edilir; e_t – bir addımda proqnozlaşdırma səhvidir; daimi hamarlığın uyğunlaşma parametri hesab edilir. Uyğunluq modeli özündə fasiləli uyğunlaşma parametrlərini cəmləşdirə bilər, bu da modelə *alqoritmlərin* tətbiqi ilə müəyyən olunur. Modeldə bir neçə uyğunlaşma parametri ola bilər.

Uyğunluq – riyazi obyektlərin son vəziyyətini (ədədi ardıcılığı və sıraları, inteqralları, terminləri və s.) əks etdirən riyazi anlayış. Miqdara yaxınlaşan məsələlərin həllində istifadə edilir (məsələn, mürəkkəb fiqurların sahə və həcmələrinin, funksiyalarının parça-xətti hissələrlə yaxınlaşdırılması yolu ilə inteqralların təqribi hesablanması üçün).

Uyğunluq meyarları – hipotezani, paylanma qanununu tam, yaxud parametrlərin məhdud hissəsini dəqiqliklə müəyyənləşdirilən meyarlardan biri. Uyğunluğun daha çox yayılmış meyarları Kolmoqorovun və Kolmoqorov-Smirnovun omeqakvadrat, x_1 – kvadrat meyarlarıdır. Öyrənilən *təsadüfi kəmiyyətin* paylanması funksiyası haqqında hipoteza statistikanın köməyi ilə aşağıdakı düsturla yoxlanılır:

$$D_n = \text{Sup}_{-\infty < x < \infty} |F_n(x) - F(x)|$$

Burada: $F_n(x)$ və $F(x)$ – paylanmanın seçmə və model funksiyalarıdır; K.Pirsonun x_1 –kvadratının uyğunluq meyarı $p_k = P(E_k)$ hipotetik ehtimalının E_1, E_2, E_3 təsadüfi hadisələrinin,

müstəqil n müşahidələrindən seçmələrdə onların nisbi tezliyinin uyğunluğunu yoxlayır. Bir çox əlavələrdə E_k hadisəsi ondan ibarət olur ki, təsadüfi kəmiyyət müəyyən intervala düşür. Belə ki, meyarlar x kəmiyyətinin hipotetik nəzəri paylanmasının onun empirik paylanması ilə müqayisəsinə imkan verir.

UYĞUNLUQ NİŞANI – məhsulun, prosesin, yaxud xidmətin təsdiq edilmiş tələblərə uyğunluğunu göstərən, sertifikatlaşdırma sisteminin qaydalarına uyğun verilən və tətbiq olunan, müəyyənləşdirilmiş qaydada qeydiyyatdan alınan nişan.

UYĞUNLUQ PRİNSİPI – beynəlxalq mühasibat uçotu prinsipidir ki, bütün daxilolmaların satış, mallarla təchizat və xidmət göstərilməsi dövrünə aid olması və hesabat dövründə ancaq bu dövrün gəlirlərinə gətirib çıxaran xərclərin qeydiyyatdan alınması deməkdir.

Uyğunluq prinsipinin tətbiqi zamanı aşağıdakı qaydalar fəaliyyət göstərir:

- 1) əgər hasil olunan məsrəflər gələcək mənfəətə gətirib çıxarırsa, onlar aktiv kimi əks olunur;
- 2) əgər onlar cari gəlirlərə səbəb olursa, xərclər kimi göstərilir;
- 3) əgər heç bir gəlir yaratmırsa, ziyan kimi əks olunur.

Bəzən bu prinsipi yığım prinsipi adlandırırlar. Bu həmçinin menecmentin prinsipidir ki, qarşıda qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək üçün rəhbəri zəruri səlahiyyətləri işçiyə təqdim etməyə məsul edir.

UYĞUNLUQ SERTİFİKATI – məhsula, prosesə və ya xidmətə təqdim edilən bütün müəy-

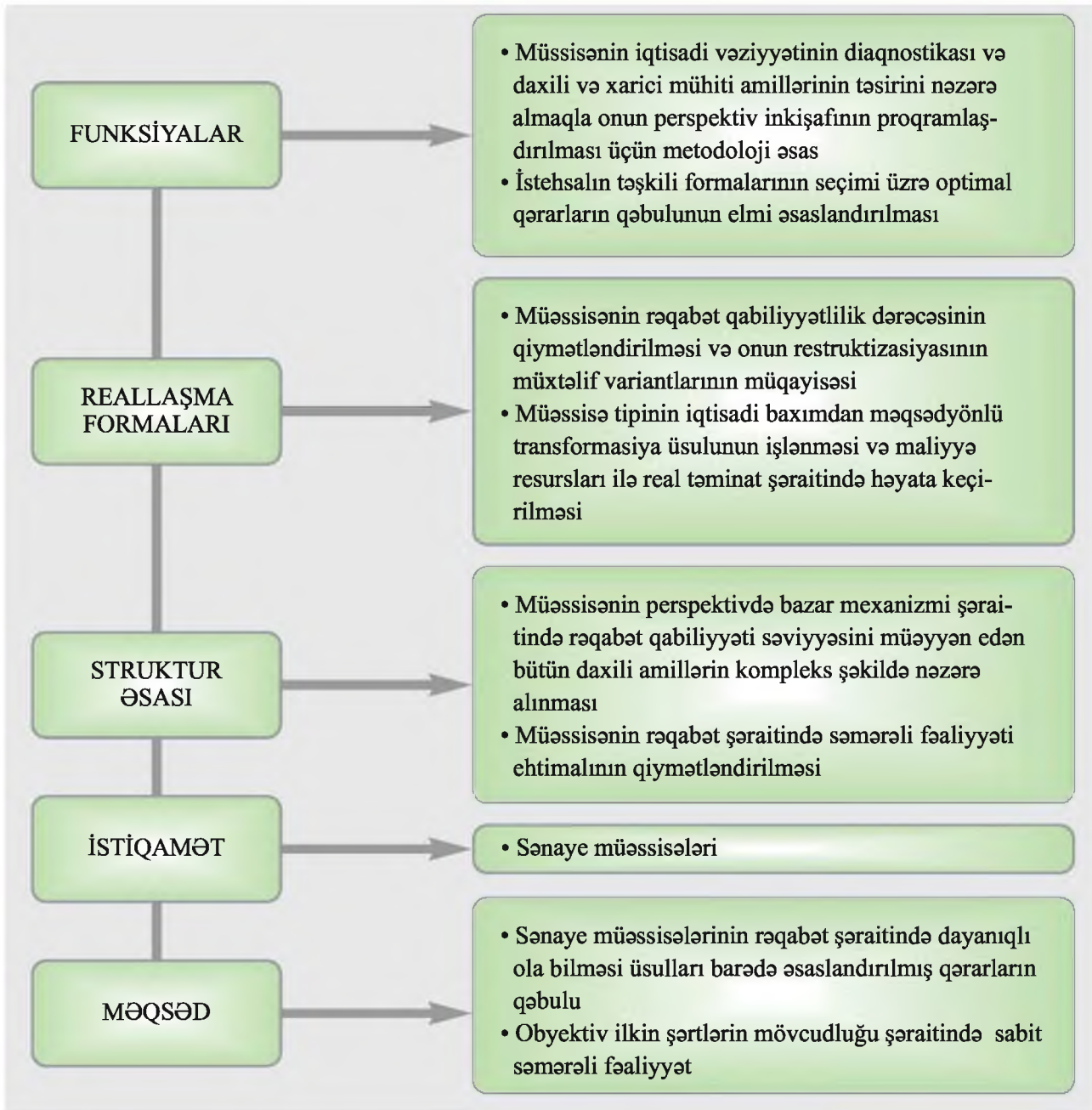
yən olunmuş tələblərə riayət edilməsinin təsdiqlənməsi üçün sertifikatlaşdırma sisteminin qaydaları əsasında verilən sənəd.

Uyğunluq nişanı – müəyyən olunmuş qaydada müdafiə edilmiş, lazımı qaydada identifikasiyalaşdırılmış məhsulun, prosesin və ya xidmətin konkret standartda və ya başqa normativ sənədə uyğunluğuna zəruri əminlik yaradan nişan. Sertifikatlaşdırılmış məhsulun tələblərə müvafiq olmasını müəyyənləşdirmək və ona nəzarət etmək üçün məhsulun sertifikatlaşdırılması qaydasına uyğun olaraq vaxtaşırı təftiş nəzarəti aparılması zəruridir.

UYĞUNSUZLUQ SERTİFİKATI – (sertifikat) sertifikatlaşdırma sisteminin qaydaları üzrə sertifikatlaşdırılmış məhsulun müəyyən edilmiş tələblərə uyğunsuzluğunun təsdiqi üçün verilmiş sənəd.

“UZANAN” SİSTEMLƏR – “dəqiq müddət” konsepsiyasının prinsiplərindən istifadə edən logistik sistemlər. Bu sistemlərdə maddi ehtiyatların və ya hazır məhsul ehtiyatlarının artırılması üçün sifarişlərin yerləşdirilməsi kəmiyyət baxımından böhranlı səviyyəyə çatdıqda baş verir. Bu halda logistik zəncirlər üzrə ehtiyatlar malgöndərlərdən istehlakçılara qədər “uzanır”. “Dəqiq müddət” prinsipində resursların bütün kanallar üzrə sonrakı hərəkətini müəyyən edən tələb aparıcı rol oynayır. “Dəqiq müddət” konsepsiyası logistik strukturun bütün səviyyələrində məhsulun keyfiyyət səviyyəsinə nəzarəti gücləndirməyə və sabit saxlamağa doğru aparır. JİT (Just In Time)

Müəssisənin bazar şəraitinə uyğunlaşması modeli

Sxem 1

texnologiyasının həyata keçirilməsinin səmərəliliyi üçün etibarlı telekommunikasiya sistemlərinin və onların informasiya-kompüter dəstək vasitələri olmalıdır. Müasir JİT texnologiyaları və logistik sistemlər daha çox inteqrasiya edilmişdir və logistik istehsal konsepsiyalarının

və paylaşdırma sistemlərinin müxtəlif variantlarından təşkil olunur, məsələn, logistik kanallarda ehtiyatları minimallaşdıran sistemlər; ehtiyatların səviyyəsini sürətlə bərabərləşdirməyə imkan verən logistik sistemlər; avtomatlaşdırılmış çevik preventiv istehsal; qrup texnologi-

yaları; məhsulun keyfiyyət tsikllərinə ümumi statistik nəzarət və idarəetmə üçün müasir logistik sistemlər və s. Nəticədə müasir dövrdə bu texnologiyaları "dəqiq vaxtında" konsepsiyasının yeni versiyası olan JİT-2 konsepsiyasına aid edirlər. JİT-2 logistik konsepsiyasının

əsas məqsədi istehlakçıların tələblərini maksimum təmini üçün firmanın bütün logistik funksiyalarını maksimum inteqrasiya etdirməkdir. JİT-2 ideologiyasına əsaslanan sistemlərdə alıcıların tələbatının əvvəlcədən proqnozlaşdırılması əsasında kiçik həcmli hazır məhsul buraxılışı üçün çevik istehsal texnologiyalarından istifadə edilir.

UZANSIYA (lat. *usus* – adət) – 1) ticarət adəti, bəzi münasibətlərdə müqavilənin şərtlərini tamamlayır; işgüzar praktika; 2) növbəti saziş bağlanarkən tərtibatında əvvəlkilərin istifadəsi, tətbiq təcrübəsindən istifadə.

UZLAŞMA ANLAYIŞI – İngiltərədə standart mühasibat praktikası (SSAP) prinsiplərindən biri. Bu prinsip mühasibat hesablarının hazırlanmasında tətbiq edilir. Həmin hesablarda analogi maddələrin vahid hesabatlar paketində eyni şəkildə şərh baxımından uzlaşmaya riayət edilməlidir.

Bundan əlavə, bir hesabat dövründən digərinə keçid halında bu meyar zəruridir, çünki o,

müxtəlif zaman kəsiklərində alınmış məlumatları müqayisə etməyə və tutuşdurmağa imkan verir.

UZUFUKT – Roma hüququnda qanunla və ya müqavilə ilə müəyyən dövr üçün başqa şəxsə məxsus olan, gətirdiyi məhsullar da daxil olmaqla, lakin həmin əmlakın mahiyyətinin qalması şərtlə əmlakdan istifadə. Həm ömürlük, həm də müəyyən dövr üçün təyin edilir ki, bu dövrün başlanmasını uzufuktari hüququ (istifadəçi) dayandırır.

UZUFUKTARI – şəxsi servituta malik şəxs, yəni başqasına məxsus şeydən istifadə etmək hüququ olan şəxs.

UZUN MÖVQE (*long position*) – qiyməti artırmaq üçün oyun, qiymətli kağızın alınması.

UZUNMÜDDƏTLİ AKTİVLƏR – müəssisə tərəfindən onun istehsal fəaliyyətində (istehsal prosesində) istifadə edilən, xidmət müddəti 1 ildən çox olan aktivlər. Uzunmüddətli aktivlər bütün istismar müddətində öz natural formasını saxlayır və

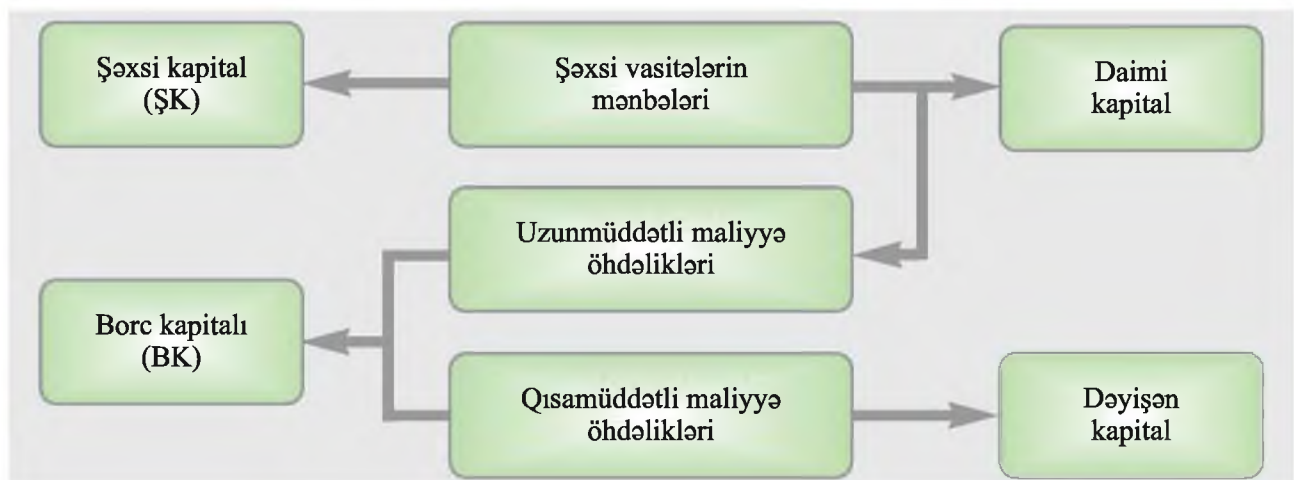
köhnədikcə tədricən öz dəyərini itirir. Bu dəyər hissə-hissə istehsal edilmiş məhsulun üzərinə keçir və amortizasiya ayırmaları şəklində pul formasında mülkiyyətçiyə qaytarılır.

UZUNMÜDDƏTLİ BORCUN ÖDƏNİLMƏSİ ƏMSALI – uzunmüddətli borcun məcmu aktivlərə və ya səhmdar kapitalına nisbəti.

UZUNMÜDDƏTLİ ƏMANƏT – uzun müddət üçün (bir ildən yuxarı) əmanətin saxlanması şərtlə bankda və ya digər maliyyə idarəsində fiziki şəxsin əmanəti. Uzunmüddətli əmanətin bankdan çıxarılmasına yalnız müəyyən edilmiş vaxt bitdikdən sonra icazə verilir. Uzunmüddətli əmanətlərə, məsələn, uşaqlar üçün məqsədli əmanətlər və yığım əmanətləri aiddir. Bu cür əmanətlər bəzən on illərlə qorunub saxlanır və məqsədli təyinatla köçürülə bilər.

UZUNMÜDDƏTLİ HƏYAT SİĞORTASI – keçmiş SSRİ-də 3 formada tətbiq olunurdu: ölüm və əmək qabiliyyətinin itirilməsi halından sığorta; qarışıq

Uzunmüddətli investisiyaların maliyyələşdirmə mənbələri strukturu

Sxem 1

həyat sığortası; ömürlük həyat sığortası.

UZUNMÜDDƏTLİ İNVESTİSİYALAR – satış üçün nəzərdə tutulmayan, dövriyyədən kənar uzunmüddətli istifadə aktivlərinin mənimsənilməsinə yönələn xərclər. Bu zaman dövlətin qiymətli kağızlarına və digər şirkətlərin nizamnamə kapitallarına uzunmüddətli investisiyalar istisna təşkil edir. Uzunmüddətli kapital qoyuluşları yeni tikinti, fəaliyyətdə olan müəssisələrin və qeyri-istehsal sahələrinin, obyektlərinin modernləşdirilməsi, yenidən qurulması, genişlənməsi və texniki silahlanması üçün zəruridir; onlar, həmçinin, təbiətdən istifadə obyektlərinin və torpaq sahələrinin mənimsənilməsi ilə; bina, qurğu, texnika və texnologiya, avadanlıq, nəqliyyat vasitələri, digər obyektlər və ya onların hissələrinin mənimsənilməsi ilə; qeyri-maddi xarakterli aktivlərin: patentlərin, proqram məhsullarının, lisenziyaların, təbii resurslardan istifadə hüquqlarının, torpaq sahələrinin, ETTKİ nəticələrinin və s. mənimsənilməsi, yaxud yaradılması ilə əlaqəlidir.

UZUNMÜDDƏTLİ İSTEHLAK MALLARINA SİFARİŞ – istehlakçıların inam göstəricisidir. 3 il və daha çox müddətə istifadə olunan əmtəələrə sifarişi əks etdirir. Onun artımı iqtisadiyyatın dayanıqlığını, valyutanın möhkəmlənməsini, azalması isə əksini göstərir. Bu göstəricinin artımı həmçinin hərbi-sənaye kompleksində olan sifarişlər hesabına da baş verə bilər. Odur ki, göstərici hesablanarkən bütün sənaye sahələri nəzərə alınmalıdır.

UZUNMÜDDƏTLİ İŞSİZLİK – 8-18 ay işsiz qalmaq. Bu növ işsizlik üçün bilik və bacarıqların itirilməsi xasdır.

UZUNMÜDDƏTLİ QABAQLAYICI İNDİKATORLAR İNDEKSİ – konyunkturanın bir il sonra necə olacağını əks etdirən Böyük Britaniyada istifadə olunan hökumət indeksi.

UZUNMÜDDƏTLİ QEYRİPUL AKTİVLƏRİ – xidmət müddəti 1 ildən çox olan, satış üçün nəzərdə tutulmayan aktivlər. Onların dəyəri sonradan xərclərə daxil edilir.

UZUNMÜDDƏTLİ QOYULUŞLAR BANKI – kapital qoyuluşlarının maliyyələşməsini

və kreditləşməsini həyata keçirən kredit təşkilatı.

UZUNMÜDDƏTLİ LİKVIDLİK NORMATİVİ – kommersiya bankları üçün Mərkəzi Bank tərəfindən təsdiq edilən normativdir. Kredit təşkilatı tərəfindən verilmiş, ödənilmə müddəti bir ildən artıq kreditlərin kredit təşkilatının kapitalına, eləcə də kredit təşkilatı tərəfindən depozit hesabları, alınmış kreditlər və müddəti bir ildən artıq başqa borc öhdəliklərinə nisbətidir. N4 yol verilə bilən maksimal qiyməti 120% həcmində müəyyən edilir.

UZUNMÜDDƏTLİ MÜQAVİLƏ – tərəflərin uzun dövr üçün bağladığı müqavilə.

Adətən, bir ildən artıq müddət uzunmüddətli dövr hesab edilir. Uzunmüddətli müqavilələr irimiqyash işlərin aparılması, məsələn, bina tikilməsi və ya xammal, materiallar satışı üçün bağlanır. Bu halda alıcı firma malgöndərmələrin şərtlərinin sabit olmasında və müddətlərə riayət edilməsində maraqlıdır.

UZUNMÜDDƏTLİ SİĞORTA – bir ildən çox müddəti əhatə edən sığorta təminatı.

ÜÇ “İ” (ing. *three i's (formerly) investors in industry*) – kommersiya banklarının mülkiyyətində holding şirkəti olub, riskli layihələrə borc və şəxsi kapitalını verir.

ÜÇTƏRƏFLİ SAZIŞ – üç tərəfin iştirak etdiyi müqavilə.

ÜÇÜNCÜ QIYMƏT – səhmləri qiymətli kağızların təkrar bazarında dövriyyədə olmayan şirkətin mülkiyyətinin algı-satqısı şərtlərinin hazırlanması vaxtı istifadə edilən qiymət; belə şirkətin bazar qiyməti dəqiq müəyyən edilə bilməz.

ÜÇÜNCÜ ŞƏXSİN XEYRİNƏ MÜQAVİLƏ – burada tərəflər müəyyənləşdirirlər ki, borclu kreditora yox, öhdəliklərin icrasını öz xeyrinə tələb etmək hüququna malik olan, müqavilədə göstərilən və ya göstərilməyən üçüncü şəxsə icranı həyata keçirməyə borcludur. Bu müqavilə növü sığortada geniş yayılmışdır. Burada sığortalı sığorta hadisəsi (ölümü, müəyyən yaşa çatma və s.) baş verən zaman üçüncü şəxsə sığorta məbləğinin ödənişini nəzərdə tuta bilər.

ÜÇÜNCÜ ŞƏXS (TƏRƏF) – sığorta müqaviləsinin iştirakçısı olmayan, lakin sığorta hadisəsi nəticəsində zərər çəkən və (və ya) sığorta edənin hərəkəti, ya-

xud hərəkətsizliyi nəticəsində dəyən zərərin əvəzini almaq hüququna malik şəxs.

ÜÇÜNCÜ TƏRƏFİN XEYRİNƏ SİĞORTALAMA – üçüncü tərəfin riskini örtən sığorta polisi. Məsələn, avtomobil sahibi digər şəxsə onun mülkiyyətinə və ya sağlamlığına zərər vuran zaman baş verir.

ÜFÜQİ DİVERSİFİKASIYA – ənənəvi alıcıların yeni oxşar əmtəələrə olan tələbinin yüksəlməsi məqsədilə bu əmtəələr hesabına çeşidin genişlənməsi.

ÜFÜQİ ƏDALƏTLİLİK – vergi ödəmək qabiliyyətləri eyni olan vergi ödəyicilərinin eyni məbləğ ödəmələrini nəzərdə tutan fikir.

ÜFÜQİ SAZIŞLAR – istehsal silsiləsinin eyni səviyyəsində olan, yaxud eyni bazarda birləri ilə rəqabətə yol verməmək məqsədilə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri arasında sazişlər.

ÜMİDSİZ BORC – debitor borcunun tutulmasından arbitrajın və ya məhkəmənin imtinası və ya borclunun tədiyyə qabiliyyəti sayılmaması nəticəsində qaytarılması məhkəmə tərəfindən mümkün olmayan (ümitsiz) hesab edilmiş hissəsi. *Ümitsiz borcun xüsusi növü* iddia müddəti keçmiş debitor borcu-

dur. Bu halda müəssisə öz təqsiri üzündən mübahisəsiz borcu almaq hüququnu itirir.

Bir qayda olaraq, ümitsiz borclar “Müxtəlif debitorlar və kreditorlarla hesablaşmalar” hesabının kreditindən “Mənfəət və zərərlər” hesabının debetinə zərər kimi silinir. Müəssisələr əvvəllər borclulara verilmiş pul vəsaitlərini imkan daxilində qaytarmağa çalışır. Bu, onunla əlaqədardır ki, ümitsiz borcların mövcudluğu onların maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinə əlverişsiz təsir göstərir.

ÜMUMİ DAXİLİ MƏHSULDA (ÜDM) KREATİV İNDUSTRIYANIN PAYI – əqli mülkiyyət (müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar) sənayesinin ümumi iqtisadiyyatdakı səviyyə göstəricisi. Onun konkret qiyməti və qiymətinin dəyişməsi əqli mülkiyyət sahəsinin qorunması, idarə olunması və təminatı proseslərinin səviyyəsini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır.

ÜMUMDÜNYA ƏQLİ MÜLKİYYƏT TƏŞKİLATI (ÜƏMT) – BMT-nin ixtisaslaşdırılmış hökumətlərarası beynəlxalq təşkilatı. Stokholm konvensiyasına uyğun olaraq yaradılmışdır (1967) və Cenevrə şəhərində yerləşir.

Uzv dövlətlərin sayı 147-dir (1995). Azərbaycan da ÜƏMT-nin üzvüdür.

ÜƏMT-nin üzvü ya Paris, ya da Bern ittifaqlarının üzvü olan hər bir dövlət, eləcə də BMT-nin üzvü və ya onun ixtisaslaşmış təşkilatlarından biri, ya da Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Təşkilat (MAQATE) ola bilər.

Əqli mülkiyyət sənaye mülkiyyətinə (ixtiralara, əmtəə nişanlarına, sənaye nümunələrinə, modellərə) və ədəbi, musiqi, bədii, fotoqrafiya, kinematoqrafiya və audiovizual əsərlərə olan hüquqdur.

ÜƏMT-nin rəsmi məqsədi iştirakçı ölkələrin yaratdığı ittifaqlar arasında inzibati qarşılıqlı fəaliyyət və dövlətlər arasında əməkdaşlıq yolu ilə əqli mülkiyyətin mühafizəsinə yardım göstərməkdir. ÜƏMT yeni beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, milli qanunvericiliyin təkmilləşməsinə təsir göstərir, texniki və hüquqi yardım göstərir, elmi tədqiqatların nəticələrini və seminarların mətnlərini dərc edir.

Rəhbər orqanları Baş assambleya (məclis), əlaqələndirmə üzrə komitə, konfrans, sənaye mülkiyyətinə dair informasiya üzrə daimi komitə və beynəlxalq bürodur.

Baş assambleya təşkilatın siyasətinin müzakirə olunması, büdcənin təsdiq edilməsi və 6 il müddətinə baş direktorun seçilməsi üçün ildə iki dəfə toplanır. Beynəlxalq büro ÜƏMT-i katibliyidir, ona baş direktor rəhbərlik edir. Təşkilatın inzibati-texniki xidmətini təmin edir, beynəlxalq qeydiyyat xidmətlərinin (patentlər, əmtəə nişanları, sənaye nümunələri və ya modellər, əmtəənin mənşəyinin ifadə edilməsi, audiovizual əsərlər və s.) işinə rəhbərliyi həyata keçirir.

Sənaye mülkiyyətinə dair informasiya üzrə daimi komitə patent informasiyasının bütün sferalarında dövlətlərin əməkdaşlığını həyata keçirir. Komitəyə patent kooperasiyası haqqında müqavilə və beynəlxalq patent təsnifatı ittifaqı üzv ölkələrinin, eləcə də (öz arzusu ilə) Paris ittifaqı üzvlərinin nümayəndələri daxildir.

ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATI (ÜTT) – əvvəllər Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş (QATT) adlanmışdır. 1986-1994-cü illərdə çoxtərəfli

ticarət danışıqları (“Uruqvay raundu”) nəticəsində qəbul olunan saziş əsasında ÜTT-yə çevrilmişdir. 1994-cü ildən məcburi qüvvəyə malik bu saziş “Uruqvay raundu” çərçivəsində imzalanmış sazişlərdə və razılaşmalarda əks olunan beynəlxalq ticarət sistemini tənzimləyən ümumi normaları və qaydaları müəyyənləşdirir.

ÜTT-də mübahisələrin xüsusi tənzimlənmə mexanizmi və ticarət siyasətinin yenidən nəzərdən keçirilməsi mexanizmi fəaliyyət göstərir. İqamətgahı Cenevrə şəhərində yerləşir. Üzv dövlətlərin sayı 153-dür (2008). Azərbaycan da ÜTT-yə üzv olmağa hazırlaşır.

ÜTT-nin əsas məqsədi ticarət əlaqələrinin çoxtərəfli tənzimlənməsi mexanizmi vasitəsilə əmtəə və xidmətlərin istehsalı və ticarətin artımı, xammal mənbələrindən səmərəli istifadə, ətraf mühitin qorunması əsa-

ÜTT-in qərargahı (Cenevrə şəhəri, İsveçrə)

Azərbaycan və ÜTT - üzvolma xronologiyası

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvolma istəyini əks etdirən ərizənin ÜTT Katibliyinə təqdim olunması	23 iyun 1997-ci il
ÜTT Katibliyində Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun yaradılması	16 iyul 1997-ci il
Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət rejimi haqqında Memorandumun ÜTT Katibliyinə təqdim olunması	22 aprel 1999-cu il
Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 226s sayılı Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olması prosesinin sürətləndirilməsi işləri üzrə təşkilatlararası Əlaqələndirmə Qrupunun yaradılması	19 noyabr 1999-cu il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Birinci İclasının keçirilməsi	03 - 07 iyun 2002-ci il
Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 175s sayılı Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olmasına hazırlıq işləri üzrə Komissiyanın yaradılması	22 avqust 2003-cü il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun İkinci İclasının keçirilməsi	14 oktyabr 2004-cü il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Üçüncü İclasının keçirilməsi	30 iyun 2005-ci il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Dördüncü İclasının keçirilməsi	30 mart 2006-cı il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Beşinci İclasının keçirilməsi	6 may 2008-ci il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Altıncı İclasının keçirilməsi	11 dekabr 2008-cı il
Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə işçi qrupunun 7, 8, 9-cu iclaslarının keçirilməsi	2009-2011-ci illər

ÜTT-ə ÜZVOLMA PROSEDURU

1. ÜTT-yə üzvolma istəyini əks etdirən ərizənin ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
2. ÜTT Katibliyində üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunun yaradılması;
3. Üzv olmaq istəyən ölkənin xarici ticarət rejimi haqqında Memorandumun ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
4. ÜTT-yə üzv olan ölkələr tərəfindən Memorandumda dair sualların təqdim olunması;
5. Memorandumda dair təqdim olunmuş sualların cavablarının ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
6. Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunun ilk iclasının keçirilməsi;
7. Üzv olmaq istəyən ölkə tərəfindən ÜTT Sazişləri ilə nəzərdə tutulmuş sənəd və cədvəllərinin ÜTT Katibliyinə təqdim olunması;
8. ÜTT-yə üzv olmaq istəyən ölkə ilə üzv ölkələr arasında ikitərəfli danışıqların keçirilməsi;
9. Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunun ardıcıl iclaslarının keçirilməsi;
10. Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupu tərəfindən Yekun Hesabatın hazırlanması;
11. Yekun Hesabat əsasında Baş Şura tərəfindən Üzvolma Protokolunun qəbul olunması;
12. Üzvolma Protokolunun Nazirlər Konfransı tərəfindən təsdiq olunması;
13. Üzvolma Protokolunun üzv olmaq istəyən ölkənin parlamenti tərəfindən ratifikasiya olunması.

Hazırda Azərbaycan danışıqların 10-cu mərhələsindədir.

Funksiyalar

ÜTT-nin əsas məqsədi ticarətin tarazlı, maneəsiz, ehtimal olunan şəkildə və azad aparılmasını təmin etməkdir. Bu məqsədə aşağıdakılar vasitəsilə nail olunur:

- Ticarət sazişlərinin idarə olunması;
- Ticarət danışıqları üçün forum kimi çıxış olunması;
- Ticarət mübahisələrinin həlli;
- Milli ticarət siyasətlərinin nəzərdən keçirilməsi;
- Texniki yardım və trening proqramları vasitəsilə inkişaf edən ölkələrə ticarət siyasətə məsələlərində dəstək;
- Digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq.

ÜTT-nin dünya ticarətinin 97%-dən artığını əhatə edən 153 üzvü var. 30-a yaxın ölkə ilə üzvlük barədə danışıqlar davam etdirilir. Qərarlar bütün üzvlərin razılığı ilə qəbul olunur. Bu adətən konsensus əsasında baş verir. Səslərin əksəriyyəti ilə də qərar qəbulu mümkündür, lakin bu ÜTT-də indiyədək heç vaxt baş verməyib, ÜTT-nin sələfi olan GATT-da isə çox nadir hallarda baş verib. ÜTT-nin qərarları bütün üzv ölkələrdə ölkə parlamentləri tərəfindən ratifikasiya olunur.

ÜTT-yə üzv olmaqda əsas məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dünya iqtisadiyyatı sistemində inteqrasiya prosesini sürətləndirmək;
- ÜTT-yə üzv olan ölkələrin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq;
- Dünyanın əksər ölkələri ilə ÜTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar əsasında ticarət əməliyyatları həyata keçirmək;
- Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və eləcə də ölkələr tərəfindən yardımın artırılmasına nail olmaq;
- ÜTT qaydalarını tətbiq etdikdən sonra daha çox həcmdə birbaşa xarici investisiyaları cəlb etmək;
- ÜTT-nin mübahisələrin həlli mexanizmindən istifadə etmək imkanını əldə etmək

sında beynəlxalq ticarətin liberallaşmasıdır.

ÜTT aşağıdakı prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərir: “ən əlverişli rejim” prinsipi (üzv ölkələr üçün eyni ticarət şəraitinin yaradılması), “milli rejim” prinsipi (idxal olunmuş əmtəə və xidmətlərlə yerli mal və xidmətlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi), ticarətin tənzimlənməsində tarif metodlarına üstünlük verilməsi, ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması, ticarət siyasətinin aydın və şəffaf olması, daxili bazarların ancaq ÜTT qaydaları əsasında qorunması, azad rəqabət üçün əlverişli şərait yaradılması, ticarət mübahisələrinin danışıqlar yolu ilə həll edilməsi.

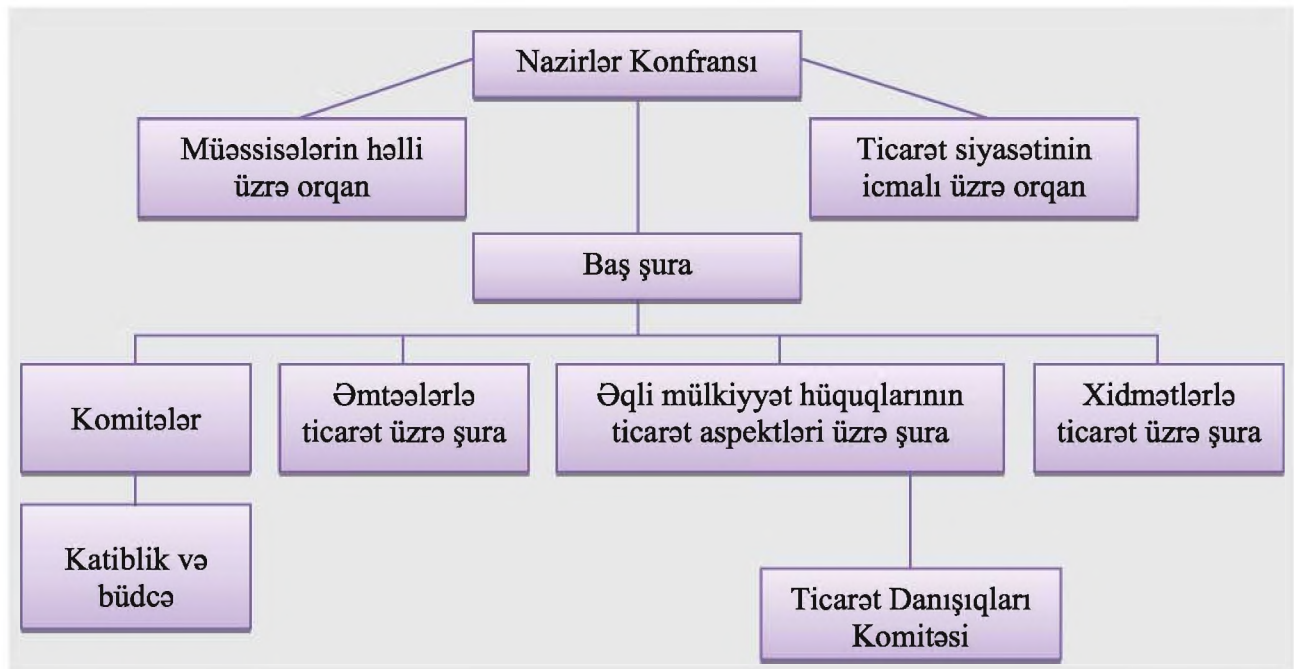
ÜTT-nin rəhbər orqanları aşağıdakılardır:

Nazirlər Konfransı – ÜTT-nin ali orqanı hesab olunur. Bütün üzv ölkələrin təmsil olunduğu Nazirlər Konfransı Uruqvay

Raundu Sazişləri ilə bağlı yaranan problemlərin müzakirəsi və prinsipial məsələlər üzrə qərarların qəbul edilməsi üçün ən azı iki ildə bir dəfə çağırılır. Nazirlər Konfransı ÜTT-nin Baş direktorunu təsdiqləmək, müvafiq komitələri formalaşdırmaq, təşkilata yeni üzv qəbul etmək və s. bu kimi mühüm səlahiyyətlərə malikdir. İndiyə kimi altı belə konfrans (1996-cı ilin dekabrında Sinqapurda, 1998-ci ilin mayında Cenevrədə, 1999-cu ilin dekabrında Sietldə, 2001-ci ilin noyabrında Dohada, 2003-cü ilin sentyabrında Kankunda, 2005-ci ilin dekabr ayında Honq Konqda) keçirilmişdir. **Baş Şura** – Nazirlər Konfransına tabe olan bu qurum cari işlərin yerinə yetirilməsinə cavabdehdir. Üzv ölkələrin səfirlər və ya nümayəndəliklərin başçıları ilə təmsil olunduqları Baş Şura Cenevrədə yerləşən mənzil-qəragahda ildə bir neçə dəfə toplanır. Baş Şuranın funksiya-

larına çoxtərəfli ticarət sazişlərinin və Nazirlər Konfransının qərarlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət olunması, mübahisələrin həll edilməsi və ticarət siyasətinin dövrü icmalının həyata keçirilməsi daxildir. Baş şuranın hazırkı sədri cənab Muhamad Nurdur (Malaziya). **Əmtəələrlə ticarət üzrə Şura** – Baş Şuraya tabe olan bu qurum ÜTT prinsiplərinə riayət olunmasına və GATT 1994 Sazişinin həyata keçirilməsinə nəzarət edən 10 ixtisaslaşmış komitənin (Bazara çıxış, kənd təsərrüfatı, sanitariya və fitosanitar tədbirlər, ticarətə texniki maneələr, subsidiyalar, antidempinq, gömrük qiymətləndirməsi, malın mənşə ölkəsi, idxalın lisenziyalaşdırılması və s.) fəaliyyətinə rəhbərlik edir. **Xidmətlərlə ticarət üzrə Şura** – GATS Sazişinin həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Tərkibinə iki komitə daxildir.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri üzrə Şura

Sxem 1

TRIPS Sazişinin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir. **Katiblik** ÜTT-nin icraçı orqanı hesab olunur. Katibliyə Nazirlər Konfransı tərəfindən təyin olunan Baş direktor rəhbərlik edir. Cenevrədə yerləşən Katibliyin 625 əməkdaşı vardır. Katibliyin əsas vəzifəsi Nazirlər Konfransına, müxtəlif şuralara, komitələrə, İEOÖ-lərə (inkışaf etməkdə olan ölkələr) texniki yardım göstərməkdən və dünya ticarətinin təhlilini həyata keçirməkdən ibarətdir. Katibliyin 2007-ci il üçün büdcəsi təxminən 182 milyon İsveçrə frankı təşkil etmişdir.

ÜTT çərçivəsində kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar olaraq xüsusi saziş fəaliyyət göstərir ki, həmin sazişdə kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dövlət yardımı, ixrac subsidiyaları və idxal tariflərinin səviyyəsi əksini tapmışdır. Bununla yanaşı, güzəştləri aşağıdakı kriteriyalara ayırmaq olar:

1. “Mavi səbət” tədbirləri özündə istehsalın həcmnin azalması ilə əlaqədar ödənişləri əks etdirir. Belə ödənişlər istehsalçıların gəlirlərinin azalması ilə əlaqədar olaraq kompensasiya formasında ödənilir və beynəlxalq aqrar bazarda təklifin artmasına təsir göstərmir. “Mavi səbət” tədbirləri Avropa Birliyi tərəfindən taxıl, ət və süd məhsullarının istehsalının azalması ilə əlaqədar kompensasiya formasında yaradılmışdır.

2. “Yaşıl səbət” tədbirlərinə (YST) isə kənd təsərrüfatında konsaltinqin inkışafına çəkilən xərcləri, pensiya təminatının və məhsulların sığortalanması sisteminin təkmilləşdirilməsi mə-

sələlərini misal göstərmək olar. Belə tədbirlər də, öz növbəsində, aqrar istehsalın həcmi artırır və labüd olaraq beynəlxalq ticarətə sarsıdıcı zərbə endirmək imkanına malik deyildir.

3. Xüsusi və diferensiallaşdırılmış rejimlər tədbirləri investisiya subsidiyalarını, material-texniki vasitələrin alışı zamanı kompensasiyaların verilməsini nəzərdə tutur. Belə tədbirlər yalnız İEOÖ üçün nəzərdə tutulmuşdur.

4. “Sarı səbət” tədbirləri özündə yerdə qalan bütün tədbirləri cəmləşdirir. Bunlara beynəlxalq aqrar bazarda normal rəqabət üçün əlverişsiz şərait yaranan istehsalın stimullaşdırılmasına yönəldilən hər cür tədbirlər aiddir. Bunlara həmçinin dövlətin vergi güzəştlərini, kredit subsidiyalarını və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin borclarının silinməsinə aid etmək olar.

Yuxarıda sadalanan tədbirlərin ilk üçünün həcmi azaldılmır, çünki onlar bilavasitə bazar münasibətlərinə və rəqabət şərtlərinə təsir göstərmirlər. Lakin ÜTT-nin qaydalarına əsasən, “Sarı səbət” tədbirlərinin həcmi İEOÖ üçün kənd təsərrüfatı məhsulunun həcmnin 5%-ni, İEOÖ üçün isə 10%-ni aşmamalıdır.

Beləliklə, ÜTT üzvləri müəyyən dövr ərzində kənd təsərrüfatına dövlət yardımlarını, ixrac subsidiyalarını və idxal tariflərini mərhələlərlə aşağı salmağı öhdələrinə götürürlər. Eyni zamanda belə tələblər ÜTT-yə daxil olmaq istəyən digər ölkələrə qarşı da tətbiq edilir.

Azərbaycan da öz növbəsində ÜTT-yə üzv olmağa çalışır. Bununla əlaqədar olaraq ÜTT

katibliyində İşçi Qrupu 16 iyul 1997-ci ildə yaradılmışdır. Həmin ildən respublikamız ÜTT yanında müşahidəçi statusunu malikdir. Ölkəmiz 2004-cü ildən etibarən üzv ölkələrlə danışıqlar aparmaqdadır. İndiyədək Türkiyə, Oman, BƏƏ, Gürcüstan və Qırğızıstanla danışıqlar başa çatdırılmış və protokollar imzalanmışdır. Moldova ilə isə protokol imzalanma mərhələsindədir. Azərbaycan ABŞ, Yaponiya, Braziliya, Ekvador, Şri Lanka, Avropa Birliyi, Norveç, Hindistan, Cənubi Koreya, Tayvan, Kanada və İsveçrə ilə iki-tərəfli danışıqlar aparır. Danışıqlar nəticəsində milli qanunvericilik bazası ÜTT tələblərinə uyğunlaşdırılır, mövcud ticarət rejimi təkmilləşdirilir. Bu baxımdan 40-50 qanunvericilik aktı təşkilatın tələblərinə cavab verməlidir ki, onlardan da 30 sənəd artıq unifikasiya edilmişdir.

Hazırda bu istiqamətdə işlər davam edir. Milli maraqların gözlənilməsi, iqtisadiyyatın rəqabətə davamlılığı istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilir ki, Azərbaycan ÜTT-yə üzv olduğu təqdirdə milli iqtisadiyyatda çətinliklər yaşanmasın.

Mansur Mədətov

ÜMUMİ (XALIS) MƏNFƏƏT – işçilərin əmək haqqı, istehsala görə vergilərin dəyəri ni çıxıldıqdan sonra istehsalçılarda qalan əlavə dəyərin bir hissəsi ümumi mənfəət, ondan əsas kapitalın istehlakını (köhnəlməsinin dəyərini) çıxıldıqdan sonra isə xalis mənfəət sayılır. Milli Hesablar Sistemində istifadə edilən göstərici.

Cədvəl 1

Ümumi daxili məhsulun strukturu (yekuna görə, faizlə)

Göstəricilər	2000	2005	2008	2009	2010
Ümumi daxili məhsul, (cari qiymətlərlə)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ondan:					
məhsul istehsalı	58,6	67,9	71,1	62,4	65,5
xidmətlər	35,8	25,1	23,7	31,3	28,5
maliyyə vasitəçilərinin şərti hesablanmış xidmət haqları	-0,6	-0,6	-1,5	-1,6	-1,1
məhsula və idxala xalis vergilər	6,2	7,6	6,7	7,9	7,1

Cədvəl 2

Ümumi milli gəlirin tərkibi (mlyn. manat)

Göstəricilər	2000	2005	2008	2009	2010
Əmək ödənişləri	1021,1	2820,5	5724,0	6211,8	...
İstehsala və idxala vergilər	342,5	1071,2	3118,4	3182,2	...
Subsidiyalar	-11,2	-27,6	-190,6	-133,7	...
Ümumi mənfəət	3365,7	8658,4	31485,4	26341,2	...
Bazar qiymətlərində ümumi daxili məhsul	4718,1	12522,5	40137,2	35601,5	41574,7
Qalan dünyadan alınmış əmək haqqı ¹⁾	170,7	254,3	286,0	259,0	...
Qalan dünyaya verilmiş əmək haqqı	-42,4	-106,2	-138,3	-93,0	...
Mülkiyyətdən alınmış gəlirlər	95,4	65,1	404,9	384,6	...
Mülkiyyətdən verilmiş gəlirlər	-308,3	-1641,5	-4677,2	-3178,6	...
İlkin gəlirlərin ümumi qalığı	4633,5	11094,2	36012,5	32973,5	...
Əsas fondların istehlakı	590,0	1244,3	2219,6	2122,4	...
Xalis milli gəlir	4043,5	9849,9	33792,9	30851,1	...
Alınmış cari transferlər ¹⁾	644,5	1156,2	1715,1	1506,2	...
Verilmiş cari transferlər	-97,9	-134,6	-369,4	-458,7	...
Sərəncamda qalan xalis gəlir	4590,1	10871,5	35138,7	31898,6	...

¹⁾ Nağd pul şəklində daxil olan transferlər nəzərə alınmaqla.

Cədvəl 3

Ümumi daxili məhsulun strukturu və dəyişməsi

Göstəricilər	2000	2005	2008	2009	2010
Ümumi daxili məhsul, cari qiymətlərlə, mln. manat	4718,1	12522,5	40137,2	35601,5	41574,7
ondan:					
məhsul istehsalı	2765,9	8507,2	28533,3	22209,6	27207,7
xidmətlər	1688,4	3141,3	9496,0	11150,8	11856,8
maliyyə vasitəçilərinin şərti hesablanmış xidmət haqları	-27,4	-72,5	-580,7	-568,9	-456,8
məhsula və idxala xalis vergilər	291,2	946,5	2688,6	2810,0	2967,0
ÜDM-in deflyatoru, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	112,5	116,1	127,8	81,2	111,3
ÜDM-in artım sürətləri, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	111,1	126,4	110,8	109,3	105,0

ÜMUMİ DAXİLİ MƏHSUL (ÜDM) – statistikanın ümumiləşdirilmiş iqtisadi göstəricisi; il ərzində ölkə daxilindəki, eləcə də digər ölkəyə məxsus istehsal amillərindən istifadə etməklə bazar qiymətləri əsasında isteh-

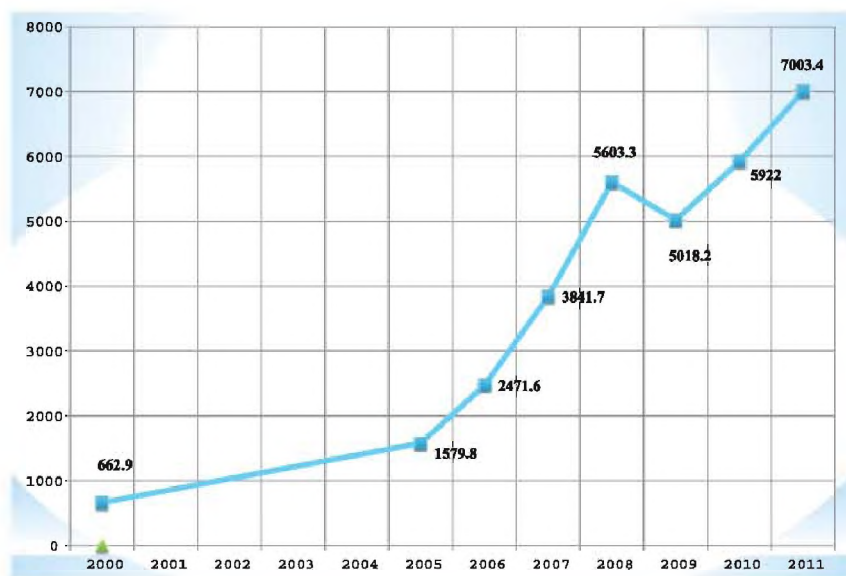
sal olunan son məhsulun (məhsulun, əmtəə və xidmətin) məcmu dəyərini əks etdirir (bax: cədvəl 1, 2). Üç metodla hesablanır: şərti xalis məhsulun gəlirləri, xərcləri və əlavə dəyəri üzrə. Milli Hesablar Sistemində

(MHS) tətbiq olunur və ən mühüm göstəricilərindən biridir. “İstehsal” hesabında MHS üzrə ÜDM ümumi buraxılış həcmi və aralıq istehlak arasında fərq kimi; “Gəlirlərin yaranması” hesabında muzzdlu işçilərin əməyinin ödənilməsi, xalis istehsal vergilərinin və iqtisadiyyatın ümumi mənfəətinin məbləği kimi; “Gəlirlərdən istifadə” hesabında isə son istehlaka və yığıma ayrılan məsrəflərin məbləği kimi hesablanır. Xalis daxili məhsul göstəricisindən əsas kapitalın istehlakının kəmiyyəti ilə fərqlənir. ÜDM faktiki olaraq əsas və bazar qiymətləri (nominal ÜDM), real ÜDM deflyasiya metodu ilə hesablanır. ÜDM dinamikasının öyrənilməsi üçün sabit qiymətlər tətbiq olunur. ÜDM-in xərclər üzrə hesablanması:

$$\dot{U}DM = C + I + G + X$$

Burada: C – əhalinin istehlak

Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM (ABŞ dolları ilə)

Sxem 1

xərcləri, I – investisiyalar, G – dövlət satınalmaları, X – xalis ixrac (ixracla idxalın fərqi).

ÜDM-in gəlirlər üzrə hesablanması: $\dot{ÜDM} = W + R + F + M$
Burada: W – əmək haqqı, R – renta, F – faiz ödənişləri, M – mənfəət.

Belə üsulla hər bir istehsalçının bu göstəricilərin yaradılmasında xidmətləri müəyyən edilir. Bu halda əlavə dəyər, yəni hər bir müəssisənin istehsal olunmuş məhsulun dəyərində əlavə etdiyi yeni dəyər təyin edilir. Yeni yaradılmış dəyər məhsulun satışından əldə olunan pul ilə istehsalın maddi amillərinə çəkilən xərclər arasındakı fərq kimi müəyyən edilir. Yeni yaradılmış dəyərə amortizasiya əlavə olunur.

ÜDM göstəricisi yalnız hazır son məhsulu ehtiva edir.

ÜMUMİ DAXİLİ MƏHSULUN DEFLYATOR İNDEKSİ – inflyasiya və deflyasiya ÜDM-in hesablanmasını çətinləşdirir. ÜDM-in həqiqi kəmiyyətini – real ÜDM-i almaq üçün nominal ÜDM-i inflyasiyanın təsirindən təmizləmək,

yəni qiymətlərin indeksasiyasını tətbiq etmək lazımdır. Nominal ÜDM-in real ÜDM-ə nisbəti ÜDM-in qiymətlərin yüksəlməsi hesabına artmasını göstərir və ÜDM deflyatoru adlanır. ÜDM deflyatoru inflyasiyanın və ya əks prosesin – deflyasiyanın intensivliyini ölçür. Qiymət indeksi kəmiyyəti 1-dən böyükdürsə, deməli, ÜDM-in deflyasiyası, qiymət indeksi 1-dən az olarsa, inflyasiyası baş vermişdir. ÜDM-in deflyatoru ölkədə

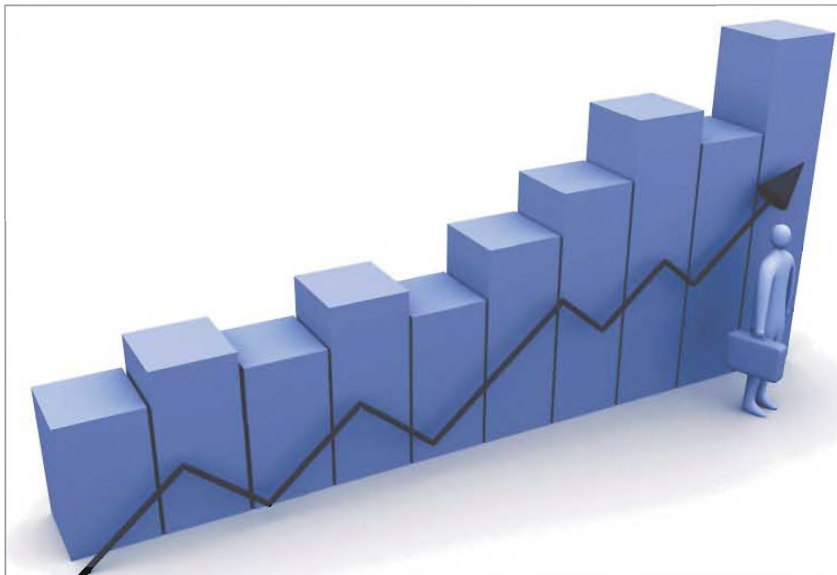
istehsal olunmuş məhsulların hamısının qiymətlərini nəzərə aldığı halda idxal olunmuş məhsulların qiymətlərini nəzərə almır. O, ÜDM-in tərkibinin dəyişməsinə müvafiq olaraq əmtəə və xidmətlər dəstində dəyişikliklərə yer qoyur.

ÜMUMİ DÖVRIYYƏ –

1. Müəyyən vaxt (məs., 1 il) ərzində müəssisənin istehsal sexlərinin hamısı tərəfindən istehsal olunan bütün məhsul növlərinin və sənaye xarakterli işlərin yekun həcmi. Ümumi dövriyyənin tərkibinə öz istehsalından istehlak olunan (məs., avadanlığın cari təmiri) və kənar buraxılan (müəssisədən kənar işlər və s.) hazır məhsul, yarımfabrikatlar, köməkçi sexlərin məhsulları daxildir. Ümumi dövriyyə zavoddaxili planlaşdırmada, ayrı-ayrı sahələrdə isə yekun məhsulu müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilir.

2. Müəyyən müddət ərzində təşkilatın ümumi satış göstəricisi.

ÜMUMİ GƏLİR – maddi istehsal xərcləri ilə mədaxil ara-

sındakı fərq. Özündə əmək haqqını və təmiz gəliri birləşdirir.

ÜMUMİ İSTİQRAZLAR (ing. *general obligation bond*) – bələdiyyə istiqrazlarının bu növü üzrə faizlər və onların nominal dəyəri emitentin gələcəkdə vergi daxilolmaları hesabına əldə etmək niyyətində olduğu vəsaitlərdən ödənilir. Ümumi istiqrazların aktivlərinin spektri konkret obyektədən əldə edilən gəlir vasitəsilə təmin olunmuş istiqrazlarla müqayisədə daha genişdir.

ÜMUMİ İTKİ – 1. Tam dağıdılmış və ya xarab olmuş, təmirə məruz qalmayan sığortalanmış əşyanın (predmetin) itkisi. 2. Bütün sığorta məbləğinin ödənilməsinə səbəb olan itki.

ÜMUMİ QƏZA – fəvqəladə, gözlənilməz hadisələrin baş verməsi ilə əlaqədar gəminin, gəmidə daşınan yükün xilas üzrə qəsdən edilmiş hərəkətlərin nəticəsində dəymiş zərər.

ÜMUMİ QƏZA (dəniz daşınmalarında) (ing. *general (gross) average*) – gəmini və yükü (fraxt da nəzərə alınmaqla) ümumi təhlükədən və ya tam məhv olmaqdan qorumaq məqsədilə düşünülmüş və ağıllı tədbirlərin qəbulu nəticəsində itkilər. Ümumi qəza üzrə itkilər gəmi, yük və fraxt (daşıma üçün ödənilən haqq) arasında, onların dəyərinə uyğun, sığortalanmış obyektlər (gəmi, yük, fraxt) üzrə müəyyənləşdirilmiş dispaşaya (bax) görə ödənilir. “İtkilər” dedikdə gəmi bortunda kənara atılmış yükün müəyyən hissəsi və ya bəzi gəmi avadanlıqları, gəmidə baş vermiş yangın nəticəsində dəymiş ziyan, gəminin sahilə yaxın yerdə torpağa bat-

ması zamanı (yedəyə qoşulması, yükləmə və boşaldılma və s.) çəkilən xərclər başa düşülür.

ÜMUMİ QƏZAYA GÖRƏ İTKİ – bilavasitə ümumi qəza aktı ilə sığortalanmışın mənafeyinə vurulan zərər. Burada xərclər və ianələr nəzərdə tutulur.

ÜMUMİ MƏNFƏƏT VƏ ÜMUMİ QARIŞIQ GƏLİRLƏR – ümumi əlavə dəyərdən müddətli işçilərin əmək haqqını, istehsala və idxala vergilərin məbləğini çıxıldıqdan sonra istehsalçılarda qalan hissə. Bu göstəriciyə mülkiyyətdən alınan gəlir daxil edilmir və istehsalından əldə edilən mənfəətin (və ya zərərin) məbləğini xarakterizə edir. Ev təsərrüfatlarına məxsus fərdi müəssisələrin (təsərrüfatların) sahiblərinə və ya ev təsərrüfatı üzvləri müddətli işçilər tərəfindən sərf edilən oxşar əməyə görə aparılan ödənişlər ümumi mənfəət və qarışıq gəlirlərə daxildir. Milli Hesablar Sistemində istifadə edilən göstəricidir.

ÜMUMİ MƏSULİYYƏT SİĞORTASI – ev sahiblərinin məsuliyyətinin sığortalanması və ümumi mülkiyyətin örtülməsi.

ÜMUMİ MİLLİ GƏLİR – hüquqi və fiziki şəxslərin (rezident-vahidlərin) əldə etdikləri ilkin gəlirləri göstərir. Ona “xarici aləm (qalan dünya)” ilə iqtisadi əlaqələr nəticəsində yaranan (verilən və alınan) ilkin gəlirlərin qalığı (saldosu) da daxil edilir. Ümumi milli gəlir ümumi daxili məhsuldan başqa ölkələrə verilmiş və ya başqa ölkələrdən alınmış ilkin gəlirlərdən asılı olaraq fərqlənir. Başqa ölkələrə verilmiş ilkin gəlirlər Azərbaycan

can ərazisində fəaliyyət göstərən xarici sahibkarların (şirkətlərin), yəni qeyri-rezidentlərin gəlirləridir, odur ki, milli gəlirə daxil edilmir. Başqa ölkələrdən alınmış ilkin gəlirlər Azərbaycan vətəndaşlarının (sahibkarlarının), yəni rezidentlərin xarici ölkələrdəki iqtisadi fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirlərdir və milli gəliri hesablayarkən ona daxil olunur. Başqa sözlə, ümumi milli gəlir ümumi daxili məhsulun həcmindən xarici ölkələrin rezident-vahidlərinin (verilmiş) ilkin gəlirlərini çıxmaq və ölkə rezidentlərinin xarici ölkələrdəki (alınmış) ilkin gəlirlərini üstə gəlməklə hesablanır. Milli Hesablar Sistemində istifadə edilən göstəricidir.

ÜMUMİ MİLLİ MƏHSUL (ÜMM) (ing. *gross national income*) – ÜDM-dən xarici kapitalın köməkliyi ilə həmin ölkənin ərazisində yaradılmış dəyərlərin məbləğini çıxıldıqdan və həmin ölkə vətəndaşlarına məxsus resurslardan istifadə əsasında xaricdə yaradılmış dəyərlər məbləğini əlavə etdikdən sonra alınan məbləğ.

ÜDM kimi ÜMM-i də xərclər, gəlirlər və istehsal metodları vasitəsi ilə hesablamaq olar. Müxtəlif metodlarla hesablama nəticəsində alınmış məbləğlər eyni olmalıdır. Bu, onunla əlaqədardır ki, bazar təsərrüfatında bir təsərrüfatçılıq subyektinin xərcləri eyni zamanda digərləri üçün gəlirdir.

Xarici təcrübədə, geniş tətbiq olunan ölkə təcrübəsində iqtisadi hesablaşmalara, ilk dəfə 1988-ci ildən daxil edilən ümumiləşdirilmiş makroiqtisadi göstərici sayılan milli gəlirdən fərq-

li olaraq, ÜMM-yə istehsal və qeyri-istehsal əsas fondların amortizasiyasından və xarici iqtisadi fəaliyyətdən, eləcə də qeyri-istehsal sferasından qazanan gəlirlər aiddir. ÜMM əlavə dəyərlərin, məsrəf axını və gəlir axınlarının cəmlənməsi metodları ilə müəyyən edilə bilər. ÜMM həmçinin bütün müəssisə, təşkilat, idarə, xalq təsərrüfatında maddi nemətlərin istehsalı ilə məşğul əhalinin gəlirlərinin məbləği kimi inteqrasiya metodu ilə əmək haqqı və digər əmək ödənişi formaları, sosial sığortaya ayırmaları, mənfəət və digər gəlirlər, o cümlədən amortizasiya ayırmaları kimi müəyyən edilə bilər. Son istifadə metodu üzrə ÜMM-in müəyyənləşdirilməsi zamanı əhalinin istehlak etdiyi mal (əmtəə) və xidmətlər (həm ödənilən, həm də pulsuz təqdim edilən), ictimai təşkilatların xidmətlərinin dəyəri, elm və idarəetmə idarələrinə göstərilən xidmətlərin istehlakı, yığım (kapital qoyuluşları və material dövriyyə vəsaitlərinin artımı), xarici ticarət saldosu, iqtisadi fəaliyyətdən gəlirlərin saldosu cəmlənir. ÜMM kəmiyyətinə qiymətlər indeksi formasında təcəssüm olunan qiymətlərin səviyyəsi (artması və ya azalması) təsir göstərir. ÜMM-in qiymət indeksi ÜMM deflyatorudur. ÜMM qiymət indeksinin köməyi ilə hər bir ilin istehsal həcminin qiymətini bazis ilində istehsalın oxşar həcmnin qiyməti ilə müqayisə etmək olar. Cari qiymətləri əks etdirən ÜMM göstəricisini “nominal ÜMM” adlandırırlar. Qiymətlərin səviyyəsini (inflasiya və deflyasiya)

ÜMUMİ MİLLİ MƏHSULUN HESABLAMA METODLARI:

ÜMM-un məsrəflər üzrə hesablanması:

- 1) əhalinin istehlak xərcləri – (C),
- 2) umumi xüsusi investisiyalar – (I),
- 3) əmtəə və xidmətlərin dövlət alışı – (G),
- 4) xalis ixracat (idxal və ixracın fərqi) – (Xn).

Deməli,

$$\dot{U}MM = C + I + G + Xn$$

ÜMM-un gəlirlər üzrə hesablanması:

- 1) əmək haqqı – (W),
- 2) faiz – (r),
- 3) renta – (R),
- 4) mənfəət – (m).

Bu gəlirlərin cəminə amortizasiya ayırmaları (d), dolayı vergilər (T) və mulkiyyətdən vergi (TI) də əlavə edilir. Onda

$$\dot{U}MM = W + r + R + m + d + T + TI$$

Olkədə fəaliyyət göstərən daxili və xarici vətəndaşların gəlirləri ÜDM-də daxil edilir.

Sxem 1

nəzərə almaqla düzəldirilən ÜMM göstəricisini “real ÜMM” adlandırırlar. Bu, milli iqtisadiyyatın daha dəqiq xarakteristikasıdır.

Xalis milli məhsul – ÜMM-dən kapitalın istehlak olunan hissəsini (amortizasiya) çıxdıqdan sonra yerdə qalan hissədir.

ÜMUMİ MİLLİ MƏHSULUN DEFLYATORU – ümumi milli məhsulu (ÜMM) formalaşdıran əmtəə və xidmətlərə orta ölçülü əmsal və ya qiymət səviyyəsi. Başqa sözlə, xalq istehlakı və istehsal təyinatlı ən müxtəlif növ mallar dəstinin satışının orta dəyər dəyişməsi kimi hesablanan qiymət indeksi. Əgər əvvəlki dövrün qiymətləri saxlanılsa, o, istehsalın cari həcmnin nə qədər olacağını müəyyən etməyə imkan verir. Bazis ilinin qiymətləri üzrə olan ÜMM de-

flyatorunun köməyi ilə gətirilən qiymətlərlə hesablanan ümumi milli məhsul real ÜMM, cari qiymətlərlə olan isə nominal ÜMM adlanır. ÜMM-in deflyatorunu aşağıdakı əmsalla hesablayırlar:

$$\dot{U}MM \text{ deflyatoru} = \text{Nominal } \dot{U}MM / \text{Real } \dot{U}MM * 100\%$$

ÜMM-in deflyatoru istehlak qiymətlərinin aqreqat indeksi ilə yanaşı, inflasiya sürətini xarakterizə də edən qiymətlər indeksi kimi istifadə olunur. İstehlak qiymətlərinin aqreqat indeksindən fərqli olaraq, ÜMM-in deflyatoru nəinki istehlak qiymətləri, həm də daha geniş qiymətlər dairəsi üçün hesablanır. Belə müxtəlif bazada qurulan göstəricilər çox zaman inflasiyanın səviyyəsinin eyni olmayan qiymətlərini verir. Həmçinin ümumi daxili məhsulun analoji

deflyatoru tətbiq olunur. Bir çox ekspertlər hesab edirlər ki, xarici iqtisadi əlaqələrin çox böyük rol oynamadığı ölkələrdə ÜDM deflyatorunun tətbiqi daha məqsədəuyğundur.

ÜMUMİ MÜLKİ MƏSULİYƏT SİĞORTASI – məsuliyyət sığortası növüdür ki, bu da özündə şəxsi işgüzar və eventual (yəni əlverişli şəraitdə mümkün olan) məsuliyyət sığortalarını ehtiva edir.

ÜMUMİ MÜLKİYYƏT – fərdi mülkiyyətçi hüquqlarına malik şəxslərin birliyi tərəfindən yaradılan forma. Ümumi mülkiyyətin iştirakçıları bir-birindən əmlakın həcminə görə fərqlənə bilər. Lakin onların əhəmiyyətli səlahiyyətlər toplusu fərqlənmir. Ümumi mülkiyyətin pay mülkiyyəti (iştirakçıların əmlak payları ayrılmış olduqda) və birgə mülkiyyət (paylar ayrılmamış olduqda) növləri olur. Ümumi mülkiyyətin ən çox rast gəlinən funksional-istehsal növü kooperativ mülkiyyətidir. Ümumi mülkiyyətin ailə mülkiyyəti

növü də ola bilər.

ÜMUMİ POLİS – bir məbləğ altında bir neçə sığorta obyektlərini örtən sığorta polisi.

ÜMUMİ RİFAH DÖVLƏTİ – 1. Qərb iqtisadi nəzəriyyəsinin institusional istiqaməti çərçivəsində işlənib hazırlanmış konvensiya. İctimai rifah institutları sisteminin inkişafı burada ictimai məhsulun yenidən bölüşdürülməsi sahəsində uzunmüddətli meyillərlə bağlı universal proses kimi baxılır. 2. İnkişaf etmiş ölkələrdə formalaşan dövlətin inkişaf səviyyəsi.

Ümumi rifah dövləti gəlirlər, məşğulluq və sosial proseslərin birbaşa və dolaylı tənzimləmə üsulları ilə bazar iqtisadiyyatında sosial siyasətin ön plana çəkilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman sosial infrastrukturun müxtəlif sahələrinin – elm, mədəniyyət, təhsil və səhiyyənin inkişaf proqramları həyata keçirilir.

Elmi-texniki tərəqqi və struktur islahatlar nəticəsində əldə olunmuş iqtisadi inkişaf səviyyəsi

müxtəlif sosial təbəqələrin, əhali qruplarının yüksək həyat standartları, iqtisadi və sosial strukturun dinamizmi sosial müdafiənin şəxələnmiş sistemini qurmağa, müvafiq sosial mexanizmlərdən istifadə etməyə imkan verir.

Bütün bunlar ehtiyacın yoxlanmasına əsaslanmış sosial sığorta və sosial yardım növləridir.

Ümumi rifah dövlətinin nümunəsi XX əsrin 60-cı illərində İsveçdə formalaşmış qarışıq iqtisadiyyat modeli hesab olunur. Bu modeldə dövlət büdcəsi vasitəsilə ümumi milli məhsulun təxminən 3/5-nün yenidən bölüşdürüldüyü yüksək, birbaşa və dolaylı vergilərdən, gəlirlərin aşağı diferensiasiyasından əlavə, burada işsizliyin aşağı səviyyəsini təmin edən əmək haqqı və məşğulluğun tənzimlənməsinin spesifik mexanizmləri tətbiq olunur. Eyni zamanda İsveç iqtisadiyyatında son illərdə bir sıra problemlər meydana olmuşdur ki, onları da, bir sıra ekspertlərin fikirlərinə görə, sosial imtiyaz-

ların azaldılması hesabına həll etmək olar.

ÜMUMİ RİSK – eyni zamanda bütün iqtisadi agentlərə təsir edən risklərə deyilir.

ÜMUMİ SİĞORTA, DAXİLİ – yüksək sığorta risklərinin sığortalanmasında öz ödəmə qabiliyyətinin təmin olunması və sığortalıların əmlak mənafehlərinin müdafiəsinə zəmanət verilməsi üçün sığortaçıların öz aralarında bağladıkları saziş əsasında qarşılıqlı sığorta fəaliyyətinin təşkili forması.

ÜMUMİ SPRED – emitent tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızlara görə alınan qiymətlə investor tərəfindən həmin qiymətli kağızların alınması üçün ödənilən qiymət arasındakı fərq.

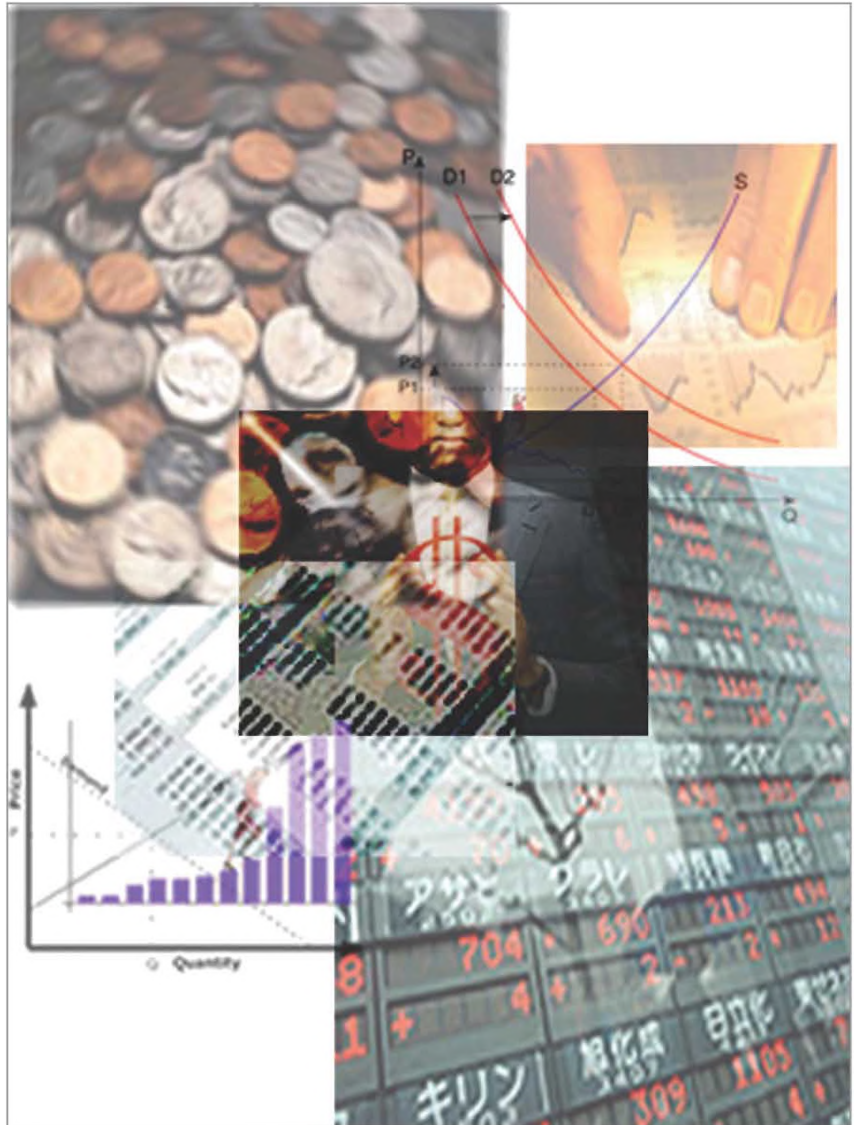
ÜMUMİ TARAZLIĞIN TƏHLİLİ (ing. *general equilibrium analysis*) – 1. Konkret bazarda əmtəyə tələbatın və ya əmtəə təklifinin dəyişmələrinin başqa bazarlarda qiymətlərə və əmtəənin həcminə təsirinin təhlili; 2. Borc kapitalları və depozitləri bazarlarının bir-birinə qarşılıqlı təsirinin təhlili. Bu, iki bazarın bir-birindən qarşılıqlı asılılığını nəzərə alır.

ÜMUMİ TARAZLIQ NƏZƏRİYYƏSİ – tələb və təklif nəzəriyyəsinin, faydalılığın yuxarı həddi nəzəriyyəsinin, məhsuldarlığın yuxarı həddi nəzəriyyəsinin ümumiləşdirilməsinə əsaslanan tarazlıq modelləri sistemi.

Ümumi tarazlıq nəzəriyyəsinin nümayəndəsi isveçrəli iqtisadçı Leon Valras (1834-1910) olmuşdur.

Valras modeli

Valras modeli dörd qrupa bölünmüş tənliklərdən ibarətdir:

- 1) istehsal edilmiş məhsula tələbin qiymətinin tənliyi – qiymətlərin funksiyası;
  - 2) məhsuldar xidmətlər təklifinin tənliyi – qiymətlərin funksiyası;
  - 3) hazır məhsulların qiymətinin məhsuldarlıq əmsalları əsasında istifadədə olmuş xidmətlərin istehsal qiymətləri ilə ifadə ediləni tənlik;
  - 4) bazarda artıq satılmış istehsal xidmətlərinin ümumi miqdarı ilə istifadədə olmuş bəzi istehlak predmetlərinin miqdarı arasında tarazlığı ifadə edən tənliklər.
- Son məhsulların ümumi təkli-

finin pul şəklində ifadəsi mülkiyyətçilərin istehsal amillərindən əldə etdiyi gəlirlərin məbləği kimi onlara ümumi tələbə bərabər hesab olunur.

Valras modelinin müddəaları

Valras öz modelində aşağıdakı müddəaları əsas götürmüşdür:

- 1) hər bir bazar təsərrüfatı tarazlığa meyil edir;
- 2) bazar iqtisadiyyatının əsas elementləri arasında qarşılıqlı asılılıq prinsipi vahid sistemin mövcud olmasını təmin edir və tarazlığa meylin reallaşmasına təsir göstərir;
- 3) Tarazlığın təhlilinin çıxış

nöqtəsi istehsalçılarla istehlakçılar arasında məhsul mübadiləsinin təhlilidir; mübadilə qarşılıqlı fayda və ekvivalentlik əsasında həyata keçirilir.

ÜMUMİ TƏYİNATLI MALİYYƏ HESABATLARI (*general purpose financial statements*) – maliyyə hesabatlarının əsas prinsiplərinə uyğun olaraq və geniş istifadəçi kütləsinin ümumi məlumat tələbatını ödəmək üçün hazırlanmış maliyyə hesabatları.

ÜMUMİ TUTULMA – öz riskinə görə sığortaçı tərəfindən qəbul edilən öhdəliklərin ümumi həcmi (yəni xalis xətt, üstəgəl bütün təkrar sığorta sessiyaları). Həmçinin “ümumi xətt” kimi də tanınır.

ÜNVANLI DÖVLƏT SOSIAL YARDIMI – aztəminatlı ailələrə dövlət tərəfindən göstərilən pul yardımı. “Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında” Azərbaycan respublikasının Qanunu” ilə tənzimlənir. Ünvanlı dövlət sosial yardımını almaq hüququna orta aylıq gəliri onlardan asılı olmayan səbəblərdən (ailə üzvlərinin əmək qabiliyyətsiz olması, ailənin əmək qabiliyyətli üzvünün müvafiq icra hakimiyyəti orqanında işsiz kimi qeydə alınması, vəfat etməsi, məhkəmə tərəfindən itkin düşmüş və yaxud ölmüş hesab edilməsi, azadlıqdan məhrum edilməsi, ailə üzvünün olduğu yerin məlum olmaması və s.) hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan aztəminatlı ailələr malikdirlər.

Ünvanlı sosial yardımın məqsədi aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinin təmin edilməsin-

dən ibarətdir. Bu növ sosial yardımın əsas prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

– ünvanlılıq – sosial yardım yalnız aztəminatlı ailələrə təyin olunur;

– ədalətlik – sosial yardım ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasındakı fərq məbləğində təyin olunur;

– bərabərlik – sosial yardım bütün aztəminatlı ailələrə təyin olunur.

Sosial yardım dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir.

Sosial yardım aztəminatlı ailələrə yaşayış yeri üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təyin olunur. Qüvvədə olan qanuna görə sosial yardımın məbləği ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasında yaranan fərq məbləğində hesablanır. Ehtiyac meyarının mərhələlərlə ölkə üzrə yaşayış minimumuna çatdırılması iqtisadi, sosial siyasətin vacib məqsədlərindən biri hesab edilir.

ÜSTƏLİK İZAFİ DƏYƏR – ayrı-ayrı qabaqcıl müəssisə və cəmiyyətlərin əmtəəsinin fərdi dəyəri ilə bu əmtəənin reallaşma qiymətini müəyyən edən ictimai dəyər arasında fərq. Üstəlik izafi dəyər texnikada, texnologiyada, əməyin və istehsalın təşkilində və istehsal prosesinin digər parametrlərində başqa müəssisələrdə yaranır. Bu, onlara həmin sahədə, uyğun istehsal olunan əmtəə vahidinin dəyərində orta səviyyə ilə müqayisədə əmək məhsuldarlığının artımında xeyli ötməni təmin edir. Bu müəssisə üçün üstəlik

izafi dəyər müvəqqəti xarakter daşıyır. Belə ki, sahənin digər müəssisələrində yeni texnika və texnologiya, eləcə də istehsal təkmilləşdirmələri yayıldıqca və bu əsasda qabaqcıl müəssisələrin əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə nail olduqca əmtəələrin ictimai dəyərinin azalması baş verir. Fərdi dəyərlə ictimai dəyər arasında fərq aradan qalxır. Üstəlik izafi dəyər texnika və texnologiyanın təzələnməsi yolu ilə istehsal olunmuş əmtəələrin keyfiyyətcə təkmilləşməsinə, fərdi məsrəflərin daim azalmasına sövq edərək, rəqabət mexanizminə daxildir. Bütün bunlar elmi-texniki və təcrübə-konstruktor işlərinin inkişafına sövq edir. Beləliklə, üstəlik izafi dəyərin mühüm funksiyası elmi-texniki tərəqqinin (ETT) stimullaşdırılması və bütövlükdə məhsuldar qüvvələrin inkişafıdır. Bununla belə, üstəlik izafi dəyər inhisarçı meyllərlə əlaqədardır.

ÜZBƏÜZ HƏMLƏ – rəqabət mübarizəsinin aparılma strategiyası. Bu zaman həmlə edən şirkət müdafiə olunan şirkətə ön tərəfdən yönələn həmlə edir.

ÜZƏN (DƏYİŞKƏN) DƏRƏCƏLİ İPOTEKALAR – borcun müddəti ərzində kreditora faiz dərəcəsini dəyişmək imkanı verən girov kağızları.

ÜZƏN MƏBLƏĞLƏ HƏYAT SİĞORTASI – həyat sığortası növüdür ki, burada təsbit edilmiş mükafatın bir hissəsi maliyyə aktivlərinə investisiya olunur. Bu işə polisləri saxlayanlara kapitalın artımında iştirak etməyə imkan verir; sığorta şirkəti ölüm zamanı minimum ödənişlərə zəmanət verir. Polise

görə kredit almaq olar və ya onu nağd pula döndərmək olar.

ÜZƏN UÇOT DƏRƏCƏSİ – Mərkəzi bankın, pul bazarının baza dərəcələrinin (faizin) dəyişməsindən asılı olaraq qalxıb-enən, məsələn, təsbitlənən uçot dərəcəsi fərqli olaraq, xəzinə öhdəlikləri üzrə Mərkəzi Bank tərəfindən onun pul kredit siyasətinə uyğun müəyyən səviyyədə təsbit olunan və bu siyasətin icrasına nəzarət vasitələrindən biri olan uçot dərəcəsidir.

ÜZƏN VƏ YA DƏYİŞƏN KURSUNUN OLAN PREFAKSİYALARI – dividend ödəmələri faiz səviyyəsinin titrəyişindən asılı olaraq dəyişən səhmlər: əgər o artırsa, dividend də artır və əksinə. Belə prefaksiyalar o zaman bazara buraxılır ki, birbaşa prefaksiyaları realizə etmək çətin olsun. Bəzən buraxılışı konversiya (belə ki, kapitalın ikiləşməsi mümkündür) və ya reaktivə (sahiblər buraxılışı ödəmək tələbini təqdim edə bilər) çevirmək olmaz.

ÜZMƏ RAYONU SƏRHƏDLƏRİ – dünya okeanı rayonlarını məhdudlaşdıran taym-çarter şərtidir ki, burada icarədarlar icarəyə götürülmüş gəmidən maneəsiz olaraq istifadə edə bilərlər. Adətən, taym-çarterdə üzümə rayonu sərhədləri sadalanmır. Mövsümi amil nəzərə alınmaqla dünya okeanının bütün rayonlarını ətraflı sadalayan sığorta şirkətlərinin qaydalarına istinad edilir ki, gəmilərin bu yerlərdə olması sığorta şərtləri ilə örtülmür.

ÜZÜMÇÜLÜK – üzümün becərilməsi ilə məşğul olan kənd təsərrüfatı sahəsi. Üzümçülük əhalini üzüm və kişmişlə, şərab-

çılıq və konserv sənayesini xammalla təmin edir. Bununla əlaqədar olaraq üzümçülük 4 istehsal sahəsinə ayrılır: 1. süfrə üzümçülüğü – yerli istehlak üçün təzə üzümün istehsalı, daşınması və saxlanması. 2. qurudulmuş üzümün xammal bazası kimi kişmiş sortlarının yetişdirilməsi. 3. şərabçılıq sənayesinin xammal bazası kimi – zavodların şərab, şampan şərabı və brendi istehsalı üçün texniki sortlarla təmin edilməsi. 4. konserv sənayesinin xammal bazası kimi – şirə, kompot, mürəbbə və s. spirtsiz iç-

kilər üçün xammal istehsal edilməsi.

Dünya üzümçülükünün təqribən yarısı İspaniya, İtaliya və Fransanın payına düşür. Üzümçülük, həmçinin Türkiyə, Əlcəzair, Portuqaliya, Rumıniya, Macarıstan, Bolqarıstan və ABŞ-da inkişaf etmişdir. keçmiş SSRİ-də üzümçülükün ümumi sahəsi 1 mln. 300 min ha-a çatırdı (1982). Rusiya (Stavropol, Qroznı, Krasnodar, Rostov, Dağıstan və s.), Ukrayna, Moldova, Gürcüstan, Ermənistan, Orta Asiya respublikalarında və xüsusilə Azərbaycanda üzümçülük kənd təsərrüfatının əsas sahələrindən biri idi.

Üzümçülük gəlirli sahə kimi qədimdən məlumdur. Eneolit və Tunc dövründə yabanı Avropa üzümü becərilirdi; üzüm cənubi

Qafqaz, Orta Asiya və Ön Asiyanın yaxınlığındakı rayonların ərazisində eramızdan bir neçə min il əvvəl məlum idi. Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan və Türkmənistanda indi də yabanı üzümlərə rast gəlinir.

Qədim müəlliflərin məlumatları, qayaüstü rəsmlər və heykəltaraşlıq abidələri, həmçinin arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış üzüm toxumları və şərab qalıqları sübut edir ki, Xəzər, Qara və Aralıq dənizləri hövzələrindəki rayonlar üzümçülük və şərabçılığın ən qədim ocaqlarıdır. İnsanlar ilk dəfə yabanı üzüm kolunu tədricən mədəniləşdirmiş, onu meşədən açıq, günəşli yerlərə köçürmüş, mütərəqqi aqrotexniki üsullarla becərərək çoxlu üzüm növləri yetişdirmişlər. Yaxın Şərqdə üzüm hələ 7-9 min il əvvəl məlum idi. Suriya, Fələstin, Kiçik Asiya, Yunanıstan və Misirdə üzüm bu ərazilər məskunlaşandan becərilirdi. Təqribən 3500 il bundan əvvəl Mesopotamiyada, bir qədər sonra isə Zaqafqaziyada üzümçülük və şərabçılıq geniş yayılmışdı. Üzümçülüğün yayılmasında və onun müxtəlif sortlarının meydana gəlməsində Qədim Elladanın üzümçülük mədəniyyətini mənimsəmiş Romanın mühüm rolu olmuşdur. Üzümçülük Romadan Fransa, İspaniya və Avropanın digər ölkələrinə keçmişdir. Şərqi Avropaya üzüm tənəyini Krım və Qara dəniz vasitəsilə qədim yunan mühacirləri gətirmişlər. E.ə. 5-ci əsrdə Skif padşahlığına gəlmiş Herodotun məlumatına görə Dneprin aşağı axarlarının sakinləri (borisfenlər) mədəni üzümçülüklə məşğul olurdular.

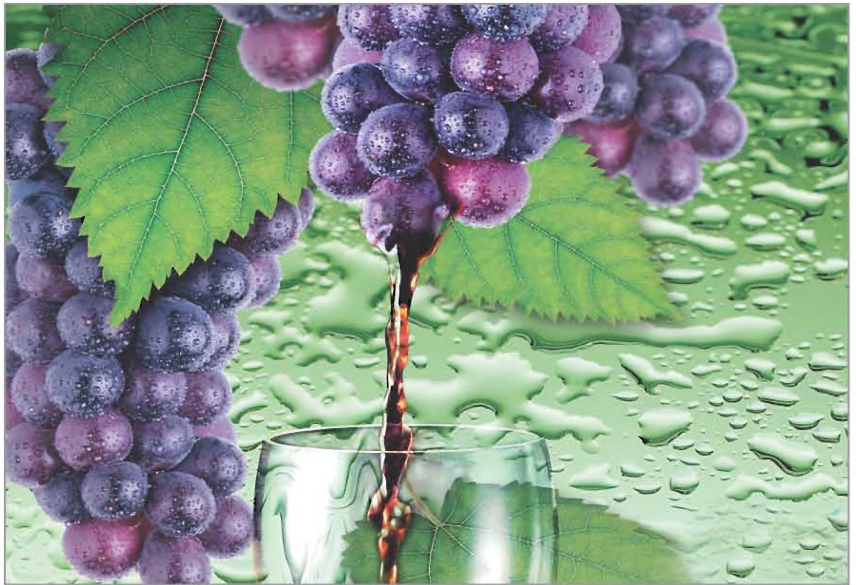

Üzümçülük Azərbaycanda tarix etibarı ilə ən qədim, məişətdə tutduğu yerə görə geniş yayılmış təsərrüfat sahələrindən biridir. Azərbaycan üzümçülük hələ Tunc dövründən məlum idi. Göygöl, Qazax (Sarıtəpə), Ağdam (Üzərliktəpə), Ağstafa (Şomutəpə) və s. yerlərdən tapılmış üzüm toxumları, kömürləşdirilmiş üzüm gilləri, içərisində şərab xıltı olan küplər, üzüməzən daşlar, həmçinin təsərrüfat alətləri (dəhrə, bıçaq, qayçı və s.), xırda qablar (matra, kuzə, qədəh, cam və s.) Azərbaycanda hələ 5-7 min il bundan əvvəl üzümçülük və şərabçılıqla məşğul olduğunu göstərir. Antik dövrdə və erkən orta əsrlərdə üzümçülük daha da inkişaf etmişdi. Azərbaycanda üzümdən kişmiş, mövüc, doşab, riçal, sirkə, abqora və s. hazırlanır, xarici ölkələrə də ixrac olunurdu. Üzüm və üzüm məhsullarından müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində də istifadə edilirdi. 19-cu əsrin ortalarından Azərbaycanda üzümçülük daha da inkişaf etdi və sənaye xarakteri daşımağa başladı. 1913-cü ildə Azərbaycanda üzümlüklərin sahəsi təqribən 26 min ha, üzüm istehsalı 105 min *t* olmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda üzümçülüyn inkişafına xüsusi fikir verilirdi. Azərbaycan SSR XKS-nin 1922-ci il 25 aprel tarixli dekretinə əsasən torpaq komissarlığı yanında üzümçülük-şərabçılıq idarəsi (Azərşərab) təşkil edildi. 1925-ci ildə Azərşərab idarəsi Azərbaycan Dövlət Şərab-Spirt Trestinə çevrildi. Azərbaycanın rayonlarında üzümçülüklə məşğul olan sovxozlar və kolxozlar

yaradıldı. SovİKP MK-nın və SSRİ Nazirlər Sovetinin “Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüüyü və şərabçılığı inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında” (1979, fevral) qərarı respublikada ixtisaslaşdırılmış üzümçülük sovxozlarının yaradılmasına və sənaye əsasında inkişaf etdirilməsinə geniş imkan yaratdı. Azərbaycan SSR-də 314 ixtisaslaşdırılmış üzümçülük sovxozunda 300 min hədən çox üzüm plantasiyası var idi. Üzüm istehsalında və tədarükündə Azərbaycan SSR ölkədə birinci yerə çıxmışdır (2 mln. t-dan çox, 1984).

Azərbaycanda 250 yerli üzüm sortu seçilib təsvir edilmişdi. İstehsalat əhəmiyyəti olan 67 yerli üzüm sortunun təsviri Azərbaycan SSR-in ampeloqrafiyasında verilmişdi. Azərbaycanda üzümlüklərin 90%-ni texniki və 10%-ni süfrə üzümü sortları təşkil edirdi.

1985-1986-cı illərdə SSRİ-də alkoqolizmə qarşı siyasi kampaniyanın başlanması texniki üzüm sortlarının kütləvi surətdə ləğv edilməsinə səbəb oldu. SSRİ-də üzümçülük və şərabçılıq məhsulları istehsalının 25%-nin Azərbaycanın payına düşüyündən həmin kampaniya Azərbaycana xeyli ziyan vurdu. Şamaxı, Cəlilabad, Tovuz, Qazax, Göygöl, Füzuli və Ağdam rayonlarında üzümlüklər qısa müddətdə ləğv edildi. Şərab zavodlarında milyon dekalitrlərlə şərab məhsulu uzun müddət saxlandığına görə keyfiyyətini itirdi. 1984-cü ildə Azərbaycanda 2 mln. t üzüm istehsal olunduğu halda, 1995-ci ildə bu

rəqəm 308,7 min t-a, üzüm sahələri 1985-ci ildə 267,8 min ha-dan 1995-ci ildə 97,7 min ha-a endi.

1998-ci ildə bütün şərab və ilkin şərab emalı, şampan və brendi zavodları özəlləşdirilməyə açıq elan edildi. Onların bazasında 33 səhmdar cəmiyyəti yaradıldı, qalan 82 emal müəssisəsi isə kiçik müəssisəsi kimi özəlləşdirildi.

2001-ci ildə “Üzümçülük və şərabçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Qanun Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün təşkilinin, üzüm və şərabçılıq məhsulları istehsalının və dövriyyəsinin tənzimlənməsinin, habelə keyfiyyətinin təmin edilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

Qanunun məqsədi respublikada üzümçülüğün və şərabçılığın inkişafını təmin etməklə istehlak bazarına beynəlxalq standartların tələblərinə cavab verən, rəqabət qabiliyyətli üzüm və şərabçılıq məhsulları çıxarılmasına təşkilati, iqtisadi və hüquqi zəmin yaratmaqdır.

Qanunla üzümçülük və şərabçılıq sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri də müəyyən edilmişdir. Onlar aşağıdakılardır:

- üzümçülük və şərabçılıq sahələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə elmi tədqiqatların müasir tələblərə uyğun aparılmasının gücləndirilməsi;
- informasiya və təcrübə mübadiləsinin genişləndirilməsi;
- beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun məhsul istehsalına təminat verən normativ hüquqi bazanın yaradılması;
- kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi, elmi-təcrübə seminarların, konfransların təşkili;
- istehsal olunaraq istehlak bazarına çıxarılan və ya ixrac olunan rəqabət qabiliyyətli üzüm və şərabçılıq məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün yeni texnika və müasir texnologiyanın tətbiq edilməsi;
- istehsal və ixracın artırılması, daxili bazarın haqsız rəqabətdən qorunması.

Üzümçülük və şərabçılıq sahə-

sində dövlətin vəzifələri aşağıdakılardır:

- üzümçülüğün təşkili, üzüm və şərabçılıq məhsullarının, üzüm əkini materiallarının istehsalının, dövriyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi tədbirlərinin tənzimlənməsinə dair normativ hüquqi aktlar qəbul etmək;
- üzüm və şərabçılıq məhsullarının bazarını öyrənmək, proqnozlar vermək, sahənin inkişafı üzrə məqsədli dövlət proqramları hazırlamaq və həyata keçirmək;
- Azərbaycan Respublikası ərazisində xəstəlik və zərərvericilərə qarşı dözümlü üzüm sortlarını yetişdirmək, tinglik təsərrüfatlarını inkişaf etdirmək, rayonlaşdırılmış üzüm sortlarını çoxaltmaq, habelə coğrafi adlar verilən keyfiyyətli şərabçılıq məhsullarının istehsalını stimullaşdırmaq məqsədilə investisiya qoymaq, subsidiyalar və uzunmüddətli kreditlər vermək;
- şərabçılıq məhsullarının istehsalı və dövriyyəsi sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsinin qaydalarını müəyyən etmək;

– üzüm və şərabçılıq məhsullarının idxalını və ixracını tənzimləmək;

– şərabçılıq məhsullarına dair aksiz vergilərinin dərəcələrini müəyyən etmək.

Qanunda, həmçinin üzüm əkini materiallarının istehsalı, üzüm əkini materiallarının yetişdirilməsi, üzümlüklərin salınması, əmtəəlik üzüm istehsalı üzrə zəruri hesab edilən normativ sənədlərdən, keyfiyyət göstəricilərini nizamlayan müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş standartlardan bəhs edilir. İstehsal mənşəyinə görə adlar verilən şərablar hazırlanması üçün üzüm istehsalının xüsusiyyətləri açıqlanır. Qeyd etmək lazımdır ki, istehsal mənşəyinə görə adlar verilən şərablar hazırlanması üçün üzüm istehsalı müvafiq inzibati-ərazi vahidində və ya yerdə ərazinin relyefi, torpaq-iqlim və ekoloji şəraitinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyən üzüm sortlarının xüsusi aqrotexniki üsullarla yetişdirilməsi əsasında həyata keçirilir. İstehsal mənşəyinə görə adlar verilən şərablar hazırlanması üçün üzüm sortlarının becərilməsində herbisidlərdən istifadəyə yol verilmir.

Şərabçılıq məhsullarına üzümdən hazırlanmış şərablar, o cümlədən şampan şərabları və brendi daxildir.

Şərabçılıq məhsulları müvafiq standartların tələblərinə, sanitariya normalarına və qaydalarına riayət edilməklə, təsdiq edilmiş texnoloji təlimatlara və resepturaya uyğun istehsal olunur və onların hazırlanmasında yalnız yeyinti məhsullarından alınan etil spirtindən istifadə edilir.

Şərabçılıq məhsullarının sinkləşdirilmiş metal, kapron və karton qablara süzülməsinə və saxlanması yol verilmir. Şampan və qazlaşdırılmış şərabların istehsalı və saxlanması proseslərində hermetikləşmə şərtlərinə əməl olunmalıdır.

Hazırlanma texnologiyalarına görə şərablar təbii və xüsusi olur. Təbii şərablar üzümün tam və ya qismən spirt qıvcırması yolu ilə alınır. Xüsusi şərablar üzüm və ya şərab materialından müxtəlif texnoloji üsulların tətbiqi ilə alınır. Belə şərablar xammala və hazırlanma texnologiyasına məxsus dad keyfiyyətinə malik olurlar.

Keyfiyyət xüsusiyyətlərinə və saxlanma müddətinə görə şərablar adi (ordinar) və yüksək keyfiyyətli (markalı) olurlar. Adi şərablar ümumi texnologiya üzrə hazırlanır, məhsul yığılı ilində və ya növbəti ilin əvvəlində satışa buraxılır. Markalı şərablar yüksək keyfiyyətli xammaldan, xüsusi texnologiyanın tətbiqi ilə hazırlanır və texnoloji tutumlarda bir ildən üç ilədək dincə qoyulur. Butulkalarda əlavə olaraq xüsusi şəraitdə iki il yarımından az olmayaraq saxlanılan markalı şərablar kolleksiya şərabları hesab olunurlar.

İstehsal mənşəyinə görə şərablara adlar onların hazırlanmasında istifadə edilən üzüm sortlarının yetişdirildiyi inzibati-ərazi vahidinin və ya yerin adına uyğun olaraq verilir. Bu şərablar müəyyən üzüm sortlarının yüksək keyfiyyətli üzümlərindən ənənəvi və ya orijinal texnologiyaların tətbiqi əsasında hazırlanır və onların istehsalında etil

(yeyinti) spirtinin, saxarozanın, üzüm konsentratlarının, ətirli və süni boya maddələrinin, digər inqrediyentlərin istifadəsinə yol verilmir. Belə şərabların hazırlanmasında istifadə edilən üzümlərdə şəkərlilik dərəcəsi qüvvədə olan standartların tələblərinə uyğun olmalıdır. Hər şərab növünə onun hazırlanması üzrə ayrıca texnoloji təlimat tərtib edilir və məhsulun attestasiyası zamanı təsdiq olunur. İstehsal mənşəyinə görə adlar verilən şərabları istehsal edən müəssisələrə məhsulun attestasiyasına dair şəhadətnamə təqdim edilir. İstehsal mənşəyinə görə adlar verilən şərabların attestasiyasının müddəti 5 ildir. Bu müddət qurtarıqdan sonra məhsulun attestasiyası yenidən aparılır.

Brendi istehsalı üzümdən hazırlanmış şərab materialından spirtin çəkilməsi, dincə qoyulması və son məhsulun istehsalı kimi texnoloji prosesləri əhatə edir.

Şərabçılıq məhsullarının yeni növləri və çeşidləri istehsala hazırlanarkən onların nümunələri tələb olunan sənədlərlə birlikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının mərkəzi dequstasiya komissiyasına təqdim edilməlidir. Məhsulların dequstasiyadan keçirilməsi və sənədləşdirilməsi qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnamə ilə müəyyən olunur.

Yeni ad altında dövlət reyestrində qeydiyyatdan alınmış, istehsala və istehlak bazarına attestasiya edilmiş şərabçılıq məhsulları ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq patentləşdirilir.

Şərabçılıq məhsullarının qablaşdırılması, etiketləşdirilməsi, saxlanması və daşınması qüvvədə olan normativ sənədlərin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

İstehsal mənşəyinə görə adlar verilmiş şərabların bədii tərtib edilmiş arxa etiketlərində məhsulun hazırlanma texnologiyası, keyfiyyət göstəriciləri, üzüm sortunun yayılma arealı barədə də qısa məlumatlar göstərilə bilər. İxrac edilən şərabçılıq məhsullarının etiketləri tərəflər arasında bağlanmış müqavilə şərtlərinə uyğun tərtib oluna bilər.

Şərabçılıq məhsullarının saxlanması və daşınması onların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin sabitliyini təmin edən vasitələrlə həyata keçirilir.

Şərabçılıq məhsullarının istehsalı üzrə texnoloji avadanlıqlar mütləq qaydada spirtölçmə-nəzarət cihazları və spirtölçmə sayğacları və avtomatlaşdırılmış (say və həcm üçün) uçot sayğacları ilə təchiz edilməlidir.

Üzümçülüyn və şərabçılığın inkişafını sürətləndirmək üçün səmərəli iqtisadi tənzimlənmə metodları ön plana çəkilir.

Qanunda nəzərdə tutulur ki, kommertiya banklarını üzümçülük və şərabçılıq üzrə dövlət proqramları çərçivəsində üzümçülüyn inkişafı sahəsində həyata keçirilən layihələrin kreditləşdirilməsinə həvəsləndirmək və risklərini azaltmaq üçün məqsədli kreditlərə görə bank faizi üzrə güzəştlər dövlət büdcəsinin fermer təsərrüfatlarına kredit güzəştləri fondu və bu kimi digər vəsaitlər hesabına ödənilir.

Üzümçülüyn və şərabçılığın inkişafında kooperasiyanı sü-

rətləndirmək üçün aşağıdakı üzümçülük və şərabçılıq subyektlərinə məqsədli kreditlərin ayrılmasında üstünlük verilir:

– hüquqi şəxslərə – 10 hektardan artıq yeni üzüm bağlarının salınmasına, 2 hektardan artıq calaqaaltı və calaqaüstü anaçlıqların yaradılmasına;

– fiziki şəxslərə - 1 hektardan artıq yeni üzüm bağlarının salınmasına, 0,5 hektardan artıq calaqaaltı və calaqaüstü anaçlıqların yaradılmasına;

– 50 hektardan az olmayan yeni üzümlüklərin salınması üçün hüquqi və fiziki şəxslərlə uzunmüddətli müqavilə bağlamış üzüm emalı müəssisələrinə.

Üzüm və şərabçılıq məhsullarının keyfiyyətinin təmin edilməsi sahəsində normalaşdırılma bu məhsulların keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə dair tələbləri, onların istehsal, daşınma, saxlanma, qablaşdırma, etiketləşdirmə, markalanma və satış şərtlərini müəyyən edən texniki, sanitariya, ekoloji və digər standartlar, norma, qayda və tələblər vasitəsilə həyata keçirilir.

Şərabçılıq məhsulları istehsal edən müəssisələr, müstəqil şəxslər, sınaq laboratoriyaları və digər istehsal bölmələri istehsal olunan məhsulların insanların həyatı və sağlamlığına, habelə ətraf mühitin mühafizəsinə zəmanət verən texniki, ekoloji, sanitariya, yanğından mühafizə normalarına və qaydalarına uyğunluğuna görə icbari attestasiyadan keçirilir.

Müəyyən olunmuş müddətdə attestasiyadan keçirilmədən və təsdiq edilmiş texnoloji normalara uyğun üsullara, resepturaya və materiallara riayət

edilmədən istehsal olunmuş şərabçılıq məhsulları saxta hesab olunur.

Daxili bazarın saxtalaşdırılmış şərabçılıq məhsullarından qorunması məqsədilə şərabçılıq fəaliyyəti subyektləri istehsal etdikləri məhsulları qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada attestasiyadan keçirməli, sertifikatlaşdırılmalı və məhsulun xarici tərtibatını üzümçülük və şərabçılıq haqqında qanunun müvafiq maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada aparmalıdırlar.

Azərbaycanda bu sahədə də köklü dönüş yaratmaq üçün konkret tədbirlər həyata keçirilir. Dövlət başçısı çıxışlarının birində xüsusi vurğulamışdır ki, keçən əsrin 80-ci illərinin ortalarında keçmiş sovet rəhbərliyi anti-alkoqol kampaniyası pərdəsi altında Azərbaycanda üzümçülüyn inkişafının qarşısının alınması məqsədilə sərt tədbirlər həyata keçirdi: üzüm bağları məhv edildi, emal müəssisələri bağlandı, əhalinin xeyli hissəsi gəlir mənbəyindən məhrum oldu. Son illər üzümçülükdə ya-

ranmış vəziyyəti sağlamlaşdırmaq, onu ölkə iqtisadiyyatının vacib sahələrindən birinə çevirmək istiqamətində başlıca işlər görülür, sahənin yaxın və uzaq gələcəyə inkişafını nəzərdə tutan proqram hazırlanır. Bu sahədə dövlətin dəstəyi ilə özəl sektor tərəfindən atılan addımlar öz bəhrəsini verir. Yüksək məhsuldarlığı, keyfiyyəti ilə fərqlənən üzüm bağları salınır, müasir texnologiyalara əsaslanan emal müəssisələri tikilir. Azərbaycan şərabları beynəlxalq sərgilərdə uğurlar qazanır. Bu məhsulların xarici bazarlara çıxmaq imkanları genişlənir.

ÜZÜMÇÜLÜK VƏ ŞƏRABÇILIQ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ TƏŞKİLAT (OİV) – hökumətlərarası müqaviləyə əsasən, 29 noyabr 1924-cü ildə Fransanın Paris şəhərində ya-

radılmış və 1927-ci ilin 15 aprelində ratifikasiya olunmuşdur. Hazırkı əsasnaməsi 4 sentyabr 1958-ci ildə qəbul edilmişdir. Məqsədi üzümçülük və şə-

rabçılıq sahəsində üzv ölkələrin hökumətlərinə müvafiq təlimatların hazırlanması, elmi araşdırmalara köməklik göstərilməsi, üzümçülüğün, onun məhsulu ilə

əlaqəli (şərab, süfrə üzümü, kışmış və üzüm şirəsi) bütün məsələləri barədə elmi, texniki, iqtisadi məlumatların yığılması, öyrənilməsi və nəşr edilməsidir.

V

VAHİD AKSİZ – keyfiyyətinə və qiymətinə görə bir-birindən az fərqlənən mallar (məsələn, duz, şəkər və s.) üçün tətbiq edilir.

VAHİD XALQ TƏSƏRRÜFATI KOMPLEKSİ (VXTK) – inzibati idarəetmə çərçivəsində keçmiş SSRİ-də xalq təsərrüfatının xüsusi fərqləndirici cəhətlərinin məcmusu idi. VXTK-nin yaradılması iki məqsəd güdüdü: a) hər hansı bir məhsul istehsalı üçün əlverişli şərtlərin mövcudluğu zamanı həmin məhsulun istehsalına çəkilən xərclərin minimum səviyyəyə endirilməsi; b) maddi və maliyyə resurslarının əsas növlərinin yenidən bölgüsü, ayrı-ayrı regionların əhalisinin həyat səviyyəsinin tarazlaşması və məhsuldar qüvvələrin bərabər yerləşməsi üçün mərkəzi idarəetmə orqanlarından istifadə edilməsi. VXTK təsərrüfat inkişafının qeyri-əmtəə variantı, I və II bölmələrdə istehsal olunan məhsulların qiymətlərinin kəskin sıçrayışla xarakterizə olunan təkrar istehsal prosesinin bir çox təzahürləri naturallaşmış modelə, ticarət və tədavülün nizama salınmış formaları ilə, dünya təsərrüfat əlaqələrindən xeyli təcrid olunmaqla üzvi surətdə əlaqədar idi. VXTK bütün

istehsal halqalarının (sahə, regional, sahələrarası, regionlararası) ictimai tələbatları ilə istehsalın strukturunun, həmçinin, onların əlaqələndirilməsini təmin edən material balanslarının, fondlaşmanın, istehsalın və nəqliyyatın, hasilatın emal sənayesinin və s. əsasında formalaşmışdı. VXTK I və II bölmələrin məhsullarını istehsal edən respublikaların və regionların sərt bölgüsünü, əhalinin istehsal təyinatlı məhsullara olan sosial ehtiyaclarının ödənilməsində bu respublikaların və regionların bir-birindən həddən artıq asılılığını, SSRİ-nin respublikalarının və regionlarının sıx qarşılıqlı əlaqəsini şərtləndirmişdi. Yük dövriyyəsinin artım sürəti məhsulun artım sürətindən üstünlük təşkil edirdi, respublikalararası dövriyyə isə burada böyük xüsusi çəkiyə malik idi. SSRİ-nin keçmiş respublikalarında yaradılan ÜDM-in 20%-dən çoxu respublikalararası mübadiləyə daxil olurdu. Əlaqələrin naturallaşmış xarakteri daxili qiymətlərin rublla və dünya qiymətlərinin müvafiq ekvivalentinin kəskin fərqləndirilməsini şərtləndirərək ayrı-ayrı ərazilər üzrə ictimai məhsulun və milli gəlirin dəyər ifadəsində ölçülərini təhrif edirdi. Bu, re-

gionların və respublikaların tələbatlarının natural və dəyər formasında təmin olunmasında disproporsiya doğururdu və onlar arasında real dəyər əlaqələrinin müəyyən edilməsini çətinləşdirirdi (bax: cədvəl 1, sxem 1).

VAHİD QIYMƏT QANUNU (*law of one price*) – bu qanuna görə rəqabət bazarında eyni aktivlərin bazar qiymətləri səviyyəsi eyni olmalıdır.

VAHİD MARKETİNG PROGRAMI (ing. *United marketing program*) – marketing proqramlarının ayrı-ayrı bazarları, iqtisadi tsiklin mərhələlərini, eynicinsli məhsul qruplarını əhatə edən qarşılıqlı əlaqə sistemi. Elmi tədqiqat işləri, istehsal, məhsulun və malların satışı planlarının işlənilib hazırlanması üçün əsasdır.

VAHİD SƏNAYE VƏ YENİ SƏNAYE CƏMIYYƏTİNİN NƏZƏRİYYƏLƏRİ – vahid sənaye cəmiyyəti nəzəriyyəsinin yaranması, hər şeydən əvvəl, Fransa sosioloqu Raymon Aronun adı ilə bağlıdır. O, təsdiq edir ki, müxtəlif ölkələrin sənayeləşməsinin gedişatında onlar üçün vahid cəmiyyət formalaşır. Sovet və Qərb sistemləri isə ancaq onun növlərindəndir. Vahid sənaye cəmiyyəti nəzəriyyəsinin

Xalq təsərrüfatının bərpaası (1943-1951-ci illər)

İstiqamətləri			
Hərbi dövrün məhdudiyətlərinin ləğv olunması	Sosial sfera	Sənaye	Kənd təsərrüfatı
<ul style="list-style-type: none"> • 8 saatlıq iş gününün və məzuniyyətlərin bərpaası • Məcburi əlavə işin ləğvi • Hərbi dövrün qanun və məhdudiyətlərinin ləğvi 	<ul style="list-style-type: none"> • Ehtiyata buraxılmış və reputasiya olunmuşların işlə təmin olunması • Kartoçka sisteminin ləğvi (1947-ci il) • Ərzaq və sənaye məhsullarının qiymətinin aşağı salınması • Yaşayış binaların tikintisinin artması • Xalq istehlakı mallarının istehlakının artması • Pul islahatı (1947-ci il) 	<ul style="list-style-type: none"> • Müəssisələrin qismən sülh dövrü məhsullarının istehlakına keçirilməsi • Dağılmış sənaye obyektlərinin (ilk növbədə ağır sənaye) bərpaası • Yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi • Yeni müəssisələrin tikintisi 	<ul style="list-style-type: none"> • MTS-lərin bərpaası, kəndin kənd təsərrüfatı maşınları ilə təchizatı • Taxıl tədarükü normasının yüksəlməsi, vergilərin artması • Məcburi borc alma • Kənd gənclərinin sənayenin və şəhərlərin bərpaası üçün cəlb edilməsinin təşkili

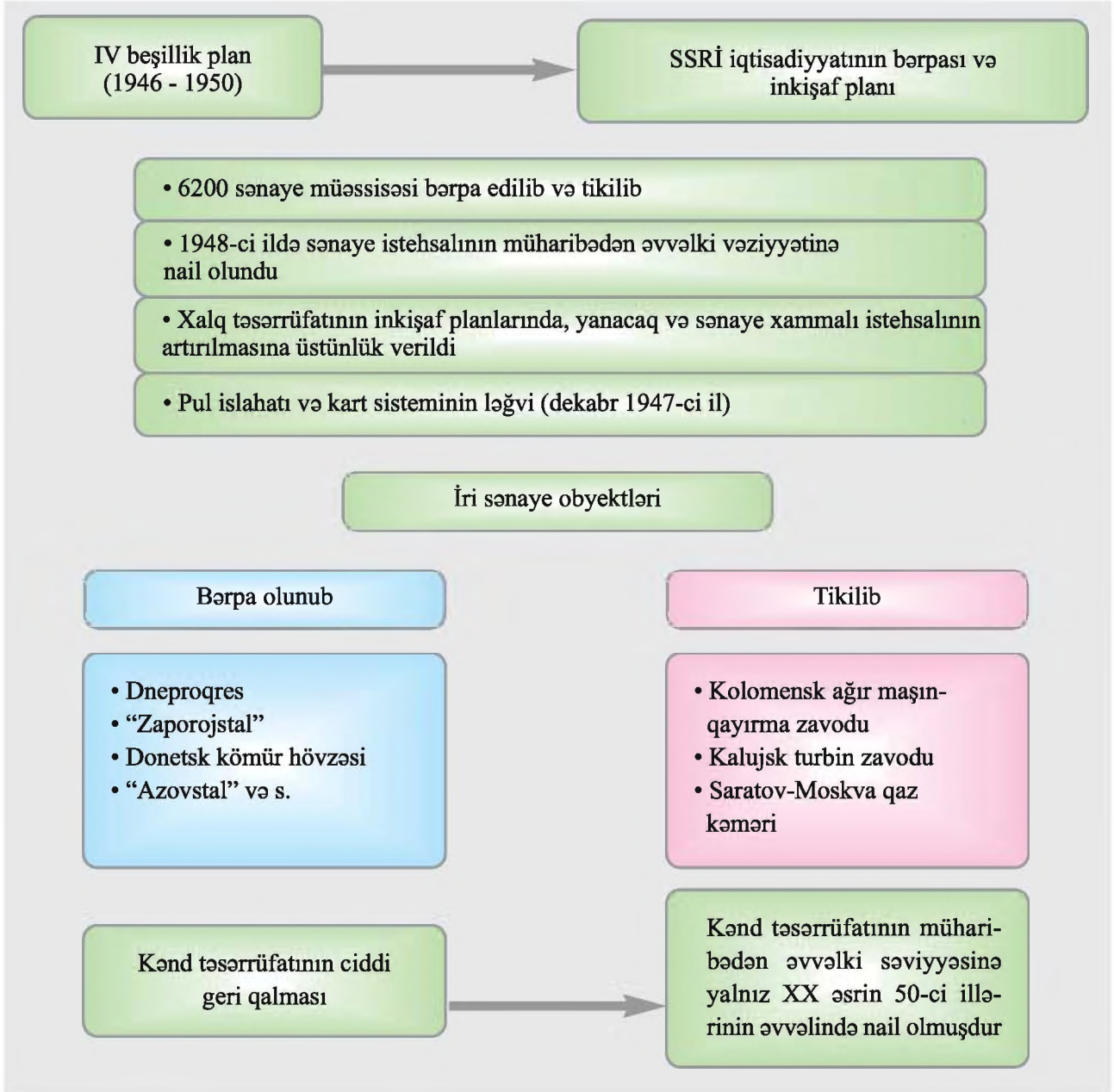
Bərpa mənbələri

- Fəaliyyətdə olan müəssisənin mənfəəti
- Əmək intizamı. Qabaqcılların hərəkəti
- 1947-ci il pul islahatı
- SSRİ-nin qərb regionlarında kollektivləşmə
- Əhalini yığıma məcbur etmə və onun istiqraz və lotereyalar vasitəsi ilə alınması
- SSRİ-nin qərb regionlarında din əleyhinə kompaniya
- İstehsal və əmək normalarının yüksəlməsi
- Xammal və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artması
- QULAQ dustaqlarının və hərbi əsirlərin əməyindən istifadə (1,5 milyon nəfər alman, 0,5 milyon nəfər yapon)
- Birbaşa və dolaylı vergilərin yüksəldilməsi (xüsusilə kəndlilər üçün)
- 1947-ci ildəki ərzaq məhsulları və ilkin zərurət əşyalarının bölgüsünün kartoçka sisteminin mövcudluğu
- Almaniya, İtaliya, Macarıstan, Rumıniya, Finlandiyadan təzminat

Nəticələr. Bərpa dövrünün nəticələri birmənalı olmamışdır. Biz tərəfdən müharibənin yaraları sağaldılmış, 1946-1950-ci illər ərzində sənaye yenidən qurulmuş, hətta istehsalın həcmi artmışdır. Digər tərəfdən – əhalinin real həyat səviyyəsi aşağı düşmüş, ağır yaşayış və məişət şəraiti xarakterik hala çevrilmişdir. Ərzaq məhsullarının bölgüsünün kartoçka sisteminin ləğv edilməsi və 1947-ci ildə pul islahatlarının həyata keçirilməsi bərpa dövrünün ağırlığını daha da artırdı. Mənfəəti nəticələrdən biri də kənd təsərrüfatının son dərəcədə müflisləşməsi idi.

Cüzi gəlir əldə edən kəndlilərə sosial zəmanətlər aid edilmirdi. Onlar həm də həyətyanı təsərrüfatlara görə tətbiq edilmiş böyük vergilər ödəməli olurlar.

SSSR-də xalq təsərrüfatının bərpaı (1945-1953)

Sxem 1

digər müəllifi fransız Ellülin fikrincə, texniki tərəqqi, nəinki iqtisadi qanunların tətbiqini, həm də qanunların özünün mahiyyətini modifikasiya edir. Mülkiyyətin aparıcı rolu məhv olur, iqtisadi hakimiyyət iri korporasiyalara keçir, dövlətin köməyi ilə varlı və kasıb qütbləri ləğv edilir.

Beləliklə, kapitalist mülkiyyətçiləri tərəfindən, əvvəllər “idarə edənlərin inqilab” nəzəriyyə-sində inkişaf etmiş, təkrar istehsal prosesi üzərində hakimiyyətinin itirilməsi haqqında ideya yeni sənaye cəmiyyətinin nəzəriyyəçiləri üçün də xarakterikdir. Onlar təsdiq edir ki, sənaye sivilizasiyası problemi-

nin həlli idarə edən menecerlərin əlinə keçib. Həm də Aron və yeni sənaye cəmiyyətinin digər tərəfdarlarına əsasən, müasir korporasiyaların strukturu inhisarçı xarakter daşımır. Belə ki, o, nəinki mənfəətin əldə olunmasına, həm də bir sıra həyati vacib sosial funksiyaların yerinə yetirilməsinə yönəlmiş-

dir. Sübut kimi ona istinad edilir ki, artan korporativ gəlirlər istehlakçıların tələbatlarının daha yaxşı ödənilməsinə, şəhərlərin yenidən salınmasına, ətraf mühitin müdafiəsinə, elmi tədqiqatların inkişafına və digər bu qəbildən olan məqsədlərə yönəlir. Yeni sənaye cəmiyyəti nəzəriyyəsi Amerika iqtisadçısı Con Gelbreytin bir sıra əsərlərində təsvir olunmuşdur. Buna ən bariz nümunə “Yeni sənaye cəmiyyəti”dir (1967). Hələ 1957-ci ildə “Bolluq cəmiyyəti” əsərində Gelbreyt sübut etməyə çalışmışdı ki, mürəkkəb və həddən artıq təkmil texnikanın tətbiqi kapitalizmin daxilən yeniləşməsinə, bazarın istehlak malları ilə bolluğuna, yaxşı təşkil olunmuş xidmət sisteminə və bunun nəticəsi kimi, əvvəlki sosial təzadların silinib getməsinə aparıb çıxarır. Müasir kapitalizmin bütün iqtisadi sistemi onun tərəfindən iki müxtəlif “planlaşdırma sistemi” və “bazar sistemi” sektorlarının məcmusu kimi təsvir olunmuşdur. Birinciyə nəinki qiymətlər, məsrəflər, texnologiyalar üzərində, həm də cəmiyyət və dövlət üzərində hakimiyyətə malik iri korporasiyalar dünyası; ikinciyə, xırda firmalar, ölüb getməkdə olan sənət, xidmət sahəsi və s. aiddir. Bunlar hakimiyyətdən məhrum olsalar da qeyri-keçici iqtisadi, mədəni, mənəvi və sosial qiymətlilərin mərkəzi kimi çıxış edirlər. “Planlaşdırma sistemi” qeyri-sabitlik və təzadların güclənməsi mənbəyi kimi sonsuz ekspansiya və ictimai maraqlara etinasızlığa səy etməsinə görə mühakimə olunur. Aronun və xüsusilə Gelbreytin nəzəriyyəsinə

yəsindən dünya iqtisadiyyatı üçün hansı nəticələr çıxarmaq olar? Dövləti “planlaşdırma sistemi”nin hakimiyyətindən çıxaran, onu qeyri-inhisarçı sektora xidmətə istiqamətləndirən, rəqabət qabiliyyətliliyini təmin edən və “bazar sistemi”nin alıcılıq qabiliyyətinin artımına gətirib çıxaran xüsusi islahatlar seriyası təqdim olunur.

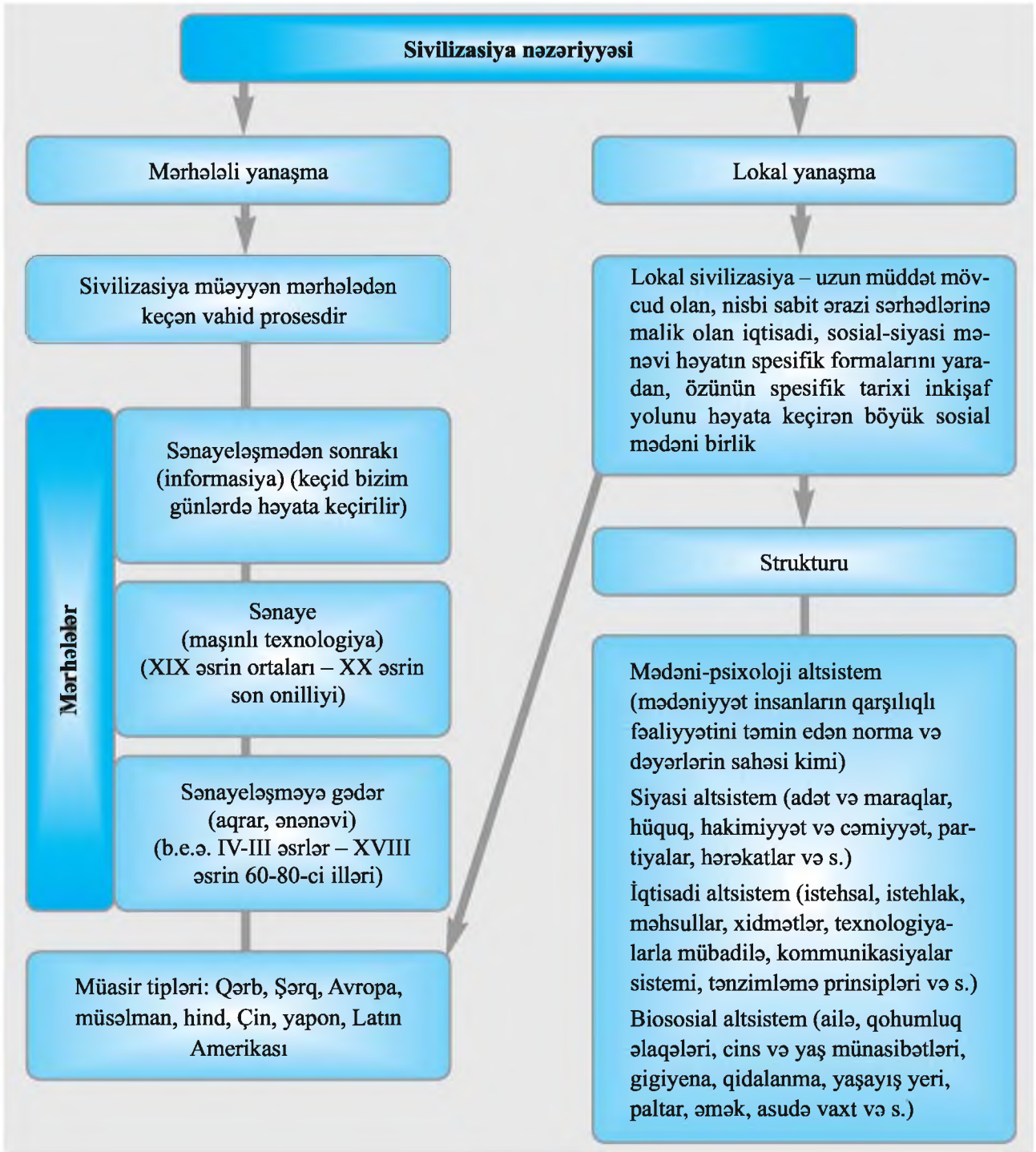
VAHİD SİVİLİZASIYA NƏZƏRİYYƏSİ – vahid sivilizasiya sosial-mədəni nəzəriyyəsinin əsasında bütün dünya ölkələrinin vahid siyasi, sosial və iqtisadi quruluşa – liberal demokratiyaya tədricən hərəkəti haqqında liberal ideya dayanır. Bu nəzəriyyənin müasir tərəfdarlarının fikrincə, belə quruluşa artıq Qərbdə nail olunmuşdur. Dünyanın qalan ölkələri isə, öz liberallaşma səviyyələrinə uyğun buna nail olduqdan sonra dünya vahid cəmiyyətə çevriləcək və ona görə də, bir növ “tarixin sonu” baş verəcək. Bu nəzəriyyənin ən məşhur müəlliflərindən biri, yapon mənşəli amerikalı Frensis Fukuyamanın fikrincə, vahid sivilizasiya nəzəriyyəsi dünya ölkələrini vahid cəmiyyətdə birləşdirən daha güclü qüvvələrə diqqət yetirir, onların qarşılıqlı asılılığını gücləndirir, arasındakı sərhədləri silir. Bu qüvvələr iqtisadiyyatın qloballaşmasına qədər böyüyən və hər şeydən əvvəl, onun transmilliləşməsində, in-teqrasiyasında təcəssüm edən beynəlmilləşmə qüvvələridir. Belə modernləşmə nəticəsində cəmiyyətin ilk dəfə Qərbdə yaranan müasir sənayeləşmə və postsənayeləşmə əlamətləri dünyanın qalan ölkələrinin də əla-

mətlərinə çevrilir.

Eyni zamanda, vahid sivilizasiya nəzəriyyəsi nəzərdə tutur ki, modernləşmə vesternləşmə ilə (yəni digər ölkələr tərəfindən Qərb mədəniyyətinin təkrarlanması) oxşardır. Amma əvvəlki əsrlərdə Rusiya və Yaponiyanın, XX əsrdə Şərqi və Cənubi-Şərqi Asiya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, modernləşmə vesternləşmə olmadan da baş verə bilər və onun gedişatında ölkələr Qərb sivilizasiyasına deyil, digər sivilizasiyaya mənsub olduqlarını saxlaya bilərlər. Bu, ilk növbədə, mədəniyyətə aiddir, amma iqtisadiyyatda da, məsələn, Yaponiyada olduğu kimi, orijinalı saxlanıla bilər. Vahid sivilizasiya nəzəriyyəsi iqtisadi və siyasi həyatda ölkələr arasındakı sosial-mədəni fərqləri yarıdan din və millətçiliyin vacibliyini təqdir etsə də, liberalizm gücləndikdə onların əngəl olmayacağını düşünür (bax: sxem 1).

VAHİD TARİF CƏDVƏLİ – büdcə təşkilatçıları işçilərinin əmək haqqının hesablanması üçün nəzərdə tutulmuş normativlərin məcmusu. Bu sistem əməyi aşağı səviyyədə ödənilən işçidən tutmuş, rəhbər işçiyədək bütün işçilərin əmək haqqının tarifləşdirilməsini özündə əks etdirir. Vahid tarif cədvəli aşağıdakı prinsiplər əsasında formalaşdırılmışdır: vahid bazanın qanunvericiliklə müəyyən edilmiş minimum əmək haqqı səviyyəsində qəbulu, mütəxəssislərin ixtisas səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində əməyin maddi həvəsləndirilməsi nəzərə alınmaqla vahid tarif dərəcələrinin artırılması. Görülmüş işin ağırlıq səviyyəsi, əməyin

Sivilizasiya nəzəriyyəsinə əsas yanaşmalar

Sxem 1

gərginliyi, onun tətbiq edildiyi sahənin əhəmiyyəti regional xüsusiyyətlər, kollektiv və individual əməyin kəmiyyət və keyfiyyəti nəzərə alınarkən, vahid tarif cədvəli bazis kimi qəbul

olunmalıdır. Bu sistem dövlət büdcəsindən maliyyələşən bütün işçi kateqoriyalarının əməyinin ödənilməsinə tənzimləyir.

VAXT NORMASI – məhsulun bir vahidinin istehsal edilməsinə

(işin bir vahidinin görülməsinə) sərf edilən iş vaxtı. Onu adamsaatlarla (dəqiqələrlə, günlərlə, aylarla və s.) müəyyən edirlər. Vaxt norması müəyyən iqlim şəraitində və təşkilati-iqtisadi şə-

Cədvəl 1

Əmək normaları sistemi

Vaxt norması (N_v)	Bir işçinin və ya briqadanın iş (məhsul) vahidinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri xərclər. Vaxt norması adam-dəqiqə (adam-saat) ilə ölçülür.
İşlənmə norması (N_i)	Verilmiş zaman kəsiyində (saat, növbə) bir işçi və ya briqada tərəfindən hazırlanmış məhsul vahidlərinin sayı. Natural vahidlərlə ölçülür.
Xidmət norması (N_x)	Bir işçi və ya briqadaya xidmət olunmaq üçün təhkim olunmuş dəzgah, iş yeri, istehsal sahəsi vahidi və digər istehsal obyektlərinin zəruri miqdarını müəyyən edir.
Miqdar norması (N_m)	Müəyyən iş həcmnin yerinə yetirilməsi üçün zəruri işçi sayını müəyyən edir.
İdarəolunma norması (N_i)	Bilavasitə bir rəhbərə tabe olmalı işçilərin tabeliyində olanların sayını müəyyən edir.
Normalaşdırılmış tapşırıq (N_t)	Bir işçi və ya briqada tərəfindən müəyyən vaxt ərzində (növbə, sutka, ay) yerinə yetirməli olan işlərin növünü və həcmi müəyyən edir. İşlənmə norması kimi normalaşdırılmış tapşırıqda işçilərin fəaliyyətinin zəruri nəticələrini müəyyən edir. Lakin işlənmə normasından fərqli olaraq normalaşdırılmış tapşırıqın işlənməsi yalnız natural vahidlərdə deyil, norma-saat, norma-manatla da təyin edilə bilər. Bununla əlaqədar olaraq işlənmə norması normalaşdırılmış tapşırıqın ayrıca halıdır.

raitdə işləyən bir və ya bir neçə icraçının əmək sərfinə uyğun müəyyən edilir.

Vaxt norması mühəndis hesablamaları və xronometraj ölçmələr əsasında təyin edilir. Onun tərkibinə iş vaxtının normallaşdırılan elementləri daxildir: əsas, köməkçi, təşkilati xidmət, texniki xidmət, istirahət və təbii ehtiyac, texnoloji və təşkilati səbəblərlə əlaqədar aradan qaldırılması mümkün olmayan fasilələr.

Vaxt norması işləmə normasının hazırlanması, məhsulun əmək tutumunun müəyyən edilməsi üçün bazadır. Qüvvədə olan vaxt normalarının vaxtlı-vaxtında, elm və texnikanın nailiyyətlərinin, qabaqcıl təcrübənin nəzərə alınması əsasında yenidən nəzərdən keçirilməsi, elmi cəhətdən əsaslandırılmış vaxt normalarının tətbiqi əmək məhsuldarlığının və istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına şərait

yaradır (bax: cədvəl 1).

VAXTA QƏNAƏT QANUNU – ümumi təbiət qanunlarının təcəssüm formalarından biridir ki, fizik-alimlər bunu daha az hərəkət prinsipi adlandırırlar. Bioloqlar bu qanunu enerjinin qənaətcilliyi prinsipi kimi təyin edirlər ki, burada da orqanizmlərin istənilən uyğunlaşmasına nəinki funksional səmərəlilik, həm də energetik dəyər kimi baxılır.

Vaxta qənaət qanununun mahiyyəti əmək prosesində vaxt və digər resursların məsrəflərinin azalmasından ibarətdir ki, bu da konkret məqsədə nail olunmasına istiqamətlənir. Təbiət qanununun təcəssüm forması kimi vaxta qənaət qanunu və ya məsrəflərin azaldılması istənilən əməyə xasdır, o, təkcə qeyri-iqtisadi əmək sahəsində *təşkil edilmiş məqsəd* xassəsini alır. Beləliklə, iqtisadiyyat iki məqsədi yerinə yetirən əmək sahəsidir: tələbatların ödənilməsi üçün rifahların yaradılması və əmək məsrəfləri kəmiyyətinin azaldılması (vaxta qənaət). Şədevr yaradan rəssam və ya çox vacib elmi problemi həll edən alim vaxt və əmək məsrəfləri haqqında düşünür. Amma əgər birinci şəkil çəkir, ikinci isə kiminsə müəyyən tələbatlarının ödənilməsi üçün elmi tədqiqatlar aparırsa, onlar bəzən öz əməklərini qurban verərək, müddət və məsrəflərə riayət etməlidirlər.

VAXTI UZADILMIŞ KREDİT – köhnə ssudanın əvəzinə yeni ssudanın verilməsi yolu ilə və ya köhnə istiqrazların kreditlərə sərfəli şərtlərlə yenisinə dəyişdirilməsi yolu ilə uzadılan kredit: orta və ya uzun-

müddətli kreditdir ki, ödənilmə müddətləri bir neçə vaxt kəsiyinə bölünür, bu zaman onların hər biri üçün özünün faiz dərəcəsi müəyyən olunur. O, kreditörün borc alana ssuda təqdim etməsi üçün vəsait axtardığı – qısamüddətli kapital bazarının konyunkturası üzrə müəyyən edilir.

VAXTI UZADILMIŞ RENTA – illik gəlirin sığortalanmasıdır ki, bunun ödənişi sığorta müqaviləsi bağlandıqdan müəyyən illər keçdikdən sonra başlanır. Vaxtı uzadılmış renta elə rentadır ki, onun ödənilməsi müəyyən gələcək dövrə qədər təxirə salınmışdır.

VAXTINDAN ƏVVƏL AYLIQ ÖDƏNİŞ DƏRƏCƏSİ (ing. *SMM Single Monthly Mortality*) – müəyyən ayda əsas borcun əvvəlcədən ödənilmiş hissəsi (faizlə).

VAXTINDAN ƏVVƏL İNFLYASIYA – iqtisadiyyatda tam məşğulluğun təmin olunmasına qədər yaranan inflyasiya.

VAXTINDAN ƏVVƏL ÖDƏMƏLƏR ƏYRİSİ 100% PSA (*Public Securities Association – Dövlət Qiymətli Kağızları Assosiasiyası*) – İstiqraz Bazarı Assosiasiyası tərəfindən vaxtından əvvəl ödəmələri əks etdirmək üçün hazırlanmış etalon cədvəli. Vaxtından əvvəl ödəmələr əyrisinin köməyi ilə defoltrların baş verməsi ehtimalının, pulun bütün kreditlərinin əsas borc hissəsinin qalığı üzrə orta hesabla ölçülmüş, “pul çıxarışı”ndan asılılığı qrafik cədvəllə göstərilir. 100% PSA əyrisi vaxtından əvvəl ödəmənin şərti faizinin hər ay 0,2% (20 baza nöqtələri) artacağını və 30-cu ay-

dan etibarən 6%-ə çataraq pulun müddətinin sonunadək dəyişməyəcəyini nəzərdə tutur.

VAQNER QANUNU – elə bir hipotездir ki, buna görə iqtisadi inkişaf ümumi milli məhsulda dövlət xərclərinin payının artması ilə müşayiət olunur. Bu qanun alman iqtisadçısı Adolf Vaqner (1835-1917) tərəfindən “Maliyyə təsərrüfatı” (1883) əsərində ifadə edilmişdir. Bu əsərdə Vaqner dövlətin genişlənmə fəaliyyət qanununu ifadə etmişdir. Bu qanun iqtisadiyyata və cəmiyyətə münasibətdə dövlətin rolunun artması meylini əks etdirir. Bir halda ki, tələbatlar xərcləri doğurur, onda adı çəkilən meyil Vaqnerə görə, dövlətin artan maliyyə tələbatları ilə konkretləşir. Vaqnerə görə, iqtisadi inkişafın ÜMM-də dövlət xərclərinin payının artması asılılığının əsas səbəblərinə aiddir: dövlətin idarə edilməsinə, qanunçuluğun və qaydaların təminatına çəkilən xərclərin, eləcə də cəmiyyət inkişaf etdikcə iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi, məsrəflərinin nisbi artımı, gəlir vahid-

inə görə dövlətin mədəni və xeyriyyə fəaliyyətinə olan tələbin elastikliyinə artması (bu xidmətlərə olan tələb gəlirə nisbətən sürətlə artır), sənaye inkişaf etdikcə iqtisadiyyatın inhisarlaşması dərəcəsinin artmasıdır. Bu da güclü dövlət nəzarətini tələb edir.

Baxmayaraq ki, Vaqnerin qabaqcadan dedikləri xeyli dərəcədə təsdiq olundu, onun qanunu həm də kəskin tənqiddin predmetinə çevrildi. Xüsusilə sübut olunurdu ki, Vaqnerin dəlilləri ciddi insan davranışı nəzəriyyəsinə və ya hökumətin hərəkətlərinə əsaslanmırsa, onda Vaqner qanununu gələcəyin proqnozlaşmasının əsası kimi nəzərdən keçirmək olmaz.

VALİDEYNLƏRİNİ İTİRMİŞ VƏ VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLAR ÜÇÜN MÜƏSSİSƏLƏR – valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların saxlanıldığı, təhsil və (və ya) tərbiyə aldığı təhsil müəssisələri, ailə tipli uşaq evləri, əhalinin sosial müdafiəsi

müəssisələri (uşaq evləri, əqli geriliyi və fiziki çatışmazlığı olan əlil uşaqlar üçün internatlar, sosial reabilitasiya mərkəzləri, sosial sığınacaqlar), səhiyyə sistemi müəssisələri və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qayda-da yaradılan digər dövlət və qeyri-dövlət müəssisələri.

VALİDEYNLƏRİNİ İTİRMİŞ VƏ VALİDEYN HİMA-YƏSİNDƏN MƏHRUM OL-MUŞ UŞAQLARIN TAM DÖVLƏT TƏMİNATI – valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara müvafiq dövlət və ya bələdiyyə müəssisəsində, qəyyumun (himayəçinin) ailəsində olduqları müddətdə pulsuz yemək, paltar və ayaqqabı dəsti verilməsi, yaşaması, təhsil alması və tibbi xidmət göstərilməsi və ya onların tam dəyərinin dövlət büdcəsi hesabına ödənilməsi. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi üzrə tədbirlər, onlar üçün nəzərdə tutulmuş güzəştlər, onların tibb və təhsil xidmətləri, əmlak və yaşayış sahəsi, əmək hüququ üzrə təminatları “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsbit olunmuşdur. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların, habelə onların arasından olan şəxslərin sosial müdafiəsi mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət tərəfindən təmin olunur və qorunur.

VALOR SİĞORTALAMA – xüsusilə qiymətli əşyaların (şeylərin), vasitələrin sığortalanması.

VALRAS (WALRAS) MARI ESPRİ LEON (1834-1910) – İsveçrəli iqtisadçı, siyasi iqtisad-

da riyazi məktəbin banisi və dahi nümayəndəsidir. Fransada anadan olmuş, 1870-ci ildən 1892-yə qədər Lozanna Universitetində (İsveçrə) siyasi iqtisad kafedrasına rəhbərlik etmişdir. Valras artıq “Xalis siyasi iqtisadın elementləri” (1874-1877) adlı əsas əsərinin ilk nəşrində kapitalist iqtisadiyyatının ümumiləşmiş riyazi modelinin (riyazi tənlik sistemi) qurulmasına cəhd göstərmişdir. O, kapitalların mübadiləsini, istehsalını, yaranmasını və pul tədavülünü ehtiva edirdi.

Valrasın sistemi riyazi iqtisadiyyatın inkişafına, onların riyazi aspektlərinin iqtisadi qarşılıqlı fəaliyyət modellərinin qurulmasının ümumi prinsiplərinin yaranmasına böyük təsir göstərdi. Valrasın ümumi tarazlıq sistemi ideyası ekonometrikanın, xüsusilə Nobel mükafatı laureatı V.Leontyev tərəfindən hazırlanmış “Məsrəflər-buraxılış” modelinin əsasıdır.

VALRAS AUKSIONERİ – qiymətlər toplusunu təklif etmiş və həmin qiymətlərin tarazlaşmış səviyyəsində hərrac prosesində çatmaq imkanı verən nəzəri agent. Valras auksioneri bazar qiymətinin müəyyən edilməsi prosesinin Valras modelinin əsas elementidir.

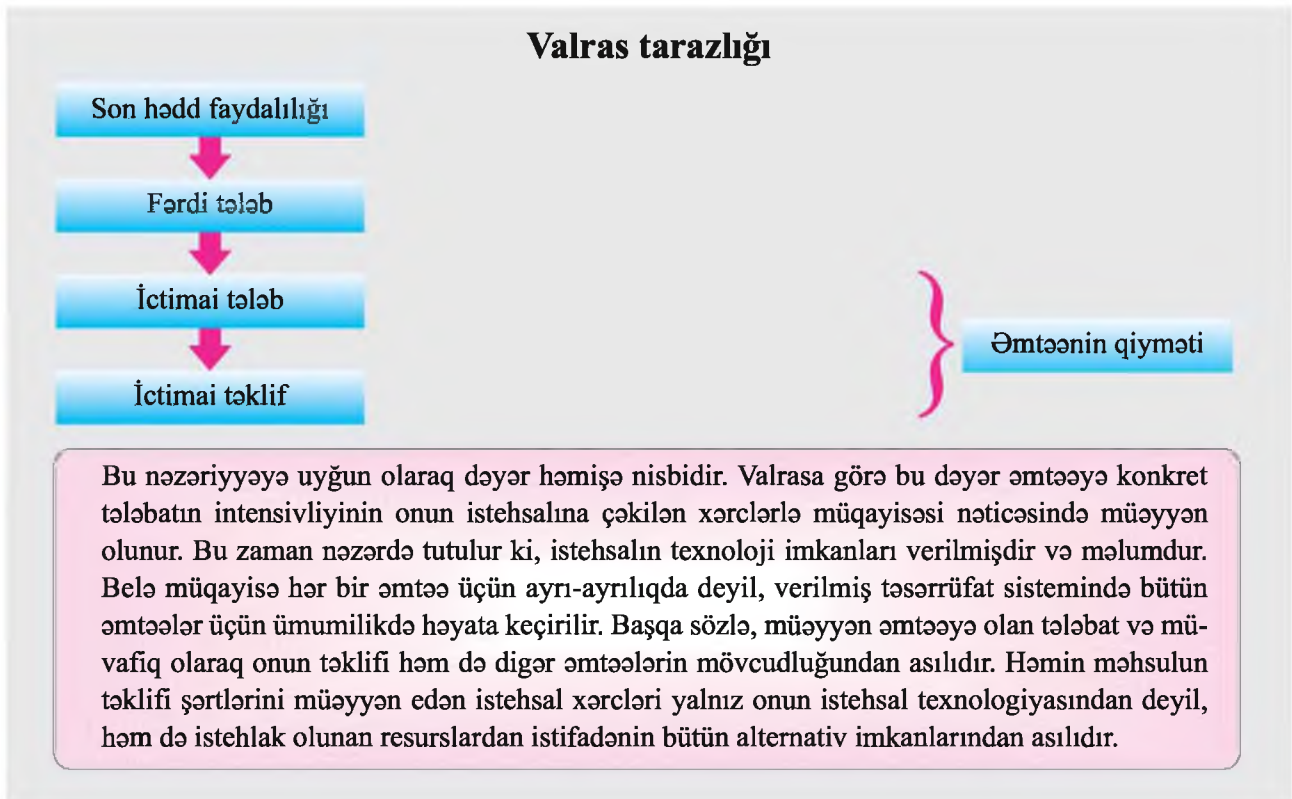
VALRAS QANUNU – təsdiq edir ki, tələbin ümumi kəmiyyəti qiymətlərin müvafiq sistemi

zamanı ümumi tələb kəmiyyətinə bərabərdir. Bu qanunauyğunluq zamanı tənliklər sistemində bəzi tənliklər təxmin edilə biləcək kimi konkret mal və resursların ümumi sayına bərabər olmayıb, onlardan bir vahid azdır. Sonuncu bərabərlik əvvəlkilərin məcmusundan yaranır. Sözsüz ki, Valras qanunu bir qədər ideallaşdırılmışdır. Burada nəzərdə tutulur ki, hər istehlakçının özünün tələb və təklif, texniki əmsalları və özləri bilən digər göstəriciləri var.

Ümumi tarazlıq qanunu təkmil rəqabətdən törəyir, bu da bütün resursların yüksək sürətlə hərəkətini, iştirakçıların tam məlumatlılığını nəzərdə tutur. Həqiqətdə isə, əlbəttə, hər şey bu qədər ideal deyil.

VALRASIN TƏNLİKLƏR SİSTEMİ – İsveçrə iqtisadçısı A.Valras tərəfindən işlənib hazırlanan və bazar iqtisadiyyatının dövriyyədə olan resursların və əmtələrin miqdarının, habelə bütün qiymətlərin qarşılıqlı şərtlənməsini göstərərək bazar iqtisadiyyatının ümumi tarazlığa cəhd göstərməsi prosesini təsvir edən ilk riyazi-iqtisadi modellərdən biri (bu, ayrı-ayrı əmtələr üçün təhlil olunan xüsusi tarazlıqdan fərqli ümumi tarazlıqdır).

Ümumi tarazlıq modeli tələb və təklifin təhlilinə əsaslanır və bir neçə tənliklər sistemindən ibarətdir. İqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən hər bir ayrıca istehlakçı və istehsalçı üçün Valras xətti tənliklər formasında tarazlıq şərtlərini təsvir etmişdir. Bu tənliklərdə dəyişən kəmiyyətlər kimi əmtə və resursların miqdarı, eləcə də bu əmtə və re-

Valras nəzəriyyəsinin mahiyyəti sxemdə əks olunmuşdur**Sxem 1**

sursların hər birinin tələb və təklifi balanslaşdıran qiymətləri çıxış edirdi. Valras qanunu adlanan əsas bərabərlikdə deyilir ki, tələbin ümumi kəmiyyəti müvafiq qiymət sistemi zamanı təklifin ümumi kəmiyyətinə bərabərdir. Bu əsasda sübut olunur ki, sistemdə tənliklərin lazımı sayı təsəvvür edildiyi kimi, nəzərdən keçirilən əmtəə və resursların ümumi sayına bərabər deyil, bir vahid aşağıdır. Sonuncu tənlik bütün məcmu tənliklərdən irəli gəlməlidir. Valras öz modeli üzərində, demək olar ki, bütün ömrü boyu işləmişdir. Valrasın daxil olduğu ümumi tarazlıq nəzəriyyəsində bütün əmtəələrin (malların) bazarları qarşılıqlı əlaqəlidir. Nəmətlərin, bütün qiymətli əmtəələrin buraxılışı və resursların

mövcudluğu iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərdiyi prosesdə qarşılıqlı olur və eyni zamanda razılaşdırılır. Bu iqtisadiyyatın bütün bölmələri və iştirakçıları faydalılığı maksimum səviyyəyə çatdırılmasına səy göstərirlər. Valras sistemi xətti cəbrdən və xətti proqramlaşdırmadan istifadə yolu ilə daha da inkişaf etmişdir. Bu sistemin tədqiqi zamanı üç əsas məsələni ayırmaq lazımdır: 1) bu tənlik sisteminin həlli mövcuddurmu, yəni bir-birinə birgə olan əmtəə və resursların miqdarı, qiymətlər sistemi mümkündürmü; 2) bu həll o mənada yeganədir ki, hər bir dəyişən kəmiyyət üçün yalnız bir qiymət mövcuddur; 3) bu sistem sabitdirmi və bu sistemin tarazlığının pozulması zamanı ona qayıtmağa qadirdirmi?

Məhsuldar xidmətlər və istehlak malları kimi iki bazarın tarazlığını xarakterizə edən sistemlər aparıcı yer tutur. Məhsuldar xidmətlər bazarının tarazlığı aşağıdakı tənliklər sistemi ilə təsvir olunur:

$$O_t = a_t D_a + b_t D_b + \dots$$

$$O_p = a_p D_a + b_p D_b$$

$$O_k = a_k D_a + b_k D_b + \dots,$$

Burada: O_t – torpaq xidmətlərinin təklifinin ölçüsü;

O_p – əmək xidmətlərinin təklifinin ölçüsü;

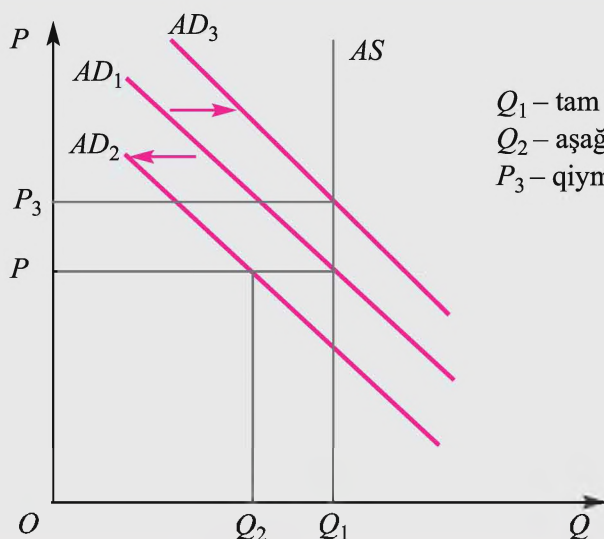
O_k – pul kapitallarının təklifinin ölçüsü;

D_a və D_b – məhsullara olan məcmu tələbin kəmiyyətləri;

a və b – tarazlıq vəziyyətində onların təklifinin ölçüsünə bərabərdir;

$a_b, a_p, a_k, b_b, b_p, b_k$ – a və b -yə uyğun olaraq məhsul vahidinin

Tarazlığın fundamental iqtisadi-riyazi modellərindən biri XIX əsrin sonunda isveçrəli iqtisadçı L. Valras (1834-1910) tərəfindən işlənmişdir. Valras iqtisadi sistemdə ayrı-ayrı bazarların qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirən dəqiq idarəetmə sistemini qurmuşdur. Beləliklə, ilk dəfə riyazi olaraq isbat olunmuşdur ki, azad rəqabət şəraitində bütün bazarlarda və bütün təsərrüfatdakı tarazlığa nail olmaq mümkündür.

Q_1 – tam məşğulluğa müvafiq istehsal həcmi;
 Q_2 – aşağı səviyyəli tələb şəraitində istehsal həcmi;
 P_3 – qiymətlərin inflyasiya səviyyəsi.

XX əsrin 50-60-cı illərində Valras modeli xətti proqramlaşdırılmış vasitələri ilə yenidən qurularaq aşağıdakı şəkli almışdır:

$$\sum_i p_i x_i = \sum_j v_j y_j$$

Burada: p – istehsal olunmuş nemətlərin qiyməti; x – istehsal olunmuş nemətlərin həcmi; v – satılmış məhsuldar xidmətlərin qiyməti; y – verilmiş və istehlak olunmuş məhsuldar xidmətlərin həcmidir.

Göründüyü kimi, formulun sol tərəfi təliyin dəyər həcmi, sağ tərəfi isə mənbəyin istehsal amillərinin və onların vasitəsilə yaradılan xidmətlərin satışından əldə olunan gəlirlər təşkil edən ümumi tələbdir. Valras modelində mərkəzi yeri əmtəə və istehsal amilləri bazarlarında qiymət tarazlığı tutur.

Düsturu aşağıdakı kimi oxumaq olar: “Son məhsulların ümumi təklifi pul ifadəsində bütün istehsal amillərinin öz mülkiyyətlərinə gətirdikləri gəlirlərin həcmi kimi onlara olan bütün tələbə bərabər olmalıdır”.

Sxem 2

istehsalı üçün məsrəf olunan istehsal xidmətlərinin miqdarı. Valras həm O -nu, həm də D -ni bütün xidmət və məhsullarını qiymətlərindən asılılığı kimi qəbul edir. Buna görə də bu asılılığı əks tərəfə çevirərək ta-

razlığın qiymətini müəyyən etmək üçün düsturu çıxartmaq olar. Belə çıxır ki, bu cür qiymətlər tələb və təklifin bir-birinə bərabər olduğu zaman onların (tələb və təklifin) məcmu kəmiyyətləri ilə şərtlənir. Valrasa

görə, məhz bu qiymətlər iqtisadi sistemin hər bir səmərəli iştirakçısına maksimum faydalılığı təmin edir.

VALYUTA (lat. *valeo* – dəyəərə malikəm, ital. *valuta* – qiymət, dəyəər) – 1. Ölkənin beynəlxalq

iqtisadi mübadilədə və digər beynəlxalq əlaqələrdə iştirak edən pul vahidi, milli banknot (dollar, avro, rubl, manat və s.). 2. Pul sistemi tipi (qızıl, gümüş, kağız). 3. Xarici dövlətlərin pul nişanları, eləcə də beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə edilən və xarici pul vahidlərində kredit və tədiyə sənədləri (çek, veksəl, kommersiya sənədləri, tratta, köçürmələr). Valyutaya eyni zamanda beynəlxalq razılıqlar əsasında yaradılan hesablarda yazı kimi mövcud olan hesablaşma pul vahidləri də daxildir. Bütün milli valyutalar “kağız”dır. Kapitalizm dövründə pul sisteminin hökmran formaları kimi ya bimetallizmi, ya da gümüş monometallizmi ayırmaq olar. XIX əsrin əvvəllərində Böyük Britaniyada (XIX əsrin ikinci yarısından digər ölkələrdə) qızıl bimetallizm yayılmağa başladı – kapitalizmin ümumi böhranı dövrü üçün kağız bimetallizm xarakterikdir. Burada ümumi ekvivalent rolunu qızıla dəyişdirilməyən banknotlar və yalnız tədavül və tədiyə vasitəsi funksiyalarını qızılı əvəz edən kağız pul yox, qızıl oynayır. Bununla belə, dəyər nişanları, bir qayda olaraq, qızılın azalan miqdarını təmsil edir, çünki banknotlar və kağız pullar inflyasiyaya məhkumdur.

Bimetallizmin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: bazis bimetallizmi – ölkədə digər valyutaların kotirovkası (qiymətləndirilməsi) üçün əsasdır; qapalı, dönərli olmayan bimetallizm – bir ölkə daxilində istifadə olunur; dönərli bimetallizm – hər hansı digər bimetallizmə sərbəst mübadilə olunur; yumşaq bimetallizm –

öz nominalına və digər bimetallizm məzənnəsinə münasibətdə qeyri-sabitdir; milli bimetallizm – mərkəzi bank tərəfindən buraxılır və ilk növbədə ölkənin ərazisində hərəkət edir; tədiyə bimetallizmi xarici ticarət əməliyyatları zamanı əmtənin ödənildiyi bimetallizmdir. Onun sövdə bimetallizmi ilə uyğun gəlməməsi zamanı sonuncunun tədiyə bimetallizminə yenidən (təkrar) hesablanması üçün köçürmə məzənnəsindən istifadə olunur; sövdə bimetallizmi ya xarici ticarət müqaviləsində

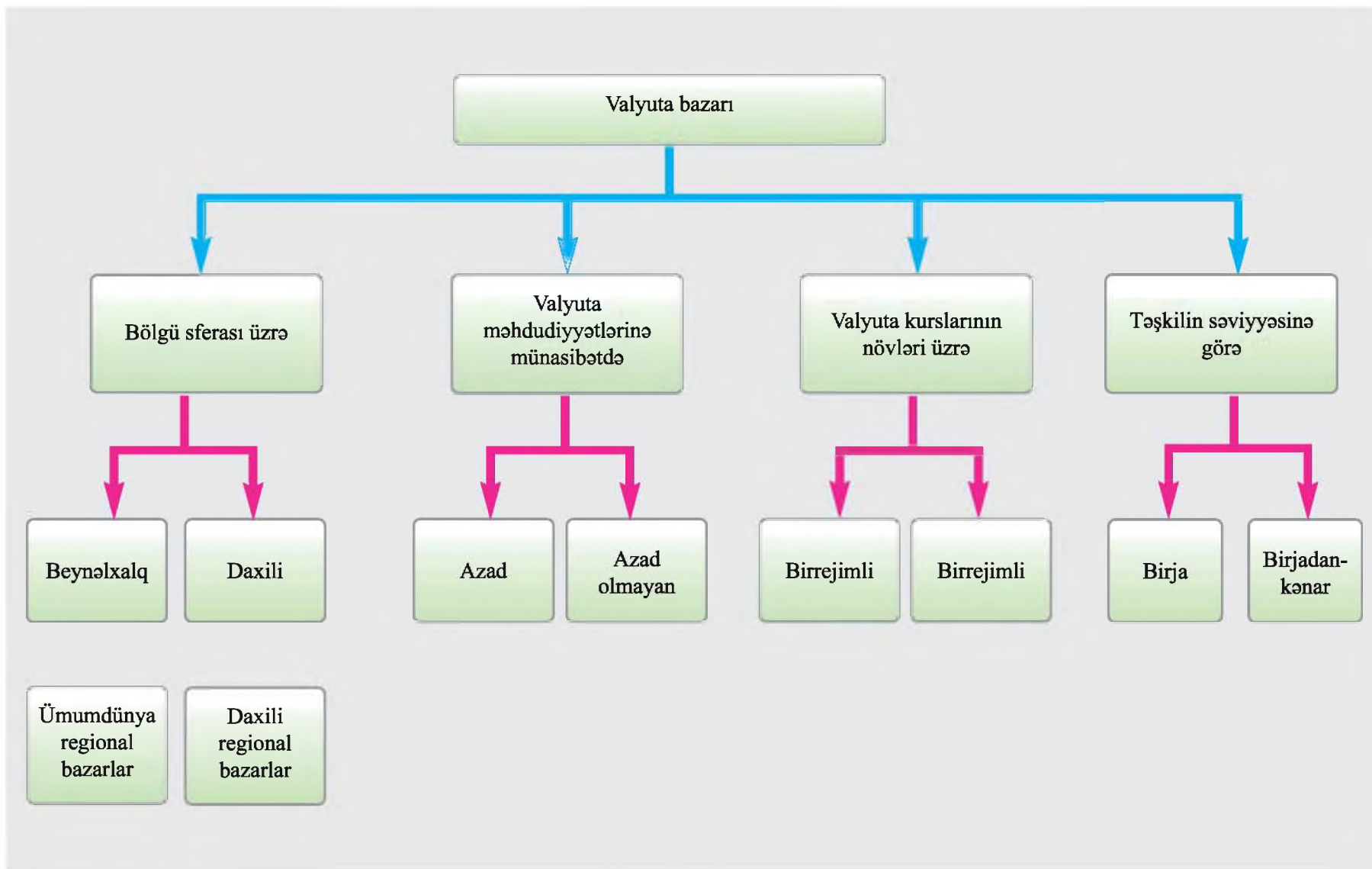
əmtənin qiymətinin müəyyən edildiyi, ya da verilmiş xarici kreditin məbləğinin ifadə olunduğu bimetallizmdir; möhkəm, güclü bimetallizm stabil məzənnə ilə sabit bimetallizmdir; qiymət bimetallizmi əmtənin qiymətinin ifadə edildiyi müqavilədə pul vahididir.

VALYUTA AUKSİONU – valyuta vəsaitlərinin alqı-satqı əməliyyatlarının keçirilməsinin müştəşkil forması. Valyuta auksionunda satılan xarici valyuta şəklində vəsaitlərin mənbəyi müəssisə və təşkilatların bank

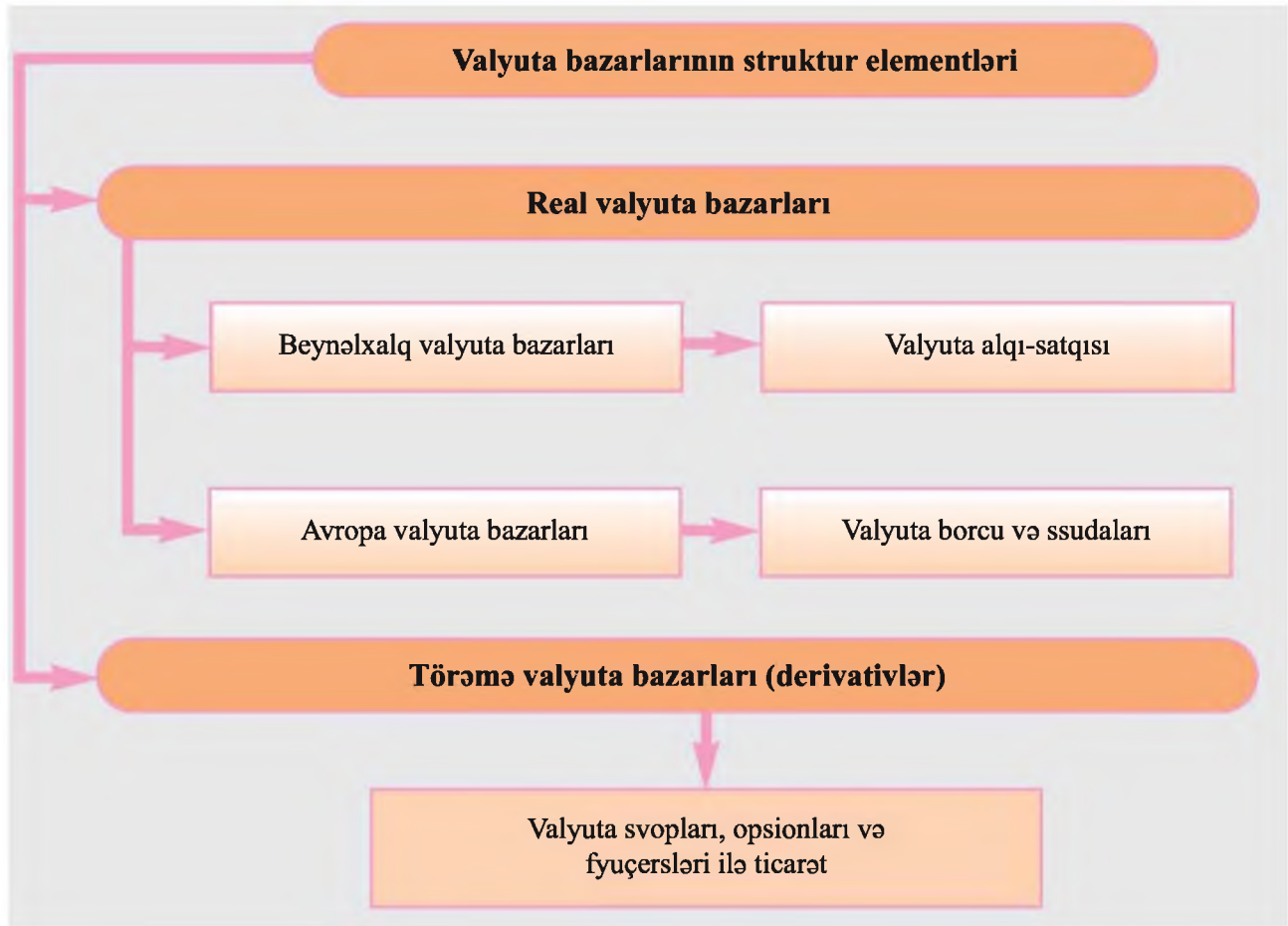
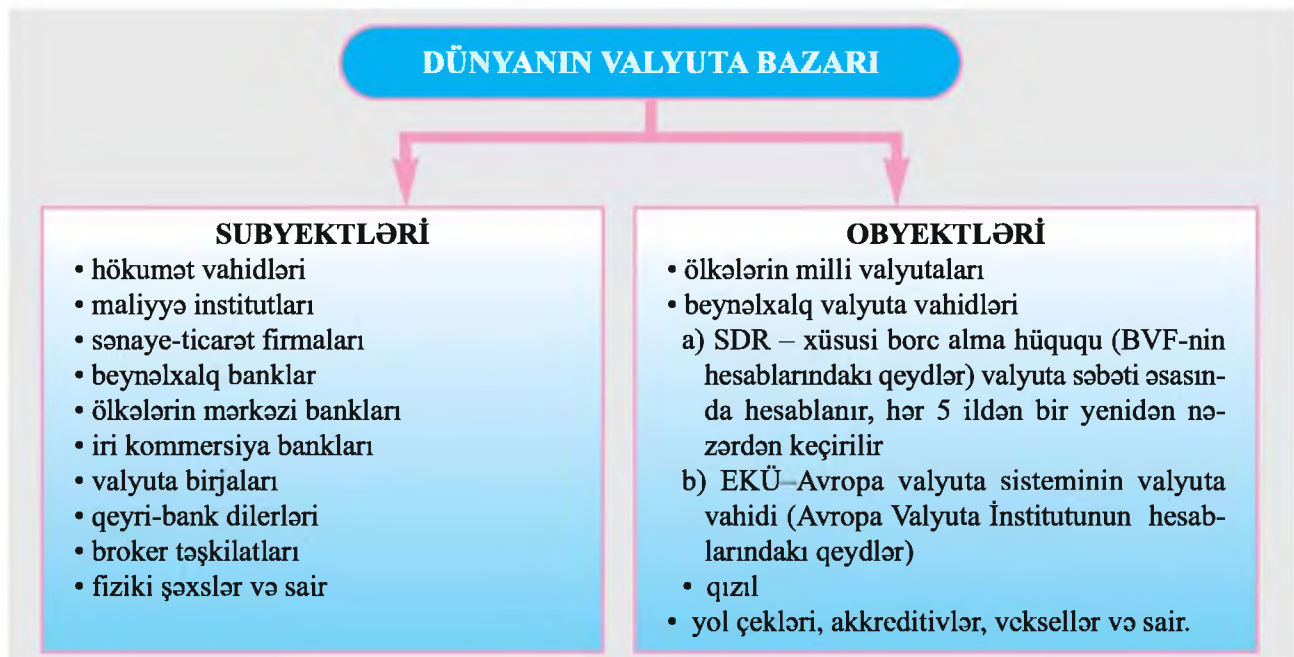

Valyuta bazarlarının təsnifatı

Sxem 1

Valyuta bazarlarının elementləri**Sxem 2****Sxem 3**

müəssisələrindəki valyuta hesablarında olan valyuta ehtiyatlarıdır.

VALYUTA AYIRMALARI (ing. *Currency retention*) – xarici valyutalarda mənfəətin bir hissəsi müəssisə tərəfindən xüsusi valyuta məzənnəsi üzrə dövlətə satılmalıdır. Xaricdə dövlət alışlarının maliyyələşdirilməsi və xarici dövlət borcu üzrə ödənişlərin maliyyələşməsi üçün xarici valyutaların çatışmaması şəraitində valyuta ayrımları tətbiq olunur.

VALYUTA BƏYANNAMƏSİ – sərhədi keçən zaman fiziki

şəxs tərəfindən gömrükxanaya və bu şəxs tərəfindən aparılan xarici valyuta və nominallaşmış xarici valyutada qiymətli kağızlar haqqında məlumatları ehtiva edən sənəd. Başqa sözlə, valyuta bəyannaməsi ərizə formasında keçirilən valyuta barədə məlumatı özündə əks etdirən, gömrük nəzarət məntəqəsinə təqdim olunan sənəddir.

VALYUTA BİRJASI (ing. *currency market*) – xarici valyutanın alış-verişi və mübadiləsi üzrə təşkil olunmuş, müntəzəm fəaliyyət göstərən ticarət meydançası. Valyuta birjası xarici

valyuta məzənnələrini müəyyənləşdirən bazar təsisatıdır. Adətən, xarici valyuta ticarəti əməliyyatlarının yalnız bir hissəsi valyuta birjası vasitəsi ilə həyata keçirilir. Alverin yekununa görə xarici valyutaların milli valyutaya nisbətə məzənnəsi formalaşır və sonra birja bülletenlərində dərc edilir.

Valyuta birjasının xüsusi rolu ondan ibarətdir ki, qeydə alınan rəsmi valyuta məzənnələri qeyri-bank sektorunun müştəriləri ilə valyuta hesablaşmalarında, maliyyə və statistika hesablaşmalarında əsas götürülür.

Valyuta birjasının fəaliyyətində mərkəzi bank mühüm rol oynayır. Hər hansı valyutanın məzənnəsinin yuxarı həddini aşmaq təhlükəsi yarandıqda mərkəzi bank həmin valyutaya təklifi genişləndirir. Əgər məzənnə aşağı düşürsə, bank pariteti saxlamaq üçün valyutanı almalıdır. Belə hallarda mərkəzi bankın intervensiyasından söhbət gedir.

Valyuta birjası iki əsas əməliyyat növünü həyata keçirir:

– spot (təcili valyuta tədarüku ilə əməliyyat);

– fyuçers (şərtləşdirilmiş vaxtda əqd bağlandığı zaman mövcud olan məzənnə üzrə valyuta tədarüku ilə əməliyyat).

Rəsmi birja bülletenində adətən yalnız satış məzənnəsi ilə alış məzənnəsi dərc edilir. Bunlar maksimal məzənnələr kimi qəbul edilir. Kredit təsisatları öz müştəriləri ilə hesablaşmalarında buna əsaslanırlar.

1993-cü ilin 26 iyul tarixində Azərbaycanda valyuta birjasının (Bakı Banklararası Valyuta Birjası, BBVB) yaradılması təşəbbüsünü ölkənin Mərkəzi Bankı

**Azərbaycan Respublikasında valyutalar üzrə cəmi depozit bazasının
strukturu (dövrün sonuna) ***

İl, ay	Cəmi depozitlər	o cümlədən:			
		manatla		xarici valyuta ilə	
		tələb olunanadək	müddətli	tələb olunanadək	müddətli
2007	4127,2	962,8	939,4	754,2	1470,8
2008	6460,2	1054,1	1240,1	1025,3	3140,7
2009	6379,1	1133,0	1220,3	1057,8	2968,0
2010					
01	6178,0	952,3	1264,9	982,8	2978,1
02	6135,9	962,9	1164,8	911,5	3096,7
03	6737,6	971,8	1293,0	1322,1	3150,7
04	6780,8	970,8	1328,7	1297,8	3183,5
05	6536,7	957,9	1341,8	1086,7	3150,2
06	6596,9	1066,9	1336,4	926,6	3267,0
07	6286,9	995,1	1406,7	891,1	2994,1
08	6591,3	1016,0	1486,1	972,5	3116,7
09	6741,7	1078,6	1506,5	1079,6	3077,1
10	6968,6	1133,8	1546,3	1338,0	2950,6
11	6915,9	1043,5	1730,1	1180,5	2961,8
12	7625,8	1486,3	1719,0	1438,6	2981,9
2011					
01	7321,3	1131,1	1735,9	1449,7	3004,6
02	7315,0	1217,5	1711,2	1361,8	3024,6
03	7751,1	1288,2	1789,4	1216,7	3456,8
04	7788,8	1293,9	1831,2	1136,9	3526,8
05	7959,1	1305,2	1884,9	1279,7	3489,4
06	8126,8	1342,3	1949,5	1373,9	3461,1
07	8345,8	1576,1	1991,1	1506,6	3272,1
08	8449,7	1470,2	2018,1	1401,3	3560,1
09	8740,6	1440,5	2176,4	1582,9	3540,8
10	8707,8	1413,8	2262,4	1505,2	3526,4
11	8892,8	1585,6	2303,0	1566,3	3437,9
12	9447,0	1756,6	2524,1	1671,9	3494,4
2012					
01	9281,2	1629,9	2551,9	1568,1	3531,3
02	9507,0	1570,1	2640,5	1696,3	3600,2

*) Qeyri-rezidentlərin və dövlət idarəetmə orqanlarının depozitləri daxil olmaqla

və dövlət kredit idarələri – Beynəlxalq, Əmanət, Sənaye-investisiya və Aqrosənaye bankları öz üzərlərinə götürmüşlər. Maliyyə sisteminin əsas hissəsinə çevrilən BBVB öz fəaliyyətinin başlanğıcında valyuta bazarının mütəşəkkil şəkildə formalaşdırılması məqsədini güdmüşdür. Gələcəkdə maliyyə xidmətləri spektrinin genişlənməsi birja meydanının formalaşmasının universal prinsipini qabaqcadan müəyyən etmişdir. BBVB və onun səhmdarlarının öncə həyata keçirdiyi layihələr arasında Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Qısamüddətli İstiqraz vərəqələri emissiyalarının müraciətinin xidmət olunmasını, səhmlər bazarı sektorunda ilk razılaşmaların təşkilini, qiymətli kağızlar depozitariyasının yaradılmasını, fond bazarında mühasibat uçotu əməliyyat standartlarının təsdiqlənməsini, listing üzrə xüsusi komissiyanın yaradılmasını, ilk banklararası kredit hərraclarının, həmçinin, universal ticarət-hesablaşma birja kompleksinin işə salınmasını qeyd etmək olar. 2001-ci ildə birja tərəfindən buraxılmış və Qafqazda ilk birja ticarət sistemi olmuş BETS informasiya-ticarət sisteminin sonuncu nümunəsidir. İndi isə Bakı Banklararası Valyuta Birjasının 2010-cu il üzrə fəaliyyətini nəzərdən keçirək. 2010-cu ildə Bakı Banklararası Valyuta Birjasının valyuta və kredit seqmentlərində fəaliyyəti bir neçə əsas meyillərlə yadda qaldı. Bu, həm manatın ABŞ dolları və avroya nisbətən bahalaşması, həm də 2009-cu illə müqayisədə valyuta və kredit bazarlarında iştirakçı sayının azalmasıdır.

Təhlil etdiyimiz on iki ay ərzində Birja Elektron Ticarət Sistemi (BETS) çərçivəsində BBVB-nin valyuta bölməsində hərracların toplam həcmi 710 milyon manat təşkil edib. Bu o deməkdir ki, 2009-cu ilə nisbətən hərracların həcmi 2,6 dəfə azalıb. Hərracların strukturunda, əvvəlki illərdə olduğu kimi, ABŞ dolları üstünlük təşkil edib. 2010-cu ildə USD/AZN aləti üzrə ümumi həcmi 680 mln. manat olan hərraclar keçirilib ki, bu da bütün hərracların 95,8%-nə bərabərdir. 2010-cu ilin yay aylarında SWAP_USD/AZN aləti ilə bağlanmış əqdlərə xüsusi tələbat nəzərə çarpıb. Həmin alətin dövriyyəsi 27,4 milyon manat, başqa sözlə, BBVB-nin valyuta bölməsində keçirilmiş hərracların 3,9%-ni təşkil edib. Beləliklə, bütün hərracların 99,7% ABŞ dolları ilə bağlanmış əqdlərin payına düşüb. EUR/AZN alətinin dövriyyəsi isə 2,4 milyon manat və ya hərracların 0,3%-ni təşkil edib. Aşağıdakı diaqramda BBVB-nin valyuta seksiyasında baş tutmuş hərracların strukturu göstərilib. 2010-cu ildə BBVB-nin valyuta bölməsində baş tutmuş hərraclarında cəmi 30 bank iştirak edib, 241 ticarət sessiyası keçirilib və 442 əqd bağlanıb. 2010-cu ilin yanvar-sentyabr aylarında BBVB-nin valyuta hərraclarında milli valyutanın ABŞ dolları və avroya qarşı nisbi stabilliyi diqqəti cəlb edib. Dördüncü rübdə vəziyyət dəyişib. Manatın birja məzənnəsi ABŞ dollarına nisbətən 0,7% möhkəmlənib. Birja hərraclarının yekunlarına görə 2010-cu il-

də ABŞ dollarının Azərbaycan manatına (AZN) məzənnəsi 2009-cu illə müqayisədə 0,3% enərək 0,8012 AZN təşkil edib. Ümumavropa valyutasının da AZN-ə nisbi məzənnəsi 1,0048 AZN-dək (ötən il həmin məzənnə 1,1572 AZN olub), yəni 13% enib. SWAP_USD/AZN aləti üzrə dolların məzənnəsi 2010-cu ildə 0,8055 AZN-ə bərabər olub, yəni ötən ilki göstəricidən 0,05% aşağı düşüb. Milli manat bivalyuta səbəbə nisbətən 2010-cu ildə kifayət qədər möhkəmlənib, Azeri light markalı neftin qiymətinin 80 dollar/barelədən yuxarı qalxması buna əhəmiyyətli təsir göstərib. Qeyd edək ki, 2010-cu ildə manatın ABŞ dollarına qarşı bu kimi bahalaşması son 10 il ərzində müşahidə olunmayıb. Qlobal böhranın əqdlərin həcmələrinə, valyuta strukturuna və bazar seqmentlərinə görə paylaşmasına vurduğu mənfi təsirinə təsdiq etmək olar. Lakin eyni zamanda onu da qeyd edək ki, birja valyuta seqmentində üstünlük təşkil edən hərrac obyektinə ABŞ dolları olaraq qalıb. Bu şəraitdə, valyuta hərraclarının ümumi həcmində BEST-də birja elektron valyuta hərraclarının xüsusi cəkisi bir qədər azalıb, lakin buna baxmayaraq, manatın birja məzənnəsinin kəskin tərəddüd etməməsi nəticəsində həmin seqment banklar üçün yüksək cəlbediciliyə malikdir. BBVB-nin pul meydançasında – Mütəşəkkil Banklararası Kredit Bazarında (MBKB) 2010-cu ildə manatla kreditləşmənin həcmi 54 milyon, avro ilə 9,3 milyon, dollar ilə isə 72 milyon təşkil edib. Manatla kredit əqd-

lərinin səviyyəsi ötən ilə nisbətən 28% yüksəlib, dollar kreditləri 1,4 dəfə artıb, avro ilə kreditləşmə isə 4 dəfə məhdudlaşıb. Bütövlükdə 2010-cu ilin 12 ayı ərzində manat kreditlərinin həcmi manat ekvivalenti ilə 121 milyona bərabər olub. Kredit bazarı iştirakçılarının yüksək fəallıq səviyyəsi 2010-cu ilin aprel ayına təsadüf edib, il ərzində bağlanmış əqdlərin 28%-i bu dövrə təsadüf edib. İyul ayında isə passivlik qeydə alınıb. Belə ki, həmin ayda əqdlərin cəmi 2%-i bağlanıb.

Əgər Bakı Banklararası Valyuta Birjasının (BBVB) valyuta bölməsində aparıcı rolu ABŞ dolları ifa edibsə, kredit bazarında o, öz yerini milli valyutaya – manata verib, amma avroya nisbətə dollar üstünlük təşkil edib. Belə ki, Mütəşəkkil Banklararası Kredit Bazarında verilmiş kreditlərin 50%-i manatla, 45,2%-i ABŞ dollarında, 4,8%-i isə Avropa valyutası – avroda ayrılıb.

MBKB-də 2010-cu ildə cəmi 61 əqd bağlanılıb. 90 günlük əqdlər böyük tələbatla malik olub. MBKB-də market-meyker banklarının sifarişləri əsasında hesablanan orta faiz dərəcələri 2010-cu ildə aşağı düşüb. Belə ki, manat vəsaiti üzrə 90 günlük BakıBİD-in orta illik faiz dərəcəsi il ərzində 2,53% faiz bəndi azalaraq, illik 6,97%-ə düşüb. BakıBOR-un manat üzrə eyni müddətli faiz dərəcəsi 1,32 bənd, illik 14,51%-dək aşağı düşüb. Pul bazarının daha ətraflı göstəriciləri aşağıdakı cədvəldə göstərilib.

2010-cu ildə kredit bazarının inkişafı 2009-cu ilin sonunda

Cədvəl 1

Pul bazarının göstəriciləri

	Dekabr 2009	Dekabr 2010
Valyuta depozitlərinin müddətə görə faiz dərəcələri (% , illik, USD)	BakıBİD	
1 ay	7,53	5,60
3 ay	9,17	7,10
6 ay	10,04	8,78
1 il	12,04	9,68
Manat depozitlərinin müddətə görə faiz dərəcələri (% , illik)	BakıBİD	
1 ay	7,96	5,07
3 ay	9,32	6,79
6 ay	9,76	8,11
1 il	10,86	8,69
Valyuta kreditlərinin müddətə görə, faiz dərəcələri (% , illik, USD)	BakıBİD	
1 ay	15,16	12,97
3 ay	16,21	14,51
6 ay	17,79	16,28
1 il	21,98	18,50
Manat kreditlərinin müddətə görə faiz dərəcələri (% , illik)	BakıBİD	
1 ay	14,93	12,96
3 ay	15,83	14,51
6 ay	16,61	15,39
1 il	19,62	18,67
AMB-nin rəsmi məzənnəsi (doll./manat)	0,8029	0,7989
USD/AZN_TOD Birja məzənnəsi	0,8032	0,7975
Birja valyuta bazarında Brutto – dövriyyə (min manat)	157432	111280
Birja kredit bazarının dövriyyəsi (min manat)	12749	7000

*Cədvəldə BakıBİD və Bakı BOR-un orta aylıq göstəriciləri təqdim olunub.

MBKB-də yeni seqment – təminatlı pul bazarının (TPB) istismara verilməsi nəticəsində yeni impuls alıb. Hazırda 10 bank artıq həmin seqmentə qoşulub. Bu bazarda ən çox istifadə olunan 14 günlük kreditlər olub. TPB-də faiz dərəcələri illik 1,5%-dən 11%-dək tərəddüd edib (bax: cədvəl 1).

Bəhrüz Əhmədov

VALYUTA BLOKADASI – ölkədə digər ölkənin valyutasının hərəkətinin məhdudlaşması. Başqa sözlə, müəyyən tələblərin yerinə yetirilməsinə digər ölkələri məcbur etmək məqsədilə bu ölkələrə münasibətdə dövlətin istifadə etdiyi valyuta tədbirlərinin məcmusu. Valyuta blokadası – həmçinin, hər hansı bir dövlət tərəfindən digər dövləti müəyyən tələbləri yerinə yetirməyə məcbur etmək məqsədilə həmin ölkənin valyutasının ölkə ərazisinə buraxılmasına məhdudiyyət qoyulmasıdır.

VALYUTA DEMPİNQİ (ing. *currency dumping*) – ölkə daxilində milli valyuta məzənnəsinin onun alıcılıq qabiliyyətindən kifayət qədər aşağı olduğu şəraitdə ixracın aşağı qiymətlərlə artırılması. İxracatçı malları daxili bazarın kifayət qədər aşağı qiymətləri ilə alır, onları daha “güclü” valyuta ilə satır. Sonra milli valyutaya konvertasiya edir və beləliklə, məzənnə mənfəəti götürür. Bəzən valyuta dempinqi xarici iqtisadi ekspansiyanın, satış bazarları uğrunda mübarizənin aləti kimi çıxış edir. Valyuta dempinqinin qarşısının alınması Ümumdünya Ticarət Təşkilatının funksiyalarından biridir. Valyuta dempinqinin

mövcudluğu zamanı Beynəlxalq Antidempinq Məcəlləsi müxtəlif sanksiyaların tətbiq edilməsini nəzərdə tutur (rüsumların, cərimələrin artması və s.).

VALYUTA DƏHLİZİ – valyuta məzənnəsinə dövlət və maliyyə institutlarının inzibati təsiri şəraitində çevik və qabaqcadan məlum olan valyuta məzənnəsi. Maliyyə-iqtisadi vəziyyətin sabitliyini pozan böhran hadisələrinin qarşısını almaq məqsədi ilə müəyyən olunur. İqtisadi inkişafın mənfi meyillərini yumşaldan təbii amillərin zəifləməsi zamanı valyuta dəhlizinin tətbiqi məqsədəuyğundur. Valyuta dəhlizinin fəaliyyət göstərmə mexanizmi ondan ibarətdir ki, valyuta məzənnəsinin nəzarət olunan dəyişməsi iqtisadi vəziyyətdəki real dəyişikliklərə uyğun olaraq baş verir. Lakin valyutaların məzənnə nisbətlərinin dəyişməsi prosesi birja sessiyaları zamanı görünməmiş (bəzən müzaidənin iştirakçıları tərəfindən qəsdən törədilən) hərəkətlərin təsirinə məruz qalır. Başqa sözlə, məzənnə nisbətlərinin dəyişməsi və valyuta məzənnəsinin müəyyən edilməsi yalnız ciddi məhdudlaşdırılmış və normativ-hüquqi aktlarla möhkəmlənmiş hədlərdə tərəddüd edə bilər. Mahiyyətə valyuta dəhlizinin tətbiqi iqtisadiyyatda real dəyişikliklərə uyğun olaraq valyutaların məzənnə nisbətlərindəki üzən və əvvəlcədən bilinən dəyişikliklərin zəruriliyinin hökumət tərəfindən qəbul və eyni zamanda məzənnələrin əsaslandırılmayan artması, yaxud azalması hesabına möhtəkirlik əməliyyatlarının (və müvafiq olaraq mənfəətin) hə-

yata keçirilməsi imkanının kəşməsi deməkdir. Valyuta dəhlizi iqtisadi vəziyyəti tam dəqiqləşdirməyə və deməli, xarici iqtisadi əməliyyatların aparılması zamanı riski azaltmağa imkan verir. Bu, bütövlükdə bütün iqtisadiyyat üçün kifayət qədər ciddi sabitləşdirici amildir. Lakin bu amil o vaxta qədər müsbət hesab oluna bilər ki, valyuta dəhlizinin fəaliyyət göstərməsi nəticələri işin real vəziyyətinə uyğun gəlir. Verilmiş çərçivədə məzənnəyə qəsdən təsir göstərmə valyuta dəhlizinin nəticəsi ola bilər. Elə bir vəziyyət də mümkündür ki, bu zaman valyuta dəhlizi artıq valyutaların real nisbətini əks etdirmir və xarici ticarət, idxal-ixrac əməliyyatlarının aparılması əlverişli olur. Müzaidənin nəticələri ilə dəqiq müəyyən olunan süni azaldılmış (və ya artırılmış) məzənnə ilə valyutaların məzənnəsində real, şərtlənmiş qiymət paritetinin xeyli aralanması zamanı valyuta dəhlizi çərçivəsində, rəsmi birja meydançalarından kənarında valyuta ilə ticarət sövdələşmələrinin həyata keçirilməsi mümkündür.

VALYUTA DƏYƏRLƏRİ – xarici valyuta; xarici valyutada nominallaşmış qiymətli kağız; hər hansı bir formada və halda qiymətli metallar (qızıl, gümüş, platin qrupundan olan metallar – palladium, iridium, radium, rutenium və osmium) və bu metallardan və daş-qaşlardan hazırlanmış zərgərlik və digər məişət məmulatları istisna olmaqla, xammal və işlənmiş formada qiymətli metalların qırıntıları. Foreks dünya valyuta bazarında zaman keçdikcə dərəcələrin də-

yişilməsi hesabına mənfəət əldə etmək məqsədilə valyutaların alış-satışı üzrə əməliyyatlar *valyuta dilinqi* adlanır.

VALYUTA EHTİYATLARININ DİVERSİFİKASIYASI – dövlətin, bankların və transmilli korporasiyaların (TMK) beynəlxalq hesablaşmalarının təmini və onların valyuta risklərindən müdafiəsi məqsədilə valyuta ehtiyatları strukturunun tərkibinə müxtəlif xarici valyutaların daxil edilməsi yolu ilə tənzimlənməsinə yönəldilən siyasət.

VALYUTA ƏMƏLİYYATLARI – bir ölkə valyutasının digər ölkə valyutasına dəyişdirilməsi prosesi.

VALYUTA ƏMSALI – qiymətlərin və bir valyutadan digər valyutaya pul məbləğinin yənidən hesablanması zamanı istifadə olunan valyuta məzənnələri arasında nisbət. Bəzən eyniadlı əmtəələrlə sövdələşmələr üzrə valyutaların alıcılıq qabiliyyəti nəzərə alınmaqla müəyyən olunur. Bir sıra ölkələrdə əmsal ticarət əməliyyatları üçün “valyuta məzənnələri” adlanır.

VALYUTA FYUÇERSİ – standart forvard müqaviləsi, bir neçə çox istifadə olunan valyuta üçün tətbiq edilən birtipli forvard müqaviləsi.

VALYUTA İNTERVENSIYASI – dövlətin Mərkəzi bankının valyuta bazarına təsiri kimi başa düşülür. Bunun nəticəsində dövlətin marağına uyğun olaraq xarici valyutanın məzənnəsinin tənzimlənməsi məqsədilə həmin valyutanın böyük miqdarda alqı və ya satqısı həyata keçirilir.

VALYUTA İSTİQRAZLARI (ing. *currency bonds*) – qiymətli kağızlar bazarının elementi.

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq hüquqi şəxslər qarşısında öhdəliklər dövlət daxili istiqrazları şəklində yenidən rəsmiləşdirilmişdir. Bu istiqrazların ödəniş müddəti 1 ildən 15 ilə qədərdir. İstiqraz üzrə faiz dərəcəsi illik 3 faiz təşkil edir. Müəssisələr valyuta istiqrazlarını bazarda əcnəbi investorların sifarişlərinə əsasən müəyyən edilən qiymətə satmaq hüququna malikdir. Rusiya daxili bazarında praktik olaraq ödənilməsi 10-15 il təxirə salınan valyuta istiqrazlarına pul vəsaiti sərf etmək istəyən sahibkarlar yoxdur. Bu isə xarici iqtisadiyyat bankının istiqrazlarının xaricə köçürülməsinə şərait yaradır. Əcnəbi investorlar bu cür qiymətli kağızlara kapital qoyarkən onların yüksək gəlir gətirəcəyinə ümid edirlər. Valyuta istiqrazlarının sahibləri hüququnu özündə saxlamağı arzu edən müəssisələr ya həmin istiqrazlar müqabilində kredit almaq, yaxud onları etimada əsaslanan idarəçiliyə vermək variantları arasında seçim edə bilirlər. Lakin Rusiyada valyuta istiqrazları bazarı hələ inkişaf etmədiyinə görə qiymətli kağızların etimada əsaslanan idarəçiliyə verilməsi ləngidilir.

VALYUTA İTTİFAQI – ölkələrin qrup halında birləşməsi və onların öz milli valyutalarının məzənnələrinin qarşılıqlı dəyişməsi sərhədlərinin müəyyən edilməsi.

VALYUTA KOMPENSASIYASI MƏBLƏĞLƏRİ (ing. *monetary compensatory amounts*) – AİB ölkələrində “yaşılılar”la bazar valyuta kursları arasında olan fərqi kompensasiya edən və kənd təsərrüfatı məhsullarına

olan qiymətləri fəlakətli kurs dəyişkənliklərindən azad etmək üçün subsidiyalar və kreditlər (bu, müxtəlif ölkələrdə qiymətləri tutuşdurmağa imkan verir və kurs uduşu naminə əmtəə ticarətinin qarşısını alır).

VALYUTA KOTİROVKASI – bir-birinə münasibətdə müxtəlif valyutaların məzənnələrində nisbətə qeydiyyata prosesi və eyni zamanda nəticəsi. Valyuta kotirovkasının məqsədi ya həmin an üçün daha əlverişli məzənnəni, ya da real məzənnəni (valyuta dəyərlərinin bir-birinə həqiqi nisbətini əks etdirən) müəyyən etməkdir. Valyuta kotirovkasının üç əsas növü mövcuddur: a) digər valyutalara nisbətən milli valyutanın təsbit olunmuş məzənnəsinin inzibati cəhətdən müəyyən edilməsi. Bu halda ya həddən artıq yüksəldilmiş, ya da həddən artıq azaldılmış nisbət idxal-ixrac əməliyyatlarının həcminə təsir göstərəcəkdir. Təsbit olunmuş məzənnənin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, valyuta əməliyyatları üzrə bağlanan sövdələşmələr minimum riskə malikdir. Lakin təsbit olunmuş məzənnə zamanı elə vəziyyət yarana bilər ki, bu məzənnə real iqtisadi şəraitə qeyri-adekvat olsun; b) valyuta göstəricilərinə olan tələblə onların təklifi arasındakı fərqin konkret təklifi kimi valyuta məzənnəsinin sərbəst formalaşması qiymətlərin nisbətini daha real əks etdirir. Lakin bu cür kortəbii formalaşma zamanı valyuta məzənnəsinin gözlənilməz dəyişməsi nəticəsində itki riski yüksəlir. Valyuta birjasında məzənnənin sərbəst formalaşması zamanı həmin anda ayrı-ayrı oyunçular

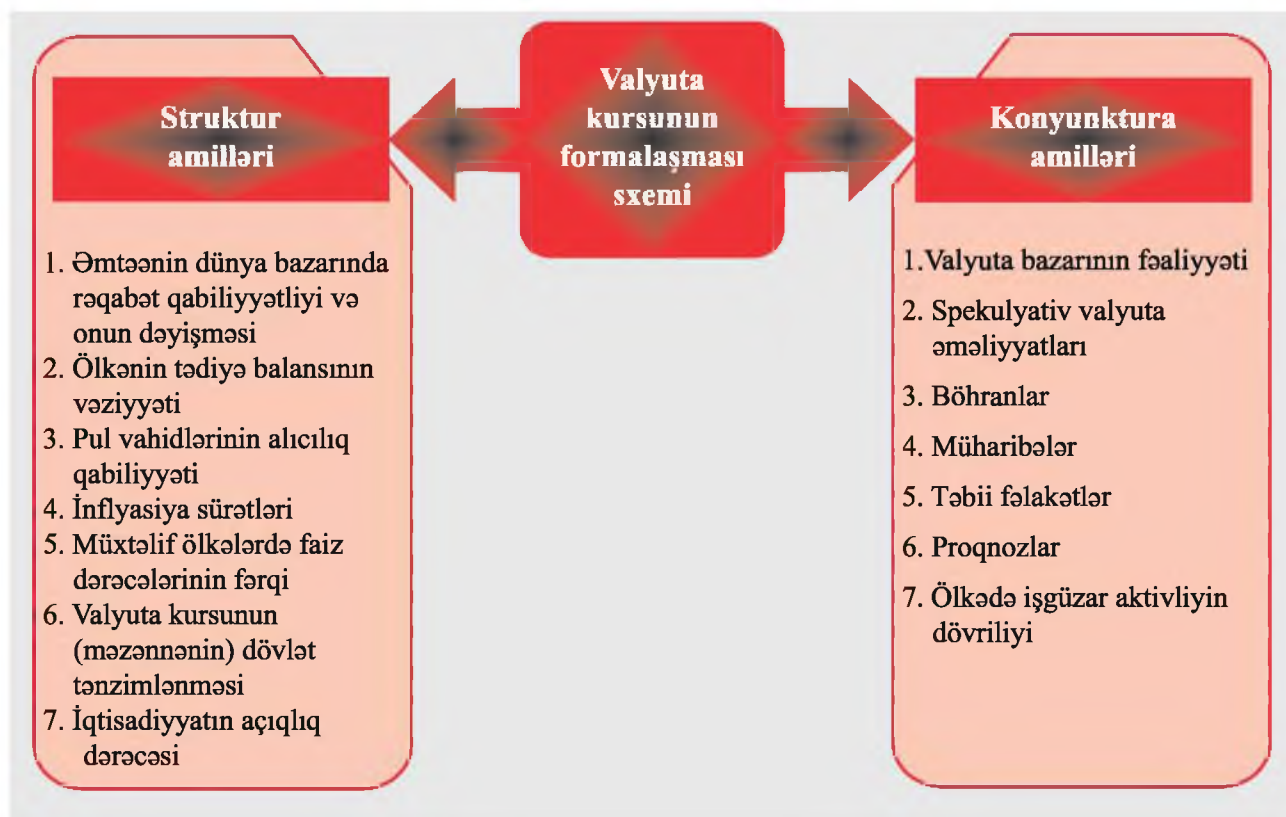

Xarici valyutalarda beynəlxalq yığımlar

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
USD	59,0%	62,1%	65,2%	69,3%	70,9%	70,5%	70,7%	66,5%	65,8%	65,9%	66,4%	65,7%	64,1%	64,1%	62,1%	61,8%	62,1%
EUR					17,9%	18,8%	19,8%	24,2%	25,3%	24,9%	24,3%	25,2%	26,3%	26,4%	27,6%	26,0%	25,0%
DEM	15,8%	14,7%	14,5%	13,8%													
GBP	2,1%	2,7%	2,6%	2,7%	2,9%	2,8%	2,7%	2,9%	2,6%	3,3%	3,6%	4,2%	4,7%	4,0%	4,3%	3,9%	3,9%
YEN	6,8%	6,7%	5,8%	6,2%	6,4%	6,3%	5,2%	4,5%	4,1%	3,9%	3,7%	3,2%	2,9%	3,1%	2,9%	3,7%	3,7%
FRF	2,4%	1,8%	1,4%	1,6%													
CHF	0,3%	0,2%	0,4%	0,3%	0,2%	0,3%	0,3%	0,4%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
Digərləri	13,6%	11,7%	10,2%	6,1%	1,6%	1,4%	1,2%	1,4%	1,9%	1,8%	1,9%	1,5%	1,8%	2,2%	3,1%	4,4%	5,1%

Avrodan istifadə edən ölkələr

Ölkə	Köhnə valyuta	Keçid tarixi	Dəyişdirilmə kursu
Avropa Birliyinin üzvü olmayıb, amma Avropa Mərkəzi Bankı ilə razılaşmaya əsasən rəsmi surətdə avrodan istifadə edən ölkələr			
 Vatikan	İtalyan lirası Vatikan lirası Sanmarin lirası	1 yanvar 1999-cu il	1936,27 VAL
 Mayotta	Fransa frankı	1 yanvar 1999-cu il	6,55957 FRF
 Monako	Fransa frankı Monako frankı	1 yanvar 1999-cu il	6,55957 MCF
 San-Marino	İtalyan lirası Vatikan lirası Sanmarin lirası	1 yanvar 1999-cu il	1936,27 SML
 Sen-Pyer və Mikelon	Fransa frankı	1 yanvar 1999-cu il	6,55957 FRF
Qeyri-rəsmi olaraq avrodan istifadə edən ölkələr və ərazilər			
 Akrotiri və Dekeliya	Kipr funtu	1 yanvar 2008-ci il	0,585274 CYP
 Andorra	Fransa frankı İspan pesetası	1 yanvar 1999-cu il	6,55957 FRF 166,386 ESP
 Kosovo	Alman markası	1 yanvar 2002-ci il	1,95583 DEM
 Sen-Bartelmi	Fransa frankı	1 yanvar 1999-cu il	6,55957 FRF
 Sen-Marten	Fransa frankı	1 yanvar 1999-cu il	6,55957 FRF
 Çernoqoriya	Alman markası	1 yanvar 2002-ci il	1,95583 DEM
Avrodan istifadəsi planlaşdırılan tarix			
 Bolqarıstan	Bolqar levi	1 yanvar 2015-ci il və ya gec	1,95583 BGN
 Böyük Britaniya	Funt sterlinq	planlaşdırılmır	0,8593 GBP
 Macarıstan	Macar forintı	yaxın zamanlarda planlaşdırılmır	271,9117 HUF
 Danimarka	Danimarka kronu	yaxın zamanlarda planlaşdırılmır	7,46038 DKK
 Latviya	Latviya latı	1 yanvar 2014-cü il və ya gec	0,702804 LVL
 Litva	Litva liti	1 yanvar 2014-cü il və ya gec	3,4528 LTL
 Polşa	Polşa zlotı	2015-ci ildən tez olmayaraq	3,9786 PLN
 Rumıniya	Rumın leyi	1 yanvar 2015-ci il	4,2076 RON
 Çexiya	Çex kronu	yaxın zamanlarda planlaşdırılmır	24,291 CZK
 İsveç	İsveç kronu	yaxın zamanlarda planlaşdırılmır	8,8859 SEK

Sxem 1

üçün valyutaların zəruri nisbətənin formalaşmasına maliyyələşmə imkanları hesabına bu oyunçulara təsir etmək üçün valyuta möhtəkirliyi mümkündür; c) məzənnənin qarışıq formalaşması – valyuta kotirovkasının nəticəsidir ki, bu zaman sərbəst müzaidələr məzənnələrin nisbətində nail olunmasına qədər iştirakçılar tərəfindən aparıla bilər. Bundan sonra müzaidəyə dayandırılır, ya da Mərkəzi bankın valyuta investisiyaları hesabına məzənnə tarazlaşır. Belə metod maliyyə fəaliyyətinin subyektlərinə bu cür sövdələşmələrin nəticələrini daha dəqiq proqnozlaşdırmağa imkan verərək, qısa dövr ərzində valyutaların nisbətənin müəyyən edilməsi zamanı məzənnənin tərəddüd etməsini azaltmağa imkan verdi.

Müxtəlif valyuta məzənnələrinin qeydiyyatı üsulu kimi valyuta kotirovkası, bir tərəfdən ölkələr arasında iqtisadi ziddiyyətlərin yumşalmasına, digər tərəfdən, maliyyə əməliyyatları üzrə tərəfdaşlara qeyri-aşkar iqtisadi təzyiq göstərilməsinə imkan verir. Valyuta kotirovkası prosesinin ziddiyyəti və nəticəsi ondan ibarətdir ki, valyuta müzaidələri əsasında müəyyən olunan valyuta nisbətənlərini həqiqi hesab etmək olmaz. Çünki onlar yalnız iki sistem arasında real maliyyə qarşılığı münasibətlərini deyil, mövcud konkret konyunkturunu əks etdirirlər. Bununla belə, müzaidənin nəticələrinə bəzi əmtəələrin qiymətlərinin tərəddüd etməsindən tutmuş, müvafiq idarəetmə strukturlarının dəyişikliklərə qədər ən gözlənilməz amillər təsir göstərə bilər.

VALYUTA QANUNVERİCİLİYİ – elə hüquq normaları sistemidir ki, həm ölkə daxilində, həm də bir ölkənin təşkilat və vətəndaşlarının digər ölkənin təşkilat və vətəndaşları ilə qarşılıqlı münasibətlərində valyuta qiymətləri əsasında beynəlxalq hesablaşmaların, digər əqdlərin başvermə qaydasını müəyyən edir. Bir çox ölkələrdə valyuta qanunvericiliyi dövlətin valyuta inhisarına əsaslanır və predmeti valyuta qiymətli olan bütün münasibətlərə tətbiq edilir. Valyuta qanunvericiliyi ölkənin valyuta təsərrüfatına, onun beynəlxalq hesablaşmalarına mərkəzləşmiş rəhbərliyin aparılması üçün hüquqi baza yaradır.

VALYUTA QIYMƏTLİLƏRİ – xarici valyuta; xarici valyuta ilə qiymətli kağızlar, ödəniş sənədləri (çek, veksəl, akkreditiv

və s.), fond qiymətliləri (səhmlər); xarici valyutada ifadə olunmuş digər borc öhdəlikləri; qiymətli daş və metallar.

VALYUTA MƏHDUDİYYƏTLƏRİ (ing. *foreign exchange restrictions*) – xarici valyuta ilə, qızılla və nominasiya edilmiş xarici valyutalı qiymətli kağızlarla əməliyyatları reqlamentləşdirən normalar; bu, hər şeydən əvvəl, xarici valyutada ödənişlər, xaricə valyutanın köçürülməsi, xarici valyutaların alqı-satqısıdır. Başqa sözlə, inzi-bati və ya qanunvericilik qaydasında müəyyən edilən, xarici valyuta və digər valyuta dəyərləri ilə əməliyyatların məhdudlaşmasına (əməliyyatlar üzərində dövlət nəzarəti, xaricə köçürmələrin məhdudlaşdırılması, valyuta gəlirinin qarşısının alınması və s.) yönəldilmiş normativ qaydalar sistemidir. Valyuta məhdudluğu tədiyə balansının kəsinin azaldılması üçün tətbiq edilir.

VALYUTA MƏZƏNNƏLƏRİNİN TƏRƏDDÜD EDİLMƏSİNDƏ SİĞORTALANMA – bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadiyyatın qeyri-sabitliyi şəraitində valyuta məzənnələrinin tərəddüdü baş verir ki, bu da idxalatçıların və ixracatçıların xeyli itkilərinə gətirib çıxarır. Xarici ticarəti təşviq etmək məqsədilə bir çox ölkələrin hökumətləri, əksəriyyət hallarda, xüsusi dekretlərlə, valyutaların məzənnələrinin tərəddüdündən sığortalanmanı tətbiq edirlər.

VALYUTA MƏZƏNNƏSİ – bir ölkənin pul vahidinin digər ölkənin pul vahidində ifadə olunan qiyməti. Valyutanın məzən-

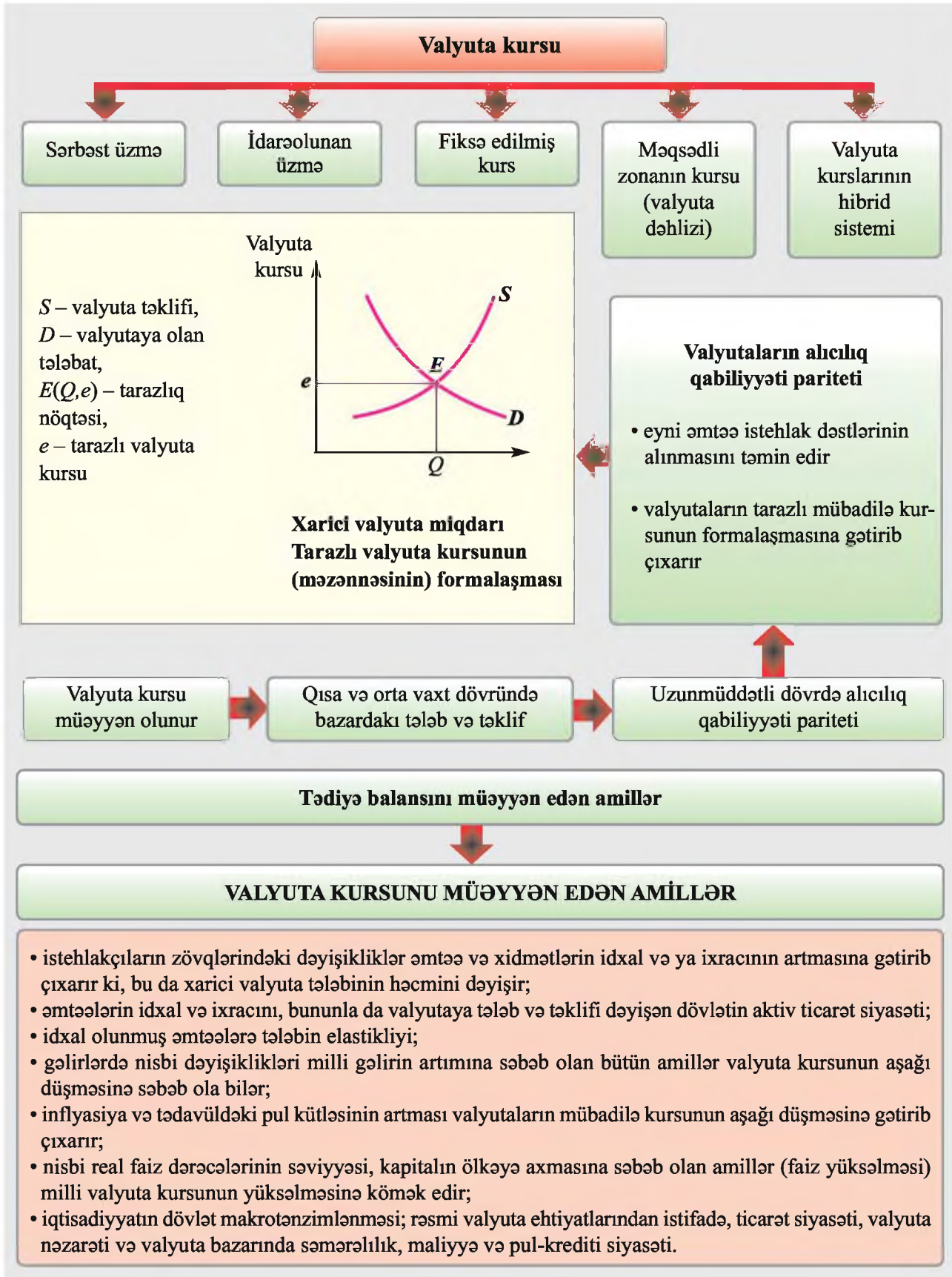
nəsinin müəyyən edilməsi “valyuta kotirovkası” adlanır. Təsbit olunmuş valyuta məzənnəsi sistemi (1944-cü il – 1970-ci illərin başlanğıcı) qızıl-valyuta standartlarına əsaslanırdı ki, burada ehtiyat kimi dollar və qızıl çıxış edirdi. Dünya valyuta münasibətləri haqqında sazişi imzalayan ölkələr dollarda və ya qızıda (1 unsiya qızılın 35 dollara nisbəti zamanı) öz valyutalarının məzənnələrini təsbit etdilər. Yamayka valyuta sistemi çərçivəsində üzən valyuta məzənnəsi rejimi qanuni hal aldı və Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) vasitəsilə dövlətlərarası valyuta tənzimlənməsi gücləndi. Yamayka sazişlərinə uyğun olaraq, valyuta məzənnəsinin etalonu və hesablama nöqtəsi sayılan xüsusi borc alınmış hüquqlar (SDR) – BVF tərəfindən buraxılan, habelə, BVF-nin hesablama vahidi qismində və xüsusi hesablarda yazılı qeydlər etmək yolu ilə nağdsız beynəlxalq hesablaşmalar üçün istifadə olunan beynəlxalq tədiyə və ehtiyat vasitələridir. Müasir şəraitdə SDR-lə dünyanın əksər ölkələrinin milli valyutalarının kotirovkası həyata keçirilir.

Beynəlxalq valyuta münasibətləri sferasında birbaşa kotirovka yayılmışdır ki, burada xarici valyutanın müəyyən vahidinin qiyməti (adətən 1, 100) bu ölkənin pul vahidlərində ifadə olunur. Mərkəzi emissiya bankı, yaxud hər hansı hökumətin valyuta orqanı tərəfindən müəyyən edilən rəsmi məzənnə və valyuta bazarında (birjalarda) yaranan sərbəst məzənnə fərqləndirilmir.

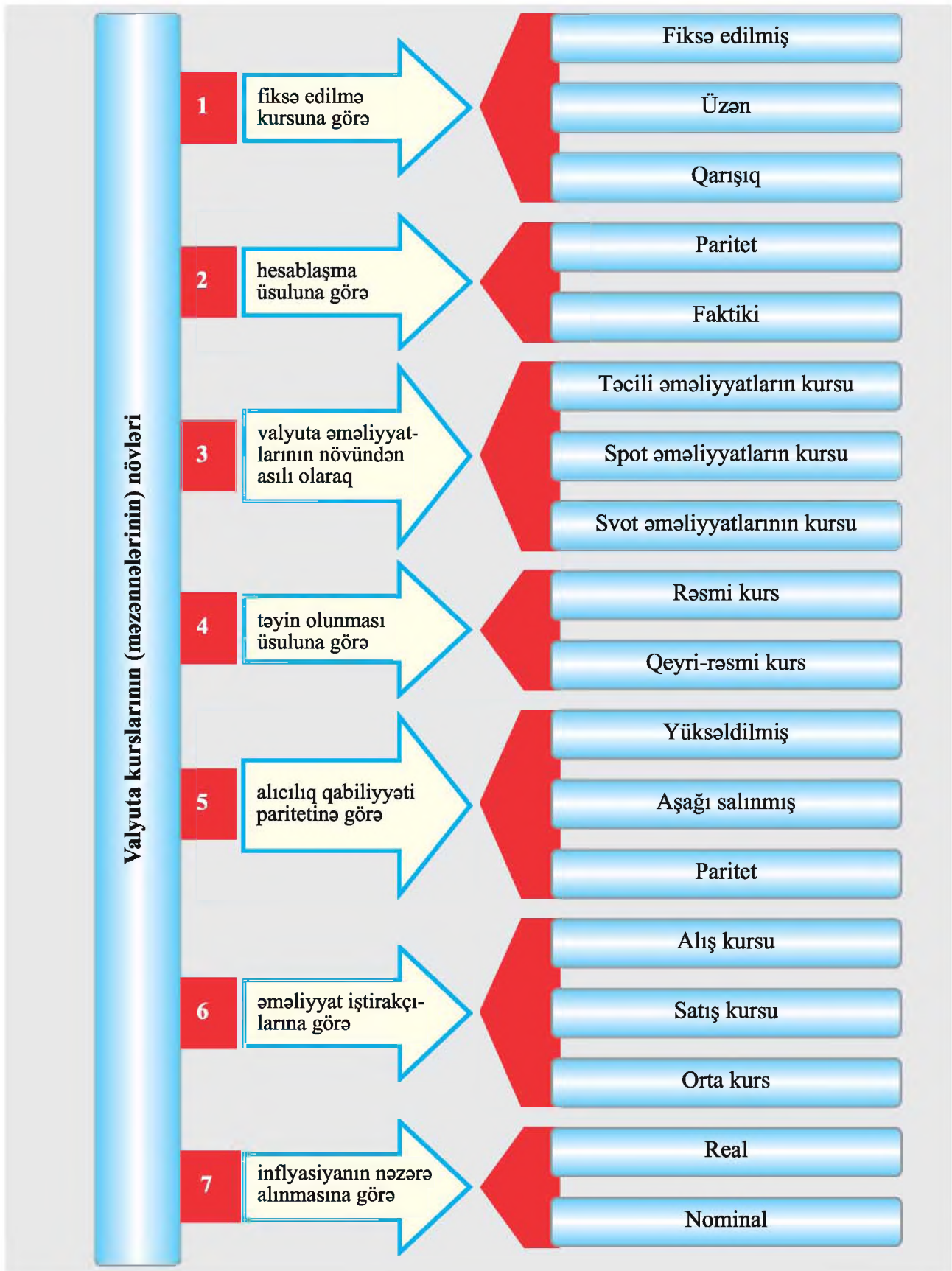
Valyuta məzənnəsinin dəyişmə-

si xarici iqtisadi əlaqələrin vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmək iqtidarındadır. Belə ki, milli valyutanın məzənnəsinin aşağı düşməsi, bir qayda olaraq, ölkənin ixracat imkanlarını yüksəldir, məzənnənin artması isə onu pisləşdirir. Valyuta məzənnəsinin qeyri-sabitliyi risk dərəcəsini və beynəlxalq sövdələşmələrdə qeyri-müəyyənliyi gücləndirir. Qanunauyğun haldır ki, valyuta məzənnəsi dövlət tənzimlənməsinin mühüm obyektidir. Tənzimlənmə aləti kimi dövlət aşağıdakılardan istifadə edir: valyuta müdaxiləsi, diskont siyasəti, valyutaların devalvasiyası və revalvasiyası, eləcə də valyuta proteksionizmi (valyuta məhdudluğu) və liberalizm siyasəti çərçivəsində manevr edir. Valyutanın alıcılıq qabiliyyəti və digər amillərlə müəyyən olunur. Təsbit edilmiş valyuta məzənnəsi, valyuta pariteti ətrafında tərəddüd edən valyuta məzənnəsi və iqtisadi konyunkturadan asılı olaraq üzən valyuta məzənnəsi kimi fərqləndirilir.

VALYUTA MÖHTƏKİRLİYİ (ing. *currency speculations*) – valyuta məzənnələrindəki fərqləndirmədən mənfəət əldə edilməsi məqsədilə iqtisadi agentlər tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatlar; başqa sözlə, müəyyən vaxtda və ya müxtəlif bazarlarda valyuta məzənnələrinin dəyişməsi nəticəsində mənfəət əldə etmək məqsədi ilə bank idarələrinin, firmaların, hüquqi və fiziki şəxslərin əməliyyatları, eləcə də qəsdən valyuta riskinin qəbulu. Valyuta möhtəkirliyi həm xarici valyuta ilə birbaşa ticarət, həm də qapalı forma-

Sxem 1

Sxem 1

larda, məsələn, “Lifds and Legs” əməliyyat tipi formasında həyata keçirilə bilər. “Lifds and Legs” əməliyyat tipi valyuta məzənnələrinin dəyişməsindən xeyir əldə etmək məqsədilə kontragentlərlə hesablaşmaların sürətlənməsi və ya ləngiməsidir.

VALYUTA MÜDAXİLƏSİ – 1. Milli valyutanın məzənnəsinin yüksəldilməsinin və azaldılmasının müəyyən hədləri ilə əlaqədar onun dinamikasını məhdudlaşdırmaq üçün xarici valyutanın alqı-satqısı üzrə məqsədli əməliyyatlar. 2. Mərkəzi bankın valyutanın məzənnəsinin saxlamaqdan ötrü öz ölkəsinin valyutasını almaqdan və ya satmaqdan ibarət əməliyyatlar; başqa sözlə, valyuta bazarına ölkənin Mərkəzi bankının xeyli (əhəmiyyətli) dərəcədə birdəfəlik məqsədyönlü təsiridir. Yaxud iri partiyada xarici valyutanın bank tərəfindən alqı-satqısı yolu ilə həyata keçirilən valyuta müdaxiləsidir və dövlətin mənafeləri naminə xarici valyutaların məzənnəsinin tənzimlənməsi üçün həyata keçirilir.

VALYUTA NƏZARƏTİ – 1. Elə bir sistemdir ki, bunun vasitəsi ilə dövlət xarici valyutanın əldə edilməsi və onunla əməliyyatın aparılması qaydasını tənzimləyir. Xarici valyuta ilə əməliyyatların aparılmasına lisenziyanı verməyə səlahiyyətli orqan əsasən ya Maliyyə Nazirliyi, ya da Mərkəzi Bank hesab edilir. 2. Milli valyutanın, qiymətli kağızların, valyuta dəyərlilərinin ölkənin sərhədində (sərbəst gömrük zonalarının və sərbəst anbarların perimetrləri istisna olmaqla) yerdəyişməsi üzərində nəzarətdir.

VALYUTA OPSİONU (ing. *option of exchange*) – valyutaya aidiyyəti olan və ödənişin forması, metodları, yeri ilə əlaqədar kontraktın alternativ şərtlərini seçmək hüququ. Valyuta opsiyonu barədə müqavilədə qeydşərt göstərilir. Onu müəyyən olunmuş müddətdə və ya razılaşıdırılmış hallar yarandıqda müvafiq tərəfə təqdim edirlər. O, sanballı valyuta mənfəətinə və ya itkilərə şərait yaradır. Məsələn, onun köməyiylə valyuta arbitrajı üçün şərait yaranır.

VALYUTA PARİTETİ – valyutalar arasındakı nisbətdir ki, bu da qanunvericilik qaydasında və ya hökumətlərarası xüsusi razılaşmaların bağlanması yolu ilə müəyyənləşdirilir. 1978-ci ilə qədər valyuta pariteti valyutaların qızıl məzmunu ilə müəyyən edilirdi. Sonrakı dövrdə Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzv dövlətləri üçün valyuta pariteti hesablanması bazasına xüsusi borc alma hüquqları (SDR) təqdim edildi. 1979-cu ildə Avropa Valyuta İttifaqı fəaliyyət göstərməyə başladı. O, valyuta paritetini müəyyən edilmiş hədlərdə saxlamağa və milli valyutaların bazar məzənnələrindən, razılaşıdırılmış sərhədlərdən qarşılıqlı kənarlaşmalarına şərait yaratmamaq üzrə Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının iştirakçısı olan ölkələrin öhdəliklərini təsbit etdi.

VALYUTA RİSKLƏRİ (ing. *exchange rate exposure*) – xarici ticarət, kredit, valyuta əməliyyatları, fond və əmtəə birjalığında əməliyyatlar aparılarkən xarici valyutanın milli valyutaya nisbətən məzənnəsinin dəyişməsi ilə əlaqədar valyuta itkiləri

təhlükəsi. Bu təhlükə açıq valyuta mövqeyi olduqda yaranır. İxracatçılar və idxalatçılar üçün valyuta riskləri, qiymət valyutası onlar üçün xarici valyuta olduğu halda yaranır. Onlar kontraktın bağlanması ilə kontrakt üzrə ödəniş arasındakı müddətdə maddi itkiyə məruz qala bilərlər. Lakin məzənnələr əks istiqamətdə dəyişdikdə ixracatçılar və idxalatçılar ziyanə düşür.

Əgər borcluların borcu və kreditorların krediti başqa ölkələrin valyutası şəklində ifadə edilmişdirsə, borclular və kreditorlar, xarici valyuta şəklində avuarların (bax: *Avuar*) saxlayıcıları, dövlət təşkilatları və banklar, eləcə də ölkələrin rəsmi valyuta ehtiyatları valyuta risklərinə məruz qala bilərlər. Ölkələrin valyuta risklərindən müdafiə vasitəsi, ilk növbədə, forvard kontraktları və svoplar haqqında sazişlərdir.

Valyuta risklərini minimallaşdırmağın əsas istiqamətləri: tədiyə valyutası kimi milli valyutadan istifadəsi, müqaviləyə valyuta məzənnəsinin dəyişməsindən asılı olaraq pul öhdəliklərinin dəyişməsi haqqında şərtlər daxil edilməsi, valyuta fyuçerslərinin köməyi ilə hecirləmə.

Valyuta risklərinin üç növü fərqləndirilir:

İqtisadi risk – gələcəkdə valyuta məzənnəsinin dəyişməsi nəticəsində aktivlərin və passivlərin dəyəri dəyişə bilər. Bu, səhmləri və ya borc öhdəlikləri xarici valyuta şəklində gəlir gətirən kənar investora da aiddir.

2. *Köçürmə riski* – firmanın aktivlərinin və passivlərinin xarici valyuta şəklində mühasibat uço-

Cədvəl 1

Avropa Birliyinin üzvü olub avro zonasına qoşulmağı planlaşdıran ölkələrin uyğunluq göstəriciləri

Ölkə	İl	İnflyasiyanın sürəti, %	Dövlət büdcəsinin saldosu, ÜDM-dən %-lə	Ümumi dövlət borcu, ÜDM-dən %-lə	Uzunmüddətli % dərəcəsi
Bolqarıstan	2008	12,0	1,8	14,1	5,4
	2009	2,5	-3,9	14,8	7,2
	2010*	1,7	-2,8	17,4	6,9
Çexiya	2008	6,3	-2,7	30,0	4,6
	2009	0,6	-5,9	35,4	4,8
	2010	0,3	-5,7	39,8	4,7
Latviya	2008	15,3	-4,1	19,5	6,4
	2009	3,3	-9,0	36,1	12,4
	2010	0,1	-8,6	48,5	12,7
Litva	2008	11,1	-3,3	15,6	5,6
	2009	4,2	-8,9	29,3	14,0
	2010	2,0	-8,4	38,6	12,1
Macarıstan	2008	6,0	-3,8	72,9	8,2
	2009	4,0	-4,0	78,3	9,1
	2010	4,8	-4,1	78,9	8,4
Polşa	2008	4,2	-3,7	47,2	6,1
	2009	4,0	-7,1	51,0	6,1
	2010	3,9	-7,3	53,9	6,1
Rumıniya	2008	7,9	-5,4	13,3	7,7
	2009	5,6	-8,3	23,7	9,7
	2010	5,0	-8,0	30,5	9,4
Göstəricilərin normativ əhəmiyyəti		1,0	-3,0	60,0	6,0

* Bütün ölkələr üçün 2010-cu ilin göstəricisi 2009-cu ilin aprelindən 2010-cu ilin martınadək olan dövrü əks etdirir.
Mənbə: ECB Convergence Report. May 2010. — European Central Bank, 2010. — P. 33.

tundakı fərqlərlə bağlıdır. Əgər şirkətin aktivlərinin ifadə edildiyi valyutanın məzənnəsi azalarsa, onların dəyəri də azalır.

3. *Əqdlər riski* – xarici valyuta ilə konkret əməliyyatlar üzrə zərər yaranması ehtimalı. Bu ehtimal həm ticarət kontraktları bağlanarkən, həm də kreditlər alınan və verilən anda yaranır.

VALYUTA SAZIŞLƏRİ – tərəflərin qarşılıqlı hüquq və vəzifələri, eləcə də beynəlxalq hesablaşmalar və kreditvermə barəsində şərtlərin, valyuta münasibətlərinin normaları müəy-

yən edilən ikitərəfli və ya çox-tərəfli dövlətlərarası müqavilələr.

“VALYUTA SƏBƏTİ” – inkişaf etmiş aparıcı ölkələrin məzənnələrinin kəşişən nisbətinin nəticələrini əks etdirən şərti anlayış. İki və daha artıq valyutaya münasibətdə (nisbətdə) bir valyutanın orta (ölçülü) məzənnəsinin müəyyənləşdirilməsi metodudur. Termin 1930-cu illərin iqtisadi böhranından sonrakı dövrdə əmələ gəlmişdir. Bu zaman əyani surətdə görünürdü ki, nə dollar, nə də daha

az möhkəm valyuta dünya maliyyə sistemində hökmran rol oynaya bilməz. “Valyuta səbəti” əsasən dollar, avro, funt-sterlinq, iyen və s. qarşılıqlı məzənnələrinin nisbəti kimi formalaşır.

“Valyuta səbəti” anlayışının zəruriliyi onunla şərtlənir ki, dünyaya maliyyə sistemində ABŞ dollarının aparıcı rol oynadığı əvvəlcə qızıl, sonradan isə qızıl-dollar standartının ləğvindən sonra “başlıca” valyuta olan ABŞ dollarının məzənnəsinin görünməmiş dərəcədə enməsindən (və ya artımından) sığorta-

Cədvəl 1

Valyuta kurslarının rejimləri

Valyuta rejimləri	Ölkələrin sayı	Bəzi nümunələr
Fiksə edilmiş kurslar:		
1) Dolların istifadə edilməsi	15	Panama, Puerto-Riko, Vatikan
avronun istifadə edilməsi	8	Çernoqoriya
2) Əlaqələndirilmiş valyuta idarəetməsi:		
dollarla əlaqələndirilən	1	Honkonq, Bolqarıstan
avro ilə əlaqələndirilən	2	Bosniya-Herseqovina
3) Əlaqələndirmə:		
dollar ilə	11	Malayziya, Suriya
avro ilə	25	Danimarka, Yeni Kaledoniya
SDR ilə	8	Bəhreyn, Qətər
digər valyuta səbətləri ilə	6	Küveyt, Mərakeş
4) Qeyri-rəsmi əlaqələndirmə		
dollar ilə	8	Misir, Çin
avro ilə	1	Rumıniya
Çevik fiksə edilmiş kurslar:		
5) Sürüşkən əlaqələndirmə		
dollar ilə	8	Hindistan, Yamayka
avro ilə	4	Əlcəzair
6) Sürüşkən valyuta dəhlizi:		
dollara münasibətli	18	Ermənistan, Venesuela
avroya münasibətli	–	
Üzən kurslar:		
7) Azad “üzmə”		ABŞ, B. Britaniya, İtaliya, İsveçrə
8) İdarə edilən üzmə:		
dollara münasibətli	19	Rusiya, Braziliya, Gürcüstan
avroya münasibətli	9	Rusiya, Tunis, İsveç
9) Verilmiş parametrlər üzrə		digərləri

lanan beynəlxalq maliyyə əməliyyatlarının aparılması zamanı müəyyən ölçü lazım idi. “Valyuta səbəti”nə daxil olan valyutaların dəyəri və məzənnəsinin əsasında xüsusi borclanma hüququnun (SDR) orta çəkili məzənnəsi müəyyən edilirdi. Baxmayaraq ki, bu beynəlxalq nağdsız pullar nəticədə dollara nisbətdə öz dəyərini ifadə edir. “Valyuta səbəti”, beynəlxalq valyuta əməliyyatlarının aparıl-

ması zamanı valyuta itkilərindən sığortalanmağa imkan verir. Bununla yanaşı, hökumətlər arasında müqavilələrdə SDR düzəlişindən istifadə edilir. Bu düzəliş SDR vahidlərində, yəni orta hesabla beş valyutada dəyişməz qalan məbləğin kreditora qaytarılmasını təmin edir. “Valyuta səbəti”nin formalaşmasında beş aparıcı valyutadan istifadə edilməsi əsasən onunla şərtlənir ki, bu ölkələrin iqtisa-

diyyatı ixrac olunan rəqabət qabiliyyətli məhsulun ən çox həcminə malikdir.

VALYUTA SƏBƏTİ ÜZRƏ XARİCİ BORCLAR

– ödəniş məbləği valyuta səbəti bazasında müəyyən olunan beynəlxalq kreditin əsas forması. Dövlətlər arasında qarşılıqlı hesablaşmalar üçün kreditlər üzrə valyuta paritetləri BVF-nin nizamnaməsinə əsasən, valyuta səbəti əsasında müəyyən olunur. Hər

5 ildən bir sərbətdə valyutaların tərkibi və payı dəyişilir. BVF hər gün valyuta sərbətinin dəyərini dollarla müəyyən edir, bu zaman üzən məzənnənin dəyişilməsi nəzərə alınır. Bu bir valyutanın orta ölçülü məzənnənin digər valyutaların müəyyən toplusuna (ixracın həcmində daha çox payı olan ölkələrin valyutaları) münasibətdə müqayisə metodudur. Xarici borc zamanı borcu verən borcluya müəyyən müddətə şərtləndirilmiş pul vəsaiti məbləğini verir ki, o da həmin müddət bitənə qədər kreditora götürdüyü məbləği faizlərlə geri qaytarmaq öhdəliyini daşıyır.

Xarici borclar zamanı valyuta təshihləri mövcuddur. Borcu təqdim edən özünü valyuta risklərindən müdafiə üçün çoxvalyutalı təshihlərdən istifadə edir ki, bu zaman da ödəniş anına valyuta sərbətinə və kredit müqaviləsinin imzalanma gününə kursa münasibətdə ödəniş valyutasının kursunun müqayisə prinsipi tətbiq olunur. Kredit razılaşmalarına müdafiə təshihlərinin daxil olunması bəzən kontragentlər arasında razılaşmanın digər şərtləri üzrə mürəkkəb razılaşma və qarşılıqlı güzəştlər tələb edir. Valyuta təshihlərinin fəaliyyət mexanizminin tərkib elementləri kredit razılaşmasının imzalanma günü və ya əvvəlki gün, ödəniş anına valyuta sərbətinin şərti dəyərinin müəyyən edilmə tarixidir ki (müddəti), bu da valyuta sərbətinin bazis dəyərinin tarixidir (adətən bilavasitə ödəniş günündən əvvəlki və ya buna bir neçə gün qalmış olan iş günü). Çoxvalyutalı təshihlərin forma-

laşması zamanı nəzərə alınır ki, razılaşmanın imzalanma gününə valyuta sərbətinin dəyəri kreditin valyutasının hansısa vahidini təşkil edir və bu şərtə əsaslanaraq, kredit üzrə ödəniş məbləği, kredit üzrə hesablanmış faizlərin məbləği müəyyən olunur. Əgər ödəniş gününə valyuta sərbətinin dəyəri dəyişsə, onda növbəti ödəniş elə həmin proporsiyada (nisbətdə) dəyişiləcək. Çoxvalyutalı təshih bazası kimi valyuta sərbətinin tətbiqi əsasən ondan ibarətdir ki, onun müntəzəm və ümumi qəbul olunmuş kotirovkaları ödəniş məbləğinin hesablanması zamanı dövrü qarşıdurmaları istisna edir.

Valyuta sərbətinin müəyyən olunma metodları:

Valyuta sərbətinin müəyyən edilməsinin bir neçə metodu var ki, bunlar da valyuta tərkibinə görə fərqləndirilir:

1. Eyni xüsusi çəkiyə malik olan (simmetrik sərbət);
2. Müxtəlif xüsusi çəkiyə malik olan (asimmetrik sərbət);
3. Valyuta vahidinin müəyyən tətbiq dövrünə təshih valyutası qismində təsbit olunmuş (standart sərbət);
4. Bazar amillərindən asılı olaraq dəyişən (tənzimlənən sərbət).

VALYUTA SƏRVƏTLƏRİ –

1. Xarici valyuta. 2. Xarici valyutada qiymətli kağızlar, xarici valyutada ifadə edilmiş ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akkreditivlər və s.), fond dəyərləri (səhmlər, istiqrazlar) və digər borc öhdəlikləri. 3. Qiymətli metallar – zərgərlik, digər məişət məmulatı və bu məmulatın qırıntıları istisna olmaqla, hər hansı növdə və halda olan qızıl, gümüş, platin və platin qrupun-

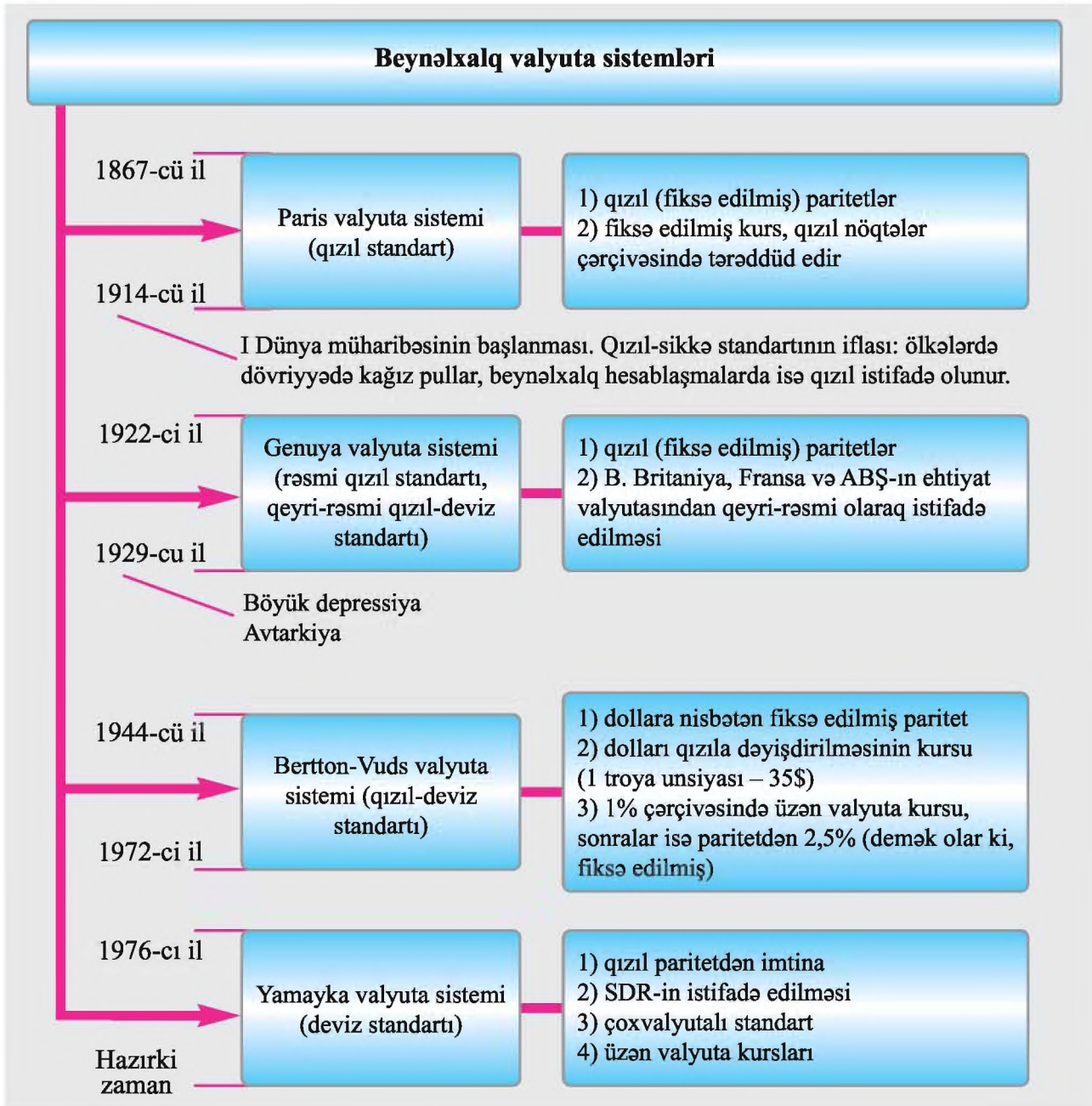
dan olan metallar (palladium, iridium, radium, rutenium və osmium). 4. Xam və emal edilmiş (zərgərlik, digər məişət məmulatı və bu məmulatın qırıntıları istisna olmaqla) təbii daş-qaş (almaz, yaqut, zümrüd, safir, aleksandrit, mirvari).

VALYUTA SİSTEMİ – valyutanın fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı olan iqtisadi və hüquqi münasibətlərin məcmusu. *Milli, regional və dünya valyuta sistemləri* fərqləndirilir.

Valyuta sisteminin məqsədi

Valyuta sisteminin məqsədi ölkə daxilində və ölkələr arasında pul hesablaşmalarının təmini üçün şərait yaratmaqdır. Valyuta sisteminin ən mühüm elementləri valyuta məzənnəsinin seçilməsi, valyuta məhdudiyətlərinin mövcud olub-olmaması, valyutaların qarşılıqlı çevrilməsi şərtləri, beynəlxalq hesablaşmaların formaları, beynəlxalq valyuta və qızıl bazarlarının işi, beynəlxalq valyuta-kredit təşkilatlarının, məsələn, Beynəlxalq Valyuta Fondunun statusu və s.

Dünya valyuta-maliyyə sistemi – tədiyə dövryyəsinin iştirakçıları arasında yalnız onun üçün səciyyəvi olan valyuta-maliyyə müəssisələri sisteminə malik hesablaşmaların qaydası. Bu qayda tarixən əmtəə istehsalının, pul dövryyəsinin və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı bazasında yaranmışdır və hökumətlərarası sazişlərə, beynəlxalq təşkilatların nizamnamələri ilə ciddi tənzimlənir. Tədiyə balanslarından istifadə sayəsində nisbi müstəqilliyə malik valyuta münasibətləri, valyuta məzənnələri. Kredit və hesablaşma əməliyyatları icti-

Sxem 1

mai təkrar istehsalın gedişinə, ölkələrin iqtisadi inkişafının istiqamətlərinə, sürətinə və nisbətərinə, onların beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinə müxtəlif dərəcədə təsir göstərir. Əksər hallarda bu təsir təsərrüfat həyatı ukladlarının daha da beynəlmilləşməsinin, inteqrasiya meyillərinin dünya iqtisadiyatına tətbiqinin, milli təkrar is-

tehsal prosesində xarici amillərin rolunun əhəmiyyətli dərəcədə artmasının, dünyada valyuta ticarəti həcmünün çoxalmasının, yeni maliyyə alətlərinin yaranmasının və ildırım sürəti ilə yayılmasının nəticəsidir. Dünya təsərrüfat sistemində təkrar istehsalın təmini üçün zəruri şərait yaradılması valyuta münasibətlərinin sosial-iqtisadi

mahiyyətini təşkil edir.

Valyuta münasibətlərinin subyektləri qismində xarici-iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan dövlətlər, müəssisələr və fiziki şəxslər çıxış edir. Bu münasibətlər mübadilə məzənnələrinin hesablanması qaydasını, beynəlxalq tədiyə vasitələrindən istifadəsi və onların buraxılması qaydalarını müəyyən edən mexaniz-

Beynəlxalq valyuta sisteminin inkişafı

Mərhələ	Dövr	Adı	Məzmunu
Birinci	XIX əsrin sonu – XX əsrin 30-cu illəri	Qızıl standart (Paris valyuta sistemi)	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Müəyyən ölkələrin valyutaları azad şəkildə qızıla mübadilə olunurdu ♦ Ölkələr öz pul vahidlərinin dəyişməz olan qızıl məzmununu müəyyən edirdilər ♦ Ölkənin qızıl ehtiyatı ilə daxili pul təklifi arasında çox ciddi nisbət gözlənilirdi
İkinci	1944-1975-ci illər	Fiksə edilmiş tənzimlənən valyuta (Bretton-Vuds valyuta sistemi)	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) yaradılması ♦ BVF-yə daxil olan hər bir ölkə öz pul vahidlərinin qızıl məzmununu təyin edirdi ki, bu da valyutaların nominal paritetini və valyuta kursunu müəyyən edirdi ♦ BVF-yə daxil olan hər bir ölkə dəyişməz valyuta kursunu təmin etməli idi. ♦ Valyuta ehtiyatı rolunda qızıl və ABŞ dolları çıxış edirdi
Üçüncü	1976-cı il	Valyuta kurslarının tənzimlənən şəkildə üzməsi (Yamayka valyuta sistemi)	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Qızılın dəyər ölçüsü funksiyasının ləğvi və valyuta kurslarının hesabatının əsasları ♦ Ölkələrə valyuta kursu rejiminin seçilməsi imkanının verilməsi
			<ul style="list-style-type: none"> ♦ Milli valyutaların lider valyutalara (ABŞ dolları, alman markası, yapon yeni və sair) təhkim edilməsi ♦ SDR standartının tətbiqi nağdsız hesablaşmalara əsaslanan beynəlxalq tədiyə, ehtiyat və hesablaşma üsulları
	1976-1997-ci illər	Yeni beynəlxalq valyutanın – avronun tətbiqi	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Avropa ölkələrində milli valyutaların sıxışdırılıb tədavüldən çıxarılması ♦ Beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə olunan ABŞ dollarının aparıcı valyuta mövqeyindən sıxışdırılıb çıxarılması ehtimalı ♦ “Valyuta plüralizmi”nin inkişafı – ölkələr valyuta kurslarının müəyyən edilməsi variantını sərbəst şəkildə seçirlər

min köməyi ilə həyata keçirilir. *Valyuta sisteminin əsas elementləri*

Valyuta münasibətlərinin təşkili-

nin dövlət-hüquqi forması valyuta sistemi adlanır. Valyuta sisteminin tərkibinə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli və qarşılıqlı

asılı olan valyuta və onun dönrəlilik dərəcəsi, valyuta və qızıl bazarlarının işi, beynəlxalq valyuta likvidliyinin reqlamentləş-

Cədvəl 2

31.12.1998-ci ildə Avropa Birliyi Şurasının maliyyə nazirləri səviyyəsində Avropa valyutalarının avroya münasibətdə təyin etdiyi kurs

Valyutanın adı	Valyutanın kodu	1 avroya münasibətdə kurs
Avstriya şillingi	ATS	13.760300
Belçika frankı	BEF	40.339900
İrland funtu	IEP	0.787564
İspan pesetası	ESP	166.386000
İtaliyan lirası	ITL	1936.270000
Lüksemburq frankı	LEF	40.339900
Alman markası	DEM	1.955830
Niderland quldeni	NLG	2.203710
Portuqal eskudosu	PTE	200.482000
Fin markası	FIM	5.945730
Fransa frankı	FRF	6.559750
Yunan draxması	-	340.750

dirilməsi kimi elementlər daxildir. Beynəlxalq valyuta likvidliyi dedikdə beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün zəruri tədiyə vasitələrinin mövcudluğu və beynəlxalq hesablaşmaların reqlamentləşdirilməsi başa düşülür. Valyuta sisteminin bir elementi də tənzimləmə, nəzarət və idarəetmə orqanlarıdır. Valyuta sistemlərinin milli və dünya növləri fərqləndirilir.

Milli valyuta sistemi ölkənin valyuta münasibətlərinin təşkilinin milli qanunvericiliklə müəyyən edilmiş formasıdır. Milli valyuta sisteminin əsasını ölkənin pul vahidi təşkil edir. Sözü daha geniş mənada valyuta dedikdə beynəlxalq hesab-

laşmalarda istifadə edilən və milli valyuta ilə ifadə olunan pul öhdəliyi və ya hər hansı tədiyə sənədi nəzərdə tutulur. Valyutaya tələb və təklif ölkənin müxtəlif valyutalar şəklində ifadə edilmiş xidmətlərin, əmtələrin beynəlxalq mübadiləsində və kapitalın hərəkətində vasitəçi rol oynayan pul öhdəliklərindən və pul tələblərindən asılıdır. Ölkələrin valyuta qanunvericiliyi milli valyutadan beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə etməyin formalarını və mümkünlüyünü, eləcə də milli valyutanın xarici ölkələrin pul vahidləri ilə mübadilə edilməsi qaydasını tənzimləyir. Valyutanın dönərlilik rejimlərinin müəyyən edilə bil-

məsi ölkənin dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya dərəcəsinə və başqa şərtlərdən asılıdır. Valyutanın dönərliliyi öz iqtisadi məzmununa görə bazar təsərrüfatı elementidir. Milli valyutanın xarici valyuta ilə mübadiləsi də valyuta bazarında baş verir, yəni alqı-satqı əməliyyatları bu bazarda aparılır. Milli valyutanın dönərliliyi, bu valyutanın sahiblərinə pul ehtiyatları bərsində ölkə daxilində və onun hüdudlarından kənar sərbəst sərəncam vermək imkanı yaradır və nəticə etibarlı ilə ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində qoşulmasına şərait yaradır.

Dünya valyuta sistemi beynəlxalq valyuta, kredit və hesablaşma münasibətlərinin dövlətlərarası sazişlərdə təsbit edilən təşkilati formasıdır. Tarixən birinci dünya valyuta sistemində pul qismində yalnız qızıl və gümüş kimi nəcib metallardan sonra isə yalnız qızıldan istifadə edilmişdir. *Qızıl standartı* adlanan bu mexanizm qızıl-sikkə, qızıl-külçə və qızıl-deviz standartları şəklində mövcud olmuşdur. XIX əsrdə beynəlxalq ticarətin inkişaf etməsi ilə əlaqədar əksər ölkələrdə *qızıl-sikkə standartı* tətbiq edilmişdir (Paris valyuta sistemi). Həmin vaxtdan etibarən valyutaların məzənnəsi və dəyəri pul vahidinin tərkibindəki qızılın miqdarı ilə müəyyən edilməyə başlanmışdır. Qızıl sikkələr sərbəst şəkildə zərb edilirdi. Bu halda bəzi dəyər nişanları, məsələn, başqa metallardan hazırlanmış sikkələr və bank biletləri qızıl ilə sərbəst mübadilə edilə bilirdi. Valyuta idarələri və ya dövlət bankları

Avropa valyutalarının avroya dəyişdirilməsi qaydaları və müddəti

Ölkə	Milli valyutanın dövriyyədən çıxarılması tarixi	Banklar tərəfindən milli valyutanın avroya dəyişdirilməsinin son tarixi	Avropa Birliyi Mərkəzi Bankı tərəfindən milli valyutaların avroya dəyişdirilməsinin son tarixi
Avstriya	28.02.2002	Müəyyənləşdirilməyib	Qeyri məhduddur
Belçika	28.02.2002	31.12.2002	Qeyri məhduddur
Finlandiya	28.02.2002	Fərdi müəyyənləşdirilir	01.01.2012
Fransa	17.02.2002	30.06.2002	17.02.2012
Almaniya	31.12.2001	28.02.2002	Qeyri məhduddur
Niderland	31.12.2002	01.01.2032	01.01.2032
Yunanıstan	28.02.2002	Müəyyənləşdirilməyib	01.01.2012
İrlandiya	09.02.2002	30.06.2002	Qeyri məhduddur
İtaliya	28.02.2002	Müəyyənləşdirilməyib	01.01.2012
Lüksemburq	28.02.2002	31.06.2002	Qeyri məhduddur
Portuqaliya	28.02.2002	30.06.2002	01.01.2022
İspaniya	28.02.2002	30.06.2002	Qeyri məhduddur

Vahid valyutaya keçidin əsas prinsipləri aşağıdakılardan ibarət idi:

- milli valyutaların fiksə olunmuş kursla dəyişdirilməsinə 1 yanvar 1999-cu ildən başlanmışdır.
- 1 yanvar 1999-cu ildən hüquqi sənədlərdə EKYYU ilə aparılmış qeydlər 1:1 nisbət ilə avro ilə əvəzlənir.
- hüquqi sənədlərdə milli valyuta ilə aparılmış qeydlər avroda aparılmış kimi qəbul olunaraq qüvvədə qalacaqdır.
- müqavilələrin fasiləsizliyi prinsipi: 1) avronun tətbiqi sənədlərdə hər hansı bir şərtin və sənədin özünün birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə və ya ləğvinə yol vermir; 2) üzv ölkənin milli valyutada və ya avroda əks olunmuş ixtiyari ödəniş öhdəliyi borclu tərəfindən avro və ya milli valyutada ödənilməlidir.
- 1 yanvar 1999-cu ildən 31 dekabr 2001-ci ilədək əməliyyatlarda azad seçim prinsipi (milli valyuta və ya avro). Nəzərə almaq lazımdır ki, yeni valyuta sisteminin üzvü olan ölkələr tərəfindən mövcud vəziyyətdə iştirakçılara münasibətdə məcburetə və qadağalara yol verilmir. Bu onu göstərir ki, yeni müqavilələrdə və onunla əlaqədar bütün sənədlərdə ixtiyari denominasiyadan istifadə oluna bilərdi.

kağız pulları müvafiq miqdarda qızıla mübadilə etməyə borclu idi. Banklar qızılı çox vaxt beynəlxalq bazarda tədarük edirdi. Hər bir milli valyutanın qızıl tərkibi vardı və bu tərkibə uyğun olaraq həmin valyutanın pariteti müəyyən edilirdi.

Valyuta pariteti müxtəlif ölkələrin pul vahidlərinin tərkibində olan qızılın çəki ilə miqdarının nisbətidir.

Bretton-Vud valyuta sistemi 1944-cü ildə Bretton-Vud konfransında dünya pul münasibətlərinin və hesablaşmalarının təşkilati forması kimi müəyyən edilmişdir. Bu sistemə görə, dünya pulu rolunu ABŞ dollarına məxsusdur. **VALYUTA SİYASƏTİ** – dövlət tərəfindən milli valyutanın məzənnəsinin tənzimlənməsi üçün görülən tədbirlər komp-

leksii. Nəzəriyyədə valyuta siyasətinin *beş əsas variantı* nəzərdən keçirilir:

1) Tədiyə balansının müsbət və mənfi saldosunun ehtiyatlarda və pul öhdəliklərində dəyişikliklər vasitəsilə maliyyələşdirilməsi. Bu cür maliyyələşdirmə müvəqqəti və ya daimi xarakter daşıya bilər. Müvəqqəti maliyyələşdirmə tarazlığı bərpa edə bilər, lakin o, gələcək tarazlıq

məzənnəsinin dəqiq proqnozlaşdırılmasını tələb edir, bunu həyata keçirmək isə çətindir. Tədiyə balansının kəsirinin daimi maliyyələşdirilməsi yalnız əsas valyuta ölkələrində (məsələn, ABŞ-da) mümkündür.

2) Sabit valyuta məzənnəsinin təmin olunması üçün tətbiq edilən valyuta nəzarəti. Kəsirin maliyyələşdirilməsi ilə müqayisədə daha ciddi uyğunlaşma tədbirləri tələb edən variantlar arasında valyuta nəzarəti sosial baxımdan daha məqbul sayılır.

3) Dəyişkən valyuta məzənnəsinin tətbiq edilməsi. Bu halda, valyuta məzənnəsi rəsmi müdaxilə olmadan valyuta bazarı tərəfindən müəyyən edilir. Valyutaya tələb artdıqda həmin valyutanın məzənnəsi də artacaq və dövlət bu məsələyə müdaxilə etməyəcəkdir. Analoji olaraq valyutaya tələbat azalan halda da dövlət valyuta məzənnəsinin tam tarazlıq bərpa edilənə qədər azalmasına imkan verəcəkdir.

4) Məzənnələrin fiksə edilməsi halında dövlət iqtisadiyyatda elə dəyişikliklər edir ki, o, qərarlaşmış valyuta məzənnəsinə müvafiq olsun. Əgər ölkə valyuta tədiyələrinin daimi qıtlığını hiss edirsə və əcnəbilər həmin ölkənin valyutasını almaq istəmirlərsə, hökumət valyuta ehtiyatlarının tükəndirilməsi hesabına pul kütləsi təklifini azaltmaq, deflyasiya siyasəti yeritmək, qiymətləri və gəlirləri azaltmaq imkanına malikdir.

5) Valyuta məzənnələri rejimlərinin kombinasiyası.

VALYUTA SVOP ƏMƏLİYATYATI – xarici valyutanı sonradan geriye almaq şərtilə onun

alınması və dəyərinin milli valyuta ilə dərhal ödənilməsi.

VALYUTA TƏNZİMLƏNMƏSİ – beynəlxalq hesablaşmaların və valyuta qiymətliləri ilə əməliyyatların həyata keçirilməsi sahəsində dövlətin məqsədyönlü fəaliyyəti.

VALYUTA VƏ QİYMƏTLİ KAĞIZLAR (MALİYYƏ) BAZARI – bura valyutaların, səhmlərin, istiqrazların, çeklərin, akkreditivlərin, veksellərin və digər pul öhdəliklərini yerinə yetirə bilən qiymətli kağızların sərbəst alqı-satqısı daxildir.

VALYUTALAŞMAMIŞ POLİS – sığorta məbləğinin yalnız ən yüksək həddinin göstərildiyi polis.

Vahid valyutanın milli iqtisadiyyatlar üçün gətirdiyi məsrəflər və üstünlüklər baxımından, vahid valyutası olan bir neçə ölkədən ibarət zonanın yaradılması imkanını nəzərdən keçirən konsepsiya *optimal valyuta zonası* adlanır. Optimal valyuta zonası yarada biləcək ölkələrin qarşısında siyasi məqsədlərin üst-üstə düşməsi, iqtisadi strukturların uyuşqanlılığı və əmək bazarının müvafiqliyi ilə bağlı tələblər qoyulur. Optimal valyuta zonası nəzəriyyəsi 1960-cı illərin əvvəllərində Mandell tərəfindən irəli sürülmüşdür.

VALYUTALAŞMIŞ POLİS – dəniz sığortasında polisdır ki, burada sığorta məbləği göstərilir.

VARİSİ OLMAYAN VƏFAT EDƏNİN ƏMANƏTİ – nə qanunla, nə də faktiki vəziyyətlə varisi olmayan ölənin əmanətçiyə məxsus əmanət, yaxud varis olmadan sahibinin ölümündən sonra qalan əmanət. Vəfat edə-

nin əmanəti o zaman “varisi olmayan əmanət” sayılır ki, varislərdən heç biri varisliyi qəbul etmir və ya bütün varislər vəsiyyətdən məhrum edilir, əmanətçinin ölümü zamanı əmanət bankının hər hansı faktla bağlı vəziyyət sərəncamı daxil olmur. Faizlərlə birlikdə bu cür əmanət həmin əmanətin miras verilməsi üçün dövlətin hüququ haqqında notariat kontorunun şəhadətnaməsinə əsaslanan maliyyə orqanının yazılı tələbi ilə büdcənin gəlirinə köçürülür.

VARQA YEVGENİ SAMUILOVIÇ (1879-1964) – macar mənşəli sovet iqtisadçı-

si, SSRİ EA-nın akademiki (1939), Lenin mükafatı laureatı (1963). Müəllim ailəsində anadan olmuş,

Budapeşt Universitetini fəlsəfə elmləri doktoru dərəcəsi ilə bitirmişdir (1909). 1918-ci ildə Budapeşt Universitetinin siyasi iqtisad professoru olmuş, 1922-1947-ci illərdə SSRİ EA-nın Dünya Təsərrüfatı və Dünya Siyasəti İnstitutunun direktoru işləmişdir. 1929-1933-cü illər böhranının baş verəcəyini öncədən demiş və bir çoxlarından fərqli olaraq, bunun kapitalist sisteminin iflası ilə nəticələncəyini rədd etmişdir. SSRİ EA-nın həqiqi üzvü, 1939-1946-cı illərdə iqtisadiyyat və hüquq şöbəsinin akademik-katibi, 1945-ci ildə sovet nümayəndə heyətinin tərkibində Yalta və Postdam konfranslarında eks-

pert olmuşdur. 1946-cı ildə keynsçilik nəzəriyyəsinin təhlili nəticəsində belə qənaətə gəlmişdi ki, kapitalizm cəmiyyətində böyük depressiyaya dövlətin müdaxiləsi nəticəsində qalib gəlmək mümkün olmuşdur. 1956-cı ildə SSRİ EA-nın Dünya İqtisadiyyatı və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda işləmişdir.

VARRANT (ing. *warrant* – səlahiyyət, hüquq, ixtiyar) – 1. İkiqat anbar şəhadətnaməsinin hissələrindən biri (girov şəhadətnaməsi). 2. Qiymətli kağızların tədavülə buraxılmasına qədər, nominala görə bu qiymətli kağızlar paketinin əldə olunması imkanını nəzərdə tutan sertifikat növü. 3. Gələcək emissiyaların istiqrazlarının və səhmlərinin alınması hüququnu verən uzunmüddətli opsiyon koll; sonuncu şərt variantı artıq tədavülə buraxılan qiymətli kağızlardan ibarət ənənəvi opsiyon kollndan fərqləndirilir. 4. Başqa bir şəxsin (vəkalət verənin) adından sövdə və ya digər qanunauyğun hərəkətləri həyata

keçirmək üçün nümayəndənin səlahiyyətləri təsbit olunan sənəd. Varrantın xüsusiyyəti sertifikatların və qiymətli kağızların əldə edilməsi müddətlərində fərkdir. Varrantın qiyməti bu qiymətli kağızın məzənnə dəyərindən irəli gələn (yaranan) kəmiyyətdir. Varrantın alqısı zamanı qiymət və mükafat dərhal ödənilir. Qiymətli kağızların alqısından imtina etmək olar, lakin mükafat tədiyəçiyə qaytarılmır. Əksər varrantlar adi səhmlər üçün yazılır və adətən, istiqrazlarla paketdə şirkətlər tərəfindən satılır. Lakin bəzi şirkətlər varrantları istiqrazlar üçün buraxır. Fond birjalarında sərbəst tədavül olunan ənənəvi opsiyon kollun dəyərinə nisbətən səhmlər üçün varrantın dəyərinin qiymətləndirilməsi bir qədər çətindir. Çünki kapitalın gələcəkdə səpələnməsi amilinin, eləcə də varrantın sahibinin dividendlərin əldə olunmaması nəticəsində ziyanə düşməsi amilinin nəzərə alınması zəruridir. İstiqraz üçün varrantın dəyərinin qiymətləndirilməsi zamanı nə-

zərə almaq lazımdır ki, istiqrazın dəyəri təsadüfi olaraq dəyişilir. İstiqrazın ödənilməsi müddəti yaxınlaşdıqca o, istiqrazın nominal dəyərinə qayıdır. Buna görə də Blek-Skoulz düsturuna həm səhm kimi, həm də istiqraz kimi varrantın dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün birbaşa təsbit oluna bilməz və hər bir halda müvafiq modifikasiya tələb edir. Varrant, adətən, risk şirkətləri tərəfindən buraxılır. İstiqraz paketi və səhm üçün varrant mahiyyətə kənar investitorların şirkətin fəaliyyətində spesifik iştirakı formasıdır. O, istiqraz sahibinə özünün “işə girməsinə” imkan yaradır və yalnız istiqrazların sahibi kimi yox, həm də şirkətin mülkiyyətçilərindən biri kimi riski daşımağa şərait yaradır. Əgər şirkətin fəaliyyəti uğurlu olarsa, varrant bir tərəfdən yüksək mənfəət əldə etməyə, digər tərəfdən risklərdən sığortalanağa imkan verən kifayət qədər cəlb edici alətdir.

Anbar varrantı – müəyyən miqdar əmtənin (malın) anbara çatdırılmasını təsdiq edən qəbzdir. Bu qəbz sövdənin predmeti ola bilər və satıcıdan alıcıya əmtənin mülkiyyət hüququnun verilməsi üçün istifadə oluna bilər. **VARRANT, “AVROXƏZİNƏDARLIQ”** – avronotlarla buraxılan və ABŞ xəzinədarlıq veksellərinin müəyyən edilmiş qiymətə razılaşdırılmış müddətlərdə almaq hüququ verən varrant.

VARRANT, DOK – evin anbarında yerləşən malın sahibinə verilən, həmin mala sərəncam vermək haqqında sənəddir, onun bu mala olan hüququnu təsdiq edir.

VARRANT, İMZALI – istiqrazla və ya imtiyazlı səhmlə birlikdə buraxılan və sahibinə həmin emitentdən müəyyən sayda adi səhm almaq imkanı verən qiymətli kağız.

VARRANT, MÜDDƏTSİZ – müddətində hər hansı məhdudiyətlər olmadan emitentin səhmlərinin müəyyən sayda olması hüququ verən investisiya sertifikatı.

VARRANT, “PƏNCƏRƏ” – yalnız müəyyən günlərdə və ya müəyyən dövr ərzində istifadə olunan varrant.

VARRANT, REİNVESTİSİYALI – kupon gəlirinin həmin tip istiqrazlara reinvestisiya hüququ verən istiqraz varrantı.

VARRANT, VALYUTA – eyni borclunun başqa valyutada əlavə qiymətli kağızlarını almaq hüququ verən istiqraz varrantı.

VARRANT, “ZƏRƏRSİZ” – istiqraz saxlayanı vaxtından əvvəl ödəməkdən, emitenti isə borcun artmasından (varrantdan istifadə ondan əvvəl buraxılmış istiqrazların qaytarılması şərti ilə qabaqcadan razılaşıdırılır) müdafiə edir.

VASİTƏÇİLƏR – distribütorlar və ya resellerlər (malların alınıb satılması ilə məşğul olan şəxslər, yaxud təşkilatlar).

VASİTƏÇİLƏR BAZARI – 1. Ticarət fəaliyyəti əsasında təşkilatların, firmaların və başqa hüquqi şəxslərin yenidən satmaq üçün mal və xidmət əldə etməsindən ibarət olan bazar. Satış predmeti həm real əmtəə, həm də mal və xidmətlərə olan sənədlərdir. Vasitəçilərin bazarı təşkilati cəhətdən birjalar, hərəclar, yarmarkalar və auksionlar şəklində fəaliyyət göstərir.

2. Birja məhsulları bazarlarının təşkili forması. Onun fərqli cəhətləri çoxlu sayda ticarət iştirakçılarının, o cümlədən xırda, orta və iri ticarət firmalarının, bütün satıcı və alıcıların açıq rəqabəti üzərində qurulan azad qiymətqoymanın olması, nümunəvi müqavilələr, tacirlər assosiasiyasının böyük rolunun olmasıdır.

VASİTƏÇİLİK QAYDASINDA AKSEPT – tədiyəçi aksept haqqında təklifi rədd etdikdən sonra həyata keçirilən əqdin mahiyyəti vekseli borclunun üçüncü şəxsə (veksel üzrə borcluya münasibətdə) ödəməli olduğu eyni şərtlər daxilində və eyni həcmdə ödəmək öhdəliyini öz üzərinə götürməkdən ibarətdir. Aksept veksəl üzərində akseptin həyata keçirilməsini təsdiq edən müvafiq dərkənar ilə sənədləşdirilir.

VASİTƏÇİNİN DEQRESSİV MÜKAFATLANDIRILMASI – vasitəçiyə elə ödəniş üsuludur ki, bu zaman reallaşma həcmnin dəyişilməsindən asılı olaraq mükafatın məbləği də dəyişilir.

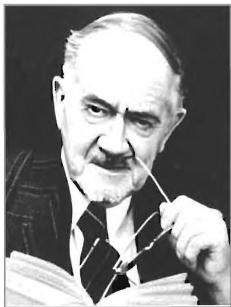
VASİTƏLİ TƏCRÜBƏ – müəyyən vəziyyətlərdə iştirak təcrübəsi əldə etmək və ya həyat tərzini sınaqdan keçirmək mümkünlüyüdür ki, digər şəraitdə insanın buna imkanı olmur.

VAUÇER – 1. Özəlləşdirilən müəssisələrin səhmlərinin alınması üçün özəlləşdirmə prosesində verilən əmlak kuponu, özəlləşmə çeki. 2. Yazılı şəhadətnamə, tapşırıq zəmanəti və ya tövsiyədir. 3. Təhsil vauçeri təhsil haqqı kimi istifadə edilmək üçün şagirdlərin valideynlərinə dövlətin verdiyi pul sertifikatıdır.

Bir çox postsosialist ölkələrində bu dövlət qiymətli kağızı hər bir vətəndaşın payı kimi ictimai mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi prosesində iştirak etmək üçün əhaliyə verilirdi. Çek, üzərində işarə edilmiş qiymətə malikdir. Rusiyada bu, 1992-ci ilin qiymətləri ilə 10000 rubl təşkil edirdi. O, satış hüququ olmadan, lakin miras hüququ ilə “adlı” (Çexiyada və Slovakiyada) və ya təkrarsatış hüququ ilə “təqdim edənə” (Rusiyada olduğu

kimi) formasında ola bilər. Vauçer, həmçinin, özəlləşmə çeki ilə əməliyyatların aparılması üçün səlahiyyətli olan investisiya fondlarının səhmlərinə mübadilə oluna, ya da digər fiziki və ya hüquqi şəxslərə satıla, hədiyyə edilə, yaxud miras (vərəsəlik) kimi verilə bilər. Vauçer RF-nin bütün ərazisində, verilmə yerindən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərmişdir. Fəaliyyəti dövründə vauçer geniş satılmış, eyni zamanda birləşmələrdə böyük miqdarda çeklər səhmlərə dəyişdirilmişdir. Lakin vauçerin bazar qiyməti heç bir zaman onun nominalına çatmamış, əksər hallarda yalnız onun yarısını təşkil etmişdir. Rusiyada çek özəlləşməsinə uğursuz hesab etmək olar, belə ki, əsas çek kütləsini udan investisiya fondlarının əksəriyyəti öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Onların yalnız bəziləri çeklərə alınmış səhmlərə xalis rəmzi dividendlər ödəyirdilər. Azərbaycanda vauçeri özəlləşdirmə payı (çekləri) əvəz edir.

VEBER ALFRED (1868-1958) – məşhur iqtisadçı Maks Veberin qardaşı Alfred Veber

iqtisad elmini yalnız “İstehsalın yerləşdirilməsi nəzəriyyəsi” kitabı ilə zənginləşdirmişdir ki, bu monoqrafiya

hələ də istehsalın yerləşdirilməsinə həsr olunmuş ədəbiyyatlara təsir edir. Veberdən əvvəl Tünen və Launxardt iqtisad elminin ayrıca bir sahəsi kimi iqtisadi fəaliyyətin yerləşdirilməsi

nəzəriyyəsini yaratmışdılar. Hər halda Veberin kitabını yerləşdirmə nəzəriyyəsi üzrə birinci uğurlu traktat adlandırmaq olar, çünki bu kitabın işıq üzü görməsi bu sahədə tədqiqatların artmasına və istehsalın yerləşdirmə nəzəriyyəsinin ayrıca ixtisaslaşdırılmış bir sahəyə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Veberin ərazilərin istehsal nöqtəyi-nəzərindən istifadəsinə dair fikirləri bir çox aspektlərdə Launxardtın mülahizələri ilə üst-üstə düşmüşdür. Amma Veber nəzəriyyəsini davam etdirərək, öz təhlilini differensiallaşmış əmək xərcləri və differensiallaşmış nəqliyyat xərcləri ilə genişləndirərək, yeni terminologiyani əlavə etmişdir – “aqlomerasiya üzrə qənaət”, yəni ümumi xərclərin zavodların yaxın ərazilərdə aqlomerasiyası və ya təmərküzləşməsi hesabına azaldılmasıdır. Hətta istehsalın yerləşdirilməsi nəzəriyyəsində geniş istifadə olunan klassik “üç nöqtə problemi” (burada sənaye zavodunun istifadə etdiyi xammal iki fərqli məkanda, xidmət etdiyi bazar isə üçüncü məkanda yerləşir) Veberin traktatında Launxardtın nisbətən daha sadə və daha ümumi qrafik analiz metodlarına əsaslanmışdır.

Tünenin üslubunu tamamilə təkrarlayaraq, Veber öz təhlilini iqtisadi fəaliyyətin yerləşdirilməsi üzrə xalis nəzəriyyə adlandırır və hesab edirdi ki, onun qurduğu model topoqrafik, iqlim, nəqliyyat texnologiyaları, onların idarəetmə keyfiyyəti və s. kimi amillərdən deyil və tamamilə nəqliyyat xərclərindən asılıdır.

Veberin ünvanına yönəldilən

tənqidlər istehsalın yerləşdirilməsi üzrə tarixin şablon əsasını təşkil etmişdir. Onu həmişə tələbi nəzərə almadığına, subyektləri bütün iqtisadi məkana yaymaqdan, bir nöqtədə təmərküzləşən istehlakçı və istehsalçı məsələsini daim diqqət mərkəzində saxlamasına, çəkidən və məsafədən xətti asılı olan nəqliyyat funksiyalarından istifadə etməsinə və nəhayət, xammalın və istehsal proseslərinin yalnız iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən izahına, yəni əmsallarla qiymətləndirilməsi və fiziki amilləri nəzərə almadığına görə günahlandırıldılar. Buna baxmayaraq, Veber ona yönələn tənqidin heç bir maddəsinə cavab verməmiş, onun ideyaları 20 il sonra tələbələri tərəfindən istifadə edilərək alman sənayesinin yerləşdirilməsinin təhlilində istifadə olunmuşdur.

VEBER MAKS (1864-1920) – məşhur sosioloq Maks Veber Marks və Dürkheymlə bərabər,

müasir sosiologiyanın banisi hesab olunur. Amma Maks Veber həm də ideal tiplərin və dəyərlərdən azad

olan fikirlərin istifadəsini təklif edən iqtisadçı və kapitalizmin protestant mənəblərini araşdıran iqtisadçı-tarixçi kimi məşhur olmuşdur.

Maks Veber 1864-cü ildə Almaniyanın Erfurt şəhərində anadan olmuşdur. Heydelberq, Hetingen və Berlində orta məktəbə, universitetə getmiş, burada hüququ öyrənmişdir. 1886-cı

ildən hüquq sahəsində dərəcə aldıqdan sonra o, 1889-cu ildə İspaniya və İtaliyanın orta əsr ticarət şirkətləri haqqında dissertasiya yazmışdır və bundan sonra Roma aqrar tarix sahəsi üzrə kvalifikasiya rütbəsinə layiq görülmüşdür (1891). 1892-ci ildə Berlin Universitetinin hüquq fakültəsində ilk akademik vəzifəsini aldıqdan sonra, o, 1894-cü ildə Frayburq Universitetində, sonra isə 1896-cı ildə Heydelberq Universitetində iqtisadiyyat professoru vəzifəsinə layiq görülmüşdür.

Veber üçün səciyyəli baxışlar onun “Sosial və sosial-siyasi biliklərin obyektivliyi haqqında” (1906) və “Protestant etika və kapitalizmin ruhu” adlı məşhur tarixi tezislər kitablarında (1904-1905) öz əksini tapmışdır.

Veberin “Protestant etika və kapitalizmin ruhu” kitabı (daha məşhur Touninin interpretasiyasında “Din və kapitalizmin mənşəyi” adı altında, 1926) xüsusi maraq doğurur. Çox vaxt deyirlər ki, bu kitab Marksın nəzəriyyəsinə alt-üst etmişdir. Çünki Veber hesab edirdi ki, kapitalizm texnologiyaların və siniflər arasındakı münasibətlərin dəyişməsinə görə yox, XVI-XVII əsrlərdə protestantizmin yayılması nəticəsində ideoloji elementlərin dəyişməsinə görə əmələ gəlmişdir. Əslində Veber Marksın nəzəriyyəsinə inkar etməmişdir. O, sadəcə, iddia edirdi ki, Marksın nəzəriyyəsi çox bəsitdir və protestantizm kapitalizmin inkişafında stimullaşdırıcı rol oynayır. Əlbəttə, ola bilsin ki, elə protestantizmin özünün yaranmasını iqtisadi amillərə aid etmək olar, amma Veber bu cür

mülahizələri səhv sayırdı.

Öz tədqiqat proqramını bitirmək üçün onun ömrü yetmədi və o, kitabında qarşısına qoyduğu fundamental suala cavab verə bilmədi. Həmin sualı isə belə ifadə etmək olardı: sənaye kapitalizminin əmələ gəlməsi üçün protestantizm kimi bir hadisə zəruri və ya sadəcə, kafi şərtidir. **VEBLEN PARADOKSU (EFFEKTİ)** – əmtəənin qiymətinin dəyişməsi nəticəsində ona olan tələbin azalması zamanı yaranan hadisə. Belə ki, bəzi istehlakçılar qərara gəlirlər ki, bu əmtəənin keyfiyyətinin pisləşməsi nəticəsində baş vermişdir və həmin əmtəənin istehlakını azaldır. O əmtəənin qiyməti nə qədər aşağıdırsa, ona tələb bir o qədər çoxdur. Həmçinin elə dairələr də müşahidə olunur ki, burada əmtəənin istehsalının başlanması, tələbin genişləndiyi bahalı əşyaların alınması daha nüfuzlu sayılır.

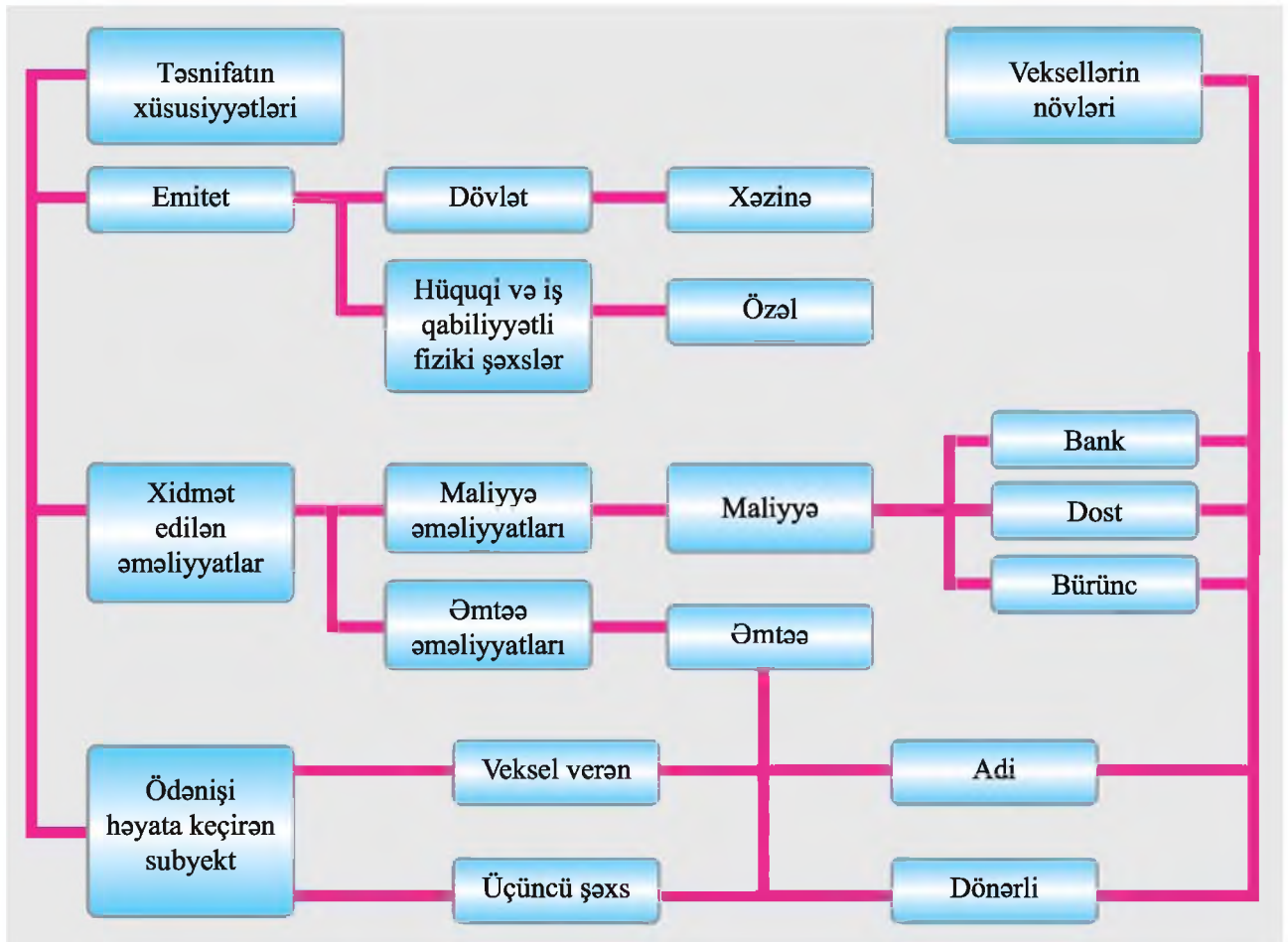
Veblen paradoksu zamanı bazar tələbi əyrisi, adi şəraitdə gözənilənə nisbətən üzən meylə malikdir və daha yuxarıya gedə bilər. Effekt iqtisad elmində institusionalizm nəzəriyyəsinin banilərindən biri olan ABŞ iqtisadçısı və sosioloqu T.Veblenin adı ilə bağlıdır.

VEKSEL (alm. *Wechsel* – mübadilə) – 1. Müstəsna olaraq sənədləşmiş formada mövcud olan borc, order, adlı, tədavül olunan, qeyri-emissiya kağızı. 2. Yazılı ödəmə vədi, yaxud borc təəhhüdü, kredit pulu növü. 3. Qanun formasında ciddi müəyyən edilmiş yazılı borc öhdəliyi. Bu borc öhdəliyi kreditora (veksel sahibinə) borclu (veksel verən) tərəfindən vekseldə göstərilən

pul məbləğinin vaxtı çatdıqdan sonra ödənilməsinə tələb etmək hüququ verir. 4. Orderli qiymətli kağız olub, veksəl verənə onun vasitəsilə müəyyən şəxsə müəyyən məbləğ ödəmək barəsində başqa şəxsə (ödəyiciyə) göstəriş verir (köçürmə vekseli), yaxud hər hansı müəyyən şəxsə və ya bu şəxsin sərəncamına müəyyən məbləğ ödəməyi öhdəsinə götürür (sadə veksəl).

Veksəl vekseldə göstərilən müəyyən məbləğin (veksəl məbləğinin) vekselin qanuni sahibinə (veksəl sahibinə), vekseldə ifadə olunanın tədiyəçi tərəfindən veksəl üzrə tədiyənin ödənilməsinin şərtsiz öhdəliyidir. Vekselin iqtisadi təbiəti ya onun bilavasitə pul formasında, ya da əmtəə krediti formasında borc (istiqraz) münasibətlərinə xidmət sferasında meydana gəlir. Veksəl üzrə tədiyəçi pul vəsaitlərini cəlb edir və ya vekselin fəaliyyət göstərdiyi müddətdə əmtəə krediti alır. Ötürücü yazının (indossamentin) köməyiylə, eləcə də kreditin alınması üçün girov aləti kimi öz kreditörünə vekseli ötürərək veksəl sahibi özünün pul öhdəliklərini veksələ ödəyən zaman, veksəl öhdəliyinin mücərrədliyi və şərtsizliyi vekseli əlverişli tədiyə vasitəsinə çevirir. Vekseli bank vasitəsilə sataraq onu pula çevirmək olar (bu əməliyyat vekselin uçotu adlanır). Vekselin göstərilən keyfiyyətləri həm onun rekvizitlərinin dəsti kimi, həm onların məzmunu kimi, həm də onun tədavülü ilə bağlı qaydalar kimi vekselin ciddi formalaşmasını tələb edir. Formalaşma 1930-cu illərdə beynəlxalq müqavilələrlə müəy-

Veksellərin təsnifatı

Sxem 1

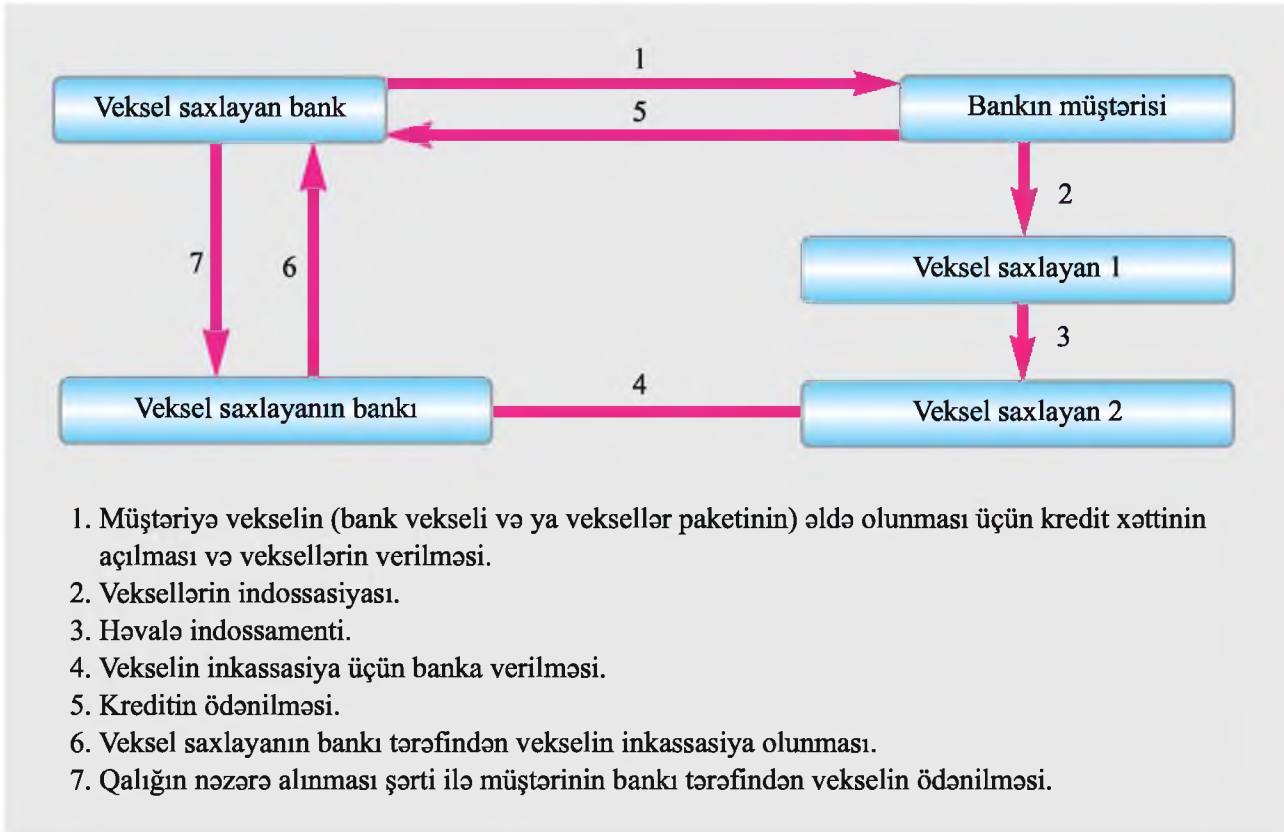
yən edilmişdir. Bu qaydalardan kənarlaşma ən yaxşı halda veksələ borc qəbzi gücü (hüququ) verməklə vekseli veksəl qabiliyyətindən məhrum edir. Vekselin ən geniş yayılmış iki növü fərqləndirilir: sadə və köçürmə. Sadə veksəl veksəl verənin vekseldə işarə edilən müddətdə vekseldə göstərilən məbləğin qanuni veksəl sahibinə ödədiyi öhdəliyidir. Köçürmə vekseli (yaxud tratta) tədiyəçinin vekselində vekseldə ifadə olunan müddətdə vekseldə göstərilən məbləğin qanuni veksəl sahibinə ödənilməsinin göstəriləyi öhdəlikdir. Köçürmə vekseli bir qayda olaraq, öz kreditor borcu-

nu ödəmək üçün veksəl üzrə tədiyəçinin kreditoru tərəfindən tərtib edilir (başqa sözlə, veksəl verən veksəl üzrə öz kreditor borcunu tədiyəçiyə köçürür). Veksəl üzrə tədiyəçinin öhdəliyi onun apardığı veksəl aspektində ifadə olunur (vekseldə müvafiq yazıya uyğun yazılı formada ifadə olunan ödəniş razılığı). Veksələ görə tədiyə üzrə zəmin kimi üçüncü şəxs – avalçı çıxış edə bilər (onun zəmanəti vekseldə müvafiq yazı – aval qoyulması ilə ifadə olunur).

VEKSEL, ADI – veksəl verənin vaxtı çatana qədər veksəl sahibinə (veksəl saxlayana) müəy-

yən məbləğdə pul ödəmək üçün sözsüz pul öhdəliyini təsdiq edən qiymətli kağız.

VEKSEL AKSEPTİ – akseptantın vekselin ödənilməsinə veksəl üzərində müvafiq qeyd şəklində rəsmiləşdirilən razılığı. Aksept, ilk növbədə, trattalarla (köçürmə veksellərlə) bağlıdır. Adi veksellərdən fərqli olaraq, adətən borcalan tərəfindən deyil, kreditor tərəfindən təqdim edilir. Bəzi hallarda trassant (köçürmə vekselin saxlayıcısı) borc pul götürdükdən sonra tratta verir. Həmin trattaya əsasən remitent (vekselin köçürüldüyü şəxs) aksepti, sonra isə trassantın hesabı açılmış bank tərəfindən

*Vekselverənin krediti**Sxem 1*

vekselin ödənişini ala bilər. Bank aksepti olan veksellər ödəniş üçün daha yaxşı qəbul edilir. Bu işə həmin sənədlərin dövriyyə sahəsini genişləndirməyə şərait yaradır. Akseptant ödənişin hansı şəxsin olduğu yerdə aparılmalı olduğunu göstərmək hüququna malikdir. Akseptdən imtina edilməsi veksəl protesti şəklində sənədləşdirilir.

VEKSEL AUKSIONU – əvvəlcədən təsdiq edilmiş cədvəl üzrə xəzinə veksellərinin pərəkəndə satışı. Məsələn, ABŞ-da bu cür satış xəzinə veksellərini almaq arzusunda olanların verdiyi sifarişlər əsasında həyata keçirilir.

VEKSEL, BLANKLI – beneficiarın adı göstərilməyən veksəl.

VEKSEL, BODMEREYLI – gəmi və ya yük girov qoyulan veksəl.

VEKSEL BORCU – bankla borclu arasında münasibət nəticəsində borclu bankdan vekselinə mülkiyyətinə alır və müqavilədə göstərilən müddət keçdikdən sonra bankın vekselinə borc məbləğində faizləri ödəməklə qaytarmağı öhdəliyinə götürür.

VEKSEL BROKERİ (bill-broker) – vekselsaxlayanlardan veksellər alıb bank müəssisələrinə və uçot evlərinə satan, yaxud ödəniş vaxtınadək özündə saxlayan broker, veksellərin uçotu və yenidən uçota alınması üzrə əqlərdə vasitəçi. Veksəl brokerlərinin xidmətindən Böyük Britaniyada daha çox is-

tifadə olunur. Lakin orada da onların rolu azalmaqdadır. Belə ki, orada veksellərin uçotu və yenidən uçota alınması əsasən banklar və uçot idarələri tərəfindən həyata keçirilir.

VEKSEL, DEPOZİTƏ QOYULMUŞ – krediti təmin etmək üçün verilmiş veksəl.

VEKSEL DÖVRIYYƏSİ – veksellərin dövriyyədə pul sənədləri kimi hərəkəti, iki şəxs arasında veksəl hesablaşmalarının zəruriliyi ilə əlaqədar olaraq bir əldən başqa ələ keçməsi. Veksellərin emitentləri rəsmi tanınmış bütün təsərrüfat subyektləri ola bilərlər.

Veksellərin yüksək dövriliyi qarşılıqlı hesablaşma və ödəməmə problemlərini həll etmək imkanı yaradır. İndossament-

lərin sayı heç nə ilə məhdudlaşdırılmadığı üçün likvidliyi kifayət qədər yüksək olan veksellər qısa müddət ərzində ödəməmələri veksellərin nominalından on dəfələrlə artıq məbləğdə ixtisar edə bilər. Kontragentlərə, yerli büdcəyə və dövlət büdcədən kənar fondlarına olan borclar veksellər ilə ödənilir.

Fond (o cümlədən, birja) meydanaçalarında veksellərlə sərbəst ticarət, daimi veksel auksionlarının keçirilməsi veksellərin geniş yayılmasına təkan vermişdir. Korporativ veksellərin üstünlüyü ondadır ki, vergi xidmətləri onları puldan fərqli olaraq, borclara görə dərhal hesabdən silə bilər. Vekselləri girov qoymaq, yeni yaranan müəssisənin nizamnamə kapitalına üzvlük haqqı kimi daxil etmək mümkündür. Onları bankda hesaba almaq, yəni banka satmaq olar.

Veksel əməliyyatları

Veksellərlə müxtəlif əməliyyatlar aparılır:

Domisilləmə. Bu, bankda əvvəlcədən əldə olunmuş razılığa görə daimi yaşayış yerini göstərən müştərinin (vekselverənin) tapşırığı ilə vekselin ödənilməsidir. **İnkassoetmə.** Bu, müəyyən vaxtda veksel üzrə ödənilməli tədiyələrin alınmasına dair veksel saxlayanın tapşırığının yerinə yetirilməsidir.

Veksellərin diskontu. Bu, onların bankda hesaba alınması (uçotu), qəbul edilməsi, satın alınmasıdır. Bu zaman bank uçot haqqı alır.

Forfeytləşmə, yəni veksel borclarının alınması. Bu zaman veksel saxlayan vekselin üzərində alıcı üçün yazdığı barat qey-

dində belə bir qeyd-şərt də edir: “Mənə qaytarılmaması şərti ilə”. Veksellərin deponentləşməsi, yəni saxlanması üçün ixtisasləşdirilmiş maliyyə-kredit və investisiya təsisatlarına verilməsi. *Veksel dövriyyəsinin şərtləri* Effektiv veksel dövriyyəsi üçün aşağıdakı şərtlər tələb olunur:

– veksel üzrə borcun operativ alınması sistemi və veksel mübahisələrinə baxılmasının effektiv sistemi;

– veksel iddialarına baxılması və ödənməmələr üzrə cərimələmə prosedurunun sürətləndirilməsi üçün veksel məhkəmələrinin yaradılması;

– korporativ borc öhdəliklərinə xidmət üzrə veksel mərkəzlərinin (maliyyə vasitəçiləri qismində) fəaliyyəti və s.

VEKSEL, ENDİRİMLƏ ALINMIŞ – nominal qiymətə endirilmiş alınmış veksel. Bu, məsələn, xəzinədarlıq, bank vekseli və s. ola bilər.

VEKSEL, ETİRAZ EDİLMİŞ – borclunun ödənişdən imtinasının veksel saxlayan tərəfindən notarial təsdiq edən veksel. Ödəmə günündən əvvəl bir neçə gün ərzində imtinanın vaxtında baş verməsi veksel saxlayana baş borclu üçün məsuliyyət daşıyan bütün şəxslərə iddia irəli sürməyə imkan verir.

VEKSEL GÖZƏLLİYİ – veksel üzrə müddəti keçdikdə ödəniş vaxtının uzadılması.

VEKSEL HÜQUQU – veksel dövriyyəsinin və veksel münasibətlərini nizamlayan hüquqi normaların cəmi. Veksel ciddi forması olan sənəddir. Vekselin forması, onun ödənişə təqdimi, ödənişi, dövriyyəsi qaydası, tə-

rəflərin hüquq və vəzifələri və veksellə bağlı bütün başqa hüquqi münasibətlər (məsələn, akseptdən və ya ödənişdən imtina halında iddia irəli sürmə qaydası) veksel qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, veksellərlə bağlı hər hansı bir şərt veksel normativ aktlarında qeyd olunmamışdırsa, etibarsız (yazılmamış) hesab edilir.

Hər hansı bir vacib rekvizitin olmaması vekseli, sadəcə, öhdəliyə və ya yazılı tapşırığa çevirərək, onu veksel qüvvəsindən məhrum edir (xüsusi şərtləşdirilmiş hallar istisna olmaqla). Vekselin spesifikliyi ondadır ki, onunla əməliyyatlar xüsusi, faktiki olaraq beynəlxalq veksel qanunvericiliyi, məsələn, 1930-cu ildə qəbul olunmuş Cenevrə Konvensiyası ilə tənzimlənir. Veksel qanunvericiliyinin uyğunlaşdırılması məqsədi ilə BMT-nin Beynəlxalq ticarət hüququ üzrə komissiyası çərçivəsində iş aparılır.

Veksel qanunvericiliyinin funksiyaları:

Ümumiləşdirici veksel qanunu veksel qanunlarının uyğunlaşdırılmasına və beynəlxalq hesablaşmalarda veksellərdən istifadə olunarkən qarşıya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir və əksər ölkələrdə milli qanunvericilik üçün baza rolunu oynayır.

Veksel qanunvericiliyi veksellərin uçot və dövriyyəsinə, veksellərlə əməliyyatları tənzimləyir.

Veksel qanunvericiliyi veksel dövriyyəsi terminologiyasını, “indossament”, “vekselverən”, “indossant”, “akseptant”, “aval-

çı" və s. kimi anlayışları müəyyənləşdirir.

VEKSEL, XARİCİ – ölkənin bankları tərəfindən onların xarici müxbirləri (xarici banklar) üçün verilən bank vekseli.

VEKSEL, İNDOSSİR EDİLMİŞ – əks tərəfində ötürücü yazı olan veksel.

VEKSEL, İNDOSSAMENT-SİZ – əks tərəfindən ötürücü yazı olmayan veksel.

VEKSEL, İNKASSASIYA – banka borc çıxarmaq məqsədilə verilmiş veksel. Məbləğ müştəri hesabına debitor tərəfindən borc ödənildikdən sonra (inkassasiya) akkreditə olunur.

VEKSEL, İNKASSO ÜÇÜN – hesab prosedurları – inkasso əməliyyatları nəzərdə tutulan veksel.

VEKSEL İNTİZAMI – veksel öhdəliklərinin dəqiq yerinə yetirilməsi qaydalarının məcmusu.

VEKSEL, İPOTEKA ÜÇÜN – ipoteka kreditini və ya onun faizlərini ödəmək üçün yazılı öhdəlik; bu kağız rolunu sadə veksel oynaya bilər, burada borcun əsas məbləği, faiz dərəcəsi, ödəmə şərtləri göstərilir, kreditin təmin edilməsi üçün mülkiyyət hüququ verilir.

VEKSEL KİTABÇASI – dərhal ödəmə üçün universal vasitə olaraq kitabça (broşura) şəklində hazırlanan veksellər. Veksel kitabçası dövriyyəyə buraxılır və komməriya bankları tərəfindən satılır. Hər kitabçada müəyyən sayda veksel olur və hər vekselin məbləği onun sahibi tərəfindən müəyyən edilir. Müştərilərin hesablaşma hesablarından bütün vəsait belə kitabçaların alınmasına yönəldilə və veksellərə döndərilə bilər.

Veksel kitabçalarının üstünlüyü ondadır ki, hesablaşma hesablarındakı vəsaitlərdən fərqli olaraq, bank veksel məbləğinə faiz hesablayır. Veksellərlə hesablaşmalar da bank sistemindəkindən daha sürətlə aparılır.

VEKSEL, KLOUZLAŞDIRILMIŞ – ödənilməsinin xüsusi şərtləri göstərilən veksel.

VEKSEL, KOMMƏRSİYA – borclu tərəfindən mal girov qoymaqla verilən veksel.

VEKSEL, KOMPLEKTDƏ – bir və ya iki dublikatla buraxılan veksel. Birinin ödənilməsi digərlərini ləğv edir. Veksellərin hər birində eyni nömrə mövcuddur, qəbul üçün isə yalnız bir nömrə lazım olur. Əgər trassat bir vekseldən artıq qəbul edərsə, bunun üçün məsuliyyət daşıyır.

VEKSEL KREDİTİ – bank tərəfindən vekselsaxlayana, yəni veksel üzrə pul alacaq şəxsə vekseldə göstərilən məbləğin vaxtından əvvəl verilməsi. Bu zaman vekselin uçota alınması anından tədiyə müddətində faizlər, habelə bank komissiyasının məbləği çıxılır. Vekselsaxlayan bu cür veksel krediti alarkən veksel üzrə hüquqlarını indossament vasitəsilə banka verir. *Veksel kreditinin zamanətləri* Borc alanın vekselinin təminatı qismində aşağıdakılar qəbul edilir:

- bankların və maliyyə strukturlarının zamanətləri;
- sığorta öhdəlikləri;
- dövlət idarəetmə orqanlarının zamanətləri;
- dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızları, istiqraz vərəqələri;
- borcalanın mülkiyyətində olan səhmlər və qiymətli kağızlar;

- borcalanın daşınmaz əmlakı və əmlak hüquqları;

- borcalanın xidmətlərinə görə ödəniş;

- anbar və mal idarəetmə sənədləri ilə təsdiq olunmuş əmtəə aktivləri;

- operatorun kifayət hesab etdiyi başqa təminat formaları.

Kreditorun hüquqları

- borcalandan borc müqaviləsi üzrə zəruri sənədləri, borcalanın vekselinin gəlir səviyyəsinin göstərilməsini tələb etmək;

- borcun təminat obyektlərinin likvidliyi təsdiq olunmadığı halda borcun verilməsindən imtina etmək;

- borcalanın vekselinin birja və birjadankənar dövriyyəsinə təşkil etmək;

- borcalanın razılığı ilə və ya borcalan borc müqaviləsinin şərtlərini pozduqda onun veksellərinin alqı-satqısını həyata keçirmək və s.

Borcalanın hüquqları

- girovun verilməsi başa çatanaq vekselləri borcalanın bankında "depo" hesabında öz məsuliyyəti altında saxlamaq;

- bilavasitə baş operatorlarla müqavilələr bağlamaq;

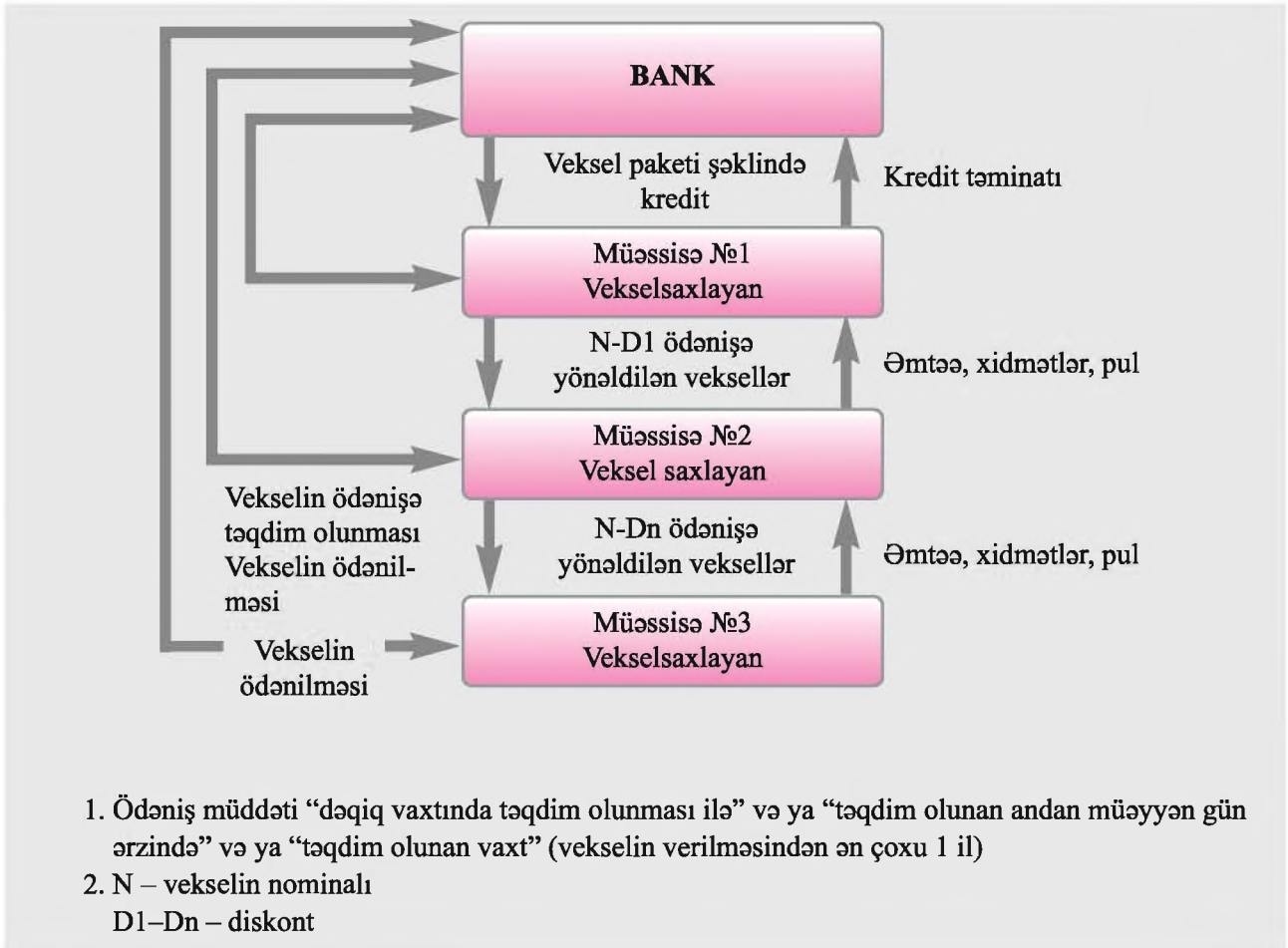
- borcalanın təmin olunmuş veksellərinin satışı barədə operatorlarla forvard kontraktları bağlamaq;

- ödənməmələrin ləğvi üzrə proqram tədbirləri birgə yerinə yetirildiyi hallarda operatorlardan maddə almaq.

VEKSEL KURSU – xarici vekselin yerli valyuta ilə qiyməti.

VEKSEL "QISA" – təqdim edildiyi zaman ödənilən və ya qısa müddət ərzində (10 gündən artıq olmayaraq) ödənilən veksel.

Veksellə bank krediti

Sxem 1

VEKSEL, QISAMÜDDƏTLİ – tələb üzrə ödənilməli və ya çox qısa müddət ərzində ödənilməli veksəl.

VEKSEL, MƏHSUL – gəminin reys zamanı istifadə üçün göyərtəyə götürdüyü bütün yüklərin siyahısı. Bu siyahı gömrük nümayəndələrinə gömrük təmizləməsi üçün təqdim edilməlidir.

VEKSEL MÜDDƏTİ – depozit və ya borcun ilkin müddəti; svopun davamlılığı, müddəti, yəni svop razılaşması üzrə ödənişlərin həyata keçirildiyi müddət.

VEKSEL, MÜƏYYƏN EDİLMİŞ MÜDDƏTƏ – tələblə deyil, qabaqcadan müəyyən edil-

miş tarixdə ödənilən köçürülən veksəl. Köçürülmə vekselinin ödənilməsi üçün, adətən, üç gün ayrılır.

VEKSEL, NƏZƏRƏ ALINMIŞ – veksəl saxlayandan bank və ya ixtisaslaşmış maliyyə müəssisəsi tərəfindən, ödəmə müddəti keçənə qədər alınmış veksəl. Satıcıya uçot (diskont) dərəcəsi çıxmaqla vekselin məbləği ödənilir.

VEKSEL NİŞANI – köçürmə vekselinin rekvizitlərindən biri, “veksəl” adı, sənədin tərtib edildiyi dildə yazılır.

VEKSEL, ÖDƏNMƏSİ ETİRAZ OLUNMUŞ – vaxtında (təcili ssuda üçün) və ya birinci

tələbdən (tələb olunana qədər ssuda üçün) ödənilməyəcək məcburi veksəl.

VEKSEL PORTFELİ – məlum anda bankın və ya müəssisənin sərəncamında olan veksellərin məcmusu.

VEKSEL REKVİZİTLƏRİ – veksəl qanunvericiliyinə uyğun olaraq, vekseldə hökmən olmalı ünsürlər (rekvizitlər).

Cenevrə Konvensiyasına uyğun olaraq vekseldə hökmən aşağıdakı rekvizitlər olmalıdır:

– veksəl nişanı – sənədin mətnində “veksəl” adı;

– müəyyən məbləğin ödənilməsi barədə əmr və ya qeyd-şərtsiz öhdəlik;

- tədiyəçinin və birinci vekselsaxlayanın adı;
- tədiyə müddətinin göstərilməsi;
- tədiyə yerinin göstərilməsi;
- remitentın adı;
- sənədin tərtib edildiyi tarixin və yerin göstərilməsi;
- vekselverənin imzası.

Veksel qanunvericiliyində xüsusi göstərilmiş hallardan başqa, bu rekvizitlərin olmadığı sənəd veksəl qüvvəsinə malik olmur. Məsələn, vekselin tədiyə müddəti göstərilməyibsə, hesab olunur ki, o, təqdim edildikdə ödənilməlidir. Xüsusi göstəriş olmadıqda tədiyəçinin adının yanında göstərilən yer (sənədin tərtib edildiyi yer) tədiyə yeri və tədiyəçinin (vekselverənin) daimi yaşayış yeri hesab edilir. Tərtib edildiyi yerin göstərilmədiyi veksəl vekselverənin adının yanında göstərilmiş yerdə imzalanmış hesab olunur. Bununla yanaşı, vekseldə veksəl qeyd-şərtləri – məndə göstərilən xüsusi hallar haqqında qanunda nəzərdə tutulmuş qeydlər ola bilər.

VEKSEL REQRESSİ – veksəl üzrə birgə məsuliyyət daşıyan əvvəlki indossantlara və veksəl saxlayıcısına qarşı əks tələb irəli sürmək hüququ; protest edilmiş vekseli ödəmiş indossant tərəfindən veksəl üzrə birgə məsuliyyət daşıyan əvvəlki indossantlara və veksəl verənə qarşı əks tələb irəli sürmək hüququ.

VEKSEL SAXLAYAN – vekseldə göstərilən pul məbləğini almaq hüququ olan veksəl sahibi. Bu zaman vekseldə alan kimi göstərilən şəxs birinci veksəl saxlayan (remitent) adlanır.

Veksel ötürülərkən qanuni veksəl saxlayan şəxs fasiləsiz indossament sırasında öz hüququnu əsaslandırır. Əgər veksəl saxlayan vekseli əldə edərkən kobud səhvə yol vermişsə, bu zaman onu əvvəlki sahibinə qaytarmalıdır.

VEKSEL, SAXTA – saxta, həqiqiyə uyğun olmayan, hər hansı müəyyən məqsədlə (fırıldaq) istifadə edilən veksəl.

VEKSEL, SƏNƏDLƏŞDİRİLMİŞ – əsasında tərtib olunduğu mala sərəncam verən sənədlərlə müşayiət edilən bank vekseli.

VEKSEL, SƏNƏDSİZ – veksəl tələbi hüququnun qurulması borclu (veksəl verən) tərəfindən kreditora (birinci veksəl saxlayana) köçürmə və ya sadə veksellər kimi tanınan, lakin veksəl saxlayanın müəyyənləşdirilmiş pul məbləğinin sənədsiz formada almaq tələbi olan yazılı sənədin faktiki verilməsi baş verə bilər. Bu zaman veksəl saxlayanın veksəl üzrə ödəmə məbləğini almaq hüququnun verilməsi, həmçinin, bu hüququn indossament nəticələri ilə güzəşt edilməsi köçürmə və ya sadə veksəl kimi tanınan ayrıca yazılı sənəd göstərilmədən həyata keçirilir.

VEKSEL, SƏRƏNCAMLA ÖDƏNİLƏN – alanın adı qeyd edilmişsə və vekselin verilməsinə məhdudiyətlər qoyulmıyşsa, bu halda veksəl ödənməlidir.

VEKSEL, TERSİYA – köçürmə vekselinin sahibinə (veksəl verənə) öhdəliyin vaxtı keçdikdə borcludan vekseldə göstərilən pul məbləğini tələb etmək hüququ verən üçüncü nüsxəsi.

VEKSEL, TƏCİLİ – ödəmə müddəti qeyd olunan veksəl.

VEKSEL TƏDAVÜLÜ – tədavül sferasında pulu əvəz edən veksellərin hərəkəti. Kommersiya krediti əsasında yaranaraq, veksəl tədavülü onun çərçivəsini genişləndirir. Həmçinin, kommersiya kreditinin tətbiqini bir-biri ilə bilavasitə bağlı istehsalın ayrı-ayrı sahələri arasında münasibətlər çərçivəsində kənara yayır. Lakin veksəl ancaq qarşılıqlı tədiyə qabiliyyətindən xəbərdar olan məhdud dairədə tədavül edə bilər. Veksəl tədavülünün bu məhdudiyəti şəxsi kommersiya veksellərini bank biletləri ilə əvəz etməyi zəruri edir.

VEKSEL, TƏLƏB OLUNAN QƏDƏR – təqdim edilən, o cümlədən mala sərəncam verən sənədlərlə birlikdə təqdim edilən veksəl.

VEKSEL TƏNƏZZÜLÜ – şikayət vekselini ödəmiş indossant tərəfindən özündən əvvəlki, veksəl üzrə birgə məsuliyyət daşıyan indossantlara və veksəl verənə əks tələb hüququ.

VEKSEL, ÜNVANLI – yeni sahibinin adı göstərilən köçürmə veksəl.

VEKSEL, VALYUTA – veksəl verənin veksəl saxlayana xarici valyuta ilə müəyyən məbləğ ödəmək öhdəliyini nəzərdə tutan bank vekseli; xüsusi uçot kitabında qeydiyyatdan keçməlidir; rezidentlər sərəncamlarında olan valyuta vəsaitləri hüdudunda və ya rublun birinci sinif valyutasına konvertasiyasından sonra valyuta vekselləri əldə edirlər; yüksək likvidli qiymətli kağızdır; müddətlər adətən banklar tərəfindən geniş diapazonda

göstərilir ki, bu da potensial alıcılara özləri üçün bu və ya digər məqsədlərindən asılı olaraq yararlı müddət seçməyə imkan verir; bu zaman veksellər üzrə faizlər banklar tərəfindən hər ay ödənilir və ya reinvestisiya olunur.

VEKSEL YARMARKALARI – vaxtaşırı təşkil olunmuş qiymətli kağız – veksəl bazarları. Bu, yarmarkalarda təqdim olunan veksellər yarmarka tələblərinə uyğun olmalıdır.

VEKSEL, YERLİ – öhdəlikləri həmin ölkə rezidentinin üzərinə qoyulan veksəl.

VEKSEL, ZƏMANƏTLİ – veksəl verənin veksəl saxlayan dan vekseldə göstərilən məbləği almadan təsərrüfat sazişini təmin etmək üçün verdiyi veksəl.

VEKSELLƏR, ƏMTƏƏ ÜÇÜN – borcluya əmtəə, dəyərlər və xidmətlərə müvafiq kompensasiya aldığı təsdiq edən veksəl.

VEKSELLƏRİN UÇOTU – veksəl dövriyyəsinin əsas elementi. Veksellərin uçotu ödəyici müəssisələr üzrə, alınmış məbləğlər və trattalar, ödəniş müddəti çatmış veksellər üzrə və s. elementlərə görə aparılır. Veksellərin uçotu – ödəniş vaxtı çatana qədər vekselsaxlayan tərəfindən vekselin uçot təşkilatına verilməsi və onun müqabilində, veksəl məbləğindən diskont məbləği çıxılmaqla, qalan məbləğin alınması. Veksellərin uçotunda ödəniş müddətlərinin ayrılması qiymətli kağızların hər bir növü üzrə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış gəlirin məbləğini müəyyən etmək məqsədi güdür. Bundan əlavə, müddət amili veksellərin

qısamüddətli və ortamüddətli maliyyə qoyuluşları şəklində fərqləndirilməsinə təsir göstərir və onların ödəniş üçün təqdim olunması anına qədər ayrıca uçotun aparılmasını tələb edir. Sadə veksellərin uçotunun təşkilati veksəl dövriyyəsinin mahiyyətini təşkil edən əsas göstəricilərə ciddi riayət edilməsini nəzərdə tutur. Bu cür göstəricilərə aşağıdakılar aiddir: ödəniş tarixi, vekselin yazıldığı müddət, ssuda faizi və faiz dərəcəsi, ödənişin məbləği və uçot dərəcəsi; uçota alınmış veksəl üzrə ödəniş.

Veksəl hüququ sistemində bu göstəricilərin hər birinin müəyyən əhəmiyyəti olsa da, əsas göstərici birincidir. Çünki o, vekselin ödəniş tarixi çatdıqda borclunun veksəl üzrə ödəniş şərtsiz yerinə yetirmək öhdəliyini təsdiq edir.

Bütün bu informasiyanı tam həcmdə əldə etmək üçün mühasibatlıqda və ya qiymətli kağızlar bölməsində aşağıdakı uçot registrləri açılır: veksellərin uçotu kitabı (siyahısı); veksellərin təhvil-təsliminin qeydiyyat kitabı (siyahısı); veksellərin uçotu kartotekası. Uçot informasiyasının formalaşması dövriyyədə olan veksellərin hüquqi cəhətdən daha əsaslandırılmış şəkildə qiymətləndirilməsinə, onların iqtisadi cəhətdən etibarlılıq dərəcəsinin və veksəl dövriyyəsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsinə şərait yaradır. Diskont veksellərinin analitik uçotu vekselverənlər, veksellərin nominal dəyəri, onların ödənilmə müddəti və onların diskontlandığı bank müəssisələri üzrə aparılır. Azərbaycan Res-

publikasının Mərkəzi Bankı qısamüddətli öhdəliklər üzrə uçot faizini (diskontu) diskont siyasəti vasitəsilə tənzimləyir. Bank uçot faizinin qiymətini dəyişməklə vekselin məzənnəsini, qiymətlərin səviyyəsini, pul dövriyyəsinə, sahibkar mənfəətini müəyyənləşdirir və son nəticədə sərbəst vəsaitlərin axınına, kredit müəssisələrinə təsir göstərir. Köçürmə veksellərinin uçotunda veksəl dövriyyəsi iştirakçılarından birinin adına köçürülmə barədə qeyd nəzərə alınmalıdır. Vekselin ödənilmə müddəti çatdıqda, onu könüllü şəkildə ödəmədikdə veksəl sahibi həmin vekseldən protest vermək hüququna malikdir. Veksəl saxlayıcısı öz iddiasını indosantlara, veksəl saxlayıcısına və tədiyə müddəti çatdıqda, ödəniş həyata keçirilmədiyi hallarda ödəniş yerinə yetirməli başqa şəxslərə qarşı yönəldə bilər. Əgər ödəniş tədiyə vaxtından əvvəl yerinə yetirilməmişdirsə, tədiyəçi və vekselverən müflisləşmişdirsə, akseptdən tamamilə və ya qismən imtina olunmuşdursa, veksəl saxlayıcısı öz iddiasını həmin şəxslərə qarşı yönəldə bilər. Akseptdən və ya tədiyədən imtina edilməsi ümumi qaydada tərtib olunmuş aktla (akseptin və ya tədiyənin yerinə yetirilməməsindən protest) təsdiq edilməməlidir. Protest köçürmə vekselin ödənilməli olduğu tarixdən sonrakı iki iş gününün birində notarius təqdim edilir. Notariat kontor vekseli protest üçün qəbul etdiyi gündə borcluya vekselin ödənilməsi və ya aksepti barədə tələb ünvanlayır. Protest lazımı qaydada icra edilmədikdə aşağıdakı

nəticələr yaranır: a) məhkəmə orqanları, barəsində protest verilmiş veksellərə əsaslanan iddialar üzrə məhkəmə qərarları çıxarmaq hüququna malikdir; b) adi veksələ görə iddosantların, köçürmə vekselinə görə – indossantların və trassantın məsuliyyəti yaranır; bu şəxslər veksəl saxlayıcısı qarşısında birgə məsuliyyət daşıyırlar.

VEKSEL-PRİMA – köçürmə vekselinin ilk nüsxəsinin adı. Əgər veksəl ilk əldə edənin xahişi ilə bir neçə nüsxə-nümunədə tərtib olunursa, trattada qeyd olunur. Bütün veksəl nümunələri vahid vekseli təşkil edir, amma onların hər biri tam veksəl öhdəliyinə malikdir.

VEKSELVERƏN – kreditora (vekselsaxlayana) veksilverən, bu veksəl üzrə kredit alaraq, onu müəyyən müddətə dək ödəməli olan borclu. Veksilverən və ya veksəl üzrə ödəniş üçün hər hansı bir şəxsi göstərə bilər.

Veksəl saxlayan veksilverənə qarşı tələblər irəli sürükdə veksilverən aşağıdakıları ödəməyə borcludur:

- 1) akseptləşdirilməmiş və ya ödənilməmiş veksəl məbləğini faizləri ilə (bu, şərtləşdirilmiş olduqda);
- 2) ödəniş müddətinin çatdığı gündən faizləri;
- 3) iddia üzrə çəkilən xərcləri və digər məsrəfləri;
- 4) ödəniş müddətinin çatdığı gündən penyalı.

VELFER (ing. *welfare* – rifah) – pul formasında sosial müavinət; ABŞ-ın sosial yardım sistemində daxil olan sosial müavinətlərin məişətdə işlədilən adıdır. Bura həm pul transfertləri, həm də natura şəklində müavinətlər

kimi müxtəlif səviyyələrdə bütöçələrin vəsaitlərindən ödənilən müxtəlif müavinət növləri aiddir. Pul müavinətlərinə yoxsulluğa görə müavinətlər, ailə və uşaq müavinətləri, o cümlədən çoxuşaqlı ailələrə verilən müavinətlər, qiymət subsidiyaları və s. daxildir. Natura şəklində müavinətlər ərzaq yardımından başqa, pulsuz təhsil və səhiyyə xidmətlərini, xəstələrə və qocalara hamilik edilməsini ehtiva edir.

Amerika sosial yardım sisteminin əsasında ehtiyacı olmayan yoxlanması durur. Velferin təyinatı həm gəlirlərin, həm də əmlakın yoxlanmasını tələb edir. Velfer yalnız bütün mənbələrdən gəliri və ya əmlakı müəyyən səviyyəni xeyli ötən şəxslərə təyin olunur. Bu səviyyə (yoxsulluq həddi də adlanır) “istehlak səbəti”nə daxil olan bütün əmtəələr dəstinə əsasən təyin edilən yaşayış minimumu ilə müəyyən olunur. Velferin alıcısının gəliri artdıqca, onun ölçüsü azalır, gəlirin müəyyən səviyyəsinə nail olunması zamanı ödəniş dayandırılır.

VENÇUR BANK (ing. *venture bank*) – risk layihələrinin, məsələn, qeyri-müəyyən və ya vaxta görə müəyyən effektlə texniki işlərin kreditləşməsi üçün yaradılan bank; kredit resursları əsasən dövlətin haqları, eləcə də sponsor dəstəyi hesabına formalaşır; elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin uğurla başa çatması zamanı bank innovasiyaların tətbiqindən əldə olunan mənfəətdən müəyyən pay, təsisat gəliri alır.

VENÇUR FİRMASI (ing. *venture* – risk etmək, risk) – vençur

kapitalının, yəni risk kapitalının institusionallaşma forması. Vençur firmasının məhsulu risklə bağlı olan müxtəlif innovasiyalardır: elmi araşdırmalar, texnologiyalar, yeni məhsulların istehsalının təşkili, marketing. Vençur firması “elm-istehsalat” zəncirində xüsusi bir halqadır. Məhsulun inkişafının ilk pilləsi olan vençur firması elmi və ya texniki ideyanın seçilməsi, işlənilib hazırlanması, sınaqdan çıxarılması, sonradan sənaye istehsalı mərhələsinə verilmək üçün nümunələr, modellər yaradılması ilə məşğul olur. Çox vaxt müəyyən məhsul üzərində işi başa çatdırdıqdan sonra firma öz mövcudluğuna xitam verir. Vençur firması daxil olan layihələrin yalnız yüzdə bir, bəlkə də mində bir hissəsini reallaşdırır. Çünki işlənilmək üçün qəbul edilmiş layihələrin 30-40%-nin zərərli olması aşkar edilir, vençur firmasının əksəriyyəti müflisləşir.

Adətən, vençur firmalar kiçik və orta innovasiya biznesinə aid edilir. Vençur firmaların potensialı elmtutumlu, texniki cəhətdən mürəkkəb sahələrdə daha yaxşı reallaşır. Bu sahələrdə o, iri şirkətlərin yüksək istehsal və maliyyə imkanları ilə vəhdətdə fəaliyyət göstərə bilər. Vençur firmaların fəaliyyəti üçün ən əlverişli sahələr məhsulun həyat tsiklinin böyük olmadığı sahələrdir (ABŞ-ın mikroelektronika sənayesində bu göstərici orta hesabla 4-5 il təşkil edir). Məhsul nomenklaturunun sürətlə dəyişməsi bəzi firmaların bir innovasiyadan başqasına keçməsinə imkan verir.

Müasir mərhələdə vençur fir-

malarının geniş yayılması elmi-texniki tərəqqinin (ETT) xarakterilə, iqtisadiyyatın strukturunun mürəkkəbləşməsi, onun dinamizminin güclənməsi və dövlətin dəstəyi ilə şərtlənmişdir. Vençur firmaları texnologiyaların, sahibkarların sahə və region şəbəkələrinin tərkib hissəsidir. Müstəqil vençur firmalarından əlavə, iri şirkətlərdə müvəqqəti vençur qrupları da (daxili vençur) təşkil edilir. Onlar hər hansı elmi-tədqiqat, istehsal və ya marketinq məsələsinin həlli üçün yaradılır.

VENÇUR KAPİTALI (ing. *venture* – risk etmək, risk) – risk kapitalı, texniki-texnoloji yeniliklərin kommersiyalaşması prosesinin prinsipcə yeni maliyyələşmə formasıdır, başqa sözlə, yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi ilə bağlı biznes sahəsinə yönəldilən yüksək riskli kapitaldır. Vençur kapitalı həm mal-material formasında, həm də pul vəsaitləri və maliyyə aktivləri şəklində mövcud ola bilər.

Vençur kapitalı, firmalar tərəfindən müxtəlif xarici mənbələr, başlıca olaraq xüsusi sığorta şirkətlərindən daxil olan fondlar kimi formalaşır ki, bunlar da sonradan vençur şirkətlərində reallaşan məqsədli ideya və layihəyə investisiya kimi qoyulur. Vençur kapitalı əksər firmalar – yüksəkixtisaslı sahibkarlar, menecerlər tərəfindən yaradılan məhdud məsuliyyətli kiçik (3-5 nəfər) yoldaşlıqlardır. Vençur kapitalının bir hissəsi müstəqildir, digər hissəsi iri korporasiyalardan və maliyyə qruplarından törəmədir. Üçüncü hissəsi isə banklardan, sığorta şirkətlərin-

dən və pensiya fondlarından ayrılmışdır. Vençur maliyyələşməsi forması ənənəvi büdcə maliyyələşməsindən və bank kreditləşməsindən fərqlənir, belə ki, kapital geriyyə qayıtmadan investisiya olunur. İnvestorun marağı həm patentləşmiş, həm də patentləşməmiş (*nou-hau*), eləcə də uğur qazanan vençur şirkətlərin inkorporasiyalaşmasından əldə olunan təsisat mənfəətində yeniliklərin qazanılan hüququndan ibarətdir.

VENÇUR MALİYYƏLƏŞDİRMƏSİ – elmi-texniki araşdırmaların, kəşflərin, ixtiraların, kiçik və yeni şirkətlər tərəfindən aparılan hər hansı riskli, lakin perspektiv xarakter daşıyan yeniliklərin tətbiq edilməsinin kreditləşdirmə və maliyyələşdirmə forması və müvafiq mexanizmin elementi.

Banklar və kredit qurumları adətən, kredit riskinin minimum olduğu sahələrə üstünlük verir. Buna görə də yeni şirkətlərin kreditlərdən istifadə etmək imkanı həmişə məhduddur. Şirkətlərin mövcud olması müddətinə dair sərt tələblər (3-5 il), onun aktivləri, minimum emissiyasının həcmi, kiçik şirkətlərin öz qiymətli kağızları ilə fond bazarına çıxmalarına mane olan səhmlər buraxılması prosedura ilə bağlı tələbləri həmin şirkətlərin qiymətli kağızlar bazarına çıxmasını qeyri-mümkün edir. Bu vəziyyət kiçik tədqiqatlarla və tətbiq layihələri ilə məşğul olan firmaların fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün vençur maliyyələşdirməsi normasının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Pul kapitalı sahibləri ixtiraçılara və sahibkarlara ssudalar verər-

kən kredit müqabilində əmlakın girov qoyulması barədə iddialar təqdim etmək və ya onların dəqiq müəyyən olunmuş müddətdə öz yeniliklərini bazara çıxaracaqlarına, mənfəət əldə edəcəklərinə və borcun faizlə bərabər qaytarılacağına zəmanət vermələrini tələb edə bilməzlər. Kreditorlar ssuda kapitalı üçün səciyyəvi olan bütün maddələr üzrə öz kapitalını riskə məruz qoyur. Buna görə də bu cür riskin dərəcəsi ən yüksək hesab edilir.

Bununla bərabər, yüksək risk müqabilində öz kapitalını dövlətin qiymətli kağızları, sənaye müəssisələri və bankların səhmləri şəklində (zəmanətlə) yerləşdirməklə, birjada möhtəkirlik etməklə əldə edilə biləcək qazancdan qat-qat artıq gəlir əldə etmək imkanı yaranır. İnvestorlar riskin ən az olması üçün eyni vaxtda bir neçə firmaya iflasa uğramış firmaların düşdüyü zərər uğur qazanmış firmalar hesabına ödənilməsi üçün sərmayə qoyur. Risk kapitalının tətbiq etdiyi sığortalanma üsulu layihələrin mərhələlər üzrə maliyyələşdirilməsidir.

Vençur maliyyələşdirməsinin mahiyyəti kreditin borc qəbzləri (*veksel*) almaqla verilməsindən ibarətdir. Bu halda borc səhmlərə və ya yeni şirkətin səhmlərinin (ilk dövrlərdə bəlkə də ümumiyyətlə gəlirləri olmayan səhmlərin) alınmasına konversiya edilir. Vençur maliyyələşdirməsinin mənbələri: risk kapitalının qeyri-rəsmi bazarı, peşəkar vençur kapitalı. Peşəkar vençur kapitalı bazarı adətən peşəkar səviyyədə idarə edilən investisiya pulu şəklində çıxış

edir. 1958-ci ildə ABŞ-da müvafiq qanun qəbul edildikdən sonra kiçik müəssisələrin yaradılması və inkişafını maliyyələşdirmək üçün xüsusi kapitalı, dövlət vəsaitlərini özündə birləşdirən kiçik investisiya şirkətləri yaradılmağa başlanmışdır.

VERBAL MÜQAVİLƏ – hüquqi və ya fiziki şəxslər arasında şifahi şəkildə bağlanmış müqavilə. Ölkəmizin praktikasnda bu cür müqavilələrin praktik hüquqi qüvvəsi yoxdur və onlar müqavilə tərəflərinin üzərinə yalnız etik öhdəliklər qoyurlar. Verbal müqavilələrin pozulması bütün dünyada biznesdə pis əlamət hesab edilir.

VERDİYEV ƏHMƏD ÇOBAN OĞLU (1940-2001) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.d.,

prof. Ə. Verdiyev 1974-cü ildə namizədlik, 1989-cu ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, 1992-ci

ildə professor adına layiq görülmüş, 1999-cu ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq İnformatizasiya Akademiyasının akademiki seçilmişdir. O, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının problemlərini tədqiq etmişdir.

Professor Ə. Verdiyevin elmi-tədqiqat miqyası geniş və rəngarəngdir. Azərbaycan milli aqrar iqtisad elminin nəzəri-metodoloji məsələlərinin öyrənilməsi; kənd təsərrüfatının inkişaf konsepsiyası, sahə strukturunun formalaşdırılması; məhsulun kapital, fond və material tutumu-

nun müəyyənləşdirilməsi, təsərrüfatçılığın iqtisadi mexanizminin yaradılması, sahələrarası kooperasiya və inteqrasiya əlaqələri; sahibkarlığın inkişafı, rəqabətqabiliyyətli təsərrüfatların inkişaf parametrlərinin müəyyənləşdirilməsi; aqrar bazarın formalaşdırılmasının iqtisadi mexanizmi və s. Ə. Verdiyevin elmi araşdırmalarının başlıca istiqamətləri olmuşdur. Professor Ə. Verdiyevin rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar-sənaye kompleksi sistemində təsərrüfatçılığın iqtisadi mexanizminin formalaşdırılmasının elmi əsasları” işlənib başa çatdırılmışdır. Alimin apardığı tədqiqatlar nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının stimullaşdırılması, kənddə sahibkarlığın inkişafı, maliyyə-kredit münasibətləri və investisiya siyasəti, resurslar bazarı, aqrar xidmətinin təşkilinə dair təkliflər və tövsiyələr hazırlanmışdır. Həmin təklif və tövsiyələrdən bu gün də aqrar-sənaye kompleksinin inkişafını tənzimləyən qanunçuluq bazasının yaradılmasında, hökumət tərəfindən müvafiq normativ-hüquqi aktların qəbulunda və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin müvafiq struktur bölmələrinin idarəçilik fəaliyyətində istifadə edilir.

Professor Ə. Verdiyevin beynəlxalq layihələrlə birgə apardığı tədqiqatlar onun elmi fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. O, Avropa Birliyi Şurasının TACIS proqramı üzrə “Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində ümumi aqrar bazarın yaradılması” layihəsinin Azərbaycan Respublikası üzrə məs-

ləhətçi qrupuna rəhbərlik etmişdir. Onun rəhbərliyi altında “Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ticarətinin möhkəmləndirilməsi prosesinin müdafiəsi” mövzusunda elmi-tədqiqat işi aparılmış, hazırlanmış təkliflər layihənin rəhbərliyi tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Aqrar İslahat Komissiyasının üzvü kimi professor Ə. Verdiyevin elmi fəaliyyəti də diqqətə layiqdir. Onun bilavasitə iştirakı ilə “Azərbaycan Respublikası Dövlət Aqrar İslahatı Komissiyasının, Naxçıvan Muxtar Respublikası, rayon və yerli aqrar islahatı komissiyalarının əsasnamələrinin layihələri” və “Kənd təsərrüfatı müəssisələrində əmlakın bölünməsi və onun bir hissəsinin bələdiyyə mülkiyyətinə verilməsi qaydaları” hazırlanmış, bu çox mühüm sənədlərdən aqrar islahat prosesində respublikanın bütün kənd təsərrüfatı müəssisələrində istifadə edilmişdir.

Professor Ə. Verdiyev “1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair” və “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyinə dair” Dövlət proqramlarının layihələrini hazırlayan işçi qrupunun üzvü, həmin layihələrin icraçı müəlliflərindən biri olmuşdur. Ə. Verdiyev təşəbbüskar, yenilikçi, yüksək elmi təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik, səmimi, obyektiv, prinsipial insan kimi respublika və yaxın xarici

ölkələrin iqtisadçıları arasında hörmət qazanmışdır. O, 30 illik elmi və pedaqoji fəaliyyəti müddətində həmişə radio və televiziya, həmçinin, respublika dövrü mətbuatında dövlətin aqrar siyasətini təbliğ etmişdir. 130-dan çox elmi əsərin müəllifidir. Onun rəhbərliyi altında 28 nəfər elmlər namizədi hazırlanmışdır.

1993-2001-ci illərdə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun direktoru vəzifəsində işləmişdir.

VERGİ – dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi qanunvericiliyi əsasında müəyyən edilmiş vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödəniş.

VERGİ ÖDƏYİCİSİNİN, ALICININ, SİFARİŞÇİNİN VƏ YA HƏR HANSI ŞƏXSİN ADI – hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatına alınmış adı, fiziki şəxsin adı, atasının adı və soyadı.

VERGİ AGENTİ – müəyyən edilmiş qaydada vergini hesablamağa, onu vergi ödəyicisindən tutmağa və təyinatı üzrə köçürməyə borclu olan şəxs. Vergi ödəyicisi ilə eyni hüquq və vəzifələrə malikdir. Həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər vergi agenti ola bilər.

VERGİ CƏNNƏTİ – vergi ödənişinin həcmi azaltmaq üçün kapitalın köçürüldüyü ölkə. Əsasən xarici müəssisələri cəlb etmək üçün vergiləri tamamilə ləğv etmiş və ya çox cüzi miqdarda vergitutma tətbiq edən

ölkələr, yaxud ölkələrin müəyyən əraziləri vergidən yayınma və ya vergiləri az ödəmək üçün əsl “cənnət”dir.

VERGİ ÇƏTİRİ – cari və gələcək gəlirləri zərərlərin həcmi qədər azaltmaq yolu ilə onları vergidən qorumaq üçün əvvəlki illərin zərərlərinin sonrakı illərə aid edilməsi.

VERGİ ÇIXILMAQLA FAİZ DƏRƏCƏSİ (*after-tax interest rate*) – gəlirdən vergi tutulandan sonra faiz dərəcəsi.

VERGİ FƏRQİ – vergiləri orta faizlər üzrə ödəyən təşkilatlarda vergilərin tam ödənilməməsi və ya artıq ödənilməsi nəticəsində yaranan məbləğ.

VERGİ GÜZƏŞTLƏRİ – vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarına az (digər vergi ödəyiciləri ilə müqayisədə) məbləğdə vergi ödənilməsi imkanının verilməsi, vergi ödəməkdən azad etmə və ya möhlət verilməsi. Vergi güzəştləri mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən edilir. Vergi güzəştləri dövlət tərəfindən aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə oluna bilər: elmi-texniki tərəqqinin stimullaşdırılması, perspektiv istehsal sahələrinin sürətli inkişafı üçün; ekoloji tələblərə riayət edilməsi zəruriliyi ilə şərtlənən müəssisənin maliyyə yükünün yüngülləşməsi üçün; cəmiyyətin aztəminatlı təbəqələrinə sosial yardım üçün; müəyyən demoqrafik siyasətin aparılması üçün.

Ümumiyyətlə, vergi güzəştləri verilən zaman işgüzar və istehsal fəaliyyəti həvəsləndirilir. Vergi güzəştləri təmənnalı (ödəmə), müddətli, bildiriş xarakteri daşıyır. Vergi güzəştlərinin veril-

məsi formaları: vergi bazasının və ya vergi məbləğinin azalması, vergi dərəcələrinin endirilməsi; vergi kreditinin daxil olduğu məqsədli vergi güzəştləri. Ən mühüm vergi güzəştlərindən biri vergiyə cəlb olunmayan minimumdur (vergi obyektinin vergidən tam azad olan hissəsi). Vergi krediti – müəssisə (təşkilat) tərəfindən investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi və ya dövlət, hakimiyyət tərəfindən bu və ya digər tələblərin reallaşması ilə əlaqədar vergi tədviyinin möhlətlə verilməsi kimi vergi güzəştidir. Vergi xidməti (müfəttişliyi) və ya hakimiyyət orqanları ilə kredit sazişinin bağlanması formasında verilir: burada vergi kreditinin təqdim olunması ölçüləri və müddəti, onun geri qaytarılma şərtləri, o cümlədən kreditə görə faiz dərəcələri razılaşdırılır.

VERGİ HÜQUQ NORMATASI – vergi sahəsində səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən müəyyən olunan ümumi davranış qaydaları. Məhz bu normalar vergi öhdəliklərinin yaranması və həyata keçirilməsini tənzimləyir. Vergi norması olmadan vergi ödəmək vəzifəsi “qanunla müəyyən olunmuş” sayıla bilməz.

VERGİ HÜQUQU – qanunvericilik yolu ilə təsbit edilmiş hüquqi normaların, aktların məcmusu. Bu norma və aktlarda vergilərin növləri, onların tutulma qaydası, vergilər üzrə öhdəliklərin yaranması, dəyişməsi, bu öhdəliklərə xitam verilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər müəyyən edilir. Konkret ölkədə vergilərin növlərini, onların tutulma qaydasını müəyyən edir və vergi öhdəliklərinə

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ümumi və xüsusi hissədən ibarət olmaqla 17 fəsil və 221 maddədən ibarətdir:

I-VII fəsilləri əhatə edən ümumi hissədə respublikanın vergi sistemi, tətbiq olunacaq vergilərin növləri, vergi orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin, vergi ödəyicilərinin və vergi agentlərinin hüquq və vəzifələri, vergi nəzarətinin forma və metodları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət, vergilərin hesablanması və ödənilməsinin ümumi prinsipləri və şərtləri öz əksini tapır.

Məcəllənin xüsusi hissəsində, VIII-XVII fəsillərdə isə tətbiq olunan vergilər və onların ödəyiciləri, vergi tutma obyektı, verginin dərəcəsi, vergidən azad olmalar və güzəştlər, gəlirlərin və xərclərin uçotunun prinsipləri və qaydaları, vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydaları təsbit edilmişdir.

Ümumi hissə

Fəsil I.	Ümumi müddəalar – 14*,
Fəsil II.	Vergi ödəyicisi. Vergi agenti – 5,
Fəsil III.	Dövlət vergi orqanları – 12,
Fəsil IV.	Vergi nəzarəti – 21,
Fəsil V.	Vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət – 9,
Fəsil VI.	Vergi orqanlarının qərarlarından (aktlarından) və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət verilməsi – 3,
Fəsil VII.	Vergilərin ödənilməsi üzrə ümumi qaydalar – 28,

Xüsusi hissə

Fəsil VIII.	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi – 8,
Fəsil IX.	Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi – 4,
Fəsil X.	Fiziki şəxslərin gəlir vergisinə və hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinə aid olan maddələr – 45,
Fəsil XI.	Əlavə dəyər vergisi – 29,
Fəsil XII.	Aksizlər – 14,
Fəsil XIII.	Əmlak vergisi – 7,
Fəsil XIV.	Torpaq vergisi – 6,
Fəsil XV.	Yol vergisi – 4,
Fəsil XVI.	Mədən vergisi – 5,
Fəsil XVII.	Sadələşdirilmiş vergi – 4.

* - fəsillərin qarşısında qeyd olunan rəqəmlər maddələrin sayını göstərir.

Cədvəl 1

Vergi indikatorları

Ölkə	Ölkənin reytingi	Ümumi sayı	Korporativ vergilər	Əmək vergiləri	Digər vergilər
Azərbaycan	63	18	1	12	5
Ermənistan	120	34	7	7	20
Belarus	63	18	1	13	4
Gürcüstan	4	4	1	0	3
Qazaxıstan	11	7	1	1	5
Qırğızıstan	163	52	5	12	35
Latviya	11	7	1	1	5
Litva	40	11	1	2	8
Moldova	158	48	1	28	19
Rusiya	29	9	1	2	6
Tacikistan	178	69	11	12	46
Özbəkistan	138	41	8	12	21
Ukrayna	183	135	5	108	22
Estoniya	17	8	1	0	7

Dünya Bankının və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının hesabatlarına əsasən, Azərbaycanda vergi bəyannamələrinin tərtib və təqdim edilməsi, eləcə də vergi ödəmələrinin aparılması üçün qanunverici normalara riayət olunmasına sərf edilən orta vaxt göstəricisi İstər Mərkəzi Asiya və Şərqi Avropanın orta göstəricisini, istərsə də orta dünya göstəricilərini qabaqlayır

Cədvəl 2

Vergi indikatorları

İndikator	Azərbaycan	Avropa və Mərkəzi Asiya	Orta dünya göstəricisi
Vergi ödəmələri (sayı)	18	37,9	28,5
Vaxt (saat)	225	382	277
Mənfəət vergisi (mənfəətdən, %-lə)	12,9	9,9	16
Əmək vergiləri və əmək haqqından sosial ayırmalar (mənfəətdən, %-lə)	24,8	20,8	16,2
Digər vergilər (mənfəətdən, %-lə)	2,3	11,1	12,6
Ümumi vergi dərəcəsi (mənfəətdən, %-lə)	40	41,8	44,8

Cədvəl 3

Vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi müddətlərinə görə ölkələrin reytingi

Ölkə	Ölkənin reytingi	Ümumi sərf olunan müddət	Korporativ vergilər	Əmək vergiləri	Digər vergilər
Azərbaycan	96	225	64	101	60
Ermənistan	166	500	132	205	163
Belarus	172	654	398	100	156
Gürcüstan	152	387	140	67	180
Qazaxıstan	68	188	75	70	43
Qırğızıstan	83	210	60	71	79
Latviya	128	290	31	165	94
Litva	61	175	32	85	58
Moldova	98	228	80	88	60
Rusiya	128	290	130	96	64
Tacikistan	91	224	80	48	96
Özbəkistan	79	205	66	69	70
Ukrayna	175	657	112	364	181
Estoniya	16	85	20	34	31

Cədvəl 4

Gəlirlərdən ümumi vergi yükünə görə ölkələrin reytingi

Ölkə	Ölkənin reytingi	Ümumi vergi yükü	Korporativ vergilər	Əmək vergiləri	Digər vergilər
Azərbaycan	94	40	12,9	24,8	2,3
Ermənistan	100	40,9	16,8	23	1,1
Belarus	157	62,8	20,2	39	3,6
Gürcüstan	14	16,5	14,3	0	2,2
Qazaxıstan	41	28,6	15,9	11,2	1,5
Qırğızıstan	171	69	6,2	19,5	43,3
Latviya	86	37,9	6	27,2	4,7
Litva	115	43,9	5,7	35,1	3,1
Moldova	47	31,3	0	30,6	0,7
Rusiya	132	46,9	9	32,1	5,8
Tacikistan	176	84,5	0	28,5	5,6
Özbəkistan	178	97,5	1,1	28,2	68,2
Ukrayna	152	57,1	12,2	43,3	1,6
Estoniya	154	58,6	8	39,4	11,2

münasibətdə münasibətləri tənzimləyir. Beynəlxalq vergi hüququ xarici obyektə vergi münasibətlərinin tənzimləndiyi beynəlxalq hüququn bölməsi, beynəlxalq-hüquqi prinsiplərin kompleksidir. Beynəlxalq vergi hüququnun əsas mənbəyi könüllü, bərabər hüquqlu, ümumi qəbul edilən norma və qaydalara zidd olmayan beynəlxalq müqavilədir.

VERGİ XƏRCLƏRİ – vergilər üzrə qanunda nəzərdə tutulmuş güzəştlər müəyyən edildikdən sonra dövlətin çəkdiyi xərclər.

VERGİ QANUNVERİCİLİYİ – Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Vergi Məcəlləsindən və onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanun-

vericilik aktlarından ibarətdir. Aşağıdakılar istisna olunmaqla, vergi qanunvericiliyindən başqa digər qanunvericilik aktlarına vergitutma və vergi nəzarəti məsələləri daxil edilə bilməz: Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində nəzərdə tutulan vergi münasibətlərinə aid inzibati xətalər haqqında müddəalar; Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan vergi cinayətləri haqqında müddəalar; vergi öhdəliklərinin üstünlüyü haqqında müflisləşmə və iflas haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulan müddəalar; büdcə qanunvericiliyində vergilərlə bağlı müddəalar; vergilər üzrə dövlət təminatlarının və müddətli güzəştlərin verilməsi ilə bağlı müddəalar; hasilatın pay bölgüsü haqqında, əsas boru kəməri haqqında və digər

bu qəbildən olan sənədlərdə və ya qanunlarda nəzərdə tutulan müddəalar; ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlarda nəzərdə tutulan müddəalar.

VERGİ LİMANLARI – öz ərazisində vergi (və digər) güzəştləri təqdimatı hesabına xarici ölkələrdən ssuda kapitallarını fəal cəlb edən dövlətlər, kiçik sahəli ərazilər.

Sayı 70-dən çox olan bu cür vergi limanlarına Antil və Baham adaları, Honkonq və s. daxildir. Xarici kapital bu cür limanlara çox vaxt hədsiz vergilərdən sığınacaq axtarışı nəticəsində yönəldilir.

VERGİ MƏCƏLLƏSİ – dövlətin ali hakimiyyəti səviyyəsində qəbul edilən, vergi ödəyiciləri ilə dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının vergi münasibətlərini tənzimləyən qanun-

verici normaların ümumi toplusu.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir. Bu məcəllə ilə, eyni zamanda Naxçıvan Muxtar Respublikasında və bələdiyyələrdə vergitutmanın ümumi əsasları və vergilər müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi 2000-ci il 11 iyul tarixli qanunla təsdiq edilmişdir və 2001-ci il yanvarın 1-dən qüvvədədir. Bununla, əvvəllər tətbiq edilən 13 vergi növündən 9 vergi növü təsbit olundu. Əksər vergi növləri üzrə dərəcələr aşağı salındı, aksizə cəlb olunan malların siyahısı azaldıldı, aksizlər yalnız neft və neft məhsulları, tütün məmulatları və spirtli içkilərə aid edildi.

VERGİ MƏQSƏDLƏRİ ÜÇÜN QARŞILIQLI SURƏTDƏ ASILI OLAN ŞƏXSLƏR – aralarındakı münasibətlər fəaliyyətlərinin iqtisadi nəticələrinə və ya onların təmsil etdiyi şəxslərin fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərə

bilən fiziki şəxslər və (və ya) hüquqi şəxslər.

VERGİ NƏZARƏTİ – vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektinin uçotuna, habelə vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına vahid nəzarət sistemi. Vergi orqanları vergilərin tam və vaxtında yığılmasını təmini məqsədilə vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektlərinin uçotunu aparmaqla, uçot və hesabat məlumatlarını yoxlamaqla, vergi ödəyiciləri və digər şəxslər arasında sorğu aparmaqla, gəlir əldə etməklə istifadə olunan binalara baxış keçirməklə və Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş digər formalarda vergi nəzarətini reallaşdırırlar.

VERGİ ÖDƏNİLƏNƏ QƏDƏR FAİZ DƏRƏCƏSİ (*before-tax interest rate*) – vergi tutulana qədər faiz dərəcəsi.

VERGİ ÖDƏYİCİSİ – Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş vergitutma obyektlərindən vergini ödəməli olan istənilən şəxs.

VERGİ PLANLAŞDIRMASI – hüquqi şəxsin fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin və onun aktivlərinin yerləşdirilməsinin müxtəlif variantları arasında yaranan vergi öhdəliklərinin mümkün qədər aşağı səviyyəsinə nail olmağa yönəlmiş seçim. Vergi planlaşdırmasının əsasını qanunla müəyyən edilmiş bütün güzəştlərdən maksimum istifadəsi, habelə vergi orqanlarının mövqeyinin qiymətləndirilməsi, dövlətin vergi, büdcə və investisiya siyasətinin əsas istiqamətlərinin nəzərə alınması təşkil edir.

Vergi ödəyicilərinin fəaliyyət göstərmək, öz mənafeələrini və

mülkiyyət hüquqlarını müdafiə etmək hüquqları dövlət siyasəti, bəzi ölkələrdə isə həm də əsas hüquqi prinsiplərlə (məsələn, xüsusi mülkiyyətin toxunulmazlığı prinsipi ilə) qorunur.

Vergi planlaşdırması vergi ödəyicisinə münasibətdə cərimə sanksiyaları tətbiqini nəzərdə tutmur.

VERGİ SANKSİYASI – vergi qanunvericiliyinin pozulması faktı müəyyən edilərkən vergi yükünün artırılması ilə müşayiət olunan cərimə.

VERGİ SERTİFİKATI – dövlət istiqraz bileti. Onları istənilən vaxtda nağd pul vəsaiti ilə dəyişmək olar. Bu cür sertifikatlar faiz şəklində gəlir gətirir. Vergi sertifikatlarından vergilərin ödənilməsi üçün istifadə edildiyi halda onlara görə faiz dərəcəsi artırılır. Bu cür sertifikatların bir növü ehtiyat vergi sertifikatları adlanır.

VERGİ SİSTEMİ – dövlətin ərazisində tutulan vergilərin, yığımların, rüsumların, digər tədiyələrin, eləcə də onların qurulması formaları və metodlarının məcmusu. Müəyyən edilmiş qaydada tutulan vergi, rüsum və digər ödənişlərin məcmusu vergi sistemini təşkil edir. İstənilən dövlətin vergi sistemini formalaşdıran əsas elementlər aşağıdakılardır: vergi orqanları sistemi; vergi qanunvericiliyi sistemi, vergi siyasətinin prinsipləri; vergilərin büdcələr üzrə bölüşdürülməsi qaydası; vergi nəzarətinin forma və üsulları; vergi icraatının qaydaları, şərtləri və s.

VERGİ SİSTEMİNDƏ ELEKTRON XİDMƏT – Azərbaycan Respublikasında vergi inzibat-

Sxem 1

çılığının bütün səviyyələrində məlumat mübadiləsi korporativ şəbəkə sistemi üzərindən Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin "Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi" (AVİS) vasitəsilə həyata keçirilir. AVİS 2006-cı ildən etibarən istifadəyə verilmişdir və onun əsas məqsədi büdcənin mədaxil hissəsinin tam və vaxtında formalaşdırılması, çevik və səmərəli vergi inzibatchılığının həyata keçirilməsi üçün effektiv informasiya dəstəyinin

təmin edilməsidir. Bu sistem vergiödəyiciləri ilə bilavasitə işləyən yerli vergi orqanlarının funksional fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması, digər dövlət qurumları ilə inteqrasiya, eyni zamanda müxtəlif iqtisadi təhlillərin və proqnozlaşdırmanın aparılması imkanlarına malikdir. Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi (AVİS) Vergilər Nazirliyinin bütün strukturlarına vahid informasiya məkanında məlumatların saxlanması və emalı imkanını verir. Sistemin

əsas üstünlüklərindən biri digər qurumların informasiya sistemləri ilə (İdarələrarası Avtomatlaşdırılmış Məlumat Axtarış Sistemi, Baş Xəzinədarlıq, Dövlət Statistika Komitəsi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, banklar) effektiv qarşılıqlı məlumatlar mübadiləsi imkanının olmasıdır.

Vergi inzibatchılığının inkişafında əlamətdar hadisələrdən biri də respublikada ilk dəfə elektron bəyannamələrin tətbiqinə başlanılması ilə əlaqədardır. Vergilər Nazirliyi tərəfindən Bəyannamə Tərtibatı Proqramının (BTP) hazırlanaraq vergi ödəyicilərinə pulsuz şəkildə paylanması, vergi bəyannamələrinin elektron formada təqdim olunmasını təmin etmək üçün 2007-ci ildə e-taxes.gov.az – İnternet vergi İdarəsi vasitəsilə aşağıdakı elektron xidmətlərin göstərilməsi həyata keçirilir:

- ✓ Elektron Bəyannamə (*e-Bəyannamə*);
- ✓ Sahibkarlıq subyektlərinin "Bir pəncərə" prinsipi ilə dövlət qeydiyyatı (*o cümlədən, fərdi sahibkarların və yerli investisiyalı məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin elektron qeydiyyatı*);
- ✓ ƏDV-nin depozit hesabı;
- ✓ Banklarla elektron mübadilə (*Banklarla e-Mübadilə*);
- ✓ Elektron vergi hesab-fakturası;
- ✓ On-layn karguzarlıq.

E-Bəyannamə sistemi vergi bəyannamələrinin elektron formada vergi orqanına göndərilməsini nəzərdə tutur:

- ✓ bəyannamələrin off-layn rejimdə Bəyannamə Tərtibatı Proqramı (BTP) vasitəsilə

Cədvəl 1

Dünyanın 10 ən münasib vergi sistemi (2010)

Nö	Ölkə	Vergilərin ümumi sayı	Verginin ödənilməsinə sərf olunan vaxt (ildə, saat)	Tam vergi dərəcəsi (%-lə)
1	Maldiv adaları	1	0	9,1
2	Qatar	1	36	11,3
3	Honkonq (ÇXR)	4	80	24,2
4	BƏƏ	14	12	14,4
5	Sinqapur	5	84	27,9
6	İrlandiya	9	76	28,8
7	Səudiyyə Ərəbistanı	14	79	14,5
8	Oman	14	62	21,6
9	Küveyt	14	118	14,4
10	Kiribati	7	120	31,8

Cədvəl 2

Dünyanın 10 ən mürəkkəb vergi sistemi (2010)

Nö	Ölkə	Vergilərin ümumi sayı	Verginin ödənilməsinə sərf olunan vaxt (ildə, saat)	Tam vergi dərəcəsi (%-lə)
172	Panama	59	482	50,6
173	Yamayka	72	414	51,3
174	Mavritaniya	38	696	98,7
175	Qambiya	50	376	292,4
176	Boliviya	41	1080	78,1
177	Venesuela	70	864	56,6
178	Mərkəzi Afrika Respublikası	54	504	203,8
179	Konqo Respublikası	61	606	65,5
180	Ukrayna	99	848	58,4
181	Belarus	112	1188	117,5

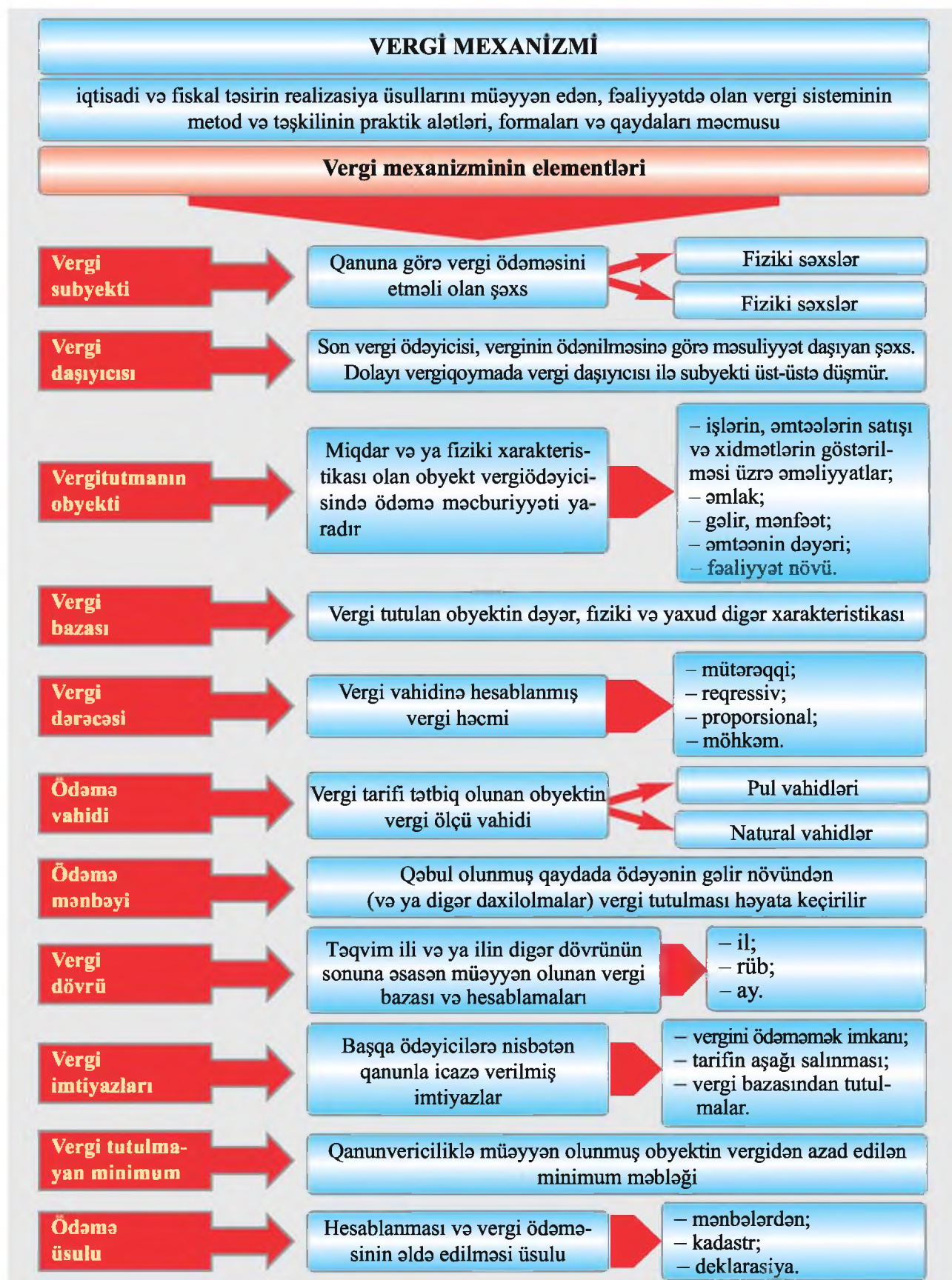
Mənbə: *Paying Taxes 2010*

- tərtib edilməsi və on-layn rejimdə İnternet Vergi İdarəsi vasitəsilə göndərilməsi (2007-ci il);
- ✓ sadələşdirilmiş verginin bəyannaməsinin BTP proqramından istifadə etmədən on-layn rejimdə İnternet Vergi İdarəsi vasitəsi ilə tərtib edilməsi və göndərilməsi.

Bu sistemin hesabına vergiödəyicisi vergi orqanına gəlmədən və vergi orqanının əməkdaşı ilə kontakta girmədən, tam şəffaf şəkildə, onun üçün rahat olan mühitdə və istədiyi zaman bəyannaməni tərtib edərək internet vasitəsilə təqdim etmək, öz şəxsi hesab və rəqəsinə baxa bilmək və büdcəyə olan borc-

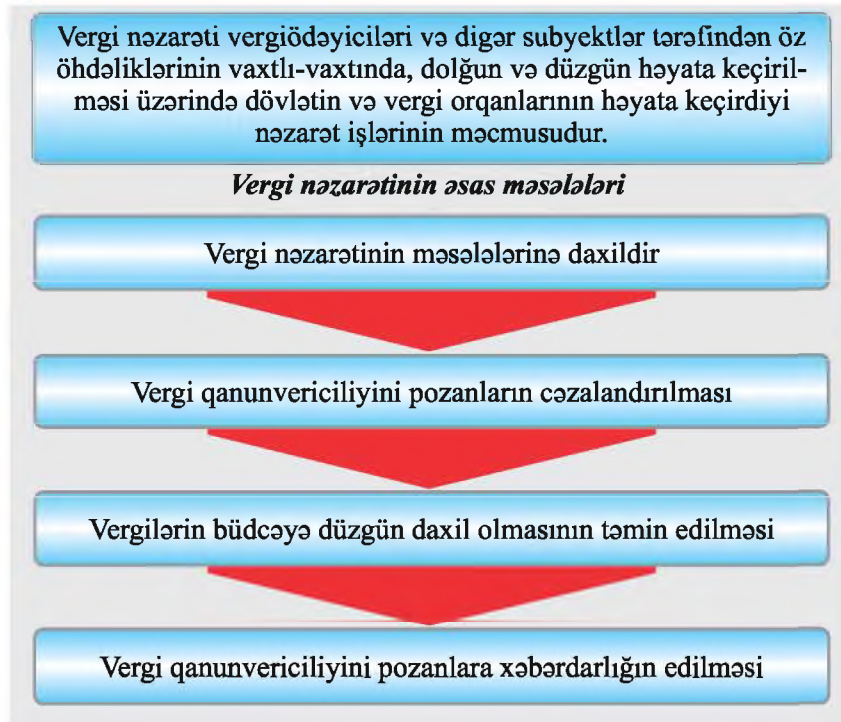
ları barədə məlumatlar əldə etmək imkanına malik olur. Eyni zamanda, E-Bəyannamə sistemi, vergi orqanı ilə vergiödəyicisi arasında əlaqələrin tamamilə şəffaflaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Ölkəmizdə elektron bəyannamə sisteminin tətbiqi vergiödəyicilərinə böyük maraq doğurmuş-

Sxem 2

Vergi nəzarəti anlayışı

Sxem 3

dur. Hazırda əlavə dəyər vergisi (ƏDV) ödəyicilərinin 99 faizindən, digər vergi ödəyicilərinin isə 90 faizindən çoxu bəyannamələrini elektron formada təqdim edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2007-ci il 30 aprel tarixdə imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" Fərmana və 2007-ci il 25 oktyabr tarixdə imzaladığı "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "Bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında" Sərəncama uyğun olaraq sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatının "Bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkili Vergilər Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

2007-ci il 29 dekabr tarixində Vergilər Nazirliyinin "Bir pən-

cərə" sisteminin təqdimatı keçirilmiş və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tədbirdə iştirak etmişdir. Elektron hökumətin əsas elementlərindən olan "Bir pəncərə" sistemi məlumatların bir mərkəzdə cəmləşdirilməsini, vergi qeydiyyatı da daxil olmaqla, iqtisadi strukturlarda aparılan bütün qeydiyyatların tamamilə sinxronlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Qeydiyyatın "Bir pəncərə" prinsipi üzrə aparılması sahibkarlıq sektoruna marağın güclənməsinə və biznesin inkişafına təkan vermişdir. Digər tərəfdən, "Bir pəncərə" sisteminin tətbiqi investisiya mühitini daha da yaxşılaşdırmış, sahibkarların dövlət qurumlarından asılılığını azaltmış, çoxpilləli qeydiyyat prosedurları ləğv olunmuş və sadələşdirilmişdir. Bu isə son nəti-

cədə sahibkarlıq subyektlərinin cəmi bir neçə gündə qeydiyyata alınmasına və fəaliyyətə başlamasına imkan vermişdir.

"Bir pəncərə" sisteminin tətbiqi ilə qeydiyyat prosedurlarının sayı azalmış və vaxt itkisinin qarşısı alınmışdır.

"Bir pəncərə" prinsipinin tətbiqi ilə Azərbaycan Respublikasında kommertiya hüquqi şəxslərin qeydiyyatı prosedurlarının (biznesə başlama) sayı, prosedurlara sərf edilən müddət, o cümlədən sırf qeydiyyatın aparılmasına sərf edilən müddət azaldılmışdır.

"Bir pəncərə" prinsipi ilə qeydiyyata alınmış sahibkarlıq subyektləri barədə məlumatlar mərkəzləşdirilmiş şəkildə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna, Dövlət Statistika Komitəsinə və Dövlət Gömrük Komitəsinə ötürülür.

Həmçinin bəzi fəaliyyət növləri üzrə qeydə alınmış sahibkarlıq subyektləri barədə məlumatlar müvafiq olaraq Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsinə, Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə və həmin nazirlik yanında Dövlət Baytarlıq və Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidmətlərinə təqdim edilir.

Eyni zamanda, vergi orqanlarında qeydiyyata alınan fiziki şəxslərin təqdim etdikləri məlumatların onların şəxsiyyət vəsiqələrində göstərilən məlumatlarla üzləşdirilməsi məqsədilə Daxili İşlər Nazirliyinin məlumatlarından elektron qaydada istifadə olunması üçün Vergilər Nazirliyinə imkan yaradılmışdır.

Bu məqsədlə qeyd olunan təşkilatların hər biri ilə müvafiq razılaşmalar imzalanmışdır.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə imzalanmış əməkdaşlıq haqqında razılaşmaya əsasən 2008-ci ilin dekabr ayından etibarən sahibkarlıq subyektlərinə nəzarət kitabçaları da “Bir pəncərə” sistemi vasitəsilə qeydiyyat zamanı təqdim edilir.

E-qeydiyyat sistemi 2011-ci il 23 may tarixli “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Fərmanının icrası ilə əlaqədar, ölkədə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması və biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsi məqsədilə “Bir pəncərə” prinsipinin davamı olaraq həyata keçirilən mühüm layihələrdən biridir. E-qeydiyyat sistemi vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyətini hüquqi şəxs yaratmadan həyata keçirən fiziki şəxslərin vergi uçotuna alınması və kommertiya hüquqi şəxslərin

dövlət qeydiyyatına alınması təmin edilir.

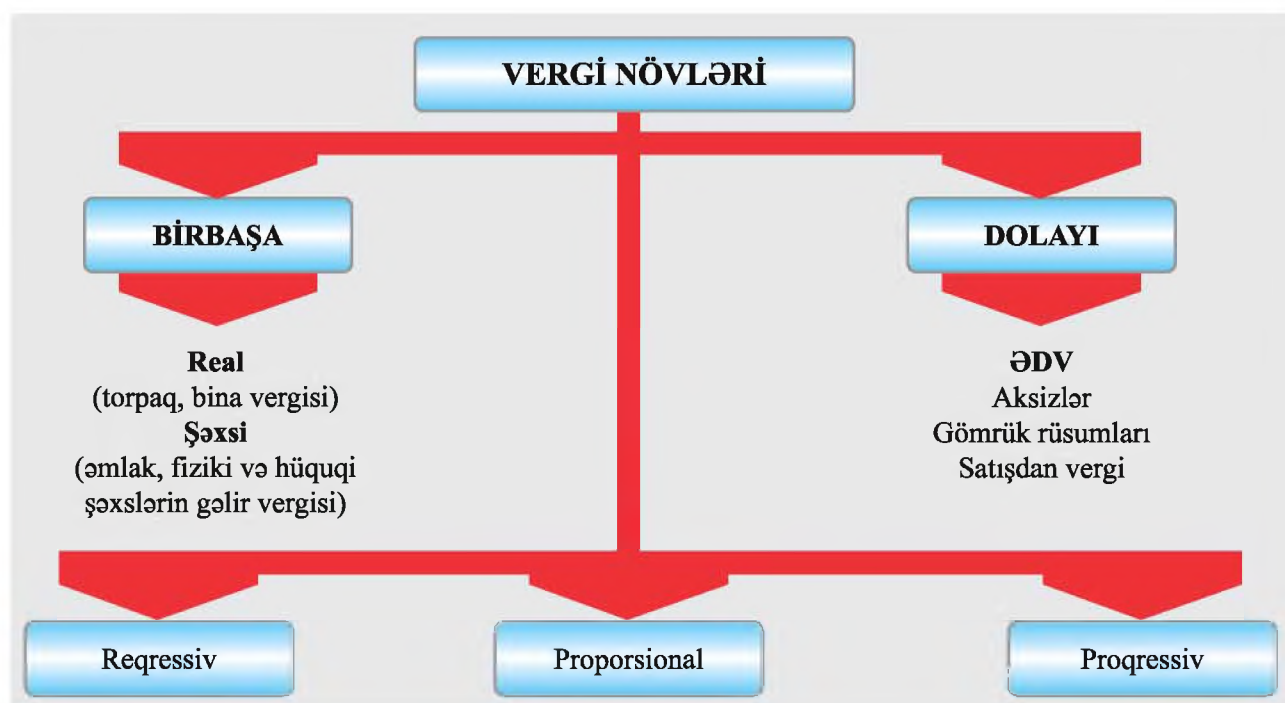
Azərbaycanda fiziki şəxslərin e-qeydiyyatının tətbiqinə 2011-ci ilin 1 iyul tarixindən başlanılmışdır. Fiziki şəxslər vergi orqanlarına getmədən, vaxt itkisinə yol vermədən Vergilər Nazirliyinin İnternet Vergi İdarəsində istifadəçi kodu, şifrə-parol və ya elektron imza vasitəsilə uçota alınırlar. E-qeydiyyatın tətbiqi nəticəsində onların vergi uçotuna alınmasına sərf edilən müddət iki gündən bir neçə dəqiqəyədək qısaldılmışdır.

Eyni zamanda kommertiya hüquqi şəxslərin e-qeydiyyatının tətbiq edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 2011-ci il 30 dekabr tarixdə müvafiq qanunlara əlavə və dəyişikliklər etmişdir. Kommertiya hüquqi şəxslərin e-qeydiyyatının aparılmasına 2012-ci ilin fevral ayından başlanılmışdır.

Hazırda hüquqi şəxslərin e-qeydiyyat prosedurları yerli investisiyalı məhdud məsuliyyətli cəmiyyətləri əhatə etməklə sürətli və adi qaydada aparılır.

Sürətli e-qeydiyyat zamanı hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatı proseduruna sərf edilən müddət üç gündən bir neçə dəqiqəyədək qısaldılmışdır. Bu zaman cəmiyyətin yeganə təsisçisi özü, təyin etdiyi rəhbər və cəmiyyətin fəaliyyət sahəsi barədə məlumatları sistemə daxil edir və proqram tərəfindən generasiya edilən ərizə, nizamnamə və qərarı elektron imza ilə təsdiqləyir. Proses qeydiyyat orqanı tərəfindən dərhal şəhadətnamənin, reyestrdən çıxarışın və nizamnamənin e-imza ilə təsdiqlənməsi və təsdiq edilmiş sənədlərin cəmiyyətin elektron ünvanına göndərilməsi ilə başa çatır.

Adi e-qeydiyyat zamanı cəmiyyətin təsisçiləri tərəfindən sistemə daha geniş məlumat daxil

Sxem 4

edilir və təsisçilərin seçimindən asılı olaraq proses bir-üç gün ərzində tam başa çatdırılır.

Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin e-qeydiyyatının tətbiq edilməsi biznesə başlama sahəsində ölkəmizdə aparılan uğurlu islahatların növbəti mərhələsidir. E-qeydiyyatın tətbiqi nəticəsində beynəlxalq reytinglərdə Azərbaycanın mövqeyi daha da möhkəmlənəcəkdir. Bu zaman istər qeydiyyat ərəfəsində, istərsə də qeydiyyatdan sonra yerinə yetirilən prosedurlar sadələşməklə sahibkarlıq subyektlərinin xeyli vaxt və vəsait qənaətinə səbəb olacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 30 dekabr tarixli, 219 sayılı qərarı ilə "Vergi ödəyicisinə verilmiş vergi hesab-fakturası üzrə alınmış malların (iş və xidmətlərin) dəyəri ödənilərkən ƏDV-nin ödənilməsi, ƏDV-nin depozit hesabında uçotun aparılması, ƏDV-nin hərəkəti, bu hesab üzrə aparılan əməliyyatlardan ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi və dövlət büdcəsinə köçürülməsi Qaydaları" təsdiq edilmiş və 2008-ci il 1 yanvar tarixdə qüvvəyə minmişdir.

Vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması və ƏDV üzrə inzibatçılığın təkmilləşdirilməsi məqsədilə 2008-ci il 1 yanvar tarixdən ƏDV-nin depozit hesabının tətbiqinə və müvafiq proqram təminatının istifadəsinə başlanılmışdır.

ƏDV-nin depozit hesabı – ƏDV-nin mədaxili, uçotu, hərəkəti və dövlət büdcəsinə məxarici ilə bağlı əməliyyatlar aparılan vahid xəzinə hesabıdır.

Bu hesabın tətbiqi əsasən 2 isti-

qamətdə işlərin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur:

✓ƏDV-nin büdcəyə ödənilməsi, digər vergiödəyicilərinin subuçot hesablarına köçürülməsi, Dövlət Gömrük Komitəsinə ödənilməsi;

✓Digər vergilərin dövlət büdcəsinə ödənilməsi (yalnız ƏDV ödəyiciləri üçün).

Vergi qanunvericiliyinə görə mal (iş, xidmət) əldə edən şəxslər hesab-fakturada göstərilən malın dəyərini hesablaşma hesabına, hesablanmış ƏDV-ni isə ayrıca depozit hesabına, yəni satıcının ƏDV sub-uçot hesabına köçürürlər. Bu sistem ƏDV-nin hərəkəti və əvəzləşdirilməsi, habelə ƏDV üzrə dövlət büdcəsinə ödənişlə bağlı vergi ödəyicilərinin bütün əməliyyatları üzrə vergi orqanları tərəfindən səmərəli nəzarəti həyata keçirməyə imkan yaratmışdır.

Bununla da ƏDV-nin ödənilməsindən yayınmaya və bu vergi növünün əvəzləşdirilməsi üzrə qeyri-qanuni hallara qarşı yeni səmərəli sxemin tətbiq edilməsinə nail olunmuşdur.

Vahid depozit hesabının tətbiqi vergiödəyicilərinə banka getmədən başqa ödəyicilərə, büdcə və gömrük orqanlarına ödənişlərin həyata keçirilməsinə imkan vermiş, vergiödəyicilərinin ƏDV üzrə inzibati yükünün azaldılmasına da şərait yaratmışdır.

Azərbaycanda 2008-ci ildən tətbiq olunan bu sistem bir sıra beynəlxalq institutların və digər ölkələrin vergi administrasiyalarının ciddi marağına səbəb olmuşdur.

AVİS-in tətbiqi Vergilər Nazirliyinə digər dövlət strukturları

və qurumlarla məlumat mübadiləsinin aparılması üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Bu imkanlardan daha səmərəli istifadə etmək məqsədilə 2008-ci ildə Vergilər Nazirliyi ilə Mərkəzi Bank və banklar arasında "Elektron sənəd mübadiləsi" haqqında kollektiv saziş imzalanmışdır. Sazişdə bank idarələrinin elektron mübadiləyə qoşulma mexanizmi müəyyənləşdirilmişdir. Elektron məlumat mübadiləsi Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi – XÖHKS sistemi üzərindən aparılır. Saziş XÖHKS sisteminin üzvü olan bütün banklar üçün açıqdır.

Hazırda Vergilər Nazirliyi və bank idarələri arasında hesabların açılması üçün şəhadətnamə-dublikatlar, həmçinin hesablanmış vergilər üzrə borcların və faizlərin, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının dövlət büdcəsinə alınması üçün sərəncamlar elektron qaydada banklara göndərilir.

Dövlətə vergi, rüsum, icarə haqqı və digər ödənişlərin elektron formada aparılması üçün Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi Mərkəzi Bankla birlikdə Kütləvi Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş İnformasiya Sisteminin (KÖMİS) resurslarından istifadə edilməklə proqram interfeysləri, ötürüləcək məlumatların və istifadə olunacaq klassifikatorların formatları, habelə müvafiq internet servisləri hazırlanaraq vergiödəyicilərinin istifadəsinə verilmişdir. Belə ki, vergiödəyiciləri Vergilər Nazirliyinin internet portalından istifadə etməklə

plastik ödəniş kartları vasitəsilə internet üzərindən dövlət büdcəsinə ödənişləri həyata keçirə bilirlər.

ƏDV sahəsində vergi inzibatchılığının daha da müasirləşdirilməsi məqsədilə 2010-cu il yanvarın 1-dən etibarən elektron vergi hesab-fakturalarının tətbiqinə başlanılmışdır. Bu sistemin tətbiqi ilə təqdim edilmiş mallara, göstərilmiş xidmətlərə və görülmüş işlərə görə vergi hesab-fakturaları elektron formada təqdim edilir. Vergi inzibatchılığının şəffaflığı baxımından əhəmiyyətli olan bu sistem həm də vergi ödəyiciləri üçün müsbət nəticə vermişdir.

Elektron vergi hesab-fakturaları vergi xidməti orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında əlaqələrə keçidi elektron daşıyıcılar vasitəsilə təmin etmiş, vergi orqanlarının işini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırmış və vergi nəzarətini gücləndirmiş, eyni zamanda, vergi ödəyicilərinin öz vaxtına və maliyyə vəsaitlərinə qənaət etməsinə imkan vermişdir. Elektron vergi hesab-fakturalarının tətbiqi nəticəsində kağız sərfiyyatı minimuma endirildiyindən il ərzində 20 tona yaxın kağıza qənaət edilmişdir. Eyni zamanda, bu sistemin tətbiqi saxta hesab-fakturalardan istifadə etmək cəhdlərinin də qarşısını birdəfəlik almışdır.

İqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə yaxın dövlətlərlə müqayisədə Azərbaycanda ilk dəfə elektron vergi hesab-fakturalarının tətbiqi ölkəmizin hərtərəfli inkişafının əyani göstəricisi olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin İnternet Vergi İdarəsində Onlayn kar-

güzarlıq alt sistemi fəaliyyət göstərir. Bu sistem vətəndaşlar və vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında elektron sənəd mübadiləsinin aparılmasını təmin edir.

Onlayn kargüzarlıq alt sistemi Vergilər Nazirliyinin Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sisteminin (AVİS) daxili kargüzarlıq sisteminə inteqrasiya olunmuşdur. Ona görə də istifadəçilər göndərdikləri sənədin vergi orqanı daxilində hərəkətini onlayn rejimdə izləyə və icraçının telefonunu öyrənərək onunla birbaşa telefon əlaqəsi yarada bilər. Bu sistem üzərindən göndərilən ixtiyari sənəd rəsmi statusa malikdir. Sistem daxilində hər bir istifadəçi üçün "fərdi elektron qutu (e-Qutu)" ayrılmışdır. Vergi orqanlarından və digər ödəyicilərdən göndərilən və qəbul edilən sənədlər həmin e-Qutuda toplanılır.

Proqramda sənəd dedikdə aşağıdakılar başa düşülür: ərizə, şikayət, sorğu, təklif, təşəkkür məktubu və s.

VERGİ SİYASƏTİ – dövlət tərəfindən işlənilən hazırlanmış, vergi sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran bu və ya digər vəzifələri həyata keçirməyə yönəlmiş tədbirlər sistemi.

Vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılıdır. Məqsəd və vəzifələri müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi üsullarını işləyib hazırlayır.

Vergi siyasətinin əsas məqsədi vergilərin mahiyyəti və funksiyalarından irəli gəlir və ümumi daxili məhsulun bir hissəsinin dövlət tərəfindən alınmasından

və bu vəsaitlərin büdcə vasitəsilə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir. Vergi siyasətinin həyata keçirilmə müddətindən, təsir dairəsindən, iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyasından asılı olaraq müxtəlif formaları mövcuddur.

Vergi taktikası vergi sistemə əlavə və dəyişikliklər edilməsi yolu ilə konkret bir dövrdə qarşıda duran məsələlərin həllini nəzərdə tutur.

Vergi strategiyası vergi sahəsində dövlətin uzunmüddətli kursunu müəyyən edir və irimiqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutur.

Daxili vergi siyasəti bir ölkə və ya ərazi vahidi çərçivəsində həyata keçirilir və daxili məsələlərin həllini nəzərdə tutur.

Xarici vergi siyasəti ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına, müxtəlif ölkələrin vergi sistemlərinin yaxınlaşmasına, onların vahid şəkllə salınmasına yönəldilir.

Vergi siyasəti diskresiyalı və qeyri-diskresiyalı ola bilər. Diskresiyalı baza o deməkdir ki, dəyişkən iqtisadi şəraitdən asılı olaraq vergi qanunvericiliyinə düzəlişlər edilir.

Diskresion vergi siyasəti vergi dərəcələri və ya vergitutmanın strukturu ilə manipulyasiya etmək barədə hökumətin qərarları əsasında həyata keçirilir. O, iqtisadi tənəzzülün tez bir zamanda aradan qaldırılması və tarazlıq vəziyyətinin saxlanılması üçün istifadə edilir. Bununla əlaqədar diskresion siyasəti tez-tez stabilləşdirici siyasət də adlandırılır. Qeyri-diskresion vergi siyasəti isə hökumətin qərarlarından asılı olmayaraq, avtomatik surətdə

həyata keçirilir. Bu, özünü tənzimləmə rejimində işləyən mexanizmlərin – “quraşdırılmış özünü tənzimləyicilərin” köməyi ilə mümkün olur.

İqtisadiyyatın vəziyyətindən, iqtisadi inkişafın cari mərhələsində dövlətin üstün hesab etdiyi məqsədlərdən asılı olaraq vergi siyasətinin müxtəlif tiplərindən istifadəyə rast gəlinir. Vergi siyasətinin üç tipi bir-birindən fərqləndirilir:

- maksimal vergilər siyasəti;
- optimal vergilər siyasəti;
- sosial yönümlü yüksək dərəcəli vergilər siyasəti.

Maksimal vergilər siyasəti zamanı dövlət yüksək vergi dərəcələri tətbiq etməklə, vergilərin sayını artırmaqla, vergi güzəştlərini ixtisar etməklə vətəndaşlardan mümkün qədər çox maliyyə vəsaitləri toplamağa çalışır. Təbii ki, belə vergi siyasəti ayrıca götürülmüş konkret vergi ödəyicisi və ümumiyyətlə, cəmiyyət üçün iqtisadi inkişafa heç bir ümid yeri qoymur. Buna görə də belə siyasət bir qayda olaraq fəvqəladə hallarda, məsələn, iqtisadi böhranlar, müharibələr zamanı həyata keçirilir. Belə siyasətin uzun müddət həyata keçirilməsi bir sıra mənfəətli nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Optimal vergilər siyasəti zamanı dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri üçün vergi yükünü yüngülləşdirir, onların inkişafına təkan verən əlverişli vergi mühiti yaradır. Bu isə dövlət xərclərinin azalmasına, ilk növbədə, sosial proqramların məhdudlaşdırılmasına səbəb olur.

Sosial yönümlü yüksək dərəcəli vergilər siyasəti həyata keçirilərkən dövlət kifayət qədər

yüksək vergilər tətbiq etməklə, nəzərəcarpacaq dərəcədə sosial müdafiə proqramları işləyib hazırlayır. Bu zaman büdcə gəlirlərinin böyük hissəsi müxtəlif sosial fondların artırılmasına yönəldilir.

Müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası istiqamətində çevik vergi siyasəti həyata keçirilir. Bu siyasət vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına, əhəlinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas istiqamətləri: respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsi; respublikanın ixrac potensialının inkişafının təmin edilməsi; daxili və xarici investisiyaların prioritet sahələrə cəlb edilməsinə əlverişli vergi mühitinin qurulması; vergi sisteminin vahid uçot-informasiya sisteminin yaradılması; vergi və qeyri-vergi ödənişlərinin yığılması səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi; vergi ödəyicilərinin gəlirləri üzə-

rində səmərəli nəzarət mexanizminin tətbiqi; vergi intizamına əməl olunması üzərində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi-hüquq pozuntusu hallarına görə məsuliyyət sisteminin daha da sərtləşdirilməsi; vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsi məqsədilə vergi orqanlarının maddi-texniki bazasının əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirilməsi və s.

VERGİ SPREDİ – verginin azalması məqsədilə fyuçers müqavilələrinin eyni zamanda alqı-satqısı.

VERGİ TƏTİLLƏRİ – müəyyən qrupa aid müəssisə və təşkilatların bu və ya digər vergini qanuni olaraq ödəmədiyi, qanunla müəyyən edilən müddət.

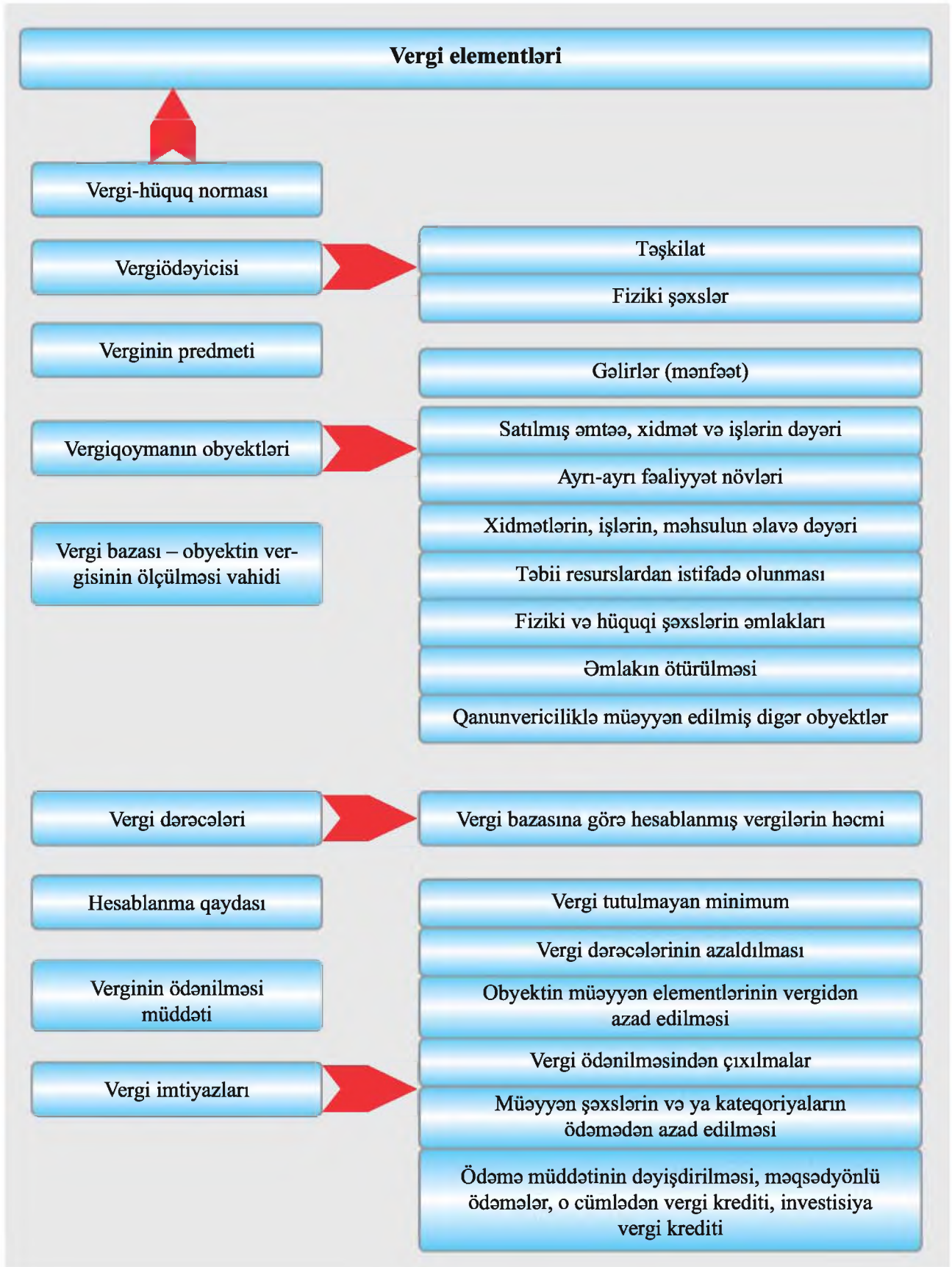
VERGİ YÜKÜ – vergiverənlərin üzərinə qoyulmuş iqtisadi məhdudiyyətlərin dərəcəsi, səviyyəsi. Bu məhdudiyyətlər vergilərin ödənilməsinə ayrılan vəsaitin başqa mümkün istifadə istiqamətlərindən yayındırılması deməkdir. Vergi yükünün vergiverənlər arasında bölüşdürülməsi iki prinsipə əsaslanır:

1) Verginin həmin vergi hesabına əldə edilən fayda ilə əlaqələndirilməsi. Məsələn, nəqliyyat vasitəsi üçün vergini nəqliyyat vasitələrinin sahibləri ödəyirlər. Belə yanaşma çox məhduddur. Belə ki, dövlət xərclərinin ayrı-ayrı növlərini (məsələn, işsizlik müavinəti) istifadəçilərin üzərinə qoymaq mümkün deyil.

2) Tədiyə qabiliyyətliliyi prinsipi. Bu prinsipə görə gəliri yüksək şəxsin ödəmə qabiliyyəti nə qədər yuxarı olarsa, onun üzərinə qoyulan vergi də bir o qədər çox olmalıdır.

Sxem 4

Sxem 5

VERGİLƏR – dövlətin iqtisadi subyektlərdən tutduğu məcburi yığımlar. Vergilər dövlətin atributu, onun inhisarçı səlahiyyəti və mövcudluğu üçün zəruri şərtidir. Vergilər iki əsas funksiyanı yerinə yetirir: a) fiskal funksiya – dövlətin təqdim etdiyi ictimai nemətlərin yaradılması üçün dövlət xərcləri vergi daxilolmalarından maliyyələşdirilir; b) tənzimləyici funksiya – dövlət vergiləri yığıb xərcləməklə, əslində, milli gəliri yenidən bölüşdürür və bununla da iqtisadi subyektlərin ayrı-ayrı qruplarının tədiyə qabiliyyətli tələbatını artırır və ya azaldır. Kapital yığımını üçün stimulları gücləndirir və ya zəiflədir, ölkədə iqtisadi fəallığın səviyyəsinə və iqtisadi artım sürətinə təsir göstərir.

Bundan əlavə, vergilərin bölüşdürücü, nəzarətedici və inteqrasiyaedici funksiyalarını da qeyd etmək olar.

Ölkədə vergitutmanın ümumi səviyyəsi ölkənin ümumi daxili məhsulunda (ÜDM) konsolidə edilmiş dövlət büdcəsinin gəlirlərinin nisbi payı (“vergi yükü” göstəricisi) kimi hesablanır. Vergilərin sərəncamına daxil olduğu dövlət orqanlarının hakimiyyət iyerarxiyasında vəziyyətindən asılı olaraq vergilər aşağıdakı növlərə bölünür: federativ dövlətlərdə – federal vergilər (federal hökumət vergiləri), regional (federasiya subyektlərinin) vergiləri və yerli (bələdiyyə) vergilər; unitar dövlətlərdə – mərkəzi hökumət vergiləri və yerli (bələdiyyə) vergilər.

Vergiləri yığım, rüsum və digər ödənişlərdən fərqləndirən bir

sıra əlamətlər mövcuddur. Onlar aşağıdakılardır: subyektin gəlirinin bir hissəsinin dövlətin xeyrinə özgəninkiləşdirilməsi; onun təyin edilməsinin və təsbit olunmasının qanuniliyi; onun vacibliyi; məcburi xarakter daşması; pul formasında olması; əvəzsiz xarakter daşması; mücərrəd ödəniş olması.

Tutulma üsuluna görə vergilər birbaşa və dolaylı növlərə təsnif edilir. Birbaşa vergilər bilavasitə gəlirlərdən (gəlir vergisi) və əmlakın dəyərindən (əmlak vergisi) tutulur. Dolaylı vergilər məhsulun və ya onun müxtəlif komponentlərinin qiymətinin bir hissəsi kimi hesablanır, haqqı istehlakçı tərəfindən ödənilən əmtənin, işin, xidmətin qiymətinə və ya tarifinə daxil edilir.

Birbaşa vergilər – maddi sər-vətlərin toplanması prosesində vergiödəyicilərinin gəlir və ya əmlakından bilavasitə tutulan vergilər. Buna görə də bu vergilərin dəqiq məbləği tutulma anında məlum olur. Birbaşa vergilərə torpaq vergisi, fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi, hüquqi şəxslərdən tutulan mənfəət vergisi və s. daxildir.

Birbaşa vergilər iki qrupa, birbaşa real vergilərə və birbaşa şəxsi vergilərə ayrılır. Birbaşa real vergilər vergi ödəyicisinin maliyyə vəziyyətindən və təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsindən asılı olmayaraq əmlakın, məhsulların və ya fəaliyyətin ayrı-ayrı növlərinə görə ödənilir. Bu zaman vergiödəyicisinin ödəniş qabiliyyətli olub-olmaması nəzərə alınmır. Birbaşa real vergilərə misal olaraq torpaq və əmlak vergisini qeyd etmək mümkündür.

Birbaşa şəxsi vergilər isə əldə edilmiş gəlirdən tutulur və vergiödəyicisinin faktiki ödəniş qabiliyyətini əks etdirir. Birbaşa şəxsi vergilərə misal olaraq fiziki şəxslərin gəlir vergisini, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini göstərmək olar.

VERGİLƏRİN İNDEKSASIYASI – gəlir vergisinin bəzi elementlərinin dəyişilməsidir (güzaştlar, vergiyə cəlb olunmayan minimum, imtiyazlar) ki, bu da istehlak mallarına və xidmətlərə qiymətlərin artırılmasının rəsmi indeksindən, əmək haqqı indeksindən və digər şəxsi gəlirlərdən asılıdır. Gəlirlərin belə indeksasiyası bəzi ölkələrdə tətbiqini tapmışdır.

VERGİ TUTULAN VAHİD – verginin obyektinin ölçü vahidi. Qüvvədə olan vergilərin, məcburi ödənişlərin, yığımların və rüsumların tutulması vaxtı qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyənləşir.

VERGİTUTMA BAZASI – vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsi. Əgər vergitutma obyektinin gəlir və ya mənfəətdirsə, vergitutma bazası gəlir vergisinin və ya mənfəət vergisinin tətbiq olunduğu gəlirin və ya mənfəətin məbləğini ifadə edir.

VERGİTUTMA MƏQSƏDLƏRİ ÜÇÜN DIVİDEND – vergi qanunvericiliyində dividend dedikdə aşağıda göstərilən hallar müstəsna olmaqla, müəssisənin, təsərrüfat cəmiyyətinin, təsərrüfat birliyinin mənfəətinin, müvafiq olaraq bu müəssisənin sahibkarının (sahibkarlarının), yaxud təsərrüfat cəmiyyətinin, təsərrüfat birliyinin iştirakçılarının müəssisənin əmlakı üzə-

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Xüsusi Rejimli Vergi Xidməti Departamentinin yeni inzibati binası (2011-ci il)

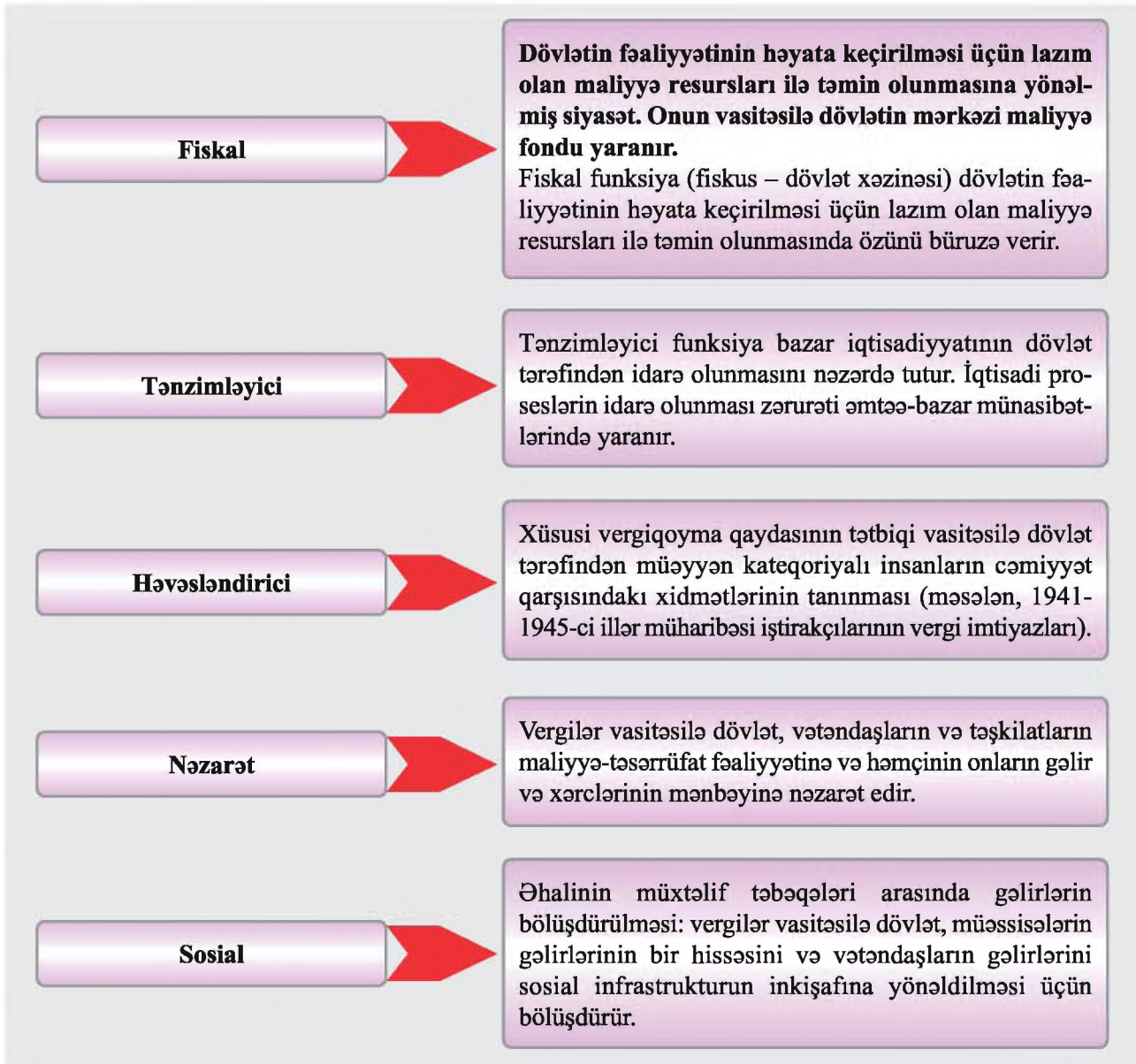

İnzibati binanın qarşısında salınmış yeni park, nəqliyyatın yüksək sürətlə hərəkət etdiyi, çoxzolaqlı prospektin kənarında salındığı üçün onun yaradılması zamanı səs izolyasiyasına əsaslanan yaşıllıq və su sistemlərinin sintezindən istifadə olunmuşdur ki, bu da ekoloji tarazlığın qorunmasına və parkda insanların rahat istirahətinə xidmət edəcəkdir. Parkda xüsusi drenaj sistemi qurulmuş, torpaq örtüyü orqanik materiallarla zənginləşdirilmişdir.

Ən müasir memarlıq üslubunda inşa edilən və 1 hektara yaxın ərazini əhatə edən parkda "Suyun nağılı" fəvvarələr sistemi qurulmuşdur. Buradakı 75 metrlik 2 su güzgüsü gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Parkda suvarma işləri avtomatik damcı sistemi ilə həyata keçirilir. Xüsusi layihə əsasında qurulan işıqlandırma sistemi gecə saatlarında həm parka, həm də inzibati binanın fasadına xüsusi gözəllik verir.

Vergilərin funksiyası

Sxem 6

rində mülkiyyət hüququ və ya təsərrüfat cəmiyyətində, yaxud təsərrüfat birliyində iştirakı ilə əlaqədar (“Müəssisələrin, birliklərin, təşkilatların gəlirlərindən və mənfəətlərindən vergilər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu) onlara ödənilən hissəsi nəzərdə tutulur: 1) müəssisə ləğv edildikdə onun nizamnamə fonduna səhmdarın (payçının) ödədiyi haqqı aşma-

yan həcmdə pul formasında və ya natural formada ödəmələr; 2) müəssisənin səhmdarlarına (payçılara) səhmlər (paylar) şəklində ödəmələr. Bu şərtlə ki, belə ödəmələr müəssisənin nizamnamə fondunda səhmdarlardan (payçılardan) heç birinin iştirakının faiz payını (hissəsini) dəyişdirməsin.

Müəssisənin mənfəətlərində iştirakı nəzərdə tutan sazişlərdən

(borc öhdəliklərindən) yaranan gəlirlər də dividendlərə bərabər tutulur.

VERGİTUTMA OBYEKTİ – subyektin vergini ödəmək vəzifəsini şərtləndirən hüquqi faktlar. Vergitutma obyektı gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, faydalı qazıntılar, təqdim edilmiş malların (işin, xidmətin) dəyəri və ya Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən digər vergitutma ob-

yehtləridir. Verginin hesablanması üçün verginin dərəcəsi vergitutma obyektinə tətbiq olunur. **VERGİTUTMA VAHİDİ** – vergi bazasının kəmiyyətə ifadəsi üçün istifadə olunan vergitutma miqyasının vahidi; məsələn, avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sahiblərindən tutulan verginin miqyası avtomobilin mühərrikinin gücüdür. Mənfəət və gəlirlərdən vergi tutularkən vergitutma vahidi qismində milli pul vahidi çıxış edir.

VERİFİKASIYA – material və sənədlərin həqiqiliyinin yoxlanılması.

VERİM NORMASI (ing. *rate of return*) – ayrıca götürülmüş müəssisədə istifadə olunan aktivlərə faiz nisbətində alınan mənfəət.

VERİMİN AZALMASI QANUNU – istehsalın həcmnin, digərlərinin təsbit edilməsi zamanı bir dəyişən resursun dəyişilməsindən asılılığını göstərir; başqa sözlə, elə prinsipdir ki, burada dəyişən resursların ardıcıl bərabər artımı zamanı sabit resurslardan istifadənin hər hansı müəyyən səviyyəsindən yuxarı həddi həmin sabit resurslara əlavə olunur, sabit resursun son hədd məhsulu isə azalır.

Bu qanunun digər adları: “Son məhsuldarlıq həddinin azalması qanunu”, “Dəyişən proporsiyalar qanunu”dur. Verimin azalması qanunu təsdiq edir ki, hər hansı bir istehsal amilindən istifadənin artması ilə (digərlərinin dəyişməzliyi şərti ilə) tez və ya gec elə bir səviyyəyə nail olunur ki, bu zaman dəyişkən amilin əlavə istifadəsi məhsul buraxılışının əvvəlcə nisbi, sonra isə

mütləq həcmnin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Amillərdən birinin istifadəsinin artması (digərlərinin təsbit edilməsi şərti ilə) onun tətbiqinin mərhələlər üzrə aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Verimin azalması qanununu formalaşdırmağa dair əsas ideyalar C.Andersona məxsusdur. O, bu məsələni diferensial renta nəzəriyyəsi ilə bağlı işləyib hazırlamışdır. Anderson qaytarılmanın azalması qanununa torpağın məhsuldarlığının azalması qanunu kimi baxmışdır. Diferensial renta nəzəriyyəsi çərçivəsində azalan məhsuldarlıq qanunu D.Rikardo, T.Maltus, C.Mill və daha ümumi formada İ.Fon Tyunenin əsərlərində sonrakı inkişafını almışdır. Verimin azalması qanununun müasir dövrdə səslənməsi və geniş yayılması C.Klarkın əməyi ilə bağlıdır, onu “universal qanunların” üçündən biri kimi adlandırmışdır. Verimin azalması qanunu nəzəri cəhətdən heç vaxt ciddi göstərilməmişdir. O, eksperimental yolla aşkara çıxarılmışdır (əvvəlcə kənd təsərrüfatına, sonra isə digər sahələrə münasibətdə), mahiyyətə, məhsul istehsalında formalaşan müxtəlif amillər arasında müəyyən proporsiyalara riayət olunmasının zəruriliyinə, bu amillərin mütləq qarşılıqlı əvəzlənməsinin olmamasına, onların ancaq müəyyən hədlərdə əvəz edilməsinə əsaslanır. Resurslardan birinin tətbiqinin həddən artıq artmasında təcəssüm olunan proporsiyaların pozulması resursların qarşılıqlı əvəz edilməsinin sərhədlərini çox tez poza bilər və nəticədə onun qeyri-səmərəli istifadəsinə gəti-

rib çıxarar (əgər digər istehsal amilləri dəyişməz qalarsa). Verimin azalması qanunu mütləq deyil, nisbi xarakter daşıyır. Birincisi, o, tətbiq olundandan və istehsal amillərindən heç olmazsa biri dəyişməz qalarsa, qısamüddətli dövrdə fəaliyyət göstərir. İkincisi, texniki tərəqqi onun sərhədlərini daim artırır, yeni texnika və texnologiyaya keçid prinsipinin özünün saxlanması ilə dəyişən amilin səmərəliliyinin azaldığının başladığı nöqtəni üstələyir.

VƏ FAİZLƏR – belə səhmləri əldə edənlər həm səhmin dəyərini, həm də ona gələn faizləri alır.

VƏKALƏTLİ ƏMANƏT BANKI (ing. *trustee savings bank*) – əmanət və vəkalət əməliyyatlarını həyata keçirən bank. Böyük Britaniyada kooperativ bankların bir növüdür. Qarşılıqlı əmanət bankları kimi səhmdar kapitalına malik deyil, adətən, yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təyin edilən müvəkkillər şurası tərəfindən idarə olunur. Regional bankların fəaliyyəti London Klirinq Palatasının üzvü olan Mərkəzi Vəkalətli Əmanət Bankı tərəfindən koordinasiya olunur. Yerinə yetirilən əməliyyatların dairəsinə görə kommersiya əməliyyatlarına uyğun əməliyyatlar aparır: çek hesablarını tətbiq edir, kredit kartları buraxır, istehlak kreditlərinin və ipoteka ssudalarının verilməsi təcrübəsi ilə məşğuldur. Qarşılıqlı əmanət banklarında olduğu kimi, bu banklarda da ödənilən faizlər kommersiya banklarından daha aşağıdır.

VƏLİYEV AĞALAR İSRƏFİL OĞLU (1957) – Azərbaycan Respublikasının əməkdar

mühəndisi. Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri İnstitutunun Sənaye və mülki tikinti fakültəsini bitirmişdir.

1976-cı ildən Yevlax dəmir-beton məmulatı zavodunda fəhlə, texnik-laborant, mühəndis, şöbə rəisi, baş mühəndis, direktor vəzifələrində çalışmışdır. 1991-ci ildən "Azəravtoyol" İstehsalat Birliyi Yevlax Körpütikinti Kombinatının baş direktoru, 1993-cü ildən Yevlax 2 saylı "Yoltəmirtikinti" trestinin rəisi, 1996-cı ildən "Azəraqartikinti" Dövlət Şirkətinin prezidenti olmuşdur. 1998-ci ildən "Azəraqartikinti" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin sədridir. Səhmdar Cəmiyyət respublikanın tikinti kompleksində öz dəstixətti və xüsusi cəkisi ilə seçilir və ölkədə aparılan geniş miqyaslı tikinti, quraşdırma, yenedənqurma işlərində yaxından iştirak edir.

Milli Məclisin İqtisadi Siyasət Komitəsinin üzvüdür. Azərbaycan–Sloveniya parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupunun rəhbəridir. ATƏT-in Parlament Assambleyasında Azərbaycan nümayəndə heyətinin, Avstriya, Belarus, Türkiyə parlamentləri ilə əlaqələr üzrə işçi qruplarının üzvüdür.

Milli Məclisin İqtisadi Siyasət Komitəsinin üzvü kimi iqtisadi qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi işində fəal iştirak edir.

VƏLİYEV TEYMUR SÜLEYMAN OĞLU (1926-2002) –

Azərbaycanın görkəmli iqtisadçı alimi, AMEA-nın müxbir üzvü (1983), əməkdar elm xadimi (1981).

1947-1951-ci illərdə K.Marks adına Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunda təhsil almışdır. Respublikada iqtisadiyyat üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə edən (1966) ikinci alimdir. 1966-1971-ci illərdə D.Bünyadzadə adına Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun tədris işləri üzrə prorektoru, 1971-1992-ci illərdə ADU-nun siyasi iqtisad kafedrasının müdiri, 1977-1989-cu illərdə universitetin tədris işləri üzrə prorektoru, 1992-2000-ci illərdə yenidən Azərbaycan İqtisad Universitetinin elmi işlər üzrə prorektoru vəzifələrində çalışmış, 2000-2002-ci illərdə BDU-nun iqtisadiyyat kafedrasının professoru kimi fəaliyyət göstərmişdir. 350 çap verəci həcmində olan 200-ə qədər elmi əsərin müəllifidir. Onun elmi rəhbərliyi ilə 20 nəfərdən çox elmlər namizədi və doktoru hazırlamışdır.

Uzun müddət Azərbaycan Siyasi İqtisad (iqtisadi nəzəriyyə) elmi məktəbinə rəhbərlik etmiş, "Sovet respublikasının iqtisadi inkişaf səviyyələrinin tarazlaşması qanunauyğunluqları" (Bakı, 1969, 350 s.), "Sosialist ictimai ərazi əmək bölgüsü" (Bakı, 1976, 136 s.), "Yetkin sosializm iqtisadiyyatının dinamik inkişafı" (Bakı, 1983, 176 s.), "Azərbaycan iqtisadi fikri tarixi" (Bakı, 1996, 223 s.),

"İqtisad elminin nəzəri əsaslarının tarixi təkamülü" (Bakı, 1999, 284 s.), "İnfrastruktur: mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti" (Bakı, 2000, 169 s.) kimi fundamental monoqrafiyalar yazmışdır.

T.Vəliyevin elmi-tədqiqat istiqamətlərində istehsal münasibətləri, mülkiyyət kateqoriyası, onun formaları, reallaşdırılması obyektivi və subyektivi kimi ciddi elmi məsələlər də mühüm yer tutur. Təqdimatlarında qeyd olunur ki, məhz mövcud mülkiyyət forması ona adekvat istehsal münasibətlərinin əsasını təşkil edir, iqtisadi-sosial inkişafa dinamik qüvvə kimi katalizator gücü verir.

İqtisadi inkişaf səviyyələrinin tarazlaşmış qanunauyğunluqlarını aşkar etməklə o, bunları ədalətin, humanizmin əlaməti kimi xarakterizə etmişdir. Onun əmək bölgüsü haqqında mülahizələri o dövrün sosializm və bazar, sosializm və əmtəə-pul münasibətləri kimi aktual məsələlərinə aydınlıq gətirir. İqtisad elminin yeni prinsiplər və tələblər səviyyəsində inkişafının ilk təşəbbüsçülərindən biridir. T.Vəliyevin diqqət mərkəzində duran mühüm elmi məsələlərdən biri də xalqımızın iqtisadi fikri tarixinin obyektiv araşdırılması olmuşdur. O, həmin sahədə tarixdə ümumbəşəri dəyərləri ilə məşhur olan mütəfəkkirlərimizin əsərlərində ifadə olunan iqtisadi fikirləri üzə çıxarmaq kimi nəcib elmi məqsədi qarşısına qoymuşdu. Alim öz həmkarları ilə birgə Azərbaycan iqtisadi fikri tarixinə həsr edilmiş iki monoqrafiyanın aparıcı müəlliflərindən biridir. Onlardan biri

1987-ci ildə rus dilində nəşr olunmuşdur. Həmkarı dosent A.Həsənovla yazdığı və 1996-cı ildə çapdan çıxan ikinci kitabda tarixi və məntiqi prinsipi rəhbər tutmaqla, iqtisadi ideyalar daha da dərinləşdirilmiş, müxtəlif tarixi mərhələlərdə xalqımızın iqtisadi, sosial həyat tərzini, mütərəqqi təkamül prosesi yüksək səviyyədə işıqlandırılmışdır. Çoxsaylı dərslərin, o cümlədən Azərbaycanda ilk “İqtisadi nəzəriyyə” dərslinin (1995) redaktoru və müəlliflərindən biri olmuşdur. Uzun müddət bir sıra iqtisadi jurnalların, o cümlədən «Экономические науки» jurnalının redaksiya heyətinin üzvü (1972-1987) olmuşdur.

VƏLİYEV DÜNYAMALI ƏMİR OĞLU (1942) – Azərbaycanın iqtisadçı alimi, i.e.d.

1966-cı ildə BDU-nun iqtisadiyyat fakültəsini bitirmişdir. 1971-ci ildə AMEA-da “M ü a s i r Türkiyənin dövlət borcları” mövzusunda namizədlik, 2010-cu ildə isə “Azərbaycanın qlobal maliyyə-iqtisadi mühitə inteqrasiyasının aktual problemləri” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. 10 kitab və 100-dən çox məqalənin müəllifidir. Əsərlərində dünya iqtisadiyyatı, beynəlxalq maliyyə, qlobal iqtisadi inteqrasiya, Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişaf strategiyası problemləri tədqiq olunmuşdur.

1971-ci ildən AMEA-nın Şərqləşmə İnstitutunda elmi işçi,

şöbə müdiri, direktor müavini vəzifələrində çalışmış, 1995-ci ildən Azərbaycan Universitetində “Ümumi iqtisadiyyat” kafedrasının müdürüdür.

VƏLİYEV VİLAYƏT MƏMƏD OĞLU (1960) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.d., prof.

1983-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirmişdir. 1990-cı ildə “Neft-qaz çıxarmanın regional planlaşdırılması məqsədi ilə neft hasilatı və onun ehtiyat artımının optimal proqnozlaşdırılması” mövzusunda namizədlik, 2007-ci ildə “Qeyri-müəyyənlik və risk şəraitində karbohidrogen resurslarının mənimsənilməsi prosesinin iqtisadi-riyazi modeləşdirilməsi” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Respublikada və xaricdə nəşr olunmuş 70-dən çox elmi məqalənin müəllifidir. 6 elmlər namizədi hazırlamışdır. Hazırda Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktorudur.

VƏRƏSƏSİZ ƏMANƏT – varissiz sahibin ölümündən sonra qalmış əmanət.

VƏTƏNDAŞIN İŞƏDÜZƏLMƏ HÜQUQU – vətəndaşın işəgötürənlərə və pulsuz vəsi-təçilik xidməti göstərən məşğulluq mərkəzlərinə birbaşa müraciət etməklə iş yerini seçmək hüququ. İşəgötürmə vətəndaşla işəgötürən arasında əmək müqaviləsinin bağlanması yolu ilə

həyata keçirilir. Əmək müqaviləsinin bağlanması qaydası və şərti müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

VƏTƏNDAŞLARA MƏXSUS TİKİLİLƏRİN SİĞORTALANMASI – yanğın, partlayış, ildırım vurmaları, sürüşmə, ley-san, bədbəxt hadisə, istilik sisteminin, su kəməri şəbəkəsinin qəzası və s. nəticəsində tikililərin məhv olması və ya zədələnməsi zamanı əmlak sığortası növü.

VƏTƏNDAŞLARIN GƏLİRİ – ayrı-ayrı şəxslərin gəliri.

Vətəndaşların gəliri aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- əmək haqqı;
- pensiyalar;
- təqaüdlər;
- dövlət müavinətləri;
- dividendlər;
- ev təsərrüfatı məhsullarının satışı.

Pensiyalar, təqaüdlər, müavinətlər və qanunvericilik yolu ilə müəyyən edilmiş bəzi başqa gəlirlər istisna olmaqla, vətəndaşların gəlirlərindən vergi tutulur, həmin vergilər hesabına dövlətin gəliri yaranır.

VƏZİFƏ – strukturun əsas təşkilatı ünsürü kimi ştat vahidi və ya iş yeri. Vəzifə xarakteristikasında təminat uyğun iş yerində yerinə yetiriləcək xüsusi vəzifələr, onların yerinə yetirilməsi üçün səlahiyyətlər və bacarıqlar, həmçinin, xidməti iyerarxiyadakı yer göstərilir.

VƏZİFƏ MAAŞI – müəssisədə, dövlət idarəsində və digər təşkilatlarda yüksək vəzifə tutan şəxslərə ay ərzində ödənilməli əmək haqqının tarifi.

Vəzifə maaşı sabit məbləğ kimi müəyyən edilir və dəyişdirilə

bilməz. İşçinin aylıq vəzifə maaşından cərimələr, tutulmalar (məsələn, maddi məsul şəxs tərəfindən əskikgəlmələrin ödənilməsi üzrə) çıxıla bilər. İşçilərə vəzifə maaşından əlavə *mükafatlar da ödənilə bilər*.

Bütün dünyada vəzifə maaşı işçilərin əməyinin ödənilməsi üçün heç də ən səmərəli üsul hesab edilmir. Lakin vəzifə maaşı, əsasən, inzibati və idarəetmə heyətinə, büdcə sahəsinə aid işçilərə və bəzi başqalarına münasibətdə tətbiq edilir.

Azərbaycanda əməyin vəzifə maaşı kimi ödənilməsi indiyə qədər çox geniş yayılmışdır. Bu ondan irəli gəlir ki, SSRİ-də əmək haqqı bütün işçilərə aylıq maaş üzrə hesablanırdı. Buna görə də müəssisələrin çoxu, hətta bazar münasibətlərinə keçdikdən sonra da əmək haqqını adət üzrə bu qaydada ödəməkdə davam edirlər.

VƏZİFƏ TƏLİMATI – bu təlimata əsasən müəssisədə, firmada vəzifəli şəxsə müəyyən tapşırıqlar, işlər, vəzifələr yerinə yetirmək tövsiyə edilir.

Vəzifə təlimatı əmək kollektivində münasibətləri tənzimləməyə imkan verən sənədlərdən biridir. Vəzifə təlimatlarının işlənib hazırlanması hər bir işçinin vəzifələrinin əhatə dairəsini dəqiq müəyyən etməyə, iqiqat işdən (yəni eyni bir işin müxtəlif şəxslər tərəfindən yerinə yetirilməsindən) yaxa qurtarmağa, eləcə də istehsalın və məhsulun (işlərin, xidmətlərin) satışının bu və ya digər sahəsinə görə cavabdeh şəxsləri müəyyən etməyə imkan verir. Kollektivi onlarla, bəzən yüzlərlə işçidən ibarət olan *iri müəssisələrdə vəzifə*

təlimatları xüsusilə aktualdır.

Qərb ölkələrində vəzifə təlimatlarında çox vaxt bu və ya digər vəzifəni tutan şəxsin riayət etməli olduğu əxlaqi-etik normalar da göstərilir.

VƏZİFƏLİ ŞƏXS – dövlət müəssisəsində çalışan və kifayət qədər yüksək vəzifə tutan, mühüm qərarlar qəbul etmək, hüquqi əhəmiyyətli tədbirləri həyata keçirmək səlahiyyətləri olan işçi.

Ümumi mülki hüququn bütün sahələrində istifadə edilən “*vəzifəli şəxs*” anlayışı həmin sahələrin hamısı üçün eyni mənə daşır. Məsələn, cinayət hüququnda vəzifəli şəxs anlayışına vəzifə cinayətləri deyilən cinayətlərin xüsusi subyektləri daxildir.

Vəzifəli şəxslərə aşağıdakılar aiddir:

– nazirlik və idarələrin rəhbərləri, eləcə də onların yerli və mərkəzi hakimiyyət orqanlarındakı müavinləri;

– müəssisələr səviyyəsində direktorlar, şöbə rəisləri və digərləri.

VIDEO KONFRANSLAR – telefonla ikitərəfli ünsiyyətdir ki, video aparatının tətbiqi vasitəsilə video sırası ilə müşayiət olunur.

VİKRI (VICKREY) UİLYAM SPENSER (1914-1996) – Amerika iqtisadçısı, vergiqoyma,

rifah səviyyəsi iqtisadiyyatı, qiymətqoyma, şəhər nəqliyyatı problemləri üzrə 8 kitabın, 150-dən çox məqalə və nəşrlərin müəllifidir.

1996-cı ildə “Asimmetrik informasiyaların mövcudluğu zamanı stimullar iqtisadi nəzəriyyəsinə fundamental töhfəyə görə” Nobel mükafatı laureatı adına (C.Mirrlislə birgə) layiq görülmüşdür.

1935-ci ildə Konnektikut ştatında yerləşən Nyu-Neyvendə Yel Universitetini bitirmiş, magistr (1937) və doktorluq (1947) dərəcəsinə Kolumbiya Universitetində almışdır. Vergiqoyma problemləri üzrə ABŞ və digər ölkələrdə, həmçinin, BMT-də hökumət və digər təşkilatlarda dəfələrlə məsləhətlər vermişdir.

Onun tədqiqatlarının predmeti tam informasiyanın (informasiya asimmetriyası) olmadığı şəraitdə hökumət, xüsusi şirkətlər, həmçinin istənilən təşkilatlar tərəfindən strateji qərarların öyrənilməsi olmuşdur. Vikri vergiqoymanın optimal səviyyəsinin tapılmasını özünün əsas vəzifəsi hesab etmişdir. O yazırdı ki, həmin səviyyə əməyə olan stimulları “boğmağa” deyil, işçiləri stimullaşdırmağa xidmət etməlidir. Ötən əsrin 40-cı illərinin axırlarında iqtisadi səmərəlilik və sosial bərabərliyin tələbləri arasında balans nail olunan mütərəqqi vergiqoyma sisteminin təşkil edilməsini göstərən model qurmuş, vergiqoymanın optimal sisteminin yaradılması ilə bağlı olan iki fundamental problemi ilk dəfə olaraq dürüst göstərmişdir. 25 ildən sonra Mirris Vikrinin modeli bazasında optimal mütərəqqi vergiqoyma modelinin yaradılması ilə bağlı problem daha təkmlil həllini tapmışdır.

Vikri iqtisadi stimulların işlənib

hazırlanmasında pioner olmuşdur. Onun tədqiqatlarının mühüm hissəsi müxtəlif növdən olan auksionların fəaliyyət mexanizminə toxunurdu və onun mühüm komponenti informasiya asimetriyasıdır. Müəyyən növdən olan auksionlar üçün işlənilmiş, sosial cəhətdən arzu edilən stimullara çatmaq məqsədilə resursların bölgüsü mexanizminin təhlilinə Vikrinin fundamental yanaşmaları, verilən layihələrin potensial sponsorlar tərəfindən ödənişə həqiqi hazırlığını aşkara çıxarmaq, tələb olunanda müxtəlif ictimai layihələrin qiymətləndirilməsində sonrakı tətbiqini tapdı. Vikrinin əsərləri ictimai xidmətlər sferasında qiymət-qoyma sahəsində də praktik əhəmiyyətə malik olmuşdur. Bu iqtisadi nəzəriyyədə yeni istiqamət formalaşdırmış, əsas komponenti informasiya asimetriyası olan sığorta bazarları, kredit bazarları, auksionlar, firmanın daxili təşkili, vergiqoyma sistemi, sosial sığortanın daha dərin anlaşılmasına imkan vermişdir.

VİKSELEM MODELİ – ictimai nemətlərin verilməsinin təhlili ilə bağlı K.Vikselin tərəfindən təklif olunan könüllü mübadilə modeli.

Bu modelə görə: 1) hər bir ictimai nemət xüsusi vergi hesabına maliyyələşməlidir; 2) həmin nemətin hansı miqdarda verilməsi barədə cəmiyyətin bütün üzvlərinin yekdilliyi lazımdır. Həmçinin, fərdlər əvvəlcə verəcəkləri (ödəcəkləri) vergi barədə məlumatlandırılmalı, daha sonra isə nemətin verilmə səviyyəsi barədə məsələ həll olunmalıdır.

VİKSEL KNUT (1851-1926) – Viksel 1851-ci ildə Stokholmda orta sinfə aid ailədə anadan olmuşdur və

həyatında ilk dərəcəni riyaziyyat üzrə 1876-cı ildə Upsala Universitetində almışdır. Sosial problemlərə olan marağı onu o dövrdə doğumun məhdudlaşdırılması nəzəriyyəsi adlanan neomaltuzizmə, sonralar isə iqtisadi nəzəriyyənin öyrənilməsinə gətirmişdir. 1885-ci ildə Vikselə qalan kiçik miras ona iqtisadi nəzəriyyənin öyrənilməsi üçün nəinki İngiltərə, Fransa, Almaniya və Avstriyanı səyahət etməyə, həmçinin, o dövrün aparıcı islahatçıları ilə görüşməyə imkan vermişdir.

Tarix Knut Viksel qədər ziddiyyəti başqa bir iqtisadçı tanımamışdır. Viksel iqtisadçılar arasında Rikardo, Tünnen, Valras və Bem-Baverki özü üçün dörd avtoritet seçmişdir və öz həyatını ümumi müvazinət, Avstriya kapital, faiz və son hədd məhsuldarlığına əsaslanan bölüşdürmə nəzəriyyələrinin birləşdirilməsinə həsr etmişdir. Onun birinci işi olan “Dəyər, kapital və renta” (1893) kitabı, sadəcə, daha böyük “Siyasi iqtisad üzrə mühazirələr” kitabına (1901-1906) müqəddimə idi. Bu kitabdən əvvəl dövlət maliyyəsi sahəsinə aid “Maliyyə nəzəriyyəsi üzrə tədqiqatlar” (1896) və monetar iqtisadiyyat sahəsi üzrə digər işi “Faiz və qiymət” (1898) nəşr olunmuşdur.

1895-ci ildə o, vergi yükü haq-

qında dissertasiya yazaraq Upsala Universitetində doktor dərəcəsinə almış, 1899-cu ildən 1916-cı ilə qədər burada dərs deyərək iqtisadi nəzəriyyə üzrə ilk üç kitabına birini də əlavə etmişdir – “Siyasi iqtisad üzrə mühazirələr”.

Vikselin kitabları Kembric, Avstriya və Lozanna məktəblərinin mülahizələrini özündə birləşdirərək iqtisadi nəzəriyyəyə çoxsaylı düşəlişlər və təkmilləşmələr gətirmişdir. Onun faydalılıq haqqında irəli sürdüyü mülahizələr Cevonsun, Menqer və hətta, Valrasın fikirlərini təkmilləşdirmişdir, onun son hədd məhsuldarlığı haqqındakı fikirləri isə Uistid, Barone və Con Beyts Klarkın müvafiq fikirlərini üstələmişdir.

Viksel mükəmməl rəqabətin resursların effektiv yerləşdirilməsində müsbət roluna baxmayaraq, gəlirlərin “ədalətli” bölgüsünü təmin etmədiyini başa düşmüş ilk iqtisadçı idi.

Onun şah əsəri olan “Faiz və qiymətlər” kitabında Viksel Tukun qiymət səviyyəsi pulun kəmiyyəti ilə deyil, əmtəə və xidmətlərə ümumi xərclərlə ifadə olunan milli gəlirlə müəyyən edən qeyri-kəmiyyət pul nəzəriyyəsinə qayıdaraq əhəmiyyətli dərəcədə müasir makroiqtisadiyyatın əsaslarını qoymuşdur. Tukun arqumentasiyasından imtina edərək, Viksel köhnə kəmiyyət nəzəriyyəsinə yenilik gətirdi. Burada o, xərc axınlarını vurğulayaraq, pul kəmiyyətinin birbaşa kassa qalıqları vasitəsi ilə qiymətlərə təsirini faiz dərəcəsinin tərəddüdlərinin qiymətlərə dolaylı təsirinə ayırmışdır.

Viksel 1926-cı ildə 74 yaşında vəfat etmişdi.

VİNDİKASIYA İDDİASI – cavabdehə yad, qanunsuz sahib olmadan öz əmlakını (əşyasını) tələb etmək haqqında mülkiyyətçinin iddiası, əmlakın geri qaytarılması haqqında sahib olan qeyri-mülkiyyətçiyə sahib olmayan mülkiyyətçinin iddiası. Bu halda mülkiyyətçi özünün başqası tərəfindən qanunsuz ələ keçirilmiş əmlakının geri alınmasını tələb edir. Bir sıra dövlətlərdə vindikasiya iddiasına əsasən mülkiyyətçi tərəfindən öz əmlakının tələb edib almaq qaydası ona əsaslanır ki, daşınmaz əmlakın sahibi onun mülkiyyətçisidir.

VİP (ing. *VIP, very important person*) – 1) Beynəlxalq münasibətlər sistemində “xüsusi əhəmiyyətli persona” ifadəsinin ixtisar edilmiş forması; məsələn, ali dövlət vəzifələrindən birini tutan şəxs, ictimai xadim və s. beynəlxalq etiketə görə, bu cür şəxslərin qəbul edilməsinin xüsusi qaydaları nəzərdə tutulur.

VİREMENT – bankın müştərisinin pul vəsaitlərinin bir hesabdan digər hesaba nağdsız köçürülməsi. Virementdən sığorta və təkrar sığorta müqavilələri üzrə hesablaşmalarda istifadə edilir.

VİRTUALLIQ – real obyektin ən yeni informasiya texnologiyaları və telekommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə generasiya edilən, onunla fiziki əlaqəsi olmayan obrazı.

VİRTUAL BİRJA – informasiya texnologiyaları və telekommunikasiya vasitələri sayəsində istifadə olunan işgüzar əlaqələrin özü özünə xidmət edən sis-

temi. Bu sistemdə “oferta-aksept” rejimində əqdlərin rəsmiləşdirilməsi zamanı hər bir istifadəçi vasitəçilərsiz çıxış edir və göstərilən xidmətlər müqabilində faiz dərəcələri tətbiq olunmur.

VİRTUAL KOLLEKTİV – müəyyən spesifik xidmətlərə tələbat yarandıqda müvafiq mü-təxəssislərin (insan qruplarının) potensial imkanlarının məqsədyönlü şəkildə, lazımi xidmətləri təqdim edə biləcək sistem kimi (təşkilat kimi fiziki kollektiv təsis edilmədən) birləşdirilməsi.

VİRTUAL KORPORASIYA – biznesin baza növünü, onun təchizatçıları və istehlakçıları əhatə edən işgüzar bazar mühiti. Onların fəaliyyəti informasiya və telekommunikasiya texnologiyası vasitəsi ilə inteqrasiya edilir və əlaqələndirilir.

VİRTUAL MAŞIN – bu konsepsiya ötən əsrin 60-cı illərinin sonunda ABŞ-ın Massaçusets ştatındakı Kembric Universitetində meydana gəlmişdir. Bu sistemlər bir kompüterin daxilində müxtəlif məqsədlər üçün yaradılmışdır və müxtəlif fərqli əməliyyat sistemləri ilə işləməyə imkan verir. Virtual maşın sistemlərini tətbiq edərək, kompüter daxilində “yeni kompüterlər” yaratmaq üçün əsas kompüterin sürətinin və operativ yaddaşının kifayət qədər böyük olması zəruri şərtlərdən biridir. Bu cür işləmək üçün kifayət qədər “güclü” kompüterə malik olmaq lazımdır.

VİRTUAL RESURS – intellektual resursların (biliklər, təcrübə və s.) virtual şəkildə, yəni onlarla fiziki əlaqəsiz istifadə edilə biləcək xüsusi növü.

VİRTUAL TƏŞKİLAT – müəyyən xassələrə və parametrlərə malik olan bütöv obyektin elementləri arasında münasibətlərin, funksional əlaqələrin elektronika vasitələri ilə imitasiya edilən sistemi. Arxitektör, dizaynerlər və proqramçılar bu sistemdən təşkilatçının niyyətlərini obrazlı şəkildə bədii təqdimatı üçün istifadə edirlər.

VİRTUAL ŞİRKƏT (ing. *virtual company*) – 1) təşkilatdır, virtual reallıqda, məsələn, internet şəbəkəsinin kibernetik fəzasında fəaliyyət göstərən şirkət. Belə şirkətin bütün istehsal fəaliyyəti prosesi məhz bu virtual reallıqda həyata keçirilir. Onun idarə edilməsi isə həm virtual fəzada, həm də real gerçəklikdə baş verir. Məsələn, maliyyə hesablaşmaları prosesi adi qaydada həyata keçirilir. İdarəetmənin bu üsulu *parallel management* adlanır. Virtual şirkətlər, məsələn, kompüter proqramlarının, bilavasitə toxunulmaqla hiss edilməyən ayrı-ayrı nemətlərin alqı-satqısı sahəsində, konsaltinqdə, həmçinin, reklam biznesində fəaliyyət göstərir; 2) iri layihənin icrası müddətinə müvəqqəti yaradılmış, çox vaxt təşkilati baxımdan rəsmiləşdirilməmiş, bir sıra şirkətlərin istehsal, maliyyə və intellektual qüvvələrini bir yerə cəmləşdirən müəssisə. İşgüzar fəallıq, güclərin birləşdirilməsi və qarşılıqlı təsir informasiyanın ötürülməsi, kompüter şəbəkələrinin tətbiqi ilə telekonfransların keçirilməsi vaxtı dəqiq koordinasiya hesabına əldə edilir.

VİRTUAL YADDAŞ – kompüter tərəfindən yerinə yetirilən proqramın ölçüsü, tətbiqi yad-

daş qurğusunun ölçüsündən böyük olduqda istifadə olunan müvəqqəti yaddaş. Məsələn, kompüterin tətbiqi yaddaş qurğusunun ölçüsünün cəmi 64 Mbayt olduğuna baxmayaraq, o 4 “Qbayt” qədər virtual yaddaşdan istifadə edə bilər.

VİRULENTLİK – ətraf mühitə təsir edən əlverişsiz amillərin məcmusu.

VİTRİN – satış üçün təqdim olunmuş müxtəlif predmetləri nümayiş etdirmək üçün şüşələnmiş yeşik, şkaf və ya pəncərə. Vitrin ticarət reklamının mühüm vasitəsi kimi ticarətdə geniş tətbiq edilir. Vitrinin tərtibatının əsasını təbii malın reklam nümayişi prinsipi təşkil edir. Bir qayda olaraq, vitrinin kompozision tərtibatının elementləri kimi istifadə edilən və ya mağazanın inventarı olan mal nümunələri satılır.

VİTTE SERGEY YULİYEVİÇ (1849-1915) – holland mənşəli rus dövlət xadimi, qraf (1905).

1892-ci ildə Rusiya imperiyasının Yollar və maliyyə naziri, 1903-cü ildə Nazirlər Kabinetinin,

1905-1906-cı illərdə Nazirlər Şurasının sədri işləmişdir. Şərab inhisarının tətbiqinin (1894), qızıl monometallizminin tətbiqi ilə nəticələnən pul islahatının (1897), Sibir dəmir yolu tikintisinin təşəbbüskarı olmuşdur. Stolipinin aqrar islahatlarının bəzi müddəalarını işləmişdir,

məşhur 1905-ci il 17 oktyabr manifestinin müəllifidir.

VIZER FRIDRIX FRAYXERR FON (1851-1926) – avstriya iqtisadçısı, avstriya

məktəbinin nümayəndəsi. 1883-cü ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. 1883-1902-ci illərdə

Paris Universitetinin professoru olmuşdur. 1903-1926-cı illərdə Vyanada K.Mengerin kafedrasına rəhbərlik etmişdir. 1917-1918-ci illərdə Avstriya-Macaristan İmperiyasında ticarət naziri işləmişdir.

Elmi fəaliyyətinin əsas hissəsini avstriya məktəbinin ideyalarının əsaslandırılması təşkil edir. O marjinalizmin bir çox ideyalarına ad və izah verdiyinə görə məşhurlaşmışdır. İlk dəfə olaraq məhz o “son faydalılıq”, “Hossenin birinci qanunu” kimi terminləri iqtisadi ədəbiyyatlara gətirmişdir.

VİZER QANUNU – bu, istənilən əşyanın real dəyəri və faydalılığıdır, digər resurslardan hazırlana biləcək digər əşyaların əldə olunmayan faydalılığıdır ki, bu, əşyanın alınmasına sərf olunur. Bu prinsipə müvafiq olaraq, rəqabət aparən şirkətlərin istehsal amilləri hər bir istehsala əlverişli olan kəmiyyəti məhdudlaşdırır. Həmçinin, sözügedən istehsalda məhsulun qiyməti bu amillərdən alternativ yolla istifadə nəticəsində əldə qiymətlilərin məbləğindən aşağı ola bilməz. F.Vizer hesab edirdi ki,

məsrəflər, faydalılıq kimi qurbanlar gətirir.

F.Vizer dövlətin iqtisadiyyata fəal hərəkətlərinin tətbiqinə qarşı çıxırdı. Alim insanları öz mülkiyyətlərini qorumağa çağırırdı. Həmçinin, o, xüsusi mülkiyyəti özünü doğruldan yeganə mümkün təsərrüfatçılıq forması hesab edirdi.

VOSTRO HESABLARI – valyuta əməliyyatlarının mühasibat uçotunda, bank və ya digər təşkilatlardakı depozitdə dollar (və ya digər valyuta) aktivləri olan xarici müxbir bankların hesabları. “Nostro” hesablarından fərqli olaraq, hərfi mənada, bu termin “sizin hesabınız” deməkdir.

WWW (WORLD WIDE WEV) – “Ümumdünya hörümçək toru” adlanıb, internet vasitəsilə ötürülən sənədlərdən ibarətdir. Ümumdünya Torunun (WWW) əsasını lazımı sənədlərin ünvanlarını göstərən əla-

qələr sistemi təşkil edir. Əlaqənin yaradılması texnologiyalarından asılılığı aradan qaldırmaq məqsədilə “WWW” üçün xüsusi ünvan sistemi “URL” (universal ünvan göstəricisi) sənədin adı ilə birgə ona çatma protokolu da göstərir.

Y

**YAQUBOV SAKİT MƏM-
MƏDİ OĞLU** (1953) – Azər-
baycan iqtisadçısı, i.e.d., prof.

1980-ci ildə Moskva İqtisadi-Statistika İnstitutunda "Heyvandarlıqda əmək məhsuldarlığının iqtisadi-sta-

tistik tədqiqi" mövzusunda namizədlik, 1993-cü ildə həmin institutda "Azərbaycanda heyvandarlığın inkişafının statistik qiymətləndirilməsi metodologiyası və təhlili" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

S.Yaqubov statistika üzrə Azərbaycan Respublikasında ikinci elmlər doktorudur. O, 120 çap vərəqi həcmində 100 elmi və metodik əsərin, o cümlədən 2 monoqrafiya, 1 dərslik və 4 dərs vəsaitinin müəllifidir.

2000-ci ildən Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində kafedra müdürüdür.

YALANÇI SAHİBKARLIQ – kredit almaq, rüsumlardan azad olmaq və ya digər əmlak mənfəəti əldə etmək, yaxud qadağan edilmiş fəaliyyəti gizlətmək məqsədi ilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək niyyəti

olmadan müəssisə və ya digər hüquqi şəxsin yaradılması.

YAN TƏSİR – bir şəxsin əməllərinin başqalarının maddi rifahına təsiri.

YANACAQ SƏNAYESİ – müxtəlif yanacaq növlərinin çıxarılması və emalı ilə məşğul olan sənaye sahələrinin məcmusu. Yanacaq sənayesinə neftçixarma, neftayırma, qazçıxarma, qazayırma, torf və şist sənayesi daxildir. Yanacaq sənayesi ağır sənayenin ən mühüm sahələrindən biridir. Azərbaycan Respublikası keçmiş SSRİ-nin yanacaq sənayesinin, xüsusilə də neftçixarma və neft emalı sənayesinin formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır. SSRİ 1941-1945-ci illər müharibəsində Bakı nefti olmasaydı, faşizm üzərində qələbə çala bilməzdi.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin yanacaq sənayesində yeni mərhələ başlanmış, onun ölkənin iqtisadi yüksəlişində, Azərbaycanın dünyaya iqtisadiyyatına inteqrasiya edilməsində rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

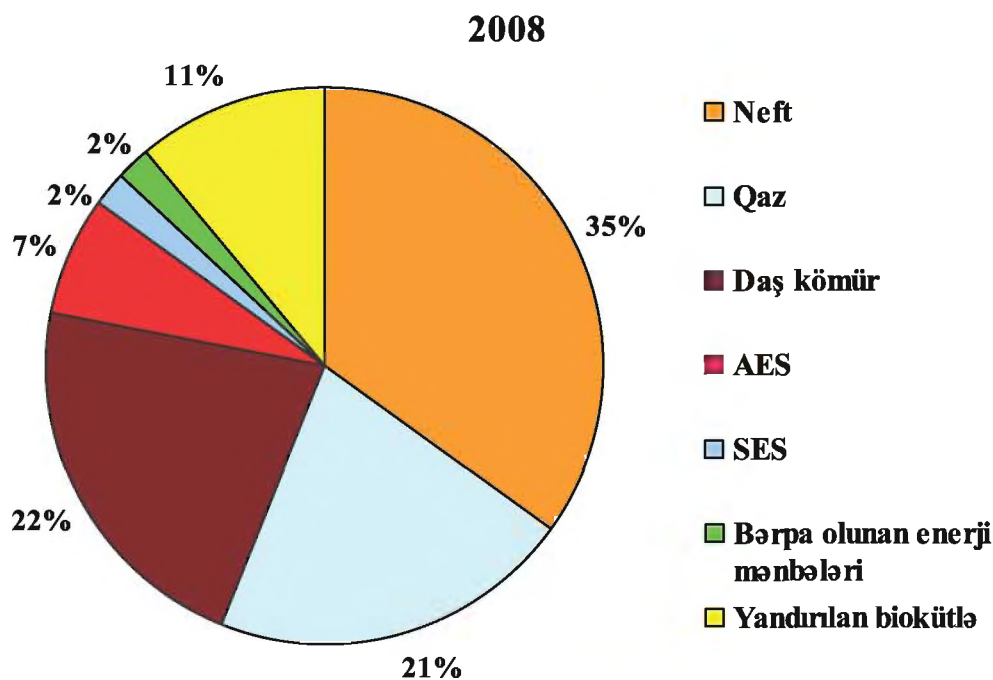
YANACAQ-ENERGETİKA KOMPLEKSİ – enerji resurslarının hasilatı və onların müxtəlif enerji növlərinə çevrilməsini reallaşdıran istehsal və xidmət sahələri məcmusu. Ya-

nacaq-enerji kompleksinə karbohidrogenlər hasilatı, emalı, elektroenergetika və onunla bağlı saxlama, nəql, təchizat infrastrukturunu daxildir. Mühüm sosial-iqtisadi multiplikator rolunu oynayan, yüksək investisiya tələb etməsi ilə fərqlənən yanacaq-enerji kompleksinin hər bir ölkənin enerji təhlükəsizliyinin əsasında dayanaraq makroiqtisadi göstəricilərinin formalaşmasında, sosial-rifah səviyyəsinin yüksəlişində əhəmiyyəti daim genişlənir. Hazırda dünya iqtisadiyyatında Yanacaq Energetika Kompleksinin investisiya tələbləri 1 trilyon ABŞ dollarından çoxdur.

"YANAN" PULLAR – iqtisadiyyatın müəyyən sahəsində daha yüksək (çox vaxt spekulyativ) mənfəət əldə etmək imkanı yarandıqda iqtisadiyyatın bir sahəsindən digərinə köçürülə biləcək pul vəsaitləri.

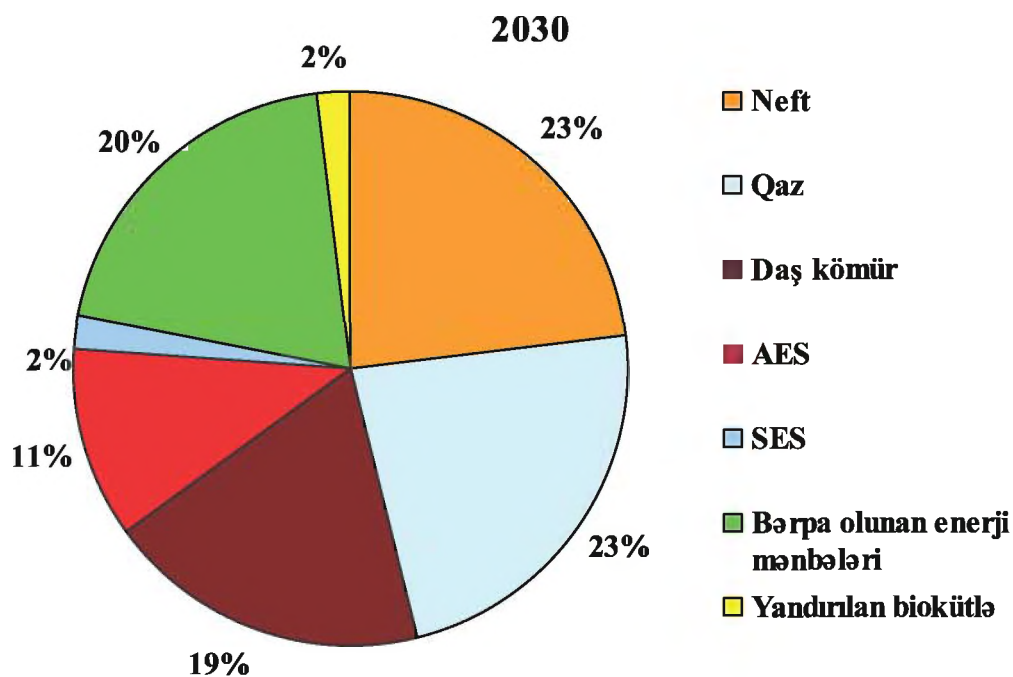
"Yanan" pullardan çox vaxt fond bazarında bu və ya digər qiymətli kağızların dəyərini artırmaq, yaxud azaltmaq məqsədilə spekulyativ oyunlar zamanı istifadə edilir. Bundan əlavə, xərcini qısa müddətdə çıxarmaq dərəcəsi yüksək olan qısamüddətli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində də "yanan" pullardan istifadə etmək olar.

Dünya yanacaq-enerji balansının strukturu

Qrafik 1

Dünya yanacaq-enerji balansının qiymətləndirilməsi

Qrafik 2

Cədvəl 1

Azərbaycanda 2000-2008-ci illər dövründə neft hasilatı və emalı gücü arasında nisbət

Göstəricilər	İllər						
	2000	2002	2003	2005	2006	2007	2008
İstehsal, mln. ton	14,02	15,33	15,38	22,21	32,27	42,59	44,7
Emal, mln. ton	8,3	6,3	6,3	7,4	7,5	7,	7,37
Emal gücü, mln.ton ildə	20	20	20	20	20	20	20
Nisbət: güc/mədən	1,43	1,31	1,3	0,9	0,62	0,47	0,45
Hasilat və emal arasında fərq, mln. ton	5,71	9,16	9,04	14,73	24,72	35,06	37,33

“Yanan” pulların əsas xarakteristikası onların yüksək mobilliyidir. Bu cür pullar iqtisadiyyatın bir sahəsindən digərinə, eləcə də qısa müddətdə maksimum mənfəət qazanmaq üçün ölkənin və dünyanın müxtəlif regionları üzrə sürətlə hərəkət edir. “Yanan” pullar uzunmüddətli və yüksək məsrəf tələb edən layihələrin əsası ola bilməz.

YANĞINDAN VƏ DİGƏR KORTƏBİİ HADİSƏLƏRDƏN SİĞORTALANMA – tikililərin, avadanlığın, məhsulun, xammalın, materialların, ev əmlakının və digər maddi dəyərlərin müxtəlif sığorta növləri kompleksi. Onu çox zaman “yanğından sığortalanma” adlandırırlar; belə ki, sığortaçının məsuliyyəti ilkin olaraq yalnız

yanğından itkilər ilə məhdudlaşır. Keçmiş SSRİ-də 1921-ci il oktyabrın 6-da qəbul edilmiş qanunvericilik aktına görə xüsusi təsərrüfatların yanğından sığortalanması nəzərdə tutulurdu. Sonra sığortalanan əmlakın dairəsi genişləndi və sığorta təminatının səviyyəsi yüksəldi. Tədricən kortəbii hadisələrdən sığorta növləri genişləndi: ildırım vurması, partlayış, zəlzələ, fırtına, leysan, dolu, sürüşmə tufanı və s. Bununla əlaqədar “odlu sığorta” termini əvəzinə “oddan və digər kortəbii hadisələrdən sığortalanma” termini işlənməyə başladı.

Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2007-ci il 25 dekabr tarixində, İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2010-cu il 11 may tarixində, İcbari sığortalar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Qaz-turbin elektrik stansiyası

Geotermal enerji

Nüvə enerjisi yaradan mexanizm

İstilik ES

Yüksəkgərginlikli elektrik xətləri

Külək turbinləri (alternativ enerji)

Elektrik xətləri

2011-ci il 24 iyun tarixində qəbul olunmuşdur. Bu qanunların müvafiq maddələrində yanğından və digər fəvqəladə hadisələrdən sığortalanmanın qaydaları öz əksini tapmışdır.

YANĞINDAN VƏ TƏBİİ FƏLAKƏTLƏRDƏN SIĞORTALANMA – həcminə görə vahid və ya yaxın sığorta məsuliyyətində birləşən əmlak sığortası növlərinin məcmusu.

“YANILMALAR” NƏZƏRİYYƏSİ (ing. *random-walk theory*) – bu nəzəriyyədə qiymətli kağızların qiymətlərinin dəyişməsi hər hansı, hətta, əvvəlki dəyişikliklərlə əlaqədar olmayan səbəblər üzündən baş verə bilər. Bu, həmin dəyişmələrin proqnozlaşdırılmasını qeyri-mümkün edir.

“Yanılmalar” nəzəriyyəsinin tətbiqi

Konyunkturanın proqnozlaşdırılması üzrə mütəxəssislərin əleyhdarları bu nəzəriyyədən istifadə edərək qiymətli kağızların qiymətlərinin cari və gələcək dəyişmələri barədə həmin qiymətlərin əvvəlki dəyişmələri əsasında verilən proqnozların səhv olmasını sübut etməyə çalışırlar.

YANLIŞ MALİYYƏ HESABATLARI (ing. *fraudulent financial reporting*) – maliyyə hesabatlarının istifadəçilərini aldatmaq məqsədilə qabaqcadan düşünülmüş təhriflərdən, maliyyə hesabatlarında məbləğlərin və açıqlanan məlumatların göstərilməməsi kimi səhvlərdən ibarətdir.

YAPON İQTİSADI MODELİ – İkinci Dünya müharibəsində viran olmuş Yaponiya iqtisadiyyatı sonralar nəinki dirçələ

Cədvəl 1

Yaponiya iqtisadiyyatının bəzi inkişaf planları¹

Planın adı və əhatə etdiyi dövr	Qarşıya qoyulan məqsəd
İqtisadi özünütəminatmənin beşillik planı (1956-1960-cı illər)	İqtisadi müstəqilliyə nail olunması, tam məşğulluğun təmin edilməsi
Yeni uzunmüddətli iqtisadi plan (1958-1962-ci illər)	İqtisadi artımın yüksək həddə çatdırılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, tam məşğulluğa nail olunması
Milli gəlirin iki dəfə artırılması planı (1961-1970-ci illər)	İqtisadi artımın yüksək həddə çatdırılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, tam məşğulluğa nail olunması
Ortamüddətli iqtisadi plan (1964-1968-ci illər.)	Ölkənin inkişafındakı uyğunsuzluqların ləğv edilməsi
Rifah dövləti yaradılması üçün beşillik plan (1992-1996-cı illər)	Həyat səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılması
Struktur islahatlarına dair iqtisadi və sosial plan (1996-2000-ci illər)	Ölkənin iqtisadi və sosial strukturunda əsaslı islahatların həyata keçirilməsi

¹Mənbə: Индикативное планирование: теория и пути совершенствования. СПб., 2000, с.38-39.

bildi, həm də dünyada rəqabətə davamlı iqtisadiyyat kimi tanındı. Səbəb Yaponiyanın uğurla reallaşdırılan iqtisadi inkişaf modeli idi.

Ötən əsrin 40-cı illərinin ortalarında Yaponiya inkişaf etmiş nəhəng hərbi sənaye kompleksinə malik idi. Burada hərbi diktatura qurulmuşdu, demokratik azadlıqlar, demək olar ki, yox idi. Həmkarlar ittifaqları qadağan olunmuş, bürokratiya hökmranlıq edir, **dövlət nəzarəti və mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma mövcud idi**. Eyni zamanda, inhisarlaşmanın yüksək səviyyəsi, əsas məhsul növlərinin qiymətlərinə nəzarət və çoxişlənən malların qıtlığı vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirirdi. İkinci Dünya müharibəsində məğlubiyyətə uğramış Yaponiya öz torpaqlarının 52 faizini itirmişdi və ərazisi 368,5 min kvadrat kilometr, əhalinin sayı 75 milyon nəfər idi.

Adalarda kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün əlverişli şərait yox idi. Çoxsaylı dağlar, dağ silsilələri, şiş qayalar, dərin uçurumlar yapon adalarının böyük hissəsini yaşamaq üçün əlverişsiz edirdi. Ümumiyyətlə, ölkə ərazisinin 60 faizinin dağ və vulkan zonalarından ibarət olması kənd təsərrüfatının inkişafı üçün ciddi problemlər yaradırdı.

İkinci Dünya müharibəsində məğlubiyyət Yaponiya üçün bir tərəfdən bütün müstəmləkə torpaqlarının itirilməsi, ağır işğal rejiminin tətbiqi, süni surətdə yaradılmış stereotiplərin və ideoloji dəyərlərin dəyişməsi idisə, digər tərəfdən yeni həyatın başlanğıcı, hər şeyin “yenidən

qurulması” demək idi.

Maraqlıdır ki, yaponlar hər şeyi müharibənin üzərinə atmadılar. Onları qayğılandıran əsas məsələlərdən biri ərzaq probleminin necə həll ediləcəyi idi. Bu problemin həlli dövlətə inamın bərpası, ölkə əhalisinin böyük hissəsinin həyat səviyyəsinin və məşğulluğunun təmin edilməsi demək idi. Axı Yaponiyanın fəal əhalisinin yarısı aqrar sektorda məşğul idi. Məhz ona görə də müharibədən sonrakı Yaponi-

yanın dirçəlişinə yönəlmiş tədbirlər sistemində ilk addım kimi torpaq islahatına başlamaq nəzərdə tutulmuşdu. Qeyd edək ki, Yaponiya üçün torpaq məsələsi həmişə xüsusi spesifikaya malik olmuşdur. Bu, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ərazinin kiçikliyi, dağlıq rayonların üstünlük təşkil etməsi, yaşayış üçün əlverişli olmaması ilə bağlıdır. İslahat üzərində iş 1945-ci ilin ikinci yarısında başlanmışdı. Həmin il dekabr ayının 9-da ABŞ qərargahı Yaponiya İmperator hökumətinə Memorandum təq-

dim etdi. Bu Memorandum sonralar “Kəndlilərin azad edilməsi haqqında Direktiv” adını aldı. Sənəddə aşağıdakı müddəaları əhatə edən islahatın layihəsi nəzərdə tutulmuşdu:

- yerində olmayan (torpaqla məşğul olmayan) mülkiyyətçilərin torpaqlarının kəndlilərə verilməsi;
- torpaqların işləməyən mülkiyyətçilərdən münasib qiymətlərlə satın alınması;
- gəlirlərə uyğun illik üzvlük

haqları ödəməklə, icarəçilərin torpaq almaq imkanlarının təmin edilməsi üçün tədbirlər həyata keçirilməsi;

- qiymətlərin sabitləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı kooperativlərinin yaradılması və onların fəaliyyətinin dəstəklənməsi;
- təkmilləşdirilmiş texnikanın yayılması.

Bu sənədin fərqli cəhəti ondan ibarət idi ki, burada ilk dəfə olaraq ABŞ-ın mövqeyi rəsmi surətdə ifadə olunmuşdu. Əlbəttə, amerikalıları bu addımı atmağa vadar edən təkcə yoxsul

yapon kəndlilərinə qayğı deyildi. Ölkədə kommunist qüvvələrinin mövqeyinin gücləndiyi bir vaxtda amerikalıların ölkə üzərində nəzarəti itirməsi təhlükəsi vardı.

1946-cı il martın 15-də Yaponiya hökuməti islahat layihəsini təqdim etdi. Layihənin əsasını 1945-ci ilin dekabrında qəbul edilmiş qanun təşkil edirdi. Amma həmin sənədə qarşı çıxanlar da oldu. İlk növbədə, 1946-cı ilin fevralında Kəndlilər

İttifaqının təsis qurultayı qanunu kəskin tənqid etdi. Lakin İkinci Dünya müharibəsindən qalib çıxmış ölkələrin daxil olduğu İttifaq Şurasının fəaliyyəti bu məsələnin tənzimlənməsində həlledici rol oynadı. Şurada SSRİ tərəfindən torpaq məsələsi qaldırıldı. Sosializm və kapitalizm sistemləri arasında mövcud olan antaqonist ziddiyyətlər ilk dövrlərdə özünü o qədər də açıq büruzə vermirdi.

1946-1950-ci illərdə Yaponiya-

da mahiyyəti aşağıdakılardan ibarət olan ikinci torpaq islahatı həyata keçirildi: torpaqda işləyən fermerlərə torpaq üzərində mülkiyyət hüquqları verildi, icarəçi olmaq istəyənlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər müəyyənləşdirildi. **İslahat nəticəsində ölkədə icarənin köhnə mülkədar sisteminə son qoyuldu, icarə haqları xeyli aşağı düşdü, kənddə sosial vəziyyət yaxşılaşdı, müharibə vaxtı didərgin düşmüş minlərcə qaçqının xeyli hissəsi öz yurdlarına qayıtdı, kənd təsərrüfatı kooperativləri yenidən quruldu, onlara nəzarət xeyli yumşaldıldı. Fermerlərin sığortalıması sistemi formalaşdı, torpaqdan istifadənin yaxşılaşmasına, aqrar mədəniyyətin inkişafına xidmət edən assosiasiyalar yaranmağa başladı. İstehsalın inkişafı, onun infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi işləri genişləndirildi.**

Bununla belə aqrar sektora dövlətin sərt nəzarəti hələ də qalırdı, çünki sosial ədalətsizlik hallarının güclənməsi meyilləri özünü göstərirdi. Bu elə dövr idi ki, 3 milyondan artıq insan tələfatı verən Yaponiyanın iqtisadiyyatı dağılmış vəziyyətdə idi. İtkilərin ümumi məbləği 64,3 milyard iyena idi ki, bu da ümumi milli sərvətin dördüdə bir hissəsini təşkil edirdi. Dağıdılmış tikililərin ümumi dəyəri, hesablamalara görə, 22,2 milyard iyena və ya bütün itkilərin məbləğinin 1/3 hissəsindən çox idi.

Yaponiya kəskin böhran keçirirdi. 1946-cı ildə kapitalizm dünyasının sənaye məhsulunda

onun payı 1,7 faiz azalaraq Kanada və İtaliyadan sonra 7-ci yerə düşmüşdü.

Yaponiyanın əsas iqtisadi rəqibi olan ABŞ İkinci Dünya müharibəsindən sonra həm Yaponiya bazarında, həm də Sakit Okean regionunun bazarlarında öz mövqələrini möhkəmləndirmək üçün yapon istehsalçılarını sıxışdırıb çıxarmağı özünün vacib vəzifəsi sayırdı. Bu da nəzərə alınmalıdır ki, İkinci Dünya müharibəsindən qalib çıxan SSRİ ilə ABŞ bir-biri ilə qarşılıqlı vəziyyətində idilər. Həmin dövlətlərin münasibətlərini gərginləşdirən səbəblərdən biri də o idi ki, ABŞ-ın Çin barəsində planları iflasa uğramışdı. Bütün bu ziddiyyətli amillərə baxmayaraq, Yaponiyada dövlətin siyasi quruluşu saxlanıldı ki, bu da iqtisadiyyatın dirçəlməsində mühüm rol oynadı.

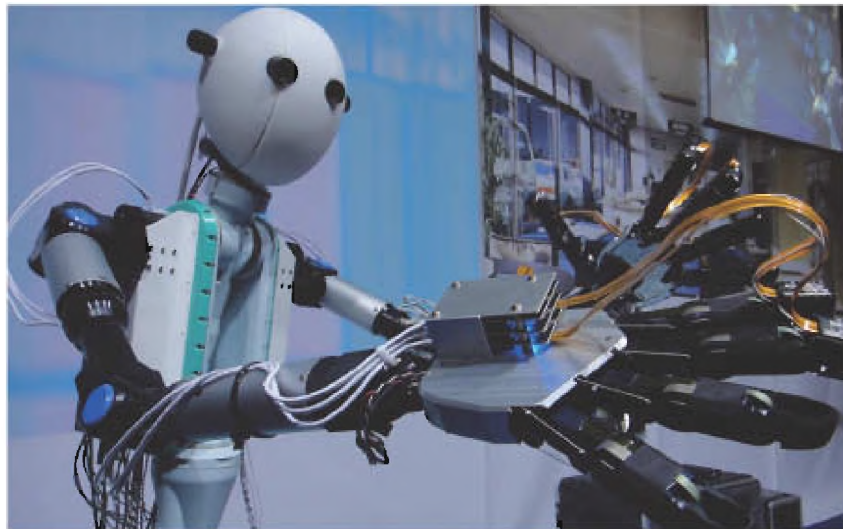
Yaponiyanın iqtisadi inkişafına təkan verən amillərdən biri o oldu ki, sənayeçilərlə hökumət arasında isti münasibətlər qorunub saxlanıldı. Bu işə sənayeçilərin itkilərinin hökumət tərəfindən kompensasiya edilməsinə dair bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə nəticələndi. Müharibədə təslim olmaq haqqında qərarın qəbul edildiyi gün – 1945-ci il avqustun 14-də hökumət “Ordunun və başqa təşkilatların əlində olan hərbi materiallarla bağlı fəvqəladə tədbirlər haqqında” qərar qəbul etdi. Qərara görə, 100 milyard iyena məbləğində maddi dəyərlər hərbi sənaye kompleksinin şirkətləri arasında bölüşdürüldü. Bu, yapon inhisarçılarına böyük hədiyyə idi. 1946-cı ilin iyulunda parlamentdə qə-

bul edilmiş hökumətin iqtisadi proqramında sənayenin mühüm sahələrinə əsas diqqət

yetirilməsi (energetika probleminin həlli məqsədilə kömür istehsalının artırılması, kənd

təsərrüfatı üçün gübrə istehsalının artırılması və s.), iqtisadiyyatın dirçəlməsinə yönəldilmiş şəxsi təşəbbüslərə güclü maliyyə dəstəyi göstərilməsi (sənayeyə kömək üçün Yaponiya Bankı xətti ilə kapital qoyuluşlarına kreditlərin verilməsi), iş yerlərinin yaradılması üçün maliyyə vəsaitlərinin ayrılması, müharibə dövrü dağıntılarının bərpası üzrə müəssisələrin, ictimai işlərin təşkili məsələləri ön plana çəkildi.

Yaponiya inkişaf modelində sənayenin baza sahələrinə xüsusi diqqətin yetirilməsi, bunun üçün dövlət tərəfindən güclü maliyyələşdirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Hökumət iqtisadi fəallığı artırmaq üçün nəzarətsiz qiymət artımından ehtiyat etmədən pul emissiyasını artırır və hesab edirdi ki, ölkəni xilas etmək üçün bu, hökmən lazımdır. O, iqtisadi böhrandan çıxmağın yolunu, inflyasiyaya məhəl qoymadan, istehsal həcmələrinin artmasında görürdü. Baxmayaraq ki, bu zaman ən çox zərərçəkənlər xırda istehsalçılar olurdular. Bir müddətdən sonra parlamentdə Sosialist Partiyası qələbə qazandı. Lakin onun yeritdiyi siyasət ölkədə iqtisadi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Əlbəttə, hökumətin belə tez-tez dəyişməsi ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərirdi. Müharibədən sonra iqtisadiyyata dəyən zərbələrdən biri dağıdılmış sənaye idisə, digər zərbə sənaye müəssisələrində qalan sənaye avadanlıqlarının ABŞ-a təzminat ödənişləri hesabına müsadirəsi

idi. Beləliklə, Yaponiya iqtisadiyyatı dəyərli sənaye avadanlıqlarının total müsadirəsi kimi böyük təhlükə ilə qarşı-qarşıya qalmışdı. Hökumət başa düşürdü ki, ölkədə iqtisadi vəziyyəti normallaşdırmaq lazımdır. **Bu istiqamətdə ilk addım kimi vergi yükünün azaldılmasına üstünlük verildi.**

Yaponiya məğlub edildikdən sonra ölkənin inkişafı ilə bağlı qərarların qəbulunda ikihakimiyyətlik özünü göstərirdi. Belə ki, real siyasi və iqtisadi qərarlar həm Amerika ordusunun işğal qərargahı, həm də müharibədən sonra fəaliyyət göstərən Yaponiya hökuməti tərəfindən qəbul edilirdi. **Bu cür ikitirəlik yeni problemlər yaradırdı. Məsələn, Yaponiya hökuməti iri konsernləri iqtisadiyyatın lokomotivləri hesab edirdisə, Amerika siyasətçiləri bu nəhəngləri nəinki Yaponiya, həm də bütün dünyaya üçün fəlakətlər mənbəyi hesab edirdilər. Yaponiyanın güclü hərbi sənaye kompleksindən gələcəkdə aqressiv istifadə etməməsi üçün Amerika qərargahı iri inhisarçı konsernlərin (dzaybasu) ləğv edilməsi məqsədini qarşıya qoydu və onların hissə-hissə satılmasına dair bir sıra tədbirlər həyata keçirdi. Yaponiyanın iki iri ticarət şirkəti – Mitsui və Mitsubisi yüzlərlə struktura bölündü.**

Rus alimi N.N.Drujinin “Япония: экономическое чудо” kitabında qeyd edir ki, bütövlükdə Yaponiyada aparılan islahatları qiymətləndirərkən belə nəticəyə gəlmək olar ki, müharibədən sonra mərkəzləşdirmənin aradan

Nissan zavodu

qaldırılması siyasəti öz bəhərlərini verdi və bir çox istehsal inhisarları öz yerini artan iştirakçılar arasında yaranan rəqabətə verdi. Bazar qapanmadı. Bütövlükdə Yaponiyada bir sıra antiinhisar tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində səmərəli rəqabət mübarizəsi başlandı ki, bu da sürətli iqtisadi artıma zəmin yaratdı.

Dünyada ABŞ-ın iştirakı ilə baş verən hadisələr Yaponiyada da sənaye istehsalının inkişafına

güclü təkan verdi. ABŞ 1950-ci ildə BMT-nin bayrağı altında Koreyada müharibəyə başladığı zaman Yaponiyanın hərbi ixracının 2/3 hissəsi bu müharibə ilə bağlı idi. Nəticədə 1951-ci ilin sonlarında Yaponiyada sənaye məhsulunun həcmi müharibədən əvvəlki səviyyəyə çatdı, 2 il sonra isə iqtisadi artım 50 faizi ötdü. 1955-ci ildə Yaponiya Ticarət və Tariflər haqqında Baş Müqaviləyə (QATT) qoşuldu. Artıq Yaponiyada inkişafın əla-

qələndirilməsi siyasəti məqsəd-yönlü xarakter aldı. Hökumət konseptual iqtisadi planların işlənilib hazırlanmasına üstünlük verdi. 1955-ci ildə birinci beşillik plan qəbul edildi. Rəsmi adı "İqtisadi müstəqilliyin əldə edilməsinin beşillik planı" olan bu plan 1956-1960-cı illəri əhatə edirdi. Onun başlıca məqsədləri iqtisadi müstəqilliyə və məşğulluğun artımına nail olmaq idi. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün ölkənin sənaye bazasının gücləndirilməsi, regionların inkişafına kömək göstərilməsi, milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, daxili bazarın qorunması, yeni texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi, qiymətlərin sabitləşdirilməsi və resurslardan qənaətlə istifadə edilməsi məsələləri ön plana çəkildi.

İqtisadçılar Yaponiyanın iqtisadi inkişafını aşağıdakı mərhələlərə bölürlər:

XX əsrin ayrı-ayrı dövrlərində Yaponiyada orta iqtisadi artım sürəti aşağıdakı kimi olmuşdur:

50-ci illər – 14,9%

60-cı illər – 11,3%

70-ci illər – 4,5%

80-ci illər – 3,8%

90-cı illər – 1,8%.

– müharibədən sonrakı islahatlar

– 1946-1952-ci illər;

– yüksək inkişaf mərhələsi – 1953-1973-cü illər;

– enerjidaşıyıcılarının qiymətlərinin artması, dünya iqtisadiyyatına çıxış – 1974-1989-cu illər.

Ötən əsrin 90-cı illərinin iqtisadi böhranı işsizliyin müəyyən dərəcədə artması ilə nəticələnmişdi. İndinin özündə də bu rəqəm, beynəlxalq ekspertlərin

hesablamalarına görə yüksəkdir (4-4,2%). Ümumiyyətlə, Yaponiyada və digər Asiya ölkələrində müzdü əməklə məşğul olanlar arasında işsizlik səviyyəsi adətən aşağı olur. Bunun səbəbi başqa amillərlə yanaşı, sosial əməkdaşlıq ənənələrinin qorunub saxlanması, iş yerlərində tədris işinin yüksək səviyyədə təşkili ilə bağlıdır. Yaponiya iri korporasiyaların güclü fəaliyyət göstərdiyi “Keyreuu” adlanan qrupun əsasını təşkil edir ki, burada da mülkiyyət və kontrakt münasibətlərinə üstünlük verilir. Yaponiyada iri biznes ilə kiçik biznes arasında qarşılıqlı əlaqə digər ölkələrə nisbətən daha yüksək səviyyədə formalaşmış və ildən-ildə güclənir. Burada vacib məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, əhalinin əmanətə qoyduqları gəlirlər bütün gəlirlərin 15-20%-ni təşkil edir və bankların resurslarının formalaşmasında mühüm mənbə rolunu oynayır. Yaponiyada dövlətə məxsus olan 13 bank fəaliyyət göstərir. Bunların sırasına İxrac-İdxal Bankı, Yaponiya İnkişaf Bankı, kiçik sahibkarlığa xidmət edən bir neçə xüsusi ixtisaslaşdırılmış dövlət bankı daxildir. Bu fakt onu göstərir ki, dövlət bütün bankların özəlləşdirilməsini məqsəd kimi qarşıya qoymamalıdır.

Dövlət özünün düşünülmüş iqtisadi siyasətində pul-kredit, vergi, gömrük-tarif mexanizmlərindən uğurla istifadə edir, infrastruktur sektoru, təhsil, elmi-tədqiqatlar və digər bir neçə sahədə öz mühüm rolunu saxlayır. Yaponiya hərbi xərclərə digər inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən az büdcə vəsaiti ayıran

ölkələrdən sayılır. Dövlət büdcəsinin ÜDM-ə nisbəti 25-27% arasında təbəddüd edir. Bir müddət, xüsusilə də 1990-cı illərin ortalarında yaranmış büdcə kəsiri nəticəsində ölkənin xarici borcları artmağa meyil etdi.

XXI əsrin birinci onilliyində dünyanın ən qabaqcıl və inkişaf etmiş ölkələrindən biri kimi tanındı, yaşayış səviyyəsi yüksək olan bir dövlətə çevrildi. Bu fenomeni təhlil edərkən belə nəticəyə gəlmək olar ki, düşünülmüş iqtisadi siyasət, ölkə əhalisinin mentaliteti, tarixi ənənələrə sadiqlik, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıqda milli maraqların, iqtisadi təhlükəsizliyin ön plana çəkilməsi – bütün bunlar Yaponiyanın indi də 2008-2010-cu illərdə Yaponiyada baş vermiş dağıntılara, dünya maliyyə böhranının fəsadlarına baxmayaraq dünyanın aparıcı ölkələri sırasında olmasını təmin etmişdir.

YARARLILIQ MÜDDƏTİ – elə vaxt və ya müddətdir ki, onun ərzində əmtəə (mal), əşya, xidmət öz xassələrini fəaliyyətini və istifadəsini təmin edən ölçüdə saxlayır.

YARDARLIQ – torpağın qədimdə icarəyə verilən forması: icarə haqqı torpaq mülkiyyətcisinə məhsulla (bəzən məhsulun yarısı və daha çox hissəsi qədər) ödənilirdi.

YARMARKA (alm. *Yahrmarkt* – illik bazar) – 1. Əsasən topdansatış ticarət və sərğidə nümayiş etdirilən nümunə üzrə əmtəələrin satın alınması üçün sənaye və ticarət təşkilatlarının, kommersantların, sənayeçilərin dövrü olaraq təşkil etdikləri iclaslardır. 2. Əmtəələrin müəyyən yerdə dövrü olaraq təşkil olunmuş müzakirəsi və bazarı. Avropada X əsrdən məlumdur. Yarmarka əsasən xalq toplanmalarının, böyük kilsə bayramlarının kəşfiyyəti yerdə, eləcə də çox qorunan və ən az vergiyə cəlb olunacaq yerlərdə təşkil olunurdu. Yarmarkanın mahiyyəti XI və XII əsrlərdə daha da artdı. XVIII əsrin sonuna kimi Avropanın şərq və qərb hissələri arasında bütün ticarət mübadiləsi yarmarkanın köməyiylə baş verirdi. XIV və XV əsrlərdə Brügge, XVI əsrdə isə Lion şəhəri yarmarkanın mərkəzinə çevrildi. XVI əsrdə Medina-del-Kampo (İspaniya) və Antverpen

Leypsiq yarmarkasının yeni əraziləri

*Yarmarkaya (Leypsiq) giriş qapıları – iki qat “M”
(alm. Doppel-M) yarmarkasının simvolu*

1800-cü ildə Leypsiq yarmarkasında ticarət

şəhəri (Belçika) beynəlxalq yarmarka və kredit mərkəzi oldu. XVIII əsrdə hələ XIII əsrdən Leypsiqdə məşhur yarmarka beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edirdi. XIX əsrdə ticarət münasibətlərinin genişlənməsi və daxili vergi rüsumlarının ləğv edilməsi, xüsusilə dəmir yollarının çəkilməsi, əmtəələrin yeridilməsi təhlükəsizliyinin artması, nəhayət, kommivoyajerlərin əmələ gəlməsi ilə yarmarkalar tənəzzülə uğradı və onların əksər hissəsi bağlandı. Əmtələrin bilavasitə satışı əvvəlcə nümunə üzrə, sonra standart üzrə satışla əvəz olundu. Bir çox iri yarmarkalar əmtəə nümunələrinin sərgisinə çevrilirdi ki, burada ticarət əmtəə birjasında olduğu kimi aparılırdı. Öz inkişafı ilə Leypsiq yarmarkası hər şeydən əvvəl əlverişli coğrafi mövqeyinə, yerli tacir enerjisinə, eləcə də ticarət edən polyak və rus tacirlərinə verilən güzəştlərə borcludur. Yalnız bir çox yarmarkalar, o cümlədən Leypsiq yarmarkası ümumi iştirakı bölə bilmədilər. XIX əsrdə Leypsiq yarmarkası tədricən nümunələr üzrə əmtəə bazarına çevrildi. Burada yarmarka müzaidəsi zamanı təşkil olunan sənaye sərgiləri və daimi əmtəə nümunələri sərgisi keçirilirdi. Yarmarkalar hələ ötən əsrin ikinci yarısından başlayaraq elmi-texniki konqreslərin və simpoziumların keçirilməsi ilə müşayiət olunurdu. Elə Leypsiq yarmarkası da 1969-cu ildə universal yarmarkadan çoxsahəli yarmarkaya çevrildi və yalnız işgüzar dairələrin görüş yerinə yox, həm də elmi-texniki və iqtisadi informasiya sahəsində

beynəlxalq mərkəz kimi qəbul olundu. Müasir yarmarkalar üçün isə ümumi universal yarmarkalardan sahə, çox zaman texniki, geniş istehsal malları yarmarkalarına keçid meyli xarakterikdir.

Hazırda beynəlxalq yarmarkaların əsas fəaliyyət istiqamətləri Beynəlxalq Yarmarkalar İttifaqı (BYİ) tərəfindən nizamlanır. Bu təşkilat beynəlxalq yarmarkaların işinin daha da səmərəli təşkili və beynəlxalq yarmarkaların daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə 1925-ci ildə Parisdə yaradılmışdır.

YARYOMENKO YURİY VA-SİLYEVİÇ (1935-1996) – iqtisad elmləri doktoru (1978),

SSRİ EA-nın müxbir üzvü (1987), Rusiya EA-nın akademiki (1991), Rusiya EA-nın İqtisadiyyat şöbəsinin

akademik-katibinin müavini (1992) olmuşdur. MDU-nun İqtisadiyyat fakültəsini və Pekin Universitetini bitirmişdir. 1960-1973-cü illərdə SSRİ Dövlət Plan Komitəsinin Elmi-Tədqiqat İqtisadiyyat İnstitutunda şöbə müdiri, 1973-1986-cı illərdə laboratoriya müdiri, direktor müavini, 1986-1988-ci illərdə Elmi-Texniki Tərəqqinin İqtisadiyyatı və Proqnozlaşdırılması İnstitutunun direktoru, 1991-ci ildə SSRİ prezidentinin iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri işləmişdir. Sosial-iqtisadi inkişafın proqnozlaşdırılmasının nəzəriyyəsi və metodologiyası, sahələrarası modelləşdirmə, struktur in-

vestisiya siyasətinin konkret istiqamətlərinin işlənilib hazırlanması onun tədqiqatlarının əsasını təşkil edir.

YAŞ AKKUMULYASIYASI – bir sıra yaşlarda, daha çox 0 və 5 rəqəmləri ilə qurtaran yaşlarda qonşu yaşlara nisbətən daha çox adamların sayının və ya demoqrafik hadisələrin toplanması. Sorğu zamanı yuvarlaqlaşdırma nəticəsində yaşın bilərəkdən və ya təsadüfən sistematik təhrifi baş verir. Əhalinin yuvarlaq (akkumulyasiya olunan say) və digər yaşlarda hadisələrin sayının nisbətini xarakterizə edən xüsusi göstəricilərin köməyi ilə ölçülür. Güclü yaş akkumulyasiyası zamanı statistik müşahidə yolu ilə alınmış yaş tərkibi haqqında məlumatlar, adətən, yuvarlaqlaşdırılmış və qonşu yaşlardakı ədədlərin həqiqi nisbətindən bərpası üçün səlisləşdirilir. Ədədlərin akkumulyasiyası göstərilən səbəblər nəticəsində təkcə yaş üzrə bölünməyə görə yox, həm də vaxtın digər xüsusiyyətlərinə, məsələn, nikahın davamlılığına, verilən ərazidə yaşama davamiyyətinə və s. görə də baş verə bilər.

Orta yaş – əhalinin yaş strukturunun, yaxud demoqrafik hadisələrin yaş üzrə bölüşdürülməsinin təxmini ümumiləşdirilmiş xarakteristikası. Orta yaş əhalidə, yaxud nəsildəki bütün insanların, həmçinin həmin demoqrafik hadisə baş vermiş insanların yaşlarının (məsələn, nikaha daxil olanların orta yaşı, boşananların orta yaşı) orta hesabı kimi hesablanır. Orta hesab kəmiyyət kimi, müşahidə və ya hadisə anına olan insan –

ilin ümumi sayını insanların, yaxud hadisələrin müvafiq sayına bölməklə tapılır. Əgər bölgü yaş intervalı üzrə verilərsə, onda intervalın ortası yaşın qiyməti hesab olunur. Kiçik yaşlarda ölümün azalması orta yaşı aşağı salır, böyük yaşlarda isə onu artırır. Faktiki mövcud əhalidə demoqrafik hadisələr baş verdikdə, orta yaş göstəriciləri də demoqrafik proseslərin əvvəlki dinamikasının oxşar təsirinə məruz qalır. İki və bir neçə əhali qrupu müqayisə edildikdə, bu proseslərin təsirini ayırmaq çətin olduğu üçün orta yaş göstəricisi nadir hallarda tətbiq olunur.

YAŞAYIŞ MINİMUMU – insanın sağlamlığını və həyat fəaliyyətini qoruyub saxlamağa imkan verən minimum zəruri istehlak xərclərinin dəyəri. Başqa sözlə, yaşayış minimumu – minimum istehlak səbətinin dəyəri və icbari ödənişlərin cəmindən ibarət sosial normadır.

İstehlak səbətinin, eləcə də məcburi ödənişlərin dəyər və məbləğidir.

Yaşayış minimumundan əhalinin yaşayış səviyyəsinin, minimum əmək haqqının, minimum pensiya, təqaüd və müavinətin, aztəminatlı vətəndaşlara sosial dövlət yardımının qiymətləndirilməsi və büdcənin təyini zamanı istifadə olunur.

Adambaşına tələb olunan yaşayış minimumu mütəmadi olaraq istehlak səbətinə əsasən təyin edilir. Əmək haqqının və qocalığa görə pensiyanın miqdarı yaşayış minimumuna əsasən tənzimlənir.

Bəzi ölkələrdə (məsələn, Rusiyada) yaşayış minimumu hər

Cədvəl 1

Azərbaycanda 2006-2012-ci illərdə yaşayış minimumunun dəyişməsi dinamikası

İllər	Adambaşına düşən yaşayış minimumu	Əmək qabiliyyətli əhalinin yaşayış minimumu	Pensiyaçıların yaşayış minimumu	Uşaqların yaşayış minimumu
2012	108	116	84	87
2011	95	102	72	76
2010	87	96	68	72
2009	84	92	65	69
2008	70	79	55	59
2007	64	70	49,7	52,4
2006	58	61	45	47

rüb mərkəzləşdirilmiş metodika, bütövlükdə ölkə və ayrı-ayrı regionlar üzrə istehlak nemətlərinin minimal toplusu (ərzaq, sənaye malları və xidmətlər) və onların qiymətində olan qiymətləri əsasında təyin edilir. Yaşayış minimumu əhalinin hər nəfəri üzrə və əsas demografik qruplar: əmək qabiliyyətli əhali, yaşlılar və uşaqlar üzrə hesablanır. Mərkəzdə və yerlərdə bu hesabatın bir neçə mərhələdə aparılması nəzərdə tutulur. Birinci mərhələ – elmi cəhətdən əsaslandırılmış minimal qidalanma normaları üzrə ərzaq dəstəsinin hesablanması (ərzaq səbəti); ikinci mərhələ – ölkə üzrə və ya regionlar üzrə orta qiymətlər hesabından natural ərzaq normalarının qiymətləndirilməsi; üçüncü mərhələ – qalan xərclərin – sənaye malları, dərman, mənzil haqqı və kommunal xidmətlərin haqqı. Gəlir səviyyəsi ən aşağı ailələrin ümumi xərclərində

onların nisbi payları nəzərə alınmaqla sosial yardıma və pulsuz sosial xidmətlərə ehtiyac olub-olmadığını müəyyən etmək üçün istifadə edilir. Statistika, elmi araşdırmalarda və proqnozlarda yaşayış minimumu yoxsulluq həddi hesab olunur. Gəlirləri yaşayış minimumu üzrə zəruri istehlak səviyyəsini

təmin etməyən əhali yoxsullara aid edilir.

YAŞAYIŞ MINIMUMU BÜDCƏSİ – şəxsin minimum yaşayışını təmin edəcək maddi nemətlərin dəyər ifadəsi, vergilər və digər məcburi ödənişlərin məcmusu. Ünvanlı sosial yardımların tətbiqi ilə əlaqədar olaraq istifadə olunur.

YAŞAYIŞ MINIMUMUNU MÜƏYYƏN EDƏN ƏMƏK HAQQI – bu, əmək haqqının ehtiyat ölçüsüdür ki, qanunvericilikdə təsbit olunan müəyyən göstəricidən aşağı ola bilməz. Təqaüd və əmək ödənişlərinin minimal ölçülərini, həmçinin AR vətəndaşlarına sosial ödənişlər və digər müavinətlərin ölçüsünü müəyyən edən zaman yaşayış minimumunun nəzərə alınması zəruridir.

Yaşayış minimumunun dəyəri qiymətlərin dəyişilməsini əks etdirməli və əhaliyə ödənişlərin indeksasiyası zamanı nəzərə alınmalıdır.

“YAŞIL KART” – avtomobil nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığorta

örtülməsinin (ödəməsinin) qarşılıqlı tanışması haqqında və beynəlxalq avtonəqliyyat daşımalarında meydana çıxan zərərlərin tənzimlənməsi üzrə qarşılıqlı yardımın göstərilməsi haqqında saziş.

“YAŞIL KART” SİSTEMİ – avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin xarici sahibləri tərəfindən zərərçəkmişlərə dəyən zərərin ödənilməsi problemlərini həll etmək üçün 1953-cü il yanvarın 1-dən Avropada Vahid Mülki Məsuliyyətin İcbari Sığortası haqqında Saziş (“Yaşıl kart”) fəaliyyət göstərir. Bu sazişə nəinki Avropanın, həm də Asyanın və Afrikanın 40-dan artıq ölkəsi qoşulmuşdur. Bu Sazişin adı “Yaşıl kart” – “Beynəlxalq Avtosığorta kartı”nın rəsmi adı olan sənədin rəngi ilə əlaqədardır. Bu sənəd avtonəqliyyat vasitələrinin sahiblərinə verilir və sığortalının gəldiyi ölkə şəraitində fəaliyyət göstərən və nəqliyyat vasitəsi sahibinin sığorta faktını təsdiq edən sığorta polisinin ekvivalentidir.

“YAŞIL KARTLAR” SİSTEMİ ÜZRƏ AVTOMOBİL NƏQLİYYATININ VƏ AVTONƏQLİYYAT MƏSULİYYƏTİNİN SİĞORTASI – dünyanın əksər inkişaf etmiş və digər ölkələri Beynəlxalq “Yaşıl kartlar” İttifaqının üzvləridir. Sığorta sənədi həqiqi olan, İttifaqın üzvü olan ölkənin sığorta cəmiyyəti tərəfindən verilən “Yaşıl kart”dır (“Green Card”). Bu ölkələrin sığorta təşkilatları sənədlərin tərtib olunmasının aparılmasını və “Yaşıl kart”ı verən sığorta təşkilatı tərəfindən zərərin tərtib edilməsi və ödənilməsi üzrə məsrəflərin və

xərclərin sonradan kompensasiyası ilə “Yaşıl kart” sahibləri tərəfindən üçüncü şəxslərə dəymiş ziyanın ödənilməsini öz öhdəsinə götürür.

YATAQLARIN KƏŞFİ, NEFT VƏ QAZIN HASILATI İLƏ ƏLAQƏDAR RİSKLƏRİN SİĞORTALANMASI – bu risklərin sığortalanmasının əmələ gəlməsi elmi-texniki tərəqqi ilə sıx əlaqədardır. Müasir qazma qurğuları təkcə mürəkkəb qazma avadanlığından yox, əksər hallarda həm də elektrik enerjisinin hasil edilməsi üzrə qurğuları, anbar və yaşayış binalarını, ehtiyat hissələri, yanacağı, ərzağı, içməli suyu, xilasedici vasitələri və s. daşıyan platformalara əsaslanan kompleks mühəndis qurğularından ibarətdir. Sığorta nöqtəyi-nəzərdən qazma qurğuları hər şeydən əvvəl risklərin və sığorta məbləğinin nəhəng kumulyasiyasını (cəmləşməsini) nəzərdə tutur.

YAZIÇILARIN SİĞORTALANMASI – 1980-ci illərin əvvəllərində inkişaf etmiş ölkələrdə, ilk növbədə, ABŞ-da yeni sığorta növü tətbiq edildi: böhtan, təhqir və plagiatda təqsirləndirildiyinə görə müəlliflərə (və nəşriyyatlara) qarşı mümkün məhkəmə proseslərinin maliyyə riskindən onların qorunması. Əgər belə prosesdə müəllif və ya nəşriyyat günahkardırsa, sığortaçı onların ödədiyi cərimə və kompensasiyaların ödənilməsi öhdəliyini üzərinə götürür. Sığortanın əmələ gəlməsi yazıçılara və nəşriyyatlara qarşı iddia hallarının xeyli yayılması ilə əlaqədardır. Sığortanın dəyəri kitabın qiymətinə daxil olur və

ya müəllifin qonorarından çıxılır.

YEM BALANSI – mövcud yem ehtiyatı ilə yemə olan tələbatın müqayisəsi. Yem balansını hesablayan zaman yem istehsalını yemlərə olan tələbatdan 15-20% artıq nəzərdə tutmaq lazımdır.

Hər təsərrüfatda möhkəm yem bazasının yaradılması və malqaranın iqtisadi cəhətdən əlverişli tam keyfiyyətli yemləndirilməsi üçün yem balansının böyük əhəmiyyəti var.

“YENİ AGENTLƏR” – kiçik biznesi əhatə edən özüməşğul əhali.

YENİ İQTİSADI PARADİQMA – iqtisadi fəaliyyətin mühüm cəhətlərini ifadə edən anlayışlar sistemi şəklində təcəssüm olunmuş elmi nəzəriyyə. Buraya ilkin konseptual sxemlər, iqtisadi problemlərin və onların həllinin qoyuluş modelləri, iqtisad elmində müəyyən tarixi dövrdə tətbiq edilmiş tədqiqat modelləri daxildir. Hazırda dünya elmində üstünlük təşkil edən iqtisadi paradigma XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində A.Smit, D.Rikardo, K.Marks, A.Marşall, L.Valras, C.Keyns, M.Fridman və başqa alimlərin əsərlərinin təsiri ilə formalaşmışdır. Bu nəzəriyyə artıq iqtisadi və sosial tərəqqinin tələblərini təmin etmir. Buna görə də bir sıra ölkələrdə və bütövlükdə dünya birliyi miqyasında alimlərin qarşısında mühüm bir problem – XXI əsrdə yeni iqtisadi paradigmanı yaratmaq problemi durur. Bu problemin mühüm tərkib hissəsi ilk növbədə müasir iqtisad elminin dünyada iki ən mühüm isti-

qamətini – kapitalizmin inkişafının iki alternativ modelinə xas olan ziddiyyətləri ifadə edən keynsçilik və neoklassizm istiqamətlərini uzlaşdırmaqdan ibarətdir:

– dövlətin iqtisadiyyata təsirinəndən istifadə etməklə;

– bazarın tənzimlənməsi mexanizmi əsasında.

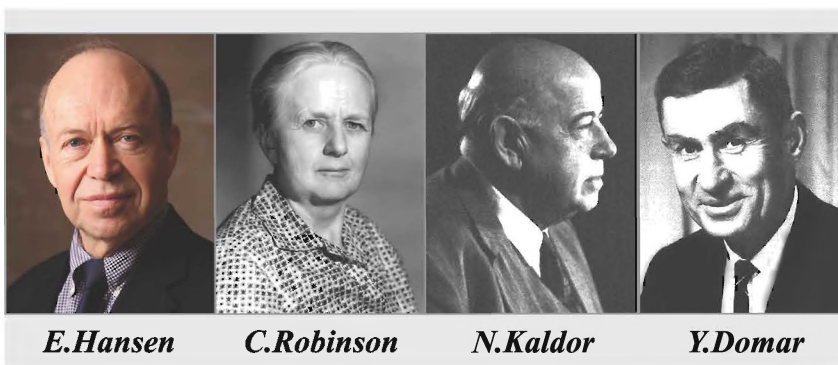
YENİ İQTİSADİ SİYASƏT (YİS) (Новая Экономическая Политика – НЭП) – SSRİ-də 1921-1924-cü illərdə həyata keçirilən və hərbi kommunizm siyasətini əvəz etmiş iqtisadi siyasət. NEP iqtisadiyyatı dirçəltmək məqsədilə bazar münasibətlərindən istifadə etmək cəhdi idi. Bu nisbətən uğurlu siyasət 1925-ci ildə başa çatdı. Vətəndaş müharibəsi və xarici hərbi müdaxilə başa çatan sonra ölkədə yaranmış bütün iqtisadi və siyasi şərait yeni iqtisadi siyasətə keçməyi tələb edirdi. Bu siyasət dinc təsərrüfat quruculuğuna istiqamətlənmiş bazar iqtisadiyyatına keçidin özünəməxsus əlaməti idi.

1922-1924-cü illərdə xalq maliyyə komissarı Q.Y.Sokolnikovun rəhbərliyi ilə həyata keçirilmiş və xüsusi əhəmiyyətə malik pul islahatı yeni iqtisadi siyasətin uğurlu tədbirlərindən biri hesab edilir. Bu pul islahatının uğuru əslində sənaye və kənd təsərrüfatı mallarının “qiymət qayçıları”nın ləğv edilməsindən asılı idi. 1926-cı ilə qədər iqtisadiyyat bərpa edildi və ölkənin xalq təsərrüfatı sosialist qaydaları üzrə yenidən qurulmağa başladı.

YENİ KEYNSÇİLİK – müharibədən sonrakı inkişaf şəraitin-

də bazar təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi konsepsiyasını əsaslandıran keynsçiliyin modifikasiyası, başqa sözlə, metodoloji baza kimi Keynsin birləşmiş nəzəriyyələrinin, müasir iqtisadi fikirlərinin sırasındadır.

Yeni keynsçilik 1950-ci illərin yarısında formalaşmış və 1970-ci illərin sonuna qədər Qərbin inkişaf etmiş ölkələrinin əsas iqtisadi siyasət konsepsiyası olaraq qalmışdır. Yeni keynsçiliyin əsas nümayəndələri E.Hansen, Y.Domar, C.Robinson, N.Kaldor və başqaları olmuşlar.

E.Hansen

C.Robinson

N.Kaldor

Y.Domar

Müharibədən sonrakı ilk onillikdə başlanan elmi-texniki inqilab (ETİ) və o dövrdə təsərrüfatın inkişafında mühüm dinamizm göstərən sosialist ölkələri ilə kəskin rəqabət şəraitində Qərbin inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadi siyasətlərində ön plana iqtisadi artımın çevikliyinə təmin edilməsi məsələsi çıxdı. Bununla belə, Keynsin nəzəriyyəsi bütövlükdə iqtisadi təhlilin qısamüddətli dövrü çərçivəsində iqtisadiyyata statistik yanaşma ilə fərqlənirdi, burada əsas makroiqtisadi parametrlər dəyişməz qalırdı. Yeni keynsçiliyin əksinə olaraq, əsas diqqəti iqtisadi dinamikliyə və iqtisadi tsikl nəzəriyyəsinə yetirirdi.

Yeni keynsçilik metodologiyası Keyns tərəfindən işlənmiş makroiqtisadi yanaşmaya əsaslanır. O cümlədən o, məcmu tələb, təklif, yığım, investisiyalar, milli gəlir və s. kimi məcmu xalq təsərrüfatı kəmiyyətlərindən istifadə edir. Bunlar da milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin əsas kəmiyyət əsasıdır. Lakin yeni keynsçilik statistik yanaşmaya qarşı tənqidlə çıxış etdi və Keynsin əsərlərində göstərilən uzunmüddətli dinamika elementlərinə üstünlük verdi.

Yeni keynsçilik çərçivəsində

tam məşğulluğun təmin edilməsinə istiqamətlənmiş iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi nəzəriyyəsi uzunmüddətli artım siyasətinin əsaslandırılmasına keçid baş verir.

Yeni keynsçilik Keynsin bazar təsərrüfatının makroiqtisadi tarazlığın avtomatik tətbiqinə qadir olmaması haqqında başlanğıc fərziyyəsini bölüşdürür, lakin ağırlıq mərkəzini böhranın təhlilindən bütövlükdə tsiklin mexanizminin yenidən qurulmasına keçirir. Bu, səmərəli tələb haqqında Keyns nəzəriyyəsinin inkişafı yolu ilə edilir, onun bazasında tsiklik dəyişikliklər yaradan iqtisadiyyatın makroiqtisadi komponentlərinin qar-

şılıqlı fəaliyyətinə baxılırdı. Ümumi milli məhsulun (ÜMM) faktiki səviyyəsinin potensial məhsuldan kənarlaşması səmərəli tələbin dəyişilmə nəticəsi kimi şərh edilirdi (Harrod artımının bu iki növü ilə yanaşı, sahibkarlıq artımını da ayırırdı). Bu proseslər iqtisadi inkişafın “uzun dalğalar” nəzəriyyəsi ilə qovuşurdu. Dövlət tərəfindən tələbin müntəzəm idarə edilməsi siyasəti əsaslandırılırdı.

“İqtisadi artım nəzəriyyəsi” (Harrod, Domar) milli gəlirin artım amilləri problemini, onun müddətliliyini, dinamik tarazlığını təmin edən şərtləri qarşıya qoydu. Bu nəzəriyyəyə əsasən “öz özünü saxlayan artım”, uzunmüddətli perspektivdə əmək məhsuldarlığının çevikliyi ilə, həmçinin, “kapital-məhsul” münasibətlərinin daimiliyi və milli gəlirdə mənfəətin payı ilə təmin edilir. İnteraktivlər və milli gəlir dinamikasının qarşılıqlı asılılığı xüsusilə tədqiq olunurdu. Bu məqsədlə multiplikatorun və akseleratorun qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan kumulativ proses nəzəriyyəsi işlənib hazırlanmışdı. Əsas nəticə odur ki, faktiki iqtisadi artım potensial artımla spontan (öz-özündən) olaraq üst-üstə düşə bilər, bu isə dövlətin müdaxiləsini zəruri edir.

Yeni keynsçilik ETT problemlərinə xüsusi diqqət yetirirdi. Belə ki, texniki inkişaf növləri və texnikanın göstəriciləri problemi işlənib hazırlanmışdı. Elmi tədqiqatların dövlət tərəfindən maliyyələşməsi və stimullaşması, yeni texnikanın tətbiqi, iqtisadiyyatın strukturunun yenedən qurulmasının zəruriliyi haq-

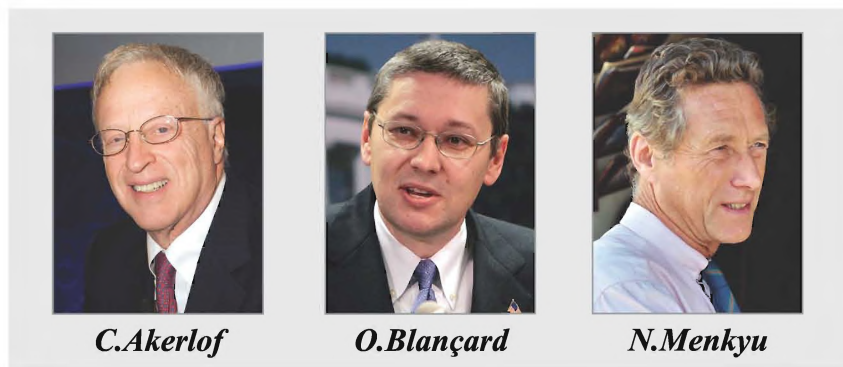
qında nəticəyə gəlinmişdir.

YENİ KEYNSÇİLİK NƏZƏRİYYƏSİ – 1980-ci illərin ortalarında yaranmışdır. Bu nəzəriyyənin nümayəndələri Amerika iqtisadçıları C.Akerlof, O.Blançard, N.Menkyu və başqalarıdır. Yeni keynsçilik nəzəriyyəsi yeni klassik nəzəriyyənin bir sıra prinsiplərini rədd edir.

Yeni keynsçilər yeni klassik nəzəriyyənin belə bir müddəasını əsassız hesab edirlər ki, faiz dərəcəsinin və real əməkhaqqının müəyyən səviyyəsində işçilər əmək təklifini seçməkdə sərbəstdirlər. Onlar vurğulayırlar

laşma vəziyyətinə çatması ləng gedir. Yeni keynsçilər belə hesab edirlər ki, iqtisadiyyat tarazlıq vəziyyətinə ləng çatdığına görə istehsal güclərindən tam istifadə edilməməsi və işsizlik uzun müddət mövcud ola bilər. Halbuki yeni klassik nəzəriyyədə iqtisadi resurslardan tam istifadə edilməməsi yalnız müstəsna qısa dövr ərzində davam edə bilər.

YENİ KLASSİK İQTİSADİ MƏKTƏB – qiymətlərin çevikliyi və pulun neytrallığı haqqında klassik modelin ilkin müddəalarına əsaslanaraq iqtisadi

C.Akerlof

O.Blançard

N.Menkyu

ki, iqtisadi durğunluq və tənəzzül kimi ekstremal şəraitdə fəhlələrin arzu etdikləri iş müddətini seçmək imkanı olmur. Bu şəraitdə onlar əmək təklifinin müəyyən həcmi ilə, o cümlədən öz istəklərinə rəğmən razılaşmağa məcburdurlar. Yeni keynsçilər yeni klassiklərin qiymətlərin və əməkhaqqının çevikliyi barədə fərziyyəsini rədd edirlər. Yeni klassiklərin fikrincə, bu çeviklik iqtisadiyyatda sabit tarazlığın saxlanmasını təmin edir. Yeni keynsçilər əmtəə bazarlarında qiymətlərin uyğunlaşmasının ləng olması barədə postulatı dəstəkləyir və belə hesab edirlər ki, məcmu tələb və məcmu təklif amillərinin taraz-

di tərəddüdləri təhlil edən elmi məktəb. Yeni klassik məktəb nəzəriyyəsi müxtəlif nəzəriyyələrin özünəməxsus sintezi: iqtisadi tərəddüdlər, real iqtisadi tsikl, rəşional gözləmələr, o cümlədən Lukasın tənqid nəzəriyyəsi. Adətən, qiymətlərin çevik olduğu bütün qısamüddətli iqtisadi modelləri bu nəzəriyyəyə aid edirlər. Yeni məktəbin əsas nümayəndələri K.Menger, F.Vizer, E.Bem-Baverk, U.Cevons, L.Valras, V.Pareto, C.Klark, A.Marşall, bu nəzəriyyənin müasir nümayəndələri isə C.Hiks, F.Hayek, C.Mil və R.Soloudur.

Yeni klassik nəzəriyyə iqtisadi qanunauyğunluqların aşkar edil-

məsi üçün aparılan təhlildə mürəkkəb riyazi aparatdan istifadə edir.

Ümumiyyətlə, əsas iqtisadi məktəblərin nümayəndələrinin mak-

roiqtisadi proseslərə baxışları əlaqəli şəkildə inkişaf etmişdir. Bu baxımdan aparıcı məktəblərin əsas müddələrinin müqayisəli təhlili aşağıdakı cədvəldə veril-

mişdir (bax: cədvəl 1).

YENİ MÜSTƏMLƏKƏÇİLİK – imperialist dövlətləri tərəfindən Asiyanın, Afrikanın və Latin Amerikasının suveren, in-

Cədvəl 1

Yeni iqtisad məktəblərin əsas müddələri

Göstəricilər	Neoklassik məktəb	Keynsçi məktəb	Monetaristlər
Subyektlərin motivasiyası	Rasional gözləmələr	Subyektiv motivasiya	Adaptiv gözləmələr
Pul	Pulun müstəqil dəyəri yoxdur, o, hesablaşma vahididir	Sərvətdir	Pul aktiv növlərindən biridir
Bazarların qarşılıqlı əlaqəsi	Bazarlar bir-biri ilə əlaqədə deyil	Bazarlar qarşılıqlı əlaqədədir	Uzunmüddətli dövrdə bazarlar neytraldır, qısamüddətli dövrdə pul bazarının dəyişməsi ilkindir
Subyektlərin fəaliyyətinin motivasiyası	Daha çox gəlir əldə edilməsi. Subyektlər rasional fəaliyyət göstərirlər	İnstitusional və psixoloji amillərin əhəmiyyəti böyükdür	
Qiymətlər	Çevikdir	Çevik deyillər (institusional amillərin təsiri)	Çevikdir
İqtisadiyyat	Təkmil rəqabət iqtisadiyyatı	Özütənzimlənən deyil	İdeal bazara yaxınlaşdırılmalıdır
İstehsal amilləri	Qarşılıqlı əvəzlənəndirlər	Qarşılıqlı əvəzlənən deyillər	Qarşılıqlı əvəzlənəndirlər
Dövlət siyasətinin istiqamətləri	Dövlət yalnız nağd pulun emitenti, vergi yığandır	Büdcə-vergi və kredit-pul. Məqsəd məcmu tələbi həvəsləndirməkdir	Kredit-pul (prioritet istiqamət). Məqsəd məcmu təklifi həvəsləndirməkdir
Məşğulluq	Tam məşğulluq mövcuddur	Natamam məşğulluq, məcburi işsizlik	Təbii işsizlik – iqtisadiyyat üçün normal hadisə
İqtisadiyyatda müvazinət	Real sektorun bütün bazarları daim müvazinətdədir	Müvazinət anidir, o daha çox istisnadır	Müvazinət tam məşğulluq vaxtı əldə olunur. Müvazinətsizlik dövlətin fəaliyyətindən doğur
Tənzimləyicilər	Qiymətlər, əmək haqqı, faiz dərəcəsi	Dövlət siyasəti (dövlətin əmtə və xidmətlər alışı, vergilər)	Pul kütləsi

kişaf etməkdə olan ölkələrinə zorla qəbul etdirilən qeyri-bərabər hüquqlar (iqtisadi və siyasi) münasibətlər sistemi; inkişaf etməkdə olan ölkələrin xalqlarının asılılığı və üstüörtülü şəkildə imperialist istismarı formasında saxlanılmasına yönəldilmiş dünya imperializmi strategiyası. Sistem kimi, yeni müstəmləkəçilik imperializmin müstəmləkə sisteminin dağılması, dünya sosialist sisteminin yaranması və inkişafı nəticəsində birbaşa müstəmləkə hökmranlığı, demək olar ki, tam ləğv edilən zaman yaranmışdır. Yeni müstəmləkəçiliyin ideoloji əsasını yeni müstəmləkəçilik nəzəriyyələri təşkil edir. Yeni müstəmləkəçiliyin əsas ideoloji silahı antikommunizmdir.

Siyasət sahəsində milli azadlıq hərəkatının artmasının, imperialist dövlətləri tərəfindən öz torpaqlarının itirilməsi labüdlüyünün nəticəsi kimi yaranan yeni müstəmləkəçilik, müstəmləkə və yarım-müstəmləkə ölkələrə siyasi müstəqilliyin “kөнүlü” verilməsi idi.

Yeni müstəmləkəçiliyin əsas ideoloji fəaliyyət istiqaməti kommunizm təhlükəsinin aradan qaldırılması idi. Yeni müstəmləkəçiliyin xarakterik xüsusiyyəti beynəlxalq iqtisadi birliklərin (“Ümumi bazar”, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və s.) zəif inkişaf etmiş ölkələrə ekspansiyasıdır.

Yeni müstəmləkəçilik siyasəti müstəmləkəçilik sisteminin dağılması şəraitində öz forma və metodlarını dəyişən “ənənəvi” müstəmləkəçiliyin birbaşa davamıdır.

YENİ MÜŞTƏRİLƏRİN AXTARIŞI İLƏ MƏŞĞUL OLAN TİCARƏT AGENTLƏRİ – ticarət heyəti. Onların vəzifələri perspektiv alıcılığın müəyyən edilməsi və onlara mal satmaq yolu ilə yeni müştərilərin əldə edilməsidir.

YENİ TEXNİKA VƏ TEXNOLOGİYA RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASI – iki istiqamətə ayrılır: birinci istiqamət texnikanın, qurğuların, texnologiyanın, texnoloji xətlərin sıradan çıxması işinin pozulması, məhv olması zamanı onların sığortalanmasıdır. İkinci istiqamət texniki və texnoloji yeniliklərin tətbiqi və ya onlarda baş verən dağılmalarla, dayanmalarla yaranan gözlənilməz və qeyri-əlverişli nəticələrdən sığortalanmadır.

YENİ SƏNAYE ÖLKƏLƏRİ (YSÖ) – iqtisadi inkişafın və sənayeləşmənin yüksək sürəti, əsaslı struktur dəyişiklikləri və dünya bazarlarına çıxış sayəsində dünya transformasiya prosesinə fəal qoşulmuş, inkişaf etməkdə olan ölkələr.

Yeni sənaye ölkələri sənayeləşmədə sanballı uğurlar qazanmış, emal sənayesi məhsullarının ixracını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmiş və bir sıra göstəricilər üzrə inkişaf etmiş ölkələrin aşağı eşelonuna yaxınlaşan inkişaf etməkdə olan ölkələr qrupudur. BMT-nin təsnifatına görə, YSÖ qrupuna Argentina, Braziliya, Honkonq, Malaziya, Sinqapur, Tayvan, Cənubi Koreya, Meksika və s. aiddir.

Yeni sənaye ölkələri iki fərqləndirici cəhətlə səciyyəvidir: birincisi, inkişaf etməkdə olan

başqa ölkələrlə müqayisədə əhəlinin hər nəfərinə düşən ümumi daxili məhsulun (ÜDM) nisbətən yüksək səviyyəsi; ikincisi, ixracın strukturunda xammalın deyil, sənaye məhsullarının üstünlük təşkil etməsi.

Yeni sənaye ölkələri sənayenin sürətli inkişafının gedişində dövlət iqtisadi tənzimləmənin spesifik metodlarından, ilk növbədə, elmi-texniki tərəqqinin (ETT) əsas istiqamətlərinə uyğun gələn və milli iqtisadiyyatların ixrac meylini təmin edən sahələrinin dəstəklənməsinə yönəlmiş səmərəli sənaye siyasəti mexanizmlərindən istifadə etmişlər. Yeni sənaye ölkələrinin sürətlə modernləşməsi təsərrüfatın təşkilinin müasir formalarını həmin ölkələrin milli ənənələrə əsaslanan və sosial-iqtisadi tərəqqinin ümumdünya meyillərinə qarşı həssas sosial təsisatları ilə üzvi şəkildə birləşməsi sayəsində mümkün olmuşdur. Şərqi Asiya regionu və Latın Amerikasına ölkələrinin bir qismi YSÖ sırasına aid edilir. YSÖ-nün iki qrupu vardır: birinci eşelon (Şimal-Şərqi Asiya modeli) və ikinci eşelon (Cənub-Şərqi Asiya modeli). Yeni sənaye ölkələrinin birinci eşelonuna dörd “əjdaha” aid edilir: Cənubi Koreya, Tayvan, Sinqapur və Honkonq. Bu qrupa daxil ölkələrin səciyyəvi cəhəti ictimai və özəl təşəbbüslərin sıx inteqrasiyası, dövlət, korporasiya və bazar tənzimləməsinin sıx inteqrasiyasıdır. Dövlət uzunmüddətli iqtisadi strategiya və məqsədyönlü sənaye siyasəti işləyib hazırlamaq və reallaşdırmaq yolu ilə kapital yığımasının, texnoloji prosesin, struktur

dəyişikliklərinin elə artım sürətini və əmək məhsuldarlığının elə artımını təmin edə bilmişdir ki, təkcə bazar mexanizmlərinə əsaslanmaqla nisbətən qısa müddətdə (iyirmi-otuz ildə) bu nəticələrə nail olmaq mümkün deyil.

Davamlı iqtisadi artım, adekvat sosial siyasət, ali təhsil sisteminin sürətli inkişafı sosial bərabərsizliyin yumşaldılması, gəlirlərin artması, əhəlinin müxtəlif təbəqələrinin və qruplarının həyat standartlarının əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsi üçün şərait yaratmışdır. Davamlı siyasi-iqtisadi inkişaf üçün baza olan orta sinfin formalaşması sürətlənmişdir. Məsələn, Cənubi Koreyada və bu qrupa daxil olan başqa ölkələrdə onların inkişafının konkret tarixi şərait ilə müəyyən edilən fərqlərə baxmayaraq, müasir qarışıq cəmiyyətin təşəkkülü və postsənaye inkişaf yoluna qədəm qoymaq üçün ilkin şəraitin təməli qoyulmuşdur. Bu qrupa daxil olan ölkələrin ikinci eşelonunda – Malaziya, Tailand və İndoneziyada da baş verən sənaye transformasiyası prosesləri çox cəhətdən oxşardır, hərçənd bu eşelonda həmin hadisələr zaman etibarlı ilə xeyli geri qalmışdır. Yeni sənaye ölkələrinin şimal qrupundan fərqli olaraq Şərqi-Asiya regionunun cənub hissəsində daha liberal siyasətdən istifadə edilmiş, birbaşa dövlət müdaxilə tədbirləri sistemindən daha çox makroiqtisadi, maliyyə və pul-kredit siyasəti metodlarına, ticarətin liberallaşdırılmasına və birbaşa xarici investisiyalara üstünlük verilmişdir. Sənayeləşmənin idxalı əvəz

edən mərhələsinin uzun müddət davam etməsi bu ölkələrin spesifikasiyası, həmin mərhələnin ilkin səviyyəsi ilə izah edilir. Regionun şimalında artıq qərarlaşmış həyat səviyyəsinə yaxınlaşmaq üçün bu ölkələr investisiya və ixracın stimullaşdırılmasını, struktur irəliləyişlərini davam etdirməklə təbii resurslarla və ya aşağı ixtisaslı ucuz işçi qüvvəsi ilə əlaqədar sahələrin çərçivəsindən kənara çıxmaq və daha yüksək ixtisaslı və daha texnoloji parametrlərlə fərqlənən sahələrin növbəti nəslini yaratmaq məsələlərini həll etməlidirlər. Şərqi Asiyanın yeni sənaye ölkələri müxtəlif ölkələrdə və dünyanın müxtəlif regionlarında müxtəlif dərəcədə təzahür etmiş və genişlənərək global böhrana çevrilmiş kəskin maliyyə böhranının mənbəyi olmuşdur. Bu böhran iqtisadi inkişafın həm Şimal-Şərqi Asiya modelinin, həm də Cənub-Şərqi Asiya modelinin zəif cəhətlərini üzə çıxarmışdır. İqtisadiyyatın həddən artıq sürətli inkişafı, “pis” kreditlər əsasında bank sisteminin həddən artıq genişlənməsi, investisiya fəaliyyətinin hədsiz geniş vüsət alması, spekulativ xarici kapitaldan asılılıq bu cür zəif yerlərə aiddir. Böhran həmin ölkələri iqtisadi inkişaf modellərini dəyişdirmək, struktur islahatların, o cümlədən dövlət iqtisadi tənziqləmə metodları və formaları sahəsində islahatların yeni mərhələsinə keçid zərurəti qarşısında qoymuşdur. Latın Amerikasının bölgəsindəki yeni sənaye ölkələrinə Latın Amerikasının regionunun sosial və texnoloji modernləşmə yoluna qədəm qoymuş və təbii, tarixi

və sosial-siyasi şəraitin həddən artıq müxtəlifliyi səbəbindən “qovub çatma sənayeləşdirilməsi”nin müxtəlif pillələrində olan ölkələr aiddir. Braziliya, Çili, Meksika, Uruqvay, Argentina bu yolda daha çox irəliləmişlər. Ümumiyyətlə, Latın Amerikasının ölkələrinin ixrac istehsalatlarının idxal edilən kapital əmtəələri ilə təchizatı üçün tələb olunan zəruri vəsaitin yoxluğu üzündən onların sənayeləşmənin idxalı əvəzləyən mərhələsində uzun müddət olması səciyyəvi haldır. Sənaye inkişafı ziqzaq xarakterli olmaqla, irəli çıxmış ölkələrin (1980-ci illərdə Braziliya, Meksika) geriləmə məqamları ilə yadda qalmışdır.

1990-cı illərin əvvəlləri bu ölkələrin inkişafında tamamilə yeni mərhələ idi: onlar ənənəvi idxalın əvəz edilməsi siyasətindən yeni, açıq iqtisadiyyat strategiyasına keçirdilər. Şərti adı “effektiv transformasiya”, “sosial ədalət şəraitində iqtisadi transformasiya” olan bu strategiyanın reallaşdırılması aparıcı ölkələrin (Braziliya, Çili, Meksika) dünyada baş verən sosial-iqtisadi tərəqqinin tələblərinə uyğun struktur dəyişiklikləri həyata keçirmələrinə imkan verir. Latın Amerikasının ölkələrinin sosial strukturunun spesifik xüsusiyyəti burada çox dərin sosial diferensiasiya olmasıdır: hakim elita ilə ən yoxsul əhali kütlələri arasında yaranmış uçurum bu ölkələr üçün səciyyəvi olan siyasi, iqtisadi və sosial qeyri-sabitliyi şərtləndirir. 1990-cı illərin əvvəllərində həyata keçirilən yeni liberal islahatlar şəraitində orta sinfin zəifliyi

üzündən yoxsullar və varlılar arasında fərqlər nəinki azalmamış, hətta artmışdır. Buna baxmayaraq, iqtisadi islahatların real əmək haqqının artmasına, sosial sferanın inkişafına yönəlmiş sosial siyasət tədbirləri ilə tamamlandığı, inflyasiya ilə mübarizədə uğurlar qazandığı ölkələrdə müəyyən milli barışıq tədbirlərinə nail olunmuşdur. Bu, həmin ölkələrin postsənaye inkişafı yoluna qədəm qoyması üçün perspektiv imkanlar yaradır.

YENİ TARİXİ MƏKTƏB – nəzəri iqtisad elminin faktiki olaraq xalq təsərrüfatı tarixi ilə əvəz edilməsinə aparən iqtisadi hadisələrin tarixi şərhini vurğulayan burjua iqtisadi fikrinin istiqaməti. XIX əsrin son – üçüncü qərində – XX əsrin birinci qərində əsasən Almaniyada inkişaf etmişdir. Bu məktəbin nümayəndələrinə Q.Şmoller, L.Brentano, K.Büxer, V.Zombart, Q.Knapp, A.Şpiqof (Almaniya), F.Simiand (Fransa), A.Toynbi, R.Toni, U.Kannigem, K.İnqrem, U.Eşli (Böyük Britaniya), S.Vitte (Rusiya) daxildir. “Yeni tarixi məktəb” üçün xarakterik cəhət iqtisadi qanunların obyektiv xarakterinin və iqtisadi prosesləri izah etməyə qadir ümumi iqtisadi nəzəriyyənin özünün imkəninin inkar olunmasıdır. Onun nümayəndələri milli iqtisadi nəzəriyyə konsepsiyasını rəhbər tuturlar. Bu nəzəriyyənin predmeti, onların nöqteyi-nəzərinə, müxtəlif xalqların iqtisadi inkişafının müxtəlif, təkrar olunmayan yollarının və formalarının öyrənilməsindən ibarətdir. Bu konsepsiyayı yalnız konkret

tarixi metodun digər ictimai və bir sıra təbiət elmləri, o cümlədən etika, psixologiya, sosiologiya, etnoqrafiya, antropologiya, siyasi elmlər, eləcə də biologiya, coğrafiya və s. elmlər əsasında işləyib hazırlamaq olar. “Yeni tarixi məktəb” öz tənqidini birinci növbədə ingilis klassik məktəbinə və marksizm iqtisadi təliminə yönəlmişdir. “Yeni tarixi məktəb”in ideoloji göstərişi iki nəticəyə gətirib çıxarmışdır: birincisi, üstün olaraq orta əsr keçmiş Almaniyaya aid olan vahid, lokal iqtisadi hadisələrin təsviri ilə məhdudlaşaraq, prinsipinə geniş nəzəri ümumiləşdirmələrdən imtina edirdi. Ümumiləşdirmələr təsərrüfat tarixini səthi sxemləşdirmədən irəli getmədi. Büxer, məsələn, burada 3 mərhələni ayırır: natural ev təsərrüfatı, əmtəə-pul münasibətlərinin rüşeymləri olan şəhər təsərrüfatı və nəhayət, inkişaf etmiş bazar münasibətləri olan xalq təsərrüfatı. İkincisi, “Yeni tarixi məktəb” gənc kapitalist ölkələrində burjuaziyanın praktik problemlərinin həllinə, hər şeydən əvvəl, dünya bazarında hökmranlıq edən Britaniyadakı milli iqtisadiyyatın qorunmasına yönəldilmişdir. “Yeni tarixi məktəb” milli kapitalla münasibətdə proteksionizm siyasətinin zəruriliyi, habelə, iqtisadiyyatın səmərəli inkişafının vacib şərti kimi dövlətin iqtisadiyata müdaxiləsinin həlledici rolu haqqında təlimi ingilis klassik siyasi iqtisad konsepsiyasına qarşı qoydu. “Yeni tarixi məktəb” əməklə kapital arasında sinfi ziddiyyətlərin kəskinləşməsini zəiflətməyə cəhd gös-

tərərək, fəhlə məsələsi deyilən məsələyə xüsusi diqqət yetirdi. Bu məqsədlə 1872-ci ildə Paris kommunasının süqutundan sonra “Sosial siyasət ittifaqı” yarandı. Bu ittifaqın vəzifəsinə cəmiyyətdə sosial-iqtisadi və siyasi sabitliyin təmin edilməsinə səbəb olan sosial islahatların işlənilib hazırlanması daxil idi. Onun həllində “Yeni tarixi məktəb”in nümayəndələri arasında iki istiqamət müəyyən edilmişdi. Birinci istiqamət konservativ meyili idi və alman monarxiyasının sosial qanunvericiliyinə yönəlmişdi. Burada qeyd olunurdu ki, “fəhlə məsələsi” onun əsas maraqlarının hüquqi cəhətdən tərtib edilməsi yolu ilə, o cümlədən icbari ibtidai təhsilin tətbiqi, qadın və yeniyetmələrin əməyinin dövlət tənzimlənməsi sistemi, yaşa və əlilliyə görə pensiya sistemi və s. tətbiqi nəticəsində həll oluna bilər. İkinci istiqamət liberal meyilli idi və “fəhlə məsələsi”ni yalnız əməyin mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin inkişafında yox, həm də başlıca olaraq fəhlələrin mənafeələrini fəal müdafiə edən həmkarlar ittifaqlarında fəhlələrin təşkilində görürdü. “Sosial siyasət ittifaqı” proqramının işlənilib hazırlanmasında universitet professorları başlıca rol oynadılar. Bununla əlaqədar olaraq bu proqram kadeter sosializmi, yəni “kafedral sosializm” adını aldı. Qeyd etmək lazımdır ki, Almaniyanın kansleri Otto Bismark “fəhlə məsələsi”nə dair öz siyasətinin əsasını bu proqramında qoydu. “Yeni tarixi məktəb” iqtisadiyyatın tarixinə dair faktiki mate-

rialın yığılmasına, eləcə də onun şərhinə dair geniş yanaşmanın inkişafına təsir göstərdi.

YENİ TEXNİKA VƏ TEXNOLOGİYA RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASI – iki istiqamətə ayrılır. Birinci istiqamət – texnikanın, qurğuların, texnologiyanın, texnoloji xətlərin sıradan çıxması, işinin pozulması, məhv olması zamanı onların sığortalanmasıdır. İkinci istiqamət – texniki və texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilə və ya onlarda baş verən dağılmalarla, dayanmalarla və s. ilə yaranan gözlənilməz hadisələrdən sığortalanmadır.

“YENİ VAXT” HESABINA ƏQD – yeni hesablaşma dövründən əvvəlki iki gün ərzində fond birjasında bağlanan əqd. Əqd üzrə ödənişi növbəti hesablaşma gününə qədər təxirə salmağa imkan verir.

YENİDƏN SİĞORTA – riskin sığortalanması üzrə sığortaçıları arasındakı münasibətlərin məcmusu. Öz üzərinə imkanlarından artıq həcmdə risk qəbul edən sığortaçı riskin bir hissəsini başqa sığortaçıya ötürür. Onlar arasındakı münasibətlər müqavilə ilə rəsmiləşdirilir. Müqaviləyə görə, tərəflərdən biri, yəni yenidən sığortalanan, yaxud sedent riskin və deməli, mükafatın müvafiq hissəsini başqa tərəfə, yəni yenidən sığorta edənə, yaxud sessionariyə ötürür. Sonuncu, sığorta halı baş verdikdə, riskin öz üzərinə qəbul etdiyi hissəsini ödəməyi öhdəsinə götürür. Riskin ötürülməsi üzrə əməliyyatlar bəzən sessiya adlanır. Öz növbəsində yenidən sığorta riskin bir hissəsini başqa bir sığorta şirkətinə ötürə bilər.

Belə olduqda, yenidən sığortalayan retro-sedent rolunda çıxış edir, yeni sığorta şirkəti retro-sessionari, riskin ötürülməsi əməliyyatı isə retro-sessiya adlanır. Yenidən sığorta münasibətləri iki növ müqaviləni nəzərdə tutur: miqyasdan asılı olmayaraq qəbul edilmiş bütün risklərin sığorta müqaviləsi və ayrı-ayrı risklərin yenidən sığortası müqaviləsi. İcbari yenidən sığorta şirkətin bütün risklərinin yenidən sığortaya məcburi qəbul edilməsi haqqında sessionari (hüquq, mülkiyyət və s. ötürülən şəxs; təkrarsığortada riskin bir hissəsini götürən təkrarsığortaçı) ilə müqavilənin bağlanılmasını nəzərdə tutur. Fakültativ yenidən sığorta ayrı-ayrı risklərin sığortasından imtina edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Yenidən sığortanın başqa bir növü icbari və fakültativ yenidən sığortanın kombinasiya edilməsini nəzərdə tutur. Yenidən sığorta XIX əsrin sonlarında Almaniyada yaranmışdır.

YENİDƏN TƏŞKİL – müəssisənin təşkilatı və idarəetmə strukturunun dəyişilməsi, əsas vəsaitlərin və istehsal potensialının əvvəlki kimi qalması.

Yenidən təşkil müəssisənin inkişafında həyat tsikli mərhələlərindən biridir. Təşkilatın təsərrüfat fəaliyyəti zəiflədikdən sonra onun səmərəli fəaliyyətini təmin etdirmək məqsədilə o, yenidən təşkil edilir. Bundan sonra fəaliyyətin sabitləşməsi və yüksəliş baş verməlidir.

YENİLİKÇİLƏR – bazarda peyda olduğdan dərhal sonra yeni malların əldə edilməsinə hazır olan alıcılar.

YENİLİYİN HƏYAT TSİKLİ – yeni ideyanın yarandığı, onun yeni məhsullarda praktik təcəssüm etdiyi andan həmin məmulatların mənəvi köhnəlməsinin başlanmasına, onların praktik tətbiqinin xeyli azalmasına və istehsaldan çıxarılmasına qədər davam edən dövr.

Yeniliyin həyat tsiklinin mərhələləri:

– ideyanın yaranması, ixtiranın əmələ gəlməsi;

– elmi tədqiqatlar və araşdırmalar aparılması, niyyətin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü yoxlamaq üçün eksperimentlər;

– istehlak bazarında yeni əmtəə növünün yaranması, ona tələbin formalaşması (artması);

– bazarda həmin malın bolluğunun yaranması;

– malın satış həcmiminin azalması və onun yeni, daha müasir mal tərəfindən tədricən sıxışdırılması. Bəzən yeniliyin həyat tsikli başqa bir formula ilə xarakterizə edilir: “elm – eksperiment – istehsal – tətbiq”.

YENİLİKLƏRİN VIDEO BURAXILIŞI – ictimai əhəmiyyətli hadisələrin işıqlandırılması, onlar televiziyalara videokasetdə, video şəbəkələr üzrə və ya peyk əlaqəsi ilə göndərilir.

YERLİ BÜDCƏ – yerli idarəetmə orqanlarının gəlirləri və xərcləri smetası, yaxud bütövlükdə yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının sərəncamında olan inzibati-ərazi vahidlərinin gəlirləri və xərclərinin məcmusu. Yerli büdcələr cari məsrəflər büdcəsi və müxtəlif funksional mənə kəsb edən və öz gəlir mənbələrinə malik olan kapital məsrəfləri büdcələrinə bölünür. Formal olaraq, dövlət

büdcəsindən əlahiddəliyi ilə fərqlənir, lakin onların büdcə səlahiyyətləri mərkəzi hökumətin aktları ilə müəyyənləşir. Federativ dövlətlərdə mərkəzi və regional (yerli) idarəetmə səviyyələri arasında hüquq və vəzifələrin konstitusion bölgüsü fəaliyyət göstərir. Qeyri-mərkəzləşdirilmiş tiptə federativ dövlətlərin (Kanada, Avstriya) yerli büdcələri mərkəzləşdirilmiş tipli dövlətlərin və ya unitar dövlətlərin strukturlarına nisbətən gəlirlərin alınmasında və vəsaitlərin xərclənməsində daha geniş səlahiyyətlərə malikdir.

Yerli büdcələrin gəlirləri dörd əsas mənbədən əmələ gəlir: 1) vergilər; 2) qeyri-vergi gəlirləri; 3) mərkəzi büdcədən dotasiyalar, subsidiyalar; 4) istiqrazlar.

Yerli vergiqoymadan əldə olunan gəlirlər və dövlət büdcəsinin gəlirləri sürətlə artmışdır. Keçən əsrin son illərində qeyri-vergi gəlirlərinin artması meyli müşahidə olunmuşdur.

Yerli büdcələrin gəlirlərinin strukturu vəsait daxilolmalarının əsas mənbələrinin müxtəlif nisbəti zamanı formalaşır. Vergilərdən əldə olunan gəlirlər ən mühüm gəlirlərdən biridir (ABŞ-da yerli vergilər yerli büdcələrin resurslarının 65%-ni təşkil edir), hərçənd ki, o, yerli büdcələrin heç də həmişə əsas mənbəyi ola bilmir (Almaniyada yerli büdcə daxilolmalarının 31%-i yerli vergilərin payına düşür).

Qərb ölkələrinin yerli büdcələrində qeyri-vergi gəlirləri əhəmiyyətli dərəcədə az rol oynayır (bu maddə üzrə yerli büdcə

daxilolmaları 10-25% hədlərində tərəddüd edir).

Qərb ölkələrinin yerli büdcələrinin maliyyələşməsinin əsas mənbəyi dövlət subsidiyaları və dotasiyalarıdır. Bütövlükdə, onlar yerli büdcələrin gəlirlərinin 25-50%-ni təşkil edir.

Yerli büdcələrin xeyrinə dövlət transfertləri üç formada: 1) vergi daxilolmalarının yenidən bölgüsü; 2) ümumi və xüsusi təyinatlı subsidiya – dotasiya; 3) xüsusi məqsədli subsidiyalar (subvensiyalar) vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Federativ dövlətlərdə subsidiyalar həm mərkəz, həm də federasiyanın üzvləri (subyektləri) tərəfindən verilir. Vəsaitlərin bu cür yenidən bölgüsü sistemi fiskal federalizm adlanır.

Yerli büdcələrin maliyyələşməsində istiqrazların rolu, adətən, məhdud olur. Çox zaman iri yerli inzibati orqanlar – federasiya üzvləri, şəhərlər, əyalətlər istiqrazlar buraxmaq hüququna malik olur. İstiqrazlar istər həmin inzibati ərazi bölgüsündə, istərsə də digər mahalda (dairədə), ölkədə və ya beynəlxalq kredit mərkəzində yerləşə bilər. Yerli hakimiyyət orqanlarının xarici istiqrazları (borcları) məhdud yerləşmə dairəsinə malikdir. Yerli büdcənin məxaric hissəsi öz məqsədli təyinatına görə əsaslı vəsait qoyuluşları üçün nəzərdə tutulan kapital məsrəflərinə, cari məsrəflərin, eləcə də borc öhdəliklərinin ödənilməsi xərclərinə bölünür. Ümumi büdcə xərclərinin 60%-dən (ABŞ, Yaponiya, Almaniya) 20%-i (Fransa) yerli büdcələrin payına düşür. Bununla belə, Almaniyada ümumi daxili

məhsula (ÜDM) nisbətə yerli ehtiyaclar üçün xərclərin səviyyəsi 10%-dən aşağıdır. ABŞ-da oxşar məqsədlər üçün məsrəflərin payı ÜDM-in 8,6%-ni təşkil edir.

Yerli büdcələrin xərclərinin kəmiyyəti ölkənin sosial-iqtisadi həyatında onların rolunu sübut edir. Yerli büdcələrin resursları təhsilin, səhiyyənin, sosial təminatın maliyyələşməsinə yönəldilir. Belə ki, bələdiyyə orqanlarına düşən ümummilli xərclərin payı 1980-ci illərdə təxminən 50% təşkil etmişdir. Səhiyyənin bütün xərclərinin 60%-ə qədərini yerli büdcələrin payına düşürdü. Yerli büdcələr polis və yanğınsöndürmə xidmətinə, sanitariya xidmətinə, kanalizasiyaya, su təchizatına, yerli reklama, kitabxanalara çəkilən xərcləri maliyyələşdirir. Sosial və iqtisadi infrastruktur xərclərinin maliyyələşməsi ilə bağlı kapital məsrəfləri əsasən istiqrazların hesabına həyata keçirilir. İstiqrazlara görə faiz ödənişləri üzrə xərclər xidmətlərin göstərilməsi dəyərində daxil olur. Bütövlükdə, istiqrazlara görə faiz ödənişlərinə və yerli borcun kapital məbləğinin ödənilməsinə sərf edilən yerli büdcə vəsaitləri müxtəlif ölkələrdə yerli büdcə xərclərinin 10-15%-ə qədərini təşkil edir.

YERLİ GƏLİR – “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, dövlət büdcəsində müəyyən edilən normativlər əsasında ayırı-ayrı şəhər və rayonlar üzrə formalaşan gəlir.

YERLİ XƏRC – “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan

Respublikasının Qanununa görə, büdcə təsnifatına uyğun olaraq maliyyələşdirilməsi yerli gəlirlər və mərkəzləşdirilmiş gəlirlərdən ayrılan vəsait hesabına həyata keçirilən xərclər.

YERLİ İNVESTOR – ölkə vətəndaşları, təsisçisi (təsisçiləri) və ya nizamnamə fondundakı payın 50%-dən çoxu ölkə vətəndaşlarına məxsus hüquqi şəxslər.

YERLİ ÖDƏNİŞLƏR – tətbiqi qaydası müvafiq qanunla müəyyən edilən, habelə yerli rəy sorğularının nəticələri əsasında həyata keçirilən məqsədli layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün hüquqi və fiziki şəxslərin ödədikləri könüllü birdəfəlik ödənişlər. Bu ödənişlər hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vergi öhdəlikləri yerinə yetirildikdən sonra onların sərəncamında qalan mənfəət və gəlirlər hesabına ödənilir.

YERLİ VERGİLƏR (BƏLƏDİYYƏ VERGİLƏRİ) – tutulması mexanizmləri və dərəcələri vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən, bələdiyyələrin qərarlarına əsasən tətbiq olunan, bələdiyyələrin ərazilərində ödənilən və bələdiyyə büdcəsinə daxil olan vergilər.

YIĞIM ƏMANƏTİ – əmanətin doldurulması imkanı ilə banklara köçürülən əmanət. Bu zaman qoyulan məbləğə müəyyən faiz hesablanır; adətən, əmanətin minimum məbləği və müddəti müəyyən edilir.

YIĞIM (QƏNAƏT) – əhalinin cari istehlak ehtiyacları üçün istifadə edilməyən pul gəlirlərinin bir hissəsidir. Öz iqtisadi təbiətinə görə yığım gəlirlərin alınması prosesinin və onların

istifadə edilməsinin uyğunluğu nəticəsində əmələ gəlir. Bütövlükdə pul yığımları öz hərəkətini bu və ya digər səbəblərə görə ləngidən pul vəsaitlərinin tədavülündə olan bir hissəsidir.

Yığımın məqsədləri, səbəbləri, ölçüləri, yığılma formaları, qorunub saxlanması və reallaşması iqtisadi, sosial, demoqrafik və psixoloji amillərdən asılıdır. Yığım iki aspektdə nəzərdən keçirilir: bir tərəfdən pulun funksiyasıdır, digər tərəfdən əhalinin alıcılıq fondunun formalaşması ilə əlaqədar istehlakçıların potensial tələbidir. Yığım əmanətlər, istiqrazlar, payçı qaytarılan haqları, “əhalinin əllərində” (nağd pulun qalığı kimi) və s. formalarda qorunub saxlanır. Yığım həcmnin, illik təxmini (istiqamətli) hesablanması əhalinin gəlirləri, onun əmtə və xidmətlərin alınmasına çəkilən xərclər nəzərə alınmaqla aparılır, gəlirlərlə xərclər arasında fərq kimi hesablanır. Əmtə və xidmətlərin tələb və təklifi arasında disbalans şəraitində “artıq”, “məcburi” yığımlar formalaşır ki, bunlar da mübadilə prosesində artıq pul kütləsini əks etdirir.

YIĞIM FONDU – milli gəlirin geniş təkrar istehsal, qeyri-istehsal fondlarının genişləndirilməsi, eləcə də dövlət resurslarının və dövlət ehtiyatlarının yaradılması üçün istifadə edilən hissəsi. Yığım fondu maddi-əşya tərkibinə görə istehsal vasitələrindən və istehlak predmetlərindən ibarətdir. Yığım fondunun tərkibi əsas istehsal fondları (binalar, tikililər, maşın və avadanlıqlar, işçi və məhsuldar heyvanlar) və qeyri-

istehsal təyinatlı fondlardan (mənzil fondu, maarif, səhiyyə, mədəniyyət, elm, idarəetmə və başqa sahələrdə istifadə edilən binalar, tikililər və avadanlıq) ibarətdir. Maddi dövriyyə vəsaitlərinin artması xammal və material, yanacaq və hazır məhsul ehtiyatlarının artmasında ifadə olunur. Yığım fonduna daxil olan tərkib hissələrin sosial-iqtisadi məzmunu və forması yığım qanunlarının mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formalarının, bazar iqtisadiyyatı şəraitində, planlı bölgü sistemində və başqa iqtisadi sistemlərdə fəaliyyətdən asılıdır.

Yığım fondunun ən mühüm mənbəyi izafi məhsuldur. Məhz izafi məhsulun hesabına əsas fondların, maddi dövriyyə vəsaitlərinin, ehtiyatların və başqa elementlərin daxil olduğu kapital (investisiya resursları) artımı baş verir. Yığım fondunun yaranmasında əvəzləmə fondu o halda iştirak edir ki, elmi-texniki inqilab (ETİ) prosesində fiziki və mənəvi baxımdan köhnəlmiş istehsal vasitələri və texnologiyalar yeni, daha mükəmməl, daha yüksək məhsuldarlığa malik olan istehsal vasitələri və texnologiyalarla əvəz edilsin.

Yığım fondunun həcmi və artım sürəti yığım fondunun milli gəlirə nisbətini ifadə edən yığım normasından asılıdır. Yığım normasının artması yığımın həcmnin və iqtisadi artım tempinin artmasına gətirib çıxarır. Lakin bu halda milli gəlirin qalan hissəsi hesabına istehlak fondu yaranır. Bu vəziyyətdə hər bir konkret dövrdə yığım normasının əsaslandırılmamış halda

artırılması istehlak fondu ilə ziddiyyət yaradır, istehlak səviyyəsinin artırılması imkanını məhdudlaşdırır. Yığım ilə istehlak arasında bu ziddiyyəti aradan qaldırmaq üçün əməyin məhsuldarlığı, kapital qoyuluşlarının səmərəliliyi və fond verimi artırılmalı, material tutumu azaldılmalı, istehsal daha intensiv olmalıdır. İstehsalın səmərəliliyinin artırılması nəticəsində istehlakı artırmaq və milli gəlirdə yığım normasını azaltmaq kimi 2 ziddiyyətli məsələni eyni vaxtda həll etməyə imkan yaranır.

YIĞIM QANUNU – 1. Təsərrüfat fəaliyyətindən əldə olunan mənfəətin bir hissəsi onun miqyasının genişlənməsinə, investisiyalara yönəldilir. Pul vəsaitləri tamamilə istehlaka buraxılan halda iqtisadi artım ləngiyə və ya həтта olmaya bilər. Bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının geniş təkrar istehsalını təmin edən yığımın olmaması zamanı o, dayanıqlığını və rəqabət qabiliyyətini itirir.

Kapitalın yığım nəzəriyyəsi makroiqtisadiyyat sahəsində müasir müəyyənliklər üzrə formalaşan təkrar istehsal nəzəriyyəsinin hissəsi kimi müəyyən olunur və siyasi iqtisadın müxtəlif məktəblərində aparıcı istiqamət sayılır. 2. İnsanlar öz tələblərini gəlirlərin artmasına nisbətən daha böyük sürətlə artırır. Real gəlirin məcmu halında artımı nisbətində investisiyalar da artır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr maliyyə və investisiyalar sahəsində yığımın həyata keçirilməsində böyük imkanlara malikdir. Bunun köməyi ilə onlar yüksək həyat

tərzinə nail olmuşlar. Bu da ÜDM-in böyük bir hissəsini investisiyalar üçün ayırmağa imkan verir. İnkişafdan geri qalmış ölkələr maliyyələşmə üçün kapital çatışmazlığı hiss edirlər.

YIĞIM NORMASI – əldə edilmiş gəlirin ümumi həcmində yığımlar kimi, kapital qoyuluşları kimi ayrılmış vəsaitlərin nisbi payı. Makroiqtisadi nəzəriyyə baxımından yığım norması ölkənin ümumi milli gəlirinin həcmində dövlət tərəfindən qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərə nail olmaq üçün sərmayə qoyulan vəsaitin nisbi payını əks etdirir. Yığım norması dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasətindən asılı olaraq kifayət qədər geniş diapazonda (10 faizdən 40 faizə qədər) dəyişə bilər. Bəzən yığımların, investisiyaların bu və ya digər sahəyə yönəldilməsindən asılı olaraq istehsal və qeyri-istehsal normalarını fərqləndirirlər.

YIĞIM VƏ TUTUŞDURMA ANLAYIŞI – mühasibatlıq təcrübəsində standart prinsipi (SSAP). Böyük Britaniyada mənfəəti hesablayarkən tətbiq olunan bu prinsipə görə, hər hansı gəlir həmin gəlirin əldə edilməsi prosesində çəkilmiş xərclərlə müqayisə edilir. SSAP-2 həmin prinsipi bir qədər dəyişdirərək onu aşağıdakı kimi ifadə edir: “Gəlirlər və xərclər toplanır (yəni pul vəsaitlərinin alındığı və ya ödənilməsi andə deyil, gəlirlərin qazandığı və ya xərclərin çəkildiyi anda tanıılır), onlar bir-biri ilə elə müqayisə edilir ki, bu müqayisə onların qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etməyə imkan verir. Müvafiq məbləğlər isə müəyyən

dövr üçün mənfəət və zərərlər haqqında hesabatlarda əks olunur. Bu gəlirlər və mənfəət qazanılmış gəlir üçün çəkilmiş xərclərin hesabatına daxil edilməklə müvafiq dəyərlər və xərclərlə müqayisə olunur”.

Şirkətlər haqqında 1985-ci ildə qəbul edilmiş Akta əsasən yığım anlayışı hüquqi cəhətdən tanınmışdır, çünki hesabat ili ilə eyni maliyyə ilinin bütün daxil-olmaları və tədiyələri pul vəsaitlərinin daxilolma və ya köçürülmə vaxtından asılı olmayaraq hesablanmalıdır.

YIĞIM VAHİDİ – qrup annuitet fondunun bir hissəsi; bu hissənin qiyməti fondun ümumi məbləğinin yığım vahidlərinin miqdarına bölünməsi yolu ilə təyin edilir. Bu termin, adətən, annuitet yığım dövründə istifadə olunur.

YIĞIMA MEYİL (və ya pul vəsaitlərinin yığımına olan tələbat) – obyektiv və subyektiv xarakterli bir sıra amillərin təsiri ilə, istehlak davranışının iqtisadi və psixoloji amillərinin fəaliyyəti ilə müəyyən olunur.

Sosial-iqtisadi amillər (istehsalın, tələbatın və istehlak tələbinin səviyyəsi, əhalinin gəlirlərinin səviyyəsi və diferensiallaşması, əhalinin yaş fərqi və s.) yığımın (qənaətin) formalaşmasının motivlərini və istiqamətini müəyyən edir. Tələbatların və istehlak tələbinin artması ilə tələbatların dairəsi mürəkkəbləşir və artır ki, bunlar da yalnız pul vəsaitlərinin müəyyən səviyyəsinin formalaşması zamanı ödənilə bilər. Bu isə mədəni-məişət təyinatlı uzunmüddətli istifadəli bahalı malların (o cümlədən, yeni əmtəələrin) alınması,

istirahətlə, mənzilin (evin) tikintisi və ya alınması ilə bağlı xərclərin ödənilməsi üçün pul yığımlarının formalaşmasını tələb edir. Gəlirlərin səviyyəsinin diferensiallaşması yığımlara olan tələbatların səviyyəsini və onların formalaşmasının real mümkünlüyünü müəyyən edir. Psixoloji amillər – “qənaətcillik, xəsislik, sahibkarlıq” (C.Keynsə görə) və ya “sosial nüfuz hissi, ehtiyat hissi” (D.Düzenberriyə görə) əhalinin həyatının müxtəlif sosial-iqtisadi şəraitində yığımlara olan tələbatın formalaşmasına təsir göstərir.

YIĞIMCIL SIĞORTA – sığortanın digər növlərindən onunla fərqlənir ki, sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalından asılı deyil. O, vaxtda ödəniləcək yığılmış, təsbit olunmuş məbləğ kimi müntəzəm sığorta haqlarının qaytarılması ilə onların ödənilməsinə tələb edir. Buna misal olaraq həyatın və əmanətlərin sığortalanmasını göstərmək olar.

YIĞMA VAHİDİ – tərkib hissələri istehsalçı müəssisədə yığma əməliyyatlarının köməyi ilə öz aralarında birləşdirilməli olan məmulat.

YOXSULLUQ – pul, əmlak və s. ehtiyatlarla təminat səviyyəsi nisbətən aşağı olan və buna görə də özünün maddi və mənəvi tələbatlarının aşağı səviyyədə ödəyən əhalinin və ailənin vəziyyəti. Yoxsul əhalinin sayı və onun həyat səviyyəsi ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Yoxsulluğun sərhədləri, əhalinin şəxsi istehlak üçün ehtiyatlarla təminatının faktiki və normativ əsasları əsasında və uyğun olaraq, adamların maddi və

mənəvi tələbatlarının ödənilməsi səviyyəsi ilə qiymətləndirilə bilər. Statistika təcrübəsində yoxsulluğun qiymətləndirilməsində müxtəlif metodlardan və onların kombinasiyalarından istifadə edilir: 1) **statistik** – əhalinin gəlirlər üzrə qruplaşdırılması əsasında (şəxsi ehtiyatların əsas tərkibi kimi); 2) **normativ** – maddi və mənəvi sərvət və xidmətlərin (natura və digər ifadəsində) istehlakının zəruri ictimai minimum normalalarının müəyyən edilməsi əsasında; 3) **öz-özünü qiymətləndirmə metodu** – əhalinin xüsusi sorğu məlumatları əsasında. Yoxsulluq insan inkişafının imkanlarının genişləndirilməsi yolunda əsas maneələrdən biridir. Hazırda dünyanın müxtəlif ölkələrində bir milyarda yaxın insan yoxsulluqdan və doyunca yeməməkdən əziyyət çəkir. Buna görə də təsadüfi deyil ki, 2000-ci ilin sentyabr ayında Minilliyin Sammitində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan 189 ölkə tərəfindən qəbul olunmuş Minilliyin Bəyannaməsində yoxsulluğun ifrat formaları ilə mübarizə inkişafın əsas məqsədləri siyahısında birinci göstərilmişdir. Yoxsulluğun müəyyən edilməsinin bir neçə yanaşması mövcuddur. İki ənənəvi yanaşma mütləq və nisbi yanaşma istisna olaraq, gəlir və ya istehlakla əlaqələndirilir. Müasir dünyada yoxsulluq anlayışı daha geniş mənə kəsb etməyə başlamışdır. Buna görə də, “çoxşaxəli” yoxsulluğun şərhinə və ölçülməsinin metodlarına yeni yanaşma təklif olunur. Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf

üzrə yeni Dövlət Proqramı uğurla həyata keçirilir. Bu sahədə hökumət ümumi makroiqtisadi sabitliyi qorumaq, dinamik iqtisadi artımın davamlılığını təmin etmək, inflyasiya və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul səviyyədə saxlamaq fikrindədir. 2010-cu ilin yekunlarına görə, Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi 2009-cu illə müqayisədə 1,8 faiz azalaraq 9,1 faiz təşkil etmişdir. 2010-cu ildə Azərbaycan insan inkişafının səviyyəsinə görə, dünyanın 169 ölkəsi arasında 2005-ci ildəki 101-ci yerə qarşı 67-ci yerə yüksəlmişdir. 2010-cu ilin yekunları üzrə Azərbaycan əhalisinin pul gəlirləri 2009-cu illə müqayisədə 13,3 faiz artaraq 25,6 milyard manat təşkil edib və ölkədə inflyasiyanın artım templərini (2010-cu ildə 5,7 faiz) qabaqlamışdır. Adambaşına gəlirlər 11,9 faiz artaraq 2866 manat təşkil etmişdir. Gəlirlərin ümumi həcmindən 70 faiz istehlaka, 8,6 faiz vergilərin, dövlət sosial sığortası və üzvlük haqlarının ödənilməsinə, 19,8 faiz isə əmanətlərin və kapitalın artırılmasına yönəldilmişdir. 2010-cu il ərzində Məşğulluq Xidməti orqanlarına müraciət etmiş 54 023 nəfərdən 39 922 nəfəri müvafiq qaydada qeydiyyatda alınmışdır. Onlardan 28362 nəfəri münasib işlə təmin edilmiş, 3921 nəfəri isə peşə hazırlığı kurslarına cəlb olunmuşdur. Peşə hazırlığına cəlb olunanların 51 faizi, yəni 2000 nəfəri son illərdə Bakı, Naxçıvan şəhərlərində və Göyçay rayonunda istifadəyə verilmiş Regional Peşə Tədrisi Mərkəzlərində peşə kursu keçmişdir.

Gündəlik gəlirləri alıcılıq qabiliyyəti paritetinə (aqp) görə çevrilmiş 1 dollardan az olan əhalinin xüsusi çəkisi (Minilliyin bəyannaməsində əks olunmuş inkişaf göstəricilərindən) – 1993-cü ilin beynəlxalq qiymətlərinə görə 1,08 dollardan az gündəlik məbləğlə yaşayanların faizlə ifadə olunan hissəsi. Yoxsulluğun rəsmi səviyyəsi əhalinin hər nəfərinə günə 1 dollar düşən istehlak və ya gəlirin səviyyəsi ilə müqayisə edilir və şəxsi istehsal məhsullarının istehlakını və natural ifadədə gəlirləri də özündə birləşdirir. Yoxsulluğun bu həddi müxtəlif ölkə və rayonlarda alıcılıq qabiliyyətinin qeyd olunmuş səviyyəsini göstərir və çox vaxt “yoxsulluğun mütləq həddi” və ya “ifrat yoxsulluğun meyarı” adlandırılır.

Dünya Bankı davamlı olaraq gündə 1 dollarla qiymətləndirilən yoxsulluq səviyyəsini hesablayır. Belə qiymətləndirmələrin əsasını ev təsərrüfatlarının müayinəsi nəticəsində əldə olunmuş gəlir və ya istehlakın səviyyəsinə dair məlumatlar təşkil edir. Yoxsulluğun səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün, imkanlara görə istehlaka dair məlumatlar daha üstün hesab edilir. Gəlirlər haqqında məlumatlardan, istehlaka dair məlumatlar olmadığı hallarda istifadə edilir. İstehlakın, o cümlədən şəxsi istehlak məhsullarının və yaxud hər bir adamın gəlirlərinin göstəriciləri, həmçinin onların bölgü variantları ev təsərrüfatlarının müayinə məlumatları əsasında qiymətləndirilir. Adambaşına düşən gəlirin müəyyən edilməsi üçün istehlak

və ya gəlir göstəriciləri həmin ev təsərrüfatlarının üzvlərinin sayına bölünür.

İstehlakın və gəlirlərin bölüşdürülməsi ev təsərrüfatlarının ölçüləri üzrə çəkili empirik (bölgüyə münasibətdə) Lorens əyrisinin tətbiq edilməsi ilə qiymətləndirilir. Bütün hallarda Lorens əyrisinin alınması üçün yoxsulluq həddi mövcud qiymətləndirmələr əsasında deyil, məlumatların ilkin mənbələri əsasında hesablanır. Bu və ya digər ölkədə yoxsulluğun səviyyəsi Dünya Bankının qiymətləndirmə məlumatlarından götürülmüş istehlak üzrə alıcılıq qabiliyyəti paritetinin mübadilə kursları haqqında son məlumatlardan istifadə etməklə, yerli valyuta ilə gündəlik gəliri 1 dollar olan yoxsulluq həddinin konvertasiyası yolu ilə qiymətləndirilir. Sonra müayinələrin keçirilməsi zamanı yoxsulluq həddinin beynəlxalq göstəricilərinin təshih edilməsi məqsədilə fəaliyyətdə olan qiymətlərlə münasibətdə yerli valyuta ilə ifadəsini tapan istehlak qiymətlərinin yerli indekslərindən istifadə edilir. Alıcılıq qabiliyyətinin paritetinə (AQP) əsaslanan beynəlxalq yoxsulluq həddi göstəricisi yalnız müxtəlif ölkələrdən alınan məlumatların müqayisə edilməsi üçün və yoxsulluq səviyyəsinin yekun qiymətləndirilməsini çıxarmaq üçün zəruridir. Bir çox ölkələrdə, həmçinin, ölkə üzrə yoxsulluq həddi müəyyənləşdirilir.

Yoxsulluğun gərginlik indeksi – kvadrata yüksəldilmiş və müvafiq region üzrə seçmədə ailələrin ümumi sayına daxil edilmiş aşağı gəlirin orta aralığı. Bu

göstərici daha kasıb ailələrin gəlirlərinin kəsirini müəyyən edir.

Əhalinin yoxsul hissəsi (əhalinin milli yoxsulluq həddindən aşağı yaşayan hissəsinin faizi) – minilliyin bəyannaməsində əks olunmuş inkişaf göstəricilərindən biri – hər hansı bir ölkənin əhalisinin gəlirlərinin, bu dövletin hökuməti tərəfindən müəyyən edilmiş rəsmi yoxsulluq həddindən (və ya hədlərindən) aşağı olan hissəsi. Milli yoxsulluq həddi adətən müxtəlif ölçülü və müxtəlif tərkibli ev təsərrüfatlarına uyğun olan diapazon qismində müəyyən olunur. Rəsmi yoxsulluq həddi müəyyən edilmədiyi hallarda, onu ailə üzvlərinin təminatı üçün zəruri gəlir səviyyəsi kimi ya ərzaq məhsullarının minimum dəsti, ya da ərzaq üstəgəl ilkin zəruri predmetlər kimi müəyyənləşdirmək olar.

Ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin (və ya istehlakının) səviyyəsinin və onların bölüşdürülməsi variantlarının qiymətləndirilməsi də ev təsərrüfatlarının müayinələrinə əsaslanır. Sonra müxtəlif növ ev təsərrüfatlarının gəlirləri onların tərkibindən asılı olaraq bu növ ev təsərrüfatları üçün nəzərdə tutulmuş yoxsulluq həddi ilə müqayisə edilə bilər. Yoxsulluq həddinin ailənin böyük üzvünün gəlirinin ekvivalenti formasında və ya hər hansı digər oxşar göstərici formasında müəyyən edildiyi hallarda ev təsərrüfatlarının gəlirləri də eyni əsasda hesablanmalıdır. Ev təsərrüfatlarının gəlirini İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatında (İƏİT) tətbiq edilən ekvivalentliyin ye-

nidən baxılmış şkalası ilə ev təsərrüfatlarının bir böyük üzvünün gəlirinə ekvivalent kimi, ya da ekvivalentliyin hər hansı digər şkalasından istifadə etməklə hesablamaq olar (yuxarıda qeyd olunan şkalaya uyğun olaraq, ev təsərrüfatlarının 16 yaşdan yuxarı üzvünə 1 qiyməti, ev təsərrüfatlarının 16 yaşdan yuxarı olan bütün digər üzvlərinə 0,5 qiyməti, 16 yaşa çatmamış bütün digər üzvlərinə isə 0,3 qiyməti verilir). Sonra ev təsərrüfatlarının gəlirləri onun “ekvivalentlik əmsalı üzrə hesablanmış” (məsələn, İƏİT-in şkalası üzrə ev təsərrüfatının iki yaşlı üzvü 1,5 ekvivalent ala bilər) üzvlərinin sayına bölünür və nəticə adambaşına düşən gəlirin miqdarını verir.

Əhalinin qida kalorisi minimum səviyyədən aşağı olan hissəsi (minilliyin bəyannaməsində əks olunmuş inkişaf göstəricilərindən) – əhalinin kalori üzrə qida rasionunun normal həyat fəaliyyəti üçün vacib minimumdan aşağı olan faizini əks etdirir. Bu göstəricini həm də əhalinin tam qidalanmamasından əziyyət çəkən hissəsini faizlə ifadə edən geniş yayılmış tam qidalanma göstəricisi də adlandırırlar. Əhalinin tam qidalanmayan (acılıqdan əziyyət çəkən) hissəsinin hesablanması digər dəqiqləşdirmələrlə yanaşı, qidaların onların kaloriliyi üzrə bölüşdürülməsi xarakterinin dəqiqləşdirilməsini, həmçinin ərzağın (milli və dünya statistika məlumatları əsasında) mövcudluğunun ümumi vəziyyətinin və ərzaq əldəetmənin mümkünlüyündəki qeyri-bərabərliyin (ev təsərrüfatları müayinələrinin

milli məlumat bazası əsasında) öyrənilməsini nəzərdə tutur. Hesab edilir ki, belə bölüşdürmə birbaşa və qeyri-bərabərdir. Əhalinin qida kalorisi minimum səviyyədən aşağı hissəsinin müəyyən edilməsində loqarifmik normal funksiya və yaxud ayırma nöqtəsi tətbiq edilir. Ayırma nöqtəsi müxtəlif həddibülüğa çatmış qrupların kalori tələblərindən asılı olan adambaşına orta rəqəm qismində və hər yaş qrupu üzrə verilmiş əhali hissəsi üçün hesablanır.

YOXSULLUQ ASTANASI – minimum gəlirin rəsmi təsbit olunmuş ölçüsü.

YOXSULLUQ DƏRƏCƏSİ – əhalinin ümumi sayında gəlirləri yoxsulluq həddi adlandırılan mütləq səviyyədən aşağı olan faizi.

YOXSULLUQ HƏDDİ – fərdin və ailənin normal həyatı və həyat fəaliyyəti üçün vəsait çatışmazlığının həddi. Yoxsulluq həddi insanın və ya ailənin müəyyən dövr ərzində pul gəlirlərinin səviyyəsinə uyğun olaraq normativ aktlarla müəyyən edilir. Bu səviyyə insanın, ailənin yalnız fiziki yaşayış minimumunu təmin edir.

YOXSULLUQ İNDEKSİ – yoxsulluq həddinin orta çəkili kəmiyyətinin artım sürətini xarakterizə edən statistik göstərici. Yoxsulluq indeksi “yoxsulluq astanası”nı xarakterizə edən statistik göstəricidir.

YOXSULLUQ ZONASI – yoxsulların yüksək konsentrasiyalı ərazisi. Burada yoxsulluq əmsalı orta ölkə göstəricisindən də yüksəkdir.

YOL ÇEKİ – bu tədiyə sənədi əsasında turistlərə beynəlxalq

valyuta və ya onların olduğu ölkədə dolanması üçün pul ilə təmin edilməsi məqsədilə olduqları ölkənin valyutası verilir. Kredit kartları və nağd pul ilə yanaşı, yol çeki malların və xidmətlərin haqqının ödənilməsi vasitəsidir. Yol çeki malların və xidmətlərin haqqının nağdsız ödənilməsi üçün bank tərəfindən öz əmanətçilərinə verilir.

“YOL KƏNARINDA” BAZAR – birjadankənar bazar, qiymətli kağızların fond birjasından kənarında alqı-satqısı.

YOL VERGİSİ – ölkə ərazisinə daxil olan və həmin ərazidən sərnəşin və yük daşınması üçün istifadə edən avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sahibləri olan qeyri-rezident müəssisələrin və qeyri-rezident fiziki şəxslərin, habelə ölkə ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində minik avtomobilləri, avtobuslar və digər avtomobil nəqliyyatı vasitələri olan şəxslərin bu ölkənin avtomobil yollarından istifadəyə görə ödədikləri vergi.

Xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən yol vergisi həmin avtonəqliyyat vasitələri Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə daxil olan zaman gömrük orqanları tərəfindən tutulur və bir bank günü ərzində dövlət büdcəsinə keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində təqvim ilinin sonu vəziyyətinə mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan hüquqi şəxslər yol vergisinin illik bəyannaməsini hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq vergi orqanına təqdim edir və həmin müddətdə hesablanmış vergini dövlət büdcəsinə ödəyirlər.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan fiziki şəxslər illik yol vergisini avtomobillər texniki baxışdan keçən zaman dövlət büdcəsinə ödəyirlər.

YOLDA OLAN PUL VƏ SAİTLƏRİ – satılmış mala görə alıcılardan və sifarişçilərdən kassaya daxil olmuş mədaxilin əməliyyat günü başa çatdıqdan sonra bank bölməsinə, poçt bölməsinin kassasına ödənilmiş və ya bankın inkassatoruna təhvil verilmiş mədaxil.

“YOLUXMA MARŞRUTU” – alıcılarla və nəzərdə tutulan müştərilərlə əlaqələrin sahmana salınması ilə ticarət agentinin hərəkət istiqamətinin planlaşdırılması.

“YOLÜSTÜ” İSTEHLAKÇILAR – konkret malın bilavasitə məqsədli alıcısı kimi baxılmayan, amma onu özləri üçün cəzbedici hesab edə biləcək insanlar.

YORK-ANTVERPEN QAYDASI – gəmi sahibi ilə yük sahibi arasında gəminin və yükün dəyərini müvafiq olaraq dəyəcək zərərin proporsional bölüşdürülməsi. 1950-ci ildə yeni dəyişikliklərlə qüvvəyə minib.

YULA İNDEKSİ – ekvivalent orta ölüm əmsallarının nisbəti.

YUNKTAD – Ticarət və İnkişaf üzrə BMT-nin Konfransı 1964-cü ildə Baş Assambleya orqanı qismində yaradılmışdır. Bu nümayəndəli çoxtərəfli ticarət-iqtisadi təşkilatdır. Onun üzvləri Rusiya da daxil olmaqla 193 dövlətdir. YUNKTAD-ın iqamətgahı Cenevrədədir (İsveçrə). YUNKTAD-a üzvlük BMT-nin istənilən üzv-dövləti üçün,

BMT-nin ixtisaslaşmış müəssisələri və atom enerjisi üzrə Beynəlxalq agentliyin üzvləri üçün açıqdır. Onun əsas vəzifələri, hər şeydən əvvəl, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən beynəlxalq ticarəti genişləndirmək; beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı məsələləri üzrə tövsiyələr işləyib hazırlamaq; ticarətdə və onunla bağlı olan iqtisadi inkişaf aspektlərində hökumətlərin və regional iqtisadi qruplaşmaların siyasətlərinin razılaşma mərkəzi kimi çıxış etmək; beynəlxalq ticarət üzrə BMT-nin digər idarələrinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə yardım göstərməkdir.

ÜTT-nin yaradılması ilə bu təşkilatın ümumiyyətlə lazım olub-olmaması haqqında məsələlərdən aşkar danışmağa başladılar. Amma indi YUNKTAD-ın dünyaya birliyinə lazım olması haqqında anlaşılmaya nail olunub; belə ki, bu təşkilat dünya iqtisadiyyatının inkişafı kontekstində ümumi ticarət-siyasi prinsipləri işləyib hazırlayır, ÜTT isə xalis ticarət məsələlərinə baxır.

YUNKTAD-ın sessiyalarında konsensusla qəbul olunan qərarlar hüquqi cəhətdən mütləq deyil. Amma artıq ikinci sessiyada həmrəyliklə təqdir olundu ki, onlar “beynəlxalq ticarət üçün səmərəli olan hərəkətlərə səbəb olmalıdır”. Beləliklə, YUNKTAD sənədləri ÜTT-yə nisbətən formal olaraq daha az mütləq xarakter daşıyır. Belə sənədlərə, məsələn, inkişafa səbəb olan beynəlxalq ticarət münasibətlərinin və beynəlxalq siyasətin prinsipləri və dövlətlərin iqtisadi hüquq və öhdə-

liklərinin xartiyası aiddir.

Dünya mal dövriyyəsinin hissesini təşkil edən hazır məhsul və yarımfabrikatlarla ticarət sahəsində YUNKTAD-ın mühüm tədbiri 1971-ci ildən fəaliyyət göstərən Ümumi preferensiyalar sistemidir (ÜPS). Bu sistem sənaye cəhətdən inkişaf etmiş bütün ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrlə qarşılıqlı olmayan əsaslarda ticarətində, yəni, sonuncular tərəfindən ticarət-siyasi güzəştləri tələb etmədən gömrük rüsumlarının aşağı salınmasını və ya ləğvini nəzərdə tutur. Bir çox donor-ölkələr belə preferensiyalardan müxtəlif formalarda istifadə etsələr də (malların ayrı-ayrı qruplarına və preferensiya alan ölkələrə münasibətdə), ÜPS iqtisadi cəhətdən geri qalan ölkələrin emal sənayesi məhsulunun ixracının genişləndirilməsinə yardımda böyük rol oynayır.

YUNKTAD-ın ali rəhbər orqanı üzv-ölkələrdən ibarət olan konfransdır. Konfransın sessiyaları, adətən, dörd ildən bir nazirlər səviyyəsində siyasətin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və iş proqramı ilə bağlı olan məsələlərin həlli məqsədilə aparılır.

YUNKTAD-ın orqanı – ticarət və inkişaf üzrə Şura Konfransın sessiyaları arasındakı dövrdə təşkilatın işinin fasiləsizliyini təmin edir. YUNKTAD-ın fəaliyyətinin bütün sferası üzrə nəzarəti həyata keçirməkdən başqa o, makroiqtisadi siyasətin beynəlxalq nəticələrini, dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarının qarşılıqlı asılılığına səbəb olan məsələləri, həmçinin, ticarət və valyuta-maliyyə münasibətləri,

ticarət siyasəti, struktur dəyişikliklər və iqtisadi islahatlarla bağlı məsələləri nəzərdən keçirir. Şura hər il iki sessiya keçirir (yaz və payızda). O, İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə (EKOSOS) Baş Assambleyaya məruzələr təqdim edir.

Baş katibin rəhbərlik etdiyi YUNKTAD katibliyi BMT katibliyinin bir hissəsini təşkil edir. Onun tərkibinə siyasət və xarici münasibətlərin əlaqələndirilməsi, doqquz bölmə (xam məhsul, inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlıq və xüsusi proqramlar, qarşılıqlı asılılıq, transmilli korporasiyalar və investisiyalar, elm və texnika, nisbətən zəif inkişaf etmiş ölkələr, idarəetmə sahəsində xidmətlər və proqramların operativ-funksional təminatı) daxildir. Katibliyə, həmçinin, EKOSOS-un iki yardımçı orqanı – beynəlxalq investisiyalar və transmilli korporasiyalar üzrə Komissiya və inkişaf məqsədilə elm və texnika üzrə Komissiya xidmət edir.

YURİSDİKSİYA – ədalət məhkəməsinə göndərilmə, yəni “iş məhkəməlikdir”. Gəmilərin və yüklərin dəniz polislərində, adətən, sığorta şərtlərindən irəli gələn məhkəmə mübahisələrinin həll olunduğu ölkənin adı göstərilir.

YUSİFZADƏ XOŞBƏXT BAĞI OĞLU (1930) – mühəndis-geoloq, geologiya-mineralogiya elmləri doktoru (1987), Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin geologiya, geofizika və yataqların işlənməsi üzrə birinci vitse-prezidenti.

1952-ci ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunu bitirmişdir. 1952-ci ildən “Neft daşları” NQÇİ-də geo-

loq, baş geoloq, 1970-ci ildən Dənizdə Neft və Qazçıxarma İstehsalat Birliyində Baş direktorun müavini,

eyni zamanda baş geoloq vəzifələrində işləmişdir. 1994-cü ildən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidentidir.

127 elmi əsərin, o cümlədən 8 monoqrafiyanın, 4 ixtiranın müəllifidir.

İki “Qırmızı Əmək Bayrağı” və “Şərəf nişanı” ordenləri, 1982 və 1991-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət mükafatlarını almış, medallar və fəxri fərmanlarla təltif edilmişdir. “SSRİ-nin fəxri neftçisi”, “Yer təkinin fəxri kəşfiyyatçısı” adlarına layiq görülmüşdür. Azərbaycan Respublikasının əməkdar mühəndisidir. Beynəlxalq Şərq Neft Akademiyasının akademiki və birinci vitse-prezidenti, Rusiya Beynəlxalq Mühəndislər Akademiyasının müxbir üzvüdür.

YÜKDAŞIMA STATİSTİKASI – müəyyən dövrdə və dinamikada yük (daşıma, nəql etmə, yerdəyişmə prosesində olan mal) daşımalarının həcmi öyrənən nəqliyyat statistikasının bir bölməsi. Daşıma sənədləri ilə rəsmiləşdirilən yüklərin daşınması müşahidə vahidi hesab edilir.

Ümumi və ayrı-ayrı yüklərin daşınmasını xarakterizə edən əsas göstəricilər sisteminə yüklərin göndərilməsi, gətirilməsi, daşınması, yük dövriyyəsi, yük

daşınmasından əldə edilən gəlirlər, daşımaların uzaqlığı, daşımaların sıxlığı, çatdırılmanın davamlılığı və sürəti, orta gəlir dərəcəsi və s. daxil edilir. Əsas qruplaşdırma əlamətləri yükün təyinatı, nəqliyyatın növü, daşınma məsafəsinin uzaqlığıdır. Qoşalanmış yük əməliyyatları əmsalı – stansiyada orta hesabla bir yerli vaqonla yerinə yetirilən yük əməliyyatlarının sayı. Yük əməliyyatlarının sayının stansiyada bir və ya ikiqat əməliyyat aparan yerli vaqonların sayma olan nisbəti kimi hesablanır.

YÜK OPSİONU (ing. *cargo option*) – alıcının ödəniş üsulları, yükün boşaldılacağı limanlar və s. barədə opsiyon (alternativ variantlar arasında seçim etmək hüququ); satıcının təqdim edilən (satılan) malın miqdarını, maldəyəmə müddətlərini, yük partiyasının həcmi, yükboşaltma limanlarını və s. amilləri seçmək barədə opsiyon.

YÜK SAHİBLƏRİ QARŞISINDA AVİADAŞIYANLARIN MƏSULİYYƏT SİĞORTASI – bu haqda müqavilənin şərti sığortaçı tərəfindən aviadaşıyana müəyyən məbləğin ödənilməsinə nəzərdə tutur ki, aviadaşıyan bu məbləği yükün yükdaşıyan tərəfindən qorunması zamanı (hava gəmisinin, yaxud təyyarənin bortunda, aerodromda olması zamanı və ya aerodromda, hər hansı digər bir yerdə hava gəmisinin enməsi zamanı) daşımaq üçün qəbul edilən yükün itməsi, məhv olması, əskik gəlməsi, zədələnməsi və ya xarab olması ilə törənən zərəre görə yük sahibinə ödəməlidir.

YÜKDAŞIMALARIN SIĞORTALANMASI – çox qədim zamanlardan yüklərin daşınmasını müşayiət edən risklər. Yüklərin sığortalanmasının xeyli yayılması XVIII-XIX əsrlərdə, ilk növbədə, dəniz ticarəti mərkəzlərində – Genuyada və Florensiyada baş vermişdir. Əmlak sığortasının geniş yayılmış növlərindən biri kimi daşınan yüklər xarakterinə, nəql edilməsi üsuluna, xalq təsərrüfatı maraqlarına görə fərqlənir. Xarakterinə görə daşınan yüklərin sığortalanmasının aşağıdakı növləri fərqləndirilir: başlıca yüklərin sığortalanması, maye, dənəvər, qabsız yüklərin sığortalanması, kənd təsərrüfatı və digər heyvanların sığortalanması, “qiymətli” əşyaların (qiymətli metalların, banknotların, sikkələrin) sığortalanması. Nəql etmə üsuluna görə aşağıdakılar ayrılır: hava nəqliyyatı ilə yükdaşıma zamanı yüklərin sığortalanması, daxili su yolları ilə daşıma üzrə yüklərin sığortalanması, kombinə edilmiş sığortalanma, poçt göndərişlərinin sığortalanması. Xalq təsərrüfatı maraqları nöqtəyi-nəzərindən yüklərin sığortalanması aşağıdakı növlər üzrə təsnifləşdirilir: ixrac yüklərinin sığortalanması, idxal yüklərinin sığortalanması, daxili daşımaların sığortalanması, tranzit daşımaların sığortalanması.

YÜKLƏMƏ – sığortaçının sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə ayrılan xərclərinin örtülməsi üçün istifadə olunur.

YÜKLƏNMƏNİN QIYMƏTLƏNDİRMƏ METODU – zəruri kəmiyyətdə ticarət heyətinə münasibətdə qərar qəbuletmə metodu.

YÜKLƏNMİŞ POLİS – malların yüklənməsi anından tədiyənin alınmasına qədər riskləri örtən polis.

YÜKLƏRƏ GÖRƏ QİSMƏN İTKİ – tam məhv hesab olmamış, sığorta ilə örtülmüş təhlükələrlə törədilən yüklərə görə hər bir itki qismən itki hesab olunur. Bir qayda olaraq, yüklər valyutalaşmış polislərə görə sığortalanır və buna görə də qismən itkilər sığorta məbləğinə müvafiq proporsiyada ödənilir.

YÜKLƏRİN SIĞORTALANMASI – o nəzərdə tutulur ki, yüklərin dəniz sığortası xarici ticarətlə əlaqədardır, beynəlxalq təcrübədə bu sığorta növü üzrə standart şərtlər işlənib hazırlanmışdır və ayrı-ayrı ölkələrdə bu şərtlərə müəyyən əlavələr və dəyişikliklər edilir. Yüklərin sığortalanmasının əsas şərtləri – “bütün risklərə görə məsuliyyət” sığortadır. Yüklərin sığortalanması – bura quruda, havada və su yolu ilə daşınan yüklər qəbul olunur. Sığorta müqaviləsi aşağıdakı şərtlərdən biri ilə bağlana bilər: 1) “qəza, fəlakət, bədbəxt hadisə” istisna olmaqla, zədələnməyə görə məsuliyyətsiz; 2) “qəza hallarına görə məsuliyyətlə”; 3) “bütün risklərə görə məsuliyyətlə”.

YÜKLƏRİN TARİF NÖMENKLATURASI – daşınan tədiyələrin ölçüsünü müəyyən etmək üçün tarif qrupları üzrə nəqliyyat tərəfindən daşınan ümumi istifadəli yüklərin bölgüsü. Hər bir qrupa eyni nəqliyyat xarakteristikalı yüklər daxildir ki, bu da onlara eyni tarif dərəcəsini tətbiq etməyə imkan verir.

YÜKSƏK TEXNOLOGIYA – geniş tətbiq sahəsinə malik olan,

əvvəlki texnologiyalarla müqayisədə məsrəflərin və nəticələrin daha optimal nisbətini təmin edən və sosial sahəyə pozitiv təsir göstərən yeniliklərin zəncirvari reaksiyasına səbəb ola biləcək universal, çoxfunksiyalı, çoxməqsədli texnologiyanın şərti adı. Yüksək təsərrüfat relevantlığına malikdir. Dünya praktikasında yüksək texnologiyalara adətən mikroelektronika, kommunikasiya texnikası, biotexnologiyalar, yeni materialların, mikromexanikanın və hazırlanmasında fizika, kimya, mexanika və informatikanın ən yeni nailiyyətlərindən bilavasitə istifadə edilmiş istehsal texnologiyaları aid olunur.

Yüksək texnologiya istehsalda struktur dəyişikliklərinə səbəb olur: a) məhsuldar sistemlərə çevrilir; bazarda dəzgahlar deyil, maşın sistemləri təklif olunur, onlar detalların anbarlarda yığılması və uçotu da daxil olmaqla bütün yerdəyişmə və emal əməliyyatlarını təmin edir. Yüksək texnologiyalar arasında əsas yeri istehsal prosesini hissələrə bölməyə, sonra isə onu vahid şəbəkə şəklində əlaqələndirməyə imkan verən kommunikasiya texnikası tutur. Beləliklə, istehsal sistemlərinin çevikliyi, onların istehlakçıların daha spesifik tələblərini təmin etmək qabiliyyəti gerçəkləşir. Kommunikasiya texnikasının bu cür imkanlarından tam istifadə edilməsi məhsulun rəqabət qabiliyyətinin həlledici şərtidir; b) yüksək texnologiya əvvəllər avtonom şəkildə mövcud olan sahələr arasında sərhədləri aradan qaldırır. Yüksək texnologiyanın kombinə edilməsi sayəsində cid-

di sinergetik effekt əldə olunur; c) yüksək texnologiya bazarların və istehsalların beynəlmiləlləşməsinə gətirib çıxarır. Milli iqtisadiyyatların və ayrı-ayrı müəssisələrin avtargiyası get-gedə nadir hallarda rast gəlinən bir hadisəyə çevrilir.

Lakin yüksək texnologiyanın sanballı potensialına baxmayaraq, istehsalda texniki dəyişikliklər çox vaxt kifayət qədər ləng gedir, makroiqtisadi irəliləyişlər isə gözləniləndən xeyli az olur. İş burasındadır ki, yeni texnologiyaların mənimsənilməsi tək-cə texniki funksionallığın və qənaətcilliyin təmin edilməsini deyil, həm də əməyin təşkilində və işçilərin səviyyəsində qarşılıqlı razılaşıdırılmış dəyişikliklərin, eləcə də iqtisadi və hüquqi mühitdə, təhsil sistemində və başqa sahələrdə dəyişikliklərin baş verməsini nəzərdə tutur. Yüksək texnologiyanın məşğulluğa təsiri birmənalı deyildir: innovasiya baxımından fəaliyyət sahələrində iş

yerlərinin sayının artması meyli müşahidə olunmalıdır. Bir-birinə qarşı rəqabət aparən sahələrində isə əks vəziyyət yarana bilər. Lakin aşkardır ki, yüksək texnologiyaları başqalarından daha tez işləyib hazırlamağı və tətbiq etməyi, onun iqtisadi potensialından istifadəni bacarmış ölkə, sahə və ya müəssisə, heç şübhəsiz, bazarda üstünlüyə nail olur.

YÜKSƏK TƏHLÜKƏ MƏNBƏYİ OLAN MÜƏSSİSƏLƏRİN MƏSULİYYƏT SİĞORTASI – sığorta növlərinin məcmusu; bunların obyektif ətrafdakılar üçün təhlükə törədən fəaliyyətlə məşğul olması ilə əlaqədar üçüncü şəxslərə və ətraf mühitə dəymiş zərəri mülki qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada sığortalının (sığortalanmış şəxsin) öhdəlikləri ilə əlaqədar onun əmlak mənafehidir (maraqlarıdır).

YÜZBAŞOVA GÜLŞƏN ZAHİD QIZI (1960) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.d., prof. 1981-ci

ildə D.Bün-yadzadə adına Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu bitirmişdir. 1989-cu ildə “Mütəfiq respublika şəraitində yüngül sənaye istehsalının strukturu və onun səmərəliliyinin artırılması yolları” mövzusunda namizədlik, 2004-cü ildə isə “Azərbaycan sənayesinin restrukturizasiyası” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

5 fərdi və 5 kollektiv monoqrafiyanın, 80-dən çox elmi məqalənin müəllifidir. Sənaye strukturunun formalaşması, dəyişikliklərin dinamikası və gələcək inkişafının istiqamətlərinin müəyyən edilməsinin tədqiqi problemləri ilə məşğuldur. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda şöbə müdürüdür.

Z

ZAHİRİ EFFEKTLƏR (eks-ternalialar) (ing. *externalities*) – əmtəə və xidmətlərin istehsalı zamanı firmalara və istehlakçılara təsir göstərən effektlər; əqd hesabına yaranan xərclərin və ya səmərənin bir hissəsinin həmin əqdin həyata keçirilməsində iştirak etməyən şəxslərin hesabına aid olunması effektləri. Xərclərin (səmərələrin) bu hissəsi xarici, əqdin həyata keçirilməsi ilə bağlı bütün xərclər (səmərələr) ictimai, tam xərclərdən (səmərələrdən) xarici xərclər (səmərələr) çıxıldıqdan sonra qalan hissə isə xüsusi xərclər (səmərələr) adlanır. Beləliklə, aşağıdakı nisbətlər ödənilir:

$$MSC = MPC + MEC;$$

$$MSB = MPB + MEB,$$

Burada: $MSC(MSB)$ – ictimai; $MPC(MPB)$ – xüsusi; $MEC(MEB)$ – isə xarici xərclərin (səmərələrin) ən yüksək qiymətləridir.

Mənfi və müsbət zahiri effektlər fərqləndirilir. Bunlardan birincisi xarici məsrəflərin, ikincisi isə xarici səmərələrin üçüncü şəxslərin hesabına aid edilməsi deməkdir. Ətraf mühitin çirkəndirilməsinə görə cərimə tutulmaması mənfi zahiri effektlərin klassik nümunəsidir. İstehsalı müsbət zahiri effektlər ilə bağlı olan *nemətlər* ($MEB > 0$)

kollektiv nemətlər (məsələn, ictimai park), $MEB = 0$ şərtini ödəyən nemətlər isə özəl nemətlərdir.

ZAMAN – 1. Vaxt, müddət. Bir hadisənin, işin baş verdiyi və baş vermiş olduğu vaxtı, anı bildirir. 2. Fəlsəfədə: sonsuz inkişafda olan materiyanın, vaxtın davamı və ardıcılığında təzahür edən ümumi obyektiv varlıq forması.

ZAMAN SİRALARININ TƏHLİLİ – (ing. *time-series analysis*) – tələbin proqnozlaşdırılması metodlarından biri. Əvvəlki satışın həcmi barədə məlumatların trendləri, tsiklik (məsələn, işgüzar fəallıq tsiklləri) və mövsümi dəyişiklikləri, eləcə də təsadüfi dəyişiklikləri səciyyələndirən komponentlərə ayrıl-

masına əsaslanır. Zaman sıralarının təhlili əvvəllər mövcud olmuş tələbin dəyişməsi səbəblərini aşkarlamağa imkan verir və gələcəkdə tələbi daha dəqiq proqnozlaşdırmağa kömək edir. **ZAMİN** – öhdəsinə zəminlik götürən, zəmanət verən fiziki və hüquqi şəxs.

ZAMİN OLMAQ – birinin və ya bir işin məsuliyyətini öz üzərinə götürmək, zəmanət vermək. **ZAMİNKAR** – üzərinə zəmanət götürən fiziki və hüquqi şəxs, zəmanətçi, zəminə götürən, zəmin duran, zəmin.

ZAMİNKARLIQ – başqasının verdiyi iltizamın yerinə yetirilməsi məsuliyyətini üzərinə götürmə, zəmin olma; zəminlik.

ZAMİNLİK – zəmin olma, məsuliyyəti öhdəsinə götürmə; zəmanət.

ZAVAL – 1. Zıyan, zərər, təbii fəlakət, bəla, müsibət, xətər, qorxu. 2. Yox olma (etmə), tələf olma (etmə), fənyaya uğrama (uğratma), məhv olma (etmə); məhv. **ZAVAL VURMAQ** – ziyan vurmaq, zay etmək, məhv etmək.

ZAVOD – iri sənaye müəssisəsi. **ZAVODÇULUQ** – zavod işləri ilə məşğul olma, zavod saxlama. **ZAVODYANI** – zavodun yanında, ətrafında olan.

ZAY – tələf olmuş, korlanmış, hədər olmuş.

ZAY MƏHSUL – keyfiyyəti pis olan məhsul, çıxdaş.

ZEYNALLI ƏLİSA TƏVƏK-KÜL OĞLU (1950) – Azərbaycan iqtisadçısı, iqtisadiyyat üzrə

fəlsəfə doktoru. 1972-ci ildən Dövlət Statistika Komitəsində çalışır.

1977-ci ildə Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu bitirmişdir.

1998-ci ildə “Aqrar-sənaye kompleksi sistemində iqtisadi hesabların tədqiqi və tətbiqi problemləri” mövzusu üzrə dissertasiya müdafiə etmişdir.

2000-2008-ci illərdə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi məsələlərinə dair illik statistik məcmuələr, rüblük bülletenlər hazırlamış, ölkə iqtisadiyyatının bir neçə aktual məsələləri üzrə tematik statistik müşahidələr təşkil etmişdir. Ölkənin ərzaq balanslarının işlənməsi üçün nəzəri-metodoloji qaydaların hazırlanması, təcrübəyə tətbiqi üzrə 2007-2010-cu illərdə fəal və səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Elmi yaradıcılığında qiymət və qiymətin əmələ gəlməsi, iqtisadi-statistik tədqiqatların təkmilləşdirilməsi və s. məsələlər üstünlük təşkil edir.

1998-2008-ci illərdə Rusiya, Türkiyə, Moldova, Almaniya, ABŞ-da kənd təsərrüfatı statistikasını, ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri üzrə beynəlxalq konfrans və təlim kurslarında iştirak etmişdir.

“Azərbaycan kənd təsərrüfatı coğrafiyasının müasir problemləri” (2005) adlı monoqrafiya,

“Statistika: ümumi nəzəri məsələlər” və “Statistika: sosial-iqtisadi məsələlər” adlı dərslər vəsaitlərinin (2011), habelə 100-dən çox elmi məqalənin müəllifidir.

ZEYNALOV VİDADİ ZEYNAL OĞLU (1959) – Azərbaycan iqtisadçısı, i.e.n.

1982-ci ildə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirmişdir.

Təhsil aldığı müddətdə fakültə həmkarlar komitəsinin sədri, institut həmkarlar komitəsinin sədr müavini olmuşdur.

1982-ci ildən Respublika Maliyyə Nazirliyinin Mənzil Kommunal, Avtonəqliyyat, Yol təsərrüfatı və Rabitənin Maliyyələşdirilməsi İdarəsində iqtisadçı, böyük iqtisadçı vəzifələrində çalışmışdır. 1987-ci ildən Bakı şəhər Maliyyə İdarəsinin xalq təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi şöbəsində rəis müavini, 1990-cı ildən həmin şöbənin rəisi, daha sonra isə idarənin rəis müavini, 1995-ci ildən Bakı şəhəri Maliyyə İdarəsinin rəisi vəzifələrində işləmişdir. 2000-ci ildən Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində İnzibati-təsərrüfat işləri üzrə prorektor işləmiş, 2004-cü ildən indiyədək Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi Aparatının rəhbəridir.

2004-cü ildən iqtisad elmləri namizədidir. “Dövlət qulluqçusu” medalı ilə təltif edilmişdir. Dövlət və bələdiyyənin maliyyə resurslarının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi və inkişafının idarə edilməsi, maliyyə-

bank və poçt-bank xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə həsr edilmiş 2 monoqrafiya və 6 dərsləyin, 45-dən çox elmi əsərin müəllifidir.

ZEYTUN – subtropik bitkiçilikdə mühüm yer tutan kənd təsərrüfatının ən gəlirli sahələrindən biri. Yetiştirilməsi əziyyətli ağac olmasına baxmayaraq, zeytun ağacının ömrü 300-400 ildir. Zeytunçuluq təsərrüfatının təxminən 6000 yaşı olduğu bilinir. Bununla yanaşı aparılan arxeoloji tədqiqatlarda Egey dənizindəki Santorini adasında 39000 illik zeytun ağacı tapılmışdır. Aparılan başqa bir arxeoloji tədqiqat İzmirin Urla rayonu yaxınlığında yerləşən antik Klazomenay şəhərinin o dövrün mühüm bir zeytun və zeytun yağı istehsalı mərkəzi olduğu göstərmişdir.

Dünyada təqribən 10 milyon hektar ərazidə 900 milyondan çox zeytun ağacı vardır. Bu ağacların 98%-i Aralıq dənizi sahilində yerləşən ölkələrin payına düşür.

Zeytun ağacının tək cə meyvəsi deyil, budağı, yarpağı və kökü istifadəyə yararlıdır.

Zeytun ağacı iqlim şəraitindən asılı olaraq bir il çox, bir il az məhsul verir. Məhsulun bol ol-

duğu illərdə dünya zeytun emalının 10%-i (1,3 milyon ton) Türkiyənin payına düşür.

Zeytun mühüm yağ mənbəyi olmaqla bərabər, tərkibində A, B, C vitaminləri, dəmir və kalsium olması baxımından da əhəmiyyət kəsb edir.

Zeytundan əldə edilən ən önəmli məhsul olan zeytun yağı dünyada ildə 1,6-2,6 milyon ton həcmində istifadə edilir və bunun 75-80 faizi istehsalçı dövlətlər tərəfindən istehlak edilir. Zeytun dünyanın subtropik ölkələrində çox qədimdən becərilən bitkidir. Meyvələrindən və onun yağından bir sıra xəstəliklərə, o cümlədən revmatizm, yanıq, göz xəstəliyi, mədəbağırsağ xəstəliklərinə qarşı, həmçinin yeyinti məhsulu, xoş dadlı və ətirli ədviyyat kimi istifadə edilir. Son illər zeytun ağacının yarpaqlarından ürək-damar sistemi xəstəliklərinin müalicəsində, xüsusən hipertoniya xəstəliyində dəmləmə və duru spirtli ekstrakt formada qəbul edilir.

Zeytun bitkisi respublikamızda əsasən Abşeron yarımadasında,

tək-tək halda Tərtər, Bərdə, Göyçay və Aran rayonlarının ərazisində əkilib becərilir.

Abşeron zeytunçuluğunun inkişafı üçün ideal ərazi hesab olunur. İlk dəfə zeytun istehsalına Abşeronun Zığ zeytun sovxozunda

başlanılmışdır ki, bu da 1949-1950-ci illərə təsadüf edir. Sonradan daha iki ixtisaslaşdırılmış təsərrüfat – 1 və 3 nömrəli zeytunçuluq sovxozları yaradılmışdır. Zeytun bağları başqa təsərrüfatlarda da – Maştağa Zəfəran sovxozu (Bilgəh kəndi) və Maştağa subtropik bitkilər sovxozunda yaradılmışdır.

1970-ci ildə Azərbaycanda zeytunçuluğun inkişafı istiqamətində kompleks tədbirlər planının həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir. Bundan sonra ölkəmizdə təxminən 3000 hektar ərazini əhatə edən zeytun bağları salındı. 1988-ci ilin əvvəlinə olan məlumata görə respublikada zeytun bağlarının sahəsi 2,6 min hektar, o cümlədən məhsuldar sahə 1038 hektar olmuşdur.

Cədvəl 1

Dünyada zeytun yağı istehsalı və istehlakında ayrı-ayrı ölkələrin payı, fazilə (2010)

Ölkə	İstehsal	İstehlak	Hər adama düşən orta illik zeytun istehlakı (kq)
İspaniya	25	20	13,62
İtaliya	36	30	12,35
Yunanıstan	18	9	23,7
Türkiyə	5	2	1,2
Suriya	4	3	6
Tunis	8	2	9,1
Mərakeş	3	2	1,8
Portuqaliya	1	2	7,1
ABŞ	–	8	0,56
Fransa	–	4	1,34
Digər ölkələr			
Cəmi	100	100	

Cədvəl 2

**Dünya üzrə zeytun yağı istehsalı, min ton
(“Oil World”un hesablamalarına əsasən)**

	2008	2009	2010	2011
Cəmi	2888	3288	3328	3353
AB	2108	2466	2465	2366
İspaniya	1125	1495	1487	1469
İtaliya	586	558	530	473
Portuqaliya	57	58	73	78
Mərakeş	92	152	140	129
Tunis	179	170	140	200
Suriya	142	163	193	220
Türkiyə	140	157	171	192

Zeytun bağlarının salınması üçün cənub və cənub-qərb yamaclar, hündürlüyü dəniz səviyyəsindən 300-350 metrden yuxarı olmayan, hava cərəyanı ilə yaxşı təmin olunmuş düzən sahələr seçilir. Əhənglə zəngin, kifayət qədər rütubət saxlayan və hava keçirən orta və yüngül tərkibli boz və şabalıdı torpaqlar ən yaxşı torpaq hesab olunur. Zeytun kalsiuma tələbkar bitkidir. Odur ki, əhəngli (karbonatlı) torpaqlarda yaxşı boy atır. Yeraltı suların səviyyəsi yer səthinə 2 metrden yaxın olmamalıdır.

Azərbaycan sortlarından – Azərbaycan zeytunu, Buzovna zeytunu, armudu zeytun, şirin zeytun, qara zeytun və s. öz keyfiyyətinə və məhsuldarlığına görə fərqlənir.

Sort xüsusiyyətinə, meyvələrin keyfiyyət göstəricilərinə və təsərrüfat istiqamətlərinə görə zeytun sortları üç qrupa bölünür: universal konserv, konserv-yağlıq, yağlıq.

Ötən əsrin 70-80-ci illərində istehsal olunmuş zeytun məhsulu əsasən Maştağa qəsəbəsində yerləşən konserv zavodunda, Hövsan qəsəbəsində yerləşən konserv zavodunda və “Azərsun” şirkətinin müəssisələrində emal edilirdi. İstehsal olunmuş zeytun yağı və zeytun konservləri MDB dövlətlərinə və Yaxın Şərqlərlərə də ixrac olunurdu.

Zeytun məhsullarının ixracından gələn valyutanın həcmnin artırılması, ölkənin zeytun məhsullarına (o cümlədən, yağa) artan tələbatının ödənilməsinin vacibliyini və onun sağlamlığın qorunmasındakı faydalığını və di-

gər cəhətləri nəzərə alaraq zeytunçuluğun inkişaf etdirilməsi, daxili və xarici bazar üçün tələbata uyğun olaraq məhsul istehsalı həcmnin artırılması qarşıda duran vəzifələrdən hesab edilir. Respublika Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən 2010-cu ilin yanvarına 1998-ci ilə nisbətən 0,6 min hektar sahədə zeytun bağları genişləndirilərək 1,9 min hektara, məhsul istehsalı isə 1,5 min tona çatdırılmışdır.

Zeytun sahələrini 3-5 min hektara çatdırmaqla illik məhsul istehsalını 8-10 min tona çatdırmaq mümkündür (bax: cədvəl 2).

ZEYTUNÇU – zeytun yetişdirməklə məşğul olan şəxs, təsərrüfat subyekti.

ZEYTUNÇULUQ – zeytunçunun işi, peşəsi, məşğuliyyəti; zeytun yetişdirmə işi.

“ZƏBT EDİLMƏKDƏN VƏ HƏBS EDİLMƏKDƏN AZADDIR” – dəniz sığortası şərtlərindən hərbi riski istisna edən qeyd-şərt. Dəniz polisinin bütün adi formalarında ehtiva olunur və müharibənin, hərbi əməliyyatların və düşmən hərəkətlərinin vurduğu zərərlərə görə sığortaçının məsuliyyətinin yoxluğunu qeyd edir. Yüklərin sığortalanması zamanı hərbi risklə bağlı məsuliyyət əlavə mükafata görə polis üzrə bərpa olunur.

ZƏFƏRAN (ing. *saffron*, frans. *safrane*) – dünyada nadir bitki növlərindən biri. Zəfəranı Şərqi kiçik möcüzəsi adlandırırlar. Təbiətin bu əfsanəvi və ecəzkar bitkisinə dünyanın çox az ölkəsində rast gəlmək olar. Vegetativ yolla çoxaldılan zəfəranın

Asiyada 75-dən artıq, Azərbaycanda isə 6 növünə rast gəlinir. Dünyada ən zərif, ətirli, qiymətli bitki olan zəfəran Azərbaycanda – Abşeronun qədim Bilgəh kəndində bitir. Mütəxəssislər müəyyən etmişlər ki, Abşeron zəfəranı keyfiyyətinə, tərkib elementlərinə görə, xarici ölkələrdən gətirilən zəfərandan qiymətlidir. İran, Kəşmir, Suriya, Hindistan, Yunanistan, İspaniya, Portuqaliya, Yaponiya və Çində qədim zamanlardan becərilir. XVI-XVII yüzilliklərdə bu bitki Cənubi və Qərbi Avropada da yayılmışdır.

Tərkibində 0,8% efir yağı, 3,1% rəngləyici maddə, 25,4% şəkər və 17 müxtəlif element, 27-dən

çox müxtəlif üzvi birləşmə zəfəranda xalq təbabətində geniş istifadə olunur. Abşeron şəraitində zəfəran oktyabrın axırlarından noyabrın 20-dək çiçəkləyir. Çiçəklənmə dövrü, görüldüyü kimi, torpağın və havanın nəmliyindən asılı olaraq təqribən 20 gün davam edir. Ona görə də zəfəran çiçəkləri, onun bütün çiçəklənmə dövründə hər gün səhər tezdən toplanır. Vaxtında yığılmadıqda açılmış çiçəklərin bitki üzərində iki gündən artıq qalması onun solub keyfiyyətini itirməsinə, məhsulun azalmasına səbəb olur. Zəfəranın bənövşəyi çiçəkləri, açıq-qırmızı, yaxud qırmızı telləri olur. Onun yığılıb, təmizlənməsi hədsiz zəhmət tələb edir. Bir kiloqram zəfəran əldə etmək üçün təxminən 80-100 min zəfəran bitkisindən 200 min çiçək toplamaq lazım gəlir. Təzə qurudulmuş zəfəran parlaq, tünd darçını – qırmızı rəngdə olmaqla, xoş və məstədici rəyihə verir. Zəfəranda ürək-damar, qara-

ciyər, böyrək, öd kisəsi, baş-beyin, qıcolma, göyöskürək, göz və s. xəstəliklərinə qarşı istifadə edilir. Azərbaycan kulinariyasında müxtəlif xörək və şirniyyat məmulatı hazırlanmasında zəfərandan istifadə edilir.

Klassik ədəbiyyatımızda, xüsusilə N.Gəncəvinin əsərlərində müxtəlif meyvə bitkiləri ilə yanaşı, zəfəran, onun xassəsindən, tibbi əhəmiyyətindən maraqlı məlumatlara rast gəlinir. Sənətsünas alimlər sübut etmişlər ki, dahi italyan rəssamı Leonardo da Vinçi hazırladığı rənglərə zəfəran da qatarmış. Bu da alınan rəngin şux sarı, özü də silinməz olmasını təmin edərmiş. Qədim Misirdə, İran, Babilistan, Midiya və Hindistanda zəfərandan müxtəlif dərmanlar və məlhəmlər hazırlamışlar.

Alman misirsünası və yazıçısı Ebers 1872-ci ildə tərkibinə zəfəranın da daxil olduğu 30 müxtəlif dərman resepti olan 3500 il bundan əvvələ aid əlyazma toplamışdır. "Ebers papirusları" adı ilə tanınan bu tibbi məlumatlarda göstərilir ki, zəfəran ürəyi möhkəmləndirir,

ciyərləri yüngülləşdirir, ağrını azaldır, sarılıq, soyuqdəymə və bir çox xəstəliklərin müalicəsi üçün olduqca faydalıdır.

Orta əsr qaynaqlarının verdiyi bilgiyə görə, zəfəran Bakının beynəlxalq iqtisadi əlaqələrində çox uzaq keçmişdən başlayaraq əhəmiyyətli yer tutan məhsullarından idi. IX-X əsrlərə aid ərəbdilli mənbələrdə və sonrakı başqa Şərq və Qərbi Avropa mənbələrində qeyd olunur ki, mühüm əkinçilik, sənətkarlıq mərkəzi olan Azərbaycanda zəfəran yerli əhalinin ehtiyacını ödəməklə yanaşı, ipək, duz, neft və s. ilə bərabər xarici ölkələrə ən çox ixrac edilən məhsullardan biri idi. Orta əsrlərdə zəfəran istehsalına görə Azərbaycan nəinki Şərqdə, hətta demək olar ki, bütün dünyada şöhrət tapmışdı.

XVI əsrin sonlarında Rusiya bazarlarında Şirvandan gətirilən və yüksək keyfiyyəti ilə fərqlənən zəfəran xüsusi yer tuturdu. Mənbələrdən məlum olur ki, bir funt zəfəranın qiyməti 26 altun idi. Avropa ölkələri ilə Şərq ölkələri arasında Bakının tranzit

ticarətinin mühüm məntəqələrindən birinə cevrilməsində, onun inkişafında və istehsalın artmasında zəfərandan alınan gəlirlərin də yeri var idi..

Xarici bazarlarda, xüsusilə Şərq ölkələrində və Avropada zəfəranın az olması, onun çox yüksək qiymətləndirilməsi və baha qiymətə satılması, Azərbaycanla Rusiya quberniyaları arasında dəniz və quru yolları ilə zəfəran daşınmasının mümkün olması XVIII-XIX əsrlərdən yerli əhalinin iqtisadiyyatında zəfərançılığın böyük əhəmiyyət qazanmasına şərait yaratdı. Belə ki, XIX əsrin 30-cu illərində Bakı əyalətində hər il 1000 puda qədər zəfəran istehsal olunur və İrana, Mərkəzi Rusiya, Tiflisə ixrac edilirdi.

Buna görə də hər yerdə şöhrət qazanan zəfəranın inkişafına ciddi fikir verilirdi, yerli əhali geniş sahələrdə zəfəran bağları salırdı. İqtisad elmləri doktoru, professor Mirağa Musayev keçmiş SSRİ-nin ən böyük və zəngin arxivlərindən sayılan Moskva, Sankt-Peterburq, Tiflis şəhərlərindəki arxiv materiallarını dərinlən araşdırmış və tariximizin ticarətlə bağlı ən maraqlı sənədlərini aşkar etmişdir. O, həmin arxiv materiallarına əsaslanaraq yazdığı "XIX əsrdə Bakı şəhərinin ticarəti" adlı son dərəcə maraqlı tədqiqat əsərində qeyd edir: 1846-1850-ci illərdə Bakıdan dəniz nəqliyyatı ilə aparılan zəfəranın 88% -i, 1851-1855-ci illərdə 46,5% -i, 1858-ci ildə isə 43,2%-i İrana göndərilmişdi. Çox maraqlıdır ki, 1824-cü ildə zəfəran ixracından əldə edilən gəlir (508,8 manat) həmin ildə qara neftin ixracın-

Cədvəl 1

1824-1829-cu illərdə Bakıdan İrana ixrac edilən yerli məhsulların miqdarı

İllər	Qara neft		Duz		Zəfəran	
	pudla	əskinas manatla	pudla	əskinas manatla	pudla	əskinas manatla
1824	250.370	500.740	251.112	125.560	1.018	508.875
1825	155511	233.663	7.240	2.990	542	270.950
1826	112079	169.017	1.940	970	17	8.350
1827	183440	274.820	71.190	35.595	588	298.670
1828	235040	352.655	95.040	47.520	214	107.037
1829	302336	454.322	96.00	48.000	266	81.067
Orta illik miqdarı	206.643	330.871	87.087	43.439	441	210.825

Mənbə: M.Musayev, "XIX əsrdə Bakı şəhərinin ticarəti", Bakı, 1966, s.62

dan əldə edilən gəlirdən bir qədər (500,7 manat) artıq idi (bax: cədvəl 1).

Lakin Bakıda neft istehsalının inkişafı ilə əlaqədar ətraf kəndlərdə yaşayanlar neft mədənlərinə işə düzəlir, nisbətən yüksək maaş alırdılar. Bu müəyyən qədər Abşeron kəndlərində əkinçiliyin, o cümlədən, zəfəran yetişdirilməsinin inkişafında öz təsirini göstərirdi. Bu zaman zəfəran istehsalı xeyli zəifləmişdi. Tədqiqatdan görünür ki, ildən-ildə Bakıdan İrana aparılan zəfəranın da miqdarı azalmışdı. 1960-cı illərdə isə Bilgəh "Zəfəran" sovxozunun istehsal etdiyi zəfəranın miqdarı 100 kq-dan bir qədər çox olardı, sonrakı dövrlərdə bu 40-60 kq enmişdi. 1861-ci ildə İrana 293 pud zəfəran göndərildiyi halda (təxminən 4000 kq), 1870-ci ildə bunun miqdarı 57 pud olmuşdu. Bir sıra Şərqi və Qərbi Avropa mənbələrində, xüsusilə XVIII əsrin əvvəllərində Bakıda olmuş

fransız missionerlərindən Maz, Başu, Fleriu və s. öz xatirələrində yazırlar ki, Bakı Xəzər dənizinin sahilində yerləşir. Onun ətrafı yumşaq torpaqdan ibarətdir və zəfəranla çox zəngindir. Hər yerdə şöhrət qazanan Bakı zəfəranının becərilməsini genişləndirmək məqsədilə I Pyotrun əmri ilə zəfəranın kökləri təcrübədən keçirilmək üçün Peterburqa göndərilmişdi.

Ərəb müəllifi Əbu Cəfər ət-Təbərinin (839-923) verdiyi məlumata görə, 860-cı ildə xəlifə əl-Mütəfəkkil Bizans imperatoru III Mixailə qiymətli hədiyyə olaraq Şirvan vilayətində becərilən zəfəran göndərmişdir. Zəfəranı adətən qızıla bərabər tuturlar. Vaxt olub ki, onun hər teli pul əvəzinə, qızıl əvəzinə işlənib. Tərəzinin bir gözünə zəfəranı qoyublar, digərinə qızılı.

Keçmiş zamanlarda uzaq ölkələrə səfərə çıxanlar, tacirlər özləri ilə vəzndə yüngül, qiymətdə ağır zəfəran götürər, lazım gəldikdə onu satıb pul əldə edərdilər.

1896-cı ildə “Qafqaz Kənd Təsərrüfatı Cəmiyyəti”nin Bakıda təşkil olunmuş sərgisində bağçılıq məhsulları, o cümlədən zəfəran və ondan alınan sarı boyaq maddəsi nümayiş etdirilmişdir. Sərgiyə gələnlərə və sərgi iştirakçılarna zəfəran haqqında mühazirələr oxunur, təcrübə mübadiləsi aparılırdı.

1927-ci ildə təşkil edilmiş Bilgəh zəfəran sovxozunda zəfəran istehsalı sənaye təməli əsasında inkişaf etdirilmişdi. Abşeronda zəfəran bitkisi üzərində aparılan elmi-tədqiqatlar 1929-cu ildən Ümumittifaq Bitkiçilik İnstitutunun Mərdəkanda yerləşən şöbəsində hazırlanmışdır. 1933-cü ildən bu elmi-tədqiqatlar Ümumittifaq Elmi-Tədqiqat Ətirli Dərmanlar İnstitutunun Bilgəh kəndində təşkil etdiyi dayaq məntəqəsində davam etdirilmişdir.

Zəfəran 1978-ci ildə Bilgəh kəndində 116,5 ha sahədə becərilirdi. 1977-ci ildə 110 kq məhsul (qurudulmuş tel) yığılmışdır. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, 1990-cı ildən Abşeron torpağında Tanrının bizə bəxş etdiyi bu əvəzsiz nemətin – zəfəranın istehsalı kəskin surətdə azalmağa başlamışdır.

Abşeronda çox qədim zamanlardan becərilən bu bitkinin plan-tasiyaları və məhsuldarlığı azalaraq 2000-ci ildə yox dərəcəsinə çatmışdır. Belə ki, hesablamalardan aydın olur ki, Bilgəh “Zəfəran” sovxozunda becərilən

zəfəranın quru tellərinin məhsulu 1995-ci il 1980-ci ilə nisbətən 11,8 dəfə, hər hektardan yığılan məhsul isə 3,1 dəfə azalmışdır (bax: cədvəl 2).

Zəfəran SSRİ dağılması ilə əlaqədar Bilgəh zəfəran sovxozu ləğv olunduqdan sonra yerli əhali arasında həyətlərdə çox az səviyyədə yetişdirilir. Bu gün bazarlarda xaricdən gətirilən zəfərana rast gəlik, sözsüz ki, həmin zəfəranın keyfiyyəti Azərbaycan zəfəranının keyfiyyətindən qat-qat aşağıdır. Qiymətli və valyuta tutumlu bitki olan zəfəranın respublikamızda becərilməsi imkanı genişdir. Son vaxtlar zəfəran bitkisinin becərilməsinə diqqət artırılır. Zəfəran əkin sahələrinin və zəfəran istehsalının artırılması imkanları araşdırılır. Onun həm daxili, həm də xarici bazara çıxarılması üçün addımlar atılır. Mütəxəssislərin fikrincə Azərbaycan zəfəranı keyfiyyətinə görə dünya bazarında brend ola bilər.

Təranə Qurbanova

ZƏHMƏT – əmək.

ZƏHMƏT ÇƏKMƏK – bir şeyi əldə etmək üçün əmək sərf etmək, işləmək, çalışmaq.

ZƏHMƏT HAQQI – zəhmət (iş) müqabilində verilən haqq, muzzd, əmək haqqı, maaş.

ZƏHMƏTLİ – zəhmət tələb edən, zəhmətlə başa gələn.

ZƏHMƏTSEVƏRLİK – zəhməti, işləməyi sevmə, çalışqanlıq.

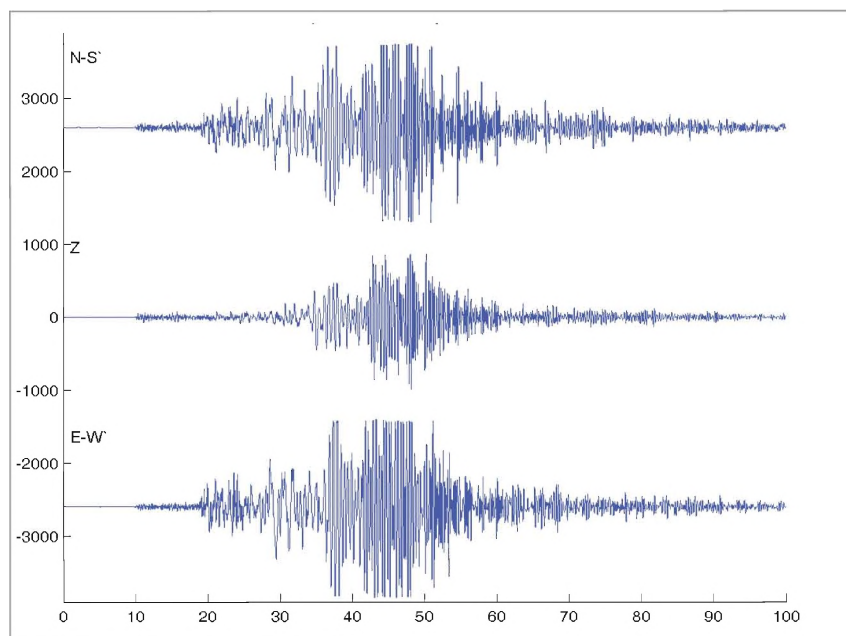
ZƏHMƏTSİZ – zəhmət tələb etməyən, zəhmət istəməyən, asanlıqla başa gələn.

ZƏKA – bir şeyi tez anlama, tez dərk etmə, tez qavrama qabiliyyəti, zəhin kəskinliyi, ağıl, fəhm, zəhin.

ZƏLALƏT – zillət, əzab və əziyyət, çətinlik.

ZƏLALƏT ÇƏKMƏK – əziyyətlə, zillət içində yaşamaq, çətin dolanmaq, acı, ağır həyat keçirmək.

ZƏLZƏLƏ – aşağıdakı parametrlərə malikdir: 1) maqnituda – zəlzələ enerjisindən asılı olan təsbit olunmuş kəmiyyət; 2) intensivlik – zəlzələnin gücünün

2011-ci ildə dünyada təbii fəlakətlər nəticəsində 380 mlrd. dollar həcmində dəymiş zərərin 2/3-i həmin ilin fevralında Yeni Zelandiyada, martında isə Yaponiyada baş vermiş zəlzələlərin payına düşür.

2012-ci il mayın 7-də səhər saat 09.40 radələrində Zaqatala və Qax rayonlarında 7 bal gücündə zəlzələ qeydə alınıb. Daha sonra yeraltı təkanlar bir neçə dəfə təkrarlanıb.

Zəlzələ nəticəsində Zaqatala rayonunda 524 tikili uçub, 2052 tikili qəzalılı vəziyyətə düşüb, 100 sosial obyektə çatlar əmələ gəlib. Qax rayonunda da zəlzələ nəticəsində əhali və təsərrüfatlar ziyan çəkib. Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev Zaqatala və Qaxda zəlzələdən ziyan çəkən kəndlərə baş çəkib, sakinlərlə görüşüb, təbii fəlakətin törətdiyi fəsadların aradan qaldırılması ilə bağlı konkret tapşırıqlar verib. Fövqəladə Hallar Nazirliyi tərəfindən rayonun zəlzələdən ziyan çəkən kəndlərində yüzlərlə çadır qurulub, həmin çadırlarda 1050 ailə yerləşdirilib. 1276 ailə isə yaxınlarının və qohumlarının evlərində yerləşib.

Zəlzələnin törətdiyi fəsadları aradan qaldırmaq üçün dövlət büdcəsindən Fövqəladə Hallar Nazirliyinə maliyyə vəsaiti ayrılıb, yeni bina və sosial obyektlərin tikintisi istiqamətində konkret işlər görülür.

1906-cı il (San-Fransisko)

Təbiət hadisələrindən yaranan itkilərin miqdarı 2010-cu ildə 152 mlrd. dollar olduğu halda 2011-ci ildə bu rəqəm 380 mlrd. dollara çatmışdır. 2001-2010-cu illərdə orta illik itki 113 mlrd. dollar olmuşdur

24 oktyabr 2011-ci il (Erkis şəhəri)

25 noyabr 2011-ci il (Tokio)

24 oktyabr 2011-ci il (Türkiyə)

14 noyabr 2011-ci il (Kanada)

Təbiət hadisələrindən sığortalanma 2010-cu ildəki 42 mlrd. dollara qarşı 2011-ci ildə 105 mlrd. dollar təşkil etmişdir

Dünya iqtisadiyyatına dəymiş zərər 2005-ci ilin göstəricisindən (220 mlrd. dollar) 1,7 dəfə çoxdur

29 may 2012-ci il (İtaliya)

subyektiv ölçüsü; 3) hiposentr zəlzələnin ocağının coğrafi koordinatları və dərinliyi; 4) episentri torpağın səthinə hiposentri şaquli proyeksiyası.

Müasir elm zəlzələləri 3 tipə ayırır: denudasiya, vulkanik və tektonik zəlzələlər.

Denudasiya zəlzələləri zamanı torpağa süzülən su, onun bəzi hissələrini həll edir və özü ilə yuyub aparır. Yeraltı suların dağıdıcı fəaliyyəti asanlıqla həll olan süxurlarda (məsələn, daş, duz, gips, əhəngdaşı) və inkişaf etdiyi yerlərdə meydana çıxır. Bu suların yerində boşluqlar və ya mağaralar əmələ gəlir. Zaman keçdikcə həmin boşluqların tavan hissələri ağırlıq qüvvəsinin təsiri altında aşağı uçur və şiddətlə yerə dəyərək zəlzələnin əmələ gəlməsinə səbəb olur.

II tip zəlzələlər vulkanik fəaliyyətlə əlaqədardır. Hər bir partlayış zamanı müxtəlif böyüklükdə olan bərk püskürmə məhsulları atılır, kraterin dibi titrəyir. Püskürmədən əvvəl vulkan ətrafında hiss olunan müxtəlif yeraltı zərbələr bu qəbildəndir. Vulkanik zəlzələlərin səbəbləri üstdəki layların təzyiqinə üstün gələ bilməyən qazların partlamasından ibarətdir.

III tip zəlzələlər Yer qabığında qırışıqların və çatların əmələ gəlməsi ilə əlaqədardır. Tektonik zəlzələlər digər zəlzələ növlərindən yayıldığı sahənin böyüklüyü; əmələ gəldiyi parçalanma və pozulmaların böyük ölçüdə olması; əhəmiyyətli məsafədə zərbələrin eyni zamanda baş verməsi; zəlzələnin mərkəzinin müxtəlif, bəzən böyük dərinlikdə olması ilə fərqlənir. Zəlzələlərin ancaq əhəmiyyətsiz

hissəsi vulkanizm, mağara tavanlarının uçması, şaxtalarda uçqunların baş verməsi ilə əlaqədardır. Demək olar ki, zəlzələlərin hamısı tektonik zəlzələlərdir. Yerin təkindəki daxili qüvvələr tədricən toplanır və hər hansı bir yerdə süxurların müqavimət qabiliyyətindən artıq olduqda, həmin süxurların birdən-birə parçalanması və ya çatlaması baş verir. Parçalanma, hər tərəfə yayılmaqda olan və öz yolunda rast gələn maddələri rəqsi hərəkətə gətirən elastik dalğalar yaradır. Süxurların ilk parçalanma yeri zəlzələnin mərkəzi olur. Mərkəzdə zəlzələ həmişə qısa müddətli olur. Ən güclü təkanlar belə bir neçə saniyə davam edir.

2011-ci il martın 11-də Yaponiyada baş vermiş zəlzələnin dünyaya iqtisadiyyatına vurduğu zərər 2011-ci ilin ilk yarımili üçün 265 milyard dollar qiymətləndirilmişdir. Ümumiyyətlə, zəlzələ və sunami 9 regiona təsir etmişdir. Zərər ən çox tikinti sahəsinə dəymişdir. Belə ki, təqribi hesablamalara görə yaşayış binalarının, ofislərin və is-

tehsal obyektlərinin uçması nəticəsində dəymiş zərər 10,4 trilyon iyena (129 milyard dollar) təşkil etmişdir. Nəqliyyat infrastrukturuna dəyən zərər 2,2 trilyon iyena (27 milyard dollar) qiymətləndirilir. Müvafiq olaraq 1,9 və 1,3 trilyon iyena (24 və 16 milyard dollar) kənd təsərrüfatı və energetika itmişdi. 1995-ci ildə Kobedə baş vermiş zəlzələnin nəticəsinin aradan qaldırılması üçün 100 milyard dollar lazım olmuşdu. Lakin həmin zəlzələ sənaye tikililərini dağıtmışdı. "Merrill Lynch Bank of America"-nın məlumatlarına görə, burada ÜDM-in 12%-i istehsal olunurdu. İndiki zəlzələ isə ÜDM-in 7%-i istehsal olunan ərazilərə toxunub. Hesablamalara görə, AES-də baş vermiş qəzalar zərərin məbləğini artıracaq və ona görə də sığorta ödəmələri 3 dəfə çox olacaqdır. **ZƏMANƏT** (ing. *qurentee, warranty*) – 1. Öz kontragenti qarşısında digər şəxsin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə görə zəmanət adlanan bir şəxsin sənədlə tərtib olunmuş zəmanətliyi. Zəmanət kimi hökumət orqanı (döv-

lət zəmanəti), kommersiya bankı (bank zəmanəti), iri müəssisə və s. çıxış edə bilər. Zəmanət verildiyi şəxsin öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi zamanı zəmanət, zəmanətdə göstərilən müddətdə bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsini öhdəsinə götürməlidir.

Beynəlxalq ticarətdə miqdara, keyfiyyətə, qablaşmaya, markalanmaya və s. görə bütün iddiaları (iradları) öz üzərinə götürmək hazırlığı ilə yükdaşıyana yük göndərən tərəfindən verilən zəmanət məktubları təcrübəsi geniş yayılmışdır. Başqa sözlə, yük göndərən yükdaşıyana zərərin ödənilməsi zəmanətini verir ki, yükün markası, kütləsi, miqdarı və xarici vəziyyəti haqqında düzgün olmayan məlumatların konossamentə daxil olması nəticəsində yükdaşıyan bu zərəre məruz qala bilər. 2. Satılan (göndərilən) əmtəə və xidmətin keyfiyyətinə görə satıcının (məhsul göndərəninin) məsuliyyətidir. Zəmanət əvvəla, alqı-satqı müqaviləsinin tələblərinə uyğun olaraq satıcının, əmtəənin alıcıya təqdimatı vəzifəsini, ikincisi, zəmanət müddətində satıcıya və hazırlayana əmtəələrin normal fəaliyyət göstərməsinin təmini vəzifəsini tələb edir. Lazımı keyfiyyətdə olmayan əmtəənin alıcıya təqdim edilməsi zamanı o, satıcıdan: ciddi və aradan qaldırılmayan defektlər aşkar edilərkən, alqı-satqı müqaviləsinin ləğv edilməsini və ya qeyri-kondisiyalı əmtəənin əvəzlənməsini; əhəmiyyətli olmayan və aradan qaldırılan defektlər aşkar edilərkən alış qiymətinin bərabər ölçüdə azaldılmasını, əgər alıcı ilə satıcı arasında he-

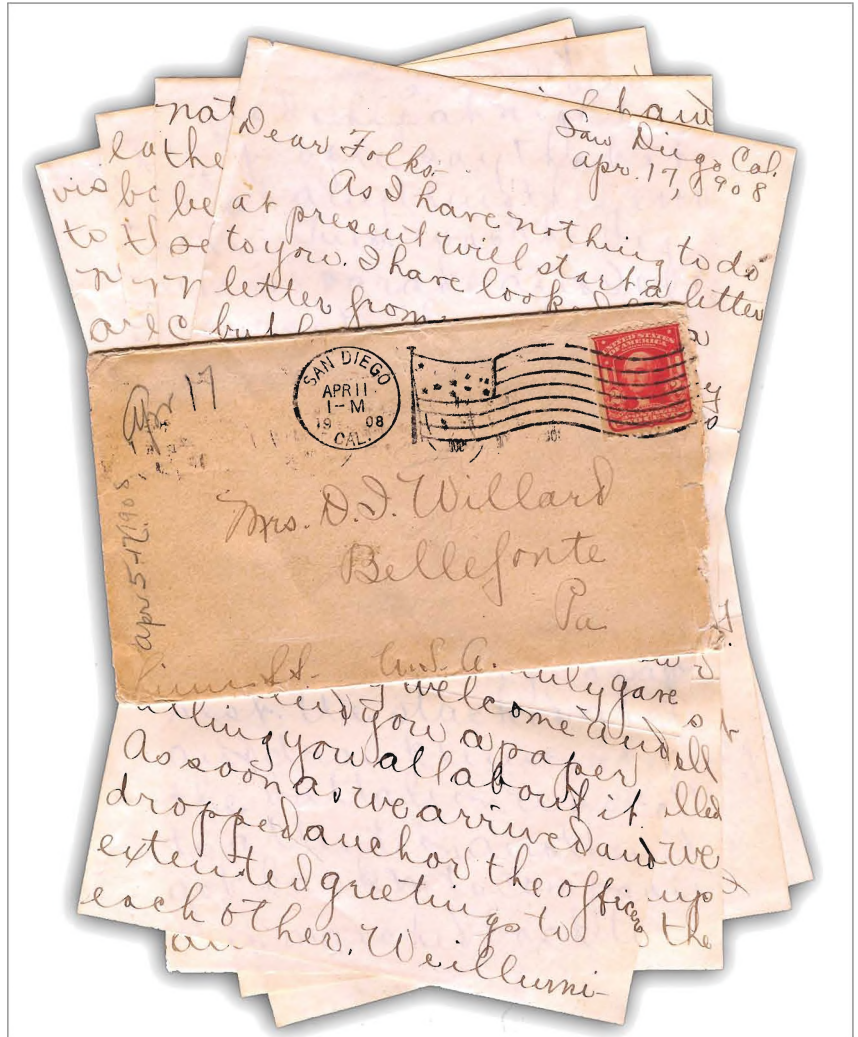
dətdə əmtəənin çatışmazlıqlarının təmənnəsiz aradan qaldırılmasını, əmtəənin çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması üçün öz xərclərinin ödənilməsinə tələb etmək hüququna malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, zəmanət əmtəənin tərkib hissələrini, konstruktiv xüsusiyyətlərini təşkil edən və onun hazırlanması zamanı tətbiq olunan materialların keyfiyyətinə şamil edilir. Alıcı tərəfindən onun qanuni iddiaları irəli sürüləndən sonra, o (alıcı), defektlərin tam aradan qaldırılmasına qədər bütün alış dəyərinin ödənilməsinə ləngitmək hüququna malikdir (əgər alıcı ilə satıcı arasında he-

sabləşmələr başa çatmayıbsa).

ZƏMANƏT BANKI – öz müştərilərinə görə zəmanət verən bank. Müştərilərin tapşırığına və hesabına görə, eləcə də müxtəbir bankların hesabına görə zəmanət verir.

ZƏMANƏT FONDU – tədiyyə qabiliyyəti marjasının hissəsi kimi müəyyən edilən sığortanın tədiyyə qabiliyyəti göstəricisi.

ZƏMANƏT MƏKTUBU – zəmanət verənin müəyyən öhdəlikləri yerinə yetirməsi barədə yazılı şəhadəti. Bu öhdəliyin yerinə yetirilməsinə zəmanət verilən şəxsin xeyrinə tərtib olunur. Lakin zəmanət məktubunun

üçüncü şəxs tərəfindən verilməsi də istisna edilmir. Bu halda, əgər üçüncü şəxsin zamin durduğu şəxs (borclu) müəyyən öhdəlikləri yerinə yetirə bilməzsə, onda üçüncü şəxs həmin öhdəliyə görə müstəqil cavabdehlik daşıyır;

təqdim edilən məhsulun keyfiyyətinin alqı-satqı müqaviləsinin, tədarük kontraktının şərtlərinə uyğun olmasına yazılı şəkildə şahadət verən sənəd.

Zəmanət məktubu *zəmanət öhdəliyi* də adlanır.

ZƏMANƏT MÜDDƏTİ – müvafiq normativ sənədlərdə nəzərdə tutulmuş zəmanət öhdəliklərinin qüvvədə olduğu müddət.

ZƏMANƏTÇİ – zəmanət verən şəxs, zamin olan adam, zamin.

ZƏMANƏTKAR – bax: zamin.

ZƏMANƏTLİ ARTIM SÜRƏTİ – iqtisadi artım bu sürətlə baş verdikdə, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan aparıcı firmalar əvvəllər qəbul etdikləri investisiya qərarlarını məqsədə uyğun sayılır. Bu adekvat qərarların mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kapital ehtiyatının həcmi əlavə məhsul istehsal edilməsi üçün zəruri ehtiyatların həcmində ideal dərəcədə uyğun olur.

Zəmanətli artım sürətinin müəllifi

Bu, ümumiləşdirilmiş makroiqtisadi proqnoz kəmiyyətini R. Harrod özünün işləyib hazırladığı dinamik tarazlığın riyazi modelində əsaslandırılmışdır. Elmi texniki tərəqqi şəraitində bu kəmiyyət kifayət qədər uzun dövr ərzində təxminən eyni qalır.

ZƏMANƏTLİ ÇEK – bu qiymətli sənədin üzərində tədiyyəçi bankın aksepti olur – bank çekdə göstərilən məbləğdə pulun həmin məbləği alanın hesabına köçürməyə zəmanət verir. Burada bank aksepti bankın ödənilməli sənədləri ödəməyə razılıq verməsi, eləcə də bu tədiyyə sənədlərinin ödənilməsinin zəmanətli formasıdır. Zəmanətli çek akseptant bankın dərkənarı şəklində rəsmiləşdirilir.

ZƏMANƏTLİ DEPOZİT – fyuçers kontraktının qabaqcadan şərtləşdirilmiş hissəsinə bərabər olan ilkin beh məbləği.

Zəmanətli depozit müştərinin fyuçers kontraktını icra etmək niyyətini təsdiqləmək üçün istifadə olunur və satıcı şirkətə öz aktivlərini daha sürətlə dövr etdirmək imkanı verir. Nəticə etibarilə bu, şirkətin mənfəətini artırır. Bütün dünya birjalarında fyuçers kontraktları bağlanarkən bu cür zəmanətlər adi hal sayılır. Çox vaxt fyuçers kontraktı üzrə malın qiyməti sabit olmadığı və satıcının alıcı tərəfindən kontraktın icrasına inamının yoxluğu hallarında istifadə edilir.

ZƏMANƏTLİ ÖHDƏLİKLƏRƏ ƏSASLANAN ANDERRAYTINQ – anderraytinq haqqında sazişin bu növündə anderrayterlər satışa buraxılmış bütün səhmləri almağa və sonra onları açıq bazarın iştirakçılarına satmağa hazır olduqlarını bildirirlər. Realizə edilməmiş qalan bütün səhmlərin haqqını anderrayterlər ödəyir və bu səhmlər onlarda saxlanılır.

ZƏMANƏTLİ SİĞORTA – könüllü əmlak sığortası növü; buna görə müəssisələrə, təşki-

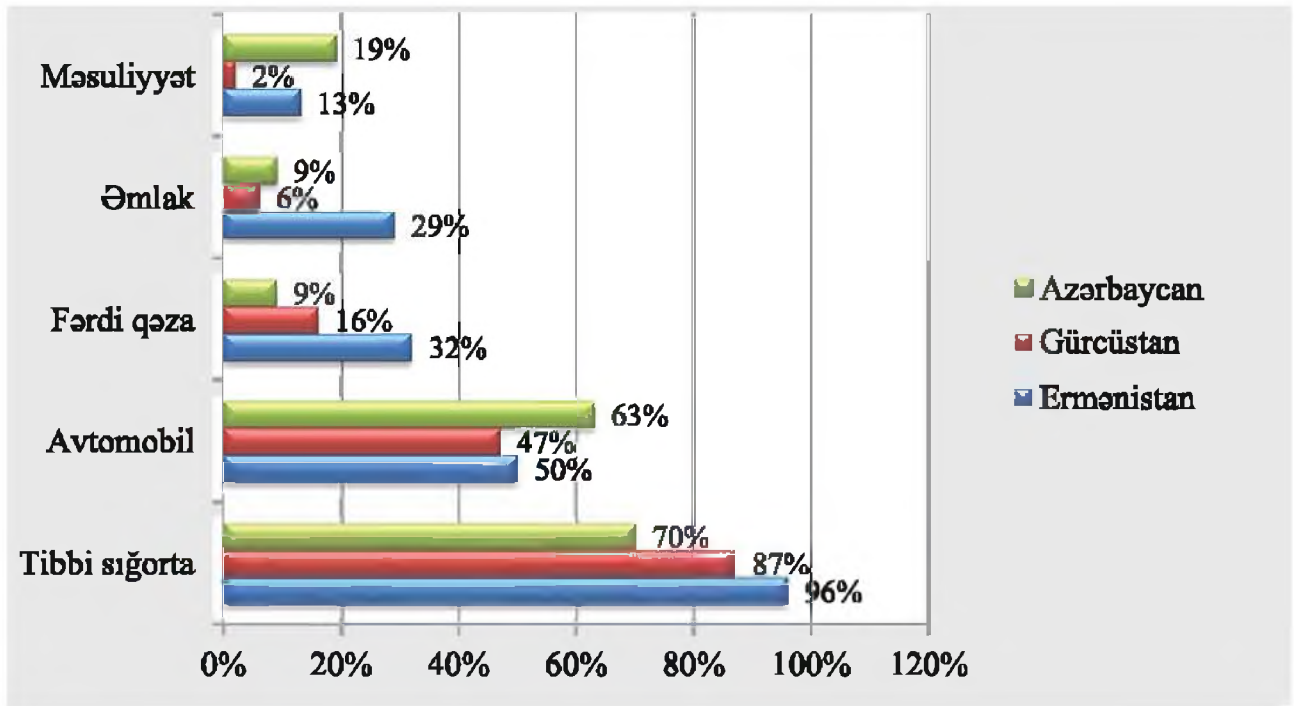
latlara, idarələrə, maddi və pul qiymətlərinin saxlanması, qorunması, mühafizəsi, qəbulu, buraxılması və daşınması ilə məşğul olan işçilərin cinayətkar hərəkətləri, diqqətsizlikləri və ya səhvləri nəticəsində yaranan itkilər ödənilir.

ZƏMANƏTLİ SİĞORTALANMIŞ OLMAQ İMKANI – sonradan həyatın sığortalanması və ya gələcəkdə tibbi müayinəsiz alınmış ödənişlərin artması hüququ.

“ZƏRBƏ ARDINCA ZƏRBƏ” – sığortaçıların fərdi məsuliyyət prinsipi. Nadir hallarda – iki gəminin toqquşması zamanı tətbiq olunur. Bu prinsip çox zaman avtomobillərin sığortalanması təcrübəsində də tətbiq edilir. Nəzərdə tutulur ki, əgər iki toqquşan avtomobilin dəyəri təxminən eynidirsə, onda hər bir sığortaçı digərinə iddia bildirməyərək, sığortalanmış avtomobilin təmirini ödəyir.

ZƏRƏR – 1. İtkilər, gözlənilməyən xərclər, əmlakın və pulun itirilməsi, tam alınmamış gəlir, ziyan. 2. Bir təsərrüfat subyektinin fəaliyyəti, hərəkətləri ilə başqa subyektlərə, yaxud təbiətə, ətraf mühitə, insanlara vurulan ziyandır. Zərərin aşağıdakı formalarını fərqləndirirlər: a) əmlak zərəri fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən zərər vurulması və ya onlara münasibətdə götürülmüş öhdəliklərin yerinə yetirilməsi səbəbindən əmlak itirməsidir; b) mənəvi zərər digər şəxslər tərəfindən hüquqazidd hərəkətlər etməklə, fiziki və hüquqi şəxslərə onların hüquqlarının pozulması, şərəf və ləyaqətinin təhqir edilməsi şəklində vurulan zərərdir.

Sığorta növləri üzrə zərərlik göstəricisi (2011)

Sxem 1

ZƏRƏRÇƏKMİŞ – 1. Üçüncü şəxsdir ki, bununla sığorta hadisəsi baş verənə qədər, ümumiyyətlə, heç bir müqavilə münasibətləri olmamışdır. 2. Müqavilə münasibətlərinə görə tərəfdaşdır ki, həmin müqavilə münasibətləri çərçivəsində ziyan (zərəre) düşmüşdür.

ZƏRƏR ÇƏKMƏK – zərər etmək, maddi və mənəvi itki vermək, zərəre məruz qalmaq.

ZƏRƏR GƏTİRMƏK – bax: zərər vermək.

ZƏRƏR VERMƏK – ziyan vermək, zərərli olmaq.

ZƏRƏR VURMAQ – ziyan vurmaq, ziyan çəkməsinə səbəb olmaq.

ZƏRƏR VURULMA YERİNİN QANUNU (ing. *lex loci delicti commissi*) – hansı dövlətin ərazisində ziyan vurulmuşdursa, həmin dövlətin hüququnun tətbiq edilməli olması qaydası.

Bu kollizion bağlama vurulmuş ziyana görə yaranan öhdəlikləri (delikt öhdəliklər) tənzimləmək səlahiyyəti olan hüququ seçmək üçün istifadə edilir. Beynəlxalq turizmin və beynəlxalq nəqliyyat əməliyyatlarının genişlənməsi ilə əlaqədar, xarici elementlə mürəkkəbləşmiş delikt öhdəliklərin sayı artır. Bu isə həmin təhkimetmə düsturunun tətbiq sahəsini genişləndirir.

ZƏRƏRƏ DÜŞMƏK – 1) bax: zərər çəkmək; 2) məcburiyyət qarşısında pul xərcləməyə məcbur olmaq.

ZƏRƏRİN BÖLÜŞDÜRÜLDÜYÜ YENİDƏN SİĞORTA – yenidən sığortanın formalarından biri. Bu zaman yenidən sığorta mükafatının illik dərəcəsi sığorta edənin müəyyən dövr

(adətən 5 il) ərzindəki zərər eks-sedentlərinin cəmi kimi müəyyən edilir.

ZƏRƏRİN EKSSEDENTİ – təkrar sığortadır ki, burada bir kateqoriya riski üzrə müəyyən edilmiş ölçüdə yüksək olan sığorta məbləğinin bir hissəsi ödənilir.

ZƏRƏRİN EKSSEDENTİ MÜQAVİLƏSİ – qeyri-proporsional təkrar sığorta örtülmənin (ödənişin) ən yayılmış forması olan, iri və görünməmiş zərərlərdən şirkətin sığorta portfellerinin müdafiəsi üçün xidmət göstərən özünəməxsus saziş növü. Bu müqavilənin şərtlərinə əsasən təkrar sığorta aləti o zaman qüvvəyə minir ki, eyni hadisənin fəaliyyətinin nəticəsi olan sığorta hadisəsi və ya sığorta hadisələri, seriya nəticəsində sığortalanmış riskə görə zərərin son məbləği şərtlənmiş məbləğdən yüksəkdir. Təkrar sığortaçıların bu məbləğdən yuxarı məsuliyyəti müəyyən limitlə məhdudlaşır.

ZƏRƏRİN ƏMLAKA YÖNƏLDİLMƏSİ, ÇEVİRİLMƏSİ – borcu qaytarmamış

şəxsin əmlakının müəyyən edilməsi, ona həbs qoyulması, satılması. Məqsəd – satışdan əldə olunan vəsaitlərin dəymiş zərər haqqında iddia qaldırmış kreditora ödənilməsidir.

ZƏRƏRİN HESABLANMASI – 1. Müxtəlif növ sığortada zərərin ödənilməsi zamanı sığorta təzminatının həcmi hesablanması. 2. Müəyyən edilmiş qayda üzrə sığorta edilənin irəli sürdüyü iddianın məbləğinin və sığortanın hesablanması.

ZƏRƏRİN MİNİMALLAŞMASI HALI – məhsulun qiymətinin orta dəyişkən məsrəflərə, orta ümumi məsrəflər arasında tərəddüd etməsi halı.

ZƏRƏRİN ÖDƏNİLMƏSİ ÜZRƏ İDDİA – buna əsasən iddiaçı, dəymiş zərərin onun tələb etdiyi həcmdə pul məbləği şəklində, yaxud zərər dəymiş əmlakın bərpa edilməsi vasitəsilə ödənilməsini cavabdehdən tələb edir.

ZƏRƏRLƏR – 1. Təsərrüfat praktikasında pul formasında ifadə edilmiş itkilər, məxaricin mədaxildən artıq olması nəticəsində material və pul resursla-

rının azalması; mənfəətlərin və zərərlərin mühasibat uçotunda hesaba alınır. 2. Mülki hüquqda – hüquqları pozulmuş şəxsin pozulmuş hüquqlarının bərpa edilməsi üçün çəkdiyi və ya çəkməli olduğu xərclər. Onun əmlakının itirilməsi və ya zədələnməsi (real ziyan), eləcə də, əgər onun hüququ pozulmasaydı, bu şəxsin adı mülki dövriyyə şəraitində əldə edəcəyi, lakin əldə etmədiyi gəlirləridir (əldən verilmiş səmərə). Əgər hüququ pozmuş şəxs bunun nəticəsində gəlir əldə etmişdirsə, hüququ pozulmuş şəxs başqa zərərlərin ödənilməsi ilə yanaşı, onun əldə etdiyi gəlirdən az olmayan məbləğdə əldən verilmiş səmərənin də ödənilməsinə tələb etməyə haqlıdır.

ZƏRƏRLƏR DEPOSU – 1. Bildirilmiş, lakin ödənilməmiş sığorta hadisələri üzrə sığorta təzminatlarının, yaxud sığorta məbləğlərinin gələcəkdə ödənilməsi məqsədilə sığortaçılar tərəfindən yaradılan fondlar. 2. Təkrar sığorta müqavilələri üzrə yaradılan fondlar.

ZƏRƏRLƏRİN LƏĞVİ – əmlak və məsuliyyət sığortasında sığorta ödəmələrinin müəyyən edilməsi və ödənilməsi.

ZƏRƏRLİ – zərəri toxuna bilən, zərəri verən, ziyanlı. Maddi, mənəvi itkiyə, zərəre, ziyana səbəb olan, zərərlə nəticələnən.

ZƏRƏRLİLİK – itkilərin cəminin (sığorta ödəmələrinin) toplanmış mükafatlara (haqlara) nisbəti, yaxud müəyyən dövr ərzində ödənilmiş itkilərin eyni dövrdə netto mükafata nisbəti, zərərlə şeyin xassəsi, keyfiyyəti.

ZƏRƏRLİLİYİN EKSSEDENTİ – təkrar sığorta müqaviləsi və ya “Stop loss” müqaviləsi nəzərdə tutulur. Zərərliliyin ekssedenti müqaviləsinə görə, sığorta şirkəti zərərliliyin müqavilədə şərtlənmiş faizdən və ya onun ölçüsündən artıq olması zamanı işin keçməsinin ümumi nəticələrini müəyyən sığorta növlərinə görə müdafiə edir.

ZƏRƏRSİZ – zərəri vurmayan, toxunmayan, zərəri olmayan, ziyansız. Məsələn, zərərsiz sifarişçi, müştəri, sövdələşmə və s.

ZƏRƏRSİZLƏŞDİRİLMİŞ – zərəri vermək imkanından məhrum etmək.

ZƏRƏRSİZLƏŞDİRMƏK – zərərsiz hala gətirmək, zərəri vermək imkanından məhrum etmək, bunun üçün qabaqlayıcı tədbirlər görmək.

ZƏRƏRSİZLİYİN TƏHLİLİ (ing. *break-even analysis*) – çox vaxt qrafik şəkildə təsvir edilən, riyazi model bazasında nəzərdə tutulan biznesin mümkün nəticələrinin təhlili. Bu model istehsalın, satışın həcmindən asılı olaraq işgüzar fəallığın müxtəlif səviyyələrində gəlirlərin və xərclərin səviyyələrini təyin etməyə imkan verir. Bu halda qrafik üzərində istehsalın minimal həcmi kimi elə zərərsizlik nöqtəsi tapmaq olar ki, həmin həcmdə məhsulun satışından əldə edilən mədaxil sabit və dəyişən xərclərin cəminə dəqiq bərabər olacaqdır. Yəni bu nöqtədə əldə edilən gəlir xərcləri dəqiq ödəyəcəkdir.

ZƏRGƏRLİK – metalişləmə sənətinin başlıca sahəsi; zərgərin işi, sənəti, ixtisası. Aparılan tədqiqatlardan aydın olmuşdur ki, bu sənət növü XVI-XVII əsrlərdə metaldan düzəldilmiş bədii sənət nümunə-

lərinin ayrılmaz bir qolunu da zinət işləri təşkil edir. Bunlar əsas etibarilə qızıl və gümüşdən düzələrək həyatda qadın və kişi bəzəyi kimi istifadə edilirdi. Həmin zinət əşyalarının bəzədilməsində müxtəlif qiymətli daşlardan, o cümlədən firuzədən, yaqutdan istifadə olunurdu. Təsadüfi deyil ki, Nizami öz poemalarının birində: Firuzənin məviliyi özü ilə evimizə səadət gətirər, – deyir. Yaqut qaşısı isə əksinə olaraq özündə ehtiras, qələbə hissiyyatlarını təmsil edirdi. Ümumiyyətlə, qiymətli metallardan düzəldilmiş qızıl-gümüş bəzəkləri gözdirilməsi və geyilməsinə görə 4 hissəyə bölünür: 1) boyun bəzəkləri; 2) qol və barmaq bəzəkləri; 3) baş bəzəkləri; 4) libaslara bənd olunan bəzəklər.

1553-cü ilin aprel ayında Şamaxıda Abdulla xanın qonağı olmuş ingilis səyyahı və diplomatı Antoni Cenkinson, xanın libasını təsvir edərkən, orada gördüyü zərgərlik işlərinə valeh olduğunu qeyd etmişdir. Bu dövr Azərbaycan zərgərliyi haqqında yüksək rəyə biz Don Juan və başqalarının da qeydlərində rast gəlirik.

XVI-XVII əsr Azərbaycan zərgərliyi barədə yazılı mənbələrdə çoxlu müsbət rəylərin olmasına baxmayaraq, faktiki materialların sayı olduqca azdır.

Bu əsrlərdə düzəldilmiş və dövrümüzə qədər gəlib çatmış zərgərlik nümunələri içərisində biz iki əsər haqqında danışacağıq. Bunlardan biri Gədəbəy rayonunda qazıntı işləri zamanı Səfəvi sikkələri ilə birlikdə aşkara çıxmış badam və nar dənələri formalı üstü naxışlı gümüş bo-

yunbağı, o birisi isə 1-ci Şah İsmayılın 1507-ci il tarixli qızıl kəməridir.

Şah İsmayılın qızıl kəməri xüsusilə maraqlıdır. Hazırda İstanbulda Topqarı sarayı muzeyində saxlanılan bu kəmər uzun illərdir ki, bir çox dünya alimlərinin diqqətini özünə cəlb etmişdir.

Haqqında bəhs etdiyimiz kəmərkəşi kəmərlərinin ən zəngin və bəzəkli nümunələrindəndir.

Kəmər o qədər də böyük deyildir, təxminən 5x8 sm, biri digərinə meşin və qarmaqla bənd edilmiş qızıl hissəciklərindən ibarətdir. Bu hissəciklər şəbəkə üsulunda zərif nəbati ornamentlərlə bəzədilmişdir. Gül-çiçək və budaq rəsmlərindən təşkil olunmuş bu nəbati ornamentlər dövrün xalça, parça və qeyri sənət nümunələrində rast gəlinən bəzəkləri xatırladır.

Kəmərin ən gözəl hissəsini onun toqqası təşkil edir. Dairə formasında olan bu toqqada real bir səpgidə at belində ova çıxmış bir gənc və onu müşayiət edən bələdçi təsvir olunmuşdur.

Ova çıxmış gənc gödək qollu dəbdəbəli xələt geymiş, başına isə qızılbaşlara məxsus başlıq qoymuşdur. Başlığın yan hissəsinə onun yüksək rütbəyə mənsub olduğunu bildirən nişanə – lələk sancılmışdır.

Bütün bu səhnə təbiətin qoynunda, gül-çiçək açmış ağaclar fonunda təsvir edilmişdir.

Toqqa üzərindəki təsvirlər həm ümumi kompozisiya, həm də ayrı-ayrı motivləri ilə dövrün miniatür sənətindəki bəzi süjetləri xatırladır.

Araşdırmalar dekorativ tətbiqi sənətin ən qədim növlərindən biri olan zərgərliyin XIX əsrdən

Bakıda daha çox inkişaf etməsini göstərir. Bakılıların hündəsi, nəbati, zoomorf elementlərlə işlədikləri daha zərif, daha yaradıcı nümunələri adlı-sanlı Avropa zərgərləri tərəfindən istəməz qiymətləndirilib, Paris, Almaniya, Türkiyə, İsveçrə və Londonda keçirilən sərgilərdə nümayiş etdirilib yüksək yerə layiq biliniblər.

Orta əsrlərdə Azərbaycanda sənətkarlığın inkişafı üçün olduqca əlverişli şərait yaranmışdı. Arxeoloji qazıntı materiallarının araşdırılması bu dövrdə həm daxili bazarın, həm də başqa ölkələrdən karvanlarla gələn tacirlərin müxtəlif sənətkarlıq məmulatına tələbatının artmasını göstərir.

Zinət istehsal edən zərgərlik sənəti sırf şəhər sənətkarlığıdır və şəhərlərdə cəmləşmişdir.

Ən qədim zərgərlik nümunələrimizdən bir çoxu hazırda xarici muzeylərin incilərinə çevriliblər, onlar müxtəlif sərgilərdə nümayiş etdirilir, elmi kitablarda və kataloqlarda dərc olunurlar. Vaxtilə I Şah İsmayıl məxsus

olan yaraşlıq qızıl kəmər hazırda İstanbulda Topqapı muzeyində ekspozisiyanı bəzəyən əşyalardandır. Rus çarı Mixail Romanova hədiyyə edilmiş qızıl və daş-qaşla işlənmiş nadir qalxan indi Kremlin Silah Palatasında

saxlanılır. Hazırda dünya üzrə qızıl hasilatının xeyli hissəsi zərgərlik və sənaye tələbatına sərf edilir (bax: cədvəl 1).

XX əsrin 30-50-ci illərində Bakının məşhur zərgərlərindən biri Bakının Buzovna kəndində doğulub boya-başa çatmış Ağahüseyn Mirzağa oğlu Babayev olub. O, zərgər-minasaz olmaqla bərabər, zərgərlik əşyalarında cəvahiratı xüsusi rəssam duyğusu ilə işlədirdi və həm də daş-qaşların, bəzək məmulatının, əntiq malların nadir bilicisi idi. 1939-cu ildə Azərbaycanın Moskvada nəzərdə tutulmuş on-günlüyü ilə əlaqədar olaraq Mədəniyyət Nazirliyinin tapşırığına əsasən Opera və Balet teatri tamaşalarında iştirak edən solist-aktyorlar üçün bir sıra dekorativ bəzək əşyalarının hazırlanmasında buzovnalı Ağahü-

Ağahüseyn Babayev

Ağa Qəni oğlu Hüseynov

1989-2010-cu illərdə dünyada qızıla olan tələb, təklif və qiymət

	1 troya unsiyası qızılın dollarla orta qiyməti (oz):	Yataqlardan hasilat + qızıl qırıntıları, ton:	Əlavə etdilər (+), aldılar (-) mərkəzi banklar və xüsusi investorlar, ton:	Zərgərlik və sənaye tələbi (-), ton:	Balans (təklif – tələb), ton:		Zərgərlik və sənaye tələbinin hasilata nisbəti: %-lə	İnvestorların qızıla olan marağının hasilata nisbəti: %-lə
2001-2010:		36580	-8270	-28310		2001-2010:	77,4%	22,6%
2010	1224,50 \$	4312	-1833	-2479	0	2010	57,5%	42,5%
2009	972,35 \$	4257	-2123	-2134	0	2009	50,1%	49,9%
2008	871,96 \$	3726	-1097	-2629	0	2008	70,6%	29,4%
2007	695,39 \$	3450	-571	-2879	0	2007	83,4%	16,6%
2006	603,77 \$	3615	-857	-2758	0	2006	76,3%	23,7%
2005	444,45 \$	3439	-290	-3149	0	2005	91,6%	8,4%
2004	409,17 \$	3318	-290	-3028	0	2004	91,3%	8,7%
2003	363,32 \$	3537	-674	-2863	0	2003	80,9%	19,1%
2002	309,68 \$	3425	-405	-3020	0	2002	88,2%	11,8%
2001	271,10 \$	3502	-130	-3372	0	2001	96,3%	3,7%
1991-2000:		30159	3192	-33351		1991-2000:	110,6%	-10,6%
2000	279,10 \$	3408	249	-3656	0	2000	107,3%	-7,3%
1999	278,60 \$	3328	234	-3562	0	1999	107,0%	-7,0%
1998	294,10 \$	3234	342	-3575	0	1998	110,6%	-10,6%
1997	331,30 \$	3122	608	-3730	0	1997	119,5%	-19,5%
1996	387,87 \$	3016	320	-3336	0	1996	110,6%	-10,6%
1995	384,08 \$	2916	378	-3294	0	1995	113,0%	-13,0%
1994	384,14 \$	2902	173	-3075	0	1994	106,0%	-6,0%
1993	359,18 \$	2867	174	-3041	0	1993	106,1%	-6,1%
1992	343,45 \$	2736	470	-3206	0	1992	117,2%	-17,2%
1991	362,26 \$	2631	245	-2876	0	1991	109,3%	-9,3%
1990	383,59 \$	2664	19	-2683	0	1990	100,7%	-0,7%
1989	380,79 \$	2463	84	-2547	0	1989	103,4%	-3,4%

Qızıl toqqa (XIX əsr)

Kolye (XIX əsr)

Boğazaltı (XX əsr)

Toqqa (XIX əsr)

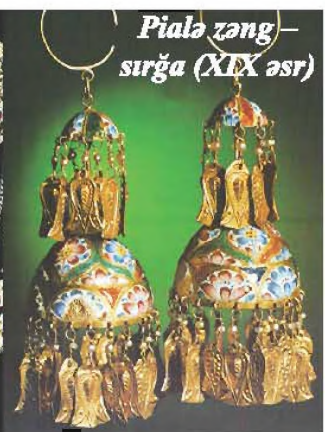
Qızıl kəmərlər (XIX əsr)

Boyunbağı (Naxçıvan XIX əsr)

Qızıl kəmərlər (XIX əsr)

Pialə zəng-sırğa (XIX əsr)

seyin Babayev də iştirak etmişdi. Böyük Vətən müharibəsindən sonra Ağahüseyn Babayev ekspert kimi Moskvaya dəvət olunub, reparasiya müqaviləsinə əsasən Almaniyadan gətirilən müxtəlif mallarla birgə zərgərlik məmumatının, çini qablar, saat və bir sıra başqa zərgərlik məhsullarının öyrənilməsində, qiymətləndirilməsində işləyən nümayəndələrə başçılıq etmişdi. Bundan əlavə, Moskvanın və Leninqradın əntiq mallar satılan dükanlarında zərgərlik əşyaların tarixini, keyfiyyətini, mübahisəli qiymətlərini dəqiqləşdirmək üçün yüksəkixtisaslı mütəxəssisə ehtiyac vardı. Bu mürəkkəb işlərin həllində Ağahüseyn Babayevin böyük xidməti olmuşdur. Ağahüseyn Babayev Moskvanın adlı-sanlı muzeylərində oldu və buradakı elmi işçilərin əliyüngüllüklə “şərq məmumatı” kimi göstərdikləri muzey eksponatlarının əslində məhz Azərbaycana xas olan üslubda işlənmələrini sübut edə bildi. O, Avropa zərgərlik fabriklərinin damğalarını tanıyan nadir sənətkarlardan, xüsusilə “Faberje”nin müxtəlif illərdə istehsal etdiyi mallarının, müxtəlif ölkələrdə cilalanmış almazın, briliyantın və ondan düzəldilmiş zینət əşyalarının bilicisi idi. Maraqlıdır ki, ustad sənətkarın nəticəsi hazırda ABŞ-da tanınmış rəssamlardan biridir. Ağa Hüseynov Moskvanın Surikov adına Dövlət İncəsənət İnstitutunu bitirmiş (1986) və beynəlxalq miqyasda tanınmağa başlamışdır. Hal-hazırda Nyu-York şəhərində yaşamasına baxmayaraq, o, Azərbaycanla sıx əlaqə saxlayır və 2011-ci ildə

ölkəmizi 54-cü Venesiya Bienalesində təmsil etmişdir. Onun heykəlləri və kağız üzərindəki işləri İslam və Avropa mədəniyyətlərinin erkən elmi mənbələrindən ilhamlanır və əsərləri dünyanın müxtəlif nüfuzlu sergilərində nümayiş olunur (bax: kollaj 1, 2).

ZƏRGƏROV ƏBDÜLQAFUR ƏMİNULLA OĞLU (1929-1999) – Azərbaycanın

görməli iqtisadçı alimi. Moskvada Şərqşünaslıq İnstitutunun iqtisadyönlü Ölkəşünaslıq ixtisası üzrə

Yaxın Şərq fakültəsini bitirən Əbdülqafur Zərgərov bir müddət Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetində elmi müəssisələr və ali məktəblər qrupunda məsləhətçi işlədikdən sonra SSRİ Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda aspiranturada oxumuşdur.

Moskvada iqtisad elmləri üzrə namizədlik dissertasiyası müdafiə etdikdən sonra Bakıya qayıtmış, uzun müddət Respublika Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda baş elmi işçi, şöbə müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Onun təxminən 30 il bundan əvvəl müdafiə etdiyi sənayedə işçi qüvvəsi probleminə həsr olunmuş doktorluq dissertasiyası keçmiş Sovetlər məkanında ən nadir tədqiqatlardan sayılırdı.

Ə.Zərgərovun rəhbərliyi ilə 70-ci illərdə hazırlanan statistik məcmuələr XX əsrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının, onun ayrı-

ayrı sahələrinin inkişaf dinamikasını öyrənmək üçün zəruri bir vasitə olaraq qalır. O, Azərbaycanda ictimai elmlər sahəsində elmi informasiya mərkəzinin yaradıcısıdır. Onun rəhbərlik etdiyi İctimai Elmlər üzrə Elmi Məlumat Mərkəzində filosof, şərqşünas, tarixçi, iqtisadçı, hüquqşünas və s. tədqiqatçılar üçün çox məzmunlu, vacib informasiyalardan istifadə etmək şəraiti yarandı. Alimlərimiz dünyada baş verən global proseslərlə nəinki tanış olmaq, həmçinin onları ümumiləşdirmək, milli dövlət mənafeləri baxımından qiymətləndirmək imkanı da əldə etdilər.

Əbdülqafur Zərgərovun təşəbbüsü və prinsiplial mövqeyi nəticəsində 1992-ci ilin yazında Elmlər Akademiyasının İctimai-Siyasi Tədqiqatlar və İnformasiya İnstitutu yaradılmışdır. O bu elm ocağında politoloji tədqiqatları əlaqələndirmək, qüvvə və imkanları səfərbər etməklə, siyasi institutların fəaliyyət prinsiplərini ayrıca bir elm – politologiya çərçivəsində konkret şəkildə öyrənməyi qarşıya məqsəd qoyurdu.

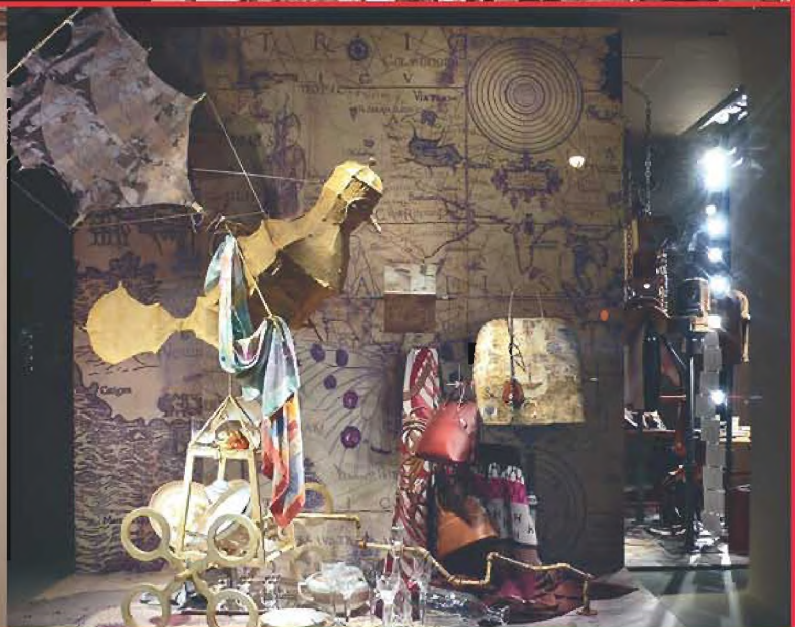
“İslam iqtisadiyyatı” adlı monoqrafiyası onun iqtisad elminə ən layiqli töhfələrindən biri kimi qiymətləndirilir. “İslamın torpağa və ondan istifadə edilməsinə münasibəti”, “İslamın sərvətə və mülkiyyətə münasibəti”, “Əməyə və əmək haqqına dair İslam konsepsiyası”, “İslamın iqtisadi doktrinası”, “Müsəlman ölkələrinin iqtisadi inteqrasiyası” və s. silsilə yazıları bu gün də olduqca dəyərli əsərlərdir və həmişə öz əhəmiyyətini saxlayacaqdır.

Ə.Zərgərov İslamın iqtisadi

(Kollaj 1)

(Kollaj 2)

doktrinasını bilməyi çox əhəmiyyətli saymışdır. O göstərirdi ki, son illərdə İslamın iqtisadi doktrinası “İslam iqtisadiyyatı” adlanan yeni modelin əsası kimi dünya ictimaiyyətində maraq doğurmuşdur. İslamın iqtisadi konsepsiyası İslam sistemi hüdudları daxilində əsaslandırılmış və dərk edilmiş azad fəaliyyət qaydalarının məcmusudur. İqtisadi fəaliyyət İslamın iqtisadiyyatı haqqında özünəməxsus göstərişlərinə hörmət etməli, fərdin və cəmiyyətin maddi və mənəvi tələbatını ahəngdar şəkildə ödəməyə çalışmalıdır.

ZƏRURİ ƏMƏK – zəruri məhsul yaratmaq üçün maddi istehsal sahəsi işçilərinin sərf etdikləri əmək.

Zəruri əmək lazımı dərəcədə zəruri tələbatı ödəmək üçün işçi qüvvəsinin təkrar istehsalına sərf edilir. Zəruri əməyin sosial-iqtisadi xüsusiyyətləri hər bir ictimai iqtisadi formasiyada məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Zəruri əməyin yaratdığı və istehsal işçilərinin şəxsi istehlakına gedən zəruri məhsulun mütləq həcmnin durmadan artımı təmin edilməli, izafi məhsul isə bütövlükdə cəmiyyətin və bununla da onun hər bir üzvünün tələbatının ödənilməsinə yönəlməlidir.

ZƏRURİ İŞ VAXTI – iş vaxtının bir hissəsi; bu vaxt ərzində maddi istehsal işçisi həyatının təkrar istehsalı üçün tələb olunan zəruri məhsul yaradır.

Zəruri iş vaxtı müddətində işçi həyat qüvvəsinin bərpasını, bacarığın hərtərəfli inkişafını, əmək qabiliyyəti olmayan ailə

üzlərinin saxlanmasını təmin edən maddi nemətlər yaradır. Bu səbəbdən zəhmətkeşlərin rifahı iş vaxtından istifadəni yaxşılaşdırmaqdan (əmək intizamına əməl edilməsindən, boşdayanmaların aradan qaldırılmasından və s.), əməyin intensivliyini ictimai normal səviyyəyə qaldırmaqdan və ən əsası isə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsindən birbaşa asılıdır.

ZƏRURİ MƏHSUL – maddi istehsal işçisinin yeni yaratdığı məhsulun bir hissəsi; işçinin həyatının saxlanması və normal təkrar istehsalı üçün nəzərdə tutulur.

Zəruri məhsul zəruri iş vaxtı müddətində istehsal olunur. Zəruri məhsulun həcmi və maddi məzmunu işçilərin maddi, sosial və mədəni tələbatının dəyişməsinə və istehsalın ictimai şəraitini əks etdirir. Müxtəlif ictimai formasiyalarda zəruri məhsul da müvafiq sosial iqtisadi forma alır. Məsələn, belə hesab olunurdu ki, kapitalizmdə zəruri məhsul işçi qüvvəsinin əmtəə kimi təkrar istehsalının maddi əsasıdır və fəhlənin yeni

yaratdığı məhsulun yalnız ödənilən hissəsinə müvafiqdir. Sosializmdə zəruri məhsul işçilərin təkrar istehsalının və şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafının maddi əsası hesab edilirdi. Onun tərkibinə işçilərin və onların əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin şəxsi ehtiyaclarını ödəyən nemət və xidmətlər daxil edilirdi.

ZƏRURİ MÜXTƏLİFLİK QANUNU – idarə edən sistemin müxtəliflik dərəcəsi idarə olunan obyektin müxtəliflik dərəcəsi ilə müvafiq olmalıdır. Təcürübədə bu o deməkdir ki, idarəetmənin obyektinə nə qədər mürəkkəb olsa, onu idarə edən orqan da bir o qədər mürəkkəb olmalıdır.

ZİBİL – evlərdə, küçələrdə və s.-də yığılaraq onları zibilləndirən tör-töküntü, tullantı. Müasir dünyada istehsal, məişət tullantılarını emal etməklə bir çox məhsullar, o cümlədən enerji istehsal olunur.

ZİQİYMƏT – qiymətli, çox qiymətli, bahalı.

ZİLLƏT – çətinlik, ağır şərait, pis vəziyyət, ağır maddi ehti-

yac, yoxsulluq, məşəqqət. *Zillət çəkmək* – əziyyət içində yaşamaq, ağır vəziyyətdə olmaq, ehtiyac içində yaşamaq.

ZİNƏTÇİLİK – zinətçinin işi, peşəsi, sənəti.

ZİYAN – mülki hüquqda – zərərlərin bir növü, zərərlərin ödənilməsi barədə iddiaların təqdim edildiyi ana qədər çəkilməmiş və ya pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi üçün çəkiləcək xərclərdir (gələcək xərclər). Eləcə də əmlakın itirilməsi və zədələnməsi, pulun itirilməsi ilə əlaqədar yaranmış zərərlərdir; tam həcmdə alınmamış səmərə; zərər.

Ziyanın orta ölçüsü – riskin meydana gəlməsi ehtimalı ilə yanaşı, onun texniki xarakteristikasını ifadə edir.

ZİYANXOR – bax: ziyankar.

ZİYANKAR – ziyan verən, ziyan toxundurucu, ziyançı, zərərverən, ziyan və zərəmə səbəb olan.

ZİYANLI – bax: zərərli.

ZİYANLIQ – zərər, itki, tələfat, zərər.

ZOMBART (SOMBART) VERNER (1863-1941) – alman

iqtisadçısı. Zombart 1863-cü ildə Ermsleven şəhərində anadan olmuşdur. O, Berlin, Roma və Piza

Universitetlərində hüququ, iqtisadiyyatı və tarixi öyrənmişdir. Şmoller və Adolf Vaqnerin rəhbərliyi altında dissertasiya yazaraq 1888-ci ildə Berlin Universitetində doktor dərəcəsinə almışdır. İki il Bremen Ticarət Palatasında işlədikdən sonra o, akademik fəaliyyətini bərpa edərək, Breslau Universitetində 1906-cı ildə isə Berlin Ali Ticarət Məktəbində yer alır. 1917-ci ildən Berlin Universitetində müəllimləri Şmoller və Vaqnerin yerini tutur.

Zombartın metodologiyası özünəməxsus dualizmlə xarakterizə olunur ki, onun da mahiyyəti – hər bir ayrıca problemin tədqiqatının empirik və nəzəri hissələrinin bölgüsündən ibarətdir. Verner Zombart öz alimlik kar-

yerasını 1890-cı ildə marksist kimi başlamış və 1930-cu illərdə kapitalizmin peyda olunmasına həsr olunmuş 7 kitab yazaraq onu nasist kimi başa vurmuşdur. Zombartın ilk kitablarından biri 1894-cü ildə işıq üzü görmüş Marksın “Kapital”ının 3-cü cildinə həsr olunmuşdur. İki il sonra Zombart promarksist xarakteri daşıyan sosializm və sosialist hərəkatı məqaləsini nəşr etdirmişdir. 1902-ci ildə Zombart fundamental “Müasir kapitalizm” əsərinin 1-ci iki cildini nəşr etdirmiş, 3-cü cild isə yalnız 1927-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Bu kitabda Zombart sənaye kapitalizminin yaranmasını feodalizm dövründə “rəşionalizm ruhunun” və “tamahkar yığımın” artması ilə izah edir və kapitalizmin qaçılmaz olaraq sosializmlə əvəz olacağını iddia edirdi. Onun axırıncı işlərindən biri “Yeni sosial fəlsəfə” kitabı idi və burada o, müasir dövrün sosial problemlərini “nasional-sosializm (yəni, nasizm) nöqtəyi-nəzərindən” təhlil etməyə çalışırdı.

SÖZLƏRİN ƏLİFBA SİYAHISI

I CİLD		
A		
A, a.....	9	AÇIQLAMA.....15
A/A SÖVDƏSİ	9	AÇIQ OLMAYAN ƏMANƏT .....
A QRUPU	9	AÇIQ POLİS .....
“A” KATEQORİYASINA AİD SƏHMLƏR	9	AÇIQ SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ.....
ABALKİN LEONİD İVANOVIÇ	9	AÇIQ TENDER.....
ABANDON	10	AÇILMIŞ SƏHMLƏR .....
ABBASI.....	10	ADAMBAŞINA VERGİ .....
ABBASOV ƏLİ MƏMMƏD OĞLU	10	ADAM-GÜN.....
ABBASOV İBAD MUSA OĞLU	10	ADAM-SAAT .....
ABBASOV ALICAN BAYRAMƏLİ OĞLU.....	11	ADAPTİV GÖZLƏMƏLƏR NƏZƏRİYYƏSİ .....
ABBASOV QƏZƏNFƏR ƏLİ OĞLU.....	11	ADDENDUM.....
ABBASOV VAHİD HACIBƏY OĞLU.....	11	ADƏT HÜQUQU.....
ABDULLAYEV ŞİRZAD ƏYYUB OĞLU.....	12	ADİ (NORMAL) ƏMƏLİYYAT DÖVRÜ.....
ABDULLAYEV YAŞAR RƏHİM OĞLU	12	ADİ XƏRCLƏR .....
ABONEMENT	12	ADİ KONOSAMENT .....
ABONEMENT ÖDƏNİŞİ.....	12	ADİ QEYRİ-BƏRABƏR HƏYAT SİĞORTASI.....
ABONENT	12	ADİ ORTAQLIQ .....
ABOVO	12	ADİ SƏHM.....
ABSENTEİZM.....	12	ADİGÖZƏLOV FİKRƏT SALAM OĞLU .....
ABUNƏ DÖVRÜ.....	12	ADQ.....
ABUNƏ SERTİFİKATI	12	ADLI ƏMANƏT .....
ACASTER	12	ADLI ƏMANƏT ÜZRƏ ƏMANƏTÇİ.....
ACINACAQLI İNDEKS.....	12	ADLI İSTİQRAZ .....
AÇIQ CƏMİYYƏT	12	ADMİNİSTRASIYA .....
AÇIQ ÇARTER.....	13	ADMONİSIYA.....
AÇIQ DEVALVASIYA.....	13	ADRESANT .....
AÇIQ FAKTORİNG.....	13	ADVALOR .....
AÇIQ FOND.....	13	ADVALOR PUL QAYDASI .....
AÇIQ İQTİSADİYYAT.....	13	AFFİDEVİT.....
AÇIQ İNVESTİSIYA FONDU	15	AFFİLƏ EDİLMİŞ ŞİRKƏT.....
AÇIQ İPOTEKA	15	AFFİLƏ OLUNMUŞ ŞƏXSLƏR .....
AÇIQ KOVER.....	15	AFFİLİASIYA .....
		AFFİRMASIYA.....
		A-FORFE.....

AFRİKA-ASIYA SIĞORTAÇILAR VƏ TƏKRAR	AKKREDİTƏ OLUNMUŞ İNVESTOR	32
SIĞORTAÇILAR FEDERASIYASI	AKKREDİTİV	32
AFRİKA BİRLİYİ TƏŞKİLATI (ABT).....	AKKREDİTİVİN BAĞLANMASI.....	34
AFYORA	AKSELERATOR NƏZƏRİYYƏSİ.....	35
AGENT	AKSEPT	36
AGENT BANK	AKSEPT BANK.....	36
AGENT MÜQAVİLƏSİ.....	AKSEPT EVİ.....	36
AGENTLƏŞMƏ.....	AKSEPT HESABLAŞMA FORMASI.....	36
AGENTLİK	AKSEPT KONTORU.....	37
“AĞ CƏNGAVƏR”	AKSEPT KREDİTİ	37
AĞALAROV ARAZ İSGƏNDƏR OĞLU.....	AKSEPTANT	37
AĞ YAXALIQLAR.....	AKSEPTLƏŞDİRİLMİŞ ÇEK.....	37
AĞAYEV SULTANAĞA HÖCCƏT OĞLU.....	AKSEPTLƏŞDİRİLMİŞ TAPŞIRIQ	37
AĞAYEVA ALEKSANDARA AĞAVERDİ QIZI.....	AKSEPTLƏŞDİRİLMİŞ VEKSEL.....	37
AĞIRLIQ.....	AKSEPTLƏŞDİRMƏ	37
AHƏNGDARLIQ ƏMSALI	AKSEPT-RAMBURS KREDİTİ.....	38
AXTARIŞ TƏDQIQATI.....	AKSESSİYA.....	38
AXUNDOV BƏHMƏN YUSİF OĞLU.....	AKSESSOR HÜQUQİ MÜNASİBƏTİ.....	38
AXUNDOV ƏRƏSTUN HƏMZƏ OĞLU	AKSİZ	38
AXUNDOV MƏCİD ƏHMƏD OĞLU.....	AKSİZ MARKASI	38
AXUNDOV ŞƏMSƏDDİN ƏHMƏD OĞLU	AKSİZLƏR ÜZRƏ AVANS ÖDƏNİŞ.....	38
AXUNDOV VAHİD CÜMŞÜD OĞLU.....	AKT	39
AİDA	AKTİV BAZAR	39
AİDS-ə (SPİD-ə) YOLUXMA ZAMANI	AKTİV TƏKRAR SIĞORTA.....	39
SIĞORTALANMA.....	AKTİV YOXSULLAR.....	39
AİLƏ BAŞÇISI VƏ ONUN HİMAYƏSİNDƏ	AKTİVİZM	39
OLANLAR ÜÇÜN RENTA.....	AKTİVLƏR.....	39
AİLƏ BÜDCƏSİ	AKTİVLƏRİN ÇIXARIŞI	39
AİLƏ KƏNDLİ TƏSƏRRÜFATI.....	AKTİVLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİ.....	39
AİLƏ, QADIN VƏ UŞAQ PROBLEMLƏRİ ÜZRƏ	AKTİVLƏRİN QEYRİ-QANUNİ	
DÖVLƏT KOMİTƏSİ	MƏNİMSƏNİLMƏSİ	40
AİLƏ SIĞORTASI	AKTİVLƏRİN SEÇİMİ.....	40
AİLƏLƏRİN TİPOLOGİYASI	AKTİVLƏRİN YAŞI.....	40
AİLƏNİN GƏLİRLƏRİ	AKTİVLƏRLƏ TƏMİN EDİLMİŞ QIYMƏTLİ	
AİLƏNİN HƏYAT TSİKLİ	KAĞIZLAR.....	40
AİLƏNİN SOSIAL-İQTİSADİ STATUSU.....	AKTİN TƏRTİB EDİLDİYİ YERİN QANUNU.....	40
AİJO.....	AKTUAR HESABLAR	40
AİJOTAJ.....	AKTUAR HESABLAŞMA	40
AJUR	AKTUAR MƏNFƏƏT VƏ ZƏRƏR.....	41
AK&M ŞİRKƏTİ.....	AKTUAR RİSK	41
AKERLOF CORC.....	AKTUARİAT	41
AKKORD VERGİSİ	AKTUARİY	42

AKVİZİSİYA.....	42	ALIYEV İSA HÜSEYN OĞLU.....	55
AKVİZİTOR.....	42	ALQI-SATQI.....	56
AQLOMERASİYA.....	42	ALQI-SATQI DƏHLİZİ (DİAPAZONU).....	56
AQRAR.....	42	ALQI-SATQI MÜQAVİLƏSİ.....	56
AQRAR MÜNASİBƏTLƏR.....	42	ALQI-SATQI MÜQAVİLƏSİNİN NOTARİAL	
AQRAR SİYASƏT.....	43	QAYDADA TƏSDİQİ.....	56
AQRARKREDİT QAPALI SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ		ALQORİTM.....	57
BANK OLMAYAN KREDİT TƏŞKİLATI.....	46	ALLAHVERDİYEV ƏLİ QULU OĞLU.....	57
AQRAR-SƏNAYE BANKI.....	49	ALLAHVERDİYEV HƏSƏN BƏKİR OĞLU.....	57
AQRAR-SƏNAYE BİRLİYİ.....	49	ALLAHVERDİYEV MƏDƏT MUSTAFA OĞLU.....	57
AQRAR-SƏNAYE KOMPLEKSİ (ASK).....	49	ALLE (ALLAİS) MORİS.....	58
AQRAR-SƏNAYE MÜNASİBƏTLƏRİNİN		ALLONJ.....	59
EKVİVALENTLİYİ.....	51	ALMAN BİRJA İNDEKSİ (DAX).....	59
AQREQAT İNDEKSİ.....	51	ALMENDA.....	59
AQREQATLAR.....	51	ALPARI (nominal dəyər üzrə, paritet üzrə).....	59
AQRESSİV PORTFEL.....	51	ALTERNATİV DƏYƏR.....	59
ALEATOR ƏQD.....	51	ALTERNATİV ƏMƏK HAQQI.....	59
ALEBA.....	51	ALTERNATİV XƏRCLƏR.....	59
ALFA (ALFA ƏMSALI).....	51	ALTERNATİV TEXNOLOGİYA.....	59
ALFAVİTİZM.....	51	AMALQAMİSİYA.....	59
ALİ AUDİT QURUMLARININ BEYNƏLXALQ		AMANKO.....	59
TƏŞKİLATI.....	51	AMARTİYA KUMAR SEN.....	59
ALİ AUDİT QURUMU.....	52	AMBALLAJ.....	60
ALICI.....	52	AMERİKA DÖVLƏTLƏRARASI İNKİŞAF	
ALICI ÇEKİ.....	52	BANKI.....	60
ALICI DAVRANIŞI.....	52	AMERİKA FOND BİRJASI.....	60
ALICI REAKSİYASI METODU.....	52	AMERİKAN DEPOZİTAR QƏBZİ (ADQ).....	60
ALICILIQ QABİLİYYƏTİ PARİTETİ.....	52	AMİL XƏRCLƏRİ.....	60
ALİENTASİYA.....	52	AMORTİZASİYA.....	61
ALİMENT.....	52	AMORTİZASİYA AYIRMALARI.....	61
ALINAN MAL HAQQINDA QƏRAR QƏBUL		AMORTİZASİYA METODU.....	61
ETMƏ PROSESİ.....	54	AMORTİZASİYA MÜDDƏTİ.....	61
ALINAN MALLARIN KATEQORİYASI.....	54	AMPLİFİKASİYA.....	61
ALINMIŞ ƏMTƏYƏ GÖRƏ ALICININ TAM ALQI		AMPLİTUD.....	61
QİYMƏTİNİN ÖDƏNİLMƏSİNDƏN İMTİNA		ANALİTİK (TƏHLİLÇİ, TƏHLİL ÜZRƏ	
EDİLMƏSİ ZAMANI SİĞORTALANMA.....	54	MÜTƏXƏSSİS).....	61
ALIŞ QİYMƏTİ.....	54	ANALİTİK HESABLAR.....	62
ALIŞ SEÇİMİ MEYARI.....	55	ANALİTİK PROSEDURLAR.....	62
ALIŞ ÜÇÜN OPSİON.....	55	ANALİTİK UÇOT.....	62
ALIŞANOV ARİF NİZAM OĞLU.....	55	ANALİZ (TƏHLİL).....	62
ALIŞANOVA MEHRİBAN NADİR QIZI.....	55	ANARXİZM.....	62
ALİYENASİYA.....	56	ANATOSİZM.....	62

ANÇIŞKİN ALEKSANDR İVANOVİÇ.....	62	ARTMA.....	71
ANDERLAİNQ.....	63	ARTMAĞA DOĞRU TİCARƏT.....	71
ANDERRAYTER.....	63	“ASAN” PULLAR.....	71
ANDERRAYTER HESABI.....	63	ASAN REALLAŞDIRILAN QIYMƏTLİ	
ANDERRAYTER SİYASƏTİ.....	63	KAĞIZLAR.....	72
ANDERRAYTİNQ.....	63	ASEAN.....	72
ANİ LİKVIDLİK NORMATİVİ (N3).....	63	ASILI CƏMİYYƏTLƏR.....	74
ANİ LOTEREYA.....	63	ASILI TƏSƏRRÜFAT CƏMİYYƏTİ.....	74
ANKET.....	63	ASİYA İNKİŞAF BANKI.....	74
ANNUİTET.....	63	ASİYA İSTEHSAL ÜSULÜ.....	76
ANOMAL SVİTÇ.....	64	ASSEKURASIYA.....	76
ANSOFF MATRİSİ.....	64	ASSİQMENT.....	76
ANSOV İQOR.....	65	ASSİQNASIYALAR.....	76
ANTİBÖHRAN İDARƏETMƏ.....	65	ASSİQNATLAR.....	76
ANTİDEMPİNQ RÜSUMLARI.....	65	ASSOSIASIYA.....	76
ANTIİNFLYASIYA SİYASƏTİ.....	65	ASSİSTANS.....	76
ANTIİNHİSAR KOMİTƏSİ.....	65	ASSOSIASIYA ƏMSALI.....	76
ANTIİNHİSAR QANUNVERİCİLİYİ.....	66	ASSURPOL.....	76
ANTİK İQTİSADİYYAT.....	66	ASUDƏ VAXT.....	76
ANTİK MÜLKİYYƏT.....	66	AŞAĞI “CAZİBƏDARLIQ” SƏVİYYƏSİ İLƏ	
ANTİSİPASIYA.....	67	ALIŞ.....	76
ANTİTREST QANUNVERİCİLİYİ.....	67	AŞAĞI KEYFİYYƏTLİ (KEYFİYYƏTSİZ)	
ANTİTSİKLİK SİYASƏT.....	67	İSTİQRAZ.....	77
APARSERİYA.....	67	AŞAĞI QIYMƏTLİ MAĞAZALAR.....	77
APOSTLAR.....	67	AŞINMA.....	77
ARALIQ MƏHSUL.....	67	AŞKAR XƏRCLƏR.....	77
ARBATOV GEORĞI ARKADYEVİÇ.....	68	AŞKAR OLMUŞ İTKİLƏRİN ÖRTÜLMƏSİ	
ARBİTRAJ.....	68	SİĞORTASI.....	77
ARBİTRAJ ƏQDİ.....	68	ATAKİŞİYEV MÜŞFİQ CƏMİL OĞLU.....	77
ARBİTRAJ SAZİŞİ.....	69	ATAŞOV BƏYALI XANALI OĞLU.....	77
ARBİTRAJ SÖVDƏLƏŞMƏSİ.....	69	ATÇILIQ TƏSƏRRÜFATLARI.....	78
ARİÇİLİQ.....	69	ATES.....	80
ARİSTOTELİN PROPORSİAL QARŞILIQLIQ		ATOM RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASI.....	84
PRİNSİPİ.....	70	ATR.....	84
ARMATOR.....	70	ATTESTASIYA.....	84
ARTAN ALTERNATİV MƏSRƏFLƏR QANUNU.....	70	AUDIO-VİZUAL BAZARLAR VƏ XİDMƏTLƏR.....	84
ARTEFAKT.....	70	AUDİT.....	84
ARTEL.....	70	AUDİT KOMİTƏSİ.....	86
ARTİKUL.....	71	AUDİT RİSKİ.....	86
ARTIQ LİKVIDLİK.....	71	AUDİT SEÇMƏSİ.....	86
ARTIQLIQ.....	71	AUDİT STANDARTLARI.....	86
ARTIM SÜRƏTİ.....	71	AUDİT SÜBUTU.....	86

AUDİT TAPŞIRIĞININ KEYFİYYƏTİNƏ NƏZARƏT	87	AVİASİYA SIĞORTASI.....	94
AUDİT TAPŞIRIĞININ KEYFİYYƏTİNƏ NƏZARƏT ÜZRƏ MÜŞAHİDƏÇİ-EKSPERT	87	AVİSTA	94
AUDİTİN SƏNƏDLƏŞDİRİLMƏSİ.....	87	AVİZO	95
AUDİTOR	87	AVRO	95
AUDİTOR XİDMƏTİ.....	88	AVRO SƏHMLƏRİ.....	96
AUDİTOR RƏYİ.....	88	AVRO STOXX	96
AUDİTOR RƏYİNƏ TƏSİR GÖSTƏRMƏYƏN MƏSƏLƏLƏR	89	AVROBONDLAR YAXUD AVROİSTİQRAZLAR ...	96
AUDİTOR SERTİFİKATI.....	89	AVROBOR	97
AUDİTOR TƏŞKİLATI.....	89	AVRODOLLARLAR	97
AUDİTORUN MALİYYƏ MƏLUMATLARINA AİDİYYATI	89	AVROKLİRİNQ.....	97
AUDİTORUN MÜLKİ MƏSULİYYƏTİ.....	89	AVROKREDİTLƏR.....	97
AUDİTORUN MÜLKİ MƏSULİYYƏTİNİN İCBARİ SIĞORTASININ OBYEKTİ.....	89	AVROMARKALAR.....	97
AUKSİON HƏRRACLARI (müzaidəsi)	89	AVRONOTLAR	97
AUKSİON MALI (əmtəəsi)	90	AVROPA AZAD TİCARƏT ASSOSİASİYASI.....	97
AUKSİON MALLARI	90	AVROPA BAZARI	97
AUKSİONÇU.....	90	AVROPA BİRLİYİ (AB).....	98
AUKSİONER	90	AVROPA ÇEKİ.....	98
AUMANN ROBERT	90	AVROPA İQTİSADI BİRLİYİ (AİB)	98
AUTENTİFİKASIYA.....	90	AVROPA İNVESTİSIYA BANKI (AİB)	99
AUTENTİKLİK	91	AVROPA İTTİFAQI –100	
AUTRAYT	91	AVROPA KARTLARI	102
AUTRAYT MÖVQEYİ.....	91	AVROPA KÖMÜR VƏ POLAD BİRLİYİ (AKPB)..	102
AUTSAYDER	91	AVROPA KREDİT İNSTİTUTLARI ASSOSİ-ASIYALARININ FEDERASIYASI (AKİAF)	102
AUTSORSİNQ.....	91	AVROPA MƏRKƏZİ BANKI (AMB).....	103
AUTSTAFFİNQ	91	AVROPA MƏRKƏZİ BANKLAR SİSTEMİ (AMBS).....	104
AUT-TREYD.....	91	AVROPA MİLLİ HESABLAR SİSTEMİ	105
AVADANLIĞIN VAXT BALANSI	91	AVROPA PARLAMENTİ (AVROPARLAMENT)....	106
AVAL	92	AVROPA PATENT İDARƏSİ	106
AVAL VEKSEL	92	AVROPA PATENT TƏŞKİLATI (APT).....	108
AVANS	93	AVROPA REGIONAL İNKİŞAF FONDU (ARİF) ...	109
AVANS HESABATI	93	AVROPA VALYUTA FONDU	109
AVANS NİSBƏTİ.....	93	AVROPA VALYUTA SİSTEMİ (AVS)	109
AVANSLAŞMA –94		AVROPA YENİDƏNQURMA VƏ İNKİŞAF BANKI.....	110
AVARA BROKER	94	AVROSTAT	111
AVERAJ	94	AVSTRİYA MƏKTƏBİ.....	111
AVERS.....	94	AVTOKRATIYA.....	113
AVİABROKER.....	94	AVTARKİYA	114
		AVTODAŞIYANLARIN MƏSULİYYƏT SIĞORTASI	114

AVTO-KASKO SİĞORTASI	114	AZƏRBAYCAN XALQININ İQTİSADI FİKİR	
AVTO-KOMBİ SİĞORTASI.....	114	TARİXİ.....	130
AVTOMATİK STABİLİZATORLAR	114	AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ	140
AVTOMATLAŞDIRILMIŞ ƏHALİ		AZƏRBAYCAN İQTİSADÇILAR İTTİFAQI (Aİİ).....	145
KARTOTEKASI.....	114	AZƏRBAYCAN İQTİSADIYYATI.....	147
AVTOMATLAŞDIRILMIŞ FOND BİRJASI		AZƏRBAYCAN MALLARI.....	174
KOTİROVKA SİSTEMİ	115	AZƏRBAYCAN MARKETİNQ CƏMİYYƏTİ	175
AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İDARƏETMƏ		AZƏRBAYCAN MƏNBƏYİNDƏN GƏLİR.....	175
SİSTEMLƏRİ (AİS).....	115	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI AUDİTORLAR	
AVTOMATLAŞDIRMIŞ İNFORMASIYA		PALATASI.....	176
SİSTEMLƏRİ.....	115	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT	
AVTOMOBİL NƏQLİYYAT VASİTƏLƏRİ		GÖMRÜK KOMİTƏSİ.....	177
SAHİBLƏRİNİN MÜLKİ MƏSULİYYƏT		AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT NEFT	
SİĞORTASI.....	115	ŞİRKƏTİ	184
AVTOMOBİL NƏQLİYYATI VASİTƏLƏRİNİN		AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ƏRAZİSİNDƏN	
SİĞORTALANMASI	115	TRANZİT	202
AVTOMOBİL NƏQLİYYATININ SİĞORTAL-		AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MÜƏLLİF	
ANMASI.....	115	HÜQUQLARI AGENTLİYİ.....	202
AVTONOM TARİF	116	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI SAHİBKARLAR	
AVTORİTARİZM.....	116	(İŞGÖTÜRƏNLƏR) TƏŞKİLATLARI MİLLİ	
AVTORİZASIYA.....	116	KONFEDERASIYASI.....	203
AVUAR.....	116	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA	
AYILAR.....	116	OMBUDSMAN TƏSİSATI.....	204
AYILAR” BAZARI	117	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT	
AYILARIN BASQINI	117	NEFT FONDU.....	207
AYRILMAMIŞ MƏQSƏDLİ MARKETİNQ.....	117	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ	
AZ AKTİV BAZAR	117	FÖVQƏLADƏ HALLAR NAZİRLİYİ.....	211
AZAD BAZAR.....	117	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK	
AZAD İQTİSADI ZONALAR (AİZ)	118	ƏRAZİSİ	214
AZALAN FAYDALILIQ QANUNU	121	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK	
AZALAN MARJİNAL MƏHSULDARLIQ.....	122	SƏRHƏDİNDƏN KEÇİRMƏ	214
AZALAN MƏHSULDARLIQ VƏ KAPİTAL		AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK	
QANUNU	122	TARİFİ.....	215
AZALAN VERİM QANUNU.....	122	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADI	
AZALDILMIŞ “ERKƏN” MÜKAFATLA POLİS	122	İNKİŞAF NAZİRLİYİ	215
AZALDILMIŞ SİĞORTA MƏBLƏĞİ.....	122	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADI	
AZƏRBAYCAN BANKLAR ASSOSIASIYASI.....	122	MÜSTƏQİLLİYİNİN ƏSASLARI HAQQINDA	
AZƏRBAYCAN DƏMİR YOLLARI QAPALI		AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ	
SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ	123	KONSTITUSIYA QANUNU	220
“AZƏRBAYCAN HAVA YOLLARI QAPALI		AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MALİYYƏ	
SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ”.....	124	NAZİRLİYİ.....	231
AZƏRAQRARTİKİNTİ AÇIQ CƏMİYYƏTİ	126	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ	

TƏSNİFATLARI	236
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ VALYUTASI.....	236
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA ALİ ATTESTASIYA KOMİSSİYASI	237
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ RABİTƏ VƏ İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARI NAZİRLİYİ	237
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VERGİLƏR NAZİRLİYİ	246
AZƏRBAYCAN STATİSTİKASININ TƏŞKİLİ	255
AZƏRBAYCANDA VERGİLƏR VƏ VERGİ XİDMƏTİNİN TARİXİ.....	256
AZƏRBAYCANIN NƏQLİYYAT QOVŞAQLARI	269
AZƏRENERJİ AÇIQ TIPLI SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ.....	274
AZƏRİKİMYA DÖVLƏT ŞİRKƏTİ.....	275
“AZƏRSİĞORTA” DÖVLƏT SİĞORTA ŞİRKƏTİ	275
AZƏRSU AÇIQ CƏHMDAR CƏMİYYƏTİ	276
AZİPS	277
AZTƏMİNATLI AİLƏ.....	278

B

BABAYEV ƏLİCAN PİRCAN OĞLU	279
BABAYEV RAFİQ ƏSƏD OĞLU BABL.....	279
BABL.....	279
BAĞİROV DAMƏT ABBAS OĞLU	279
BAĞİROV MÜBARİZ MƏMMƏDHÜSEYN OĞLU	279
BAĞLANIŞ QIYMƏTİ.....	280
BAĞLANMIŞ SİĞORTA MƏBLƏĞİ	280
BAĞLI (əlaqədar) QIYMƏTLƏR.....	280
BAĞLILIQ (tərəfdarlıq) SXEMİ.....	280
“BAHALI” PULLAR	280
BAHARLI (VƏLİYEV) MƏMMƏDHƏSƏN NƏCƏFQULU OĞLU	280
BAXIMSIZ BAZAR	280
BAXŞƏLİYEV BAXŞƏLİ HƏSƏN OĞLU.....	280
BAKETİNQ.....	281
BAKI DƏNİZ TİCARƏT LİMANI	281
“BAKIELEKTRİKŞƏBƏKƏ” ASC	282
BAKI-TBİLİSİ-ƏRZURUM QAZ KƏMƏRİ.....	284

BAQAJIN (yükün) SİĞORTALANMASI	285
BALANS	285
BALANS DƏYƏRİ.....	285
BALANS METODU	287
BALANS MƏNFƏƏTİ	290
BALANS MODELİ.....	290
BALANS TRANSFERTİ	290
BALANSARXASI HESAB	290
BALANSLAŞDIRILMAMIŞ QIYMƏTLİ KAĞIZLAR PORTFELİ	290
BALANSLAŞDIRILMIŞ PORTFEL.....	290
BALANSLAŞDIRMA	290
BALAYEV RƏSUL ƏNVƏR OĞLU	290
BALIQ EHTİYATLARI	291
“BALIQ”	291
BALLAR SİSTEMİ.....	291
BALLOTİROVKA	291
BANK	291
BANK (SEYF) QUTUSU	295
BANK AKSEPTİ.....	295
BANK BİLETİ	295
BANK BORCU (SSUDASI).....	296
BANK CƏNNƏTİ.....	296
BANK ÇEKİ.....	296
BANK DİVERSİFİKASIYASI	296
BANK ƏMANƏTİ.....	296
BANK ƏMANƏTİ HESABI.....	297
BANK ƏMANƏTİ KİTABÇASI	297
BANK ƏMANƏTİ MÜQAVİLƏSİ	297
BANK ƏMƏLİYYATLARI	297
BANK ƏMƏLİYYATLARI, ƏMTƏƏ.....	298
BANK ƏMƏLİYYATLARI, FOND	298
BANK ƏMƏLİYYATLARI, KOMİSYON HAQLARI	299
BANK ƏMƏLİYYATLARI, PASSİV	299
BANK ƏMƏLİYYATLARI, PƏRAKƏNDƏ	299
BANK HESABI	299
BANK HOLDİNG ŞİRKƏTİ	300
BANK İŞİ.....	300
BANK İŞİ MÜQAVİLƏSİ	300
BANK KANALI.....	300
BANK KAPİTALI.....	300

BANK KREDİTİ.....	300	BARONE ENRİKO.....	321
BANK LİSENZİYASI.....	302	BARTER.....	321
BANK MENEJMENTİ.....	302	BARTER SAZIŞI.....	322
BANK METALLARI.....	302	BASORAMA.....	322
BANK NƏZARƏTİ.....	302	BAŞ DİSPERSİYA.....	322
BANK OLMAYAN KREDİT TƏŞKİLATI.....	303	BAŞ JURNAL.....	322
BANK RİSKİ.....	304	BAŞ MÜHASİBAT KİTABI.....	322
BANK SİRRİ.....	305	BAŞ MÜQAVİLƏ.....	323
BANK SİSTEMİ.....	306	BAŞ POLİS.....	323
BANK SİYASƏTİ.....	311	BAŞ VERMİŞ LAKİN BİLDİRİLMƏMİŞ ZƏRƏRLƏR ÜÇÜN SİĞORTA EHTİYATLARI.....	323
BANK TƏCRÜBƏSİ.....	311	BAŞQA ALICINI GƏTİR.....	323
BANK TƏDAVÜLÜ.....	311	BAŞLANGİC TƏDARÜK.....	323
BANK TƏMİNATI.....	312	BAUMOL-TOBİN NƏZƏRİYYƏLƏRİ.....	323
BANK VEKSELİ.....	312	BAYBAKOV NİKOLAY KONSTANTİNOVİÇ.....	324
BANK ZƏMANƏTİ.....	312	BAY-BƏK.....	325
BANKA AİDİYYƏTİ OLAN ŞƏXS ADINDAN HƏRƏKƏT EDƏN ŞƏXSLƏR.....	313	BAYDAUN.....	325
BANKA AİDİYYƏTİ OLAN ŞƏXSLƏR.....	313	BAYRAMOV ƏVƏZ İSLAM OĞLU.....	325
BANKİR DRAFTI.....	313	BAYT.....	325
BANKİN AKTİVLƏRİ.....	313	BAZA.....	326
BANKİN ETİBARLILIĞI.....	313	BAZA DƏRƏCƏSİ.....	326
BANKİN FİLİALI.....	313	BAZA DÖVRÜ.....	326
BANKİN KREDİT PORTFELİ.....	313	BAZA MƏNFƏƏTİ.....	326
BANKİN MƏCMU KAPİTALI (ÖZ VƏSAİTİ).....	313	BAZA NÖQTƏSİ.....	326
BANKİN NÜMAYƏNDƏLİYİ.....	314	BAZAR.....	326
BANKİN UÇOT DƏRƏCƏSİ.....	314	BAZAR BURAXILIŞI.....	327
BANKİN ŞÖBƏSİ.....	314	BAZAR DAVRANIŞI.....	327
BANKLAR BANKI.....	314	BAZAR FONDLARI.....	327
BANKLARARASI BAZAR.....	315	BAZAR GÜCÜ.....	328
BANKLARARASI DEPOZİT.....	315	BAZAR İQTİSADİYYATI.....	328
BANKLARIN ƏMLAK MARAQLARININ SİĞORTALANMASI.....	315	BAZAR İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFININ TƏLƏBLƏRİNƏ UYĞUN OLARAQ, AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ QƏBUL OLUNMUŞ UÇOT VƏ STATİSTİKA SİSTEMİNƏ KEÇİLMƏSİ ÜÇÜN DÖVLƏT PRO- QRAMLARI (DP).....	329
BANKLARIN SİĞORTA TƏMİNATI ÜZRƏ ÜMUMİ ÖHDƏLİKLƏR.....	316	BAZAR İNFRASTRUKTURU.....	330
BANKLARIN ZƏRURİ EHTİYAT NORMASI 316		BAZAR QİYMƏTİ.....	330
BANKNOT TƏDAVÜLÜ.....	316	BAZAR QİYMƏTLƏNDİRMƏSİ.....	330
BANKNOTLAR.....	316	BAZAR MANEƏLƏRİ.....	331
BANKO.....	319	BAZAR MEXANİZMİ.....	331
BANKOMAT.....	319	BAZAR OYUĞU.....	331
BARAT VEKSELİ.....	320		
BARATRİYA.....	321		
BARİŞIQ SAZIŞI.....	321		

BAZAR SINAQLARI	331	BETTELXEYM ŞARL	339
BAZAR SOSIALİZMİ	331	BEYES (LAPLAS) MEYARI	339
BAZARA DAXİL OLMA MANEƏLƏRİ	331	BEYİN HÜCUMU	339
BAZARA KEÇMƏ QIYMƏTİ	331	BEYLİ SAMUEL	340
BAZARDA HAKİM MÖVQE.....	331	BEYNƏLXALQ AKTUARİLƏR KONQRESİ.....	340
BAZARDA TARAZLIQ VƏ BAZAR QIYMƏTİ.....	332	BEYNƏLXALQ AKTUARİLƏR TƏŞKİLATI (BAT).....	340
BAZARDAN ÇIXMAQ ÜÇÜN MANEƏLƏR.....	332	BEYNƏLXALQ ARIÇILIQ BİRLİKLƏRİ FED- ERASİYASI.....	340
BAZARIN AQRƏGİRLƏŞMƏSİ	332	BEYNƏLXALQ AUKSİON	340
BAZARIN DƏRİNLƏŞDİRİLMƏSİ STRATEGİYASI	333	BEYNƏLXALQ AVİASİYA SIĞORTAÇILARI İTTİFAQI.....	340
BAZARIN İFLASI.....	333	BEYNƏLXALQ BİRJA.....	341
BAZARIN İFLASI NƏZƏRİYYƏSİ.....	334	BEYNƏLXALQ BİZNES	341
BAZARIN LİKVIDLİYİ.....	334	BEYNƏLXALQ DƏNİZ SIĞORTASI İTTİFAQI.....	341
BAZARIN MAKROSTRUKTURU.....	334	BEYNƏLXALQ DƏNİZ TƏŞKİLATI (BDT)	341
BAZARIN ÖZÜNÜ TƏNZİMLƏMƏSİ.....	335	BEYNƏLXALQ DÖVLƏT İNHİSAR BİRLİKLƏRİ.....	342
BAZARIN SEQMENTLƏŞDİRİLMƏSİ	335	BEYNƏLXALQ ƏMƏK BÖLGÜSÜ.....	342
BAZARIN SUBYEKTƏLƏRİ.....	335	BEYNƏLXALQ ƏMƏK TƏŞKİLATI (BƏT).....	342
BAZARIN TƏHLİLİ.....	336	BEYNƏLXALQ GÖMRÜK TƏŞKİLATI (BGT)	343
BAZARIN TUTUMU	336	BEYNƏLXALQ HESABLAŞMA.....	344
BAZİS.....	336	BEYNƏLXALQ HESABLAŞMALAR BANKI (BHB)	344
BAZİS İNNOVASİYALARI	336	BEYNƏLXALQ HESABLAŞMALAR BANKI YANINDA BANK NƏZARƏTİ ÜZRƏ BAZEL KOMİTƏSİ.....	345
BECQOT VOLTER	336	BEYNƏLXALQ İQTİSADÇILAR İTTİFAQI (Bİİ)	346
BEH	337	BEYNƏLXALQ İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏR.....	347
BEKKER HARİ STENLİ.....	337	BEYNƏLXALQ İNKİŞAF ASSOSİASİYASI (BİA).....	347
BEM-BAVERK EYGEN.....	337	BEYNƏLXALQ İNVESTİSİYA BANKI (BİB).....	348
BEM-BAVERK MODELİ.....	338	BEYNƏLXALQ KOOPERATİV ALYANSI (BKA)	348
BENÇMARK.....	338	BEYNƏLXALQ KOOPERATİV BANKI (BKB)	348
BESSA.....	338	BEYNƏLXALQ KOOPERATİV SIĞORTA FED- ERASİYASI (BKSF)	349
BETAƏMSALI.....	338	BEYNƏLXALQ KREDİT	349
BENEFİSİAR	338	BEYNƏLXALQ KREDİT SIĞORTAÇILARI İTTİFAQI (BKSİ).....	349
BENEFİSİYALAR	338	BEYNƏLXALQ KREDİTLƏRİN SIĞORTALAN- MASI ASSOSİASİYASI (BKSA)	349
BENEFİT	338	BEYNƏLXALQ KREDİTLƏRİN VƏ İVESTİSİYALA- RIN SIĞORTAÇILARI İTTİFAQLARI (BKİSİ).....	349
BENİLÜKS	338		
BENTAM İYEREMİY	338		
BERBOUT.....	339		
BERBOUT-ÇARTER	339		
BERN İTTİFAQI (KREDİT VƏ İNVESTİSİYA- LARIN SIĞORTAÇILARININ BEYNƏLXALQ İTTİFAQI)	339		
BERNS NOT	339		
BESSA.....	339		
BETA ƏMSALI.....	339		

BEYNƏLXALQ QARŞILIQLI SİĞORTA	
CƏMİYYƏTLƏRİ ASSOSİASİYASI (BQSCA)	350
BEYNƏLXALQ LİZİNQ.....	350
BEYNƏLXALQ MALİYYƏ KORPORASİYASI	
(BMK)	350
BEYNƏLXALQ MARKETİNQİN XARİCİ	
MÜHİTİ.....	351
BEYNƏLXALQ MÜHASİBAT UÇOTU	
PRİNSİPLƏRİ	352
BEYNƏLXALQ MÜHASİBAT UÇOTU STANDART-	
LARI KOMİTƏSİ	352
BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏ.....	353
BEYNƏLXALQ MÜLKİ AVİASİYA TƏŞKİLATI	
(BMA)	354
BEYNƏLXALQ NİDERLAND QRUPU	356
BEYNƏLXALQ PUL HESABLAŞMALARI	
VAHİDİ.....	356
BEYNƏLXALQ RİSK TƏHLİLİ CƏMİYYƏTİ	356
BEYNƏLXALQ SAHİBKARLAR VƏ İCARƏ-	
DARLAR İTTİFAQI (BSİ).....	356
BEYNƏLXALQ SƏNAYEÇİLƏR VƏ SAHİB-	
KARLAR KONQRESİ (BSSK).....	356
BEYNƏLXALQ SİĞORTA BAZARI	357
BEYNƏLXALQ SİĞORTA CƏMİYYƏTİ (BSC)	357
BEYNƏLXALQ SİĞORTA HÜQUQİ ASSOSİASİ-	
YASI (BSHA)	357
BEYNƏLXALQ SİĞORTA KREDİTLƏRİ ÜZRƏ	
ASSOSİASİYA (BSKA).....	357
BEYNƏLXALQ SİĞORTA QANUNVERİCİLİYİ	
ASSOSİYASI (BSQA-AİDA).....	357
BEYNƏLXALQ SİĞORTA TƏDQİQATLARI	
ASSOSİASİYASI (BSTA).....	357
BEYNƏLXALQ SİĞORTA VƏ TƏKRAR SİĞORTA	
VASİTƏLƏRİ ASSOSİASİYASI (BSTVA).....	357
BEYNƏLXALQ STANDART	357
BEYNƏLXALQ TEXNİKİ RİSKLƏRİN	
SİĞORTAÇILARI İTTİFAQI (BTRSİ).....	358
BEYNƏLXALQ TƏDİYYƏ SAZIŞLƏRİ	358
BEYNƏLXALQ TƏSNİFAT CƏMİYYƏTLƏRİ AS-	
SOSİASİYASI (BTCA).....	358
BEYNƏLXALQ TİCARƏT QİYMƏTLƏRİ	358
BEYNƏLXALQ TİCARƏT PALATASI (BTP)	358
BEYNƏLXALQ TİCARƏT SİSTEMİ	359
BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN MERKANTİLİST	
NƏZƏRİYYƏSİ.....	359
BEYNƏLXALQ VAHİDLƏR SİSTEMİ	360
BEYNƏLXALQ VALYUTA FONDU (BVF).....	360
BEYNƏLXALQ YAŞIL XƏRİTƏ BÜROSU	
(BYXB)	362
BEYNƏLXALQ YENİDƏNQURMA VƏ İNKİŞAF	
BANKI (BYİB)	363
BƏDBƏXT HADİSƏ (fəlakət) RİSKİ.....	364
BƏDBƏXT HADİSƏ	365
BƏDBƏXT HADİSƏ HAQQINDA AKT.....	365
BƏDBƏXT HADİSƏLƏRDƏN İCBARİ	
SİĞORTA	365
BƏDBƏXT HADİSƏLƏRDƏN İDMANÇILARIN	
SİĞORTALANMASI	365
BƏDBƏXT HADİSƏLƏRDƏN SİĞORTA-	
LANMA.....	365
BƏDBƏXT HADİSƏLƏRDƏN ŞƏXSİ	
SİĞORTALANMA	365
BƏDBƏXT HADİSƏLƏRDƏN UŞAQLARIN	
SİĞORTALANMASI	366
BƏXTƏBƏXT AUKSİON	366
BƏLƏDİYYƏ BANKI.....	366
BƏLƏDİYYƏ İSTİQRAZLARININ	
SİĞORTALANMASI	366
BƏLƏDİYYƏ QURUMU.....	366
BƏLƏDİYYƏ MÜLKİYYƏTİ.....	366
BƏLƏDİYYƏLƏRİN SU TƏSƏRRÜFATI	367
BƏRPA DƏYƏRİ	367
BƏYAN OLUNMUŞ QİYMƏT.....	367
BİBOR	367
BİD	367
BİHEVİORİZM.....	368
BİLATERİAL İNHİSAR	368
BİLATERİAL OLİQOPOLİYA.....	368
BİLATERİZM	368
BİLİKLƏRƏ ƏSASLANAN İQTİSADİYYAT	368
BİMETALLİZM	368
BİNANIN QORUNMASI	370
BİNDER	370
BİR DOLLARLIQ ÜDM-ə (ALICILIQ QABİLİY-	

YƏTİ PARİTETİ ÜZRƏ) ENERJİ SƏRFİ (NEFT EKVİVALENTİ ÜZRƏ KİLOQRAMLA) 370	BİRİNCİ RİSK SİSTEMİ.....374
BİR HADİSƏ ÜÇÜN SİĞORTA 270	BİRİNCİ SƏVİYYƏLİ BANK 374
BİR KREDİTORA (ƏMANƏTÇİYƏ) DÜŞƏN RİSKİN MAKSİMUM MƏBLƏĞİ NORMATİVİ (N8) 270	BİRİNCİ ZƏRƏR POLİSİ 374
BİR KVT MÜƏYYƏN EDİLMİŞ GÜCDƏ ELEKTRİK ENERJİSİNİN HƏCMİ 270	BİRİNCİLİK.....374
BİR KVT.SAAT ELEKTRİK ENERJİSİNƏ SƏRF OLUNAN YANACAĞIN XÜSUSİ ÇƏKİSİ.....270	BİRJA 374
BİRBAŞA CAVABLA REKLAM 270	BİRJA «DÖŞƏMƏSİ» 375
BİRBAŞA DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ.....270	BİRJA BANKI.....375
BİRBAŞA XARİCİ İNVESTİSİYALAR.....371	BİRJA BROKERİ.....375
BİRBAŞA İNVESTİSİYALAR.....371	BİRJA BÜLLETENİ 376
BİRBAŞA İSTEHSAL XƏRCLƏRİ.....371	BİRJA ÇÖKƏKLİYİ 376
BİRBAŞA İTKİLƏR 371	BİRJA DAİRƏSİ 376
BİRBAŞA KAPİTAL QOYULUŞLARI.....371	BİRJA DÖVRİYYƏSİ 376
BİRBAŞA MARKETİNQ 372	BİRJA ƏQDİ 376
BİRBAŞA MƏSRƏFLƏR ƏSASINDA QIYMƏT QOYMA 372	BİRJA ƏMTƏƏSİ 377
BİRBAŞA PREFAKSİYALAR 372	BİRJA GƏLİRİ.....377
BİRBAŞA SATIŞ 272	BİRJA HALQASINDA (ÇALASINDA) BROKER ..377
BİRBAŞA SİĞORTA İŞİ.....372	BİRJA İNDEKSİ 378
BİRBAŞA TƏKRAR SİĞORTAÇI.....372	BİRJA JESTLƏRİ 378
BİRBAŞA TƏSİRLİ MARKETİNQİN XARİCİ MÜHİTİ.....372	BİRJA KOMİTƏSİ.....378
BİRBAŞA VERGİQOYMA.....373	BİRJA QANUNVERİCİLİYİ.....378
BİRDƏFƏLİK MÜKAFATLA HƏYAT SİĞORTASI.....373	BİRJA QIYMƏTQOYMASI.....379
BİRDƏFƏLİK RÜSUM.....373	BİRJA QIYMƏTLƏRİ.....379
BİRDƏFƏLİK SİĞORTA HAQQI.....373	BİRJA MƏZƏNNƏSİ 379
BİRGƏ ƏMANƏT HESABI.....373	BİRJA MÖHTƏKİRLİYİ.....379
BİRGƏ FƏALİYYƏT HAQQINDA MÜQAVİLƏ ...373	BİRJA MÖVQEYİ 381
BİRGƏ FOND.....373	BİRJA MÜDAXİLƏSİ 381
BİRGƏ SİĞORTA 373	BİRJA MÜKAFATI.....381
BİRGƏ TƏHLİL 373	BİRJA MÜŞTƏRİLƏRİNİN OYUN XƏTTİ 381
BİRİNCİ DƏRƏCƏLİ KREDİT KARTI 373	BİRJA OYUNÇUSU 381
BİRİNCİ MÜTLƏQ RİSK ÜÇÜN ƏMLAKIN SİĞORTALANMASI 373	BİRJA RİSKLƏRİNİN QORUNMASI.....381
BİRİNCİ NİSBİ RİSK ÜÇÜN ƏMLAKIN SİĞORTALANMASI 374	BİRJA SESSİYASI.....381
BİRİNCİ RİSK 374	BİRJA VAHİDİ.....381
	BİRJA YIĞINCAĞI 381
	BİRJADA OYUN 381
	BİRJADANKƏNAR ƏQD.....382
	BİRLƏŞDİRİLMİŞ (KONSOLIDƏ EDİLMİŞ) MALİYYƏ HESABATLARI 382
	BİRLƏŞDİRİLMİŞ BÜDCƏ 382
	BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATI (BMT) 382
	BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATININ AVROPA İQTİSADİ KOMİSSİYASI (AİK) 383
	BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATININ ƏRZAQ

VƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI TƏŞKİLATI (FAO)	383	BORC TƏLƏBNAMƏLƏRİ İLƏ BAĞLI SVOP	
BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATININ		ƏMƏLİYYATI.....	393
SƏNAYE İNKİŞAFI ÜZRƏ TƏŞKİLATI		BORC VƏSAİTİ	393
(YUNİDO).....	383	BORC VƏSAİTLƏRİ (SSUDALAR).....	393
BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATININ		BORC VƏSAİTLƏRİNİN ÖZ VƏSAİTİNƏ	
TƏHSİL, ELM VƏ MƏDƏNİYYƏT MƏSƏLƏ-		NİSBƏTİ	393
LƏRİ ÜZRƏ TƏŞKİLATI (YUNESKO).....	384	BORCALAN	393
BİRTƏRƏFLİ MÜQAVİLƏ.....	385	BORCLANMA.....	394
BİŞMİŞ QİYMƏT	385	BORCLU MÜƏSSİSƏ.....	394
BİZNES	385	BORCLULUQ ƏMSALI	394
BİZNES MİSSİYASI.....	386	BORCLUNUN ƏMLAKI	394
BİZNES PLAN.....	386	BORCUN BAĞIŞLANMASI	394
BİZNES TSİKLİ.....	387	BORCUN NOVASİYASI	394
BİZNESMEN	387	BORCUN RESTRUKTURİZASİYASI	394
BİZNES-PROSESLƏRİN FRANÇAYZINQI	387	BORCUN SIĞORTALANMASININ ÇEVİK	
BLANK AKSEPTİ	387	PROQRAMI	394
BLANK KREDİTİ	387	BORCVERƏN.....	394
BLANK VƏRƏQƏSİ.....	387	BORDERO	394
BLEF	387	BOROVİNQ	395
BLEK ŞOULZUN OPSİONUNUN		BORTKEVİÇ DÜZƏLİŞİ	395
QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ MODELİ.....	387	BORTKEVİÇ VLADİSLAV İOSİFOVİÇ.....	395
BLOK SIĞORTASI.....	388	BOSTON MATRİSİ	395
BLYU-ÇİPS	388	BOYENT	396
BODMEREYA	388	BOZ BAZAR.....	396
BOQOMOLOV OLEQ TİMOFEEVİÇ.....	388	BOZ DALĞA	396
BOND	388	BÖHRAN	396
BOND BROKERİ	388	BÖHRANIN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ İNDEKSİ.....	406
BONİFİKASİYA	388	BÖHRANLAR NƏZƏRİYYƏSİ.....	406
BONİSTİKA.....	388	BÖLGÜ KANALI	407
BONİTET	388	BÖLGÜ MƏRKƏZLƏRİ.....	407
BONİTİROVKA	388	BÖLÜNƏN AKKREDİTİV	407
BONLAR.....	388	BÖLÜNMEZ FONDLAR.....	407
BONUS.....	389	BÖLÜNMÜŞ ZƏRƏRLƏRLƏ TƏKRAR	
BONUS MALUS.....	391	SIĞORTA	407
BONUS GÜZƏŞTİ.....	391	BÖLÜŞDÜRÜLMƏMİŞ MƏNFƏƏT ÜÇÜN	
BORC	391	VERGİ	407
BORC DİVİDEND.....	391	BÖYÜK FİQR	408
BORC HESABI.....	391	BÖYÜK KONYUNKTUR TSİKLLƏRİ	
BORC KAPİTALI	392	NƏZƏRİYYƏSİ.....	408
BORC KAPİTALI BAZARI	392	BÖYÜK TƏKAN NƏZƏRİYYƏSİ.....	408
BORC QABİLİYYƏTİ	393	BÖYÜK TSİKLLƏR NƏZƏRİYYƏSİ	409
BORC MÜQAVİLƏSİ.....	393	“BÖYÜK TABLO”	409

CARİ VALYUTA ƏMƏLİYYATLARI	431	ÇEŞİD.....	439
CASON QEYD-ŞƏRTİ.....	432	ÇEŞİD SİYASƏTİ.....	439
CEKSON-VENİK DÜZƏLİŞİ	432	ÇEVRİLMİŞ BAZAR	439
CENEVRƏ KONVENSIYALARI	432	ÇƏRÇİVƏ MÜQAVİLƏSİ	439
CENTLMEN SAZIŞI.....	432	ÇIXARDILMIŞ NETTO MÜKAFATLAR.....	439
CƏBİYEV RAUF MİRZƏ OĞLU.....	432	ÇIXARILMIŞLAR VƏ BƏRPA OLUNMUŞLAR.....	439
CƏBRAYİLOV ŞAKİR ƏBİŞ OĞLU	433	ÇIXILAN FRANŞİZA	440
CƏRİMƏ	433	ÇIXILMA HAQQINDA QEYD-ŞƏRT.....	440
CFR.....	433	ÇIXIŞ MANEƏSİ.....	440
CİF QIYMƏTİ.....	433	ÇİN İQTİSADİ İNKİŞAF MODELİ.....	440
CİNAH HÜCUMU.....	433	ÇİN SƏDDİ	455
CİNİ ƏMSALI.....	433	ÇİRKAB SULARIN YİĞİLMƏSİ VƏ EMALI.....	455
CİNNİ (GİNNİ) KORRADO	433	ÇİRKLƏNMƏ ZAMANI TANKERLƏRİN	
CİP	434	SAHİBLƏRİNİN MƏSULİYYƏTİNİN	
COĞRAFİ (MƏKAN) VƏZİYYƏTİNƏ GÖRƏ		MƏHDUDİYYƏTİ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ FED-	
BAZARLAR.....	434	ERASİYA	457
COĞRAFİ OPSİON	434	ÇİRKLİ ÜZGÜÇÜLÜK	457
CPT.....	434	ÇOXALTMA	457
CÜMŞÜDOV SABİR QƏNBƏR OĞLU.....	435	ÇOXHƏDLİ REQRESSİYA ƏSASINDA TƏHLİL ..	457
		ÇOXÖLÇÜLÜ DƏRƏCƏLƏŞDİRMƏ	
		(ŞKALALAŞDIRMA)	458
Ç		ÇOXÖLÇÜLÜ SEÇMƏ.....	458
ÇAP VAHİDİ.....	436	ÇOXPİLLƏLİ SEÇMƏ.....	459
ÇAPARAQ İNFLYASİYA.....	436	ÇOXSAHƏLİ DİVERSİFİKASİYA	459
ÇARPAYI DÖVRİYYƏSİ.....	436	ÇOXSAYLI QIYMƏTLƏR	459
ÇARPAZ ELASTİKLİK	436	ÇOXSƏVİYYƏLİ ŞƏBƏKƏ.....	459
ÇARPAZ MƏZƏNNƏ	436	ÇOXTƏRƏFLİ MÜQAVİLƏ.....	459
ÇARTER.....	436	ÇÖRƏK QANUNLARI	459
ÇARTİNQ.....	437		
ÇARTİST.....	437	D	
ÇARTİZM	437	DADAŞOV AĞAMƏMMƏD HƏSƏNAĞA	
ÇAYANOV ALEKSANDR VASİLYEVİÇ	437	ƏLƏKBƏR OĞLU	460
ÇEK	437	DADAŞOV ƏLİXAN ZAQRAB OĞLU	460
ÇEK AUKSİONU.....	438	DAXİLİ AUDİT	460
ÇEK İNVESTİSİYA FONDU (ÇİF)	438	DAXİLİ AUDİT XİDMƏTİ.....	461
ÇEK KİTABÇASI	438	DAXİLİ AUDİT STANDARTLARI	461
ÇEK SAXLAYICISI	438	DAXİLİ AUDİTORLAR İNSTİTUTU (DAİ).....	461
ÇEK VERƏN.....	438	DAXİLİ DÖVLƏT BORCU	461
ÇEKİNQ	438	DAXİLİ ƏMƏK BAZARI	461
ÇEK-KAUNTER.....	438	DAXİLİ GƏLİRLİLİK DƏRƏCƏSİ	461
ÇEK-QƏBZ	438	DAXİLİ NƏZARƏT	461
ÇEMBERLİN HASTİNOS EDVARD	439	DAXİLİ SİĞORTA BAZARI	461
ÇERNİŞEVSKİY NİKOLAY QAVRİLOVİÇ	439		

DAİMİ AŞAĞI QIYMƏT SIYASƏTİ.....	461	DEBİTOR.....	472
DAİMİ ƏHALİ.....	461	DEBİTOR BORCLANMA (BORC).....	472
DAİMİ İŞÇİLƏR.....	461	DEBİTOR BORCUNUN İDARƏ EDİLMƏSİ.....	473
DAİMİ MARAQ ANLAYIŞI.....	461	DEBRYE JERAR.....	474
DALANDAR.....	461	DEDAKTEBL.....	475
DAMAZLIQ DÖVLƏT KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏSİ.....	462	DEFİSİT, YAXUD KƏSİR.....	475
DAMBO.....	462	DEFLYASIYA.....	475
DAMNİFİKASIYA.....	462	DEFLYASIYALAŞMA.....	476
DAMNO.....	462	DEFLYATOR.....	476
DAMPİNQ.....	462	DEFLYATOR İNDEKSİ.....	476
DANIŞIQLAR PROSESİ.....	462	DEFOLT.....	477
DAR MƏQSƏDLİ BÖLGÜ.....	463	DEFOLTLAR ƏYRİSİ 100% SDA (STANDART DEFAULT ASSUMPTION CURVE STANDART DEFOLTUN EHTİMALI ƏYRİSİ).....	477
DAR MƏQSƏDLİ MARKETİNQ.....	463	DEFOLT SVOPU.....	477
DAŞIMA.....	463	DEKLARANT.....	477
DAŞIMA MÜQAVİLƏSİ.....	463	DEKLARASIYA.....	477
DAŞINMA ZAMANI NAĞD PULUN SİĞORTALANMASI.....	464	DEKOMPOZİSIYA METODU.....	477
DAŞINMALARIN ÖLÇÜ VAHİDİ.....	464	DEKORT.....	477
DAŞINMAZ ƏMLAK.....	464	DEKUVERT.....	477
DAŞINMAZ ƏMLAK BAZARINDA SATIŞ DİNAMİKASI.....	464	DEQ.....	477
DAŞINMAZ ƏMLAKIN DÖVLƏT REYESTRİ.....	464	DEQRESSİV BROKERİC.....	477
DAŞINMAZ ƏMLAKIN DÖVLƏT REYESTR NÖMRƏSİ (REYESTR NÖMRƏSİ).....	469	DELFI METODU.....	477
DAŞIYANLARIN MƏSULİYYƏT SİĞORTASI.....	469	DELİKT.....	479
DAŞIYICI.....	469	DELKREDERE AGENT.....	479
DATİYEV İSLAM MAQOMETOVİÇ.....	469	DELKREDERE SİĞORTASI.....	479
DAUES PLANI.....	469	DELTA ƏMSALI.....	479
DAVAMLI (permanent) DEMPİNQ.....	470	DELTA HECİNQ.....	479
DAVAMLI İŞSİZLİK.....	470	DELTA HECİRLƏŞMƏSİ.....	479
DAYANIQLI ARTIM ƏMSALI.....	470	DEMARKETİNQ.....	479
DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASI.....	470	DEMERIC.....	480
“DAYAN-ZƏRƏR” SİFARİŞİ (“DAYAN” ƏMRİ, “DAYAN-İTKİ” SİFARİŞİ).....	471	DEMİC RİPORT.....	480
DAYMOND PİTER.....	471	DEMİC VƏRƏQƏ.....	480
DDP.....	472	DEMOQRAFİK KEÇİD.....	480
DDU.....	472	DEMOQRAFİK METODLAR.....	480
DEBET.....	472	DEMOQRAFİK PARTLAYIŞ.....	481
DEBET KARTI.....	472	DEMOQRAFİK PROQNOZ.....	481
DEBİT.....	472	DEMOQRAFİK STATİSTİKA.....	481
DEBİTANT.....	472	DEMOQRAFİK TSİKLLƏR.....	481
		DEMOQRAFİYA.....	481
		DEMOQRAFİYA SİYASƏTİ.....	491
		DEMOQRAFİYADA STATİSTİK METODLAR.....	494

DEMPİNQ	495	DEVİZ	513
DEMPİNQ, DAYANIQLI	496	DEVİZ SİYASƏTİ	514
DEMPİNQ, ƏMTƏƏ	496	DEZİQNASIYA.....	514
DEMPİNQ İDXALI	496	DEZİNFLYASIYA.....	514
DEMPİNQ MARJASI.....	496	DEZİNTEQRASIYA	514
DEMPİNQ, “SOSIAL”	496	DEZİNTERMEDİASIYA.....	514
DENOMİNASIYA.....	496	DEZİNVESTİSİYA	514
DENONSASIYA	498	DƏBBƏ PULU.....	514
DEN SYAOPİN	498	DƏQİQİLƏŞMİŞ MÜKAFATLA SİĞORTA	
DEPANS.....	499	ŞƏRTLƏRİ.....	514
DEPARTAMENT	499	DƏMİR QANUN	514
DEPO.....	500	DƏNİZ ARBİTRAJ KOMİSSİYASI.....	515
DEPONENT	500	DƏNİZ NEFT MƏDƏNİ	515
DEPONENTLƏŞMƏ	500	DƏNİZ NƏQLİYYATI.....	516
DEPOPULYASIYA	501	DƏNİZ SİĞORTASI	517
DEPORT.....	508	DƏNİZ SİĞORTASI MÜQAVİLƏSİ.....	517
DEPORT ƏQDİ.....	508	DƏNİZ SİĞORTASINDA QƏZA.....	517
DEPOZİT	508	DƏRƏCƏLƏRƏ BÖLÜN MÜŞ SİĞORTA HAQQI.....	517
DEPOZİT BANK	510	DƏRƏCƏNİN DƏYİŞMƏSİ LİMİTİ.....	517
DEPOZİT ƏMANƏTİ	510	DƏRƏ-TƏPƏLİK BAZAR.....	517
DEPOZİT MARJASI.....	510	DƏRHAL ÖDƏNİLƏN RENTA.....	517
DEPOZİT MÜKAFATI	510	DƏRHAL RENTA.....	517
DEPOZİT SERTİFİKATI.....	510	DƏRİN DİSKONTLU İSTİQRAZLAR	517
DEPOZİT ŞƏHADƏTNAMƏSİ.....	511	DƏYƏR	518
DEPOZİTAR FƏALİYYƏT.....	511	DƏYƏR QANUNU.....	518
DEPOZİTAR MÜQAVİLƏ	511	DƏYƏR PARADOKSU.....	519
DEPOZİTAR SİSTEMİ	511	DƏYƏR TƏHLİLİ	519
DEPOZİTAR TRAST ŞİRKƏTİ	511	DƏYƏRLƏNDİRMƏ	519
DEPOZİTARİ	511	DƏYƏRLƏRİN (qiymətlərin) ZƏNCİRİ	519
DEPOZİTLƏRİN SİĞORTALANMASI	512	DƏYƏRSİZ İSTİQRAZLAR.....	519
DEPOZİTOR.....	512	DƏYİŞDİRİLMİŞ DÜRASIYA	519
DEPRESSİYA	512	DƏYİŞƏN ANNUİTET	519
DERİLİKSİYA	512	DƏYİŞƏN XƏRCLƏR	519
DERİVATİV	512	DƏYİŞKƏN VALYUTA MƏZƏNNƏLƏRİ	
DERİVATİV QİYMƏTLİ KAĞIZ	512	SİSTEMİ.....	519
DERİVATİVLƏR	512	DƏYİŞMƏMİŞ QİYMƏT	520
DEROQASIYA.....	512	DƏYİŞMƏZ XƏRCLƏR.....	520
DES.....	512	DƏYMİŞ ZƏRƏRLƏR.....	520
DESİL.....	512	DƏYMİŞ ZƏRƏRLƏR ƏMSALI.....	520
DEVALVASIYA	512	DƏYMİŞ ZƏRƏRLƏRİN ÖRTÜLMƏSİ.....	520
DEVİASIYA.....	513	DİASPOR	520
DEVİASIYA QEYD-ŞƏRTİ	513	DİFERENSİASIYA EDİLMİŞ AKSİZ	520

DİFFERENSİAL KÖMRÜK TARİFİ	520	DİSPAŞA	526
DİFFERENSİAL RENTA	520	DİSPAŞA HESABLAMASI.....	527
DİFFERENSİASİYALI MARKETİNQ	520	DİSPAŞER.....	527
DİĞƏR ÖLKƏNİN YURİSDİKSİYASI.....	520	DİSPERSİYA TƏHLİLİ	527
DİQQƏTLİ SEÇİM MALLARI.....	520	DİSPONENT	527
DİL NÖRMASI	521	DİSTORSİYA	527
DİLBAZOV ƏSƏD KAMİL OĞLU	521	DİSTRİBÜTOR	527
DİLER	521	DİSTRİNQAS	527
DİLER BANK	522	DİVERGENSİYA	527
DİLER GÜZƏŞTİ	522	DİVERSİFİKASIYA	528
DİLERÇİLİK.....	522	DİVİDEND	528
DİLERLƏRARASI BAZAR.....	522	DİVİDEND, ARALIQ.....	529
DİLƏNÇİ.....	522	DİVİDEND, ƏVVƏLKİ İLLƏRƏ GÖRƏ ÖDƏNƏN (VAXTINDA ÖDƏNİLMƏMİŞ).....	529
DİMAYZ-ÇARTER.....	522	DİVİDEND, MÜVƏQQƏTİ.....	529
DİNAMİKA İNDEKSİ.....	522	DİVİDEND, NƏĞD ÖDƏNMİŞ	529
DİNAMİKA SİRALARININ TƏHLİLİ.....	522	DİVİDEND, SƏHMLƏR ŞƏKLİNDƏ ÖDƏNİLƏN	529
DİNAR.....	523	DİVİDENDLƏRİ TOPLANMAYAN İMTİYAZLI SƏHMLƏR.....	529
DİNC ƏHALİ.....	523	DİVİDENTLƏRƏ MÜNƏSİBƏTDƏ PREFAKSIYA	529
DİREKT-KOST SİSTEMİ.....	523	DİVİDENDLƏRİN TƏKRAR SƏRMAYƏLƏŞDİRİLMƏSİ	529
DİREKTORLAR ŞURASI.....	523	DİZAJİO.....	529
DİSBURSMENT HESAB	524	DL İNDEKSİ	529
DİSBURSMENT XƏRCLƏRİ.....	524	DOBROT ƏMTƏƏ	529
DİSKLOUZ	524	DOKET.....	529
DİSKONT	524	DOLAYI DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ	530
DİSKONT BROKERİ	524	DOLAYI MANEVR.....	530
DİSKONT DƏRƏCƏ.....	524	DOLAYI REKLAM	530
DİSKONT İSTİQRAZLARI	524	DOLAYI RİSKLƏRİN SİĞORTALANMASI	530
DİSKONT NÖRMASI	524	DOLAYI SİĞORTA	530
DİSKONT PƏNCƏRƏSİ	525	DOLAYI TƏSİRLİ MARKETİNQİN XARİCİ MÜHİTİ 530	
DİSKONT SİYASƏTİ.....	525	DOLAYI VERGİ	531
DİSKONTLANMIŞ PUL VƏSAİTLƏRİ AXININDAN YARANAN GƏLİR.....	525	DOLAYI ZƏRƏR.....	531
DİSKRESİON GƏLİR	525	DOLAYI ZƏRƏRİN SİĞORTALANMASI	531
DİSKRESİON SİFARİŞ.....	525	DOLLAR	531
DİSKRESİYA TRASTI.....	525	DOLLAR DƏYƏRİNİN ORTALANMASI.....	531
DİSKRESİYALI FİSKAL SİYASƏT	525	DOLLAR STANDARTI	532
DİSKRESİYALI OLMAYAN FİSKAL SİYASƏT	525	DOLLARLAŞMA	532
DİSKRETLİK.....	526		
DİSKRİMİNASİYA TARİFİ	526		
DİSPAC	526		
DİSPARC.....	526		
DİSPARİTET	526		

DOMAR-HARRODUN ARTIM MODELİ	540	DÖVLƏT KAPİTALİZMİ	554
DOMEN.....	540	DÖVLƏT KƏMİYYƏT VAHİDİNİN ETALONU.....	554
DOMİNANT STRATEGİYA	541	DÖVLƏT KREDİTİ.....	554
DOMİNO EFFEKTİ.....	541	DÖVLƏT QİYMƏTLİ KAĞIZLARI	555
DOMİSİL.....	541	DÖVLƏT MALİYYƏSİ	555
DOMİSİLİANT	542	DÖVLƏT MƏNZİL FONDUNUN	
DOMİSİLLƏŞDİRİLMİŞ VEKSEL.....	542	SİĞORTALANMASI	555
DOMİSİLLƏŞMƏ.....	542	DÖVLƏT MƏŞĞULLUQ FONDU	555
DONANMA POLİSİ.....	542	DÖVLƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN, İDARƏLƏRİNİN	
DONDURULMUŞ AKTİVLƏR.....	542	VƏ TƏŞKİLATLARININ ƏMLAK SİĞORTASI.....	555
DONDURULMUŞ ƏMƏK HAQQI.....	542	DÖVLƏT MÜLKİYYƏTİ	555
DONDURULMUŞ HESAB	542	DÖVLƏT ÖZƏLLƏŞDİRMƏ OPSİONU	556
DONOR.....	542	DÖVLƏT ÖZƏLLƏŞDİRMƏ PAYI.....	556
DOST VEKSELİ	542	DÖVLƏT PLAN KOMİTƏSİ.....	556
DOSTYANA AKSEPT	542	DÖVLƏT RENTASI	557
DOSYE.....	543	DÖVLƏT RÜSUMU.....	557
DOTASIYA.....	543	DÖVLƏT SƏRHƏDİ	558
DOU NƏZƏRİYYƏSİ	543	DÖVLƏT SİFARİŞİ.....	559
DOU-CONS İNDEKSİ.....	543	DÖVLƏT SOSİAL MÜDAFİƏ FONDU.....	560
DÖNƏRLİ İSTİQRAZLAR	544	DÖVLƏT STATİSTİKA KOMİTƏSİ	566
DÖVLƏT BANKI	544	DÖVLƏT VARİDATI SAYILAN ƏSƏR.....	569
DÖVLƏT BORCALMASI.....	544	DÖVLƏT VERGİ ORQANLARI	569
DÖVLƏT BORCU	545	DÖVLƏT VERGİLƏRİ	569
DÖVLƏT BORCUNUN VƏ DÖVLƏT		DÖVLƏT VƏSAİTİ	569
ZƏMANƏTİNİN REYESTRİ.....	545	DÖVLƏT VƏZİFƏSİ.....	569
DÖVLƏT BÜDCƏSİ	545	DÖVLƏT ZƏMANƏTİ.....	569
DÖVLƏT BÜDCƏSİNƏ BORCLAR.....	548	DÖVLƏTİN XEYRİNƏ MALDAN İMTİNA.....	570
DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN KASSA İCRASI.....	548	DÖVLƏTİN İNNOVASIYA SİYASƏTİ.....	570
DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN KƏSİRİ	548	DÖVLƏTSİZLƏŞDİRMƏ	570
DÖVLƏT DOTASIYASI.....	549	DÖVRİ AXIN DİAQRAMI	570
DÖVLƏT ƏMLAKININ ÖZƏLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	552	DÖVRİYYƏ CƏDVƏLİ.....	570
DÖVLƏT ƏMLAKININ ÖZƏLLƏŞDİRMƏ ÜÇÜN		DÖVRİYYƏ FONDLARI.....	570
AÇIQ ELAN EDİLMƏ ANI	552	DÖVRİYYƏ KAPİTALI.....	570
DÖVLƏT ƏMLAKININ SİĞORTALANMASI.....	552	DÖVRİYYƏ QABİLİYYƏTİ.....	571
DÖVLƏT GƏLİRLƏRİ	552	DÖVRİYYƏ VERGİSİ	571
DÖVLƏT XƏRCLƏRİ	553	DÖVRİYYƏ VƏSAİTLƏRİ (AKTİVLƏRİ).....	572
DÖVLƏT İDARƏETMƏ ORQANLARI	553	DÖVRİYYƏ VƏSAİTLƏRİ NORMATİVİ.....	572
DÖVLƏT İDARƏETMƏ ORQANLARININ		DÖVRİYYƏ VƏSAİTLƏRİNİN DÖVRİYYƏ-	
XƏRCLƏRİ.....	553	LİLİYİ	573
DÖVLƏT İNTİZAMI.....	553	DÖVRİYYƏ VƏSAİTLƏRİNİN İMMOBİLİZA-	
DÖVLƏT İSTİQRAZ KONVERSİYASI.....	553	SİYASI.....	573
DÖVLƏT İSTİQRAZI	554	DÖVRİYYƏDƏKİ MALLARIN GİROVU	574

DÖVRIYYƏDƏNKƏNAR AKTİVLƏR.....	574
“DÖZÜMLÜ” PUL.....	574
DRAFT.....	574
DRAYV İN BANK.....	574
DRUKER PİTER F.....	574
DUAL İSTİQRAZ.....	575
DUQLAS POL QOVARD.....	575
DUQLAS SESİL NORT.....	575
DUOPOLİYA.....	575
DUOPSONİYA.....	575
DURĞUN İŞSİZLİK.....	575
DUZ SƏNAYESİ.....	575
DÜBARƏ YOXSULLUQ.....	576
DÜNYA BANKI.....	576
DÜNYA BAZAR QİYMƏTLƏRİ.....	579
DÜNYA BAZARI.....	580
DÜNYA ELM RESURSLARI.....	580
DÜNYA İQTİSADİYYATI.....	581
DÜNYA İQTİSADİYYATININ TRANSFORMA- SİYASI.....	594
DÜNYA İŞÇİ QÜVVƏSİ BAZARI.....	595
DÜNYA QİYMƏTİ.....	596
DÜNYA QİYMƏTLƏRİ.....	596
DÜNYA PULLARI.....	596
DÜNYA TƏSƏRRÜFAT MEXANİZMİ VƏ ONUN TƏRKİB HİSSƏLƏRİ.....	608
DÜNYANIN APARICI ELMİ-TEXNİKİ MƏRKƏZLƏRİ.....	608
DÜNYANIN AUDİT ŞİRKƏTLƏRİ.....	608
DÜNYANIN GEOİQTİSADİ ATLASI.....	610
DÜZGÜNLÜK ZƏMANƏTİ.....	610
DÜZGÜNLÜYÜN SİĞORTALANMASI.....	610
DZAYBASU.....	610

II CİLD

E

EFFEKTİV BAZARLAR NƏZƏRİYYƏSİ.....	9
EFFEKTİV ƏMƏKHAQQI NƏZƏRİYYƏSİ.....	9
EFFEKTİV İLLİK FAİZ DƏRƏCƏSİ.....	9
EFFEKTİVLƏRİN İYERARXİYASI.....	9

EHTİMAL.....	9
EHTİYAC MEYARI.....	9
EHTİYAQLARIN İYERARXİYASI.....	10
EHTİYAT (ZƏMANƏT) AKKREDİTİV.....	10
EHTİYAT AKTİVLƏR.....	10
EHTİYAT ANDERRAYTİNQ.....	10
EHTİYAT DEPOZİTİNƏ GÖRƏ İTKİLƏR.....	10
EHTİYAT FONDU.....	10
EHTİYAT (ZƏMANƏT) KREDİT.....	11
EHTİYAT NORMALARI.....	11
EHTİYAT SİĞORTA FONDU.....	12
EHTİYAT TƏDBİRİ.....	12
EHTİYAT TƏLƏBLƏR.....	12
EHTİYAT TRANŞ.....	14
EHTİYAT (ƏSAS) VALYUTA.....	15
EHTİYATLAR.....	15
EHTİYATLAR HAQQINDA RAZILAŞMALAR.....	16
EHTİYATLAR ÜZRƏ TƏLƏBLƏR.....	16
EHTİYATLARIN SİLMERİZASİYASI.....	16
EHTİYATLILIQ PRİNSİPİ.....	16
EX ANTE PROQNOZU.....	16
EX POST PROQNOZU.....	16
EKKAUTİNQ.....	16
EKOLOGİYA.....	16
EKOLOGİYA VƏ TƏBİİ SƏRVƏTLƏR NAZİRLİYİ.....	23
EKOLOJİ AUDİT.....	24
EKOLOJİ MENECEMENT.....	25
EKOLOJİ RİSKLƏRİN SİĞORTALANMASI.....	26
EKOLOJİ TƏMİZ KƏND TƏSƏRRÜFATI.....	26
EKOLOJİ TSİKLLƏR.....	38
EKONOFİZİKA.....	40
EKONOMETRİYA.....	40
EKONOMİKS.....	41
EKSPERİMENTAL TƏDQİQAT.....	41
EKSPERT QİYMƏTİ.....	41
EKSPERT-ANALİTİK FƏALİYYƏT.....	41
EKSPERTİN TƏSİRİ.....	41
EKSPERTİZA.....	41
EKSPERTİZA AKTI.....	41
EKSPİRASIYA.....	41
EKSPLERENT.....	41

EKSPROPRIASIYA	41	SERTİFİKATI.....	66
EKXSEDENT	42	EMİSSIYA QIYMƏTLİ KAĞIZLARININ	
EKXSEDENT MƏBLƏĞİ MÜQAVİLƏSİ	42	SƏNƏDLƏŞDİRİLMƏMİŞ FORMASI.....	66
EKXSEDENT MÜQAVİLƏ	43	EMİSSIYA QIYMƏTLİ KAĞIZLARININ	
EKXSEDENT MÜQAVİLƏSİ ÜZRƏ TƏKRAR		SƏNƏDLƏŞDİRİLMİŞ FORMASI	66
SIĞORTA	43	EMİSSIYA QIYMƏTLİ KAĞIZLARININ	
EKXSEDENT TƏKRAR SIĞORTA MÜQAVİLƏSİ...	43	YERLƏŞDİRİLMƏSİ	66
EKXSEDENT TƏKRAR SIĞORTASI.....	43	EMİSSIYA MƏNFƏƏTİ.....	66
EKSTERNALİLƏR.....	43	EMİSSIYA MÜKAFATI.....	67
EKSTERNALİLƏR NƏZƏRİYYƏSİ	43	EMİSSIYA PROSPEKTİ.....	67
EKSTRA MÜKAFAT	43	EMİTENT	67
EKVİVALENT	43	EMİTENT BANK	67
EKYU	43	EMİTENTİN REYTİNQİ.....	67
EQALİTARİZM	44	ENERGETİKA EHTİYATLARI	67
ELAN OLUNMUŞ KAPİTAL	44	ENERGETİKA SİSTEMİ.....	67
ELASTİK QIYMƏT.....	44	ENERJİ BALANSI.....	67
ELASTİKLİK	44	ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ.....	73
ELASTİKLİK ƏMSALI.....	46	ENGEL QANUNU	76
ELEKTRİKLƏŞDİRMƏ.....	46	ENGELS FRİDRİX.....	78
ELEKTROENERGETİKA.....	53	ENQL ROBERT	78
ELEKTRON AVADANLIĞIN SIĞORTALANMASI .54		ERKƏN ALICILLAR.....	78
ELEKTRON HESABLAMA MAŞINI (EHM).....	54	ERQONOMİKA.....	78
ELEKTRON HESABLAMA TEXNİKASININ		ERROU (ARROW) KENNET COZEF.....	79
SIĞORTALANMASI	55	ERROU PARADOKSU.....	80
ELEKTRON HÖKUMƏT və ya E-HÖKUMƏT	56	“ESKROU” KONSEPSİYASI.....	80
“ELEKTRON” PUL	57	ETATİZM	80
ELEKTRON VERGİ HESAB-FAKTURASI	57	ETİBARLILIQ	81
ELMİ ÖNCƏGÖRMƏ	58	ETİBARLILIQ NƏZƏRİYYƏSİ.....	81
ELMİ TARİF	58	ETİBARLILIQ ZƏMANƏTİ.....	81
ELMİ-İSTEHSALAT BİRLİKLƏRİ.....	58	ETİBARNAMƏ.....	81
ELMİ-TEXNİKİ İNQİLAB (ETİ).....	59	ETİBARSIZ ƏQD	82
ELMİ-TEXNİKİ POTENSİAL	60	ETİBARSIZ REKLAM.....	82
ELMİ-TEXNİKİ TƏRƏQQİ (ETT).....	60	ETİKETİ YOLLAYIN TIPLI TƏKLİF	82
ELMİ-TEXNİKİ TSİKLLƏR.....	61	ETİMADA ƏSASLANAN MÜLKİYYƏT.....	82
EMAL	64	ETİMADA ƏSASLANAN ORTAQLIQ.....	82
EMBARQO	65	ETİMADA ƏSASLANAN SƏHMDAR	
EMİSSIYA.....	65	SERTİFİKATI.....	83
EMİSSIYA BANKI	65	ETİMADIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	84
EMİSSIYA EVİ	65	EV ƏMLAKININ SIĞORTALANMASI.....	84
EMİSSIYA HÜQUQU.....	65	EV JURNALI	84
EMİSSIYA QIYMƏTİ.....	66	EV TƏSƏRRÜFATI	84
EMİSSIYA QIYMƏTLİ KAĞIZININ		EV TƏSƏRRÜFATLARI STATİSTİKASI (EV	

TƏSƏRRÜFATLARININ BÜDCƏSİNİN SEÇMƏ MÜAYİNƏSİ)	84
EV TƏSƏRRÜFATLARINA XİDMƏT EDƏN QEYRİ-KOMMERSİYA TƏŞKİLATLARININ SON İSTEHLAK XƏRCLƏRİ	87
EV TƏSƏRRÜFATLARINA XİDMƏT GÖSTƏRƏN QEYRİ-KOMMERSİYA TƏŞKİLATLARI.....	87
EV TƏSƏRRÜFATLARININ SON İSTEHLAK XƏRCLƏRİ.....	87
EV VEKSELİ	87
EV RİSTİK PROQNOZLAŞDIRMA METODLARI	87
EYLER TEOREMİ.....	87
EYNİ MALLAR.....	87
EYNİCİNSLİ MALLAR.....	87
EYNİLƏŞDİRMƏ.....	87

Ə

ƏBDÜLSƏLİM ZADƏ QÜDRƏT YAQUB OĞLU.....	89
ƏBDÜRRƏHMƏNOV BALACA ELYAS OĞLU	89
ƏBƏDİ ƏMANƏT	89
ƏDALƏTLİ CƏMİYYƏT	89
ƏDALƏTLİ ƏMƏK HAQQI.....	89
ƏDALƏTLİ QONORAR	90
ƏDALƏTLİ VƏ DİSKRİMİNASİYASIZ REJİM.....	90
ƏDALƏTLİLİK	90
ƏDV ÜZRƏ HESABAT DÖVRÜ.....	90
ƏDV-NİN DEPOZİT HESABI	90
ƏHALİ.....	90
ƏHALİ GƏLİRLƏRİNİN DİFFERENSİASİYASI.....	91
ƏHALİ QANUNU	91
ƏHALİ MİQRASİYASI.....	91
ƏHALİ STATİSTİKASI.....	96
ƏHALİNİN ADAMBAŞINA DÜŞƏN SON MƏHSUL BURAXILIŞI.....	96
ƏHALİNİN CƏLB EDİLMİŞ PUL ƏMANƏTLƏRİNİN (DEPOZİTLƏRİNİN) MAKSİMAL HƏCMİ NORMATİVİ (N11).....	97
ƏHALİNİN GƏLİRLƏRİNİN İNDEKSLƏŞDİRİLMƏSİ.....	97
ƏHALİNİN MƏŞĞULLUĞU.....	100
ƏHALİNİN MƏŞĞULLUĞU SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT SİYASƏTİ	102

ƏHALİNİN ORTA İLLİK SAYI	105
ƏHALİNİN RİFAH SƏVİYYƏSİ	105
ƏHALİNİN SİYAHİYA ALINMASI	105
ƏHALİNİN SIXLIĞI	107
ƏHALİNİN SOSIAL MÜDAFİƏSİ PROQRAMI	107
ƏHALİNİN YAŞ STRUKTURU	108
ƏHATƏ ƏMSALI	108
ƏHATƏ İNDEKSİ.....	108
ƏHƏMİYYƏTLİ MÜQAVİLƏ.....	108
ƏHƏMİYYƏTLİ NƏZARƏT.....	108
ƏHƏMİYYƏTLİLİK	108
ƏHMƏDOV AFƏT TƏRLAN OĞLU	108
ƏHMƏDOV ƏLİ İSLAM OĞLU	108
ƏHMƏDOV FƏRHAD TEYMUR OĞLU	109
ƏHMƏDOV İSA VƏLİ OĞLU.....	109
ƏHMƏDOV QAFAR ƏHMƏD OĞLU.....	109
ƏHMƏDOV MƏHİŞ ALIŞ OĞLU	110
ƏHMƏDOV VAHİD QAZMƏMMƏD OĞLU.....	110
ƏKİNCİLİK SİSTEMİ	110
ƏKS ALIŞ.....	112
ƏKS ƏLAQƏ	112
ƏKS İPOTEKA	112
ƏKS KOMİSSİYA.....	112
ƏKS MARKETİNQ	112
ƏKS SEÇİM	112
ƏQD.....	112
ƏQLİ MÜLKİYYƏT HÜQUQLARI.....	112
ƏQLİ MÜLKİYYƏT İQTİSADİ KATEQORİYA KİMİ	113
ƏQLİ MÜLKİYYƏT QANUNVERİCİLİYİ.....	113
ƏQLİ MÜLKİYYƏT OBYEKT LƏRİ	113
ƏQLİ MÜLKİYYƏT OBYEKT LƏRİNİN DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ	113
ƏQLİ MÜLKİYYƏT SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏR.....	114
ƏQLİ MÜLKİYYƏTİN İQTİSADİ ƏHƏMİYYƏTİ.....	114
ƏLAQƏLİ HÜQUQLAR	114
ƏLAVƏ XƏRCLƏRİN SİĞORTALANMASI.....	114
ƏLAVƏ DƏYƏR.....	114
ƏLAVƏ DƏYƏR VERGİSİ (ƏDV).....	114
ƏLAVƏ DİVİDEND	116

ƏLAVƏ EDİLMİŞ DƏYƏR	116	ƏMANƏT KİTABÇASI.....	135
ƏLAVƏ KAPİTAL	116	ƏMANƏT KİTABÇASINA QOYULAN	
ƏLAVƏ KOMİSSİYA	116	ƏMANƏT	135
ƏLAVƏ MƏBLƏĞDƏ YÜKLƏRİN		ƏMANƏT NETTO-DƏRƏCƏ	135
SİĞORTALANMASI	116	ƏMANƏT POÇT BANKI	135
ƏLAVƏ ÖDƏNİŞ.....	116	ƏMANƏT SERTİFİKATI	135
ƏLAVƏ PENSİYANIN SİĞORTALANMASI	116	ƏMANƏT SİĞORTASI– 135	
ƏLAVƏ RİSKLƏR.....	116	ƏMANƏT VASİTƏSİ	135
ƏLAVƏ SİĞORTA HAQQLARININ ÖDƏNİL-		ƏMANƏTÇİ.....	135
MƏSİ ÖHDƏLİYİ.....	116	ƏMANƏTLƏRİN İNDEKSLƏŞMƏSİ	135
ƏLAVƏ SİĞORTA KOMİSSİYASI.....	117	ƏMANƏTLƏRİN SİĞORTALANMASI	135
ƏLAVƏ SİĞORTA MÜKAFATI.....	117	ƏMANƏTLƏRİNİN SİĞORTALANMASI	
ƏLAVƏ SİĞORTA SİSTEMİ.....	117	FONDU	135
ƏLAVƏ TƏMİNAT	117	ƏMƏK ALƏTLƏRİ	136
ƏLDƏ ETMƏ (QAZANMA) ZAMANI ƏLAVƏ	117	ƏMƏK BAZARI	136
ƏLƏKBƏROV ARİF ƏLƏKBƏR OĞLU	117	ƏMƏK BAZARI STATİSTİKASI	136
ƏLƏKBƏROV ƏVƏZ ƏKBƏR OĞLU	117	ƏMƏK BİRJASI	136
ƏLƏKBƏROV VAHİD YUSİF OĞLU.....	117	ƏMƏK BÖLGÜSÜ	138
ƏLƏSGƏROV AĞASƏLİM KƏRİM OĞLU	118	ƏMƏK EHTİYATLARI BALANSI.....	138
ƏLƏSGƏROV FUAD NƏSRULLA OĞLU.....	119	ƏMƏK FƏALLIĞI.....	138
ƏLİBƏYOV İNQILAB VƏLİBƏY OĞLU	119	ƏMƏK HAQQI	138
ƏLİBƏYOVA ƏRUZİYƏ MUSTAFA QIZI.....	120	ƏMƏK HAQQI ÇEVRE Sİ.....	140
ƏLİFBA BROKERLƏRİ	120	ƏMƏK HAQQI FONDU	140
ƏLİL VƏ XƏSTƏLƏRİN SİĞORTASI ÜZRƏ		ƏMƏK HAQQI İNDEKSİ	140
BEYNƏLXALQ BİRLİK.....	120	ƏMƏK HAQQI, ƏSAS TARİFLƏR.....	140
ƏLİLLİK	120	ƏMƏK HAQQINA ƏLAVƏ	141
ƏLİRZAYEV ƏLİ QƏNBƏRƏLİ OĞLU	120	ƏMƏK HAQQI NƏZƏRİYYƏSİ.....	141
ƏLİYEV AQİL ƏLİRZA OĞLU.....	121	ƏMƏK HAQQININ DONDURULMASI.....	142
ƏLİYEV HEYDƏR ƏLİRZA OĞLU	121	ƏMƏK KOOPERASİYASI.....	143
ƏLİYEV NATİQ AĞA ƏMİ OĞLU	128	ƏMƏK QABİLİYYƏTİ	143
ƏLİYEV RAFİQ MAHMUD OĞLU.....	129	ƏMƏK QABİLİYYƏTLİ YAŞDA OLAN ƏHALİ	144
ƏLİYEV RAMİL BƏYLƏR OĞLU	129	ƏMƏK MƏCƏLLƏSİ.....	144
ƏLİYEV RAUF RƏHİM OĞLU	129	ƏMƏK MƏZUNİYYƏTİ.....	145
ƏLİYEV ŞAHRZA HACI OĞLU.....	129	ƏMƏK MÜHAFİZƏSİ	145
ƏLİYEV TƏRBİZ NƏSİB OĞLU	130	ƏMƏK MÜQAVİLƏSİ	145
ƏLİYEV ÜMÜDVAR QƏNBƏR OĞLU	130	ƏMƏK MÜNAQİŞƏSİ.....	145
ƏLİZADƏ ƏBDÜLKƏRİM ƏLİ OĞLU.....	130	ƏMƏK ÖDƏNİŞİNƏ MƏSRƏFLƏR	145
ƏLVAN METALLURGIYA	132	ƏMƏK PENSİYASI.....	146
ƏLVERİŞLİ ŞƏRAİT	133	ƏMƏK PENSİYASININ BAZA HİSSƏSİ	146
ƏMANƏT.....	133	ƏMƏK PENSİYASININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ	146
ƏMANƏT BANKI	134	ƏMƏK PENSİYASININ SİĞORTA HİSSƏSİ	146
ƏMANƏT KASSALARI	134	ƏMƏK PENSİYASININ YIĞIM HİSSƏSİ	146

ƏMƏK PSIXOLOGİYASI.....	146	ƏMLAK MƏSƏLƏLƏRİ DÖVLƏT KOMİTƏSİ	160
ƏMƏK RESURLARI.....	146	ƏMLAK SIĞORTASI	162
ƏMƏK STAJI.....	146	ƏMLAK SIĞORTASI ÜZRƏ TƏYYARƏLƏRDƏN	
ƏMƏK STATİSTİKASI	147	AYIRMALR	163
ƏMƏK ŞƏRAİTİ	147	ƏMLAK SIĞORTASINDA REQRESS HÜQUQU ...	163
ƏMƏK TUTUMU.....	147	ƏMLAK SIĞORTASINDA SIĞORTA DƏYƏRİ.....	163
ƏMƏK VƏ ƏHALİNİN SOSIAL MÜDAFİƏSİ		ƏMLAK SIĞORTASINDA SIĞORTA ÖDƏNİŞİNİN	
NAZİRLİYİ.....	147	MƏBLƏĞİ.....	163
ƏMƏK-DƏYƏR NƏZƏRİYYƏSİ.....	153	ƏMLAK ŞƏKLİNDƏ SƏRMAYƏ	163
ƏMƏKHAQQI ÜÇÜN VƏSAİTİN		ƏMLAK VERGİSİ.....	163
BRONLAŞDIRILMASI.....	153	ƏMLAK ZİYANI	164
ƏMƏKHAQQININ DƏMİR QANUNU	153	ƏMLAKI XARİCİ İDARƏETMƏ	164
ƏMƏLİYYAT.....	153	ƏMLAKIN ARADAN GÖTÜRÜLMƏSİ	164
ƏMƏLİYYAT GÜNÜ	153	ƏMLAKIN DƏYƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİL-	
ƏMƏLİYYAT LİZİNQİ	154	MƏSİ	164
ƏMƏLİYYAT ŞİRKƏTİ	154	ƏMLAKIN HƏQİQİ DƏYƏRİ.....	164
ƏMƏLİYYAT ZALI.....	154	ƏMLAKIN İNVESTİSİYALAŞMA MƏQSƏDİ	164
ƏMƏLİYYATLAR.....	154	ƏMLAKIN KİRAYƏ VERİLMƏSİ	165
ƏMƏLİYYATLAR, AGENT.....	154	ƏMLAKIN KİRAYƏÇİSİ.....	165
ƏMƏLİYYATLAR, BİRJA.....	154	ƏMLAKIN QALIQ DƏYƏRİ	165
ƏMƏLİYYATLAR, BOND.....	154	ƏMLAKIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	165
ƏMƏLİYYATLAR, ƏMTƏƏ BİRJA.....	154	ƏMLAKIN SIĞORTALANMASI	165
ƏMƏLİYYATLAR, FOND BİRJA.....	154	ƏMLAKIN TƏSADÜFƏN MƏHV OLMASI	
ƏMƏLİYYATLAR MƏSRƏFİ.....	155	RİSKİ.....	165
ƏMƏLİYYATLARIN ARDICILLIĞININ		ƏMR (SƏRƏNCAM) VERİLMİŞ QIYMƏTLƏR....	165
PLANLAŞDIRILMASI.....	155	ƏMRİN DAYANDIRILMASI.....	165
ƏMƏYİN AKKORD ÖDƏNİŞ SİSTEMİ	155	ƏMRNAMƏ	165
ƏMƏYİN ELMİ TƏŞKİLİ (ƏET).....	155	ƏMSAL, “ALFA”.....	165
ƏMƏYİN HUMANİSTLƏŞDİRİLMƏSİ	155	ƏMSAL, “BETA”.....	165
ƏMƏYİN İNTENSİVLİYİ	155	ƏMSAL, P/E	165
ƏMƏYİN İŞƏMUZD ÖDƏNİLMƏSİ.....	157	ƏMSALLARIN TƏHLİLİ	165
ƏMƏYİN KOLLEKTİV ÖDƏNİŞİ.....	157	ƏMTƏƏ.....	166
ƏMƏYİN MARJİNAL MƏHSULDARLIĞI	157	ƏMTƏƏ BİRJASI.....	167
ƏMƏYİN NORMALAŞDIRILMASI.....	157	ƏMTƏƏ ÇEKİ	169
ƏMƏYİN VƏ KAPİTALIN MƏHSULDARLIĞININ		ƏMTƏƏ DÖVRİYYƏSİNDƏ ÇEŞİDLİ	
AZALMASI QANUNU	157	İRƏLİLƏYİŞLƏR İNDEKSİ.....	169
ƏMİKİŞİYEV FƏSLİ MƏMMƏD OĞLU	158	ƏMTƏƏ FORMASINDAKI PUL	169
ƏMİRASLANOV AZƏR KAMAL OĞLU	158	ƏMTƏƏ İDEYASININ TƏRƏFDARI.....	170
ƏMLAK.....	159	ƏMTƏƏ QIYMƏTLİ KAĞIZLARI.....	170
ƏMLAK DİVİDENDİ.....	159	ƏMTƏƏ NİŞANI	170
ƏMLAK ƏMANƏTİ.....	159	ƏMTƏƏ SƏBƏTİ	171
ƏMLAK HÜQUQLARI.....	159	ƏMTƏƏ VEKSELİ.....	171

ƏMTƏƏ VƏ XİDMƏTLƏR BALANSI.....	171	ƏSASLI MƏSRƏFLƏR.....	196
ƏMTƏƏNİN SİĞORTA DƏYƏRİ	171	ƏSASLI TİKİNTİ.....	196
ƏMTƏƏLƏR VƏ XİDMƏTLƏR BAZARI.....	171	ƏSƏDOV HEYDƏR XANIŞ OĞLU.....	198
ƏMTƏƏLƏRİN RƏQABƏT QABİLİYYƏTİ		ƏSƏDULLAYEV ÇİNGİZ RAUF OĞLU.....	199
İNDEKSİ	171	ƏSƏDULLAYEV ŞƏMSİ.....	199
ƏMTƏƏLİK MƏHSUL	171	ƏSƏRDƏN VƏ YA FONOQRAMDAN İSTİFADƏ	
ƏMTƏƏ-MATERİAL EHTİYATLARININ		ÜÇÜN LİSENZİYA	201
DÖVRİYYƏLİLİK ƏMSALI	171	ƏSƏRDƏN İSTİFADƏYƏ İCAZƏ	201
ƏMTƏƏNİN (malın) SİĞORTALANMASI.....	171	ƏSƏRDƏN KOMMERSİYA MƏQSƏDİ İLƏ	
ƏMTƏƏNİN (MALIN) ŞTRİX KODLAŞDIRIL-		İSTİFADƏ	201
MASI (ƏŞK).....	171	ƏSƏRİN HÜQUQ SAHİBİ.....	201
ƏMTƏƏNİN HƏYAT TSİKLİ.....	172	ƏSƏRİN VƏ YA FONOQRAMIN KİRAYƏYƏ	
ƏMTƏƏNİN İXRAC DƏYƏRİ	173	VERİLMƏSİ	201
ƏMTƏƏSİZ SƏNƏDLƏR.....	173	ƏSƏRİN YAYILMASI.....	201
ƏMTƏƏŞÜNASLIQ.....	173	ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ	201
ƏN AZ DİSPERSİYALI PORTFEL.....	174	ƏŞYALARIN LOMBARDA GİROV	
ƏN İNKİŞAF ETMİŞ «YEDDİLİK» ÖLKƏLƏRİ ..	174	QOYULMASI	208
ƏN YÜKSƏK VİCDAN	177	ƏŞYANIN OLDUĞU YERİNİN QANUNU	208
ƏNƏNƏVİ CƏMİYYƏT PARADİQMASI.....	178	“ƏTALƏTLİ” EFFEKT NƏZƏRİYYƏSİ	208
ƏNƏNƏVİ İPOTEKA KREDİTİ.....	178	ƏTRAF MÜHİT MƏSƏLƏLƏRİ.....	208
ƏRAZİ-İSTEHSAL KOMPLEKSİ (ƏİK)	178	ƏTRAF MÜHİTİN AĞIR METALARLA	
ƏRZAQ SAPALAĞI.....	178	ÇİRKLƏNMƏSİ	208
ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ	178	ƏTRAF MÜHİR RİSKİ	215
ƏRZAQ VERGİSİ.....	189	ƏTRAFLI SERTİFİKAT	215
ƏSAS BORCALAN	189	ƏVƏZEDİCİ MALGÖNDƏRƏN.....	215
ƏSAS ƏMƏK HAQQI DƏRƏCƏLƏRİ.....	189	ƏVƏZEDİCİ MALLAR.....	215
ƏSAS FƏALİYYƏTDƏN YARANAN GƏLİR.....	189	ƏVƏZEDİCİLƏR	215
ƏSAS FONDLAR	189	ƏVƏZETMƏNİN ƏN YÜKSƏK NORMASI.....	215
ƏSAS FONDLARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ...	191	ƏVƏZLƏMƏ EFFEKTİ	215
ƏSAS FONDLARIN SIRADAN ÇIXMASI		ƏVVƏLCƏDƏN NƏZƏRDƏ TUTULMAYAN	
ƏMSALI.....	191	GƏLİR	215
ƏSAS FONDLARIN TƏZƏLƏNMƏSİ ƏMSALI....	192	ƏYYUBOV VEYSƏL SEYFƏL OĞLU.....	216
ƏSAS İSTEHSAL FONDLARI	192	ƏZİZOVA ELMİRA CAVAD QIZI.....	216
ƏSAS İTKİLƏRDƏN SİĞORTALANMA	193	ƏZİZOVA GÜLƏNBƏR ARİF QIZI.....	216
ƏSAS KAPİTAL	193		
ƏSAS KAPİTALIN (FONDLARIN) İSTEHLAKI ...	194	F	
ƏSAS KAPİTALIN ÜMUMİ YİGİMİ.....	196	FABRİK.....	217
ƏSAS QIYMƏT	196	FAİZ DƏRƏCƏLƏRİ SİYASƏTİ.....	217
ƏSAS MÜŞTƏRİLƏRİ İDARƏETMƏ.....	196	FAİZ DƏRƏCƏSİNİN AŞAĞI HƏDDİ	218
ƏSASLANDIRICI REKLAM.....	196	FAİZ DƏRƏCƏSİNİN YUXARI HƏDDİ.....	218
ƏSASLANDIRILMIŞ İSTİQRAZLAR,		FAİZ NƏZƏRİYYƏLƏRİ.....	218
FONDLAŞDIRILMIŞ BORCLAR	196	FAİZ RİSKİ	219

FAİZLƏR.....	220	FEDERALİZM.....	230
FAİZLİ ARBİTRAJ ƏMƏLİYYATLARI, FAİZLİ ARBİTRAJ.....	220	FEDERATİV DÖVLƏTİN BÜDCƏ SİSTEMİ	230
FAK.....	220	FEDORENKO NİKOLAY PROKOFYEVİÇ	230
FAKTİKİ İNVESTİSİYALAR	220	FELPS EDMUND	231
FAKTİKİ QİYMƏT.....	220	FEMİNİZASİYA	231
FAKTİKİ SON İSTEHLAK	220	FENOMEN.....	231
FAKTİKİ SÖVDƏLƏRİN QİYMƏTLƏRİ	220	FEODAL	231
FAKTOR TƏHLİLİ.....	220	FEODAL İQTİSADİYYATI.....	231
FAKTORİNG “SAKİT”, “AÇIQ”.....	221	FEODAL MÜLKİYYƏTİ	231
FAKTORİNG	221	FEODALİZM	231
FAKTOR-ŞİRKƏT.....	222	FERMER	232
FAKTORİNG MÜQAVİLƏSİ.....	222	FERMER TƏSƏRRÜFATI	233
FAKULTATİV TƏKRAR SİĞORTA	222	FEYZULLABƏYLİ İSMAYIL ƏLİ OĞLU	233
FAKÜLTATİV-OBLİQATOR MÜQAVİLƏSİ.....	223	FƏALİYYƏT SAHƏLƏRİ	234
FAKTURA QİYMƏTİ.....	223	FƏALİYYƏTDƏ OLAN MALGÖNDƏRƏN.....	234
“FANI MEY” ABŞ-IN FEDERAL MİLLİ İPOTEKA ASSOSİASİYASI	223	FƏALİYYƏTDƏ OLAN POLİS	234
FAS.....	224	FƏALİYYƏTİN EKOLÖJİ GÖSTƏRİCİLƏRİNƏ DAİR HESABAT	234
FASİLƏLƏRDƏN TAM SİĞORTALANMA.....	224	FƏLAKƏT.....	235
FASİLƏSİZ MÜQAVİLƏ	224	FƏLAKƏT ZAMANI ÖRTÜLMƏ	235
FASİLƏSİZ SAĞLAMLIQ SİĞORTASI.....	224	FƏRDİ AKSİZ.....	235
FASİLƏSİZLİK EHTİMALI PRİNSİPİ	224	FƏRDİ BORCLU	235
FAYDALANAN ŞƏXS.....	225	FƏRDİ ƏMƏK FƏALİYYƏTİ.....	235
FAYDALI MODEL	225	FƏRDİ HESAB	236
FAYDALILIQIN YUXARI HƏDDİ NƏZƏRİYYƏSİ.....	225	FƏRDİ HESABIN SİĞORTA HİSSƏSİ	236
FAYDALILIQ FUNKSİYASI	225	FƏRDİ HESABIN YIĞIM HİSSƏSİ	236
FAYDALILIQ HƏDDİNİN AZALMASI QANUNU.....	225	FƏRDİ XÜSUSİ MÜƏSSİSƏ.....	236
FAYDALILIQ PRİNSİPİ	226	FƏRDİ İSTEHSAL	236
FAYOL ANRİ	226	FƏRDİ KAPİTAL	237
FBL KONOSAMENTİ.....	226	FƏRDİ MARKA ADI.....	237
FCA	226	FƏRDİ MÜLKİYYƏT	237
FEDERAL BÜDCƏ	226	FƏRDİ SİĞORTA	238
FEDERAL DEPOZİTLƏRİN SİĞORTALANMASI KORPORASİYASI (FDSK).....	226	FƏRDİ UÇOT	238
FEDERAL EHTİYAT BANKI	227	FƏRƏCOV ƏLİQULU SƏTTAR OĞLU	238
FEDERAL EHTİYAT SİSTEMİ (FES).....	227	FƏRƏCOV FƏRİD ƏLİQULU OĞLU	238
FEDERAL EHTİYAT SİSTEMİ	229	FƏRQLƏNDİRİCİ ÜSTÜNLÜKLƏR.....	238
FEDERAL ORTA MÜDDƏTLİ KREDİT BANKI (ABŞ).....	229	FƏRQSİZLİK ƏYRİSİ.....	238
FEDERAL TİCARƏT KOMİSSİYASI HAQQINDA QANUN.....	229	FƏRZƏLİYEV MEHRƏLİ MƏMMƏD OĞLU.....	238
		FİFO.....	239
		FİKSAJ OLUNMUŞ GƏLİRLİ MALİYYƏ ALƏTLƏRİ, BORC ALƏTLƏRİ, İSTİQRAZLAR	239
		FİKSCYUR-NOT	239

FİKTİV (SAXTA) ÇEK.....	239	FOND İNDEKSİ	252
FİKTİV KAPİTAL	239	FONDLA SİLAHLANMA.....	252
FİLİALSİZ BANK	240	FONDTUTUMU	252
FİLLİPS ƏYRİSİ.....	240	FONDTUTUMU ƏMSALI.....	253
FİMLƏRİN NEQATİVLƏRİNİN SİĞORTASI		FONDVERİMİ	253
ÜZRƏ SİNDİKAT	240	FONOQRAM İSTEHSALÇISI.....	254
FİO	240	FORD HENRİ	256
FİRMA.....	240	FORFEYTİNQ	256
FİRMA ADI.....	241	FORMAL QRUP	256
FİRMA MALI.....	242	FORMAL MÜQAVİLƏ	256
FİRMA MARKASI	242	FORMAL NƏZARƏT AGENTLƏRİ	256
FİRMA NİŞANI	243	FORMAL RİSK.....	256
FİRMA TİCARƏTİ	243	FORSAYT	256
FİRMA ÜSLUBU.....	244	FORS-MAJOR	257
FİRMADAXİLİ PLANLAŞDIRMA	244	FORS-MAJOR HALLARI, GÜC ÇATMAYAN	
FİRMALARIN LİKVIDLİYİ.....	244	ŞƏRTLƏR	257
FİRMANIN DAVRANIŞ NƏZƏRİYYƏLƏRİ	244	FORS-MAJOR ŞƏRAİTİ.....	257
FİRMANIN İNFLYASİYASININ SÜRƏTLƏN-		FORVARD ƏQDİ	257
MƏSİ NƏZƏRİYYƏSİ.....	245	FORVARD HƏRƏKƏTİ.....	257
FİRMANIN REPUTASIYASI.....	246	FORVARD KONTRAKTI.....	257
FİRMANIN UĞURUNUN STRATEJİ		FORVARD MÜQAVİLƏLƏRİ	257
AMİLLƏRİNİN TƏHLİLİ.....	246	FORVARD SÖVDƏLƏRİNİN QIYMƏTLƏRİ	258
FİSK.....	246	FÖVQƏLADƏ XƏRCLƏR	259
FİSKAL İNHİSAR	246	FÖVQƏLADƏ VERGİ	259
FİSKAL SİYASƏT	246	FRA	259
FİŞER ASİLİLİĞİ	246	FRAC.....	259
FİŞER İRVİNQ.....	246	FRAXT	259
FİZİKİ BÖLGÜ.....	247	FRAXT AVANSI	260
FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN GƏLİR VERGİSİ	247	FRAXT BAZARI	260
FİZİOKRATLAR.....	248	FRAXT BİRJASI.....	260
FLƏŞ QIYMƏTLƏRİ	248	FRAXT BROKERİ.....	260
FLUKTUASIYA.....	248	FRAXT EDƏN	260
FOB	248	FRAXT İNDEKSİ	260
FOB QIYMƏTİ	248	FRAXT İNDEKSLƏRİ	260
FOGEL (FOGEL) ROBERT UİLYAMS	249	FRAXT OLUNAN	260
FOKUS-QRUPLAR	250	FRAXT TARİFİ.....	260
FON NEYMAN-MORQENŞTERNİN FAYDAL-		FRAXT ÜÇÜN SİFARİŞ	260
ILIQ NƏZƏRİYYƏSİ.....	250	FRAXT-AUT	260
FOND	250	FRAXTETMƏ.....	260
FOND AKTİVLƏRİ.....	251	FRAXT-İN.....	260
FOND BAZARI	251	FRAXTIN QİSMƏT İTKİSİ.....	260
FOND BİRJASI.....	251	FRAXTIN SİĞORTALANMASI.....	262

FRAXTLAMA	262	FYUÇERS BİRJASI.....	269
FRAXT-RELİZ.....	262	FYUÇERS QIYMƏTİ.....	269
FRAXT-YOL KİRƏSİ VƏ SIĞORTA TƏYİNAT		FYUÇERS QIYMƏTLƏRİ VƏ SPOT QIYMƏT-	
MƏNTƏQƏSİNƏ QƏDƏR ÖDƏNİLMİŞDİR	262	LƏRİ ARASINDA PARİTET TƏNLİYİ.....	270
FRANÇAYZINQ	262	FYUÇERS MÜQAVİLƏSİ	270
FRANKO.....	262		
FRANKO QIYMƏTİ	262	G	
FRANKO-DAŞIYICI.....	263	GENDER	272
FRANKO-KOMİSSİYA.....	263	GENDER BÜDCƏSİ	272
FRANŞİZA.....	263	GENİŞ MİQYASLI REKLAM	274
FRASKATİ DƏRSLİYİ (“TƏDQIQATLARIN VƏ		GENİŞ NÜFUZ ETMƏ MARKETİNQ STRATEGİYASI	
EKSPERİMENTAL İŞLƏMƏLƏRİN MÜAYİNƏSİ		274	
ÜÇÜN TƏKLİF OLUNAN STANDART		GENİŞLƏNDİRİLMİŞ MİLLİ HESABLAR SİSTEMİ	
TƏCRÜBƏ”).....	263	(GMHS).....	274
“FREDI MAK”ABŞ-IN FEDERAL MƏNZİL İPOTEKA		GEODEMOQRAİK SEQMENTLƏŞMƏ.....	275
KORPORASİYASI.....	264	GEOİQTİSADİ ATRİBUTLAR.....	275
FREYDİN MOTİVASİYA NƏZƏRİYYƏSİ	264	GEOİQTİSADİ BUMERANQ.....	275
FRİ AUT	264	GEOİQTİSADİ EKSPANSİONİZM.....	275
FRİDMAN (FRIEDMAN) MİLTON	264	GEOİQTİSADİ MƏKAN.....	275
FRİDMANIN PUL QAYDASI.....	265	GEOİQTİSADİ MÜHARİBƏLƏR.....	276
FRİDMANIN TƏBİİ İŞSİZLİK NORMASI	265	GEOİQTİSADİ PARADİQMA	276
FRİ-ELONQ-SAYD	265	GEOİQTİSADİ TRİBUNAL.....	276
FRİ-İN	265	GEOİQTİSADİ ÜFÜQLƏR.....	276
FRİKSİONAL İŞSİZLİK	266	GEOİQTİSADİ YADDAŞ.....	276
FRİ-RAYDERLİK.....	266	GERB RÜSUMU	276
FRİŞ (FRISCH) RAQNAR ANTON KİTTEN	266	GERB VERGİSİ.....	276
FRİTREDERÇİLİK.....	267	GERİLƏMƏ HÜQUQU İLƏ FAKTORİNQ	277
FRONTİNQ	268	GERİLƏMƏ HÜQUQU OLMAYAN	
FRONTLAMA SIĞORTA ŞİRKƏTİ	268	FAKTORİNQ	277
FRONTLAMA ŞİRKƏTİ.....	268	GERİ ÇAĞIRILAN İMTİYAZLI SƏHMLƏR	277
FİDUSİAR.....	268	GERİYƏ DEMPİNQ.....	277
FİDUSİAR EMİSSİYA	268	GERİYƏ MÜKAFATLI ƏQD.....	277
FİDUSİAR MÜNASİBƏTLƏR	268	GERİYƏ TRATTA	277
FİDUSİARİ	268	GƏLƏCƏK DÖVRLƏRİN GƏLİRLƏRİ.....	277
FİDUSİYA	268	GƏLİR.....	277
FUNDAMENTAL TƏHLİL.....	268	GƏLİR EFFƏKTİ.....	279
FUNDAMENTAL TƏHLİLLƏR.....	268	GƏLİR EVİ.....	279
FUNDLAŞDIRILMAMIŞ İSTİQRAZLAR	268	GƏLİR MƏNBƏYİNDƏN TUTULAN VERGİ	279
FUNDLAŞDIRILMIŞ GƏLİR.....	268	GƏLİR NORMASI.....	279
FUNKSİONAL-DƏYƏR TƏHLİLİ	269	“GƏLİR VERGİ” CƏDVƏLLƏRİ	280
FYUÇERS	269	GƏLİRLƏR.....	280
FYUÇERS BAZARI	269	GƏLİRLƏR HAQQINDA BƏYANNAMƏ.....	280

GƏLİRLƏR SİYASƏTİ	280	GÖMRÜK AUDİTİ.....	290
GƏLİRLƏRİN BƏRABƏRLƏŞMƏSİ.....	280	GÖMRÜK BƏYANNAMƏSİ.....	291
GƏLİRLƏRİN DREYFİ	280	GÖMRÜK BROKERİ.....	292
GƏLİRLƏRİN DİFERENSASİYASI	282	GÖMRÜK ƏRAZİSİ.....	292
GƏLİRLƏRİN İKİNCİ DƏFƏ BÖLGÜSÜ HESABI	282	GÖMRÜK ƏRAZİSİNDƏ MALLARIN EMALI	292
GƏLİRLƏRİN İLKİN BÖLGÜSÜ	282	GÖMRÜK ƏRAZİSİNDƏN KƏNARDA	
GƏLİRLƏRİN QEYRİ-BƏRABƏRLİYİ.....	282	MALLARIN EMALI	292
GƏLİRLƏRİN TOPLAMA İNDEKSİ.....	283	GÖMRÜK FORMALLIQLARI.....	292
GƏLİRLƏRİN YENİDƏN BÖLGÜSÜ.....	283	GÖMRÜK GÜZƏŞTLƏRİ	292
GƏLİRLİ DİAQRAM	283	GÖMRÜK İTTİFAQI.....	293
GƏLİRLİ İSTİQRAZLAR	283	GÖMRÜK KONVENSİYASI	293
GƏLİRLİ QİYMƏTLİ KAĞIZLAR PORTFELİ.....	283	GÖMRÜK QANUNVERİCİLİYİ.....	293
GƏLİRLİLİK.....	283	GÖMRÜK MÜHARİBƏSİ	294
GƏLİRLİLİK NORMASI	285	GÖMRÜK NƏZARƏTİ.....	294
GƏLİRLİLİK SPREDİ.....	285	GÖMRÜK NƏZARƏTİ ALTINDA MALLARIN	
GƏLİRLİYİN AZALMASI QANUNU	285	EMALI.....	294
GƏMİ KİRƏLƏMƏ (FRAXT) BİRJASI.....	285	GÖMRÜK ÖDƏNİŞLƏRİ	294
GƏMİ SAHİBİNİN SİĞORTA MARAĞI	285	GÖMRÜK REJİMİ.....	294
GƏMİ SAHİBLƏRİNİN MƏSULİYYƏTİNİN		GÖMRÜK RƏSMİLƏŞDİRİLMƏSİ.....	294
SİĞORTALANMASI	285	GÖMRÜK RÜSUMLARI.....	294
GƏMİ ÜZRƏ QİSMƏN İTKİ.....	285	GÖMRÜK RÜSUMUNUN NÖVLƏRİ.....	295
GƏMİLƏRİN SİĞORTALANMASI	285	GÖMRÜK SƏRHƏDİ.....	295
GƏNCİYEV GƏNCƏLİ ƏZİZ OĞLU	286	GÖMRÜK SİYASƏTİ.....	296
GİLDİYA	286	GÖMRÜK TARİFİ	297
GİROV.....	286	GÖMRÜK TƏDİYYƏLƏRİNİN ÖDƏNİLMƏSİNİN	
GİROV HÜQUQU	288	TƏXİRƏ SALINMASI	297
GİROV KAĞIZI.....	288	GÖMRÜK TƏMİZLƏNMƏSİ.....	298
GİROV KAĞIZI ÜZRƏ BORCLUNUN		GÖMRÜKXANA	298
SİĞORTALANMASI	288	GÖMRÜKSÜZ İDXAL	298
GİROV MÜQAVİLƏSİ.....	288	GÖNDƏRİLMƏZDƏN ƏVVƏL YÜKƏ BAXIŞ.....	300
GİROV PREDMETİNİN ƏVƏZ EDİLMƏSİ	288	GÖRÜNƏMƏMİŞ İNFLYASİYA.....	300
GİROV SAXLAYAN (İPOTEKA SAXLAYAN).....	288	GÖRÜNƏMƏYƏN BALANS.....	300
GİROV SERTİFİKATI	289	GÖRÜNƏMƏYƏN İXRAC VƏ İDXAL	300
GİROVDAN ÇIXARMA BARƏDƏ SAZİŞ	289	GÖRÜNƏMƏYƏN VERGİ.....	300
GİZLİ (KÖLGƏ) İQTİSADİYYAT.....	289	GÖSTƏRİCİLƏR BANKI	300
GİZLİ (LATENT) İŞSİZLİK.....	290	GÖSTƏRİCİLƏRİN BAZASI ƏSASINDA	
GİZLİ (POTENSİAL) İŞSİZLİK	290	MARKETİNQ	300
GİZLİ XƏRCLƏR.....	290	GÖSTƏRİCİLƏRİN ELEKTRON MÜBADİLƏ	
GİZLİ MARKETİNQ.....	290	SİSTEMİ.....	300
GİZLİ REKLAM.....	290	GÖSTƏRİLƏN QİYMƏTLƏR.....	300
GİZLİ SÖVDƏLƏŞMƏ.....	290	GÖY QURŞAĞI.....	300
GÖMRÜK ANBARI	290	GÖZLƏNİLƏN İTKİLƏR	300

GÖZLƏNİLƏN PENSİYA ÖDƏNİŞİ MÜDDƏTİ...	300
GÖZLƏNİLMƏZ HADİSƏLƏR ZAMANI FRAXTIN SİĞORTALANMASI	301
GÜNDƏLİK TƏLƏBAT MALLARI.....	301
GÜNDƏLİK TƏLƏBAT MALLARI MAĞAZASI...	301
GÜNƏŞ LƏKƏLƏRİ NƏZƏRİYYƏSİ.....	301
GÜZƏŞT	301
GÜZƏŞTLƏR (endirimlər) SİYASƏTİ	301
GÜZƏŞTLİ GÜNLƏR.....	301
GÜZƏŞTLİ KREDİTLƏR.....	301
GÜZƏŞTLİ TARİF.....	302

H

HAAVELMO TRÜQVE.....	304
HACIYEV CAHANGİR FEVZİ OĞLU.....	305
HACIYEV RAUF ŞAIQ OĞLU	305
HACIYEV RƏHMAN ƏSABƏLİ OĞLU	306
HACIYEV SƏDİ MƏHƏMMƏD OĞLU.....	306
HACIYEV ŞƏMSƏDDİN HÜMMƏT OĞLU	306
HACIZADƏ ELŞƏN MAHMUD OĞLU.....	306
HADİSƏ	307
HADİSƏNİN ZƏRƏRLƏRİ	307
HAKİM MÖVQEDƏ DURAN İNSANIN SİĞORTALANMASI	307
HAKİMİYYƏTDƏ BİZNES	307
HAQSIZ REKLAM.....	307
HAQSIZ RƏQABƏT	307
HAQVERDİYEVA SOFİYA HƏSƏN QIZI	308
HARROD-DOMAR MODELİ.....	308
HARŞANYİ CON ÇARLZ.....	309
HASİLAT NORMASI	309
HASİLATIN ÜMUMİ HƏCMİ.....	310
HAVA DAŞIMALARINDA MƏSULİYYƏT SİĞORTASI.....	310
HAVA NƏQLİYYATI VASİTƏLƏRİNİN SİĞORTALANMASI	310
“HAVA ŞARI” TƏDİYYƏSİ.....	310
HAYEK FRİDRİX FON.....	310
HAZIR ŞİRKƏT.....	311
HEC	311
HEC FONDLAR	311

HECER.....	314
HECİNQ.....	314
HECİRLƏŞMƏ ƏMƏLİYYATLARI.....	314
HECLƏŞDİRMƏ	315
HECLƏŞDİRMƏ İNDEKSİ	315
HEDONİK TƏLƏB NƏZƏRİYYƏSİ	316
HEDONİZM İNDEKSİ.....	316
HEKMAN CEYMS.....	316
HEKŞER-OLİN TEOREMİ.....	316
HELSİ SİSTEMİ	316
HERFİNDAL-HERŞMAN İNDEKSİ.....	316
HESABATIN PLANI	316
HESAB-FAKTURA	317
HESABLAMA BALANSI	317
HESABLAMA PALATASI	317
HESABLAMADA İŞTİRAK EDƏN AKTİVLƏR....	324
HESABLARIN BAĞLANMASI	324
HESABLAŞMA ÇEKİ.....	324
HESABLAŞMA SERTİFİKATI.....	324
HESAB VALYUTA VAHİDİ.....	324
HEYDƏR ƏLİYEV ADINA BAKI-TBİLİSİ-CEYHAN ƏSAS İXRAC NEFT BORU KƏMƏRİ	324
HEYDƏR ƏLİYEV FONDU	332
HEYDƏROV ORUC HEYDƏR OĞLU	339
HEYVANLARIN DAŞINMASININ SİĞORTALANMASI	339
HƏDD SİĞORTA ÖDƏMƏSİ SİSTEMİ.....	339
HƏDDƏN ARTIQQ SİĞORTALANMA.....	339
HƏDDƏN ARTIQQ YÜKLƏNMİŞ BAZAR.....	339
HƏDDİ-BULUĞA ÇATMAYANLARIN ƏMANƏTLƏRİ	339
HƏKİMLƏRİN SƏHVLƏRİNİN SİĞORTA- LANMASI	339
HƏKİM-SİĞORTA EKSPERTİZASI	340
HƏQİQİ QİYMƏTLƏR.....	340
HƏLL AĞACI	340
HƏMRƏYLİK PRİNSİPİ.....	340
HƏMSİĞORTA	340
HƏRBİ RİSK.....	340
HƏRBİ RİSKİN SİĞORTALANMASI	340
HƏRBİ-SƏNAYE KOMPLEKSİ.....	340
HƏRBİ-SƏNAYE KOMPLEKSİNİN	

XALIS ŞƏXSİ İNVESTİSİYALAR	371	MÜQAVİLƏ).....	386
XALQ TƏSƏRRÜFATI	371	XƏLİLOV DÜNYAMİN ZAKİR OĞLU	386
XALQ TƏSƏRRÜFATI BALANSI (XTB)	373	XƏLİLOV HƏMZƏ AĞAKİŞİ OĞLU.....	386
XALQ TƏSƏRRÜFATI PROPORSİYALARI.....	373	XƏLİLOV İSGƏNDƏR AĞASƏLİM OĞLU	387
XALQ TƏSƏRRÜFATI BALANSI SİSTEMİ	374	XƏLVƏTİ İQTİSADİYYAT	387
XALQ TƏSƏRRÜFATININ STRUKTURU	374	XƏLVƏTİ QİYMƏT	388
XAMMAL VƏ MATERİALLARIN DƏYƏRİ	375	XƏRCLƏR	389
XARİCDƏ BİRBAŞA İNVESTİSİYALAŞMA	375	XƏRCLƏR İNFLYASİYASI.....	391
XARİCİ ALƏM (QALAN DÜNYA)	375	XƏRCLƏR-BURAXLIŞ MODELİ	391
XARİCİ BANK	375	XƏRCLƏRİN ARTIMI İLƏ ŞƏRTLƏNƏN	
XARİCİ BÖRC.....	375	İNFLYASIYA.....	391
XARİCİ BÖRCÜN YENİDƏN İDARƏ EDİLMƏSİ	375	“XƏRCLƏR-SƏMƏRƏLƏR” TƏHLİLİ	391
XARİCİ DÖVLƏT BÖRCÜ	376	XƏSTƏLİK QORXUSU	391
XARİCİ EFFEKTLƏR.....	377	XƏSTƏLİK SİĞORTASI.....	391
XARİCİ ƏMƏK BAZARI	377	XƏSTƏLİKLƏRDƏN VƏ MÜALİCƏ	
XARİCİ İQTİSADİ ƏLAQƏLƏR	377	XƏRCLƏRİNDƏN SİĞORTALANMA	392
XARİCİ İQTİSADİ RİSKLƏRİN SİĞORTA-		XƏTT.....	392
LANMASI.....	378	XƏTTİ İSTEHSAL FUNKSİYASI	392
XARİCİ İQTİSADİ SİYASƏT.....	378	XƏTTİ QEYDİYYAT	392
XARİCİ İNVESTİSİYALAR	379	“XƏYALİ” ƏMANƏT	392
XARİCİ İNVESTOR.....	380	XƏZƏR DƏNİZ GƏMİÇİLİYİ	392
XARİCİ QUBERNATOR.....	380	XƏZİNƏ	396
XARİCİ MÜHİTİN TƏHLİLİ	380	XƏZİNƏ VEKSELİ	396
XARİCİ REKLAM.....	380	XƏZİNƏDARLIQ	397
XARİCİ REKLAM MÜHİTİ	380	XƏZİNƏDARLIQ BONLARI	397
XARİCİ SİĞORTAÇI.....	381	XƏZİNƏDARLIQ EMİSSİYASI.....	397
XARİCİ TƏKRAR SİĞORTAÇI	381	XƏZİNƏDARLIQ NOTALARI.....	397
XARİCİ TİCARƏT	381	XƏZİNƏDARLIQ VEKSELLƏRİ	397
XARİCİ TİCARƏT BANKI.....	383	XİDİROV BEYKƏS SEYFULLA OĞLU	397
XARİCİ TİCARƏT DÖVRİYYƏSİ	383	XİDMƏT	397
XARİCİ TİCARƏT KƏSİRİ	383	XİDMƏT GÖSTƏRMƏ.....	399
XARİCİ TİCARƏT QALIĞI (SALDOSU)	383	XİDMƏT NORMASI	401
XARİCİ TİCARƏT SİYASƏTİ	383	XİDMƏTİ ƏSƏR	401
XARİCİ TİCARƏT VERGİLƏRİ.....	384	XİLAS EDİLMİŞ ƏMLAK.....	402
XARİCİ VALYUTA	384	XİLAS EDİLMİŞ ƏMLAKIN REALLAŞMA-	
XARİCİ VALYUTADA ƏMANƏT	384	SİNDAN İTKİ	402
“XARİCİ” PULLAR	384	XİLASETMƏ HAQQINDA MÜQAVİLƏ.....	402
XARİCİ SİĞORTA BAZARI	386	XRİZOGEDONİZM.....	402
XARİZMATİK LİDERLƏR.....	386	XRONOLOJİ QEYDİYYAT	402
XATIRLATMA REKLAMI.....	386	XUDİYEV ŞAMİL YUSİF OĞLU	403
XEYİR GÜDƏN.....	386	XÜSUSİ ANNUİTET	403
XEYRİYYƏ MÜQAVİLƏSİ (TƏMƏNNASIZ		XÜSUSİ BÖRC ALMA HÜQUQU (SDR).....	403

İDXALIN ƏVƏZ OLUNMASI	434	İKİNCİ RİSK KOVERİ.....	444
İDXALIN QIZIL NÖQTƏSİ.....	434	İKİTƏRƏFLİ KONOSAMENT.....	444
İDMANÇILARIN SİĞORTALANMASI	434	İKİTƏRƏFLİ MÜQAVİLƏ.....	444
İFLAS	434	İKİVALYUTALI İSTİQRAZ.....	444
İXRAC.....	434	İQNORANSİYA.....	444
İXRAC BANKI.....	436	İQTİSADÇI KADR HAZIRLIĞI.....	444
İXRAC DOTASIYASI.....	436	İQTİSADİ ADAM.....	463
İXRAC FONDU	436	İQTİSADİ AKTİVLƏR.....	463
İXRAC KREDİTLƏRİ.....	436	İQTİSADİ ARTIM	464
İXRAC KREDİTLƏRİNİN SİĞORTALANMASI	437	İQTİSADİ ARTIM NƏZƏRİYYƏSİ	464
İXRAC KVOTASI.....	438	İQTİSADİ ARTIMIN BAZAR SİSTEMİ	464
İXRAC LİZİNQİ	438	İQTİSADİ ARTIMIN ƏNƏNƏVİ SİSTEMİ	464
İXRAC NƏZARƏTİ	438	İQTİSADİ ARTIMIN QARIŞIQ SİSTEMİ	464
İXRAC OLUNMUŞ İNFLYASIYA	439	İQTİSADİ ARTIMIN MƏRHƏLƏLƏRİ	
İXRAC SUBSİDİYASI	439	NƏZƏRİYYƏSİ.....	465
İXRAC TARİFİ	439	İQTİSADİ ARTIMIN ZƏMANƏTLİ SÜRƏTİ.....	468
İXRAC YÖNÜMLÜ İQTİSADİ ARTIM MODELİ ..	439	İQTİSADİ BLOKADA	468
İXRACAT MÜKAFATI.....	440	İQTİSADİ COĞRAFİYA	468
İXRACATÇININ RİSK ZƏMANƏTİ	440	İQTİSADİ DƏYƏR.....	469
İXRAC-İDXAL BANKI	440	İQTİSADİ DİNAMİKA NƏZƏRİYYƏSİ VƏ YA	
İXRACIN (İDXALIN) FİZİKİ HƏCM İNDEKSİ...	440	DİNAMİK İQTİSADİ NƏZƏRİYYƏ	469
İXRACIN DİVERSİFİKASIYASI	440	İQTİSADİ DİNAMİKANIN EHTİMAL	
İXTİRA.....	440	MODELLƏRİ.....	469
İXTİSASA UYGUN OLMAYAN MƏŞĞULLUQ ...	440	İQTİSADİ DİPLOMATİYA	470
İXTİSASLAŞDIRILMIŞ DEPOZİTOR (İD).....	440	İQTİSADİ DİSPROPORSİYALAR	471
İXTİSASLAŞDIRILMIŞ QIYMƏTLİ KAĞIZLAR		İQTİSADİ DÖVRİ NƏŞRLƏR.....	471
PORTFELİ.....	440	İQTİSADİ DUALİZM	476
İXTİSASLAŞDIRILMIŞ REGİSTRAT (İR)	440	İQTİSADİ EFFEKT	477
İXTİSASLAŞMIŞ BANK.....	441	İQTİSADİ EKSPANSİYA	477
İKİ SEKTORLU İQTİSADİYYAT		İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKİLATI (İƏT)	478
KONSEPSİYASI	441	İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIQ VƏ İNKİŞAF	
İKİDOLLARLIQ BROKER.....	442	TƏŞKİLATI (İƏİT).....	478
İKİQAT AUKSİON	442	İƏİT KONSENSUSU	479
İKİQAT OPSİON.....	442	İQTİSADİ FƏAL ƏHALİ	479
İKİQAT ÖDƏNİŞLƏR.....	442	İQTİSADİ FƏALİYYƏTİN DİVERSİFİKA-	
İKİQAT SİĞORTA	442	SİYASI.....	479
İKİQAT VERGİTUTMA.....	442	İQTİSADİ GÖSTƏRİCİLƏR.....	480
İKİLİ MƏŞĞULLUQ.....	443	İQTİSADİ HAKİMİYYƏT	481
İKİNCİ BAZAR	443	İQTİSADİ İMKANSIZLIQ.....	481
İKİNCİ DƏRƏCƏLİ SƏNƏD	443	İQTİSADİ İNDİKATOR	481
İKİNCİ EŞELON SƏHMİ.....	444	İQTİSADİ İNFORMASIYA.....	481
İKİNCİ İPOTEKA.....	444	İQTİSADİ İNKİŞAF	482

İQTİSADI İNKİŞAFIN MALAYZİYA MODELİ 482	İQTİSADI VƏ SOSIAL SƏMƏRƏLİLİK.....565
İQTİSADI İNTEQRASIYA 489	İQTİSADI YENİLİKLƏR.....566
İQTİSADI İNTERVENSIYA 490	İQTİSADI-RİYAZİ MODEL 566
İQTİSADI KİBERNETİKA 490	İQTİSADIYYAT.....567
İQTİSADI KONYUKTURA.....491	İQTİSADIYYAT ÜZRƏ NOBEL MÜKAFATI 568
İQTİSADI QANUNLAR 491	İQTİSADIYYATDA İŞTİRAK 568
İQTİSADI QEYRİ-FƏAL ƏHALİ.....491	İQTİSADIYYATIN AQRAR SEKTORUNUN DÖVLƏT MÜDAFİƏSİ.....569
İQTİSADI MARAQLARIN MÜDAFİƏSİ ÜZRƏ TƏDBİRLƏR 491	İQTİSADIYYATIN DELİBERALLAŞMASI.....569
İQTİSADI MƏNAFE 491	İQTİSADIYYATIN DÖVLƏT SEKTORU.....570
İQTİSADI MODEL.....492	İQTİSADIYYATIN KRİMİNALLAŞMASI.....570
İQTİSADI NƏZƏRİYYƏNİN TARİXİ MƏKTƏBİ .492	İQTİSADIYYATIN MONETLƏŞDİRİLMƏSİ ƏMSALI.....571
İQTİSADI NORMATİVLƏR.....492	İQTİSADIYYATIN SEKTORU 571
İQTİSADI PLAN 492	İQTİSADIYYATIN SOSİALLAŞMASI.....571
İQTİSADI PROQNOZ 492	İQTİSADIYYATIN TƏNZİMLƏNMƏ DAİRƏSİNDƏN ÇIXMASI.....572
İQTİSADI RAYON 492	İQTİSADIYYATIN ÜMUMİ VƏZİYYƏTİNİN İNDİKATORU.....572
İQTİSADI RAYONLAŞDIRMA 492	İL ƏRZİNDƏ İNVESTİSİYALARIN XƏRCİNİN ÇIXARILMASININ YUXARI NORMASI 572
ABŞERON İQTİSADI RAYONU 493	İLKİN DİVİDEND.....573
QUBA-XAÇMAZ İQTİSADI RAYONU 504	İLKİN GƏLİR 573
DAĞLIQ ŞİRVAN İQTİSADI RAYONU.....509	İLKİN GƏLİRLƏRİN QALIĞI (SALDOSU).....573
ŞƏKİ-ZAQATALA İQTİSADI RAYONU.....512	İLKİN İPOTEKA 573
ARAN İQTİSADI RAYONU.....518	İLKİN MƏŞĞULLUQ 573
GƏNCƏ-QAZAX İQTİSADI RAYONU.....521	İLKİN MÜQAVİLƏ 573
LƏNKƏRAN İQTİSADI RAYONU.....526	İLKİN SƏNƏDLƏR.....573
KƏLBƏCƏR-LAÇIN İQTİSADI RAYONU.....530	İLLİK GÖSTƏRİCİ 574
YUXARI QARABAĞ İQTİSADI RAYONU.....531	İLLİK HESABAT 574
NAXÇIVAN İQTİSADI RAYONU 543	İLLİK HESABLI FAİZ DƏRƏCƏSİ.....574
İQTİSADI RENTA.....553	İLLİK HESABLI SƏVİYYƏ.....574
İQTİSADI SANKSIYALAR.....553	İMANOV QORXMAZ CAHANGİR OĞLU 574
İQTİSADI SEPARATİZM.....553	İMANOV NAZİM MÜZƏFFƏR OĞLU.....575
İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİK 553	İMİC 575
İQTİSADI SİSTEM.....554	İMİCİN REPOZİSİYALAŞMASI.....576
İQTİSADI SİSTEMİN DİAQNOSTİKASI 554	İMKANSIZLIQ.....576
İQTİSADI SİYAHİYAALMA.....554	İMMİQRASIYA 576
İQTİSADI SİYASƏT 554	İMPERİAL 576
İQTİSADI SOSİOLOGİYA 555	İMPRESARİO 576
İQTİSADI STATİSTİKA.....555	İMPLİSİT MÜQAVİLƏLƏR NƏZƏRİYYƏSİ.....576
İQTİSADI STRATEGİYA.....556	İMPULSİV ALIŞ.....576
İQTİSADI SUBYEKT ÜZRƏ RİSKİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ PROSESİ 557	
İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK.....557	
İQTİSADI TSİKL.....564	

İMTİNA.....	576
İMTİNA ƏMSALI.....	576
İMTİYAZ.....	576
İMTİYAZLI DİVİDEND	577
İMTİYAZLI SƏHMLƏR	577
İMZALANMIŞ (qapalı) XƏTT.....	577
İNDEKS.....	577
İNDEKS METODU.....	577
İNDEKSASIYA.....	577
İNDEKSLƏNMİŞ İSTİQRAZLAR.....	577
İNDİKATİV PLANLAŞDIRMA.....	578
İNDİKATOR.....	579
İNDOSSAMENT.....	579
İNDOSSANT.....	579
İNDOSSAT.....	579
İNDUKSIYA OLUNMUŞ İNFLYASIYA	579
İNDUSTRIAL CƏMIYYƏT	580
İNDUSTRIAL CƏMIYYƏT PARADİQMASI	581
İNFLYASIYA.....	581
İNFLYASIYA GÖZLƏMƏLƏRİ	582
İNFLYASIYA PROSESLƏRİNİN TƏHLİLİ.....	582
İNFLYASIYA SPIRALI.....	583
İNFLYASIYA VERGİSİ	583
İNFORSASIYA AXINI	583
İNFORSASIYA AXTARIŞI.....	583
İNFORSASIYA BAXIMINDAN SƏMƏRƏLİLİK	583
İNFORSASIYA BAZARI	584
İNFORSASIYA BROKERİ.....	584
İNFORSASIYA CƏMIYYƏTİ	584
İNFORSASIYA FƏALİYYƏTİ.....	584
İNFORSASIYA MƏRKƏZİ	584
İNFORSASIYA MODELİ.....	584
İNFORSASIYA PROSESİ	585
İNFORSASIYA RESURSU	585
İNFORSASIYA SİSTEMİ.....	585
İNFORSASIYA TEXNOLOGİYALARI	585
İNFORSASIYA TEXNOLOGİYALARI-ƏQLİ MÜLKİYYƏT-ELEKTRON TİCARƏT.....	591
İNFORSASIYA TEXNOLOGİYALARININ ÜMUMİ NƏZARƏT ELEMENTLƏRİ	591
İNFORSASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ.....	591
İNFORSASIYA TƏMİNATI.....	591

İNFORSASIYA VƏ KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARININ (İKT) İNKİŞAF İNDEKSİ 591	
İNFORSASIYALAŞDIRMA	593
İNFORSASIYANIN İSTİFADƏÇİSİ	594
İNFORSATIKA.....	594
İNFORSATİV REKLAM.....	594
İNFORSATİVLƏŞDİRMƏ.....	595
İNFRAKSIYA	595
İNFRAMARJİNAL RENTA	595
İNFRAŞİZMENT	596
İNFRASTRUKTUR	596
İNGİLİS AUKSİONU	596
İNHİSAR	596
İNHİSARÇI AŞAĞI QIYMƏT	598
İNHİSARÇI GƏLİR.....	598
İNHİSARÇI RENTA	598
İNHİSARÇILIQ	599
İNHİSARSIZLAŞMA (DEMONOPOLİZASIYA)....	600
İNHİSAR VERGİSİ	600
İNİNİRİNQ	600
İNİNİRİNQ FİRMASI.....	601
İNKASSASIYA	602
İNKASSASIYAYA GÖRƏ MÜKAFAT.....	602
İNKASSO.....	602
İNKASSO TAPŞIRIĞI.....	604
İNKİŞAF BANKI.....	604
İNKİŞAFA DÖVLƏT YARDIMI.....	604
İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ	604

III CİLD

i

İNKİŞAFIN SƏMƏRƏLİLİK EFFƏKTİ.....	9
İNKOTERMS	9
İNKUNAMENTO	9
İNNOVASIYA	9
İNNOVASIYA BANKI.....	10
İNNOVASIYA FƏALLIĞI.....	10
İNNOVASIYA LAYİHƏSİNİN İŞLƏNİB HAZIRLAN- MASI QAYDASI.....	11
İNNOVASIYA MƏHSULU.....	11

İNNOVASİYA PROSESİ	12	İNVENTAR KARTOÇKASI.....	38
İNNOVASİYA SİYASƏTİ.....	13	İNVENTAR NÖMRƏSİ.....	38
İNNOVASİYA STRATEGİYASI.....	14	İNVENTAR OBYEKTİ.....	38
İNNOVASİYA TSİKLLƏRİ.....	15	İNVENTARLAŞDIRMA	38
İNNOVASİYALAR NƏZƏRİYYƏSİ.....	15	İNVESTİSİYA	39
İNNOVASİYALARIN PLANLAŞDIRILMASI	16	İNVESTİSİYA BANKI	40
İNNOVASİYAYA XƏRCLƏR	16	İNVESTİSİYA BAZARI	41
İNOZEMTSEV NİKOLAY NİKOLAYEVİÇ.....	17	İNVESTİSİYA CANLANMASI	41
İNSAN İNKİŞAFI KONSEPSİYASI.....	17	İNVESTİSİYA EDİLƏN KAPİTALA MƏNFƏƏT	41
İNSAN KAPİTALI.....	28	İNVESTİSİYA ƏMANƏTİ.....	41
İNSAN KAPİTALI NƏZƏRİYYƏSİ.....	28	İNVESTİSİYA ƏMANƏTİ, ADLI.....	41
İNSAN KAPİTALINA QOYULAN		İNVESTİSİYA ƏMƏKDAŞLIĞI.....	41
İNVESTİSİYALAR.....	29	İNVESTİSİYA FONDU	41
İNSANIN SƏMƏRƏLİ DAVRANIŞ PRİNSİPİ.....	30	İNVESTİSİYA FONDUNUN DEPOZİTARİSİ.....	42
İNSANLARIN YAŞAYIŞ VASİTƏLƏRİ	30	İNVESTİSİYA KAPİTALININ GƏLİRLİYİ.....	43
İNSAYDER	30	İNVESTİSİYA KOMİTƏSİ	43
İNSAYDER ƏMƏLİYYATLARI.....	30	İNVESTİSİYA KREDİTİ	43
İNSAYDER İNFORMASİYASI	31	İNVESTİSİYA QƏRARI.....	43
İNSAYDER KREDİTİ	31	İNVESTİSİYA QIYMƏTLİ KAĞIZI	43
İNSAYDER-AUTSAYDER NƏZƏRİYYƏSİ.....	31	İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ.....	43
İNSOLVENT	31	İNVESTİSİYA LAYİHƏSİ	43
İNSTITUSİONAL İQTİSADI NƏZƏRİYYƏ VƏ YA İN-		İNVESTİSİYA LAYİHƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİ	43
STİTUSİONALİZM.....	31	İNVESTİSİYA MENECMENTİ	44
İNSTITUTSİONAL İŞSİZLİK	32	İNVESTİSİYA MƏSLƏHƏTÇİSİ	44
İNSTITUSİONAL REKLAM	32	İNVESTİSİYA NƏZƏRİYYƏSİ “BUFERLİ”	44
İNSTITUSİONAL TRANSFOMASİYA PROSESİ.....	32	İNVESTİSİYA ÖZÜNÜMALİYYƏLƏŞDİRMƏSİNİN	
İNSTITUSİONAL VAHİD.....	32	STRATEGİYASI	44
İNSTITUTUN SERTİFİKATI.....	33	İNVESTİSİYA PAY DƏYƏRİ	44
İNTEQRASİYA.....	33	İNVESTİSİYA PAYI	44
İNTEQRASİYA EDİLƏN MARKETİNQ		İNVESTİSİYA PAYLARININ VERİLMƏSİ,	
BÖLMƏLƏRİ	33	ÖDƏNİLMƏSİ VƏ MÜBADİLƏSİ ÜZRƏ AGENT	44
İNTEQRASİYA OLUNMUŞ İDARƏETMƏ		İNVESTİSİYA PLANI İLƏ ANNUİTET.....	45
SİSTEMLƏRİ (İİS).....	34	İNVESTİSİYA PORTFELİ.....	45
İNTELLEKTUAL (ƏQLİ) İNVESTİSİYALAR.....	35	İNVESTİSİYA PROSESİ	45
İNTELLEKTUAL ƏMƏK	35	İNVESTİSİYA RİSKİ.....	45
İNTELLEKTUAL MƏHSUL	36	İNVESTİSİYA SAZIŞI.....	46
İNTELLEKTUAL MÜLKİYYƏT	36	İNVESTİSİYA SERTİFİKATI	46
İNTENSİV TEXNOLOGİYA	36	İNVESTİSİYA SFERASI.....	46
İNTENSİVLƏŞDİRMƏ.....	36	İNVESTİSİYA SİYASƏTİ	46
İNTENSİVLİK	36	İNVESTİSİYA SORAQ KİTABÇASI	46
İNTERNET.....	36	İNVESTİSİYA ŞƏRAİTİ	46
İNTERVENSIYA.....	36	İNVESTİSİYA ŞİRKƏTİ	46

İNVESTİSİYA TƏKLİFİ.....	47	Müdarabə	
İNVESTİSİYA TRAST FONDU.....	47	Müşarəkə	
İNVESTİSİYA TRASTI.....	47	Murabəhə	
İNVESTİSİYA VERGİ KREDİTİ.....	47	Xüms	
İNVESTİSİYA ZƏMANƏTLƏRİ ÜZRƏ		Zəkat	
ÇOXTƏRƏFLİ AGENTLİK.....	47	Zəkatəl	
İNVESTİSİYADAN İMTİNA.....	48	Cizyə	
İNVESTİSİYALAR.....	48	Xərac	64
İNVESTİSİYALARIN AŞAĞI HƏDDİ.....	48	İSLAM İNKİŞAF BANKI (İİB)	76
İNVESTİSİYALARIN DİVERSİFİKASİYASI.....	48	İSLAM KREDİTİ.....	77
İNVESTİSİYALARIN RENTABELLİLİYİ.....	48	İS-LM TƏHLİL.....	77
İNVESTİSİYALARIN SIĞORTALANMASI.....	49	İSMAYILOV ELDAR MƏMMƏD OĞLU.....	77
İNVESTİSİYALAŞMA.....	49	İSMAYILOV HAMLET YƏHYA OĞLU.....	78
İNVESTOR.....	49	İSMAYILOV VƏLİ ASLAN OĞLU.....	78
İNZİBATÇI.....	49	İSRAFİLOV HƏSƏN ABİD OĞLU.....	78
İNZİBATI HÜQUQ.....	49	İSTEHLİŞMENT.....	78
İNZİBATI İNFLYASİYA.....	49	İSTEHLAK.....	78
İNZİBATI-AMİRLİK SİSTEMİ.....	49	İSTEHLAK BÜDCƏSİ.....	79
İPOTEKA.....	49	İSTEHLAK CƏMİYYƏTİ.....	79
İPOTEKA BANKI.....	51	İSTEHLAK CƏMİYYƏTLƏRİNİN BEYNƏLXALQ	
İPOTEKA BAZARI.....	51	KONFEDERASİYASI (İCBK).....	80
İPOTEKA FONDU.....	51	İSTEHLAK DƏYƏRİ.....	81
İPOTEKA GİROVU.....	54	İSTEHLAK EDİLDİKCƏ TÛKƏNƏN ƏMTƏƏ.....	82
İPOTEKA HÜQUQU.....	54	İSTEHLAK EDİLMİŞ MİLLİ GƏLİR.....	82
İPOTEKA KAĞIZI.....	54	İSTEHLAK FONDU.....	82
İPOTEKA KAĞIZININ QANUNİ SAHİBİ.....	54	İSTEHLAK FUNKSİYASI.....	83
İPOTEKA KREDİTİ.....	54	İSTEHLAK KONSİLİUMU.....	83
İPOTEKA KREDİTİ ÜZRƏ BORC.....	54	İSTEHLAK KOOPERASİYASI.....	83
İPOTEKA QİYMƏTLİ KAĞIZI (İQK).....	55	İSTEHLAK KOOPERATİVİ.....	83
İPOTEKA QOYAN.....	55	İSTEHLAK KREDİTİ BANKI.....	84
İPOTEKA MÜQAVİLƏSİ.....	55	İSTEHLAK QİYMƏTLƏRİ İNDEKSİ.....	84
İPOTEKA SAXLAYAN.....	55	İSTEHLAK MALLARI.....	85
İPOTEKA SERTİFİKATI.....	55	İSTEHLAK MALLARININ QİYMƏTİ.....	85
İPOTEKA SIĞORTASI.....	55	İSTEHLAK MİNİMUMU.....	85
İPOTEKA ŞƏHADƏTNAMƏSİ.....	56	İSTEHLAK SƏBƏTİ.....	85
İRİ KREDİT RİSKLƏRİNİN MAKSİMAL HƏCMİ		İSTEHLAKÇI.....	85
NORMATİVİ.....	56	İSTEHLAKÇI İNAMI İNDEKSİ.....	85
İRREYTA.....	56	İSTEHLAKÇILARIN DAVRANIŞI	
İSAYEV VEYSƏL İLYAS OĞLU.....	56	NƏZƏRİYYƏSİ.....	85
İSGƏNDƏROV RAMİZ KAMAL OĞLU.....	56	İSTEHLAKÇILARIN GÖSTƏRİCİLƏR BAZASI.....	85
İSLAM BANK SİSTEMİ.....	56	İSTEHLAKÇILARIN TƏHLİLİ.....	85
İSLAM İQTİSADİYYATI:		İSTEHLAKÇININ AKTİVİ.....	86

İSTEHLAKÇININ HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ	86	İSTEHSALATDA BƏDBƏXT HADİSƏLƏR VƏ	
İSTEHLAKÇININ İZAFİ FAYDASI.....	89	PEŞƏ XƏSTƏLİKLƏRİ NƏTİCƏSİNDƏ PEŞƏ	
İSTEHLAKÇININ QIYMƏT İNDEKSİ (İQİ)	89	ƏMƏK QABİLİYYƏTİNİN İTİRİLMƏSİ	
İSTEHLAKÇININ MƏCMU DƏYƏRİ	89	HALLARINDAN İCBARİ SİĞORTA.....	102
İSTEHLAKÇIYA TUŞLANMA	89	İSTEHSALATDA ÇEVİK METODLAR.....	105
İSTEHLAKDA HƏYAT TSİKLİ NƏZƏRİYYƏSİ	89	İSTEHSALÇI	105
İSTEHSAL AMİLİ QIYMƏTİ.....	91	İSTEHSALÇILARIN MARKALARI	105
İSTEHSAL AMİLLƏRİ	91	İSTEHSALÇILARIN VƏ SATICIARIN MƏSULİYYƏT	
İSTEHSAL AMİLLƏRİNƏ TƏLƏBAT	92	SİĞORTASI.....	105
İSTEHSAL AMİLLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİ	93	İSTEHSALÇININ QIYMƏT İNDEKSİ	106
İSTEHSAL AVADANLIĞININ GÜCÜNÜN ÖLÇÜ		İSTEHSALIN ARTMASI NƏTİCƏSİNDƏ MAYA	
VAHİDİ.....	93	DƏYƏRİNİN AZALMASI	106
İSTEHSAL BİRLİYİ.....	93	İSTEHSALIN DƏYƏRİ.....	106
İSTEHSAL BOŞDAYANMASINDAN		İSTEHSALIN DİVERSİFİKASIYASI.....	106
SİĞORTALANMA.....	93	İSTEHSALIN MƏHDUDLAŞMASI.....	106
İSTEHSAL DEMOKRATİYASI.....	93	İSTEHSALIN MİQYASLAŞDIRILMASI.....	106
İSTEHSAL DÖVRİYYƏ FONDLARI	94	İSTEHSALIN MÖVSÜMİLİYİ.....	106
İSTEHSAL EDİLMİŞ MİLLİ GƏLİR	94	İSTEHSALIN RENTABELLİLİYİ.....	108
İSTEHSAL EHTİYATLARI.....	94	İSTEHSALIN SƏMƏRƏLİLİYİ	109
İSTEHSAL FUNKSİYASI	94	İSTEHSALIN TƏMƏRKÜZLƏŞMƏSİ.....	109
İSTEHSAL GÜCLƏRİNDƏN İSTİFADƏ	94	İSTEHSALIN TƏRƏDDÜDÜ.....	109
İSTEHSAL GÜCLƏRİNİN BALANSI	94	İSTİFADƏ	109
İSTEHSAL XƏRCLƏRİ	95	İSTİFADƏ EDİLMƏYƏN PULLAR.....	110
İSTEHSAL İMKANLARI HƏDDİ.....	96	İSTİFADƏ HÜQUQU	110
İSTEHSAL İSTİQAMƏTİ	96	İSTİFADƏÇİ	110
İSTEHSAL KOOPERASIYASI	96	İSTİQRAZ	110
İSTEHSAL KOOPERATİVİ	96	İSTİQRAZ BAZARI ASSOSİASIYASI.....	111
İSTEHSAL MÜNASİBƏTLƏRİ	97	İSTİQRAZ KAPİTALI	111
İSTEHSAL OLUNMAYAN AKTİVLƏR.....	97	İSTİQRAZ SAHİBİ.....	111
İSTEHSAL SFERASI	97	İSTİQRAZ VƏRƏQƏSİ.....	111
İSTEHSAL SİSTEMLƏRİ.....	98	İSTİSMAR.....	111
İSTEHSAL STRUKTURU	98	İSTİSNA SƏLAHİYYƏT.....	111
İSTEHSAL TƏLƏBİ.....	98	İŞ GÜNÜ	111
İSTEHSAL TƏYİNATLI MALLAR.....	99	İŞ QÜVVƏSİ.....	111
İSTEHSAL TSİKLİ.....	99	İŞ PULU	112
İSTEHSAL TULLANTILARI	99	İŞ VAXTI.....	113
İSTEHSAL ÜSULU	100	İŞ VAXTI BALANSI.....	114
İSTEHSAL VASİTƏLƏRİ	100	İŞ VAXTI BÜDCƏSİ	114
İSTEHSAL VASİTƏLƏRİ BAZARI	100	İŞ VAXTI FONDU	114
İSTEHSALA GÖRƏ VERGİLƏR	100	İŞ VAXTINDAN ARTIQ İŞ	115
İSTEHSALA SUBSİDİYALAR.....	101	İŞÇİ HEYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ.....	115
İSTEHSALAT BRİQADASI.....	101	İŞÇİ QÜVVƏSİ BALANSI	117

İŞÇİ QÜVVƏSİNİN MİQRASIYASI.....	117	İZOKVANTA.....	130
İŞÇİ YERLƏRİNİN ATTESTASIYASI	117	İZOTİMLƏR	130
İŞÇİLƏRİN MOTİVASIYASI.....	117		
İŞÇİNİN UYĞUNLAŞDIRILMASI	118	J	
İŞDƏNÇIXMA MÜAVİNƏTİ	119	JİRANT	131
İŞƏ GÖTÜRƏNLƏRİN MƏSULİYYƏTİNİN		JİRO.....	131
SIĞORTASI.....	119	JİROBANKLAR	131
İŞƏ GÖTÜRƏNLƏRİN SOSIAL SIĞORTAYA		JİRO-ÇEK	131
AYIRMALARI.....	119	JİRO-ƏMR	131
İŞGÜZAR FƏALLIQ İNDEKSİ.....	120	JİRO-HESABLAŞMALAR	131
İŞGÜZAR HÜQUQ	120	JİROSİSTEM.....	132
İŞGÜZAR KARYERANIN İDARƏ EDİLMƏSİ.....	120	JUQLYAR KLEMENT.....	132
İŞGÜZAR OYUN	120	JUNK BONDS MARKET.....	132
İŞGÜZAR VERGİ.....	120	JURNAL.....	132
İŞİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİL-		JURNAL BAŞ KİTAB”.....	132
MƏSİ METODLARI.....	120	ƏHMƏDOV İNQILAB AĞACAN OĞLU	133
İŞSİZ.....	121	JURNAL-ORDER	133
İŞSİZLİK	122		
İŞSİZLİK GÖSTƏRİCİLƏRİ	124	K	
İŞSİZLİKDƏN SIĞORTALANMA.....	125	KABALA.....	134
İŞTİRAK İLƏ SƏHM	125	KABEL.....	134
İŞTİRAK PAYI.....	125	KABOTAJ	134
İŞTİRAK SERTİFİKATI.....	125	KADASTR	134
İŞTİRAKÇI BANK	125	KADR DÖVRİYYƏSİ.....	134
İŞTİRAKLA POLİS	125	KADR İNVESTİSİYALARI.....	136
İTİRİLMİŞ İQTİSADI SƏMƏRƏ	125	KADR KONSALTİNQI.....	136
İTKİ	125	KAF	136
İTKİLƏRİN ƏMSALI.....	125	KAĞIZ PULLAR	136
İTKİLƏRİN KOMMERSİYASI.....	126	KAJEM.....	136
İTKİLƏRİN LƏĞVİ.....	126	KALDOR NİKOLAS	136
İTKİLİ OPSİON	126	KALDOR-HİKS MEYARI.....	136
İTKİNİN EKSSEDENTİ.....	126	KALKULYASIYA	136
İTKİSİZLİK NÖQTƏSİ	126	KALKULYASIYA EDİLƏN MƏHSULUN VAHİDİ	137
İYERARXİYA.....	126	KAMBİO	137
İYERARXİYA STRUKTURU	126	KAMBİST	137
İZAFİ DƏYƏR.....	126	KAMPANIYA.....	137
İZAFİ ƏMƏK.....	129	KAN RİÇARD FERDİNAND	137
İZAFİ MƏHSUL	129	KANDAR GƏLİRİ.....	137
İZAFİ VERGİ YÜKÜ	129	KANEMAN DENİEL	137
İZAFİLİK	129	KANSELİNQ	138
İZAHAT-TƏBLİĞAT REKLAMI	129	KANTİLYON (Cantillon) RİÇARD	138
İZOKOSTA.....	130	KANTOROVİÇ LEONİD VİTALYEVİÇ.....	138
		KAPİTAL	139

KAPİTAL BAZARI.....	141	KARYEQROMMA	151
KAPİTAL BAZARININ QRAFİKİ, KAPİTAL BAZARININ ETİBARLILIĞI XƏTTİ, BAZAR XƏTTİ	141	KASKO	151
KAPİTAL HESABI	141	KASKO SİĞORTA.....	151
KAPİTAL İXRACI.....	141	KASSA	151
KAPİTAL QOYULUŞU.....	143	KASSA ƏQDİ	151
KAPİTAL RİSKİ	144	KASSA İNTİZAMI.....	151
KAPİTAL TRANSFERLƏR	144	KASSA VƏHDƏTİ	151
KAPİTAL VƏ ƏMƏK ARASINDA ƏVƏZ ETMƏ ..	144	KASSADAKI NAĞD PUL	151
KAPİTALA MƏNFƏƏT	144	KASSEL KARL QUSTAV	152
KAPİTALIN AXINI.....	144	KASSİR.....	152
KAPİTALIN ALTERNATİV DƏYƏRİ	145	KASTODİAN	152
KAPİTALIN AZALMASI.....	145	KATALOQLAR ÜZRƏ TİCARƏT EDƏN MAĞAZALAR.....	152
KAPİTALIN DƏYƏRİ HAQQINDA MODİLYANI MÜLLER NƏZƏRİYYƏSİ	145	KAUTSKİ KARL.....	153
KAPİTALIN DÖVRİYYƏLİLİYİ	145	KAUZAL MÜQAVİLƏ.....	153
KAPİTALIN FİZİKİ AŞINMASI.....	145	KAUZAL YANAŞMA	153
KAPİTALIN KAFİLİK NORMATİVİ (N1)	146	KAZIMLI HACI XANHÜSEYN HÜSEYNAĞA OĞLU	153
KAPİTALIN QAÇMASI.....	146	KAZUİSTİKA	155
KAPİTALIN MƏNƏVİ AŞINMASI.....	146	KEÇİD İQTİSADİYYATLI ÖLKƏLƏR.....	155
KAPİTALIN RENTABELLİLİYİ	147	KEÇMİŞ ƏMƏK.....	155
KAPİTALIN RİSK SƏVİYYƏSİNƏ GÖRƏ ÇƏKİLMİŞ AKTİVLƏRƏ NİSBƏTİ	147	KEÇMİŞ TARİXİ MƏKTƏB.....	162
KAPİTALIN SİĞORTASI	147	KEMBRİC PUL NƏZƏRİYYƏSİ	163
KAPİTALIN TƏMƏRKÜZLƏŞMƏSİ	147	KENE FRANSUA	163
KAPİTALİZM	148	KEPTİV	163
KAPİTALLARIN HƏRƏKƏT BALANSI	148	KEPTİV FONDU	163
KAPİTALLAŞDIRILMIŞ DİVİDEND.....	148	KEPTİV SİĞORTA ŞİRKƏTİ.....	163
KAPİTALLAŞDIRMA NORMASI	148	KEPTİV ŞİRKƏTLƏR.....	163
KAPİTALLAŞMA	148	KERİ HENRİ.....	164
KAPUSTİN YEVQENİY İVANOVIÇ.....	148	KEYFİYYƏT	164
KARBOHİDROGEN	148	KEYFİYYƏT QRUPU.....	167
KARQO	148	KEYFİYYƏT SERTİFİKATI.....	167
KARQO MARAQ	149	KEYFİYYƏT SİSTEMİ.....	167
KARQO-PLAN	149	KEYFİYYƏTİN DƏYİŞKƏNLİYİ	167
KARQO-SİĞORTA	149	KEYFİYYƏTLİ ARAŞDIRMA.....	167
KARNEQİ DEYL.....	149	KEYFİYYƏTSİZ ƏMTƏƏ.....	167
KARTEL.....	149	KEYNS CON MEYNARD	167
KARTEL HÜQUQU.....	150	KEYNSÇİLİK	168
KARTEL SAZİŞİ	150	KEYNSİN «ƏSAS PSİXOLOJİ» QANUNU	172
KARTIN AKSEPTANTI	151	KƏLBİYEV YAŞAR ATAKİŞİ OĞLU	172
		KƏNAR İDARƏETMƏ	172
		KƏNARLAŞMALAR ÜZRƏ İDARƏETMƏ	173

KƏND TƏSƏRRÜFATI	173	DALARI	187
KƏND TƏSƏRRÜFATI İQTİSADÇILARININ		KİÇİK VƏ ORTA MÜƏSSİSƏLƏR	188
AVROPA ASSOSİASİYASI (EAAE).....	173	KİDLAND FİNN.....	188
KƏND TƏSƏRRÜFATI İQTİSADÇILARININ		KİSƏ	188
BEYNƏLXALQ ASSOSİASİYASI (İAAE).....	173	«KİU» PLANI	188
KƏND TƏSƏRRÜFATI İNFORMASİYASI		KLASS.....	188
MÜTƏXƏSSİSLƏRİNİN BEYNƏLXALQ ASSOSİ-		KLASSİFİKATOR, BEYNƏLXALQ	188
ASİYASI (İAALD).....	173	KLASSİK DİXOTOMİYA	188
KƏND TƏSƏRRÜFATI İSTEHSALÇILARININ		KLASSİK FOND BİRJASI.....	188
BEYNƏLXALQ FEDERASİYASI (İFAB)	173	KLASSİK İQTİSADI NƏZƏRİYYƏ	188
KƏND TƏSƏRRÜFATI İSTEHSALININ		KLASSİK MƏKTƏB	190
MEXANİKLƏŞDİRİLMƏSİ	174	KLASTER TƏHLİLİ.....	192
KƏND TƏSƏRRÜFATI KREDİTLƏRİ ÜZRƏ		KLAUZULA	192
BEYNƏLXALQ KONFEDERASİYA (CİCA).....	174	KLERK.....	192
KƏND TƏSƏRRÜFATI QANUNVERİCİLİYİ		KLEYMSLƏR.....	192
ÜZRƏ AVROPA ŞURASI (SEDR)	174	KLEYN LOURENS ROBERT	192
KƏND TƏSƏRRÜFATI QIYMƏTLƏRİ.....	174	KLEYN MODELİ	193
KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ.....	174	KLEYTON QANUNU	194
KƏND TƏSƏRRÜFATI SAHƏSİNDƏ AVROPA		KLİOMETRİKA	194
ORİYENTASİYA VƏ QARANTİYALAR FONDU		KLİRANS	194
(AOQF).....	183	KLİRİNQ.....	194
KƏND TƏSƏRRÜFATI SİYAHİYAALINMASI.....	183	KLİRİNQ BANK	195
KƏND TƏSƏRRÜFATINDA BEYNƏLXALQ		KLİRİNQ, BANKLARARASI	195
TƏDQIQATLAR ÜZRƏ MƏSLƏHƏTLƏŞMƏ QRUPU		KLİRİNQ BANKLARARASI HESABLAR	
(CGİAR)	184	SİSTEMİNDƏ BANK PLASTİK KARTLARI	
KƏND TƏSƏRRÜFATINDA İXTİSASLAŞMA	184	ƏSASINDA	195
KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFININ		KLİRİNQ BAZARI.....	195
BEYNƏLXALQ FONDU	184	KLİRİNQ, ÇEKLƏ	195
KƏND TƏSƏRRÜFATININ KREDİTLƏŞMƏSİ ÜZRƏ		KLİRİNQ, ÇOXTƏRƏFLİ	195
BANK.....	186	KLİRİNQ, DAXİLİ.....	195
KƏND TƏSƏRRÜFATININ ÜMUMİ MƏHSULU ..	186	KLİRİNQ EVİ.....	195
KƏND TƏSƏRRÜFATI ÜZRƏ AVROPA KONFED-		KLİRİNQ FƏALİYYƏTİ.....	196
ERASİYASI (CİA)	186	KLİRİNQ HESABLARI	196
KƏRİMLİ İRŞAD ABDUL OĞLU.....	186	KLİRİNQ İKİTƏRƏFLİ	197
KƏRİMOV XOSROV ŞƏRAFƏDDİN OĞLU	187	KLİRİNQ MÜQAVİLƏSİ	197
KƏRİMOV QÜDRƏT OSMAN OĞLU	187	KLİRİNQ PALATASI.....	197
KƏSR SƏHMLƏŞDİRMƏ	187	KLİRİNQ SAZİŞİ	197
KFR	187	KLİRİNQ SEANSI.....	197
KİBUTS.....	187	KLİRİNQ SİSTEMİ	197
KİÇİK İPOTEKA	187	KLİRİNQ, VALYUTA.....	197
KİÇİK SAHİBKARLIQ SUBYEKTlərİNDƏ		KLUB	197
SADƏLƏŞDİRİLMİŞ UÇOTUN APARILMASI QAY-		KLUB, LONDON	197

KLUB, PARİS	197	KOMMUNİZM	224
KOBB-DUQLAS FUNKSİYASI	197	KOMPANİYA	224
KOLBERTİZM	197	KOMPAUNDINQ	224
KOLXOZ	197	KOMPAUNDİRLƏŞDİRMƏ	224
KOLL OPSİONU	202	KOMPENSASIYA	224
KOLLEKTİV HƏYAT SIĞORTASI	202	KOMPENSASIYA BORCU	225
KOLLEKTİV MÜQAVİLƏ	202	KOMPENSASIYALAR	225
KOLLEKTİV MÜLKİYYƏT	203	KOMPENSASIYA HESABI	225
KOLLEKTİV SIĞORTA	203	KOMPENSASIYA MÜQAVİLƏSİ	225
KOLLİZİYA	203	KOMPENSASIYA NƏZƏRİYYƏSİ	225
KOLLO	204	KOMPENSASIYA ÖDƏNİŞLƏRİ	225
KOLLOKVİUM	204	KOMPENSASIYA RÜSUMLARI	226
KOMBİ	204	KOMPENSASIYA SAZİŞİ	226
KOMBİNAT	204	KOMPROMİSLƏRİN (GÜZƏŞTLƏRİN)	
KOMBİNƏLƏŞMİŞ SIĞORTA	204	TƏHLİLİ	226
KOMİSSİYA	204	KOMPÜTERLƏRİN VƏ ONLARIN İSTİSMARI İLƏ	
KOMİSYON HAQLAR	204	ƏLAQƏDAR RİSKLƏRİN SIĞORTALANMASI	226
KOMİSYON MÜKAFATLANDIRILMA	204	KOMPÜTER VİRUSU	226
KOMİSYON MÜQAVİLƏSİ	204	KONDOMİNİUM	227
KOMMERSANT	205	KONDRATYEV NİKOLAY DMİTRİYEVİÇ	227
KOMMERSİYA	205	KONDRATYEVİN UZUN DALĞALARI	227
KOMMERSİYA BANKI	205	KONDUİT	228
KOMMERSİYA HESABI	219	KONFEDERASIYA	228
KOMMERSİYA KONSESSİYASI	219	KONFİDENSİAL (MƏXFİ) MƏLUMATLAR	228
KOMMERSİYA KREDİTİ	220	KONKLYUDENT	229
KOMMERSİYA KREDİTLƏRİNİN		KONKLYUZİYA	229
SIĞORTALANMASI	220	KONKURENT	229
KOMMERSİYA KREDİTİ ÜZRƏ FAİZ		KONQLOMERAT	229
DƏRƏCƏSİ	220	KONOSAMENT	230
KOMMERSİYA MUXABİR SƏNƏDLƏRİ	220	KONSALİ	230
KOMMERSİYA RİSKLƏRİNİN SIĞORTASI	221	KONSALTİNQ	230
KOMMERSİYA RİSKLƏRİNİN SIĞORTALAN-		KONSELİNQ	231
MASI NÖVÜ	221	KONSENSUAL ƏQD	231
KOMMERSİYA SƏNƏDİ	221	KONSERN	231
KOMMERSİYA SİRRİ	221	KONSERVASIYA	231
KOMMERSİYA VEKSELİ	223	KONSESSİYA	231
KOMMİVOYAJER	223	KONSESSİYA MÜQAVİLƏSİ	233
KOMMONS CON ROCER	223	KONSESSİYALARA, PATENTLƏRƏ, LİSEN-	
KOMMUNA	223	ZİYALARA, ƏMTƏƏ NİŞANLARINA VƏ ONLARA	
KOMMUNAL BONLAR	223	BƏRABƏR TUTULAN HÜQUQLARA (İCAZƏLƏRƏ)	
KOMMUNİKASIYA	223	İNVESTİSİYA QOYULUŞLARI	233
KOMMUNİKASIYA PROSESİ	223	KONSİQNASIYA	233

KONSOLİ.....	233	KOOPERATİV SİĞORTA	241
KONSOLIDASIYA	233	KOOPERATİV TİCARƏT	241
KONSOMATIKA	233	KOOPERATİV VƏ İCTİMAİ TƏŞKİLATLARIN	
KONSORSİUM.....	233	SİĞORTALANMASI	241
KONSORSİUM BANK	234	KOOPERATİVİN ÖDƏNİŞLƏRİ	241
KONSTRUKTİV HİSSƏLƏRƏ GÖRƏ		KOOPERATİVİN SƏS HÜQUQU OLAN ÜZVÜ ...	242
MƏSULİYYƏT HAQQINDA QEYD-ŞƏRT	234	KOOPERATİVİN SƏS HÜQUQU OLMAYAN	
KONSUMENT	234	ÜZVÜ	242
KONSYUMERİZM.....	234	“KOR” BROKER.....	242
KONTRAKT ƏQDİ	234	KOREYANIN İNKİŞAF MODELİ.....	242
KONTANQ BAZARI.....	234	KORNAİ YANOŞ	249
KONTANQO.....	234	KORNEGİ ENDRYU.....	249
KONTEYNERLƏRİN SİĞORTALANMASI.....	235	KORNER.....	249
KONTİNGENTLƏŞMƏ	235	KORPORASIYA	249
KONTİNGENT SİFARİŞİ	235	KORPORASIYALARIN MƏNFƏƏTİNDƏN	
KONTİNÜM.....	235	VERGİ.....	251
KONTOKORRENT	235	KORPORATİV MƏQSƏDLƏR.....	251
KONTOKORRENTLİ HESAB (HESAB-		KORPORATİV VERGİ.....	251
KONTOKORRENT)	235	KORPORATİVLİK	251
KONTRAFAKSİYA	236	KORPUSUN SİĞORTALANMASI.....	251
KONTRAGENT	236	KORRELYASIYA	251
KONTRAKT SAHƏSİ.....	236	KOSMİK RİSKLƏRİN SİĞORTALANMASI.....	252
KONTRAKTASIYA.....	236	KOSMİK TEXNİKANIN SİĞORTALANMASI.....	253
KONTRALİMENT	236	KOST END FREYT	253
KONTROFERTA	236	KOSTİNQ-STANDART.....	253
KONTROLLİNQ.....	236	KOTİROVKA	253
KONVENSIYA RÜSUMLARI	236	KOTİROVKA KOMİSSİYASI	253
KONVERGENSIYA	236	KOUZ (COASE) RONALD HARRİ	254
KONVERGENSIYA HAQQINDA TEZİS.....	236	KOUZ TEOREMİ	255
KONVERSİON İŞSİZLİK.....	237	KOUZ-STİQLER	255
KONVERSİYA.....	237	KOVER	256
KONVERSİYA BORCU İSTİQRAZLARI.....	237	KOVERNOT	256
KONVERSİYA EDİLƏN QİYMƏTLİ KAĞIZ.....	237	KÖÇÜRMƏ.....	256
KONVERSİYA HAQQI.....	237	KÖÇÜRMƏ VEKSEL.....	256
KONVERSİYA PREFAKSİYALARI.....	237	KÖLƏ ƏQDİ	256
KONVERSİYANIN QİYMƏTİ	237	KÖLGƏ MƏŞĞULLUĞU	256
KOOPERASIYA	237	KÖMƏKÇİ KREDİT TARİXİ	256
KOOPERATİV	237	KÖNDƏLƏN TREND	256
KOOPERATİV BANK.....	237	KÖNÜLLÜ İŞSİZLİK.....	256
KOOPERATİV HƏRƏKATI.....	238	KÖNÜLLÜ SİĞORTA	256
KOOPERATİV MÜLKİYYƏT	238	KÖNÜLLÜ TİBBİ SİĞORTA.....	256
KOOPERATİV MÜNASİBƏTLƏRİ	241	KÖNÜLLÜ TİBBİ SİĞORTA PROQRAMI.....	257

KÖPÜRDÜLMÜŞ MÜƏSSİSƏ.....	257	KREDİTİN VAXTINDAN ƏVVƏL ÖDƏNİLMƏSİ	
KRASİLNİKOV VİKTOR NAUMOVİÇ	257	ÜÇÜN XƏRCLƏR.....	275
KREATİV İNDUSTRİYA	257	KREDİTLƏRİN SİĞORTALANMASI	275
KREDİT.....	257	KREDİTLƏŞDİRMƏYƏ GÖRƏ BANK	
KREDİT ALMAQ ÜÇÜN AKTİVLƏR GİROVU ...	260	KOMİSYONU	275
KREDİT AVİZOSU	261	KREDİTLƏŞMƏ MÜDDƏTİ.....	275
KREDİT BÜROSU (KB)	261	KREDİTOR BORCLANMA (BORC)	276
“KREDİT FONSYE” KREDİTİ.....	261	KREDİTOR BORCUNUN İDARƏ EDİLMƏSİ.....	276
KREDİT XƏTTİ.....	261	KRJİJANOVSKİ QLEB MAKSİMİLİANOVİÇ.....	277
KREDİT İDARƏLƏRİNƏ VƏTƏNDAŞLARIN		KROSS-AKSİYA	278
QOYDUĞU ƏMANƏT	261	KROSS-KURS	278
KREDİT İNFLYASİYASI	261	KROSSLAŞDIRILMIŞ ÇEK.....	278
KREDİT İTTİFAQI	261	KROSSLAŞMA	278
KREDİT KARTI.....	265	KROSS-MƏZƏNNƏ.....	278
KREDİT KEYFİYYƏTİNİN QORUNMASININ		KRUQMAN POL	278
(KKQ) ETALON VAHİDİ.....	265	KRUMLİNQ.....	278
KREDİT KOOPERASİYASI	265	KSENOFONT	278
KREDİT QABİLİYYƏTİ.....	265	KUK ƏMSALI	279
KREDİT QABİLİYYƏTLİLİYİNİN		KULİSA.....	279
YOXLANMASI	266	KUMMUTASIYA ƏDƏDLƏRİ.....	279
KREDİT MÜQAVİLƏSİNİN FƏALİYYƏT		KUMULYASIYA.....	279
MÜDDƏTİ	266	KUMULYATİV DİVİDEND.....	279
KREDİT NOTU.....	266	KUMULYATİV FAİZ.....	279
KREDİT PULLARI.....	266	KUMULYATİV İMTİYAZLI SƏHMLƏR.....	279
KREDİT REYTINGİ.....	266	KUMULYATİV SƏHMLƏR.....	279
KREDİT RİSKİ	269	KUPMANS (KOOPMANS) TYALLİNQ ÇARLZ.....	279
KREDİT RİSKİNDƏN MÜDAFİƏ	269	KUPON	280
KREDİT SAZİŞİ	269	KUPYURA	280
KREDİT SƏVİYYƏSİNDƏ MODEL	270	KURS.....	280
KREDİT SİĞORTASI	271	KURS İNDEKSİ.....	280
KREDİT TƏŞKİLATI	271	KURTAJ	281
KREDİT TƏŞKİLATLARI TƏRƏFİNDƏN BAŞQA		KUZNETS (KUZNETS) SAYMON (SEMEN)	
HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN PAYLARININ		SMİT.....	281
(SƏHMLƏRİNİN) ALINMASI ÜÇÜN XÜSUSİ		KÜÇƏ SERTİFİKATI	282
VƏSAİTLƏRDƏN İSTİFADƏ EDİLMƏSİ NORMA-		KÜTLƏVİ XİDMƏT NƏZƏRİYYƏSİ.....	282
TİVİ (N12).....	271	KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ İLƏ	
KREDİT TƏŞKİLATLARININ LİKVIDLİYİ	271	ƏLAQƏLƏR	282
KREDİTİN BAĞLANMASI.....	274	KÜTLƏVİ MAL.....	282
KREDİTİN QAYTARILMASINA GÖRƏ BORC		KVANTİL.....	282
ALANIN MƏSULİYYƏTİNİN SİĞORTALANMASI	274	KVANTOS.....	282
KREDİTİN ÖTÜRÜLMƏSİ	274	KVAZİ DÖVLƏT BANKI	282
KREDİTİN SIXILMASI	275	KVAZİ PULLAR.....	282

KVAZİKORPORASIYA	283
KVİNTİL	283
KVOTA.....	283
KVOTA TƏKRAR SIĞORTA MÜQAVİLƏSİ.....	283
KVOTA TƏKRAR SIĞORTASI	283

Q

QABAQCADAN AKSEPT	284
QABAQLAYICI ZƏRBƏLƏRLƏ MÜDAFİƏ	284
QABARMA	284
QAÇAQMAL	284
QAÇAQMALÇILIQ	284
QAÇQINLAR.....	284
QAFAROV ŞAMİL SALEH OĞLU	288
“QALAN DÜNYA” BÖLMƏSİ (sektoru)	288
QALİANİ FERDİNANDO.....	289
QANTIN QRAFİKİ.....	290
QANUN.....	290
QANUNLARIN KOLLİZİYASI.....	290
QANUN ÜZRƏ LİSENZİYA	290
QANUNSUZ ÖDƏNİŞLƏR	290
QAP	290
QAPALI AUKSİYON	290
QAPALI FOND	290
QAPALI GÜZƏŞT	291
QAPALI İQTİSADİYYAT	291
QAPALI İNVESTİSİYA FONDU	291
QAPALI İPOTEKA.....	291
QAPALI TENDER.....	291
QAPANMA	291
QARA BAZAR.....	291
QARA DƏNİZ İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKİLATI.....	291
QARA NAL.....	292
QARAVƏLİYEV ƏHMƏD MUSTAFA OĞLU	292
QARAYEV BƏDİR CƏMİL OĞLU	292
QARAYEV FƏRHAD MİRZAĞA OĞLU	293
QARAYEV İSLAM ŞAMİL OĞLU	293
QARƏTÇİ DEMPİNQ	293
QARIŞIQ BANK.....	293
QARIŞIQ HƏYAT SIĞORTASI.....	293
QARIŞIQ İQTİSADİYYAT	293

QARIŞIQ İQTİSADİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ	299
QARIŞIQ İQTİSADİYYATLI ÖLKƏLƏRDƏ SOSIAL İQTİSADİYYAT.....	299
QARIŞIQ İNVESTİSİYA FONDLARI.....	301
QARIŞIQ SİSTEMLƏR.....	301
QARIŞIQ SOSIAL SIĞORTA FORMASI.....	301
QARŞILIQLI ƏLAQƏ ƏSASINDA YANAŞMA	301
QARŞILIQLI ƏMANƏT BANKI.....	301
QARŞILIQLI ƏVƏZ EDİLƏ BİLƏN ƏMTƏƏLƏR (subtitlär).....	301
QARŞILIQLI FAYDA.....	301
QARŞILIQLI FOND.....	301
QARŞILIQLI MÜLKİYYƏT.....	302
QARŞILIQLI ÖHDƏLİKLƏR ASSOSİASİYASI.....	302
QARŞILIQLI SIĞORTA	302
QARŞILIQLI SIĞORTA CƏMİYYƏTİ (QSC).....	302
QARŞILIQLI SIĞORTA KLUBU	302
QARŞILIQLI SIĞORTA MÜKAFATI	302
QARŞILIQLI SIĞORTA ŞİRKƏTİ	302
QARŞILIQLI TAMAMLANAN (komplementar) MALLAR	302
QARŞILIQLI TƏDARÜK	303
QARŞILIQLI TİCARƏT.....	303
QARŞILIQLI VEKSEL.....	303
QASIMOV ADİL ABBAS OĞLU	303
QASIMOV ƏBÜLFƏZ CƏBRAYIL OĞLU	303
QASIMOV ƏLƏSGƏR RAMAZAN OĞLU	303
QASIMOV ƏSABİL QARAKİŞİ OĞLU	304
QASIMOV FƏRMAN HÜSEYN OĞLU	304
QASIMOV HƏSƏN ALLAHYAR OĞLU	304
QASIMOV NATİQ ƏBÜLFƏZ OĞLU	304
QASIMOV SÜLEYMAN MEHRALI OĞLU	304
QASTARBAYTER	305
QATLANAN TƏLƏB ƏYRİSİ” NƏZƏRİYYƏSİ.....	305
QAVRAMA İNDEKSİ	305
QAYIDAN SIĞORTA MÜKAFATI	305
“QAYMAQ YIĞMA” QIYMƏTİ	305
“QAYNAR” PULLAR	305
QAYTARILAN ÇEK.....	306
QAYTARILAN LİZİNQ	306
QAYTARILAN MƏBLƏĞ	307
QAYTARILMAYAN ANNUNTET.....	307

QAZ ANBARLARI.....	307	QEYD (TƏSHİH), RƏQABƏT HAQQINDA.....	313
QAZ KƏMƏRLƏRİNDƏ YÜK DÖVRİYYƏSİ.....	307	QEYD (TƏSHİH), SƏHVLƏRƏ GÖRƏ	
QAZANILMAMIŞ MÜKAFAT.....	307	MƏSULİYYƏTİN MƏHDUDLAŞDIRILMASI.....	313
QAZANILMAMIŞ MÜKAFAT EHTİYATI.....	307	QEYD (TƏSHİH), SİF, GENİŞ.....	313
QAZANILMIŞ MÜKAFAT.....	307	QEYD (TƏSHİH), SONRAKI ALQILAR	
QAZHOLDER.....	307	HAQQINDA.....	313
QAZIMA.....	308	QEYD (TƏSHİH), SSUDANIN VAXTINDAN	
QEŞEFT.....	309	ƏVVƏL ÖDƏNİLMƏSİ.....	313
QEYBULLAYEV QEYBULLA RAMAZAN OĞLU.....	309	QEYD (TƏSHİH), TƏTİL HAQQINDA.....	313
QEYD.....	310	QEYD (TƏSHİH), VAXTINDAN ƏVVƏL	
QEYD (TƏSHİH), AKKREDİTİV.....	310	GİROVDAN ÇIXMA HAQQINDA.....	313
QEYD (TƏSHİH), ARBİTRAJ.....	310	QEYD (TƏSHİH), VALYUTA.....	313
QEYD (TƏSHİH), ÇIXILAN PUL HAQQINDA.....	310	QEYD (TƏSHİH), VALYUTA OPSİONU	
QEYD (TƏSHİH), DELKREDERE.....	310	HAQQINDA.....	313
QEYD (TƏSHİH), DEVIASİON.....	310	QEYD (TƏSHİH), VERGİ.....	313
QEYD EDİLMİŞ VALYUTA MƏZƏNNƏSİ		QEYDİYYAT HAQQINDA MÜVƏQQƏTİ	
SİSTEMİ.....	311	ŞƏHADƏTNAMƏ.....	313
QEYD (TƏSHİH), “ESKALATOR” HAQQINDA.....	311	QEYDİYYAT NÖMRƏSİ.....	314
QEYD ETMƏ.....	312	QEYDİYYATA ALINMIŞ QIYMƏT.....	314
QEYD XƏTTİ.....	312	QEYRİ BƏRABƏRLİYİN ÖLÇÜLMƏSİ.....	314
QEYD (TƏSHİH), FORS-MAJOR HAQQINDA.....	312	QEYRİ-MÜƏYYƏN XƏRCLƏR.....	314
QEYD (TƏSHİH), İCAZƏ.....	312	QEYRİ-BAZAR BURAXILIŞI.....	314
QEYD (TƏSHİH), İMTİNA.....	312	QEYRİ-DÖVLƏT QIYMƏTLİ KAĞIZLARI.....	314
QEYD (TƏSHİH), İMTİNA MÜMKÜNLÜYÜ.....	312	QEYRİ-ELASTİK TƏKLİF.....	314
QEYD (TƏSHİH), İNFLYASİYA.....	312	QEYRİ-ELASTİK TƏLƏB.....	314
QEYD (TƏSHİH), KİÇİK MƏBLƏĞLƏRİN		QEYRİ-EMİSSİYA QIYMƏTLİ KAĞIZLARI.....	314
ÖDƏNİLMƏSİNDƏN İMTİNA.....	312	QEYRİ-ƏMTƏƏ ƏMƏLİYYATLARI ÜZRƏ	
QEYD (TƏSHİH), KİRƏCİNİN MƏSULİYYƏTİNİN		HESABLAŞMALAR.....	314
DAYANDIRILMASI HAQQINDA.....	312	QEYRİ-ƏMTƏƏLİK MƏHSUL.....	315
QEYD (TƏSHİH), KONSTRUKTİV HİSSƏLƏR		QEYRİ-FUNKSİONAL TƏLƏBAT.....	315
ÜÇÜN MƏSULİYYƏT.....	312	QEYRİ-HƏYAT SİĞORTASI.....	315
QEYD (TƏSHİH), QƏZA.....	312	QEYRİ-İSTEHSAL SFERASI.....	315
QEYD (TƏSHİH), QIYMƏTİN QALXMASI VƏ		QEYRİ-KOMMERSİYA FƏALİYYƏTİ.....	315
YA DÜŞMƏSİ HAQQINDA.....	312	QEYRİ-KOMMERSİYA TƏŞKİLATI.....	315
QEYD (TƏSHİH), QIYMƏTLƏRİN DƏYİŞMƏSİ		QEYRİ-KUMULYATİV DİVİDEND.....	315
ŞƏRTLƏRİ HAQQINDA KOMBİNƏ EDİLMİŞ.....	312	QEYRİ-KUMULYATİV İMTİYAZLI SƏHMLƏR.....	316
QEYD (TƏSHİH), MƏXFİLİK HAQQINDA.....	312	QEYRİ-MADDİ AKTİVLƏR.....	316
QEYD (TƏSHİH), MİNİMAL DÖVRİYYƏ		QEYRİ-MALİYYƏ İNVESTİSİYALARI.....	317
HAQQINDA.....	312	QEYRİ-MALİYYƏ TƏŞKİLATLARI	
QEYD (TƏSHİH), MULTİVALYUTA.....	312	(ŞİRKƏTLƏRİ).....	317
QEYD (TƏSHİH), MÜHARİBƏ HAQQINDA.....	313	QEYRİ-MƏHDUD MƏSULİYYƏTLİ ORTAQLIQ	
QEYD (TƏSHİH), PATENT.....	313	(QMMO).....	317

QEYRİ-MƏRKƏZLƏŞMƏ	317	QƏZA ÖDƏNİŞİ	323
QEYRİ-MÜƏYYƏN AKSEPT	317	QƏZA PULLARININ SIĞORTALANMASI	323
QEYRİ-MÜKƏMMƏL BAZAR.....	317	QƏZA SERTİFİKATI.....	323
QEYRİ-MÜKƏMMƏL RƏQABƏT ŞƏRAİTİNDƏ İSTEHSAL RESURSLARINA TƏLƏBAT	318	QƏZA YAZILMASI	323
QEYRİ-MÜSTƏQİL	318	QƏZA ZƏMANƏTİ.....	323
QEYRİ-ÖZƏLLƏŞDİRMƏ	318	QƏZALARDAN SIĞORTALANMA	323
QEYRİ-PROPORSİONAL TƏKRAR SIĞORTA	318	QƏZALI PULLARIN SIĞORTALANMASI.....	323
QEYRİ-REZİDENT BANK.....	319	QƏZASIZLIĞA GÖRƏ GÜZƏŞT.....	323
QEYRİ-REZİDENTLƏR	319	QƏZVİNOV ƏBÜLFƏZ HÜSEYN OĞLU	323
QEYRİ-SEÇMƏ RİSKİ	319	QİSMƏN AKSEPT.....	324
QEYRİ-TARİF MƏHDUDİYYƏTLƏRİ.....	319	QİSMƏN İTKİ	324
QEYRİ-TƏDİYYƏ (borcunu ödəməmə) QABİLİYYƏTİ HAQQINDA SIĞORTA MÜQAVİLƏLƏRİNDƏ QEYD-ŞƏRT.....	319	“QİSMƏN KORLANMADAN AZADDIR”	324
QEYRİ-TƏDİYYƏ RİSKLƏRİNİN SIĞORTALANMASI	319	“QİSMƏN QƏZADAN AZADDIR”	324
QEYRİ-TİCARİ TƏDİYYƏLƏR	319	QİSMƏN QORUNAN AKTİVLƏRLƏ TƏMİN OLUNMUŞ KOMMERSİYA BORC KAĞIZLARI	324
QEYRİ-VERGİ GƏLİRLƏRİ	319	QİSMƏN MARAQ.....	324
QƏBZ	320	QİSMƏN SIĞORTALANMA	324
QƏBZ, DEPOZİTAR	320	QİSMƏN ZƏRƏRLƏR.....	325
QƏBZ, DOK.....	320	QİV-AP	325
QƏBZ, LYUK.....	320	QİYMƏT	325
QƏBZ, TRAST.....	320	QİYMƏT AYRI-SEÇKİLİYİ	327
QƏHRƏMANOV RÜSTƏM CƏBRAYIL OĞLU	320	QİYMƏT GÜZƏŞTLƏRİ	327
QƏLP PULKƏSMƏ	320	QİYMƏT İNDEKSI	328
QƏNAƏT NORMASI.....	320	“QİYMƏT QAYÇISI”	328
QƏNAƏTÇİLİK PARADOKSU.....	320	QİYMƏT QOYULMAMIŞ POLİS.....	328
QƏNİZADƏ NEMƏT KƏRİM OĞLU.....	320	QİYMƏT MİQYASI.....	329
QƏRARLAR AĞACI.....	321	QİYMƏT NƏZƏRİYYƏSİ.....	329
QƏRARLAR NƏZƏRİYYƏSİ.....	321	QİYMƏT SİSTEMİ.....	329
QƏRB YARIMKÜRƏSİ ÖLKƏLƏRİNDƏ SIĞORTA ÜZRƏ KONFRANS	322	“QİYMƏT ŞƏLALƏSİ”	331
QƏSDƏN MÜFLİSLƏŞMƏ	322	QİYMƏT DƏYİŞMƏSİNİN YOL VERİLƏN HƏDDİ	331
QƏTİ ƏQD.....	322	QİYMƏT VƏ TARİFLƏRƏ NƏZARƏT	331
QƏZA	322	QİYMƏTİN ƏMƏLƏ GƏLMƏSİ.....	331
QƏZA (dəniz daşımalarında).....	322	QİYMƏTİN ƏMƏLƏ GƏLMƏSİ AMİLLƏRİ.....	332
QƏZA BONDU	322	QİYMƏTİN ƏMƏLƏ GƏLMƏSİ STRATEGİYASI	332
QƏZA DİSPAŞASI	322	QİYMƏTİN FUNKSİYASI.....	333
QƏZA HAQQI	322	QİYMƏTİN NÖVLƏRİ	335
QƏZA KOMİSSARI	322	QİYMƏTLƏ BAĞLI OLMAYAN RƏQABƏT.....	336
QƏZA QƏBZİ	323	QİYMƏTLƏ BAĞLI OLMAYAN TƏLƏB VƏ TƏKLİF AMİLLƏRİ.....	336
		QİYMƏTLƏNDİRİCİ.....	336
		QİYMƏTLƏNDİRİLMİŞ POLİS	336
		QİYMƏTLƏNDİRMƏ.....	337

QIYMƏTLƏNDİRMƏ SİĞORTA VƏRƏQİ.....	337	(QKDK).....	347
QIYMƏTLƏR HAQQINDA SAZIŞ.....	337	QIYMƏTLİ KAĞIZLARA GÖRƏ VERGİ.....	348
“QIYMƏTLƏR İNQİLABI”.....	337	QIYMƏTLİ KAĞIZLARA QOYULUŞLARIN DİVER-	
QIYMƏTLƏRİN BÖLÜNMƏSİ.....	337	SİFİKASİYASI.....	348
QIYMƏTLƏRİN DONDURULMASI.....	337	QIYMƏTLİ KAĞIZLARI SAXLAYAN.....	348
QIYMƏTLƏRİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ.....	338	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN BİRLƏŞDİRİLMƏSİ.....	348
QIYMƏTLƏRİN ENMƏSİ NƏTİCƏSİNDƏ		QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN BURAXILIŞININ	
İTKİLƏR.....	338	EYNİLƏŞDİRMƏ KODU.....	348
QIYMƏTLƏRİN İNDEKSLƏŞDİRİLMƏSİ.....	338	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN DÖVLƏT	
QIYMƏTLƏRİN LİBERALLAŞMASI.....	338	QEYDİYYATI.....	348
QIYMƏTLƏRİN SƏVİYYƏSİ.....	338	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN DÖVRİYYƏ	
QIYMƏTLƏRİN STRUKTURU.....	339	QABİLİYYƏTLİLİYİ.....	349
QIYMƏTLİ METALLARIN VƏ QIYMƏTLİ		QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN EMİSSİYASI.....	349
DAŞLARIN QIRINTILARI VƏ TULLANTILARI	340	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN EMİTENTİ.....	350
QIYMƏTLİ DAŞLAR.....	340	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN XIRDALANMASI	
QIYMƏTLİ DAŞLARIN ÇEŞİDLƏNMƏSİ VƏ İLKİN		(BÖLÜNMƏSİ).....	350
TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİ.....	340	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN İDARƏ OLUNMASI.....	350
QIYMƏTLİ DAŞLARIN REKUPERASİYASI.....	340	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN KONSOLIDASİYASI.....	350
QIYMƏTLİ KAĞIZ.....	340	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN İLKİN BAZARI.....	350
QIYMƏTLİ KAĞIZ, “BÖYÜK”.....	341	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN KONVERTASİYASI.....	350
QIYMƏTLİ KAĞIZ ÖDƏNİLDİKDƏ YARANAN		QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN KURSLARININ	
GƏLİR.....	341	İNDEKSİ.....	350
QIYMƏTLİ KAĞIZIN QIYMƏTİ.....	341	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN QIYMƏTLƏN-	
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR.....	341	DİRİLMƏSİ.....	350
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR ALMAQ ÜÇÜN		QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN QORUNMASI ÜÇÜN	
VARRANT.....	342	DEPOZİTAR BANK.....	351
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARI.....	342	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN LİMİTİ.....	351
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARINDA		QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN NOMİNAL	
QIYMƏTLƏRLƏ MANİPULYASİYA.....	346	SAXLAYICISI.....	351
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARINDA PEŞƏKAR		QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN REYESTRİNİ S	
FƏALİYYƏT.....	346	AXLAYAN.....	351
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ GƏLİRLİLİK		QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN RİSKLİLİYİ.....	351
XƏTTİ.....	347	QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN SAHİBLƏRİNİN	
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ XƏTTİ.....	347	REYESTRİNİN APARILMASI.....	351
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ PEŞƏKAR		QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN SİĞORTALANMAĞA	
İŞTİRAKÇILARI.....	347	QƏBUL EDİLMƏSİ üçün RAZILAŞDIRILMIŞ	
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ PEŞƏKAR		TƏKLİF.....	351
İŞTİRAKÇILARININ ÖZÜNÜ TƏNZİMLƏYƏN		QIYMƏTLİ KAĞIZLARIN TƏDAVÜLÜ.....	351
TƏŞKİLATI.....	347	QIYMƏTLİ KAĞIZLARLA ƏMƏLİYYATLARDA	
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BURAXILIŞI.....	347	MÜKAFAT.....	352
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR PORTFELİ.....	347	QIYMƏTLİ METALLAR.....	352
QIYMƏTLİ KAĞIZLAR ÜZRƏ DÖVLƏT KOMİTƏSİ		QIYMƏTLİ METALLAR BEYNƏLXALQ	

BAZARININ İŞTİRAKÇILARI	352	QREŞEM QANUNU.....	369
QİYMƏTLİ METALLARDAN VƏ QİYMƏTLİ		QRİNBERQ RUSLAN SEMYONOVİÇ	369
DAŞLARDAN MƏMULATLAR	352	QRUP.....	369
QİYMƏTLİ METALLARIN AFFİNAJI.....	352	QRUP HALINDA AUKSİON	369
QİYMƏTLİLƏR	352	QRUP HALINDA SEÇİM NƏZƏRİYYƏSİ	369
QİYMƏTYARANMA METODLARI.....	352	QRUP POLİSİ	370
QISA MÖVQE	353	QRUP SİĞORTASI	370
QISAMÜDDƏTLİ KAPİTAL BAZARI	353	QRUP SİĞORTASI ÜZRƏ POLİSLƏRDƏN	
QISAMÜDDƏTLİ SİĞORTA.....	353	İBARƏT TRAST	370
“QISA PUL” BAZARI	353	QUDHART QANUNU.....	370
QITLIQ.....	353	QUDVİL.....	371
QIZIL.....	353	QULDARLIQ.....	371
QIZIL AUKSİONU	359	QULİYEV ELДАР ALLAHYAR OĞLU	372
QIZIL ÇEK.....	359	QULİYEV FƏXRƏDDİN ƏBDÜLRƏHİM OĞLU	372
QIZIL EHTİYATI	359	QULİYEV RAQİB İSMAYIL OĞLU.....	372
QIZIL ƏSR.....	359	QULİYEV RÖVŞƏN RASİM OĞLU	373
QIZIL İXRAC NÖQTƏSİ.....	359	QULİYEV RUFƏT ATAKİŞİ OĞLU	373
QIZIL İLƏ BAĞLI SVOP ƏMƏLİYYATI	360	QULİYEV TOFİQ ƏVƏZ OĞLU.....	373
QIZIL KVOTASI.....	360	QURBANOV AYDIN SƏMƏD OĞLU.....	374
QIZIL SERTİFİKAT	360	QURBANOV CAVİD QƏNBƏR OĞLU	374
QIZIL SƏHM	360	QURĞU	375
QIZIL STANDARTI.....	360	QURŞAQ QİYMƏTLƏRİ	375
QIZILIN SİĞORTALANMASI ÜZRƏ QEYD-ŞƏRT		QURVİÇ LEONİD	375
HAQQINDA SAZIŞ.....	361	QÜSUR.....	375
QLOBAL ŞƏBƏKƏ.....	361		
QLOBALLAŞMA	361	L	
QOBSON CON ATKINSON.....	365	LAFFER ƏYRİSİ.....	376
QOCAYEV CAHANGİR DÖVLƏT OĞLU.....	366	LAJ	377
QOF-MAKLER.....	366	LAQ.....	377
QOHUM RƏQİB MALLAR	366	LANQE OSKAR	377
QORUNAN ƏMANƏT.....	366	LASPEYRAS İNDEKSİ	377
QORUNAN ƏMANƏTÇİ.....	367	LASPEYRES QİYMƏTLƏR İNDEKSİ.....	377
QORUNMUŞ ƏMANƏT	367	LAUNXARDT KARL FPİDRİX VİLHELM	377
QOSSEN QANUNLARI.....	367	LAYİHƏ, MÜHƏNDİS VƏ DİGƏR İŞLƏRİN İS-	
QOŞA REQRESSİYA TƏHLİLİ.....	367	TEHSALI ZAMANI MƏSULİYYƏT SİĞORTASI.....	378
“QOVLUQ METODU”	367	LAYİHƏNİN HƏSSASLIĞININ TƏHLİLİ	378
QOYULMUŞ KAPİTALA DİVİDEND.....	367	LAZIM OLDUĞU QƏDƏR EMAL MEYARI	378
QÖVSVARİ ELASTİKLİK.....	368	LENDİNQ	378
QRADASİYA	368	LEND-LIZ	378
QRANT	368	LENDRAM-QRİFFİN QANUNU	382
QRANTLARDAN VERGİTUTMA	368	LENİN (ULYANOV) VLADİMİR İLİÇ.....	382
QRENCER KLAYV	369	LEONTYEV PARADOKSU	383

LEONTYEV VASILİ VASILYEVİÇ	383	MƏHDUDLAŞMASI.....	393
LERNER ƏMSALI	384	LİSENZİYANIN GERİ QAYTARILMASI.....	393
LERNER İNDEKSİ.....	384	LİST FRİDRİX.....	393
LEVERİC	384	LİSTİNQ.....	393
LEYER	384	LİZ-BEK.....	394
“LEY-EVEY”	384	LİZİNQ.....	394
LƏĞVETMƏ BALANSI	384	LİZİNQ, AÇIQ	395
LƏĞVETMƏ DİVİDENDİ.....	384	LİZİNQ ALAN	395
LƏNGİDİCİ FİSKAL SİYASƏT	384	LİZİNQ, AYRI-AYRI.....	395
LİBERAL (azad) İQTİSADİYYAT	385	LİZİNQ, BANK.....	396
LİBERAL, LİBERALLAŞMA	385	LİZİNQ, BAŞ.....	396
LİBERALİZM.....	385	LİZİNQ, BEYNƏLXALQ.....	396
LİBİD.....	385	LİZİNQ, BİRBAŞA.....	396
LİBOR	385	LİZİNQ ƏMƏLİYYAT.....	396
LİDZ-ƏND-LEQZ.....	385	LİZİNQ FƏALİYYƏTİ.....	397
LİFO	385	LİZİNQ HAQQI.....	397
LİFO METODU	385	LİZİNQ, İDXAL	397
LİKVİD AKTİVLƏR	386	LİZİNQ, İXRAC	397
LİKVİDLİK.....	386	LİZİNQ, KAPİTAL	397
LİKVİDLİLİK ƏMSALI.....	388	LİZİNQ, KLASSİK	397
LİKVİDLİYİN DİVERSİFİKASIYASI.....	388	LİZİNQ, KOMPENSASIYA	397
LİKVİDLİYİN ÜSTÜNLÜYÜ NƏZƏRİYYƏSİ.....	388	LİZİNQ, KREDİTİ.....	397
LİMİN.....	389	LİZİNQ, QAYTARILAN	397
LİMİT	389	LİZİNQ LAYİHƏSİ (ƏMƏLİYYAT, SAZİŞ).....	397
LİMİT ÇEKİ.....	389	LİZİNQ, MALİYYƏ	397
LİMİT TƏHLİLİ	389	LİZİNQ ÖDƏNİŞİ	397
LİMİTLƏR CƏDVƏLİ.....	389	LİZİNQ, TAM	397
LİMİTLƏŞMƏMİŞ MƏSULİYYƏT.....	390	LİZİNQ, TƏMİZ	397
LİMİTLƏŞMİŞ MƏSULİYYƏT	390	LİZİNQ, VERGİ RIÇAQI İLƏ	397
“LİMONLAR BAZARI”	390	LİZİNQ, “YAŞ”	397
LİNDAL MODELİ.....	391	LİZİNQƏ VERƏN	399
LİSENZIYA.....	391	LİZİNQIN OBYEKTİ	399
LİSENZIYA MÜQAVİLƏSİ	391	“LİZQOLD”	399
LİSENZIYA ÖDƏNİŞİ.....	392	“LLOYD”	399
LİSENZIYA SAZİŞİ.....	393	“LLOYD” REGİSTRİ	399
LİSENZIYA SİSTEMİ	393	“LLOYD” SİNDİKATI	399
LİSENZIYALAŞDIRILAN SİĞORTA		“LLOYD” TƏRƏFİNDƏN VERİLƏN	
FƏALİYYƏTİ.....	393	SERTİFİKAT	399
LİSENZIYALAŞDIRMA.....	393	“LLOYD”-İN AGENTİ.....	399
LİSENZIYANIN FƏALİYYƏTİNİN DAYANDIRIL-		“LLOYD”-İN ANDERRAYTERLƏRİN ASSOSİA-	
MASI.....	393	SİYASI.....	399
LİSENZIYANIN FƏALİYYƏTİNİN		“LLOYD”-İN BROKERİ	399

“LLOYD”-in XİLASEDİCİ MÜQAVİLƏSİ	400	LYUIS UİLYAM ARTUR.....	414
“LLOYD”-in POLİSİ	400	LYUK QEYDİ	415
“LLOYD”-in YÜKLƏRƏ BAXIŞ ÜZRƏ SORĞU KİTABÇASI	400	LYUMPEN	415
“LLOYD”-un GƏMİÇİYƏ YARARLI REGİSTRİ ...	400	LYUMPSUM.....	415
LOBBİZM	400		
LOKAL HESABLAMA ŞƏBƏKƏSİ	400	M	
LOKAVT	400	MAASTRİXT MÜQAVİLƏSİ	416
LOQARİFMİK NORMAL BÖLÜŞDÜRMƏ	401	MAAŞA ƏLAVƏ.....	417
LOQİSTİK ZƏNCİRİN İDARƏ EDİLMƏSİ SİSTEMİ.....	401	MADDƏ	417
LOQİSTİKA.....	402	MADDİ DÖVRİYYƏ VASİTƏLƏRİNİN EHTİYAT- LARININ DƏYİŞMƏSİ.....	417
LOMBARD	402	MADDİ XƏRCLƏR.....	418
LOMBARD FAİZİ	402	MADDİ RESURLAR.....	418
LOMBARD KREDİT AUKSİONU	402	MADDİ RİFAH NƏZƏRİYYƏSİ.....	418
LOMBARD KREDİTİ	402	MADDİ YARDIM	418
LONDON BANKLARARSI FAİZ DƏRƏCƏSİ	403	MADDİ-TEXNİKİ TƏLƏBATIN PLANLAŞDIRILMASI.....	420
LONDON KLUBU.....	403	MAGİSTRAL TEOREMLƏR.....	420
LONDON SİTİ.....	403	MAHMUDOV ƏHMƏD ƏKBƏR OĞLU.....	420
LONDONUN TÖRƏMƏ QİYMƏTLİ KAĞIZLAR BİRJASI.....	404	MAXLUP FRİTS.....	422
LORENS ƏMSALI	404	MAKAROV VALERİY LEONİDOVİÇ	422
LORENS ƏYRİSİ	404	MAKFADDEN DENİEL.....	423
LORENS MAKS	404	MAK-KULLOX	423
LORO HESABLAR	404	MAK QREQOR DUQLAS	423
LORO-KONTO	404	MAKLER	423
LOSSECASTER.....	404	MAKOLEY DÜRASIYASI.....	424
LOSSECASTMENT	404	MAKROİQTİSADİ MODEL.....	424
LOT	404	MAKROİQTİSADİ NƏZƏRİYYƏLƏR	426
LOTEREYA.....	405	MAKROİQTİSADİ YANAŞMA	426
LOTEREYA BİLETİ	405	MAKROİQTİSADİYYAT	426
LOTEREYA İŞTİRAKÇISI	405	MAKROMÜHİT	429
LOTEREYA TƏŞKİLATÇISI	405	MAKROSEQMENTLƏŞMƏ	429
LOTEREYANIN ŞƏRTLƏRİ	405	MAKROSƏVİYYƏ	429
LOUD	405	MAKSİMAL SƏY PRİNSİPİ ÜZRƏ ANDERRAYTİNQ 429	
LUKAS ROBERT EMERTON	405	MAKSİMUM QİYMƏTLƏNDİRİLƏN İTKİ.....	429
LUKİNOV İVAN İLLARİONOVİÇ.....	406	MAKSİMUM MÜMKÜN İTKİ.....	429
“LUKOS TƏNQİDİ”	406	MAL	429
LÜDVİQ ERHARD MODELİ (ALMAN İQTİSADİ MÖCÜZƏSİ).....	407	MAL BÖLGÜSÜ SƏNƏDİ	430
LÜKSEMBURQ ROZA.....	413	MAL ÇEŞİDİ ÜÇÜN QİYMƏT QOYMA	430
LVOV DMİTRİY SEMYONOVİÇ.....	414	MAL EHTİYATLARI.....	430
		MAL VƏ NƏQLİYYAT VASİTƏLƏRİNİN	

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINA İDXALI VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDAN İXRACI	430	HAQQINDA QANUN	451
MALGÖNDƏRƏNİN DƏYİŞDİRİLMƏSİNƏ XƏRCLƏR	430	MALİYYƏ NƏZARƏTİ TƏDBİRLƏRİ	451
MALGÖNDƏRMƏ (TƏCHİZAT) MÜQAVİLƏSİ	430	MALİYYƏ NORMA VƏ NORMATİVİ	452
MALIN (İŞİN, XİDMƏTİN) TƏHLÜKƏSİZLİYİ	430	MALİYYƏ PLANI	453
MALIN DIFFERENSİASİYASI (FƏRQLƏNMƏSİ)	430	MALİYYƏ RESURSLARI	453
MALIN GÖMRÜK DƏYƏRİ	431	MALİYYƏ RİSKİ	453
MALIN QAYMAQINI YİĞMAQ	431	MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASI	455
MALIN MƏNŞƏ ÖLKƏSİ	431	MALİYYƏ SABİTLİYİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	455
MALIN MƏNŞƏYİ HAQQINDA SERTİFİKAT	431	MALİYYƏ SİSTEMİ	455
MALIN MƏNŞƏYİ HAQQINDA ŞƏHADƏTNAMƏ	431	MALİYYƏ SİYASƏTİ	457
MALIN REPOZİSİYALAŞMASI	431	MALİYYƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ NƏZƏRİYYƏSİ	457
MALİYYƏ	431	MALİYYƏ TƏŞKİLATLARI (ŞİRKƏTLƏRİ)	458
MALİYYƏ DURUMU	431	MALİYYƏ UÇOTU	458
MALİYYƏ (MÜHASİBAT) HESABATI	431	MALİYYƏ VEKSELİ	459
MALİYYƏ AKTİVLƏRİ	432	MALİYYƏ VƏZİYYƏTİ	462
MALİYYƏ BAZARI	432	MALİYYƏ ZƏMANƏTLƏRİ	462
MALİYYƏ DAYANAQLIĞI	432	MALİYYƏ-SƏNAYE QRUPU	462
MALİYYƏ FÜÇƏRSLƏRİ	432	MALLAR	462
MALİYYƏ HESABATININ TƏRTİB EDİLMƏSİ ÜZRƏ SAZİŞ	433	MALLARA SİFARİŞ	462
MALİYYƏ HESABATLARI İLƏ ƏLAQƏDAR İNFOR- MASİYA SİSTEMİ	433	MALLAR ÜZRƏ MENECER	462
MALİYYƏ HESABATLARININ AUDİTİ	433	MALLARI KEÇİRƏN ŞƏXS	462
MALİYYƏ HESABATLARININ BEYNƏLXALQ STANDARTALARI	433	MALLARI POÇT VƏ YA TELEFONLA SİFARİŞ VERMƏKLƏ TİCARƏT	462
MALİYYƏ HÜQUQU	445	MALLARIN (İŞLƏRİN VƏ XİDMƏTLƏRİN) EHTİMAL OLUNAN QİYMƏTİ	462
MALİYYƏ XİDMƏTLƏRİ	445	MALLARIN İDXALI	463
MALİYYƏ-İQTİSAD KOMİTƏSİ	446	MALLARIN İXRACI	463
MALİYYƏ İLİ	446	MALLARIN MƏHV EDİLMƏSİ	463
MALİYYƏ İNNOVASİYASI	446	MALLARIN MÜVƏQQƏTİ İDXALI (İXRACI)	463
MALİYYƏ İNTEQRASİYASI	446	MALLARIN, NƏQLİYYAT VASİTƏLƏRİNİN EYNİLƏŞDİRİLMƏSİ	463
MALİYYƏ QOYULUŞLARI	446	MALLARIN REİMPORU	463
MALİYYƏ LİZİNQİ	447	MALLARIN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİK İNDEKSİ	463
MALİYYƏ LİZİNQİ (MALİYYƏ İCARƏSİ) MÜQAVİLƏSİ	448	MALLARIN SƏRBƏST DÖVRİYYƏ ÜÇÜN BURAXILIŞI	463
MALİYYƏ MENECMENTİ	448	MALLARIN TƏKRAR İDXALI	463
“MALİYYƏ MENYUSU”	451	MALLARIN TƏKRAR İXRACI	463
MALİYYƏ MƏSRƏFLƏRİ	451	MALLARIN TƏQDİM EDİLMƏSİ	463
MALİYYƏ MÜSTƏQİLLİYİ	451	MALLARIN TƏRKİBİ İLƏ ƏLAQƏDAR OLAN NİŞANLAR	463
MALİYYƏ NAZİRİ YANINDA ŞURA YARADILMASI			

MALLARIN TƏSNİFATI	464	MARKETİNQ TƏDQIQATLARI	475
MALLARIN TRANZİTİ.....	466	MARKETİNQDƏ ADAPTASIYA	476
MALTUS (MALTHUS) TOMAS ROBERT	466	MARKETİNQİN DAXİLİ MÜHİTİ	476
MANAFOV QABİL NADİR OĞLU	468	MARKETİNQİN FUNKSIONAL MATRİS MODEL- LƏRİ	476
MANDELL ROBERT	468	MARKETİNQİN FUNKSIYALARI	477
MANİAKAL ŞƏXSİYYƏT	468	MARKETİNQİN XARİCİ MÜHİTİ	477
MANİFEST	468	MARKETİNQİN MƏQSƏDLƏRİ	478
MANKO	468	MARKETİNQİN MÜƏSSİSƏDƏ ROLU	478
MANTİPASİYA	468	MARKETİNQİN NÖVLƏRİ	479
MANUFAKTURA	468	MARKETİNQİN PLANLAŞDIRILMASI	479
MARAĞIN ÖLÇÜSÜ	470	MARKETİNQİN PRİNSİPLƏRİ.....	479
MARAQLI OLAN MÜŞTƏRİLƏR	470	MARKETİNQİN VƏZİFƏLƏRİ.....	479
MARGİNAL ƏQD	470	MARKOVİTS (MARKOWITZ) HARRİ MAKS.....	480
MARGİNAL ŞƏXS.....	470	MARKS KARL HENRİX (MARX KARL HEİNRİCH).....	481
MARGİNAL VERGİ.....	470	MARKSİZM.....	483
MARGİNALLAR.....	470	MAS.....	484
MARGİNALLAŞDIRMA.....	470	MARŞAL (MARSHALL) ALFRED.....	484
MARJA.....	470	MARŞAL «XAÇ»1	485
MARJİNAL ƏVƏZLƏŞDİRMƏ DƏRƏCƏSİ.....	470	MARŞAL PLANI.....	485
MARJİNAL FAYDALILIĞI	470	MARŞAL-LERNER ŞƏRTİ	486
MARJİNAL XƏRCLƏR	470	MARTİNOV VLADLEN ARKADYEVİÇ.....	487
MARJİNAL MƏHSULDARLIĞIN DƏYƏRİ	470	MASKİN ERİK	487
MARJİNAL VERGİ DƏRƏCƏSİ.....	470	MASLOUNUN MOTİVASİYA NƏZƏRİYYƏSİ.....	487
MARJİNALİZM.....	470	MAŞİNİN SİNMASINDAN SİĞORTALANMA.....	487
MARJİNALLIQ ZONASI.....	471	MATERİAL EHTİYATLAR.....	488
MARKA (BREND)	471	MATERİAL ŞƏHADƏTNAMƏ.....	488
MARKA KAPİTALI	471	MATERİAL-İSTEHSAL EHTİYATLARI	488
MARKALAMA.....	472	MATERİALLAR VƏ DÖVRİYYƏ FONDLARININ EHTİYATLARI	488
MARKANIN GENİSLƏNDİRİLMƏSİ.....	472	MAVİ DAŞLAR	488
MARKANIN KÖÇÜRÜLMƏSİ.....	472	MAVİ GÖYLƏR QANUNU	488
MARKANIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ	472	MAYA DƏYƏRİ	488
MARKET MEYKER.....	472	MAYE VƏ SIXILMIŞ QAZ.....	488
MARKETİNQ	472	MAYERSON ROCER.....	489
MARKETİNQ AUDİTİ.....	472	MEDİKEYT	489
MARKETİNQ İNFORMASIYA SİSTEMİ.....	473	MEDİO	489
MARKETİNQ KOMMUNİKASIYASI	473	MEHBALİYEV SƏTTAR SULİDDİN OĞLU.....	490
MARKETİNQ KOMPLEKSİ	473	MEHDİYEV CAVANŞİR MEHDİ OĞLU	490
MARKETİNQ KONSEPSİYASI	473	MEHDİYEV İMRAN ƏZİM OĞLU	490
MARKETİNQ KONSEPSİYASI İLƏ İDARƏ OLUNAN ŞİRKƏT	473	MEQA EKONOMİKA (interekonomika)	490
MARKETİNQ STRATEGİYASI	473		
MARKETİNQ TAKTİKASI	474		

MEQA-MARKETİNG	491	MƏBLƏĞİN İKİNCİ EKSSEDENTİ	
MEQAPOLİS	491	MÜQAVİLƏSİ	512
MELİORASIYA VƏ SU TƏSƏRRÜFATI AÇIQ		MƏCBURİ DÖVLƏT SİĞORTASI.....	512
SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ	491	MƏCBURİ DÖVLƏT SOSİAL SİĞORTA HAQLARI	
MEMORANDUM	496	HESABINA VERİLƏN MÜAVİNƏTLƏR	512
MEMORİAL ORDER	496	MƏCBURİ İŞSİZLİK	512
MEN (MUN) TOMAS	496	MƏCBURİ LİSENZIYA	512
MENECER	496	MƏCBURİ SİĞORTA.....	513
MENECERLƏRİN MİLLİ ASSOSİASIYASI		MƏCMU XƏRCLƏR.....	513
İNDEKSİ	496	MƏCMU GƏLİR	513
MENECMENT	496	MƏCMU KAPİTAL.....	513
MENECMENT NƏZƏRİYYƏLƏRİ.....	496	MƏCMU PUL KÜTLƏSİ.....	513
MENECMENTİN PRİNSİPLƏRİ	496	MƏCMU TƏKLİF ƏYRİSİ	513
MENGER (MENGER) KARL.....	498	MƏCMU TƏLƏB	513
MENTALİTET	498	MƏCMU TƏLƏB ƏYRİSİ.....	513
MENYU XƏRCLƏRİ	499	MƏCMU TƏLƏB VƏ MƏCMU TƏKLİF MODELİ513	
MERÇANDAYZİNG	499	MƏDƏN VERGİSİ	513
MERKANTİLİST BEYNƏLXALQ TİCARƏT		MƏHDUD AÇIQ SƏHMLƏŞDİRMƏ	515
NƏZƏRİYYƏSİ.....	499	MƏHDUD MƏSULİYYƏT.....	515
MERKANTİLİZM	499	MƏHDUD MƏSULİYYƏTLİ ORTAQLIQ (MMO) 515	
MERKOSUR.....	501	MƏHDUD REKLAM	515
MERSYE DE LYA RİVER.....	503	MƏHDUD REQRES.....	515
MERTON ROBERT	503	MƏHDUDİYYƏTLƏR.....	516
MESKON-XEDOURİ MATRİSİ.....	504	MƏHDUDLAŞDIRICI FƏALİYYƏT	
MƏŞƏ EHTİYATLARI STATİSTİKASI	504	VASİTƏLƏRİ.....	516
MƏŞƏNİN BONİTETİ.....	505	MƏHDUDLAŞDIRILMIŞ DEPOZİT	
META	505	SERTİFİKATLARI.....	516
METAL PUL	505	MƏHƏRRƏMOV AMİL MƏMMƏDƏLİ OĞLU.....	516
METÇİNG	505	MƏHƏRRƏMOV DİLQƏM ADİL OĞLU	517
METOD	505	MƏHSUL KLASSİFİKATORU.....	517
METODİKA	508	MƏHSUL PORTFELİNİN TƏHLİLİ	517
METODOLOGİYA	508	MƏHSULA GÖRƏ MƏSULİYYƏT.....	517
METROPOLİTEN.....	508	MƏHSULA GÖRƏ SUBSİDİYALAR	517
METROPOLİYA	511	MƏHSULA GÖRƏ VERGİLƏR	517
METYURİTİ	511	MƏHSULA VƏ İDXALA XALİS VERGİLƏR.....	518
MEYARLAR	511	MƏHSULDAR ƏMƏK.....	518
MEYBULLAYEV HACI MƏMMƏDHƏSƏN		MƏHSULUN DİFFERENSİASIYASI.....	520
XANLAR OĞLU.....	511	MƏHSULUN DİVERSİFİKASIYASI.....	521
MEZOEKONOMİKA	511	MƏHSULUN ƏMƏK TUTUMU	521
MEZONİN MALİYYƏLƏŞDİRMƏ	511	MƏHSULUN HƏYAT TSİKLİ.....	521
MƏBLƏĞİN EKSSEDENTİ	512	MƏHSULUN KEYFİYYƏTİNƏ GÖRƏ	
MƏBLƏĞİN EKSSEDENTİ MÜQAVİLƏSİ.....	512	MƏSULİYYƏT SİĞORTASI.....	521

MƏHSULUN KEYFİYYƏTİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ.....	521	MƏNFƏƏT NORMASININ AŞAĞI DÜŞMƏSİ MEYİLİ QANUNU.....	531
MƏHSULUN PAY BÖLGÜSÜ HAQQINDA SAZIŞ.....	522	MƏNFƏƏTİN PLANLAŞDIRILMASI.....	531
MƏHSULUN REALLAŞDIRILMASINDAN, İŞLƏRİN YERİNƏ YETİRİLMƏSİNDƏN, XİDMƏT GÖSTƏRİLMƏSİNDƏN MƏNFƏƏT.....	523	MƏNFƏƏTLƏRİN VƏ ZƏRƏRLƏRİN TƏHLİLİ.....	531
MƏHSULUN RENTABELLİLİYİ.....	523	MƏNFƏƏTLİ POLİS.....	531
MƏHSULUN SERTİFİKATLAŞDIRILMASI.....	523	MƏNFİ (NEQATİV) AMORTİZASIYA LİMİTİ.....	532
MƏXFİLİK PRİNSİPİ.....	523	MƏNFİ AKSEPT.....	532
MƏİŞƏT SİFARİŞİ.....	523	MƏNTİQİ CƏHƏTDƏN ZƏRƏRLƏRDƏN İRƏLİ GƏLƏN POLİS.....	532
MƏİŞƏT TULLANTILARI.....	524	MƏNZİL KOOPERASIYASI.....	532
MƏKAN UYĞUNSUZLUĞU.....	524	MƏNZİL VƏ ŞƏHƏRSALMA DEPARTAMENTİ.....	532
MƏKİKLƏR.....	524	MƏNZİLLƏRİN SİĞORTALANMASI.....	533
MƏKTUB-SAZIŞ.....	526	MƏRHƏLƏLİ QIYMƏTLƏR.....	533
MƏQAM LİKVIDLİLİK ƏMSALI.....	526	MƏRKƏZİ BANK.....	533
MƏQBUL TEXNOLOGIYA.....	526	MƏRKƏZİ BANKIN VEKSELİ.....	540
MƏQSƏDLƏR AĞACI.....	526	MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ GƏLİR.....	540
MƏQSƏDLƏR ÜZRƏ İDARƏETMƏ.....	526	MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ XƏRC.....	540
MƏQSƏDLİ BÖRC.....	526	MƏSİMLİ ƏLİ ƏHMƏD OĞLU.....	540
MƏQSƏDLİ ƏMANƏT.....	526	MƏSLƏHƏTLİ SATIŞ.....	541
MƏQSƏDLİ FOND LARA AYIRMALAR.....	527	MƏSRƏFLƏR.....	541
MƏQSƏDLİ QIYMƏTLƏR.....	527	MƏSRƏFLƏR ÜZRƏ LİDERLİK.....	541
MƏLUMAT VERƏN.....	527	“MƏSRƏFLƏR-BURAXILIŞ” TƏHLİLİ.....	541
MƏMMƏDLİ OQTAY QULAM OĞLU.....	527	MƏSRƏFLƏRİN DİSKONTLAŞDIRILMASI.....	541
MƏMMƏDOV AYDIN İSRAFİL OĞLU.....	527	MƏSRƏFLƏRİN VƏ NƏTİCƏLƏRİN TƏHLİLİ.....	541
MƏMMƏDOV FÜZULİ ƏZİZ OĞLU.....	528	MƏSRƏF-MƏNFƏƏT TƏHLİLİ.....	541
MƏMMƏDOV HÜSEYNBALA MƏMMƏDRƏFİ OĞLU.....	528	MƏSRƏF NORMASI.....	541
MƏMMƏDOV MƏHƏBBƏT AŞIR OĞLU.....	528	MƏSULİYYƏT.....	542
MƏMMƏDOV MƏMMƏD ƏHMƏD OĞLU.....	529	MƏSULİYYƏT PAYININ ÖDƏNİLMƏSİ.....	542
MƏMMƏDOV RASİM FƏTİ OĞLU.....	529	MƏSULİYYƏT PORTFELİ.....	542
MƏMMƏDOV RƏFİ HƏBİB OĞLU.....	529	MƏSULİYYƏT SİĞORTASI.....	542
MƏMMƏDOV SALEH MƏHƏMMƏDƏLİ OĞLU.....	529	MƏSULİYYƏT SİĞORTASININ NÖVLƏRİ.....	544
MƏMMƏDOV YURİ MAMEDOVİÇ.....	529	MƏSULİYYƏTƏDN YAYINMA.....	544
MƏMMƏDOV ZAHİD FƏRRUX OĞLU.....	530	MƏSULİYYƏTİN ZƏMANƏT MÜDDƏTİ.....	544
MƏMMƏDOV ZAHİD SƏTTAR OĞLU.....	530	MƏŞĞUL ƏHALİ.....	544
MƏNƏVİ RİSK.....	530	MƏŞĞULLUQ SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT ZƏMANƏTİ.....	544
MƏNƏVİ ZƏRƏR.....	530	MƏŞĞULLUQ SAHƏSİNDƏ SİYASƏT.....	544
MƏNFƏƏT.....	530	“MƏTANƏT A” ŞİRKƏTİ.....	547
MƏNFƏƏT İTKİSİNİN SİĞORTALANMASI.....	531	MƏTBU REKLAM.....	550
MƏNFƏƏT MOTİVİ.....	531	MƏTBUAT İLƏ ƏLAQƏLƏR.....	550
		MƏZƏNNƏ.....	550
		MHS GÖSTƏRİCİLƏRİ.....	550

MÖVSÜMİ İŞSİZLİK.....	11	MÜBAHİSƏLİ BORC	23
MÖVSÜMİ QIYMƏTLƏR	11	MÜCƏRRƏD MÜQAVİLƏ	23
MÖVSÜMİ RÜSUMLAR.....	11	MÜDAFİƏ ETMƏ SXEMİ.....	24
MUXTAROV MURTUZA	11	MÜDDƏTLİ ƏQD	24
MULTİDİVİZİON TƏŞKİLAT FORMASI	13	MÜDDƏTLİ ƏMANƏT	24
MULTİPLİKASIYA EFFEKTI	13	MÜDDƏTLİ HƏYAT SİĞORTASI.....	24
MULTİPLİKATOR.....	13	MÜDDƏTLİ QƏTİ ƏQD.....	24
MULTİVALYUTA ŞƏRTİ (DÜZƏLİŞİ).....	14	MÜDDƏTLİ SİĞORTA	24
MURADOV ƏDALƏT CƏLAL OĞLU	14	MÜDDƏTLİ VEKSEL.....	24
MURADOV RƏŞAD ŞAHBAZ OĞLU	14	MÜDDƏTSİZ ƏMANƏT	25
MURADOV ŞAHBAZ MUSA OĞLU	14	MÜƏLLİF HÜQUQLARINDAN İSTİFADƏ	25
MUR HENRİ LÜDVELL	15	MÜƏLLİF QONORARI	25
MUSAYEV AKİF FƏRHAD OĞLU	15	MÜƏLLİF MÜQAVİLƏSİ.....	25
MUSAYEV MİRƏĞA ƏŞRƏF OĞLU	16	MÜƏLLİF OPSİONU	25
MUSTAFAYEV FAMIL FRONT OĞLU.....	16	MÜƏLLİFLİK HÜQUQU	26
MUSTAFAYEV MUXTAR MEHDİ OĞLU.....	17	MÜƏLLİFLİK HÜQUQUNUN ƏRAZİ	
MUSTAFAYEVA NAZİLƏ MUSTAFA QIZI.....	17	XARAKTERİ	26
MUSTAFAZADƏ MƏMMƏD ƏBDÜLKƏRİM		MÜƏLLİFLİK HÜQUQUNUN QÜVVƏDƏ OLMA	
OĞLU	18	MÜDDƏTİ	26
MUTUAL BANK	18	MÜƏLLİFLİK HÜQUQUNUN POZULMASI.....	27
MUZD	18	MÜƏLLİFLİK ŞƏHADƏTNAMƏSİ.....	27
MUZDLA İŞƏ GÖTÜRƏNLƏR TƏRƏFİNDƏN		MÜƏSSİSƏ.....	27
SOSİAL SİĞORTAYA AYIRMALAR	18	MÜƏSSİSƏ ƏMLAKI.....	27
MUZDLA İŞƏ GÖTÜRƏNLƏR TƏRƏFİNDƏN		MÜƏSSİSƏ, İDARƏ VƏ TƏŞKİLATLAR	
SOSİAL SİĞORTAYA FAKTİKİ AYIRMALAR.....	18	HESABINA İŞÇİLƏRİN SİĞORTALAMASI	27
MUZDLA İŞƏ GÖTÜRƏNLƏR TƏRƏFİNDƏN		MÜƏSSİSƏDƏ İSTEHSAL ÖZÜNÜ İDARƏ-	
SOSİAL SİĞORTAYA ŞƏRTİ HESABLANMIŞ		ETMƏSİ	27
AYIRMALAR	19	MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ QRUPLAŞ-	
MUZDLA İŞƏ GÖTÜRƏNLƏRİN SİĞORTALAN-		MALARI	28
MASI	19	MÜƏSSİSƏLƏRİN, İDARƏLƏRİN VƏ	
MUZDLA İŞLƏYƏNLƏR QARŞISINDA SAHİB-		TƏŞKİLATLARIN VƏSAİTLƏRİ HESABINA	
KARLARIN MƏSULİYYƏT SİĞORTASI.....	19	İŞÇİLƏRİN SİĞORTALANMASI	28
MUZDLU ƏMƏK.....	19	MÜƏSSİSƏLƏRİN VEKSELİ	29
MUZDLU İŞÇİLƏR TƏRƏFİNDƏN SOSİAL		MÜƏSSİSƏNİN TƏŞKİLATI STRUKTURU.....	29
SİĞORTAYA AYIRMALAR	19	MÜƏSSİSƏNİN (OBYEKTİN) START QIYMƏTİ ...	32
MUZDLU İŞÇİLƏRİN ƏMƏK HAQQI	19	MÜƏSSİSƏNİN AKTİVİ	32
MÜASİR İQTİSADI TSİKL	20	MÜƏSSİSƏNİN AKTİVLƏRİ	32
MÜAVİNƏT	21	MÜƏSSİSƏNİN ƏSAS VƏ DÖVRİYYƏ	
MÜBADİLƏ DƏYƏRİ	22	FONDLARININ SİĞORTALANMASI.....	32
MÜBADİLƏ ƏQDİ.....	23	MÜƏSSİSƏNİN İMKANSIZLIĞI	32
MÜBADİLƏ MƏZƏNNƏLƏRİ SİSTEMİ	23	MÜƏSSİSƏNİN İSTEHSAL POTENSİALININ	
MÜBADİLƏ TƏNLİYİ.....	23	QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	32

MÜƏSSİSƏNİN MENECMENTİ	33	MÜXBİR BANK	49
MÜƏSSİSƏNİN MƏQSƏDLƏRİ	38	MÜXBİR MÜQAVİLƏSİ	49
MÜƏSSİSƏNİN PASSİVİ	39	MÜKAFAT	49
MÜƏSSİSƏNİN POTENSİALININ TƏHLİLİ	41	MÜKAFAT ARTIRMASI	49
MÜƏSSİSƏNİN RENTABELLİLİYİ	41	MÜKAFAT DEPOSU	49
MÜƏSSİSƏNİN TƏSƏRRÜFAT FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	41	MÜKAFAT EHTİYATI	49
MÜƏSSİSƏNİN TOPDANSATIŞ QIYMƏTİ	41	MÜKAFAT İSTİQRAZI	49
MÜƏYYƏN EDİLMİŞ (KONKRET MÜƏYYƏN EDİLMİŞ) ƏMLAK GİROVU	41	MÜKAFATI ƏVVƏLCƏDƏN ÖDƏNİLƏN ƏQD	49
MÜƏYYƏN EDİLMİŞ (ƏSAS) KAPİTAL (AKTİVLƏR)	41	MÜKAFATLAR DEPOSU	49
MÜƏYYƏN EDİLMİŞ RENTA	42	MÜKAFATLI ƏQD	49
MÜƏYYƏN OBYEKTDƏN ƏLDƏ EDİLƏN GƏLİRLƏ TƏMİN OLUNMUŞ İSTİQRAZLAR	42	MÜKƏMMƏL RƏQABƏT ŞƏRAİTİNDƏ İSTEHSAL RESURSLARINA TƏLƏBAT	50
MÜFƏSSƏL SERTİFİKAT	42	MÜQAVİLƏ	50
MÜFƏTTİŞLİK HAQQINDA QEYD-ŞƏRT	42	MÜQAVİLƏ AZADLIĞI	50
MÜFLİS	42	MÜQAVİLƏ QIYMƏTLƏRİ	50
MÜFLİSLƏŞMƏ	42	MÜQAVİLƏ ŞƏRTLƏRİ	50
MÜHAFİZƏKARCASINA (hərəkətsiz) TƏKRAR ALINMA	43	MÜQAVİLƏ TƏKRAR SİĞORTASI	50
MÜHASİB	43	MÜQAVİLƏ ÜZRƏ MƏSULİYYƏT SİĞORTASI	50
MÜHASİBAT BALANSI	44	MÜQAVİLƏNİN ƏHƏMİYYƏTLİ DƏRƏCƏDƏ POZULMASI	50
MÜHASİBAT QEYDİYYATI	44	MÜQAVİLƏNİN İCRASI	50
MÜHASİBAT UÇOTU	44	MÜQAVİLƏNİN İCRA EDİLDİYİ YERİN QANUNU	50
MÜHASİBAT UÇOTU HESABI	45	MÜQAVİLƏNİN TƏCRÜBƏSİNDƏN ÇIXAN HÜQUQİ HƏRƏKƏTLƏR	51
MÜHASİBAT UÇOTU HESABLARININ TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİ	47	MÜQAVİLƏNİN TƏRTİB EDİLDİYİ YERİN QANUNU	51
MÜHASİBAT UÇOTU REGİSTRƏRİ	47	MÜQAVİLƏ-SİFARİŞ	51
MÜHASİBAT UÇOTU SƏNƏDLƏRİ	47	MÜQAYİSƏLİ DİNAMİK ÜSTÜNLÜK NƏZƏRİYYƏLƏRİ	51
MÜHASİBAT UÇOTUNDA FƏALİYYƏTDƏ OLAN VAHİD PRİNSİPİ	47	MÜQAYİSƏLİ QIYMƏTLƏR	52
MÜHASİBAT UÇOTUNUN HESABLAR PLANI	47	MÜQAYİSƏLİ QIYMƏTLƏRLƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ	53
MÜHASİBAT MƏNFƏƏTİ	47	MÜQAYİSƏLİ MƏLUMATLAR	53
MÜHASİBAT UÇOTUNUN MEMORİAL-ORDER FORMASI	48	MÜQAYİSƏLİ REKLAM	53
MÜHASİBAT UÇOTUNUN STANDARTLARI	48	MÜLKİ HƏYƏCANLARDAN SİĞORTALANMA	53
MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏŞKİL EDİLMƏSİ PLANI	48	MÜLKİ HÜQUQ	54
MÜHASİRƏ MƏQSƏDİLƏ HÜCUM	49	MÜLKİ MƏSULİYYƏT SİĞORTASI	54
MÜHÜM İŞTİRAK PAYI	49	MÜLKİYYƏT	54
MÜHÜM QÜSUR	49	MÜLKİYYƏT HÜQUQU	54
		MÜLKİYYƏT VƏ SAHİBKARLIQ	57
		MÜLKİYYƏTÇİ	58

MÜLKİYYƏTDƏN GƏLİRLƏR	58	N	
MÜRDAŁ (MYRDAL) HUNNAR KARL	58	NADİROV ASƏF ABBASQULU OĞLU.....	69
MÜRƏKKƏB FAİZ	59	NAFTA	70
MÜRƏKKƏB FAİZİN ƏLAVƏ EDİLMƏSİ	59	NAĞD İNƏK.....	72
MÜRŞÜDLÜ FUAD ƏLƏKBƏR OĞLU	59	NAĞD MAL BAZARI	72
MÜSADİRƏ	59	NAĞD MAL İLƏ BAĞLI ƏQDLƏR	72
MÜSBƏT AKSEPT	59	NAĞD ÖDƏNİŞ.....	72
MÜSLÜMOV SƏLİM YANVAR OĞLU	60	NAĞD PUL	72
MÜSTƏQİL BROKER	60	NAĞDSIZ HESABLAŞMALAR.....	72
MÜSTƏQİL DÖVLƏTLƏR BİRLİYİ.....	60	NAĞIYEV MUSA.....	75
MÜSTƏQİL TARİF.....	60	NAL	75
MÜSTƏQİL TƏLƏBAT.....	60	NAMAZƏLİYEV HÜSEYN İBAD OĞLU.....	75
MÜSTƏQİLLİK	61	NAMAZOVA CƏMİLƏ BAYRAMALI QIZI	76
MÜSTƏQİM (BİRBAŞA) İNVESTİSİYALAR	61	NANOİQTİSADİYYAT	76
MÜSTƏMLƏKƏ MALI	61	NANOTEXNOLOGİYALAR	81
MÜSTƏSNA HÜQUQ	61	NARYAD	95
MÜŞAHİDƏ ŞURASI	61	NASDAQ İNDEKSİ.....	96
MÜŞAHİDƏ VAHİDİ	61	NAŞİR	96
MÜŞTƏRİ	63	NATAMAM MƏŞĞULLUQ.....	96
MÜŞTƏRİLƏRİN DƏYƏR TƏHLİLİ	63	NATAMAM SİĞORTA	96
MÜŞTƏRİNİN MÜDAFİƏSİ	63	NATURA FORMASINDA MÜAVİNƏTLƏR.....	96
MÜTLƏQ RENTA	63	NATURAL FORMADA SOSİAL MÜAVİNƏTLƏR..	96
MÜTLƏQ STATİSTİKA GÖSTƏRİCİLƏRİ	63	NATURAL SİĞORTA	97
MÜTLƏQ ÜSTÜNLÜK.....	64	NATURAL TƏSƏRRÜFAT	97
MÜTLƏQ ÜSTÜNLÜKLƏR NƏZƏRİYYƏSİ	64	NATURAL VERGİ.....	97
MÜTLƏQ YOXSULLUQ.....	64	NAU HESABLAR	97
MÜVAFİQ MEYARLAR	64	NAYT FRENK HAYNEMAN	97
MÜVAFİQ SƏRİŞTƏLİ KƏNAR ŞƏXS	64	NEFT	98
MÜVƏKKİL BANK	64	NEFT DOLLARLARI	111
MÜVƏQQƏTİ (MÖVSÜMİ) MİQRASIYA	65	NEFT EHTİYATLARI.....	112
MÜVƏQQƏTİ DİSTANSIYA	65	NEFT KİMYASI.....	112
MÜVƏQQƏTİ İDXAL	65	NEFT QUYUSU.....	112
MÜVƏQQƏTİ İŞÇİLƏR	65	NEFT TANKERİ	113
MÜVƏQQƏTİ QAİBLƏR.....	65	NEFT YATAQLARI	115
MÜVƏQQƏTİ MƏNFƏƏTİN SİĞORTASI	65	NEFTİN HASİLAT METODLARI	115
MÜVƏQQƏTİ RENTANIN SİĞORTALANMASI	65	NEFTİN MARKER NÖVLƏRİ	115
MÜVƏQQƏTİ SƏRBƏST PUL VƏSAİTLƏRİNİN		NEFT-QAZ ƏMƏLİYYATLARI.....	116
İDARƏ EDİLMƏSİ	65	NEFT-QAZ ƏMƏLİYYATLARI MƏSRƏFLƏRİ....	116
MÜVƏQQƏTİ SİĞORTA RENTASI	67	NEQATİV GƏLİR VERGİSİ	116
MÜVƏQQƏTİ UYĞUNSUZLUQ	67	NEQATİV TƏLƏBAT	116
MYASNİKOVİÇ MİXAİL VLADİMİROVİÇ	67	NEQATOR İDDİASI.....	116
		NEMÇİNOV VASİLİ SERGEYEVİÇ	116

NEMƏT	116	NƏZARƏTSİZ	136
NEMƏTLƏR	116	NƏZARƏTSİZLİK	136
NEOİNSTITUSİONALİZM.....	117	NƏZƏRDƏ TUTULAN DƏYİŞKƏNLİK	136
NEOKEYNSÇİLİK	117	NƏZƏRDƏ TUTULAN DİVİDENDLƏR	136
NEOKLASSİK İQTİSADİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ ..	119	NƏZƏRİYYƏ	136
NEOKLASSİK MƏKTƏB	119	NİFTULLAYEV VAQİF MƏMMƏDQULU OĞLU.	136
NEOKLASSİK SİNTEZ	120	NİKAH	136
NEOKONSERVATİZM.....	120	NİKAH MÜQAVİLƏSİ.....	140
NEOLİBERALİZM.....	120	NİKAH SİĞORTASI	141
NEŞ CON FORBS.....	121	NİKKEY İNDEKSİ.....	141
NETTİNQ.....	121	NİKONOV ALEKSANDR ALEKSANDROVIÇ	141
NETTO	121	NİSBİ DİVİDEND	141
NETTO DƏRƏCƏNİN ƏSAS HİSSƏSİ.....	121	NİSBİ GƏLİRLİLİK ƏMSALI.....	141
NETTO-AKTİVLƏR	121	NİSBİ XƏRCLƏRİN ARTMASI QANUNU.....	141
NETTO-BALANS	121	NİSBİ ÜSTÜNLÜK	141
NETTO-FAİZ	121	NİSBİ ÜSTÜNLÜKLƏR NƏZƏRİYYƏSİ.....	141
NETTO-İDXALATÇI.....	121	NİYYƏTLƏR HAQQINDA MƏKTUB	142
NETTO-İXRACATÇI.....	121	NİYYƏTLƏR HAQQINDA MÜQAVİLƏ	142
NETTO-MƏNFƏƏT	121	NİZAMNAMƏ FONDU	142
NETTO-MÜKAFAT	121	NİZAMSIZLIQ	142
NETTO-STAVKA	121	NOBEL QARDAŞLARI	142
NEYMAN MODELİ	121	NOBEL MÜKAFATI.....	154
NƏBİYEV NƏBİ ƏLİABBAS OĞLU	122	NOMENKLATURA.....	155
NƏBİYEV RASİM ƏMİR OĞLU	122	NOMİNAL	156
NƏCƏFOV ZAKİR MƏCİD OĞLU	122	NOMİNAL DƏYİŞƏNLƏR	156
NƏQLETMƏ KƏMƏRİ.....	123	NOMİNAL FAİZ DƏRƏCƏSİ	156
NƏQLİYYAT.....	123	NOMİNAL GƏLİR	156
NƏQLİYYAT MÜƏSSİSƏSİ.....	129	NOMİNAL QİYMƏT	156
NƏQLİYYAT NAZİRLİYİ	129	NOMİNAL QİYMƏTLİ KAĞIZLARI	
NƏQLİYYAT SİĞORTASI	132	SAXLAYAN.....	156
NƏQLİYYATDA REKLAM	132	NOMİNAL SƏHMLƏRİ SAXLAYAN	156
NƏQLİYYATIN İQTİSADİYYATI	133	NOMİNAL ÜDM	157
NƏSİHƏT XARAKTERLİ REKLAM	134	NOMİNAL VALYUTA MƏZƏNNƏSİ.....	157
NƏSRULLAYEV FİKRƏT AĞAGÜL OĞLU	134	NOMİNAL ZƏRƏRLƏR.....	157
NƏSRULLAYEV NAMİQ NƏSRULLA OĞLU	134	NOMİNATİV SƏHM.....	157
NƏZAKƏT QİSMİNDƏ.....	135	NON-FORFETYUR.....	157
NƏZARƏT	135	NORMA	157
NƏZARƏT ALTINDA OLAN SİĞORTA ŞİRKƏTİ.	135	NORMALAŞDIRILMAQ.....	157
NƏZARƏT EDƏN KOMPANİYA	135	NORMALAŞDIRILMIŞ.....	157
NƏZARƏT MÜHİTİ.....	135	NORMALAŞDIRMAQ.....	157
NƏZARƏT SƏHM PAKETİ.....	135	NORMAL ƏMTƏƏ	157
NƏZARƏTÇİ	135	NORMAL MƏNFƏƏT	157

ORTA MƏCMU XƏRCLƏR	179	ÖDƏNİLMİŞ ÇEK	188
ORTA RİSKLİ QİYMƏTLİ KAĞIZLAR		ÖDƏNİLMİŞ KAPİTAL	188
PORTFELİ	179	ÖDƏNİŞ AGENTİ	189
ORTA SİĞORTA HAQQI	179	ÖDƏNİŞ QABİLİYYƏTİ	189
ORTA VERGİ DƏRƏCƏSİ	179	ÖDƏNİŞ ZAMANI GÜZƏŞTLƏR	189
ORTAQ SƏRVƏTLƏR	179	ÖDƏNİŞİN ARTMASI HAQQINDA SİĞORTA	
ORTAQ ŞİRKƏT	179	MÜQAVİLƏLƏRİNDƏ QEYD-ŞƏRT	189
ORTAQLIQ	179	ÖDƏNİŞLƏRİN ARTMASI	189
ORUCOV AYAZ İSMAYIL OĞLU	179	ÖDƏNİŞLƏR AXINI	189
ORUCOV SABİT ATABABA OĞLU	182	ÖDƏNİŞLƏR TRİGGERİ	189
OSSİLYATOR	182	ÖHDƏLİKLƏ MÜƏYYƏN EDİLƏN	
OSTROM ELİNOR	182	MƏSRƏFLƏRİN ARTMA QANUNU	189
OSTROVİTYANOV KONSTANTİN		ÖHDƏLİKLƏRİN YERİNƏ YETİRİLMƏSİNİN	
VASİLYEVIÇ	182	TƏMİN EDİLMƏSİ ÜSULLARI	189
OUKEN ARTUR	183	ÖHDƏSİNƏ QOYULAN MƏSRƏFLƏR	190
OUKEN QANUNU	183	ÖKÜZ BAZARI	190
OVERBOT	183	ÖKÜZLƏR	190
OVERDRAFT	183	ÖLÇMƏ VASİTƏLƏRİ	190
OVERDRAFT, GÜNDÜZ	183	ÖLÇMƏ VASİTƏLƏRİNİN KALİBRLENMƏSİ	190
OVERDRAFT KREDİT XƏTTİ	183	ÖLÇMƏ VASİTƏLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ	
OVERNAYT	183	YOXLANMASI	190
OVERSAYD DİLİVERİ	184	ÖLÇMƏ VASİTƏLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ	
OVERSOLD	184	YOXLANMASI HÜQUQUNUN VERİLMƏSİ	190
OVERTAYM	184	ÖLÇMƏ VASİTƏLƏRİNİN TİPİNİN TƏSDİQ	
OYKEN VALTER		EDİLMƏSİ HAQQINDA SERTİFİKAT	190
OYUĞA TUŞLANMIŞ		ÖLÇMƏLƏRİN DƏQİQLİYİ	190
OYUNLAR NƏZƏRİYYƏSİ		ÖLÇMƏLƏRİN VƏHDƏTİ	190
		ÖLÇMƏLƏRİN VƏHDƏTİNİN TƏMİN	
		EDİLMƏSİ ÜZRƏ NORMATİV SƏNƏDLƏR	190
		ÖLÇMƏLƏRİN YERİNƏ YETİRİLMƏSİ	
		ÜSULLARI	190
		ÖLÜ AKTİVLƏR	190
		ÖLÜ FRAXT	190
		ÖLÜM VƏ YA ƏMƏK QABİLİYYƏTİNİN	
		İTİRİLMƏSİ ZAMANI SİĞORTALANMA	190
		ÖMRÜN QALAN HİSSƏSİNİN	
		SİĞORTALANMASI	191
		ÖMÜRLÜK ANNUİTET, ÖMÜRLÜK RENTA	191
		ÖMÜRLÜK HƏYAT SİĞORTASI	
		ÖMÜRLÜK RENTA	191
		ÖMÜRLÜK SİĞORTA	191
		“ÖN QAPI”	191
ÖDƏMƏ	186		
ÖDƏMƏ BALANSI	186		
ÖDƏMƏ FONDU	186		
ÖDƏMƏ KARTI	186		
ÖDƏMƏ QABİLİYYƏTİ OLMAYAN BÖRCLÜ	187		
ÖDƏMƏ QABİLİYYƏTİ PRİNSİPİ	187		
ÖDƏMƏ MƏNBƏYİNDƏ TUTULAN VERGİLƏR	187		
ÖDƏMƏ MÜDDƏTİ	188		
ÖDƏMƏ RİSKİNİN SİĞORTALANMASI	188		
ÖDƏMƏMƏLƏR	188		
ÖDƏMƏYƏ HAZİR OLMA	188		
ÖDƏNC MƏBLƏĞİ	188		
ÖDƏNİLƏN İPOTEKA	188		

ÖZ XƏRCİNİ ÖDƏMƏ	191
ÖZ XƏRCİNİ ÖDƏYƏN TƏKLİF	191
ÖZAL TURQUT	191
ÖZƏL ƏMANƏTLƏR	193
ÖZƏL ƏMTƏƏLƏR	193
ÖZƏL SEKTOR	193
ÖZƏLLƏŞDİRMƏ	223
ÖZƏLLƏŞDİRMƏ ÇEKİ	223
ÖZƏLLƏŞDİRMƏ ƏQDİ	224
ÖZƏLLƏŞDİRMƏ QIYMƏTLİ KAĞIZLARI	224
ÖZƏLLƏŞDİRMƏNİN OBYEKTİ	224
ÖZÜMƏŞĞULOLAN	224
ÖZÜNÜ SIĞORTA ETDİRƏN	224
ÖZÜNÜ SIĞORTALAMA	225
ÖZÜNÜN TUTDUĞU MƏBLƏĞ	225
ÖZÜNÜTƏNZİMLƏMƏ	225

P

PAAŞE İNDEKSİ	227
PABLİK RİLEYŞNZ	227
PAPAVA VLADİMİR	228
PARAFLAMA	229
PARALEL ƏQD	229
PARALEL İDXAL	229
PARALEL İŞLƏMƏ	229
PARETO QANUNU	229
PARETO PRİNSİPİ	230
PARETO VİLFREDO	230
PARETO-OPTİMAL YENİDƏN BÖLÜŞDÜRMƏ	230
PARİS KLUBU	231
PARİTET	231
PARİTET İNDEKSİ	232
PARİTET İSTEHLAK QABİLİYYƏTİ (PİQ)	232
PARİTET, QIZIL	232
PARİTET PRİNSİPİ	232
PARİTET, VALYUTA	232
PARKİNSON QANUNLARI	232
PARTİYALARIN BÖLÜNMƏSİ	233
PARTİZAN HÜCUMU	233
PASSİV İŞSİZLƏR	233
PASSİV TƏKRAR SIĞORTA	233
PAŞAYEV KƏRİM PAŞA OĞLU	233

PATENT	233
PATENT HÜQUQU	233
PATENT RÜSUMU	237
PATENT SAZİŞİ	237
PATERNALİZM	237
PAUPER	237
PAUPERİZASİYA	237
PAUŞAL ÖDƏNİŞ	237
PAY	237
PAY FONDU	238
PAY İNVESTİSİYA FONDU	238
PAY MÜLKİYYƏTİ	239
PAY ŞƏKİLİNDƏ TİKİNTİDƏ İŞTİRAK MÜQAVİLƏSİ	239
PENSİYA	239
PENSİYA FONDUNA ÖDƏNİLƏN SIĞORTA HAQQI	239
PENSİYA KAPİTALI	239
PENSİYA KASSASI	239
PENSİYA SXEMİ	239
PENSİYALARIN SIĞORTALANMASI	239
PENSİYA SIĞORTASININ FƏRDİ HESABI	240
PENSİYA SİSTEMİ	240
PENSİYA TRAST-FONDLARI	243
PERMANENT GƏLİR NƏZƏRİYYƏSİ	243
PERSONALIN DƏYƏRLƏRİNİN İYERARXİYASI	243
PERSPEKTİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	244
PERSPEKTİV MALİYYƏ PLANI	244
PEŞƏ XƏSTƏLİKLƏRİ	244
PEŞƏLƏRİN QOVUŞMASI	245
PEŞƏ MƏSULİYYƏTİ	245
PEŞƏ MƏSULİYYƏTİNİN SIĞORTASI	245
PEŞƏ STANDARTLARI	246
PEŞƏ YÖNÜMÜ	246
PETRAKOV NİKOLAY YAKOVLEVIÇ	246
PETTİ UİLYAM	246
PƏRAKƏNDƏ BANK	247
PƏRAKƏNDƏ QIYMƏTLƏR İNDEKSİ	247
PƏRAKƏNDƏ SATIŞ QIYMƏTLƏRİ	247
PƏRAKƏNDƏ TİCARƏT «QARMONU»	247
PƏRAKƏNDƏ TİCARƏTİN DÖVR ETMƏSİ	248
PƏRAKƏNDƏ TİCARƏTİN HƏYAT TSİKLİ	248

PİKET KEÇİRMƏK.....	248	POPOV QAVRİL XARİTONOVİÇ.....	253
PİQU ARTUR SESİL	248	PORTFEL	253
PİRAMİDA	248	PORTFEL İNVESTİSİYALARI	254
PİRAMİDA STURUKTURU	248	PORTFEL NƏZƏRİYYƏSİ.....	254
PİRAT NÜSXƏ	248	PORTFEL SİĞORTASI.....	254
PIİ RATÇILIQ	249	PORTFOLİO	254
PİSSARİDES KRİSTOFER	249	PORTO	254
PİŞİKLƏR VƏ İTLƏR.....	249	POSESSOR HÜQUQU	254
PLAGİAT.....	249	POSTAUDİT	254
PLAGİATÇILIQ.....	249	POST NUMERANDO.....	254
PLANLAMAQ	249	POSTİNDUSTRİAL CƏMİYYƏT	
PLANLAŞDIRILMAQ	249	NƏZƏRİYYƏSİ.....	254
PLANLAŞDIRMA.....	249	POSTİNDUSTRİAL CƏMİYYƏT	
PLANLAŞDIRMAQ.....	249	PARADİQMASI.....	255
PLANLI.....	250	POST-YOXLAMA	256
PLANLILIQ	250	POTENSİAL	256
PLANSIZ.....	250	POZİSİYALAŞMA	256
PLANSIZLIQ	250	POZİSİYALAŞMA DİAQRAMI	256
PLANTASIYA TƏSƏRRÜFATI	250	POZİTİV İQTİSADI NƏZƏRİYYƏ.....	256
PLASTİK KART	250	PRAYMERİZ	256
PLATON.....	250	PRAYM-RAYT.....	256
PLEXANOV GEORGIY VALENTİNOVİÇ	251	PRAYM-TAYM.....	256
POÇT BONLARI	251	PRAYS-LİST	257
POÇT İLƏ BİRBAŞA ÜNSİYYƏT.....	251	PREFAKSİYA	257
POÇT İLƏ MALLARIN SİFARİŞİ ÜÇÜN		PREFERENSİAL REJİM.....	257
KATALOQ.....	251	PREFERENSİYALAR	257
PODRAT MÜQAVİLƏSİ.....	251	PRENUMERANDO (“irəli”) RENTASI.....	257
PODRATÇI.....	251	PRESEDENT.....	257
PODRATIN SİĞORTALANMASI	251	PRESKOTT EDVARD.....	257
POLİPOLİYA	252	PREYSKURANT	257
POLİS	252	PRESKURANT QİYMƏTLƏRİ.....	257
POLİS İLİ.....	252	PREVENSIYA	257
POLİS SAHİBİNİN ÖLÜMÜNƏ QƏDƏR		PRİFİKS	257
HƏYAT SİĞORTASI.....	252	PRİMA.....	257
POLİS SAXLAYICISI	252	PRİNSİPAL	257
POLİS ŞƏRTLƏRİNİN İZAHİ.....	252	PROAKTİV MODEL.....	258
POLİSƏ GÖRƏ HAQQ	252	PROBLEMİN GENİŞLƏNDİRİLMİŞ HƏLLİ	258
POLİSİN FƏALİYYƏT GÖSTƏRMƏSİNİN SON		PRODAKŞİN ŞERRİNQ	258
MÜDDƏTİ	252	PRODÜSER	258
POLİSİN FƏALİYYƏTİNİN DAYANDIRILMASI	252	PROFESSİYA.....	258
POLİSİN SON FƏALİYYƏT MÜDDƏTİ	252	PROFİSİT	258
POLİS-SİĞORTA MÜQAVİLƏSİ	252	PROKURİST	258

PROQNOZ	258
PROQNOZLAŞDIRMANIN FAİZ METODU	259
PROQNOZUN ETİBARLILIĞI	259
PROQRAM TƏMİNATININ ETİBARLILIĞI	259
PROQRAMLAŞDIRMAYA NƏZARƏT VASİTƏLƏRİ	259
PROQRESSİV VERGİ	259
PROLONQASIYA ƏQDİ	259
PROPORSİONAL (XALIS) VERGİ	259
PROPORSİONAL PÜŞKATMA	259
PROPORSİONAL TƏKRAR SIĞORTA	260
PROTEKSİONİZM	260
PROTOKOLUN TƏHLİLİ N	260
PRUDENSİAL	261
PRUDON PYER JOZEF	261
PSD İNDEKSİ	261
PSIXOQRAFİK SEQMENTLƏŞMƏ	261
PUL	261
PUL AKTİVLƏRİ	264
PUL AQRƏQATI	265
PUL BAZARI SERTİFİKATI	274
PUL CƏRİMƏSİ	274
PUL FONDLARI	275
PUL İSLAHATI	275
PUL KÜTLƏSİ	276
PUL MULTİPLİKATORU	276
PUL MÜKAFATLANDIRILMASI	277
PUL NƏZƏRİYYƏSİ, KƏMİYYƏT	277
PUL NORMASI PRİNSİPİ	277
PUL ÖHDƏLİKLƏRİ	277
PUL SİSTEMİ	278
PUL SİYASƏTİ	278
PUL STANDARTI	283
PUL TƏDAVÜLÜ	283
PUL TƏDAVÜLÜ QANUNU	283
PUL TƏKLİFİ	283
PUL ÜÇÜN FAİZ DƏRƏCƏSİ	283
PUL VƏSAİTLƏRİ	284
PULA OLAN TƏLƏB	284
PULA TRANSAKSİYA SORĞUSU	284
PUL-KREDİT SFERASINDA KONVER- GENSİYA	284

PULLA TƏMİNAT	285
PULLARIN «YUYULMASI»	285
PULLU QİYMƏTLİ KAĞIZLAR	285
PULUN ALICILIQ QABİLİYYƏTİ	285
PULUN ARTMA ƏMSALI	285
PULUN DƏYƏRİ ZAMANDA	285
PULUN DÖVLƏT NƏZƏRİYYƏSİ	285
PULUN GERİ QAYTARILMASI TƏMİNATI	285
PULUN MİQRASIYASI	285
“PUT-KOLL” NİSBƏTİ	285
PUT OPSİONU	285
“PUT” VƏ “KOLL” OPSİONLARI PARİTETLƏRİ TƏNLİYİ	285
PÜŞKATMA	285

R

RABAT	286
RADİKAL	286
RADİKAL İQTİSADİ KEÇİD	286
RAFAKSİYA	286
RAHAT BAYRAQLAR	286
RAMBURS	286
RAMBURS BANK	286
RAMBURS KREDİTİ	286
RAN-OFF	286
RANTYE 286	
RANTYE-DÖVLƏT	286
RASİON	287
RASİONAL GÖZLƏMƏLƏR NƏZƏRİYYƏSİ	287
RASİONLAŞDIRMA	287
RATİFİKASIYA	287
RAUND-TERN	288
RAYFAYZEN (RAİFFEİSEN) FRİDRİX VİLHELM	288
RAYON	288
RAYONLARARASI	288
RAYT QANUNU	288
RAYTS	288
REAKSİYA	288
REAKTİV MODEL	288
REAL DƏYİŞƏNLƏR	288
REAL ƏMƏK HAQQI	288
REAL FAİZ DƏRƏCƏSİ	288

REAL İQTİSADİ TSİKL NƏZƏRİYYƏSİ	289	REQRESSAT	307
REAL İNVESTİSİYALAR	290	REQRESS İDDİASI	307
REALİZƏ	290	REQRESSİV VERGİ	307
REAL ÜDM	290	REQRESSİYA	307
REAL VALYUTA MƏZƏNNƏSİ	290	REQRESSİYA TƏHLİLİ	307
REALİZASIYA	290	REMALİYYƏLƏŞDİRMƏ	308
REDUKSIYA OLUNMUŞ SIĞORTA MƏBLƏĞİ	290	REMARKA	308
REFAKSIYA	290	REMARKETİNG	308
REFERENT	291	REMEDİUM	308
REFERENT QRUPU	291	REMİSSİYA	308
REFERENT TƏSİRİ	291	REMİTASIYA	308
REFİNANSƏ	291	REMİTENT	308
REFLASIYA	291	REMİZ	308
REGİONAL İQTİSADİ SİYASƏT	291	REMİZA	308
REGİONAL İNVESTİSIYA SİYASƏTİ	296	RENOVASIYA	308
REGİONAL SIĞORTA BAZARI	296	RENTA	309
REGİONAL SİYASƏT	296	RENTA MÜQAVİLƏSİ	309
REGİONAL STRATEGIYA	296	RENTA SIĞORTASI	309
REGİONAL STRATEJİ MARKETİNG	299	RENTABELLİLİK	309
REGİSTR	299	RENTABELLİK ƏMSALI	311
REİDXAL	299	RENTANIN SIĞORTALANMASI	311
REİXRAC	299	RENTİNG	311
REİNJİNİRİNG	300	REPARASIYA	311
REİNKARNASIYA	300	REPATRIASIYA	313
REİNTERMEDIASIYA	300	REPORT	313
REİNVESTİSIYA	300	REPORT ƏQDİ	313
REİNVESTİSIYA RİSKİ	300	REPOZİSIYALAŞMA	313
REİNVESTİSIYA VARRANTI	300	REPYUTİNG	313
REKAMBİO	300	RESESSIYA	313
REKLAM	300	RESİPIENT	313
REKLAM TƏZYİQİ	306	RESİPROSİTİ	313
REKLAMASIYA	306	RESKONTRO	313
REKLAMÇI	306	RESPONDENT	313
REKORD	306	RESTANT	313
REKREASIYA		RESTRİKSIYA	314
REKUPERASIYA	307	RESTRUKTURİZASIYA	314
REKURSİV MODEL	307	RESURLAR (EHTİYATLAR)	314
REKVİRENT	307	RESURLARA QƏNAƏT	315
REKVİZİT	307	RETORNO	315
REQALİY	307	RETRAGENT	315
REQRESS	307	RETRATTA	315
REQRESSANT	307	RETREKTİV PREFAKSIYALAR	315

RETROSEDENT.....	315	RİFAH SƏVİYYƏSİ.....	323
RETROSESSİONARİ.....	315	RİKARDO DAVİD.....	323
RETROSESSİONER.....	315	RİKARDONUN EKVİVALENTLİK TEOREMİ.....	323
RETROSESSİYA.....	315	RİQİDLİK.....	324
RETROSESSİYA MÜQAVİLƏSİ.....	315	RİMESSA.....	324
REVALVASİYA.....	315	RİNQ.....	324
REVOKASİYA.....	315	RİSK.....	324
REVOLVER KREDİTİ.....	316	RİSK ƏLAVƏSİ.....	331
REYESTR.....	316	RİSK FONDU.....	331
REYQANOMİKA.....	316	RİSK KAPİTALI.....	331
REYS ÇARTERİ.....	316	RİSK MENECEMENT.....	331
REYS POLİSİ.....	316	RİSK MÜKAFATI.....	331
REYS SİĞORTA POLİSİ.....	316	RİSK PARAMETRİ.....	331
REYTİNQ.....	316	RİSK VƏ QEYRİ-MÜƏYYƏNLİK.....	331
REZİDENT.....	316	RİSK VƏZİYYƏTİ.....	332
REZİN ÇEK.....	316	RİSKƏ GÖRƏ MÜKAFAT.....	332
RƏHİMOV MAİL SƏMƏD OĞLU.....	316	RİSKİN AZALMASI ÜSULU.....	332
RƏHMANOV FƏRHAD PƏNAH OĞLU.....	317	RİSKİN BİRLƏŞMƏSİ.....	332
RƏQABƏT.....	317	RİSKİN BÖLÜNMƏSİ.....	332
RƏQABƏT EDƏN MAL NÖVLƏRİ.....	320	RİSKİN DAŞINMASI VAXTI.....	332
RƏQABƏT HƏRRACI (RƏQABƏT TENDERİ).....	320	RİSKİN DƏYƏRCƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	332
RƏQABƏT QABİLİYYƏTİ.....	320	RİSKİN EKSSIDENTİ.....	332
RƏQABƏTƏ MÜNASİBƏTDƏ QEYRİ- DİSKRESİON SİYASƏT.....	320	RİSKİN İDARƏ EDİLMƏSİ.....	332
RƏQABƏTİN QAYDALARI.....	320	RİSKİN QƏBUL EDİLMƏMƏSİ.....	332
RƏQABƏT SAHƏSİ.....	320	RİSKİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	332
RƏQABƏT STRATEGİYALARI.....	320	RİSKİN SEÇİLMƏSİ.....	333
RƏQABƏT-BAZAR.....	322	RİSKİN SEDİRLƏŞMƏSİ.....	333
RƏQABƏTLİ BAZAR.....	322	RİSKİN SİĞORTASI.....	333
RƏQABƏTLİ STRATEGİYA.....	322	RİSKİN TƏKRAR SİĞORTAÇIYA VERİLMƏSİ.....	333
RƏQABƏTLİ ÜSTÜNLÜKLƏR NƏZƏRİYYƏSİ.....	322	RİSKİN TƏKRAR SİĞORTAYA VERİLMƏSİ ZAMANI KOMİSSİYA.....	333
RƏQİB.....	322	RİSKİN TRANSFERİ.....	333
RƏQİBLƏRİN AUDİTİ.....	322	RİSKLƏRİN BƏRABƏR BÖLÜNMƏSİ.....	333
RƏQİBLƏRİN TƏHLİLİ.....	322	RİSKLƏRİN ÇIXIŞ PORTFELİ.....	333
RƏSMİ SƏNƏD.....	322	RİSKLƏRİN DAXİL OLMA PORTFELİ.....	333
RƏSMİ STATİSTİKA.....	323	RİSKLƏRİN DİVERSİFİKASİYASI.....	334
RƏSMİ STATİSTİKA MATERİALLARININ İSTEHSALI.....	323	RİSKLƏRİN EYNİLƏŞDİRMƏSİ.....	334
RƏVAC.....	323	RİSKLƏRİN İDENTİFİKASİYASI.....	334
RİELTER.....	323	RİSKLƏRİN TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİ.....	334
RİFAH.....	323	RİSKLİ AKTİVLƏR.....	334
RİFAH NƏZƏRİYYƏSİ.....	323	RİSKLİ FRAXT.....	334
		RİSKLİ KAPİTAL.....	334

SATICILAR BAZARI.....	371	SERTİFİKATLAŞDIRMA ORQANI.....	380
SATINALAN TƏŞKİLAT.....	371	SERVİS.....	380
SATINALMA.....	371	SERVİS LİZİNQİ.....	380
SATINALMA MÜQAVİLƏSİ.....	371	SERVİS RƏHBƏRLƏR.....	381
SATINALMA MÜQAVİLƏSİNİN YERİNƏ		SERVİTUT.....	381
YETİRİLMƏSİNİN TƏMİNATI.....	371	SESSİON KREDİTİ.....	381
SATINALMALAR ÜZRƏ DÖVLƏT AGENTLİYİ.....	371	SESSİONARİ.....	381
SATIŞ KANALI.....	372	SESSİONER.....	381
SATIŞ ÜÇÜN OPSİON.....	374	SESSİYA.....	381
SATIŞDAN SONRAKI SERVİS.....	374	SETLMENT.....	381
SATIŞDANKƏNAR GƏLİRLƏR.....	374	SEY JAN BATİST.....	381
SATURASİYA.....	374	SEY QANUNU.....	382
SAYMON HENRİ KALVERT.....	374	SƏBZƏLİYEV SİFARİZ MİRZƏXAN OĞLU.....	382
SAYMON HERBERT ALEKSANDER.....	375	SƏCİYYƏVİ RİSK.....	382
SAZIŞ.....	376	SƏFALƏT.....	382
SECASTER.....	376	SƏFƏROV QƏNİMƏT ƏSƏD OĞLU.....	382
SEÇİM AZADLIĞI.....	376	SƏFƏROV SƏTTAR İSMAYIL OĞLU.....	383
SEÇİMİN FORMALAŞMASI.....	376	SƏHİYYƏ.....	383
SEÇMƏ ELEMENTİ.....	376	SƏHİYYƏNİN İQTİSADİYYATI.....	397
SEÇMƏ RİSKİ.....	376	SƏHM.....	403
SEÇMƏ VAHİDİ.....	376	SƏHMDAR.....	404
SEDENT.....	376	SƏHMDAR BANK.....	405
SEDENTİN XÜSUSİ TUTULMASI.....	376	SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ.....	406
SEDENTİN PRİORİTETİ.....	376	SƏHMDAR CƏMİYYƏTİNİN NİZAMNAMƏ	
SEDENT-ŞİRKƏT.....	376	KAPİTALI.....	411
SEİLİF.....	376	SƏHMDAR CƏMİYYƏTLƏRİNİN XALIS	
SEKTOR.....	376	AKTİVLƏRİ.....	411
SEKVESTR.....	376	SƏHMDAR HÜQUQU.....	412
SEQMENT.....	377	SƏHMDAR KAPİTALI.....	413
SELEKTOR AUKSİONU.....	377	SƏHMDAR SERTİFİKATI.....	413
SELLER-KEFOVER QANUNU.....	377	SƏHMDAR SİĞORTASI.....	413
SELTEN RAYNHARD.....	377	SƏHMDAR ŞİRKƏTİN BAĞLANMASI.....	413
SENÇAQOV VYAÇESLAV KONSTANTİNOVİÇ.....	378	SƏHMDARLARIN ÜMUMİ YİĞİNCAĞI.....	413
SENİOR NASSAU UİLYAM.....	378	SƏHMİN ETİBARLILIĞI.....	415
SEN-SİMON KLOD ANRİ DE RUVRUA.....	378	SƏHMLƏR.....	415
SENT-LUİS MODELİ.....	379	SƏHMLƏR BAZARI.....	416
SENYORAJ.....	379	SƏHMLƏR ÜÇÜN VARRANT.....	416
SERİYA.....	379	SƏHMLƏRİN RENTABELLİLİYİ.....	416
SERİYALI İSTEHSAL.....	379	SƏHMLƏŞDİRMƏ.....	416
SERİYALI İSTİQRAZLAR.....	379	SƏLAHİYYƏTLƏRİN VERİLMƏSİNİN	
SERTİFİKAT.....	379	SKALYAR METODU.....	417
SERTİFİKATLAŞDIRMA.....	380	SƏMƏDOV AYDIN HİDAYƏT OĞLU.....	417

SƏMƏDZADƏ ŞAMİL ƏLİABBAS OĞLU	417	SƏNƏT MƏKTƏBLƏRİ	453
SƏMƏDZADƏ ZİYAD ƏLİABBAS OĞLU.....	418	SƏRBƏST AUDİTOR.....	453
SƏMƏRƏLİ BAZARLAR HİPOTEZİ.....	421	SƏRBƏST DƏYİŞƏN VALYUTA MƏZƏNNƏSİ ...	453
SƏMƏRƏLİ PORTFEL	421	SƏRBƏST DÖNƏRLİ (KONVERTASİYALI)	
SƏMƏRƏLİLİK.....	421	VALYUTA (SDV).....	454
SƏMƏRƏLİLİK ƏMSALI	422	SƏRBƏST DÖVRİYYƏ ÜÇÜN BURAXILIŞ	454
SƏMƏRƏSİZ TƏLƏB.....	422	SƏRBƏST GÖMRÜK ZONASI.....	454
SƏNAYE	422	SƏRBƏST GÖMRÜK ZONASI VƏ SƏRBƏST	
SƏNAYE BANKLARININ MİLLİLƏŞDİRİL-		ANBAR	455
MƏSİ	422	SƏRBƏST İSTİFADƏ	455
SƏNAYE BİRLİYİ.....	422	SƏRBƏST OFERTA	455
SƏNAYE CƏMİYYƏTİ NƏZƏRİYYƏLƏRİ	422	SƏRBƏST ZONA	455
SƏNAYE İQTİSADİYYATI	425	SƏRƏNCAMDA QALAN GƏLİRLƏRİN	
SƏNAYE İSTEHSALI İNDİKATORU.....	425	İSTİFADƏSİ.....	455
SƏNAYE KAPİTALI	425	SƏRƏNCAMDA QALAN ÜMUMİ MİLLİ GƏLİR ...	455
SƏNAYE QURĞULARI.....	426	SƏRƏNCAMDA OLAN GƏLİR.....	455
SƏNAYE MALLARININ RƏQBƏT		SƏRƏNCAMVERİCİ MƏRKƏZLƏRİN İYERAR-	
QABİLİYYƏTİ İNDEKSİ	431	XİYASI	455
SƏNAYE MƏHSULUNUN İQTİSADI TƏYİNATI		SƏRHƏDYANI TİCARƏT	455
ÜZRƏ QRUPLAŞMASI	431	SƏRİŞTƏLİK	456
SƏNAYE MƏHSULUNUN ÖLÇÜ VAHİDİ	431	SƏRNİŞİNLƏR QARŞISINDA AVİADAŞIYAN-	
SƏNAYE MÜLKİYYƏTİ OBYEKTİ	431	LARIN MƏSULİYYƏT SİĞORTASI	456
SƏNAYE NÜMUNƏSİ.....	432	SƏRNİŞİNLƏRİN İCBARİ SİĞORTASI.....	456
SƏNAYE SİYASƏTİ.....	432	SƏRNİŞİNLƏRİN İCBARİ ŞƏXSİ SİĞORTASI ...	456
SƏNAYE VƏ ENERGETİKA NAZİRLİYİ	444	SƏRNİŞİNLƏRİN SİĞORTALANMASI.....	456
SƏNAYE YAĞLARI	445	SƏS VERƏN ADI SƏHMLƏR.....	456
SƏNAYEDƏ BAŞA ÇATDIRILMAMIŞ		SƏS VERƏN VƏ SƏS VERMƏYƏN SƏHMLƏR..	456
İSTEHSAL	446	SƏSVERMƏ ÜÇÜN TRAST.....	456
SƏNAYEDƏ ƏMLAK HÜQUQLARININ		SƏYYAR VERGİ YOXLAMASI	456
SİĞORTALANMASI	446	SFR	457
SƏNAYENİN SİYAHİYA ALINMASI.....	446	SİBOR	457
SƏNAYENİN TOPDANSATIŞ QİYMƏTLƏRİ	446	SİF	457
SƏNAYENİN ÜMUMİ MƏHSULU	446	SİF QİYMƏTİ	457
SƏNƏD	446	SİFARİŞ.....	457
SƏNƏD DÖVRİYYƏSİ.....	450	SİFARİŞ ƏSASINDA YARADILAN ƏSƏR.....	457
SƏNƏDLƏRİN QRUPLAŞDIRILMASI	450	SİFARİŞ FORMASI.....	457
SƏNƏDLƏRİN REYESTRİ (reestr).....	450	SİFARİŞ-NARYAD.....	457
SƏNƏDLƏŞDİRMƏ.....	450	SİFARİŞ NORMASI	457
SƏNƏDLİ İNKASSO	451	SİFARİŞÇİ-SERVER TEXNOLOGİYASI	457
SƏNƏDSİZ VEKSELİ VERƏN	451	SİFARİŞLƏRDƏN PUL QAZANANLAR	
SƏNƏTKARLIQ.....	451	(DƏLLAL).....	457
SƏNƏTKARLIQ KOOPERASİYASI	453	SİFARİŞLƏRİN DAXİLİ QƏBULEDİCİSİ.....	457

SİFARIŞLƏRİN TƏŞƏBBÜSÇÜLƏRİ.....	458	TƏNZİMLƏNMƏSİ	468
SİMENS ERNST VERNER.....	458	SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN	
SİNDİKATLAŞMIŞ KREDİT	458	LİSENZİYALAŞDIRILMASI.....	468
SİNİERGETİK EFFEKT	459	SIĞORTA FONDU	468
SİFİR İPOTEKASI.....	459	SIĞORTA FONDUNUN AMORTİZASIYA	
SİFİR SƏVİYYƏLİ KANAL.....	459	NƏZƏRİYYƏSİ.....	469
SİFSİ.....	459	SIĞORTA HADİSƏSİ.....	469
SIĞORTA	459	SIĞORTA HADİSƏSİ EHTİMALI.....	469
SIĞORTA (ehtiyat) FONDLARI.....	461	SIĞORTA HADİSƏSİNİN BAŞ VERDİYİ GÜN	469
SIĞORTA AGENTİ	462	SIĞORTA HAQQI.....	469
SIĞORTA AGENTLƏRİNƏ FAİZLƏ MÜKAFAT-		SIĞORTA HAQQINDA MÜVƏQQƏTİ	
TINKOMİSYON MUZDUN VERİLMƏSİ.....	462	ŞƏHADƏTNAMƏ.....	470
SIĞORTA AKTI	462	SIĞORTA HAQQLARI ALTINDA AVTOMATİK	
SIĞORTA AUDİTİ	462	BORC	470
SIĞORTA BAZARI.....	462	SIĞORTA HAQQLARININ (TƏDİYYƏLƏRİNİN)	
SIĞORTA BAZARINDA YENİ MƏHSULLAR	464	ÖDƏNİLMƏSİ ÖHDƏLİYİ	470
SIĞORTA BAZARININ ƏSAS SUBYEKTLƏRİ.....	464	SIĞORTA HAQQLARININ İNKASSASIYASI.....	470
SIĞORTA BƏYANNAMƏSİ	464	SIĞORTA MÜKAFATLARININ (HAQLARININ)	
SIĞORTA BİZNESİ	465	NÖVÜ.....	470
SIĞORTA BROKERİ	465	SIĞORTA XİDMƏTİNİN DƏYƏRİ (qiymət).....	470
SIĞORTA BROKERLƏRİNİN DÖVLƏT		SIĞORTA XİDMƏTİNİN İSTEHLAK DƏYƏRİ	470
REYESTRİ.....	465	SIĞORTA XİDMƏTLƏRİ	470
SIĞORTA BRUTTO-DƏRƏCƏSİ.....	466	SIĞORTA XİDMƏTLƏRİ BAZARI	470
SIĞORTA CƏMİYYƏTİ.....	466	SIĞORTA XİDMƏTLƏRİNİN REKLAMI	470
SIĞORTA DAXİLİ.....	466	SIĞORTA İDDİASI.....	470
SIĞORTA DEKLARASIYASI.....	466	SIĞORTA İLİ.....	470
SIĞORTA DƏYƏRİ	467	SIĞORTA İNHİSARI	471
SIĞORTA DÖVRÜ	467	SIĞORTA İŞİ.....	471
SIĞORTA EHTİYAT FONDU.....	467	SIĞORTA İŞİNİN İNHİSARSIZLAŞDIRILMASI	473
SIĞORTA EHTİYATLARI.....	467	SIĞORTA İŞİNİN MİLLİLƏŞDİRİLMƏSİ	473
SIĞORTA ETDİRƏN (daşıyıcı).....	467	SIĞORTA İTKİSİ	473
SIĞORTA ƏMƏLİYYATLARI.....	467	SIĞORTA KASSALARI	473
SIĞORTA ƏMƏLİYYATLARINDAN ƏLDƏ		SIĞORTA KOMİSSİYASI	473
OLUNAN MƏNFƏƏT.....	468	SIĞORTA KOVERNOTU.....	473
SIĞORTA ƏMƏLİYYATLARININ MALİYYƏ		SIĞORTA QAYDALARI	474
SABİTLİYİ.....	468	SIĞORTA QEYD-ŞƏRTİ.....	475
SIĞORTA ƏMƏLİYYATLARININ		SIĞORTA QİYMƏTİ	475
RENTABELLİYİ.....	468	SIĞORTA QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	476
SIĞORTA FƏALİYYƏTİ	468	SIĞORTA LİDERİ HAQQINDA SAZIŞ	476
SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN APARILMASI		SIĞORTA LİMİTİ	476
ÜÇÜN LİSENZİYA	468	SIĞORTA MAKLERİ	476
SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT		SIĞORTA MARAĞI	476

SIĞORTA MARKETİNQİ	476	SIĞORTA POLİSİ	482
SIĞORTA MEYDANI.....	476	SIĞORTA POLİSİ ALTINDA KREDİT.....	482
SIĞORTA MƏBLƏĞİ.....	476	SIĞORTA POLİSİNDƏ “ƏMƏYƏ GÖRƏ”	
SIĞORTA MƏBLƏĞİ VAHİDİ	477	ŞƏRTLƏR	482
SIĞORTA MƏBLƏĞİNİN İNFLYASIYADAN		SIĞORTA POLİSİNİ ALAN ŞƏXS.....	482
MÜDAFİƏSİ.....	477	SIĞORTA PORTFELİ	482
SIĞORTA MƏBLƏĞİNİN ZƏRƏRLİ OLMASI	477	SIĞORTA PREDMETİ.....	482
SIĞORTA MƏBLƏĞİNİN ZƏRƏRLİLİK		SIĞORTA PREVENTİV FƏALİYYƏT.....	482
ELEMENTLƏRİ	477	SIĞORTA PULU	482
SIĞORTA MƏHSULUNUN TARİFLƏŞMƏSİ	477	SIĞORTA RENTASI	483
SIĞORTA MƏNFƏƏTİ.....	477	SIĞORTA RİSKİ	483
SIĞORTA MƏSULİYYƏTİ.....	477	SIĞORTA RİSKİ VƏ YA RİSK	483
SIĞORTA MƏSULİYYƏTİ PORTFELİ	478	SIĞORTA RİSKİNİN QIYMƏTLƏNDİRİCİSİ	483
SIĞORTA MƏSULİYYƏTİNİN HƏCMİ	478	SIĞORTA RİSKLƏRİ	483
SIĞORTA MİQDARI	478	SIĞORTA RÜSUMU.....	483
SIĞORTA MÜDAFİƏSİ	478	SIĞORTA SAHƏSİ	483
SIĞORTA MÜDDƏTİ.....	478	SIĞORTA SERTİFİKATI	484
SIĞORTA MÜKAFATI	478	SIĞORTA STATİSTİKASI.....	484
SIĞORTA MÜKAFATININ QAYTARILMASI	478	SIĞORTA SİRRİ	485
SIĞORTA MÜKAFATLARININ (HAQLARININ)		SIĞORTA ŞƏHADƏTNAMƏSİ.....	485
NÖVÜ.....	478	SIĞORTA ŞİRKƏTİ.....	485
SIĞORTA MÜQAVİLƏLƏRİNDƏ OPERATİV		SIĞORTA TARİFİ.....	486
QEYD-ŞƏRT	478	SIĞORTA TƏBABƏTİ.....	488
SIĞORTA MÜQAVİLƏSİ.....	478	SIĞORTA TƏLƏBİ	488
SIĞORTA MÜQAVİLƏSİNİN FƏALİYYƏT		SIĞORTA TƏMİNATI SİSTEMİ.....	488
MÜDDƏTİ	479	SIĞORTA TƏSHİHLƏRİ (düzəlişləri, qeyd-şərtləri).....	488
SIĞORTA MÜQAVİLƏSİNİN İCRASI.....	479	SIĞORTA TƏSNİFATI.....	489
SIĞORTA NƏZARƏTİ.....	479	SIĞORTA TƏŞKİLATLARININ SIĞORTA	
SIĞORTA NƏZARƏTİ ORQANI.....	479	EHTİYATLARI	490
SIĞORTA NÖVLƏRİNİN BALANS TƏSNİFATI.....	479	SIĞORTA TƏŞKİLATLARININ ƏMLAKI	490
SIĞORTA NÖVÜ	479	SIĞORTA TƏZMİNATI.....	490
SIĞORTA OBYEKTİ	481	SIĞORTA ÜZRƏ DAXİLİ XƏRCLƏR.....	490
SIĞORTA OLUNAN.....	481	SIĞORTA ÜZRƏ XARİCİ XƏRCLƏR.....	490
SIĞORTA OLUNANIN SIĞORTA STAJI.....	481	SIĞORTA VASİTƏÇİLƏRİ	490
SIĞORTA OLUNANLAR.....	481	SIĞORTA YİĞİMİ (rüşumu).....	490
SIĞORTA ÖDƏMƏLƏRİ SİSTEMİ.....	481	SIĞORTA ZƏMANƏTİ	490
SIĞORTA ÖDƏMƏLƏRİNİN LİMİTİ.....	481	SIĞORTA ZƏRƏRİ.....	490
SIĞORTA ÖDƏMƏSİNDƏ İDDİANIN		SIĞORTA ZONASI.....	490
OLMAMASINA GÖRƏ MÜKAFAT.....	481	SIĞORTAÇI	490
SIĞORTA ÖDƏNİŞİ	481	SIĞORTAÇILAR BİRLİKLƏRİ.....	491
SIĞORTA ÖDƏNİŞİNİN LİMİTİ.....	482	SIĞORTAÇININ MALİYYƏ SABİTLİYİ.....	491
SIĞORTA ÖDƏNİŞİNİN NORMASI.....	482	SIĞORTAÇININ MƏSULİYYƏT LİMİTLƏRİ.....	491

SIĞORTAÇININ MƏSULİYYƏTİNİN ÖLÇÜSÜ ...491	SIĞORTADA MÜKAFAT EHTİYATLARI 494
SIĞORTAÇININ ÖDƏNİŞİNƏ MƏRUZ	SIĞORTADA MÜKAFATIN HESABLANMASI 494
QALMAYAN İTKİLƏR.....491	SIĞORTADA ORİJİNAL BRUTTO-MÜKAFAT 494
SIĞORTAÇININ ÖZ VƏSAİTİ 492	SIĞORTADA ÖDƏNC DƏYƏRİ 494
SIĞORTADA AKTİVİZİSİYA.....492	SIĞORTADA ÖDƏNC MƏBLƏĞİ 494
SIĞORTADA AKTİVLƏR.....492	SIĞORTADA ÖDƏNİLMƏMİŞ İTKİLƏRİN
SIĞORTADA ARTIQLIQ 492	EHTİYATLARI 494
SIĞORTADA AŞKAR OLUNMUŞ ZƏRƏRLƏRİN	SIĞORTADA ÖDƏNİLMƏMİŞ ZƏRƏRLƏRİN
ÖRTÜLMƏSİ (ödənilməsi).....492	EHTİYATLARI 494
SIĞORTADA BƏDBƏXT HADİSƏ ZAMANI	SIĞORTADA PREVENTİV TƏDBİRLƏR 494
ÖRTÜLMƏ (ödəmə) 492	SIĞORTADA RAN-OFF ÜZRƏ ÖHDƏLİK.....494
SIĞORTADA BİLDİRİLMİŞ ZƏRƏRLƏR 492	SIĞORTADA REQRESS İDDİASI 494
SIĞORTADA BİRBAŞA ZƏRƏRLƏR 492	SIĞORTADA REPRESSİSİV TƏDBİRLƏR 494
SIĞORTADA BROKER ETİBARNAMƏSİ 492	SIĞORTADA REPREZENTASIYA
SIĞORTADA BROKER FƏALİYYƏTİ 492	(təkrar təqdimat) 494
SIĞORTADA BROKERİC.....492	SIĞORTADA RETROSESSİYA 494
SIĞORTADA CENSON ŞƏRTLƏRİ.....492	SIĞORTADA SON XALİS ZƏRƏRLƏR.....495
“SIĞORTADA DAŞINMA ÖDƏNİLMİŞDİR”.....492	SIĞORTADA STONLAŞMA.....495
SIĞORTADA DOLAYI ZƏRƏRLƏR 492	SIĞORTADA SÜRÜŞGƏN ŞKALA ÜZRƏ
SIĞORTADA EHTİYAT FONDLARI 493	KOMİSSİYA 495
SIĞORTADA EKSSDENT 493	SIĞORTADA ŞƏXSİ HESAB 495
SIĞORTADA ƏLAVƏ RİSK 493	SIĞORTADA TAM FASİLƏSİZ FƏALİYYƏT (İŞ)
SIĞORTADA ƏTRAFLI SERTİFİKAT 493	QABİLİYYƏTİNİN OLMAMASI 495
SIĞORTADA GƏLİRLİLİK NORMASI.....493	SIĞORTADA TƏDİYYƏ VAXTI.....495
SIĞORTADA GÜZƏŞTLƏR 493	“SIĞORTADA TUTULMA”.....495
SIĞORTADA GÜZƏŞTLİ GÜNLƏR.....493	SIĞORTADA YAZILMIŞ (QEYD EDİLMİŞ)
SIĞORTADA HESABAT MÜDDƏTİ 493	XƏTT.....495
SIĞORTADA XƏBƏRDARLIQ TƏDBİRLƏRİ.....493	SIĞORTADA YEKUN MÜKAFATI.....495
SIĞORTADA XƏTT 493	SIĞORTADA YENİDƏN MÜƏYYƏNETMƏ.....495
SIĞORTADA İKİQAT BƏDBƏXT HADİSƏ	SIĞORTADA ZƏMANƏT 495
NƏTİCƏSİNDƏ ÖDƏNİŞ.....493	SIĞORTADA ZƏRƏRİN AZALDILMASI ÜZRƏ
SIĞORTADA İLKİN ŞƏRTLƏR 493	ÖHDƏLİK 495
SIĞORTADAN İMTİNA 493	SIĞORTADA ZƏRƏRİN HESABLANMASI.....495
SIĞORTADA İTKİNİN ƏVƏZİNİN ÖDƏNİLMƏSİ...493	SIĞORTADA ZƏRƏRLƏRİN ƏMSALI.....496
SIĞORTADA KOMİSYON (KOMİSSİYA)	SIĞORTADA ZƏRƏRLƏRİN LƏĞV EDİLMƏSİ...496
MÜKAFATI.....493	SIĞORTAEDƏNLƏR 496
SIĞORTADA KVOTA 493	SIĞORTALANAN 496
SIĞORTADA MAKSİMUM QIYMƏTLƏN-	SIĞORTALANAN MARAQ.....496
DİRİLƏN ZƏRƏRLƏR 494	SIĞORTALANMANIN VALYUTASI 496
SIĞORTADA MAKSİMUM MÜMKÜN	SIĞORTALANMAYAN OPSİON 496
ZƏRƏRLƏR.....494	SIĞORTALANMAYAN RİSK.....496
SIĞORTADA MƏLUMAT VERƏN 494	SIĞORTALANMIŞ ƏMANƏT.....496

SİĞORTALANMIŞ ƏMLAK	496	SİSTEM RİSKİ.....	509
SİĞORTALANMIŞ ƏMLAKIN MƏHV OLMASI		SİSTEMATİK QEYDİYYAT	509
HAQQINDA ƏRİZƏ (müraciət)	496	SİSTEMLƏR NƏZƏRİYYƏSİ.....	510
SİĞORTALANMIŞ HESAB	496	SİSTEMLİ İSLAHATLAR MODELİ	510
SİĞORTALANMIŞ KONOSAMENT	496	SİSTEMLİ TƏHLİL	510
SİĞORTALANMIŞ KREDİT	497	SİSTEMLİLİK.....	511
SİĞORTALANMIŞ ŞƏXS.....	497	SİTİ PLYUS.....	511
SİĞORTALANMIŞ ŞƏXSİN FƏRDİ ŞƏXSİ		SİTUASİON İDARƏETMƏ	511
HESABI.....	497	SİTUASİONAL TƏHLİL.....	511
SİĞORTALI.....	497	SİVİLİZASİYALARIN TOQQUŞMASI	
SİĞORTALILARIN SİYAHISI.....	497	NƏZƏRİYYƏSİ.....	513
SİĞORTALININ GÜNAHI.....	497	SİYAHİ (GÖNDƏRMƏ) SAHİBİ.....	513
SİĞORTANIN BƏRPA OLUNMASI	497	SİYAHILAR BROKERİ (göndərmə).....	513
SİĞORTANIN BÖLGÜ SİSTEMİ.....	497	SİYASƏT	513
SİĞORTANIN FƏALİYYƏT GÖSTƏRMƏSİ		SİYASİ İQTİSAD.....	514
DÖVRÜ.....	498	SİYASİ RİSK.....	520
SİĞORTANIN FUNKSİYALARI	498	SİYASİ RİSKLƏRDƏN İNVESTSİYALARIN	
SİĞORTANIN KAPİTALLAŞMASI	498	QORUNMASI	520
SİĞORTANIN KÜTLƏVİ RİSK NÖVLƏRİ	498	SİYASİ RİSKLƏRİN SİĞORTALANMASI	520
SİĞORTANIN NÖVLƏRİ	498	SIYRILMA	520
SİĞORTANIN TARİXİ İNKİŞAF		SKALPER	520
MƏRHƏLƏLƏRİ.....	498	SKEYT	520
SİĞORTANIN TƏSNİFATI	506	SKRİPOFİLİYA	521
SİĞORTANIN VAXTINDAN ƏVVƏL		“SKUNS” QRUPU	521
DAYANDIRILMASI.....	506	SKVATTER	521
SİĞORTANIN YERLƏŞDİRİLMƏSİ	506	SKVİZ	521
SİĞORTASIZ OPSİON	506	SLİP	521
SIXIŞDIRMA EFEKTİ.....	506	SLOUN ALFRED.....	521
SİKKƏ	506	SLUTSKİ YEVGENİ YEVGENYEVİÇ.....	521
SİKKƏ BONLAR.....	506	SMETA	522
SİKKƏLƏRİN KÖHNƏLMƏSİ.....	507	SMİT (SMITH) ADAM.....	522
SİLSİLƏVİ (DÖVRİ) İŞSİZLİK.....	507	SMİT EHKAMI.....	524
SİMS KRİSTOFER	507	SMİT VERNON	524
SİNAQ, NÜMUNƏ	507	SOFTLAŞMA	524
SİNDİKAT	507	SOLÇU KEYNSÇİLİK	524
SİNERGİZM	508	SOLOU (SOLOW) ROBERT MERTON	524
SİNMDAN MAŞINLARIN SİĞORTALANMASI ...	508	SOLOUNUN ARTIM MODELİ	525
SİNTETİK NEFT	508	SOLO-VEKSEL	525
SİP	508	SON DİVİDEND.....	525
SİSMONDİ JAN ŞARL LEONAR	508	SON ƏVƏZLƏMƏ NORMASI.....	525
SİSTEM.....	509	SON FAYDALILIQ HƏDDİNİN AZALMASI	
SİSTEM İSLAHATLARI ANLAYIŞI.....	509	QANUNU	525

SON GƏLİR.....	526	SOSIAL RİSKLƏR	541
SON HƏDD XƏRCLƏRİ	526	SOSIAL ROL	541
SON HƏDD SIĞORTA MƏBLƏĞİ	526	SOSIAL SAHƏ	542
SON XALİS İTKİ	527	SOSIAL SƏMƏRƏ	542
SON İSTEHLAK XƏRCLƏRİ	527	SOSIAL SƏMƏRƏLİLİK	542
SON MÜKAFAT	527	SOSIAL SİFARİŞ.....	542
SON ÖDƏMƏ TARİXİNƏ (MÜDDƏTİN SONUNA) OLAN GƏLİRLİLİK	527	SOSIAL SIĞORTA.....	542
SON TƏLƏB.....	527	SOSIAL SIĞORTA FONDU	542
SONRAKI AKSEPT.....	527	SOSIAL SIĞORTA HADİSƏSİ	542
SONRAKI İPOTEKA	527	SOSIAL SIĞORTA STAJI.....	542
SONUNCU SAĞ QALAN ÜÇÜN POLİS	527	SOSIAL SIĞORTANIN FUNKSİYALARI	543
SOROKİN GENADİ MİXAYLOVİÇ.....	527	SOSIAL SİSTEM	543
SOSIAL BAXIMDAN DAVAMLI İQTİSADİYYAT.....	528	SOSIAL SİYASƏT	544
SOSIAL DİSTANSİYA	528	SOSIAL STRATİFİKASİYA NƏZƏRİYYƏSİ	546
SOSIAL DÖVLƏT.....	528	SOSIAL ŞƏRTLƏR	546
SOSIAL ƏDALƏT	529	SOSIAL TƏMİNAT	546
SOSIAL XƏRCLƏR	529	SOSIAL TƏNZİMLƏMƏ	547
SOSIAL XİDMƏT	531	SOSIAL TƏRƏFDAŞLIQ.....	547
SOSIAL İDARƏETMƏ	531	SOSIAL TRANSFERTLƏR.....	547
SOSIAL İQTİSADİ MƏNAFELƏR	531	SOSIAL TURİZM	547
SOSIAL İQTİSADİYYAT.....	532	SOSIAL YARDIM.....	548
SOSIAL İNFLYASİYA.....	532	SOSIAL YENİLİKLƏR	548
SOSIAL İNFRASTRUKTUR	532	SOSIAL YÖNÜMLÜ BAZAR TƏSƏRRÜFATI.....	548
SOSIAL KONSENSUS.....	532	SOSIAL ZƏMANƏT	549
SOSIAL QRUPLAR.....	532	SOSIAL-DEMOKRATİK BAZAR İQTİSADİYYATI	549
SOSIAL MƏKTƏB	534	SOSIAL-İQTİSADİ FORMASİYA	550
SOSIAL MƏQSƏDLƏR.....	535	SOSIAL-İQTİSADİ MEYARLAR.....	550
SOSIAL MƏZUNİYYƏTLƏR	535	SOSIAL-İQTİSADİ MÜNASİBƏTLƏR.....	550
SOSIAL MİNİMUM	535	SOSIAL-İQTİSADİ NƏZƏRİYYƏ	550
SOSIAL MOBİLLİK.....	535	SOSIAL-İQTİSADİ STATİSTİKA	550
SOSIAL MÜAVİNƏTLƏR	536	SOSIALİZM.....	551
SOSIAL MÜDAFİƏ.....	536	SOSİALLAŞMA	552
SOSIAL MÜNASİBƏTLƏR.....	538	SOSİOLOGİYA.....	552
SOSIAL NEMƏTLƏR	539	SOVXOZ.....	553
SOSIAL NORMALAŞDIRMA.....	539	SOYQIRIM	554
SOSIAL ÖDƏMƏLƏR	539	SÖVDƏLƏŞMƏ XƏRCLƏRİ	563
SOSIAL ÖDƏNİŞLƏR	539	SÖVDƏLƏŞMƏ QİYMƏTLƏRİ	563
SOSIAL PLANLAŞDIRMA	540	SÖZSÜZ AKSEPT	563
SOSIAL PROQNOZLAŞDIRMA.....	540	SPEKULYATİV ƏQD	563
SOSIAL REABİLİTASİYA.....	540	SPENS MAYKL.....	563
		SPEŞİFİK MƏSULİYYƏT SIĞORTASI.....	563

SPESİFİK SUBSİDİYA	563	STİQLER (STİGLER) CORC	572
SPESİFİKASIYA ÜZRƏ MÜTƏXƏSSİS	563	STİQLİTS COZEF YUCİN.....	573
SPİRAL ƏMƏK HAQQI	563	STİMULLAŞDIRICI ƏMƏKHAQQI	
SPONSOR	563	NƏZƏRİYYƏLƏRİ	573
SPONSORLUQ	564	STİMULLAŞDIRICI LOTEREYA	573
SPORADİK (kortəbii, nadir) DEMPİNQ.....	564	STİMULLAŞDIRICI LOTEREYANIN OBYEKTİ ..	573
SPOT	564	STİMULLAŞDIRMA	573
SPOT ƏQDİ.....	564	STİVİDOR.....	574
SPRED.....	564	STOK-MASTER	574
SPT	565	STOK-NOT	574
SSUDA	565	STOLİPİN İSLAHATI.....	574
SSUDA FAİZİ NORMASI.....	565	STOLİPİN PYOTR ARKADYEVİÇ	575
SSUDA KAPİTALI BAZARI	565	STOLPER-SAMUELSON TEOREMİ	575
SSUDALARIN ÖDƏNİLMƏSİNİN TƏXİRƏ		STOP-ƏMRLƏRİN ARTAN YEKUNLA	
SALINMASI	566	AKTİVLƏŞDİRİLMƏSİ.....	575
STABİLLƏŞMƏ (İQTİSADİ).....	566	STOP-LOSS MÜQAVİLƏSİ.....	575
STAQFLYASIYA.....	567	STORNO	575
STAQNASIYA	567	STORNOLAŞMA	575
STAQNASIYA VƏZİYYƏTİNDƏ OLAN		STOUN (STONE) CON RİÇAR NİKOLAS	576
ŞİRKƏT	567	STRATEJİ İDARƏETMƏ PROSESİ.....	576
STALİYA.....	567	STRATEJİ İNVESTOR.....	578
STANDART	567	STRATEJİ MALLAR (əmtəələr)	578
STANDART ƏND PUR.....	567	STRATEJİ MƏSƏLƏLƏRİN TƏHLİLİ.....	578
STANDART ƏMƏK HAQQI	567	STRATEJİ PLAN	578
STANDART İPOTEKA KREDİTİ.....	567	STRATEJİ PLANLAŞDIRMA	578
STANDART KƏNARLAŞMA	568	STRATİFİKASIYA	579
STANDART-KOST	568	STRAYK QİYMƏTİ (İCRANIN QİYMƏTİ).....	579
STANDARTLAŞDIRMA.....	568	STRİNQ.....	579
STANDARTLAŞDIRMA, METROLOGİYA VƏ		STRİP	579
PATENT ÜZRƏ DÖVLƏT KOMİTƏSİ	568	STRUKTUR İŞSİZLİK	579
STANDARTLAŞDIRMA ÜZRƏ BEYNƏLXALQ		STRUKTUR SİYASƏTİ	580
TƏŞKİLAT (İSO).....	569	STRUKTUR TSİKLLƏRİ.....	581
STATİSTİK FAKT	569	STRUMİLİN STANİSLAV QUSTAVOVİÇ	582
STATİSTİK SEÇMƏ.....	569	STRUVE PYOTR BERNQARDOVİÇ.....	582
STATİSTİK UÇOT.....	569	STÜART CEYMS DENHAM.....	582
STATİSTİK VAHİDLƏR REGİSTRİNİN VƏ		SU EHTİYATLARININ VƏZİYYƏTİ, İSTİFADƏSİ	
TƏSNİFATLARIN APARILMASI.....	570	VƏ MÜHAFİZƏSİ STATİSTİKASI.....	582
STATİSTİKA	570	SU NƏQLİYYATI VASİTƏLƏRİNİN	
STATİSTİKA BANKI	571	SİĞORTALANMASI	586
STATİSTİKA MÜŞAHİDƏLƏRİ	571	SUBHESABLAR	586
STEPAŞİN SERGEY VADİMOVİÇ.....	571	SUBKOMİTENT.....	586
STERİLİZASIYA	572	SUBLİSENZİYA	586

SUBLİZİNQ	586
SUBORDİNASİYA BORCU	586
SUBROQASİYA	586
SUBSİDİARLIQ PRİNSİPİ	587
SUBSİDİYA	587
SUBVENSIYA	588
SUBVENSIYALAŞMIŞ QIYMƏT.....	588
SULTANOVA RƏNA POLAD QIZI.....	588
SUMBATZADƏ ƏLİSÖHBƏT SUMBAT OĞLU ..	588
SUPER-KARQO	589
SUPERMARKET	589
SUVEREN BORCLU.....	590
SUVEREN İMMUNİTET.....	590
SUVEREN SİĞORTA RİSKİ.....	590
SÜBUT MEYARI.....	590
SÜLEYMANOV QƏZƏNFƏR SALMAN OĞLU....	590

V CİLD

S

SÜLEYMANOVA ELMİRA TEYMUR QIZI	9
SÜRƏTLİ MÜDAFİƏ	10
SÜRÜŞƏN ŞKALA ÜZRƏ KOMİSSİYA	10
SÜRÜŞKƏN İNFLYASİYA	10
SÜRÜŞKƏN QIYMƏTLƏR	10
SÜRVEYER	10
SÜRVEYERLƏR	10
SÜRVEY-RİPORT	10
SVİFT	10
SVİNQ	10
SVİTÇ	10
SVOP	11
SVOPİNQ	12
SVOP-KURS	12
SVOPLAR HAQQINDA SAZİŞ	12
SVOT-TƏHLİL	12

Ş

ŞAHBAZOV KAMİL AĞAZAMAN OĞLU	13
ŞAHMAT QEYDİYYATI.....	13
ŞAQLI DEZİNTEQRASIYA	13
ŞAQLI DİVERSİFİKASIYA	13
ŞAQLI ƏDALƏTLİLİK	13

ŞAQLI İNTEQRASIYA OLUNAN ŞİRKƏT	13
ŞAQLI SAZİŞLƏR	13
ŞAQLI TƏHLİL	13
ŞANS QIYMƏTİ	14
ŞARP ƏMSALI	14
ŞARP UİLYAM F.	14
ŞATALİN STANİSLAV SERGEYEVİÇ	15
ŞEDULA	15
ŞELLİNQ TOMAS	15
ŞERMAN QANUNU	15
ŞƏBƏKƏLƏRARASI MÜHAFİZƏ	17
ŞƏHADƏTNAMƏ	17
ŞƏXS	18
ŞƏXSİ (personal) MƏSULİYYƏTİN	
SİĞORTALANMASI	18
ŞƏXSİ GƏLİR	18
ŞƏXSİ MÜLKİYYƏT	18
ŞƏXSİ SİĞORTA	18
ŞƏXSİ SİĞORTA MÜQAVİLƏSİ	18
ŞƏXSİ TUTUM	19
ŞƏXSİ VEKSEL	19
ŞƏXSİ YARDIMÇI TƏSƏRRÜFAT	19
ŞƏKƏRƏLİYEV ARİF ŞƏKƏRƏLİ OĞLU	19
ŞƏKLİ DƏYİŞDİRİLMİŞ TƏKRAR ALINMA	19
ŞƏRAİTİN XEYLİ DƏYİŞMƏSİ	19
ŞƏRİKLİ SİĞORTA	19
ŞƏRTİ AKSEPT	19
ŞƏRTİ ƏQD	19
ŞƏRTİ FRANŞİZA	19
ŞƏRTİ QIYMƏT	20
ŞƏRTİ MƏHSUL VAHİDİ.....	20
ŞƏRTSİZ AKSEPT	20
ŞƏRTSİZ FRANŞİZA	20
ŞƏRTSİZ VEKSEL.....	20
ŞİFRLƏMƏ	20
ŞİPÇANDLER	20
ŞİRƏLİYEV ASİF İSMAYIL OĞLU	20
ŞİRƏLİYEV VASİF MÜSEYİB OĞLU	20
ŞİRİNOV HƏBİB RƏHİM OĞLU	21
ŞİRİNZADƏ NATİQ ƏHMƏD OĞLU	21
ŞİRKƏT	21
ŞİRKƏTİ İDARƏ EDƏNİN MÜKAFATLANDIRIL-	

TEXNOPOLİS	61	TƏDİYƏ QABİLİYYƏTİ DƏRƏCƏSİ	76
TEXNOSTRUKTUR	62	TƏDİYƏ QABİLİYYƏTLİ MARJA	79
TELEFON STANSİYALARININ TUTUMU	62	TƏDİYƏ QABİLİYYƏTLİ TƏLƏB	79
TELEMARKETİNG	62	TƏDİYƏ TAPŞIRIĞI	79
TELYAKEL	62	TƏDİYƏ VAXTI	80
TENDENSİYA (MEYL)	62	TƏDİYƏLƏRİN NÖVBƏLİLİYİ	80
TENDER	62	TƏDİYƏNİN TƏXİRƏ SALINMASI	80
TENDER BURAXILIŞI	63	TƏDQIQAT ÜZRƏ XÜLASƏ	80
TENDER DÜZƏLIŞİ	63	TƏFTİŞ	80
TENDER KEÇİRƏN	63	TƏHLİL PROSEDURLARI	80
TENDER KOMİTƏSİ	63	TƏHLÜKƏSİZLİK ZƏMANƏTİ	80
TENDER SƏNƏDLƏRİ	63	TƏHSİL NAZİRLİYİ	80
TENDER TƏKLİFİNİN TƏMİNATI	64	TƏHSİLİN İQTİSADİYYATI	89
TENDERİN ƏSAS ŞƏRTLƏR TOPLUSU	64	TƏHVİL QİYMƏTLƏRİ	99
TERMİNAL	64	TƏXİRƏ SALINMIŞ AYLAR	99
TEYLORİZM	64	TƏXİRƏ SALINMIŞ BAŞLANĞIC	99
TEZAVRASİYA	64	TƏXİRƏ SALINMIŞ GÜZƏŞT	99
TƏBİİ ARTIM SÜRƏTİ	65	TƏXİRƏ SALINMIŞ SƏHM	99
TƏBİİ FƏLAKƏT RİSKİ	65	TƏXİRƏ SALINMIŞ VERGİ	99
TƏBİİ HÜQUQ	65	TƏXİRƏSAINMAZ YARDIM SIĞORTASI	99
TƏBİİ İNHİSAR	65	ÜZRƏ OPERATİV MƏRKƏZ	99
TƏBİİ İŞSİZLİK	66	TƏXİRƏSALINMAZ YARDIM SIĞORTASI	99
TƏBİİ İŞSİZLİK NORMASI	67	TƏKAFUL	99
TƏBİİ İTKİ NORMASI	69	TƏKBAŞINA RƏHBƏRLİK PRİNSİPİ	100
TƏBİİ QAZ	69	TƏKBAŞINALIQ	101
TƏBİİ RESURLAR	74	TƏKLİF	101
TƏBİİ-DƏRƏCƏ HİPOTEZİ	74	TƏKLİF ƏYRİSİ	101
TƏCHİZAT KOOPERASİYASI	74	TƏKLİF ƏYRİSİNİN YERİNİN DƏYİŞMƏSİ	101
TƏCHİZATIN ETİBARLILIĞI	74	TƏKLİF QANUNU	101
TƏCİLİ ƏQDLƏR ÜZRƏ MÜKAFATLAR	74	TƏKLİF QİYMƏTİ	102
TƏDARÜK	74	TƏKLİF NƏZƏRİYYƏSİ	102
TƏDARÜK QİYMƏTLƏRİ	74	TƏKLİF ŞOKU	105
TƏDARÜK MƏRKƏZİ	75	TƏKLİFİN ELASTİKLİYİ	105
TƏDARÜK ZƏNCİRİ	75	TƏKLİFİN HƏCMİ	105
TƏDARÜKÇÜ	75	TƏKLİFİN QİYMƏT ELASTİKLİYİ	105
TƏDAVÜL	75	TƏKLİFİN QİYMƏTİ	106
TƏDAVÜL FOND LARI	75	TƏKRAR BORCALAN	106
TƏDAVÜL XƏRCLƏRİ	75	TƏKRAR HƏVALƏ EDİLƏN BONLAR	106
TƏDAVÜL SFERASI	75	TƏKRAR İNVESTİSİYA İMTİYAZI	106
TƏDBİRLİLİK PRİNSİPİ	75	TƏKRAR MALİYYƏLƏŞMƏ DƏRƏCƏSİ	106
TƏDİYƏ BALANSI	75	TƏKRAR MƏŞĞULLUQ	106
TƏDİYƏ QABİLİYYƏTİ	76	TƏKRAR MÜƏYYƏN EDİLMƏ	106

TƏKRAR MÜQAVİLƏ	106	TƏLƏB VƏ TƏKLİF QANUNU	113
TƏKRAR SƏRMAYLƏŞDİRMƏ	107	TƏLƏB VƏ TƏKLİFİN TƏHLİLİ	113
TƏKRAR SIĞORTA	107	TƏLƏBATLARIN ARTMASI QANUNU	114
TƏKRAR SIĞORTA BROKERİ	107	TƏLƏBATLARIN İERARXIYASI	115
TƏKRAR SIĞORTA ƏMƏLİYYATLARI ÜZRƏ BROKER KOMİSSİYASI	107	TƏLƏBİN ÇARPAZ ELASTİKLİYİ.....	115
TƏKRAR SIĞORTA FORMASI	107	TƏLƏBİN ELASTİKLİYİ	115
TƏKRAR SIĞORTA KOMİSSİYASI	107	TƏLƏBİN GƏLİR ÜZRƏ ELASTİKLİYİ	116
TƏKRAR SIĞORTA KOVERİ	108	TƏLƏBİN HƏCMİ	116
TƏKRAR SIĞORTA MÜKAFATI	108	TƏLƏBİN İDARƏ EDİLMƏSİ	116
TƏKRAR SIĞORTA MÜQAVİLƏSİ	108	TƏLƏB İNFLYASIYASI.....	116
TƏKRAR SIĞORTA PROQRAMI	110	TƏLƏBİN QIYMƏT ELASTİKLİYİ	117
TƏKRAR SIĞORTA PULU	110	TƏLƏBİN QIYMƏTİ	117
TƏKRAR SIĞORTA SESSİYASI	110	TƏLƏBİN STATİSTİK TƏHLİLİ	117
TƏKRAR SIĞORTA SLİPİ	110	TƏLƏBİN TAM TƏMİN EDİLMƏSİ	117
TƏKRAR SIĞORTA ŞİRKƏTİ	110	TƏLƏBİN TƏHLİLİ	117
TƏKRAR SIĞORTA YENİDƏN MÜƏYYƏN EDİLMƏ	110	TƏLƏBİN VAHİD ELASTİKLİYİ	118
TƏKRAR SIĞORTAÇI	110	TƏLƏBİN VƏ TƏKLİFİN TƏHLİLİ	118
TƏKRAR SIĞORTAÇILAR	110	TƏLƏBKAR, REQRESSANT	118
TƏKRAR SIĞORTAÇIYA RİSKİN VERİLMƏSİ, GÜZƏŞT EDİLMƏSİ	110	TƏLƏBLİ ƏMANƏT	118
TƏKRAR SIĞORTADA KOMİSSİON MÜKAFAT	110	TƏMƏRKÜZLƏŞMƏ	118
TƏKRAR SIĞORTALI	110	TƏMƏRKÜZLƏŞMİŞ DİVERSİFİKASIYA	118
TƏKRAR SIĞORTAYA VERİLƏN PAY	110	TƏMİN EDİLMİŞ BÖRC	118
TƏQDİM EDƏN ÜÇÜN ÇEK	110	TƏMİN EDİLMİŞ İSTİQRAZLAR	119
TƏQDİM EDƏNƏ EMİSSİYA QIYMƏTLİ KAĞIZLARI	110	TƏMİNAT (ZƏMANƏT)	119
TƏQDİM OLUNANA ƏMANƏT	110	TƏMİNAT HESABI	119
TƏQDİMAT TRATTASI	111	TƏMİNAT XƏRCLİYİ	119
TƏQDİMATÇI VEKSELİ	111	TƏMİNAT SİSTEMİNİN BİRİNCİ RİSKİ	119
TƏQVİM SPREDİ	111	TƏMİNAT VEKSELİ.....	119
TƏLƏB	111	TƏMİNATLI İNVESTİSIYA MÜQAVİLƏSİ.....	119
TƏLƏB ƏYRİSİ	112	TƏMİNATLI İSTİQRAZ	119
TƏLƏB ƏYRİSİNİN YERDƏYİŞMƏSİ	112	TƏMİNATLI KREDİTOR	119
TƏLƏB İNFLYASIYASI	112	TƏMİNATSIZ KREDİTOR	119
TƏLƏB QANUNU.....	112	TƏMİNEDİCİ TRANS.....	119
TƏLƏB OLUNAN KAPİTAL	112	TƏMİRƏ GÖRƏ MÜLAYİM XƏRCLƏR	119
TƏLƏB OLUNANA QƏDƏR ƏMANƏT	112	TƏNBƏL BAZAR	119
TƏLƏB OLUNANADƏK SAXLANILAN DEPOZİT	113	TƏNZİMLƏNƏN ARBİTRAJ ƏMƏLİYYATLARI.....	119
TƏLƏB OLUNMAMIŞ DİVİDEND.....	113	TƏNZİMLƏNƏN VALYUTA.....	119
TƏLƏB VƏ TƏKLİF	113	TƏNZİMLƏNƏN VALYUTA NƏZƏRİYYƏLƏRİ .	119
		TƏNZİMLƏNMƏYƏN SIĞORTA İDDİASI	120
		TƏRƏFDAŞ POLİS	120
		TƏSADÜFİ GƏLİR	120

TƏSADÜFİ QƏZA	120	TİBBİ SİĞORTA OBYEKTİ	139
TƏSADÜFÜ MƏŞĞULLUQ	121	TİBBİ SİĞORTA ŞƏHADƏTNAMƏSİ	139
TƏSBİT OLUNMUŞ ANNUİTET	121	TİBBİ SİĞORTA TƏŞKİLATI	139
TƏSBİT OLUNMUŞ FAİZ DƏRƏCƏLƏRİ	121	TİBBİ SİĞORTA TƏŞKİLATLARINI	
TƏSDİQ OLUNAN BÜDCƏ AYIRMALARI.....	121	İSENZİYALAŞDIRILAN SİĞORTA	139
TƏSDİQLƏNMİŞ ÇEK	121	FƏALİYYƏTİ	139
TƏSƏRRÜFAT ƏMƏLİYYATLARI	121	TİBU MODELİ	139
TƏSƏRRÜFAT FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	121	TİCARƏT	139
TƏSƏRRÜFAT HÜQUQU	123	TİCARƏT AVTOMATLARI VASİTƏSİLƏ SATIŞ	139
TƏSƏRRÜFAT MEXANİZMİ	123	TİCARƏT AZADLIĞI	139
TƏSƏRRÜFAT MÜQAVİLƏSİ.....	126	TİCARƏT BALANSI	139
TƏSƏRRÜFAT MÜSTƏQİLLİYİ	126	TİCARƏT BALANSININ AKTİV SALDOSU	139
TƏSƏRRÜFAT ORTAQLIĞININ ƏMLAKINA		TİCARƏT BANKI	145
SƏRMAYƏ QOYULMASI.....	126	TİCARƏT DEFİSİTİ	145
TƏSƏRRÜFAT PROSESİ.....	126	TİCARƏT ƏLAVƏSİ	145
TƏSƏRRÜFATIN APARILMA HÜQUQU	126	TİCARƏT HÜQUQU	146
TƏSƏVVÜR OLUNAN (XƏYALİ) ƏMANƏT	127	TİCARƏT İNTEQRASIYASI.....	146
TƏSHİHEDİCİ VERGİ.....	127	TİCARƏT MANEƏLƏRİ	146
TƏSİS İCLASI	128	TİCARƏT MARKASI	147
TƏSİS MÜQAVİLƏSİ	128	TİCARƏT MƏRKƏZİ	147
TƏSİSÇİ SƏHMLƏRİ	128	TİCARƏT MÜHARİBƏSİ.....	148
TƏSNİFAT.....	128	TİCARƏT PALATASI	148
TƏSNİFAT XÜSUSİYYƏTİ	128	TİCARƏT PREFERENSİYALARI.....	148
TƏSNİFAT İNDEKSİ.....	128	TİCARƏT PROFİSİTİ	148
TƏSVİRİ TƏDQIQAT	128	TİCARƏT SAHƏSİ ÜÇÜN REKLAM	148
TƏŞKİLATİ (İNSTITUSİONAL) SEKTORLAR		TİCARƏT SAHƏSİNDƏ REKLAM	148
(BÖLMƏLƏR).....	128	TİCARƏT SAZİŞLƏRİ	148
TƏŞKİLATİ (İNSTITUSİONAL) VAHİD.....	128	TİCARƏT SİYASƏTİ	148
TƏŞKİLATİ STRUKTUR	128	TİCARƏT SİYASƏTİ TƏDBİRLƏRİ.....	148
TƏŞKİLATIN HƏYAT TSİKLİ	131	TİCARƏT STATİSTİKASI	148
TƏŞKİLATIN XARİCİ MÜHİTİ	134	TİCARƏT TERMİNLƏRİ QRUPLAŞMASI	149
TƏŞKİLATIN MİSSİYASI	134	TİCARƏT VAHİDİ.....	149
TƏŞKİLATIN STRUKTURUNUN QURULMA		TİCARƏT VASİTƏÇİLƏRİ BAZARI	149
PRİNSİPLƏRİ.....	134	TİCARƏT VASİTƏÇİSİNİN MARKASI	149
TƏTİL	134	TİCARƏTÇİ	149
TƏYİNAT MƏNTƏQƏSİNƏ QƏDƏR DAŞIMA		TİCARƏTLƏŞMƏ QİYMƏTİ	149
VƏ SİĞORTALANMA ÖDƏNİLMİŞDİR	138	TİCARƏT-SƏNAYE PALATASI (TSP)	149
TƏZƏ MAL	138	TİK (TİTRƏMƏ, ƏSMƏ, RƏQS)	149
TƏZMİNAT DİVİDENDİ.....	138	TİKER	149
TİBBİ XƏRCLƏRİN SİĞORTALANMASI	138	TİKİLİLƏRİN SİĞORTA QİYMƏTLƏNDİRİL-	
TİBBİ SİĞORTA	138	MƏSİ NORMASI	150
TİBBİ SİĞORTA MÜQAVİLƏSİ	139	TİKİLİLƏRİN SİĞORTALANMASI	150

TİKİLİLƏRİN YENİDƏN QIYMƏTLƏNDİRİL- MƏSİ	150	TORPAQ EHTİYATLARI	171
TİKİNTİ.....	150	TORPAQ İCARƏSİ	171
TİKİNTİ XƏRCLƏRİ	151	TORPAQ MÜLKİYYƏTİ	171
TİKİNTİ MEYDANÇASININ QORUNMASININ SİĞORTASI	151	TORPAQ PAYI	171
TİKİNTİ-QURAŞDIRMA İŞLƏRİ ZAMANI ÜÇÜNCÜ ŞƏXSLƏR QARŞISINDA MƏSULİYYƏT SİĞORTASI	151	TORPAQ RENTASI	171
TİKİNTİ-QURAŞDIRMA İŞLƏRİNİN SİĞORTALANMASI	151	TORPAQ SAHƏLƏRİNİN BALANSI	172
TİKİNTİ-QURAŞDIRMA RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASI	151	TORPAQ TUTUMLU ƏMTƏƏ	172
TİKİNTİ-QURAŞDIRMA SİĞORTASI	162	TORPAQ VERGİSİ	172
TİNBERGEN YAN	162	TORPAQ, ONUN TƏKİ, TƏBİİ RESURSLAR ÜZƏRİNDƏ MÜLKİYYƏT	172
TİPİK QURAŞDIRMA	163	TORPAQŞÜNASLIĞIN BEYNƏLXALQ İTTİFAQI (İUSS)	172
TİPİK TƏHLİL.....	163	TOTALİZATOR	172
TİTUL	163	TOVALOP SAZİŞİ	172
TİTUL SİĞORTASI	163	TÖHFƏ	173
TOBİN (TOBIN) CEYMS	164	TÖRƏMƏ BANK	173
TODARO MODELİ	165	TÖRƏMƏ CƏMİYYƏT	173
TOXUMUN KEYFİYYƏTİNƏ NƏZARƏT ÜZRƏ BEYNƏLXALQ ASSOSİASİYA (İSFA).....	165	TÖRƏMƏ GƏLİR.....	173
TOXUNULMAZ ƏMANƏTLƏR	165	TÖRƏMƏ GƏLİRİ	173
TOKİO RAUNDU	166	TÖRƏMƏ QIYMƏTLİ KAĞIZLARI	173
TOLLİNQ	166	TÖRƏMƏ TƏLƏB	173
TOM-NEKST”	166	TÖRƏMƏ TƏSƏRRÜFAT CƏMİYYƏTİ	173
TONTİNA	166	TÖVSİYƏ EDİLƏN ALICILAR	173
TOPDANSATIŞ ANBARLARINDAKI EHTİYAT- LAR	166	TRAFİK.....	173
TOPLU MALİYYƏ BALANSI	166	TRAKTASIYA	173
TORQLARIN ORTA SUTKALIQ HƏCMİ	166	TRAMVAY BONLARI	173
TORPAĞA TƏLƏBAT	166	TRANSAKSİYA MƏSRƏFLƏRİ	174
TORPAĞIN İCARƏ HAQQI	167	TRANSAKSİYALI TƏLƏB NƏZƏRİYYƏLƏRİ	174
TORPAĞIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	167	TRANSFERLƏR (ƏVƏZSİZ KÖÇÜRMƏLƏR) TRANSFER	174
TORPAĞIN MƏHSULDARLIĞI VƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFI ÜZRƏ BEYNƏL- XALQ MƏRKƏZ (İFDC).....	168	TRANSFER-AGENT	174
TORPAĞIN MONİTORİNGİ	168	TRANSFER QIYMƏT	174
TORPAQ AUKSİONU	168	TRANSFER RİSKİ	174
TORPAQ BANKI	171	TRANSFORMASIYA OLUNAN LİDERLƏR	175
TORPAQ BAZARI	171	TRANSMİLLİ BANK	175
		TRANSMİLLİ KORPORASIYA (TMK)	177
		TRANSAKSİON MƏSRƏFLƏR.....	183
		TRANSAKSİON RƏHBƏRLƏR	183
		TRANSLYASIYA RİSKİ.....	183
		TRANSŞİPMENT	183
		TRANŞ	183
		TRANŞA	183

VAXT NORMASI	266	EDİLMƏSİNDƏ SİĞORTALANMA	284
VAXTA QƏNAƏT QANUNU	267	VALYUTA MƏZƏNNƏSİ	284
VAXTI UZADILMIŞ KREDİT	267	VALYUTA MÖHTƏKİRLİYİ	284
VAXTI UZADILMIŞ RENTA	268	VALYUTA MÜDAXİLƏSİ	287
VAXTINDAN ƏVVƏL AYLIQ ÖDƏNİŞ DƏRƏCƏSİ.....	268	VALYUTA NƏZARƏTİ	287
VAXTINDAN ƏVVƏL İNFLYASİYA	268	VALYUTA OPSİONU	287
VAXTINDAN ƏVVƏL ÖDƏMƏLƏR ƏYRİSİ 100% PSA	268	VALYUTA PARİTETİ	287
VAQNER QANUNU	268	VALYUTA RİSKLƏRİ	287
VALİDEYNLƏRİNİ İTİRMİŞ VƏ VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLAR ÜÇÜN MÜƏSSİSƏLƏR.....	268	VALYUTA SAZIŞLƏRİ	288
VALİDEYNLƏRİNİ İTİRMİŞ VƏ VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQ- LARIN TAM DÖVLƏT TƏMİNATI.....	269	VALYUTA SƏBƏTİ	288
VALOR SİĞORTALAMA	269	VALYUTA SƏBƏTİ ÜZRƏ XARİCİ BORCLAR ...	289
VALRAS (WALRAS) MARİ ESPRİ LEON	269	VALYUTA SƏRVƏTLƏRİ	290
VALRAS AUKSİONERİ.....	269	VALYUTA SİSTEMİ	290
VALRAS QANUNU	269	VALYUTA SİYASƏTİ	294
VALRASIN TƏNLİKLƏR SİSTEMİ	269	VALYUTA SVOP ƏMƏLİYYATI.....	285
VALYUTA	271	VALYUTA TƏNZİMLƏNMƏSİ	285
VALYUTA AUKSİONU	272	VALYUTA VƏ QİYMƏTLİ KAĞIZLAR (MALİYYƏ) BAZARI	285
VALYUTA AYIRMALARI	275	VALYUTALAŞMAMIŞ POLİS	285
VALYUTA BƏYANNAMƏSİ	275	VALYUTALAŞMIŞ POLİS	285
VALYUTA BİRJASI	275	VALYUTASIZ MÜBADİLƏ.....	285
VALYUTA BLOKADASI	279	VARİSİ OLMAYAN VƏFAT EDƏNİN ƏMANƏTİ	285
VALYUTA DEMPİNQİ	279	VARQA YEVGENİY SAMUİLOVİÇ	285
VALYUTA DƏHLİZİ	279	VARRANT	296
VALYUTA DƏYƏRLƏRİ	279	VARRANT, “AVROXƏZİNƏDARLIQ”.....	296
VALYUTA EHTİYATLARININ DİVERSİFİKA- SİYASI	280	VARRANT, DOK.....	296
VALYUTA ƏMƏLİYYATLARI.....	280	VARRANT, İMZALI.....	297
VALYUTA ƏMSALI	280	VARRANT, MÜDDƏTSİZ.....	297
VALYUTA FYUÇERSİ.....	280	VARRANT, “PƏNCƏRƏ”	297
VALYUTA İNTERVENSİYASI	280	VARRANT, REİNVESTİSİYALI	297
VALYUTA İSTİQRAZLARI	280	VARRANT, VALYUTA.....	297
VALYUTA İTTİFAQI	280	VARRANT, “ZƏRƏRSİZ”.....	297
VALYUTA KOMPENSASİYASI MƏBLƏĞLƏRİ ...	280	VASİTƏÇİLƏR	297
VALYUTA KOTİROVKASI	280	VASİTƏÇİLƏR BAZARI	297
VALYUTA QANUNVERİCİLİYİ.....	283	VASİTƏÇİLİK QAYDASINDA AKSEPT	297
VALYUTA QİYMƏTLİLƏRİ	283	VASİTƏÇİNİN DEQRESSİV MÜKAFATLAN- DIRILMASI.....	297
VALYUTA MƏHDUDİYYƏTLƏRİ	284	VASİTƏLİ TƏCRÜBƏ	297
VALYUTA MƏZƏNNƏLƏRİNİN TƏRƏDDÜD		VAUÇER	297
		VEBER ALFRED.....	298
		VEBER MAKS.....	298
		VEBLEN PARADOKSU (EFFEKTİ)	299
		VEKSEL	299
		VEKSEL, ADI	300

VEKSEL AKSEPTİ	300	VEKSEL, TƏLƏB OLUNANA QƏDƏR.....	305
VEKSEL AUKSİONU	301	VEKSEL TƏNƏZZÜLÜ.....	305
VEKSEL, BLANKLI	301	VEKSEL, ÜNVANLI	305
VEKSEL, BODMEREYLİ.....	301	VEKSEL, VALYUTA.....	305
VEKSEL BÖRCU	301	VEKSEL YARMARKALARI	306
VEKSEL BROKERİ	301	VEKSEL, YERLİ	306
VEKSEL, DEPOZİTƏ QOYULMUŞ.....	301	VEKSEL, ZƏMANƏTLİ	306
VEKSEL DÖVRİYYƏSİ.....	301	VEKSELLƏR, ƏMTƏƏ ÜÇÜN.....	306
VEKSEL, ENDİRİMLƏ ALINMIŞ.....	302	VEKSELLƏRİN UÇOTU	306
VEKSEL, ETİRAZ EDİLMİŞ	302	VEKSEL-PRIMA	307
VEKSEL GÖZƏLLİYİ	302	VEKSELVERƏN	307
VEKSEL HÜQUQU.....	302	VELFER	307
VEKSEL, XARİCİ	303	VENÇUR BANK	307
VEKSEL, İNDOSSİR EDİLMİŞ	303	VENÇUR FİRMASI	307
VEKSEL, İNDOSSAMENTSİZ	303	VENÇUR KAPİTAL	308
VEKSEL, İNKASSASIYA.....	303	VENÇUR MALİYYƏLƏŞDİRMƏSİ	308
VEKSEL, İNKASSO ÜÇÜN	303	VERBAL MÜQAVİLƏ	309
VEKSEL İNTİZAMI.....	303	VERDİYEV ƏHMƏD ÇOBAN OĞLU	309
VEKSEL, İPOTEKA ÜÇÜN.....	303	VERGİ	310
VEKSEL KİTABÇASI	303	VERGİ ÖDƏYİCİSİNİN, ALICININ, SİFARİŞCİNİN	
VEKSEL, KLOUZLAŞDIRILMIŞ	303	VƏ YA HƏR HANSI ŞƏXSİN ADI	310
VEKSEL, KOMMERSİYA	303	VERGİ AGENTİ	310
VEKSEL, KOMPLEKTDƏ	303	VERGİ CƏNNƏTİ.....	310
VEKSEL KREDİTİ	303	VERGİ ÇƏTİRİ.....	310
VEKSEL KURSU	303	VERGİ ÇIXILMAQLA FAİZ DƏRƏCƏSİ.....	310
VEKSEL “QISA”	303	VERGİ FƏRQİ.....	310
VEKSEL, QISAMÜDDƏTLİ	304	VERGİ GÜZƏŞTLƏRİ	310
VEKSEL, MƏHSUL.....	304	VERGİ HÜQUQ NÖRMASI.....	315
VEKSEL MÜDDƏTİ	304	VERGİ HÜQUQU.....	315
VEKSEL, MÜƏYYƏN EDİLMİŞ MÜDDƏTƏ	304	VERGİ XƏRCLƏRİ.....	315
VEKSEL, NƏZƏRƏ ALINMIŞ.....	304	VERGİ QANUNVERİCİLİYİ	315
VEKSEL NİŞANI	304	VERGİ LİMANLARI.....	315
VEKSEL, ÖDƏNMƏSİ ETİRAZ OLUNMUŞ	304	VERGİ MƏCƏLLƏSİ	315
VEKSEL PORTFELİ.....	304	VERGİ MƏQSƏDLƏRİ ÜÇÜN QARŞILIQI	
VEKSEL REKVİZİTLƏRİ	304	316SURƏTDƏ ASILI OLAN ŞƏXSLƏR	316
VEKSEL REQRESSİ	305	VERGİ NƏZARƏTİ	316
VEKSEL SAXLAYAN	305	VERGİ ÖDƏNİLƏNƏ QƏDƏR FAİZ DƏRƏCƏSİ.....	316
VEKSEL, SAXTA	305	VERGİ ÖDƏYİCİSİ	316
VEKSEL, SƏNƏDLƏŞDİRİLMİŞ.....	305	VERGİ PLANLAŞDIRMASI	316
VEKSEL, SƏNƏDSİZ	305	VERGİ SANKSİYASI	316
VEKSEL, SƏRƏNCAMLA ÖDƏNİLƏN	305	VERGİ SERTİFİKATI	316
VEKSEL, TERSİYA.....	305	VERGİ SİSTEMİ	316
VEKSEL, TƏCİLİ.....	305	VERGİ SİSTEMİNDƏ ELEKTRON XİDMƏT.....	316
VEKSEL TƏDAVÜLÜ	395	VERGİ SİYASƏTİ	325

VERGİ SPREDİ	326	VİTRİN.....	337
VERGİ TƏTİLLƏRİ	326	VİTTE SERGEY YULİYEVİÇ	337
VERGİ YÜKÜ.....	326	VİZER QANUNU	338
VERGİLƏR	329	VOSTRO HESABLARI.....	338
VERGİLƏRİN İNDEKSASİYASI.....	329	WWW (WORLD WİDE WEV)	338
VERGİ TUTULAN VAHİD.....	329		
VERGİTUTMA BAZASI	329	Y	
VERGİTUTMA MƏQSƏDLƏRİ ÜÇÜN		YAQUBOV SAKİT MƏMMƏDİ OĞLU	339
DİVİDEND.....	329	YALANÇI SAHİBKARLIQ	339
VERGİTUTMA OBYEKTİ	331	YAN TƏSİR	339
VERGİTUTMA VAHİDİ	332	YANACAQ SƏNAYESİ	339
VERİFİKASIYA	332	YANACAQ-ENERJİ KOMPLEKSİ.....	339
VERİMİN AZALMASI QANUNU		“YANAN” PULLAR	339
VƏ FAİZLƏR.....	332	YANĞINDAN VƏ DİGƏR KORTƏBİİ	
VƏKALƏTLİ ƏMANƏT BANKI	332	HADİSƏLƏRDƏN SİĞORTALANMA	341
VƏLİYEV TEYMUR SÜLEYMAN OĞLU	333	YANĞINDAN VƏ TƏBİİ FƏLAKƏTLƏRDƏN	
VƏLİYEV DÜNYAMALI ƏMİR OĞLU.....	333	SİĞORTALANMA	344
VƏLİYEV VİLAYƏT MƏMMƏD OĞLU	334	“YANILMALAR” NƏZƏRİYYƏSİ.....	344
VƏRƏSƏSİZ ƏMANƏT	334	YANLIŞ MALİYYƏ HESABATLARI	344
VƏTƏNDAŞIN İŞƏDÜZƏLMƏ HÜQUQU	334	YAPON İQTİSADİ MODELİ.....	344
VƏTƏNDAŞLARA MƏXSUS TİKİLİLƏRİN		YARARLILIQ MÜDDƏTİ	351
SİĞORTALANMASI	334	YARDARLIQ	351
VƏTƏNDAŞLARIN GƏLİRİ	334	YARMARKA	351
VƏZİFƏ	334	YARYOMENKO YURİY VASİLYEVİÇ	353
VƏZİFƏ MAAŞI.....	334	YAŞ AKKUMULYASIYASI	353
VƏZİFƏ TƏLİMATI	334	YAŞAYIŞ MİNİMUMU	353
VƏZİFƏLİ ŞƏXS	335	YAŞAYIŞ MİNİMUMU BÜDCƏSİ	354
VİDEO KONFRANSLAR	335	YAŞAYIŞ MİNİMUMUNU MÜƏYYƏN EDƏN	
VİKRI (VİCKREY) UİLYAM SPENSER	335	ƏMƏK HAQQI	354
VİKSELEM MODELİ	335	YAŞIL KART	354
VİKSEL KNUT.....	336	YAŞIL KART SİSTEMİ	355
VİNDİKASIYA İDDİASI	336	YAŞIL KARTLAR SİSTEMİ ÜZRƏ AVTOMOBİL	
VİP.....	336	NƏQLİYYATININ VƏ AVTONƏQLİYYAT	
VİREMENT.....	336	MƏSULİYYƏTİNİN SİĞORTASI	355
VİRTUALLIQ	336	YATAQLARIN KƏŞFİ VƏ NEFT VƏ QAZIN	
VİRTUAL BİRJA.....	337	HASİLATI İLƏ ƏLAQƏDAR RİSKLƏRİN	
VİRTUAL KOLLEKTİV	337	SİĞORTALANMASI	355
VİRTUAL KORPORASIYA	337	YAZIÇILARIN SİĞORTALANMASI	355
VİRTUAL MAŞIN	337	YEM BALANSI.....	355
VİRTUAL RESURS.....	337	YENİ AGENTLƏR	355
VİRTUAL TƏŞKİLAT	337	YENİ İQTİSADİ PARADİQMA	355
VİRTUAL ŞİRKƏT.....	337	YENİ İQTİSADİ SİYASƏT	356
VİRTUAL YADDAŞ	337	YENİ KEYNSÇİLİK.....	356
VİRULENTLİK.....	337	YENİ KEYNSÇİLİK NƏZƏRİYYƏSİ	357

ZƏFƏRAN	377	ZƏRƏRİN BÖLÜŞDÜRÜLDÜYÜ YENİDƏN-	
ZƏHMƏT	380	SIĞORTA ZƏRƏRİN EKSSIDENTİ	389
ZƏHMƏT ÇƏKMƏK	380	ZƏRƏRİN EKSSIDENTİ MÜQAVİLƏSİ	389
ZƏHMƏT HAQQI	380	ZƏRƏRİN ƏMLAKA YÖNƏLDİLMƏSİ,	
ZƏHMƏTLİ	380	ÇEVRİLMƏSİ	389
ZƏHMƏTSEVƏRLİK	380	ZƏRƏRİN HESABLANMASI	389
ZƏHMƏTSİZ	380	ZƏRƏRİN MİNİMALLAŞMASI HALI	389
ZƏKA	380	ZƏRƏRİN ÖDƏNİLMƏSİ ÜZRƏ İDDİA	389
ZƏLALƏT.....	380	ZƏRƏRLƏR	389
ZƏLALƏT ÇƏKMƏK	380	ZƏRƏRLƏR DEPOSU	390
ZƏLZƏLƏ	380	ZƏRƏRLƏRİN LƏĞVİ	390
ZƏMANƏT	385	ZƏRƏRLİ.....	390
ZƏMANƏT BANKI		ZƏRƏRLİLİK	390
ZƏMANƏT FONDU		ZƏRƏRLİLİYİN EKSSIDENTİ	390
ZƏMANƏT MƏKTUBU	386	ZƏRƏRSİZ.....	390
ZƏMANƏT MÜDDƏTİ	387	ZƏRƏRSİZLƏŞDİRİLMİŞ	390
ZƏMANƏTÇİ	387	ZƏRƏRSİZLƏŞDİRMƏK.....	390
ZƏMANƏTKAR.....	387	ZƏRƏRSİZLİYİN TƏHLİLİ	390
ZƏMANƏTLİ ARTIM SÜRƏTİ	387	ZƏRGƏRLİK	390
ZƏMANƏTLİ ÇEK	387	ZƏRGƏROV ƏBDÜLQAFUR ƏMİNULLA	
ZƏMANƏTLİ DEPOZİT	387	OĞLU	395
ZƏMANƏTLİ ÖHDƏLİKLƏRƏ ƏSASLANAN		ZƏRURİ ƏMƏK	398
ANDERRAYTINQ	387	ZƏRURİ İŞ VAXTI.....	398
ZƏMANƏTLİ SIĞORTA	387	ZƏRURİ MƏHSUL	398
ZƏMANƏTLİ SIĞORTALANMIŞ OLMAQ		ZƏRURİ MÜXTƏLİFLİK QANUNU.....	398
İMKANI	387	ZİBİL	398
ZƏRBƏ ARDINCA ZƏRBƏ	387	ZİQİYMƏT	398
ZƏRƏR	387	ZİLLƏT	398
ZƏRƏRÇƏKMİŞ	389	ZİNƏTÇİLİK.....	399
ZƏRƏR ÇƏKMƏK.....	389	ZİYAN	399
ZƏRƏR GƏTİRMƏK.....	389	ZİYANXOR.....	399
ZƏRƏR VERMƏK	389	ZİYANKAR.....	399
ZƏRƏR VURMAQ.....	389	ZİYANLI	399
ZƏRƏR VURULMA YERİNİN QANUNU	389	ZİYANLIQ.....	399
ZƏRƏRƏ DÜŞMƏK	389	ZOMBART (SOMBART) VERNER	399

**MƏQALƏLƏRİN MƏTNİNDƏ RAST
GƏLİNƏN ABREVIATURANIN SİYAHISI**

AB – Avropa Birliyi
 ABB – Azərbaycan Beynəlxalq Bankı
 ABƏŞ – Azərbaycan Birləşmiş Əməliyyat Şirkəti
 ABŞ – Amerika Birləşmiş Ştatları
 ADNƏF – Azərbaycan Dövlət Neft Fondu
 ADU – Azərbaycan Dövlət Universiteti
 AES – Atom Elektrik Stansiyası
 Aİ – Avropa İttifaqı
 AİB – Avropa İqtisadi Birliyi
 AİK – Avropa İqtisadi Komissiyası
 AİF – Asiya İnkişaf Fondu
 AİS – Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi
 AİZ – Azad İqtisadi Zona
 AMEA – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
 ARDNŞ – Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti
 ASC – Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
 ASEAN – Cənub-Şərqi Asiya Millətlər Assosiasiyası
 ASB – Aqrar-Sənaye Bankı
 ASK – Aqrar-Sənaye Kompleksi
 AŞ – Avropa Şurası
 ATİ – Avropa Tədiyə İttifaqı
 AVS – Avropa Valyuta Sistemi
 AYİB – Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
 AzXTİ – Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutu
 BƏT – Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
 BHB – Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı
 BİA – Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası
 BİA – Beynəlxalq İqtisadi Assosiasiya
 BİB – Beynəlxalq İnvestisiya Bankı
 BİM – Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər
 BİT – Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar
 BMK – Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası
 BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
 BSB – Beynəlxalq Sənaye Bankı
 BTC – Bakı-Tbilisi-Ceyhan
 BTP – Beynəlxalq Ticarət Palatası
 BTS – Beynəlxalq Ticarət Sazişi
 BTT – Beynəlxalq Ticarət Tarifi

BVF – Beynəlxalq Valyuta Fondu
BYİB – Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
ÇİF – Çek İnvestisiya Fondu
DB – Dünya Bankı
DSMF – Dövdət Sosial Müdafiə Fondu
EİB – Elm-İstehsalat Birliyi
ETİ – Elmi-Tədqiqat İşləri
ETİ – Elmi -Texniki İnqilab
ETT – Elmi -Texniki Tərəqqi
ETTKİ – Elmi-Tədqiqat və Təcrübə-Konstruktor İşləri
ƏDV – Əlavə Dəyər Vergisi
ƏET – Əməyin Elmi Təşkili
ƏİBK – Əsas İxrac Boru Kəməri
ƏİF – Əsas İstehsal Fondları
FAO – BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı
FES – Federal Ehtiyat Sistemi (ABŞ)
FTK – Federal Ticarət Komissiyası
HSK – Hərbi-Sənaye Kompleksi
XİZ – Xüsusi İqtisadi Zona
XMG – Xalis Milli Gəlir
XMM – Xalis Milli Məhsul
İİB – İslam İnkişaf Bankı
İƏİT – İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
İKT – İslam Konfransı Təşkilatı
İQS – İstehlak Qiymətləri Səbəti
İTÇA – İnvestisiya Təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentlik
KİV – Kütləvi İnformasiya Vasitələri
QATT – Tarif və Ticarət üzrə Baş Saziş
QKT – Qeyri-Kommersiya Təşkilatları
MAQATE – Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik
MDB – Müstəqil Dövlətlər Birliyi
MHS – Milli Hesablar Sistemi
MG – Milli Gəlir
MİRİ – Mərkəzi İqtisadi-Riyaziyyat İnstitutu
MİM – Məcmu İctimai Məhsul
MMC – Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət
MTK – Mənzil-Tikinti Kooperativi
NAFTA – Azad Ticarət Haqqında Şimali Amerika Sazişi
QSC – Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti
SDR – Xüsusi Borcalma Hüququ
SDV – Sərbəst Dönərli Valyuta

SİF – Dəyər, Sığorta, Fraxt
SKMF – Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu
TMK – Trans-Milli Korporasiya
TSP – Ticarət Sənaye Palatası
ÜDM – Ümumi Daxili Məhsul
ÜMG – Ümumi Milli Gəlir
UMM – Ümumi Milli Məhsul
ÜTT – Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
YEK – Yanacaq Enerji Kompleksi
YUNESKO – BMT-nin Elm, təhsil və Mədəniyyət Məsələləri üzrə Təşkilatı
YUNİDO – BMT-nin Sənayenin İnkişafı üzrə Təşkilatı
YUNKTAD – BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Təşkilatı

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

- “Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (14 iyun 2005-ci il).
- “Aqrar islahatların əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (18 fevral 1995-ci il).
- “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 1993-cü il).
- “Atçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (27 fevral 2007-ci il).
- “Aqrar sahədə dövlət lizinq şirkətlərinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə əlavə dəstək verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (21 iyul 2009-cu il)
- “Azərbaycan Respublikasında heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (24 fevral 2011-ci il).
- “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 sentyabr, 1994-cü il).
- “Çayçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 dekabr 2002-ci il).
- “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 yanvar 2004-cü il).
- “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (25 dekabr 2009-cu il).
- “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2 iyul 2002-ci il).
- “Dövlət Əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 may, 2000-ci il).
- “Dövlət borcu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (22 may 2007-ci il).
- “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (22 may 2007-ci il).
- “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (13 iyun 2008-ci il).
- “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (29 dekabr, 2006-cı il).
- “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (7 fevral 2006-cı il).
- “Əmtəə birjası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (25 may 1994-cü il).
- “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (12 iyun 1998-ci il).
- “Girov haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (15 iyul 1994-cü il, müvafiq bəndlər).
- “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (20 iyun 1996-cı il).
- “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2 iyun 1995-ci il).
- “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (15 yanvar 1992-ci il, 57 saylı; 7 aprel 1992-ci il tarixli, 97 saylı; 5 noyabr 1996-cı il tarixli, 188-IQD sayılı dəyişikliklər və əlavələrlə).
- “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (14 aprel 2009-cu il).
- “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (13 yanvar 1995-ci il).
- “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (24 iyun 2011-ci il).
- “İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (26 oktyabr 2004-cü il).
- “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (15 aprel 2005-ci il).

- İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (19 sentyabr 1995-ci il).
- “Kənd təsərrüfatı müəssisələrində əmlakın bölünməsi və onun bir hissəsinin bələdiyyə mülkiyyətinə verilməsi qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı (10 yanvar 1997-ci il).
- “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (18 iyun 2002-ci il);
- “Kredit İttifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan (2 may 2000-ci il).
- “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 iyun 1999-cu il).
- “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (13 yanvar 2004-cü il).
- “Müəssisələrin və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (24 dekabr 1996-cı il).
- “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (29 iyun 2004-cü il).
- “Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (10 dekabr 2004-cü il).
- “Nəqliyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (11 iyun 1999-cu il).
- “Özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinin, aqrar islahatı nəticəsində ləğv olunmuş və işğal altında olan rayonların təsərrüfat subyektlərinin borcları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (24 oktyabr 2000-ci il).
- “Reklam haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (3 oktyabr 1997-ci il).
- “Rəsmi statistika haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (18 fevral 1994-cü il).
- “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (15 dekabr 1992-ci il).
- “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (25 dekabr 2007-ci il).
- “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (7 fevral 2006-cı il).
- “Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (18 fevral 1997-ci il).
- “Standartlaşdırma haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 aprel 1996-cı il).
- “Torpaq islahatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 iyul 1996-cı il).
- “Taxıl haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 iyun 2000-ci il).
- “Valyuta tənzimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (21 oktyabr 1994-cü il).
- “Qloballaşma prosesində Qafqaz və Orta Asiya” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları, Bakı, 2003, 322 s.
- Abbasov Ə.M., Bağırov M.M., Bağırov D.A., Pürhəni S.H. İqtisadi terminlər lüğəti, İki cild, Bakı, “Nurlan”, 2005, 545 s.
- Abbasov İ.D. Ərzaq təhlükəsizliyi və kənd təsərrüfatının prioritet istiqamətləri Bakı, Elm və təhsil, 2011, 640 s.
- Abbasov İ.M. Auditin nəzəri və praktiki problemləri (monoqrafiya) Bakı, “Elm”, 1998.
- Alyev İ.H., Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri. Bakı, “Elm” 2006, 380 s.
- Allahverdiyev M.M. Azərbaycanda işçi qüvvəsinin təkrar istehsalının bəzi məsələləri Bakı, 1966, 217 s.
- Allahverdiyev M.M. Məhsuldar və qeyri-məhsuldar əmək Bakı, 1967, 151 s.

- Allahverdiyev M.M. Təsərrüfat mexanizmi və iqtisadi səmərəlilik. Bakı, 1981, 64 s.
- Atakişiyev M.C. Azərbaycanın müasir iqtisadi inkişaf strategiyası: Keçid iqtisadiyyatından modernləşməyə, Bakı, 2010, 599 s.
- Atakişiyev M.C. Yeni neft siyasəti və Azərbaycanda iqtisadi inkişaf. Bakı, Aspoliqraf, 2007, 383 s.
- Ataşov B.X. Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri. Bakı, 2005, 336 s.
- Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti Dörd cildə, AME-nin müxbir üzvü, f.e.d., professor Əliheydər Orucovun rəhbərliyi və ümumi redaktəsi ilə Bakı, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2006.
- İqtisadiyyat terminləri lüğəti (Azərbaycan Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu) Bakı, “Elm”, 1994, 375 s.
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası İki cildə. Bakı, “Lider” nəşriyyatı, 2006.
- Azərbaycan XXI əsrin astanasında / Respublika elmi konfransının materialları / Baş elmi redaktoru akad. Z. Səmədzadə. Bakı, - 3 cildə, c.1 - 845 səh., (1997); c.2 - 705 səh. (1998); c.3 - 750 səh. (1998).
- Azərbaycan iqtisadçıları. Bakı, 2008, 154 s.
- Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri. Baş elmi redaktoru akad. Z.Səmədzadə. Bakı, 2010, 982 s.
- Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Azərbaycan Redaksiya heyətinin sədri İlham Heydər oğlu Əliyev. Bakı. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Elmi Mərkəzi, 2007, 883 s.
- Azərbaycan nefti. Bakı, 2010, 352 s.
- Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu. İllik hesabat, 2011, Bakı, 2012, 72 s.
- Azərbaycan Respublikası. 1991-2001. XXI-YNE, Bakı, 2001, 280 s.
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Sosial sığorta qanunvericilik və normativ sənədlər. Bakı, 2007, 266 s.
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (27 noyabr 1995-ci il), Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin nəşri, Bakı, 2009.
- Azərbaycan Respublikasının konstruktiv coğrafiyası. Azərbaycan Elmlər Akademiyası Coğrafiya İnstitutu, Bakı, Elm, 1996, 264 s.
- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, üçüncü çağırış. Bakı, 2009, 154 s.
- Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (1 sentyabr 2000-ci il). Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı”, 2004, 296 s.
- Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat qanunvericiliyi, Bakı: “Çaşıoğlu” 2005, 818 s.
- Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (11 iyul 2000-ci il), Bakı: “Hüquq Ədəbiyyatı”, 2006, 270 s.
- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, I-X cildlər.
- Azərbaycan SSR xalq təsərrüfatı Böyük Vətən müharibəsi illərində. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı, 1985, 186 s.
- Azərbaycan SSR-in iqtisadi müstəqilliyi, onun təsərrüfat hesabına və özünümaliyyətləşdirməyə keçməsi konsepsiyası. Bakı, 1989, 76 s.
- Azərbaycanın milli audit standartları / prof. V.Novruzovun ümumi rəhbərliyi altında hazırlanmışdır. Bakı, 2003, 337 s.

- Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2000-2008-ci illər. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, "Səda", 2000-2008.
- Babaxanov N.A., Paşayev N.Ə. Təbii fəlakətlərin iqtisadi və sosial-coğrafi öyrənilməsi. Bakı, "Elm" 2004.
- Böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığın rolu. Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Bakı, 2009, 474 s.
- Cəvahirəl N. Ümumdünya tarixinə nəzər. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 344 s.
- Əbdülsəlimzadə Q.Y. Müstəqil Azərbaycanın iqtisadi-sosial inkişaf problemləri. Bakı, 2003, 273 s.
- Əbdürrəhmanov B.E. Ət-süd məhsulları istehsalının artırılması ehtiyatları. Bakı, 1962, 56 s.
- Əfəndiyev M.M. Azərbaycanda üzümçülük. Bakı, 1972.
- Əfəndiyev V. Urbanizasiya və Azərbaycanın şəhər yaşayış məskənləri. Bakı, 2002, 395 s.
- Əhmədov İ.V. Kənd təsərrüfatının idarə edilməsi. Bakı, 2006, 473 s.
- Əhmədov M.A. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı, Azərneşr, 2003, 520 s.
- Ələkbərov Ə.H., Vəliyev M.Ə., Məmmədov S.M. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı, "Çaşıoğlu", 2010, 652 s.
- Ələsgərov A.K. Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları və problemləri. Bakı, 1998, 498 s.
- Əlirzayev Ə.Q. İqtisadiyyat: düşüncələr, baxışlar. Bakı, 2010, 466 s.
- Əliyev A.Ə., Şəkərləyev A.Ş. Bazar iqtisadiyyatına keçid. Dövlətin iqtisadi siyasəti(monoqrafiya). Bakı, "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2002, 440 s.
- Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. № 1-38, Bakı, Azərneşr
- Əliyev T.N. Ekoloji menecment. Bakı, 2006, 453 s.
- Əliyev T.N. Menecmentin iqtisadi və təşkilati mexanizmi. Bakı, 1996, 182 s.
- Gənciyev G.Ə. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər: müasir vəziyyət və inkişaf problemləri. Bakı, Elm, 2005, 260 s.
- Hacızadə E.M. Azərbaycanın təbii qaz potensialı: reallıqlar və virtual cizgilər. Bakı, Elm, 2001, 186s.
- Hacızadə E.M. Neftqazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli, Bakı: Elm, 2002, 472 s.
- Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı, Elm, 2006, 509 s.
- Həsənov R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı, 1998.
- Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı", 2002, 410 s.
- Hüseynov T.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Bakı, "Azərneşr", 2005. 560 s.
- Xəlilov H.A. Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qloballaşma amilləri. Bakı, "Adiloğlu", 2001, 175 s.
- Xəlilov H.A. Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və modernləşdirmə şəraiti. Bakı, 2005.
- Xəzər nefti. Azərbaycanın strategiyası. Regionun gələcəyi. Bakı, 2006, 204 s.
- Xocalı – XX əsrin soyqırımı. Bakı, 2012, 132 s.
- İbrahimov İ.H. Regionlarda sahibkarlığın inkişaf meyilləri və xüsusiyyətləri. Bakı, "Səda", 2007, 296 s.
- İbrahimov İ.H. Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri. Bakı, 2010, 247 s.

- İlham Əliyev. İnkişaf məqsədimizdir. № 1-8, Bakı, Azərənəşr, 2009.
- İlham Əliyevin prezidentlik fəaliyyətinin xronikası: rəsmi qəbul və səfərlərin icmalı (2000-2008-ci illər).
- Kazımlı X.H. Qiymətləndirmənin əsasları. Bakı, 2008, 430 c.
- Kəlbəyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Bakı, 2005, 467 s.
- Kərimov Q.O. Azad və xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması, fəaliyyəti və inkişaf problemləri (namizədlik dissertasiyası). Bakı, 1997.
- Q.P.Juravlyovanın ümumi elmi redaktəsi ilə. İqtisadi nəzəriyyə, Makroiqtisadiyyat – 1, 2, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində tərcümə olunmuşdur. Moskva. “Daşkov və K⁰”, 2008, 871 s.
- Q.P.Juravlyovanın ümumi elmi redaktəsi ilə, İqtisadi nəzəriyyə, Mikroiqtisadiyyat – 1, 2, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində tərcümə olunmuşdur, Moskva: “Daşkov və K⁰”, 2009, 922 s.
- Qasımov S.M. Dənizdə neft və qazçıxarma sənayesində idarəetmə uçotunun təşkili problemləri və tətbiqi istiqamətləri. Bakı, Maarif, 2002, 144 s.
- Qasımov S.M. Neft və qazçıxarma sənayesində idarəetmə uçotu və iqtisadi təhlil problemləri. Bakı, Adiloğlu, 2008, 276 s.
- Quliyev T.Ə. Əməyin sosiologiyası. Bakı, “Maarif”, 1998, 336 s.
- Qurani-Kərim. Z.M.Bünyadov və V.M.Məmmədəliyevin tərcüməsi. Bakı, 2006, 479 s.
- Mahmudov Ə.Ə. Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri. Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, Bakı, “İndiqo” poliqrafiya şirkəti, 2008, 912 s.
- Mahmudov Ə.Ə. SSRİ-də 1991-2000-ci illərdə (beşilliklər üzrə) elmi-texniki tərəqqinin kompleks proqramı. Regional bölmənin konsepsiyası. Azərbaycan SSR-də elmi-texniki tərəqqinin kompleks proqramı”. SSRİ EA, SSRİ Dövlət Elm və Texnika Komitəsi. Moskva, 1986, 45 s.
- Manafov Q.N. Sahibkarlığın nəzəri və praktiki məsələləri. Bakı, 1997.
- Mehdiyev R.Ə. XXI əsrdə dövlətçilik. Bakı, 2003.
- Mehdiyev R.Ə. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar //Azərbaycan, 2006, 578 s.
- Mehdiyev R.Ə. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar, Bakı, 2006, 583 s.
- Mehdiyev R.Ə. Yeni siyasət: inkişafa doğru. 2 cild, Bakı, 2008.
- Mehdiyev R.Ə. İlham Əliyev iqtibaslar və təhlil. Bakı, “Azərbaycan nəşriyyatı” 2006, 328 s.
- Meybullayev H.X. İslam iqtisadiyyatı, Bakı, “Ünsiyyət” nəşriyyatı, 2001, 666 s.
- Meybullayev M.H. Makroiqtisadiyyata giriş. Bakı, 2011, 480 s.
- Meybullayev M.H. Mikroiqtisadiyyata giriş. Bakı, 2010, 396 s.
- Mədətov M.A. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və daxili bazarın qorunması. Bakı, 2008, 147 s.
- Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəyev Y.A. Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları. Bakı, “Ozan”, 2001, s. 416.
- Məmmədov Q.Ş. Azərbaycanın torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadənin sosial-iqtisadi və ekoloji əsasları. Bakı, 2007, 854 s.
- Məmmədov Z.S. İqtisadi inkişafın nəqliyyat faktoru. Bakı, 2003.
- Məmmədov Z.S. Regionların iqtisadi inkişaf problemləri (1995-2001-ci illər), 1-ci kitab (elmi red. Akademik Z.Səmədžadə). Bakı, 2007, 465 s.

- Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsil tarixi - 1, 2, 3, Bakı, "Təhsil", 2011.
- Muradov Ş.M. Azərbaycan Respublikası əhalisinin dinamikası və quruluşu: əsas demoqrafik və etnodemoqrafik dəyişikliklər (1897-2007-ci illər). Bakı, "Elm", 2008, 236 s.
- Musayev A.F. Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr. Bakı, "Təfəkkür" nəşriyyatı, 2002, 324 s.
- Musayev A.F. Qiymətli kağızlar bazarı. Bakı, "Səda", 1999, 324 s.
- Musayev A.F. Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı, "Elm", 2004, 792 s.
- Musayev M.Ə. XIX əsrdə Bakı şəhərinin ticarəti. Bakı, 1972, 94 s.
- Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili. Bakı, 2011, 312 s.
- Nadirov A.A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, 2001, 450 s.
- Nəbiyev N.Ə. İqtisadiyyat, cəmiyyət və ekoloji mühit, Bakı, 2000, 696 s.
- Niftullayev V.M. Sahibkarlığın əsasları, Bakı, 2002, 620 s.
- Nobellər və Bakı nefti. Bakı, 2009, 188 s.
- Novruzov V.T. Daxili audit. Bakı, 2002, 112 s.
- Nuriyev Ə.X. Regional siyasət və idarəetmənin əsasları, Bakı: "Elm" 2007, 427 s.
- Paşayev H.M. Yüksəkliyə doğru. Bakı, 2008, 339 s.
- Peşəkar müsahiblərin etika məcəlləsi. Beynəlxalq audit standartları. Bakı, 2009, 794 s.
- Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət: 2003-2008. İki cild, I kitab, Bakı, 2008, 506 s.
- Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət: 2003-2008. İki cild. II kitab, Bakı, 2008, 568 s.
- Rəcəbli H.M. Azərbaycan Respublikasının sosial siyasətinin transformasiyası və komparativ təhlili. Bakı, "Gənclik", 2003, 372 s.
- Sadıqov M., Hüseyinov A., Zeynalov V. Korporativ maliyyə. Bakı, 2007, 502 s.
- Səfərov S.İ. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Yeni mərhələnin dinamikası. Bakı, 2007, 992 s.
- Səmədzadə Ş.Ə. İqtisadi subyektlərin iqtisadi təhlükəsizliyi. Bakı, 2009, 272 s.
- Səmədzadə Z., Musayev M. Onuncu beşillikdə sovet Azərbaycanının iqtisadi və sosial inkişafı. Bakı, Azərneşr, 1981, 238 s.
- Səmədzadə Z.Ə. "Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında". Bakı, 2009, 607 s.
- Səmədzadə Z.Ə. "Dağlıq Qarabağ: naməlum həqiqətlər". Bakı, 1995, 83 s.
- Səmədzadə Z.Ə. İqtisadi tərəqqiyə həsr edilən ömürlər. Bakı, 2002, 399 s.
- Süleymanov D.S., Məmmədov R.Ə. Üzümçülük. Bakı, 1983.
- Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. Menecment. Bakı, 2007, 1036 s.
- Şəkərliyev A.Ş. Keçid iqtisadiyyatı və dövlət. Bakı, 2000.
- Tofiq Köçərli. Erməni saxtakarlığı. Bakı, 2002, 80 s.
- Verdiyev Ə.Ç., Qarayev İ.Ş. Aqrar bazarın formalaşmasının iqtisadi problemləri. Bakı, 2000.
- Vəliyev D.Ə. Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası. Bakı, "Adiloğlu", 2008, 425 s.
- Vəliyev Ə. Bəsirət ünvanı. Bakı, 2002.
- Yaqudov X. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Bakı, 2002.
- Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı. Bakı, 2003.

Rus dilində

- Абалкин Л. Неиспользованный шанс: Полтора года в правительстве / М.: Политиздат, 1991, 304 с.
- Абдуллаев И.К. Проблемы генетики и селекции винограда в Азербайджане. Баку, 1981.
- Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения: Учебник. М.: Юрист, 2001, 304 с.
- Адизес И. Стили менеджмента – эффективные и неэффективные. М.: Альпина Бизнес Букс, 2009, – 199 с.
- Азизов А.А. Словарь-справочник экономиста международника, Баку, 2010, 154 с.
- Азизова Э.Д., Мустафаева З.И., Байрамова С.Р., Азизов А.А. Словарь-справочник экономиста по труду и человеческим ресурсам, Баку, 2009, 220 с.
- Акерлоф Дж., Шиллер Р. Spiritus Animalis: или как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма. М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2010, – 273 с.
- Актуальные региональные проблемы производительности труда и народнохозяйственных пропорций экономического развития, Академия Наук Азербайджанской ССР, Институт Экономики, Отдел темпы и пропорции народного хозяйства, д.э.н. Самедзаде З.А., Баку, 1973, 96 с.
- Алексеевский В.С. Введение в российский менеджмент. Калуга.: Манускрипт, 2001. 192 с.
- Алешин В.А., Зотова А.И. Финансы. Р-н-Д.: Феникс, 2009, 346 с.
- Алиев И. Каспийская нефть Азербайджана. – Москва: Известия, 2003. 712 с.
- Алиев Н.А. Нефть и нефтяной фактор в экономике Азербайджана в XXI веке. Баку, 2010, 244 с.
- Амблер Т. Маркетинг и финансовый результат: Новая метрика богатства корпорации. М.: Финансы и статистика, 2003. 248 с.
- Ампелография Азербайджанской ССР, Баку, 1973
- Андерс О. Строительство капитализма Рыночная трансформация стран бывшего советского блока. Москва: «Логос», 2003, 719 с.
- Андреева Л.А. Сакрализация валюты в истории христианской цивилизации. Латинский Запад и православный Восток. Москва, “ЛАДО-МИР”, 2007, 305 с.
- Андриянов В., Мираламов Г. Ильхам Алиев. Москва, Молодая гвардия, 2007, 396 с.
- Армстронг Г., Вонг В., Котлер Ф., Сондерс Дж. Основы маркетинга. М.: Вильямс, 2009, 1200 с.
- Архангельская М. Бизнес-этикет, или игра по правилам СПб.: Питер, 2011, 240 с.
- Асаул А.Н. Экономика недвижимости, 2-е издание, СПб, Питер, 2007, 624 с.
- Аширов Ф.Х. Основы экономической теории и практики. М.: РУДН, 2005, 407 с.
- Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. М.: Экономика, 2004, 480 с.
- Бабич А.М., Павлова Л.М. Финансы. М.: ФБК-Пресс, 2000, 760 с.
- Базелер У., Сабов З., Хайнрих Й., Кох В. Основы экономической теории: принципы, проб-

- лемы, политика. Германский опыт и российский путь. СПб.: издательство «Питер», 2000, 800 с.
- Базиков А.А. Экономическая теория. Курс лекций. М.: ИНФРА-М, 2005, 288с.
- Базылев Н.И. Макроэкономика. Мн.: Современная школа, 2007, 288 с.
- Байков С.В., Жирнихин А.С., Смирнова К.А. Потребительское поведение на финансовых рынках России. М.: Экономика, 2007, 271 с.
- Балацкий Е.В., Коньшев В.А. Российская модель государственного сектора экономики. М.: ЗАО Издательство “Экономика”, 2005, 390 с.
- Баликоев В.З. Общая экономическая теория. Учебное пособие. М.: Лада. 5-е изд., 2000, 675 с.
- Банк В.Р., Банк С.В. Оборотные и внеоборотные активы. Бухгалтерский, налоговый учет и аудит. М.: “Экономистъ”, 2007, 219 с.
- Белозеров С.А., Иванов В.В., Ковалев В.В., Ковалев Вит.В. Финансы в вопросах и ответах. М.: Велби, Проспект, 2008, 272 с.
- Бергстен Ф., Гилл Б., Ларди Н., Митчелл Д. Китай. Что следует знать о новой сверхдержаве. Пер. с англ. Предисловие д.э.н. В.В.Попова. Москва, Институт комплексных стратегических исследований, 2007, 256 с.
- Берман К., Найт Д., Кейз Д. Финансы для нефинансовых менеджеров: как понимать цифры финансовых отчетов. М.: Вильямс, 2007, 256 с.
- Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геополитические императивы. М., 1999.
- Бизнес в 2007 году. Как проводить реформы (Всемирный банк). М.: “Весь мир”, 2007, 280 с.
- Бланшер К. Лидерство к вершинам успеха. Путь к созданию высокоэффективных организаций; пер. с англ.; под ред. Т.Ю.Ковалевой. СПб. : Питер, 2011, 368 с.
- Боди З., Роберт К., Мертон, Финансы. М.: Санкт-Петербург, Киев: «Вильямс», 2000, 592 с.
- Бойко И.П., Рыбаков Ф.Ф. Экономика для юристов. М.: Проспект, 2002. 272 с.
- Бок Зи Коу. Экономика Японии. Монография. М.: «Экономика», 2002, 350 с.
- Большаков С.В. Финансы предприятий: теория и практика. М.: Книжный мир, 2006. 617 с.
- Большая Экономическая Энциклопедия, Самое полное современное издание, М.: Эксмо, 2008, 814 с.
- Бондарь А.В. Макроэкономика. Учебное пособие. Мн.: БГЭУ, 2009, 415 с.
- Борисов А.Б. Большой экономический словарь. Н.: Книжный мир, 2004, 895 с.
- Бородич С.А. Экономика. Учебное пособие для студентов экономических специальностей. М.: Новое знание, 2001, 403 с.
- Бороненкова С.А. Управленческий анализ. М.: Финансы и статистика, 2004, 384 с.
- Брачность, рождаемость, семья за три века, Сборник статей под редакцией А.Г.Вишневого и И.С.Кона. М.: Статистика, 1979, 182 с.
- Бреннан Дж., Бьюкенен Дж. Причина правил. Конституционная политическая экономия. СПб.: Экономическая школа, 2005, 272 с.
- Буздалов И.Н. Избранные труды: В 3-х т. М.: ВИАПИ имени А.А.Никонова, ЭРД, 2008
- Букин С.О. Безопасность банковской деятельности – СПб. : Питер, 2011, 288 с.
- Бутырнова Т.С. Экономика. Учебное пособие. М.: Экономика, 2004, 364 с.

- Буфетова А.Н., Веселая Л.С. Основы экономики. Учебное пособие для абитуриентов ЭФ НГУ, Новосибирск, 2003.
- Вавилов Ю.Я., Грязнова А.Г., Маркина Е.В., Орланок-Малицкая Л.А. Финансы. М.: Финансы и статистика, 2007, 504 с.
- Васильев Г.А. Поведение потребителей. М.: Вузовский учебник, 2008, 240 с.
- Васильев Г.А., Деева Е.М. Организационное поведение. М.: Юнити, 2005, 255 с.
- Вахитов К.И. Экономика. Учебное пособие. *Имеется гриф УМО*. М., 2004, 364 с.
- Вахрин П.И., Нешиной А.С. Финансы. М.: Дашков и К, 2005, 526 с.
- Вачугов Д.Д., Веснин В.Р., Кислякова Н.А. Практикум по менеджменту: деловые игры. М.: Высшая школа, 2007, 192 с.
- Велиев Т.С., Мамедов Ю.М., Агамиров М.М., Керимов Х.Ш., Гасанов А.Д., Гиталиев Г.Э. Очерки истории Азербайджанской экономической мысли, Баку, 1987, 309 с.
- Величко В.Л. Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы, Баку, Кавказ, 2010, 318 с.
- Веснин В.Р. Менеджмент в вопросах и ответах. М.: Велби, Проспект, 2007, 176 с.
- Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроэкономика. Пособие для подготовки к экзамену. 6-е изд. СПб, Питер, 2005, 256 с.
- Винер Рассел С., Леманн Дональд Р. Управление продуктом. М.: Юнити, 2008, 719 с.
- Вопросы экономики. 2000-2012.
- Гавриленко В.Г., Медведев В.Ф., Никитенко П.Г., Ядевич Н.И. Бизнес. Деловой экономический словарь, Минск, 2003, 886 с.
- Гаджиев Дж. Ф. Кредитный потенциал национальных банков в развитии экономики переходного периода: На примере Азербайджанской Республики: Диссертация кандидата экономических наук: 08.00.10, М.: 2005.
- Гаджиев Ш. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев, 2000, 504 с.
- Гайдаенко Т.А. Маркетинговое управление. М.: Эксмо, 2008, 512 с.
- Гайдар Е.Т. Гибель империи. Уроки для современной России. Москва, РОССПЭН, 2006, 440 с.
- Галицкая С.В. Финансы. Конспект лекций. М.: Эксмо, 2006, 336 с.
- Галицкая С.В. Финансы. М.: Эксмо, 2007, 336 с.
- Гасанов А.Ш. Банковское право Азербайджана. Москва, Юриспруденция, 2011, 476 с.
- Герасимов Б.И., Блюм М.А., Молоткова Н.В. Маркетинг рекламы. М.: Форум, 2009, 144 с.
- Глазьев С.Ю. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса. М.: Экономика, 2010, 255 с.
- Годин А.М. Маркетинг. М.: Дашков и К, 2008, 756 с.
- Голик В.С. Эффективность интернет-маркетинга в бизнесе. Мн.: Дикта, 2008, 196 с.
- Гордиенко Ю.Ф., Обухов Д.В., Зайналабидов М.С. Менеджмент. Р-н-Д.: Феникс, 2006, 235 с.
- Госплан Азербайджанской ССР Институт Экономики, Основные направления развития и размещения производительных сил Азербайджанской ССР на 1976-1990 г., Баку, 1978, 271 с.
- Государственное регулирование рыночной экономики /Московский Государственный Уни-

- верситет им. М.В.Ломоносова. М.: «Дело», 2002, 280 с.
- Государство в меняющемся мире //Отчет о мировом развитии 1997 г. М.: «Прайм-Тасс», 305 с.
- Грант Р. Современные стратегический анализ; пер. с англ. под ред. В. Н. Фунтова. 5-е изд. СПб.: Питер, 2011, 560 с.
- Гребнев Л.С. Экономика. Курс основ. Учебник. М.: Вита-Пресс, 2001, 432 с.
- Грибов В.Д. Менеджмент. М.: Эксмо, 2008, 208 с.
- Грин Р. 48 законов власти. М.: «Рипол классик», 2007, 248 с.
- Гринберг Р.С., Сорокин Д.Е., Караваева И.В., Потапов В.А. Экономика Победы. К 65-летию победы СССР в Великой Отечественной войне, М.: Институт экономика РАН, 2010, 240 с.
- Гусейнов С. Эффективность структуры промышленного производства в условиях его интенсификации. Баку, 1987.
- Давыдова Л.В., Федорова О.А., Коршунова Г.В. Финансы в схемах. М.: Финансы и статистика, 2008, 80 с.
- Дамирчиев М.И., Кучеряво Н.П., Рагимова С.М. Налоговое право Азербайджанской Республики, Баку, 2009, 422 с.
- Дафт Р.Л. Менеджмент. СПб.: Питер, 2009, 800 с.
- Дворецкая А.Е. Рынок капитала в системе финансирования экономического развития. М.: «Анkil», 2007, 288 с.
- Добросердова И.И., Попова Р.Г., Самонова И.Н. Финансы предприятий. СПб.: Питер, 2008, 208 с.
- Добрынин А.И., Журавлева Г.П. Общая экономическая теория. СПб.: Питер, 2003, 288 с.
- Драчева Е.Л., Юликов Л.И. Менеджмент. М.: Academia, 2009, 288 с.
- Дружинин Н.Л. Япония: экономическое чудо. М.: «Питер», 2003, 265 с.
- Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке, Москва, 2002, 270 с.
- Дэн Сяопин. Строительство социализма с китайской спецификой: Статьи и выступления. Пер с кит. М.: «Палея», 1997, 479 с.
- Евстигнеев В.Р. Портфельные инвестиции в мире и России: выбор стратегии. М.:, 2002, 304 с.
- Евстигнеева Л.П., Евстигнеев Р.Н. Экономический рост: либеральная альтернатива. М.: Наука, 2005, 519 с.
- Елецкий Н.Д. Экономическая теория. Ростов н/Д.: Март, 2002. 396 с.
- Ергин Дэниел. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть. М.: «ДеНово», 1999, 924 с.
- Ермаков Е.В. Менеджмент организации. М.: МПСИ, 2007, 208 с.
- Журавлева Г.П. Экономика. Учебник. М.: Юристъ, 2002, 574 с.
- Зайков В.П. Финансы. Р-н-Д.: Феникс, 2006, 288 с.
- Заскока С.А. Шпаргалка: Финансы предприятия. Экзаменационные ответы. М.: Буклайн, 2008, 40 с.
- Зельдович Б.З. Менеджмент, М.:, «Экзамен», 2007, 592 с.

- Зенкина И.В. Теория экономического анализа. М.: Дашков и К, 2008, 208 с.
- Зинов В.Г. Менеджмент инноваций: Кадровое обеспечение. М.: Дело, 2005, 496 с.
- Ибрагимов Л.А. Маркетинг. М.: Юнити, 2008, 367 с.
- Иванова А.И. Менеджмент. М.: РИОР, 2008, 128 с.
- Ивашковский С.Н. Микроэкономика. М.: Дело, 2001, 415с.
- Игошин Н.В. Экономика. Учебное пособие. М.: Юнит, 2004. 607 с.
- Ильин С.С., Макаренков Н.Л. Основы экономики. Учебно-методическое пособие. Ростов-на-Дону: Феникс – Москва, Национальный институт бизнеса, 2004, 672 с.
- Ильяхов А.А., Костриков С.П. Государственный университет управления: 1919-2009, М., ГУУ, 310 с.
- Иманов К.Д. Нечеткие модели оценки устойчивого развития Азербайджана. И.К.НАН Азербайджанской Республики. Баку, 2006, 39 с.
- Иного не дано: Судьбы перестройки. Вглядываясь в прошлое. Возвращение к будущему. Общ. ред. и вступ. ст. Ю.Н.Афанасьева, Москва, Прогресс, 1988, 680 с.
- Иохин В.Я. Экономическая теория: введение в рынок и микроэкономический анализ. М.: Юристъ, 2000, 861 с.
- Исмаилов М. Социально-экономическая структура Азербайджана в эпоху империализма. Баку, Эльм, 1982, 164 с.
- Исмаилов Э., Папава В. Центральный Кавказ: от геополитики к геоэкономике – Швеция: «Ca&CC Press», 2006, 207 с.
- Испания в начале XXI века. Отв. ред. С.М.Хенкин, Москва, МГИМО(У) МИД России, 2006, 168 с.
- История экономических учений / Под научной редакцией д.э.н. профессора М.Мейбуллаева. – Учебник /Азербайджанский Государственный Экономический Университет, Баку, 2005, 639 с.
- Каверина О.Д., Соколова Н.А. Управленческий анализ. М.: Бухгалтерский учет, 2008, 184 с.
- Казанцев А.К., Крупанин А.А. Менеджмент в предпринимательстве. М.: Инфра-М, 2003, 230 с.
- Казначевская Г.Б. Менеджмент. Р-н-Д.: Феникс, 2008, 344 с.
- Камаев В.Д. Основы экономики. М.: Владос, 2005, 158 с.
- Канеман Д., Словик П., Тверски А.Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения. Харьков: Гуманитарный центр, 2005, 632 с.
- Канторович Л.В., Горстко А.Б. Оптимальные решения в экономике. М.: Наука, 1972
- Капканщиков С.Г. Макроэкономика. М.: КноРус, 2008, 400 с.
- Каплунов Д. Копирайтинг массового поражения, СПб.: Питер, 2011, 256 с.
- Каримов И. Узбекистан на пороге XXI века. Угрозы безопасности, условия и гарантии прогресса, М., 1997.
- Карлсон А. Шведский эксперимент в демографической политике: Гуннар и Альва Мюрдали и межвоенный кризис народонаселения. М.: ИРИСЭН, Мысль, 2009, 312 с.
- Катькало В.С. Эволюция теории стратегического управления. СПб, Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2006, 548 с.

- Кириллова Н. Б. Медиаменеджмент как интегрирующая система. М.: Академический проект, 2008, 411 с.
- Киселева Е.А. Макроэкономика. Экспресс-курс. М.: КноРус, 2009, 384 с.
- Китай в мировой политике. Отв. ред. А.Д.Воскресенский, М.:, РОССПЭН, 2001, 527 с.
- Клинов В.Г. Экономическая конъюнктура, факторы и механизмы формирования. М.:, ЗАО Издательство “Экономика”, 2005, 278 с.
- Клинова М.В. Государство и частный капитал в поисках прагматичного взаимодействия. Москва, ИМЭМО РАН, 2009, 122 с.
- Клупт М. Демография регионов Земли. Новые модели демографического поведения. Санкт-Петербург, “ПИТЕР”, 2008, 347 с.
- Ковалев С.Н., Латов Ю.В. Экономика. Учебное пособие. М.: Книжный мир, 2004. 266 с.
- Кокинз Г. Управление результативностью. Как преодолеть разрыв между объявленной стратегией и реальными процессами, Москва, 2007, 318 с.
- Корнаи Я. Путь к свободной экономике: десять лет спустя (переосмысливая пройденное). Вопросы экономики, №12, 2000.
- Корнаи Я. Социалистическая система. Политическая экономия коммунизма, Редакция журнала «Вопросы экономики», 2000, 672 с.
- Котлер Ф. Основы маркетинга. М.: Вильямс, 2008, 656 с.
- Коуз Р. Фирма, рынок и право. М.: Дело ЛТД, 1993, 192 с.
- Кочетов Э.Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства. М.:, “Норма”, 2006, 528 с.
- Кочетов Э.Г. Геоэкономический (глобальный) толковый словарь (Основы высоких геоэкономических технологий современного бизнеса). Сборник стратегических понятий-новелл. Екатеринбург, ОАО ИПП “Уральский рабочий”, 2006, 504 с.
- Красникова Е.В. Экономика переходного периода. М.: Омега-Л, 2005, 296 с.
- Красникова Е.Л. Экономика переходного периода. М.: Омега-Л, 2008, 341 с.
- Кревенс Д.В. Стратегический маркетинг. М.: Вильямс, 2008, 512 с.
- Кругман П. Р., Обстфельд М. Международная экономика: теория и политика. СПб.: Питер, 2004, 832 с.
- Кузин Ф.А. Современный имидж. Ось, 1989, 508 с.
- Кузнецов Б.Т. Макроэкономика. М.: Юнити, 2009, 463 с.
- Кузык Б.Н., Титаренко М.Л. Китай-Россия-2050: стратегия соразвития. М.:, Институт экономических стратегий, 2006, 656 с.
- Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Россия 2050: “Стратегия инновационного прорыва”. М.:, “Экономика”, 2005, 613 с.
- Кузьминов Я.И., Бендукидзе К.А., Юдкевич М.М. Курс институциональной экономики. Институты, сети, трансакционные издержки, контракты. Москва, Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006, 442 с.
- Кулиев Р.А. Глобализация мировой экономики и Азербайджан, CBS Poligraphic Production, Баку, 2011, 318 с.
- Кулиев Р.А. Инвестиционная политика: принципы и приоритеты, Рига, Балтийский Русский

- Институт, 2001, 145 с.
- Кулиев Т. Регулируемая рыночная экономика. Баку, 2001.
- Куликов Л.М. Основы экономической теории. М.: Финансы и статистика, 2009, 400 с.
- Куликов Л.М. Экономическая теория. Учебник. М.: ТК «Велби – «Проспект», 2004, 432 с.
- Куренков Ю., Попов В. Конкурентоспособность России в мировой экономике. // Вопросы экономики, 2008, № 6, с. 36-49.
- Курс институциональной экономики. Под ред. Е.А. Подколзиной, М.М. Юдкевич. В 4-х ч. М.: ГУ ВШЭ, 2009, 798 с.
- Курс экономической теории / Под ред. Чепурина М.Н., Киселевой Е.А. Киров: «АСА», 2003, 832 с.
- Курс экономической теории. Общие основы экономической теории. Микроэкономика. Макроэкономика. Основы национальной экономики. Учебное пособие /Рук. и науч. ред. А.В.Сидорович. 2-е изд., перераб и доп. М.: Дело и Сервис, 2001. 829 с.
- Куршакова Н.Б. Банковский маркетинг. Москва: «Питер», 2003, 188 с.
- Ластер Р. Браун. Экономика. Как создать экономику, оберегающую планету. М.: «Весь Мир», 2003, 350 с.
- Лацев А.М. Общая экономическая теория. СПб.: Питер, 2003, 282 с.
- Левина Е.А. Микроэкономика: задачи и решения. М.: ГУ ВШЭ, 2008, 492 с.
- Лемешевский И.М. Макроэкономика: социально-экономический аспект: курс лекций. Мн.: ФУАинформ, 2007, 544 с.
- Леонтьева Е.Л. Дефляционный кризис в Японии. (Российская Академия наук, Институт мировой экономики и международных отношений). М.: ИМЭМО РАН, 2007, 57 с.
- Лифшиц А.С. Управленческие решения. М.: Кнорус, 2009, 248 с.
- Ломакин В.К. Мировая экономика: Учебник для вузов. М.: Финансы, ЮНИТИ, 2008, 727 с.
- Лутохина Э.А. Макроэкономика: социально ориентированный подход. Мн.: Тесей, 2003, 320 с.
- Любимов Л.Л. Введение в экономическую теорию. Кн: 2, М.: Вита-Пресс, 1999, 368 с.
- Маграт Р.Г., Мак-Миллан Я.С. Актуалы рынка. Сорок стратегических методов для ускорения роста бизнеса, М.:, 2007, 252 с.
- Майкл Мескон, Майкл Альберт, Франклин Хедоури. Основы Менеджмента. М.:, «Дело», 1995, 701 с.
- Майкл Экономидес Рональд Олини. Цвет нефти. М.:, 2004, 242с.
- Макаревич Л.М. 200 правил бизнеса. М.:, 2002.
- Макроэкономика /Под ред.И.П.Николаевой. М.:Юнити-Дана, 2002, 319 с.
- Макроэкономика /Под ред.Л.П.Зеньковой. М.: Новое знание, 2002, 244 с.
- Макроэкономика. Курс интенсивной подготовки. Под ред. И.В. Новикова, Ю.М. Ясимского. Мн.: ТетраСистемс, 2009, 304 с.
- Макроэкономика. Курс лекций. Иркутск: изд-во БГУЭП, 2002, 288 с.
- Макроэкономика. Теория и российская практика. Под ред. А.Г.Грязновой, Н.Н.Думной. М.: КноРус, 2008, 688 с.
- Мамедов К.В. Демографическое развитие в Азербайджанской ССР. Баку, 1980, 242 с.

- Мамедов К.В. Население Азербайджанской ССР за 60 лет. Баку, 1982, 112 с.
- Мартынов В.А. Переходная экономика: теоретические аспекты, российские проблемы, мировой опыт. М.: Экономика, 2005, 719 с.
- Матвеева Т.Ю. Введение в макроэкономику. Учебное пособие. 2-е изд. М.: издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. 512 с.
- Матвеева Т.Ю., Никулина И.Н. Основы экономической теории. М.: Дрофа, 2003, 448 с.
- Маховикова Г.А. Микроэкономика. М.: Эксмо, 2009, 224 с.
- Международные экономические отношения: Учебник для вузов / под ред. В.Е. Рыбалкина. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007, 605 с.
- Мексон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. – Москва, 1995.
- Менеджмент XXI века. М.: «Инфра», 2002, 447с.
- Мехтиев Р. На пути к демократии: Размышляя о наследии. Баку: «Шарг-Гарб», 2007, 752 с.
- Микроэкономика. Курс интенсивной подготовки. Под ред. И.В.Новикова, Ю.М. Ясимского. Мн.: Тетра Системс, 2009, 272 с.
- Микроэкономика. Теория и российская практика /Под ред. А.Г. Грязновой и А.Ю.Юданова. 3-е изд. М.:, КноРус 2002, 544с.
- Микроэкономика. Учебник. В 3 т. Под ред. В.М. Гальперина. М.: Омега-Л, 2008, 1040 с.
- Мирзаджанзаде А.Х. О пути в XXI век. Баку: «Оскар», 2001, 370с.
- Мировая экономика и международные экономические отношения. М.: «Наука», 2000-2012 г.
- Мировая экономика: прогноз до 2020 года. Под ред. акад. А.А.Дынкина, М.:, Магистр, 2007, 429 с.
- Мировая экономика: Учебник / под ред. А.С. Булатова. – М.: Юрист, 2005, 734 с.
- Михаэльсон Л. Сунь-цзы: «Искусство войны» для менеджеров. 50 стратегических правил наступления и обороны в бизнесе. Перевод с английского. М.:, «ФАЙР-ПРЕСС» - «ГРАНД», 2004, 92 с.
- Москвин Л. СНГ: распад или возрождение? Взгляд 15 лет спустя. М.:, 2007, 209 с.
- Музаффарли Н. Рейтинг Азербайджана в международных сравнительных исследованиях. Баку, Кавказ, 2006, 470 с.
- Музей под открытым небом. Ташкент, 1981, 224 с.
- Муслимов С.Я. Развитие учета, анализа и аудита в пенсионно-страховой системе. Баку, 2005, 304 с.
- Мухин А. В. Государственное регулирование в отраслях ТЭК / А. В. Мухин// ТЭК - 2001. -С. 170 – 174
- Набиев Р.А., Локтева Т.Ф. Менеджмент, М.:, Финансы и Статистика, 2008, 368 с.
- Назарбаев Н. На пороге XXI. Алматы, 1996.
- Назаренко В.И. Аграрная политика Европейского Союза. Маркет ДS. 306 с.
- Несбитт Дж., Эбердини П. Мегатенденции. М., 1982.
- Нестандартная занятость в российской экономике. Под ред. В.Е.Гимпельсона и Р.И.Капелюшниковой. Москва, Издателский дом ГУ ВШЭ, 2006, 400 с.
- Николаева И.П. Основы экономической теории. М.: Юнити, 2002, 231 с.

- Николаева И.П. Экономическая теория. Учебник. М.: КноРус, 2001, 222 с.
- Носова С.С. Экономическая теория. Краткий курс. М.: Владос, 2003. 287 с.
- Нуреев Р.М. Курс Микроэкономики. М.: «Норма», 2001, 560 с.
- Нуреев Р.М. Основы экономической теории. Микроэкономика. М: Высшая школа, 1996, 447 с.
- Нуреев Р.М. Курс микроэкономики, Москва, 2001.
- Нухович Э.С., Смитиенко Б.М., Эскиндиров М.А. Мировая экономика на рубеже XX-XXI веков. М.:, 2005, 420 с.
- Общая экономическая теория /Под ред.А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой. СПб, 2003, 288 с.
- Общая экономическая теория. Вводный курс. В 3-х кн. Под ред. А.А.Пороховского, М.:, Изд. дом “Кодекс”, 2010, 316 с.
- Овчинников Г.П. Экономика. Учебник. СПб.: издательство Михайлова В.А., 2002, 351 с.
- Огвоздин В.Ю. Краткий курс менеджмента. М.: Финпресс, 2004, 176 с.
- Океанова З.К. Экономическая теория. 2-е изд М.: издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005, 634с.
- Оксинойд К.Э. Организационное поведение. М.: КноРус, 2009, 480 с.
- Олбрайт М. Госпожа госсекретарь. Мемуары Мадлен Олбрайт/Пер. с англ. Альпина Бизнес Букс, 2004, 688 с.
- Олейник А.П. Страны мира в цифрах, 2011
- Основные направления развития и размещения производительных сил Азербайджанской ССР на 1976-1990 гг. Госплан Азербайджанской ССР, Баку, 1978, 272 с.
- Основы менеджмента/перевод с английского. М.:, «Дело», 1995, 704 с.
- Основы экономики и управления. Под ред. Н.Н. Кожевникова. М.: Academia, 2007, 272 с.
- Основы экономики крупного города. Рук. Авт. Колл. П.И.Бурак, Москва, Экономика, 2009, 647 с.
- Основы экономики. Учебное пособие ГУ-ВШЭ / Под ред. Б.И. Табачникаса и др. М.:, Вита-Пресс, 2003. 464 с.
- Основы экономики. Учебное пособие для СПО. Под ред. Б.И. Табачникаса. М.:, Вита-Пресс, 2000, 464 с.
- Островская О.М. Банковское дело. Толковый словарь, М.:, Гелиос АРВ, 1999, 400 с.
- Островская О.М., Банковское дело – Толковый словарь, М.: Гелиос АРВ, 1999, 400 с.
- Отмывание денег. Банковский мониторинг, Вена, Грац 2006, 414 с.
- Очерки истории Азербайджанской экономической мысли. Под научной редакцией чл.-корр. АН Азербайджанской ССР, д.э.н., проф. Т.С.Велиева, д.э.н., проф. Ю.М.Мамедова, Баку, 1987, 312 с.
- Панкрухин А.П. Маркетинг. М.:, Омега-Л, 2009, 656 с.
- Пенюгалова А.В. Теория экономического анализа. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008, 183 с.
- Первый навсегда. Научное издание. Руководитель проекта и составитель О.Л.Климашевская, Москва, Институт изучения реформ и предпринимательства, 2011, 712 с.
- Перспективы демографического развития Азербайджанской ССР. Научно-исследовательский институт экономики при Госплана Азербайджанской ССР, Баку, 1981, 184 с.

- Плотников К.Н. Очерки истории бюджета советского государства, М.: Госфиниздат, 1954, 557 с.
- Победители в годы Великой Отечественной Войны. Азербайджан, Баку, 2010.
- Под ред. Р.П. Казаковой. Теория экономического анализа. М.: Инфра-М, 2008, 239 с.
- Под редакцией Г.П.Журавлевой, Экономическая теория. Макроэкономика-1,2. Метаэкономика. Экономика трансформаций, М.: Издательство Дашков и Ко, 2008, 920 с.
- Под редакцией Г.П.Журавлевой, Экономическая теория. Микроэкономика - 1, 2. М.: Издательство: Дашков и Ко, 2008, 934 с.
- Пономарева А. Слоган в системе маркетинговых коммуникаций: словарь, исследования, технологии. М.: Мини-Тайп, 2006, 720 с.
- Понуждаев Э.А. Популярный маркетинг, или Весь маркетинг на 150 страницах. М.: Книгодел, 2007, 150 с.
- Попов Н.А. Экономика отраслей АПК. Курс лекции. М.: 2002, 368 с.
- Популярная экономическая энциклопедия. Гл.ред. А.Д.Некипелов. М.: Большая российская энциклопедия. 2001, 367 с.
- Портер Т.Е. Конкуренция. М.: Вилямс, 2002, 496 с.
- Проблемы урбанизации и расселения. II советско-польский семинар по урбанизации. М.: Мысль, 1976, 268 с.
- Проблемы эффективности в XXI веке: экономика США. Отв. ред. В.И.Марцинкевич. (Российская Академия наук, Институт мировой экономики и международных отношений). М.: "Наука", 2006, 391 с.
- Р.Т.Де Джордж. Деловая этика. 1-й том Санкт-Петербург. Москва, 2001, 1-493 с.
- Р.Т.Де Джордж. Деловая этика. 2-й том Санкт-Петербург. Москва, 2001, 493-1046 с.
- Разумова С.В. Стратегический маркетинг. Мн.: БГЭУ, 2008, 375 с.
- Райгородский Д. Организационное поведение. Хрестоматия: Учебное пособие. Самара.: Бахрах-М, 2007, 560 с.
- Райс Э., Траут Дж. 22 непреложных закона маркетинга. М.: АСТ, 2007, 156 с.
- Райцле В. Роскошь – источник благополучия: будущее глобальной экономики. Москва, "АЛЬПИНА БИЗНЕС БУКС", 2007, 198 с.
- Рамсен Ф. Финансы для нефинансовых менеджеров. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2005, 304 с.
- Распоряжение Президента Азербайджанской Республики. О неотложных мерах по реализации проектов по разработке месторождению «Азери-Чираг-Гюнешли» и «Шахдениз» в азербайджанском секторе Каспия, Основному экспортному трубопроводу Баку-Тбилиси-Джейхан и экспортному месторождению природного газа «Шахдениз». 15 мая 2001г., № 718.
- Романенко С.Н. Маркетинг. М.: Дашков и К, 2006, 272 с.
- Романовский М.В., Врублевская О.В., Сабанти Б.М. Финансы. М.: Юрайт, 2006, 464 с.
- Российская Академия Наук, Экономическая безопасность России, Москва: «Дело» 2005, 896 с.
- Российская корпорация: внутренняя организация, внешние взаимодействия, перспективы развития. Под ред. Т.Г.Долгопятовой, И.Ивасаки, А.А.Яковлева, М.: Изд. дом ГУ –

- ВШЭ, 2007, 542 с.
- Российский работник: образование, профессия, квалификация. Под ред. В.Е.Гимпельсона, Р.И.Капелюшниковой, Нац. исслед. ун-т “Высшая школа экономики”. Москва, Изд. Дом Высшей школы экономики, 2011, 574 с.
- Рубцов И.В. Финансы организации (предприятия). М.: Элит, 2006, 448 с.
- Рыжков Н.И. Экономика Советского Союза в годы Великой Отечественной войны, Москва, Белгород, Изд-во БГТУ, 2010, 303 с.
- Савенкова Т.И. Основы практического маркетинга. М.: Экономистъ, 2007, 136 с.
- Савченко П.В. Национальная экономика. М.: Экономистъ, 2007, 864 с.
- Сажина М.А., Чибриков Г.Г. Основы экономической теории. М.: Норма, 2002. 456 с.
- Сажина М.А., Чибриков Г.Г. Экономическая теория. 2-е изд. пер., доп. М.: Норма, 2005. 672 с.
- Самедзаде З.А. Китай в глобальной мировой экономике. Баку, 2010, 631 с.
- Самедзаде З.А. Этапы большого пути – экономика Азербайджана за полвека: реалии и перспективы». Баку, «Нурлар», 2004, 936 с.
- Самедзаде З.А., Структура и эффективность общественного производства, Баку, «Эльм» 1980, 209 с.
- Самедзаде Э.З. Сопоставительный анализ банковских систем Китая и Азербайджана/ Материалы международной научно-теоретической конференции «Переход от плановой к рыночной экономике и модели экономического развития». Баку: «Гянджлик», 2003, 71-73 с.
- Самедов А.Г. Управление рынком. Москва–Баку, 2005, 426 с.
- Самуэльсон П. Экономика. Москва: Бином-Кно Рус, 1999, 799 с.
- Самуэльсон П.Э., Нордхаус В.Д. Макроэкономика. М.: Вильямс, 2009, 592 с.
- Самуэльсон Пол Э. Микроэкономика. М.: Вильямс, 2008, 752 с.
- Сарафанова Е.В. Маркетинг. М.: Приор-издат, 2006, 202 с.
- Сафрончук М.В. Микроэкономика. М.: КноРус, 2009, 256 с.
- Сачук Т.В. Территориальный маркетинг. СПб.: Питер, 2009, 368 с.
- Сборник документов ООН по армяно-азербайджанскому нагорно-карабахскому конфликту, Баку, 2009, 368 с.
- Селиверстов С.С. Энергетическая безопасность Европейского Союза, Москва, ИД “Финансовый контроль”, 2007, 208 с.
- Селищев А.С. Макроэкономика. СПб.: Питер, 2002. 448с.
- Семенов Ю.Г. Организационная культура. М.: Логос, Университетская книга, 2006, 256 с.
- Сенчагов В.К. Экономика, финансы, цены: эволюция, трансформация, безопасность, М.:, 2010, 1120 с.
- Сенчагов В.К. Экономическая безопасность России, М.:, “Дело”, 2005, 896 с.
- Симкина Л.Г., Корнейчук Б.В. Микроэкономика. 2-е изд. СПб.: Питер, 2003. 432 с.
- Слабов С.С. Основы менеджмента. М.: Изд. МГУ, 2004, 224 с.
- Слагода В.Г. Основы экономики. М.: Форум; ИНФРА-М, 2002, 215с.
- Сломан Дж., Сатклифф М. Экономикс. Пер. с англ., 5-е изд. СПб.: Питер, 2005, 832 с.

- Смирнов П.С. Национальная безопасность: вопросы торговой политики. М.:, 2001, 406 с.
- Смирнова Е.В. Рейтинг конкурентоспособности стран мира в 2007 году. // Внешнеэкономический бюллетень, 2008, №5, 3-9 с.
- Современная экономика. Общедоступный учебный курс / Под ред. Мамедова О.Ю. Р-н/Д: Феникс, 2000. 574 с.
- Социально-экономическая статистика. Словарь. Под общей редакцией д.э.н. М.Г.Назарова, Москва, Финансы и статистика, 1981, 462 с.
- Спирidonов Н.А. Мировая экономика: Учебное пособие. М.:, ИНФРА-М, 2007, 256 с.
- Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? (К десятилетию начала переходных процессов). Вопросы экономики, № 7, 1999г.
- Стиглиц Дж.Ю. Ревущие девяностые. Семена развала. Москва, Национальный общественно-научный фонд – “Современная экономика и право”, 2005, 424 с.
- Сумбатзаде А.С. Промышленность Азербайджана в XIX в. Баку, 1964, 500 с.
- Сумбатзаде А.С. Сельское хозяйство Азербайджана в XIX в. Баку, 1958, 167 с.
- Тамбовцев В.Л. Право и экономическая теория. Учебное пособие для вузов. М.:, ИНФРА-М, 2005, 226 с.
- Тарасевич Л.С. Экономика. Учебник для вузов по неэкон. спец. М.:, ИНФРА-М, 2000, 265 с.
- Тебекин А.В. Менеджмент организации. М.:, Кнорус, 2008, 416 с.
- Тележников В.И. Менеджмент. Мн.: БГЭУ, 2008, 509 с.
- Тетчер М. Искусство управления государством. М.:, 2002.
- Топливо и энергетика России. Статистический сборник. М.:, Финансы и статистика. 2004, 174 с.
- Трухачев В.И., Гвоздиков А.В., Томилина И.А. Финансы в вопросах и ответах. М.: Финансы и статистика, 2006, 536 с.
- Указ Президента Азербайджанской Республики. О финансировании долевого участия Государственной нефтяной компании Азербайджанской Республики в проекте Основного экспортного трубопровода Баку -Тбилиси -Джейхан. 30 июля 2002г.
- Указ Президента Азербайджанской Республики. Положение о Государственном нефтяном фонде Азербайджанской Республики – 29 декабря 2000 г., № 434.
- Уланов В.А. Сборник задач по курсу финансовых вычислений. М.:, Финансы и статистика, 2003, 400 с.
- Уотшем Т.Дж., Паррамоу К. Количественные методы в финансах. М.:, Юнити, 1999, 527 с.
- Устинов И.Н. Мировая торговля. Статистическо-аналитический справочник, М.:, Экономика, 2000, 356 с.
- Устинов И.Н., Мировая торговля – Статистическо-аналитический справочник, Москва «Экономика», 2000, 357 с.
- Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века. М.:, «Логос», 2000, 270 с.
- Факов В.Я. Финансовый словарь. М.:, Международные отношения, 2005, 496 с.
- Фараджев А.С. Зарождение и развитие экономической мысли в Азербайджане в эпоху феодализма, Баку, Эльм, 1986, 228 с.
- Федулова С.Ф. Финансы. М.:, КноРус, 2008, 400 с.

- Финансы: Оксфордский толковый словарь: Англо-русский. Москва «Весь Мир», 1997, 496 с.
- Фишер С., Дорунбуш Р., Шмалензи Р., Экономика, перевод с англ., М.: «Дело ЛТД», 1993, 864 с.
- Фишер Стенли и др. Экономика. М.:, Дело, 2001. 864 с.
- Фридман А.А. Лекции по курсу микроэкономики продвинутого уровня. М.:, ГУ ВШЭ, 2008, 375 с.
- Фридман М. Количественная теория денег. М.:, Эльфпресс, 1996, 191 с.
- Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок. М.:, Изограф, 2000, 256 с.
- Халилов Э.Н., Багиров Р.А. Природные цеолиты, их свойства, производство и применение. Баку, 2002, 347 с.
- Халипов В.Ф. Энциклопедия власти, М.:, Культура, 2005, 1056 с.
- Цветков А.Н., Зарембо В.Е. Методы решения творческих задач в менеджменте. М.:, КноРус, 2009, 152 с.
- Ципес Г.Л., Товб А.С. Проекты и управление проектами в современной компании. М.:, Олимп-Бизнес, 2009, 480 с.
- Цуглевич В.Н. Корпоративный менеджмент в условиях нестабильного рынка. М.:, Экзамен, 2003, 320 с.
- Цянь Цичэнь. Десять дипломатических событий. Москва, Общество дружбы и развития сотрудничества с зарубежными странами, 2006, 351 с.
- Чабанов В.Е., Экономика XXI века, или третий путь развития. Санкт-Петербург: «БХВ-Петербург» 2007, 735 с.
- Чеканский А.Н., Фролова Н.Л. Микроэкономика. Промежуточный уровень. М.:, Инфра-М, 2008, 382 с.
- Чорба П.М. Финансы потребительской кооперации. М.:, РДЛ, 2004, 296 с.
- Шахбазов Э.К. Нанотехнологии в нефтяной промышленности. Баку, 2012, 230 с.
- Шевчук Д.А. Корпоративные финансы. М.:, ГроссМедиа, 2008, 224 с.
- Шеллинг Т. Стратегия конфликта. М.:, ИРИСЭН, 2007, 366 с.
- Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. М.:, Инфра-М, 2008, 367 с.
- Шестакова К.Д. Микроэкономика. М.:, РИОР, 2004, 126 с.
- Шинкаренко П.В. Возрожденный Феникс. Очерки деятельности Вольного экономического общества России 1765-2005. М.:, Вольное экономическое общество. 358 с.
- Шмелев Н.П. В поисках здравого смысла: двадцать лет российских экономических реформ. М.:, «Весь мир», 2006, 504 с.
- Шреплер Х.А., Международные экономические организации, М.: «Международные отношения» 1999, 456 с.
- Шуляк П.Н. Финансы предприятия. М.:, Дашков и К, 2009, 624 с.
- Экономика /Под ред. Булатова. 3-е изд., перераб., доп. М.: Юристь, 2000 896 с.
- Экономика / Под ред. А.И. Архипова, А.Н.Нестеренко, А.К.Большакова. М.:, Проспект, 2002, 784 с.
- Экономика общественного сектора. Под ред. П.В.Савченко, И.А.Погосова, Е.Н.Жильцова, М.:, Инфра-М, 2009, 763 с.

- Экономика России: состояние, тенденции, перспективы. Под ред. Пороховского А.А. (Россия), Роболиса С. (Греция), Хубиева К.А. (Россия), Такудиса В. (Греция), М.:, МАКС Пресс, 2009, 268 с.
- Экономическая безопасность./ Под ред. академика В. Сенчагова. М.:, 1998.
- Экономическая оценка инвестиций / под ред. М. И. Римера. – 4-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2011, 432 с.
- Экономическая теория. Под ред. Добрынина А.И., Тарасевича Л.С. Третье изд., испр., доп. С-Петербург: Питер, 2000. 544 с. Шифр 65.01я73 Э 40
- Экономическая теория /Под ред. А.Г.Грязновой, Т.В.Чечелевой. М.:, Экзамен, 2003, 592с.
- Экономическая теория. Учебник / Под общей ред. Журавлевой Г.П., Сактоева В.Е., Цыреновой Е.Д. М.; Улан-Удэ, 2000, 566 с. Шифр 65.01я73 Э 40
- Экономическая теория. Учебник /Под ред. В.Д.Камаева. 8-е изд., перераб. и доп. М.: ВЛАДОС: ИМПЭ им.А.С.Грибоедова, 2002. 640 с.
- Экономическая теория. Учебник /Под ред. И.П.Николаевой. М.:, Проспект, 2002, 448 с.
- Экономическая теория: Учебник. 2-е изд. перераб. и доп./Н.И. Базылев, А.В. Бондарь, С.П. Гурко и др.; Под ред. Н.И Базылева, С.П. Гурка. - Мн.:, БГЭУ, 1997, 550 с.
- Экономический словарь /Е.Г.Багудина и др.; отв. ред. А.И.Архипов. – М.:, ТК Велби, изд-во Проспект, 2005, 624 с.
- Элвессон М. Организационная культура. СПб.: Гуманитарный Центр, 2005, 450 с.
- Энтин М.Л. В поисках партнерских отношений. Россия и Европейский союз в 2004-2005 годах. Монография. Санкт-Петербург, СКФ “Россия-Нева”, 2006, 576 с.
- Энциклопедический словарь географических терминов. Главный редактор С.В.Калесник, М.:, Советская энциклопедия, 1968, 436 с.
- Энциклопедия систем жизнеобеспечения, Нанонаука и нанотехнологии, М.:, 2011, 999 с.
- Эриашвили Н.Д., Симагина С.Г. Книгоиздание. Менеджмент. Маркетинг. М.:, Юнити, 2009, 351 с.
- Эфендиев О. Вооруженные конфликты и военные преступления на центральном Кавказе: международно-правовой аспект, Баку, Кавказ, 2006, 364 с.
- Эшуорт Г., Джеймс П. Менеджмент, основанный на ценности (Value - based management). М.:, Инфра-М, 2006, 190 с.
- Юзбашева А. О причинах бартера, неплатежей и уклонения от уплаты налогов в российской экономике. Вопросы экономики, №12, 1999.
- Юзбашева Г. Реструктуризация промышленности Азербайджана. Баку, 2003, 352 с.
- Юкаева В.С. Менеджмент. Краткий курс. М.:, Дашков и К, 2006, 104 с.
- Юсифзаде Х.Б., Шахбазов Э.К. Разработка и внедрение нанотехнологий в нефтегазодобыче. Баку, 2011, 110 с.
- Ягудин С. Ю. Венчурное предпринимательство. Франчайзинг – СПб.: Питер, 2011, 256 с.
- Яковлев А.А. Агенты модернизации. М.:, ГУ ВШЭ, 2007, 426 с.
- Ямпольская Д.О., Зонис М.М. Менеджмент. СПб.: ИД «Нева», 2004, 288 с.
- Янч Э. Прогнозирование научно-технического прогресса. М.:, Прогресс, 1974, 586 с.

XARİCİ DİLLƏRDƏ VƏ İNTERNET RESURLARI

- Atakishiyev M.J. New oil policy and economic development in Azerbaijan. Baku, "Aspoligraf" 2007, 400 p.
- ecsocman.hse.ru – Federal maarifləndirici portal "İqtisadiyyat, sosiologiya, menecment"
- İmanov Q.J. Nuevos mercados para la recuperacion economica: Azerbaijan (Barcelona 2011) 338 p.
- The business year, Azerbaijan 2012, p. 243
- www.lprime.ru – İqtisadi informasiya agentliyi
- www.abfm.org – Bütəcə və maliyyə idarəetməsi assosiasiyası
- www.accountingreform.ru – Mühasibat uçotu islahatları haqqında sayt
- www.afajof.org – "Amerika maliyyə assosiasiyası"nın rəsmi internet saytı
- www.afonline.org – "Maliyyə mütəxəssisləri assosiasiyası"nın rəsmi internet saytı
- www.agacgfm.org – "Dövlət maliyyə menecmenti" jurnalının rəsmi internet saytı
- www.agro.gov.az – Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rəsmi internet saytı
- www.akm.ru – "AK & M informasiya agentliyi"nin rəsmi internet saytı
- www.allianceonline.org – Qeyri-kommersiya təşkilatlarında maliyyə menecmenti
- www.audit.gov.az – Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatasının rəsmi internet saytı
- www.azstat.org – Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı
- www.bankclub.ru – "Bank analitikləri klubu"nın rəsmi internet saytı
- www.bankir.ru – Bank fəaliyyəti haqqında sayt
- www.bankrate.com – Maliyyə xəbərləri və ipoteka
- www.bdm.ru – "Banklar və iş dünyası" jurnalı
- www.bloomberg.com – Bloomberg agentliyi
- www.cabmin.gov.az – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin rəsmi internet saytı
- www.career-in-finance.com – Maliyyə mütəxəssislərinin karyerası
- www.cbar.az - Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının rəsmi internet saytı
- www.ccc.gov.az – Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının rəsmi internet saytı
- www.ceoexpress.com – Top-menecerlər üçün informasiya
- www.cfin.ru – Korporativ menecment
- www.cfma.org – Maliyyə menecerləri assosiasiyası
- www.cfo.com – CFO jurnalı
- www.cmegroup.com – Risklərin idarə edilməsi üzrə informasiya
- www.cob.ohio-state.edu – Fisher College of business
- www.cofe.ru/Finance/ – Bank işi və maliyyə ensiklopediyası
- www.comptroller.defense.gov/fmr/ – Maliyyə menecmentində normativlər haqqında informasiya
- www.corpfinet.com – Capital Partners Group
- www.corpgov.net – Korporativ hökumət saytı
- www.corporateinformation.com – İdarəetmə informasiyası
- www.courses.dsu.edu/finance – Dakota Universitetinin maliyyə bölməsi
- www.customs.gov.az - Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi internet saytı
- www.directorinfo.ru – "Direktor İnfо" jurnalı

www.dis.ru/fm/ – “Maliyyə menecmenti” jurnalı
www.djindexes.com – DowJones indeksi
www.dowjones.com – Dow Jones & Company
www.dtxk.gov.az – Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin rəsmi internet saytı
www.eco.gov.az – Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin rəsmi internet saytı
www.economy.gov.az – Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəsmi internet saytı
www.edu.gov.az – Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin rəsmi internet saytı
www.efma.com – Maliyyə menecmenti və marketinq üzrə Avropa assosiasiyası
www.efmaefm.org – Maliyyə menecerləri Avropa assosiasiyası
www.erp-online.ru – ERP-sistemləri haqqında portal
www.expectationsinvesting.com – İnvestisiya gözləmələri haqqında portal
www.fd.ru – “Maliyyə direktoru” jurnalı
www.fema.gov – Fövqəladə hallar üzrə federal agentlik
www.fibv.com – Beynəlxalq birja federasiyasının rəsmi internet saytı
www.finam.ru – Maliyyə informasiyası
www.finanaliz.ru – Maliyyə təhlili
www.financeadvisor.com – Əlavə dəyər iqtisadiyyatı
www.finansmag.ru – “Finans” jurnalı
www.finansy.ru – İqtisadiyyat və maliyyə üzrə nəşrlər
www.finmarket.ru – FinMarket informasiya agentliyinin rəsmi internet saytı
www.finrisk.ru – Maliyyə bazarları
www.fira.ru – Rusiya şirkətləri haqqında məlumat bazası
www.fma.org – Beynəlxalq maliyyə menecmenti assosiasiyasının rəsmi internet saytı
www.fms.treas.gov – Maliyyəçilər üçün xidmətlər
www.forexpf.ru – FOREX bazarı üçün maliyyə informasiyaları
www.fortune.com – Maliyyə xəbərləri
www.ft.com – “Financial Times” qəzetinin rəsmi internet saytı
www.fxclub.org – FOREX klubu
www.hoovers.com – Biznes informasiyası
www.ibusiness.ru – Milli İşçi Şəbəkə
www.ifc.org – Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının rəsmi internet saytı
www.imf.org – Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəsmi internet saytı
www.internetnews.com/bus-news/ – İT menecerləri üçün biznes xəbərləri
www.investo.ru – İnvestorlar klubu
www.investopedia.com – İnvestisiyalar sahəsində biliklər haqqında sayt
www.klerk.ru – Mühasibat uçotu, menecment, vergi hüququ, banklar haqqında sayt
www.londonstockexchange.com – London fond birjasının rəsmi internet saytı
www.maliyye.gov.az – Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet saytı

www.mct.gov.az – Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin rəsmi internet saytı

www.meclis.gov.az – Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin rəsmi internet saytı

www.mincom.gov.az – Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin portalı

www.money.cnn.com – CNN-деньги

www.mot.gov.az – Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat Nazirliyinin rəsmi internet saytı

www.msci.com – Risklər haqqında sayt

www.mys.gov.az – Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyinin rəsmi internet saytı

www.nasdaq.com – NASDAQ – fond birjası xəbərləri

www.nyse.com – Nyu-York fond birjasının rəsmi internet saytı

www.oilfund.az – Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun rəsmi internet saytı

www.pmf.ru – “Maliyyə evi” informasiya agentliyinin rəsmi internet saytı

www.president.az – Azərbaycan Prezidentinin rəsmi internet saytı

www.railway.gov.az – “Azərbaycan Dəmir Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin rəsmi internet saytı

www.rbc.ru – RosBiznesKonsaltinq

www.rusbonds.ru – İstiqrazlar bazarı

www.sandp.ru – Standard & Poor’s Rusiya şirkətinin rəsmi internet saytı

www.science.az – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının rəsmi internet saytı

www.scs.gov.az – Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin rəsmi internet saytı

www.sehiyye.gov.az – Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin rəsmi internet saytı

www.sspf.gov.az – Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun rəsmi internet saytı

www.taxes.gov.az – Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet saytı

www.tse.or.jp – Tokio fond birjasının rəsmi internet saytı

www.valuepro.net – Maliyyə aktivlərinin dəyəri haqqında informasiya

www.vedomosti.ru – “Vedomosti” qəzetinin rəsmi internet saytı

www.vestnik.fa.ru – Maliyyə akademiyasının carçısı

www.vip-money.com – Maliyyə konsultantının məsləhətləri

www.worldbank.org – Dünya Bankının rəsmi internet saytı

www.xbrl.org – Elektron və maliyyə məlumatlarının dilinin izahı

ƏLAVƏLƏR

Cədvəl 1

1 milyondan çox əhalisi olan dünyanın 150 ölkəsinin xarakteristikası

№	Ölkə	Ərazisi min km ²	Əhalisi, mln. nəfər	ÜDM-in həcmi (AQP üzrə), mlrd. dollar	Paytaxt
1.	ABŞ	9827	309,6	14840	Vaşinqton
2.	Albaniya	29	3,6	22	Tirana
3.	Almaniya	357	83,0	2807	Berlin
4.	Anqola	1247	19,0	128	Luanda
5.	Argentina	2780	40,5	593	Buenos-Ayres
6.	Avstraliya	7741	21,5	839	Kanberra
7.	Avstriya	84	8,4	322	Vyana
8.	Azərbaycan	86,6	9,2	93,2	Baku
9.	Banqladeş	144	156,1	227	Dakka
10.	Belarus	208	9,6	115	Minsk
11.	Belçika	31	10,6	386	Brüssel
12.	Benin	113	8,8	13	Porto-Novo
13.	BƏƏ	84	5,6	191	Abu-Dabi
14.	Bolqarıstan	111	7,4	92	Sofiya
15.	Boliviya	1099	10,1	47	La-Pas
16.	Bosniya və Herseqovina	51	4,6	30	Sarayevo
17.	Botsvana	582	2,0	28	Qaborone
18.	Böyük Britaniya	244	62,2	2160	London
19.	Braziliya	8515	196,8	2113	Braziliya
20.	Burkina-Faso	274	15,7	18	Uaqaduqu
21.	Burundi	28	9,0	3	Bujumbura
22.	CAR	1219	49,1	498	Pretoriya
23.	Cənubi Koreya	100	49,5	1421	Seul
24.	Çad	1284	10,3	16	Ncamena
25.	Çexiya	79	10,2	260	Praqa
26.	Çili	756	17,1	257	Santyaqo
27.	Çin	9597	1339	9845	Pekin
28.	Danimarka	43	5,5	196	Kopenhagen
29.	Dominikan Respublikası	49	9,7	78	Santo-Dominqo
30.	Efiopiya	1104	85,2	83	Əddis-Əbəbə
31.	Ekvador	284	14,2	110	Kito
32.	Eritreya	118	5,6	4	Asmera
33.	Ermənistan	30	3,0	19	Yerevan
34.	Estoniya	45	1,3	23	Tallin

35.	Əlcəzair	2382	35,5	301	Əlcəzair
36.	Əfqanıstan	652	28,4	23	Kabul
37.	Filippin	300	100,0	344	Manila
38.	Finlandiya	338	5,4	182	Helsinki
39.	Fransa	552	62,9	2159	Paris
40.	Gürcüstan	70	4,6	22	Tbilisi
41.	Haiti	28	9,0	12	Port-o-Pens
42.	Hindistan	3287	1184	3876	Nyu-Deli
43.	Honduras	112	7,8	34	Tequşiqalpa
44.	Xorvatiya	57	4,5	78	Zaqreb
45.	İndoneziya	1905	243,0	993	Cakarta
46.	İordaniya	89	6,4	33	Amman
47.	İraq	438	31,3	130	Bağdad
48.	İran	1648	75,1	889	Tehran
49.	İrlandiya	70	4,2	174	Dublin
50.	İspaniya	505	45,9	1394	Madrid
51.	İtaliya	301	58,1	1721	Roma
52.	İsrail	22	7,6	207	Tel-Əviv
53.	İsveç	450	9,3	337	Stokholm
54.	İsveçrə	41	7,8	318	Bern
55.	Kamboca	181	14,5	28	Pnompen
56.	Kamerun	475	20,0	42	Yaunde
57.	Kanada	9985	34,0	1321	Ottava
58.	Keniya	580	40,9	66	Nayrobi
59.	KXDR	121	22,7	40	Pxenyan
60.	Kolumbiya	1139	48,9	418	Santa-Fede-Boqota
61.	Konqo (Brazzavil)	342	4,0	16	Brazzavil
62.	Konqo (Kinşas)	2345	68,7	21	Kinşas
63.	Kosta-Rika	51	4,3	49	San-Xose
64.	Kot-d'İvuar	322	20,6	34	Yamusukro
65.	Kuba	111	11,2	116	Havana
66.	Küveyt	18	2,7	150	Əl-Küveyt
67.	Qabon	268	1,5	21	Librevil
68.	Qambiya	11	1,8	2	Banjul
69.	Qana	239	23,8	35	Akkra
70.	Qazaxıstan	2725	16,4	183	Astana
71.	Qırğızıstan	200	5,4	12	Bişkək
72.	Qvatemala	109	13,3	69	Qvatemala
73.	Qvineya	246	10,1	11	Konakri

74.	Qvineya-Bisau	36	1,5	1	Bisau
75.	Laos	237	6,8	14	Vyentyan
76.	Latviya	65	2,2	31	Riqa
77.	Lesoto	30	2,1	3	Maseru
78.	Liberiya	111	3,4	2	Monroviya
79.	Livan	10	4,3	48	Beyrut
80.	Litva	65	3,3	53	Vilnüs
81.	Liviya	1760	6,5	121	Tripoli
82.	Macarıstan	93	9,9	182	Budapeşt
83.	Madaqaskar	587	20,7	20	Antananarivu
84.	Makedoniya	26	2,1	19	Skopye
85.	Malavi	118	14,3	12	Lilonqve
86.	Malayziya	330	28,9	401	Kuala-Lumpur
87.	Maldova	34	4,3	11	Kişinyov
88.	Mali	1240	12,7	15	Bamako
89.	MAR	623	4,5	3	Banqi
90.	Mavrikiya	2	1,3	15	Port-Lui
91.	Mavritaniya	1031	3,1	6	Nuakşot
92.	Meksika	1964	112,5	1668	Mexiko
93.	Mərakeş	447	34,8	151	Rabat
94.	Misir	1001	84,8	498	Qahirə
95.	Monqolustan	1564	3,0	10	Ulan-Bator
96.	Mozambik	799	21,7	20	Maputu
97.	Myanma	677	48,1	56	Yanqon
98.	Namibiya	824	2,1	13	Vindxuk
99.	Nepal	147	28,6	32	Katmandu
100.	Niderland	42	16,5	663	Amsterdam
101.	Niger	1267	15,3	11	Niamey
102.	Nigeriya	924	152,2	348	Abuca
103.	Nikaraqua	130	5,9	17	Manaqua
104.	Norveç	324	4,9	276	Oslo
105.	Oman	310	3,4	67	Maskat
106.	Özbəkistan	447	28,6	83	Daşkənd
107.	Pakistan	796	185,5	461	İslamabad
108.	Panama	75	3,4	39	Panama
109.	Papua-Yeni Qvineya	463	6,1	14	Port-Morsbi
110.	Paraqvay	407	6,5	29	Asunson
111.	Peru	1285	29,8	257	Lima
112.	Peru	1285	29,8	257	Lima

113.	Portuqaliya	92	10,7	234	Lissabon
114.	Ruanda	26	10,5	10	Kiqali
115.	Ruminiya	238	21,4	252	Buxarest
116.	Rusiya	17098	141,0	2161	Moskva
117.	Salvador	21	7,2	44	San-Salvador
118.	Seneqal	197	13,7	22	Dakar
119.	Serbiya	77	7,4	80	Belqrad
120.	Səudiyyə Ərəbistanı	2150	28,7	622	Ər-Riyad
121.	Sinqapur	0,7	5,0	199	Sinqapur
122.	Slovakiya	49	5,5	117	Bratislava
123.	Sloveniya	20	2,0	57	Lyublyana
124.	Somali	638	9,8	6	Moqadişo
125.	Sudan	2506	41,1	89	Xartum
126.	Suriya	185	20,2	99	Dəməşq
127.	Svazilend	17	1,1	6	Mbabane
128.	Syerra-Leone	72	8,4	5	Fritaun
129.	Şərqi Timor	15	1,1	3	Dili
130.	Şri-Lanka	66	20,4	104	Kolombo
131.	Tacikistan	143	7,3	13	Düşənbə
132.	Tailand	513	67,5	555	Banqkok
133.	Tanzaniya	947	45,0	59	Dodoma
134.	Toqo	57	6,0	5	Lome
135.	Trinidad və Tobaqo	5	1,2	29	Port-of-Speyn
136.	Tunis	164	10,5	82	Tunis
137.	Türkiyə	784	76,8	913	Ankara
138.	Türkmənistan	488	4,9	32	Aşxabad
139.	Ukrayna	604	45,5	291	Kiyev
140.	Uqanda	241	32,4	40	Kampala
141.	Uruqvay	176	3,3	45	Montevideo
142.	Venesuela	912	28,6	334	Karakas
143.	Vyetnam	331	87,8	274	Xanoy
144.	Yamayka	11	2,8	24	Kinqston
145.	Yaponiya	378	126,8	4228	Tokio
146.	Yeni Zelandiya	268	4,4	120	Vellinqton
147.	Yəmən	528	23,8	56	Sana
148.	Yunanıstan	132	11,0	334	Afina
149.	Zambiya	753	11,9	18	Lusaka
150.	Zimbabve	391	12,6	2	Xarare

Cədvəl 2

Dünya əhalisi ən çox olan 50 ölkə

No	Ölkə	Əhali sayı, mln. nəfər
1.	Çin	1339
2.	Hindistan	1184
3.	ABŞ	309,6
4.	İndoneziya	243,0
5.	Braziliya	196,8
6.	Pakistan	185,5
7.	Banqladeş	156,1
8.	Nigeriya	152,2
9.	Rusiya	141,0
10.	Yaponiya	126,8
11.	Meksika	112,5
12.	Filippin	100,0
13.	Vyetnam	87,8
14.	Efiopiya	85,2
15.	Misir	84,8
16.	Almaniya	83,0
17.	Türkiyə	76,8
18.	İran	75,1
19.	Konqo (Kinşas)	68,7
20.	Tailand	67,5
21.	Fransa	62,9
22.	Böyük Britaniya	62,2
23.	İtaliya	58,1
24.	Cənubi Koreya	49,5
25.	CAR	49,1
26.	Kolumbiya	48,9
27.	Myanma	48,1
28.	İspaniya	45,9
29.	Ukrayna	45,5
30.	Tanzaniya	45,0
31.	Sudan	41,1
32.	Keniya	40,9
33.	Argentina	40,5
34.	Polşa	38,1
35.	Əlcəzair	35,5

36.	Mərakeş	34,8
37.	Kanada	34,0
38.	Uqanda	32,4
39.	İraq	31,3
40.	Peru	29,8
41.	Malayziya	28,9
42.	Səudiyyə Ərəbistanı	28,7
43.	Venesuela	28,6
44.	Nepal	28,6
45.	Özbəkistan	28,6
46.	Əfqanıstan	28,4
47.	Qana	23,8
48.	Yəmən	23,8
49.	KXDR	22,7
50.	Mozañbik	21,7

Cədvəl 3

Əhalinin ümumi sayında uşaqların xüsusi çəkisi ən çox olan 20 ölkə

No	Ölkə	Uşaqların xüsusi çəkisi, %
1.	Uqanda	50,0
2.	Niger	49,6
3.	Mali	48,3
4.	Konqo (Kinşas)	46,9
5.	San-Tome və Prinsipi	46,9
6.	Çad	46,7
7.	Burkina-Faso	46,2
8.	Burundi	46,2
9.	Yəmən	46,2
10.	Efiopiya	46,1
11.	Konqo (Brazzavil)	45,9
12.	Malavi	45,8
13.	Benin	45,2
14.	Zambiya	45,1
15.	Somali	45,0
16.	Əfqanıstan	44,5
17.	Syerra-Leone	44,5
18.	Mozambik	44,3
19.	Liberiya	44,1
20.	Zimbabve	43,9

Cədvəl 4***Dünyanın ən az əhalisi olan 10 ölkəsi***

№	Ölkə	Əhali sayı, min nəfər
1.	Vatikan	1,0
2.	Tuvalu	12,4
3.	Nauru	14,0
4.	Palau	20,8
5.	San-Marino	30,3
6.	Monako	33,0
7.	Lixtenşteyn	34,8
8.	Sent-Kits və Nevis	40,1
9.	Marşall adaları	64,5
10.	Dominikan	72,7

Cədvəl 5***Əhalinin ümumi sayında uşaqların xüsusi çəkisi ən az olan 20 ölkə***

№	Ölkə	Uşaqların xüsusi çəkisi, %
1.	Latviya	13,3
2.	İtaliya	13,5
3.	Sloveniya	13,5
4.	Yaponiya	13,5
5.	Çexiya	13,6
6.	Almaniya	13,7
7.	Bolqarıstan	13,8
8.	Ukrayna	13,8
9.	Litva	14,2
10.	Belarus	14,3
11.	Yunanıstan	14,3
12.	Sinqapur	14,4
13.	Avstriya	14,5
14.	Bosniya və Herseqovina	14,5
15.	İspaniya	14,5
16.	Monako	14,6
17.	Rusiya	14,7
18.	Estoniya	14,9
19.	Macarıstan	15,0
20.	Polşa	15,0

Cədvəl 6

Əhalinin ümumi sayında yaşlı insanların xüsusi çəkisi ən çox olan dünyanın 20 ölkəsi

№	Ölkə	Yaşlı insanların xüsusi çəkisi, %
1.	Monako	23,0
2.	Yaponiya	22,2
3.	Almaniya	20,3
4.	İtaliya	20,2
5.	Yunanıstan	19,2
6.	İsveç	18,8
7.	İspaniya	18,1
8.	Avstriya	18,0
9.	Bolqarıstan	17,7
10.	Belçika	17,6
11.	Portuqaliya	17,6
12.	Estoniya	17,6
13.	San-Marino	17,4
14.	Latviya	17,0
15.	Xorvatiya	17,0
16.	Serbiya	16,8
17.	Finlandiya	16,8
18.	Sloveniya	16,5
19.	Gürcüstan	16,4
20.	Fransa	16,4

Cədvəl 7

Əhalinin ümumi sayında yaşlı insanların xüsusi çəkisi ən az olan dünyanın 20 ölkəsi

№	Ölkə	Yaşlı insanların xüsusi çəkisi, %
1.	BƏƏ	0,9
2.	Qatar	1,4
3.	Nauru	2,1
4.	Uqanda	2,1
5.	Zambiya	2,3
6.	Niger	2,3
7.	Əfqanıstan	2,4
8.	Ruanda	2,4
9.	Burkina-Faso	2,5
10.	Burundi	2,5
11.	Yəmən	2,5
12.	Konqo (Kinşas)	2,5
13.	Səudiyyə Ərəbistanı	2,5
14.	Somali	2,5
15.	Sudan	2,5
16.	Benin	2,6
17.	Keniya	2,6
18.	Anqola	2,7
19.	Malavi	2,7
20.	Efiopiya	2,7

Cədvəl 8
Təbii artımı ən yüksək olan 20 ölkə

№	Ölkə	Təbii artım, hər 1000 nəfərə
1.	BƏƏ	36,9
2.	Niger	36,8
3.	Küveyt	35,5
4.	Yəmən	34,5
5.	Mali	33,4
6.	Burundi	32,8
7.	Konqo (Kinşas)	32,1
8.	Efiopiya	32,1
9.	Oman	31,4
10.	Burkina-Faso	31,0
11.	San-Tome və Prinsipi	30,9
12.	Madaqaskar	30,0
13.	Benin	29,8
14.	Somali	28,1
15.	Ruanda	27,8
16.	Komor adaları	27,7
17.	Konqo (Brazzavil)	27,5
18.	Seneqal	27,1
19.	Toqo	27,1
20.	Ekvatorial Qvineya	27,0

Cədvəl 10
Dünyanın doğum səviyyəsi ən yüksək olan 20 ölkəsi

№	Ölkə	Doğum səviyyəsi, hər 1000 nəf., 1000 adam
1.	Niger	51,6
2.	Mali	49,2
3.	Uqanda	47,8
4.	Əfqanıstan	45,5
5.	Syerra-Leone	44,7
6.	Burkina-Faso	44,3
7.	Anqola	43,7
8.	Somali	43,7
9.	Efiopiya	43,7
10.	Konqo (Kinşas)	42,6
11.	Liberiya	42,3
12.	Yəmən	42,1
13.	Malavi	41,5
14.	Burundi	41,4
15.	Konqo (Brazzavil)	41,4
16.	Çad	40,9
17.	Zambiya	40,2
18.	Ruanda	39,7
19.	Benin	39,2
20.	San-Tome və Prinsipi	38,5

Cədvəl 9
Təbii artımı ən aşağı olan 20 ölkə

№	Ölkə	Təbii artım, hər 1000 nəfərə
1.	Çernoqoriya	-8,5
2.	Bolqarıstan	-7,9
3.	Estoniya	-6,3
4.	Ukrayna	-6,2
5.	Latviya	-6,1
6.	Serbiya	-4,7
7.	Svazilend	-4,6
8.	Belarus	-3,8
9.	Sent-Vinsent və Qrenadina	-3,4
10.	Gürcüstan	-3,3
11.	Litva	-2,8
12.	Rusiya	-2,8
13.	Macarıstan	-2,6
14.	MFŞ	-2,4
15.	Yaponiya	-1,9
16.	Maldiv adaları	-1,7
17.	Rumıniya	-1,5
18.	Sloveniya	-1,1
19.	Trinidad və Tobaqo	-1,0
20.	Çexiya	-0,9

Cədvəl 11
Dünyanın doğum səviyyəsi ən aşağı olan 20 ölkəsi

№	Ölkə	Doğum səviyyəsi, hər 1000 nəfərə
1.	Yaponiya	7,6
2.	Almaniya	8,2
3.	İtaliya	8,2
4.	Avstriya	8,7
5.	Sinqapur	8,8
6.	Çexiya	8,8
7.	Bosniya və Herseqovina	8,9
8.	Cənubi Koreya	8,9
9.	Sloveniya	9,0
10.	Litva	9,1
11.	Monako	9,1
12.	Serbiya	9,2
13.	Bolqarıstan	9,5
14.	Macarıstan	9,5
15.	Yunanıstan	9,5
16.	San-Marino	9,6
17.	Ukrayna	9,6
18.	Xorvatiya	9,6
19.	İsveçrə	9,6
20.	Belarus	9,7

Cədvəl 12

Kişilərin çoxluq təşkil etdiyi dünyanın 20 ölkəsi

№	Ölkə	Hər 100 qadına düşən kişi
1.	BƏƏ	219
2.	Qatar	200
3.	Küveyt	154
4.	Maldiv adaları	144
5.	Bəhreyn	124
6.	Oman	122
7.	Səudiyyə Ərəbistanı	118
8.	Palau	114
9.	Butan	110
10.	İordaniya	110
11.	Qrenada	108
12.	Andorra	107
13.	Hindistan	106
14.	Çin	106
15.	Samoa	106
16.	Əfqanıstan	105
17.	Liviya	105
18.	Suriya	105
19.	Albaniya	104
20.	Cibuti	104

Cədvəl 14

Daha çox oğlan doğulan dünyanın 20 ölkəsi

№	Ölkə	Hər 100 qadına düşən kişi
1.	Ermənistan	114
2.	Azərbaycan	113
3.	Gürcüstan	113
4.	Hindistan	112
5.	Albaniya	110
6.	Çin	110
7.	San-Marino	109
8.	Makedoniya	108
9.	Sinqapur	108
10.	Çernoqoriya	108
11.	Vyetnam	107
12.	İrlandiya	107
13.	İspaniya	107
14.	İtaliya	107
15.	Malayziya	107
16.	Portuqaliya	107
17.	Serbiya	107
18.	Surinam	107
19.	Tunis	107
20.	Cənubi Koreya	107

Cədvəl 13

Qadınların çoxluq təşkil etdiyi dünyanın 20 ölkəsi

№	Ölkə	Hər 100 qadına düşən kişi
1.	Estoniya	84
2.	Latviya	86
3.	Rusiya	86
4.	Ukrayna	86
5.	Belarus	87
6.	Ermənistan	89
7.	Litva	89
8.	Zimbabve	90
9.	Antiqua və Barbuda	91
10.	Macarıstan	91
11.	Gürcüstan	91
12.	Maldova	91
13.	Monako	91
14.	San-Marino	91
15.	Bolqarıstan	92
16.	Çad	92
17.	Banqladeş	93
18.	Qazaxıstan	93
19.	Mavritaniya	93
20.	Xorvatiya	93

Cədvəl 15

Daha az oğlan doğulan dünyanın 20 ölkəsi

№	Ölkə	Hər 100 qadına düşən kişi
1.	Qrenada	100
2.	Barbados	101
3.	Lixtenşteyn	101
4.	Keniya	102
5.	Malavi	102
6.	Mozambik	102
7.	Cənubi Afrika	102
8.	Bəhreyn	103
9.	Burkina Faso	103
10.	Haiti	103
11.	Zimbabve	103
12.	Kabo-Verde	103
13.	Kamerun	103
14.	Kolumbiya	103
15.	Konqo (Kinqasa)	103
16.	Niger	103
17.	Somali	103
18.	CAR	103
19.	Eritreya	103
20.	Efiopiya	103

Cədvəl 16

Median üzrə orta yaş ən yüksək olan 20 ölkə

№	Ölkə	Median üzrə yaş, il
1.	Monako	45,7
2.	Yaponiya	44,2
3.	Almaniya	43,8
4.	İtaliya	43,3
5.	Avstriya	42,2
6.	Finlandiya	42,1
7.	Yunanıstan	41,8
8.	Belçika	41,7
9.	Sloveniya	41,7
10.	San-Marino	41,5
11.	İsveç	41,5
12.	Bolqarıstan	41,4
13.	İspaniya	41,1
14.	Lixtenşteyn	41,0
15.	Serbiya	41,0
16.	Xorvatiya	41,0
17.	İsveçrə	41,0
18.	Danimarka	40,5
19.	Kanada	40,4
20.	Niderland	40,4

Cədvəl 17

Median üzrə orta yaş ən kiçik olan 20 ölkə

№	Ölkə	Median üzrə yaş, il
1.	Uqanda	15,0
2.	Niger	15,2
3.	Mali	15,8
4.	Konqo (Kinşas)	16,4
5.	San-Tome və Prinsipi	16,4
6.	Çad	16,5
7.	Burundi	16,7
8.	Burkina-Faso	16,8
9.	Yəmən	16,8
10.	Konqo (Brazzavil)	16,8
11.	Malavi	16,8
12.	Efiopiya	16,9
13.	Zambiya	17,0
14.	Benin	17,2
15.	Mozambik	17,4
16.	Somali	17,5
17.	Syerra-Leone	17,5
18.	Əfqanıstan	17,6
19.	Zimbabve	17,6
20.	Qambiya	17,9

Median üzrə orta yaş – demoqrafik göstəricidir. Ondan həm yuxarıda, həm də aşağıda əhalinin sayı eynidir. Bu göstəricinin yüksək olması ölkədəki demoqrafik vəziyyətin gərginliyindən xəbər verir.

Cədvəl 18

Dünyanın ölüm səviyyəsi ən yüksək olan 20 ölkəsi

№	Ölkə	Ölüm səviyyəsi, hər 1000 nəfərə
1.	Svazilend	30,8
2.	Anqola	24,1
3.	Lesoto	22,2
4.	Syerra-Leone	21,9
5.	Zambiya	21,3
6.	Liberiya	20,7
7.	Mozambik	20,1
8.	Əfqanıstan	19,2
9.	Cibuti	19,1
10.	MAR	17,8
11.	Malavi	17,6
12.	CAR	17,0
13.	Nigeriya	16,6
14.	Zimbabve	16,2
15.	Çad	16,1
16.	Qvineya-Bisau	15,8
17.	Mali	15,8
18.	Ukrayna	15,8
19.	Somali	15,6
20.	Niger	14,8

Cədvəl 19

Dünyanın ölüm səviyyəsi ən aşağı olan 20 ölkəsi

№	Ölkə	Ölüm səviyyəsi, hər 1000 nəfərə
1.	BƏƏ	2,1
2.	Küveyt	2,4
3.	Qatar	2,5
4.	Səudiyyə Ərəbistanı	2,5
5.	İordaniya	2,8
6.	Bruney	3,3
7.	Liviya	3,5
8.	Maldiv adaları	3,7
9.	Oman	3,7
10.	Solomon adaları	3,8
11.	Kosta-Rika	4,3
12.	Nikaraqua	4,3
13.	Bəhreyn	4,4
14.	Marşall adaları	4,5
15.	Paraqvay	4,5
16.	MFŞ	4,5
17.	Əlcəzair	4,6
18.	Suriya	4,6
19.	Panama	4,7
20.	Sinqapur	4,7

Cədvəl 20

**QİDS-ə yoluxmuşların sayı çox olan
dünyanın 20 ölkəsi**

№	Ölkə	QİDS-ə yoluxmuşların sayı, min nəfər
1.	CAR	5700
2.	Nigeriya	2600
3.	Hindistan	2400
4.	Mozambik	1500
5.	Tanzaniya	1400
6.	Zimbabve	1300
7.	Keniya	1200
8.	ABŞ	1200
9.	Zambiya	1100
10.	Konqo (Kinşas)	1100
11.	Efiopiya	980
12.	Rusiya	940
13.	Uqanda	940
14.	Malavi	930
15.	Braziliya	730
16.	Çin	700
17.	Tailand	610
18.	Kamerun	540
19.	Kot-d'İvuar	480
20.	Ukrayna	440

Cədvəl 22

**QİDS-dən ölənlərin sayı çox olan
dünyanın 20 ölkəsi**

№	Ölkə	QİDS-dən ölənlərin sayı, min nəfər
1.	CAR	350
2.	Hindistan	310
3.	Nigeriya	170
4.	Keniya	150
5.	Zimbabve	140
6.	Konqo (Kinşas)	100
7.	Tanzaniya	96
8.	Mozambik	81
9.	Uqanda	77
10.	Malavi	68
11.	Efiopiya	67
12.	Zambiya	56
13.	Rusiya	40
14.	Kamerun	39
15.	Çin	39
16.	Kot-d'İvuar	38
17.	Tailand	30
18.	Myanma	25
19.	Sudan	25
20.	Vyetnam	24

Cədvəl 21

**QİDS-ə yoluxmuşların xüsusi çəkisi
az olan dünyanın 10 ölkəsi**

№	Ölkə	QİDS-ə yoluxmuşların xüsusi çəkisi, %
1.	Əfqanıstan	0,01
2.	Səudiyyə Ərəbistanı	0,01
3.	Kabo-Verde	0,04
4.	Qatar	0,09
5.	Bosniya və Herseqovina	0,1
6.	Misir	0,1
7.	Komor adaları	0,1
8.	Suriya	0,1
9.	Çexiya	0,1
10.	Şri-Lanka	0,1

Cədvəl 23

**QİDS-ə yoluxmuşların xüsusi çəkisi
çox olan dünyanın 10 ölkəsi**

№	Ölkə	QİDS-ə yoluxmuşların xüsusi çəkisi, %
1.	Svazilend	26,1
2.	Botsvana	23,9
3.	Lesoto	23,2
4.	CAR	18,1
5.	Zimbabve	15,3
6.	Namibiya	15,3
7.	Zambiya	15,2
8.	Mozambik	12,5
9.	Malavi	11,9
10.	Keniya	6,7

Cədvəl 24

*Əmək ehtiyatlarının ən çox olduğu
dünyanın 20 ölkəsi*

№	Ölkə	Əmək ehtiyatlarının sayı, mln. nəfər
1.	Çin	807,3
2.	Hindistan	523,5
3.	ABŞ	154,3
4.	İndoneziya	112,0
5.	Braziliya	93,7
6.	Rusiya	75,7
7.	Banqladeş	70,9
8.	Yaponiya	66,5
9.	Nigeriya	51,0
10.	Pakistan	50,6
11.	Vyetnam	47,4
12.	Meksika	45,3
13.	Almaniya	43,6
14.	Efiopiya	37,9
15.	Tailand	37,8
16.	Filippin	36,8
17.	Böyük Britaniya	31,2
18.	Myanma	30,0
19.	Fransa	28,0
20.	İtaliya	25,1

Cədvəl 25

*Əmək ehtiyatlarının ən az olduğu
dünyanın 20 ölkəsi*

№	Ölkə	Əmək ehtiyatlarının sayı, mln. nəfər
1.	Tuvalu	3,6
2.	Kiribati	7,9
3.	Palau	9,8
4.	Marşall adaları	14,7
5.	MFŞ	16,4
6.	Sent-Kits və Nevis	18,2
7.	San-Marino	22,7
8.	Dominika	25,0
9.	Antiqua və Barbuda	30,0
10.	Lixtenşteyn	32,4
11.	Seyşel adaları	39,6
12.	Tonqa	40,0
13.	Andorra	42,2
14.	Qrenada	42,3
15.	Monako	44,0
16.	San-Tome və Prinsipi	52,5
17.	Sent-Vinsent və Qrenadina	57,5
18.	Samoa	66,3
19.	Sent-Lüsiya	79,7
20.	Vanuatu	115,9

Dünyanın ən böyük ərazisi olan 50 ölkəsi

№	Ölkə	Ərazisinin ümumi sahəsi, min. km ²
1.	Rusiya	17098
2.	Kanada	9985
3.	ABŞ	9827
4.	Çin	9597
5.	Braziliya	8515
6.	Avstraliya	7741
7.	Hindistan	3287
8.	Argentina	2780
9.	Qazağıstan	2725
10.	Sudan	2506
11.	Əlcəzair	2382
12.	Konqo (Kinşasa)	2345
13.	Səudiyyə Ərəbistanı	2150
14.	Meksika	1964
15.	İndoneziya	1905
16.	Liviya	1760
17.	İran	1648
18.	Monqolustan	1564
19.	Peru	1285
20.	Çad	1284
21.	Niger	1267
22.	Anqola	1247
23.	Mali	1240
24.	CAR	1219
25.	Kolumbiya	1139
26.	Efiopiya	1104
27.	Boliviya	1099
28.	Mavritaniya	1031
29.	Misir	1001
30.	Tanzaniya	947
31.	Nigeriya	924
32.	Venesuela	912
33.	Namibiya	824
34.	Mozambik	799
35.	Pakistan	796
36.	Türkiyə	784
37.	Çili	756
38.	Zambiya	753
39.	Myanma	677
40.	Əfqanıstan	652
41.	Somali	638
42.	MAR	623
43.	Ukrayna	604
44.	Madaqaskar	587
45.	Botsvana	582
46.	Keniya	580
47.	Fransa	552
48.	Yəmən	528
49.	Tailand	513
50.	İspaniya	505

Cədvəl 27

Dünyanın 10 ən kiçik ərazisi olan ölkəsi

№	Ölkə	Ərazisinin ümumi sahəsi, km ²
1.	Vatikan	0,44
2.	Monako	2
3.	Nauru	21
4.	Tuvalu	26
5.	San-Marino	61
6.	Lixtenşteyn	160
7.	Marşall adaları	181
8.	Sent-Kits və Nevis	261
9.	Maldiv adaları	298
10.	Malta	316

Cədvəl 29

Ən yüksək vulkanlar (onların hamısı Cənubi Amerikada yerləşir)

№	Vulkan	Hündürlük, m
1.	Nevado-Oxos-del-Salado	6887
2.	Bonete	6872
3.	Saxama	6780
4.	Lülyaylyako	6723
5.	Çimboraso	6262
6.	San-Pedro	6159
7.	San-Pablo	6118
8.	Antofalya	6100
9.	Qualyatiri	6060
10.	Takora	5950

Cədvəl 28

Ən yüksək zirvələr

№	Zirvə – Dağ sistemi	Yüksəklik, m
1.	Everest (Comolunqma)	8848
2.	K2 (Çoqori)	8611
3.	Kançencanqa	8586
4.	Lxotsze	8516
5.	Makalu	8463
6.	Ço-Oyyu	8201
7.	Caulaqiri	8167
8.	Manaslu	8163
9.	Nanqarbat	8125
10.	Annapurna I	8091

Cədvəl 30

Ən böyük adalar

№	Adalar	Sahəsi, min km ²
1.	Qrenlandiya	2176
2.	Yeni Qvineya	793
3.	Kalimantan	734
4.	Madaqaskar	587
5.	Baffin adası	507
6.	Sumatra	427
7.	Böyük Britaniya	230
8.	Xonsyu	227
9.	Viktoriya	217
10.	Elsmir	196

Cədvəl 31

Ən böyük səhralar

№	Səhralar – yerləşmə məkanı	Sahəsi, min km ²
1.	Saxara – şimali Afrika	8600
2.	Ərəbistan – cənubi-qərbi Asiya	2300
3.	Qobi – Monqolustan – Çin	1170
4.	Pataqon yaylası – Argentina	673
5.	Böyük səhra Viktoriya – qərbi və cənubi Avstraliya	647
6.	Dağlıq böyük hövzə – ABŞ-ın qərbi	492
7.	Çiuaua – şimali Meksika	450
8.	Böyük qum səhrası – qərbi Avstraliya	400
9.	Təklə-Məkan – qərbi Çin	330
10.	Tar – Hindistan –Pakistan	300

Cədvəl 32

Ən böyük yarımada

№	Yarımada	Sahəsi, min km ²
1.	Ərəbistan	2730
2.	Hind	2050
3.	Hindi-çin	2000
4.	Labrador	1320
5.	Skandinaviya	800
6.	Somali	750
7.	Pireney	582
8.	Balkan	505
9.	Kiçik Asiya	400
10.	Taymır	400

Cədvəl 33

**Dünyanın 20 ən uzun quru
sərhədi olan ölkəsi**

№	Ölkə	Quru sərhədlərin uzunluğu, km
1.	Çin	22117
2.	Rusiya	20344
3.	Braziliya	16885
4.	Hindistan	14103
5.	Qazaxıstan	12185
6.	ABŞ	12034
7.	Konqo	10730
8.	Argentina	9861
9.	Kanada	8893
10.	Monqolustan	8220
11.	Sudan	7687
12.	Peru	7461
13.	Mali	7243
14.	Boliviya	6940
15.	Pakistan	6774
16.	Əlcəzair	6343
17.	Çili	6339
18.	Kolumbiya	6309
19.	Özbəkistan	6221
20.	Çad	5968

Cədvəl 34

**Dünyanın 20 ən uzun sahil
xətti olan ölkəsi**

№	Ölkə	Sahil xəttinin uzunluğu, km
1.	Kanada	202080
2.	İndoneziya	54716
3.	Rusiya	37653
4.	Finlandiya	36289
5.	Yaponiya	29751
6.	Avstraliya	25760
7.	Norveç	25148
8.	ABŞ	19924
9.	Yeni Zelandiya	15134
10.	Çin	14500
11.	Yunanıstan	13676
12.	Böyük Britaniya	12429
13.	Meksika	9330
14.	İtaliya	7600
15.	Braziliya	7491
16.	Daniya	7314
17.	Türkiyə	7200
18.	Hindistan	7000
19.	Çili	6435
20.	MFŞ	6112

Cədvəl 35

Dünyanın qarşılıqlı ən uzun sərhədi olan 20 ölkəsi

No	Ölkə	Qarşılıqlı sərhədin uzunluğu, km
1.	ABŞ – Kanada	8893
2.	Rusiya – Qazaxıstan	6846
3.	Argentina – Çili	5308
4.	Çin – Monqolustan	4677
5.	Hindistan – Banqladeş	4053
6.	Rusiya – Çin	3645
7.	Rusiya – Monqolustan	3543
8.	Braziliya – Boliviya	3423
9.	Çin – Hindistan	3380
10.	ABŞ – Meksika	3141
11.	Braziliya – Peru	2995
12.	Hindistan – Pakistan	2912
13.	Konqo (Kinşas) – Anqola	2511
14.	Pakistan – Əfqanıstan	2430
15.	Konqo (Kinşas) – Konqo (Brazzavil)	2410
16.	Mavritaniya – Mali	2237
17.	Qazaxıstan – Özbəkistan	2203
18.	Braziliya – Venesuela	2200
19.	Çin – Myanma	2185
20.	Vyetnam – Laos	2130

Quru sərhədi olmayan ölkələr (36): Avstraliya, Antiqua və Barbuda, Baham adaları, Barbados, Bəhreyn, Vanuatu, Qrenada, Dominika, İslandiya, Kabo-Verde, Kiribati, Komor adaları, Mavrikiy, Madaqaskar, Maldiv adaları, Malta, Marşall adaları, Nauru, Yeni Zelandiya, Palau, Samoa, San-Tome və Prinsipi, Seyşel adaları, Sent-Vinsent və Qrenadina, Sent-Kits və Nevis, Sent-Lüsiya, Solomon adaları, Tonqa, Trinidad və Tobago, Tuvalu, Fici, Filippin, MFŞ, Şri-Lanka, Yamayka, Yaponiya

Cədvəl 36

Ən uzun çaylar

No	Çay	Uzunluğu, km
1	Nil (Kaçer ilə birlikdə)	6695
2	Amazonka (Ukayali ilə birlikdə)	6516
3	Yantszi	6380
4	Missisipi (Missuri və Red-Rok ilə birlikdə)	6019
5	Ob (İrtiş ilə birlikdə)	5570
6	Yenisey (Anqara ilə birlikdə)	5550
7	Xuanxe	5464
8	Konqo	4667
9	Parana	4500
10	Mekonq	4425

Cədvəl 37

Ən böyük dənizlər

№	Dəniz	Sahəsi, min km ²
1.	Filippin	5726
2.	Ərəbistan	4832
3.	Mərca	4791
4.	Cənubi-Çin	3537
5.	Tasman	3336
6.	Fici	3177
7.	Ueddella	2910
8.	Qəraib	2777
9.	Aralıq	2505
10.	Berinq	2315

Cədvəl 39

Ən böyük körfəzlər

№	Körfəz	Sahəsi, min km ²
1.	Benqal	2172
2.	Meksika	1555
3.	Böyük Avstraliya	1335
4.	Alyaska	1327
5.	Hudzon	848
6.	Qvineya	753
7.	Karpentariya	328
8.	Siam	288
9.	Kaliforniya	272
10.	Müqəndəs Lavrenti	249

Cədvəl 38

Ən hündür şalalar

№	Şalalə – yerləşmə məkanı	Hündürlüyü, m
1.	Anxel – Venesuela	1054
2.	Tuqela – CAR	933
3.	Belbe – Norveç	866
4.	Yosemit – ABŞ	728
5.	Kukenan – Venesuela	610
6.	Mtarazi-Fols – Zimbabve	610
7.	Utiqard – Norveç	610
8.	Kauai – Havay adaları	600
9.	Talnikov – Rusiya	600
10.	Saterlend – Yeni Zelandiya	580

Cədvəl 40

Ən böyük buzlaqlar

№	Buzlaq – yerləşmə məkanı	Sahəsi, min km ²
1.	Rossa – Antarktida	542,3
2.	Larsen – Antarktida	86,0
3.	Eymeri – Antarktida	40,0
4.	Qərbi Şpitsberqen–Norveç	35,1
5.	Yeni Torpaq – Rusiya	20,0
6.	Vatnayokudl – İslandiya	8,4
7.	Malaspina – Alyaska	2,2
8.	Launqyoküdl – İslandiya	1,0
9.	Fedçenko – Tacikistan	0,9
10.	Şelkton – Antarktida	0,5

Cədvəl 41**Ən dərin çökəkliklər**

№	Çökəklik	Dərinlik, m
1.	Mariana	10924
2.	Tonqa	10822
3.	Filippin xəndəyi	10265
4.	Kermadek	10047
5.	İzdu-Oqasavara (Bonin)	9810
6.	Kuril-Kamçatka xəndəyi	9717
7.	Puerto-Riko	8742
8.	Cənubi-Sandviçev xəndəyi	8265
9.	Çili xəndəyi	8180
10.	Romanş	7856

Cədvəl 42**Ən uzun mağaralar**

№	Mağara – yerləşmə məkanı	Uzunluğu, km
1.	Flint-Mamont – ABŞ	288
2.	Optimistik – Ukrayna	212
3.	Xellox – İsveçrə	124
4.	Göllü – Ukrayna	117
5.	Emil Rakovitsa (Zoluşka) – Maldova—Ukrayna	90
6.	Cevel – ABŞ	88
7.	Qrinbrayer/Orqan – ABŞ	71
8.	Böyük Oreşni – Rusiya	58
9.	Kap-Kutan – Orta Asiya	57
10.	Aysrizenvelt – Avstriya	52

Cədvəl 43

Cədvəl 44

Dünyanın ən yüksək zirvəsi olan 20 ölkəsi

Dəniz səviyyəsindən ən aşağıda olan 20 ölkə

№	Ölkə	Zirvə, m
1.	Çin – Nepal	8848
2.	Pakistan	8611
3.	Hindistan	8586
4.	Butan	7553
5.	Tacikistan	7495
6.	Əfqanıstan	7485
7.	Qırğızıstan	7439
8.	Qazaxıstan	6995
9.	Argentina	6960
10.	Çili	6880
11.	Peru	6768
12.	Boliviya	6542
13.	Ekvador	6267
14.	ABŞ	6198
15.	Kanada	5959
16.	Tanzaniya	5895
17.	Myanma	5881
18.	Kolumbiya	5775
19.	Meksika	5700
20.	İran	5671

№	Ölkə	Aşağı səviyyə, m
1.	İsrail – İordaniya	-408
2.	Suriya	-200
3.	Cibuti	-155
4.	Misir	-133
5.	Qazaxıstan	-132
6.	Efiopiya	-125
7.	Argentina	-105
8.	ABŞ	-86
9.	Türkmənistan	-81
10.	Eritreya	-75
11.	Qərbi Saxara	-55
12.	Liviya	-47
13.	Dominikan Respublikası	-46
14.	Əlcəzair	-40
15.	Rusiya – İran	-28
16.	Tunis	-17
17.	Avstraliya	-15
18.	Özbəkistan	-12
19.	Meksika	-10
20.	Danimarka	-7

Cədvəl 45

*Xristianların xüsusi çəkisi çox olan
dünyanın 20 ölkəsi*

№	Ölkə	Xristianların xüsusi çəkisi, %
1.	Boliviya	100
2.	Vatikan	100
3.	Honduras	100
4.	Qrenada	100
5.	Panama	100
6.	Şərqi Timor	99,0
7.	Rumıniya	99,0
8.	Ermənistan	98,7
9.	Maldova	98,5
10.	Tuvalu	98,4
11.	Venesuela	98,0
12.	Yunanistan	98,0
13.	Danimarka	98,0
14.	Malta	98,0
15.	Samoa	98,0
16.	Marşall adaları	97,5
17.	Solomon adaları	97,1
18.	Paraqvay	97,0
19.	MFŞ	97,0
20.	Papua-Yeni Qvineya	96,7

Cədvəl 46

*Müsəlmanların xüsusi çəkisi çox olan
dünyanın 20 ölkəsi*

№	Ölkə	Müsəlmanların xüsusi çəkisi, %
1.	Mavritaniya	100
2.	Oman	100
3.	Səudiyyə Ərəbistanı	100
4.	Türkiyə	99,8
5.	Əlcəzair	99,0
6.	Əfqanıstan	99,0
7.	Mərakeş	98,7
8.	İran	98,0
9.	Komor adaları	98,0
10.	Tunis	98,0
11.	İraq	97,0
12.	Liviya	97,0
13.	BƏƏ	96,0
14.	Pakistan	95,0
15.	Cibuti	94,0
16.	Seneqal	94,0
17.	Azərbaycan	93,4
18.	İordaniya	92,0
19.	Qambiya	90,0
20.	Misir	90,0

Cədvəl 47

*Buddistlərin xüsusi çəkisi çox olan
dünyanın 10 ölkəsi*

№	Ölkə	Buddistlərin xüsusi çəkisi, %
1.	Kamboca	96,4
2.	Tailand	94,6
3.	Myanma	89,0
4.	Butan	75,0
5.	Şri-Lanka	69,1
6.	Laos	67,0
7.	Monqolustan	56,0
8.	Sinqapur	42,5
9.	Cənubi Koreya	23,2
10.	Malayziya	19,2

Cədvəl 48

Cədvəl 49

Qızıl-valyuta ehtiyatı ən çox olan 20 ölkə

№	Ölkə	Qızıl-valyuta ehtiyatı, mlrd. dollar
1.	Çin	1955
2.	Yaponiya	1011
3.	Rusiya	427,1
4.	Hindistan	254,0
5.	Cənubi Koreya	201,2
6.	Braziliya	193,8
7.	Sinqapur	174,2
8.	Əlcəzair	143,5
9.	Almaniya	138,0
10.	Tailand	111,0
11.	İtaliya	105,3
12.	Fransa	102,9
13.	İran	96,6
14.	Meksika	95,3
15.	Liviya	92,5
16.	Malayziya	91,2
17.	ABŞ	77,7
18.	İsveçrə	74,1
19.	Türkiyə	73,7
20.	Polşa	62,2

Qızıl-valyuta ehtiyatı ən az olan 20 ölkə

№	Ölkə	Qızıl-valyuta ehtiyatı, mln. dollar
1.	Eritreya	24,0
2.	Vanuatu	40,5
3.	Tonqa	40,8
4.	San-Tome və Prinsipi	43,0
5.	Seyşel adaları	64,0
6.	Samoa	70,2
7.	Qvineya	93,0
8.	Zimbabve	96,0
9.	Qambiya	140,0
10.	Beliz	166,2
11.	Malavi	185,0
12.	Tacikistan	195,0
13.	Kabo-Verde	258,0
14.	Surinam	263,3
15.	Burundi	266,7
16.	Qayana	355,9
17.	Malta	373,4
18.	Lüksemburq	397,8
19.	Toqo	580,0
20.	Ruanda	596,0

Cədvəl 50

Dünyanın ən çox birbaşa xarici investisiyalı 20 ölkəsi

№	Ölkə	Birbaşa xarici investisiyalar, mlrd. dollar
1.	ABŞ	2367
2.	Böyük Britaniya	1445
3.	Fransa	1147
4.	Almaniya	1027
5.	Belçika	821,0
6.	Çin	758,9
7.	Niderland	644,6
8.	İspaniya	636,5
9.	Rusiya	491,2
10.	Kanada	433,4
11.	İsveçrə	405,1
12.	İtaliya	376,6
13.	Avstraliya	366,5
14.	Braziliya	294,0
15.	İsveç	290,4
16.	Meksika	289,8
17.	Avstriya	261,9
18.	Şri-Lanka	250,2
19.	Sinqapur	250,2
20.	Macarıstan	237,1

Cədvəl 51

Dünyanın ən çox xaricdə birbaşa investisiyaları olan 20 ölkəsi

№	Ölkə	Birbaşa xarici investisiyalar, mlrd. dollar
1.	ABŞ	3162
2.	Fransa	1624
3.	Böyük Britaniya	1567
4.	Almaniya	1407
5.	Niderland	843,7
6.	İsveçrə	726,3
7.	Yaponiya	663,9
8.	Belçika	661,9
9.	İspaniya	605,3
10.	İtaliya	565,3
11.	Kanada	520,4
12.	İsveç	333,9
13.	Avstriya	270,0
14.	Avstraliya	197,2
15.	Kanada	181,9
16.	Rusiya	176,7
17.	Sinqapur	173,6
18.	Norveç	160,1
19.	Macarıstan	159,7
20.	İrlandiya	152,9

Cədvəl 52

Dünyanın ən böyük daxili kreditləşdirməyə malik 20 ölkəsi (2011)

№	Ölkə	Daxil kreditləşdirmənin həcmi, mlrd. dollar
1	ABŞ	15060
2	Yaponiya	12340
3	Çin	5555
4	Almaniya	5019
5	Fransa	4102
6	İspaniya	3450
7	İtaliya	3046
8	Kanada	2335
9	Niderland	1824
10	Braziliya	1249
11	Cənubi Koreya	937,0
12	İsveçrə	864,4
13	Belçika	767,1
14	İrlandiya	738,6
15	Danimarka	695,8
16	Avstriya	606,2
17	İsveç	549,0
18	Portuqaliya	491,0
19	Yunanıstan	394,6
20	Lüksemburq	369,6

Cədvəl 53

Dünyanın ən kiçik daxili kreditləşdirməyə malik 20 ölkəsi

№	Ölkə	Daxili kreditləşdirmənin həcmi, mln. dollar
1	Toqo	0,7
2	San-Tome və Prinsip	20,4
3	Svazilend	51,6
4	Komor	79,5
5	Solomon adaları	166,1
6	Samoa	208,5
7	Dominikan	213,6
8	Cibuti	269,9
9	Vanuatu	274,0
10	Əfqanıstan	363,6
11	Burundi	370,0
12	Seşel adaları	375,6
13	Sent-Vinsent və Qrenadina	417,4
14	Qrenada	658,0
15	Sent – Kits və Nevis	790,8
16	Surinam	793,1
17	Madaqaskar	820,3
18	Qayana	829,4
19	Tacikistan	889,0
20	Beliz	955,0

Cədvəl 54

Dünyanın müdafiə xərcləri ən çox olan 20 ölkəsi

№	Ölkə	Müdafiə xərcləri (ÜDM-a nisbətən faizlə)
1	Oman	11,4
2	Qətər	10,0
3	Səudiyyə Ərəbistanı	10,0
4	İordaniya	8,6
5	İraq	8,6
6	İsrail	7,3
7	Yəmən	6,6
8	Ermənistan	6,5
9	Eritreya	6,3
10	Makedoniya	6,0
11	Burundi	5,9
12	Suriya	5,9
13	Anqola	5,7
14	Mavritaniya	5,5
15	Maldiv adaları	5,5
16	Küveyt	5,3
17	Türkiyə	5,3
18	Mərakeş	5,0
19	Salvador	5,0
20	Sinqapur	4,9

Cədvəl 55

Dünyanın müdafiə xərcləri ən az olan 20 ölkəsi

№	Ölkə	Müdafiə xərcləri (ÜDM-a nisbətən faizlə)
1	İslandiya	0
2	Ekvatorial-Qvineya	0,1
3	Tanzaniya	0,2
4	Mavriki	0,3
5	Trinidad və Tobaqo	0,3
6	Haiti	0,4
7	Qvatemala	0,4
8	Moldova	0,4
9	Baham adaları	0,5
10	Barbados	0,5
11	Qambiya	0,5
12	Kosta-Rika	0,5
13	Laos	0,5
14	Meksika	0,5
15	Honduras	0,6
16	Nikaraqua	0,6
17	Surinam	0,6
18	Yamayka	0,6
19	Kabo-Verde	0,7
20	Malta	0,7

Cədvəl 56

Ərazisində əkin sahələrinin xüsusi çəkisi ən çox olan dünyanın 20 ölkəsi

№	Ölkə	Əkin sahələrinin xüsusi çəkisi, %
1.	Banqladeş	55,4
2.	Maldova	54,5
3.	Ukrayna	53,8
4.	Danimarka	52,6
5.	Macarıstan	49,6
6.	Mavrikiya	49,0
7.	Hindistan	48,8
8.	Ruanda	45,6
9.	Litva	44,8
10.	Toqo	44,2
11.	Polşa	40,3
12.	Rumıniya	39,5
13.	Çexiya	38,8
14.	Barbados	37,2
15.	Komor adaları	35,9
16.	Burundi	35,6
17.	Fransa	33,5
18.	Almaniya	33,1
19.	Nigeriya	33,0
20.	Salvador	31,4

Cədvəl 57

Ərazisində əkin sahələrinin xüsusi çəkisi ən az olan dünyanın 20 ölkəsi

№	Ölkə	Əkin sahələrinin xüsusi çəkisi, %
1.	Vatikan	0
2.	Monako	0
3.	Nauru	0
4.	Tuvalu	0
5.	Cibuti	0,04
6.	İslandiya	0,07
7.	Oman	0,12
8.	Mavritaniya	0,2
9.	Surinam	0,36
10.	Papua-Yeni Qvineya	0,49
11.	Solomon adaları	0,62
12.	Botsvana	0,65
13.	Monqolustan	0,76
14.	BƏƏ	0,77
15.	Küveyt	0,84
16.	Namibiya	0,99
17.	Liviya	1,03
18.	Qabon	1,21
19.	Konqo (Brazzavil)	1,45
20.	Sinqapur	1,47

MDB ölkələri üzrə nəqliyyat sektorunda yük daşınması, milyon ton

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Azərbaycan	80,2	110.0	117,3	128,3	145,6	167,5	183,1	190,4	196.5	203.6
Belarus	279.1	323.0	340,8	366.0	379,3	389,5	435.4	421.0	456.0	475.2
Ermənistan	4,5	7,1	6,7	8,3	9,7	10,3	9,4	9.7	10.6	9.7
Gürcüstan	30,1	41,1	41,1	46.0	...	...	...	...	...	...
Qazaxıstan	946.0	1,688.0	1,841.0	1,927.0	2,023.0	2,124.0	2,189.0	2,103.0	2,430.0	2,965.0
Qırğızıstan	15,5	17,2	18.0	16,4	16,4	18.9	22,7	23.8	24.1	25.2
Moldova	11,1*	18,5,*	17,4*	16,2*	34.9	38.5	37.3	24.4	24.7	28.4
Özbəkistan	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Rusiya	3,346.0	3,644.0	3,856.0	4,098.0	4,347.0	4,556.0	4638.0	3904.0	3977.0	4190.0
Tacikistan	18.7	22,7	26.6	30,5	33,7	35.2	39.0	46.3	51.1	61.6
Türkmənistan	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Ukrayna	691,1	795,3	828,5	810,4	856,2	903,7	891.0	696.2	755.9	813.0

* boru kəməri istisna olmaqla

MDB ölkələri üzrə nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi, milyard ton-km

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Azərbaycan	15,9	22,3	23,3	26,5	43,3	78,0	88,6	97,7	97,5	91,5
Belarus	91,0	111,2	121,4	121,5	125,9	126,6	130,8	121,2	128,1	133
Ermənistan	1,7	1,7	2,0	2,3	2,4	2,9	3,0	2,5	3,1	3,6
Gürcüstan	5,0	6,2	5,5	6,8	...	...	...	...	...	...
Qazaxıstan	203,4	258,4	283,1	296,3	328,5	350,5	369,7	337,0	381,0	444,3
Qırğızıstan	1,5	1,4	1,8	1,6	1,6	1,8	2,1	1,9	1,9	2,0
Moldova	2,1*	3,9*	4,3*	4,4*	6,5	6,4	6,3	4,0	4,3	4,9
Özbəkistan	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Rusiya	3,541,0	4,172,0	4,441,0	4,549,0	4,675,0	4,789,0	4,820,0	4,342,0	4,646,0	4,799,0
Tacikistan	1,4	1,6	1,9	2,1	2,2	2,5	2,6	3,1	3,3	5,5
Türkmənistan	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Ukrayna	380,7	444,9	466,6	458,1	478,8	493,0	490,3	380,4	403,5	426,9

* boru kəməri istisna olmaqla

AZƏRBAYCANIN TƏBİƏTİ HAQQINDA QISA MƏLUMAT

Azərbaycan Respublikası Avropa və Asiyanın qovşağında, Cənubi Qafqazın şərqində yerləşir. Azərbaycanın şimalından cənuba uzunluğu 400 km, şərqindən qərbə eni 500 km-dən artıqdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisi (86.6 min km²) Qafqaz boynunda geniş sahələri əhatə edərək makro və mezorelyefin müxtəlif orografik geomorfoloji elementlərini birləşdirir.

Respublikanın şimalında, zirvələri daimi qar və buzlaqlarla örtülü olan Böyük Qafqazın dağ sistemləri uzanır (Bazardüzü d. - 4466 m, Şahdağ - 4243 m). Ərazinin hündürlüyü Xəzər dənizi sahilində dəniz səviyyəsindən - 27.0 m aşağıda yerləşir.

Şimali-qərbdə Böyük Qafqaz dağ sistemlərinə dağətəyi düzənliklər, şərqdə isə Qobustan alçaqdağlıq rayonu birləşir. Respublika ərazisinin qərbində və cənub-qərbində Kiçik Qafqaz dağ sisteminin çoxsaylı sıra dağları və Qarabağ vulkanik yaylası uzanır. Cənub-şərqdə, dəniz sahilboyunda isə Talış dağları və Lənkəran ovalığı yerləşir. Böyük və Kiçik Qafqaz dağ sistemləri arasında maili düzənliklər və alçaqdağlıq tirələrlə haşiyələnmiş Kür-Araz ovalığı uzanır. Xəzəryanı ovalıq ensiz zolaq şəklində, Dağıstan sərhədindən İran sərhədinə qədər bütün Xəzər dənizi sahilboyunu əhatə edir. Respublika ərazisinin 60 faizə qədər dağlıq, qalan ərazisi isə düzənliklər tutur.

Geoloji quruluşu. Azərbaycan geoloji baxımdan alp qırışıqlıq zonasının ən mürəkkəb və

özünəməxsus regionlarından biri sayılır. Stratiqrafik kəsimə aşağı Paleozoydan başlamış antropogenə kimi böyük çöküntülər diapazonunu əhatə edir. Respublika ərazisində Mezozoy və Kaynozoy dövrünün çöküntüləri daha yaxşı inkişaf etmişdir. Böyük Qafqaz ərazisi terrigen, karbonatlı, mollus, kiçik Qafqaz isə vulkanogen, karbonatlı, çöküntü tufogen fasiyalarla təmsil olunmuşdur. Antropogen dövründə respublika ərazisində dəniz, allüvial-delüvial, subareal, kollagen və vulkanogen (andezit-bazalt) çöküntüləri toplanmışdır. Kiçik Qafqazın Mezozoy-Kaynozoy çöküntüləri içərisində qələvi orta və turş intruziyalara da rast gəlinir.

Relyef. Azərbaycanın relyef müxtəlifliyi çox mürəkkəb və zəngindir. Ərazinin yarıdan çoxu müxtəlif hündürlüklü dağlardan, qalan hissəsi isə düzənlik və ovalıqlardan ibarətdir. Hündürlük fərqi - 27 m-dən 4466 m-dək dəyişir. Ərazinin 18%-i okean səviyyəsindən aşağı, 24%-i 0 - 200 m, 15.5%-i 200 - 500 m, 15.5%-i 500 - 1000 m, 19.5 %-i 1000 - 2000 m, 6.5%-i 3000 m-dən yüksək sahələr təşkil edir. Ərazinin orta yüksəkliyi 384 m-dir.

Landşaftlar. Azərbaycanın təbii şəraitinin rəngarəng və mürəkkəb olması burada landşaft müxtəlifliyinin və relyef formalarının zənginliyinə səbəb olmuşdur. Respublika ərazisində, əsasən, dağlıq və düzənlik landşaftlarına aid olan 11 landşaft tipi yayılmışdır. Dağlıq

landşaftlar öz növbəsində yüksək dağlıq (nival və qismən nival landşaftı; alp, subalp və çəmən-çöl landşaftı), orta dağlıq (enliyarpaqlı meşə və meşədən sonrakı çəmən-kol landşaftı; dağ kserofit landşaftı), alçaq dağlıq (çöl, qismən meşə-çöl landşaftı, yarımsəhra landşaftı), dağ ətəklərinin enliyarpaqlı meşə landşaftı və ön dağlığın kserofit və çöl landşaft qruplarına ayrılır. Düzənlik landşaftlar ovalıq düzənliklərin meşə-çəmən landşaftı, düzənliklərin quru-çöl landşaftı, ovalıqların və dağarası düzənliklərin yarımsəhra landşaft tiplərinə ayrılır.

İqlimi. Azərbaycan Respublikasının ərazisi subtropik iqlim qurşağının şimal hüdudlarındadır. Ərazinin özünəməxsus coğrafi mövqeyi, mürəkkəb relyefi, Xəzər dənizi, intensiv günəş enerjisi, müxtəlif mənşəli hava kütlələrinin kəsişmə nöqtəsində olması onun iqlimini təyin edən əsas faktorlardır. Səth quruluşu, Günəş radiasiyası, atmosfer dövrünü kimi iqlimyaradıcı amillər ilə bərabər havanın temperaturu, yağıntılar, rütubətlik, buxarlanma, buludluluq, külək rejimi kimi iqlim unsurlərinin unikal nisbəti ərazi etibarını ilə o qədər də böyük olmayan Azərbaycanda zəngin iqlim tipləri müxtəlifliyinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Məhz bu xüsusiyyət və şəraitlərin təsiri nəticəsində Yer kürəsindəki 11 iqlim tipindən (V.Keppen təsnifatı) 8-inə burada rast gəlinir. Bunlar yarımsəhra və quru-çöl iqlimi, qışı quraq

keçən mülayim isti iqlim, yayı quraq keçən mülayim isti iqlim, qışı quraq keçən soyuq iqlim, yayı quraq keçən soyuq iqlim, yağıntısı bərabər paylanan mülayim-isti iqlim, bütün fəsillərdə bol yağıntılı soyuq iqlim və dağlıq tundra iqlimidir.

Torpaq örtüyü. Respublika ərazisi təbii xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyi ilə seçilir. Burada tropik-meşə və savanna tipli landşaftlar istisna olmaqla planetdə rast gəlinən bütün torpaq-iqlim zonallığına rast gəlinir. Torpaqəmələgətirən süxurların və çöküntülərin, bioloji amillərin təsiri bura ümumilikdə 90-a yaxın torpaq tipləri və növlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Respublika ərazisində dağ-çəmən, qonur dağ-meşə, qəhvəyi dağ-meşə, dağ qaratorpaq, şabalıdı, sarı, boz və qonur-boz, çəmən, şoran və şorakətvari torpaqlar kompleksi formalaşmışdır. Azərbaycan Respublikası ərazisində yayılmış torpaqlar, əsasən, dağlıq və düzənlik torpaqlarına aid edilir. Onların 55.4%-i (4 790 000 ha) Böyük və Kiçik Qafqaz, Talış dağlıq vilayətlərinin payına düşür. Torpaqların 44.6 %-i (3 350 000 ha) Kür-Araz ovalığının, Gəncə-Qazax, Lənkəran, Quba-Xaçmaz düzənliklərinin və Abşeron yarımadasının payına düşür. Florası. Azərbaycanın bitki örtüyü 162 fəsiləyə aid 4500-dən çox növü əhatə edir. Azərbaycanın yabanı dendroflorasında 460-a yaxın ağac və kol növünə təsadüf olunur. Bu növlərdən 200-ü Azərbaycan, 950-si isə Qafqaz endemidir. Burada, həmçinin, 23 relikt növ yayılmışdır. Əvvəlki geoloji dövrlərin qalıqları olan bu

bitkilər ipək akasiya (*Albiziajulibrissin*), adi şabalıd (*Castanea sativa*), hirkan şümsəsi (*Ilex hyrcana*), ayı fındığı (*Corylus colurna*), hirkan ənciri (*Ficus hyrcanica*), şərq çınarı (*Platanus orientalis*)* giləmeyvəli qarışöhrə (*Taxus baccata*), adi nar (*Punica granatum*), şabalıdyarpaq palıd (*Quercus castaneifolia*) və s. reliktlərdir.

Ölkəmizin ən zəngin floraya malik əraziləri, əsasən, Naxçıvan (60%), Kür-Araz ovalığı (40%), Quba-Şabran ərazisi (38%), Kiçik Qafqazın mərkəzi hissəsi (29%), Qobustan (27%), Talış dağlarının Lənkəran rayonu əraziləri (27%) və Abşeron rayonu (22%) əraziləridir. Ölkə ərazisində 1500-ə qədər dərman bitki növü aşkar edilmişdir. Floramızın ən zəngin fəsilələri mürəkkəbçiçəklilər (*Compositae*; 563 növ), taxıllar (*Graminae*; 462 növ), paxlalılar (*Leguminosae*; 275 növ), xaççiçəklilər (*Crusiferae*; 242 növ), dodaqçiçəklilər (*Labiatae*; 214 növ) və gülçiçəklilər (*Rosaceae*; 208 növ) fəsiləsidir. Üzümçiçəklilər (*Vitaceae*), trilliayalar (*Trilliaceae*), trapakimilər (*Trapaceae*), salviniyalar (*Salvinaceae*) və s. fəsilələri isə cəmi bir növ ilə təmsil olunur.

Fauna. Azərbaycan Respublikası zəngin faunaya malik olub təxmini hesablamalara görə 40 000-dən çox növ ilə təmsil olunmuşdur. Azərbaycanın ornitofaunası 16 dəstəyə aid 400-ə yaxın quş növü ilə təmsil olunur. Bu quşların bir çoxları Dünyanın Qırmızı Siyahısına salınmışdır. Azərbaycanın balıq faunasında 100-ə yaxın növ təsvir edilmişdir. Azərbaycanın

məməlilər faunası (*Mammalia*) 111 növdən ibarətdir. Bu növlər 7 dəstəyə aiddirlər. Bunlar yırtıcılar (*Carnivora*), cücüyeyənlər (*Insectivora*), gəmiricilər (*Rodentia*), cütdırnaqlılar (*Artiodactyla*), pərayaqlılar (*Pinnipedia*), dovşankimilər (*Lagomorpha*) və yarasalar (*Chiroptera*) dəstələridir. Ərazinin sürünənləri (*Reptilia*) 3 dəstəyə aid 54 növdən ibarətdir. Bu növlər tısbağalar (*Testudines*), pulcuqlular (*Squamata*) və ilanlar (*Serpentes*) dəstəsi ilə təmsil olunmuşdur. Respublika ərazisində rast gəlinən hörümçək-kimilər (*Arachnida*) 7 dəstəyə aid 1837 növlə təmsil olunur. Milli faunanın ən zəngin sinfi cücülər (*Insecta*) sinfidir. Burada 35 dəstəyə aid 25000-dən çox növ təsvir edilmişdir.

Daxili sular. Çaylar üç qrupa ayrılır. Birinci qrupa Tahş dağlarından və Böyük Qafqazın şimal-şərq yamacından birbaşa Xəzər dənizinə tökülən çaylar; ikinci qrupa Kür çayının hövzəsinə aid olan çaylar olub, bura Kürün sağ və sol qolları, həmçinin Araz çayı daxildir. Abşeron və Qobustanın müvəqqəti axarlı çayları isə üçüncü qrupa aiddir. Azərbaycan ərazisində irili-xırdalı 8500-ə qədər çay vardır. Onlardan 850-sinin uzunluğu 5 km-dən artıqdır. Uzunluğu 100 km-dən artıq olan cəmi 21 çay mövcuddur.

Göllər. Azərbaycanda göllərin ümumi sayı 700, daimi mövcud olan göllər 250-yə yaxındır. Onlardan 25-nin sahəsi 1 km²-dən çoxdur. Abşeronda və Qobustanda yerləşən göllər əsasən şorsuludur. Şahdağ, Tufan, Bazardüzü zirvələrinin ətrafın-

da şirinsulu buzlaq və uçqun mənşəli göllər vardır. Qarabağ vulkanik yaylasında əmələ gəlmiş Böyük Alagöl və Kiçik Alagöl tektonik mənşəlidir. Göygöl və ona yaxın olan digər göllər uçqun mənşəlidir.

Su anbarları. Azərbaycanda olan 140-a yaxın su anbarı və dəryaçalar 87 min ha sahə tutur. Onlarda 18.5 km² su ehtiyatı toplanmışdır.

Buzlaqlar. Buzlaqlar Böyük Qaf-

qaz dağlarında Bazardüzü, Bazardüzü, Tufan və Şahdağ zirvələrində, Kiçik Qafqazda Qapıcıq zirvəsində əmələ gəlmişdir.

Xəzər dənizi. Dünyanın ən iri qapalı su hövzəsi olub, uzunluğu 1200 km, orta eni 310 km, sahəsi 392.6 min km², suyunun həcmi 78.6 min km³-dir. Bu həcm Yer kürəsindəki ümumi göl su ehtiyatının 44%-ni təşkil edir. Dənizin maksimal dərinliyi 1025 m, orta dərinliyi isə 184 m-dir.

Xüsusi Mühafizə Olunan Təbiət Əraziləri. Azərbaycanda ümumi sahəsi 310 534 ha olan 8 milli park, ümumi sahəsi 218 335.2 ha olan 11 dövlət təbiət qoruğu, ümumi sahəsi 361 157 ha olan 24 dövlət təbiət yasaqlığı, 3000-dək dünya, dövlət və yerli əhəmiyyətli təbiət abidəsi vardır.

Bu cild Kür-Araz, Yuxarı Qarabağ, Kəlbəcər-Laçın, Gəncə-Qazax, Naxçıvan iqtisadi-coğrafi bölgələrini əhatə edir.

Əsas sosial-iqtisadi göstəricilər¹

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Əhalinin sayı (ilin sonuna), min nəfər*	8114,3	8553,1	8666,1	8779,9	8897,0	8997,6	9111,1	9235,1
onlardan:								
əmək qabiliyyətli yaşadək cəmi	2479,6	2153,3	2110,6	2083,4	2053,0	2030,7	2032,4	2052,5
kişilər	1236,3	1108,8	1106,9	1099,3	1087,2	1078,8	1082,2	1095,3
qadınlar	1243,3	1044,5	1003,7	984,1	965,8	951,9	950,2	957,2
əmək qabiliyyətli yaşda								
cəmi	4917,1	5646,6	5804,4	5932,8	6065,3	6167,9	6285,9	6395,7
kişilər	2481,5	2831,5	2897,5	2970,5	3044,2	3104,3	3167,6	3225,7
qadınlar	2435,6	2815,1	2906,9	2962,3	3021,1	3063,6	3118,3	3170,0
əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı								
cəmi	717,6	753,2	751,5	763,7	778,7	799,0	792,8	786,9
kişilər	254,2	273,2	270,5	267,0	269,0	272,4	267,3	262,5
qadınlar	463,4	480,0	480,6	496,7	509,7	526,6	525,5	524,4
Əhalinin təbii artımı:								
nəfər	70293	89939	96698	98308	99376	99625	112063	122310
əhalinin hər 1000 nəfərinə	8,8	10,7	11,3	11,5	11,4	11,3	12,5	13,5
İqtisadiyyatda məşğul olanların orta illik sayı, min nəfər*	3855,5	4062,3	4110,8	4162,2	4215,5	4271,7	4329,1	4375,2
o cümlədən								
qeyri-dövlət müəssisələrində*	2577,3	2832,5	2838,9	2927,6	2971,1	3122,0	3186,4	3232,0
İşsizlər -cəmi, min nəfər(x)	514,7	317,8	291,2	281,1	262,2	260,2	258,3	250,9
ondan								
işsiz statusu verilmiş şəxslərin sayı, nəfər	43739	56343	53862	50651	44481	41100	38966	38330
Əhalinin gəlirləri), mln.manat	4047,3	8063,6	10198,5	14558,2	20735,4	22601,1	25607,0	30633,5

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlər), manat	508,9	962,2	1201,3	1692,2	2378,3	2560,4	2866,1	3383,8
Əhalinin xərcləri), mln.manat	3272,2	6508,7	8208,1	11249,7	15891,9	17417,6	19251,5	22367,1
İqtisadiyyatda məşğul olan işçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	44,3	123,6	149,0	215,8	274,4	298,0	331,5	364,2
Balans dəyəri ilə iqtisadiyyatda əsas fondlar (ilin sonuna), mln.manat	18139,6	33939,3	40641,2	50183,0	54735,8	61436,6	66659,5	75327,1
Ümumi daxili məhsul:								
cəmi, mln.manat	4718,1	12522,5	18746,2	28360,5	40137,2	35601,5	42465,0	51157,5
əhalinin hər nəfərinə, manat	593,2	1494,3	2208,2	3296,6	4603,7	4033,2	4753,0	5650,8
Faktiki son istehlak, mlyn.manat	3753,8	6579,7	8556,3	12212,5	16829,8	19182,1	21336,1	24360,8
Ümumi yığım, mln. manat	975,4	5201,2	5597,5	6104,6	7503,1	6746,0	7669,0	9950,3
Sənaye məhsulları ²⁾ , mln. manat	3639,6	9308,8	15544,0	22495,6	29773,3	22563,6	27978,2	35026,9
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı məhsulları, mln.manat ³⁾	1124,4	1864,8	2137,3	2946,6	3534,5	3889,2	3962,2	4608,5
Əsas fondların istifadəyə verilməsi, mln.manat	666,9	4780,7	5402,5	6035,2	8342,4	6032,3	5961,3	10624,1
Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər, mln.manat	967,8	5769,9	6234,5	7471,2	9944,2	7724,9	9905,7	12799,1
Yaşayış evlərinin istifadəyə verilmiş ümumi sahəsi, min kvadrat metr	487	1593	1583	1616	1845	1501	2049	2033
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, mln. ton	80,2	128,3	145,6	167,5	183,1	190,4	196,5	203,6
Nəqliyyat sektorunda sərmişin daşınması, mln. sərmişin	871,5	1000,3	1063,3	1148,3	1242,2	1328,1	1387,3	1491,9
İnformasiya və rabitə xidmətləri, mln. manat	150,5	480,8	590,0	723,1	950,6	1081,9	1179,6	1272,9

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, mln.manat	2101,5	4548,2	5654,1	7423,9	10585,4	11493,4	13261,7	15880,3
İaşə dövriyyəsi, mln.manat	18,4	74,0	106,2	167,5	290,6	335,1	417,8	565,5
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər, mln.manat	477,2	960,7	1400,7	2348,3	3393,0	4088,2	4724,5	5332,4
Dövlət büdcəsinin gəlirləri: mln. manat	714,6	2055,2	3868,8	6006,6	10762,7	10325,9	11403,0	15700,7
ümumi daxili məhsulda, faizlə	15,1	16,4	20,6	21,2	26,8	29,0	26,9	30,7
Dövlət büdcəsinin xərcləri: mln.manat	764,0	2140,7	3790,1	6086,2	10774,2	10503,9	11765,9	15397,5
ümumi daxili məhsulda, faizlə	16,2	17,1	20,2	21,5	26,8	29,5	27,7	30,1
Dövlət büdcəsinin kəsiri: ⁴⁾ mln.manat	-49,4	-85,5	78,7	-79,6	-11,5	-178,0	-362,9	303,2
ümumi daxili məhsulda, faizlə	-1,0	-0,7	0,4	-0,3	-0,03	-0,5	-0,9	0,6
İqtisadiyyatda mənfəət, mlyn.manat	539,9	2133,1	2741,3	14070,2	22829,8	13933,9	19112,1	26364,2
Geniş mənada pul kütləsi, mln.manat	509,7	1841,8	3440,5	5897,3	8494,2	8469,2	10527,5	13903,2
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği, manat	14,4	28,5	41,4	62,9	95,8	100,4	112,9	145,1
Kredit qoyuluşları (ilin sonuna), mln. manat	466,4	1440,9	2362,7	4681,8	7191,3	8407,5	9163,4	9950,3
o cümlədən:								
qısamüddətli	336,4	913,2	1142,0	1649,5	2295,9	2360,0	2567,1	3051,2
uzunmüddətli	130,0	527,7	1220,7	3032,3	4895,4	6047,5	6596,3	6899,1
Statistika məlumatı⁵⁾:								
Xarici ticarət dövriyyəsi, mln. ABŞ dolları	-	-	-	-	-	27551,1	33161,7	43121,3

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
o cümlədən:								
ixrac	-	-	-	-	-	21428,0	26560,1	33365,3
idxal	-	-	-	-	-	6123,1	6600,6	9756,0
Gömrük məlumatı⁶⁾:								
Xarici ticarət dövriyyəsi, mln. ABŞ dolları	2917,3	8558,4	11638,9	11771,7	54926,0	20824,5	27960,8	36326,9
o cümlədən:								
ixrac	1745,2	4347,2	6372,2	6058,2	47756,0	14701,4	21360,2	26570,9
idxal	1172,1	4211,2	5266,7	5713,5	7170,0	6123,1	6600,6	9756,0
İstehlak mallarının və xidmətlərin qiymət indeksi:								
əvvəlki ilə nisbətən	101,8	109,6	108,3	116,7	120,8	101,5	105,7	107,9
Sənaye məhsulunun istehsalçı qiymət indeksi (əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)	129,7	117,3	110,1	117,7	123,4	80,6	130,5	133,5

* 2009-cu ilin aprelin 13-də keçirilmiş əhalinin siyahıyaalınma məlumatlarına əsasən x) Beynəlxalq Əmək Təşkilatının metodologiyasına əsasən (rəsmi işsiz statusu alan şəxslər də daxildir) xx) 2000-ci ildən başlayaraq MHS 93 metodologiyası əsasında

1) Dəyər ifadəsində olan məlumatlar fəaliyyətdə olan faktiki qiymətlərlə verilmişdir.

2) Məlumatlar müvafiq illərin struktur və metodologiyası əsasında verilmişdir. 2000-2010-cu illər üçün məlumatlarda kiçik, müştərək və qeyri-sənaye müəssisə və təşkilatlarının sənaye istehsalı nəzərə alınmışdır.

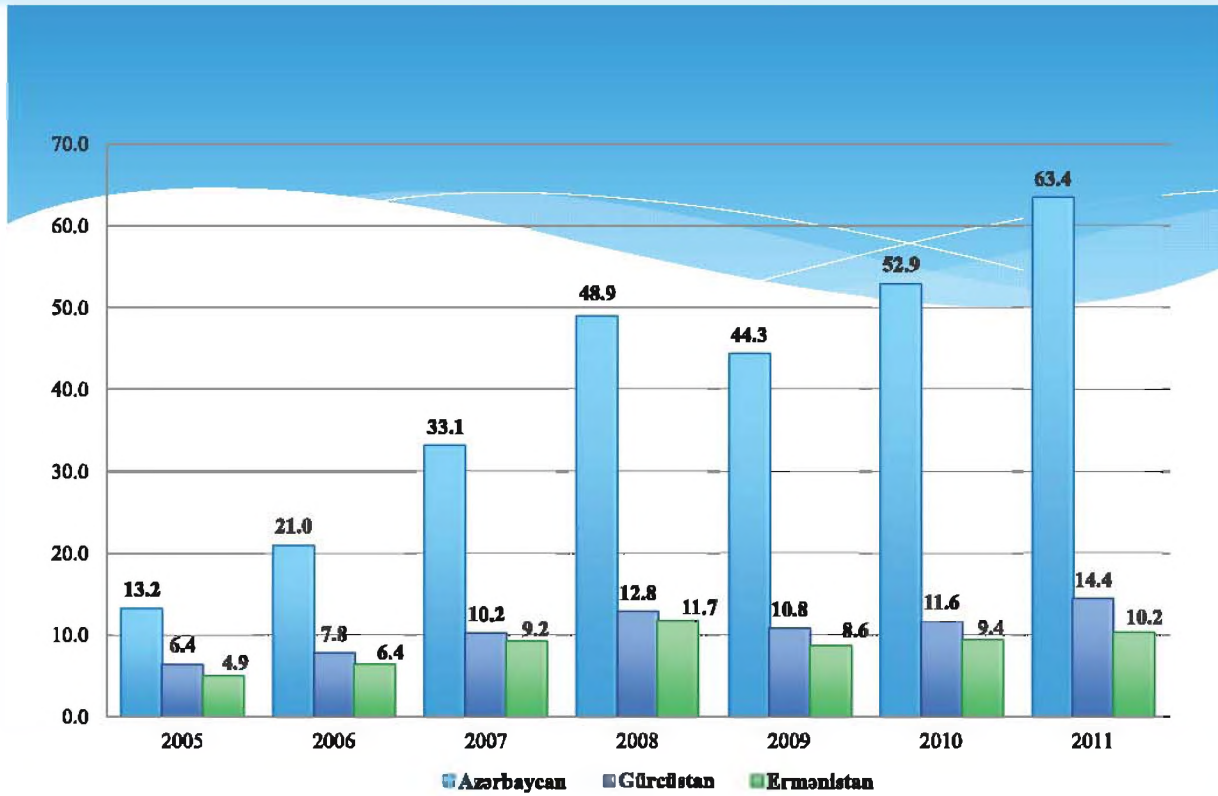
3) Ev təsərrüfatlarının tədqiqatı nəticəsində əldə edilmiş yeni məlumatlar əsasında dəqiqləşdirilib.

4) (+) işarəsi gəlirlərin xərclərdən çox olmasını (profisit) göstərir.

5) Ölkə sərhədini keçərək faktiki ixrac olunmuş, lakin hesabat dövründə gömrük orqanlarında rəsmiləşdirilməyən xam neft və təbii qazın həcmi və statistik qiymətləndirilmiş dəyəri nəzərə alınmaqla.

6) Xam neft və təbii qaz ixracında gömrük rəsmiləşdirilməsi tarixi ilə bu məhsulların faktiki ixrac tarixi (ölkə sərhədini keçmə tarixi) üst-üstə düşmədiyi üçün ölkə üzrə ixracın ümumi xam neft və təbii qazın hesabat dövründə gömrük orqanlarında yalnız rəsmiləşdirilən həcminə dair həcmine ixrac edilmiş məlumatlar daxil edilmişdir.

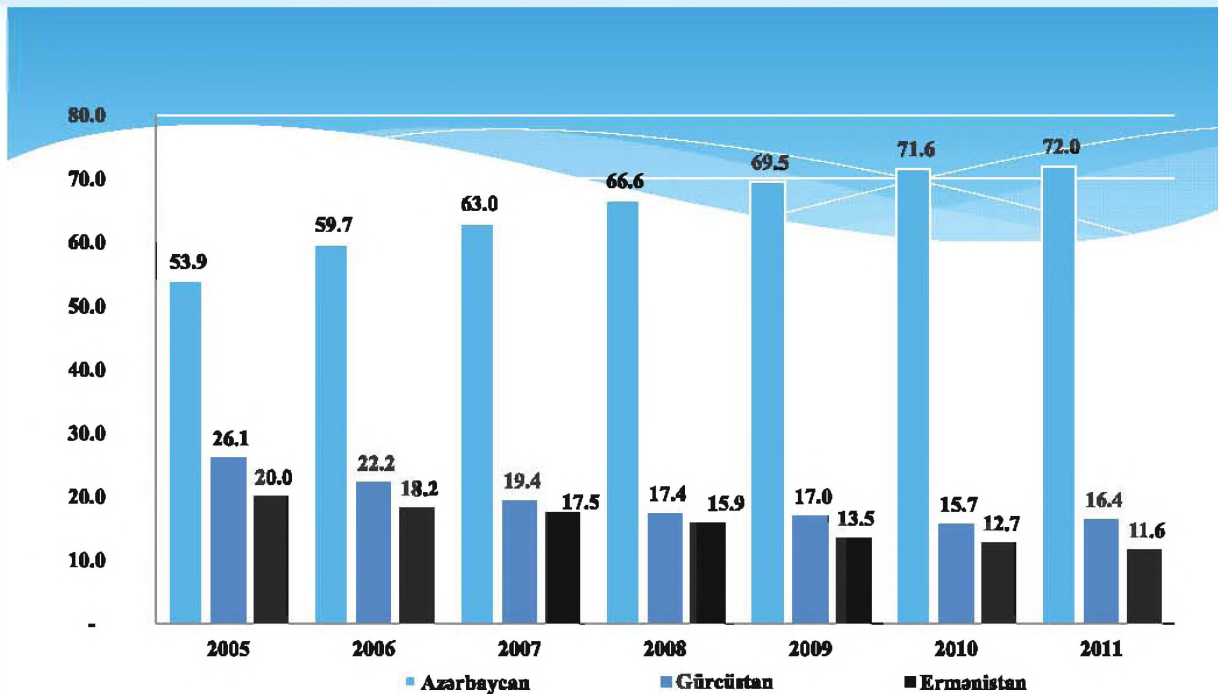
Cənubi Qafqazda ÜDM (mlrd. ABŞ dolları)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, Dünya Bankı

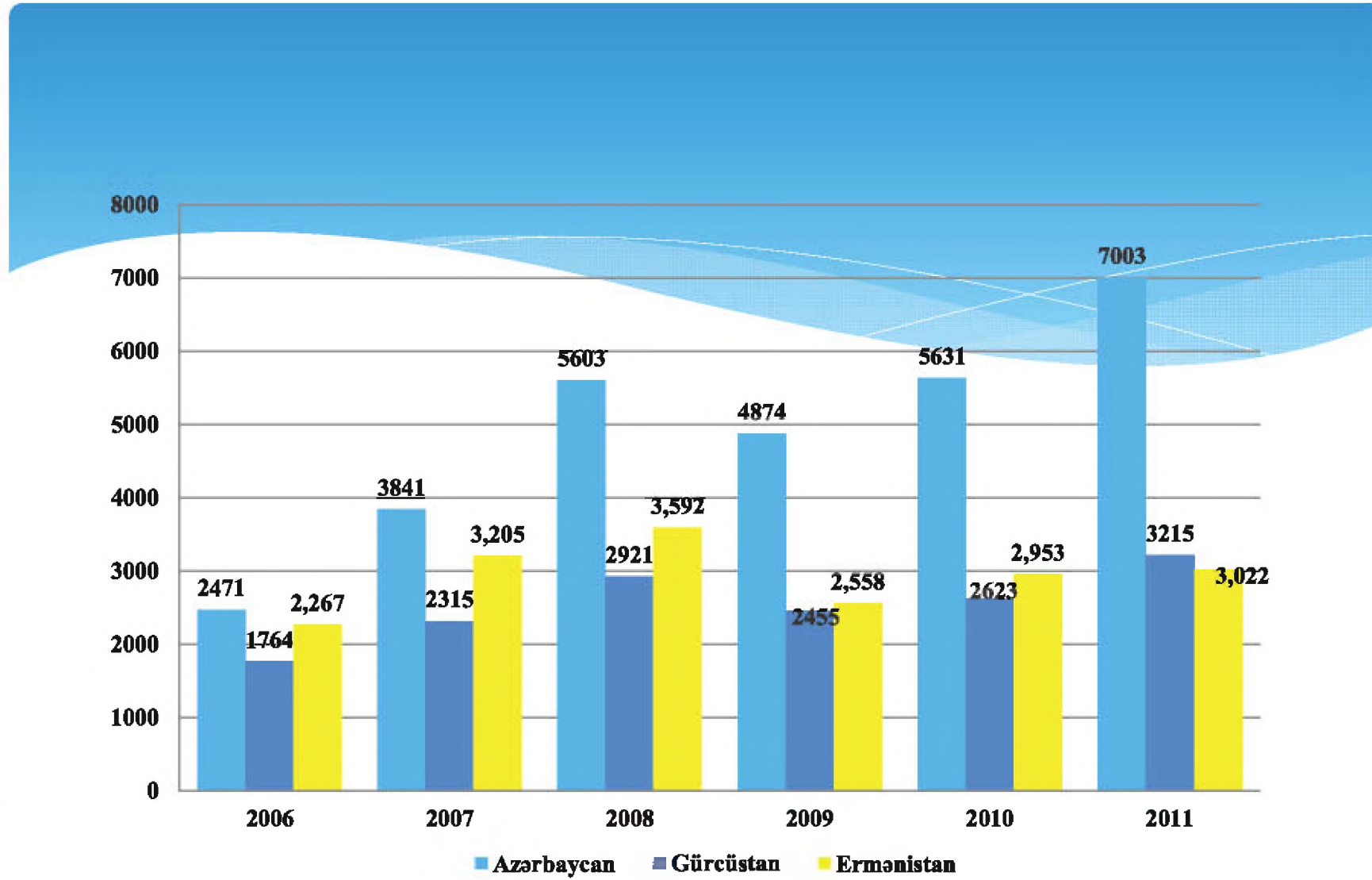
Qrafik 1

Cənubi Qafqazda ÜDM-nin strukturu (faizlə)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, Dünya Bankı

Qrafik 2

*Cənubi Qavqazda 1 nəfərə düşən ÜDM (ABŞ dolları)**Qrafik 3*

Cədvəl 61

Azərbaycan Respublikasında əhəlinin alıcılıq qabiliyyətinin dinamikası (kiloqramla) ¹⁾

	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Buğda unu	130	36	110	172	184	251	289
Buğda çörəyi	236	91	121	158	164	216	239
Düyü	62	25	69	83	83	89	98
Makaron məmulatı	84	28	73	91	96	114	132
Kartof	74	30	127	185	201	263	240
Kələm	113	50	183	188	211	245	252
Xiyar	71	17	132	133	145	162	171
Pomidor	97	17	136	110	116	120	125
Meyvə, giləmeyvə	42	28	77	65	111	75	86
Mal əti	14	9	16	16	19	24	27
Qoyun əti	9	8	14	15	16	21	23
Toyuq əti	18	8	15	22	26	32	37
Təzə balıq	36	8	20	32	32	28	27
Süd, litr	106	32	89	159	162	182	206
Xama və qaymaq	32	7	17	25	39	31	36
Mal-qara yağı	11	4	14	18	20	26	28
Pendir	26	7	21	30	36	40	43
Yumurta, ədəd	420	157	478	597	773	991	1073
Qənd-şəkər tozu	54	14	76	101	123	138	142
Bitki yağı	31	11	30	34	39	52	60
Marqarin	46	11	23	34	46	59	63

¹⁾ Orta aylıq hər nəfərə düşən pul gəlirinin əmtəə ilə ekvivalenti

Azərbaycan Respublikasında orta aylıq nominal əmək haqqının səviyyəsi (manat)

	Cəmi	o cümlədən	
		dövlət	qeyri-dövlət
2010			
İqtisadiyyat üzrə – cəmi	331,5	276,4	423,9
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	160,3	145,1	189,8
Mədənçıxarma sənayesi	1004,7	670,6	1436,4
Emal sənayesi	320,5	337,0	309,5
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	349,4	347,3	381,8
Su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı	197,7	189,1	275,4
Tikinti	505,8	362,0	626,8
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	282,8	255,5	283,2
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	395,1	350,8	533,9
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	333,7	379,0	332,5
İnformasiya və rabitə	531,3	363,5	854,7
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	990,2	732,4	1017,9
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	168,1	141,1	280,4
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	592,2	300,6	1244,1
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	526,7	407,0	773,8
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	376,5	423,3	141,1
Təhsil	271,8	272,2	248,7
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	155,2	151,7	244,8
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	208,4	165,9	992,6
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	280,3	231,6	293,1

Cədvəl 63

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənayedə işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqqı (manat)

	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Bütün sənaye	7,7	20,8	87,2	196,9	426,0	412,4	451,8
o cümlədən:							
Mədənçıxarma sənayesi	12,3	69,5	198,2	507,3	1008,2	992,8	1001,4
Emal sənayesi	11,2	12,7	56,9	115,9	251,7	267,5	312,9
o cümlədən:							
qida məhsullarının istehsalı	6,0	9,7	18,5	46,1	134,6	140,9	224,0
içki istehsalı	...	14,4	64,6	116,9	260,5	284,2	304,6
tütün məmulatlarının istehsalı	...	15,9	71,2	165,9	228,0	253,1	314,2
toxuculuq sənayesi	6,7	7,9	35,5	64,9	157,7	194,9	223,4
geyim istehsalı	4,5	5,3	23,8	42,7	165,9	180,0	273,1
dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	7,3	8,8	16,1	54,0	170,5	210,3	316,3
ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	6,8	8,7	12,2	52,8	179,7	182,8	316,6
kağız və karton istehsalı	...	2,3	10,3	47,9	136,9	164,1	251,2
poliqrafiya fəaliyyəti	6,8	15,1	40,0	67,3	145,9	176,6	219,9
neft məhsullarının istehsalı	11,1	21,3	95,7	159,6	474,0	507,9	514,6
kimya sənayesi	7,2	12,2	54,7	119,3	214,5	264,9	354,1
əczaçılıq məhsullarının istehsalı	6,0	13,9	30,7	34,0	116,0	133,3	196,7
rezin və plastmas məmulatların istehsalı	7,8	10,5	47,4	60,9	187,6	172,4	249,8
tikinti materiallarının istehsalı	7,5	21,2	95,0	127,1	281,4	333,3	407,7
metallurgiya sənayesi	11,0	9,8	43,9	125,6	266,9	313,2	376,5
	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010

hazır metal məmulatlarının istehsalı	...	14,1	63,1	239,9	408,5	375,9	398,9
kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	...	8,9	40,1	72,4	197,9	215,9	254,3
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	8,7	7,2	32,2	83,5	177,4	240,6	311,8
maşın və avadanlıqların istehsalı	8,5	8,9	40,1	98,9	216,6	204,6	227,4
avtomobil və qoşquların istehsalı	...	4,4	19,7	94,3	220,6	138,3	246,7
sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	...	12,6	56,4	110,0	214,2	251,0	235,4
mebel istehsalı	...	2,3	10,4	70,1	153,8	152,1	203,8
zərgərlik, musiqi, idman və tibb avadanlıqlarının istehsalı	...	3,5	13,9	47,9	141,8	143,5	145,6
maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	...	49,5	222,0	350,2	690,2	594,9	467,8
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	9,4	20,2	59,8	134,6	314,9	322,7	349,3
Su təchizatı; tul-lantıların təmizlənməsi və emalı	...	11,1	32,2	64,4	182,6	189,9	197,7

Cədvəl 64

Azərbaycan əhalisinin gəlirləri və xərcləri

Gəlirlər və xərclər	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Gəlirlər	0.4	1340.5	4047.3	8063.6	20735.4	22601.1	25605.6
hər nəfərə düşən gəlirlər, manat	0.1	177.2	508.9	962.2	2378.3	2560.4	2866.0
Xərclər	0.4	1275.8	3272.2	6508.7	15891.9	17417.6	20541.0
Sərəncamda qalan gəlirlər	0.4	1306.7	3748.0	7087.5	18413.7	20489.3	23404.5
hər nəfərə düşən sərəncamda qalan gəlirlər, manat	0.1	172.7	471.2	845.7	2112.1	2321.2	2619.6

Cədvəl 65

Əhalinin gəlirləri və xərcləri (yekuna görə, faizlə)

Gəlirlər və xərclər	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Gəlirlər	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Xərclər	93.0	95.2	80.8	80.7	76.6	77.1	80.2
ondan:							
malların alınması və xidmətlərin ödənilməsi	60.8	86.1	63.9	69.0	61.1	63.8	67.4
Qənaətlər	7.0	4.8	19.2	19.3	23.4	22.9	19.8

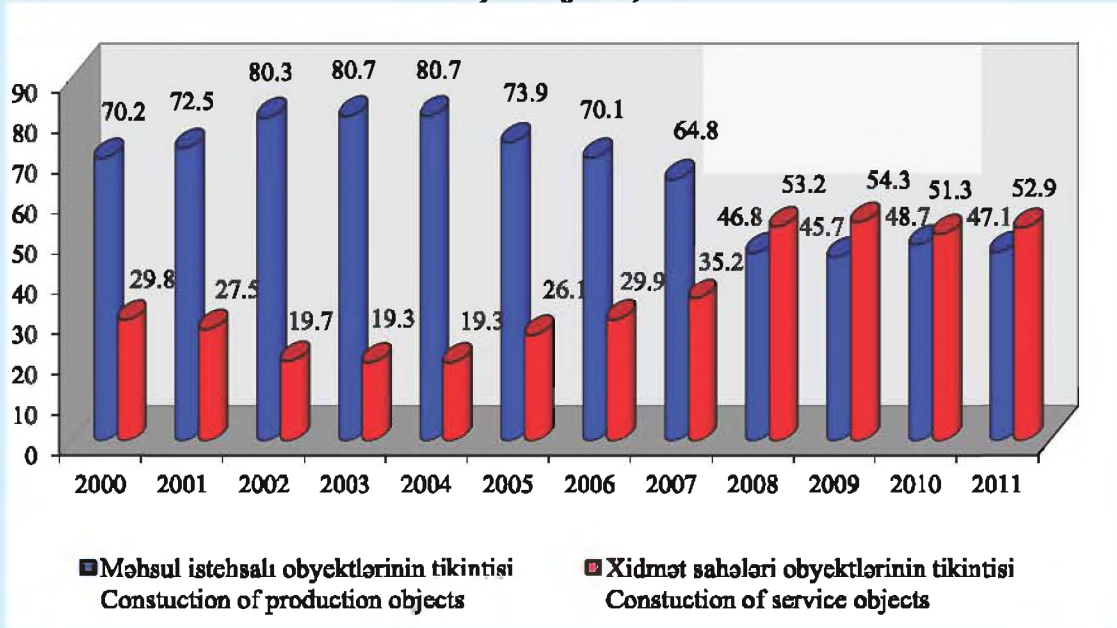
Azərbaycan Respublikasında tikintinin əsas sosial-iqtisadi göstəricilərinin indeksləri (əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)

Azərbaycan Respublikasında əsas kapitalla investisiyalar

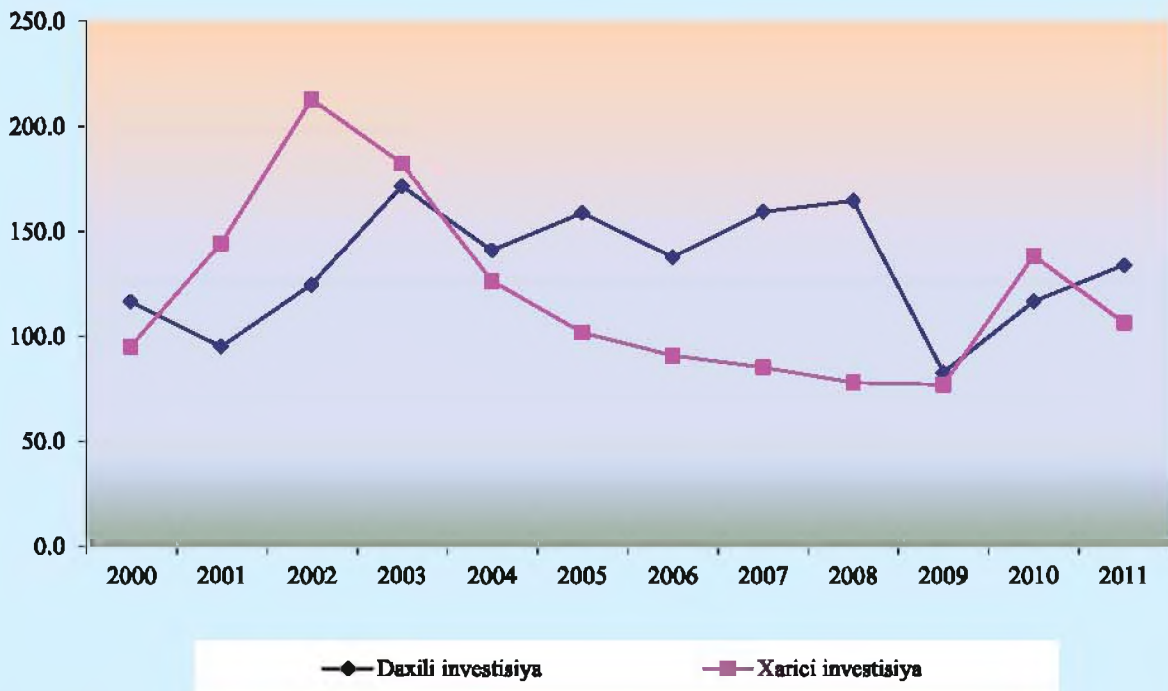
Qrafik 4

Azərbaycan Respublikasında istifadə edilmiş investisiyanın ümumi həcmində məhsul istehsalı obyektlərinin tikintisinə yönəldilmiş investisiyanın və xidmət obyektlərinin tikintisinə yönəldilmiş investisiyaların xüsusi çəkisi (faizlə)

Qrafik 5

Azərbaycan Respublikasında əsas kapitale yönəldilmiş daxili və xarici investisiyalar (əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)

Azərbaycan Respublikasında 14-29 yaşlı gənclərin cins və yaş qrupları üzrə bölgüsü (ilin əvvəlinə)

Yaş qrupları	2000			2010			2011			2012		
	Cəmi	o cümlədən:		Cəmi	o cümlədən:		Cəmi	o cümlədən:		Cəmi	o cümlədən:	
		kişilər	qadınlar		kişilər	qadınlar		kişilər	qadınlar		kişilər	qadınlar
Şəhər və kənd yerləri üzrə - cəmi												
Əhalinin sayı - cəmi	8032.8	3927.0	4105.8	8997.6	4455.5	4542.1	9111.1	4517.1	4594.0	9235.1	4583.5	4651.6
onlardan 14-29 yaşlı gənclər	2269.4	1144.1	1125.3	2825.8	1418.5	1407.3	2818.8	1418.6	1400.2	2799.5	1412.2	1387.3
o cümlədən:												
14 yaşlı	181.4	88.4	93.0	161.5	84.2	77.3	153.8	80.3	73.5	137.5	72.5	65.0
15-19 yaşlı	806.4	402.7	403.7	905.2	463.0	442.2	875.6	451.8	423.8	844.4	437.3	407.1
20-24 yaşlı	657.7	344.8	312.9	939.2	465.5	473.7	946.2	470.0	476.2	944.6	472.4	472.2
25-29 yaşlı	623.9	308.2	315.7	819.9	405.8	414.1	843.2	416.5	426.7	873.0	430.0	443

Azərbaycan Respublikasında 14-29 yaşlı gənclərin cins və yaş qrupları üzrə bölgüsü (ilin əvvəlinə)

Yaş qrupları	2000			2001			2010			2011			2012		
	Cəmi	o cümlədən:		Cəmi	o cümlədən:		Cəmi	o cümlədən:		Cəmi	o cümlədən:		Cəmi	o cümlədən:	
		kişilər	qadınlar		kişilər	qadınlar		kişilər	qadınlar		kişilər	qadınlar		kişilər	qadınlar
yekuna nisbətən, faizlə															
Əhalinin sayı - cəmi	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
onlardan 14-29 yaşlı gənclər	28.3	29.0	27.4	28.6	29.4	27.8	31.4	31.8	31.0	31.0	31.4	30.5	30.3	30.8	29.8
o cümlədən:															
14 yaşlı	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.2	1.8	1.9	1.7	1.7	1.8	1.6	1.5	1.6	1.4
15-19 yaşlı	10.0	10.3	9.8	10.2	10.4	10.0	10.1	10.4	9.8	9.6	10.0	9.2	9.1	9.5	8.8
20-24 yaşlı	8.2	8.8	7.6	8.5	9.0	8.1	10.4	10.4	10.4	10.4	10.4	10.4	10.2	10.3	10.1
25-29 yaşlı	7.8	7.6	7.7	7.6	7.7	7.5	9.1	9.1	9.1	9.3	9.2	9.3	9.5	9.4	9.5

Cədvəl 68

*Azərbaycan Respublikasında iqtisadi və inzibati rayon və şəhərlər üzrə
14-29 yaşlı gənclərin sayının dinamikası (ilin əvvəlinə, min nəfər)*

İqtisadi və inzibati rayonlar və şəhərlərin adları	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Şəhər və kənd yerləri üzrə - cəmi									
Azərbaycan Respublikası	2269.4	2588.4	2654.1	2734.8	2785.7	2815.0	2825.8	2818.8	2799.5
Abşeron iqtisadi rayonu									
cəmi	119.7	151.1	155.4	162.1	165.4	167.4	165.9	163.6	160.8
o cümlədən:									
Xızı rayonu	3.8	4.6	4.8	4.9	5.1	4.9	4.9	4.9	4.9
Abşeron rayonu	29.2	47.5	50.4	55.9	59.0	60.9	60.3	59.6	58.9
Sumqayıt şəhər ə/d ¹⁾	86.7	99.0	100.2	101.3	101.3	101.6	100.7	99.1	97.0
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu									
cəmi	139.4	159.0	164.2	169.9	174.0	173.6	175.9	176.7	176.4
o cümlədən:									
Balakən rayonu	23.1	25.8	26.6	27.5	28.3	28.4	28.7	28.8	28.7
Zaqatala rayonu	29.0	33.3	34.5	35.7	36.6	36.5	36.8	36.8	36.7
Qax rayonu	12.4	14.5	15.0	15.6	15.9	15.8	16.1	16.2	16.2
Şəki rayonu	42.9	48.6	49.9	51.3	52.3	52.0	52.4	52.4	52.0
Oğuz rayonu	9.5	11.1	11.6	12.2	12.4	12.4	12.7	12.8	12.9
Qəbələ rayonu	22.5	25.7	26.6	27.6	28.5	28.5	29.2	29.7	29.9

Lənkəran iqtisadi rayonu									
cəmi	223.9	247.0	253.2	259.8	264.4	264.4	266.2	267.0	266.0
o cümlədən:									
Astara rayonu	25.7	29.2	29.8	30.4	30.8	30.5	30.6	30.4	30.3
Lənkəran rayonu	58.0	61.4	62.4	63.6	64.1	63.7	63.5	63.0	62.2
Lerik rayonu	20.7	23.4	24.0	24.6	25.1	24.9	24.9	25.0	24.9
Yardımlı rayonu	15.2	17.2	17.9	18.5	19.0	19.1	19.6	19.9	20.0
Masallı rayonu	52.8	57.5	59.1	60.8	61.9	62.1	62.2	62.4	62.2
Cəlilabad rayonu	51.5	58.3	60.0	61.9	63.5	64.1	65.4	66.3	66.4
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu									
cəmi	119.1	138.4	143.2	148.4	151.7	152.5	154.1	154.6	154.5
o cümlədən:									
Qusar rayonu	20.4	24.6	25.6	26.6	27.4	27.6	28.1	28.3	28.4
Xaçmaz rayonu	40.0	46.4	47.8	49.2	50.0	50.1	50.3	50.3	50.1
Quba rayonu	36.7	41.7	43.3	45.3	46.2	46.6	47.2	47.6	47.7
Şabran rayonu	12.8	14.9	15.4	15.8	16.3	16.4	16.5	16.4	16.3
Siyəzən rayonu	9.2	10.8	11.1	11.5	11.8	11.8	12.0	12.0	12.0

Cədvəl 69

*Azərbaycan Respublikasında 2012-ci ilin əvvəlinə iqtisadi və inzibati rayonlar üzrə
14-29 yaşda olan əhəlinin cins üzrə bölgüsü (min nəfər)*

İqtisadi və inzibati rayon və şəhərlərin adları	Cəmi	o cümlədən:	
		kişilər	qadınlar
Şəhər və kənd yerləri üzrə - cəmi			
Azərbaycan Respublikası	2799.5	1412.2	1387.3
Bakı şəhəri - cəmi	627.7	316.8	310.9
o cümlədən:			
Binəqədi rayonu	74.0	37.2	36.8
Qaradağ rayonu	35.4	18.1	17.3
Xəzər rayonu	51.1	26.2	24.9
Səbail rayonu	26.6	13.4	13.2
Sabunçu rayonu	66.7	33.5	33.2
Suraxanı rayonu	62.9	31.6	31.3
Nərimanov rayonu	49.4	24.8	24.6
Nəsimi rayonu	66.4	33.9	32.5
Nizami rayonu	54.0	27.1	26.9
Xətai rayonu	73.4	36.8	36.6
Yasamal rayonu	67.8	34.2	33.6
Abşeron iqtisadi rayonu			
cəmi	160.8	79.7	81.1
o cümlədən:			
Xızı rayonu	4.9	2.4	2.5
Abşeron rayonu	58.9	29.3	29.6
Sumqayıt şəhər ə/d	97.0	48.0	49.0
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu			
cəmi	365.7	184.8	180.9
o cümlədən:			
Gəncə şəhər ə/d	96.4	47.0	49.4
Qazax rayonu	27.7	13.8	13.9

Ağstafa rayonu	25.4	12.7	12.7
Tovuz rayonu	48.7	25.0	23.7
Şəmkir rayonu	60.9	31.5	29.4
Gədəbəy rayonu	27.9	14.3	13.6
Daşkəsən rayonu	10.3	5.4	4.9
Samux rayonu	17.0	8.7	8.3
Göygöl rayonu	18.5	9.5	9.0
Goranboy rayonu	30.1	15.5	14.6
Naftalan şəhəri ə/v	2.8	1.4	1.4
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu			
cəmi	176.4	89.7	86.7
o cümlədən:			
Balakən rayonu	28.7	14.6	14.1
Zaqatala rayonu	36.7	18.5	18.2
Qax rayonu	16.2	8.1	8.1
Şəki rayonu	52.0	26.6	25.4
Oğuz rayonu	12.9	6.6	6.3
Qəbələ rayonu	29.9	15.3	14.6
Lənkəran iqtisadi rayonu			
cəmi	266.0	135.6	130.4
o cümlədən:			
Astara rayonu	30.3	15.3	15.0
Lənkəran rayonu	62.2	31.7	30.5
Lerik rayonu	24.9	12.7	12.2
Yardımlı rayonu	20.0	10.1	9.9
Masallı rayonu	62.2	32.2	30.0
Cəlilabad rayonu	66.4	33.6	32.8
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu			
cəmi	154.5	79.0	75.5
o cümlədən:			

Qusar rayonu	28.4	14.5	13.9
Xaçmaz rayonu	50.1	25.4	24.7
Quba rayonu	47.7	24.7	23.0
Şabran rayonu	16.3	8.4	7.9
Siyəzən rayonu	12.0	6.0	6.0
Aran iqtisadi rayonu			
cəmi	575.0	289.9	285.1
o cümlədən:			
Göyçay rayonu	32.8	16.5	16.3
Beyləqan rayonu	27.9	14.3	13.6
Ağcabədi rayonu	38.7	20.1	18.6
Bərdə rayonu	45.1	23.2	21.9
Neftçala rayonu	25.4	12.8	12.6
Biləsuvar rayonu	30.0	15.2	14.8
Salyan rayonu	38.8	19.7	19.1
Yevlax rayonu	35.6	17.1	18.5
Mingəçevir şəhəri	30.4	14.7	15.7
Ağdaş rayonu	30.1	15.4	14.7
Ucar rayonu	24.8	12.7	12.1
Zərdab rayonu	16.1	8.1	8.0
Kürdəmir rayonu	33.3	16.8	16.5
İmişli rayonu	37.5	18.8	18.7
Saatlı rayonu	31.3	16.1	15.2
Sabirabad rayonu	50.6	25.3	25.3
Hacıqabul rayonu	21.2	10.5	10.7
Şirvan şəhər ə/d	25.4	12.6	12.8
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu			
cəmi	185.7	91.8	93.9
o cümlədən:			
Cəbrayıl rayonu	22.4	10.8	11.6
Füzuli rayonu	36.1	17.8	18.3

Ağdam rayonu	55.3	27.1	28.2
Tərtər rayonu	27.5	14.0	13.5
Xocalı rayonu	7.8	3.9	3.9
Şuşa rayonu	8.3	4.0	4.3
Xocavənd rayonu	12.7	6.2	6.5
Xankəndi şəhər ə/d	15.6	8.0	7.6
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu			
cəmi	69.1	34.7	34.4
o cümlədən:			
Kəlbəcər rayonu	25.0	12.7	12.3
Laçın rayonu	21.3	10.7	10.6
Qubadlı rayonu	10.7	5.3	5.4
Zəngilan rayonu	12.1	6.0	6.1
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu			
cəmi	90.0	45.3	44.7
o cümlədən:			
Qobustan rayonu	13.3	6.7	6.6
İsmayilli rayonu	24.8	12.9	11.9
Ağsu rayonu	22.7	11.5	11.2
Şamaxı rayonu	29.2	14.2	15.0
Naxçıvan iqtisadi rayonu			
cəmi	128.6	64.9	63.7
o cümlədən:			
Naxçıvan şəhər ə/d	26.4	13.6	12.8
Sədərək rayonu	4.3	2.2	2.1
Şərur rayonu	34.2	17.3	16.9
Babək rayonu	20.2	10.1	10.1
Şahbuz rayonu	7.0	3.5	3.5
Culfa rayonu	13.2	6.6	6.6
Ordubad rayonu	14.2	7.1	7.1
Kəngərli rayonu	9.1	4.5	4.6

Cədvəl 70

*15 və yuxarı yaşlı əhəlinin savadsızlıq səviyyəsinə görə
beynəlxalq müqaisə (faizlə)*

	Savadsızlıq əmsalı	
	qadınlar	kişilər
Azərbaycan	0.3	0.1
Argentina	2.3	2.4
Ermənistən	0.6	0.3
Belarus	0.3	0.2
Bolqarıstan	2.1	1.4
Braziliya	9.8	10.2
Macarıstan	1.1	0.9
Yunanıstan	4.1	1.8
Hindistan	49.2	24.8
İspaniya	3.1	1.6
İtaliya	1.5	0.9
Latviya	0.2	0.2
Litva	0.3	0.3
Qazaxıstan	0.5	0.2
Çin ²⁾	8.5	3.3
Meksika	8.5	5.4
Moldova	2.2	1.0
Polşa	0.7	0.3
Portuqaliya	7.1	3.5
Estoniya	0.2	0.2
Rusiya	0.8	0.3
Rumıniya	3.1	1.7
Tacikistan	0.5	0.2
Türkiyə	18.7	3.8
Ukrayna	0.4	0.2

¹⁾ Azərbaycan üzrə məlumat 2010-cu ilə, Rusiya üzrə 2002-ci ilin əhəlinin siyahıy alınmasına, digər ölkələr üzrə məlumatlar isə YUNESKO-nun 2007-2008-ci illər üzrə qiymətləndirməsinə əsasən verilmişdir

²⁾ 2006-cı il üzrə

İqtisadi fəal əhalinin cins bölgüsü üzrə beynəlxalq müqaisə

	İllər	Min nəfər		Faizlə	
		qadınlar	kişilər	qadınlar	kişilər
Azərbaycan	2011	2271.0	2355.0	49.1	50.9
Avstraliya	2008	5095.2	6116.1	45.5	54.5
Avstriya	2008	1948.4	2303.9	45.8	54.2
Belarus ¹⁾	2008	2449.4	2188.7	52.8	47.2
Belçika	2008	2148.4	2631.2	44.9	55.1
Bolqarıstan	2008	1663.7	1896.8	46.7	53.3
Braziliya	2007	43091.0	55754.0	44.0	56.0
Birləşmiş Krallıq	2008	14246.0	16872.0	45.8	54.2
Macarıstan	2008	1923.5	2285.1	45.7	54.3
Almaniya	2008	18997.0	22878.0	45.4	54.6
Danimarka	2008	1381.4	1544.4	47.2	52.8
Hindistan	2008	129678.0	336592.0	27.8	72.2
İtaliya	2008	10213.0	14884.0	40.7	59.3
Qazaxıstan	2008	4171.1	4244.2	49.6	50.4
Kanada	2008	8591.0	9654.0	47.1	52.9
Qırğızıstan	2008	1023.3	1356.6	43.0	57.0
Latviya	2008	594.0	621.8	48.9	51.1
Litva	2008	796.1	818.1	49.3	50.7
Meksika	2008 (İlrüb)	17027.5	28083.3	37.7	62.3
Moldova	2008	644.2	658.7	49.4	50.6
Niderland	2008	3991.0	4723.0	45.8	54.2
Norveç	2008	1222.0	1369.0	47.2	52.8
Polşa	2008	7693.0	9317.0	45.2	54.8
Koreya Resp.	2008	10139.0	14208.0	41.6	58.4
Rusiya	2009	37023.0	38501.0	49.0	51.0
Rumıniya	2008	4418.0	5526.7	44.4	55.6

Cədvəl 72

Qadın və kişilərin iqtisadi fəallıq səviyyəsinə görə beynəlxalq müqaisə (faizlə)

	İllər	İqtisadi fəallıq səviyyəsi	
		qadınlar	kişilər
Azərbaycan	2011	66.9	70.2
Avstraliya	2008	58.3	72.2
Avstriya	2008	54.1	68.7
Belarus ¹⁾	2009	48.0	50.0
Belçika	2008	46.9	60.9
Bolqarıstan	2008	48.3	59.8
Braziliya	2007	57.7	80.4
Birləşmiş Krallıq	2008	56.0	70.0
Macarıstan	2008	47.8	62.0
Almaniya	2008	51.9	66.1
Danimarka	2008	74.6	82.0
Hindistan	2008	33.1	81.1
İtaliya	2008	38.7	60.6
Qazaxıstan	2009	50.0	55.0
Kanada	2008	62.8	72.9
Qırğızıstan	2009	37.0	52.0
Latviya	2008	48.5	59.4
Litva	2008	51.4	62.8
Meksika	2008	43.0	80.2
Moldova	2009	33.0	38.0
Niderland	2008	59.2	72.3
Norveç	2008	70.7	77.0
Polşa	2008	46.6	62.7
Koreya Resp.	2008	50.9	74.4
Rusiya	2009	63.0	74.0
Rumıniya	2008	40.0	52.7
Amerika Birləşmiş Ştatları	2008	59.5	72.9
Türkiyə	2008	24.5	70.1
Ukrayna	2009	44.0	54.0
Finlandiya	2008	48.1	54.6
Fransa	2008	51.4	62.2
İsveçrə	2008	61.3	75.5
İsveç	2008	68.4	74.0
Estoniya	2008	47.5	56.9
Yaponiya	2008	48.4	72.8

Qadın və kişilərin işsizlik səviyyəsinə görə beynəlxalq müqaisə (faizlə)

	İllər	İşsizlik səviyyəsi	
		qadınlar	kişilər
Azərbaycan	2011	6,4	4,5
Avstraliya	2008	4.6	3.9
Avstriya	2008	4.1	3.6
Belarus ¹⁾	2008	0.9	0.7
Belçika	2008	7.6	6.5
Bolqarıstan	2008	5.8	5.5
Braziliya	2007 (IX)	10.8	6.1
Birləşmiş Krallıq	2008 (IV-VI)	5.1	6.1
Macarıstan	2008	8.1	7.6
Almaniya	2008	7.2	7.4
Danimarka	2008	3.7	3,0
Hindistan ¹⁾	2008	0.01	0.01
İtaliya	2008	8.5	5.5
Qazaxıstan	2008	7.9	5.3
Kanada	2008	5.7	6.6
Qırğızıstan	2008	9.4	7.3
Latviya	2008	6.9	8,0
Litva	2008	5.6	6,0
Meksika	2008 (II rüb)	3.9	3.3
Moldova	2008	3.4	4.6
Niderland	2008	3,0	2.5
Norveç	2008	2.3	2.7
Polşa	2008	8,0	6.4
Koreya Resp.	2008	2.6	3.6
Rusiya	2008	6,4	7,5
Rumıniya	2008	4.7	6.7

Cədvəl 74

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və inzibati rayon və şəhərləri üzrə rəsmi qeydə alınmış nikah və boşanmaların sayı və ümumi əmsalları

İqtisadi və inzibati rayon və şəhərlərin adları, illər	Nikahların sayı	Boşanmaların sayı	Əhalinin hər 1000 nəfərinə	
			nikahların sayı	boşanmaların sayı
Şəhər və kənd yerləri üzrə - cəmi				
<i>Urban and rural places- total</i>				
Azərbaycan Respublikası				
1995	43130	5669	5.7	0.8
2000	39611	5478	5.0	0.7
2010	79172	9061	8.9	1.0
2011	88145	10747	9.7	1.2
Bakı şəhəri				
1995	9815	3017	5.7	1.7
2000	9542	2671	5.3	1.5
2010	19133	3539	9.2	1.7
2011	20569	3927	9.8	1.9
Abşeron iqtisadi rayonu				
Xızı rayonu				
1995	67	3	5.6	0.3
2000	60	7	4.5	0.5
2010	157	10	10.5	0.7
2011	132	20	8.7	1.3
Abşeron rayonu				
1995	541	64	7.0	0.8
2000	414	54	5.0	0.7
2010	1050	111	5.5	0.6
2011	1170	179	6.0	0.9
Sumqayıt şəhəri ə/d ¹⁾				
1995	1207	280	4.5	1.0
2000	1274	267	4.5	0.9
2010	2744	474	8.8	1.5

2011	2838	512	9.0	1.6
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu				
Gəncə şəhəri ə/d ¹⁾				
1995	1308	300	4.5	1.0
2000	1065	335	3.5	1.1
2010	2073	378	6.6	1.2
2011	2264	411	7.1	1.3
Qazax rayonu				
1995	502	34	6.3	0.4
2000	435	30	5.3	0.4
2010	672	76	7.4	0.8
2011	1017	99	11.2	1.1
Ağstafa rayonu				
1995	378	38	9.1	5.4
2000	342	37	4.6	0.5
2010	748	43	9.2	0.5
2011	885	72	10.8	0.9
Tovuz rayonu				
1995	822	50	5.9	0.4
2000	745	81	5.2	0.6
2010	1390	147	8.7	0.9
2011	1694	164	10.5	1.0
Şəmkir rayonu				
1995	865	52	5.2	0.3
2000	623	53	3.6	0.3
2010	1747	95	9.0	0.5
2011	2083	144	10.5	0.7
Gədəbəy rayonu				
1995	500	40	6.5	0.5
2000	251	19	2.9	0.2
2010	798	35	8.4	0.4
2011	843	53	8.9	0.6
Daşkəsən rayonu				

1995	147	14	5.1	0.5
2000	174	10	5.7	0.3
2010	308	38	9.3	1.2
2011	364	57	11.0	1.7
Samux rayonu				
1995	265	15	5.6	0.3
2000	151	29	3.0	0.6
2010	484	35	8.9	0.6
2011	507	41	9.3	0.7
Göygöl rayonu				
1995	272	24	5.3	0.5
2000	214	26	4.0	0.5
2010	528	44	9.1	0.8
2011	510	47	8.7	0.8
Goranboy rayonu				
1995	630	35	6.4	0.4
2000	378	47	4.3	0.5
2010	921	52	9.6	0.5
2011	1022	107	10.6	1.1
Naftalan şəhər ə/v¹⁾				
1995	62	8	7.0	0.9
2000	36	9	4.8	1.2
2010	63	11	7.0	1.2
2011	84	17	9.1	1.8
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu				
Balakən rayonu				
1995	477	33	6.3	0.4
2000	385	27	4.6	0.3
2010	735	73	8.1	0.8
2011	934	98	10.2	1.1
Zaqatala rayonu				
1995	602	49	6.0	0.5
2000	666	51	6.1	0.5

2010	943	96	7.9	0.8
2011	1076	113	8.9	0.9
Qax rayonu				
1995	394	22	8.3	0.5
2000	297	15	5.7	0.3
2010	400	29	7.4	0.5
2011	442	49	8.2	0.9
Şəki rayonu				
1995	945	59	6.2	0.4
2000	917	55	5.8	0.4
2010	1461	128	8.5	0.7
2011	1583	190	9.1	1.1
Oğuz rayonu				
1995	305	29	9.0	0.9
2000	227	20	6.1	0.5
2010	383	27	9.4	0.7
2011	392	31	9.5	0.8
Qəbələ rayonu				
1995	752	31	9.3	0.4
2000	554	33	6.6	0.4
2010	973	69	10.2	0.7
2011	993	76	10.3	0.8
Lənkəran iqtisadi rayonu				
Astara rayonu				
1995	440	36	5.7	0.5
2000	374	22	4.4	0.3
2010	810	46	8.3	0.5
2011	877	81	8.9	0.8
Lənkəran rayonu				
1995	1009	60	5.5	0.3
2000	729	56	3.8	0.3
2010	1862	120	8.9	0.6
2011	2083	145	9.8	0.7
Lerik rayonu				

1995	316	4	5.4	0.1
2000	374	4	5.8	0.1
2010	729	25	9.6	0.3
2011	792	35	10.3	0.5
Yardımlı rayonu				
1995	253	4	5.6	0.1
2000	324	10	6.4	0.2
2010	578	11	9.8	0.2
2011	615	16	10.2	0.3
Masallı rayonu				
1995	801	4	5.0	0.0
2000	719	70	4.1	0.4
2010	1818	99	9.0	0.5
2011	2228	136	10.9	0.7
Cəlilabad rayonu				
1995	662	18	4.5	0.1
2000	537	24	3.1	0.1
2010	1416	52	7.3	0.3
2011	1963	82	9.9	0.4
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu				
Qusar rayonu				
1995	502	89	7.1	1.3
2000	432	66	5.3	0.8
2010	887	112	10.0	1.3
2011	923	145	10.3	1.6
Xaçmaz rayonu				
1995	818	101	6.3	0.8
2000	825	115	5.6	0.8
2010	1439	136	8.9	0.8
2011	1709	170	10.5	1.0
Quba rayonu				
1995	678	63	5.4	0.5
2000	731	43	5.3	0.3
2010	1419	82	9.2	0.5
2011	1749	113	11.2	0.7
Şabran rayonu				
1995	290	24	6.5	0.5
2000	265	24	5.7	0.5
2010	580	51	11.0	1.0
2011	596	91	11.2	1.7
Siyəzən rayonu				
1995	212	-	6.7	-
2000	232	17	6.8	0.5
2010	380	37	10.0	1.0
2011	386	38	10.0	1.0
Aran iqtisadi rayonu				
Göyçay rayonu				
1995	614	53	6.5	0.6
2000	554	51	5.4	0.5
2010	1066	85	9.7	0.8
2011	1058	104	9.5	0.9
Beyləqan rayonu				
1995	407	10	5.3	0.1
2000	339	21	4.3	0.3
2010	764	74	8.7	0.8
2011	1049	87	11.8	1.0
Ağcabədi rayonu				
1995	573	22	5.8	0.2
2000	491	24	4.5	0.2
2010	1187	80	9.6	0.6
2011	1294	94	10.4	0.8
Bərdə rayonu				
1995	986	88	8.1	0.7
2000	924	54	7.0	0.4
2010	1184	149	8.3	1.0
2011	1723	199	11.9	1.4
Neftçala rayonu				

1995	458	22	6.7	0.3
2000	392	32	5.4	0.4
2010	717	61	8.9	0.8
2011	784	74	9.6	0.9
Biləsuvar rayonu				
1995	377	15	5.4	0.2
2000	380	12	5.0	0.2
2010	1030	32	11.5	0.4
2011	1047	38	11.5	0.4
Salyan rayonu				
1995	683	46	6.4	0.4
2000	585	41	5.2	0.4
2010	1216	76	9.8	0.6
2011	1405	93	11.2	0.7
Yevlax rayonu				
1995	597	45	5.7	0.4
2000	484	45	4.4	0.4
2010	923	101	7.8	0.8
2011	1144	129	9.5	1.1
Mingəçevir şəhəri				
1995	424	112	4.4	1.1
2000	474	113	5.0	1.2
2010	882	137	9.1	1.4
2011	912	208	9.3	2.1
Ağdaş rayonu				
1995	622	38	7.6	0.5
2000	462	39	5.1	0.4
2010	1066	62	10.7	0.6
2011	1032	99	10.2	1.0
Ucar rayonu				
1995	386	31	5.6	0.5
2000	344	38	4.8	0.5
2010	770	56	9.7	0.7
2011	896	83	11.2	1.0

Zərdab rayonu				
1995	350	13	8.4	0.3
2000	352	12	7.5	0.3
2010	439	43	8.2	0.8
2011	507	51	9.3	0.9
Kürdəmir rayonu				
1995	607	19	7.0	0.2
2000	427	30	4.6	0.3
2010	913	57	8.7	0.5
2011	1307	68	12.3	0.6
İmişli rayonu				
1995	615	28	6.4	0.3
2000	494	32	4.7	0.3
2010	1197	61	10.3	0.5
2011	1428	94	12.1	0.8
Saatlı rayonu				
1995	425	24	5.4	0.3
2000	433	24	5.2	0.3
2010	1092	40	11.6	0.4
2011	1232	58	12.8	0.6
Sabirabad rayonu				
1995	547	34	4.3	0.3
2000	523	44	3.8	0.3
2010	1354	40	8.8	0.3
2011	1964	86	12.5	0.5
Hacıqabul rayonu				
1995	332	20	5.9	3.4
2000	332	22	5.7	0.4
2010	640	52	9.6	0.8
2011	607	66	9.0	1.0
Şirvan şəhər ə/d¹⁾				
1995	311	42	4.6	0.6
2000	325	48	4.6	0.7

2010	737	63	9.4	0.8	1995	55	-	1.3	-
2011	716	119	9.0	1.5	2000	73	1	1.8	0.0
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu					2010	77	11	1.8	0.3
Cəbrayıl rayonu					2011	76	5	1.8	0.1
1995	193	1	3.8	0.0	Xankəndi şəhər ə/d ¹⁾				
2000	406	19	6.7	0.3	1995	1	-	0.0	-
2010	637	113	8.8	1.6	2000	3	-	0.1	-
2011	634	120	8.7	1.6	2010	33	6	0.6	0.1
Füzuli rayonu					2011	25	6	0.5	0.1
1995	367	8	3.9	0.1	Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu				
2000	691	30	5.0	0.2	Kəlbəcər rayonu				
2010	1160	140	9.8	1.2	1995	249	7	5.6	0.2
2011	1137	136	9.5	1.1	2000	274	18	4.1	0.3
Ağdam rayonu					2010	619	96	7.5	1.2
1995	711	33	4.7	0.2	2011	562	98	6.7	1.2
2000	753	39	4.8	0.3	Laçın rayonu				
2010	1531	273	8.5	1.5	1995	302	3	6.5	0.1
2011	1681	254	9.3	1.4	2000	370	13	5.8	0.2
Tərtər rayonu					2010	644	72	9.2	1.0
1995	509	36	5.5	0.4	2011	568	68	8.0	1.0
2000	383	48	4.1	0.5	Qubadlı rayonu				
2010	593	59	6.0	0.6	1995	168	9	6.0	0.3
2011	705	107	7.1	1.1	2000	232	12	6.9	0.4
Xocalı rayonu					2010	330	59	9.1	1.6
1995	29	-	1.2	-	2011	311	80	8.4	2.2
2000	43	-	1.8	-	Zəngilan rayonu				
2010	101	22	3.8	0.8	1995	93	1	2.8	0.0
2011	72	11	2.7	0.4	2000	173	12	4.9	0.3
Şuşa rayonu					2010	400	87	10.0	2.2
1995	106	5	4.8	0.2	2011	420	47	10.3	1.2
2000	92	7	3.7	0.3	Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu				
2010	194	47	6.6	1.6	Qobustan rayonu				
2011	198	32	6.6	1.1	1995	184	7	5.6	0.2
Xocavənd rayonu									

2000	148	9	4.2	0.3
2010	354	19	8.7	0.5
2011	384	26	9.3	0.6
İsmayıllı rayonu				
1995	549	35	7.6	0.5
2000	414	37	5.7	0.5
2010	792	64	9.9	0.8
2011	797	84	9.8	1.0
Ağsu rayonu				
1995	461	26	7.8	0.4
2000	466	35	7.3	0.6
2010	671	59	9.4	0.8
2011	790	60	10.9	0.8
Şamaxı rayonu				
1995	391	30	5.5	0.4
2000	395	24	4.8	0.3
2010	833	51	8.9	0.5
2011	922	80	9.8	0.8
Naxçıvan iqtisadi rayonu - cəmi				
1995	2611	206	8.0	0.6
2000	2088	165	5.8	0.5
2010	3397	333	8.4	0.8
2011	3435	324	8.3	0.8
<i>o cümlədən:</i>				
Naxçıvan şəhər ə/d ¹⁾				
1995	343	62	5.4	1.0
2000	316	57	5.0	0.9
2010	584	101	6.9	1.2
2011	694	100	8.1	1.2
Sədərək rayonu				
1995	130	5	6.3	0.2
2000	109	3	8.9	0.3
2010	116	6	8.1	0.4
2011	101	11	7.0	0.8

Şərur rayonu				
1995	784	61	8.7	0.7
2000	532	33	4.7	0.3
2010	847	56	8.1	0.5
2011	763	60	7.2	0.6
Babək rayonu				
1995	667	46	10.4	0.7
2000	489	31	6.7	0.4
2010	617	59	9.6	0.9
2011	627	57	9.5	0.9
Şahbuz rayonu				
1995	184	8	9.6	0.4
2000	178	10	8.6	0.5
2010	195	24	8.5	1.0
2011	234	19	10.0	0.8
Culfa rayonu				
1995	207	10	6.5	0.3
2000	224	17	6.1	0.5
2010	395	34	9.4	0.8
2011	380	30	8.8	0.7
Ordubad rayonu				
1995	296	14	7.8	0.4
2000	240	14	5.8	0.3
2010	344	31	7.5	0.7
2011	377	20	8.1	0.4
Kəngərli rayonu				
1995	...	...	...	...
2000	...	...	...	...
2010	299	22	10.6	0.8
2011	259	27	9.0	0.9

Cədvəl 75

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və inzibati rayon və şəhərləri üzrə təbii artım, doğulanlar

İqtisadi və inzibati rayon və şəhərlərin adları	İllər	təbii artım	doğulanların sayı
Azərbaycan Respublikası	1990	19.8	25.9
	2000	8.9	14.8
	2010	12.5	18.5
	2011	13.5	19.4
Bakı şəhəri	1990	12.9	19.5
	2000	5.8	11.6
	2010	11.6	17.3
	2011	11.8	17.6
Abşeron iqtisadi rayonu			
Xızı rayonu	1990	18.7	21.9
	2000	7.7	13.7
	2010	12.9	18.9
	2011	11.1	17.7
Abşeron rayonu	1990	23.9	28.2
	2000	9.5	14.5
	2010	8.1	11.9
	2011	8.3	12.0
Sumqayıt şəhəri ə/d¹⁾	1990	21.1	25.1
	2000	8.1	12.5
	2010	9.3	14.9
	2011	10.6	15.8
Gəncə şəhəri ə/d¹⁾	1990	15.6	20.7
	2000	3.9	9.5
	2010	6.3	12.5
	2011	15.5	21.5
Qazax rayonu	1990	25.6	35.2
	2000	7.0	14.7
	2010	11.0	19.5
	2011	7.6	15.4
Ağstafa rayonu	1990	12.9	15.9
	2000	7.3	14.7
	2010	10.9	18.6
	2011	6.0	13.5
Tovuz rayonu	1990	18.8	26.3
	2000	9.9	17.4
	2010	11.4	18.5
	2011	14.4	21.7
Şəmkir rayonu	1990	21.9	27.8
	2000	7.7	13.7
	2010	15.0	21.2
	2011	15.9	22.1
Gədəbəy rayonu	1990	17.7	25.1
	2000	10.8	18.0
	2010	11.0	19.5
	2011	5.1	12.7
	2011	5.1	12.7
Daşkəsən rayonu	1990	27.7	33.8
	2000	12.4	18.5
	2010	14.1	20.5
	2011	6.3	12.6
Samux rayonu	1990	...	...
	2000	4.4	11.3
	2010	10.2	16.7
	2011	5.2	12.3
Göygöl rayonu	1990	18.0	23.9
	2000	6.8	12.8
	2010	11.0	17.2
	2011	11.7	18.0

Goranboy rayonu	1990	20.3	26.9	Astara rayonu	1990	26.7	31.9
	2000	8.4	15.4		2000	13.3	18.6
	2010	11.5	19.0		2010	12.9	18.3
	2011	8.6	16.0		2011	15.8	21.3
Naftalan şəhər ə/v ¹⁾	1990	18.3	24.2	Lənkəran rayonu	1990	22.6	28.1
	2000	5.6	11.5		2000	7.9	13.9
	2010	9.4	14.1		2010	11.9	18.4
	2011	10.3	16.5		2011	16.2	22.6
Balakən rayonu	1990	22.4	29.2	Lerik rayonu	1990	26.3	33.3
	2000	7.1	13.9		2000	17.2	23.2
	2010	8.1	15.0		2010	16.8	21.5
	2011	12.1	18.9		2011	16.4	21.4
Zaqatala rayonu	1990	22.4	29.6	Yardımlı rayonu	1990	30.6	36.9
	2000	7.4	13.5		2000	22.0	27.8
	2010	10.0	16.3		2010	18.7	23.7
	2011	8.8	15.4		2011	19.3	24.2
Qax rayonu	1990	21.1	29.5	Masallı rayonu	1990	24.4	30.5
	2000	9.4	16.1		2000	11.8	17.5
	2010	9.0	17.4		2010	15.2	20.8
	2011	5.2	13.8		2011	17.8	23.3
Şəki rayonu	1990	21.0	28.0	Cəlilabad rayonu	1990	27.3	33.0
	2000	9.2	16.1		2000	12.9	17.4
	2010	10.9	18.2		2010	14.1	18.8
	2011	13.9	20.8		2011	13.9	18.5
Oğuz rayonu	1990	29.4	37.0	Qusar rayonu	1990	23.3	32.4
	2000	11.7	18.7		2000	8.8	17.6
	2010	10.0	17.0		2010	10.9	19.2
	2011	13.5	20.0		2011	14.0	21.6
Qəbələ rayonu	1990	22.4	29.4	Xaçmaz rayonu	1990	24.4	30.6
	2000	13.2	19.6		2000	10.0	16.6
	2010	12.9	19.5		2010	12.7	18.9
	2011	15.8	22.1		2011	16.2	22.7
				Quba rayonu	1990	23.6	31.4
					2000	10.4	17.2

	2010	13.7	20.4				
	2011	13.9	20.6				
Şabran rayonu	1990	25.4	31.1	Biləsuvar rayonu	1990	26.0	31.4
	2000	10.1	17.5		2000	13.6	18.8
	2010	14.7	21.4		2010	16.7	21.6
	2011	19.2	25.2		2011	21.7	26.6
Siyəzən rayonu	1990	...	...	Salyan rayonu	1990	25.7	31.0
	2000	10.6	17.6		2000	9.3	15.0
	2010	13.9	21.3		2010	15.8	22.2
	2011	14.5	21.4		2011	14.5	21.2
Aran iqtisadi rayonu				Yevlax rayonu	1990	23.2	28.1
Göyçay rayonu	1990	19.8	27.9		2000	7.0	13.1
	2000	7.8	15.3		2010	11.7	17.9
	2010	13.1	20.2		2011	15.2	21.8
	2011	12.9	19.9	Mingəçevir şəhəri	1990	23.1	27.2
Beyləqan rayonu	1990	25.4	30.7		2000	6.3	10.6
	2000	8.3	13.7		2010	10.5	15.6
	2010	10.8	16.8		2011	10.1	15.8
	2011	21.7	27.5	Ağdaş rayonu	1990	25.9	33.2
Ağcabədi rayonu	1990	23.0	29.3		2000	10.4	17.7
	2000	9.5	15.2		2010	15.0	21.6
	2010	14.0	19.4		2011	18.3	24.6
	2011	17.0	22.9	Ucar rayonu	1990	22.0	29.3
Bərdə rayonu	1990	21.1	27.9		2000	8.0	14.9
	2000	9.4	15.4		2010	14.1	21.0
	2010	11.5	17.6		2011	13.4	20.6
	2011	20.1	26.7	Zərdab rayonu	1990	23.3	31.6
Neftçala rayonu	1990	21.4	27.5		2000	12.6	19.2
	2000	9.9	16.2		2010	12.7	19.3
	2010	11.4	17.7		2011	16.7	23.2
	2011	11.6	18.0	Kürdəmir rayonu	1990	27.6	34.0
			2000		11.6	18.2	
			2010		12.1	18.8	
			2011		18.0	23.4	

İmişli rayonu	1990	23.9	28.4	Tərtər rayonu	1990	22.4	28.0
	2000	10.2	15.7		2000	6.7	11.1
	2010	14.6	20.5		2010	8.3	13.1
	2011	17.9	23.1		2011	12.8	17.8
Saatlı rayonu	1990	29.2	33.7	Xocalı rayonu	1990	...	...
	2000	11.4	16.8		2000	5.3	6.9
	2010	16.0	21.6		2010	7.7	9.0
	2011	20.2	26.1		2011	7.0	7.9
Sabirabad rayonu	1990	25.6	31.8	Şuşa rayonu	1990	...	...
	2000	10.6	16.0		2000	10.1	13.5
	2010	15.5	20.8		2010	15.5	20.1
	2011	21.9	27.5		2011	14.6	18.4
Hacıqabul rayonu	1990	10.7	13.2	Xocavənd rayonu	1990	...	...
	2000	9.7	15.6		2000	3.9	5.1
	2010	12.6	18.4		2010	3.9	5.1
	2011	14.7	20.9		2011	2.5	3.4
Şirvan şəhər ə/d ¹⁾	1990	26.6	30.2	Xankəndi şəhər ə/d ¹⁾	1990	...	...
	2000	7.5	12.0		2000	0.2	0.4
	2010	10.8	16.2		2010	1.0	1.3
	2011	15.4	21.2		2011	1.0	1.2
Cəbrayıl rayonu	1990	21.6	28.8	Kəlbəcər rayonu	1990	22.1	28.5
	2000	11.9	16.9		2000	11.2	15.4
	2010	14.2	20.0		2010	13.1	17.5
	2011	4.1	9.0		2011	5.2	8.9
Füzuli rayonu	1990	25.4	30.9	Laçın rayonu	1990	24.1	31.1
	2000	10.0	13.6		2000	15.0	19.4
	2010	14.3	20.0		2010	14.1	19.3
	2011	4.7	10.6		2011	5.3	10.7
Ağdam rayonu	1990	19.5	24.7	Qubadlı rayonu	1990	21.5	27.8
	2000	12.5	17.8		2000	11.8	18.2
	2010	14.0	19.9		2010	14.4	21.2
	2011	5.6	11.1		2011	6.5	12.7

Zəngilan rayonu	1990	21.1	28.4	Şərur rayonu	1990	30.0	35.9
	2000	9.1	15.3		2000	11.1	16.1
	2010	13.3	19.6		2010	20.3	25.3
	2011	3.6	10.3		2011	18.5	23.2
Qobustan rayonu	1990	11.8	15.2	Babək rayonu	1990	24.9	30.3
	2000	15.3	21.9		2000	11.3	17.0
	2010	17.6	23.4		2010	22.7	27.3
	2011	18.3	24.2		2011	26.7	31.1
İsmayilli rayonu	1990	23.4	30.6	Şahbuz rayonu	1990	21.2	27.8
	2000	9.7	18.0		2000	10.4	16.5
	2010	12.6	20.1		2010	17.3	23.3
	2011	13.0	20.0		2011	16.6	23.0
Ağsu rayonu	1990	26.2	34.0	Culfa rayonu	1990	29.6	34.5
	2000	13.5	20.2		2000	14.1	19.4
	2010	15.6	22.2		2010	24.3	28.6
	2011	14.9	21.6		2011	21.5	26.4
Şamaxı rayonu	1990	29.0	38.7	Ordubad rayonu	1990	22.4	28.2
	2000	12.4	18.5		2000	9.8	15.9
	2010	13.8	19.8		2010	17.0	22.8
	2011	18.7	24.5		2011	17.8	23.2
Naxçıvan MR	1990	23.9	28.9	Kəngərli rayonu	1990	...	...
	2000	10.7	16.1		2000	...	...
	2010	19.9	24.9		2010	22.4	28.0
	2011	20.2	25.1		2011	23.6	29.4
<i>o cümlədən:</i>							
Naxçıvan şəhər ə/d ¹⁾	1990	19.5	23.2				
	2000	7.2	12.2				
	2010	16.4	21.3				
	2011	18.0	22.5				
Sədərək rayonu	1990	5.3	6.7				
	2000	16.5	22.2				
	2010	19.6	24.9				
	2011	18.9	23.9				

Azərbaycan Respublikasında dövlət və qeyri-dövlət əyani ümumi təhsil müəssisələrində dərslərin növbəliyi (sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün xüsusi məktəblər, internat məktəbləri və siniflər istisna olmaqla; tədris ilinin əvvəlinə)

	1990- 1991	1995- 1996	2000- 2001	2005- 2006	2009- 2010	2010- 2011	2011- 2012
Əyani ümumi təhsil müəssisələrinin							
sayı - cəmi	4246	4462	4528	4529	4520	4513	4497
<i>onlarda dərslər keçirilir:</i>							
bir növbədə	1721	1141	1103	1755	2501	2582	2748
iki və üç növbələrdə	2525	3321	3425	2774	2019	1931	1749
müəssisələrin ümumi sayına nisbətən, faizlə:							
bir növbədə	40.5	25.6	24.4	38.8	55.3	57.2	61.1
iki və üç növbələrdə	59.5	74.4	75.6	61.2	44.7	42.8	38.9
Şagirdlərin sayı - cəmi, min nəfər	1344.2	1483.5	1648.5	1576.6	1358.5	1317.8	1284.7
<i>onlardan təhsil alanlar:</i>							
bir növbədə	976.0	947.6	1068.3	1100.3	1072.5	1059.3	1042.7
iki və üç növbələrdə	368.2	535.9	580.2	476.3	286.0	258.5	242.0
şagirdlərin ümumi sayına nisbətən, faizlə:							
bir növbədə	72.6	63.9	64.8	69.8	79.0	80.4	81.2
iki və üç növbələrdə	27.4	36.1	35.2	30.2	21.0	19.6	18.8

Cədvəl 77

**Azərbaycan Respublikasında dövlət və qeyri-dövlət ayani ümumi təhsil müəssisələrində
sinif qrupları üzrə şagirdlərin sayı (tədris ilinin əvvəlinə; min nəfər)**

	1990-	1995-	2000-	2005-	2009-	2010-	2011-
	1991	1996	2001	2006	2010	2011	2012
Şagirdlərin sayı - cəmi	1349	1488	1654	1584	1365	1325	1291
<i>o cümlədən:</i>							
şəhər yerlərində	665	763	841	834	746	728	717
kənd yerlərində	684	725	813	750	619	597	574
1-4-cü siniflərdə - cəmi	527	698	689	535	479	480	489
<i>o cümlədən:</i>							
şəhər yerlərində	254	353	344	274	260	263	272
kənd yerlərində	273	345	345	261	219	217	217
5-9-cu siniflərdə - cəmi	639	648	805	796	663	635	604
<i>o cümlədən:</i>							
şəhər yerlərində	324	333	417	420	360	344	331
kənd yerlərində	315	315	388	376	303	291	273
10-11- ci siniflərdə - cəmi	178	138	155	246	217	203	191
<i>o cümlədən:</i>							
şəhər yerlərində	82	73	75	133	120	114	107
kənd yerlərində	96	65	80	113	97	89	84
sağlamlıq imkanları							
məhdud uşaqlar							
üçün xüsusi məktəblərdə, internat məktəblərində							
və siniflərdə oxuyanlar	5	4	5	7	6	7	7

**Azərbaycan Respublikasında şəhər və kənd yerləri üzrə
məktəbəqədər təhsil müəssisələri**

	1991	1996	2001	2006	2009	2010	2011	2012
Məktəbəqədər təhsil								
müəssisələrinin sayı - cəmi	2185	1973	1790	1764	1612	1635	1638	1666
<i>o cümlədən:</i>								
dövlət	2185	1973	1790	1761	1607	1624	1623	1629
qeyri-dövlət	-	-	-	3	5	11	15	37
Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində								
uşaqların sayı - cəmi, min nəfər	180.9	136.8	111.0	110.0	103.6	108.0	112.9	113.5
<i>o cümlədən:</i>								
dövlət	180.9	136.8	111.0	109.9	103.3	107.4	112.1	112.3
qeyri-dövlət	-	-	-	0.1	0.3	0.6	0.8	1.2
Hər 100 yerə düşən uşaqların sayı, nəfər	94	80	76	77	81	87	88	89
<i>o cümlədən:</i>								
dövlət	94	80	76	77	81	87	88	90
qeyri-dövlət	-	-	-	78	66	59	74	66
Uşaqların məktəbəqədər təhsil								
müəssisələri ilə əhatəliliyi (1-5 yaşlı								
uşaqların ümumi sayına nisbətən, faizlə)	19.4	15.4	15.3	19.2	16.7	16.9	16.9	16.0

Cədvəl 79

Azərbaycan Respublikasında mənzil fondu (ilin sonuna, mln. kv. m., yaşayış sahəsi)

	1991	1995	2000	2005
Bütün mənzil fondu	58,2	60,3	66,0	69,8
o cümlədən:				
dövlət, ictimai mənzil fondu, mənzil-tikinti kooperativlərinin fondu	19,8	17,4	12,9	9,2
vətəndaşların şəxsi mülkiyyətində olan	38,4	42,9	53,1	60,6
orta hesabla hər bir sakinə düşən mənzil sahəsi kvadrat metr	8,1	7,9	8,4	8,4
Şəhər mənzil fondu- cəmi	31,2	34,7	36,7	38,6
o cümlədən:				
dövlət, ictimai mənzil fondu, mənzil-tikinti kooperativlərinin fondu	18,8	16,6	12,5	8,9
vətəndaşların şəxsi mülkiyyətində olan	12,4	18,1	24,2	29,7
orta hesabla hər bir sakinə düşən mənzil sahəsi kvadrat metr	8,2	8,7	9,2	9,0
Kənd mənzil fondu- cəmi	27,0	25,6	29,3	31,2
o cümlədən:				
dövlət, ictimai mənzil fondu, mənzil-tikinti kooperativlərinin fondu	1,0	0,8	0,4	0,3
vətəndaşların şəxsi mülkiyyətində olan	26,0	24,8	28,9	30,9
orta hesabla hər bir sakinə düşən mənzil sahəsi kvadrat metr	8,2	7,1	7,5	7,8

Azərbaycan Respublikasında mənzil fondu (ilin sonuna, mln. kv. m., yaşayış sahəsi)

	2008		2009		2010	
	ümumi sahə	yaşayış sahəsi	ümumi sahə	yaşayış sahəsi	ümumi sahə	yaşayış sahəsi
Bütün mənzil fondu	109,4	73,2	112,0	75,2	114,5	76,7
o cümlədən:						
dövlət mülkiyyəti	11,3	7,2	11,0	7,1	10,6	6,8
qeyri-dövlət mülkiyyəti	98,1	66,0	101,0	68,1	103,9	69,9
orta hesabla hər bir sakinə düşən mənzil sahəsi kvadrat metr	12,8	8,6	12,7	8,5	12,8	8,6
Şəhər mənzil fondu-cəmi	61,6	40,0	62,8	40,9	64,2	41,6
o cümlədən:						
dövlət mülkiyyəti	11,0	7,0	10,7	6,9	10,3	6,6
qeyri-dövlət mülkiyyəti	50,6	33,0	52,1	34,0	53,9	35,0
orta hesabla hər bir sakinə düşən mənzil sahəsi kvadrat metr	13,9	9,0	13,1	8,5	13,5	8,8
Kənd mənzil fondu-cəmi	47,8	33,2	49,2	34,3	50,3	35,1
o cümlədən:						
dövlət mülkiyyəti	0,3	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2
qeyri-dövlət mülkiyyəti	47,5	33,0	48,9	34,1	50,0	34,9
orta hesabla hər bir sakinə düşən mənzil sahəsi kvadrat metr	11,6	8,0	12,2	8,5	12,0	8,4

Cədvəl 81

Azərbaycan Respublikasında səhiyyənin əsas göstəriciləri

<i>(ilin əvvəlinə)</i>							
	2001	2006	2008	2009	2010	2011 ¹⁾	2011 ²⁾
Bütün ixtisaslardan olan həkimlərin sayı, min nəfər	29.0	30.6	32.4	32.5	32.8	33.1	31.4
əhalinin hər 10 000 nəfərinə	36.3	36.3	37.4	37.0	36.9	36.8	34.5
Orta tibb işçilərinin sayı, min nəfər	60.0	60.8	62.2	62.5	62.9	60.1	57.8
əhalinin hər 10 000 nəfərinə	75.1	72.1	71.9	71.2	70.9	66.8	63.4
Xəstəxana müəssisələrinin sayı	735	729	748	752	756	516	523
Xəstəxana çarpayılarının sayı, min	69.9	68.9	68.1	67.8	67.4	45.8	42.4
əhalinin hər 10 000 nəfərinə	87.4	81.7	78.6	77.3	76.0	50.9	46.5
Xəstə uşaqlar üçün çarpayıların sayı, min	11.9	11.7	11.4	11.3	11.3	7.0	5.9
Əhaliyə ambulatoriya-poliklinika yardımını göstərən müalicə müəssisələrinin sayı	1,614	1,595	1,692	1,695	1,692	1,688	1,690
Ambulator-poliklinik müəssisələrin gücü (bir növbədə gəlişlərin sayı), min	105.6	104.1	104.7	104.2	102.7	102.1	103.1
əhalinin hər 10 000 nəfərinə	132.1	123.4	120.9	118.7	115.7	113.6	113.1
Qadın məsləhətxanalarının və qadın məsləhətxanası olan müəssisələrin sayı	313	321	315	321	315	214	175

Uşaq poliklinikaları , ambulatoriyaları və uşaq şöbəsi olan tibb müəssisələrinin sayı	600	602	589	591	592	258	280
Hamilə və zahı qadınlardan üçün çarpayılardan sayı , min	7.5	7.4	7.4	7.4	7.4	4.6	4.2
Körpələr evlərinin sayı	4	4	4	4	4	4	4
onlarda:							
yerlərin sayı	400	370	356	356	356	355	215
uşaqların sayı, nəfər	197	156	105	124	122	143	153
o cümlədən yetim uşaqların sayı	107	59	38	42	55	43	8

Cədvəl 82

Azərbaycan Respublikasında əhalinin hər 10 000 nəfərinə düşən həkimlərin sayı

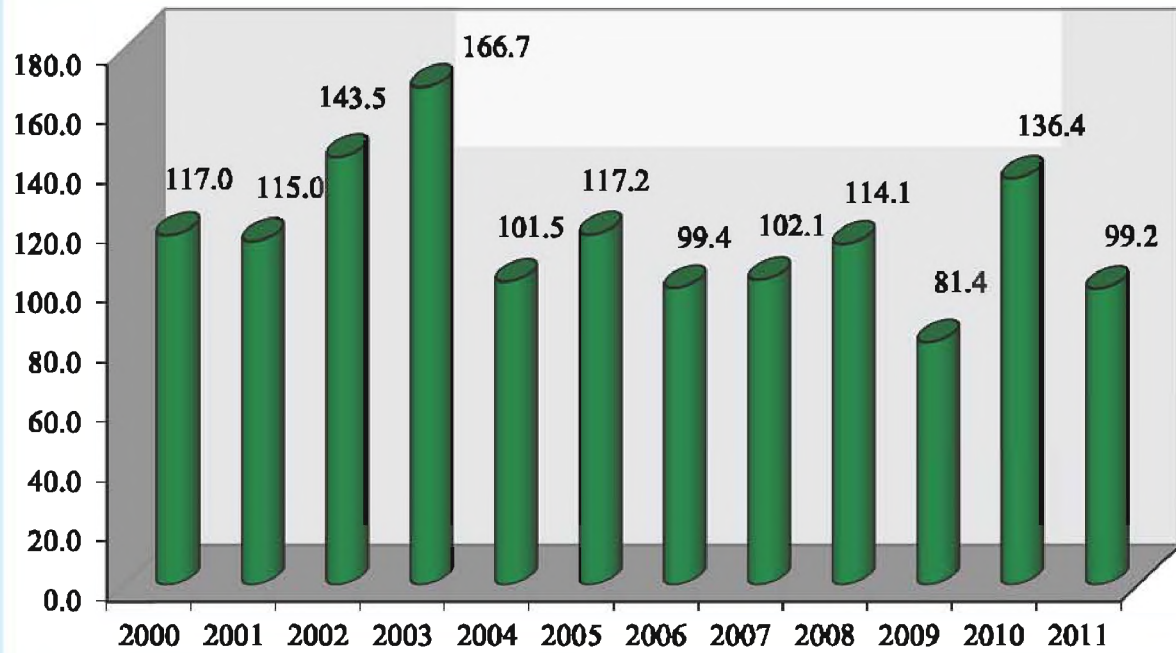
Cəmi	36.3	36.3	37.4	37.0	36.9	36.8	34.5
o cümlədən ixtisaslar üzrə:							
terapevtlər	10.3	9.6	9.8	9.8	9.6	9.9	9.4
cərrahlar	4.1	4.2	4.4	4.4	4.5	4.3	4.3
ginekoloqlar ¹⁾	4.4	4.5	4.7	4.7	4.7	4.7	4.4
pediatrlar ²⁾	14.1	15.9	16.7	17.3	17.5	16.0	15.8
oftalmoloqlar	0.9	0.9	0.9	0.9	0.9	1.0	1.0
otolarinqoloqlar	0.7	0.6	0.6	0.6	0.7	0.6	0.6
nevropatoloqlar	1.0	1.0	1.1	1.1	1.1	1.1	1.0
psixiaterlər	0.5	0.5	0.5	0.5	0.4	0.4	0.4
narkoloqlar	...	...	...	...	0.1	0.1	0.1
ftiziaterlər	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.3
dermato-veneroloqlar	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6
şüa diaqnostikası üzrə həkimlər	0.6	0.6	0.6	0.6	1.1	1.3	1.2
idman-müalicə həkimləri	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.1	0.1
stomatoloq və diş həkimləri	2.8	2.8	2.9	2.8	2.8	2.7	2.6
gigiyena-epidemioloqlar	1.8	1.7	1.7	1.6	1.7	1.5	1.4
digər	5.0	5.6	6.1	6.0	5.5	5.8	4.7

Cədvəl 83

Azərbaycan Respublikasında ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində müəllimlərin, təhsil alanların və təhsilini başa vurmuş ixtisaslı kadrların sayı (ilin əvvəlinə)

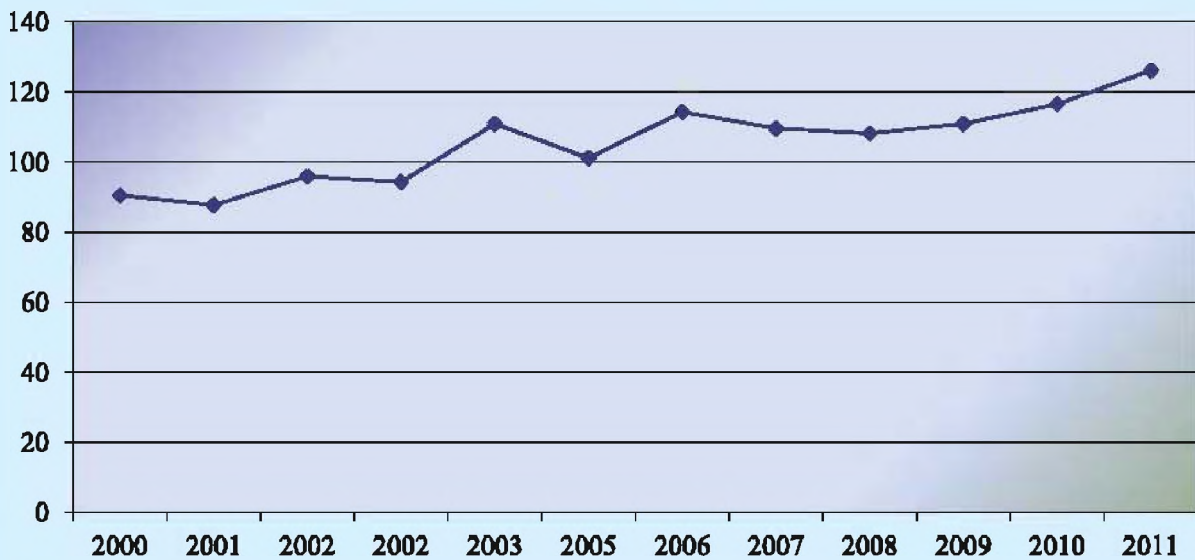
İllər	İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin sayı	onlarda (nəfər):		İlk peşə-ixtisas təhsili bitirənlərin sayı, nəfər
		müəllimlərin sayı	təhsil alanların sayı	
1991	176	3465	82188	54681
1996	160	1994	27689	25888
2001	110	1972	22944	12052
2002	109	1922	21619	13104
2003	109	1827	20753	12213
2004	110	1839	21677	10654
2005	110	1853	21563	11091
2006	107	1906	22189	11095
2007	107	1971	23813	11860
2008	107	2051	24455	13156
2009	108	2163	25184	11927
2010	108	1996	25562	12485
2011	109	1969	27330	13011
2012	108	1874	28993	13789

**Azərbaycan Respublikasında yaşayış evlərinin istifadəyə verilməsi
(əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)**

Qrafik 7

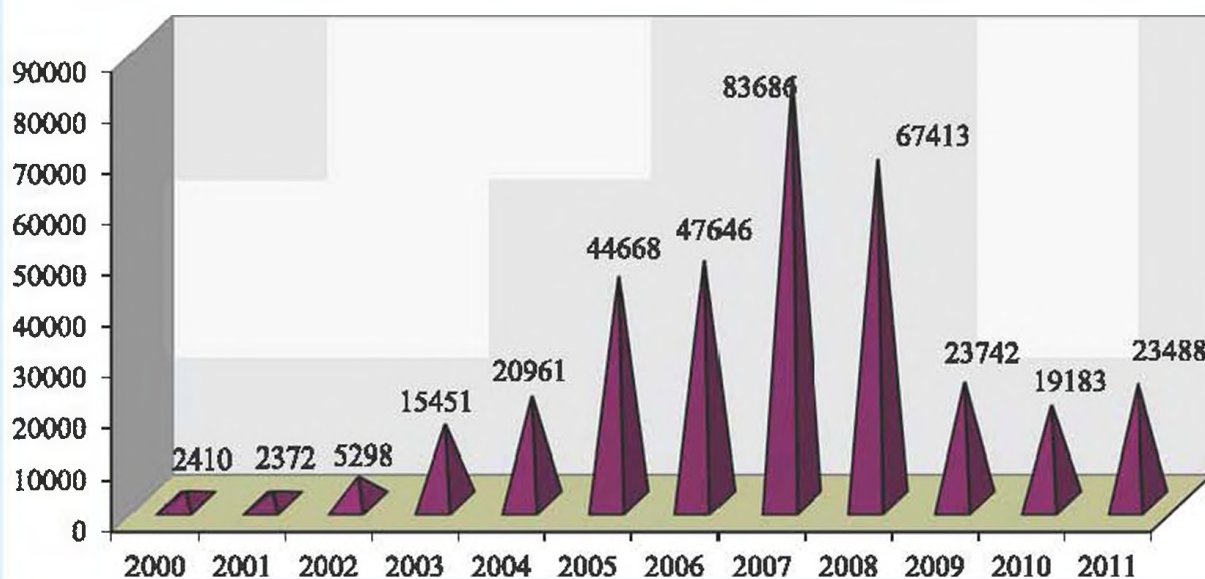
Azərbaycan Respublikasında istifadəyə verilmiş mənzillərin orta ölçüsü

Mənzillərin orta ölçüsü, ümumi sahə, kv. m
Average size of flats, total area, sq. m

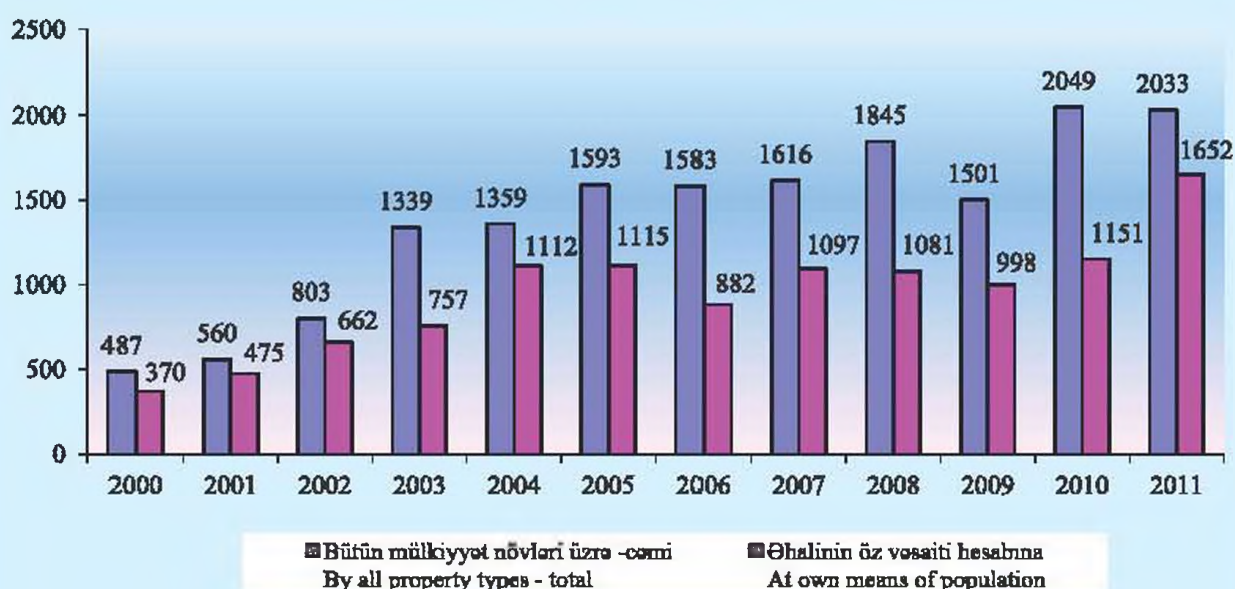
Qrafik 8

**Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin istifadəyə verilməsi
(şagird yeri)**

Qrafik 9

**Azərbaycan Respublikasında yaşayış evlərinin istifadəyə verilməsi
(ümumi sahə, min kvadrat metr)**

Qrafik 10

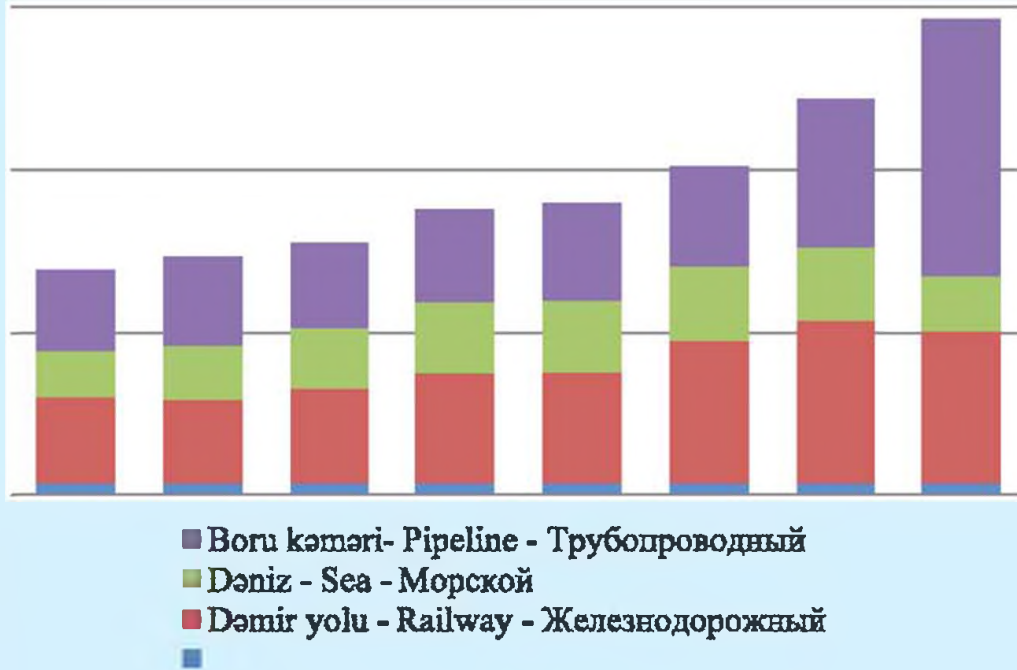
Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat üzrə əsas makro göstəricilər

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Əlavə dəyər (cari qiymətlərlə), milyon manat	872	1,607	2,060	2,431	2,369	2,489
Ümumi mənfəət (cari qiymətlərlə), milyon manat	556	1,237	1,659	1,933	1,961	2,060
Xalis mənfəət (cari qiymətlərlə), milyon manat	394	908	1,270	1,541	1,576	1,655
Muzdlu işçilərin orta illik sayı, min nəfər	91.1	97.3	109.1	111.9	112.2	113,4
Orta aylıq nominal əmək haqqı, manat	163	237	314	364	395	447
Əsas fondlar (ilin sonuna), milyon manat	3,350	4,016	4,204	5,067	5,700	6,536
Əsas kapitala investisiyalar, milyon manat	629	748	1,992	1,706	2,435	2,509
Ölkə iqtisadiyyatında nəqliyyatın xüsusi çəkisi, faizlə						
Əlavə dəyər	4,7	5,7	5,1	6.8	5.6	4.9
Ümumi mənfəət	5,6	5,6	5.3	7.3	6.0	6.0
Xalis mənfəət	4,2	4,5	4.3	6.4	5.2	5.0
İşçilərin orta illik sayı	6.8	7.1	7.7	8.1	8.1	8.2
Orta aylıq nominal əmək haqqı*	109,3	109,8	114.5	122.3	119.2	122.7
Əsas fondlar	8,5	8.0	7.7	8.2	8.6	8.7
Əsas kapitala investisiyalar	10,1	10.0	20.0	22.1	24.6	19.6

*) ölkə üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı ilə müqayisə, faizlə

Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektorunda yük daşınması, 1000 ton

Qrafik 11

Cədvəl 85

Azərbaycan Respublikasında yük daşınmasının nəqliyyat növlərinə görə strukturu, yekuna nisbətən faizlə

Cəmi	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Dəmir yolu	19,8	18,5	17,6	20,7	20,7	16,9	15,0	10,9	11,4	10,9
Dəniz	11,0	12,1	11,3	10,7	9,3	6,1	6,5	6,9	6,0	6,1
Hava	0,05	0,05	0,06	0,06	0,1	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02
Boru kəməri	18,8	15,7	15,5	14,4	18,8	28,3	30,4	32,6	31,8	29,0
neft kəməri	14,7	10,3	9,9	9,1	13,7	23,9	24,2	26,5	25,4	22,4
qaz kəməri	4,1	5,4	5,6	5,3	5,1	4,4	6,2	6,1	6,4	6,6
Avtomobil	50,4	53,7	55,6	54,2	51,1	48,7	48,1	49,6	50,8	54,0

Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat və qeyri-nəqliyyat sektorlarında 1 ton yükün orta daşınma məsafəsi, km

Cəmi	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
		195,1	201,5	198,7	208,5	276,9	410,0	427,7	467,2	455,7
Nəqliyyat sektoru	198,9	202,6	198,5	206,8	297,4	465,6	483,9	513,2	496,3	449,2
Dəmir yolu	363,4	379,4	364,6	363,0	366,1	366,9	365,3	365,0	369,1	353,3
Dəniz	591,4	493,9	512,6	549,8	595,5	588,7	510,7	468,0	414,8	414,9
Hava	2756,8	3923,1	4200,0	4189,2	3880,0	3923,1	3000,0	3437,5	3475,0	4392,2
Boru kəməri	91,1	91,1	93,5	83,0	571,7	1103,3	1120,3	1178,4	1167,7	1115,1
neft kəməri	54,9	57,5	56,5	53,4	736,5	1272,3	1323,9	1358,5	1376,6	1358,7
qaz kəməri	221,0	154,4	158,8	133,6	132,2	190,7	323,8	397,1	330,8	289,2
Avtomobil	86,9	105,7	106,8	108,4	110,5	111,9	113,0	112,8	113,4	112,6
Qeyri-nəqliyyat sektoru	183,0	197,3	199,5	215,4	185,8	33,5	42,7	146,2	150,6	151,8
Dəmir yolu	9,3	7,7	8,3	7,5	11,0	10,6	10,4	12,4	13,4	12,6
Neft kəməri	777,8	635,8	638,2	600,0	552,1	195,2	668,3	830,0	868,3	830,0
Avtomobil	23,9	23,9	24,4	24,5	24,2	23,8	23,5	24,3	25,0	29,0

Cədvəl 87

*Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat və qeyri-nəqliyyat sektorunda
bir ton yükün orta daşınma məsafəsi, km*

	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Cəmi	91,0	84,4	195,1	208,5	427,7	467,2	455,7
Nəqliyyat sektoru	164,9	198,3	198,9	206,8	483,9	513,2	496,3
Dəmir yolu	417,4	266,5	363,4	363,0	365,3	365,0	369,1
Dəniz	321,1	757,0	591,4	549,8	510,7	468,0	414,8
Hava	2117,6	1965,5	2756,8	4189,2	3000,0	3448,3	3497,5
Boru kəməri	119,0	76,5	91,1	83,0	1120,3	1178,4	1167,7
neft kəməri	70,3	51,6	54,9	53,4	1323,9	1358,5	1376,6
qaz kəməri	195,6	129,6	221,0	133,6	323,8	397,1	330,8
Avtomobil	21,9	37,6	86,9	108,4	113,0	112,8	113,4
Qeyri-nəqliyyat sektoru	18,3	19,2	183,0	215,4	42,7	146,2	150,6
Dəmir yolu	5,3	7,1	9,3	7,5	10,4	12,4	13,4
Neft kəməri	-	-	777,8	600,0	668,3	830,0	868,3
Avtomobil	21,4	21,4	23,9	24,5	23,5	24,3	25,0

Cədvəl 88

Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması (min sərnişin)

	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Cəmi	966118	671911	871484	1000278	1242161	1328073	1387308
Dəmir yolu	15640	8955	4250	5492	6394	6389	4803
Dəniz	180	60	12	17	14	10	12
Hava	2012	1131	701	1211	1396	941	1017
Tramvay	18334	4365	2427	-	-	-	-
Trolleybus	54686	21391	3431	696	-	-	-
Metro	160695	150000	117364	146952	200412	206140	181146
Avtomobil	714571	486009	743301	845910	1033945	1114593	1200330
avtobus	633178	476165	720881	821122	1000194	1076509	1158324
taksi	81393	9844	22420	24788	33751	38084	42006

**Azərbaycan Respublikasında inqrediyentlər üzrə stasionar mənbələrdən
atmosfera havasına atılan çirkləndirici maddələr**

İllər	Atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələr-cəmi	o cümlədən:				
		bərk maddələr	qazaoxşar və maye maddələr	onlardan:		
				kükürd anhidridi	karbon oksidi	azot oksidləri
min ton						
1991	1 918,9	111,9	1 807,0	92,4	65,4	48,2
1995	878,6	22,7	855,9	50,0	21,6	31,6
2000	515,4	19,2	496,2	35,1	26,3	24,2
2005	557,9	28,2	529,7	13,8	26,1	25,8
2008	295,0	31,3	263,7	8,0	37,4	33,6
2009	300,0	19,8	280,2	4,3	27,6	24,2
2010	214,8	19,3	195,5	2,2	27,2	19,8
hər nəfərə düşən çirkləndirici maddələr, kq						
1991	262	15	247	13	9	7
1995	117	3	114	7	3	4
2000	64	2	62	4	3	3
2005	66	3	63	2	3	3
2008	34	4	30	1	4	4
2009	34	2	32	1	3	3
2010	24	2	22	0,2	3	2
ölkə ərazisinin 1 kv km-nə, kq						
1991	22 158	1 292	20 866	1 067	755	557
1995	10 145	262	9 883	577	249	365
2000	5 952	222	5 730	405	304	279
2005	6 442	326	6 116	159	301	298
2008	3 406	361	3 045	92	432	388
2009	3 464	229	3 235	50	319	279
2010	2 480	223	2 257	25	314	229

**Azərbaycan Respublikasında su istehlakı və təsərrüfat fəaliyyətinin
ətraf mühitə təsirinin əsas göstəriciləri**

	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Təbii mənbələrdən götürülən su – cəmi, mln. kub metr	16 474	13 971	11 110	12 050	11 735	11 425	11 566
Su istehlakı – cəmi, mln. kub metr	11 900	10 223	6 588	8 607	7 886	7 639	7 715
Təmizlənməmiş çirkab suların səthi sulara atılması, mln. kub metr	254	134	171	161	181	171	164
Çirkləndirici maddələrin atmosfərə atılması – cəmi, min ton	2 634,2	1 325,4	908,1	1 054,3	937,4	997,0	956,8
o cümlədən:							
stasionar mənbələrdən	1 918,9	878,6	515,4	557,9	295,0	300,0	214,8
avtomobil nəqliyyatından	715,3	446,8	392,7	496,4	642,4	697,0	742,0

Cədvəl 91

**Azərbaycan Respublikasında alkoqollu içkilər və tütün məmulatlarının
satışı (min dekalitr)**

	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Cəmi, mütləq alkoqol hesabı ilə	1 179,4	902,2	1 290	1 401	1 497	1 444	1 443
ondan:							
mütləq alkoqol hesabı ilə hər nəfərə, litr	1,63	1,19	1,62	1,67	1,72	1,64	1,62
Natura ifadəsində							
araq və araq likör məmulatı	2 415	1 331	2 088	2 319	2 503	2 591	2 661
üzüm şərabi	577	763	970	1 034	1 087	963	894
konyak	176	525	630	622	476	291	246
şampan şərabi	289	246	320	339	359	344	277
pivə	921	614	752	1 110	3 690	3 914	4 173
Tütün məmulatları, mlyn. qutu	285,5	68,3	187,4	229,8	316,7	343,8	377,0

Cədvəl 92

**Azərbaycan Respublikasında qida məhsullarının istehlakı
(il ərzində əhalinin hər nəfərinə, kq.)¹⁾**

	2007	2008	2009	2010
Ət və ət məhsulları (ətə çevirməklə)	23,9	23,4	31,5	32,0
Süd və süd məhsulları (südə çevirməklə)	176,1	178,3	223,6	236,8
Yumurta, ədəd	97	124	128	125
Qənd və qənnadı məmulatları	20,1	23,5	30,1	32,3
Bitki yağı	8,4	8,6	7,9	8,1
Balıq və balıq məhsulları	3,6	3,9	6,5	6,6
Kartof	88,4	81,4	81,3	72,6
Tərəvəz və bostan məhsulları	169,8	157,4	151,1	159,3
Meyvə və giləmeyvə, üzüm	61,1	52,5	61,8	73,9
Çörək, un məmulatları, yarmalar, düyü və paxlalılar (un hesabı ilə)	178	168	164	160

¹⁾ Ərzaq balansları üzrə məlumatların hesablamalarına əsasən

Cədvəl 93

Azərbaycan Respublikasında sənaye istehsalının mülkiyyət növlərinə görə strukturu, faizlə

	2000	2005	2008	2009	2010
neft məhsullarının istehsalı	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	99,9	99,6	99,6	99,99	99,9
qeyri-dövlət sektoru	0,1	0,4	0,4	0,01	0,1
kimya sənayesi	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	82,8	69,7	77,1	61,0	81,1
qeyri-dövlət sektoru	17,2	30,3	22,9	39,0	18,9
əczaçılıq məhsullarının istehsalı	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	43,6	0,5	-	0,1	-
qeyri-dövlət sektoru	56,4	99,5	100	99,9	100
rezin və plastmas məmulatların istehsalı	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	56,8	1,3	5,2	2,6	7,6
qeyri-dövlət sektoru	43,2	98,7	94,8	97,4	92,4
tikinti materiallarının istehsalı	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	76,4	9,1	6,9	3,1	5,7
qeyri-dövlət sektoru	23,6	90,9	93,1	96,9	94,3
metallurgiya sənayesi	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	84,1	91,7	53,0	61,5	24,0
qeyri-dövlət sektoru	15,9	8,3	47,0	38,5	76,0
hazır metal məmulatlarının istehsalı	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	83,0	13,4	44,6	58,4	43,7
qeyri-dövlət sektoru	17,0	86,6	55,4	41,6	56,3
kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	97,8	82,1	86,0	80,7	83,6
qeyri-dövlət sektoru	2,2	17,9	14,0	19,3	16,4
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	53,1	34,3	24,8	16,8	17,5
qeyri-dövlət sektoru	46,9	65,5	75,2	83,2	82,5
maşın və avadanlıqların istehsalı	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	94,4	74,6	58,0	70,0	76,4
qeyri-dövlət sektoru	5,6	25,4	42,0	30,0	23,6
avtomobil və qoşqların istehsalı	100	100	100	100	100
dövlət sektoru	3,0	91,0	84,7	19,2	3,7
qeyri-dövlət sektoru	97,0	9,0	15,3	80,8	96,3

Azərbaycan Respublikasında muzdlu işləyənlərin sənayenin fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü (yekuna görə, faizlə)

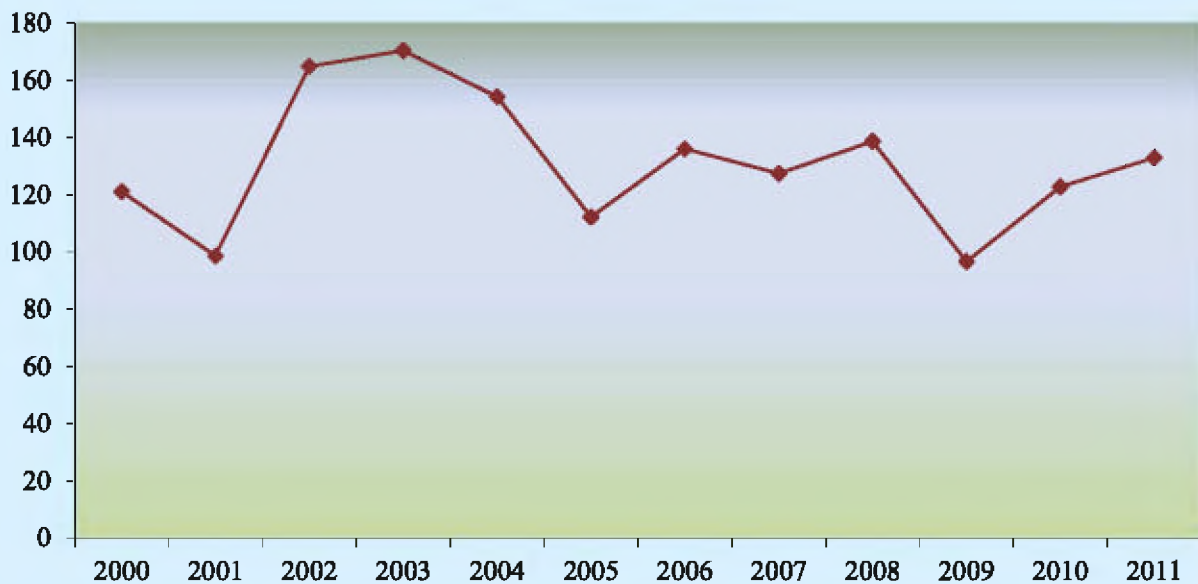
	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Bütün sənaye	100	100	100	100	100	100	100
o cümlədən:							
Mədənçıxarma sənayesi	4,6	9,5	16,8	21,1	19,2	19,2	20,1
Emal sənayesi	88,0	80,4	65,8	52,6	51,8	51,2	52,1
o cümlədən:							
qida məhsullarının istehsalı	13,7	13,1	7,0	6,7	8,1	9,0	8,3
içki istehsalı	...	2,1	1,8	2,2	2,5	2,6	2,9
tütün məmulatlarının istehsalı	...	0,8	0,7	0,6	0,4	0,5	0,3
toxuculuq sənayesi	12,8	13,9	8,6	5,2	3,9	2,4	2,9
geyim istehsalı	8,7	4,4	3,6	1,5	1,0	1,2	1,6
dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	2,3	1,3	0,9	0,5	0,3	0,4	0,4
ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	2,6	1,4	0,8	0,6	0,7	0,9	0,9
kağız və karton istehsalı	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3	0,3	0,3
poliqrafiya fəaliyyəti	0,9	0,7	1,0	1,1	0,8	1,4	0,9
neft məhsullarının istehsalı	1,2	2,2	3,3	3,5	3,0	2,9	2,9
kimya sənayesi	1,9	2,3	6,5	5,6	4,7	4,8	4,6
əczaçılıq məhsullarının istehsalı	0,4	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
rezin və plastmas məmulatların istehsalı	4,2	4,5	2,6	0,9	1,7	1,8	2,2
tikinti materiallarının istehsalı	6,4	5,5	5,0	3,4	4,6	4,1	5,1
metallurgiya sənayesi	4,7	4,9	3,5	5,0	4,7	4,4	4,6
hazır metal məmulatlarının istehsalı	7,2	5,1	1,5	2,0	2,4	2,7	2,5

Cədvəl 95

Muzdlı işləyənlərin sənayenin fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü (yekuna görə, faizlə)

	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	1,2	1,0	2,3	1,2	1,0	1,1	1,2
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	2,6	2,4	4,7	1,9	1,5	0,8	1,0
maşın və avadanlıqların istehsalı	14,6	11,0	5,8	3,8	3,0	2,2	2,7
avtomobil və qoşquların istehsalı	...	...	0,4	0,2	0,4	0,1	0,3
sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	...	...	1,9	2,3	2,1	2,6	2,4
emal sənayesinin digər sahələri	2,4	3,1	3,6	4,1	4,6	4,9	4,0
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüş-dürülməsi və təchizatı	5,1	8,1	13,3	14,0	16,2	16,6	15,7
Su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı	2,3	2,0	4,1	12,3	12,8	13,0	12,1

Azərbaycan Respublikasında tikinti işlərinin həcmi (əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)

Qrafik 12

2011-ci ildə Azərbaycanın Qlobal Rəqabətlik İndeksi üzrə dünya ölkələri arasındakı reytingi

SIRA N-si (1-142)	ÖLKƏLƏR	BAL (1-7)
1	İsveçrə	5,74
2	Sinqapur	5,63
3	İsveç	5,61
4	Finlandiya	5,47
5	ABŞ	5,43
6	Almaniya	5,41
7	Niderland	5,41
8	Danimarka	5,40
9	Yaponiya	5,40
10	Böyük Britaniya	5,39
11	Honq Konq	5,36
12	Kanada	5,33
13	Tayvan	5,26
14	Qatar	5,24
15	Belçika	5,20
16	Norveç	5,18
17	Səudiyyə Ərəbistanı	5,17
18	Fransa	5,14
19	Avstriya	5,14
20	Avstraliya	5,11
33	Estoniya	4,62
44	Litva	4,41
54	Mavritaniya	4,31
55	Azərbaycan	4,31
56	Hindistan	4,30
59	Türkiyə	4,28
62	İran	4,26
64	Latviya	4,24
66	Rusiya	4,21
72	Qazaxıstan	4,18
82	Ukrayna	4,00
88	Gürcüstan	3,95
92	Ermənistan	3,89
93	Moldova	3,89
105	Tacikistan	3,77
126	Qırğızıstan	3,45
142	Çad	2,87

Mənbə: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2011-2012

Ölkələrin Rəqabətlik Reytingi Dünya İqtisadi Forumu (World Economic Forum) tərəfindən hər il yayımlanan «Qlobal Rəqabətlik Hesabatı» (The Global Competitiveness Report) çərçivəsində hazırlanan Qlobal Rəqabətlik İndeksinə (Global Competitiveness Index) əsaslanır.

Qlobal Rəqabətlik İndeksi ölkə iqtisadiyyatlarının əsas müqayisəli üstünlüklərinin və çatışmazlıqlarının müəyyən edilməsinə imkan verən 12 meyar - «instutlar» (institutions), «infrastruktur» (infrastructure), «makroiqtisadi mühit» (macroeconomic environment), «sağlamlıq və ibtidai təhsil» (health and primary education), «ali təhsil və peşə təhsili» (higher education and training), «əmtə bazarının səmərəliliyi» (goods market efficiency), «əmək bazarının səmərəliliyi» (labor market efficiency), «maliyyə bazarının inkişafı» (financial market development), «texnoloji hazırlıq» (technological readiness), «bazarın miqyası» (market size), «biznesin inkişafı» (business sophistication), «innovasiya» (innovation) və hər meyar üzrə alt indekslər əsasında tərtib edilir. İndeks elə bir şəkildə tərtib edilir ki, həm Qlobal Rəqabətlik İndeksi üzrə, həm də onun ayrı-ayrı meyarları və alt indeksləri üzrə ölkələrin reytingini əldə etməyə imkan verir. Hesabatın, eyni zamanda da indeksin hazırlanması zamanı ümumi statistik göstəricilərdən və hesabatın əhatə etdiyi ölkələrdə biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan 13 min iş adamı arasında keçirilən sorğunun (Executive Opinion Survey) nəticələrindən istifadə edilir.

Azərbaycan 2005-ci ildən hesabat çərçivəsində tədqiq olunan ölkələr siyahısındadır və həmin il Qlobal Rəqabətlik İndeksi üzrə dünya ölkələri arasında 69-cu yeri tutmuşdur. 2011-ci ildə Azərbaycan Qlobal Rəqabətlik İndeksi üzrə 142 ölkə arasında 55-ci yeri tutmuşdur.

Cədvəl 97

2010-cu ildə Azərbaycanın Biznes Etmək Asanlıığı üzrə dünya ölkələri arasındakı reytingi

SIRA N-si (1-183)	ÖLKƏLƏR
1	Sinqapur
2	Honq Konq
3	Yeni Zelandiya
4	ABŞ
5	Danimarka
6	Norveç
7	Böyük Britaniya
8	Cənubi Koreya
9	İslandiya
10	İrlandiya
11	Finlandiya
12	Səudiyyə Ərəbistanı
13	Kanada
14	İsveç
15	Avstraliya
16	Gürcüstan

17	Tailand
18	Malayziya
19	Almaniya
20	Yaponiya
21	Latviya
24	Estoniya
27	Litva
47	Qazaxıstan
55	Ermənistan
66	Azərbaycan
69	Belarus
70	Qırğızıstan
71	Türkiyə
81	Moldova
120	Rusiya
144	İran
147	Tacikistan
152	Ukrayna
166	Özbəkistan
183	Çad

Mənbə: The World Bank Doing Business 2012

Ölkələrin Biznes Etmək Asanlıqı Reytingi (Ease of Doing Business) Dünya Bankı (The World Bank) tərəfindən hər il yayımlanan “Biznes Etmək Hesabatı” (Doing Business Report) çərçivəsində tərtib edilir. Biznes Etmək Asanlıqı Reytingi dünya ölkələrində işgüzar fəaliyyətin tənzimlənməsi və tənzimləmə sisteminin effektivliyini qiymətləndirməyə imkan verən 10 göstərici qrupu – “biznesə başlamaq” (starting a business), “inşaat lisenziyalarının verilməsi” (dealing with construction permits), “elektrikin əldə edilməsi” (getting electricity), “mülkiyyətin qeydiyyatı” (registering property), “kreditin əldə edilməsi” (getting credit), “investorların qorunması” (protecting investors), “vergitutma” (paying taxes), “sərhədləri keçməklə ticarət etmək” (trading across borders), “müqavilələrin icrasının təmini” (enforcing contracts) və “müflis elan olma” (resolving insolvency) üzrə formalaşdırılır. Hesabatda Biznes Etmək Asanlıqı üzrə, həm də onu təşkil edən ayrı-ayrı göstəricilər qrupu üzrə ölkələrin reytingini əldə etmək mümkündür. Azərbaycan 2005-ci ildən hesabat çərçivəsində tədqiq olunan ölkələr siyahısındadır. Hesabatın 2009-cu il nəşrində Azərbaycan biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində dünyanın ən islahatçı ölkəsi elan edilmişdir. 2011-ci ildə Azərbaycan Biznes Etmək Asanlıqı Reytingi üzrə dünyanın 183 ölkəsi arasında 66-cı sıradadır.

Cədvəl 98

2011-ci ildə Azərbaycanın İnsan İnkişafı İndeksi üzrə dünya ölkələri arasındakı reytingi

SIRA N-si (1-169)	ÖLKƏLƏR	İNSAN İNKİŞAFI İNDEKSİ (0-1)
1	Norveç	0,943
2	Avstraliya	0,929
3	Niderland	0,910
4	ABŞ	0,910
5	Yeni Zelandiya	0,908
6	Kanada	0,908
7	İrlandiya	0,908
8	Lixtenşteyn	0,905
9	Almaniya	0,905
10	İsveç	0,904
11	İsveçrə	0,903
12	Yaponiya	0,901
13	Honq Konq	0,898
14	İslandiya	0,898
15	Cənubi Koreya	0,897
16	Danimarka	0,895
17	İsrail	0,888
18	Belçika	0,886
19	Avstriya	0,885
20	Fransa	0,884
34	Estoniya	0,835
40	Litva	0,810
43	Latviya	0,805
65	Belarus	0,756
66	Rusiya	0,755
68	Qazaxıstan	0,745
75	Gürcüstan	0,733
76	Ukrayna	0,729
86	Ermənistan	0,716

88	İran	0,707
91	Azərbaycan	0,700
92	Türkiyə	0,699
102	Türkmənistan	0,686
111	Moldova	0,649
115	Özbəkistan	0,641
126	Qırğızıstan	0,615
127	Tacikistan	0,607
187	Konqo Demokratik Respublikası	0,286

Mənbə: UNDP, Human Development Report 2011

Ölkələrin İnsan İnkişafı reytingi (Human Development Index Ranking) Birləşmiş Millətlər Təşkilatı İnkişaf Proqramının (UNDP) hər il nəşr etdiyi “İnsan İnkişafı Hesabatı” (Human Development Report) çərçivəsində tərtib edilən İnsan İnkişafı İndeksində (HDI - Human Development Index) əsaslanır.

İnsan İnkişafı İndeksi ölkələrdə insan inkişafının, başqa sözlə insan rifahının vəziyyətini müqayisəli şəkildə qiymətləndirməyə imkan verən 4 göstərici – “doğulanda gözlənilən ömür müddəti” (life expectancy at birth), “təhsilin orta müddəti” (mean years of schooling), “gözlənilən təhsil müddəti” (expected years of schooling) və satınalma gücü paritetli “adambaşına Ümumi Milli Gəlir” (Per capita Gross National Income) əsasında tərtib edilir.

Azərbaycan 1995-ci ildən hesabat çərçivəsində tədqiq olunan ölkələr siyahısındadır. 1995-ci ildə Azərbaycanın İnsan İnkişafı İndeksi 0,563, 2011-ci ildə 0,700 olmuşdur.

Hesabatın 2011-ci il nəşrinə görə Azərbaycan mövcud İnsan İnkişafı İndeksi göstəricisi ilə Yüksək İnsan İnkişafının (High Human Development) olduğu 47 ölkə arasındadır.

Cədvəl 99

Azərbaycanın 2011 KOF Qloballaşma İndeksi üzrə dünya ölkələri arasındakı reytingi

SIRA NÖMRƏSİ (1-186)	ÖLKƏ	QLOBALLAŞMA İNDEKSİ (1-100)
1	Belçika	92,60
2	Avstriya	91,67
3	Niderland	91,17
4	İsveç	89,26
5	İsveçrə	88,98
6	Danimarka	88,96
7	Fransa	87,65

8	Macarıstan	87,62
9	Portuqaliya	87,28
10	İrlandiya	86,45
11	Finlandiya	86,43
12	Çexiya	86,33
13	Kanada	85,81
14	Lüksemburq	85,62
15	Slovakiya	85,30
16	Almaniya	85,10
17	İspaniya	84,71
18	Sinqapur	84,39
19	Norveç	83,23
20	Kipr	82,81
24	Estoniya	80,22
27	ABŞ	79,84
36	Litva	73,64
41	Latviya	70,32
52	Rusiya	65,92
53	Ukrayna	65,72
59	Türkiyə	64,05
63	Moldova	62,22
74	Gürcüstan	60,71
77	Qazaxıstan	59,69
82	Azərbaycan	57,85
86	Qırğızıstan	57,19
102	Ermənistan	53,61
118	Belarus	50,48
152	Tacikistan	42,33
153	Özbəkistan	41,07
159	Türkmənistan	38,14
160	İran	38,51
186	Myanmar	22,72

Mənbə: KOF Swiss Economic Institute, *Index of Globalization 2011*

Ölkələrin qloballaşma prosesinə qoşulma səviyyəsini ölçmək məqsədilə istifadə olunan qloballaşma indeksi iki ayrı mənbə - KOF İsveçrə İqtisad İnstitutu (KOF Swiss Economic Institute) və Xarici Siyasət Jurnalı (Foreign Policy Magazine) tərəfindən hazırlanmışdır. Ancaq bunlar arasında ən əhatəlisi və məşhur olanı KOF İsveçrə İqtisad İnstitutu tərəfindən hazırlanan KOF Qloballaşma İndeksidir (KOF Globalization Index). KOF Qloballaşma İndeksi qloballaşmanın iqtisadi, siyasi və sosial aspektlərini əhatə etməklə aşağıdakı 3 alt-indeksdən ibarətdir:

1. İqtisadi qloballaşma: uzaq məsafələrə əmtəə, kapital və xidmət axınları, habelə bazar mübadilələrini ifadə edən informasiya və davranışlarla xarakterizə olunur;
2. Siyasi qloballaşma: hökumət siyasətlərinin yayılması ilə xarakterizə olunur;
3. Sosial qloballaşma: ideyalar, məlumatlar, formalar və insanların yayılması ilə xarakterizə olunur.

KOF Qloballaşma İndeksi həm yekun qloballaşma indeksi, həm də onun alt-indeksləri olan iqtisadi qloballaşma, siyasi qloballaşma və sosial qloballaşma indeksləri üzrə ölkələrin reytingini müəyyən etməyə imkan verir. Bütün indekslər 1-100 bal arası sistemlə qiymətləndirilir. 100 bal ən yüksək qloballaşma, 1 bal isə ən zəif qloballaşma səviyyəsini ifadə edir. Azərbaycan bu göstərici üzrə 186 ölkə arasında 82-ci sıradadır və keçmiş sovet respublikalarından Qırğızıstan, Ermənistan, Belarus, Tacikistan, Özbəkistandan və Türkmənistandan, həmçinin də qonşu İrandan öndədir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu göstəricinin milli maraqlar baxımından optimal həddi müəyyən edilməlidir. Əks halda, suveren dövlətin milli, iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi çətinləşə bilər.

Azərbaycanın KOF Qloballaşma İndeksi İnstitut tərəfindən 1970-ci ildən başlayaraq hesablanır və təhlillərimiz göstərir ki, 1991-ci ildən bu günə Azərbaycan KOF Qloballaşma İndeksini demək olar ki, hər il yüksəldən ölkələr sırasındadır. Belə ki, Azərbaycanın KOF Qloballaşma İndeksi 1991-ci ildə 30,89 olduğu halda, hazırda 57,85-dir.

Onu da qeyd etmək ki, Azərbaycan 2011 KOF Qloballaşma İndeksinin iqtisadi qloballaşma alt-indeksi üzrə siyahıda 72-ci, sosial qloballaşma alt-indeksi üzrə 85-ci, siyasi qloballaşma alt-indeksi üzrə isə 128-ci ölkədir.

Dövlət Büdcəsi Balansı üzrə ölkələrin reytingi Dünya İqtisadi Forumunun “Qlobal Rəabətlik Hesabatı”ndan əldə etmək mümkündür. Hesabatın sonuncu nəşrində bu göstərici üzrə Azərbaycanın mövqeyi aşağıdakı cədvəldə təqdim edilmişdir. Göründüyü kimi Azərbaycan bu göstərici üzrə 139 ölkə arasında 4-cü sıradadır. Həmçinin cədvəl məlumatları göstərir ki, Azərbaycan bu göstərici üzrə bütün keçmiş sovet respublikalarından və qonşu ölkələrdən öndədir.

Cədvəl 100

*Dövlət Büdcəsi Balansının ÜDM-də payı göstəricisinə görə
Azərbaycanın dünya ölkələri arasındakı reytingi*

SIRA NÖMRƏSİ	ÖLKƏ	DÖVLƏT BÜDCƏSİ BALANSININ ÜDM-DƏ PAYI (%)
1	Timor-List	178,0
2	Küveyt	18,9
3	Liviya	9,6
4	Azərbaycan	9,4

Kendi	<i>Hindistan</i>	buğda ölçmək üçün	297,5 kq
		şəkər ölçmək üçün	226,8 kq
		pambıq ölçmək üçün	355,6 kq
		yun ölçmək üçün	266,7 kq
Ketti	<i>Syanqan (Honkonq)</i>		604,8 q
	<i>Birma</i>		544 q
	<i>İndoneziya</i>		617,6 q
	<i>Tailand</i>		600 q
	<i>Filippin</i>		632,5 q
Lan	<i>Laos</i>		1200 kq
	<i>Monqolustan</i>		37,5 q
Lanq	<i>Vyetnam</i>		37,8 q
Last	<i>Böyük Britaniya</i>	dərini ölçmək üçün	200 ədəd
		kətanı ölçmək üçün	863,7 kq
		duzlu siyənək üçün	4536 kq
		duzlu siyənək üçün	6000 ədəd
		yun	1983 kq
	<i>Niderland</i>		2000 kq
		quru paxla ölçmək üçün	2400 kq
		noxud	2400 kq
		qarğıdalı	2000 kq
		yulaf	1500 kq
		buğda	2250 kq
		çovdar	2100 kq
		metrik	2000 kq
Le	<i>AFR</i>		
Leqana	<i>Vyetnam</i>		0,1 l
Leqva	<i>İran</i>		39,6 l
	<i>Argentina</i>		197 km
	<i>İspaniya</i>		5,573 km
	<i>Kolumbiya</i>		5 km
	<i>Kuba</i>		4,24 km
	<i>Meksika</i>		4,19 km
	<i>Peru</i>		5,556 km
	<i>Braziliya</i>	beşlik	5,55 km
		altılıq	6,66 km
	<i>Uruqvay</i>		5 km
	<i>Çili</i>		4,514 km
	<i>Ekvador</i>	böyük	5,0 km
		kiçik	4,2 km
	<i>Qvatemala</i>		5,573 km
	<i>Honduras</i>		4,175 km
	<i>Paraqvay</i>		4,330 km
Legger	<i>Niderland</i>		582 l
Leger	<i>CAR</i>		577,3 l
Li	<i>Böyük Britaniya</i>	uzun çarxlı	
		kətan iplikləri ölçmək üçün	274,31 m

QEYRI-METRİK ÖLÇÜLƏR

		başqa iplikləri ölçmək üçün	109,72 m
		qısa çarxlı	73,15 m
	<i>Çin</i>	böyük	644,65 mm
		kiçik	0,36 mm
Li	<i>Çin</i>		37,78 mq
	<i>Monqolustan</i>		37,5 mq
Libra (funt)			
	<i>İspaniya</i>		460 q
Liqa nizamnamə (3 nizamnamə mili)			4,830 km
Liqa dəniz (3 dəniz mili)			5,56 km
Liniya	<i>qədim rus ölçü vahidi</i>		2,54 mm
	<i>Böyük Britaniya, ABŞ</i>		
		böyük	2,54 mm
		kiçik	2,117 mm
Litr	<i>Venesiya litri</i>		
	<i>Yunanıstan</i>		480,0 q
Litr ion			
	<i>Yunanıstan</i>		453,6 q
Dirşəklik	<i>AFR</i>		62,78 sm
	<i>Çexiya</i>	<i>Sileziya</i>	57,9 sm
		<i>Moroviya</i>	59,4 sm
		<i>Praqa</i>	59,3 sm
	<i>Polşa</i>		57,6 sm
	<i>Avstriya</i>		77,8 sm
	<i>Bolqarıstan</i>		65 sm
Lot	<i>qədim rus ölçü vahidi</i>		12,8 q
	<i>AFR</i>		16,67 q
Loud	<i>Böyük Britaniya</i>		
		filiz ölçmək üçün	158,3 kq
		saman ölçmək üçün	914,4 kq
At gücü			745,700 vt
Mayt	<i>Böyük Britaniya</i>		
		<i>Troya</i>	3,24 mq
Malva	<i>Misir</i>		4,12 l
Malva (midd)			
	<i>Sudan (dənəvər məhsullar üçün)</i>		4,12 l
Man	<i>Əfqanıstan</i>		56,2 kq
	<i>Hindistan</i>		11,34 kq
	<i>İraq</i>		25 kq
	<i>İran (Təbriz)</i>		2,969 kq
Maund	<i>Hindistan</i>	nizamnamə	37,324 kq
		Bombey	12,701 kq
		Qucorat	16,78-dən 19,96 kq-a qədər
	<i>Pakistan</i>		37,324 kq
	<i>Səudiyyə Ərəbistanı</i>		37,285 kq
Maşa	<i>Hindistan</i>	nizamnamə ölçüsü	971,9 mq
	<i>Pakistan</i>		972 mq
Medida	<i>Honduras (dənəvər məhsullar üçün)</i>		2,87 q

Medio almud	<i>Salvador</i>		10,82 l
Medio	<i>Honduras</i>	(dənəvər məhsullar üçün)	45,95 l
Kisə	<i>Braziliya</i>	qəhvə və kakao ölçmək üçün	60 kq
		qarğıdalı və düyü ölçmək üçün	58 kq
		şəkər ölçmək üçün	50 kq
		pambıq ölçmək üçün	80 kq
	<i>Belçika</i>	un ölçmək üçün	100 kq
		toxum ölçmək üçün	80 kq
		daş kömür ölçmək üçün	50 kq
	<i>Böyük Britaniya</i>	yun ölçmək üçün	65,1 kq
		daş kömür ölçmək üçün	109 l
		Sement ölçmək üçün	50,8 kq
	<i>ABŞ</i>	sement ölçmək üçün	42,6 kq
Mid	<i>İordaniya</i>		18 l
Mizura	<i>Liviya</i>		19,8 l
Milyer	<i>ABŞ</i>		1 t
Mil	<i>qədim rus ölçü vahidi</i>		7,467 km
	<i>Böyük Britaniya, ABŞ</i>	nizamnamə (adi)	1,609 km
		beynəlxalq	1,852 km
		coğrafi (dəniz)	1,853 km
		düyün (admiral)	1,853 km
	<i>AFR Saksoniya</i>		9,062 km
		coğrafi	7,42 km
Minqle	<i>Niderland</i>		1,2 l
Misqal	<i>Əfqanıstan</i>		4,6 q
		Meymenin ölçüləri	5,86 q
		Məzari-şərif ölçüləri	9,2 q
	<i>İran</i>		4,64 q
	<i>Sudan</i>		4,68 q
Momme	<i>Yaponiya</i>		3,75 sm
Morgen	<i>AFR</i>		25,53 a
	<i>CAR</i>		85,67 a
Mu (moo)	<i>Myanma</i>		2,04 q
Mun	<i>Laos</i>		12,0 kq
Nqamu	<i>Myanma</i>		8,16 q
Neal	<i>Kamboca</i>		600 q
Neyl	<i>Böyük Britaniya</i>		5,71 sm
Netir	<i>Həbəşistan</i>		454 q
Oka	<i>İordaniya</i>		
		Şami	1,282 kq
		Nabulsiya	1,282 kq
	<i>Bolqarıstan, Rumıniya</i>		1,282 kq
	<i>Yunanıstan</i>		1,28 kq
	<i>Türkiyə</i>		1,283 kq
	<i>Yuqoslaviya</i>		1,281 kq
Oke	<i>Misir</i>		1,248 kq

QEYRI-METRİK ÖLÇÜLƏR

		çovdar ölçmək üçün	1,25 kq
	<i>Livan</i>		1,283 kq
	<i>Liviya</i>		1,282 kq
	<i>Sudan</i>		1,248 kq
Pava	<i>Hindistan</i>	bazar ölçüsü	233,28 q
Paqoda	<i>Hindistan</i>	Mədrəs ölçüsü	3,54 q
Pai	<i>Myanma</i>		1,02 q
	<i>Tailand</i>		469 mq
Pak	<i>Böyük Britaniya</i>		
		buğda unu	108,86 kq
Palam	<i>Hindistan</i>	Mədrəs ölçüsü	35,44 q
Palmo	<i>Braziliya</i>		22 sm
	<i>İspaniya</i>		23 sm
	<i>İtaliya</i>		10 sm
	<i>Liviya</i>		25 sm
Panseri	<i>Hindistan</i>	bazar ölçüsü	4,666 kq
Pao	<i>Hindistan</i>	nizamnamə ölçüsü	233,28 q
	<i>Pakistan</i>		233,28 q
Pek	<i>Böyük Britaniya</i>		
		adi	9,09 l
		vinçester (ABŞ)	9,092 l
		daş kömür üçün	8,81 l
		duz üçün	6,35 kq
Penni (penniveyt)			
	<i>Böyük Britaniya, ABŞ</i>		1,555 q
Pikul	<i>Syanqan (Honkong)</i>		
		adi	60,479 kq
		gömrük	60,453 kq
	<i>İndoneziya</i>		
		çəki üçün	67,761 kq
		tutum üçün	67,0 l
	<i>Çin</i>	gömrük	60,453 kq
		yeni	50 kq
	<i>Tailand</i>	ikiqat	121,3 kq
		sadə	60,65 kq
		adi	
		(metrik)	60 kq
Pinta	<i>Yaponiya</i>		60,479 kq
	<i>Böyük Britaniya</i>		
		imperiya (yeni)	0,568 l
		qədim böyük	0,551 l
		qədim kiçik	0,473 l
	<i>ABŞ</i>	şərab və mayelər üçün	0,473 l
		bal üçün	0,680 kq
		zeytun yağı üçün	0,431 kq
		dənəvər məhsullar üçün	0,551 l
Pipa mayelər üçün			
	<i>Argentina</i>		456 l

	<i>Kuba</i>		476,9 l
	<i>Braziliya</i>		479 l
	<i>Dominikan Respublikası</i>		572,8 l
Piriot	<i>Böyük Britaniya</i>		
	<i>Troya</i>		0,00675 mq
Yarım yeşik			
	<i>Hindistan, Şri-Lanka</i>	<i>çay üçün</i>	31,75 kq
Pulqada			
	<i>Braziliya</i>		2,75 sm
	<i>Argentina</i>		2,4 sm
	<i>Kolumbiya</i>		2,5 sm
	<i>Meksika</i>		2,3 sm
	<i>Çili</i>		2,54 sm
	<i>Honduras, İspaniya</i>		
	<i>Salvador, Filippin</i>		2,32 sm
Pud	<i>qədim rus ölçü vahidi</i>		16,381 kq
Dəstə və ya banan dəstəsi			
	<i>Argentina, Haiti, Panama,</i>		
	<i>Nikaraqua, Meksika</i>		20,41 kq
	<i>Honduras, Kosta-Rika</i>		25,40 kq
	CAR		3,175 kq
	<i>Kanada, ABŞ</i>		22,68 kq
	<i>Yamayka</i>		14,52 kq
Pye	<i>İspaniya, Meksika</i>		27,9 sm
Pyi	<i>Myanma</i>		2,127 kq
Pek	<i>Böyük Britaniya</i>		
		<i>un üçün (buğda unu)</i>	6,35 k q
	<i>Böyük Britaniya</i>	<i>yun üçün</i>	108,96 kq
Rapi	<i>Pakistan</i>		121,5 mq
Ratti	<i>Hindistan</i>	<i>nizamnamə ölçüsü</i>	121,5 mq
Ri	<i>Yaponiya</i>	<i>dəniz</i>	1,853 km
		<i>quru</i>	3,927 km
Rin	<i>Yaponiya</i>		37,5 mq
Rod (5,5 yard) = pol = perç			5,030 m
Roll	<i>Böyük Britaniya</i>		
		<i>kərə yağı üçün</i>	680 q
Rotl	<i>İordaniya</i>	<i>Şamay ölçüsü</i>	2,564 kq
		<i>Nabulsiya ölçüsü</i>	2,884 kq
	<i>Misir</i>		449,3 q
	<i>Liviya</i>		512,8 q
	<i>Sudan</i>		449,3 q
	<i>Həbəşistan</i>		449 q
Rotol	<i>Livan</i>		2,565 kq
Rud (40 kv. perç)			1011,714 m ²
Sajen	<i>qədim rus ölçü vahidi</i>		2,13 m
	<i>Böyük Britaniya, AFR</i>		1,829 m
	<i>Salunq Tailand, Laos</i>		3,75 q

QEYRI-METRİK ÖLÇÜLƏR

Sir	<i>Əfqanıstan</i>		
	<i>Meymennin ölçüləri</i>		48 kq
	<i>Hindistan</i>	bazar ölçüsü	933,1 q
		Mədrəs ölçüsü	283,5 q
		nizamnamə ölçüsü	933,1 q
	<i>Pakistan</i>		933,1 q
	<i>Əfqanıstan</i>		7,066 kq
		Məzari-şərif ölçüləri	14,132 kq
	<i>İran</i>		74,25 q
Skrupul	<i>Böyük Britaniya</i>	əczaçılıq	1,296 q
Yüzlük böyük	<i>Böyük Britaniya</i>		120 ədəd
Standart		(meşə materialları üçün)	
		ingilis	4,247 m ³
		beynəlxalq	
		Leninqrad	4,672 m ³
		London	7,646 m ³
Stater	<i>Bolqarıstan</i>		564,08 kq
Statir (kantar)	<i>Yunanıstan</i>		56,320 kq
Stoun	<i>Böyük Britaniya, ABŞ</i>	adi	6,35 kq
		ət üçün	3,63 kq
Suku	<i>İndoneziya</i>	qiymətli metallar üçün	6,761 q
Sun	<i>KXDR</i>		1,814 kq
Sı	<i>Çin</i>		0,378 mq
Syaku	<i>Yaponiya</i>		18 ml
Ta	<i>Vyetnam</i>	böyük	75 kq
		orta	67,5 kq
		nizamnamə	60,45 kq
Tamlunq	<i>Tailand</i>		60 q
Taxil	<i>İndoneziya</i>		38,6 q
	<i>Malayziya, Honkonq</i>		37,8 q
Tael (damlenq)	<i>Kamboca</i>		37,5 q
Ti	<i>İndoneziya</i>		3, 86 q
Tin (səbət)	<i>Myanma</i>		40,9 l
Tinaca	<i>Filippin</i>		48,0 l
Tirs	<i>Böyük Britaniya</i>	mal əti üçün	137,89 kq
		donuz əti üçün	145,15 kq
	<i>ABŞ</i>	lyard üçün	170 kq
To	<i>Yaponiya</i>		18,039 l
Tod			12,7 kq
Tola	<i>Hindistan, Pakistan</i>		

Ton	<i>Avstraliya</i>	çəki üçün	11,664 q		
		həcm üçün	12,3 sm ³		
Ton	<i>Argentina (qədim)</i> <i>Braziliya</i> <i>Böyük Britaniya</i>	un ölçmək üçün	907,185 kq		
			918,7 kq		
			918,7 kq		
			793,2 kq		
	Ton	<i>AFR</i>	Çəki üçün:		
			böyük	1016,047 kq	
			kiçik	907,185 kq	
			tutum üçün:		
			böyük (çəllək)	11,456 ql	
			qeydiyyat	2,832 m ³	
			çəki üçün:	1000 kq	
			Tutum üçün:		
daş kömür, pivə			219,8 l		
adi			114,5 l		
qeydiyyat			2,832 m ³		
<i>Danimarka</i>			heyvan yağı üçün	112 kq	
	bitki yağı, pivə	131,39 l			
	taxıl və duz	139,12 l			
		907,185 kq			
<i>Kanada</i> <i>Niderland</i>					
Ton	<i>Norveç</i>	Holland və norveç	102 kq		
		Şotland			
		duzlu siyənək üçün	115 kq		
		duzlu siyənəklərin tutumunu ölçmək üçün	118 l		
		böyük	115,8 l		
		kiçik	102 l		
		<i>ABŞ</i>	fraxt (gəmi)		
			40 kub fut	1,13 kub m	
			çəki üçün böyük	1016,047 kq	
			çəki üçün kiçik	907,185 kq	
		Ton-mil	<i>Böyük Britaniya, ABŞ</i>	tikinti üçün meşə materialları	
				dairəvi	təxminən 1,133 m ³
hamarlanmış	təxminən 1,417 m ³				
preslənmiş ot	2,832 m ³				
Ton-mil		böyük ton-mil	16,36 t/km		
		kiçik ton-mil	1,460 t/km		
Nöqtə			351,460 mkm		
Tuqxar	<i>İran</i>		2000 kq		
Tumna	<i>Sudan</i>		5,62 kq		
Txañq	<i>Vyetnam</i>		2 l		
Txunq	<i>Vyetnam</i>		20 l		
Uindl	<i>Böyük Britaniya</i>				
Uye	<i>Livan</i>	buğda üçün	99,79 kq		
			200,0 q		

QEYRI-METRİK ÖLÇÜLƏR

Ukie	<i>Misir</i>		37,4 q
Ukiya	<i>Liviya</i>		32 q
Unsiya	<i>Böyük Britaniya, ABŞ</i>		
		Troya (əczaçılıq)	31,103 q
		ticarət (everdyupoys)	28,350 q
		mayeləri ölçmək üçün	28,4 ml
	<i>Argentina, Braziliya</i>		28,7 q
	<i>İspaniya, Kuba</i>		28,75 q
	<i>Belçika, AFR, Niderland</i>		100 q
Uey	<i>Böyük Britaniya</i>	yun üçün	82,63 kq
Fan (fen və ya kandarın)			
	<i>Honkonq</i>		378 mq
	<i>Laos</i>		1,2 kq
Faneqa	<i>Argentina</i> (dənəvər məhsullar üçün)		137,2 l
	<i>Çili</i> (dənəvər məhsullar üçün)		97 l
	<i>İspaniya</i> (dənəvər məhsullar üçün)		55,5 l
	<i>Meksika</i> (dənəvər məhsullar üçün)		90,8 l
	<i>Paraqvay</i> (dənəvər məhsullar üçün)		288,0 l
	<i>Salvador</i> (dənəvər məhsullar üçün)		259,6 l
	<i>Uruqvay</i>		100 kq
	<i>İspaniya</i>	qarğıdalı üçün	40 kq
		buğda üçün	43,24 kq
		çovdar üçün	41,4 kq
		arpa üçün	33,2 kq
		yulaf üçün	25 kq
	<i>Kosta-Rika, Nikaraqua</i>		92,0 kq
	<i>Venesuela</i>	kakao-paxla üçün	100 kq
		qarğıdalı üçün	120 kq
	<i>Ekvador</i>	buğda üçün	113,40 kq
		arpa üçün	13,40 kq
Farlonq (220 yard, 1/8 mil)			201,168 m
Fyorkin	<i>Böyük Britaniya</i>		
		mal əti üçün	45,36 kq
		kərə yağı üçün	25,4 kq
		donuz əti üçün	45,36 kq
		yulaf üçün	25,86 kq
		buğda üçün	27,22 kq
Fyorlot	<i>Böyük Britaniya</i>		
		rpa üçün	33,11 kq
Feddan	<i>Misir</i>	adi	0,456 ha
		Misir	0,42 ha
		Qədim	0,512 ha
Frazula	<i>Həbəşistan</i>		17 kq
Frasko (mayelər üçün)			
	<i>Argentina</i>		2,4 l
	<i>Kuba</i>		2,175 l
	<i>Paraqvay</i>		3,03 l
Fuanq	<i>Tailand</i>		1,88 q

Fun	<i>Yaponiya</i>	375 mq
Funt	<i>qədim rus ölçü vahidi, Polşa, Böyük Britaniya, ABŞ</i>	
	Troya (antekar)	373,242 q
	ticarət (everdyupoys)	453,593 q
	<i>Argentina</i>	459,4 q
	<i>Braziliya</i>	344,2 q
	<i>İspaniya, Kuba, Salvador</i>	460,09 q
	<i>İtaliya Venesiya</i>	301,2 q
	metrik	1 kq
	Siciliya	318 q
	<i>Niderland</i>	
	Amsterdam	494,1 q
	əczaçılıq	375 q
	metrik	500 q
	<i>Norveç</i>	498,1 q
	<i>Fransa</i>	500 q
	<i>İsveçrə</i>	
	əczaçılıq	375 q
	adi	500 q
	<i>İsveç</i>	əczaçılıq
	adi	356,4 q
	<i>Danimarka</i>	425,1 q
	gəmi	170 kq
Funt-mil		
Fut	<i>Böyük Britaniya, ABŞ</i>	0,730 kq/km
	qədim rus ölçü vahidi	
	<i>ABŞ, Fransa</i>	30,48 sm
	<i>Argentina</i>	28,9 sm
	<i>Belçika</i>	28,7 sm
	<i>Braziliya</i>	33 sm
	<i>Böyük Britaniya</i>	30,48 sm
	qalay ölçmək üçün	27,216 kq
	<i>AFR</i>	
	Saksoniya	28,32 sm
	Bavariya	29,2 sm
	Baden	30 sm
	<i>Danimarka, İndoneziya</i>	31,4 sm
	<i>İtaliya</i>	
	Venesiya	34,8 sm
	adi	28 sm
	Roma	30,2 sm
	<i>Finlandiya, İsveç</i>	29,7 sm
	<i>İsveçrə</i>	30 sm
Xanan luan		
	<i>Laos</i>	1 l
Handredveyt (böyük ingilis sentneri)	<i>Böyük Britaniya</i>	50,802 kq
Xap (pikul)	<i>Tailand</i>	60 kq
Xarvar	<i>Əfqanıstan</i>	565,28 kq

QEYRI-METRİK ÖLÇÜLƏR

	<i>İran</i>		296,92 kq
Xarra	<i>Meksika</i>		8,2 l
Xasxa	<i>Pakistan</i>		1,9 mq
Xve	<i>Myanma</i>		20,46 l
Xvet	<i>Myanma</i>		1,28 l
Xeml	<i>Sudan</i>	misir	249,6 kq
		qərbi	312 kq
Xemla	<i>Sudan</i>		74,88 kq
Xobet	<i>Böyük Britaniya</i>	buğda üçün	76,20 kq
Xoqqa	<i>İraq</i>		1,28 kq
Xoy	<i>Laos</i>		150,0 q
Xold (arpa)	<i>Macarıstan</i>		0,575 ha
Xou	<i>Monqolustan</i>		3,75 mq
Xurd	<i>Əfqanıstan</i>	Məzari-şərif ölçüləri	110,4 q
		Meymenin ölçüləri	220,8 q
			187,5 q
Sental (kiçik sentner)			
	<i>Avstraliya, Böyük Britaniya</i>		
	<i>Kanada, ABŞ, CAR</i>		45,359 kq
Sentner	<i>Avstraliya, Yuqoslaviya</i>		56 kq
	<i>Böyük Britaniya</i>	böyük, ingilis (handredveyt)	50,802 kq
		kiçik, ingilis (sental)	45,359 kq
	<i>AFR</i>	ikiqat (doppelsentner) adi ("gömrük metrik")	100 kq 50 kq
	<i>Danimarka, Kanada, ABŞ (sental)</i>		45,359 kq
	<i>Niderland</i>		49,409 kq
	<i>Polşa</i>		40,953 kq
	<i>Finlandiya</i>		43,501 kq
	<i>İsveçrə</i>	adi	50 kq
		ikiqat (doppelsentner)	100 kq
Tszin (ketti)	<i>İsveç</i>		40,508 kq
	<i>Çin</i>		604,53 q
Tsin	<i>Monqolustan</i>		3,75 q
Tsinn (tsun və ya mao)			
	<i>Honkonq</i>		3,78 q
Tsıbik	<i>Böyük Britaniya (çay üçün)</i>		27,2 kq
Çapa (çapak)	<i>Malayziya</i>		1,13 l
Çapa	<i>Filippin</i>		0,37 l
Çarek	<i>İran</i>		742,5 q
Çarık	<i>Əfqanıstan</i>		1,766 kq

		Məzari-şərif ölçüləri	3,533 kq
		Meymenin ölçüləri	12 kq
Çatqak (çxattak, çxatanka)	<i>Hindistan, Pakistan</i>		
		nizamnamə ölçüsü	58,319 q
Çeyn (22 yard)			20,117 m
Çeki	<i>Türkiyə</i>		225,8 kq
Çetverik			
	<i>qədim rus ölçü vahidi</i>		26,24 l
Çetvert	<i>qədim rus ölçü vahidi</i>		
		dənəvər məhsullar üçün	209,9 l
		mayələr üçün	3,075 l
	<i>Polşa</i>		32 l
Çi	<i>Malayziya</i>		3,78 q
Çok	<i>Koreya</i>		30,3 sm
	<i>KXDR</i>	adi	19,7 sm
		tikinti	30,3 sm
Çonq	<i>Kamboca</i>		30 kq
Çuşka puxta			
	<i>Əfqanıstan</i>		27,6 kq
Şeffel	<i>AFR</i>		54,96 l
Şi	<i>Çin</i>		103,55 l
Şi-dan (dan (yeni pikul))			
	<i>Çin</i>		50 kq
Şi-dou	<i>Çin</i>		10 l
Şi-li	<i>Çin</i>		31,25 mq
Şi-lyan	<i>Çin</i>		31,25 q
Şin (şi)			
	<i>Kamboca</i>		3,75 q
Şin	<i>Monqolustan</i>		0,65 l
Şi-sı	<i>Çin</i>		0,31 mq
Şi-fen	<i>Çin</i>		312,5 mq
Şi-xao	<i>Çin</i>		3,12 mq
Şi-xe	<i>Çin</i>		100 ml
Şi-tzsin (tszin)			
	<i>Çin</i>		500 q
Şi-tso	<i>Çin</i>		1 ml
Şi-tsyen	<i>Çin</i>		3,125 q
Şi-şao	<i>Çin</i>		10 ml
Şi-şi	<i>Çin</i>		100 l
Şi-şen	<i>Çin</i>		1 l
Şen	<i>Çin</i>		1,035 l
Ştof (bardaq)			
	<i>qədim rus ölçü vahidi</i>		1,23 l
Entelam	<i>Həbəşistan</i>		192 l
Yan	<i>Koreya</i>		37,5 q
Yard	<i>Böyük Britaniya, Kanada, ABŞ</i>		91,44 sm

Yeşik			15 l
	<i>Belçika</i>		
	<i>Braziliya</i>	portağal çəkmək üçün	34,02 mq
	<i>Böyük Britaniya</i>	kibritləri ölçmək üçün	1000 qutu
		çay üçün	38,1 kq
		yumurta üçün	360 ədəd
		kərə yağı üçün	25,4 kq
		balıq üçün	40,82 kq
		alma üçün	18,14 kq
	<i>İsrail</i>	portağal çəkmək üçün	36,29 kq
		limon üçün	29,94 kq
	<i>Hindistan</i>	çay üçün	53,5 kq
	<i>Kanada</i>	limon üçün	35,28 kq
		alma üçün	19,96 kq
	<i>Çin</i>	tüklər üçün:	
		Tyantszin	49,9 kq
		Çuntsin	60,5 kq
	<i>ABŞ</i>	portağal çəkmək üçün	35,38 kq
		armud çəkmək üçün	22,68 kq
		limon çəkmək üçün	35,38 kq
		alma çəkmək üçün	20,87 kq
	<i>Şri-Lanka</i>		
		çayı çəkmək üçün	48 kq
	<i>Yava</i>	çayı çəkmək üçün	50 kq
	<i>Yamayka</i>	portağal çəkmək üçün	34,2 kq

SON SÖZ ƏVƏZİ

Müstəqilliyimizin 20 ili arxada qalmışdır. Azərbaycanda bütün dünya tərəfindən qəbul edilən, milli maraqlara cavab verən yeni iqtisadi sistem formalaşmış, uzaq gələcəyə keyfiyyətli inkişafı təmin edən əlverişli mühit yaranmışdır. Yeni iqtisadi strukturların yaradılması, dövlət başçısının dövlət quruculuğunun inkişafına xidmət edən fərman və sərəncamları, iqtisadiyyatın inkişafı üçün çoxsaylı qanunların qəbulu, yeni azad bazar münasibətlərinin inkişafı üçün zəruri iqtisadi anlayış və kateqoriyalardan istifadə olunmasına güclü təkan verdi. Etiraf edək ki, respublikamız bu mərhələni heç də asan keçmədi, çünki uzun müddət sərt inzibati idarəetmə sisteminin tələbləri əsasında formalaşan iqtisadi təfəkkürün əvəzinə azad bazar münasibətlərini ön plana çəkən yeni təfəkkür lazım idi. Bütün bu inkişafın bünövrəsi Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və bu gün də Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir.

Ona görə də dünyada iqtisadiyyatın bütün səviyyələrində istifadə olunan iqtisadi termin və anlayışların, iqtisadi nəzəriyyə və baxışların bir növ monitorinqini aparmalı olduq. Bu çox ağır və çətin iş “Böyük İqtisadi Ensiklopediya”nın strukturunu və həcmi müəyyən etmək, qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün bizə çox kömək etdi.

Müqayisəli təhlillər nəticəsində əldə etdiyimiz ən mühüm nəticələr ondan ibarətdir ki, “Böyük İqtisadi Ensiklopediya” ilə tanış olan hər bir kəs iqtisadiyyatda – maliyyə, pul-kredit, vergi, gömrük sistemi və s.-də istifadə olunan iqtisadi termin, anlayış, baş verən proseslər barədə əsaslı məlumat ala bilirlər. Xüsusi olaraq qeyd etmək istərdim ki, bu nəşrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının müstəqillik dövründə inkişafını əks etdirən kifayət qədər ensiklopedik mənə daşıyan məlumatlar verilmişdir. Bununla yanaşı “Böyük İqtisadi Ensiklopediya”da dünya üzrə, o cümlədən ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi sosial inkişafı ilə bağlı 1200-dən çox cədvəl, sxem, qrafik və 1800-dən çox səkil verilmişdir ki, bunlar da ensiklopediyada verilən materialların, məqalələrin yaxşı mənimsənilməsinə xidmət edir.

Hesab edirəm ki, “Böyük İqtisadi Ensiklopediya”nın nəşr olunması bəşəri elmin ən mühüm istiqamətlərindən biri sayılan iqtisad elminin respublikamızda tədrisi və inkişafına, onun real həyatla möhkəmlənməsinə xidmət edəcəkdir. Bu işdə zəhməti olanların hamısına dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, hazırlanan “Böyük İqtisadi Ensiklopediya”da cüzi texniki qüsurlara və nöqsanlara yol verilmişdir ki, bu da gələcək nəşrlərdə aradan qaldırılacaqdır.

**İdeya müəllifi və
Baş redaktor**

akademik Ziyad Səmədzadə

Böyük İqtisadi Ensiklopediya. V cild.

Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2012, 632 səh.

www.eastwest.az

ISBN 978-9952-34-796-8 (V cild)

ISBN 978-9952-34-816-3

“Böyük İqtisadi Ensiklopediya” iqtisadiyyatın mahiyyətini, xarakterini, inkişaf meyillərini və qanunauyğunluqlarını müəyyən edən və onun əsas ideyaları, konsepsiyaları, modelləri, anlayışları və kateqoriyalarının mahiyyətini açıqlayan fundamental nəşrdir. Burada dünya iqtisadiyyatı ilə yanaşı, Azərbaycan iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri, bazar strukturları və infrastrukturları, aparıcı maliyyə, bank institutları haqqında yığcam məlumatlar öz əksini tapmışdır. 7000-dən çox termin-məqaləni əhatə edən “Böyük İqtisadi Ensiklopediya” MDB məkanında milli dildə işıq üzü görmüş ilk irihəcmli nəşrdir. “Böyük İqtisadi Ensiklopediya” tələbələr, magistrələr, doktorantlar, təhsil və idarəetmə sistemində çalışan müəllim və mütəxəssislər, sahibkar və investitorlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

© Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, 2012

© “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2012

www.eastwest.az

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat evində çapa hazırlanmışdır

Korrektorlar: ***Pərinaz Səmədova***
Gültəkin Yusifova
Texniki redaktor: ***Rövşən Ağayev***
Nəşriyyat direktoru: ***Rasim Müzəffərli***

Çapa imzalanmışdır 6.08.2012
Formatı 64×90¹/₈. Fiziki çap vərəqi 79,0.
Sifariş № 318. Tiraj 5000

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat evinin mətbəəsində çap olunmuşdur
AZ 1123 Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+99412) 370 68 03; 374 75 62
Faks: (+99412) 370 68 03; 370 18 49
www.eastwest.az